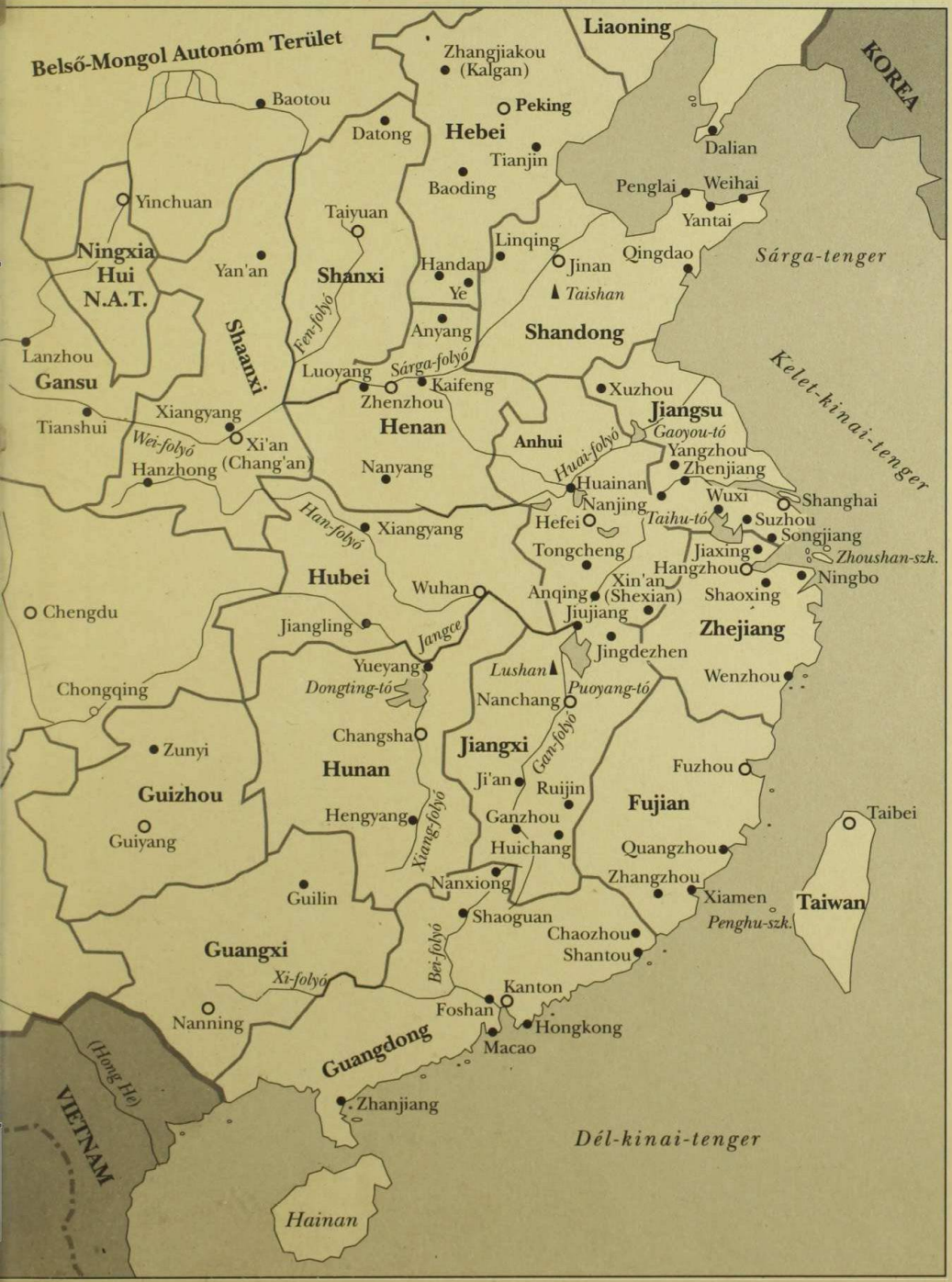
EGYETEMI KÖNYVTÁR
550639

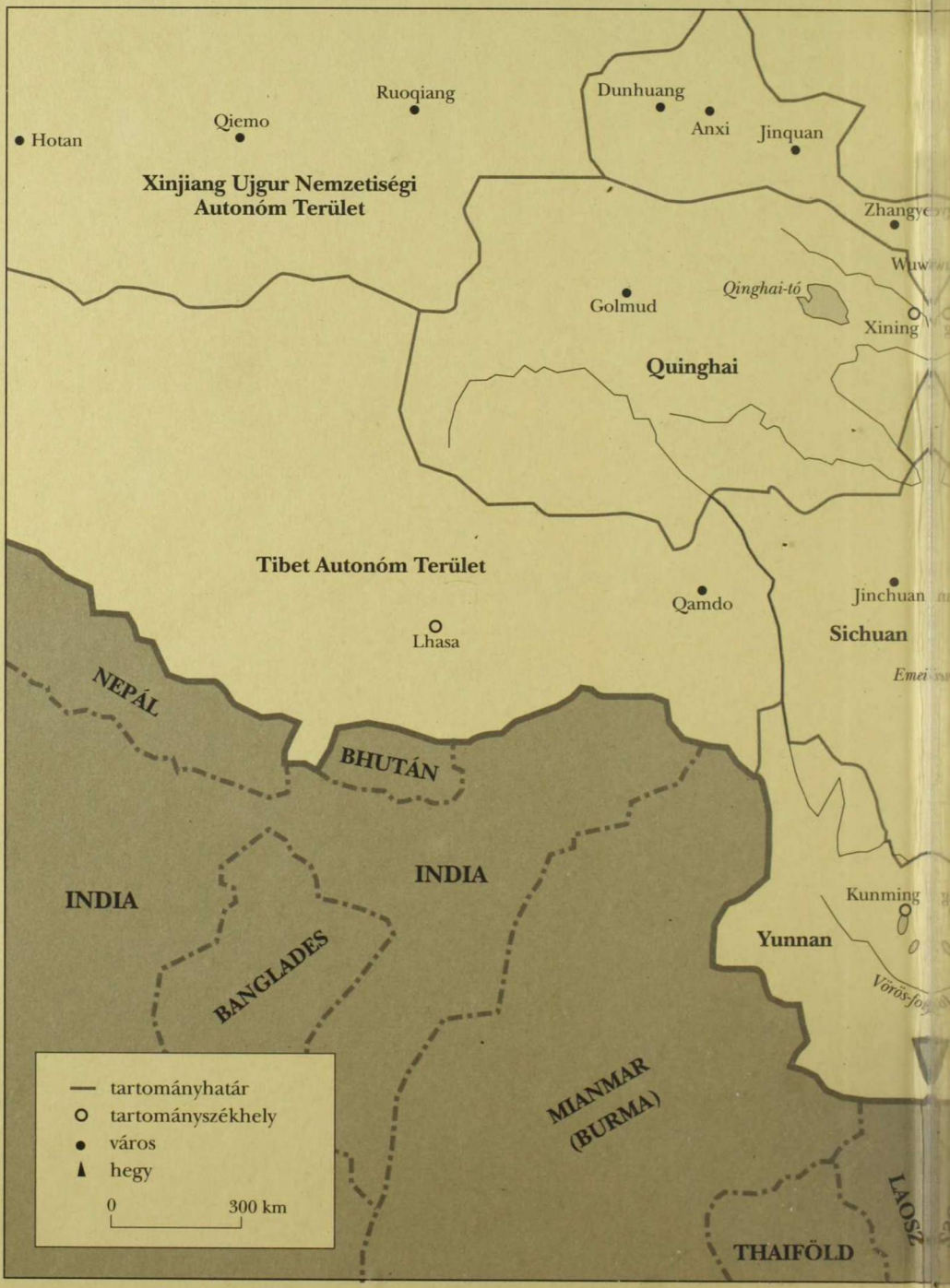
Jacques Gernet

A KÍNAI CIVILIZÁCIÓ TÖRTÉNETE

OSIRIS

Belső-Mongol Autonóm Terület
Liaoning
KOREA
Zhangjiakou
(Kalgan)
Peking
Baotou
Datong
Hebei
Tianjin
Dalian
Baoding
Penglai
Weihai
Yantai
Yinchuan
Taiyuan
Linqing
Qingdao
Sárga-tenger
Ningxia
Hui
N.A.T.
Yan'an
Shanxi
Handan
Jinan
Taishan
Fen-folyó
Ye
Anyang
Shandong
Lanzhou
Shaanxi
Luoyang
Sárga-folyó
Kaifeng
Kelet-kinai-tenger
Gansu
Xuzhou
Zhenzhou
Jiangsu
Tianshui
Xiangyang
Henan
Gaoyou-tó
Wei-folyó
Anhui
Huai-folyó
Yangzhou
Xi'an
(Chang'an)
Hanzhong
Nanyang
Zhenjiang
Huainan
Wuxi
Shanghai
Nanjing
Taihu-tó
Suzhou
Han-folyó
Xiangyang
Hefei
Songjiang
Tongcheng
Jiaxing
Zhoushan-szk.
Hangzhou
Hubei
Xin'an
(Shexian)
Ningbo
Wuhan
Anqing
Shaoxing
Chengdu
Jiangling
Jiujiang
Zhejiang
Jingdezhen
Jangce
Yueyang
Lushan
Wenzhou
Chongqing
Dongting-tó
Puoyang-tó
Nanchang
Changsha
Jiangxi
Gan-folyó
Zunyi
Hunan
Fuzhou
Ji'an
Ruijin
Guizhou
Fujian
Hengyang
Ganzhou
Taibei
Guiyang
Xiang-folyó
Huichang
Quangzhou
Nanxiong
Zhangzhou
Guilin
Xiamen
Taiwan
Shaoguan
Penghu-szk.
Chaozhou
Guangxi
Shantou
Bei-folyó
Xi-folyó
Kanton
Nanning
Foshan
Hongkong
Macao
Guangdong
(Hong He)
VIETNAM
Zhanjiang
Dél-kinai-tenger
Hainan

Ruoqiang
Dunhuang
Qiemo
Anxi
Jinquan
Hotan
Xinjiang Ujgur Nemzetiségi Autonóm Terület
Zhangye
Golmud
Qinghai-tó
Xining
Quinghai
Tibet Autonóm Terület
Qamdo
Jinchuan
Lhasa
Sichuan
NEPÁL
BHUTÁN
INDIA
INDIA
Kunming
Yunnan
BANGLADES
MIANMAR (BURMA)
LAOSZ
THAIFÖLD
tartományhatár
tartományszékhely
város
hegy
0
300 km

1 B2 00165505 ELTE EK

EGYETEMI KÖNYVTÁR
550639

Jacques Gernet

A KÍNAI CIVILIZÁCIÓ TÖRTÉNETE

OSIRIS KIADÓ ❖ BUDAPEST, 2005

A fordítás alapjául szolgáló mű
Jacques Gernet: *Le Monde chinois*. Paris, Armand Colin/HER 4th ed. 1999

Fordította
ANTÓNI CSABA

A fordítást szakmai szempontból ellenőrizte
ECSEDY ILDIKÓ

951
G 42
BIBL. UNIVERSITATIS BUDAPESTINENSIS
EGYETEMI KÖNYVTÁR

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz,
illetve adatfeldolgozó rendszerben
való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

© Armand Colin Publisher, Paris, 1972
© Armand Colin Publisher, Paris 2000 4th edition
Hungarian translation © Antóni Csaba, 2001
© Osiris Kiadó, 2001

TARTALOM

A lektor előszava 15
Az idegen nevek és kifejezések átírásáról 16
Bevezetés 19
A föld és az emberek 20
A *han* kínaiak 22
A Kínában élő (nem *han*) kisebbségek 26
Életmódok és kultúrák 29
A MAGASAN FEJLETT MEZŐGAZDASÁGGAL RENDELKEZŐ, LETELEPEDETT, DÖNTŐEN FÖLDMŰVELÉSSEL FOGLALKOZÓ NÉPEK ❖ A SZTYEPPEÖV ÁLLATTENYÉSZTŐ NOMÁDJAI ❖ A HIMALÁJA TÉRSÉGÉBEN ÉS ANNAK HATÁRVIDÉKEIN ÉLŐ HEGYI NÉPEK ❖ DÉL-KÍNA ÉS DÉLKELET-ÁZSIA KEVERT KULTÚRÁI ❖ A KÖZÉP-ÁZSIAI OÁZISOK LETELEPEDETT NÉPEI ÉS KERESKEDŐI ❖ AZ EURÁZSIAI KONTINENS FŐBB KERESKEDELMI ÚTVONALAI
A kínai világ történelmi fejlődésének vázlata 34
ŐKOR ❖ AZ ELSŐ KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAM MEGALAPÍTÁSA, HANYATLÁSA ÉS A KÍNAI KÖZÉPKOR ❖ A MANDARIN-ÁLLAM ÉS ANNAK RESTAURÁCIÓJA A MONGOL MEGSZÁLLÁST KÖVETŐEN ❖ A MANDZSUK BIRODALMA ❖ A JELENKORI KÍNA
A kínai civilizáció általános jellemvonásai 39

Első rész
AZ ARCHAIKUS MONARCHIÁTÓL A KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAMIG

1. fejezet: Az archaikus monarchia 49
A neolit kori előzmények 49
A XIA-DINASZTIA ❖ AZ ARCHAIKUS MONARCHIA ❖ SHANG-YIN: AZ ELSŐ BRONZKORI DINASZTIA ❖ A JÓSLÁS ÉS AZ ÁLDOZATOK

2. fejezet: A fejedelemségek kora 58
A archaikus monarchia hanyatlása 58
A ZHOU-KOR ELSŐ NÉHÁNY ÉVSZÁZADA ❖ A HAGYOMÁNYOS KRONOLÓGIA
A fejedelemségek megerősödése 59
AZ ELŐKELŐSÉGEK TÁRSADALMA AZ I. E. 9–7. SZÁZADBAN ❖ A MONARCHIA HANYATLÁSA

3. fejezet: A központosított állam kialakulása 65
A változások felgyorsulása 65
VÁLTOZÁSOK A POLITIKAI HATALOMBAN ❖ VÁLTOZÁSOK A HADVISELÉSBEN ❖ GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS ÉS TECHNIKAI ÚJÍTÁSOK ❖ TÁRSADALMI MEGRÁZKÓDTATÁSOK
A császárság megalapítása 77
A KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAM MEGALAPÍTÁSA ❖ AZ ÚJ ÁLLAM SAJÁTOSSÁGAI

4. fejezet: A kínai ókor szellemi öröksége 81
Az i. e. 10-6 század hagyományai 81
A KLASSZIKUSOK ❖ A „MEGKÉSETT" KLASSZIKUS HAGYOMÁNYOK
A morális és politikai gondolkodás kezdetei 83
KONFUCIUSZ, AZ ÍRÁSTUDÓK PATRÓNUSA ❖ MOZI, A PRÉDIKÁLÓ SZERZETESEK ISKOLÁJÁNAK MEGALAPÍTÓJA
Az i. e. 4–3. század szellemi irányzatai 85
AZ ÁLLAM TEORETIKUSAI ❖ A VALLÁSI GYAKORLATOKTÓL A FILOZÓFIAI RENDSZERIG: A TAOISTÁK ❖ MENCIUSZ ❖ XUNZI ❖ A SZOFISTÁK ÉS AZ „ÖT ELEM" ISKOLÁJA ❖ AZ IRODALOM

Második rész
AZ ELSŐ KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAM KIALAKULÁSA, FELEMELKEDÉSE ÉS HANYATLÁSA

Bevezető 97

5. fejezet: A hódító birodalom 98
A Qin Birodalomtól a Han Birodalomig 98
KÍNA EGYESÍTÉSE ÉS AZ ELSŐ HÓDÍTÁSI KÍSÉRLETEK ❖ A QIN-DINASZTIA BUKÁSA ÉS A HAN-DINASZTIA KEZDETE ❖ A LEGISTA INTÉZMÉNYEK TOVÁBB ÉLÉSE ❖ AZ ADOMÁNYBIRTOKOK CSÖKKENTÉSE ÉS A CSÁSZÁRI CSALÁDHOZ TARTOZÓ ELŐKELŐSÉGEK HATALMÁNAK VISSZASZORÍTÁSA
A Han Birodalom terjeszkedése Ázsiában 106
MONGÓLIA ÉS KÖZÉP-ÁZSIA ❖ MANDZSÚRIA ÉS KOREA ❖ AZ ÉSZAKI HADSEREGEK MEGSZERVEZÉSE ❖ A HAN-SEREGEK ELŐRENYOMULÁSA A TRÓPUSI TERÜLETEK FELÉ ❖ AZ ELSŐ KITÖRÉS DÉLKELET-ÁZSIÁBA ÉS AZ INDIAI-ÓCEÁN TÉRSÉGÉBE

6. fejezet: A hódítások okai és következményei 115
Gazdaság és politika 115
A KERESKEDELEM ÉS A TERJESZKEDÉS ❖ AZ AJÁNDÉKOZÁS POLITIKÁJA ÉS A SELYEMKERESKEDELEM ❖ A BARBÁROK ELKÍNAIASODÁSA ÉS BEOLVADÁSA A BIRODALOMBA
Gazdaság és társadalom 120
A TECHNOLÓGIAI FEJLŐDÉS ÉS A GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS ❖ A VAGYONOS KERESKEDŐK ÉS A HIVATALNOK-NAGYBIRTOKOSOK ❖ SZABADSÁG VAGY ELLENŐRZÖTT GAZDASÁG?

7. fejezet: A hivatalnok-nagybirtokos osztály felemelkedése és a politikai intézményrendszer válsága 126
AZ UDVARI INTRIKÁK ÉS A TRÓNFOSZTÁS ❖ A HELYREÁLLÍTOTT BIRODALOM ÚJ HATALMÁNAK

BÁZISAI ❖ A KERESKEDELMI KAPCSOLATOK FEJLŐDÉSE AZ 1–2. SZÁZADBAN ❖ AZ ÚJ DINASZTIA TÖRTÉNETE MEGALAKULÁSÁTÓL 184-IG, A SÁRGATURBÁNOSOK FELKELÉSÉIG ❖ A SÁRGATURBÁNOS FORRADALMÁROK ❖ A BIRODALMON MARAKODÓ KATONÁK

8. fejezet: A Han-kori civilizáció 132
AZ „ÖT ELEM" SKOLASZTIKUS FILOZÓFIÁJA ❖ A SZERTEÁGAZÓ HAGYOMÁNYOK ❖ AZ EZOTERIKUS ÉRTELMEZÉSEK TERJEDÉSE ❖ A SKOLASZTIKUS FILOZÓFIA ÉS KOR SZELLEMISÉGÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI ❖ A ISKOLÁK KÖZÖTTI VERSENGÉS, SZEMBEN ÁLLÓ IRÁNYZATOK ❖ A KLASSZIKUS TANULMÁNYOK FÉNYKORA ÉS A SZELLEMI ÚJJÁSZÜLETÉS A HAN-KOR VÉGÉN ❖ EGY ÚJFAJTA TÖRTÉNETÍRÁS KIALAKULÁSA ❖ AZ UDVARI IRODALOM

Harmadik rész
A KÍNAI KÖZÉPKOR

Bevezető 143

9. fejezet: Barbárok és előkelőségek 145
Általános jellemzők
A katonai diktatúrától az anarchiáig (190–317) 147
A HÁROM KIRÁLYSÁG KORA: AZ ÉSZAK-KÍNAI CAO-WEI KIRÁLYSÁG ❖ SHU-HAN ÉS WU ÁLLAMA (SICHUAN ÉS A JANGCE-VÖLGY) ❖ A POLGÁRHÁBORÚ ÉS A SINIZÁLÓDOTT ZSOLDOSOK FELKELÉSE
Az előkelőségek uralma a Jangce völgyében 150
A KELETI JIN-DINASZTIA ❖ A DÉLI SONG-DINASZTIA ❖ A DÉLI QI-DINASZTIA ❖ A LIANG-DINASZTIA ❖ A CHEN-DINASZTIA
A sinizálódott barbárok államai Észak-Kínában 153
AZ ÖT BARBÁR TÖRZS TIZENHAT KIRÁLYSÁGA (4. SZÁZAD) ❖ A TUOBÁK (TAGBACSOK) FELEMELKEDÉSE ÉS AZ ÉSZAKI WEI BIRODALOM MEGALAKULÁSA ❖ ELLENTÉTEK ÉSZAK-KÍNÁBAN; FELBOMLÁS ÉS FELOSZTÁS (537–577)
A kínai befolyás és a külkapcsolatok 160
DÉL-KÍNA, DÉLKELET-ÁZSIA ÉS AZ INDIAI-ÓCEÁN TÉRSÉGE ❖ MANDZSÚRIA, KOREA ÉS JAPÁN ❖ MONGÓLIA ÉS KÖZÉP-ÁZSIA

10. fejezet: A középkori civilizáció 165
Metafizika, esztétika és költészet 166
A LEGISTA NOMINALIZMUSTÓL AZ ONTOLÓGIAI VIZSGÁLÓDÁSOKIG ❖ INDIVIDUALIZMUS, SZABADSÁG, ESZTÉTIKA ÉS KÖLTÉSZET ❖ A TAOISTA TÁRSASÁGOK
A buddhista Kína 171
A BUDDHIZMUS MEGJELENÉSE KÍNÁBAN ❖ AZ ALKALMAZKODÁS IDŐSZAKA ❖ A KÍNAI BUDDHIZMUS VIRÁGKORA ❖ VALLÁS, TÁRSADALOM ÉS VALLÁSPOLITIKA ❖ A ZARÁNDOKUTAK ❖ A BUDDHISTA FORDÍTÁSOK ÉS A KÍNAI BUDDHISTA IRODALOM ❖ A BUDDHIZMUS HATÁSA A KÍNAI VILÁGRA

Negyedik rész
A KÖZÉPKORTÓL A KÍNAI „RENESZÁNSZIG"

11. fejezet: Az előkelőségek birodalma 189
AZ 581 ÉS 683 KÖZÖTTI KORSZAK POLITIKATÖRTÉNETE
A Tang Birodalom politikai és gazdasági intézményei 191
A NAGY KÖZMUNKÁK ❖ A KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER ❖ A JOGI INTÉZMÉNYEK ❖ A MEZŐGAZDASÁGGAL KAPCSOLATOS RENDELKEZÉSEK ❖ A HADSEREG
A 7. század nagy hódításai 201
AZ ESEMÉNYTÖRTÉNET
A 684 és 755 közötti korszak politikatörténete 205
WU ÉS WEI CSÁSZÁRNÉK ❖ A TANG-DINASZTIA ARANYKORA ❖ AZ AN LUSHAN-FÉLE FELKELÉS (755–763)

12. fejezet: Átmenet a középkorból a modern korba 208
A felkelés következményei 208
A HÓDÍTÁSOK VÉGE ❖ VÁLTOZÁSOK AZ ADÓRENDSZERBEN ÉS A TÁRSADALOM ÁTALAKULÁSA ❖ A RIZSTERMELÉS FELLENDÜLÉSÉNEK ELSŐ NAGY KORSZAKA
A birodalom felbomlása 211
A POLITIKAI FEJLEMÉNYEK ❖ A HATALOM ÚJ FORMÁJA ❖ A TERÜLETEK ÖNÁLLÓSÁGA ÉS A GAZDASÁGI TERJESZKEDÉS A 10. SZÁZADBAN
Következtetés 216
EGY ÚJ VILÁG HAJNALA

13. fejezet: Nyitás a világ felé és visszatérés a klasszikus hagyományokhoz 218
A középkori kultúra aranykora 218
A TÖRTÉNETÍRÁS ÉS A KÖLTÉSZET ❖ A KÍNAI BUDDHIZMUS FÉNYKORA
Idegen hatások 223
AZ IRÁNI CIVILIZÁCIÓ HATÁSA ❖ KÍNA ÉS AZ ISZLÁM A 7–9. SZÁZADBAN
A Tang-kori civilizáció elterjedése 228
A KÍNAI KULTÚRA HATÁSA JAPÁNBAN
A „nacionalista reakció" és a visszatérés a kínai hagyományok gyökereihez 230
A „RÉGI STÍLUS" MOZGALMA ❖ A BUDDHIZMUS ÜLDÖZTETÉSE ÉS A BUDDHISTA EGYHÁZ HANYATLÁSA

Ötödik rész
A KÍNAI „RENESZÁNSZ"

Bevezető 237

14. fejezet: Az új világ 239
A történelmi események és a politikai intézmények
ESEMÉNYTÖRTÉNET ❖ AZ ÚJ ÁLLAM ❖ A REFORMMOZGALOM
A hadsereg 245

A SOROZÁSTÓL A ZSOLDOSHADSEREGEKIG ❖ A TŰZFEGYVEREK
Az új társadalom 248
EGY BEFEKTETÉSEKBŐL ÉLŐ TÁRSADALMI OSZTÁLY ❖ A MEZŐGAZDASÁG PROBLÉMÁI ❖ A VÁROSOK TERJESZKEDÉSE ❖ EGY MOZGÉKONYABB TÁRSADALOM
A gazdasági fellendülés 253
AZ ÉLELMISZER-TERMELÉS NÖVEKEDÉSE ❖ A KÉZMŰIPAR ÉS A KERESKEDELEM FELLENDÜLÉSE ❖ A KERESKEDŐÁLLAM ❖ A PÉNZGAZDASÁG FEJLŐDÉSE ❖ TERJESZKEDÉS A TENGEREN

15. fejezet: A kínai „reneszánsz" korának civilizációja 261
A szellemi megújulás háttere
A MŰVELT ÉS A NÉPI RÉTEGEK KULTÚRÁJA ❖ A FAMETSZÉS ÉS A NYOMTATÁS
Tudomány és filozófia 266
A SONG-KOR IRODALMA ÉS A TUDOMÁNYOK FEJLŐDÉSE ❖ A RÉGÉSZETTUDOMÁNY KEZDETEI ❖ ÚJ IRÁNYZATOK A TÖRTÉNETÍRÁSBAN
Összefoglalás 274

Hatodik rész
A SINIZÁLÓDOTT BIRODALMAKTÓL A MONGOL HÓDÍTÁSIG

Bevezető: A nomádok és hegylakók a 10–14. században 277
A NOMÁD LOVASOK HÁROM GENERÁCIÓJA

16. fejezet: A sinizálódott birodalmak 279
A KITAJ (LIAO) BIRODALOM ❖ A NYUGATI XIA ÁLLAM: AZ ÁLLATTENYÉSZTŐK ÉS KERESKEDŐK BIRODALMA ❖ A DZSÜRCSI (JIN) BIRODALOM

17. fejezet: A mongol invázió és hódítás 284
A mongol kormányzati rendszer 288
A KIZSÁKMÁNYOLÁSON ALAPULÓ MONGOL KORMÁNYZATI RENDSZER BEVEZETÉSE ❖ A FAJI MEGKÜLÖNBÖZTETÉS ❖ AZ ADÓRENDSZER ÉS KÍNA KIFOSZTÁSA ❖ FELKELÉSEK ÉS AZ ELLENÁLLÁS A MEGSZÁLLÓKKAL SZEMBEN
Kelet-Ázsia kapcsolatai a keresztény világgal és az iszlám államokkal 293
KÖVETEK ÉS KERESKEDŐK A KERESZTÉNY VILÁGBÓL ❖ KÍNAI KOLÓNIÁK AZ EURÁZSIAI KONTINENSEN ❖ IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS VALLÁS A MONGOL URALOM IDEJÉN

Hetedik rész
AZ ÖNKÉNYURAK ÉS EUNUCHOK ORSZÁGLÁSA

Bevezető 305

18. fejezet: Újjáépítés, terjeszkedés 306
A Mongol Birodalom felbomlása és a Ming-dinasztia megalapítása 306
A KÍNAI TERÜLETEK FELSZABADÍTÁSA ❖ AZ AGRÁRGAZDASÁG HELYREÁLLÍTÁSA ❖ A LAKOSSÁG ELLENŐRZÉSE ❖ KÖZPONTOSÍTÓ TÖREKVÉSEK

Hódító törekvések 311
MONGÓLIA, MANDZSÚRIA ÉS VIETNAM ❖ A NAGY TENGERI EXPEDÍCIÓK ❖ A BEZÁRKÓZÁS KEZDETEI

19. fejezet: Politikai, gazdasági és társadalmi változások 318
Változások a politikában 318
AZ EUNUCHOK ÉS A TITKOSRENDŐRSÉG ❖ A FŐVÁROS ÁTKÖLTÖZTETÉSE
A társadalmi és gazdasági átalakulás 320
A KATONACSALÁDOK PROBLÉMÁJA ❖ A KÉZMŰVES CSALÁDOK FOKOZATOS ELTŰNÉSE ❖ TÁRSADALMI ZAVAROK ❖ VÁLTOZÁSOK A GAZDASÁGBAN
Fenyegetés a határokon túlról 325
A KELETI MONGOLOK HADJÁRATAI ❖ A KALÓZTEVÉKENYSÉG

20. fejezet: A modern Kína kezdetei: a Ming-dinasztia válsága és bukása 330
A városok újjászületése 331
A NAGYKERESKEDELEM ÉS A KÉZMŰIPAR FELVIRÁGZÁSA ❖ A TECHNOLÓGIAI FEJLŐDÉS ❖ A VÁROSOK ÚJ KERESKEDŐI TÁRSADALMA
Az utolsó ötven év válsága 334
PÉNZÜGYI VÁLSÁG ❖ POLITIKAI VÁLSÁG ❖ A NÉPFELKELÉSEK ❖ A MANDZSU FENYEGETÉS

21. fejezet: A Ming-kor szellemi élete 340
Bevezető 340
A filozófia, a tudományok és az irodalom 341
A GONDOLATRENDSZEREK FEJLŐDÉSE ❖ A GYAKORLATI TUDÁS FORRADALMA ❖ A VÁROSI IRODALOM
A modern Európa és Kína kapcsolatainak kezdete 349
AZ ELSŐ KATOLIKUS MISSZIONÁRIUSOK ÉRKEZÉSE KELET-ÁZSIÁBA ❖ A PÁRBESZÉD NEHÉZSÉGEI ❖ A LEGHÍRESEBB MEGTÉRTEK ❖ KÖLCSÖNÖS HATÁSOK
Általános összegzés a kései Ming-kor történetéhez 355

Nyolcadik rész
A TEKINTÉLYELVŰ GYÁMKODÁS KORA

Bevezető 359

22. fejezet: Kína meghódítása és a mandzsuk birodalmának megalapítása 360
A mandzsuk felemelkedése 360
A KEZDETI IDŐSZAK ❖ A HÓDÍTÓK BERENDEZKEDÉSE KÍNÁBAN
Késedelem és nehézségek 362
A DÉLI MING-DINASZTIA ELLENÁLLÁSA ❖ A KALÓZTÁMADÁSOK ÚJJÁÉLEDÉSE ❖ A HÁROM „HŰBÉRES" HERCEG FELKELÉSE (1674–1681)

23. fejezet: A felvilágosult önkényurak 366
A morális rend uralma 366
A MŰVELT RÉTEGEK MEGNYERÉSE ❖ EGY „KONFUCIÁNUS" BIRODALOM
A világ legnagyobb kiterjedésű birodalma 368

MONGÓLIA, KÖZÉP-ÁZSIA ÉS TIBET: HÁBORÚ, VALLÁS ÉS DIPLOMÁCIA ❖ AZ „ÚJ TERÜLETEK" MEGTEREMTÉSE ❖ EGY SZÁRAZFÖLDI, KOZMOPOLITA BIRODALOM
A jólét korszaka 372
A MEZŐGAZDASÁGI TECHNOLÓGIÁK FEJLŐDÉSÉNEK CSÚCSPONTJA ❖ AZ IPARI MÉRETEKET ÖLTŐ KÉZMŰVESSÉG ÉS A KERESKEDELEM LÁTVÁNYOS FELLENDÜLÉSE ❖ A DEMOGRÁFIAI ROBBANÁS ÉS A KOLONIZÁCIÓ
Határkonfliktusok 376
AZ ELSŐ ÖSSZETŰZÉSEK AZ OROSZ GYARMATBIRODALOMMAL KELET-ÁZSIÁBAN ❖ A MEGHÓDÍTOTT NÉPCSOPORTOK FELKELÉSEI ❖ A VIETNAMI KALÓZOK
A politikai és társadalmi zavarok 379
A KORRUPCIÓ TERJEDÉSE ÉS AZ ELSŐ PARASZTFELKELÉSEK ❖ A POLITIKAI RENDSZER VISSZÁSSÁGAI

24. fejezet: A szellemi élet a 17. század közepétől a 18. század végéig 382
A 17. század filozófusai 382
A SZELLEMI IRÁNYZATOK FOLYTONOSSÁGA A 17. SZÁZADBAN ❖ AZ ABSZOLUTIZMUS KRITIKÁJA ÉS AZ ELSŐ KULTÚRTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ❖ EGY ÚJ TUDOMÁNYÁG, A SZOCIOLÓGIA ❖ GU YANWU: A TUDOMÁNYOS ALAPOKON NYUGVÓ TÖRTÉNELEMKRITIKA ÉS A FILOLÓGIA MEGALKOTÓJA ❖ VISSZATÉRÉS A KONKRÉTUMOKHOZ; A MEGÚJULÓ OKTATÁS
Politika, társadalom és szellemi élet a felvilágosult önkényurak idején 387
A MORÁLIS REND ❖ A MŰVÉSZETET TÁMOGATÓ CSÁSZÁROK ÉS GAZDAG KERESKEDŐK
A szövegkritikai irányzat fellendülése és a 18. század filozófusai 393
A KRITIKAI TANULMÁNYOK ISKOLÁJÁNAK KIALAKULÁSA ❖ DAI ZHEN: TUDÓS ÉS FILOZÓFUS ❖ A TÖRTÉNELEMFILOZÓFIA
A jezsuita szerzetesek Kínában és Kína hatása Európára 396
A JEZSUITÁK TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGE KÍNÁBAN ÉS HATÁSUK A KÍNAI VILÁGRA ❖ A KÍNAI CIVILIZÁCIÓ VÍVMÁNYAINAK ÁTVÉTELE ÉS AZ EURÓPAI REAKCIÓK

Kilencedik rész
A HANYATLÁSTÓL A HATALOMÁTVÉTELIG

Bevezető 405

25. fejezet: A nagy visszaesés 406
A hanyatlás belső okai 406
Csempészet és kalózkodás 408
A KERESKEDELMI MÉRLEG HIÁNYA ❖ AZ ELSŐ ÓPIUMHÁBORÚ ❖ PÉNZÜGYI PROBLÉMÁK
Kína és a Nyugat 412

26. fejezet: A társadalmi robbanás és következményei 415
A Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalma 416
A FORRADALMI HAGYOMÁNYOK ❖ A TAIPING FELKELÉS KISZÉLESEDÉSE ÉS ÖSSZEOMLÁSA
Egyéb felkelések a 19. század második felében 421
A „FÁKLYAVIVŐK" MOZGALMA ❖ A KOLONIZÁLT NÉPEK FELKELÉSEI
A következmények 423

A MEZŐGAZDASÁG HELYREÁLLÍTÁSÁNAK ELSŐDLEGES FONTOSSÁGA ❖ A KERESKEDELEMRE KIVETETT ILLETÉKEK MEGNÖVEKEDÉSE ❖ VÁLTOZÁSOK A POLITIKÁBAN ❖ AZ ELLENTMONDÁSOK KIALAKULÁSA

27. fejezet: A modernizáció kudarca és Kína felosztása az idegen hatalmak között 428
A modernizáció nehézségei 429
AZ IPAROSÍTÁS KORAI KÍSÉRLETEI ❖ A KUDARC OKAI ❖ SZABADPIAC VAGY ÁLLAMILAG IRÁNYÍTOTT GAZDASÁG?
Az idegen hatalmak térnyerése és ennek következményei 434
KÍNA FÉLGYARMATI SORBA SÜLLYED
Kína bekerítése 437
GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEK ❖ PSZICHOLÓGIA ÉS POLITIKA
Összegzés 442

28. fejezet: Szellemi irányzatok a 19. században 444
MEGREFORMÁLT KONFUCIANIZMUS ❖ AZ ORTODOX ELLENREAKCIÓ ÉS A MEGÚJULÓ REFORMMOZGALOM ❖ VISSZATÉRÉS AZ ELFELEJTETT HAGYOMÁNYOKHOZ
A nyugati tudományok hatása Kínára 450

Tizedik rész
KÍNA TRAGÉDIÁJA

Bevezető: a borzasztó évek kezdete 453
A zűrzavar időszaka 455

29. fejezet: A hagyományos kínai gazdaság és társadalom széthullása 457
A kínai gazdaság összeomlása 458
A HÁBORÚS JÓVÁTÉTELEK ❖ A GAZDASÁGI HATALOMÁTVÉTEL ❖ ELEMI CSAPÁSOK
A népesség vándorlása és a társadalmi változások 464
A TÖMEGES KIVÁNDORLÁS ❖ A HAGYOMÁNYOS KÍNAI TÁRSADALOM FELBOMLÁSA

30. fejezet: A 20. század első felének eseményei 471
Yuan Shikai korszaka 471
A RÉGI RENDSZER ELTŰNÉSE ❖ YUAN SHIKAI DIKTATÚRÁJA
A hadurak országlásának időszaka 474
A BELPOLITIKA ÉS A KÜLFÖLDI JELENLÉT ❖ SUN WEN (SZUN JAT-SZEN) ERŐFESZÍTÉSEI ÉS JIANG JIESHI (CSANG KAJ-SEK) GYŐZELME
A nanjingi évtized 476
A NACIONALISTA RENDSZER ALAPJAI ÉS SAJÁTOSSÁGAI ❖ MANDZSÚRIA JAPÁN MEGSZÁLLÁSA ÉS A VÖRÖS HADSEREG MEGALAKULÁSA
A japán támadástól a Kínai Népköztársaság megalakulásáig 480
A CHONGQINGI IDŐSZAK ❖ A POLGÁRHÁBORÚ: 1946–1949

31. fejezet: A filozófia és az irodalom fejlődése 483
JAPÁN HATÁSA ÉS AZ EVOLÚCIÓS FILOZÓFIÁK ELTERJEDÉSE ❖ A NYUGATI ESZMÉK BEÁRAMLÁSA ❖ A MARXIZMUS GYŐZELME ❖ A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYOK ÉS AZ EGZAKT TUDOMÁNYOK

Tizenegyedik rész
EGY ÚJ FEJEZET KÍNA TÖRTÉNELMÉBEN: A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁG

Bevezető 493
A kommunista rendszer újszerű sajátosságai 493
A szovjet–kínai szövetségtől a szakításig 495
A SZOVJET MODELL ❖ A „NAGY UGRÁS"
A Szovjetunióval való szakítástól a Mao Zedong haláláig 498
A KIIGAZÍTÁS IDŐSZAKA: 1960–1965 ❖ A NAGY PROLETÁR KULTURÁLIS FORRADALOM ÉS KÖVETKEZMÉNYEI
Mao Zedong halálától a kilencvenes évekig 503
ZÁRSZÓ

Általános időrendi áttekintés 507
Időrendi táblázat 510
Bibliográfia 547
Általános művek 548
Az egyes korszakok bibliográfiája 552
A KÍNAI ÓKOR AZ I. E. 5. SZÁZADIG ❖ A HADAKOZÓ FEJEDELEMSÉGEK KORA ❖ A QIN- ÉS A HAN-KOR ❖ A KÍNAI KÖZÉPKOR (A HAN-KOR VÉGÉTŐL A SUI-KORIG) ❖ A SUI- ÉS A TANG-DINASZTIA, VALAMINT AZ ÖT DINASZTIA KORA ❖ A SONG-DINASZTIA ❖ A LIAO-, JIN-, XIXIA- ÉS A YUAN-DINASZTIA ❖ A MING-DINASZTIA ❖ 1644-TŐL 1798-IG ❖ A 19. SZÁZAD ❖ A 20. SZÁZAD ELSŐ FELE ❖ 1949-TŐL NAPJAINKIG
Magyarul megjelent művek 578

Névmutató 579
Tárgymutató 595
Földrajzi nevek mutatója 607
A könyvben szereplő műcímek mutatója 619

A LEKTOR ELŐSZAVA

A szerző könyve nagy siker volt már eredeti, francia formájában is, mert körültekintően tájékoztat a kínai kultúra minden jelenségéről, minden fázisáról, a kínai történelem minden korszakáról és eseményéről. Külön erénye az időrendi táblázat, amely a kínai történelemmel és civilizációval egy időben ismerteti, a szemnek legalábbis párhuzamosan, a világ és Kína közös történelmi és kulturális eseményeit. Forgatták ezt a könyvet mind az egyetemi hallgatók, mind a kínai nyelv és irodalom más barátai, valamint azok, akik érdeklődnek Kína múltja és jelene iránt: történészek, gazdaságkutatók, technikatörténészek stb. Mindez az előny jellemző arra az angol kiadásra is, ami jóval később jelent meg (1996-ban), és az elmúlt évek eseményeit is magában foglalja; olyan tanulmányokat, amelyeket látott és ellenőrzött a szerző, de esetleg már – magas kora miatt – nem is ő írt. A legfőbb tudnivalókról különféle indexekben tájékozódhat az olvasó, és itt találja meg azokat a kínai írásjegyeket, amelyek eligazítják a tárgyi és névanyagbeli, földrajzi és irodalmi, régészeti és technikai érdeklődését, régészeti és technikai kíváncsiságát. Megtalálhatja az olvasó a kínaiul is előforduló közszavakat, a fontosabb kifejezéseket. Természetesen mindezt a kellő bibliográfia kíséri. A könyv eredetileg francia lévén, a kínai nyelv francia átírását használja, amit már a francia kiadványok is ritkán követnek, a magyar kiejtésről pedig ez se tájékoztat. A magyar kiadás az 1996-os második angol változatot követi, a szükségesnek látszó időszerű részletek megjelölésével. Mint az eredetiben, fekete-fehér, néha csak rajzolt, de annál jobban végiggondolt illusztrációk kísérik az egyes részleteket. Közöttük találjuk azokat a térképeket, amelyek a kínai kultúra és szomszédai múltját veszik számba; időszerű továbbgondolásuk azonban mind a könyv szövegére jellemző, mind pedig alkalmas az olvasó ilyesfajta meggondolkoztatására.

A régebbi, kínai és egyéb nyelvekből készült magyar kiadványok az 1981-ben megjelent MTA-előírások alapján az úgynevezett népszerű átírást követik. A világ legújabb írott szövegei azonban a Kínában szokásos pekingi átírást *(pinyint)* használják. Ezt alkalmazza a *Világatlasz* legújabb kiadása is; noha ez a különféle kiadványokban számos zavart okoz – a pekingi átírás esetenként a magyar kiejtéstől messze áll –, mégiscsak ez az a kínai átírás, amit már a nemzetközi politikai szervezetek is elfogadtak, köztük az ENSZ és az UNESCO is. Ha a magyar olvasó egyeztetni akarná e könyv adatait a Kínát követő kiadványok részleteivel, támaszkodjék olyan adatokra, amelyeket a kínai kiadványok is alkalmaznak idegen nyelvű megjelenés esetén. A legtöbb alkalommal a jobb kiadványokban úgyis megtalálható a táblázat, ahonnan mindenki, aki akar, hitelesen tájékozódhat a helyes kiejtésről.

Joggal várhatja el a magyar olvasó, hogy a kínai mitikus és valódi történelem eseményein kívül az újabb kor eseményeiről is hitelesen tájékoztassák. Meg kell mondanunk, hogy az utolsó néhány évtized tudnivalóiról olvasmányaira és tudományos ismereteire is támaszkodnia kell, de a közelmúlt évezred megítélésében a saját józan eszét is elő kell ven-

nie, még a sinológiában nagyra becsült szerző és könyve után is. A tudós író, akit tanítványai és kollégái is nagyra becsülnek, nem történész, és ezért a kultúra, a régészet és gazdaságtörténet adataiban általában járatosabb, mint a modern történelmi eseményeket illetően. Mindig megadja azonban azokat az adatokat, amelyek alapján az olvasó maga ítélheti meg a modern történelmi események jelentőségét és körülményeit. Az is elképzelhető, hogy a modern kor történészei vagy a Kínai Népköztársaság kutatói valamely részletkérdést másként ítélnek meg, mint a szerző, de a könyv szövege vigyáz rá, hogy ne vezessen félre, és nyitva hagyja a még nyitott kérdéseket.

Örülhetünk, hogy ez a könyv most magyarul is megjelenik. Kína múltjához fűződő kapcsolatát a szerző, a fordító és a lektor Kína-kutató, sinológus múltja is igyekszik megalapozni, s hitünk szerint ugyancsak ez utóbbi körülmények biztosítják mind a hiteles, biztos fordítás, mind a gördülékeny stílus kérdéseit.

Budapest, 2001. szeptember 17. *Ecsedy Ildikó*

Az idegen nevek és kifejezések átírásáról (A fordító megjegyzései)

Mint ahogy azt a lektor előszava is említi, Gernet professzor műve mindenekelőtt egyetemi tankönyvnek íródott, amely megfelelő kiindulási alapul szolgál mindenkinek, aki a sinológián belül egy adott témakörben – legyen az például gazdaság, művészet, hadtörténet vagy akár irodalomtörténet – mélyrehatóbb kutatásokat kíván végezni. Ugyanakkor haszonnal forgathatják más tudományágak képviselői is, mivel a könyv nagy érdeme, hogy Kínát nem külön álló civilizációként mutatja be, hanem nagy hangsúlyt fektet arra, hogy az egyes eseményeket és folyamatokat a környező kultúrákkal összefüggésben tárgyalja.

A fordítás során magam is ezt a szemléletmódot próbáltam szem előtt tartani. Az idegen nevek átírása során igyekeztem a lehető legkövetkezetesebben ragaszkodni az egységességhez. A nem latin betűket használó nyelvek esetében – kínai, japán, koreai, vietnami, arab, szanszkrit és tibeti – a nemzetközileg elfogadott, latin betűs tudományos átírást alkalmaztam. Csupán néhány, a magyar nyelvben már meghonosodott földrajzi név esetén tekintettem el ettől (például Peking, Mekka, Tokió). A könyv végén, a különböző mutatókban zárójelben ott szerepelnek ezeknek a neveknek a népszerű magyar átírásai. Az európai nevek esetében – a mongol neveket is ide soroltam –, kevés kivételtől eltekintve, a magyar nyelvben hagyományosan elfogadott átírási elveket követtem.

A Kínában és a nemzetközi szervezetekben (például az ENSZ, az EU és a NOB) használt *pinyin* átírás egyes fonetikai jelei *lényegesen* eltérnek a magyar kiejtéstől. Ezeknek a jeleknek a közelítő magyar kiejtése a következő: *ch–cs, e–ö, j–ty, q–tyh, r–zs, s–sz, sh–s, w–v, z–c, zh–dzs, x–hsz.*

Végezetül köszönetemet szeretném kifejezni mindazoknak, akik a fordítás során segítették a munkámat. Külön köszönetet szeretnék mondani feleségemnek, Turnai Ágnesnek, aki mindvégig támogatott, s aki nélkül e fordítás nem jöhetett volna létre; Nánai Erikának, a mutatók összeállításában nyújtott segítségéért; Boros Ildikónak; valamint az Országgyűlési Könyvtár olvasószolgálatánál dolgozó könyvtárosoknak.

Antóni Csaba

– Az elmúlt napokban, mióta nem találkoztunk – mondta –, sokat és sokfélét olvastam, egyebek közt egy kínai regényt. Még ma is foglalkoztat, és rendkívül érdekesnek találom.

– Kínai regény? – szóltam. – Az nagyon idegenszerű valami lehet…

– Nem annyira, mint hinné az ember – szólt Goethe. – Az emberek ott majdnem ugyanúgy gondolkoznak, cselekszenek és éreznek, mint mi, és hamarosan magunkfajtának érezzük őket. […]

– De vajon – kérdeztem –, ez a kínai regény talán a legkiválóbbak közül való?

– Szó sincs róla – szólt Goethe –, a kínaiak ezrével írnak ilyeneket, és írtak már akkor, amikor a mi elődeink még az erdőkben tanyáztak.

Eckermann beszélgetései Goethével*
1827. január 31., szerda

* Lányi Viktor fordítása

BEVEZETÉS

Jelen könyv célja – illetve sokkal inkább törekvése –, hogy bevezetőül szolgáljon a kínai világ történelmébe, felvázolja ennek a világnak a különböző fejlődési fokozatait, azok egymásra épülő tapasztalatait, mindazokat – a Föld minden tájáról érkező – hatásokat, amelyek az évszázadok során tovább gazdagították ezt a kultúrát, s hogy bemutassa azt a hatást, amelyet Kína gyakorolt a világra, valamint azt, hogyan járult hozzá a világtörténelem alakulásához.[1]

Napjaink Kínája egy hosszú történelmi folyamat eredménye, illetve annak csúcspontja. Éppúgy, ahogy nem állíthatja magáról senki, hogy ismeri az európai országokat, ha egyáltalán nincs tisztában mindazokkal a tényezőkkel, amelyek az ókortól, a középkortól és a reneszánsz korától hozzájárultak ezeknek az államoknak a kialakulásához, senki nem alkothat valóságos képet a mai Kínáról, ha nem veszi figyelembe az évezredes történelmi hagyományokat.

Kína jelentősége nem szűkíthető le pusztán a lakosság számára és a jobbára még mindig kiaknázatlan erőre, amelyet ez a több mint egymilliárdos nemzet képvisel. Mindez sokkal általánosabb, s legalább annyira gyökerezik a múltban, mint a jelenben. Az emberiség egy jelentős hányada mindig is mint iránymutató szellemiségre tekintett a kínai kultúrára, felhasználta annak írásrendszerét, technológiáját, a világról és az emberről alkotott elképzeléseit, vallásait és politikai intézményrendszerét. Bár Korea, Japán, Vietnam és maga Kína is mind ugyanahhoz a kulturális közösséghez tartoznak, a kínai befolyás messze túlterjedt ezeken a területeken. Éreztette hatását a török népek, a mongolok és a tunguzok között Mongóliában és az Altaj-hegységben, Közép-Ázsiában, Tibetben és szerte Délkelet-Ázsiában; de ugyanúgy a világ távolabbi vidékein is jelen volt. A Nyugat, amely egészen a mai napig számos dolgot vett át Kínától, még mindig nagyon messze áll attól, hogy felismerje, mennyi mindent köszönhet ennek a kultúrának, hiszen mindezek nélkül ma nem lehetnénk azok, akik vagyunk.

Egy ilyen összefoglaló mű létrehozása rendkívül nehéz feladat, jelen könyv is csupán kísérletet tehet rá; noha mindazon tanulmányok számát, amelyeket a kínai, japán és nyugati tudósok írtak a kínai világ és a kínai civilizáció történelméről, össze sem lehet mérni azzal a hihetetlen mennyiségű munkával, amelynek révén napjainkra szert tettünk az antik

[1] A vizsgálódás során figyelembe kell venni a hiteles kézikönyvek csekély számát s az ilyenfajta, már meglévő, elemi szintű ismereteket Kínáról, nem beszélve a tévképzetekről és az előítéletekről. Ez teszi szükségessé, hogy lépésről lépésre haladjunk, a tényeket a saját történelmi környezetükbe helyezve, s megpróbálva kapcsolatokat találni Kína fejlődésének különböző aspektusai között: társadalom, politikai rendszerek, gazdagság, a kínai világ kapcsolatai Kelet-Ázsia és Eurázsia más kultúráival, technológiával, szellemi élettel és így tovább.

világgal és az európai államokkal kapcsolatos tudásunkra. Már az eddig elkészült művek száma is túlságosan nagy ahhoz, hogy egyetlen ember megismerhesse és átláthassa őket. A hiányosságok, félreértelmezések és hibák elkerülhetetlenek, ha valaki megpróbálja összefoglalni az eseményeknek ezt a gazdag és változatos, több mint három és fél évezreden átívelő láncolatát.

Eltekintve ettől az akadálytól, más természetű nehézségekkel is számolni kell. Ha valaki szeretné alaposan megismerni a távol-keleti országokat, szembesülni fog azzal, hogy nincs birtokában egy sor alapvető, egyrészt a mindennapi életben észrevétlenül elsajátított ténynek, másrészt a szó gyakorlati értelmében vett oktatás során megszerzett ismeretnek. Bár az emberiség közel egyharmada él a világnak ezen a részén, s noha egyre zsugorodó földgolyónkon ezek az emberek a szomszédainkká váltak, kultúránk mégis elszántan őrzi „nyugati" jellegét. Meglehetősen nagy erőfeszítést igényel tehát elfogadni azt a gondolatot, miszerint Európa nem egyéb, mint az eurázsiai kontinens nyúlványa, ezért történelmét az eurázsiai történelem speciális aspektusaként kell értelmezni.

A föld és az emberek

A kínai világ történelme egy hatalmas, távolról sem homogén térségre terjed ki, Szibériától az Egyenlítőig és a Csendes-óceán partjaitól egészen az eurázsiai kontinens szívéig. Ezeken az óriási kiterjedésű területeken az eltérő földrajzi sajátosságok széles skálája található, amelyek elemi szintű ismerete elengedhetetlen a kínai történelem megértéséhez. Most azonban a legalapvetőbb tények ismertetésére kell szorítkoznunk: a kontinens egészének jellegét legmarkánsabban a Himalája magas hegyei, valamint a felföldek alkotta masszív, a Hindukustól az Indokínai-félszigetig délnyugati irányban elnyúló, ív alakú magashegység; a szibériai erdőségek és Észak-Kína művelés alatt álló térségei között húzódó széles, sivatagokkal szabdalt sztyeppe (pontosabban: préri), továbbá a kiterjedt termékeny síkságok, amelyek a Mandzsu- és a Liao-medence folyóinak hordalékos iszapján jöttek létre Mandzsúriában; a több mint 300 000 km^2 kiterjedésű Kínai-alföld; a Jangce középső és alsó folyása; a Kanton környéki síkvidék; a Vörös-folyó medencéje Vietnamban, illetve az Indokínai-félsziget többi folyóvölgye; és Amur torkolatától a Maláj-félszigetig húzódó tekintélyes hosszúságú tengerpart, illetve a mellette futó kisebb-nagyobb szigetek összefüggő láncolata, a japán szigetvilágtól le egészen a sokkal kiterjedtebb indonéz szigetvilág nagy szigeteiig (a Fülöp-szigetek, Borneó, Celebesz, Jáva, Szumátra) határozzák meg. Az éghajlati viszonyok tovább fokozzák ezt a változatosságot. A keleti és déli területek klímájában a monszunok kettős hatása érvényesül, míg Ázsia belsejében száraz, kontinentális éghajlatot találunk. Szintén nem elhanyagolhatók a szélességi fokok okozta különbségek. Kína legalább annyira a fagyos tél és a szibériai hideg országa, mint a párás, nehéz trópusi hőségé.

Az ezen vidékeken élő embercsoportok is rendkívül különböznek egymástól, s mindannyiuknak megvan a maga sajátos életmódja, önálló kultúrája és nyelve. Mindezek közül talán a nyelvi különbségek a leginkább szembeötlők.

A Kínai Népköztársaságban és a Távol-Keleten beszélt nyelvek öt különböző nyelvcsaládba tartoznak. Ezek elhelyezkedése, Dél-Kína és az Indokínai-félsziget kivételével, ahol a nyelvtérképek rendkívül kusza képet mutatnak, földrajzilag viszonylag jól körülhatárolható.

1. táblázat ❖ A Távol-Kelet nyelvei[1]

altáji nyelvek			Északkelet-Ázsia nyelvei	
türk nyelvek	mongol nyelvek	tunguz nyelvek	koreai	japán
ujgur	mongol	mandzsu		
kazak	dahúr	sibó		
üzbég	(mongvor)	nanaj		
tatár	(dongxiang)	orocs		
szalár		(evenki)		
kirgiz				
yugu				

kínai-tibeti nyelvcsalád			
tibeti-burmai nyelvek	thai nyelvek	miao-yao nyelvek	kínai
tibeti nyelvjárások	sziámi	a Délnyugat-Kínában és az Indokínai-félszigeten élő kisebbségek nyelvei	északi nyelvjárások
burmai	laoszi		wu nyelvjárások
a Délnyugat-Kínában és az Indokínai-félszigeten élő tibeti-burmai kisebbségek nyelvei	a Délnyugat-Kínában és az Indokínai-félszigeten élő thai kisebbségek nyelvei		kantoni nyelvjárások
			dél- és észak-fujiani nyelvjárások
			hakka nyelvjárások
			hunani nyelvjárások

ausztroázsiai nyelvek (mon-khmer)	maláj-polinéz nyelvek
khmer (Kambodzsa)	maláj
cham (Vietnam és Kambodzsa keleti partvidékén élő kisebbségek)	jávai
mon (Dél-Burma)	Indonézia más maláj-polinéz nyelvei
a Yunnanban, az Indokínai-félszigeten és a Nicobar-szigeteken élő mon-khmer kisebbségek nyelvei	a Taiwanon élő kisebbségek nyelvei

1. A japán nyelv kivételével az ebben a táblázatban szereplő összes többi nyelvet beszélik a Kínai Népköztársaságban és Taiwan szigetén.

A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni a Kínai Népköztársaságban beszélt indoeurópai nyelveket is: ezek az iráni nyelvek közé tartozó tádzsik, illetve az orosz. 1957-ben az előbbit 15 000, míg az utóbbit 9 700 ember beszélte.

1. Szibéria és Észak-Kína azon területein, ahol a kínai nyelvű lakosság van többségben, olyan népeket találunk, amelyek Közép-Ázsiából és az azon túli vidékekről vándoroltak ide. Nyelveik a török, mongol és tunguz (korábban és általában ural-altáji néven ismert) nyelvcsaládhoz tartoznak.

2. A koreai és a japán nyelvészeti szempontból alapvetően különbözik a kínai és az azzal rokonságban álló nyelvektől. Önálló csoportot alkotnak, bár úgy tűnik, bizonyos rokonság mégis fennáll köztük és a török, mongol, valamint a tunguz nyelvek között.

3. A kínai-tibeti nyelvcsalád nyelveit beszélő népcsoportok népesítik be a Himalája hegyeit és magasföldjeit, az Indokínai-félsziget országait, s magát Kínát is, beleértve annak mind a huszonegy, az Amur-folyó völgye és Mongólia, valamint a burmai, laoszi és vietna-

mi határok között elterülő tartományát. Ebben a hatalmas és szerteágazó nyelvcsaládban, az egyes nyelveket beszélők számából fakadóan, természetesen a kínai dialektusok alkotják a legjelentősebb csoportot.

4. A mon-khmer nyelvek, amelyeket Délnyugat-Kínában csak néhány kis népcsoport beszél, leginkább az Indokínai-félszigeten fordulnak elő.

5. Végül, még délebbre, a Maláj-félszigeten és Délkelet-Ázsia nagy szigetein a maláj-polinéz nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek az uralkodók, amelyek keleti irányban Melanéziáig, északi irányban Taiwan szigetéig, nyugati irányban pedig egészen Madagaszkárig megtalálhatók.

A távol-keleti nyelvek különböző csoportjainak szétválása hosszú történelmi folyamat eredményeként érte el jelenlegi állapotát. Aligha lehet bármit is biztosan tudni arról, milyen állapotok uralkodtak a távoli múltban, a fejlődési folyamat legfontosabb jellemzőivel azonban tisztában vagyunk. Az i. e. 1. évezred kezdetétől a Sárga-folyó völgyében kialakult nyelvek archaikus, klasszikus, illetve modern változatai terjedni kezdtek, először a Jangce völgyében, majd onnan tovább: Dél-Kína, illetve Északkelet-Ázsia felé; a thai, a tibeti-burmai és a mon-khmer nyelvek a Jangce völgyéből és a kínai-tibeti határvidékről kiindulva terjedtek el Dél-Kínában és az Indokínai-félszigeten; a maláj-polinéziai nyelvek pedig Kína déli partvidékéről kezdték meg vándorlásukat Délkelet-Ázsia és az azon túli területek felé. Az a néhány indoeurópai nyelv pedig (például a hotani és a kelet-iráni dialektusok), amelyeket hosszú évszázadokig beszéltek a közép-ázsiai oázisokban, napjainkra teljesen eltűntek.

A *han* kínaiak

Napjainkban a Távol-Kelet hatalmas földrajzi egységén és óriási népességén belül a kínai nyelvet beszélő és a kínai kultúrát képviselő emberek, a *han* kínaiak alkotják a legjelentősebb csoportot. Több mint 15 millió km^2-nyi területet népesítenek be Szibériától (é. sz. 54°) Timorig (d. sz. 10°), a Mindanao-szigettől (Fülöp-szigetek) (k. h. 126°) az eurázsiai kontinens szívéig (k. sz. 73°, ezen a szélességi fokon található az India nyugati partvidékén fekvő Bombay). A távolság Szingapúr, a város, amelyet háromnegyed részben kínaiak laknak, és az Amur folyó völgye között, megegyezik a Dublin és a Kínai Népköztársaság nyugati határa közötti távolsággal.

Ennek a népcsoportnak az összlétszáma meghaladja az egymilliárd főt. Ők vannak többségben abban a huszonegy tartományban, amelyek a tulajdonképpeni Kínát alkotják – terjeszkedésük azonban ezeknek a tartományoknak a határain túl is folyamatosan zajlik –, s egy összefüggő, körülbelül 4 600 000 km^2 kiterjedésű területen élnek, ami megegyezik Európa területével az egykori Szovjetunió nélkül. Ez a huszonegy tartomány, amelyekre jelen könyv a későbbiekben visszatérően utalni fog, olyan földrajzi egységeket foglal magába, amelyek átlagos területe az Egyesült Királyság, valamint Görögország területe között mozog. 1975-ben a tartományok népsűrűsége hozzávetőlegesen megegyezett az európai országokéval. Akkoriban csupán egyetlen tartomány, Jiangsu volt sűrűbben lakott, mint Hollandia (Shanghainak jelenleg 10,5 millió, Nanjingnak 1,6 millió lakosa van, és számos más, Jiangsu tartománybeli város lélekszáma is meghaladja a félmillió főt).

Ezenkívül azonban létezik még egy „határokon túli" Kína is, amelynek népes kolóniái megtalálhatók a legtöbb délkelet-ázsiai országban (az Indokínai-félszigeten, Indonéziában és a Fülöp-szigeteken). Ezek a közösségek különösen nagy számban vannak jelen Malajziában, Sarawak szövetségi államban (Borneó szigetének északkeleti partvidékén), ahol a lakosság több mint egyharmad részben kínai, és Thaiföldön; szintén jelentős koló-

niák találhatók Vietnamban, Kambodzsában, Jáván és a Fülöp-szigeteken. Szingapúr, a malajziai Penang (Georgetown) és Melaka, valamint a vietnami Cho Lon pedig lényegében kínai városok.[1]

2. táblázat ❖ A Kínai Népköztársaság határain kívül élő *han* népesség Kelet-Ázsiában (1986-os becslés)

Taiwan	19 400 000
Hongkong (1997-től a KNK része)	5 600 000
Makao (1999-től a KNK része)	300 000
Szingapúr	1 800 000
Thaiföld	11 000 000
Malajzia	6 400 000
Indonézia	5 100 000
Vietnam	1 500 000
Összesen	51 200 000

Ezek a kínai nyelvet beszélő és a kínai kultúrán nevelkedett népcsoportok távolról sem alkotnak azonban homogén egységet. Eltérnek egymástól hagyományaikban, szokásaikban, etnikai összetételükben és az általuk beszélt nyelvjárásokban. Mivel Kínában hiányoznak azok a nemzetek közötti határvonalak, amelyek Európában lehetővé teszik, hogy világosan megkülönböztessük a franciákat, a spanyolokat, az olaszokat és a románokat, ez elfedi azt a történelem során kialakult sokféleséget, amely a múltban kétségtelenül sokkal szembetűnőbb volt, mint napjainkban; ma az oktatás és a viszonylag zavartalan információáramlás hatására eltűnik a különböző régiók eredeti arculata. A *han*ok letelepedésének története Kínában és a különböző, kínaiul beszélő népcsoportok etnográfiai feltérképezése azonban hatalmas munka lenne, amelyet szisztematikus módszerekkel mind ez idáig még nem kezdtek el, ezért az ezekkel kapcsolatos dokumentáció gyakran hiányos.

Noha nyelvjárásoknak nevezik őket – a meghatározás számunkra azt a nyelvi változatot jelenti, amelyet egy meghatározott területen belül nemzeti nyelvként használnak –, a legfontosabb kínai dialektusokat emberek milliói beszélik, s legalább olyan markánsan különböznek egymástól, mint az egy nyelvcsaládba tartozó európai nyelvek. A valóságban mindegyik csoport újabb alcsoportokra oszlik, amelyek között jelentős eltérések fedezhetők fel.

Meg kell azonban jegyezni, hogy létezik egy viszonylag egységes csoport, az északi nyelvjárások, amelyeket 1953-ban 387 millióan beszéltek, s három, jól elkülöníthető egységre oszthatók. Ezeknek a dialektusoknak a viszonylagos egysége az embercsoportok keveredésével magyarázható, amely a történelem folyamán Mongólia és a Jangce-völgy közötti régiók mindegyikére jellemző volt, valamint az északkeleti (Mandzsúria) és a délnyugati (Yunnan és Guizhou) tartományok, főként napjainkban zajló betelepítésével. Másrészről viszont a déli és a délkeleti dialektusok különbözősége s a néhányukban fellelhető ősi jelleg az ezekben a régiókban letelepedett népcsoportok viszonylagos stabilitásáról tanúskodik. Ezekre a sajátosságokra szintén magyarázatul szolgálhatnak a gyarma-

[1]Itt kell megjegyezni, hogy további kínai közösségek találhatók még Indiában, Madagaszkáron, Dél-Afrikában, Európában, valamint Észak- és Dél-Amerikában.

tosítás egymást követő hullámai, amelyek során a legrégibb időktől kezdve a *han* népesség birtokba vette ezeket a területeket.

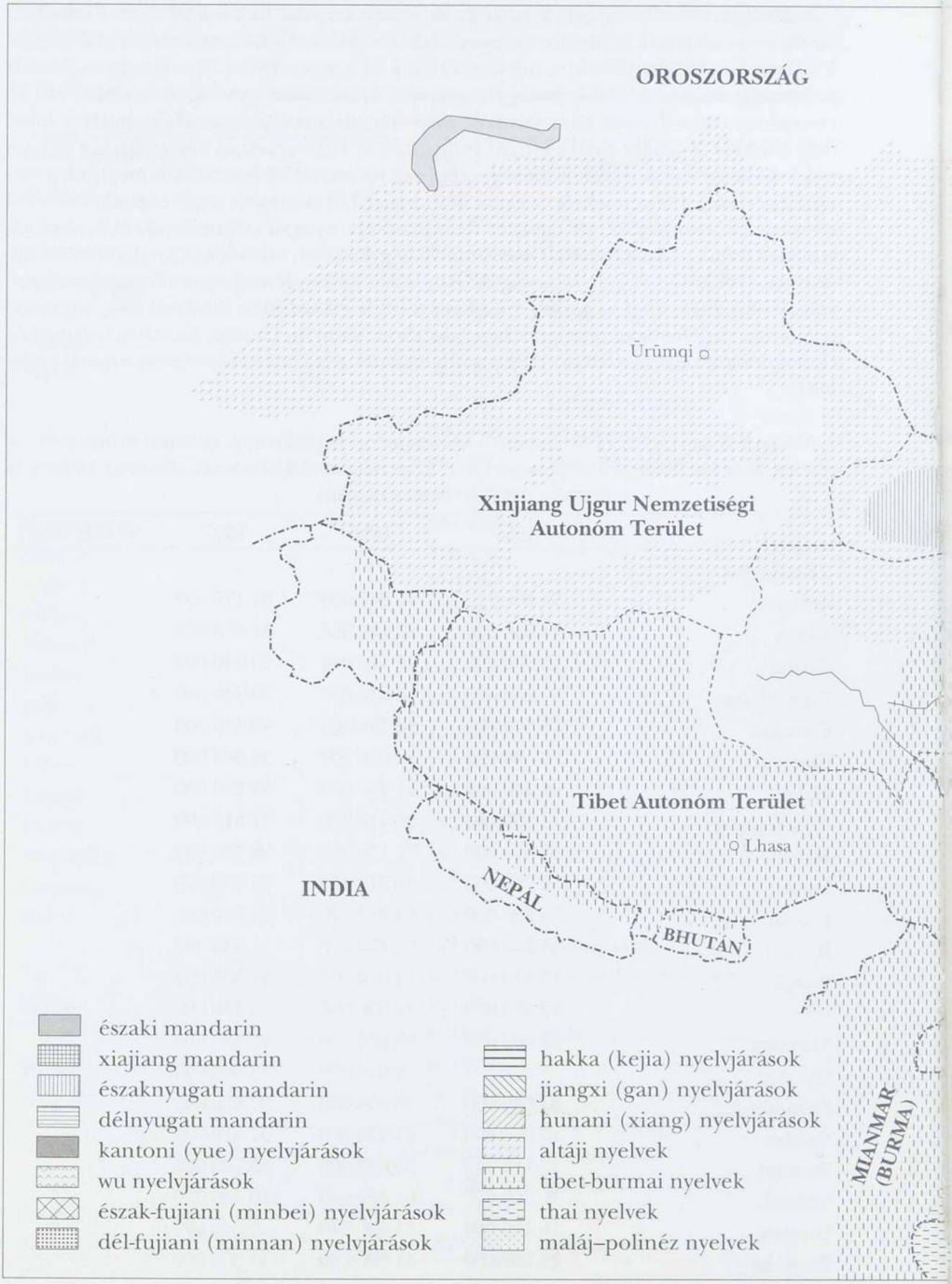
3. táblázat ❖ A *han* többségű tartományok és az európai országok területeinek összehasonlítása (km^2-ben)

Kínai tartományok	terület (km^2)	európai országok
Sichuan	569 000	
	550 800	Franciaország
	504 900	Spanyolország
Heilongjiang	463 600	
	449 200	Svédország
Yunnan	436 200	
Gansu	366 000	
	311 700	Lengyelország
	301 100	Olaszország
	244 800	Nagy-Britannia
	243 400	Románia
Guangdong	231 400	
Guangxi	220 400	
Hunan	210 500	
Hebei	202 700	
Shaanxi	196 750	
Hubei	187 500	
Jilin	187 000	
Guizhou	174 000	
Henan	167 000	
Jiangxi	164 800	
Shanxi	157 100	
Shandong	153 300	
Liaoning	151 000	
Anhui	139 900	
	132 500	Görögország
	127 800	(a volt) Csehszlovákia
Fujian	123 100	
	110 950	Bulgária
Jiangsu	102 200	
Zhejiang	101 800	
	93 000	Magyarország
	69 000	Írország
	41 300	Svájc
Taiwan	35 960	
	30 560	Belgium

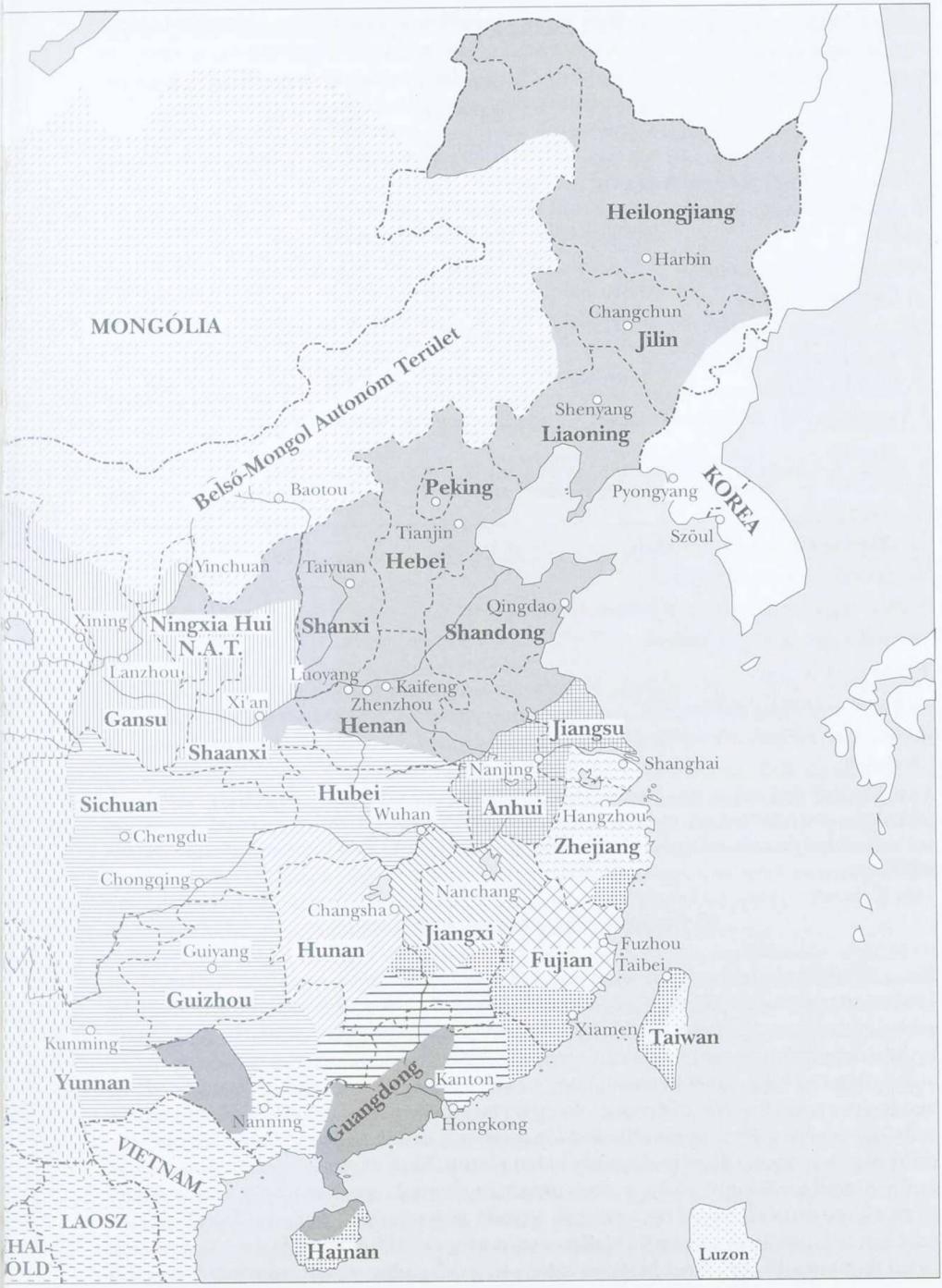
A Kínában élő népcsoportok, csakúgy, mint az európaiak, a különböző etnikumok állandó keveredésének eredményeképpen alakultak ki, amely keveredésnek a kiváltó okai a háborúk, a betelepülések, a népvándorlások és a szomszédos népek egymás közötti érintkezése voltak. A török, mongol, tunguz, koreai, tibeti-burmai, thai, miao, yao és mon-khmer népek mind hozzájárultak a *han* népcsoport kialakulásához, amelyre néha még a sokkal távolabbi vidékeken, az India, Irán és Délkelet-Ázsia határvidékein élő népek is hatással voltak. Észak-Kína népességének összetétele folyamatosan megújult a történelem során, a sztyeppékről és Észak-Mandzsúriából származó, altáji nyelveket beszélő népeknek köszönhetően; de ugyanez mondható el a nyugati tartományokról is, ahol jellemzőek voltak a Himalája és a Tibeti-fennsík hegylakóival, valamint a Qinghaiban élő félnomádokkal kötött vegyes házasságok. Az etnikai keveredésnek ugyanilyen jelentősége volt Dél-Kínában, ahol ez a több mint két évezrede elkezdődött folyamat még napjainkban is tart. A délnyugati országrészben (Guizhou, Yunnan, Hunan, Sichuan, Guangxi és Guangdong tartományokban) még mindig számos, nem *han* eredetű népcsoportot találunk.

4. táblázat ❖ A *han* többségű tartományok és tartományi jogú városok, valamint az autonóm területek (*han* kisebbséggel) népessége (az 1957-es népszámlálási adatok, illetve az 1986-os és 1997-es becslés alapján)

	1957	1986	1997	terület (km²)
Tartományok				
Anhui	33 560 000	51 560 000	61 170 000	
Fujian	14 650 000	27 130 000	32 820 000	
Gansu	12 800 000	20 410 000	24 940 000	
Guangdong	37 960 000	62 530 000	77 940 000	
Guangxi*	19 390 000	38 730 000	46 330 000	
Guizhou	16 890 000	29 680 000	36 060 000	
Hebei	44 720 000	55 480 000	65 250 000	
Heilongjiang	14 860 000	33 110 000	37 510 000	
Henan	48 670 000	77 130 000	92 430 000	
Hubei	30 790 000	49 310 000	58 730 000	
Hunan	36 220 000	56 220 000	64 650 000	
Jiangsu	45 230 000	62 130 000	71 480 000	
Jiangxi	18 610 000	34 600 000	41 500 000	
Jilin	12 550 000	22 980 000	26 280 000	
Liaoning	24 090 000	36 860 000	41 380 000	
Qinghai	–	4 070 000	4 960 000	
Shandong	54 030 000	76 950 000	87 850 000	
Shanxi	15 960 000	26 270 000	31 410 000	
Shaanxi	18 130 000	30 020 000	35 700 000	
Sichuan	72 160 000	101 880 000	110 720 000	
Yunnan	19 100 000	34 060 000	40 940 000	
Zhejiang	25 280 000	40 300 000	44 350 000	

1. térkép ❖ A kínai nyelvjárások földrajzi megoszlása

Heilongjiang
Harbin
Changchun
Jilin
MONGÓLIA
Belső-Mongol Autonóm Terület
Shenyang
Liaoning
KOREA
Baotou
Peking
Pyongyang
Szöul
Tianjin
Yinchuan
Taiyuan
Hebei
Qingdao
Xining
Ningxia Hui
N.A.T.
Shanxi
Shandong
Lanzhou
Luoyang
Kaifeng
Zhenzhou
Xi'an
Gansu
Henan
Jiangsu
Shaanxi
Nanjing
Shanghai
Sichuan
Hubei
Wuhan
Anhui
Hangzhou
Chengdu
Zhejiang
Chongqing
Nanchang
Changsha
Jiangxi
Guiyang
Hunan
Fujian
Fuzhou
Taibei
Guizhou
Xiamen
Taiwan
Kunming
Yunnan
Kanton
Guangdong
Nanning
Hongkong
VIETNAM
LAOSZ
HAI-
OLD
Hainan
Luzon

	1957	1986	1997	terület (km^2)
Tartományi jogú városok				
Peking	–	9 600 000	12 400 000	16 800
Shanghai	–	12 170 000	14 570 000	6 200
Tianjin	–	8 080 000	9 530 000	11 300
Autonóm területek (*han* kisebbséggel)				
Belső-Mongólia Autonóm Terület	9 200 000	20 070 000	23 260 000	1 177 500
Xinjiang Ujgur Nemzetiségi Autonóm Terület	5 640 000	13 610 000	5 150 000	1 646 900
Tibet Autonóm Terület	1 274 000	1 990 000	17 180 000	1 221 600
Ningxia Hui Nemzetiségi Autonóm Terület	2 050 000	4 150 000	2 480 000	66 400

* A tartomány hivatalos neve Guangxi Zhuang Nemzetiségi Autonóm Terület.

5. táblázat ❖ A kínai nyelvjárások (1953-as statisztikák alapján, millió főben)

	1953
északi nyelvjárások (4 alcsoport)	387
wu nyelvjárások (4 alcsoport)	46
kantoni (guangdongi) nyelvjárások (5 alcsoport)	27
hunani és jiangxi nyelvjárások	26
hakka nyelvjárások	26
déli min (fujiani) nyelvjárások	15
északi min (fujiani) nyelvjárások	7
Összesen	528

A fenti adatok nem veszik számításba a Taiwan szigetén élő *han* kínaiakat (ahol a 17 millió *han* többsége a déli min [fujiani] nyelvjárást beszéli), sem a délkelet-ázsiai kínai kolóniákat (körülbelül 15 millió fő, akik származásuk szerint a kantoni, a hakka vagy a min dialektusokat beszélik).

A Kínában élő (nem *han*) kisebbségek

Bár a Kínai Népköztársaság lakosságának túlnyomó többségét a *han* kínaiak alkotják, az 1957-es adatok szerint 45–48 millió fő volt azon kínaiak száma, akik valamelyik nemzeti kisebbséghez tartoztak. Ezen kisebbségek közül több mint ötvenet tartanak hivatalosan nyilván, amelyek bizonyos fokú politikai autonómiát élveznek.

Így világossá válik, hogy nemcsak hogy a *han* népesség nem alkot homogén egységet, ahogy azt *a priori* feltételeztük volna, de egyes tartományokban a különböző etnikumok szélsőséges keveredése tapasztalható. Még mindig találunk maláj-polinéz nyelveket beszélő népcsoportokat Taiwan északi és keleti részén. Ezek a nem *han* eredetű népek az utolsó hátramaradt képviselői egy olyan történelmi kornak, amelyet a kínai nyelvet beszélő és a kínai kultúrát képviselő emberek állandó terjeszkedése, valamint annak az életmódnak és kultúrának a győzelme jellemzett, amely a saját hódításai és a távoli civilizációkkal fenntartott kapcsolatai hatására változott, gazdagodott és vált sokszínűvé. Az etni-

kai keveredés, bizonyos dolgok átvétele más népektől és az asszimiláció – például egyes *han* kínaiak a nomád pásztorokhoz, míg mások Dél-Kína őslakosainak életmódjához alkalmazkodtak, másrészről viszont a déli tartományokban élnek olyan népcsoportok, amelyeket napjainkban már szinte lehetetlen megkülönböztetni a kínaiaktól –, mindezek együttesen arra késztetnek bennünket, hogy történelmi szempontból hangsúlyozzuk a kultúra és az életmód kulcsfontosságú szerepét.

6. táblázat ❖ A Kínai Népköztársaság területén élő legnagyobb, nem *han* eredetű népcsoportok (az 1957-es népszámlálás alapján)

Név	Nyelvcsalád	Lakóhely	Lélekszám
zhuang	thai	Yunnan, Guangdong	7 800 000
ujgur	török	Xinjiang, Nyugat-Gansu	3 900 000
yi	tibeti-burmai	Yunnan, Hunan	3 260 000
tibeti (zang)	tibeti	Tibet, Sichuan	2 770 000
miao	miao-yao	délnyugati tartományok	2 680 000
mandzsu	tunguz	Északkelet-Mongólia, Peking környéke	2 430 000
mongol	mongol	Mongólia, Északkelet-Gansu, Qinghai	1 640 000
buyi	thai	Yunnan	1 320 000
koreai	koreai	Északkelet-Kína	1 250 000

Életmódok és kultúrák

Észak-Ázsia és a Kínai Népköztársaság nyelvi viszonyai, ahol minden, a világnak ezen a részén megtalálható nyelvcsalád jelen van, önmagukban is érzékeltetik a népesség összetételének bonyolultságát; de vannak olyan tényezők, amelyek lehetővé teszik, hogy pontosabb képet alkothassunk az emberi élet természetéről a Távol-Keleten. A gyűjtögetés, a vadászat és halászat, az állattartás és a mezőgazdaság valamilyen formában mindig is az emberiség legalapvetőbb tevékenységei voltak, hiszen az embereknek mindenekelőtt táplálkozniuk kell. Kiegészülve a zsákmányszerzéssel (rablóhadjáratok, fosztogatás, kalózkodás) és a kereskedelmi tevékenységgel, ezek az életminőségek szoros kapcsolatban állnak azzal a kultúrával, amelynek alapjául szolgálnak. Következésképpen az életmód kiindulási pontként szolgálhat bármilyen történelemértelmezéshez.

Az alapvető okok földrajzi természetűek: a földrajzi környezet befolyásolja leginkább az életmódot, s egyben meg is határozza annak korlátait. Bizonyos tengerszint feletti magasságon és bizonyos éghajlati viszonyokon túl a búza helyét átveszi az árpa és a köles. Mongólia hatalmas füves térségei sokkal inkább alkalmasak a legeltető állattartásra, mint a mezőgazdasági művelésre; a vízigényes rizstermesztésre pedig a trópusi és szubtrópusi vidékek öntözött síkságai a legmegfelelőbbek. Nem engedhetjük meg azonban, hogy emiatt elhatalmasodjék rajtunk egyfajta földrajzi determinizmus: a teraszos művelés segítségével ugyanis a hegyekben is lehetségessé válhat a rizstermelés, s az öntözésnek köszönhetően ez a növény a száraz területeken is megteremhet; Észak-Kínában és Dél-Mongóliában pedig éppúgy jelen van a földművelés, mint a juh-, ló- vagy a szarvasmarha-tenyésztés. A szélességi fokok, amelyek ily módon összefüggnek a különböző életmódokkal, magyarázatul szolgálnak azok elterjedésére és visszaszorulására, csakúgy, mint egymás mellett élésükre, amely jelenségeknek nagyon fontos történelmi jelentőségük volt, ezen-

kívül bizonyos mértékig megmagyarázzák a különböző kultúrák közötti kapcsolatokat és mindazt, amit ezek a kultúrák átvettek egymástól. Az emberi társadalmakban mélyen benne élő hajlam, hogy életmódjukat a természetes határokon túlra is kiterjesszék, s az emberi tevékenységnek az a viszonylagos szabadsága, amelyet a földrajzi viszonyok tesznek lehetővé, nincsenek ellentmondásban az életmódok, következésképp a különböző típusú kultúrák és civilizációk általános megoszlásával. Kelet-Ázsiában, e hatalmas földrajzi egységben, négy nagy kultúrcsoport és a hozzájuk kötődő speciális életmód különböztethető meg:

1. A magasan fejlett mezőgazdasággal rendelkező, letelepedett, döntően földművelő tevékenységet folytató népek. Ehhez a kultúrához tartozik a kínai civilizáció, valamint minden olyan népcsoport, amely ennek a civilizációnak a befolyása alá került.

2. A szibériai tajga és Észak-Kína mezőgazdasági művelés alá vont területei, valamint Mandzsúria és a Volga alsó folyása között elterülő füves puszták és sivatagos területek állattenyésztéssel foglalkozó nomád népei.

3. A Himalájában és a Tibeti-fennsíkon, valamint azok határvidékein élő hegyi népek, amelyeknél egyaránt elterjedt az állattenyésztés és a földművelés.

4. A trópusi területek kevert kultúrái, amelyekben a vadászat és az állattartás ötvöződik a földművelés kezdetleges formáival. Ezek az egykor magas szinten álló kultúrák napjainkban egyre inkább eltűnőben vannak.

A teljesség kedvéért a fenti négy nagy csoporthoz hozzá kell még sorolnunk a közép-ázsiai oázisokban letelepedett, kereskedelemmel foglalkozó népeket is.

A magasan fejlett mezőgazdasággal rendelkező, letelepedett, döntően földműveléssel foglalkozó népek ❖ Mint mindenütt a világon, Ázsiában is a legfejlettebb mezőgazdasági módszerek tették lehetővé a népesség nagyobb ütemű növekedését, a bőséges tartalékképzést és a szervezett államalakulatok létrejöttét. A nagy civilizációk mind így születtek. Ezeknél a népeknél azonban, amelyek meghódították egész Kelet-Ázsiát, alföldjeivel, folyóvölgyeivel és termékeny fennsíkjaival együtt, saját szokásaikat elfogadtatva a velük azonos földrajzi feltételek között élő népcsoportokkal, a mezőgazdaság két különböző válfaja különböztethető meg: a „száraz" és az árasztásos földművelés:

1. A „száraz" földművelés kezdete a neolit korra tehető, s a gabonafélék, az árpa, a búza és számos kölesfajta révén fejlődött. A „száraz" zónában, Kína északi területein csak egyes időszakokban alkalmazták az öntözést, amely lehetővé tette a nagyobb terméshozamot és azt, hogy a betakarításokat mindig ugyanabban az időben lehessen elvégezni. Jóllehet ezekre a vidékekre a mezőgazdaság túlsúlya a jellemző, az állattenyésztés (szarvasmarha, juh, ló) már a korai időszakban (i. e. 2–1. évezred) is fontos szerepet játszott, s napjainkig is őrzi ezt a korántsem elhanyagolható pozícióját. A nomádokkal és a hegylakókkal ellentétben azonban a letelepedett, földművelő népek nem ittak tejet, s étrendjükben idővel egyre kisebb szerepet kaptak a húsfélék.

2. Az árasztásos rizstermelés nagyon lassan fejlődött ki az időszámításunk utáni első tíz évszázad során, s csak ennek a korszaknak a végén kezdődött el az igazi fellendülés. Ez a mezőgazdasági eljárás, amely feltételezhetően számos különböző helyen egyidejűleg jelent meg (főleg Észak-Indiában és a Jangce alsó folyásánál), nagyon sikeresnek bizonyult, s minden olyan meleg és esős vidéken elterjedt, ahol lehetséges volt az öntözés (Kína trópusi és szubtrópusi síkságai és folyóvölgyei, az Indokínai-félsziget, Indonézia, Korea és Japán egyes területei). A rizstermelés fejlődése új korszakot nyitott a kelet-ázsiai népek történelmében: a 8–10. századtól kezdve új lendületet adott a világnak ezen a táján élő civilizációknak.

A Távol-Kelet fejlett mezőgazdasági módszereinek története mindazonáltal rendkívül gazdag és összetett, s a fejlődés, illetve a változások folytonossága jellemezte. Nemcsak a rizstermelés módszerei tökéletesedtek: a fajtakiválasztás, a cirok és az amerikai kontinensről származó növények (édesburgonya, földimogyoró, kukorica, dohány, paradicsom) meghonosítása – az előbbi a 13., míg az utóbbiak a 16. századtól kezdődően – szintén radikális változásokat eredményezett az elmúlt ezer év során.

A sztyeppeöv állattenyésztő nomádjai ❖ Az ősaltaji és altaji nyelveket beszélő pásztornépek rendkívül fontos szerepet játszottak a kínai világ történelmében, s mély hatást gyakoroltak a kínai civilizációra. Legfontosabb jellegzetességeik a következők:

1. Lakóhelyeik (jurták), háziállataik (szarvasmarha, juh, ló, teve, jak) és egyéb vagyontárgyaik (a női ékszerek, amelyek hordozható bizonyítékai a nomádok gazdagságának) mozgathatósága. A síkságokon található nyári és a védett völgyekben elterülő téli legelőik közötti távolság csak ritkán haladja meg a 150 km-t. Szükség esetén azonban hosszabb utak megtételére is képesek voltak, s erre általában akkor került sor, amikor egy náluk erősebb törzs fenyegette őket.

2. Olyan életmód, amelyre az állandó háborús készülődés volt a jellemző (a lovak idomítása, vadászat, az íjak és a különböző tűzfegyverek használatának gyakorlása lóháton).

3. Olyan gazdaság, amelyben az állati eredetű termékek (tej, kumisz, sajt, vaj, gyapjú és szőrme, nyersbőr és prém, a tüzelőnek használt szárított trágya) elegendők a legalapvetőbb szükségletek kielégítésére. A portyák (a szomszédos, letelepedett népek elleni hadjáratok, a karavánok kifosztása), a földművelő népek ajándékai és a kereskedelem lehetővé tették, hogy ez a gazdaság bizonyos elemekkel kibővüljön: megjelentek a fémek, a gabonafélék, a selyem, a luxuscikkek és a 10. századtól a tea. A portyák célja legtöbbször a téli gabonatartalékok kiegészítése volt, de gyakran közrejátszott az is, hogy a letelepedett népeket piacok nyitására kényszerítsék. Az állattenyésztő nomádok előtt azonban nem volt teljesen ismeretlen az árpa-, búza- és kölestermesztés, s bizonyos időszakokban maguk is foglalkoztak fémgyártással. Ezenkívül a letelepedett népek – földművelők és kézművesek – jelenléte a nomádok között állandó hatóerő volt a történelem során.

4. A sztyeppei népek fontos közvetítő szerepe a szibériai erdőségek szabad vadászai, a szőveteket és fémeket előállító letelepedett népek, a Himalája vidékének hegyi népei, az Északnyugat-Kínából (Gansu tartomány) Transoxaniába tartó utak mentén sorakozó oázisokban letelepedett kereskedők, valamint a Közel-Kelet és Kelet-Európa népei között. A sztyeppei népek a fenti területek mindegyikére kiterjesztették befolyásukat.

5. Olyan törzsi társadalom, amely a gyengébb törzseknek az erősebbekkel szembeni alárendeltségi viszonyán, valamint az állatállományt birtokló arisztokrácia és a tőlük függő nomádok, illetve rabszolgák csoportjainak szembenállásán alapult.

6. A törzsek és a politikai csoportosulások törékeny szövetségei. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a megválasztott törzsfő hatalmának határt szabtak a fegyverben álló lovas harcosok gyűlései. A letelepedett népekkel folytatott kereskedelmi és egyéb kapcsolatok során átvett elméleti és gyakorlati ismeretek szolgáltak kiindulási alapul azokhoz a társadalmi és gazdasági változásokhoz, amelyek, kezdetben úgy tűnt, gazdagítani tudják a sztyeppei társadalmakat, s erősíteni politikai szervezettségüket. Ezek azonban hosszabb távon feszültségekhez és belső szakadásokhoz vezettek a törzsek egy bizonyos részének, illetve azok arisztokráciájának „letelepülési" törekvései miatt.

A Himalája térségében és annak határvidékein élő hegyi népek ❖ A hegyi népek, amelyek népességét 1957-ben 3–4 millió főre lehetett becsülni, egy körülbelül 4 millió km^2 kiterjedésű te-

rületen élnek. A gyenge minőségű, de ellenálló fajtákon alapuló gabonatermesztés (főként árpa, de megterem a köles, a rizs, a hajdina, sőt a védett völgyekben néha a búza is) ötvöződik a szarvasmarha-, jak-, ló-, juh- és kecsketenyésztéssel. A sztyeppeöv pásztornépeire jellemző, nagy méretekben folytatott állattenyésztés nem ismeretlen Tibet és Qinghai magas fennsíkjain, a hegyes területeken azonban a hegyi pásztorkodás az uralkodó, ahol viszont az állatokat télen karámokban tartják. A földrajzi környezet jelentős eltérései (magas fennsíkok, hegyek és völgyek) magyarázatul szolgálnak arra, miért specializálódtak az itt élők vagy a mezőgazdaságra, vagy az állattenyésztésre, illetve hogy egyazon népcsoportnál miként jelenhet meg mindkettő egyszerre. A pásztorok fekete sátrai és a földművesek lapos tetejű, olykor többemeletes, torony alakú kőházai között szembeszökő az ellentét. Mivel ezek harcias törzsek voltak, a Himalája vidékének hegyi népei (tibetiek, qiangok – más néven tangutok –, dzsarungok, yik, nahszik – más néven moszók) gyakran fosztogatták a karavánokat, s törtek be a mezőgazdaságra berendezkedett földművelők területeire. A történelem folyamán ezek a népek kelet felé terjeszkedtek, s megtelepedtek a mai Gansu, Sichuan és Shaanxi tartományok területén, de megjelentek északon is, az oázisok övezetében.

Dél-Kína és Délkelet-Ázsia kevert kultúrái ❖ Ezek a kultúrák, amelyek napjainkban egyre inkább eltűnőben vannak, egykor Délkelet-Ázsia egészét uralmuk alatt tartották, egészen a Jangce-völgyéig. Gyűjtögetéssel, vadászattal, állattenyésztéssel, folyami és tengeri halászattal, valamint földműveléssel foglalkoztak, ami azonban nem volt olyan fejlett, mint a *han* kínaiak mezőgazdasága. A kevert kultúráknak a síkságok rizstermelő népei előli fokozatos visszahúzódása a hegyes vidékekre, valamint az általánosnak mondható délre vonulása nagyban megnehezíti a régmúlt korok eseményeinek rekonstruálását. Néhány népcsoport, hogy alkalmazkodni tudjon a mostohább környezeti feltételekhez, kénytelen volt változtatni az életmódján. Ők egyfajta vándorló földművelésre tértek át, amely ősidők óta jelen van a Távol-Keleten, s még napjainkban is sok, kisebbségben élő etnikumra jellemző Dél-Kínában és az Indokínai-félszigeten; így élnek például a miaók és a yaók Guangxi, Guangdong, Guizhou és Yunnan tartományokban, a meók, más néven mhongok Vietnam északi részén, s a Hainan-sziget hegyei között élő li törzs tagjai. Ezt a kezdetleges földművelést a folytonos erdőégetés jellemzi, miután pedig a fölégetett földterület négy vagy öt év múlva kimerül, az egész faluközösség továbbköltözik. Főként gumós növényeket, például taró- és jamgyökeret – ezek ültetéséhez ásóbotot használnak –, „száraz" gabonaféléket, hegyi rizst és az utóbbi néhány évszázadban kukoricát termesztenek. Több ilyen ősi népcsoport, különösen a tengerparton élő, halászattal foglalkozó törzsek, teljesen eltűntek vagy beolvadtak a náluk sokkal fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező földművelő népekbe, amelyek átvették tőlük a tengerrel kapcsolatos gyakorlati ismereteket. Néhány népcsoport az öntözéses rizstermesztésre tért át – például a Délnyugat-Kínában élő igen jelentős, az 1957-ben 7,8 millió főt számláló thai kisebbség, a zhuangok; a burmai sanok és a Vietnamban élő thai népek (a tók, a fekete és fehér thaiok és a nongok) –, s az Indokínai-félsziget nagyobb folyamainak deltáiban szervezett államokat hoztak létre. Ezek a népek már rendelkeztek írásbeliséggel, ezért történetük viszonylag jól ismert, s nyomon követhető vándorlásuk a tibeti–kínai határvidékről és Dél-Kínából a még délebbre fekvő területek felé (a burmaiak a Irrawaddy, a thaiok a Chao Phraya, a khmerek a Mekong, a vietnamiak pedig a Vörös-folyó völgyét követve érkeztek délre).

Noha a történelmi fejlődés során az öntözéses rizstermelés határai a Jangce völgyéből egészen Jáváig kiterjedtek, ami alapjaiban változtatta meg az addigi viszonyokat, Dél-Kínát, az ott élő népcsoportokon, nyelveiken és ősi kultúrájukon keresztül mindig is szoros

történelmi szálak fűzték Délkelet-Ázsiához. Például ugyanazok az etnikumok – tibeti-burmaiak, thaiok, miaók, yaók és mon-khmerek – egyaránt megtalálhatók Kína déli részén és az Indokínai-félsziget hegyes vidékein.

E különböző kultúrájú népek egyes ősi jellegzetességei, amelyekről az írásos emlékek és a régészeti leletek tanúskodnak, mind a mai napig fennmaradtak: a vándorló földművelés, a cölöpökre épített lakóhely, a bivalytartás, a fűszerezésre használt erjesztett hal, a bételdió fogyasztása, a nádsíp (a laoszi *khene* és a kínai *sheng*) és a bronzdob használata, a különböző népek teremtésmítoszai és az özönvízről szóló legendák, a kígyó és sárkány, valamint a kutya és tigris kultusza, a sámánizmus stb. Néhány ezen kulturális jellemvonások közül még Dél-Kína és az Indokínai-félsziget legfejlettebb népeinél is gyakran megtalálható.

A közép-ázsiai oázisok letelepedett népei és kereskedői ❖ Nyugat-Gansut a Szir-Darja és Amu-Darja (régi görög nevén az Oxosz) folyóvölgyeivel oázisok folyamatos láncolata köti össze, amelyek a Takla-Makán-sivatag két szélén és a Pamír-hegység túlsó oldalán húzódnak végig: Jiuquan, Anxi, innen észak felé: Hami, Turpan, Kuqa, Aksu; dél felé: Dunhuang, Ruoqiang, Niya, Hotan, Yarkend; majd innen tovább: Kashgar, Kokand, Tašqand, Samarqand, Buẖārā. Ezek a földművelők és kereskedők lakta oázisok voltak az ázsiai népek találkozóhelyei: az indoeurópai (kuqaiak, hotaniak, szogdok), altáji (xiongnuk, türkök, ujgurok, mongolok) és kínai-tibeti (kínaiak, tibetiek, tangutok) nyelveket beszélő népeknek. Az 5–10. századból származó kézirattekercsek változatossága, amelyekre a Gansu tartomány legnyugatibb részén fekvő Dunhuang város közelében bukkantak rá 1900-ban, hűen tükrözi, milyen sokféle nép lakta ezeket az oázisokat, amelyek birtoklásáért a történelem folyamán állandó harc dúlt a kínaiak, a sztyeppei nomádok, a Himalája vidékének hegyi népei és a Pamíron túli nagy birodalmak között. A hatalmas mennyiségű kínai kézirat között ugyanis a számos tibeti nyelven írt tekercs mellett ujgur, türk, szogd, tangut, hotani, kuqai, szanszkrit és prakrit nyelvű dokumentum is található.

Ez az egykor virágzó oázisvidék volt az egyik legfontosabb útvonal, amelyen keresztül az iráni, indiai, közel-keleti és földközi-tengeri kultúrák hatást tudtak gyakorolni a Távol-Keletre.

Az eurázsiai kontinens főbb kereskedelmi útvonalai ❖ Végezetül nem szabad megfeledkeznünk egy nagyon fontos tényezőről, mégpedig a távolabb fekvő civilizációk felől érkező hatásokról. A Távol-Kelet általában, de különösen a kínai világ, történelme során mindig is kapcsolatban állt az eurázsiai kontinens nyugati és déli vidékeivel. Ezek a kapcsolatok három, egymással szorosan összefüggő problémakört vetettek fel: a tengeren és a karavánutakon zajló kereskedelemnek, a hadjáratoknak és a diplomáciai kapcsolatoknak, valamint a világvallások terjedésének és a vallási zarándokutaknak a problémáit. A különböző korokban mindig más útvonalaknak jutott fontosabb szerep, a Távol-Kelet különböző régiói tehát a világnak mindig más-más részeivel álltak kapcsolatban. Az oázisokon keresztülhaladó útvonalak a kínai ókor végétől (i. e. 3. század) a 9. századig voltak jelentősek; a még északabbra haladó sztyeppei utak pedig, amelyek Észak-Kínát és Mongóliát közvetlenül összekötötték Európával és a közel-keleti államokkal, a 13. és 14. században játszottak kulcsfontosságú szerepet. A nagy tengeri hódítások különböző korszakai – az indoiráni a 2. és 8. század között, az iszlám a 8-tól a 14. századig, a kínai a 14-től a 15-ig és a 16. századtól kezdve az európai – szintén döntő módon befolyásolták az eurázsiai civilizációk történelmét.

Az eurázsiai kontinenst átszelő fő útvonalak végpontjain és a kínai világ határvidékén

található kereskedelmi központokat gyakran keresték fel a Közép-Ázsiából, Indiából és a Közel-Keletről ideérkező kereskedők, követek és hittérítők. Hasonlóképpen, a kínai partvidék kikötői szolgáltak találkozóhelyül a különböző vidékekről származó tengerészeknek és kereskedőknek: a koreaiaknak és a Liaodong-félsziget lakóinak a shandongi és jiangsui partvidék, a japánoknak Zhejiang tartomány, a délkelet-ázsiai, az indiai-óceáni (indiaiak, irániak, arabok) és (a 16. századtól kezdve) a nyugati népek számára pedig Guangdong és Fujian tartományok. Ezeknek az utazásoknak a hossza és a monszun éves ritmusa megmagyarázza azt, miért fejlődtek az idegen kolóniák, amelyeken keresztül a távoli vidékek kultúrái kifejtették a hatásukat, épp ezeken a részeken és a kínai világ jelentős kereskedelmi útjai mentén fekvő városokban (a Shaanxi tartománybeli Wei-folyó völgyét a Jangce alsó folyásával, illetve Kantont a Jiangxi tartománybeli Gan-folyó völgyén keresztül a Jangce középső folyásával összekötő útvonalakon; valamint a nagy csatornák partján, amelyek Hangzhou környékéről indulva haladnak Kaifeng és Peking felé és így tovább). A nagy kínai városok – különösen a fővárosok – minden történelmi korban soknemzetiségű települések voltak. A kínai hadseregekről, követségekről, zarándokokról, kereskedőkről és kézművesekről viszont szintén elmondható, hogy megfordultak Ázsia szinte minden vidékén.

A távol-keleti kultúrák és életmódok sematikus csoportosítása – a kívülről érkező hatásokat is figyelembe véve – lehetővé teszi, hogy megértsük az emberi élet bonyolultságát és gazdagságát a világnak ezen a részén. Kína minden régiójának és a szomszédos országoknak, csakúgy, mint az európai „tartományoknak", megvan a maguk története, ami egyet jelent a népesség és a politikai tényezők fejlődésével s az őslakosoknak, valamint a szomszédos és távoli népeknek az egyes régiókra gyakorolt hatásával. A nyelvek, a szokások és hagyományok, az embertípusok mindenütt megőrzik a múlt emlékét, amelynek kezdete rendszerint a legősibb időkre nyúlik vissza.

A kínai világ, sokkal inkább, mint bármely más civilizáció, állandó kapcsolatokat tartott fenn olyan népekkel, amelyek életmódja és kultúrája nagyban különbözött az övétől. Azok a civilizációk, amelyek valamilyen módon hozzájárultak a fejlődéséhez (az ősi Mezopotámia, az iszlám előtti Irán, India, az iszlám világ és a keresztény Nyugat), természetüktől fogva rendkívül idegennek hatottak ebben a környezetben. A kínai civilizáció, akárcsak a történelem más nagy civilizációi – a rendkívül változatos tényezőknek köszönhetően, amelyek szerepet játszottak a létrejöttében, s az idők folyamán gazdagították, illetve formálták –, folyamatosan formálódó alkotás.

A kínai világ történelmi fejlődésének vázlata

A nyugati államok történelmétől eltérően Kína történetének részleteiről alig tudunk valamit, pedig a források olyan gazdagsága és bősége áll rendelkezésre, hogy feldolgozásuk éppen csak elkezdődött. Míg azonban például Franciaország vagy Itália 16. századi történelmét éves pontossággal ismerjük, s a század történelmi változásainak elemzését a lehető legalaposabban elvégezték, e korszak kínai történelme olyannyira ismeretlen a Nyugat előtt, hogy még mindig hosszú, három vagy négy évszázados intervallumokban utalnak rá. Így például a Ming-kort (1368–1644) olykor homogén egységként kezelik, s csak néhány fontosabb eseményt tudnak kiemelni: a korszak *történelme* évről évre, régióról régióra még mindig felfedezésre vár, hiszen Kína a Ming-korban egy közel tíz Franciaországnyi területű birodalom volt, Szibériától a trópusokig húzódó határokkal.

Az európai középkort, mielőtt az ezzel foglalkozó tudományok fejlődésnek indultak

volna, a sötétség és a stagnálás korának tartották; a kutatások azonban egy gazdag és összetett fejlődési folyamatot tártak fel, életet, színt és mozgást lehelve mindabba, ami addig halottnak látszott. Kína történelme saját, még felfedezetlen európai középkorunk történelméhez hasonlítható; újra és újra felemlegetik a stagnálás vádját, a periodikus visszatérést egy korábbi állapothoz. Ugyanazoknak a társadalmi struktúráknak és politikai ideológiáknak a továbbéléséről van szó, ezek nem mások, mint megannyi értékes észrevétel egy olyan történelemről, amely még mindig az ismeretlenség homályába burkolózik. Kétségtelen, hogy a hatalmas kutatómunka, amelyet a század elejétől Kínában, Japánban és a nyugati országokban végeztek el, lehetővé tette, hogy ismereteink jelentősen bővüljenek. Mindazonáltal, még ha nem kérdéses is, hogy nem áll módunkban olyan aprólékos és részletes kutatásokat folytatni, mint a Nyugattal kapcsolatban, még mindig igen távol állunk attól, hogy az elemzőmunkánk elérjen arra a szintre, ahol már fontolóra vehetjük a kínai világ és Európa történelmi fejlődésének összehasonlítását.

Az azonban lehetséges, hogy ezen a fejlődési folyamaton belül megkülönböztessük az egymástól alapvetően eltérő társadalmi és politikai intézményeket. Például az archaikus kor (kb. i. e. 1600–900) vallásos, harcos monarchiája és az i. e. 3. században létrehozott központosított birodalom, amelynek közigazgatását az állásukból bármikor elmozdítható közhivatalnokok végezték, minden tekintetben különbözik egymástól. Az i. e. 10. és 7. század közötti időszak társadalma, a számos fejedelemség, élükön a fejedelmekkel, akik az előkelő családokból származó magas rangú tisztviselők támogatását élvezték, illetve az ősök kultuszán alapuló hierarchiával, egészen újszerű struktúra volt. A központosított állam létrehozását követő korszak változásai viszont sokkal fontosabbnak bizonyultak, mint ahogy azt általában feltételezzük, mivel azok az egységes írásrendszer „takarásában" zajlottak. A 2. és a 6. század között a Jangce-völgy birodalmaiban kialakult belterjes hatalmi szféra, a befolyását a központi hatalomra is kiterjesztő előkelők világa a földbirtokaival és az ott élő „védelmezettekkel" együtt, olyan egyedülálló jelenség, amelyhez hasonlóval egyetlen más korszakban és Kína egyetlen más vidékén sem találkozunk. A Song-kor (960–1279) első felének politikai berendezkedése, a hivatalnokok körében dúló hatalmi harcokkal és az a tekintélyelvű birodalom, amelyet az első Ming császár hozott létre a 14. század végén, szintén két teljesen különböző világ. Ezért is helytelen a Qing-dinasztia 1912-es megdöntését egy kétezer éves politikai rendszer végének tekinteni. Noha az uralkodók és dinasztiák láncolata végigkísérte az egész időszakot, a legelső császártól, Qin Shi Huangditól (i. e. 221–210), a legutolsóig, a mandzsu származású Pu Yi-ig – ez utóbbi Xuandong (1908–1912) uralkodói néven, gyerekként került a trónra –, alapvető különbségek is jellemezték az egymást követő korszakokat, amely különbségek az állam szervezeti felépítésével és azokkal a társadalmi csoportokkal függenek össze, amelyek gyakran a tényleges hatalmat gyakorolták (a hatalom képviselői, a hadvezérek, a művelt földbirtokos családok, eunuchok stb.). Súlyos hiba tehát, ha a kínai császárság intézményét a kezdetektől mindvégig egységes egészként próbáljuk meg jellemezni, mivel a politikai intézmények olyan élő szervezetek, amelyek állandóan a társadalmi és gazdasági változásokhoz igazodnak, kivéve azokat a rövid periódusokat, amikor ellentmondásban állnak egymással.

A monarchia és a demokrácia között rendszerint túlságosan is abszolút módon teszünk különbséget. Ahogy a történelem során nem jöttek létre tisztán demokratikus modellek, a kínai világ monarchikus intézményei sem zárkóztak el a változást magukban hordozó hatások elől, a közösségi vélemény megnyilvánulásait is beleértve. A leggyengébbek kizsákmányolása, a zsarnoki viselkedés és az erőszak nem a kínai világ találmánya, s összességében a történelem más népeinél sem találkozunk több igazságossággal és emberséggel.

Megtehetnénk, hogy Kína társadalom- és politikatörténetét a legsötétebb színekkel festjük le, ám ezt a szemléletet ugyanilyen könnyen alkalmazhatnánk Európára is.

Egy általános áttekintés hozzásegíthet ahhoz, hogy pontosabb képet alkothassunk a kínai világ politikai berendezkedésének folytonos változásairól, a távoli múlt kezdeteitől egészen napjainkig.

Ókor ❖ *Kb. i. e. 1800 (?)—900.* A palotacivilizációk kora, amelyre számos példát találunk a Közép-Keleten[1] ugyanebből az időszakból. A fejedelem, az előkelőségek vezetője, akinek kizárólagos joga az áldozatok bemutatása és a hadjáratok vezetése, egy személyben a főparancsnok és a főpap is. Minden tevékenység a királyi palotához kötődött, amely egyszerre töltött be politikai, vallási, katonai és gazdasági funkciókat.

Kb. i. e. 900—500. Az archaikus királyságot felváltja az előkelőségek irányítása alatt álló városok hálózata, amelyek néha szövetségesei, néha pedig ellenségei voltak egymásnak. A fejedelemségek vezetői szövetségekbe tömörültek a családi, vallási, politikai, katonai és gazdasági kötelékek hierarchiáján belül, amely a rokoni kapcsolatokon és a kultuszokhoz kötődő előjogokon alapult. Ez a rendszer azonban a korszak végére hanyatlásnak indult, egy időben a nagy fejedelemségek kialakulásával, amelyek konfliktusba kerültek egymással.

Kb. i. e. 500–220. Az előkelőségek társadalmának válságából a monarchikus intézményrendszer fejlődése jelentette a kiutat. Ez olyan centralizált állam megalapításához vezetett, amely a nemzetségfők elnyomása és az előkelőségek legmagasabb osztályának kiirtása következtében nyíltan a gazdasági és katonai hatalom forrására, a parasztságra támaszkodott.

Az első központosított állam megalapítása, hanyatlása és a kínai középkor ❖ *I. e. 220–i. sz. 190.* Az államnak ez a fajtája a korábbi fejedelemségek fokozatos meghódításával terjesztette ki hatalmát. Ennek ellenére meglehetősen gyorsan kifejlődött. A hatalom centralizációja a császári udvart helyezte előtérbe a hivatalnokokkal szemben, ami két egymást követő súlyos válságot idézett elő: a második teljes politikai anarchiához vezetett.

190–310. A függetlenné vált hadseregek vezetőinek küzdelme a hatalomért Kína felosztásával ért véget. A birodalom három részre szakadt: Észak-Kínára, a Jangce alsó folyására és Sichuan tartományra. Észak-Kínában katonai diktatúra jött létre, amelynek meg kellett küzdenie a gazdaságilag önellátó birtokokkal, a gazdag földbirtokos családok egyre növekvő hatalmával és a függő viszonyban lévő bérlőkkel; e családok felemelkedése az 1. és 2. században kezdődött.

310–590. Észak-Kínában, az 1. század eleje óta betelepülő, nem kínai eredetű népcsoportok királyságokat alapítottak, amelyek intézményrendszerei sajátos keverékei voltak a kínai világ, a sztyeppei nomádok és a kínai-tibeti határvidéken élő hegylakók kormányzati és katonai hagyományainak. A Jangce völgyében viszont a gazdag, uradalmakkal és „védelmezettekkel" rendelkező földbirtokos családok fokozatosan egyfajta belterjes arisztokráciává alakultak át, ez pedig irányítása alá vonta a meglehetősen gyenge központi hatalmat. Az egyre inkább sinizálódó, kevert vérvonalú katonai arisztokráciára támaszkodó északi királyságokból és birodalmakból végül megszületett az egyesített birodalom,

[1] Közép-Keleten, ezen az angolszász terminuson, jelen könyvben az észak-indiai síkságoktól a Földközi-tenger medencéjéig elterülő hatalmas területet értjük, szemben a Közel-Kelettel, amely csupán a Földközi-tenger keleti partvidékén fekvő államokat jelenti.

amely, a kezdeti időszakban még úgy tűnt, az idegen eredetű királyságok és birodalmak örökébe lép majd.

590–755. A félig kínai, félig barbár származású előkelők osztálya, amely meghatározó erő volt az új birodalom létrejöttekor, hamarosan konfliktusba került az állam adminisztratív kereteinek megerősítésére létrehozott új hivatalnokréteggel. A parasztságnak juttatott földek elosztási és a földbirtokok felülvizsgálati rendszere, amely az egyesített birodalom megalapítása óta létezett Észak-Kínában, hanyatlásnak indult, s helyét a 8. század végén átvette a terményadó rendszere; az emberek és munkájuk feletti jogokat pedig felváltották a megművelt földterületek feletti jogok. A katonai szolgálatot rövidesen eltörölték, s megjelentek az állandó zsoldos seregek.

755–960. A Kínát újraegyesítő katonai hatalmat megsemmisítették az előző korszak során megerősödött új hivatalnoki osztállyal együtt. Kalandor hajlamú hadvezérek kerültek hatalomra, akik saját zsoldos seregeikre támaszkodva egymás között felosztották az országot.

A mandarin-állam és annak restaurációja a mongol megszállást követően ❖ *960–1280.* Az újraegyesítés is az egyik ilyen hadvezér nevéhez fűződik, de az adminisztrációs apparátus iránti igény és a nemzetgazdaság fellendülése a hivatalnoki réteg gyors megerősödéséhez, valamint a politikai és államigazgatási struktúra tökéletesedéséhez vezetett. Az írásnak a nyomtatáson alapuló gyors reprodukciója – öt évszázaddal korábban, mint Európában – elősegítette az oktatás elterjedését és az írástudói réteg megerősödését, amely egészen a 20. századig meghatározta a kínai politikai életet. Következésképpen, eltekintve a mongol időszaktól, az írástudók osztálya és a központi hatalom között gyakoriak voltak a konfliktusok.

1280–1370. Az ezt megelőző időszakban kiterjedt, a kínaiaktól átvett intézményeket alkalmazó birodalmak jöttek létre az északi határok mentén. A 13. századtól kezdve ezeket az államokat sorra megsemmisítette a terjeszkedő Mongol Birodalom, amelynek autokratikus és feudális jellegű kormányzati módszere különleges sajátosságokat mutatott, s nagyrészt nem kínai származású tisztviselőkre támaszkodott. Ezt a rendszert a hódításoknak köszönhetően a 13. század végére Kína egész területére kiterjesztették, de a következő század közepétől kezdődő népfelkelések rövidesen elsöpörték.

1370–1520. A mongol korszak végének népfelkelései nyomán megszülető új birodalmat már a kezdetektől fogva erőteljes autokratikus törekvések jellemezték. A központi hatalom nem bízott saját hivatalnokaiban, ezért titkosrendőrséget szervezett a megfigyelésükre.

1520–1650. A gazdasági és szellemi élet fellendülésével egyre fokozódott a társadalmi feszültség. A politikai intézményrendszer megmerevedése és a 16. század mélyreható szociális-gazdasági változásai között feszülő ellentmondás körülbelül 1600-tól súlyos társadalmi és politikai válságot idézett elő, amit rövidesen a zsoldos seregek és a parasztság felkelései követtek.

A mandzsuk birodalma ❖ *1650–1800.* Azok a sinizálódott népcsoportok, amelyek a 17. század első felében vetették meg lábukat az északkeleti területeken (Mandzsúria), kihasználták a Kínában dúló anarchiát, s uralmuk alá hajtották a hagyományos kínai uralkodó osztályokat, hogy maguk lépjenek a helyükbe. A megszállás után azonnal bevezetett katonai és feudális jellegű új rendszer szigora fokozatosan enyhült, ahogy az új uralkodók a bukott dinasztia intézményeinek minden lényeges elemét átvették, ugyanakkor igyekeztek a maguk oldalára állítani a régi írástudói rétegeket. Ezeknek a csoportoknak a közreműködé-

sével az új dinasztiának sikerült kiküszöbölnie azokat a feszültségeket, amelyek korábban a 17. század elejét jellemezték. A társadalmi békéhez egy példa nélküli konjunktúra is hozzájárult.

1800–1900. A korrupció terjedése és a gazdasági recesszió miatt kialakuló gazdasági válság nyomán azonban körülbelül az 1800-as évektől kezdve a belpolitikai helyzet rosszabbra fordult. A hanyatlás, amely végig jellemző volt a 19. század első felére, 1850 és 1870 között egy félelmetes erejű társadalmi robbanással végződött. A 19. század utolsó harminc évében a nyugati országok – rövidesen Japán is csatlakozott hozzájuk – gazdasági és katonai nyomása az állam és a társadalom széthullásához, a nemzetgazdaság összeomlásához és a nemzeti függetlenség elvesztéséhez vezetett.

A jelenkori Kína ❖ *1900–1950.* Új politikai áramlatok tűntek fel, amelyek közül a legfontosabbnak a hátterében, már csak a nagy délkelet-ázsiai kikötőkben megjelenő külföldi kolóniák következtében is, a kialakuló kereskedői középosztály állt. Az igazi hatalom azonban a külföldi nemzetek által támogatott, újonnan felállított hadseregek vezetőinek a kezében volt. Ez a hosszú válság részben megoldódott azáltal, hogy létrehoztak egy katonai diktatúrát, de ezt végül megdöntötték az egyre szervezettebb paraszti milíciák, amelyek vezetői 1949-ben megalapították a Kínai Népköztársaságot.

1950–1993. Az új hatalom a szovjet modell alapján helyreállította a gazdaságot, és elkötelezte magát a társadalom radikális átalakítása mellett. A Mao Zedong utópisztikus elképzeléseinek hatására elkezdett „nagy ugrással" (1958–1959) ez a folyamat jelentősen felgyorsult. Az 1960–1961-es természeti katasztrófák és a Szovjetunióval történt szakítás hatására azonban kénytelenek voltak visszatérni a realitásokhoz és a gyakorlatiassághoz egészen a szörnyűséges kulturális forradalomig (1966–1970), amelynek katasztrofális következményeit csak Mao Zedong 1976-ban bekövetkezett halála után kezdték lassan felszámolni. Az 1989-es Tiananmen téri tragédia durván szétfoszlatta a politikai rendszer demokratizálásába vetett reményeket, amelyeket a gazdaság lassú liberalizációja táplált. Végezetül, noha a központi kormányzati forma változatlan maradt, a nyolcvanas évek végén a tengerparti tartományokban, a gazdag kelet-ázsiai országok jelentős tőkeinjekciója nyomán megindult a fejlődés. A kilencvenes évek elején tapasztalható egyre gyorsabb ütemű gazdasági fellendülés azonban mélyreható változásokat és zűrzavart jelez előre.

Ez a rendkívül leegyszerűsített vázlat a kínai világ politikai történelméről nem vesz figyelembe egyéb, a fejlődés szempontjából szintén fontos tényezőket; például a kínaiul beszélő és a kínai kultúrát képviselő emberek terjeszkedését, a politikai egységek növekedését, valamint a katonai hódítások és a gyarmatosítások időszakait. A távoli ókor kicsiny kínai városkái csupán apró szigetecskék voltak a hatalmas, érintetlen vidékek közepén, s nem is terjeszkedtek a Sárga-folyó alsó medencéjének határain túlra. Észak-Kína alföldjeit csak az i. e. 4. és 1. század között kezdték megművelni. A déli tartományok kolonizációja hosszú folyamat volt, amelynek kezdete az i. e. 3. századra tehető. A 6–8. századi Kína harcias hatalmasságainak figyelme Közép-Ázsia felé fordult. Sikerült kiterjeszteniük befolyásukat a Pamíron túli területekre is, míg a 12. és 13. században Kína egy olyan tengerész- és kereskedőállam volt, amelyet éppen a terjeszkedő sztyeppei birodalmak hódításai fenyegettek. A 18. században az ország legnagyobb részét uralma alatt tartó mandzsuk birodalma sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított a szárazföldet érintő problémáknak, mint a déli és délkeleti tengerparti tartományokban felvirágzó kereskedelemnek.

A vázlat nem említi a technológiák folytonos fejlődését sem, amelyet mindig a népesség ugrásszerű növekedése követett. Az archaikus időkben Kína népessége nem lehetett

több, mint néhány millió fő, az i. sz. 2-ben tartott első ismert népszámlálás adatai azonban már 57 milliós lakosságról tanúskodnak. A népesség számának ebben az egyértelmű növekedésében minden bizonnyal fontos szerepet játszottak az i. e. 4. és 2. század közötti időszak jelentős technikai (mezőgazdasági, fémipari és mechanikai) újításai. A technikai újítások második nagy korszaka a 8. és 11. század közé esett (az öntözéses rizstermelés fejlődése, új fajták elterjedése, nyomtatás, papírpénz, új gépek, a nagy méretű, hosszú tengeri utakra alkalmas hajók megjelenése), ami egy új demográfiai robbanást eredményezett; a 11. és 15. század között a lakosság száma meghaladta a százmillió főt. Végül, az Amerikában őshonos növények betelepítése és egyes technológiák fejlődése (szövés, kerámia, nyomtatás) a népességnek a történelemben addig soha nem látott mértékű növekedését tette lehetővé a 16. század elejétől körülbelül 1830-ig. Az újabb növekedés napjainkban kezdődött, és a világ más részein is tapasztalható tendenciákkal párhuzamosan zajlik.

Az eszme-, vallás- és irodalomtörténet nem azért kap helyet ebben a könyvben, hogy a politika-, gazdaság- és társadalomtörténet függelékéül szolgáljon; ez utóbbiak önmagukban is megállnák a helyüket. Ez a kétfajta történelem valójában összetartozik, épp ezért mesterkélt az igyekezet, amely különbséget kíván tenni közöttük. Fontos volt bemutatni, illetve emlékeztetni az olvasót arra, hogy a kínai világnak szellemi *történelme* is van, azaz a tudás és gondolkodás minden területén lezajlott az egyre bővülő tapasztalatok felhalmozása, az új hozzáigazodása a régihez. Hangsúlyoznunk kell a különleges fejlődési irányt, a kínai szellemi hagyományok eredetiségét, ugyanakkor a külföldről érkező eszmeáramlatok hatását, amelyek Kínát összekapcsolják a világ többi részével, s magyarázatul szolgálnak különböző fejlődési módozatok közötti általános hasonlóságra. Nehéz ugyanis nem észrevenni a kínai buddhizmus és a középkori kereszténység által kiváltott óriási szellemi impulzus analógiáit, vagy a 17. és 18. század nagy kínai gondolkodóit és a felvilágosodás évszázadának európai „filozófusait" összekapcsoló távoli „rokoni kötelékeket". Így mindaz, amit a Nyugat a legújabb korban nyújtani tudott Kínának, korántsem olyan gyökeresen új, mint ahogy azt az átlagember képzelné: a matematika, a politika- és morálfilozófia, a szociológia, a történeti forráskritika és a szövegkritika Kínában is mind kialakultak hosszú történelme során, s az ország sok területen azonos szinten állt a Nyugattal, amikor az felfedezte őt.

A kínai civilizáció általános jellemvonásai

A kínai civilizáció, úgy tűnik, szorosan összefügg a mezőgazdaságnak egy szinte kizárólag az alföldekhez és folyóvölgyekhez kötődő, magasan fejlett formájával. A hegyvidéket csak nagyon ritkán vonják művelés alá Kínában és a sinizálódott területeken, amelyeket így továbbra is a népesség különféle csoportjai uralnak. Ráadásul a lábasjószágtartás is csupán a legalapvetőbb szükségletek kielégítésére korlátozódik: az igavonásra és teherszállításra. Míg Indiában, a Közép-Keleten, a Földközi-tenger medencéjében és Európában a lábasjószág – a tehén, ló, teve, juh és a kecske – központi szerepet játszik a gazdaságban és az emberek gondolkodásmódjában, s míg ezeken a területeken a mezőgazdaság és állattenyésztés szorosan összefügg egymással, addig a Távol-Kelet a világ egyetlen része, ahol ilyen élesen elkülönülnek egymástól az állattenyésztők és a földművelők. Ez az ellentét, amely már önmagában elegendő a Távol-Kelet egyedi jellegének igazolására, s amelynek a következményei rendkívüli jelentőségűek, kétségtelenül az egyes civilizációk számára kedvező választások egyikének a kifejeződése. Kialakulásában azonban a földrajzi környe-

zet is szerepet játszott; a nagy, állattenyésztésre alkalmas területek ugyanis a Sárga-folyó medencéjének termékeny alföldjeitől északra és északnyugatra terülnek el.

A modern szerzők körében szilárdan tarja magát a nézet, amely szerint a kínai gazdaság döntően mezőgazdasági jellegű volna. Úgy tűnik azonban, mintha a jelenkor sajátságos viszonyai késztetnék őket a kínai világ vidéki jellegének túlságosan is kizárólagos hangsúlyozására, s arra, hogy ebből általános következtetéseket vonjanak le. A valóságban a faluközösségek szervezetlen rendszere egy súlyos gazdasági válság hatására alakult ki Kínában a 20. század első felében, s ezeknek a közösségeknek az egyetlen, eléggé szűkös megélhetési forrása a mezőgazdaság volt. A Távol-Keleten és a világ többi részén élő népek szemében Kína a legutóbbi időkig egészen más sajátosságai miatt számított különlegesnek, mint a mezőgazdaságon alapuló gazdaság.

Kína egyik legkiemelkedőbb érdeme az, hogy egy rendkívül hosszú fejlődési folyamat eredményeként megteremtette és az emberi társadalmak történetében egyedülállóan magas szintre fejlesztette a komplex politikai intézményrendszereket. Valójában megdöbbentő, ugyanakkor figyelemre méltó tény, hogy már ilyen korán lehetséges volt az egységes adminisztráció kiépítése egy olyan hatalmas területen, mint Európa, annak lakosságához hasonlóan sokszínű népességgel. Elég csak arra gondolnunk, hogyan jellemezte Mirabeau az 1789-es forradalom előtti Franciaországot: „Egymástól elszakadt emberek szervezetlen tömege!" Kína egyike volt azoknak a kultúráknak, amelyek a legtöbb gondot fordították az emberek életterének kialakítására. Erről tanúskodnak az utak, az út menti pihenőhelyek, a magtárak, a fallal körülvett városok, a védművek falai, a szabályozott folyók, a víztározók, a csatornák... A kínai világ politikai életének fejlődése és dominanciája az összes többi (katonai, vallási, gazdasági) terület felett, egyike a legjellemzőbb sajátosságoknak.

A kínai civilizáció azonban mindenekelőtt ipari civilizáció. Ellentétben a nomád állattartókkal, akik állati bőrt és nemezt használtak, a kínaiak már korán feltalálták a nagy szakértelmet igénylő szövési technikákat: a selyemét az i. e. 2. évezred végén, a gyapotét pedig a 13. század végén. De figyelemre méltó tehetségről tettek tanúbizonyságot a tűzhasználathoz kapcsolódó művészetekben is, egyfelől az agyagművesség terén – a kínai kerámia története egyike a leggazdagabbaknak a világon, a porcelánkészítés módszerei pedig a 12. századra alakultak ki véglegesen –, másfelől a fémművességben: az i. e. 2. évezred végéről származó Shang-kori bronztárgyak a valaha előállított legtisztább bronzötvözetek; az öntöttvas előállítása jelentős iparággá fejlődött Kínában az i. e. 4. századra; s a kínai öntőmunkásoknak néhány évszázaddal később már rendszeresen sikerült acélt előállítaniuk. Noha a kínai civilizációt napjainkban gyakran „vegetáló civilizációként" jellemzik, a múltban az ázsiai népek számára Kína a legképzettebb fémművesek hazája volt.

A kínai kézműveseket és mérnököket Perzsiába, sőt még Oroszországba is meghívták. A 19. századig Kína nagy luxuscikk-exportőr volt, ennek a kereskedelemnek a révén jutott el a világ minden részére a selyem az i. e. 3. és a 19. század között, valamint a kerámia, a gyapotáru és a tea. Nem szabad azonban elfeledkeznünk a bronztükrökről, a lakk- és vasáruról, a bútorokról, a könyvekről és a festményekről sem. Éppen a Távol-Kelet virágzó kereskedelme vonzotta Európa hajósnépeit a 16. századtól kezdve a világnak ebbe a térségébe. Egy kizárólag paraszti gazdaságú Kína semmiféle vonzerőt nem jelentett volna számukra.

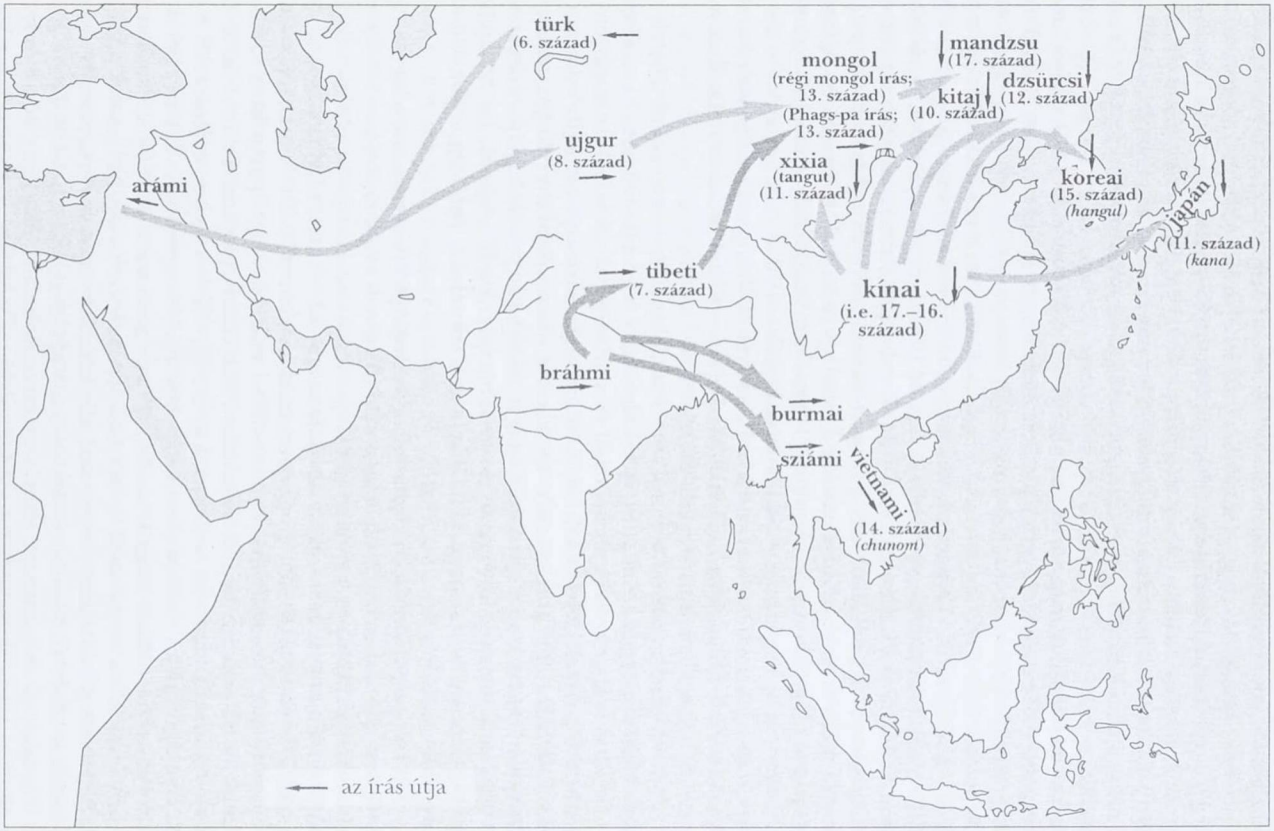
Hamis tehát az a kép, ami általában Kínával kapcsolatban él az emberekben; mégis, egy olyan általános igazságot tükröz, amely meglehetősen zavarosnak tűnik, mégpedig azt, hogy a politikai funkció – a társadalom és az élettér megszervezése – dominanciájának köszönhetően a gazdasági tevékenység, a vallási és katonai tevékenységhez hasonlóan, nem

tudott eljutni az autonómiának vagy a specializálódásnak arra a fokára, mint más civilizációk esetében. Kétségtelen, hogy léteztek Kínában a vallási élet (államtól) független formái, saját hagyományokkal rendelkező katonai csoportok és egy nagyon aktív kereskedő réteg, amely kikerült az állam ellenőrzése alól, de sem a papság, sem a katonai elit, sem pedig a kereskedők nem tudtak soha politikai hatalomra szert tenni. Ez feltétlenül az egyik állandó és különös jellegzetessége a kínai világnak, amely egyetlen más kultúrának sem sajátja.

Kínában nem találjuk meg azokat az indiai világszemléletre jellemző elemeket, amelyek az emberi világ alárendeltségét hirdetik az isteni világgal szemben, valamint azt, hogy a világ szertartásokból született, s azok is tartják össze. A sztyeppe nomádja ugyancsak nem képes átlátni és megérteni a kínaiak világszemléletét, amely egy föld- és kézműves civilizáció szemléletmódja. A nomád pásztor tisztában van vele, mit jelent a tulajdon kisajátítása, hiszen mindennap ezt gyakorolja. A nomád állattenyésztők társadalmi és politikai berendezkedését a hadizsákmány, a szó szoros értelmében vett rabszolgaság, a parancsuralmi rendszer, a legelők felosztása, a rajtaütések során elfogott emberek és a megszerzett vagyon határozta meg. Képzeletünkben mindez egy erőszakra és jogokra alapozott világot jelenít meg, olyan viselkedésmintákat és szellemi beállítottságot, amelyek indoeurópai – latin, kelta és germán – múltunknak köszönhetően sokkal ismerősebbek számunkra, mint a kínaiaké. Ezeknél a népeknél, amelyek csak azokban az átmeneti időszakban kezdték alkalmazni az írást, amikor államokká szerveződtek, a kimondott szónak volt olyan ereje és hatalma, mint a kínai világban a leírt szónak.

Az általánosságban az elnyomás és a parancs uralmaként értelmezett politikai hatalmat Kínában olyan alapelvnek tekintették, amely életet ad, s rendet teremt, még ha ez a fogalom nem zárta is ki az erőszak alkalmazását és a brutális beavatkozásokat. Az elnyomás mellett azonban mindig is jelen volt a morális helyreigazítás eszménye. Hiba volna az erkölcsi szabályokban foglaltakhoz való ragaszkodást olyan ürügyként felfogni, amely az önkényuralmi rendszer saját igazolására szolgál; valójában a politikai eljárás olyan kiváltságos módjának a kifejeződése ez, amely egészen napjainkig fennmaradt. Így azután önmagunkat csapnánk be, ha azt gondolnánk, hogy lerántottuk a leplet egy teljesen autokratikus hatalomról.

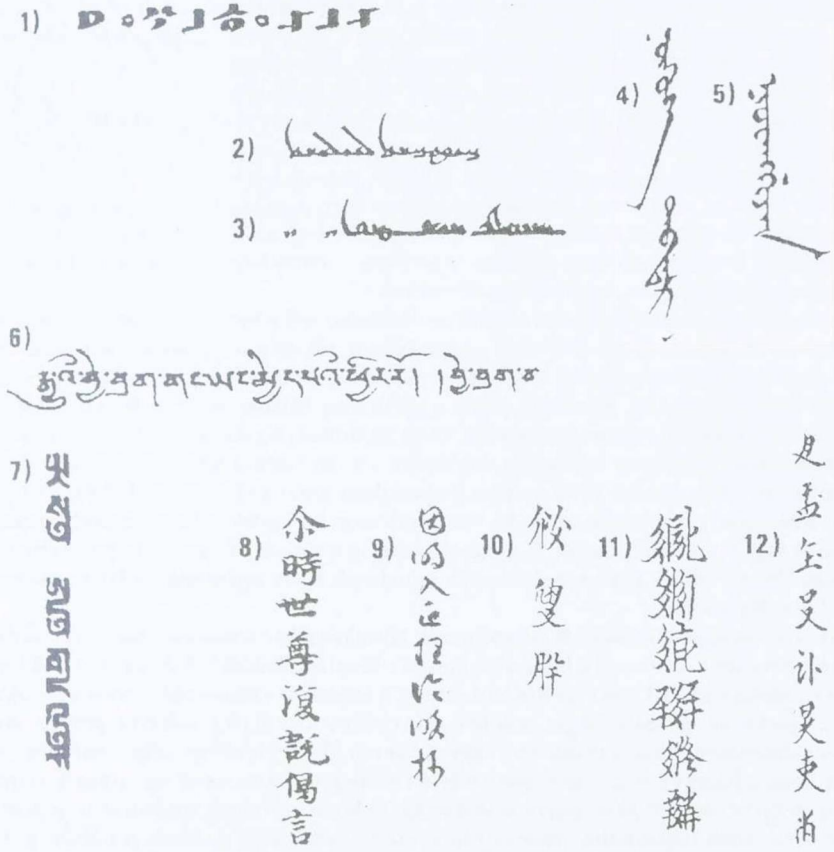
Ez utóbbi megjegyzés már a kínai gondolkodás általános jellemvonásainak ingoványos talajára vezet bennünket. Pontosan ismernünk kell ugyanis azt, amiről éppen beszélünk: a korszakot, az adott emberi tevékenységi kört és a társadalmi környezetet. Mégis teljesen egyértelmű mindenki számára, aki valaha kapcsolatba került ezzel a kultúrával, hogy nagyon is különbözött attól a világtól, amelyben mi magunk nevelkedtünk, s ez napjainkban sem változott. Alapvető tradíciói – politikai, vallási, művészi és jogi hagyományai – különböznek az indiai, az iszlám és nyugati keresztény világéitól (vagyis azoktól a civilizációktól, amelyek terjeszkedése mindig megtorpant a Himalája félelmetes hegyvonulatainak a lábánál, s amelyek gyakori és rendszeres kapcsolatban álltak egymással). Kínában ismeretlenek a transzcendentális igazságok, az önálló istenkép és a szó szoros értelemben vett tulajdon fogalma. Nem szereti az ellentétek kizárását, az abszolút fogalmát, a szellem és az anyag határozott szétválasztását; inkább kedveli a komplementaritás vagy viszonylagosság, a beáramlás, a háttérből irányított cselekvés és a modell fogalmát, s a rendnek mint organikus teljességének az eszményét. Nem készít mezopotámiai módra kimerítően részletes felsorolásokat, s nem osztja fel indiai módra a világot jól elkülönített kis részekre: a kínai gondolkodás számára a létezés és a világ rendje legjobban a változó, dinamikus szimbólumrendszerekkel írható le. Logikája nem a nyelv analízisén alapszik, hanem azon, ahogyan az egymással szemben álló és egymást kiegészítő szimbólumokat kezeli. Lehetséges,

2. térkép ❖ A Távol-Kelet legfontosabb írásrendszerei és eredetük

hogy a kínai írás is valamilyen módon kötődik ezekhez a mélyen gyökerező tendenciákhoz, amelyek végül kivételezett helyzetbe hozták a leírt írásjegyeket a kimondott szavakkal szemben.

Az írás ❖ Írás és civilizáció szorosan egymáshoz tartozó fogalmak. A tények és eszmék lejegyzése és továbbadása nélkül, ami hatalmat ad az embernek a tér és idő felett, a nagy civilizációk nem lettek volna képesek a fejlődésre. Az alkalmazott írásrendszer azonban mindig döntő hatással volt a civilizációk általános fejlődési irányára. A kínai írás minden másnál alkalmasabb arra, hogy pontosan érzékeltesse ezt a fontos tényt. A kínai az egyetlen írásrendszer, amely az összes többitől eltérő alapelvre épül: az írásjegyek rendszerint egy szemantikai egységnek felelnek meg; következésképp a rendszer rendkívül összetett,

1. ábra ❖ A Kínában és a határvidékein talált írásfajták. 1. türk az Orhon-folyó vidékéről; *az arámi ábécét használó írásfajták:* 2. szogd; 3. ujgur; 4. standard mongol; 5. mandzsu; *indiai eredetű írásfajták:* 6. tibeti; 7. mongol Phags-pa (négyszögletes) írás (Phags-pa láma írása); *kínai eredetű írásfajták:* 8. kínai standard írás; 9. kínai kurzív írás; 10. kitaj; 11. xixia (tangut) 12. dzsürcsi

mégis az emberiség egy jelentős hányada számára szolgál kifejezési eszközül. Komplexitása kétségtelenül előnyükre vált azoknak a társadalmi osztályoknak, amelyeknek lehetőségük volt az írás elsajátítására, de sokkal kisebb mértékben, mint ahogy azt hajlamosak vagyunk gondolni. Az írástudók, s ez alól egyetlen társadalom sem kivétel, mindig is egy kicsiny kisebbséget alkottak; ráadásul úgy tűnik, az iskolázott emberek aránya a kínai világban magasabb volt, mint Nyugaton, annak ellenére, hogy a latin ábécé megtanulása nem igényelt különösebb erőfeszítést. Ez az ellentmondás azzal magyarázható, hogy Kínában mindig is nagy fontosságot tulajdonítottak az írás elsajátításának és a könyvekből megszerezhető tudásnak.

Másrészről viszont a kínai írás egyediségének számos területen nagyon fontos következményei voltak. Például erre az írásrendszerre nem, vagy csak kevéssé voltak hatással az idők során kialakuló fonetikai változások, a nyelvjárási változatok vagy akár a nyelv strukturális eltérései. Miután a Qin-dinasztia az i. e. 3. század végén egységesítette az írásjegyeket, ez az írásrendszer vált a politikai egység megteremtésének egyik leghatékonyabb eszközévé. Abban, hogy Kínában egy alapvetően a vizualitáson alapuló és a kínai világ bármely részén egységesen alkalmazható írásrendszer fejlődött ki, olyan okok játszottak közre, amelyek egyszerre voltak nyelviek (a dialektusok eltérései), politikaiak és adminisztratívak. A beszélt nyelvben lényegében egészen napjainkig nem létezett kötelező érvényű kiejtési etalon, így egy szövegnek többféle olvasata is lehet a különböző nyelvjárásokban. Ezért ha az emberek nem tudnak szóban kommunikálni, az írott szöveg segítségével megértik egymást. Ennél az alaptulajdonságánál fogva a kínai írás egyfajta univerzális kifejezési eszközzé vált Ázsia minden olyan részén, amely kapcsolatban állt a kínai civilizációval, illetve ahol ez utóbbi éreztette hatását.

Azok a népek, amelyek nyelvei alapvetően különböztek a kínaitól (koreai, japán, vietnami), átvették a kínai írást, amelyet a régmúltban, sőt még napjainkban is egyedi módon, saját nyelvi viszonyaiknak megfelelően olvastak, illetve olvasnak. Vietnamban egészen a francia hódításig, Koreában pedig a japán megszállásig az írott kínai nyelv volt a kultúra és a közigazgatás nyelve, éppúgy, mint Japánban, legalábbis azokban az évszázadokban, amikor ebben az országban is döntően a kínai kultúra hatása érvényesült. Létezik tehát egy olyan önálló, kínai nyelven írt irodalom, amelynek szerzői – költők, történészek, írók, filológusok és filozófusok – még csak nem is kínaiak voltak, hanem koreaiak, japánok vagy éppen vietnamiak. Helyénvaló tehát az az állítás, miszerint Kelet-Ázsiában a civilizációk egy valódi közösséget alkottak, amelynek egyik sajátossága a kínai írásrendszer használata volt.

A kínai írás egyedi jellegéből fakadó másik következmény arra a fajta kultúrára és műveltségre vonatkozik, amely a kínai világban és a kínai civilizáció befolyása alatt álló területeken alakult ki. A kínai írás közömbössége a fonetikai változásokkal szemben olyan folytonossá tette az írásbeliséget, amelyre más civilizációknál nem találunk példát; bár a stílus változhatott a korszaknak és a szöveg típusának megfelelően, alig nehezebb, sőt néha könnyebb egy i. e. 2. században született szöveget olvasni, mint egy klasszikus nyelven írott újkori művet. Ez is magyarázatul szolgál a kínai műveltség tradicionális jellegére és az évszázadok során felhalmozódott hihetetlen mennyiségű tudásra. A költők, politikus írók, történészek, moralisták és írástudók egymást követő generációi állandó közreműködésének eredményeként az írásjegyek kimeríthetetlen tárháza és a kéttagú kifejezések *(ci)* végtelen sora jött létre. Az írásos hagyományok ezen egyedülálló folytonossága azt jelenti, hogy a szövegek olvasása mindenekelőtt hatalmas előképzettséget igényel, amelynek megszerzése sokkal hosszabb időt vesz igénybe, mint magának az írásnak az elsajátítása. Ez a folytonosság nemcsak az írásnak a kormányzás és az adminisztráció eszközeként

betöltött szerepére ad magyarázatot, hanem a kifinomult ízlésű, művelt, a politikai funkciók ellátásához megfelelően képzett írástudót övező mélységes tiszteletre is. A görög-római világban annyira megbecsült szónoklás művészetének csupán mellékes szerep jutott a kínai civilizációhoz tartozó vidékeken. A kínai világ politikai, társadalmi, esztétikai és szellemi aspektusaihoz fűződő szoros kapcsolatai révén az írás önmagában is alkalmas arra, hogy bevezetőül szolgáljon a kínai civilizáció megértéséhez.

Végezetül meg kell említenünk egy furcsa ellentmondást: ez a bonyolult és kétségtelenül kényelmetlen írás a nagymértékben leegyszerűsített, kurzív formáival tulajdonképpen nem más, mint a történelem első gyorsírási rendszere. A rendszerint a párbeszédek, politikai tanácskozások, jogi eljárások, az alkoholos állapotban feltörő szóáradatok lejegyzésére használt kínai írás már nagyon korán és széles körben lehetővé tette azt, ami az alfabetikus írásoknak sokkal nagyobb nehézséget okozott: a kimondott szó azonnali lejegyzését. Egy 998-ban, Bagdádban készült arab munka beszámol arról, mennyire megdöbbent a híres Muhammad ar-Rāzī (850–925), amikor meglátott egy, az ʿAbbāsid Birodalom fővárosában minden bizonnyal átutazóban lévő kínait, akinek éppen felolvasták Galénusz, a görög orvostudomány egyik legjelentősebb alakjának (i. e. 2. század) műveit, ő pedig azonnal lefordította és lejegyezte a hallottakat.

A kínai írás azonban koránsem tekinthető egyfajta elszigetelt kivételnek, sőt épp ennek mintájára születtek meg Kelet-Ázsia írásrendszerei (a kitaj a 10., a tangut, kínaiul xixia a 11., a dzsürcsi a 12., és a vietnami *chunom*-írás a 14. században). A kínai írás kurzív formái szolgáltak alapul a japán szótagíráshoz és a koreai ábécéhez.

Első rész

AZ ARCHAIKUS MONARCHIÁTÓL A KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAMIG

I. fejezet

AZ ARCHAIKUS MONARCHIA

A neolit kori előzmények

A 20. század második felében számos régészeti lelet került elő Kínában és annak határvidékein. Ezek a leletek jelentős mértékben gazdagították ismereteinket a legősibb történelmi korszakkal kapcsolatban; gyakran hitelesítették az írásos emlékeket, ugyanakkor alapvetően megváltoztatták a kínai civilizáció eredetéről alkotott hagyományos elképzelést. Ez a civilizáció, úgy tűnik, Kelet-Ázsia ősi, változatos kultúráinak együttes közreműködése eredményeképpen jött létre.[1]

Továbbra is nagyon keveset tudunk az i. e. 8000 körüli időszakról, amikor a kizárólag vadászaton, gyűjtögetésen és halászaton alapuló életmódot felváltotta a még mindig csak kezdetleges, földművelésen alapuló gazdaság. A következő évezredről azonban már bőséges leletanyag áll rendelkezésünkre: a Wei-folyó völgyében (a mai Shaanxi tartomány) és a Sárga-folyó középső folyása mentén számos, az i. e. 6500 és 5000 közötti időszakban épült települést tártak fel, s a maradványok már egy magasan fejlett mezőgazdaságról tanúskodnak (a *Setaria italica* és *Panicum miliaceum* nevű kölesfajták termesztése, a sertés, a kutya és valószínűleg a csirke háziasítása). Az ásatásokon különböző kő- és csonteszközök is előkerültek. A kerámiák még mindig meglehetősen durva kidolgozásúak voltak, bár a forma és a díszítés terén már észrevehetők a helyi eltérések. Mégis, a legrégebbi kerámiatöredékek, amelyek legnagyobb részét bordázott minta díszítette, Dél-Kínából kerültek elő. Ez a leletegyüttes bizonyítékul szolgál arra, hogy különösen az i. e. 5000 előtti időszakban Dél-Kínában fejlett neolitikus kultúra létezett, amelyről egészen napjainkig nem volt tudomásunk.

Az ezt követő korszakkal kapcsolatban a közelmúltban napvilágra került leletek arról tanúskodnak, hogy számos nagy, egyedi jellegzetességeket mutató kultúra létezett, amelyek hatalmas területekre terjedtek ki:

1. A *yangshao* kultúra, amelynek több száz lelőhelye ismert (a radiokarbon vizsgálatok i. e. 5150 és 2960 közé teszik a korukat), magába foglalta a Gansu tartomány és a Kínai-alföld közötti területeket, valamint Hebei és Shanxi déli részeit. Ezeken a vidékeken lösztalajt találunk. A lösz finom pora valószínűleg a pleisztocén korban rakódott le, s Északkelet-Kínában a mai napig a vastag löszrétegek találhatók. Erre a távolról sem homogén kultúrára általánosságban a földművelés meghatározó szerepe a jellemző, ami azonban kiegészült a vadászattal, a halászattal és a gyűjtögetéssel, valamint a sertés, a kutya és valószínűleg a szarvasmarhafélék tenyésztésével. Ezenkívül már elterjedt a kőeszközök, kapák, ásók, kések és a kerék használata is. A kerámiák esetében nagy helyi eltérések mutatkoznak mind az előállítás módja, mind a festett, illetve a bordázott minták terén. Leg-

[1] Köszönet illeti Alain Thote-t, aki értékes segítséget nyújtott e fejezet megírásához.

szebb agyagedényeiket geometrikus mintákkal, néha pedig leegyszerűsített, fekete vagy vörös színű halábrázolásokkal díszítették.

2. A *dawenkou* kultúra (i. e. 4746–3655) a Shandong-félszigetre és a Sárga-folyó hatalmas, hordalékos medencéjének egy részére terjedt ki. Gazdasága, csakúgy, mint a *yangshao* kultúra esetében, a kölestermesztésen alapult. Az edények formája kidolgozottabb volt, s a díszítés applikált, áttört vagy a kosárfonást idéző mintákból állt össze. A színárnyalatok változatossága és a gyúrt agyag homogenitása arra utal, hogy a különböző agyagfajtákat felhasználás előtt szétválogatták.

3. A Jangce középső és alsó folyásánál további négy, a *yangshao* és a *dawenkou* kultúrával egyidős, azokhoz hasonló technikai színvonalon álló kultúra különíthető el. Ennek az elkülönülésnek az oka a teljesen eltérő földrajzi környezet volt: ezeknél a kultúráknál ugyanis körülbelül i. e. 5000-től a rizs két fajtája, az *Oryza sativa japonica* és az *Oryza sativa indica* vált a legfontosabb gabonafélévé. A bivaly háziasítása bizonyítottan egy időben zajlott a sertés és a kutya domesztikálásával. A fa- és csonteszközök túlsúlyban voltak a kőeszközökkel szemben. A házépítésben kifinomult ácsolási technikát alkalmaztak, a gerendákat csapolással rögzítették egymáshoz. Szintén a Jangce völgyéből kerültek elő a legrégebbi, szövéshez használt vetélők. Az i. e. 4. évezred vége felé a kerámiák kiégetésénél a tűz hőmérséklete már elérte a 950–1000 Celsius-fokot.

4. Még délebbre, Fujian és Guangdong tengerparti területein, csakúgy, mint Taiwanon, a lakosság, amely valószínűleg földműveléssel foglalkozott, úgy tűnik, valamivel később áttért egyfajta kezdetleges kertművelésre. Ezek a kultúrák azonban még kevéssé ismertek.

A Xia-dinasztia ❖ Ahogy a középső neolitikum különböző kultúrái fejlődtek és terjeszkedtek, mind gyakrabban kerültek érintkezésbe és léptek kapcsolatba egymással, így kiterjedtebb és homogénabb egységek jöttek létre. Bizonyítékok sora támasztja alá az i. e. 4–3. évezredben lezajlott jelentős fejlődést (nevezetesen: a jáde kifinomult megmunkálása, a bambuszból készült tárgyak, a selyemszövés, valamint a kendertermesztés a Jangce alsó folyásánál; Észak-Kínában pedig a kő-, teknőspáncél-, csont- és faeszközök tökéletesedése, a fazekaskorong szélesebb körű elterjedése és a rendkívül finom kidolgozású, művészi kerámiák megjelenése). Bizonyos jellegzetességek már előre mutattak a bronzkorba: egyes edények alakja; a jóslási szertartások, amelyek során felhevített állatcsontokat használtak; a talajszintre épített házak, amelyek felváltották a félig földbe süllyesztett épületeket; a döngölt földből épített védőgátak; a síremlékekhez és totemekhez kötődő áldozatok és így tovább. Ekkorra tehető a réz, illetve egy magas réztartalmú ötvözet megmunkálásának a kezdete. Noha még mindig nem áll rendelkezésünkre olyan régészeti lelet, amely minden kétséget kizáróan bizonyítaná a Xia-dinasztia létét (a hagyomány szerint i. e. 2207–1766), amelyről ugyanis csupán az uralkodók neveinek listája maradt ránk, egy sor, már a bronzkorra jellemző sajátosságról van tudomásunk, s ezek nagyon is valószínűvé teszik ennek a dinasztiának a létezését. Az első „várospaloták" nagy valószínűséggel ezekben a kibontakozó, viszonylag nagy népsűrűségű neolitikus kultúrákban jöttek létre. Később, az i. e. 2. évezredben ezekből a „várospalotákból" fejlődtek ki a bronzfegyverek birtoklásán alapuló hatalom központjai. Ezek az általános feltételek megegyeznek azokkal a feltételekkel, amelyek nyomán Mezopotámia, az Indus-völgy és Egyiptom korai, kivétel nélkül a nagy folyóvölgyekhez kötődő civilizációi megszülettek. Éppen ezért indokolt, hogy nyomon kövessük az első „várospaloták" fejlődését és a kínai civilizáció korai megnyilvánulásait egészen az i. e. 3. évezred végéig.

BUDAPEST EGYETEMI KÖNYVTÁR

Az archaikus monarchia ❖ A legújabb régészeti ásatások során olyan bronztárgyak kerültek elő, amelyek sokkal régebbieknek bizonyultak, mint az Anyang-korszakból (i. e. 14–11. század) származó leletek, így fény derül arra, hogy a bronz mégsem olyan váratlan gyorsasággal terjedt el a Sárga-folyó alsó völgyében. (Ez a gyorsaság a második világháború előtt zavarba ejtette a régészeket.) Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a kínai bronzkort nem előzte meg olyan hosszú periódus, amelyre a tiszta, ötvözetlen fémek használata volt jellemző, mint ahogy az a kontinens nyugati részén történt. Maga a bronz is később jelent meg itt, mint a Közép-Keleten. Másrészről viszont, az i. e. 2. évezred második felében a bronzöntés olyan tökélyre fejlődött Kínában, ami azóta is példa nélküli. A Távol-Keletre jellemző egyes sajátosságok segítenek megérteni ezt a figyelemre méltó technológiai sikert. A longshani fazekasok magas szintű mesterségbeli tudása, az a magas hőmérséklet, amelyet vélhetően sikerült elérniük, valamint a kalapács használatának és a kovácsmunkának a korlátozott szerepe a távol-keleti technológiai hagyományokban, együttesen mind hajlamossá tesznek bennünket arra, hogy úgy gondoljuk, a bronzművességet nem átvették, hanem önállóan fedezték fel Kínában. S noha nem zárhatjuk ki teljesen a kívülről érkező hatások lehetőségét, egyértelmű, hogy a bronz esetében (más civilizációs vívmányokhoz hasonlóan) ezek a hatások rendkívül gyorsan beépültek az archaikus Kína kultúrájába. A neolit kor végére a Jangce alsó folyásának völgyében kifejlődött egy olyan civilizációkezdemény, amely megőrizte saját, eredeti jellegzetességeit, s amely az egész Távol-Keleten éreztette a hatását.

Alapos okunk van arra, hogy párhuzamot vonjunk a bronzkori civilizáció és a *longshan* kultúra között, mivel egyes jellemvonásaikban hasonlóságot mutatnak:

1. az egymáson nyugvó, döngölt földrétegek készítése;
2. a városok megerősítése vastag, döngölt földből készült falakkal;
3. a tűz fölött melegített állatcsontokból való jóslás;
4. a shandongi (longshani) fekete anyagedények és a Shang-kori bronzedények egymáshoz nagyon hasonló, jellegzetes formavilága.

Végül, a történelmi hagyomány, amely szerint a legkorábbi dinasztiák a fővárosaikat keletről nyugatra költöztették át, szintén összhangban van a shandongi *longhsan* kultúra központjának és az ettől nyugatra fekvő Shang-kori fővárosoknak a földrajzi elhelyezkedésével.

Shang-Yin: az első bronzkori dinasztia ❖ Noha nagyon valószínű, hogy a Shang-kor politikai intézményei bizonyos formában már ezt a kort megelőzően is léteztek, s hogy azoknak a hagyományoknak, amelyek egy neolit kori dinasztiára – a Xia-dinasztiára – utalnak, bizonyosan van némi valóságalapjuk, igaz marad a megállapítás, miszerint a bronzművesség gyors fejlődése egybeesett az archaikus civilizáció látványos fellendülésével. Az i. e. 14. századtól az i. e. 11. század végéig lakott utolsó Shang-Yin főváros romjai (Henan tartomány északkeleti része a mai Anyang közelében) már egy magasan fejlett civilizációról tanúskodnak, amelynek birtokában volt egy sor olyan kifinomult technológia és ismeret, amelyeknek az előzményeiről csak nagyon keveset tudunk. Az írás, a szekér, az építészetben használt eljárások, a jóslási szertartások, a bronzmegmunkálás művészete, a változatos alakú áldozati edények és a díszítő motívumok kivétel nélkül már rendkívül kidolgozott és kifinomult formában jelentek meg a Sárga-folyó alsó folyása mentén. Az 1950 óta napvilágra került leletek segítségével sokkal messzebbre mehetünk vissza az időben, s a korábbiaknál jobban megérthetjük azt a fejlődési folyamatot, amely lehetővé tette, hogy az élet minden területén létrejöjjön az a fokú kiforrottság és komplexitás, ami a kései Shang-kort jellemezte. Valószínűleg nem tévedünk, amikor ennek a dinasztiának a megalapítását – tehát lé-

nyegében a bronzkor kezdetét – az i. e. 17. század közepére és végére tesszük. Ha azonban be akarjuk mutatni a Shang-civilizációt, elsősorban az Anyang körüli ásatásokra vagyunk kénytelenek hagyatkozni.

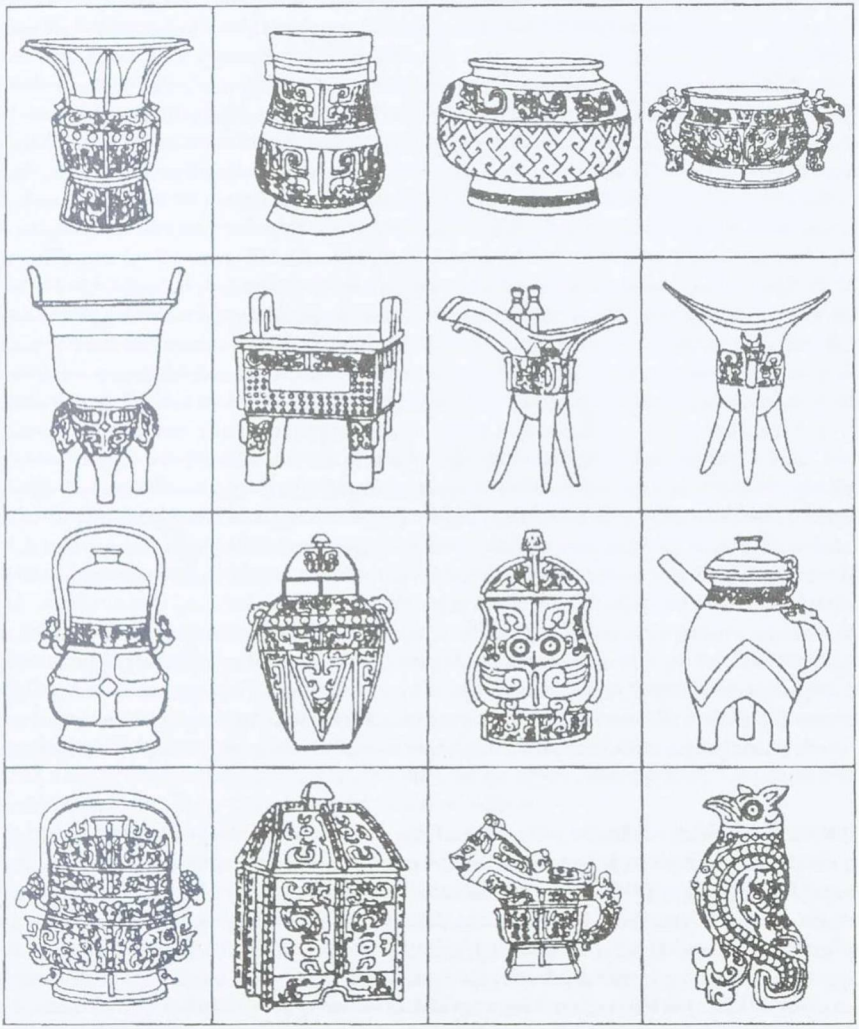
Da Shang, más néven Dayi Shang, a Shangok utolsó fővárosa (illetve a Yineké, a kései időszakban használt elnevezés szerint), a dinasztia utolsó tizenegy királyának a székhelye volt. A Shang-dinasztiát a hagyomány szerint körülbelül harminc uralkodó alkotta, akik hatszor költöztették át a fővárost a Nyugat-Shandong, Dél-Hebei, Nyugat-Henan és Észak-Anhui által határolt területen belül. A főváros maradványai nagy területet foglalnak el. Az ásatások során napvilágra került többek között egy kis citadella (amelynek döngölt földből készült falai, hasonlóan a későbbi korok észak-kínai városaihoz, észak-déli és kelet-nyugati irányban futottak); a tűzjósláskor használt, gyakran feliratos állatcsontokat és teknőspáncélokat tartalmazó gödrök; épületalapok és négyszögletes alaprajzú épületmaradványok (ez utóbbiak az oszlopok megtámasztására szolgáló kőalappal és bronzból készült betéttel); sírhantok, emberi és állati áldozatok maradványaival (a feláldozott férfiak mellett, akik az épületeken kívül, azoknak hátat fordítva feküdtek, tőrbaltákat – *ge* – és bronzvázákat találtak); s öt olyan sír, amelyben felszerszámozott kocsikra bukkantak, mellettük a hajtókkal. Egyes sírokban lefejezett emberi testeket találtak, míg másokban fejeket, testek nélkül. Ezenkívül feltártak még néhány nagyobb, egyértelműen királyi sírhelyet is. Ezeknek a leleteknek a többsége, amelyek arra utalnak, hogy léteztek a különböző épületekhez kötődő szertartások, s hogy szokásban volt a hadifoglyok feláldozása, 1927 és 1936 között került elő.

1950 óta számos más Shang-kori lelőhelyet fedeztek fel Észak-Kínában, amelyek közül a legjelentősebbre 1953-ban, a Henan tartománybeli Zhengzhou környékén bukkantak rá a régészek, ahol egy 20 méter vastag, döngölt földből készült falalapot, lakóház-, műhely- és égetőkemence-maradványokat, ez utóbbiakat a bronz előállítására alkalmas öntőformákkal együtt, valamint nagy mennyiségű agyagedényt tártak fel. Nem találtak azonban az anyangihoz hasonló nagy síremléket, de éppúgy, mint a Shang-Yin uralkodók utolsó fővárosában, a falak tájolása itt is észak–déli és kelet–nyugati irányú. A bronztárgyak egyszerű kidolgozásúak, de az eljárás, amellyel készítették őket, már meghaladta a Közép-Keleten ismert legrégebbi bronzműves technológiákat.

Ezekben a régmúlt korszakokban kizárólag a fegyvereket, az áldozati edényeket, a kocsik alkatrészeit és a lószerszámokat öntötték bronzból. A Shang-kor végére ezeknek az eszközöknek kialakult egy összetett művészi díszítési módja, olyan, viszonylag állandó és korlátozott számú motívumot alkalmazó stílus, amely változatlan formában később megjelent az elefántcsontból, jádéből és fából készült tárgyakon is. Ez a díszítési mód rendkívül leegyszerűsített, egy középtengely két oldala mentén szimmetrikusan elhelyezett rajzokat és állatfigurákat használt. A művészi állatábrázolás, ami a neolit korban még teljesen ismeretlen volt, váratlanul jelent meg a bronzkorban, s vált – úgy tűnik – jellemzővé egész Északkelet-Ázsiában. Megtalálható volt messze északon, Szibéria déli részén, különösen a *karasuk* kultúrában (az Ob és a Jenyiszej felső folyása mentén), amely a kései Shang- és a korai Zhou-korban valószínűleg kapcsolatban állt a bronzkori Kínával. A Shang-kori bronzötvözetek elemzése kimutatta, hogy a réz és az ón aránya eltér bennük a különféle eszközök előállításához szükséges ötvözetek fajtájának megfelelően. A tárgyak 5 és 30 százalék között tartalmaznak ónt, 2 és 3 százalék között ólmot. A legfinomabb ötvözetekből természetesen a szertartási edények készültek, amelyeknek számos, változatos formájú fajtája létezett, s mindegyiket valamilyen speciális célra használták a szertartások során. A Shang-korban ezeken az edényeken még mindig csak nagyon rövid feliratokat, illetve olyan jeleket találunk, amelyek minden kétséget kizáróan a családi címereknek fe-

leltek meg. Ilyen jelek találhatók még a fegyvereken is, amelyek legjellegzetesebb fajtája a tőrbalta *(ge)* volt, egy markolattal ellátott, kizárólag a Távol-Keleten használatos, az ellenség felnyársalására és az első csapások bevitelére használt bárd, illetve tőr.

Már ekkor megjelent a későbbi korokban használatos könnyű, erős, sokküllős harci szekér. Úgy tűnik azonban, hogy a Shang-korban ez még kevésbé volt széles körben elterjedt. Nagyon hasonlított az Ázsia nyugati részén használt bronzkori szekerekhez (itt kell megemlítenünk, hogy a szekér és a lovak háziasítása igavonás céljára az i. e. 17. században jelent meg, illetve terjedt el Anatóliában és Szíriában). Ezt a négyszögletes alapú járművet az íves kocsirúd két oldalára befogott lovak húzták a marjuk köré helyezett iga segítségé-

2. ábra ❖ Különböző típusú szertartási edények

vel, a hámigaszíj és a nyakhám feltalálása előtt ugyanis ez volt az egyetlen ismert fogatolási mód. A szekér egyszerre volt harci eszköz és a gazdagság szimbóluma, amit csak a király és a legmagasabb rangú nemesek birtokolhattak. A *Shijing (Dalok könyve)* költői az i. e. 9–6. században gyakran énekelték meg a díszes szekerek és a felszerszámozott lovak pompáját.

A harci szekeret és a háborúban alkalmazott fegyverek némelyikét (az igen erős fegyvernek számító reflexíjat) a vadászatokon is használták. Erre a királyi rítusra gyakran találunk utalást a feliratokban, a vidék ugyanis rendkívül gazdag volt nagyvadakban (különböző szarvasfajták, vadbivaly, medve, tigris és vaddisznó).

A régészeti adatok és a feliratok lehetővé tették, hogy legalább általános képet alkothassunk a Shang-kor társadalmáról. Összehasonlítva a későbbi korokból származó leletekkel, számos analógia és általános hasonlóság mellett – hiszen minden bizonnyal a Shang-kor társadalma szolgált a Zhou-kori társadalom alapjául – jelentős eltérések is felfedezhetők.

A fallal körülvett város, a harci szekér, valamint a bronzfegyverek és a bronzedények egy olyan előkelő osztályról árulkodnak, amelynek meghatározó jellemzője volt a szertartásokban és a háborúskodásban való részvétel. A feliratok és az ásatások erről a társadalmi rétegtől adják a legtöbb információt, míg a parasztságról, amelynek kultúrája és szerszámai (kőkések és ívelt nyelű faásók), úgy tűnik, alig változtak a neolit kor óta, rendkívül hiányosak az ismereteink. Az előkelők társadalmát a király személye tartotta össze, aki abszolút hatalommal rendelkezett. A hatalom központja minden tekintetben a királyi palota volt. Ráadásul szoros kapcsolat állt fent – pontosan fogalmazva semmilyen különbség nem volt – a vallási, katonai, politikai, adminisztratív és gazdasági funkciók között. A nemzetségi alapon szerveződő társadalom csúcsán a király állt. Ebben a struktúrában a családfők egyszerre irányították a család életét és az ősök tiszteletéhez kötődő szertartásokat. Már ekkoriban is léteztek olyan birtokok, amelyek hasonlók voltak a későbbi alárendelt birtokokhoz. Ezek élén rendszerint a király nemzetségéhez tartozó helyi hatalmasságok álltak, akik a *hou* és a *bo* címeket viselték, de néha más nevű családok is szerephez jutottak. A Shang-dinasztia uralma a Kínai-alföld egészére kiterjedt, de egyes helyeken a határokat sikerült délre, a Jangce-völgy irányába kitolni. Ezen a területen a Shangokkal nem rokon, általuk barbárnak tartott népek is éltek, amelyek legtöbbször ellenséges viszonyban álltak a bronzeszközöket használó Shang-kultúrával. Különösen népes csoportjaik éltek Jiangsu tartomány északi részén és a Huai-folyó völgyében.

A Shang-civilizációt a vallási szertartások és azok meghatározó szerepe különbözteti meg leginkább az azt követő korszaktól. A következő tényezőket kell hangsúlyoznunk: a tűz segítségével történő jóslás fontossága, ami a későbbi korokban csupán másodlagos szerepet játszott; az elhunyt királyok kultuszának kiváltságos helyzete és az áldozati szertartások gazdagsága; az emberáldozatok bemutatása, amely szokás a Zhou királyok alatt szűnt meg.

A jóslás és az áldozatok ❖ A feláldozott állatok felhevített csontjaiból történő jóslás sajátságosan távol-keleti szokás. Itt ismeretlen volt az eurázsiai kontinens nyugati területein általánosan elterjedt zsigerjóslás. A csontjóslás, amelyet már a neolit korban is alkalmaztak, s a bronzkorban tökéletesítettek és továbbfejlesztettek, a királyok tevékenységének egyik legfontosabb elemévé vált. Mindez a jóslás szerepének jelentős megerősödését vonta maga után, ami az erre szakosodott csoportok kiváltsága volt. A szertartás során használt csontokat a bronzkorban már sokkal nagyobb alapossággal készítették elő. A csontokon kör vagy ovális alakú mélyedéseket vájtak, amelyek lehetővé tették, hogy hevítés következtében T alakú repedések keletkezzenek a felületen (ennek a rendkívül ősi jóslási módnak

a kifejezésére a *bu* írásjegyet alkalmazzák). Az Anyang-korszak végére általánossá vált a teknősbékák haspáncéljának használata. A 20. század eleje óta több mint 100 000 feliratos csont és teknőspáncél került elő. Nagyon kevés kivétellel mindegyik darab a Shang–Yin-dinasztia utolsó fővárosának maradványai közül. Napjainkig több mint 50 000 feliratot tártak a nyilvánosság elé, s vizsgáltak meg. Az első feliratos jóslócsontok a patikákban tűntek fel, ahol „sárkánycsontként" árulták őket. Itt figyelt fel rájuk egy Wang Yirong (1845–1919) nevű epigráfus, akinek egyik barátja, Liu E (1857–1909) megállapította, hogy azok a Shang- korból származó „dokumentumok". Azóta számos kínai tudós szentelte életét a jósfeliratoknak (*buci*, vagy más néven *jiaguwen*, amelynek jelentése, „teknőspáncélon és csontokon található feliratok") a tanulmányozására. Ugyanakkor, az 1927 és 1936 között, az Academica Sinica által végzett ásatásoknak, valamint az 1950 óta napvilágra került leleteknek köszönhetően, a Shang-korral kapcsolatos, tudományosan megalapozott ismereteink is gyarapodtak. Így lehetővé vált a kései Shang-kor vallási, politikai és társadalmi berendezkedésének részletekbe menő vizsgálata, s noha számos bizonytalan részletet kell még tisztázni, sikerült számottevő tudásanyagot felhalmozni.

A felhevítés után a csontokra vésett s a keletkezett repedéseknek egyfajta értelmezését adó feliratok olyan dokumentumokként szolgáltak, amelyek lehetővé tették a jóslási szertartások fejlődését. Ezek a feliratok a kínai történetírás legősibb formái, amelyek már a kezdetektől meghatározták annak alapvető jellegzetességeit: a politikai tevékenységhez fűződő szoros kapcsolatát és azt a szemléletmódot, amely a történetírást az események leírásának egyfajta tudományává tette. A jóslás minden, a király személyéhez kapcsolódó tevékenységgel összefüggött: az ősök és az istenségek kultuszával, a hadjáratokkal, a hivatalnokok kinevezésével, az udvarhoz történő beidézésekkel, a városépítéssel, a mezőgazdasággal, időjárással (áradások, aszály, szél), betegségekkel, utazásokkal, álmokkal, születéssel, annak eldöntésével, hogy az elkövetkező évtized vagy akár éjszaka kedvező vagy kedvezőtlen lesz-e.

A jósfeliratok vizsgálata során bebizonyosodott, hogy ezek a legrégebbi ismert kínai írásjegyek, ami a kínai írásbeliség hagyományainak példa nélkül álló folytonosságáról tanúskodik, még akkor is, ha figyelembe vesszük a Shang- és a Zhou-kor között bekövetkezett jelentős változásokat. Számos napjainkban használt írásjegy az i. e. 14–11. századig terjedő időszakban kezdődő, s az azóta is tartó fejlődési folyamat eredményeképpen nyerte el mai formáját. Ez a rendkívül összetett, már közel 5000 írásjegyet tartalmazó archaikus írás, amely írásjegyek közül 1500-nak a jelentését sikerült megbízhatóan tisztázni, már alkalmazta, az új írásjegyek képzésekor használatos alapelvet, amely lehetővé tette a későbbi fejlődést: az egyszerű jegyek *(wen* – egyezményes jelölések vagy különböző tárgyak, illetve tárgyrészletek nagyon leegyszerűsített rajzai) mellett már fellelhetők az összetett, asszociációval képzett írásjegyek *(zi)* is. De csakúgy, mint a legősibb közép-keleti írásrendszerek esetében, valószínűleg az is előfordult, hogy egyes írásjegyeknek csupán a hangalakját használták, függetlenül az eredeti jelentésüktől.

A király számára végzett jóslásokkal megbízott jósok és jövendőmondók csoportjait, illetve iskoláit (az Anyang-korszakban számos különböző irányzat alakult ki, újító szellemiségű és a hagyományokhoz ragaszkodó egyaránt) főleg a számokkal és a naptárral kapcsolatos kérdések foglalkoztatták. Már a csontokon és teknőspáncélokon talált feliratokon is felfedezhető az a két számolási mód, amely végig használatban maradt a kínai világ történelme során: egyrészt a tízes számrendszeren alapuló számolás, amelyet 1-től 10-ig, tíz egyszerű írásjeggyel fejeztek ki, ezenkívül külön jegyük volt a 100-ra, majd később ez a rendszer a 10 000 kifejezésére szolgáló írásjeggyel is kiegészült; másrészt az a két, sokkal összetettebb írásjegysor – a tíz tagból álló égi törzsek és a tizenkét tagból álló földi ágak –,

amelyek kombinációja egy hatvanas, egyenként két írásjegyből álló ciklust alkotott. Ezek a kombinációk eleinte a napok jelölésére szolgáltak; a hatvanas ciklust csupán az i. e. 2. századtól kezdve használták az évek számlálására. A Shang-korban az idő felosztásának alapjául a tíz napból álló „hetek" és azok különböző kombinációi szolgáltak. Megfigyelhető, hogy a királyok nevei mindig tartalmazták a ciklus egyik írásjegyét. Úgy tűnik, ez megegyezett azzal a nappal, amikor a királyok számára áldozatot kellett bemutatni.

Sokféle áldozati szertartás létezett. Egy részük egy meghatározott időponthoz kötődött, s voltak olyanok, amelyeket kevésbé szabályos időközönként hajtottak végre. Ezek közül a legfontosabb az elhunyt királyok tiszteletéhez kapcsolódó kultusz, amelyhez néha az (elhunyt) királynők tisztelete is hozzátartozott. A feliratok lehetővé tették, hogy összeállítsuk a Shang-dinasztia uralkodóinak teljes listáját, amely egészen a Shang-állam megalapítását megelőző időszakig vezethető vissza. Az öröklés sorrendje az idősebb fiútestvértől haladt a fiatalabbak felé, amennyiben a fiúutódok mind meghaltak, akkor az anyai nagybátytól az unokaöccsig. Így, noha a Shang uralkodók listája harminc királyt sorolt fel, azok mindössze tizennyolc generáción keresztül voltak hatalmon. Ez a lista, eltekintve néhány részlettől, megegyezik azokkal a hagyomány által megőrzött királynevekkel, amelyek a *Shijben (Történeti feljegyzések)*, Sima Qian i. e. 1. század elején befejezett művében találhatók.

A szertartásokon nagy számban áldoztak fel ökröket, juhokat, sertéseket és kutyákat. Nem volt ritka az egyetlen ősnek bemutatott harminc- vagy akár negyvenökrös áldozat sem. A szövegekben külön írásjegyeket használtak a száz ökör vagy sertés, illetve valamilyen más, tízzel osztható számú állat együttes feláldozására. Az áldozatoknak ez a bősége, ami a későbbi korokra már nem volt jellemző, azt sugallja, hogy az állattenyésztés viszonylag fontos helyet foglalt el az archaikus társadalom gazdaságában. A nagy ünnepségek alkalmával a tiszteleti kultusz biztosította a vagyon újbóli felosztását. De néha, különösen a királyok temetésekor, tömeges állatáldozatok bemutatására is sort került.

A Shang-kor Kínáját az Anyang környéken 1927 és 1936 között feltárt nagy királysírok mutatják be a legszemléletesebben. A kereszt alaprajzú temetkezési helyek egy nagy, észak–déli tájolású, négyzet alakú sírt rejtettek magukban, amelynek a közepén egy kisebb, mélyebben fekvő, központi sírkamra helyezkedett el. Két, esetenként négy, 15–20 méter hosszú járat vezetett le a sír legalsó szintjére. A fából készült királyi koporsó a központi sírkamra fölött feküdt, ahol egy kutyát áldoztak fel. Az egyik sír bejárati folyosóin és a sírt körülvevő fennsíkon megtalálták a király harci kocsiját a lovakkal és a hajtókkal együtt. Ezenkívül katonák felfegyverzett csontvázai – minden kétséget kizáróan a király kíséretének tagjai és a szolgái –, agyagedények, bronzvázák és más értékes tárgyak is napvilágra kerültek. A királyi személy legközelebbi szolgáinak feláldozása, a szokás, amely azt is megkövetelte, hogy a királyt a legértékesebb tárgyaival és a rangját jelző jelvényekkel (leginkább a harci szekerével és lovaival) együtt kell eltemetni, számos más bronzkori kultúrában fellelhető.

A jósfeliratok más kultuszokban is szerephez jutottak. A *di* vagy *shangdi* (később ezzel a kifejezéssel a történelem előtti korok mitikus uralkodóira utaltak, s az i. e. 3. század végén az Első Császár is ezt használta, amikor felvette a *Huangdi* nevet) elnevezésű, az uralkodó jelenlétében zajló, nagy fontosságú szertartás nyomán alakult ki a felsőbb istenség ideája. Ő egy személyben uralkodott a kormányzás (ő volt a városok és hadseregek védelmezője) és a természet (eső, szél, áradások) rendje felett. Mellette voltak azonban kevésbé fontos istenségek is: a Nyugati Király Anya, a Keleti Király Anya, a Négy Égtáj Kormányzói, az Anyang közelében található Huan-folyó forrásának istene, a Folyam (Sárga-folyó) Kormányzója, a szent hegyek istenei stb. Úgy tűnik, egyes kultuszokban a sámánok bizonyos

csoportjai (*shi:* ez az írásjegy egyrészt holttestet jelent, másrészt így nevezték azokat, akik a Zhou-korban a temetési szertartáson a halott nevében elfogadták az áldozatot) és a varázslónők *(wu)* is szerepet kaptak.

A Shang-kori civilizáció egyik legjellemzőbb sajátossága az emberáldozat volt. Ezek az áldozatok egyrészt a különböző épületek felszenteléséhez kötődtek, másrészt a (királyi) temetések és az elhunyt királyoknak bemutatott áldozati szertartások részét képezték. A Zhou-korban egyetlen ilyen hagyomány élt tovább, s az is csak egyes helyeken: az elhunyt fejedelemhez közel álló emberek és ágyasai eltemetésének szokása a halottal együtt. Az áldozatul szánt embereket azonban az i. e. 1. évezred során mind gyakrabban helyettesítették embert formázó bábukkal vagy kis szobrokkal.

2. fejezet

A FEJEDELEMSÉGEK KORA

Az archaikus monarchia hanyatlása

A hagyomány szerint, amelyben semmi okunk sincs kételkedni, a Shang–Yin-dinasztiát a shaanxibeli Zhou-állam döntötte meg. Ez minden valószínűség szerint valamikor i. e. 1050 és 1025 között történhetett. A Shangok fennhatóságán kívül eső Zhou-főváros, amely állandó kapcsolatban állt a tőle nyugatabbra fekvő területek barbár népeivel, bizonyára ki tudta használni a lótartás szempontjából kedvező földrajzi fekvését: a Jing-folyó felső folyására és Gansu tartomány északkeleti részére ugyanis a különböző történelmi korokban mindig is jellemző volt a lótenyésztés. A Shangoknál kétségtelenül harciasabb Zhou-törzs, úgy tűnik, már sokkal szélesebb körben alkalmazta a harci szekeret, ami elé – egy valószínűleg általuk feltalált új fogatolási módnak köszönhetően – immár négy lovat tudtak befogni.

A Zhou-kor első néhány évszázada ❖ Mivel a Lu állambeli írástudók körében, tehát az úgynevezett „konfuciánus" hagyományokban a Zhou-dinasztia alapítóit különösen nagy tisztelet övezte, érdemes röviden felidézni, hogyan döntötte meg a Zhou-törzs a Shang-dinasztia uralmát, úgy, ahogyan az a hagyományokban fennmaradt.

A történet szerint uralkodójuk vezetésével, aki később Wen királyként vált ismertté, a Zhou-állambeliek bevonultak Henan tartományba. Ez akkor történt, amikor az utolsó Shang uralkodót lekötötte a Huai-folyó mentén élő barbárok ellen viselt háborúja. Wen királyt, aki a Zhouk győzedelmes előrenyomulása során az egyik összecsapásban az életét vesztette, Wu király követte a trónon. A Shang-államra végül a Sárga-folyótól északra, a Muye melletti csatában mértek végső csapást. Az utolsó Shang királyt, Zhouxint lefejezték. Wen és Wu királyokat felszabadítóként tisztelték a Shang-állam egykori alattvalói és azok a barbár népek, amelyek megszenvedték Zhouxin önkényuralmát. Győzelme után Wu király a lefejezett Zhouxin Wugeng nevű fiát bízta meg a Kínai-alföld városainak kormányzásával, majd visszatért Shaanxi tartományba, ahol hamarosan meghalt. Az utódja, Cheng király uralkodása alatti zűrzavaros állapotokat kihasználva, a Huai-folyó menti barbárokkal szövetségre lépő Wugeng felkelést robbantott ki a Zhou-uralom ellen. A fiatal Cheng király nagybátyja, Zhou herceg (Zhougong) szervezte meg a védelmet és a Zhouk ellentámadását. A Shang-állam fővárosát lerombolták, a huai barbárok pedig behódoltak a győztesnek. Ettől kezdve a Zhouknak két fővárosuk volt: Zhouzong, a mai Shaanxi tartománybeli Xi'an, és Chengzhou, a mai Henan tartománybeli Luoyang közelében. Annak érdekében, hogy megszilárdítsák hatalmukat az egykori Shang-területek felett, a Zhou-állam királyai az uralkodói család vagy a vele rokon nemzetségek tagjait bízták meg a régi és az újonnan alapított városok kormányzásával.

A hagyományos történetírás beszámol még – és ezek az információk már sokkal inkább hitelt érdemlők – azokról a felkelésekről, amelyeket idegen származású, de már asszimilá-

lódott népcsoportok robbantottak ki Cheng király két utódjának uralkodása alatt; Mu király (i. e. 10. század közepe vagy vége?) erőfeszítéseiről, aki a Zhou-állam hatalmát kiterjesztette északnyugat (Gansu és valószínűleg Kelet-Xinjiang) felé; s ugyanennek az uralkodónak az északkeleti quanrong („barbár kutyák") nevű népcsoport és a mai Jiangsu tartomány északi részén élő őslakosok ellen vívott csatáiról.

Az 1950 óta előkerült feliratok és feltárt lelőhelyek alapján valószínűsíthető, hogy az i. e. 1. évezred eleje a terjeszkedés időszaka volt. A Zhouk hadai ekkor hódították meg a mai Peking környékét, a Shandong-félsziget északkeleti részét és a Jangce alsó folyása menti síkságokat.

Ezzel szemben az i. e. 9. század végén és az i. e. 8. században szinte bizonyosan a gyengülés és a hanyatlás korszaka köszöntött be, ami az idegen népek támadásaival hozható összefüggésbe: Xuan király (i. e. 827–782) idején a sztyeppei yanyun törzsek törtek be az országba, amelyek valószínűleg már alkalmazták a lovas harcmodort; majd később You király uralkodása alatt (i. e. 781–771) a quanrong törzsek özönlötték el Shaanxi tartomány területét. A Zhou-dinasztia hatalmának hanyatlása Li király uralkodásával (i. e. 878–828) kezdődött, s éppen ez az a legkorábbi időszak, amelytől kezdve már pontosan datált történelmi adatok állnak rendelkezésünkre. A kínai történetírás első dátuma i. e. 841.

A hagyományos kronológia ❖ A hagyományos kínai történetírás a Zhou-kort két szakaszra osztja fel: az első korszakban a dinasztia királyai a Wei-folyó völgyében építették fel fővárosukat (ezt az i. e. 11. század végétől az i. e. 771-ig tartó időszakot nevezzük Nyugati Zhou-kornak); a második szakasz (a Keleti Zhou-kor) a főváros áthelyezésével kezdődött Chengzhouba (a mai Henan tartománybeli Luoyang közelébe), és i. e. 256-ban ért véget, amikor Qin fejedelemség megdöntötte a Zhouk uralmát. A hagyomány a Keleti Zhou-kort két további korszakra tagolja. Az első korszakot a Shandong tartománybeli Lu fejedelemség évkönyvei alapján határozták meg, amelyek az i. e. 722 és 481 közötti korszak történetét örökítették meg. Ezért ezt az időszakot az évkönyvek után nevezték el, így lett a neve Tavasz és ősz *(Chunqiu)* korszak. Az ország i. e. 221-es egyesítését megelőző időszakot pedig a szakadatlan háborúk miatt a Hadakozó fejedelemségek *(Zhanguo)* korának nevezzük. Ez utóbbi kezdetét egyesek i. e. 451-re, Jin fejedelemség (amely Shanxi és Henan tartományok, valamint Hebei tartomány egyes részeire terjedt ki) felosztásának évére, míg mások i. e. 403-ra teszik, amikor a Zhou uralkodó hivatalosan is elismerte ezt a felosztást és az így létrejött új fejedelemségeket (Han, Wei és Zhao).

Mivel a szertartások, a vallási hagyományok és a családok alá- és fölérendeltségi viszonyai lényeges elemeikben egészen az i. e. 5. század második feléig fennmaradtak, s csak ezt követően törölték el őket, az ókori kínai történetíróknál szokás volt szembeállítani egymással a Tavasz és ősz korszakot a Hadakozó fejedelemségek korával. Valójában azonban az archaikus monarchiától – amelynek a legfontosabb sajátosságai még Zhou-kor elejére is jellemzők voltak – a központosított államig és az ország egyesítéséig tartó összetett fejlődési folyamatban semmiféle igazán nagy törés nem következett be.

A fejedelemségek megerősödése

Mindazt, amit a Zhou-kor társadalmáról tudunk, elsősorban a *Chunqiu*hoz, Lu állam évkönyveihez írt egyik kommentárból tudjuk. Noha ezt a kommentárt, amelynek a címe *Zuozhuan (Zuo hagyományai)*, minden bizonnyal az i. e. 5–4. században állították össze, elég hitelesnek tűnik ahhoz, hogy más írott források és a régészeti leletek segítségével re-

konstruálni tudjuk azt a társadalmi berendezkedést, amely vélhetően a kínai fejedelemségeket jellemezte az i. e. 9–7. században.

Az előkelőségek társadalma az i. e. 9–7. században ❖ A „feudális" kifejezést már oly sokszor használták tévesen, hogy teljesen elvesztette eredeti jelentését. Ezért helyesebb tehát, ha a korszak jellemzésekor eltekintünk e jelzőtől, s csupán a sajátságos intézményeknek és annak a politikai és társadalmi rendszernek a bemutatására szorítkozunk, amely a kínai világ hosszú történelme során a leginkább hasonlított a nyugati történészek által először feudálisnak nevezett európai modellre. Bárhogyan nevezzük is, a kínai „feudalizmus" meglehetősen egyedi sajátosságokat mutat, azoknak a szoros kötelékeknek köszönhetően, amelyek azt eredményezték, hogy a politikai intézmények függő helyzetbe kerültek az őskultusz intézményétől, s összevonták a katonai és vallási funkciókat. Ezt a rendszert tehát még mindig erős szálak fűzték az archaikus monarchiához, amelyből kinőtt.

A kínai „feudalizmus" a hierarchikus felépítésű földbirtokrendszeren és őskultuszon alapult. Ezek csúcsán a királyi birtok, illetve a Zhou uralkodók őseinek tiszteleti kultusza állt. A király, aki az Ég Fia *(Tianzi)* címet viselte, a Magasságos Úrtól *(Shangdi)* kapta megbízatását, ezért csak neki volt joga bemutatni a legfőbb istennek szánt áldozatokat. Zhouzong, a Wei-folyó völgyében fekvő főváros volt a Zhou-városok nagy vallási központja. Itt épült fel a királyi ősök temploma.

A városokban a hatalom azoknak a családoknak a kezében összpontosult, amelyeknek tekintélye a szekerek számán, a vallási kiváltságokon (bizonyos áldozatok bemutatásának és egyes himnuszok és táncok előadásának a joga), a család őseinek számán, a királyi családhoz fűződő rokoni szálakon, a címeren és a tulajdonukban lévő értéktárgyakon (bronzvázák, jádetárgyak, kövekből vagy csengőkből álló harangjátékok stb.) alapult. A megszerzett jogokat megörökítendő, Mu király uralkodásától kezdve (i. e. 10 század közepe vagy vége) szokássá vált, hogy az őskultusz során használt bronzedényeken feljegyzéseket készítettek a beavatási és adományozási szertartásokról. Ezekből tudjuk, hogy a birtok, a falu és a tisztség adományozásakor az adománnyal különböző ajándékok is jártak, például ruhák, bronzfegyverek, szekerek, áldozati edények, kagylópénzek, szolgák és állatok.

A földterületek egyfajta „kirajzási" folyamat eredményeképpen növekedtek. Az adományföldek rendszere, amely lehetővé tette az előkelő családoknak, hogy egy pontosan meghatározott területen (a *feng* írásjegy jelölte az „adománybirtokot", amelynek a határát földsáncokkal – szintén *feng* – jelölték ki) egyszerre gyakorolhassák a katonai hatalmat és a vallási előjogokat, végül is nem volt más, mint a királyi hatalomnak a családok és a földbirtokok kiterjedt hierarchiájába helyezett hasonmása. A rendszer összetartó ereje az őskultusz intézménye volt, amely főágakra *(dazong* – a királyi ház és az előkelő házak) és másodlagos ágakra *(xiaozong)* oszlott. A főágakhoz tartozó nemzetségek fejei egyenes ági leszármazottai voltak a nemzetségalapító ősnek, akinek a tiszteleti kultusza csakúgy, mint minden egyenes ági utódja esetében, generációról generációra hagyományozódott, míg a másodlagos ágakhoz tartozó nemzetségek fejei a saját családjukon belül csupán négy ősüknek mutathattak be áldozatot (az apának, a nagyapának, a dédapának és az ükapának). Minden előkelő családban az volt a szokás, legalábbis a Shang-kor végétől kezdve, hogy a főfeleség elsőszülött fiúgyermeke örökölte a kötelezettségeket és a vallási kiváltságokat. Ez a magyarázata annak, miért tulajdonítottak különösen nagy fontosságot a főfeleség és a fiúági öröklés intézményének.

A fejedelemségek (*guo*, jelentése „fallal körülvett város") szervezeti felépítése megegyezett a királyi udvaréval: a fejedelmet, aki a herceg *(gong)* címet viselte – ez a cím később része lett az előkelőségek ötfokozatú hierarchiájának –, főhivatalnokok *(daifu)* és miniszte-

rek *(qing)* vették körül. A *qing* írásjegy legkorábbi jelentése rávilágít arra, hogy a hivatalviselésnek egyszerre voltak a családdal kapcsolatos és vallási aspektusai; kezdetben ugyanis így nevezték a nagy áldozati szertartások vezetőjét. A legelőkelőbb családoknak, amelyek fejei, a *qing*ek és a *daifu*k, a fejedelem mellett olyan hivatalokat töltöttek be, amelyek gyakorlatilag örökletessé váltak, a hivatal mellett, a fallal körülvett városon *(bi)* kívül eső területeken falvakat *(yi* vagy *caiyi)* adományoztak. Ezeknek az igazgatása az adott család feladata volt. A másodlagos ágakból származó köznemesek *(shi)* a miniszterek és a főhivatalnokok alatt álltak a hierarchiában. Legfontosabb kötelezettségük az volt, hogy háború esetén a harci szekereken teljesítsenek szolgálatot. A parasztság adta a gyalogságot *(tu)*, s ők művelték azokat a földeket, amelyeknek a termése az előkelőségeket illette.

A fejedelmekkel szembeni kötelezettségeiken és a saját családjuk őseinek tiszteleti kultuszában betöltött vezető szerepükön kívül az előkelőségeknek és a főhivatalnokoknak, csakúgy, mint a fejedelemségek vezetőinek, akik a királyi udvar befolyásos méltóságai voltak, a rangban náluk magasabban állók parancsára kötelességük volt harci szekerekből és gyalogosokból álló csapatot kiállítani, s hadba vonulni. A hadsereg a közigazgatás és a családon belüli hierarchia mintájára épült fel.

Nem tudjuk pontosan, hogyan fejlődött ki ez az ősök hierarchikus felépítésű kultuszán és a családi kiváltságok tovább örökítésén alapuló társadalom abból az ősi államformából, amelyre, úgy tűnik, a korlátlan királyi hatalom volt jellemző. Míg a Shangok idején az elhunyt királyok kultusza és leszármazottjaik tekintélye sokkal mélyebben hatotta át és uralta a társadalmi és politikai felépítmény egészét, az ezt követően kialakult, sokkal összetettebb és ingatagabb rendszerben a király hatalma már csupán egyfajta döntőbírói szerepre korlátozódott. Elvileg a király által adományozott hivatalokat és kiváltságokat vissza lehetett vonni, a fejedelemségek fejlődése és a főhivatalnokok családjainak megerősödése miatt azonban ezek fokozatosan örökletessé váltak. Mindez egy olyan rendszer megszilárdulásához vezetett, amely eredetileg kétségtelenül sokkal kevésbé volt merev, s teljes egészében a királyi hatalomtól függött. Ezt a fejlődési folyamatot az i. e. 8. század első felétől még inkább felgyorsították a Shaanxi tartományban élő népek támadásai és a királyi birtok területének csökkenése. Zheng fejedelemség mellett, amely a főváros átköltöztetésének idején a Zhou királyok fő szövetségesének számított, de hamarosan elvesztette kivételezett helyzetét, további erős fejedelemségek alakultak ki a Kínai-alföldön: Song, Wei, Lu, Cao, Chen, Cai és mások. Az i. e. 8. században a számos kisebb város mellett tucatnyi ilyen kis államocska létezett. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a Zhou-dinasztia megalapításától a hercegi családok rokonsági kapcsolatai is egyre átláthatatlanabbakká váltak, mivel azon családok mellett, amelyek ugyanazt a nevet *(tongxing)* viselték, mint a Zhouk, s bekerültek az uralkodók nemzetségébe, léteztek más nemzetségek is eltérő nevekkel *(yixing)*; ezek alapító ősei az első Zhou királyok fegyvertársai voltak. Ráadásul a Shangok nemzetsége sem halt ki, leszármazottaik a Song fejedelemségben, Henan nyugati részén telepedtek le, ahol tovább éltek az anyangi monarchia ősi hagyományai.

Az erősebb és gyengébb fejedelemségeknek ebben a rendszerében többé már nem a királyok vallási és katonai önállósága volt a meghatározó tényező, bár továbbra is szokás maradt az uralkodók morális tekintélyére támaszkodni, s hozzájuk fordulni a vitás kérdésekben: az új rendszer alapjául a rituális szertartások és az ősök ismerete szolgált. Ezek a viszonyok határozták meg a szövetséges, egyszersmind azonban egymással rivalizáló kis államocskák kapcsolatrendszerét, amelyeket hol egységbe tömörítettek, hol pedig megosztottak a háborúk, a bosszúhadjáratok, a házassági szövetségek, a szerződések, az árucsere és az egymásnak tett szolgálatok. A fejedelemségek erősödésével és a királyi hatalom gyengülésével egy új társadalom jött létre, s vele új szokások tűntek fel: kialakult egy, a ki-

váltságait féltékenyen őrző, a társadalmi formaságokra gondosan ügyelő előkelő társadalmi osztály, s megszületett a nemesi harcos eszménye, amelyben megjelentek az erényességen és tekintélyen alapuló etikai normák.

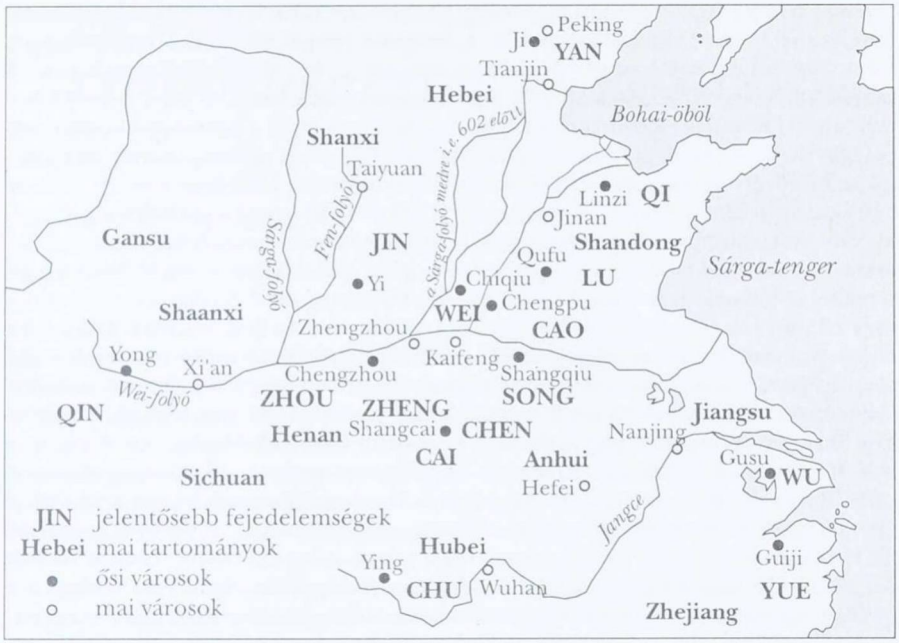
Egy ilyen társadalom azonban mindaddig átmenetinek és ingatagnak bizonyult, amíg a szertartások és tiszteleti kultuszok hierarchikus rendszere, amely az összetartó erőt biztosította, összekapcsolódott a királyi hatalom felsőbbrendűségével. A monarchia hanyatlása, a földrajzi megosztottság, amely hangsúlyosabbá tette az egyes területek különbségeit, valamint az a tendencia, amely során a növekvő területű fejedelemségek nagy politikai egységekké fejlődtek, fokozatosan a városok között fennálló egyensúlyi állapot felbomlásához vezetett, olyan útra kényszerítve a fejedelemségeket, amely végül a pusztulásukhoz vezetett.

A monarchia hanyatlása ❖ A Tavasz és ősz korszak során a Kínai-alföld ősi városai, a „középső fejedelemségek" *(Zhongguo)* – ez lett Kína későbbi neve –, amelyek fejedelmi családfái egészen a Zhou-dinasztia alapításáig vezethetők vissza, s a külső területeken terjeszkedő, politikailag egyre erősebb fejedelemségek közötti általános ellentétek mind jobban kiéleződtek. A központi területeken ugyanis a földbirtokok felaprózódása mindig sokkal nagyobb mértékű, mint a külső területeken. Ezek a nagy fejedelemségek megalapításuk sorrendjében a következők: a Shanxi tartománybeli Fen-folyó völgyében, hegyes, inkább lótenyésztésre alkalmas vidéken fekvő Jin, ahol a politikai intézmények csak másodlagos szerepet játszottak a katonai intézményekkel szemben; a Shandong nyugati részén, egészen a tengerpartig elnyúló Qi, ahol virágzott a halászat, a só-, fém- és selyemkereskedelem; végül a Jangce középső folyásánál és Hubei vidékének folyóvölgyei között elterülő Chu, amelynek fejedelmei – akik ugyanúgy a király *(wang)* címet viselték, mint a Zhou uralkodók – egy hatalmas kiterjedésű, jobbára nem kínai eredetű népek lakta terület felett uralkodtak. Ez utóbbi, félig barbár kultúrájú, a kínaitól eltérő nyelvcsaládhoz tartozó fejedelemség i. e. 704-re Henan déli részét is elfoglalta.

A külső körülmények tovább növelték ezen fejedelemségek erejét és befolyását. Az Észak-Kínában letelepedett népek támadásai, amelyek már az i. e. 8. században is komoly fenyegetést jelentettek, az i. e. 7. század közepére egyre hevesebbé váltak; ez arra késztette Qi és Jin állam fejedelmeit, hogy vezetésükkel olyan szövetségeket hozzanak létre, amelyek célja Kína határainak védelme volt. Lehetséges, hogy a nem kínai eredetű népcsoportok támadásainak hátterében az első nomád állattenyésztő közösségek rájuk gyakorolt nyomása állt. Ezek az állattenyésztő törzsek már valószínűleg ismerték a lovas harcmodort. Bármi volt is az ok, a barbár betörések elősegítették a hegemóniára törekvő nagy fejedelemségek *(ba)* felemelkedését. A Qi fejedelemség hegemóniáját a szövetség *(meng)* i. e. 651-ben összehívott gyűlésén nyilvánították ki, amelyen Huan fejedelem (i. e. 685–643) elnökölt. Ezt követően Jin állam uralkodója lett a hegemón, miután i. e. 632-ben Wen fejedelem (i. e. 636–628) új szövetséget hozott létre.

Az i. e. 6. század elejétől azonban a hegemóniák természete és szándékai megváltoztak, azt követően, hogy Zhuang, Chu királya i. e. 597-ben vereséget mért a Jin seregekre. Ettől kezdve ugyanis az erős fejedelemségek rákényszerítették akaratukat a gyengébbekre, majd az így kialakult új politikai helyzetet kierőszakolt hűségesküvel szentesítették.

A nagy, regionális politikai egységek kialakulásával a fejedelemségek közötti konfliktusok is új jelleget öltöttek. Többé már nem az egyes családok vitái voltak egymással, amelyeket fegyverekkel igyekeztek eldönteni; a szövetséges, de rivalizáló, a hagyományokon és a kultúrán keresztül egységes fejedelemségek már háborúkat viseltek egymás ellen. Ezek a háborús összecsapások egy mélyebben gyökerező konfliktus külső megnyilvánulásaivá váltak. A Shandong tartománybeli Qi, a Shanxi tartománybeli Jin és a Shaanxi tartomány-

3. térkép ❖ A Tavasz és ősz korszak *(Chunqiu)* nagy fejedelemségei

beli Qin fejedelemségnek a speciális földrajzi feltételeknek köszönhetően (hegyvidék vagy síkság, a lábasjószágok száma, a tenger közelsége és a halászat jelentősége, a kommunikáció és kereskedelem zavartalansága, a közeli és a távoli vidékeken élő idegen népekkel fenntartott kapcsolatok stb.) mind megvoltak az egyedi jellegzetességeik, lakosaiknak pedig a sajátságos személyiségjegyeik. Ezek az északi fejedelemségek azonban túlságosan is közel feküdtek a Kínai-alföld városaihoz, így alapvetően nem különböztek tőlük. Más volt viszont a helyzet Chu fejedelemségben, amelynek egyedi kultúrája, úgy tűnik, ötvözte a különféle hagyományokat, a Jangce középső folyása mentén élő „barbár" népek ősi szokásait és a középső fejedelemségek *(Zhongguo)* „kínai" tradícióit. Mindezek mellett a bronzkori civilizáció délkeleti irányú terjeszkedése során további két új államalakulat jött létre, amelyek kultúrája szintén jelentősen különbözött a Sárga-folyó vidékének kultúráitól: Wu és Yue. Wu a Jangce alsó folyásától délre eső, tavakkal szabdalt alföldön, Yue pedig Zhejiang tartomány északi partvidékén terült el. Ezeknek a tengerparti és folyami kisállamoknak a megerősödésével az i. e. 6. század elején a nyugati szomszéd, Chu fejedelemség hatalma hanyatlani kezdett. Fucha király (i. e. 496–473) uralkodása alatt Wu fejedelemség kiterjesztette hatalmát a Jangce középső folyására és Shandong déli részére. Végül azonban ellenlábasa, Goujian (i. e. 496–465), Yue királya kerekedett felül, aki megsemmisítette a Wu államot és saját fejedelemségéhez csatolta annak összes korábbi hódítását. Chu és Yue állam a Hadakozó fejedelemségek korában is állandó fenyegetést jelentett a Kínai-alföld békéjére és az ottani kis fejedelemségek függetlenségére.

A katonai elemek túlsúlyba kerülése egy olyan társadalomban, amely alapvetően a vallásra és a szertartásokra épült, elkerülhetetlenül megváltoztatja annak jellegét; ez azon-

ban nemcsak a fejedelemségek hagyományos kapcsolatrendszerére volt hatással, hanem, mivel minden egyes társadalmi rendszer homogén egységet alkotott, a fejedelemségek határain belül élő befolyásos családok kapcsolataira is. Az előkelőségek társadalmának válságára utaló jelek i. e. 600-tól kezdve mind gyakoribbakká váltak. Az i. e. 6. század folyamán olyan intézmények születésének lehetünk tanúi, amelyek a fejedelmek hatalmának és függetlenségének megerősödését szolgálták: a feljegyzések tanúsága szerint megjelentek a mezőgazdaságra kivetett első adófajták: először Lu államban i. e. 594-ben és 590-ben, majd Zheng fejedelemségben i. e. 543-ban és 538-ban; a fegyveres szolgálat *(fu)* intézményét, amelynek az volt a funkciója, hogy a fejedelem számára harci osztagokat biztosítson, lassanként felváltotta az a gyakorlat, hogy az előkelőségek emberek helyett fegyverekkel és gabonával járultak hozzá a háborúskodáshoz. Az első bronzba vésett törvények szintén az i. e. 6. század második feléből származnak. Az új törvényeket és adókat a Lu fejedelemségbeli írástudók jogosan tekintették az első támadásnak a régi rend alapjául szolgáló tradíciók ellen; ezek jelezték ugyanis a hatalmat gyakorló befolyásos családok között dúló harcot, amely az i. e. 5. század elejétől kezdve mind hevesebbé vált. Lu államban, Shandong tartomány nyugati részén, három befolyásos, előkelő csoport, a Mengsun, a Shusun és a Jisun család vezetői ragadták magukhoz az uralmat. Így Lu állam törvényes uralkodóinak hatalma, akiknek ősei még a Zhou-dinasztia alapítójától kapták az adománybirtokukat, pusztán névlegessé vált. Jin államban a fejedelem három hadseregét irányító hat főhivatalnok-család (a hat *qing*) vetélkedett egymással a hatalomért. A háborúskodás i. e. 453-ban Jin megsemmisülésével és felosztásával ért véget. Területén három független politikai egység jött létre a Han, a Wei és a Zhao család uralma alatt. Qi fejedelemségben, i. e. 386-ra a Tian család végleg megfosztotta az uralkodócsaládot összes előjogától.

Ezek a belső konfliktusok és trónfosztások szolgáltak bevezetőül a Hadakozó fejedelemségek korának háborúihoz, amelyek már előrejelezték a küszöbönálló változásokat: a hatalom koncentrálódását egyetlen ember kezében és az első központosított állam megalapítását.

3. fejezet

A KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAM KIALAKULÁSA

Az i. e. 5. század végétől i. e. 221-ig, Kínának az Első Császár uralma alatt történt egyesítéséig tartó korszakot a Hadakozó fejedelemségek korának nevezzük, amely egyike volt azon ritka időszakoknak, amikor az egymást erősítő és kiváltó folytonos és egyidejű változások felgyorsították a történelem menetét, s gyökeresen átalakították a társadalmat, a szokásokat, a gazdaságot és a gondolkodást. A folyamat kezdetben lassú volt; az i. e. 6. században még alig volt észrevehető, de az i. e. 3. század felé közeledve felgyorsult a változások üteme, mégpedig oly mértékben, hogy a különbségek immár az egymást követő generációknál is észrevehetők voltak.

A kiindulópont minden bizonnyal az előkelőségek társadalmának, az intézményeknek és a szertartások rendszerének a kibontakozó válsága volt. Ez egyrészt a társadalom felső rétegéhez tartozó családoknak az i. e. 6–5. században végighúzódó folytonos torzsalkodásában, másrészt pedig az első kísérletekben mutatkozott meg, hogy a hatalmat a fejedelemségek vezetőinek kezében koncentrálják. Ha meg kellene határoznunk, mi volt a legjellemzőbb tendencia az országegyesítést megelőző három évszázadban, minden bizonnyal azt kellene mondanunk, hogy a politikai hatalom megpróbált kiszabadulni az őt hagyományosan fogva tartó kötelékekből; tehát abból a családi és vallási közegből, amelynek az i. e. 9–7. században még szerves része volt. Ahogy ezek a kötelékek fokozatosan lazultak, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá a politikai hatalom speciális szerepe. Tehát csak részben igaz az a megállapítás, hogy a fejedelem igyekezett kiszabadulni a legmagasabb hivatalnoki posztokat birtokló családok szoros gyámsága alól. Valójában magának a hatalomnak a természete változott meg a hagyományok és a korszak új követelményei között dúló harc során.

A változások felgyorsulása

Ezt a folyamatot, amelynek során a hatalom immár politikai hatalomként határozta meg magát, s megerősítette a pozícióit, nem lehet elválasztani a fegyveres hódításoktól. A központi hatalom és a helyi befolyásos előkelő családok harca ugyanis azokban a hódító háborúkban jutott kifejezésre, amelyeket a nagy fejedelemségek területük kiterjesztése, erőforrásaik növelése és a hegemóni rang megszerzése reményében indítottak. A belső problémák és külső hódítások szoros összefüggése volt a korszak mélyreható változásainak valódi hajtóereje. A Hadakozó fejedelemségek kora tehát joggal érdemelte ki a nevét; az erőteljes militarizmus volt az az erő, amely véget vetett a kínai ókornak, s a kínaiakat a központosított állam felé vezető útra kényszerítette.

Ebben a könyvben nem térünk ki azoknak a háborúknak és szövetségi rendszereknek a részletes tárgyalására, amelyek az egész korszakot végigkísérték. Az egyeduralom meg-

szerzéséért folyó harcban a következő hét nagyobb fejedelemség játszotta a legfontosabb szerepet: a „három Jin", Han, Wei és Zhao, tehát Jin állam, az egykori hegemón felosztása nyomán létrejött fejedelemségek; az ősi és gazdag Qi fejedelemség, élén a Tian családdal; két olyan kisebb állam, amely csak a legutolsó időszakban erősödött meg: a Hebei tartománybeli Yan, amelynek fővárosa a mai Peking környékén volt, közel a sztyeppei nomád törzsekhez, és a Shaanxi lovakban gazdag vidékén, az első Zhou fejedelmek birtokából kinövő, kegyetlen és harcias Qin fejedelemség; végül a Chu állam a Jangce és a Han-folyó völgyében. Ők voltak a „hét vitéz" *(qixiong)*, amelyek rövid életű szövetségei hol Weit, hol pedig Qint hozták helyzeti előnybe – ebben a véres korszakban ugyanis ez a két fejedelemség volt a legádázabb ellenfél. A háborúk során a Kínai-alföld kis fejedelemségei – a legősibb tradíciók őrzői – beolvadtak az őket körülvevő erősebb államokba.

A régi szokásrendszer és az új kor követelményei között áthidalhatatlanná vált a szakadék: a – törvényes vagy jogbitorló – fejedelem csak akkor tudta megőrizni hatalmát, ha ő parancsolt az anyagi források és a hadsereg felett, s ha megfelelő végrehajtó apparátus állt rendelkezésre. Ezért új embereket kellett a szolgálatába fogadnia, akiknek a javára az előkelő családokat megfosztotta örökletes kiváltságaiktól.

Változások a politikai hatalomban ❖ A Tavasz és ősz korszakban a fejedelemségekben kialakult egy olyan kishivatalnoki réteg, amelynek feladatai főleg a szertartásokkal, a háborúkkal, valamint a fejedelmi udvartartás adminisztrációjával és a fejedelem földbirtokainak igazgatásával függtek össze. A négy legmagasabb hivatali poszt mellett (a *situ*, a „sokaság igazgatója", a polgári adminisztráció; a *sima*, a „lovak igazgatója", a katonai adminisztráció; a *sikong*, a „munkák igazgatója", a közmunkák; s a *sikou*, a „bűnösök igazgatója", a jogi adminisztráció irányítója), amelyeket a régi hatalom képviselői és a későbbi főhivatalnok-családok egymást követő generációi töltöttek be, s amelyek feladatai az egyes fejedelemségekben különbözők voltak, ugyanis számos más, kevésbé előkelő, ugyanakkor nélkülözhetetlen feladatkör létezett (például a főírnok, a belügyek írnoka vagy a vallási ügyek nagymestere). Ezek a posztok nagyszámú alacsony rangú hivatalnokot igényeltek (előimádkozók, jósok, látnokok, a rituális táncok mesterei stb.). Ezenkívül ott voltak még a fejedelem személyes szolgálatára rendelt tisztviselők: a testőrök, a kocsisok, a szekerek felügyelői, az ételkóstolók. Azok a hivatalnokok, akik betöltötték ezeket a tisztségeket, olyan rétegből származtak, amelynek társadalmi rangja és vagyoni helyzete messze elmaradt az előkelőségekétől és a főhivatalnokokétól. A nem elsőszülött fiúgyermek vagy a mellékfeleségek *(shuzi)* leszármazottai alkották a népes „kisnemesi" *(shi)* osztályt. Ennek a rétegnek – amelynek tagjai közül kerültek ki a katonák, az írásbeliség hagyományának őrzői és a tudományok különböző ágazatainak kiváló ismerői – a szerepe azonban nagyon is meghatározó volt. Kezdetben a fejedelem innen választotta ki a végrehajtásért felelős hivatalnokokat. Így érthetővé válik, hogy a fejlődési folyamat végén, tehát a központosított állam létrejötte után, a *shi* írásjegy, amelyet a Tavasz és ősz korszakban még „lovag", tehát harcoló előkelőség értelemben használtak, végül miért kapott „írástudó ember" jelentést, s miért használták azokra a hivatalnokokra, akik megfelelően képzettek voltak az elsősorban polgári jellegű politikai feladatok ellátására.

Miközben egy újfajta központi hatalom volt születőben, a vidék hatalmi viszonyai is radikális változásokon mentek keresztül. Míg a Kínai-alföld fejedelemségeiben a királyi birtok *(caiyi)*, illetve a földadományok *(feng)* ősi szokása biztos alapul szolgált a helyi hatalmasságok számára – ezekkel az adományokkal gyakran valamilyen udvari vagy hivatali rang is együtt járt, amely örökletes jellegét a szertartási edények feliratain mindig is igyekeztek hangsúlyozni –, addig a kínai világ peremén elhelyezkedő fejedelemségek-

ben, Qinben, Jinben és Chuban egy új fogalom jelent meg, a *xian*. Így nevezték a meghódított területeket, amelyek minden bizonnyal a fejedelem közvetlen ellenőrzése alá kerültek. Ebben a speciális jelentésben először i. e. 688–87-ben használták ezt az írásjegyet. Az újításnak nem voltak azonnali következményei, mivel a *xian*ek, összhangban a Tavasz és ősz korszakban még mindig létező hagyományos rendszerrel, rövidesen az előkelőségek vagy a magas rangú hivatalnokok örökletes birtokaivá váltak. Az a tulajdonság, ami a *xian*t alapvetően megkülönböztette a régi típusú falutól, tehát hogy meghódított terület volt, csak később vált a vidéki hatalmi struktúra radikális átalakulásának meghatározó tényezőjévé: amikor a fejedelemnek a „kisnemességre" támaszkodva sikerült kiszabadulnia az előkelő családok gyámsága alól, az újonnan meghódított területeket, ellentétben a hagyományokkal, már nem sajátították ki maguknak a társadalom felsőbb osztályai, hanem azok közvetlenül a központi hatalom ellenőrzése alá kerültek. Így vált a *xian* a helyi hatalom újfajta modelljévé: egy olyan közigazgatási körzetté, amelyet a központi hatalom által kinevezett hivatalnokok irányítottak. Amint a fejedelem elég erős volt, és félreállította a régi „arisztokratikus" és hivatalnokcsaládokat, a *xian*t az egész fejedelemségre kiterjesztette. Erre először Qin fejedelemségben, Xiaogong (i. e. 361–338) uralma alatt, Shang Yang reformjai idején került sor. Ekkor vezették be azt a közigazgatási rendszert, amelyet később a Qin és a Han Birodalomban is alkalmaztak. A rendszer a hivatalnoki hierarchia mintájára épült fel; a *xian*eket, „járásokat" nagyobb egységekbe szervezték, amelyeket „prefektúrának" *(jun)* neveztek. A járásoknak és a prefektúráknak saját elöljáróik voltak (a *xian*nek a *xianling*, a *jun*nek pedig a *taishou*).

A fejlődésnek ez az iránya végül egy olyan politikai rendszer megszületéséhez vezetett, amelynek legfontosabb sajátosságai a fizetett, hivatalából elmozdítható, a központi hatalom által kiválasztott, annak közvetlen ellenőrzése alatt álló és azt minden szinten képviselő közhivatalnoki réteg megjelenése, valamint az állam egészének közigazgatási egységekre történő felosztása voltak. De csak a Wei állambeli Wen fejedelem (i. e. 445–395) és a Qin állambeli Huiwen király (i. e. 337–325) uralkodása idején vezették be a kancellári *(xiang)* tisztséget, s kezdték el szisztematikusan különválasztani a hatalmon belül a polgári és katonai funkciókat; s csak az i. e. 4. század során alakultak meg az első, állami hivatalnokok által irányított közigazgatási körzetek. Ahhoz, hogy a központosított állam kialakulásához vezető mélyreható változások elérjék céljukat, az előkelő családok egymással vívott harcai és a központi hatalomnak a tradícióktól való elszakadásra irányuló erőfeszítései közepette kibontakozó politikai fejlődésen kívül feltétlenül szükség volt egyéb olyan tényezők egyidejű jelenlétére is, amelyek szintén hozzájárultak az új állam létrejöttéhez.

Változások a hadviselésben ❖ A távoli múltban, valamint a Tavasz és ősz korszakban a háborúskodás az előkelőségek tevékenysége volt. A csaták, amelyeket nyílt terepen vívtak meg az egymással konfliktusba keveredő nemzetségek, a vitézség fokmérői voltak, ugyanis csak az a szűk társadalmi réteg vett részt bennük, amelynek tulajdonában voltak a harci szekerek, a lovak és a bronzfegyverek. A parasztokból szerveződő gyalogság ekkor még csak másodlagos szerepet játszott. Ám ahogy a hagyományos szertartások hanyatlásával és a társadalmi rendszer felbomlásával a háborúk mind kegyetlenebbekké váltak, az i. e. 5–4. században az ütközetek jellege is megváltozott. Többé már nem az volt a cél, hogy valaki tanúbizonyságot tegyen bátorságáról, sőt ha szükséges, nagylelkűségéről, így szerezve hírnevet magának, hanem hogy győzelmet arasson és hódítson. Ettől az időszaktól kezdve tehát a háborúk egyre nagyobb emberi és anyagi erőforrásokat mozgósítottak. A Tavasz és ősz korszak végére megnőtt a harci szekerek száma. A hadjáratok, amelyek korábban alig néhány összecsapásra korlátozódtak, egyre hosszabbakká váltak. Az i. e. 4–3. században

fejlődésnek indult az ostromhadviselés. A csapatok feletti parancsnokság már nem az előkelők feladata volt, hanem a taktikában és stratégiában egyaránt jártas szakértőké; az előkelők számára a katonáskodás ugyanolyan tradíció volt, mint a vallási kultusz gyakorlása. A hatékonyság „kutatása" önmagában is fontos mozgatórugója volt a hadviselésben bekövetkező változásoknak, amelyek megmutatkoztak mind a hadseregek szerkezetében, mind pedig a tartalékok szerepének fontosabbá válásában. Az i. e. 5. és 3. század között a gyalogság fejlődése fokozatosan háttérbe szorította a harci szekeret, s lerombolta azt az „arisztokratikus" életformát, amely szorosan összefüggött a harcoló csapatok irányításával. Más újítások is hozzájárultak a csata menetének megváltozásához: megjelent a kard, amelyet a kínaiak valószínűleg az i. e. 6. század környékén vettek át a sztyeppei népektől, a számszeríj és a lovasság. A reflexíjaknál sokkal erősebb és pontosabb, dupla ívű, lábbal felajzott, a nomádok által már az ókorban is használt számszeríj egyike volt a legelterjedtebb fegyvereknek a kínai világban, amelyet egészen a Song-korig (10–13. század) folyamatosan tökéletesítettek. Yang Kuan technikatörténész az i. e. 5. század második felére teszi a fegyver tömeges elterjedését, valószínűbb azonban, hogy ez később történt. A nomád népektől a sztyeppei lovasok viseletével (a lovasing és a nadrág) egy időben átvett, a harci szekereknél gyorsabb és mozgékonyabb lovas harcmodor először az i. e. 5. században jelent meg az északi fejedelemségekben.

Az i. e. 6. század gyalogos harci egységei megerősödtek – főleg a hegyes vidéken fekvő Qin fejedelemségben, a Shaanxi tartományban élő törzsek ellen viselt háborúi idején, s valószínűleg Wu és Yue államokban, ahol a nehéz terepviszonyok (a tavak és a rengeteg folyó) miatt a harci szekereket aligha lehetett használni –, s az i. e. 3. századra hatalmas gyalogos hadseregekké duzzadtak. Ennek a változásnak nagyon fontos következményei voltak. Ezért aztán azt gondolhatnánk, hogy a központosított állam kialakulása szorosan összefüggött a hadviselés módjában bekövetkezett változással. Mivel a gyalogság egyre fontosabb, végül pedig döntő szerephez jutott, a nagy fejedelemségek hódítani vágyó és hegemóniára törő vezetőinek rangot és megbecsülést kellett biztosítaniuk a gyalogosaik *(tu)* számára, akik a Tavasz és ősz korszakban még csak egyfajta segédcsapatokként szolgáltak az előkelők hadseregei mellett, s akiktől addig mindezt megtagadták. A központosított államban hasonló folyamat zajlott le, amely során a parasztság az önálló földművesek és katonák rangjára emelkedett. A földbirtokláshoz és a csatamezőn megszerezhető kitüntetésekhez való jogok ugyanis szorosan összefüggtek egymással.

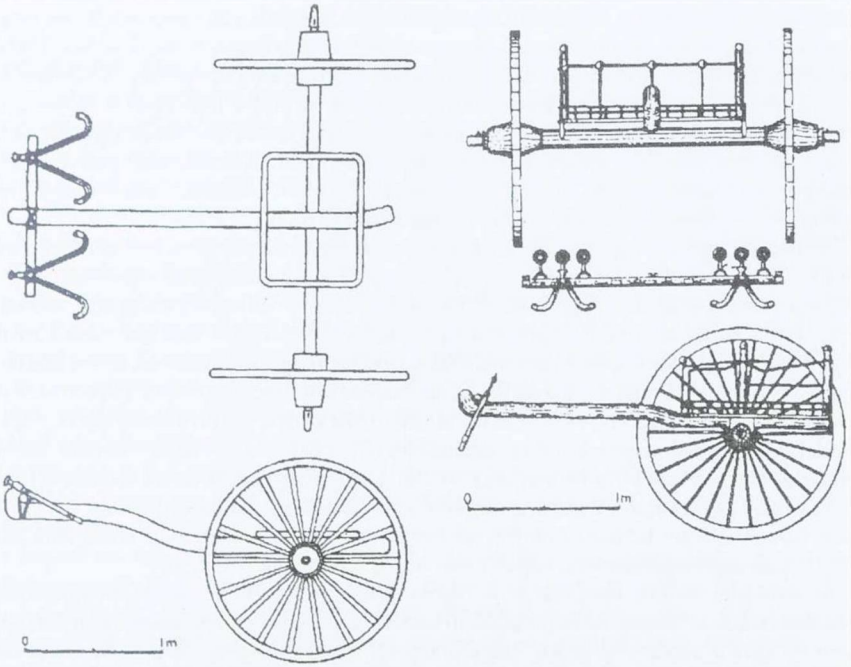
A gazdasági kérdések iránt újból feltámadt érdeklődésnek, pontosabban annak a tendenciának a hátterében, amely során egyre inkább felismerték a gazdaság speciális szerepét, az i. e. 6–5. századtól kezdődően a háborúk hossza és hevessége, valamint a hegemóniára törő fejedelemségek vezetőinek és azok tanácsadóinak az i. e. 4–3. század során tapasztalható „realisztikus" szemléletmódja állt. A győzelmet ugyanis az a fél szerezte meg, akinek a legtöbb fegyveres, a legkiterjedtebb anyagi erőforrások és legnagyobb gabonatartalékok álltak a rendelkezésére.

A politikai hatalom és hadviselés természetét befolyásoló változások mögött olyan gazdasági és társadalmi háttér húzódott meg, amelynek fontosságát mindenképpen hangsúlyoznunk kell.

Gazdasági fellendülés és technikai újítások ❖ A kínai világban az i. e. 4–3. század a gazdaság gyors fejlődésének és a technikai újításoknak a korszaka volt. A Wei-folyó völgyét, a Kínai-alföldet és a Sichuan tartományban található chengdui medencét ekkor fogták állandó mezőgazdasági művelés alá. Mindezt a szűzföldek feltörésére irányuló nagyszabású munkálatok tették lehetővé, amelyeket a fejedelemségek vezetői is támogattak. Ugyanak-

kor a mezőgazdasági eljárások is magas szintre fejlődtek (a trágyázás és az öntözés megjelenése, a szántás és a vetés idejének tudatos megválasztása, az egyes talajfajták megkülönböztetése). Ez a tudatos politika, amely a mezőgazdaság fejlesztésére irányult, nagy hangsúlyt fektetett többek között a mocsarak lecsapolására és a száraz területek öntözésére. A korszakra jellemző nagy csatornaépítések célja egyrészt az volt, hogy új területeket vonjanak művelés alá, másrészt pedig, hogy víztartalékokat tudjanak képezni a száraz időszakokra. A legnagyobb építkezések Handan közelében (a mai Hebei tartomány délkeleti részén) található Ye környékén, Sichuan tartományban, Chengdu környékén és Shaanxi tartományban, a Wei-folyó völgyében folytak. A történeti munkák megőrizték azoknak a vízépítő mérnököknek a nevét, akik ezeket a grandiózus építkezéseket megszervezték: Weiben Ximen Bao és Shi Qi; Qinben Li Bing és fia, Zheng Guo.

Szintén az i. e. 4–3. században kezdődött a kínai világban a népesség első jelentősebb mértékű növekedése. Noha nincsenek a birtokunkban olyan eszközök, amelyek segítségével meg tudnánk becsülni a Tavasz és ősz korszak népességét, minden jel arra utal, hogy akkoriban nagyon alacsony volt a népsűrűség; a földművelés fejlett(len)sége még azon a területen sem tette lehetővé a nagyobb népességet, ahová a kínai városok többsége épült – a Jangce völgyében és a Kínai-alföldön. Az i. e. 3. századból származó szövegek, elsősorban a *Hanfeizi*, viszont már a lakosság számának gyors növekedéséről számolnak be, ami a Nyugati Han-dinasztia (i. e. 206–i. sz. 9) császárainak idején is folytatódott. Ennek tükrében nem meglepőek a történelem első ismert népszámlálásának adatai, amelyek szerint i. sz. 2-ben 55 671 400 adófizető személy élt Kínában, más szóval valamivel többen,

3. ábra ❖ Balra: egy Anyangból előkerült szekér rajza (az i. e. 2. évezred vége). Jobbra: egy Huixianből (Henan tartomány) előkerült szekér rajza (i. e. 5. század)

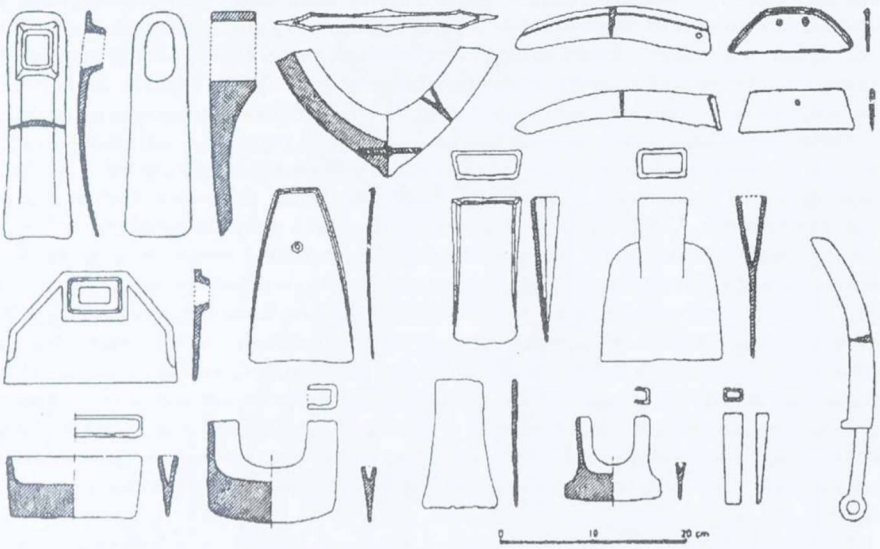
mint amennyiről a korabeli Római Birodalom össznépességével kapcsolatos becslések szólnak.

Az új földek feltörése és kiaknázása jelentős mértékben hozzájárult a központi hatalom megszilárdulásához, s ahhoz, hogy az kivonja magát az előkelő családok politikai gyámsága alól. A földműves családoktól beszedett adók révén az állam új és állandó bevételi forráshoz jutott, s ráadásul ez közvetlen ellenőrzést is biztosított a lakosság felett; az új földekre betelepülő parasztok ugyanis, ellentétben a régi típusú falvakkal, többé már nem függtek a helyi hatalmasságoktól. A szűzföldek feltörése lehetővé tette a közigazgatási egységek kiterjesztését. A mezőgazdaság fellendülését ugyanakkor a technológiai fejlődés is elősegítette. A mai történészek, többek között a kínai Yang Kuan és a japán Masubuchi, döntő szerepet tulajdonítanak a vaseszközök elterjedésének az i. e. 4–3. században, amelyek, felváltva az akkoriban használatos fa- és kőeszközöket, mélyebb szántást tettek lehetővé, s megkönnyítették a szűz területek művelhetővé tételét, valamint más fontos munkák elvégzését. Ezek a szerszámok nem kovácsolt, hanem öntöttvasból készültek. Úgy tűnik, a kínai világban, a tűz használatához kötődő művészeti ágakban szerzett jártasságnak köszönhetően azonnal az öntöttvas terjedt el, s azt nem előzte meg egy hosszú, átmeneti „kovácsoltvas" korszak, mint az európai országokban. Az első öntöttvas tárgyra vonatkozó utalás valószínűleg i. e. 513-ból származik, s ez azt jelzi, hogy körülbelül erre az időszakra a vasöntés technológiáját már tökéletesen elsajátították, s széles körben alkalmazták Kínában.

Az első tárgyi bizonyítékok azonban csak későbbről, az i. e. 4. századból származnak, amikor az öntöttvas előállítása valódi iparággá fejlődött. 1950 óta az ásatásokról nagy számban kerültek elő a Hadakozó fejedelemségek korából származó öntöttvas tárgyak (balták, ásók, kések, kardok stb.). A tárgyak előállításához használt öntőformákat is találtak, főleg Yan állam egykori fővárosának romjai között, Peking közelében. A bronzhoz képest törékenyebb és kevésbé élezhető öntöttvasnak az volt a legnagyobb előnye, hogy nagy tömegben lehetett előállítani, különösen az olyan ásványkincsekben gazdag területeken, mint Shanxi és Shaanxi. A részben kovácsolt, részben öntött vasfegyverek valószínűleg már a Hadakozó fejedelemségek korában elkezdték kiszorítani a bronzfegyvereket (amelyek azonban továbbra is sokkal elterjedtebbek voltak).

A világot nagyon meglepte Kínának a vas- és acélgyártásban mutatott kezdeti „egyeduralma"; a kínaiak ugyanis már az 1–2. században képesek voltak acélt előállítani, míg Európában csak a középkor végén sikerültek az öntöttvas előállítására irányuló első kísérletek, az acél pedig még később jelent meg. Az időbeli eltérések – amelyek nem annyira a fejlettségét vagy fejletlenségét, hanem sokkal inkább az egyes civilizációk technológiai hagyományainak eredetiségét tükrözik – azzal magyarázhatók, hogy Kína a bronzöntésben óriási tapasztalatra tett szert (a réz és ón hiánya miatt kellett átállni a vasöntésre), s hogy a Hadakozó fejedelemségek korában tökéletesítették a fújtatókat. Ennek ellenére azonban valószínűleg csak később, a Han uralkodók alatt jelent meg a kettős fázisú dugattyús fújtató. Ez az eszköz egy szeleprendszer segítségével folyamatos légáramlást biztosított, tehát magasabb hőmérsékletet lehetett vele elérni. Ezt a fajta fújtatót, amelyre az európaiak már a 16–17. században felfigyeltek, mind a mai napig használják Kínában.

Az öntöttvas megjelenésének egyik hatása az volt, hogy a kínaiakat már nagyon korán hozzászoktatta az azonos mintára készülő eszközök tömeges előállításának gondolatához, amit mi csak a modern gyáripar megjelenésével ismertünk meg. Míg az ókorban szinte minden bronzedény egyedi darab volt, az öntőformákat tömeggyártásra használták, s gyakran úgy is tervezték őket, hogy egyetlen munkafolyamat eredményeképpen ugyanannak a tárgynak számos másolatát lehessen elkészíteni.

4. ábra ❖ Öntöttvas eszközök az i. e. 4–3. századból: kapák, ekevas, sarlók, balta és kés

A technikai fejlődés a közlekedési eszközökre is hatással volt. Az egy kocsirudas szekeret, amelyet két, nyakjárommal felszerszámozott ló húzott, a Hadakozó fejedelemségek korában felváltotta a két kocsirudas szekér. A nyakjárom helyett – ami a világ többi részén még hosszú ideig az egyetlen ismert fogatolási mód maradt – pedig valószínűleg ugyanekkor kezdték alkalmazni a szügyhámot. Ez az új lószerszám, a nyaklóval együtt, ami valamikor az 5–9. század között jelent meg, nagy lökést adott az állati erővel történő vontatás fejlődésének. Azáltal, hogy a lovakról lekerült a nyakukra nehezedő és az állatot fojtogató járom, könnyebb lett az irányításuk, s nagyobb terheket tudtak elhúzni. Azokat a munkákat, amelyekhez korábban két, sőt esetenként négy lóra volt szükség, immár egyetlen ló is el tudta végezni. Figyelemre méltó, hogy az öntöttvas és a sokkal ésszerűbb fogatolási módszerek, amelyek a kínai világban a Hadakozó fejedelemségek idején már bizonyítottan léteztek, Európában csak a középkor végén jelentek meg. Minden kétséget kizáróan egyik esetben sem lehet bizonyítani az eredetet, de valószínű, hogy mindkét fent említett újítás Kínából kiindulva terjedt el a nyugati világban.

Szintén az i. e. 4–3. században terjedt el Kínában az a szokás, hogy a kerékküllőket a kerék széléhez képest egy kissé kifelé dőlő szögben rögzítették, így növelve meg a kerék ellenállóságát az oldalról érkező erőhatásokkal szemben.

A Hadakozó fejedelemségek kora a technikai újítások szempontjából a történelem egyik legtermékenyebb időszaka volt, ami kétségkívül az egyre kegyetlenebbé váló háborúk támasztotta új igényekkel magyarázható. Függetlenségük biztosítása és katonai erejük növelése érdekében a fejedelmek nem csupán a mezőgazdasági termelés növelésével törődtek, hanem folytonosan új erőforrások után kutattak. A megművelt vidékek peremén fekvő mocsaras, bozótos, erdős területeket, ahol a parasztok addig szabadon mozoghattak, s ahová vadászni, halászni vagy fát gyűjteni jártak, a fejedelmek fokozatosan kisajá-

tították maguknak, kiaknázva azok természeti erőforrásait: állat- és növényvilág, ásványkincsek. Adókat vetettek ki a kereskedelmi tevékenységre és a piaci elárusítóhelyekre. Ennek ellenére a lendületes fejlődésnek induló kereskedelem és kézműipar egy új társadalmi osztály, a kereskedői réteg felemelkedését hozta magával. Míg a Tavasz és ősz korszakban a kereskedelem elsősorban az olyan luxuscikkekre korlátozódott, mint az igazgyöngy és a jáde, s olyan kereskedők kezében volt, akik különleges kapcsolatot tartottak fent a fejedelmi udvarokkal, addig az ezt követő korszakban jelentős fejlődésnek indult a mindennapi fogyasztási cikkek (ruha, gabonafélék, só) kereskedelme, valamint a fém-, fa-, bőr- és irhakereskedelem. A leggazdagabb kereskedőknek – akik a tevékenységükkel összefüggő jelentős „ipari vállalkozások" (főleg vasércbányák és öntödék) tulajdonosai is voltak, s akik egyre nagyobb számban alkalmaztak munkásokat és kereskedelmi ügynököket – folyami hajóflották és szekerek tucatjai voltak a tulajdonában. Ezek az új tevékenységek kívül estek a hagyományos palotagazdaságok keretein, amelyben a kézművesek – fazekasok, bognárok, íjkészítők, kosárkészítők, tímárok, építőmunkások és mások – az adott birtok urának fennhatósága alatt álltak. A nagy kereskedelmi vállalkozások tulajdonosai alkották azonban azt a társadalmi réteget, amely a legnagyobb mértékben járult hozzá az állam anyagi gyarapodásához. Úgy tűnik, hogy a fejedelmek szövetségeseiként és néha tanácsadóiként jelentős hatást gyakoroltak a politikai gondolkodás fejlődésére az ókor végén.

A fejedelemségek fővárosai többé már nem csupán a politikai hatalom székhelyei voltak, hanem nagy kereskedelmi és ipari központokká fejlődtek. A legújabb ásatások során fény derült arra, hogy a Hadakozó fejedelemségek korában e városok falait meghosszabbították. Ilyen virágzó település volt például a Qi fejedelemségben, Shandong tartomány északnyugati részén fekvő Linzi, a korszak legnagyobb és leggazdagabb agglomerációinak egyike, a Zhao fejedelemségbeli Handan, Hebei tartomány délkeleti részén, a Wei fejedelemségbeli Wen, a Chu fejedelemségbeli Ying, a Zhou fejedelemségbeli Luoyi és a Han fejedelemségbeli Rongyang. Az i. e. 3. század háborúinak a célja gyakran ezeknek a nagy kereskedelmi központoknak a meghódítása volt.

A kereskedelem és magánipar fellendülése, ami magyarázatul szolgál a városok növekedésére, ösztönző hatással volt a fémpénzek használatára is. A pénzérmék legkorábbi változatai még az i. e. 5. században tűntek fel. A leletek tanúsága szerint az érmék meglehetősen pontosan behatárolható földrajzi területeken terjedtek el, amelyek minden bizonnyal nagy gazdasági egységek is voltak egyben. Az érméknek négy különböző fajtájuk ismeretes: a vasásó formáját idéző *bu,* amelyet Han, Wei és Zhao államokban, tehát az egykori hegemón, Jin felosztása nyomán létrejött három fejedelemségben használtak; az északkeleti vidékeken, Qi, Yan és Zhao fejedelemségekben elterjedt, tőr alakú *dao;* a Chu államban – Hubei és Hunan tartományok – használt, kaurikagylót formázó *yibi* („hangyaorr") – ez a fajta ősi „érme" egyszerre szolgált díszként, ékszerként és talizmánként; valamint az északnyugati államokban, Zhouban, Qinben és Zhaóban használatos, középen lyukas, kerek pénzek. Qi fejedelemségben maga az állam kezdte el a pénzöntést, de lehetséges, hogy ezek az ásó és tőr alakú érmék, amelyeken gyakran rajta szerepelt a kibocsátó város neve, a gazdag kereskedők kezdeményezésére készültek.

A gazdaság felvirágzása nem csupán a kínai világon belül éreztette a hatását. A császárság megalapítását megelőző két évszázadban megélénkültek a kereskedelmi kapcsolatok a környező népekkel. Yan állam, amelynek a fővárosa a mai Peking környékén volt, a mandzsúriai és észak-koreai törzsekkel, Zhao és Qin államok pedig a sztyeppei nomádokkal kereskedtek. Valószínűsíthető, hogy a Qin fejedelemségből származó selyem az i. e. 4–3. században eljutott Észak-Indiába (mivel az indiai elnevezés, „Cina" jelentése „a sely-

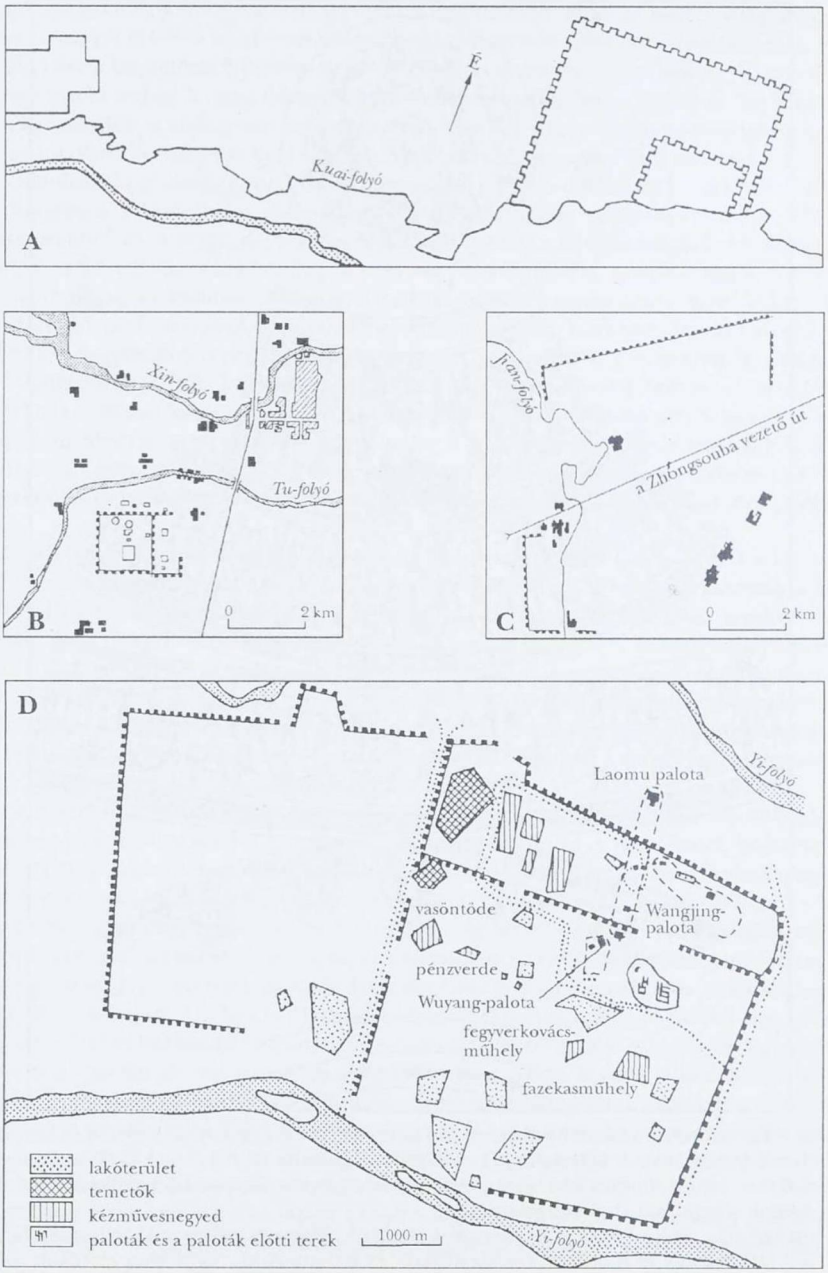
5. ábra ❖ Egy bronzból készült *hu* vázát díszítő motívumok rajzolata. A váza 1965-ben került elő a Sichuan tartománybeli Chengdu környékéről. Magassága 39,9 cm (i. e. 6–5. század vége)

Felső rész: két értelmezés lehetséges: vagy eperlevélszedést, vagy pedig a nyílkészítésre alkalmas faágak válogatását ábrázoló jelenet.

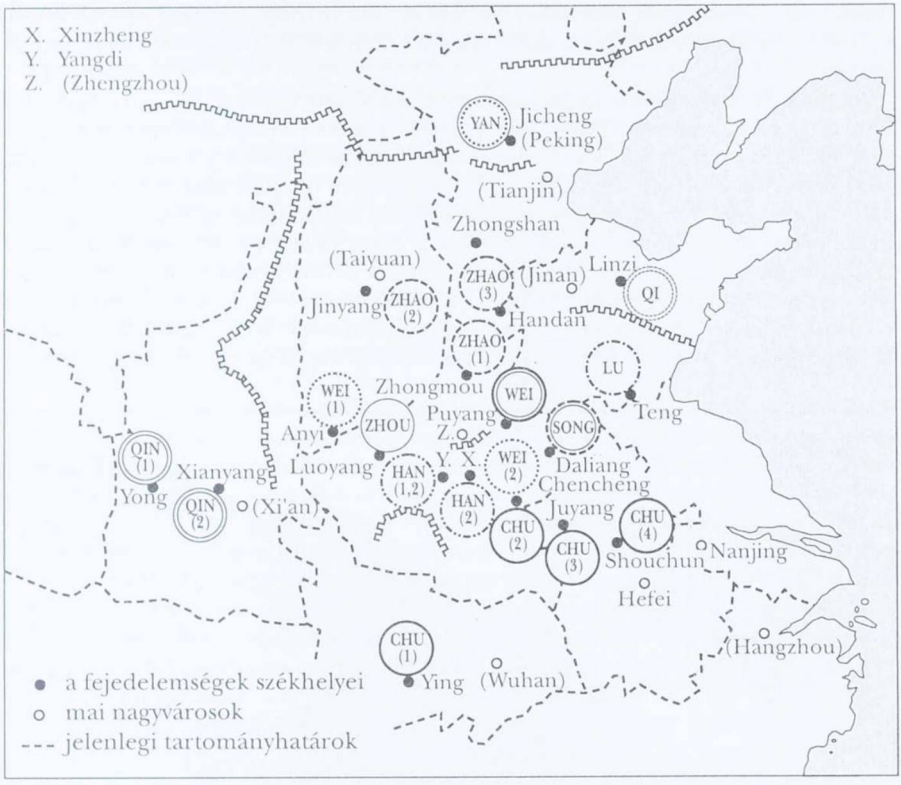
Középső rész: itt a következő jelenetsorok láthatók: íjászat és vadászat; tánc hosszú dárdákkal (?); lakoma egy pavilonban; csengettyűkön és harangokon, fúvós hangszereken, pánsípokon játszó zenekar.

Alsó rész: tengeri csata; egy város vagy katonai tábor (?) ostroma.

(Számos más, ilyen stílusban díszített váza került elő ugyanebből az időszakból. A fenti váza egyike a leggazdagabban díszítetteknek. Ezek a legkorábbi ismert kínai jelenetábrázolások.)

4. térkép ❖ Hadakozó fejedelemségek korabeli városok A: Wuguo, a mai Quwo közelében (Jin fejedelemség). B: Wangcheng, Luoyang közelében (Henan tartomány). C: Handan (Hebei tartomány). D: Xiadu (Yan fejedelemség, Hebei tartomány)

5. térkép ❖ A Hadakozó fejedelemségek

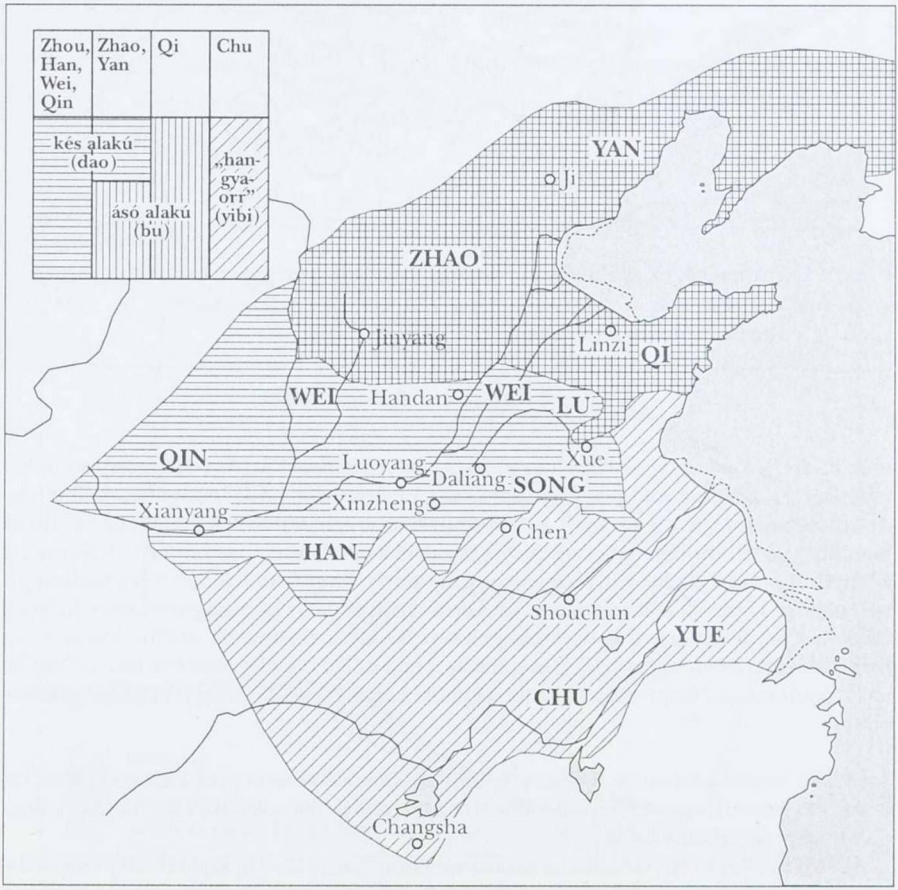
mek földje"). Délen, ugyanebben az időszakban vélhetően Chu fejedelemség is továbbfejlesztette a saját hasonló jellegű kapcsolatait a trópusi zóna őslakosságával. A Chu fejedelemségbeli Qingxiang király (i. e. 298–263) hadsereget küldött Sichuan (Ba és Shu államokba), Guizhou (Qianzhong) tartományba és a mai Yunnan tartománybeli Kunming környékére (Dian államba). A hagyomány úgy tartja, hogy Chu fejedelemség hadseregének néhány katonája le is telepedett ezeken a területeken, s házasságra léptek a helybéli nőkkel. A periférián fekvő fejedelemségek kereskedelmi expanziója, amely elősegítette a határvidékek (Dél-Mandzsúria, Mongólia és a mai déli és északnyugati tartományok) kínai kolonizációját, megnyitotta az utat a Qin és a Han Birodalom nagy katonai hódításai előtt.

Társadalmi megrázkódtatások ❖ A Kína i. e. 221-ben bekövetkezett egyesítését megelőző két évszázad nemcsak a gazdasági fellendülés és a technikai újítások kora volt, hanem a társadalmi megrázkódtatásoké is.

Az előkelőségek régi társadalma sem az egyeduralomra törő új fejedelmek, sem pedig a gazdasági változások egyre nagyobb és erőteljesebb befolyása által rá mért csapásoknak nem tudott ellenállni. A befolyásos előkelő családokat, amelyek eredete egészen a távoli múltba nyúlt vissza, eltávolították a hatalmat biztosító pozíciókból, s végül megsemmisí-

tették őket. A kultuszok, amelyeket oly féltékenyen őriztek évszázadokon keresztül, eltűntek földbirtokaikkal és városaikkal együtt, amelyek beleolvadtak a fejedelemségekbe.

Az előkelők felső osztályának hanyatlásával és a központi hatalom egyidejű megerősítésével a fejedelmek udvartartásához tömegesen csatlakoztak a hivatalt kereső alacsonyabb rangú előkelőségek. Ezek a „kisnemesek", akik járatosak voltak a különböző művészetekben, annak reményében, hogy a fejedelem szolgálatára rendelik őket, igyekeztek kimutatni a tehetségüket, s meggyőzni erről az uralkodó legközelebbi tanácsadóit. Így a fejedelmi udvarokban és a miniszterek köreiben a „kisnemesek" (*binke:* „vendégek", *sheren:* „udvari emberek") csoportokat alakítottak, amelyek a hírnév és hatalom forrásai voltak. Sima Qian, a híres történetíró a *Shiji*ben (i. e. 2. század vége–1. század eleje) négy ilyen tanácsadónak az életrajzát jegyezte le, akik arról voltak híresek, hogy nagylelkűségüknek és erényességüknek köszönhetően több ezer követőjük volt: a Qi fejedelemségbeli Meng-

6. térkép ❖ A különböző típusú pénzérmék földrajzi megoszlása a Hadakozó fejedelemségek korában

chang, a Zhao fejedelemségbeli Pingyuan, a Wei fejedelemségbeli Xinling és a Chu fejedelemségbeli Chunshen városok uraiét. Ezekben a szellemi műhelyekben indult fejlődésnek például a politikai és a morális filozófia, a stratégia tudománya és a szónoklattan. Ez az időszak kedvezett a különböző szekták és iskolák megjelenésének, amelyek érdeklődése szorosan összefüggött a korszak társadalmi és politikai realitásaival.

A változások nemcsak az előkelőségek felső és alsó rétegét érintették. Az ismeretlenségbe burkolózó vidék, amelyről a legrégibb szövegek csak homályos utalásokat tartalmaztak (a földek közös művelése a felügyelők ellenőrzése alatt, csoportos házasságkötések a nagy vallási ünnepségek idején, az emberek rokoni kapcsolat alapján történő osztályokba sorolása, az évszakok változásának ritmusát követő vallási élet), szintén gyökeres átalakuláson ment keresztül, ami megváltoztatta a vidék helyzetét (a vidéki lakosság részt vehetett a háborúkban, és joga volt földet birtokolni).

A gazdasági élet fellendülése, amely együtt járt egy szűk kereskedői réteg megjelenésével és a földbirtokok koncentrációjával, nem volt mindenki számára egyformán előnyös, épp ellenkezőleg, az egyenlőtlenségek fokozódásához vezetett. A szegényparasztok eladósodtak, végül elvesztették földjeiket, ami a földet bérlő parasztok, a mezőgazdasági munkások és az adósrabszolgák – eltekintve a büntetésként kiszabott rabszolgaságtól, Kínában ezt az egy módját ismerték a rabszolgaság intézményének – számának növekedésével járt. A föld nélküli parasztok vagy az újonnan kialakuló iparágakban (bányákban, vasöntödékben, sópárlókban, kézművesműhelyekben) találtak munkát, vagy pedig azokon az új területeken telepedtek le, amelyeket a fejedelmek igyekeztek művelés alá vonni. Ezek a változások megbontották a parasztcsaládok addigi egységét, s felbomlasztották a régi faluközösségeket. A feltételek most már kedveztek azoknak az átfogó reformoknak, amelyek lehetővé tették a központosított állam alapjainak lerakását.

A császárság megalapítása

„Elhoztam a rendet a létezők tömegének, próbára tettem a cselekedeteket és a valóságot: a dolgok és nevek egymásra leltek."
Az első Qin császár (Qin Shi Huangdi) által emeltetett sztélé.

A központosított állam megszületéséhez vezető reformmozgalom csupán egy volt a Hadakozó fejedelemségek korának eszmeáramlatai közül, ezért nem lehet elkülöníteni a korszak – amely egyike volt a kínai szellemiség legtermékenyebb időszakainak – különböző irányzataitól. Mégis, az új állam, következésképpen a későbbi birodalom alapvető intézményeinek létrehozása a később legistáknak *(fajia)* nevezett reformerek érdeme volt, mivel az általuk kezdeményezett reformokat, amelyeket először Qin államban alkalmaztak a legkövetkezetesebben, később Kína egész területére kiterjesztették a Qin fejedelemség i. e. 230 és 221 között vezetett győztes hódító háborúi során.

A központosított állam megalapítása ❖ Miközben annak a realista és gyakorlatias gondolkodásmódnak a céljai, módszerei és filozófiai következtetései, amelyet a legisták képviseltek, s amely az i. e. 3. század egyik legkiválóbb gondolkodójának, Han Feinek (Han Feizi – i. e. 280?–234) a munkásságában teljesedett ki, egyre határozottabb jelleget öltöttek, ez az irányzat annak a két gyakorlati alapelvnek is megfelelt, amely döntően meghatározta a császárkort megelőző két évszázad politikai életét: az „állam felvirágoztatásának" *(fuguo* – biztosítani a fejedelem számára a hatalom gyakorlásának anyagi eszközeit) és a „hadsereg

megerősítésének" *(qiangbing* – a hadsereg segítségével lehetővé tenni a fejedelem számára a korlátlan egyeduralmat). Úgy tűnik, Qin minden más fejedelemségnél kedvezőbb feltételeket teremtett a radikális reformok bevezetéséhez, amelyek segítségével nemcsak erős állammá fejlődött, de egy gyökeresen új, a kínai világban mindaddig ismeretlen típusú államformát is bevezetett. A Wei-folyó völgyében megbúvó, a külső támadásokkal szemben meglehetősen jól védett Qin szegény és viszonylag elmaradott fejedelemség volt, ahol az új földek feltörésével egyszerűen ki lehetett bővíteni a közigazgatási egységek területét, s ahol az előkelőségeknek nem volt olyan nagy a befolyásuk. A realista és abszolutista politikát folytató tanácsadók sora követte egymást, az előkelő származású Shang Yangtól (i. e. 390?–338) Lü Buweiig, a gazdag kereskedőig, aki a császárság megalapítójának, az utolsó Qin fejedelemnek volt a minisztere.

A Henan tartománybeli kis fejedelemség, Wei (ami nem volt azonos a Jin felosztását követően létrejött nagy Wei fejedelemséggel) uralkodócsaládjával rokonságban álló Gongsun Yang, Shang ura, ismertebb nevén Shang Yang volt az, aki az első komoly reformokat bevezette Qin fejedelemségben. Először a Wei állambeli Hui király tanácsadója volt Daliangban (a mai Kaifeng), s valószínűleg i. e. 361-ben érkezett Qin fejedelemségbe. Az első neki tulajdonított intézkedéseket i. e. 359-ben léptették életbe. Ezek az intézkedések a következők voltak: öt vagy tíz családból álló félkatonai, a kölcsönös felelősség rendszerén alapuló csoportokat hoztak létre. Az adórendszer alapja az osztatlan nagycsaládok helyett a kisebb család lett. A háborús hőstettek jutalmazásául előkelő rangokat adományoztak (ezek a rangok már előrevetítették a Qin- és Han-kor előkelőségeinek huszonegy fokú hierarchiáját). Ösztönözték a szűzföldek feltörését és a mezőgazdasági termelést. Az előkelő családok tagjait, akik a háborúk során nem voltak sikeresek, egyszerű közemberekké fokozták le, végül, az előkelő rangokat elnyerők számára földeket, rabszolgákat (a munkakerülőket rabszolgamunkára kényszerítették) és ruhákat adományoztak. Miután i. e. 350-ben új fővárost építettek Xianyangban (a mai Xi'antól északnyugatra, a Wei-folyó bal partjára), újabb jelentős reformok bevezetésére került sor: ezekkel felszámolták az osztatlan nagycsaládok rendszerét, új közigazgatási egységeket hoztak létre, újraosztották a földeket, s egységesítették a súly- és egyéb mértékeket.

Miután Qin fejedelemség i. e. 340-ben legyőzte Wei hadait, szolgálatai jutalmául Gongsun Yang megkapta Shang birtokait. A reformer azonban kivívta a régi előkelő osztályok gyűlöletét, s a fejedelem halála után – akinek a tanácsadója volt – négyfelé szaggatták. Mások azonban folytatták megkezdett művét.

Az új állam sajátosságai ❖ A központosított állam megjelenésének és a régi társadalom ezzel párhuzamosan zajló hanyatlásának jellemzésére talán a forradalom kifejezés a legtalálóbb. Azzal ugyanis, hogy megfelelő alapot teremtett a császári hatalom számára, s biztosította a kínai világ legalapvetőbb politikai eszméinek tovább élését és fejlődését, a központosított állam megteremtése a Qin fejedelemségben az i. e. 4. század közepén legalább olyan fontos helyet foglal el Kelet-Ázsia történelmében, mint a nyugati világban a görög városállamok *(polisz)* kialakulása. A két esemény között az alapvető különbségek ellenére néhány figyelemre méltó hasonlóság is felfedezhető. Kínában csakúgy, mint Görögországban, az előkelőségek társadalmának a válsága az arisztokratikus intézmények „demokratizálódásával" végződött. A befolyásos családok elnyomásától megszabaduló, immár a teljes értékű harcos rangjára emelt parasztság számára lehetővé vált, hogy címekhez jusson egy olyan hierarchikus rendszerben, amely nem volt más, mint a régi előkelőségek hierarchiájának áthelyezése a központosított állam teremtette új viszonyok közé. Hasonlóan lényeges elem az is, hogy az a fogalom, amelyet korábban a középkori európai

banderiális hadseregekhez hasonló értelemben használtak (ez volt a *fu* intézménye, amely az adományföldek és adománybirtokok tulajdonosainak hozzájárulását jelentette a háborúskodáshoz, kezdetben harcosokkal és harci szekerekkel, majd később, a Tavasz és ősz korszak végén anyagi javakkal), a Hadakozó fejedelemségek korában már azokat az adóterheket jelölte, amelyeket az államhatalom vetett ki minden egyénre.

A kínai világ fejlődési irányát az európaitól eltérőnek s végső soron nagyon sajátságosnak találjuk. Ennek oka, hogy a Tavasz és ősz korszak intézményei semmiképpen nem hasonlíthatók össze az indoeurópai világgal, valamint az archaikus Görögországgal és az ott elterjedt gyakorlattal, az azonos jogú harcosok gyűlésével, amelynek a népgyűlés egyfajta későbbi „utánzata" volt.

A reformok egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy az állam úgy alapozta meg gazdasági és katonai hatalmát, hogy a korábban az előkelő családoktól függő parasztokra támaszkodott. A termelő és katonai funkciók egyetlen más civilizációban sem fonódtak össze ilyen szorosan. Kisebb megszakításokkal egészen az i. sz. 9. századig ez maradt a kínai világ politikai és társadalmi rendszerének az alapja. A katonai szolgálatot teljesítő földművesek azonban nem voltak sem egy, a korlátlan hatalmát saját szeszélyei kielégítésére felhasználó és minden egyes ember élete és halála felett szabadon rendelkező zsarnok alattvalói, sem pedig a saját településeik közügyeiben egyenlő döntéshozatali jogokkal rendelkező polgárok. Hiba volna tehát az i. e. 4. században körvonalazódó új politikai rendszert pusztán csak a despotizmus egy banális megjelenési formájaként felfogni. Valójában a fejedelem nem egy önkényes parancsuralmi rendszer feje volt; sokkal inkább a dolgok rendjének fenntartását és az azonnali cselekvés lehetőségét megtestesítő erő.

A kínai jogrendszer, amely a Hadakozó fejedelemségek korában kezdett kialakulni, gyökeresen különbözött mindattól, amit mi általánosságban a jog fogalmán értünk. Nem a szokások vagy a vitás kérdések elrendezésének hagyományos gyakorlata szolgált hozzá alapul, s nem is a köz akaratát megtestesítő társadalmi megegyezés eredménye volt. Ez az objektív, általános, minden ember felett álló és minden eltérő értelmezést kizáró rendszer arra szolgált, hogy a büntetések és a jutalmazások, valamint a bűnök és az érdemek általános fokozatainak megfelelően az embereket hierarchikus módon irányítsa. Ugyanakkor ez volt az a korlátlan hatalmat élvező intézmény, amely képes volt minden egyes egyén cselekvési körét az államhatalom és társadalmi béke szempontjából a legkedvezőbb módon befolyásolni. Mivel célja a rend megteremtése volt, nem állhatott ellentmondásban az őt körülvevő dolgok és létezők természetével. Az i. e. 234-ben elhunyt Han Fei – a hagyomány szerint börtönbe zárták, és öngyilkosságra kényszerítették – a törvények „kipróbálásáról" beszélt, s nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a fejedelem a tények józan kritikája révén tökéletesen tisztában legyen országa helyzetével. Az egyetemes harmónia forrásának tartott jog rokon vonásokat mutatott a minden hangskála alapjául szolgáló hangolósípokkal *(lü)*, amelyek nevéhez a „rend" és „kormányzás" fogalmait társították (a császárkorban ez a *lü* írásjegy jelölte a törvénygyűjteményeket).

A reformok olyan gondolkodásmódot fejeztek ki, amelyre talán a racionális jelző a legmegfelelőbb. Céljuk az volt, hogy egységes szabályokat vezessenek be a jogoknak, kiváltságoknak és szokásoknak a régi társadalmat – az ember hajlamos lenne inkább *ancien régime*-nek nevezni – jellemző bonyolult és kusza rendszere helyett, amely az előkelőségek rokonsági kapcsolatain, a függőségi kötelékeken, valamint az alá- és fölérendeltségi viszonyokon alapult. Az elmúlt korok szokásait, szertartásait és etikai rendszerét felváltották az állam intézményei: a „polgári" és katonai hivatalnokok, a büntetési és jutalmazási rendszer – összhangban a jogtalanságot és a részrehajlást kizáró szabályokkal –, az elvégzett szolgálatok fejében adományozott rangok, a kollektív felelősségi rendszer és a csoportok-

ba szervezett családokon belül a bűncselekmények bejelentési kötelezettsége, valamint az egységes mértékegységrendszer. Az új állam legjellemzőbb sajátossága az volt, hogy működését objektív tényezők határozták meg.

Az állam forradalmi átalakulásának hatásai mélyrehatók voltak, s az élet minden területére kiterjedtek. Fejlődése során a kínai világ kétségtelenül elvesztette múltjának egy jelentős részét, a múlt egy másik jelentős része pedig fokozatosan értelmezhetetlenné vált számára. Bár a társadalmi és politikai földrengés korán és nagy erővel rázta meg a Qin fejedelemséget, a változások kevésbé voltak gyorsak, s csak később jelentek meg Kína más részein. Ám ez a késlekedés, annak ellenére, hogy a központosított állam magában foglalta a korabeli kínai világ egész területét, s hogy az első császár igyekezett megsemmisíteni mindent, ami a régi társadalomra emlékeztetett, egyben lehetővé tette bizonyos hagyományok tovább élését. A keleti területeken, a Shandong tartománybeli egykori Qi és Lu fejedelemségek régi kulturális központjainak, úgy tűnik, sikerült ezekben a zűrzavaros időkben is megőrizniük tradícióik egy részét. Ez a magyarázata annak, hogy ezek a tradíciók a Han-korban egy, a császárkort megelőző évszázadokhoz képest teljesen idegen környezetben ismét felbukkantak.

4. fejezet

A KÍNAI ÓKOR SZELLEMI ÖRÖKSÉGE (A ZHOU-KOR ÉVSZÁZADAI)

A kínai ókorban született írásos dokumentumok legalább olyan fontos szerepet töltenek be a kínai kultúrában, mint a nyugati világban a bibliai és a klasszikus hagyományok. Ezekhez az írásokhoz – illetve ahhoz, ami megmaradt belőlük a szövegmódosítások és az utólagos betoldások után – az i. e. 2. századtól kezdve napjainkig megszámlálhatatlanul sok kommentárt írtak, s nemcsak az oktatás, hanem a filozófiai, politikai és morális gondolkodás alapjául is szolgáltak. A kínai szellemiség története elsősorban azon különböző nézőpontoknak és elképzeléseknek a története, amelyek a későbbi korokban születtek a kínai világban, összhangban ezzel a tiszteletet parancsoló szellemi örökséggel, amelynek jellemző vonása volt az elveszett bölcsesség szüntelen keresése. Heves és ellentmondásos viták dúltak az ősi írások szövegeiről, amelyeket gyakran a megmásíthatatlan ortodoxia kifejeződésének tartottak, valamint az ősi írások szöveg szerinti, illetve filozófiai értelmezéseiről. Ezek fontos következményei és „visszhangja" egészen a mai napig éreztetik a hatásukat. Összességükben leginkább saját keresztény hagyományainkkal mutatnak hasonlóságot.

Az i. e. 10–6. század hagyományai

A Klasszikusok ❖ A legrégebbi, írott és szájhagyomány útján fennmaradt dokumentumok a Zhou-dinasztia királyi udvaraból és a fejedelmek udvartartásának írnokaitól és évkönyvíróitól származnak, az i. e. 9–6. századból. Ez azt jelenti, hogy ezek a művek mind politikai, vallási vagy rituális jellegűek, összhangban azzal a fajta társadalmi berendezkedéssel, amit az i. e. 1. évezred elején és a Keleti Zhou-korban figyelhettünk meg: az ősi jogait és privilégiumait féltékenyen őrző előkelő réteggel, amelynek legfőbb elfoglaltsága a háborúskodás és az áldozatok bemutatása volt. Ezeknek a dokumentumoknak a többsége feltehetően a királyi udvarban született. Részben olyan „archivált" iratok (adományozási és beiktatási okiratok, a jogi eljárások nyomán született döntések), amelyek nyelvezete és tartalma megegyezett az ugyanebből a korszakból származó, bronzba vésett feliratokkal, de fennmaradtak a rituális táncokhoz kapcsolódó szövegkönyvtöredékek is. Ezeket a szövegeket az *Shujing*ben, más néven *Shangshu*ban *(Írások könyve)* gyűjtötték össze, amelynek körülbelül felét tartják napjainkban hitelesnek. A gyűjtemény egyes fejezeteiben fennmaradt annak a harci táncnak a szövegkönyve, amellyel a Zhou állambeli Wu királynak az utolsó Shang uralkodó felett aratott győzelmét ünnepelték. Valószínűleg más, ehhez hasonló, a Shang- udvarban előadott rituális táncokból származó szövegek szintén bekerültek a *Shujing*be a beszédek, szónoklatok és esküszövegek mellé; ezek a hagyományok a Shang-állam bukása után a Song fejedelemségben éltek tovább.

Az áldozatok és a rituális szertartások, például a lakomák vagy a nyílvessző kilövésének

rítusa alkalmából előadott himnuszok alkotják a zömét annak a másik gyűjteménynek, amely a *Shijing (Dalok könyve)* nevet viseli. Ezeket a szabályos versszakokból álló költeményeket a Zhou királyok udvarában énekelték, a táncok és a főleg harangjátékokkal és zengő hangot adó kövekkel előadott zene kíséreteként. Az i. e. 8. és 6. század között a dalok témái sokszínűbbekké váltak. Ekkor gazdagodott a gyűjtemény egy új résszel, a *Guofeng*gel *(A fejedelemségek szokásai)*, amelyet minden bizonnyal a tavaszi ünnepségek alkalmával egymásnak felelgető, fiatal parasztfiúkból és parasztlányokból álló kórusok ihlettek. Ezek a himnuszoknál szabadabb és kevésbé kötött formájú, főtémákból és népszerű refrénekből álló szerelmi énekek a természet és a faluközösségek életének különböző pillanatait mutatták be, miközben egy másik kórus pedig a hozzájuk kapcsolódó érzelmeket játszotta el.

Szintén a legősibb írott hagyományok egyik jellegzetes csoportját alkotják az „archivált" dokumentumok, valamint a rituális táncok és szertartási himnuszok szövegkönyveivel azonos kulturális közegből származó évkönyvek. Mivel a bennük megörökített eseményeket valószínűleg naponta, havonta, az egyes évszakokban és évente kihirdették a király és a fejedelmek őseinek emelt templomokban, az évkönyveket akár szertartási dokumentumoknak is felfoghatjuk. Az Anyang-kor jóslófeliratainak a helyébe lépve, úgy tűnik, az volt a feladatuk, hogy megalkossanak egyfajta diplomáciai, vallási, asztronómiai és természeti „precedens-tudományt". Ez nemcsak a kifejezések és a dátumok pontos használatát magyarázza meg, hanem a feljegyzések végtelenül unalmas és sablonos stílusát is. A szerint a gondolkodásmód szerint, amelynek szellemében ezeket az évkönyveket megírták, az események és azok időbelisége szorosan összefüggnek egymással; a teret és időt különleges tulajdonságokkal ruházták fel.

A legelső évkönyvek az i. e. 9. században keletkeztek. Sima Qian, addigra elveszett dokumentumokra hivatkozva, az első pontosan meghatározható történelmi dátumot i. e. 841-re teszi. Mindössze egyetlen, szinte hiánytalanul fennmaradt állami évkönyvgyűjteményről tudunk, ez a Shandong tartománybeli Lu fejedelemség évkönyve, amely az egyes részek címsoraiban megjelenő évszaknevekre utalva a *Chunqiu (Tavasz és ősz)* nevet kapta. A fennmaradt részek az i. e. 722 és 481 közötti korszakot tárgyalják. Jin és Chu fejedelemségek évkönyveinek, amelyekre bizonyos művekben utalásokat találunk, az ókor végén nyoma veszett; Qin államét pedig az i. e. 1. század elején Sima Qian belefoglalta az általa írt *Shiji*be. 279-ben, miután megtalálták Wei fejedelmének sírját, lehetővé vált, hogy újra összeállítsák ennek a Shanxi tartománybeli királyságnak az évkönyveit. A vékony bambuszlapocskákra írt dokumentumok (innen az elnevezés: *Zhushu jinian – Bambusz évkönyvek*) szövege sokat változott az idők során, s csak 1917-ben állította részben helyre az eredeti szöveget Wang Guowei.

Noha jogosan feltételezhetjük, hogy a kínai történetírásnak ezek a legrégebbi emlékei a csontokra és teknőspáncélra vésett jóslófeliratok egyfajta kibővülései voltak, az első Zhou királyok idején maga a jóslás intézménye is fejlődött. A csontjóslással párhuzamosan, amely a múltban kivívott tekintélyének köszönhetően még nagyon hosszú ideig fennmaradt, egy új, kevesebb előkészületet igénylő, ugyanakkor összetettebb módszer kezdett elterjedni, amely könnyű, cickafarkkóróból készült pálcákkal végzett műveletsorokból állt. A páros vagy páratlan számú rudak segítségével hat, folyamatos vagy megszakított vonalból álló alakzatot lehetett összeállítani. A folyamatos vonalak a páratlan, a megszakított vonalak a páros számoknak feleltek meg. Az így létrehozható 64 hexagram segítségével az univerzum minden létezőjét értelmezni lehetett, s a rendszer bizonyos dinamizmust hordozott magában a vonalak lehetséges változatai, férfi *(yang)* vagy női *(yin)* jellegük miatt, attól függően, hogy alulról vagy felülről értelmezték őket. A Shang-kori jövendőmondók hagyományait folytatva, a cickafarkkoró-jóslás specialistái *(shi)* fogalmazták

meg azon elgondolás első elemeit, amely a világot egymással szemben álló, de egymást kiegészítő erők összességeként fogta fel; a jövendőmondók így kezdetben hozzájárultak a matematika fejlődéséhez is. Az ő gondolataikra épültek a kínai világ tudományos és filozófiai rendszerei.

Valószínűleg minden fejedelemségnek megvoltak a maga jóslási tradíciói, de csak a Zhou-udvarban használt jóskönyv maradt az utókorra, amely a *Yijing (Változások könyve)* nevet kapta. A tömör, ködös és ismeretlen jelentésű szakkifejezésekben gazdag nyelven megfogalmazott legősibb értelmezési szabályokhoz az 1. évezred során számos parafrázist és kommentárt írtak, ami a jóslási hagyományok folyamatos gazdagodásáról tanúskodik.

Ugyanez játszódott le az ókori írnokok, krónikások és jövendőmondók legősibb hagyományait megőrző négy gyűjtemény *(Shujing, Shijing, Chunqiu, Yijing)* esetében is. Az őket továbbadó Lu fejedelemségbeli írástudók ugyanis hozzájuk csatolták a *Lijing*et *(Szertartások könyve)*, amely a mindennapi élet minden részletét aprólékosan szabályozta, s egy zenéről szóló tanulmányt *(Yuejing)*, amelynek a Han-korban nyoma veszett. Ezt a különböző írott és szóbeli hagyományok alapján összegyűjtött, átdolgozott, apokrif szövegekkel kibővített hat művet a Han uralkodók a *Jing* (Klasszikusok) rangjára emelték.

A „megkésett" klasszikus hagyományok ❖ A legősibb, rendkívül tömör, nehezen értelmezhető nyelvezetű művek csak nagyon kis részét alkották a kínai ókor szellemi örökségének. Az i. e. 5–3. század során a hozzájuk írt kiegészítések és kommentárok révén további fontos művekkel bővülnek. Ezek az új szövegek abból a korból származtak, amikor a régi társadalmi rend már hanyatlásnak indult, illetve az összeomlás szélére került. Ezért, noha a régebbi hagyományokhoz kötődtek, újszerű sajátosságokat mutattak; már érződik rajtuk az új korszak nézeteinek és erkölcsi felfogásának hatása. Így például a Lu fejedelemség évkönyvéhez az i. e. 4. vagy 3. században írt kommentárban, a *Gongyangzhuan*ban, amely ugyanakkor született, mint a *Chunqiu*hoz írt másik kommentár, a *Guliangzhuan*, felfedezhetők a világot osztályokra felosztó iskolákhoz *(yin-yang* és az „öt elem") tartozó specialisták *(yinyang wuxing jia)* nézetei. A néhány rendkívül ősi hagyományt megörökítő *Zhouli*nak *(Zhou szertartások könyve* – más néven *Zhouguan, Zhou hivatalai)*, amelyet a *Lijing* más részeivel *(Yili, Liji és Dadailiji* – i. e. 4–3. század) egy időben állítottak össze, nagy része pedig nem más, mint egy utópisztikus hivatalnoki társadalom leírása. A *Zuozhuan (Zuo hagyományai)* az ókor végén átdolgozott, befejezetlen szövegekből álló, változatos tartalmú mű, amely javarészt a Jin és Qi fejedelemségek között dúló háború félig regényes formában megírt krónikája.

Így mindaz, amit Kína a legősibb szellemi örökségéből megőrzött, lényegében az i. e. 5. és 3. század közötti időszak hagyományaira épült; ezeket a szövegeket a Han-korban és azt követően, a 3–4. században gyűjtötték össze, s gyakran meg is változtatták őket. Ez azt jelenti, hogy már a klasszikus hagyományok kezdeti időszakában olyan problémával találjuk szembe magunkat, amit egyszerűen nem lehet figyelmen kívül hagyni, nevezetesen a klasszikus szövegek értelmezésének és utólagos kibővítésének problémájával.

A morális és politikai gondolkodás kezdetei

Konfuciusz, az írástudók patrónusa ❖ Azok, akik a Han-korban az írástudók *(rujia)* osztályába tartoztak, mindannyian egyetlen bölcsre hivatkoztak, akire mint mesterükre tekintettek. Ő volt Kong Qiu, akinek nevét a 17. században latinosították a jezsuiták Konfuciuszra (Kong *fuzi*, azaz Kong mester). Erről a bölcsről alig néhány, többé-kevésbé hitelesnek

mondható történet és a neki tulajdonított mondásoknak egy kis gyűjteménye, a *Lunyu (Beszélgetések és mondások)* maradt fent, amelynek szövegét tanítványai állították össze halála után. Röviden annyit lehet elmondani a „konfuciánus hagyományokról", hogy az egy olyan számos, egymástól jellegében és tartalmában jelentősen eltérő szövegből álló gondolati rendszer volt, amely magában foglalta a Klasszikusokat, az azokról írt legkorábbi kommentárokat, a *Lunyut*, valamint más, az i. e. 3. századból származó műveket. Ezek a művek olyan újszerű útkeresési módokat tükröztek, amelyek tipikusan jellemzők voltak erre a társadalmi és politikai megrázkódtatásoktól terhes korszakra. Amennyiben a konfucianizmusnak, ahogy azt a nyugati világban nevezik, mint kifejezésnek van valamilyen speciális jelentése, az messze túlmutat az említett bölcsnek a személyén vagy tanításain.

Kétségtelen, hogy a morális gondolkodás fejlődése Konfuciusszal és korával kezdődött, s úgy tűnik, az előkelőségek társadalmának válsága és a szertartások intézményének hanyatlása volt a kiváltó oka. Mint ahogy azt az ókori írásművek tanításaiban elfoglalt helye is jelzi, Konfuciusz az írnokok és évkönyvírók hagyománytisztelő csoportjával állt kapcsolatban. Ezeket a csoportokat, amelyeket sokkoltak az egyre hevesebb támadások az ősi szokások és szabályok ellen, minden bizonnyal megkísértette a rituális, eszményi viselkedési normákhoz és szóhasználathoz való visszatérés gondolata (ezt erősíti meg az archaikus kort idéző szertartások folytonos, utópisztikusnak ható továbbfejlesztése és a „nevek kiigazításának" *[zhengming]* elmélete). Nyilvánvaló, hogy kísérletet kellett tenniük a „nemes ember" *(junzi)* fogalmának a fennálló viszonyoktól független definiálására. Legalábbis ez volt az általános törekvés, amelyet nyomon lehet követni. Egy kis iskola vezetőjeként, amelynek célja „nemes emberek" kinevelése volt, Konfuciusz (a hagyomány szerint i. e. 551–479) nagy jelentőséget tulajdonított a szertartásokkal összhangban álló viselkedési minták gyakorlásának. Ez szolgált alapul ugyanis az egyén önművelési folyamatához, amely lehetővé tette a helyes mozdulatok, cselekedetek és érzelmek elsajátítását. Konfuciusznak az emberekre való folytonos reflexió eredményeképpen megalkotott etikai rendszere mentes minden, a valóságtól elvonatkoztatott parancstól. Épp ellenkezőleg, gyakorlatias és pragmatikus. A mester minden különleges körülményt figyelembe vesz, csakúgy, mint tanítványainak a személyiségét. Így azokat a tulajdonságokat, amelyek az embert kiválóvá teszik, mindenekelőtt az emberséget (*ren*, amit talán a tudat szeretetteljes és elnéző diszpozíciójaként lehetne leírni), nem lehet pontosan, egyszer s mindenkorra meghatározni, mivel minden pusztán megítélés kérdése, amely esetenként és emberenként mindig változó. A bölcsességet csak úgy lehet megszerezni, ha valaki élete minden pillanatában arra törekszik, hogy tetteit a legapróbb részletekig tudatosan irányítsa, hogy betartsa a társadalmi élet szabályait *(yi)*, hogy tisztelje az embereket és önmagát, s hogy elsajátítsa a kölcsönösség *(shu)* erényét. A mester célja nem az emberrel foglalkozó elvont tudományosság volt, hanem olyan „élettudomány" megalkotása, amely magában foglalta a pszichológiát, az etikát és a politikát. Az erényt immár az egyén erőfeszítései eredményének tekintették (nem pedig a nemesi származás természetes velejárójának). Konfuciusz a korszak előkelőségeit lázban tartó versengéssel ellentétben a becsületességet, a bizalmat és az együttérzést hirdette. Úgy tartotta ugyanis, hogy a régi korokban ezeken alapultak az emberi kapcsolatok. Az egyén műveltségét a közjóval azonosította.

Így tanításai, amelyek elsősorban a hagyományokhoz való hűséget hirdették, valójában új eszméket hordoztak magukban. Tanai Menciusz (Mengzi – i. e. 4. század második fele) és Xunzi (kb. i. e. 298–235) révén fejlődtek tovább, s kaptak új értelmet egy más történelmi környezetben. Az a megbecsülés, ami Konfuciuszt övezte a Han császárok alatt, s ami a Song-kortól (10–13. század) kezdve, ha lehet, csak egyre nőtt, javarészt azoknak a teoretikai és hitelvi kiegészítéseknek volt köszönhető, amelyeket halála után írtak a tanaihoz.

Mozi, a prédikáló szerzetesek iskolájának megalapítója ❖ Mozi körülbelül hatvan évvel Konfuciusz után alkotott (kb. i. e. 480–390). Valószínűleg egy alacsonyabb rangú előkelőkből *(shi)* álló iskola vezetője volt, amely, Konfuciusz szerény befolyású iskolájával ellentétben, az i. e. 4–3. században hatalmas sikereket ért el. Mozi, akit megrendítettek korának konfliktusai, elítélte a hierarchikus társadalomszemléletet, amelynek katasztrofális hatásai egyre világosabban kezdtek körvonalazódni. Egy új, az egymás kölcsönös segítésén és a közjó *(jianli)* iránti odaadáson alapuló egalitárius társadalmat akart létrehozni. Elítélte a nyereségvágyat, a fényűzést, a vagyonfelhalmozást, a hadsereg erejének növelését és a háborút, ami szerinte nem más, mint az útonállás egy formája. Kora bajainak orvoslására egyfajta egyetemes mértékletességet javasolt, az állami kiadások egységes szabályozását, a törvények feltétlen tiszteletét, valamint az alázatos félelmet az istenekkel és a szellemekkel szemben. Mivel azt a nézetet vallotta, hogy a viták és konfliktusok legfőbb oka a családok önzése, az egyetemes szeretet elvét *(jian'ai)* hirdette. Tanítványai, akiket áthatott a vallási buzgalom, szegénységben éltek, megpróbálták megakadályozni a háborúkat, és erővel megvédeni a jogtalanul megtámadott városokat. (Érdekes módon épp ezek a meggyőződéses pacifisták szolgálnak számunkra a legpontosabb információkkal a Hadakozó fejedelemségek korának hadtudományáról.) A Mozi neve alatt összeállított könyv főképp olyan morális tanulmányokból áll, amelyek vélhetően a mester előadásainak témáit ölelik fel: „A mértékletességről", „Az agresszió elítélése", „Az ég szándéka", „A szellemek létezéséről", „Az írástudók elítélése" fejezetcímekkel. Az alacsonyabb rangú előkelőségekre támaszkodó, tekintélyelvű hatalomban bízó Mozi azt szerette volna, ha a hatalom mindenkire egyfajta morális konformizmust kényszerít rá.

Ez a furcsa iskola, amelynek, úgy tűnik, a császárkort megelőző két évszázadban számos követője akadt, mégis kevés nyomot hagyott a kínai gondolkodás történetében. A leginkább figyelemre méltó eredményeket a szónoklat terén érték el. Mozi és tanítványai ugyanis tanaik terjesztésében előszeretettel alkalmazták a retorikát, így hozzájárultak a gondolatmenet tagolásának fejlődéséhez és a szabadabb mondatszerkesztési elvek kialakulásához. Előadásaik témáit igyekeztek példákkal megvilágítani, s analógiákat használva kifejteni.

Az i. e. 4–3. század szellemi irányzatai

A főhivatalnokok körül kialakuló udvaronccsoportok, illetve a szekták és iskolák számának megnövekedése két dologgal magyarázható: egyrészt azokkal a társadalmi és gazdasági változásokkal, amelyek az i. e. 5. században kezdték éreztetni a hatásukat, másrészt pedig azzal a tendenciával, hogy a központi hatalom a „kisnemességre" kezdett támaszkodni. A hivatalt kereső előkelőségek igyekeztek kitűnni azokban a tudományágakban, amelyek segítségével a hatalmasok pártfogását remélték elnyerni. Mindez egy olyan korban történt, amikor a fejedelemségek vezetői olyan formulák, hadicselek vagy technikák után kutattak, amelyek lehetővé tették számukra, hogy megerősítsék pozíciójukat s legyőzzék riválisaikat. Ezek a tudományágak mindenekelőtt az államigazgatással álltak kapcsolatban: egyesek közülük, például a diplomáciai ügyek és a meggyőzés művészete vagy a kormányzás titkos fortélyainak ismerete, polgári *(wen)*, míg mások, mint a taktika, a stratégia és a kardforgatás művészete, katonai *(wu)* jellegűek voltak. Léteztek tudományok, amelyek a fejedelemség felvirágoztatását szolgálták (agronómia, hidrológia), illetve olyan életerővel ruházták fel a fejedelmet, amely lehetővé tette volna számára a szentség elérését. Feltűntek az e tudományokban és eljárásokban kiválóan jártas mesterek, akik több-kevesebb tanítványt gyűjtöttek maguk köré. Fejedelemségről fejedelemségre vándo-

roltak, mindenütt felajánlva szolgálataikat; néha hosszabb ideig a fejedelmek vagy tanácsadóik udvartartásában maradtak. Az iskolák számának növekedése és a tudásanyag bővülése azonban igazán csak az i. e. 4–3. században vált észrevehetővé. Egyértelműen kijelenthetjük tehát, hogy ha tanítványaik már nem is, Konfuciusz és Mozi még egy olyan korszakhoz tartoztak, amikor ez a jövőbeli fejlődési folyamat még csak körvonalazódni látszott.

Az iskolák alapvetően gyakorlati célkitűzései és szoros kapcsolatuk koruk politikai, társadalmi és gazdasági viszonyaival magyarázatul szolgálnak a legtöbb iskola eklektikus jellegére és arra, hogy az egymással ellentétes hatások probléma nélkül megférjenek egymás mellett. Nem beszélhetünk ugyanis egész rendszerekről, pártatlan filozófiai elméletekről, csupán szellemi irányzatokról, amelyek között néha rendkívül nehéz meghúzni a határvonalat. A súlyponteltolódás a gyakorlat felé azonban nem csorbítja azoknak a kérdéseknek a belső értékét és alapvetően filozófiai irányultságát, amelyeket e kor bölcsei tettek fel maguknak; az absztrakciókra és a logikára épülő filozofálás ugyanis nem az egyetlen járható út.

Az állam teoretikusai ❖ Az i. e. 4–3. század szellemi irányzatai közül a legfontosabb minden kétséget kizáróan a később Európában latinosan legistáknak *(fajia)* nevezett gondolkodók által képviselt iskola volt. Legalábbis ez az az iskola, amely, összhangban az államban és a társadalomban zajló korabeli változásokkal, a leghatékonyabban járult hozzá azok átalakulásához. A legizmus történetéről nem sokat tudunk. A Shang Yangnak, az i. e. 4. század közepén Qin államban bevezetett reformok megalkotójának tulajdonított műről, a *Shangzi*ról, más néven *Shangjunshu*ról, mára már kiderült, hogy hamisítvány, amelyet jó néhány évszázaddal a halála után állítottak össze. A Hadakozó fejedelemségek korában született egy összefoglaló munka, szerzőjének Guan Zhongot, az i. e. 7. században élt Qi állambeli Huan fejedelem egyik miniszterét tartották, s ez arra indította a Han-kori életrajzírókat, hogy ezt a félig legendás személyt tekintsék az első legista gondolkodónak. Ami pedig Shen Buhait és Shen Daót illeti, akiket a Han császárok annak idején szintén a legisták között tartottak számon, az ő nézeteiket alig ismerjük, s még abban sem vagyunk teljesen bizonyosak, kik is voltak ők valójában. Egyedül a kiemelkedő gondolkodó, Han Fei (Han fejedelemségbeli Fei – i. e. 280?–234) műve, a *Hanfeizi* tűnik csaknem teljes egészében eredetinek. E könyvben jelenik meg a maga legkidolgozottabb formájában a legista gondolkodás, amely az állam kormányzásáról és megszervezéséről szerzett tapasztalatok szintézisének és bírálatának eredményeképpen született meg. Ez éppúgy érintette a diplomáciát, a háborút és a közgazdaságtant, mint az államigazgatást. Az i. e. 5–3. századra általánosan jellemző kérdésre kereste a választ: hogyan lehet a fejedelemségeket katonailag és gazdaságilag megerősíteni?

A legisták érdeme annak felismerése volt, hogy az állam tényleges hatalma politikai és társadalmi intézményiben rejlik; eredetiségük pedig abban mutatkozott meg, hogy ezt az államot és a benne élőket a mindenre kiterjedő törvényeknek akarták alávetni.

Han Fei szerint fontos, hogy kizárólag a fejedelem büntethessen és jutalmazhasson. Ha hatalmának akár csak egy kis részét is másokra ruházza, azt kockáztatja, hogy ellenfeleket teremt magának, akik rövidesen elbitorolják tőle a hatalmat. Ugyanilyen fontos, hogy az állami hivatalnokok funkcióit nagyon szigorúan meghatározzák és felosszák; ezáltal ugyanis elkerülhetők a jogkörökkel kapcsolatos konfliktusok, valamint az, hogy kihasználva hatáskörük hiányos szabályozását, a hivatalnokok jogtalanul megnöveljék befolyásukat. Az állam működését azonban mindenekelőtt objektív, nem részrehajló, általános törvények megalkotásával kell biztosítani. A legista filozófia megkülönböztető jegye az állandó objektivitásra törekvés volt. Nemcsak magának a jognak kell nyilvánosnak lennie,

amit mindenki ismer, s ami kizár minden eltérő értelmezést, hanem magának az értelmezésnek kell figyelmen kívül hagynia az emberek bizonytalan és változó megítélését. A háborúban szerzett dicsőség és a csatában tanúsított bátorság fokmérőjének a levágott fejek számát tekintették, ami mindenképpen kegyetlen gyakorlatnak tűnik; megvolt azonban az az előnye, hogy egyértelművé tette azt, amit objektív mérhetőség hiányában csakis szubjektívan lehetett volna megítélni. A kínai törvényalkotás egész későbbi szellemisége magán viselte azt az egyedi jelleget, amelyet a legizmus adott neki. A bíró magas rangú hivatalnok volt, aki nem a bizonyítékokat mérlegelte, a bűn súlyosságát nem saját lelkiismeretére támaszkodva ítélte meg, s nem egyszerűen saját önkénye szerint határozott a büntetésről, szerepe pusztán az volt, hogy helyesen határozza meg a bűntényt. Feladata kizárólag erre korlátozódott, meghatározása pedig automatikusan az ennek megfelelő, a törvénykönyvben rögzített büntetést vonta maga után. Az államigazgatásban a parancsok szigorú végrehajtását az írott szó (közigazgatási beszámolók, leltárok, napi jelentések), a számadások és a hitelesség objektív bizonyításának (pecsétek, két részből álló jelvények: miután egymáshoz illesztették őket, a rajtuk lévő minták egyezéséből állapították meg eredetiségüket) segítségével biztosították. Az intézmények és a hivatalnokok értékét kizárólag az általuk elért eredmények hatékonysága *(gongyong)* alapján ítélték meg.

Az államot erényességükkel szolgáló, megfelelő emberek kiválasztásának, ami a moralisták számára alapvető kérdés volt, a legisták számára semmilyen jelentősége nem volt. A fejedelem nem vette hasznát a kivételes képességű embereknek. A választás során a szerencsében sem kellett bíznia: bárkit alkalmazhatott, aki felajánlotta szolgálatait, a már bevezetett rendszer ugyanis minden körülmények között biztosította az állam és a társadalom helyes működését. Sőt a morális tulajdonságok kifejezetten veszélyesnek számítottak: az állam romlásához vezethettek, mivel olyan hatalommal ruházzák fel az erényes embereket, ami veszélyezteti a fejedelem és a törvény korlátlan uralmát. A *Shangzi* szerint, amely bár később keletkezett, hitelesen mutatja be az i. e. 4–3. század legista hagyományait, a politika nem morális kérdés, csupán az állam hatalmának fenntartását biztosító gyakorlati módszerek és „fortélyok" összessége.

A törvények életbe léptetése nem csupán a politikai felépítmény radikális átalakítását vonta maga után; a törvények célja a társadalom egészének újraszervezése volt. A bűntettek és az adományozható címek rendszerének felállítása, amelyek elválaszthatatlanul összetartoztak, egy összefüggő, bármikor módosítható társadalmi hierarchia megteremtését eredményezte. Ez a hierarchia az alattvalók minden tevékenységét szabályozta, s az állam szolgálatába állította őket, kedvezve azoknak, akik tevékenységét az állam szempontjából hasznosnak ítélték (katonák, gabonatermelők), s büntetve a többieket (a vándor életmódot folytatókat, az ingyenélőket, a luxuscikkeket előállító kézműveseket, a tanítókat és a filozófusokat). Valójában a történelmi körülményeknek – a hadsereg fejlődése, amelyben végül a paraszti csapatok alkották a főerőt, valamint a hosszú hadjáratok vezetéséhez szükséges erőforrások iránti igény – volt köszönhető, hogy a mezőgazdasági termelés abszolút elsőbbséget élvezett. A mezőgazdaságot ezért minden gazdasági és katonai hatalom forrásának tartották (*ben* – gyökér, fatörzs) a másodlagos, alsóbbrendű tevékenységekkel (*mo* – ágak), tehát az iparral és a kereskedelemmel szemben, amelyek szabályokat nem követő fejlődése az állam gyengüléséhez és megsemmisüléséhez vezethet. Ezért fontos volt, hogy visszafogjanak minden olyan tevékenységet, amely a lakosságot elvonja legalapvetőbb feladatainak végzésétől; küzdve a spekulánsok ellen, szabályozva az alapvető nyersanyagok árát és kézben tartva a pénzforgalmat. Így már az i. e. 4–3. században tanúi lehetünk a politika által irányított gazdaság megszületésének, amely a kínai világban már korán jelentős fejlődésen ment keresztül.

A fejedelem volt a társadalmi rangsort meghatározó jutalmaknak és büntetéseknek a kizárólagos forrása, ez azonban nem jelentette azt, hogy hatalmával kénye-kedve szerint élhetett. Hatalma csupán az állam intézményeinek felállítására és a mindenki által ismert, pártatlan törvények lefektetésére korlátozódott. Az ideális fejedelmet teljesen elfogulatlannak tartották, akárcsak a természetet. Ezen a ponton tisztán tetten érhető Hai Feinél a taoizmus hatása.

Más hatások is befolyásolták a legizmus fejlődését. Még mielőtt a fejedelem és a törvények szuverenitásán alapuló állam elmélete végleges formát öltött volna, azok, akik a sikeres diplomáciai lépésekben gondolkodtak, megpróbálták a kedvező alkalmak és helyzetek *(shi)* teremtette lehetőségeket kihasználni; mindezt pedig titkos *(shu)* eszközök segítségével. A politikai cselekvésnek ezt a konkrét, különleges időpontokra és helyszínekre alapozott elméletét, úgy tűnik, ekkor alkalmazták először, amikor a fejedelemségek vezetői, kihasználva az előkelőségek társadalmát érő megrázkódtatásokat, megpróbálták lerázni magukról a befolyásos családok gyámságát, s kísérletet tenni a hegemónia megszerzésére. A legistáknál az állam működését és a társadalom általános megszervezését biztosító törvények mellett helyet kaptak a titkos eszközök és hadicselek elméletei is; a fejedelem személyes hatalmának egy részét tulajdonképpen ezeknek köszönhette.

A legizmusra a nagy, kereskedelemre alapozott vállalkozások tulajdonosainak gondolkodásmódja is hatott, akik közül néhányan az i. e. 5–3. század közötti időszakban a fejedelmek tanácsadóiként szolgáltak. Ilyen volt például Fan Li a Yue-udvarban i. e. 500 körül, aki az elsők között hirdette az „állam felvirágoztatását és a hadsereg megerősítését" *(fuguo qiangbing)*; Bai Gui a Wei fejedelemségben az i. e. 4. században; valamint Lü Buwei, aki az i. e. 3. század végén Qin fejedelmének tanácsadója volt. A legisták és a kereskedők körében egyaránt elterjedtek voltak más, a számadások és a hitelesség objektív bizonyítására szolgáló eljárások éppúgy, mint a titkos „fortélyok" elmélete.

A legisták eszméiben kortársaik és a Han-kori emberek számára a törvény előtti egyenlőség elve volt a leginkább meglepő, amelyet a „törvénykezők" mindenkire ki akartak terjeszteni. „Nem választják szét egymástól a rokont és az idegent – írta Sima Tan az i. e. 2. században –, nem tesznek különbséget nemes és közember között; hagyják, hogy mindenkit a törvények alapján ítéljenek meg, így a tiszteleten és a jóindulaton alapuló kapcsolatok mind megszűnnek."

Mindazonáltal a kínai világban bekövetkező változások ellenére alapvető fontosságú volt mindaz, amit a legisták a jog és a társadalom, valamint a politika és a közigazgatás intézményeinek megszervezése terén véghezvittek. A legizmus mind a mai napig érezteti a hatását a kínai politikai gondolkodásban.

A vallási gyakorlatoktól a filozófiai rendszerig: a taoisták

Az i. e. 4–3. század, vagyis a nyugtalanság, a társadalmi felfordulás és zűrzavar korszaka különösen kedvezett a különböző vallási irányzatok fejlődésének. A Mozi vezette, az egyetemes boldogság megvalósítására törekvő iskola már az i. e. 5. században kitűnt hitbuzgalmával. Azok számára, akiket később „taoistáknak" *(daojia)* neveztek, az emberek üdvözülése nem a csoportos cselekvést jelentette, hanem a visszavonulást és olyan gyakorlatok végzését, amelyek segítségével az ember képessé válik kivonulni a világból és uralkodni rajta. Ezek az emberek számos mítosz-, tanmese- és vitagyűjteményt hagytak az utókorra. Közülük a két legfontosabb a *Zhuangzi*, amely a hagyomány szerint legnagyobb részben egy zseniális szerző, Zhuang Zhou (kb. i. e. 370–300) munkája, aki minden bizonnyal a kínai irodalom hosszú történetének legkiválóbb alakjai közé tartozik, valamint a *Liezi*, amely egy későbbi, valószínűleg a *Zhuangzi* mintájára összeállított gyűjtemény. Ezeken kívül létezik még egy homályos értelmű, való-

színűleg a meditációk témájául szolgáló mondásokat tartalmazó kisebb mű is, a *Daodejing (Az út és erény könyve)*. Az ebben szereplő mondások valódi értelmét számos fordító próbálta már megfejteni.

Ezekben a munkákban sok utalás található olyan mágikus és vallási gyakorlatokra, amelyek feltételezhetően sokkal régebbről származnak. Ahogy azt Marcel Granet is hangsúlyozta, a taoista gondolkodók kiindulópontja nem filozófiai, hanem vallási jellegű volt. Céljuk az életerő megőrzése és növelése különböző technikák segítségével: diéták, légzőgyakorlatok (a levegőnek a testen belül, zárt körben való áramoltatása), „gimnasztikai" és szexuális módszerek, s minden kétséget kizáróan az alkímia. Ezek összességét *yangsheng*nek (az életerő táplálásának) nevezték. A *yangsheng* a test finomításának eszköze volt annak érdekében, hogy az sérthetetlenné váljon (a szentben sem a víz, sem a tűz, sem pedig a vadállatok nem tudnak kárt tenni). Segítségével az ember képessé vált arra, hogy az önkívületben tett utazásai során szabadon mozogjon az univerzumban, s hogy korlátlan ideig gátat szabjon az öregedés folyamatának. Mindezek a technikák, amelyekről a Han-kortól kezdődően vannak pontosabb ismereteink, vélhetően a különböző varázslócsoportok *(wu)* kiváltságai voltak, amelyek már a kínai ókor legkorábbi időszakában is léteztek.

Úgy tűnik, a különböző szellemi irányzatok hatásai mellett éppen ez a „mágikus" hagyomány szolgált alapul a taoista filozófia az előbbiekkel teljesen ellentétes irányú fejlődéséhez. A taoista gondolkodók a független, természetes, szabad és boldog élet eszményét állították szembe az erkölcsi, rituális és politikai kötelezettségekkel, valamint a Mozi komor tanítványai által hirdetett áldozatokkal. Úgy vélték, a világ minden szenvedése abból fakad, hogy az emberi kultúra eltorzítja, gátolja és feleslegesen átalakítja a természetet; ezek a dolgok pedig az életerő gyengüléséhez vezetnek. Ha egész és teljes életet akarunk élni, kerülni kell az életerő pazarlásának minden formáját. Újra fel kell fedezni a létező természetes állapotban rejlő tökéletes egyszerűséget *(pu)*, összhangba kell kerülni az egyetemes létezés ritmusával. A hosszú „alvás" és a felhőtlen szórakozás időszakainak egymást kell váltogatniuk. Utánozni kell az állatok játékait és táncait, mivel ők ösztönösen tudják, hogyan kell az életet élni. Az embernek a Mindenséghez *(dao)* kell hasonlítania, csendesnek, nyugodtnak és tökéletesen közömbösnek kell lennie. Azok, akik hagyják megzavarni a nyugalmukat, a hírnév és a gazdagság keresésével vannak elfoglalva, megpróbálják megmenteni a világot, vagy az állam szolgálatának szentelik magukat, csupán közönséges bolondok, akik elvesztegetik életerejüket, s megfosztják magukat minden reménytől, hogy valaha is elérjék az igazi szent állapotot.

Az embernek el kell hárítania magától minden csapongó gondolatot, mivel a nyelv, ez a társadalmi intézmény, az egyik legnagyobb akadálya a szabad érintkezésnek és a Mindenséggel *(dao)* való egyesülésnek. Minden különbségtétel teljesen önkényes. Élet és halál nem más, mint ugyannak a valóságnak két váltakozó állapota. A *Zhuangzi* a szofisták dialektikájához fordul segítségért, hogy bebizonyítsa a nyelvi szembeállítások teljes hiábavalóságát. Minden olyan tanítás félrevezető, amely a kimondott szavakon alapszik; a régiek írásai pedig nem mások, mint a szerzők „ürülékei". A bölcs direkt módon tanítja és alakítja tanítványait; észrevétlen befolyása segítségével hat rájuk, szavak használata nélkül. Valójában a tökéletes nyugalom és közömbösség révén megszerezhető közvetlen, univerzális tudáson kívül csupán tünékeny, véletlenszerű, átmeneti és viszonylagos igazságok léteznek. Az egyetlen igaz valóság a korlátlan átalakulás képessége, a kozmikus spontaneitásnak a Mindenségben *(dao)* testet öltő immanens alapelve.

A taoizmus rendkívül nagy és gyakran minden másnál erősebb hatással volt a kínai gondolkodásra és a kínai világ vallásos mozgalmainak fejlődésére. Jelentős mértékben hozzá-

járult a tudományos fogalmak megalkotásához és bizonyos tudományos felfedezésekhez. Hatása még a politikai hatalomról alkotott elképzelésben – annak egyik alappillére ugyanis a mágikus vallási hatalom birtoklása volt –, valamint a kormányzásról szóló elméletekben is felfedezhető.

Menciusz ❖ Az újítókkal ellentétben, akiket kizárólag az állam tényleges működése és az állam fejlődéséhez szükséges intézmények megteremtése foglalkoztatott, voltak olyanok, akik úgy gondolták, hogy a hatalmat a fejedelem erényei alapozzák meg. Ez a régi eszme az erkölcsi fogalmak fejlődésével teljesen új értelmet kapott azoknál, akik Konfuciusz követőjének vallották magukat. Ezeknél a gondolkodóknál az erény már nem az előkelő családok kiváltsága volt; olyan általános tulajdonsággá vált, amelyet bárki elsajátíthat. Menciusz (Mengzi; i. e. 4. század második fele) szerint az a fejedelem, aki képes olyan erényeket felmutatni, amelyek felérnek a múlt legendás hőseinek (Yao, Shun és Yu, a Xia-dinasztia megalapítója) és a Zhou-dinasztia első királyainak erényeivel – ezek voltak ugyanis a tökéletes társadalmi harmónia korszakai –, az magától értetődően a kínai világ egyetemes uralkodójává válik. Többé már nem a vallási alapon örökölhető hatalom a lényeg, hanem egyszerűen a nagylelkűség és az egyes emberek jólétével való törődés. Nem a föld, hiszen abból mindig van elég, nem a gazdagság vagy a fegyveres hatalom a fontos, hiszen ezek a dolgok semmit nem jelentenek az alacsonyabb rangú előkelőségek és közemberek támogatása és hűsége nélkül, kizárólag az emberek számítanak. A mohóság, az önzés és a hatalom utáni sóvárgás mégis arra indítja a fejedelmeket, hogy még jobban sanyargassák és még több szenvedést okozzanak a köznépnek, így elvesztve az emberek rokonszenvét. A fejedelem, akinek lenne bátorsága az erőszak és a féktelen hatalomvágy korszakában belevágni egy ilyen vakmerő vállalkozásba, s visszatérni a régi királyok emberibb kormányzási módszereihez, egyfajta forradalmat robbantana ki; minden elnyomott ember a megmentőjét látná benne.

Ez a megközelítés, amelyet a mester beszélgetéseit megörökítő mű részletesen kifejt, ötvöződik az emberi természetről alkotott optimista felfogással: a gyermekek születésükkor már magukban hordozzák azokat az erkölcsi tulajdonságokat, az emberséget *(ren)*, a kötelességtudatot *(yi)*, az udvariasságot *(li)* és a tudást *(zhi)*, amelyek révén később erényes emberekké válhatnak. E tulajdonságokat a tanítással fejleszteni lehet, de a környezet káros hatásai el is fojthatják őket. (A könyv gazdasági és pénzügyi tanácsokat is tartalmaz: Menciusz a kereskedelemre kivetett adók mérséklését és a visszatérést szorgalmazta a kútföldrendszer régi gyakorlatához – ez volt az eszményített *jing*-rendszer, amely a földek kilenc egyenlő parcellára történő felosztását jelentette.)

Menciusz kevés eredetiséget felmutató filozófiája a 9–11. századig nem volt túlságosan sikeres. Csak ezután vált népszerűvé az ember természetéről *(xing)* vallott nézete és az egyes buddhista tanítások (a buddhatermészetet minden létező eredendően magában hordozza) között felfedezhető hasonlóságoknak köszönhetően. Politikai nézetei összhangban álltak a Song-korban kialakuló filozófiai és erkölcsi irányzatokkal. A *Mengzi* így az autokratikus és patriarchális Ming- (1368–1644) és Qing-dinasztia (1644–1911) által felkarolt neokonfuciánus hagyománytisztelet egyik alapművévé vált.

Xunzi ❖ A Menciusznál sokkal eredetibb és sokkal mélyebb gondolatokat megfogalmazó Xunzi kortársa, Han Fei mellett az i. e. 3. század legnagyobb hatású gondolkodóinak egyike volt. Eszméire egyaránt nagy hatással voltak a legisták és a taoisták elképzelései. Valószínűleg ő az első a történelemben, aki felismerte, hogy az erkölcs alapja a társadalom. Xunzi az emberi alaptermészetet irracionális és zűrzavaros hajlamok összességeként fogja

fel: a jóság és a józan ész a fegyelem nyomán alakul ki, amely a társadalomban való létezés szükségszerű velejárója. A társadalom az ember természetes vágyainak, erőszakosságának és önzésének elnyomásával irányítja és az ember javára fordítja ezeket az erőket. A társadalom az egyén nagy tanítómestere. A kötelességek *(yi)* és a viselkedési szabályok (*li*, „szertartások") minden embert megtanítanak az önuralomra és arra, hogy képesek legyenek megítélni, mi helyénvaló és mi igazságos. Az ünnepségek és szertartások, a zene és a tánc a kölcsönös megértés gyakorlására szolgálnak. Az embert az intézmények teszik emberré.

A *yi* és a *li* fogalmán többé már nem erkölcsi tulajdonságokat, hanem objektív realitásokat értettek. Ezek a történelem során alakultak ki, s távolról sem egy törvényhozó önkényesen összeállított rendszerei. Így magukban foglalják az ésszerűség elvét. A társadalom maga minden értelem *(li)* forrása. A társadalmi rend és az értelem egymásba olvadnak.

A hivatali tisztségeknek és a társadalmi rangoknak az igazságossággal *(yi)* összhangban történő és mindenki által elfogadott felosztása *(fen)* nélkül viszályok és ellenségeskedések rombolnák le azt a társadalmi összetartást, amely az emberi közösségekben rejlő kollektív erő forrása. Ezért nagyon fontos, hogy ez a felosztás egyértelmű legyen, s hogy a nevek a valóságot tükrözzék. Xunzi alkotta meg a nevek kiigazításáról *(zhengming)* szóló elmélet egyik legpontosabb kifejtését. A *zhengming* elmélete, amelyet az írnokok és évkönyvírók fejlesztettek ki, akik a szertartások hagyományaival összhangban lévő nevek használatában a morális bírálat kifejezésének egyik módját látták, egy új, a jutalmazásokon és büntetéseken alapuló rend eszközévé vált. A „kijavítással" – tehát címek és rangok létrehozásával – a fejedelem „elrejti" azt a rendet, amely biztosítja a társadalom egészének szabályos működését. Mivel ezt teszi, nem avatkozik be a viszálykodásokba; megelégszik azzal, hogy egy olyan rendszert hoz működésbe, amely kiküszöböli a vitákat, ez a rendszer ugyanis az egyetemes megegyezésen alapszik. Ez a megközelítés ugyanaz, mint amivel Han Feinél is találkozunk: a fejedelem nem ad ki parancsokat, s nem avatkozik közvetlenül a dolgok menetébe; mivel tökéletesen pártatlan, ő az egyetemes rend forrása és fenntartója.

Sem Xunzinél, sem más kínai gondolkodónál nem találkozunk a nyugati gondolkodást bizonyos mértékig meghatározó elmélettel, miszerint a társadalmi rend alapja a fizikai elnyomás és az individuális irányítás. A Tavasz és ősz korszakban a társadalmi rendet a rituális szabályok összessége és a hierarchikusan egymásra épülő őskultuszok biztosították. Menciusznál ez a szent ember erényéből fakad; Xunzinél a társadalmi létből kinövő objektív mechanizmusok eredménye, Han Feinél pedig az állam vezetői által lefektetett általános szabályoké. A kínai elképzelés, miszerint a rend kizárólag egyfajta spontán, természetből fakadó „kiigazításból" eredhet, visszatükröződik a kozmológiai elképzelésekben is: semmiféle individuális erő nem parancsolhat a természetnek, amelynek egyensúlyát az egymással ellentétes, de egymást kiegészítő erők vagy erények kölcsönhatása biztosítja; ezek erősödése és gyengülése az évszakok egymásra következésében nyilvánul meg. Így megérthetjük, milyen nehézségekbe ütközött a párbeszéd, amikor a kínai és az európai civilizáció a 17. században kapcsolatba került egymással. A *tian* (az Ég, a természet rendje) fogalmában az európai misszionáriusok – saját irányultságuk alapján – vagy egy egyszerű, mechanisztikus szemléletmódot láttak, vagy pedig az egyistenhit nyomát vélték benne felfedezni.

A szofisták és az „öt elem" iskolája ❖ A retorika, Mozi iskolájának egyik újszerű eleme az analógiákra, a terjengős összehasonlításokra, valamint az ismétlésekre épült. Nehézkessége és bonyolultsága folytán azonban aligha volt alkalmas a fejedelmi udvarokban zajló vitákra és a diplomáciai tárgyalásokra, ahol a lényeg nem a körülményes fogalmazás, hanem az, hogy valaki az álláspontját néhány szóval érvényre tudja juttatni. Ilyenkor a beszélgetése-

ket az élénkség, a dinamizmus, az irónia és a burkolt célzások jellemezték. A szemben álló felek minden rendelkezésükre álló eszközt bevetettek, hogy céljukat elérjék: erkölcsi és rituális szabályokat, anekdotákat, tanmeséket, történelmi példákat, paradoxonokat és olyan okfejtéseket, amelyek abszurd következtetésekhez vezettek. Annak érdekében, hogy zavarba hozzák és meglepjék ellenfelüket, elfogadott volt a megtévesztő érvek használata. Így tehát a Hadakozó fejedelemségek korának politikai viszonyai elősegítették egy olyan meglehetősen sajátos szofista gondolkodásmód kialakulását, amelyet alapvetően gyakorlati céljai különböztettek meg a görög szofizmustól, mivel ez előbbi a bíróságokon és politikai gyűléseken mondott beszédek gyakorlatához kötődött. A hozzászólások idejét szigorúan szabályozták. A kínai szofistáknak *(bianzhe)*, akiket az is hátráltatott, hogy egy olyan nyelvet kellett használniuk, amely nem tudott különbséget tenni egyes és többes szám, elvont és konkrét fogalom között, aligha volt ráérő idejük, hogy túlságosan messzire jussanak a nyelvi analízis terén, illetve hogy logikát csempésszenek a beszélt nyelvbe. Hui Shi (kb. i. e. 380–300) és ismertebb követője, Gongsun Long (kb. i. e. 320–250) néhány mondása – és egyáltalán a neve – maradt fenn. Az utókor egy sor talányos meghatározást köszönhet nekik, a méret, idő, tér, mozgás, egység és a sokféleség fogalmát boncolgató paradoxont. Ezek a mondások a maguk idejében bizonyos mértékben sikeresek voltak ugyan, de egy olyan, az absztrakt fogalmak értelmének megragadására irányuló kísérletet testesítettek meg, amelynek soha többé nem volt folytatása.

A kínai logika más irányban fejlődött. A jóslási szertartások mestereinek útját követte, akik a kínai matematika megalapítói voltak. A számokkal végzett műveletek és a jósjelek kombinálása azon célból, hogy alkalmasak legyenek a tér és idő tulajdonságainak pontos leképezésére, egyszerre szolgáltak a filozófiai elméletek és az egyes tudományágak alapjául. A világ leírásának ez a többihez képest kevésbé irracionális, a tapasztalatokon alapuló (heurisztikus) módja az idők során számos területen eredményesnek bizonyult (kémia, a mágneshez kapcsolódó ismeretek, orvoslás stb.). Úgy tűnik, a Hadakozó fejedelemségek korában került sor a jósok iskoláiból származó, a dolgok osztályozásán alapuló ezen elméleteknek a rendszerbe foglalására, melyek az anyagi világ egymással szemben álló és egymást kiegészítő alapvető tulajdonságait vagy erőit rendezték újra csoportokba: a *yin* és *yang*, azaz a férfi és női erők és az „öt elem" tanát. Ezeknek az erőknek a fokozódása és gyengülése, csakúgy, mint egymásra következésük, lehetővé teszi mind a természet rendjének, mind pedig a történelemnek az értelmezését. Magyarázatul szolgálnak a politikai hatalom születésére, kibontakozására és hanyatlására. E tanok megfeleltek a társadalmi és politikai megrázkódtatásoktól terhes korszak követelményeinek, sőt valószínűleg a Qin- és a Han-dinasztia idején is nagyon népszerűek voltak. Elsősorban a Jixia „akadémián" művelték őket Linziben, Qi fővárosában (a mai Shandong tartománybeli Yidu), ahol a legkülönbözőbb iskolák képviselői találkoztak. A hagyomány szerint egy Zou Yan (kb. i. e. 305–240) nevű ember érdeme ezeknek a kozmológiai elképzeléseknek a rendszerbe foglalása.

Az irodalom ❖ Azok az emberek, akiket a Hadakozó fejedelemségek korának kínai filozófusaiként *(zhuzi)* emlegetnek, egy gazdag, beszélt irodalmi háttérre hivatkoznak. E szerteágazó hagyományokból kölcsönözték a különböző változatokban fennmaradt számos anekdotát, mesét, történetet és találós kérdést. Ennek az irodalomnak egy részét, az i. e. 2–1. század más hagyományaihoz hasonlóan, biztosan lejegyezték a híres embereknek tulajdonított különböző krónikák, regényes életrajzok, beszéd- és mondásgyűjtemények formájában. A gyűjtemények tartalma gyakran nagyon is heterogén. A 279-ben, Henan tartományban, egy Hadakozó fejedelemségek korabeli sírból előkerült *Mutianzi zhuan*,

Mu királynak (a hagyomány szerint: i. e. 1001–947) a nyugati területeken tett legendás utazásait meséli el; a *Yanzi chunqiu* a benne szereplő példázatok típusa szerint megszerkesztett anekdotagyűjtemény; a *Wuzi* a stratégiáról szól, amely egy híres Wei fejedelemségbeli tábornok neve alatt íródott; a Guan Zhongnak, az i. e. 7. században élt Qi fejedelemségbeli miniszternek tulajdonított *Guanzi* egy, a politikáról és gazdaságról szóló értekezés, amelynek egyes részei nincsenek kapcsolatban egymással; a *Guoyu* és a *Zhanguoce* pedig olyan történelmi művek, amelyekben egyaránt megtalálhatók a Tavasz és ősz korszakra és a Hadakozó fejedelemségek korára utaló beszédek.

Megalapozott az a feltételezés, miszerint a rendkívül változatos irodalmi hagyomány annak a nemzetközi folklorisztikának a hatásáról tanúskodik, amelynek kialakulása az adott korszak történelmi sajátosságaival magyarázható (az indoeurópai népcsoportok jelenléte Közép-Ázsiában, a perzsa Szeleukida Birodalom terjeszkedése Transoxania felé az i. e. 5. században, Kína kapcsolatai az indiai világgal az i. e. 5–3. században). Úgy tűnik, hogy India mitikus földrajza közvetett módon hatott Zou Yan kozmológiai rendszerére, aki a Kunlun-hegyet, a Sumeru-hegy kínai megfelelőjét tekintette a középpontnak, a kínai szofistáknál pedig újra felelevenedik Éleai Zénon nyílról szóló paradoxona.

Ám ahogy a mitikus földrajz helyét rövidesen átvették a pozitivista nézetek, a kínai világ legősibb mítoszai is a világi történelem részévé kezdtek válni. Ez a fajta történelemformálás a Han-korban is folytatódott, amely során az i. e. 3. évezred kezdetéig visszamenően összegyűjtötték és időrendbe állították a töredékes formában fennmaradt mítoszokat, legendákat és vallással kapcsolatos eseményeket, amelyek lényeges elemeit a későbbiekben történelmi tényekként kezelték. Így azok a kultúrhéroszok, akiket az i. e. 5–3. század számos szektája és iskolája patrónusául választott, s akiknek az emberiség a legalapvetőbb intézményeit és a környezetéhez való alkalmazkodás képességét köszönhette (Huangdi, a Sárga Császár, Fuxi és húga, Nügua, Shennong, az Isteni Földműves, Yao, Shun és a Xia-dinasztia megalapítója, Yu), egyszerre csak a datált történelem számukra kijelölt helyén találták magukat, szervesen illeszkedve a későbbi korokhoz.

Egy egészen más területen a Hadakozó fejedelemségek korának végét egy új irodalmi irányzat kialakulása jelezte: a Chu fejedelemségből kiinduló, az őslakos népek kultúráiból kölcsönvett elemekben gazdag *fu*-költészet. Ennek a kétségtelenül sokkal ősibb hagyományból táplálkozó, vallásos indíttatású és lírai hangvételű verselési formának, amelyet a szabadabb, néha nehézkes, néha méltóságteljes, felkiáltásokkal nyomatékosított ritmus jellemzett, első jeles képviselője egy Chu fejedelemségbeli előkelőség, Qu Yuan volt az i. e. 3. század elején. Egyes művei a megidézett istenséget kereső sámán vándorlásáról, a „tökéletes ember" *(zhenren)* utazásairól szólnak, aki a *Zhuangzi* szerint meglovagolja a szelet és a felhőket, megüli a Napot és a Holdat, s beutazza az univerzumot. Qu Yuan *fu*-költészetét Song Yu, az unokaöccse és Jing Cha folytatta, mielőtt a Han-korban a *fu*-versek át nem alakultak modoros stílusú, választékos nyelvezetű költői leírásokká.

Második rész

AZ ELSŐ KÖZPONTOSÍTOTT ÁLLAM KIALAKULÁSA, FELEMELKEDÉSE ÉS HANYATLÁSA

BEVEZETŐ

A Han-korban (az i. e. 2. század kezdetétől az i. sz. 2. század végéig; a hivatalos dátumok: i. e. 206–i. sz. 9, a Nyugati Han-dinasztia és 25–225, a Keleti Han-dinasztia) jelentős, a társadalmat, a politikai hatalom felosztását, a népesség megoszlását, a kínai világnak a sztyeppei népekhez fűződő kapcsolatait és a gazdaságot érintő fejlődési folyamat ment végbe. Ezenkívül a központosított államban – ahogyan azt az első Qin császár nevezte – az i. e. 210-től 202-ig tartó, a Qin Birodalmat megdöntő polgárháborútól kezdődően a Keleti Han Birodalom bukásához vezető anarchiáig és a hadvezéreknek az egymás ellen vívott hatalmi harcáig, tehát a 190 és 220 közötti időszakig végbement változások sorozatát is több különböző szakaszra lehet osztani.

Az i. e. 2. század első hatvan éve a központi hatalom megerősödésének az időszaka volt. Ezt Wu császár (i. e. 141–87) idején a nagy katonai hódítások időszaka követte, amelyek együtt jártak az északi és északnyugati területek fejlesztésére irányuló hatalmas erőfeszítésekkel. A birodalom hatalmának alapját a katonai szolgálatra kötelezett paraszti tömegek adták. A Wu császár idején megerősödő autokratikus tendenciák azonban halála után a közhivatalnokok és az udvar közötti szakításhoz vezetett, s ez utóbbi a császárnők családjai által szőtt intrikák központjává vált, amelyeknek Wang Mang hatalomátvétele vetett véget i. sz. 9 és 23 között. A Nyugati Han-dinasztia utolsó ötven évének politikai válságát mélyreható gazdasági és társadalmi változások kísérték, s megindult a nomád népek egy bizonyos részének lassú asszimilációja. Ezek a tényezők elősegítették a gazdag nagybirtokosok osztályának növekedését, az északi és az északnyugati határvidékeken létrehozott kolóniák általános visszaszorulását, s a kis földbirtokkal rendelkezők számának gyors csökkenését. A Wang Mang-i interregnum után újjászervezett birodalom azonban már a tudós hivatalnokok új társadalmi osztályán nyugodott. Ebből a társadalmi osztályból kerültek ki a hatalom közigazgatási és politikai funkcióit ellátó hivatalnokok. Az átmeneti felvirágzást ismét zűrzavaros időszak követte, amely az eunuchok vezette udvari csoportok és a legbefolyásosabb családok konfliktusával kezdődött, majd a parasztság helyzetének rosszabbra fordulásával a kirobbanó nagy, taoista indíttatású felkelésekben csúcsosodott ki. Mindez a központi hatalom gyengüléséhez és a felkelések leverésével megbízott hadvezérek megerősödéséhez vezetett. 190-től a Han császárok hatalma már csak névleges volt, s az általános anarchia közepette hanyatlásnak indult a városok gazdasági élete.

5. fejezet

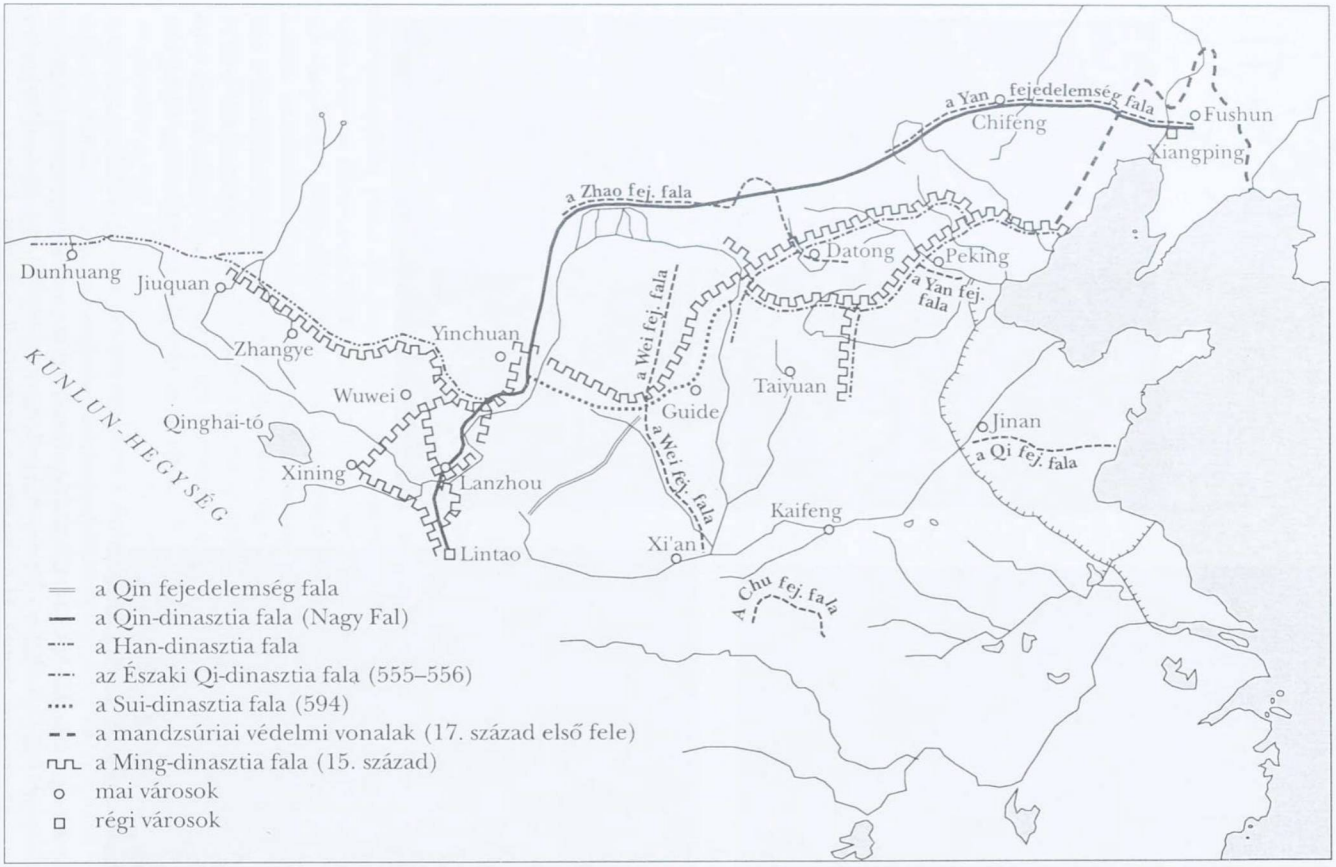
A HÓDÍTÓ BIRODALOM

A Qin Birodalomtól a Han Birodalomig

Kína egyesítése és az első hódítási kísérletek ❖ A Shang Yang-i reformok segítségével újjászervezett Qin fejedelemség első nagy katonai sikere az északi nomádok felett aratott győzelem volt i. e. 314-ben, amelyet i. e. 311-ben Sichuan tartományban, a chengdui medencében fekvő Shu állam megszállása s a Qin-csapatok előrenyomulása követett az Észak-Sichuan hegyei közt meghúzódó, nem kínai törzsek lakta Ba állam területén. A Han-folyó felső völgyének meghódítása (Hanzhong i. e. 312-ben esett el) lehetővé tette, hogy Qin, i. e. 278–277-ben Chu kárára terjeszkedhessen Hubei tartományban. Chu fővárosa, Ying (a mai Jiangling) ekkor került a Qin-fővezér, Bai Qi kezére. Ezután számos hadjárat indult Qin keleti szomszédai, Han, Wei és Zhao fejedelemségek ellen. A Qin-hadak egészen Handanig, a Hebei tartomány legdélkeletibb sarkában fekvő Zhao fővárosig nyomultak előre, de i. e. 257-ben kénytelenek voltak felhagyni a város ostromával. I. e. 249-ben Qin megszállta a kicsiny Henan tartománybeli Keleti Zhou fejedelemséget, ezzel a nagy múltú Zhou-ház megszűnt létezni.

A Kínát fegyverrel egyesítő s az ország történelmének első birodalmát létrehozó államférfi, a Qin állambeli Zheng király (i. e. 259–210) i. e. 247-ben került hatalomra. Tízévnyi háborúskodás során megsemmisítette Hant (i. e. 230), Zhaót (i. e. 228), Weit (i. e. 225), Chut (i. e. 223), Yant (i. e. 222) és Qit (i. e. 221). Miután i. e. 221-re befejezte Kína egyesítését, felvette a Felséges Úr *(Huangdi)* címet, amely a későbbiekben a császárok hagyományos elnevezésévé vált. Őt magát azonban a történelem az „Első Császár" *(Shi Huangdi)* néven ismeri.

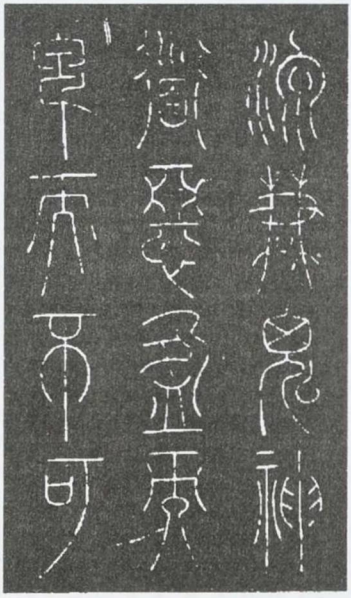
Legista tanácsadója, Li Si segítségével, aki ebben a minőségében az i. e. 237-ben száműzött kereskedő, Lü Buwei utódja volt, az Első Császár az akkor ismert kínai világ egészére kiterjesztette a Qin fejedelemségben alkalmazott közigazgatási rendszert. Az országot harminchat tartományra *(jun)* osztották fel, amelyek száma rövidesen negyvennyolcra emelkedett. Ezt a területi felosztást egy sor más intézkedés kísérte, amelyek magukban foglalták az űr- és a hosszmértékek, valamint a kocsitengelyek hosszának egységesítését; az írásjegyek új, egységesített változatainak megalkotását, aminek célja a kínai világban addig használt különböző írásjegyvariánsok megszüntetése volt; s az egyféle kerek, réz pénzérme bevezetését a közepén négyzet alakú lyukkal. Ez az alapminta a mai napig használatban maradt Kínában. Az ősi falakat, amelyeket az egyes fejedelemségek azért emeltek a határaik mentén, hogy megvédjék magukat szomszédaiktól, lerombolták. A fegyverbirtoklást törvényben tiltották meg (az elkobzott fegyverekből tizenkét hatalmas szobrot öntöttek a Qin-fővárosban). Óriási erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az egész ország fejlődésnek induljon: császári úthálózatot és öntözőcsatorna-rendszert építettek ki, s az északi határon falat emeltek. Ez a fal, amelynek az volt a feladata, hogy megvédje a

7. térkép ❖ A Nagy Fal különböző korokban épült szakaszai

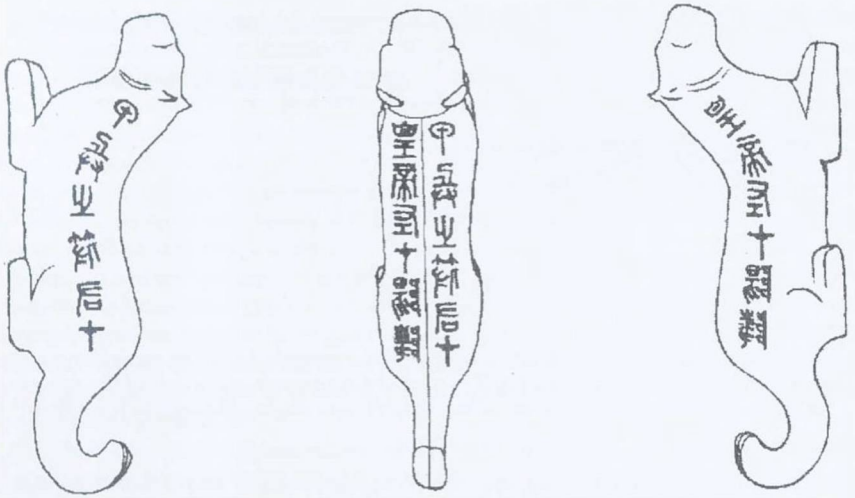
A

B

6. ábra ❖ A Qin- és a Han-kor írásfajtái. A: a Qin Birodalomban használt egységesített, úgynevezett kispecsét írás (a 8., illetve a 10. századból származó másolatok). B: a Keleti Han-dinasztia (1–2. század) hivatalos írása, az úgynevezett „kancellár" írás

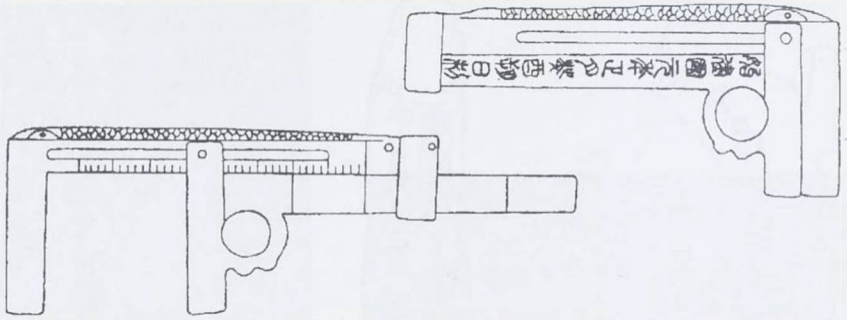

7. ábra ❖ Két részből álló jelvény a Qin-dinasztia korából (i. e. 221–206). A tigris két oldalán a következő felirat olvasható: „Két részből álló jelvény a hadsereg részére. A jobb oldali rész a császári palotában, a bal oldali pedig Yanglingben található." Az ilyen típusú jelvények a Hadakozó fejedelemségek korában tűntek fel, s egészen a Tang-korig (7–9. század) használatban maradtak. Amennyiben a két fél összeillett, a katonai parancs hiteles volt.

birodalmat a sztyeppei állattartó nomádok, a xiongnuk támadásaitól, az i. e. 300 körül, Qin, Zhao és Yan fejedelemségek által épített sáncok vonalát követte.

A megerősített és meghosszabbított, összefüggő falrendszer Dél-Gansutól egészen a Liaodong-félsziget északi részéig húzódott (azaz a 104-től a 123. hosszúsági fokig). I. e. 213-ban, Meng Tian tábornok parancsnoksága alatt egy 100 000 fős hadsereget küldtek az Ordosz környékén letelepedett xiongnuk ellen. További hadműveletek zajlottak a barbárok lakta Dél-Kínában és Vietnamban, amelyeket azután tartományokká szerveztek. Ezek központjai Panyu (a mai Kanton), az Északkelet-Guangxiban fekvő Guilin és Xiang (Hànôi) voltak. A Fujian tartománybeli őslakos népcsoportok (a Min földjén élő yuék, azaz a min-yuék) elleni Qin-támadások eredményeképpen egy újabb tartomány jött létre a mai Fuzhou környékén. Ezek a száműzöttekkel benépesített távoli területek, ahol a kínai helyőrségek állandó harcban álltak a gerillaháborút folytató őslakosokkal, az Első Császár halálát követő zűrzavaros időszakban elszakadtak a birodalomtól. Mindazonáltal már a Hadakozó fejedelemségek korában, miután a kínai kereskedők és kalandorok felfedezték őket, megjelentek a kínai áruk ezeken a vidékeken, amelyek megőrizték ennek a kínai beavatkozásnak a nyomait. A száműzöttek és a katonák leszármazottai az Első Császár halála után száz évvel még mindig itt éltek.

A Qin-dinasztia bukása és a Han-dinasztia kezdete ❖ A Koreába, Vietnamba, valamint Gansu és Fujian tartományba indított hadjáratok száma, az óriási méreteket öltő közmunkák (városok, utak, postaállomások, csatornák és a Nagy Fal építése), nem is beszélve a fővárosban (Shaanxi tartományban, a Wei-folyó bal partján fekvő Xianyangban) emelt impozáns palotáról és a Li-hegybe (50 km-re Xianyangtól keletre) vájt hatalmas síremlékről, valamint a büntetések rendszerének végtelen szigora, összességükben elviselhetetlenné tették az

8. ábra ❖ I. sz. 9-ben készült tolómérők (a cipészek lábmércéje). A skálabeosztás alapja a *cun* (a *chi* tizedrésze) és a *fen* (a *cun* tizedrésze). A jobb oldali nézeten a következő felirat olvasható: „Készült *guiyou* napján, az ötödik hónap újholdjának idején, *Shijianguo* első évében."

Első Császár önkényuralmát. Az általános elégedetlenséget csak fokozta a jogaiktól megfosztott és kitelepített régi előkelőségeknek a hatalommal szemben érzett gyűlölete (120 000 „gazdag és befolyásos családot" költöztettek a főváros környékére). Az írástudók sem voltak elégedettek. Abban a reményben, hogy ezzel elnémítja azokat, akik bírálni merészelték az új államot, az Első Császár az orvoslással, a mezőgazdasággal és a jóslással foglalkozó műveken kívül minden más könyvet betiltott. I. e. 213-ban került sor a híres „könyvégetésre", amit több mint négyszáz, a hatalommal szemben álló ember kivégzése követett Xianyangban. Az első lázadások közvetlenül az Első Császár halála után robbantak ki, amikor legfiatalabb fia lépett a trónra, Második Császár (Er Shi Huangdi) néven. A Chen Sheng és Wu Guang vezette általános felkelés, amelyhez, élükön a Xiang családdal, rövidesen az egykori Chu fejedelemségbeli előkelőségek is csatlakoztak, i. e. 209-ben tört ki.

Az egyik lázadó csoportot vezető, alacsony származású kishivatalnok, Liu Bang egyre nagyobb hatalomra tett szert. Először Xiang Yu (i. e. 232–202) seregében harcolt, aki Han fejedelmévé tette meg őt. Yu azonban rövidesen összekülönbözött Liuval, aki i. e. 207-ben csapataival átkelt a Qinling-hegységen, majd a rákövetkező évben, i. e. 206-ban, amely a Han-dinasztia megalapításának hagyományos évszáma, a Wei-folyó völgyében szétzúzta a Qin-hadsereget. I. e. 202-ben, miután legyőzte riválisát, Liu Bang felvette a császári címet, s a Xianyangtól délkeletre fekvő Chang'ant (a mai Xi'an) tette meg az új birodalom fővárosává. Hasonlóan, mint előtte Xiang Yu, Liu Bang is előkelő címeket és földbirtokokat adományozott egykori harcostársainak.

A legista intézmények tovább élése ❖ A Qin fejedelemségben az i. e. 4. század közepétől kezdődően működő legista állam – amelyet az Első Császár ugyanazokkal az alapelvekkel egész Kínára kiterjesztett – egy személytelen, adminisztratív és katonai jellegű szervezeten nyugodott, amely biztosította a parasztok ellenőrzését és kizsákmányolását. A legista hatalmi és társadalmi elképzeléseknek éppen ez, a parasztság és a hatalom között fennálló közvetlen kapcsolat volt a leglényegesebb eleme. A látszat ellenére a Nyugati Han-dinasztia első császárai ebből a szempontból a Qin uralkodók örökösei voltak, s az ő művüket folytatták. A hagyományos történetírás mindig is előszeretettel tüntette fel a legrosszabb fényben a Qin Birodalmat. A hagyomány úgy tartja, hogy a zsarnok Zheng (az Első Császár) háborút hirdetett az írástudók ellen, míg a Han-dinasztia idején ez a réteg már döntő befolyásra tett szert. Ám az, ahogyan a Qin és Han uralkodók megalapozták a hatalmukat, alapvetően

nem különbözött egymástól. Ugyanazok a filozófiai és vallási elképzelések érvényesültek mindkét esetben; nevezetesen egy olyan, skolasztikus jegyeket hordozó összefüggésrendszer, amely általános magyarázatot adott az univerzumban és a társadalomban végbemenő változásokra, valamint azok a taoista hiedelmek, amelyek a Shandong tartományban és a hebei partvidéken élő jósoktól és varázslóktól eredtek. A birodalom határain kívül a dinasztiaváltás idején az általános helyzet nem változott, így Wu császár (i. e. 141–87) nagyszabású hódításai Mongóliában, Koreában, Közép-Ázsiában, Dél-Kínában és Vietnamban csupán folytatásai voltak, közel egy évszázadnyi szünet után, az Első Császár által indított területszerző hadjáratoknak.

A Han Birodalom csak egy hosszú és összetett fejlődési folyamat eredményeképpen távolodott el fokozatosan a gyökereitől. Ebben a folyamatban a legkülönbözőbb tényezők játszottak szerepet: a gazdasági fellendülés, a kínai világ és a sztyeppei népek viszonyában bekövetkező változások, az udvar hatalmának megerősödése a közhivatalnoki réteg rovására, a parasztság gyengülő állami ellenőrzése, a gazdag írástudó-hivatalnok családok felemelkedése és így tovább.

Bár a Han-dinasztia megalapítója jelentős mértékben enyhített az első dinasztia büntető törvényeinek kérlelhetetlen szigorán, a Liu Bang által bevezetett politikai és közigazgatási struktúra alig különbözött a Qin-dinasztia rendszerétől. A birodalmat ugyanúgy tartományokra *(jun)* és járásokra *(xian)* osztották fel, s az alaptevékenységeknek is ugyanazt a hármas felosztását találjuk mind a fővárosban, mind pedig a tartományokban: polgári ügyek, katonai ügyek és az adminisztráció feletti ellenőrzés és felügyelet. Röviden, ugyanaz a legista rendszer élt tovább a központi hatalom közvetlen ellenőrzése alatt álló területeken, sőt ezt a rendszert azokra az adománybirtokokra *(fengguo)* is kiterjesztették, amelyeket a dinasztiaalapító kezdetben a fegyvertársainak, később pedig a császári család tagjainak juttatott. Az állam direkt módon irányította a társadalmi csoportokat és az egyes embereket, ez volt hatalmának az alapja. Ehhez mindenekelőtt precíz népesség-nyilvántartásra volt szükség; s valóban, a Han-korból fennmaradt összeírásokat a történelem legpontosabb nyilvántartásai között tartják számon. Minden alattvaló köteles volt pénzben megszabott fejadót fizetni (ezt az adófajtát még a fiatal gyermekekre is kivetették), minden évben meghatározott idejű közmunkát végezni, valamint katonai szolgálatot teljesíteni. Ráadásul a jutalmazáson és büntetésen alapuló legista rendszer (címek adományozása, előléptetések, amnesztiák, bírósági ítéletek) alkalmas volt arra, hogy a teljes népességet besorolja a huszonnégy, hierarchikusan egymásra épülő társadalmi rang *(jue)* valamelyikébe. Magasabb rangot a háborús hőstettekért, illetve az államnak szállított gabonáért adományoztak; ezeket azonban meg is lehetett vásárolni. A büntetések „lefokozással" jártak, míg az egyes (minél magasabb) rangok birtoklása törvénysértés esetén lehetővé tette a büntetés mérséklését. Az amnesztiák, amelyek során néha eltörölték az adósságokat, s előléptetésekre került sor, a rendkívül szigorú jogrendszerből fakadó túlzások orvoslására szolgáltak. Amnesztia esetén az állami hivatalnokok a földisten *(she)* tiszteletére tartott éves ünnepségeken bort és áldozati ökröket ajándékoztak a paraszti közösségeknek (a „falvaknak" – *li*). A társadalmi összetartó erő és a helyi szinten kifejtett erkölcsi kényszer révén ezek a faluközösségek megszilárdították az állam hatalmát a népesség felett. Ezek élén a közösség idősebb, elismert tagjai álltak, így tovább erősödött az az erkölcsi szemléletmód, amelynek alapja a fiatalok engedelmessége volt az idősebbek iránt és a tisztelet a társadalmi hierarchiával szemben.

A legista birodalom a lakosság kis csoportokra osztásán alapult, mivel a működését leginkább a nagy közösségek, a befolyásos helyi kultuszok és a nagyszámú magánudvartartások gátolták. A központi hatalom így a legkésőbb benépesült területeken volt a legerő-

sebb, míg a régóta lakott vidékeken a császári közigazgatásnak engedményeket kellett tennie a helyi hatalmasságoknak. Ez történt Shanxi tartományban is, ahol a nemzetségeken belüli rivalizálásnak köszönhetően állandóak voltak a véres leszámolások, s ezeknek a központi hatalom képviselői nem tudtak véget vetni. Mindez rávilágít a lakosság átköltöztetésének egyik legfőbb okára: az államnak alapvető érdeke volt a befolyásos családok áttelepítése és kiragadása megszokott környezetükből, annak érdekében, hogy minden hatalmuktól megfosszák őket. Az államnak ugyancsak érdeke volt, hogy növelje a művelés alá vont új földterületek nagyságát, s benépesítse őket, mivel könnyebb volt irányítani az olyan népességet, amely (a betelepítés előtt) hontalan személyekből állt: fegyencekből, felszabadított rabszolgákból, katonákból és tönkrement parasztokból.

A lakosság áttelepítése nemcsak politikai, hanem gazdasági és katonai célokat is szolgált. Elvonva a legsűrűbben lakott területekről a népességtöbbletet, lehetővé tette a mongol határ menti vidékek és az északi tartományok sivatagos földjeinek megművelését. Így egyúttal biztosították azoknak a hadseregeknek az élelmiszer-ellátását is, amelyek feladata a sztyeppék felől érkező betörések visszaverése volt. Már i. e. 198-ban több mint 100 000 személyt költöztettek a főváros környékére, akik az észak-shandongi Qi, valamint a Jangce középső és a Han-folyó alsó folyása mentén elterülő Chu ősi fejedelemségek egykori gazdag és befolyásos családjainak tagjai voltak. Ez volt az első áttelepítés, amelyet hasonló intézkedések hosszú sora követett egészen az i. e. 1. század végéig. Ezek a változások eléggé alapvetőek voltak ahhoz, hogy hatással legyenek Észak-Kína, különösképpen az északnyugati területek népességének megoszlására; itt a letelepedett katonák és családjaik által lakott katonai települések *(tuntian)* száma megsokszorozódott Wu császár (i. e. 141–87) uralkodása idején.

A Qin-dinasztiához hasonlóan az első Han császárok is hatalmas, többségükben gazdasági és stratégiai célokat szolgáló közmunkákba fogtak bele. I. e. 192-ben és 190-ben a Wei-folyó völgyében élő parasztokat és családjaik nőtagjait rendelték az új főváros, Chang'an falainak építéséhez. A munkálatokban mindkét évben közel 150 000 ember vett részt. Ezt követően főleg katonákkal és fegyencekkel folytatták a munkálatokat. I. e. 132-ben 100 000 katonát irányítottak a Sárga-folyó átszakított gátjainak megjavítására. I. e. 102-ben szintén katonákkal és fegyencekkel építették tovább a Nagy Falat Lanzhou északkeleti részétől a Gansu tartomány nyugati szélén fekvő Yumenguanig. Ugyanezek a munkások építettek ki védelmi állásokat Mongóliában, Jiuquan és Zhangye tartományoktól északra és északkeletre, Juyan vidékén. I. e. 76-ban újabb védelmi vonalat hoztak létre Mandzsúria déli részén. Az építőmunkások ezúttal olyan „fiatal semmirekellők és valamilyen vétséget elkövető közhivatalnokok" voltak, akiket akkoriban száműztek arra a területre. A védművek és erődök mellett csatornák és utak is épültek. Ezek, amellett, hogy megerősítették a központi hatalom befolyását az egyes régiókban, összhangban voltak a gazdasági szükségletekkel is. I. e. 129-ben egy 150 km-es csatornát ástak ki Henan és Shaanxi tartományok között, hogy összekössék a Sárga-folyó és a Wei-folyó völgyét. I. e. 95-ben egy újabb, körülbelül 100 km hosszú csatorna készült el a Wei- és a tőle északra húzódó Jing-folyó között. Ezeken kívül még megszámlálhatatlanul sok öntözőmű épült Wu császár és közvetlen utódainak uralkodása idején, az egész Észak-Kínára kiterjedő csatornaépítések során. Az első Han császárok jelentős útépítései közül kiemelkedik a fővárost a Baoxie-völgyön és a Zhongnanshan-hegységen keresztül Chengduval, valamint a Sichuan tartományt a termékeny Guangdong tartománybeli alföldekkel összekötő, i. e. 130-ban elkezdett út. A technikai nehézségek mellett, amelyek gyakran szükségessé tették, hogy a szakadékok mentén függőutakat *(zhandao)* építsenek, a délnyugati vidékeken még további gondokat okoztak az őslakos törzsekből toborzott munkások gyakori lázadásai.

Az adománybirtokok csökkentése és a császári családhoz tartozó előkelőségek hatalmának visszaszorítása ❖ Bár a Han Birodalom minden intézményét a Qin Birodalomtól vette át, s magán viselte a legista állam minden jellegzetességét, kezdeti gyengesége rákényszerítette, hogy bizonyos engedményeket tegyen.

A Hanok birodalma az anarchia és az általános zűrzavar korszakában született. A Hadakozó fejedelemségek korában az egyes vidékekre jellemző önállósodási törekvések azonban nagyon is élénken éltek még i. e. 230 és 210 között, tehát azon rövid időszakban, amikor a Qin-dinasztia uralma alatt egyesítette az egész országot. Így a Han uralkodók a császári közigazgatást kezdetben csak a régi kínai területek egy részén tudták közvetlenül bevezetni. Az ötvennégy tartomány közül, amelyre az i. e. 2. század elején osztották fel a birodalmat, harminckilencet, tehát az egész terület közel kétharmad részét a dinasztiaalapító régi fegyvertársainak i. e. 201-ben juttatott adománybirtokok *(fengguo)* tették ki. E „kiskirályságok" többsége, amelyeknek közigazgatási rendszere megegyezett a császári ellenőrzés alatt álló területekével, s amelyeket császári megbízottak felügyeltek, a Jangce keleti vidékein terült el. Hiba lenne azonban a „kiskirályságok" létrehozását az ókori adománybirtok-rendszer egyfajta újjászületésének tekinteni; az antik „feudalizmus" egyszer s mindenkorra véget ért. Ennek ellenére az a viszonylagos szabadság, amelyet a kis magánbirodalmak urai élveztek, fenyegetést jelentett a központi hatalom számára, ezért az i. e. 2. század során végig a „kiskirályságok" megsemmisítésére törekedett.

Lü császárné (Lühou) uralma idején (i. e. 187–180) kivégezték azokat a dinasztiaalapító által adománybirtokhoz juttatott császárhű híveket, akik túlságosan is függetleníteni akarták magukat a központi hatalomtól. Ennek a császárné rokonsága volt a haszonélvezője. Utódja, Wen császár (i. e. 179–157) tanácsadói, Jia Yi (i. e. 200–168) és Chao Cuo (?–i. e. 154) a „kiskirályok" túlzott hatalmának korlátozását szorgalmazták. Végül Jing császár (i. e. 157–141) idején a mélyülő válság a „hét fejedelemség" felkelésébe torkollott, amelyet Wu és Chu fejedelmei vezettek, akiknek a mai Jiangsu tartomány területén voltak adománybirtokaik. A császári hadak i. e. 154-ben leverték a lázadást, s egyúttal kiterjesztették a központi hatalom befolyását a fővárostól legtávolabb eső területekre is. Mindez tizenhárom évvel Wu császár (i. e. 141–87) híres országlása előtt történt. I. e. 124-ben, Liu An, Huainan, egy Anhui tartománybeli adománybirtok ura próbálta meg függetleníteni magát a császár fennhatósága alól, sikertelenül. Két évvel később kivégezték. Már i. e. 127-ben életbe léptették azt a törvényt, amely az adománybirtok-rendszer végleges felbomlásához és a császári előkelőségek hatalmának hanyatlásához vezetett. Ez a törvény véget vetett annak a szokásnak, hogy a címeket és az anyagi javakat egyetlen jogos örökösre ruházzák át. Ezután, a rendelet értelmében, ezeket egyenlő mértékben kellett felosztani a fiúgyermekek között. Wu császár uralkodásának végére a fejedelmek minden helyi hatalmukat elvesztették, egyetlen megmaradt kiváltságuk az volt, hogy gabonaadót vethettek ki egy bizonyos számú parasztcsaládra. Nyilvánvaló tehát, hogy Wu császár uralma nemcsak a példa nélkül álló katonai hódítások, hanem a belső konszolidáció korszaka is volt.

Az i. e. 2. század általános tendenciái a hatalom erősödő centralizációjának irányába mutattak. Erre a meghatározó fejlődési irányvonalra sem az írástudóknak az udvarnál szerzett befolyása, sem pedig a Qin uralkodóktól örökölt törvények szigorának mérséklése nem volt hatással. A Qin-kor legszigorúbb törvényeit i. e. 191 és 167 között ténylegesen el is törölték. I. e. 191-ben azoknak a könyveknek a birtoklását, amelyeket még az Első Császár tiltott be, hivatalosan ismét engedélyezték, i. e. 167-ben pedig a csonkítás büntetése kikerült a törvénykönyvekből. Másrészről viszont, noha a törvény előtti egyenlőséget, a legizmus egyik meghatározó alapelvét továbbra is alkalmazták a Han-dinasztia kezdeti

időszakában, az írástudói hagyományok felé forduló befolyásos tanácsadók hatására egyre inkább előtérbe került a társadalmi rang *(guijian* vagy *zunbei)* és a rokonsági fok *(qinshu)* alapján történő megkülönböztetés. Jia Yi már i. e. 176-ban beadványban hívta fel a figyelmet a törvények túlságosan uniformizált alkalmazásának hátrányaira: a császári méltóságban az uralkodóhoz közel állók társadalmi rangjukon vagy vérségi kötelékeiken keresztül részesülnek, ezért helyesebb a magas rangú személyiségeket megóvni a szégyentől, ami elkerülhetetlen velejárója a közönséges büntetésnek. Az ilyen és ehhez hasonló vélekedések magyarázatul szolgálnak annak a szokásnak a kialakulására, amelyet a halálbüntetésre ítélt előkelőségek esetében alkalmaztak, különleges kegyként engedélyezve nekik, hogy önkezükkel vessenek véget életüknek. Hosszú folyamat végén alakult azonban csak ki a vádlott és az áldozat rokonsági viszonya (ami az egyes esetekben szükséges gyászszertartások természetében és hosszában mutatkozott meg), valamint társadalmi rangja alapján fokozatokra osztott büntetési rendszer. Ugyanez igaz volt az előkelőségek és az írástudó hivatalnokok osztályába tartozó bűnösökkel szemben alkalmazott eljárásokra (ez volt a *bayi*, azaz a „nyolc megfontolás"). A rendszer a maga legkidolgozottabb formájában a 7. századi *Tang törvénykönyv*ben jelent meg, amely az első teljes egészében fennmaradt törvénygyűjtemény. Ezt a bámulatra méltó rendszerező munkát a Han- és a Sui-dinasztia közötti időszak törvényhozói végezték el.

A Han Birodalom terjeszkedése Ázsiában

Azt gondolhatnánk, hogy a Nyugati Han császárok külpolitikáját teljes egészében a sztyeppeövezet problémái határozták meg. A sztyeppékről érkező, íjjal felfegyverzett lovas népek támadásai azonban egyáltalán nem voltak új keletűek, hiszen már az i. e. 4. század végén gyakori fenyegetést jelentettek Qin, Zhao és Yan fejedelemségekre, Gansu tartománytól egészen Mandzsúriáig, s e támadások nyomán épültek meg az első védőfalrendszerek. Ez a veszély az i. e. 3. század végén csak még inkább fokozódott, mivel a sztyeppeöv xiongnuk vezette nomád törzseinek első jelentős szövetsége éppen akkor jött létre, amikor Kínában kirobbantak a Qin-dinasztia bukásához vezető felkelések, s a trónkövetelők között megkezdődött a polgárháború a császári hatalom megszerzéséért.

Már régóta hosszú és eredménytelen vita folyik a hunok és a xiongnuk közös eredetéről; nevük hasonlósága mindenképpen megtévesztő lehet. Tekintettel azonban a szóban forgó két korszak között eltelt idő hosszára, ennek a kérdésnek semmilyen történelmi jelentősége nincs. Más sztyeppei birodalmakhoz hasonlóan a xiongnuk birodalma is, amelynek határai a Bajkál-, illetve a Balkas-tónál, déli irányban pedig a 40. szélességi fok mentén húzódtak, különböző eredetű, az altaji nyelvcsalád mongol, török és tunguz ágaihoz tartozó nyelveket beszélő törzseket egyesített, amely nyelveket csak sokkal később ismertünk meg. A szövetséget vezető legerősebb törzs nevét a szövetség minden törzsére kiterjesztették; később ez ugyanígy történt a ruanruanoknál (zsuanzsuan), a türköknél és a mongoloknál. Maodun, a fejedelmük (i. e. 209–174) által alapított Xiongnu Birodalom i. e. 204-től i. e. 43-ig állt fent, amikor is a sztyeppei törzsek két ágra szakadtak: a belső-mongóliai déli xiongnukra, akik Kínához csatlakoztak, s a mai Külső-Mongólia vidékén élő északi xiongnukra. Birodalmuk már Maodun idejében egészen a Tarim-medencéig terjedt. Fia, Laoshang uralkodása (i. e. 174–160) alatt a xiongnuk uralmuk alá hajtották a Gansu tartománybeli oázisok vidékén élő, iráni nyelvjárást beszélő yuezhik (jüecsi) nagy törzsszövetségét. A fokozatosan nyugatra szoruló, az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó yuezhik végül India északnyugati határvidékén telepedtek le. Ezen körülmények

ismeretében érthetővé válik, hogy a Han császárok idején a kínaiak hódításai miért nem csak Mongóliára korlátozódtak, s miként terjedhettek ki egész Közép-Ázsiára.

7. táblázat ❖ Han-terjeszkedés az i. e. 2. század közepétől az i. e. 1. század közepéig

136	A Sichuan és Yunnan tartományokon keresztül Burmába, valamint a Sichuan Guizhou tartományokon keresztül Guangdong tartományba vezető utak felderítésének kezdete.
135	Első támadások a Fujian tartománybeli Yue Királyság ellen.
133	Hadjárat Mongóliába a xiongnuk ellen egy 300 000 fős, harci szekerekkel felszerelt, lovassággal támogatott hadsereggel.
130	Újabb területfoglalási kísérletek a Sichuan tartományból Burmába és Guangdong tartományba vezető utak mentén.
128	Háború a xiongnuk ellen. Az első hadjáratok Mandzsúriában és Észak-Koreában.
124	Az első nagy hadjárat a xiongnuk ellen.
123	Új offenzíva Mongóliában.
121	A második nagy hadjárat a xiongnuk ellen.
120	Hadműveletek Nyugat-Yunnanban a kunming törzsek földjén.
119	A harmadik nagy hadjárat Mongóliában. Nagy győzelem a xiongnuk felett.
117	Tartományokat szerveznek Nyugat- és Közép-Gansuban (Dunhuang és Zhangye).
115	Ugyanebben a régióban újabb két tartomány létrehozása (Jiuquan és Wuwei).
112–111	Hadjárat a déli Yue Királyság ellen (Guangdong és Észak-Vietnam), amelynek területét kilenc tartományra osztják fel.
110	Hadjárat a Yue Királyság ellen Fujian tartományban; a királyság felszámolása.
109	Háború Észak- és Közép-Koreában. A Dian Királyság elfoglalása Nyugat-Yunnanban.
108	Négy új tartományt szerveznek Korea északi és középső részén. Az első hadjáratok Közép-Ázsiába.
105	Han-küldöttség indul a Szeleukida Birodalomba, a Tigris folyó völgyébe.
104-101	Hadjáratok Közép-Ázsiában és a Pamír-hegységben.
102	A Nagy Fal meghosszabbítása Yumenguantól Gansu tartomány nyugati részéig.
101	A Dayuan Királyság (Fergāna) elfoglalása a Szir-Darja felső folyásánál.
97	Újabb háború a xiongnuk ellen.
90	Hadjáratok Mongóliában és a közép-ázsiai Turpan vidékén.
86 és 82	Hadjáratok a kunming törzsek ellen Nyugat-Yunnanban.
78	Háború Mandzsúriában.
77	Újabb hadműveletek Közép-Ázsiában.
72-71	Háború a xiongnukkal.
71	Kínai csapatok törnek be az Altaj- és a Tianshan-hegység között fekvő Dzsungáriába.
67	Hadjárat a Turpan-medencében.
56	A nyugati területeket egyetlen protektorátussá szervezik *(Xiyuduhu)*.

Mongólia és Közép-Ázsia ❖ A felkelések és a polgárháború megakadályozták annak a támadó politikának a folytatását, amelyet az első Qin császár kezdett el. A Nagy Fal védtelenül maradt az i. e. 3. század vége és az i. e. 2. század kezdete közötti időszakban. A Mongóliában és az Ordosz vidékén élő nomádok szinte teljesen szabadon portyázhattak Észak-Kínában. Két fő útvonalat használtak. Az egyik a Shanxi tartomány legészakibb részén, a mai Datongon keresztül a Fen-folyó völgyébe vezetett; a másik útvonalon az Ordosz és Shaanxi tartomány folyóvölgyeinek érintésével Chang'an környékére lehetett eljutni. A kínai seregektől i. e. 201–200-ban elszenvedett vereség következtében a nomádok visszavonultak a Nagy Faltól északra eső területekre. Ez az állapot körülbelül i. e. 135-ig tartott. A Han császárok kénytelenek voltak a megalkuvás – *heqin*, azaz „béke és barátság" – politikájához folyamodni. I. e. 198-ban a xiongnuk vezére, a *shanyu*, akinek a kínai császár minden évben gazdag ajándékokat – selyem, alkohol, rizs és rézpénz – küldött, egy kínai hercegnőt vett feleségül. De már Wen császár idején (i. e. 179–157) a császár két legfőbb tanácsadója, Jia Yi (i. e. 200–168) és Chao Cuo (?–i. e. 154) bírálta ezt a megalkuvó politikát. A xiongnuk folyamatos betörései, a nomádok oldalára álló kínaiak száma és az egyre nagyobb követelések azonban megváltoztatták a kínaiak magatartását. A nomádoknak küldött ajándékok gazdagabbá és erősebbé tették őket. Amint megerősödött a központi hatalom, lehetőség nyílt arra, hogy a kínaiak ismét ellenőrzésük alá vonják a nomádok felvonulási útvonalait a Nagy Fal túlsó oldalán, s hogy folytassák az Első Császár által megkezdett terjeszkedést. Azokban a vitákban, amelyek i. e. 133-ban zajlottak a császári udvarban, végül az erőteljesebb politika hívei kerekedtek felül a megegyezés támogatóival szemben. Zhang Qian hadvezér híres missziója néhány évvel később valószínűleg szintén segített meggyőzni az embereket az általános offenzíva szükségességéről, mivel bebizonyította, hogy a Han uralkodók szövetségesekre lelhetnek Közép-Ázsiában. Zhang Qian i. e. 139-ben indult el nyugatra, hogy felkutassa a yuezhiket, a xiongnuk ősi ellenségeit. A nomádok tíz évig fogságban tartották, majd sikerült megszöknie, s eljutott a Szir-Darja felső folyásához és Dayuanbe, Fergāna földjére. Onnan továbbindult Baktriába, az Amu-Darja folyótól délre, ahol megtalálta az immár letelepedett életmódot folytató yuezhiket, akiket akkoriban a görögök indoszkítáknak tartottak és neveztek. I. e. 126-ban tért vissza Chang'anba, majd i. e. 115-ben ismét útnak indult, ezúttal a Balkas-tó délkeleti részén élő és lótenyésztéssel foglalkozó wusunok földjére. Újra felkereste Fergānát, majd Szogdianát és a közép-ázsiai oázisokat. Erről az útjáról azzal a meggyőződéssel tért vissza, hogy ezek az államok élénken érdeklődnek a kínai árucikkek, különösen a közülük legértékesebbnek tartott selyem iránt. Azt állította, hogy ajándékokkal ezeket az államokat kivétel nélkül a Hanok oldalára lehet állítani. Zhang Qian utazásai arra hívták fel a korabeli Kína figyelmét, hogy létezik egy kereskedelem, amely selymet és más kínai árukat szállít Közép-Ázsiába és a Pamíron túli területekre.

Úgy tűnik tehát, hogy azok a tényezők, amelyek Wu császár (i. e. 141–87) kiterjedt hódításait előidézték, nemcsak a központi hatalom megszilárdítását és az ütőképes hadsereg megszervezését foglalták magukban; a terjeszkedés okai között ott találjuk Kína gazdagságát és a gazdasági fellendülést is, amely tekintélyt biztosított a birodalomnak a szomszédos népek körében. Nem szabad megfeledkeznünk arról a diplomáciai tevékenységről sem, amely ugyanolyan fontos szerepet játszott a kínai terjeszkedésben Mongóliában, Mandzsúriában, Közép-Ázsiában és a trópusi régiókban, mint a katonai hódítás.

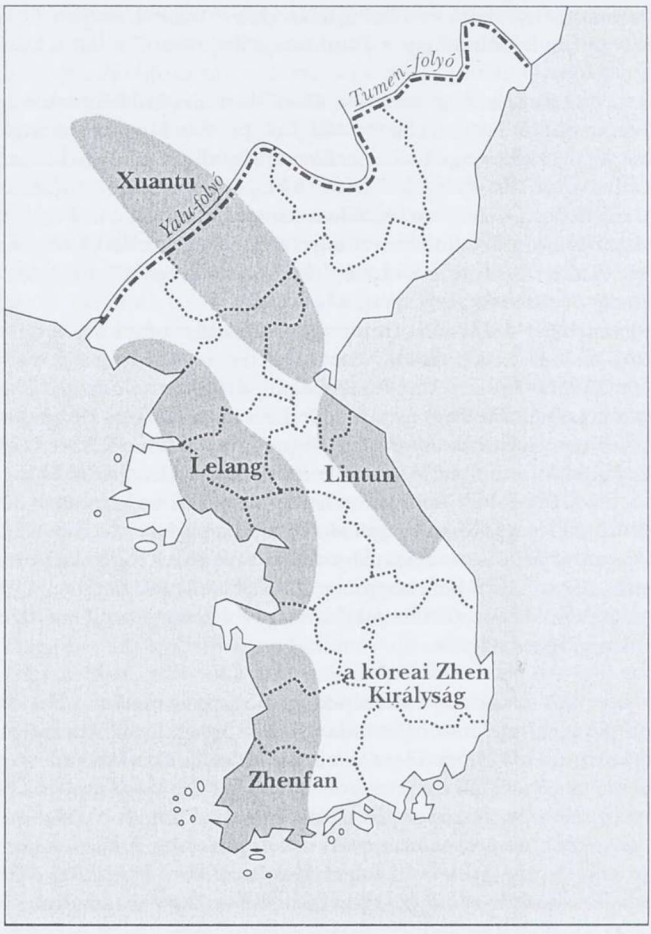
Az első nagyszabású és sikeres hadjáratra a xiongnuk ellen i. e. 127 és i. e. 119 között került sor. I. e. 124-ben, 123-ban és 119-ben több mint 100 000 fős, lovas és gyalogos erőkből álló expedíciós hadsereg indult Mongóliába. I. e. 115-től a Han császároknak többé már nem kellett aggódniuk az északi határok miatt. Miután i. e. 108-ban négy új tartományt

hoztak létre Korea északi és középső részén, a birodalom határai immár a Japán-tengertől a Yunnan tartománybeli Kunmingig, s Dunhuangtól egészen Vietnam középső részéig húzódtak.

Elképzelhetetlen azonban, hogy a Han uralkodók mindenhol képesek lettek volna tartós közigazgatás kiépítésére. Sok területen a hódítás pusztán kínai „beszivárgást" jelentett a gyakran kétséges lojalitású népek lakta területekre, ahol ezek a kínai közösségek az utakat és az átkelőhelyeket ellenőrzésük alatt tartó helyőrségek védelme alatt álltak. A Han császárok Koreában és az északi határvidéken katonai kolóniák *(tuntian)* létrehozásával igyekeztek megszilárdítani hatalmukat, amelyeknek kettős feladatuk volt: egyrészt az új földek feltörése és az öntözőrendszerek kiépítése révén a meghódított területek fejlesztése, másrészt pedig a hátország védelmének biztosítása.

Gansu tartományban i. e. 117-ben, Dunhuang és Zhangye néven két új tartományt hoztak létre, amit i. e. 115-ben két újabb, Wuwei és Jiuquan megszervezése követett. Ettől kezdve nagy erőfeszítéseket tettek az északnyugati területek kolonizálására. Wu császár uralkodása alatt közel kétmillió ember telepedett le ezen a vidéken. Néhány adat segít abban, hogy pontos képet alkothassunk e népességmozgás mértékéről. I. e. 127-ben 100 000 parasztot telepítettek le Shuofangban, az Ordosz északnyugati részén, Mongólia kapujában; i. e. 102-ben 180 000 földművelő-katonával népesítették be Jiuquan és Zhangye városát, és i. e. 120-ban, a Nyugat-Shandongot sújtó hatalmas áradásokat követően, a katasztrófa 700 000 kárvallottját költöztették át Shaanxi tartományba. Ezek a népességmozgások elég nagy mértékűek voltak ahhoz, hogy megváltoztassák Észak-Kínában a lakosság megoszlását, s kétségtelenül kedvezően hatottak a Sárga-folyó medencéjében található sűrűn lakott területek agrárgazdaságára.

Mandzsúria és Korea ❖ A mongóliai és közép-ázsiai hódítások mellett a Hanok igyekeztek északkeleti irányba is előrenyomulni, Mandzsúria és Korea felé. Ezeknek az erőfeszítéseknek a célja egyrészt az volt, hogy véget vessenek a xiongnuk uralmának a donghuk és wuhuanok felett, amelyek Délkelet-Mongóliában és a Liao-folyó medencéjében (Mandzsúria déli része) élő lótenyésztő népek voltak, másrészt, hogy a birodalom ellenőrzése alá vonják a kereskedelmi útvonalakat ezeken a területeken. A kínai kolonizáció Mandzsúriában azonban már régóta tartó folyamat volt, amely a Hadakozó fejedelemségek korában (i. e. 5–3. század) kezdődött. Olyan leletekre bukkantak, amelyek minden kétséget kizáróan a Yan fejedelemségből származó betelepülőkre utaltak Mandzsúriában. Ennek a fejedelemségnek a fővárosa a mai Peking szomszédságában volt. Ráadásul az egymástól alig 120 km-nyire fekvő (mint Szicília és Tunézia) shandongi partvidék és a Liaodong-félsziget, sőt Shandong és Korea között is már a Han-kor előtt létrejött a tengeri kapcsolat. Így érthetővé válik, hogy az i. e. 2. század végén a Han császár miért tett rendszeresen kísérletet arra, hogy Dél-Mandzsúria és a Koreai-félsziget síkságait a birodalmához csatolja. Miután i. e. 128-ban a kínaiak legyőzték a donghukat, tartományokat hoztak létre Mandzsúriában. I. e. 109 és 106 között Korea nagy része is kínai uralom alá került, ahol négy új tartományt szerveztek; északnyugaton Lelangot, délnyugaton Zhenfant, északkeleten Lintunt és északon, a Yalu-folyó két partján Xuantut. Korea nyugati partvidéke egészen a 4. század elejéig kínai kézen maradt. A kínaiak betelepülése ebben az időszakban magyarázatul szolgál a Koreai-félszigeten talált gazdag Han-kori leletanyagra. Az újabb lelőhelyek napjainkban történt felfedezéséig a koreai Lelangban talált kínai sírok falfestményeit tartották az ebből a korszakból fennmaradt legnagyszerűbb ilyen típusú műalkotásoknak.

8. térkép ❖ Han-kori kínai tartományok Koreában

Az északi hadseregek megszervezése ❖ Túlságos leegyszerűsítés lenne, ha a Nagy Falat egy, a nomád állattartókat és a kínai földműveseket és városlakókat elválasztó éles határvonalnak tekintenénk. A kínai világ északi határvidéke olyan zóna volt, ahol keveredett az egymással szemben álló földművelő és állattartó életmód. Az évszázadok során akadtak olyan időszakok, amikor a legelőterületek növekedtek a megművelt területek rovására, néha pedig a szárazabb vidékeket foglalták el s művelték meg a letelepedő népcsoportok. Ahogyan egyes állattenyésztő törzsek áttértek a földművelésre, úgy néhány *han* kínai is alkalmazkodott a nomád életformához. A sztyeppe felől érkező betörések elleni védekezés problémáit – az asszimilációs folyamatnak köszönhetően, illetve a diplomáciai ügyeskedés és a kereskedelmi áruforgalom következtében – olyan összefüggésrendszerben kell vizsgálnunk, amely legalább annyira kulturális, politikai és gazdasági, mint katonai jellegű. A Nagy Fal csupán egyetlen eleme volt egy sokkal összetettebb és kiterjedtebb rend-

szernek: szövetséges törzsek, amelyek közreműködtek a betörések elleni védekezésben; ellenőrzőpontok, erődítmények, előretolt helyőrségek; félkatonai települések; az odatelepített népesség megművelte területek; a lótenyésztés és így tovább.

A Han-hadseregek szerkezetét és az északi határvidék védelmi rendszerét viszonylag jól ismerjük a nagyszámú fennmaradt fa- és bambuszlelet feliratairól, valamint azoknak az ásatásoknak köszönhetően, amelyek a 20. század elejétől folynak a kínai *limes* Han-korban épült szakasza mentén. A fent említett szövegek Nyugat-Mongóliából, Juyan vidékéről és a szomszédságából, a Gansu tartomány nyugati részén található Dunhuangból származnak. Számuk megközelíti a tízezret. Vannak közöttük jelentések, hivatalos közlemények, leltárok, katonalevelek, töredékes jogi szövegek és egyebek. A kor szokását követve hosszúkás fa- vagy bambuszlapocskákra írták őket, amelyeken gyakran csak egyetlen sor írásjegy található, dátumaik az i. e. 100 és i. sz. 100 közötti időszakra esnek.

A határ közelében kétféle katona állomásozott: a földművelő-katonák, akiket „az öntözőcsatornák katonáiként" *(hequzu)*, vagy a „magtárak katonáiként" *(kuzu)* ismertek, illetve az előretolt helyőrségekben szolgálatot teljesítő harcosok. Az első védelmi vonalban szolgáló csapatok idejének jelentős részét az őrszolgálatok, az őrjáratok és a harci gyakorlatok tették ki. Különböző jelzőrendszerek segítségével – vörös és kék zászlók, nappali füstjelek és éjszakai tűzjelek, az egyiptomi gémeskutakhoz hasonló, hosszú, csuklós póznák használata a jobb láthatóság érdekében – minden őrhely állandó kapcsolatban állt a szomszédos őrhelyekkel és a hátvéd csapattal. Erről a jelzőrendszerről, amely egy meglehetősen bonyolult kódrendszer révén viszonylag pontos és gyors információkat továbbított az ellenséges csapatmozgásokról és támadásokról, már i. e. 166-ban említést tesznek a szövegek. Minden elküldött és fogadott üzenetet írásban rögzítettek. Az egyes őrhelyek vezetőit az erősen bürokratikus adminisztráció rengeteg levél megírására kötelezte, s arra, hogy pontos feljegyzéseket készítsenek nemcsak a harci tevékenységekről, hanem az élelmezésről és a fegyverraktárban tárolt fegyverekről – íjakról, nyílvesszőkről, számszeríjakról, katapultokról – is. Az őrjáratokon a katonáknak széles sávokban el kellett simítaniuk a földet és a homokot, hogy észrevehessék a nomádok nyomait. Feladatuk volt az épületek rendben tartása, a tüzelőanyag gyűjtése is, s ők készítették a nyílvesszőket és az agyagtéglákat, amelyeket a napon szárítottak ki, sőt vámtisztek és rendőrök is voltak egyben. Mindent, ami áthaladt a határállomáson – ember, lábasjószág, kereskedelmi árucikkek –, szigorú vizsgálatnak vetettek alá. Ha szökevényt kerestek, pontos személyleírást küldtek szét a csapatoknak. Számos bizonyíték van arra, hogy Kínában a Han-korban már használtak útlevelet, amelynek története egészen a Hadakozó fejedelemségek koráig nyúlik vissza, csakúgy, mint arra, hogy nyomozókutyákat alkalmaztak. A határátkelőhelyeknek kellett gondoskodniuk a diplomáciai karavánok szükségleteiről is. A korabeli dokumentumokból kiderül, hogy a kínai *limes*t védő helyőrségeknek milyen sokféle feladatot kellett ellátniuk. A szoros értelemben vett katonai tevékenység csupán az egyik formája volt a kínai világ és a nomád állattenyésztők közötti kapcsolatoknak.

A Han-hadseregek a Qin fejedelemségben és később, a birodalom idején is alkalmazott rendszer alapján szerveződtek: a kötelező katonai szolgálaton. Az egészséges harminc éves férfiakat a lakóhelyük szerinti tartományban egy évre besorozták a hadseregbe. A főváros közelében fekvő területeken legalábbis így működött a rendszer; a határvidékeken a besorozott újoncok hosszabb időre a hadseregben maradtak. A határok mentén azonban zsoldos katonákat is alkalmaztak. A Wu császár idejében szervezett expedíciós seregek jelentős ütőerőt képviselő szövetséges barbár csapatokból, kínai zsoldosokból és olyan elítéltekből álltak, akiknek engedélyezték, hogy a hadseregben szolgálják le büntetésüket. Wu császár uralkodását követően a sorozott katonákból álló csapatok számát fo-

kozatosan csökkentették; a Keleti Han-dinasztia hadseregeiben már főleg veteránok, zsoldosok és a barbár szövetségesek népes különítményei szolgáltak.

A Han-seregek előrenyomulása a trópusi területek felé ❖ A kínai terjeszkedés a Jangcétól délre eső területeken Kelet-Ázsia történelmének egyik meghatározó eseménye, egyrészt hosszú időtartama – közel három évezred –, másrészt az expanziót kísérő változások miatt: például az emberfajták keveredése, az ősi kultúrák eltűnése vagy átalakulása, egész népcsoportok elvándorlása és a kulturális vívmányok kölcsönös átvétele. Napjainkra a bennszülött népek kultúrájának csak egy kis töredéke maradt fent, ami nem teszi lehetővé számunkra – egyes jellegzetességeik figyelemre méltó folytonossága ellenére –, hogy bármelyikükről is pontos képet alkothassunk, sem azt, hogy rekonstruálni tudjuk ezeknek az ősi etnikumoknak az egykori földrajzi megoszlását. Úgy tűnik, hogy egyes népcsoportok teljesen eltűntek. A kínai hódítás és az egyre nagyobb mértékű asszimiláció nyomán a nagy fejedelemségek és a gazdag királyságok sorra megsemmisültek, illetve elvesztették területük jelentős részét. Egyedül a régészetnek köszönhető, hogy végül is néhány bennszülött kultúráról pontos ismeretek birtokába jutottunk. Például 1956-ban és a rákövetkező néhány évben teljesen váratlanul megdöbbentő leletegyüttes került elő, amely alapján rekonstruálni lehetett, milyen volt valójában az egykori Dian Királyság, amelynek kormányzati központja a mai Yunnan tartománybeli Kunminget övező síkságon volt, s amelyről a Han-kori forrásokban rövid utalások találhatók. Ez az állam, amelynek gazdasága a fejlett szarvasmarha-tenyésztésen és a mezőgazdaságon alapult, a Hadakozó fejedelemségek korának végén és az i. e. 2. század során kapcsolatokat tartott fent a tőlük keletre élő, a Sichuan tartományt Guangdong tartománnyal összekötő utakat ellenőrzésük alatt tartó, harcias yelang és a Nyugat-Yunnanban élő kunming törzsekkel, valamint a chengdui medencében letelepedett kínaiakkal. A királyság kezén voltak a Jangce felső folyása és a Burma közötti átkelőhelyek. Virágzó kereskedelme magyarázatul szolgál arra, hogyan alakulhatott itt ki egy sajátos, számos különböző stílusjegyet ötvöző bronzművészet, amelyre a legnyilvánvalóbban – amit talán a legkevésbé várnánk – az Ordosz vidékének és a sztyeppéknek a bronzművessége hatott. Az 1955 és 1960 között, a Kunming-tótól délkeletre, a Shizhaishannál folytatott ásatások során művészi kidolgozású, kaurikagylókkal – a fejedelmi családokat védelmező szent tárgyakkal – díszített bronzedények kerültek elő, fedelükre különböző jeleneteket ábrázoló domborműveket vésték. Ezek a jelenetek rendkívül sokat elárulnak a gazdaságról, a vallási kultuszokról és a lakók mindennapi életéről. A Dian Királyság i. e. 109-ben semmisült meg a kínai seregek csapásai alatt. A fejedelem egészen Zhao császár (i. e. 87–74) trónra lépéséig megtartotta címét, melyet azonban egy felkelést követően eltöröltek. A kínaiak betelepülése után ez a jelentős civilizáció nyom nélkül eltűnt.

I. e. 86-ban és 82-ben a nyugat-yunnani kunming törzsek ellen indított két hadjárat a kínai hódítások határát egészen a Burmába vezető utakig tolta ki. Az észak-burmai Shan Királyság az 1. század fordulóján hódolati adót küldött (a 94-es, 97-es és 120-as követjárások alkalmával) az akkori császári fővárosba, Luoyangba.

Hànôitól mintegy 150 km-re délre, a Thanh-hóában fekvő Đông-sonban, egy 1924-es feltárás helyszínén egy másik bronzkori – halász, vadász és földműves – civilizáció nyomaira bukkantak, amely körülbelül egyidős lehetett a Dian Királysággal. Az emberek cölöpökre épített házakban éltek, és vallási jelenetekkel díszített bronzdobokat használtak, melyeken tollakkal ékesített táncosok láthatók. Hangszereik egyike, a *khene* olyan fúvós hangszer, amely a trópusi öv sok más pontjáról is előkerült, s a kínai *sheng* nevű hangszer őse. Mind a Kína, mind pedig a sztyeppe felől érkező hatások megfigyelhetők a Đông-son

civilizációnál. Az importált árucikkek között találtak egy, a Hadakozó fejedelemségek korából származó vázát és kardot, valamint néhány érmét Wang Mang (9–25) idejéből.

Ami igaz a Dian és Đông-son kultúrákra, valószínűleg igaz azokra az államokra is, amelyekkel kapcsolatban nem kerültek elő régészeti leletek. A tengerre néző, hegyekkel elszigetelt Fujian tartományban és Zhejiang tartomány déli területein az i. e. 3–2. században szintén léteztek ilyen független királyságok. A Min-Yue állam lakói (Min a Fuzhou-folyó és Fujian tartomány hagyományos neve) azokhoz a halászattal foglalkozó népcsoportokhoz tartoztak, amelyek már a legősibb időktől kezdve benépesítették a Zhe-folyó torkolatától a vietnami Huếig húzódó tengerpartot. Az Első Császár hadjáratai még csupán „átmeneti" csatározások voltak, tartós következmények nélkül, de az i. e. 2. század végén Han-csapatok nyomultak be erre a területre, s i. e. 110-ben legyőzték a Min-Yue Királyságot.

A termékeny síkságokkal (a Kanton környéki Xijiang-medence és a Vörös-folyó deltája) övezett tengerparti területeken, azaz Guangdong tartományban és Vietnamban egészen a mai Đà-nẵng városáig, már a Hadakozó fejedelemségek korában (i. e. 5–3. század) megjelentek a kínai kereskedők. Az i. e. 221 és 214 közötti déli hadjáratai során az Első Császár a mai Guilin (Északkelet-Guangxi), Kanton és Hànôi környékén helyőrséget állított fel. A Qin Birodalom bukása után azonban egy független királyság jött itt létre; az uralkodócsalád a Zhao nevet viselte, és vélhetően félig kínai származású volt. Ez az állam a Déli Yue Királyság (Nanyueguo) néven vált ismertté, amely elnevezés a kínai szintaxis szabályai szerint megegyezik Vietnam (Nam-Việt) nevével. Az itt élő emberekről, akik minden bizonnyal a mon-khmerek és a thaiok ősei voltak, feltételezhető, hogy főleg kereskedelemmel és halászattal foglalkoztak. Legfontosabb kikötői Kanton, Hepu (Guangdong tartománynak a Leizhou-félszigettől nyugatra elterülő, gyöngyhalászatáról híres vidékén), valamint a Tonkini-öbölben fekvő egyik kikötő voltak. A Déli Yue Királyság elefántcsonttal, gyöngyökkel, teknősbékapáncéllal, rinocéroszszarvval, növényi rostokból készült textíliákkal és a déli szigetekről származó rabszolgákkal kereskedett. Számos katonai expedíciót követően, amelyek közül a legkorábbira i. e. 181-ben került sor, a Han-csapatok i. e. 113-ban betörtek a Kantont övező síkságra és a Vörös-folyó deltavidékére, majd két évvel később a Déli Yue Királyság területén kínai tartományokat hoztak létre.

A Hanok kezén lévő trópusi, egészségtelen klímájú dél-kínai és vietnami területeket azonban a folyamatos bizonytalanság jellemezte. A növényzet és a gyakran hegyes domborzati viszonyok rendkívül alkalmasak voltak a gerilla-hadviselésre. Állandók voltak a rajtaütések és az összecsapások. A Wang Mang (9–23) uralkodását és a Han-restaurációt első éveit végigkísérő viszálykodások idején jelentősen megnövekedett a Yunnan és Guangdong tartományba, illetve a Vietnam északi és középső vidékeire kivándorló kínaiak száma. 40-től azonban a Vörös-folyó völgyében mind több helyen törtek ki lázadások. Ezek végül egy, a mai Vietnam középső és északi területeinek egészére, valamint a nyugat-guangdongi Hepu város vidékére kiterjedő általános felkelésbe torkollottak, amelyet két leánytestvér, Tru'ng Trắc és Tru'ng Nhị vezetett: az idősebbik rövidesen felvette a királynői címet. Őket a mai napig a nemzeti függetlenségi mozgalom hőseiként tisztelik Vietnamban. Végül „a hullámok parancsolójának és megszelídítőjének" kinevezett Ma Yuannak (i. e. 14–i. sz. 49), i. sz. 43-ban sikerült levernie a lázadást.

Az első kitörés Délkelet-Ázsiába és az Indiai-óceán térségébe ❖ A Hanok hatalmának megszilárdulásával Guangdong tartományban és Vietnamban a kínai befolyás egész Délkelet-Ázsiára kiterjedt. Kambodzsában előkerültek a kínai balták mintájára készített bronzbalták. Borneón, Nyugat-Jáván és Dél-Szumátrán pedig az 1. századból származó Han-kori agyagedény-töredékekre bukkantak. Ugyanakkor a Han-tartományok déli irányú terjeszkedése

nyomán Délkelet-Ázsia és az indiai-óceáni térség országainak először nyílt alkalmuk arra, hogy közvetlen kapcsolatokat létesítsenek a kínai világgal. Az első lista a déli tengerek és az Indiai-óceán hajózási útvonalairól az i. e. 1. században íródott, *A Han-dinasztia története* című mű egyik bekezdésében (28b fejezet) található. Ezek a kapcsolatok azonban csak az időszámításunk utáni első évszázadokban indultak komoly fejlődésnek, az indoiráni népek tengeri terjeszkedésének köszönhetően, amit a 3. századtól a tengeri hajózás gyors növekedése követett Dél-Kínában. A régészeti leletekből (amelyek például a Kanton környékén, a Guangxi tartománybeli Guixianban és a Hunan tartománybeli Changshában feltárt sírokból kerültek elő) tudjuk, milyen tengerentúli árucikkeket hoztak be Kínába a Han császárok alatt: üveg, ámbra, achát és karneolagát. Az előkerült temetkezési szobrocskák némelyike azt a feltételezést támasztja alá, hogy Délkelet-Ázsiából rabszolgákat is szállítottak Kínába. A jázmint *(moli)*, ami szintén külföldről származott, a 3. században kezdték el szaporítani Kanton környékén. 89 és 105 között indiai követségek érkeztek a Han-udvarba. A Kína és Jáva szigete közötti hivatalos kapcsolatokról pedig először 132-ben történik említés.

Az indoiráni tengeri kereskedelem fejlődése, amelyben valószínűleg számos tényező közrejátszott – a navigációs technikák fejlődése, az India, Közép-Ázsia és a Földközi-tenger medencéje közötti áruforgalom megnövekedése, a buddhizmus (vagyis a kereskedők vallása, amely megszünteti a félelmet a világi bűnökkel való beszennyeződéstől) terjedése és az új, aranytermelő országok felfedezése, miközben az Eurázsia északi részén áthaladó útvonalak el voltak vágva –, feltétlenül az időszámításunk utáni néhány évszázad legjelentősebb eseményei Ázsia történelmében. Alapvetően erre vezethető vissza a hinduizmus elterjedése Délkelet-Ázsia part menti síkságain. Ennek köszönhető, hogy a Han-kori Kína átmenetileg kapcsolatba került a Római Birodalom legkeletibb területeivel. Az indoiráni kereskedelem egyik legnagyobb csomópontja vélhetően az ősi kambodzsai királyságban, Funanban (Phram), a Mekong deltájában fekvő egyik kikötő volt. Ennek az ősi városnak a területéről a 2–6. századból származó maradványok mellett egy 152-ben vert, Antonius Pius császár (138–161) és egy Marcus Aurelius császár (161–180) arcképével díszített római érme is előkerült. *A Liang-dinasztia története* (502–557) 54. fejezete azt írja, hogy a Han uralkodók idejében a Da Qinből („Nagy Qinnek" nevezték a Római Birodalom keleti területeit) származó kereskedők rendszeresen felkeresték Funant. 120-ban az egyik burmai királyság olyan táncosokat és mutatványosokat küldött ajándékba a luoyangi császári udvarnak, akik Da Qin földjéről érkeztek hajóval Kelet-Ázsiába. A kínai források megemlékeznek egy 166-ban érkező, római kereskedőkből álló „küldöttségről"; a kereskedők vélhetően Palmürából származó szírek voltak, és valahol Vietnam középső részén szállhattak partra. A krónikák még további két hasonló követségről emlékeznek meg, az egyik 226-ban érkezett Nanjingba, a másik 284-ben Luoyangba.

A Földközi-tenger keleti medencéje és Dél-Kína közötti kapcsolatoknak nem csupán mint érdekességeknek van jelentőségük: annak az árucsere-forgalomnak a létezését bizonyítják, amely valamilyen szinten hatással volt a világgazdaságra, s amelyre élénkítően hatott a kínai selyem vonzereje.

6. fejezet

A HÓDÍTÁSOK OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Miként a sztyeppei xiongnuk nagy nomád birodalmának hatalmát is valószínűleg a Kínából importált vas és selyem alapozta és erősítette meg, a Han császárok ázsiai terjeszkedése is főképp a kínai világ gazdasági fellendülésével függött össze. A gazdasági fellendülés azonban nemcsak a Han-kori Kína erejét és a határokon túli tekintélyét alapozta meg, hanem a katonai és diplomáciai terjeszkedésre – azáltal, hogy felkeltette a kínai uralkodók figyelmét a Mongóliával, Koreával, Közép-Ázsiával, Dél-Kínával és Észak-Indiával folytatott kereskedelemre – is ösztönző hatással volt. A kínai világ gazdagsága és a Han császároknak azon politikája, hogy ajándékokat küldözgettek szomszédaiknak, azonban lassanként megváltoztatta az eredeti helyzetet, s oda vezetett, hogy a „barbárok" betagozódtak a birodalomba. Ennek következtében az i. e. 1. századtól kezdődően már kisebb erőfeszítésekre volt szükség a hódításokhoz, s lelassult az északi és északkeleti területek kínai kolonizációjának az üteme.

A Han Birodalom és a közvetlen szomszédai közötti kapcsolatokban bekövetkező változások, valamint a gazdasági fellendülés együttesen annak a katonai, paraszti és kisbirtokos társadalmi rétegnek a fokozatos felbomlását eredményezték, amelyek Wu császár (i. e. 141–87) idején Kína erejét adták. A Han-dinasztia restaurációjának végrehajtói 25 után, a trónbitorló Wang Mang uralkodását követően a folyamatosan növekvő vagyonú és hatalmú, befolyásos előkelőségek családjai voltak.

Gazdaság és politika

A kereskedelem és a terjeszkedés ❖ Valószínűleg már az i. e. 4–3. század során kifejlődtek a kereskedelmi kapcsolatok Zhao és Qin fejedelemségek és Mongólia, illetve Közép-Ázsia között. Ugyanez igaz lehetett Yan és Qi fejedelemségre Mandzsúriával és Koreával, valamint Chu fejedelemségre Sichuan és Yunnan tartománnyal kapcsolatban. Számos, a Hadakozó fejedelemségek korából származó tőr alakú érme *(mingdao)* került elő a koreai és mandzsúriai ásatásokról. Mindez azt bizonyítja, hogy ezek a területek kereskedtek a mai Peking környékén elterülő egykori Yan fejedelemséggel és az északkeleti vidékekkel. Másrészről viszont minden bizonyíték amellett szól, hogy a Qin fejedelemségben előállított selymet nyugatra exportálták. Feltehető, hogy így ismerték meg a selyem földjét Indiában. A „Cina" elnevezés is valószínűleg az i. e. 4–3. században keletkezett.

A Kína és az ázsiai kontinens különböző vidékei közötti, Han-kori kereskedelmi kapcsolatok és számos régészeti lelet azt látszik alátámasztani, hogy összefüggés van a Han Birodalom i. e. 2. századtól kezdődő terjeszkedése és azoknak a fő kereskedelmi útvonalaknak a felfedezése, illetve ismerete között, amelyek a korabeli kínai világot Dél-Kínával,

Délkelet-Ázsiával, Közép-Ázsiával, valamint az indiai és iráni határvidékkel kötötték össze. Zhang Qian utal arra, hogy a Közép-Ázsiában és az Amu-Darjától északra és délre élő népcsoportok érdeklődnek a kínai selymek iránt. E jelentés alapján döntöttek a kínaiak a határozott terjeszkedő politika mellett a Tarim-medence és a Pamíron túli területek irányába. Ugyancsak Zhang Qian meglepő felfedezése nyomán, aki baktriai követjárása idején olyan bambuszanyagot és ruhákat látott, amelyek Burma és Észak-India érintésével, Sichuan tartományból kerültek Baktriába, döntötte el Wu császár, hogy hadjáratokat indít Yunnan tartományba, hogy ellenőrzése alá vonja e térségek kereskedelmi útjait. A kínaiak Guizhou tartomány elleni hadjáratainak hátterében Tang Meng állt, aki arra a következtetésre jutott, hogy létezik egy Sichuan tartományt Kantonnal összekötő kereskedelmi útvonal – i. e. 135-ben, Guangdong tartománybeli követjárása idején ugyanis olyan mártásra bukkant, amelyet Sichuan tartományból importált gyümölcsökből készítettek.

Kína politikai terjeszkedése és gazdasági felvirágzása az i. e. 2. században természetesen elkerülhetetlenül együtt járt a kereskedelem jelentőségének növekedésével, valamint azzal, hogy a kereskedelem, a háborúskodás és a diplomácia még szorosabban összefonódott. A kínai helyőrségek Koreától Ázsia szívéig húzódó láncolata, a diplomáciai kapcsolatok megteremtése és a fontos kereskedelmi útvonalak ellenőrzésének megszerzése különösen kedvező helyzetet teremtett a kereskedők számára. A Han-korban a sztyeppéket átszelő karavánok leginkább mozgó városokhoz hasonlítottak. 84-ben az északi xiongnuk földjéről érkező, Chang'anba tartó követséget, amelyben ott utazott maga a xiongnu fejedelem, a *shanyu* és a fejedelmi család hercegei, egy százezer szarvasmarhából álló gulya kísérte. 135 telén egy rajtaütés során a wuhuanok több mint ezer szekeret zsákmányoltak, amelyek tulajdonosai Hebei tartományból származó kínai kereskedők voltak. A határ menti városokban, ahol az ott állomásozó helyőrségek katonái is részt vettek a kereskedésben, nagy piacokat hoztak létre. Az a város, amely a Pekingtől északnyugatra fekvő mai Zhangjiakou helyén állt, ahová a Keleti Han-dinasztia végén a wuhuanok és a xianbeiek (szienpik) jártak kereskedni, jó példája az ilyen határ menti, nagy kereskedelmi központoknak. A 2. század végén, a sárgaturbánosok 184-ben kitört felkelése nyomán meginduló menekültáradat lendületet adott a város fejlődésének.

Ebben a „nemzetközi" árucsere-forgalomban nehéz azonnal megkülönböztetni, mi származik ténylegesen a magánkereskedelemből, s mi a hódolati adó formájában megjelenő hivatalos kereskedelemből. A hódolati adó olyan árucserét jelentett, amely a Han uralkodók és szomszédaik politikai, néha családi kapcsolatainak szorosabbra fűzését szolgálta. A hivatalos karavánokba kereskedők furakodtak be, akik kihasználták a kínai helyőrségek nyújtotta védelmet; néhányan közülük, akik távoli királyságokból érkeztek, még ennél is tovább mentek: egyenesen országaik hivatalos követeinek adták ki magukat. Miután a Han-seregek Wu császár idején utat nyitottak Ázsia szíve felé, a kínai kereskedők valósággal elözönlötték az oázisövezetet. Úgy tűnik, a Han császárok külpolitikája teljes egészében az ajándékok, azon belül is a különösen nagy értékű tárgyak cseréjére épült. A birodalom határvidékén élő közvetítők megsemmisítésével, akik a kínai áruk (főleg a selyem) kereskedelmén gazdagodtak meg, s vívtak ki tekintélyt maguknak, a Han uralkodók célja nem is annyira közvetlen hatalmuk kiterjesztése, mint inkább diplomáciai kapcsolataik fejlesztése volt. Ezért tevékenységük leggyakrabban a kereskedelmi útvonalak ellenőrzésének megszerzésére és a helyőrségek felállítására korlátozódott, mégpedig azokon a pontokon, ahol a kereskedők karavánjai áthaladtak. Ez nemcsak a közép-ázsiai oázisok esetében volt így, amelyekre állandó fenyegetést jelentettek a sztyeppei népek betörései, hanem a bennszülött törzsek lakta délnyugat-kínai hegyes vidékeken is, ahol az őslakosok hűségében soha nem lehetett megbízni.

Az ajándékozás politikája és a selyemkereskedelem ❖ Annak érdekében, hogy kiterjesszék befolyásukat a szomszédos államokra, a maguk oldalára állítsák őket, s hogy az ellenségeik között viszályt szítsanak, a Han uralkodók a hivalkodó bőkezűség politikáját alkalmazták, amelynek rendkívül magas költségei és tudatos rendszeressége bámulatba ejtő. Talán a világ egyetlen más országa sem tett ekkora erőfeszítéseket, hogy ajándékokkal halmozza el szomszédait, így változtatva át az ajándékot politikai fegyverré. A Han-kor négy évszázada során a sztyeppei és az oázisövezetben élő népek és kisebb mértékben a délnyugat-kínai hegyvidékek őslakosai felbecsülhetetlen mennyiségű selymet – Kína legalapvetőbb kereskedelmi árucikkét – és más értékes kínai termékeket kaptak. Ezek az ajándékok már az i. e. 2. századtól nagyon bőségesek voltak, de az i. e. 1. század második felétől kezdve értékük gyors emelkedésnek indult, s a Keleti Han-dinasztia uralkodói idején érték el a csúcspontot. A következő néhány adat jól érzékelteti a növekedést:

8. táblázat ❖ A Han-dinasztia selyemajándékai az i. e. 1. században

	a gubóselyem súlya *jin*ben (0,5 kg)	a selyemvégek száma
i. e. 51	6 000	8 000
i. e. 49	8 000	8 000
i. e. 33	16 000	18 000
i. e. 25	20 000	20 000
i. e. 1	30 000	30 000

91-ben a déli xiongnuknak küldött selyem összértéke 100 900 000 rézpénzt *(qian)* tett ki, s ugyanabban az évben az oázisok királyságai is 74 800 000 rézpénz értékű ajándékokat kaptak. Zhang Qiannek a második, Dzsungáriába és a Pamír vidékére tett utazása idejére, tehát az i. e. 2. század végére, Közép-Ázsiát már oly mértékben elárasztották a kínai árucikkek és a selyem, hogy azokon a vidékeken jelentős mértékben vesztettek korábbi értékükből és vonzerejükből.

A birodalom éves összbevétele az i. e. 1. századtól körülbelül i. sz. 150-ig – eltekintve a császár 8 milliárdos magánjövedelmétől – a becslések szerint megközelítőleg 10 milliárd rézpénzt tett ki. Ebből a 10 milliárdból minden évben 3–4 milliárdot emésztettek fel a külföldre küldött ajándékok. Nem nehéz elképzelni, milyen következményei lehettek ezeknek a bőséges adományoknak Kína gazdaságára nézve – bizonyára egyszerre hatott serkentőleg a termelésre, s gyengítette a birodalom gazdaságát általában –, s mennyire megélénkítették a kereskedelmet Kelet-Ázsia, India és Irán északi vidékei és a Földközi-tenger medencéje között.

Bár egyértelmű, hogy a kínai áruk kereskedelmének kezdete időben megelőzte az első Qin császár által végrehajtott országegyesítést, mégis a xiongnuknak és a közép-ázsiai királyságoknak juttatott ajándékok nyomán ez a jelenség valószínűleg addig soha nem látott méreteket öltött. Az eurázsiai kontinensen felvirágzó selyemkereskedelem, amelyben Kína, Közép-Ázsia, Észak-India, a Parthus Birodalom és a Római Birodalom vettek részt, a Keleti Han-dinasztia császárai alatt, az 1–2. században még nagyobb fejlődésnek indult. A híres Selyemút, amely a hagyomány szerint a Sárga-folyó völgyét kötötte össze a Földközi-tengerrel, a Gansu tartománybeli városokon, a mai Xinjiang Autonóm Területen található egykori oázisokon, a Pamír-hegységen, Transoxanián, Iránon, Irakon és Szírián haladt keresztül. Hotan, a Takla-Makán-sivatag déli peremén futó út mentén fekvő, jádéban gazdag oázis, úgy tűnik, egyike volt a selyemkereskedelem legnagyobb központ-

jainak; a Hotantól északra elterülő Niya oázisban ugyanis a Keleti Han-dinasztia idejéből származó selyemmaradványokat találtak, melyek nagymértékben hasonlítottak a palmürai sírokban – keletkezési idejüket 83 és 273 közé teszik – felfedezett szövetekhez. Feltehetőleg azonban India is gyakran játszott közvetítő szerepet a Kína és a Földközi-tenger között zajló kereskedelemben, mivel bizonyítottan a Sichuan tartományban készült, illetve azon keresztül szállított kínai selymet az Indus és a Gangesz menti síkságokon mint kínai, azaz a Qin fejedelemségből származó árucikket már az i. e. 4–3. században ismerték. Egyes régészeti leletek alapján úgy látszik, hogy Wu császár uralkodása idején a közép-ázsiai Han-terjeszkedés szorosabbra fűzte a kapcsolatokat Északnyugat-Indiával. A Római Birodalomba érkező selyem egy részét biztos, hogy közvetlenül az Indus völgyéből importálták. Mivel a parthusok és a nabateusok, akik 25 százalékos adót vetettek ki a kereskedelmi árukra, ellenőrzésük alatt tartották a Transoxania és Irán, valamint a Földközi-tenger közötti kereskedelmet, az 1. és 2. századokban Róma a déli, tengeri kereskedelmet támogatta, mivel ez az útvonal lehetővé tette, hogy megkerüljék a parthusok birodalmát. Tudomásunk van arról, hogy Gan Yinget, akit 97-ben a Han császár Da Qin földjére küldött – ez a név a Római Birodalom keleti tartományait jelölte –, a parthusok megakadályozták útja folytatásában.

Noha a kínai selyemexport nagy része a Közel-Keletre és Földközi-tenger medencéjébe irányult, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez a kereskedelem, amint azt a régészeti leletek is alátámasztják, lényegében egész Ázsiára kiterjedt. Selyemmaradványokat találtak ugyanis távol a Selyemúttól a belső-mongóliai Juyanben, Ulánbátortól 130 km-re északra, Noin-Ulában, a burját-szibériai Ilmova-Padban, sőt még a krími Kercsben is.

A barbárok elkínaiasodása és beolvadása a birodalomba ❖ A barbároknak szánt ajándékok egy tudatos, hosszú távú politika részét alkották. Az elképzelés az volt, hogy a kínaiak először magukhoz csábítják és kiszakítják őket az egész sztyeppeövet és a közép-ázsiai oázisokat uralma alatt tartó hatalmas xiongnu törzsszövetségéből, majd hosszú távon hozzászoktatják a fényűzéshez, s ezáltal megvesztegethetővé teszik őket.

A Han-udvarba látogató xiongnu vezetők, a *shanyu*k és a közép-ázsiai fejedelmek tiszteletére fényűző fogadásokat rendeztek, amelyeken kivételesen értékes ajándékokkal halmozták el őket. Az olyan *shanyu*k első látogatásai, akik kinyilvánították hűségüket a chang'ani udvar iránt, fontos politikai eseménynek számítottak. A későbbiekben a kínaiakat a rendkívül magas költségek miatt aggasztani kezdték ezek a túlságosan is gyakori hűséglátogatások. I. e. 3-ban a Han császár már nem fogadta a déli xiongnuk fejedelmét, majd 45-ben nem terjesztették ki a hódolati adó rendszerét – ami többe került volna a birodalomnak, mint a környező államoknak – arra a tizennyolc közép-ázsiai királyságra, amelyek ajándékokat és túszokat készültek Luoyangba küldeni.

Az idegeneknek adományozott hivatali címek, a császártól ajándékba kapott pecsétek és a diplomáciai protokoll által szabályozott, a birodalom minden szövetséges államát magában foglaló hierarchiában elfoglalt különleges rang elismerése további, távolról sem elhanyagolható előnyökkel járt az idegen fejedelmek számára. Az azonban kivételes kitüntetésnek számított, ha valakit vérrokoni kapcsolatok fűztek a Liu családhoz. A politikai szövetségek házassággal történő megerősítésének gyakorlatát számos későbbi kínai és sinizálódott dinasztia alkalmazta, egészen a Qing-korig. A Han hercegnők így megismertették új hazájukat a kínai életmóddal, szokásokkal, kultúrával és Kína pompájával. Jelenlétük ezekben az országokban ürügyül szolgált a kínai követjárásokra. Az egyik leggyakrabban alkalmazott módszer a Han-korban az volt, hogy a behódolt államok túszokat *(zhi)* küldtek a császári udvarba. Hűségük zálogaként a közép-ázsiai királyságok uralkodói és a

törzsszövetségek vezetői saját fiúgyermekeiket ajánlották fel, akiket fényűző módon láttak vendégül a fővárosban a császár költségére. Itt kínai nevelésben részesültek, s gyakran hivatalokat kaptak a császári testőrségben vagy a palota belső adminisztrációjában. Miután sikerült áttéríteni őket a kínai kultúrára és életmódra, visszatérve saját hazájukba a Han-befolyás közvetítőiként működtek. A túszküldés intézménye, amellett, hogy biztosítékul szolgált a szövetségek felmondása ellen, olyan eszközzé vált, amelynek segítségével Kína sokkal egyszerűbben be tudott avatkozni a vazallus államok dinasztikus ügyeibe.

A Han-dinasztia diplomáciai tevékenysége, tehát a selyem és más kínai termékek ajándékozása – a xiongnu törzsfők sírjaiban nagy mennyiségben találtak lakkárut, jádét, agyagedényeket, bronztükröket, pénzérméket és selyemdarabokat –, a különböző címek adományozása, a házassági szövetségek és a túszküldés intézménye hosszú távon mind eredményesnek bizonyultak. Mandzsúriától Közép-Ázsiáig a Han császárok rendszeres kapcsolatokat építettek ki a Kínát támogató népek „alárendelt" államaival *(shuguo)*. A különböző eredetű törzseknek az i. e. 3. században, a xiongnuk vezetésével létrehozott szövetsége az i. e. 1. században részekre szakadt. I. e. 60-ban a xiongnu törzs öt kisebb, egymással ellenséges törzsre bomlott szét, s ez a széthullási folyamat tovább gyorsult, miután i. e. 51-ben Huhanye, az egyik legbefolyásosabb *shanyu* a Han császárok oldalára állt. I. e. 43-ban a sztyeppei népek két csoportra szakadtak, a kínaiakhoz pártoló déli xiongnukra és a birodalommal szemben álló északi xiongnukra. Ez a közel egy évszázadig tartó kínai erőfeszítések végső sikerét jelentette. A határ menti törzsek, amelyek megközelítőleg a mai Belső-Mongólia területén éltek, az ütközőzóna szerepét töltötték be a letelepedett, földműves kultúra és a legharciasabb törzsek között. Ez utóbbi, nomád életmódot folytató törzseknek a szállásterületei az ütközőzónától északra, egészen a Bajkál-tó vidékéig húzódtak. I. e. 36-ra a Han császárok gyakorlatilag egy évszázadra elhárították a sztyeppei népek felől érkező minden fenyegetést.

A kínai világ északi határvidékének lakossága egyenlőtlen mértékben fejlődött. Az északnyugati, a Han császároknak i. e. 98-tól kezdve hódolati adót fizető qiangoknál, akik félig már alkalmazkodtak a letelepedett életmódhoz, s akik a mezőgazdaságból és a kereskedelemből származó erőforrásaikat szarvasmarha-tenyésztéssel és portyázással egészítették ki, például gyors volt a fejlődés. Azokon a területeken viszont, amelyeket ma Külső-Mongóliának nevezünk, az 1–2. századot megelőzően a változás alig volt érzékelhető. A letelepedett népekkel kapcsolatban álló, Mongólia északkeleti részén élő wuhuanok rövid idő alatt a kínaiak befolyása alá kerültek, és tömegesen álltak be a Han-hadseregbe, amelyben ők alkották a lovas egységeket. A wuhuanok északi szomszédai, a xianbeiek azonban hűségesek maradtak nomád életmódjukhoz, és sokkal agresszívabbnak bizonyultak. 140-ben betörtek a birodalomba, jelentős területek átengedésére kényszerítve a Han császárokat, majd 156 és 176 között ismét fokozták harci tevékenységüket.

Miután megszerezték a nagy törzsi csoportok hűségét, amelyek a védelmük alá helyezték magukat, a Han uralkodók arra törekedtek, hogy növeljék vazallus államaik *(shuguo)* feletti hatalmukat. Ezek az államok elméletileg a kínaiak szövetségesei voltak, nem fizettek adót, és szabadon gyakorolhatták szokásaikat. A *shuguo*k átszervezésének folyamata katonai kormányzóságokká *(bu)*, majd később hagyományos közigazgatási körzetekké *(junxian)*, a Wu császár uralkodása és a 2. század között a birodalom minden határ menti területén folytatódott. Már az i. e. 2. században olyan közigazgatási egységeket hoztak létre Mongóliában, Koreában, Gansu, Yunnan, Guangdong tartományokban és Észak-Vietnamban, amelyek lakosságát a Han császárok által legyőzött és azokkal szövetséges népcsoportok alkották. A Nyugati és a Keleti Han-dinasztia idején, a korábban nomád állattenyésztő törzsek mind tökéletesebb beolvasztására irányuló törekvés is fokozottan érvénye-

sült. Ezt a törzsekben bekövetkező belső változások is elősegítették: gazdagabbak lettek, számuk megnövekedett, s hajlandóságot mutattak arra, hogy alkalmazkodjanak a letelepedett, illetve a félig letelepedett életmódhoz. I. e. 50 körül a Kínához pártoló xiongnuk száma 50 000 és 60 000 fő közé esett, majd 90-re elérte a 237 000 főt. A kínai hivatalnokok igyekeztek az egykori nomádokat bevonni a mezőgazdasági tevékenységekbe, ami kiegészítő jövedelemforrásokat jelentett a birodalom számára; eközben fokozott ütemben zajlott a beolvasztásuk a kínai hadseregbe. A besorozott férfiak feleségeit és gyermekeit túszként tartották fogva a vonalak mögött, s árulás esetén kivégezték őket.

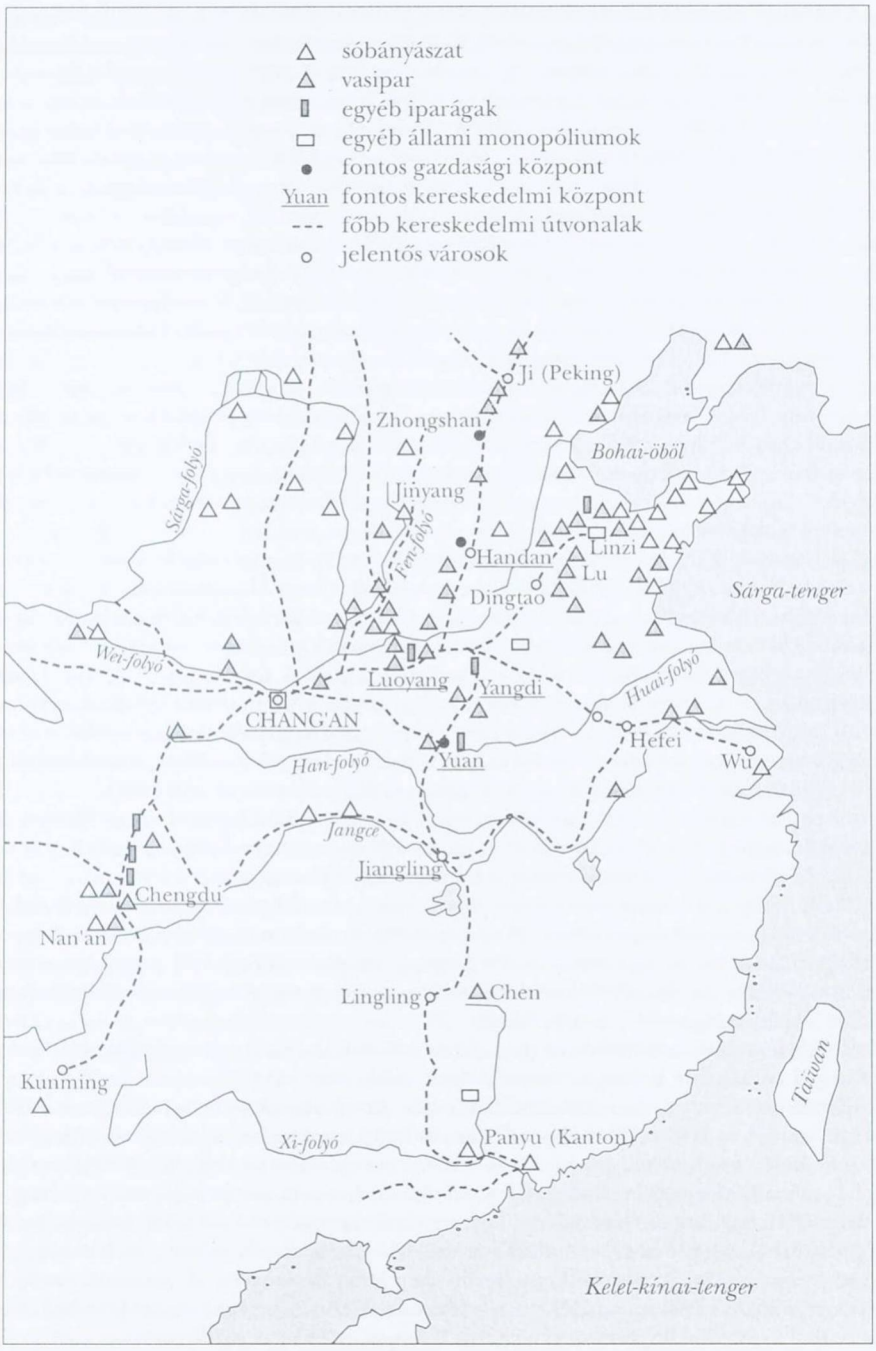
A kínai közigazgatás és a magánszemélyek által kizsákmányolt nomádok, akiket különböző szolgálatokra, kényszermunkákra és adófizetésre köteleztek – a Shanxi tartományban élő xiongnukat például a Taiyuan környékén élő gazdag családok napszámosként alkalmazták, a Gansu tartománybeli qiangokra pedig súlyos terheket rótt, hogy gyakran őket rendelték szállítási feladatok elvégzésére –, már az i. e. 1. században megpróbálták lerázni magukról ezt a nehéz igát, s a Keleti Han-dinasztia országlását végigkísérték a felkelések. A igazságtalanságok, amelyeket ezek a törzsek elszenvedtek, annál is felháborítóbbnak tűnhettek, mivel a Külső-Mongóliában élő nomádok, akiknek betörései még mindig fenyegetést jelentettek a birodalomra, továbbra is gazdag ajándékokat kaptak Kínától.

Gazdaság és társadalom

A Han-kori Kína katonai, diplomáciai és kereskedelmi terjeszkedéséhez a termelés növekedése, a technológiai vívmányok és a kereskedelem fejlődése biztosították a hátteret. A történelmi evolúciónak ezek a különböző aspektusai valójában nem választhatók el egymástól, sőt magukban foglalják az i. e. 2. és 1. század egész társadalomtörténetét.

A technológiai fejlődés és a gazdasági fellendülés ❖ Az i. e. 2. század második felétől kezdődően a kínai világ figyelemre méltó életerőről tett tanúbizonyságot, amelyet az irodalmi emlékek és a régészeti leletek egyaránt alátámasztanak. Mindez a birodalom létrehozását megelőző, újításokban bővelkedő két évszázadban lezajlott fejlődésnek és a politikai egység megteremtéséből származó előnyöknek köszönhető.

A Han-dinasztia idején tovább folytatódott a vasgyártás fejlődése. Noha a modern Siemens–Martin-féle eljárás ősének tekinthető acélgyártási módszer legkorábbi ismert leírása a 6. századból származik, a kínaiak a különböző széntartalmú vasak hevítése és ötvözése révén már a 2. században képesek voltak acélt előállítani. Az acélfegyverek már ekkor felváltották a bronzfegyvereket. Úgy tűnik, hogy a Hadakozó fejedelemségek korában kizárólag bronzból készítettek fegyvereket, az öntöttvasat elsősorban mezőgazdasági eszközök előállítására használták. Az ásatások során vasból készült Han-kori kardok, alabárdok és szerszámjak kerültek elő. Az idősebb Pliniusnál (23–79) olvasható bizonyíték, aki dicsérte a „seresek" által készített vas kiváló minőségét, megerősítette a kínai szövegekben fellelhető utalásokat a tiltott vasexportról, valamint a Han-kori vas- és acélgyártási technológiák elterjedéséről a közép-ázsiai oázisövezetben. A vasművesség a korszak legaktívabb és legfontosabb kézműves tevékenysége volt. Amikor i. e. 117-ben a vas és a só állami monopóliummá vált, a kormányzat negyvennyolc új vasöntödét alapított, amelyek mindegyike több száz, illetve több ezer munkást foglalkoztatott. A magánkézben lévő öntödékben dolgozó, *tongzi* néven ismert munkások – ezt a szolgai helyzetet sugalmazó kifejezést a fiatalkorúakkal kapcsolatban használták – fegyencek vagy elítéltek voltak, akik gyakran fellázadtak életkörülményeik miatt.

9. térkép ❖ Kína gazdasági központjai a Nyugati Han császárok idején

A két nagy ágazaton, a vasiparon és a sóbányászaton kívül, ahol a szigorú állami monopólium alig egy évszázadig tartott, az állami és a magánvállalkozások egymás mellett működtek. Ez igaz volt a selyemiparra is. Mind a fővárosban (Chang'an), mind a tartományokban léteztek nagy állami műhelyek, amelyek fenntartása nagyon költséges volt, s az itt előállított termékek nagy részét minden bizonnyal a szomszédos népeknek szánt ajándékok tették ki. Az északnyugat-shandongi Linziben, Qi fejedelemség egykori fővárosában, az állami műhelyekben több ezer ember dolgozott. Léteztek azonban olyan magánvállalkozások, amelyeket gazdag kereskedőcsaládok alapítottak. Ugyanez volt a helyzet a lakktárgyak esetében, amelyeket főleg Sichuan és Henan tartományban állítottak elő. Az ásatásokon talált egyes tárgyak magukon viselik a gyártási folyamatot irányító mester nevét; a jelöletlen darabok bizonyára magánműhelyekből kerültek ki. A régészeti leletek és az egyes szövegekben található utalások azt sugallják, hogy a magánvállalkozások fontos szerepet játszottak a Han-kori Kína gazdaságában.

Egy másik alapvető kézműipari ágazat volt a rézművesség. Legfontosabb termékei a pénzérmék – ezek magánműhelyekben történő előállítását már nagyon korán megtiltották – és a bronztükrök voltak. A bronztükröket az 1. században kezdték exportálni. Figyelemre méltó, hogy éppen ettől az időszaktól kezdve változtak meg a rajtuk szereplő feliratok és a díszítő motívumok. Vietnamtól Szibériáig, sőt Dél-Oroszországig számos helyről kerültek elő ilyen tükrök.

Egyértelmű a fejlődés a mezőgazdasági termelésben és a technológiák terén. A vasszerszámok jobb minőségűek voltak, mint az i. e. 4–3. században. Általánossá vált az ökör vontatta eke használata. Wu császár uralkodása idején nagy erőfeszítéseket tettek az öntözött területek kiterjesztésére s arra, hogy új földeket vonjanak művelés alá Észak-Kínában. Mezőgazdasági szakértőket bíztak meg az új művelési eljárások terjesztésével. Az i. e. 1. századtól néhány hivatalnok megpróbálta meghonosítani a búzatermesztést a Nagy Falon belül letelepedett nomádok körében. I. e. 85-től kezdve egyfajta vetésforgórendszer is elterjedt: az egyes parcellákra mindig más növényeket vetettek *(daitian)*. A legfontosabb növények azonban ugyanazok maradtak, mint az ókorban: az árpa, búza, köles. Termesztettek továbbá szóját és rizst is, de jelentőségük ekkor még mindig viszonylag elhanyagolható volt. A nyugati vidékekről behozott lucerna (a *musu* nevű növény) révén a 2. századtól kezdődően immár Észak-Kínában is lehetővé vált a lótenyésztés.

Wang Mang uralkodása alatt (9–23) jelent meg a vízimalom. A szerkezet rendszerint egy vízszintes tengely végén elhelyezkedő, bütykös tárcsával működésbe hozott zúzóműből *(dui)* állt. A tárcsát egy malomkerék forgatta, amelyet valószínűleg függőlegesen helyeztek a vízáramba. Egy 31-ből származó szöveg szerint a vízi energiát az öntőműhelyekben is alkalmazták a szelepes fújtatóknál.

A szügyhám, ez a korábbiaknál praktikusabb fogatolási mód már a Hadakozó fejedelemségek korában (i. e. 5–3. század) elterjedt, tehát abban az időszakban, amikor az egy kocsirudas szekereket elkezdték felváltani a kétrudas szekerek. A Han-korban a szállításban maximálisan kihasználták az ebből a rendkívül jelentős újításból származó előnyöket. Meg kell még említenünk egy másik találmányt is, egy olyan szerkezetet, amelyet – tévesen – csak másodlagos jelentőségűnek gondolnánk. Írásos bizonyítékunk van arra, hogy a 3. században Sichuan tartományban már használták az egykerekű talicskát, amelynek első képi ábrázolásai az 1. és 2. századból származnak. Ez rendkívül hasznos eszköz minden olyan terepen, ahol csupán keskeny ösvényeken lehet közlekedni. A gravitációs erő középpontja közel található a keréktengelyhez, ennek köszönhetően nagyobb erőbefektetés nélkül akár 150 kilogrammnyi terhet is könnyedén el lehet szállítani.

Ellentétben napjaink Kínájával, a Han-kori Kínában – és a Tang-koriban úgyszintén –

bőségesen álltak rendelkezésre igavonó és teherhordó állatok: lovak, ökrök és szamarak. A lovaglásra, igavonásra, de a személyszállításra és háborúskodásra már ritkábban használt lovak tenyésztése, a Fergānából, illetve az Ili-folyó völgyében élő wusunok szállásterületeiről behozott állatok keresztezésének köszönhetően, az i. e. 2. század végétől szintén fejlődésnek indult. Ami a nyugatról származó, Észak-Kínában a xiongnuk közvetítésével elterjedt szamarakat illeti, erőteljes testfelépítésük és mérsékelt áruk miatt a társadalom minden rétegében nagy megbecsülésnek örvendtek.

A vagyonos kereskedők és a hivatalnok-nagybirtokosok ❖ Az i. e. 2–1. század technológiai vívmányai, a termelés növekedése és a fontosabb kereskedelmi tevékenységek fejlődése elkerülhetetlenül hatással voltak a korabeli társadalomra. A legista hagyományok örököseként a Han Birodalom megpróbált gátat szabni a gazdag családok törekvéseinek, s létrehozni egy biztos alapokon nyugvó állami ipari szektort (öntödék, sóbányák, selyemüzemek) a diplomácia és a katonai terjeszkedés szükségleteinek kielégítésére. Mindezt azonban egy évszázadnál tovább nem volt képes fenntartani; a hatalom gyengülése az i. e. 1. század során mind nyilvánvalóbb lett, s a Keleti Han-dinasztia császárai alatt (25–220) általánossá vált. Ebben a korszakban a gazdag családoknak sikerült végleg győzedelmeskedniük a tartományokban a központi hatalom felett.

Az igazság az, hogy már abban az időszakban is, amikor az állami ellenőrzés a leghatékonyabban működött a birodalom gazdasága felett, a központi kormányzatnak számolnia kellett a helyi, tekintélyes lakosokkal. A Han-kor társadalmának sajátossága éppen a nagyon gazdag családok kialakulása, amelyek ötvözték a mezőgazdasági tevékenységet (gabona-, illetve rizstermesztés, szarvasmarha-tenyésztés és halgazdálkodás) az ipari vállalkozásokkal (szövödék, öntödék, lakküzemek) és a kereskedelmi ügyletekkel, s nagy mennyiségű munkaerő állt a rendelkezésükre. Azokon a területeken, ahol a mezőgazdaság volt az alapvető bevételi forrás, a gazdag családok csak a szegényparasztokra tudtak nyomást gyakorolni: mértéktelenül magas kamatokra kölcsönöket adtak nekik, majd az adósaikat földjeik eladására kényszerítették. Minden bizonnyal így tett az az ezer, vidéki önkényúrként viselkedő előkelőség is, akiket i. e. 120-ban Wang Wenshu, egy legista hagyományokat követő hivatalnok parancsára tartóztattak le és ítéltek el. Ahol a gazdasági feltételek ezt lehetővé tették, a mezőgazdasági bevételeket más jövedelemforrásokkal egészítették ki.

Ebből a szempontból meglehetősen tipikusnak tekinthetjük a földrajztudósok által Vörös-medencének nevezett területet, amely Sichuan tartományban, Chengdu környékén található. Ez volt a Han-kori Kína egyik leggazdagabb és gazdaságilag legélénkebb vidéke. A sóbányák kiaknázása, a vasolvasztás, a lakkáru- (Sichuan tartományban készült lakktárgyakat találtak a Nyugat-Koreában feltárt Han-kori sírokban, Chengdutól közel 3000 km-re) és brokátgyártás, valamint a szövet-, marha- és vaskereskedelem összességében magyarázatul szolgál arra, hogyan halmozódhattak fel nagy vagyonok már az i. e. 2. század elején. Az egyik leggazdagabb chengdui család, a Zhuók hatalmas, megművelt földterületeket, halastavakat és vadasparkokat birtokoltak. A tulajdonukban lévő vas- és acélöntödékben 800 kényszermunkást alkalmaztak. Vagyonukat a délnyugati vidékek őslakosaival folytatott vaskereskedelemnek köszönhették. Ezek a barbárok jellegzetes, kalapács alakú fejdíszt viseltek. A kínaiak és a bennszülött törzsek közötti kereskedelem, úgy tűnik, gyakran az ajándékok kölcsönös cseréjét jelentette, mivel ez az eljárás kétségtelenül jobban megfelelt a bennszülöttek gondolkodásmódjának, mint az áruk értékéről pontos nyilvántartást vezető kereskedelmi ügyletek: a selymekből és más kínai árukból álló gazdag ajándékokért a Zhuók lovakat és ökröket kaptak cserébe.

Mindez nemcsak Sichuan tartományra, hanem a Han-kori Kína számos más vidékére is

érvényes volt, s egy olyan, gazdag polgárokból álló társadalmi osztály létezéséről tanúskodik, amelynek tagjai közül kerültek ki a birodalom közigazgatási hivatalnokai. E társadalmi osztálynak a vagyona azonban távolról sem kizárólag a mezőgazdaságból, hanem nagyon gyakran az iparból és a kereskedelemből származott. Talán ez a magyarázata a „rabszolgák" viszonylag magas számának a Han-kori Kínában. Az elítélteket és tönkrement bérlőket elsősorban a nagyüzemekben alkalmazták, amelyeknek szükségük volt képzett kézművesekre.

Az i. e. 1. század során, a századvég felé közeledve a gazdasági fellendülést kísérő földbirtok-koncentráció minden bizonnyal egyre súlyosabb gondot okozott a kormányzatnak. Ez volt az a probléma, amelyet a trónbitorló Wang Mang 9 és 23 között sikertelenül próbált megoldani, s amely bukásának egyik fő oka volt.

Szabadság vagy ellenőrzött gazdaság? ❖ Az ellenséges magatartás a kereskedőkkel szemben, amely mély nyomokat hagyott a kínai világ későbbi történetében, s amely sajátságos jelleget kölcsönzött a kínai civilizációnak, számos különböző és összetett tényezővel magyarázható. Az írástudók, valamint a motista, taoista és legista hagyományok már a központosított birodalom létrejötte előtt egységesen elítélték a fényűzést és az értelmetlen kizsákmányolást, az elutasítás okai azonban minden iskolánál mások voltak. A fényűzésre való hajlamot, amely az írástudói hagyományok szerint a züllöttség, arrogancia és az erények hiányának jele, már Menciusz is elutasítja, mint a parasztság szegénységének egyik közvetett okát. A taoista gondolkodók számára a fényűzés a mesterkéltség forrása és a rendetlenség oka, Mozi követői pedig az általuk hirdetett mértékletesség, egyetemes egyszerűség és általános egyenlőség nevében ítélték el. Az ellenségesség hátterében azonban, úgy tűnik, az állam irányítói álltak: ők ugyanis úgy vélték, hogy a kereskedelmi tevékenységek egy rosszul működő társadalomhoz vezetnek, mivel a kereskedők vagyonuk révén hatalmat gyakorolnak a szegény rétegek felett: felvásárolják a paraszti földeket, s a bányáikban, a vas- és acélöntödéikben, illetve az ipari vállalkozásaikban rabszolgaként alkalmazzák mindazokat, akiket nyomorba döntöttek. A kereskedelmi ügyletek haszontalan kiadásokra sarkallták az embereket, s így elvonták őket az állam túlélése szempontjából nélkülözhetetlen, alapvető tevékenységektől, azaz a hadsereg fenntartásához és a diplomáciához szükséges gabonatermesztéstől és a szövetgyártástól – a selyemajándékok voltak ugyanis a diplomácia leghatékonyabb eszközei. Általában a védelmi tevékenységek és a közmunkák is akadoztak. Így a kereskedők és a kézművesek által okozott károk egyszerre voltak társadalmiak, politikaiak és gazdaságiak. A Han-kori Kína a vitalitását és az erejét nagyrészt a Hadakozó fejedelemségek kora óta zajló technológiai fejlődésnek és a gabonatermesztés, a vas-, só- és szövetipar fellendülésének köszönhette. Lemondani a gazdagságnak ezekről a forrásairól a kereskedők javára, illetve engedni, hogy kizárólagos hatalomra tegyenek szert felettük, egyet jelentett volna a birodalom hanyatlásának és széthullásának elfogadásával. A béke és a birodalom egységének fenntartása csak akkor volt lehetséges, ha a politikai hatalom képes ellenőrzése alatt tartani és elosztani az alapvető erőforrásokat.

Már i. e. 199-ben, az egyik polgárháború során, intézkedéseket tettek a kereskedők fényűző életstílusának a korlátozására. Tilos volt selyemruhát viselniük, lovagolniuk és fegyvert hordaniuk. A kereskedők gazdagságáról tanúskodó szigorú politika (mivel csakis azt tiltják meg, ami már amúgy is szokásban van) nem enyhült egészen Lü császárné (Lühou) országlásáig; ő már elég erős volt ahhoz, hogy teljhatalomra tegyen szert. A császári udvarhölgyek gyakran kivételeztek és összejátszottak a gazdag kereskedőkkel, mert a női lakosztályok adminisztratív feladatainak a szerkezete és talán más, valószínűleg sokkal régebbi hagyományok szükségszerűvé tették ezt a fajta bűnrészességet. A kereskedőelle-

nes magatartás csak Wu császár uralkodása idején erősödött fel újra az i. e. 2. század végén, a katonai és diplomáciai terjeszkedés rendkívül költséges politikája nyomán kialakult deficit szülte kényszer hatására. Ezért vetettek ki egységes adókat i. e. 119-ben a hajókra és a kocsikra, majd ugyanabban az évben állami monopólium lett a só és a vas is. I. e. 117-ben ezt a monopóliumot a birodalom egész területére kiterjesztették. Mivel a Hadakozó fejedelemségek korában a sóbányászat és a vasgyártás volt a legvirágzóbb és legjövedelmezőbb iparág, ez az intézkedés – amelyet később más kínai dinasztiák is alkalmaztak –, úgy tűnik, egy időre csökkentette az olyan gazdag kereskedők hatalmát, akik kézműves-ipari vállalkozásokat vezettek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Wu császár idején az uralkodói hatalom viszonylag független volt minden, a vagyonos kereskedőktől származó bevételi forrástól. Nem volt szükség arra, mint a Tang-, Song- és Ming-dinasztiák idején, hogy gazdag üzletembereket bízzanak meg az északi seregek gabonával, takarmánnyal és más termékekkel való ellátásával; ezeket ugyanis a katonai kolóniák *(tuntian)* lényegében maguk termelték meg. A só és a vas mellett i. e. 98-ban egy kevésbé fontos árucikk, az alkohol is állami monopólium lett. Egyértelmű, hogy a gazdaság ellenőrzésére irányuló állami intézkedések, valamint az ellenséges magatartás a kereskedőkkel szemben összefüggött a birodalom aktuális pénzügyi helyzetével. A kereskedőellenes hagyományok csupán egyszerű érvként szolgáltak a pillanatnyi szükség szülte politikai kényszermegoldások indoklására. Ezt bizonyítják azok a bírálatok, amelyek a monopóliumrendszert érték Wu császár halála után, i. e. 81-ben, a császári udvarban, a rendszer fenntartásáról, illetve eltörléséről zajló viták során. Az ezekről a tanácskozásokról készült, szerencsésen fennmaradt, terjedelmes beszámolókat *Yantielun (Vita a sóról és a vasról)* címmel, körülbelül tíz vagy húsz évvel később, valamikor i. e. 73 és 49 között jelentették meg.

7. fejezet

A HIVATALNOK-NAGYBIRTOKOS OSZTÁLY FELEMELKEDÉSE ÉS A POLITIKAI INTÉZMÉNYRENDSZER VÁLSÁGA

Az udvari intrikák és a trónfosztás ❖ A Nyugati Han-dinasztia bukása az 1. század első évtizedének kezdetén olyan belső fejlemények eredménye volt, amelyek egy évszázaddal korábban kezdődtek. Wen és Jing császárok idején, i. e. 179-től 141-ig, a közhivatalnokok, valamint a császári miniszterek és tanácsadók együttműködése az állam ügyeinek igazgatásában lehetővé tette a császári hatalom megszilárdítását. Wu császár (i. e. 141–87) hosszú uralkodása alatt azonban megjelentek az egyeduralom felé mutató tendenciák, amelyek a császári végakarat végrehajtójának, Huo Guang tábornoknak a régenssége alatt teljesedtek ki. Amit Huo Guang i. e. 80-tól létrehozott, az lényegében a saját diktatúrája volt, ahol minden kormányzati posztot az ő családtagjai töltöttek be. Az i. e. 68-ban bekövetkezett halála utáni események – i. e. 66-ban egy nagy pert követően minden rokonát kivégezték – nem hagytak kétséget afelől, hogy a hatalom kizárólag a császár kezében összpontosulhat. A császári hatalom, megfosztva a politikai ellensúly szerepét betöltő közhivatalnoki és tanácsadói réteg támogatásától, rövidesen az udvari összeesküvések és a császárnék családjai közötti harcok játékszerévé vált. Az autokratikus, korlátlan hatalom így szükségszerűen a kegyencek, udvarhölgyek és eunuchok kezébe került. A Nyugati Han-dinasztia végén az egyik császárné családja olyannyira megerősödött, hogy sikerült egy tagját, a trónbitorló Wang Mangot trónra emelnie, aki megalapította a tiszavirág-életű Xin (Új)-dinasztiát (9–23).

A Nyugati Han-dinasztia bukásához vélhetően egy másik, ezzel párhuzamosan ható tényező is hozzájárult: a vidék egyre rohamosabb fejlődése. A földek a leggazdagabbak (a helyi előkelőségek, kereskedők, befolyásos családok) kezében koncentrálódtak, ami társadalmi feszültséghez vezetett, s gazdasági nehézségeket okozott a vidéki területeken. Ezek a problémák azonban Wang Mang trónra lépésével távolról sem oldódtak meg. A magánbirtokok nagyságának korlátozását célzó első rendeleteket az i. e. 1. század utolsó éveiben adták ki, s a 2. század végéig a hasonló tartalmú, de általában eredménytelen ediktumok hosszú sora követte őket. Mindez jól tükrözi, milyen nehézségeket okozott a hatalomnak a kisbirtokos parasztok védelme és állami ellenőrzése.

Wang Mang radikális intézkedésekkel próbálta orvosolni ezt az örökül kapott súlyos helyzetet: állami tulajdonba vett minden földbirtokot és rabszolgát (akik mindösszesen alig tették ki a lakosság egy ezrelékét, s társadalmi helyzetük nagyban különbözött a Római Birodalomban élő rabszolgákétól), pénzügyi reformok sorát hajtotta végre, s új, ókori típusú pénzt adott ki. Az új dinasztia megalakulásával együtt járt az is, hogy minden rangot és intézményt megváltoztattak. Ezt a reformszenvedélyt, amelyet csak fokozott az erőszakos hatalomátvétel ténye, természetesen a korabeli kozmológiai elméletek inspirálták, de egyes archaikus elképzelések is szerepet játszottak benne. Wang Mang reformjainak alapjául ugyanis egy olyan mű szolgált, amelyről azóta kiderült, hogy egy később keletke-

zett, de rengeteg kétségtelenül nagyon régi részletet tartalmazó hamisítvány: a *Zhouli* (más néven *Zhouguan*), amely rendkívül részletes leírást ad a Zhou-adminisztrációról, s minden hivatali rangot a Föld, az Ég és a Négy Évszak hivatalnokai között oszt szét.

Wang Mang radikális reformjai eredménytelennek bizonyultak. Anélkül, hogy enyhítettek volna a mezőgazdaság válságán, kiváltották a gazdag földbirtokosok haragját. A földek újraelosztását, amelynek azok állami kisajátítását követően kellett volna megtörténnie, nem tudták végrehajtani; az új pénz bevezetése körüli manipuláció pedig általános zűrzavart okozott a gazdaságban. 17-ben lázadó parasztcsoportok szerveződtek Shandong tartományban, egy boszorkánymesterségben jártas nő, bizonyos Lü anyó vezetésével. A rákövetkező évben újabb csapatok tűntek fel, amelyek élén egy Fan Chong nevű ember állt. A Sárga-folyó alsó folyása mentén pusztító áradások következtében a lázadások az egész Kínai-alföldre kiterjedtek. A lázadókat, akik, hogy démonokhoz hasonlítsanak, kifestették az arcukat, vörösszemöldökűeknek *(chimei)* nevezték. Szellemi vezérük, a shandongi „Jing fejedelem, Chengyang ura" azt állította magáról, hogy rokonságban áll az uralkodócsalád Liu-ágával, s médiumokon keresztül nyilatkozott meg. A mozgalom célja – amelynek megvolt a maga sajátságos politikai és közigazgatási szervezete – a Han-uralom helyreállítása volt. Az új dinasztiára nemcsak a társadalmi nyugtalanság és a parasztfelkelések, hanem a Han előkelőségek, valamint a nagy földbirtokosok ellenállása és lázadásai is veszélyt jelentettek. Ennek a két erőnek az egyesülése vezetett végül 23-ban győzelemre. A trónbitorló vereségét és halálát követően a régi Liu családnak a Henan tartomány déli részén található Nanyang vidékéről származó egyik képviselője ragadta magához a hatalmat, s visszaállította a Han-dinasztiát. Ő volt Liu Xiu, aki később Guangwu császár (25–57) néven uralkodott. Az új császár szétzúzta a lázadó parasztok csapatainak maradványait, s elpusztította a Gansu tartomány keleti részén Wei Xiao, valamint a Sichuan tartományban, Gongsun Shu által létrehozott független fejedelemségeket.

A helyreállított birodalom új hatalmának bázisai ❖ Az Első Császárnak (Qin Shi Huangdi) egy arctalan, adminisztratív politikai szervezet állt a rendelkezésére, amelyet a meghódított területekre is kiterjesztett. A Nyugati Han császároknak, akik hűek maradtak a parasztok közvetlen állami ellenőrzésének politikájához, alig egy évszázadig sikerült az összes olyan személytől megszabadulniuk, akik akadályozhatták volna a központi kormányzat tevékenységét. A Keleti Han uralkodók viszont éppen az őket hatalomra segítő új társadalmi osztályra támaszkodtak, nevezetesen a Kínai-alföld, különösen Henan tartomány nagybirtokos családjaira. Tehát a főváros áthelyezése Chang'anból Luoyangba nemcsak a Shaanxi és Henan tartományok közötti átjáróktól keletre fekvő területek gazdasági fejlődésével magyarázható, közrejátszott benne az új támogatói kör létrejötte is. A Nyugati Han-dinasztia, küzdelmében az adománybirtokok tulajdonosainak, a befolyásos polgároknak és a gazdag családoknak a hatalma ellen, igyekezett a kisbirtokosok támogatását megszerezni; az i. e. 1. század végén és a Keleti Han-dinasztia idején azonban a társadalom fejlődése, a belső népességmozgások és a felkelések tovább erősítették a gazdag nagybirtokosok – a császári család fő- és oldalági rokonai, magas rangú hivatalnokok és a vidéki előkelőségek – hatalmát.

A népességmozgás az 1. század első negyedében, az északi és északnyugati védelmi vonalaktól való általános elvándorlásnak köszönhetően felgyorsult. Ezeket a védvonalakat Wu császár idején a katonai telepek létrehozásával és a lakosság betelepítésével építették ki. Az elvándorlás oka viszont az volt, hogy nomád állattenyésztő törzsek és a kínai-tibeti határvidékről származó hegylakók telepedtek le a Nagy Falon belül, s ezek a letelepedett életmódra áttért és a kínai közigazgatás által kizsákmányolt népcsoportok gyakorta fellá-

zadtak. A belső migráció főleg a Kínai-alföld déli részének, a Sichuan tartománybeli Vörös-medencének és kisebb mértékben a Jangce völgyének fejlődésére volt kedvező hatással (a Hunan tartománybeli Changsha népessége a 2-ben tartott népszámlálás adatai alapján 235 825 fő volt, ami 140-re 1 054 372-re emelkedett). A földet kereső, otthonukat elhagyó parasztoknak és a katonai telepek egykori lakóinak beáramlása megnövelte a nagybirtokokon dolgozók létszámát. Ez volt az eredete számos, a gazdag családoktól függő társadalmi csoportnak: a „vendégeknek" (*ke*), azaz a röghöz kötött parasztoknak; a később *buqu*nek nevezett testőröknek és a szolgáknak, illetve a rabszolgáknak (*nubi*). Az állam befolyása ugyanakkor egyre gyengült azon kisbirtokosok felett, akiknek a Nyugati Han-dinasztia császárai nagyrészt a hatalmukat köszönhették. A későbbi Guangwu császár, a Keleti Han-dinasztia megalapítója tipikus alakja volt ezeknek a gazdag, vidéki földbirtokos családoknak. Neki is csak számos sikertelen felkelés után sikerült végül átvennie a hatalmat Wang Mangtól, mégpedig a parasztlázadásoknak köszönhetően. Liu Xiu hatalmas, Nanyang mellett fekvő birtokát falakkal és nagy kapukkal vették körül, s magánhadsereg gondoskodott a védelemről, ezenkívül saját piaccal is rendelkezett. Ez a társadalmi osztály, amely az új dinasztia megalakulásakor megőrizte kulcspozícióját, s a 2. század során konfliktusba került az udvari eunuchokkal, mezőgazdasági ügyekben nagyfokú kezdeményező kedvről tett tanúbizonyságot; hatalmas kiterjedésű területeket öntöztek, fejlesztették a szarvasmarha-tenyésztést és a halgazdálkodást, így biztosítva a zűrzavaros időkben is a teljes gazdasági függetlenséget. Egyesek mérhetetlenül nagy vagyonokat halmoztak fel: miután a főminisztert, a császári családdal házasság révén rokonságban álló Liang Jit 159-ben kivégezték, tulajdonainak eladásából állítólag 3 milliárd rézpénz folyt be. Ez az összeg elegendő lett volna arra, hogy elengedjék az éves gabonaadó felét. A gazdag földbirtokos családok már előremutatnak a Jin-kor és a Déli dinasztiák korának előkelőségei felé, akiknek kedvezett a városok gazdasági életének a hanyatlása.

A társadalmi és politikai közeg átalakulásával egy időben, Wu császár uralkodását és Huo Guang tábornok diktatúráját követően a birodalom külkapcsolatai is jelentős változásokon mentek keresztül a határ menti népekkel. Kínának többé már nem kellett aggódnia Mongólia miatt. A xiongnuk hatalma, amióta két törzsre szakadtak, folyamatosan hanyatlott, s ezt csak gyorsították a Ban Chao vezette hadjáratok az 1. század végén Mongóliába és Közép-Ázsiába. A birodalmat a nomád életmódjukat megőrző népek és a letelepedett földművesek közé betelepült, szinte teljesen sinizálódott törzsek védték. A beszámolók szerint a xiongnuk betörései közül csupán a 89–90-es inváziók jelentettek veszélyt. A sztyeppe felől a 2. században, 140-ben, illetve 156 és 178 között, a xianbeiek indítottak nagyobb támadásokat Hebei és Shanxi tartományok ellen, de ezeknek sem voltak súlyos következményeik. Másrészről viszont a Han uralkodóknak súlyos nehézségeket okoztak a Kínában letelepedett egykori nomád törzsek, illetve a nyugati és az északnyugati határokon élő prototibeti hegyi népek, amelyek Gansu és Shaanxi tartományokba települtek be. A Keleti Han-dinasztia idején gyakoriak voltak a betelepülők felkelései, amelyek a 2. század során állandósultak. Már 107-ben, a qiangok felkelései nyomán néhány tanácsadó az általános visszavonulást fontolgatta a közép-gansui Wuwei (Liangzhou) és Nyugat-Shaanxi kereskedelmi központjai között húzódó északnyugati védelmi vonalaktól. Ezek a birodalomba betagozódott és a kínai hadseregbe tömegesen beépülő idegen népek voltak az ősei azoknak, akik a 4. század elejétől független királyságokat hoztak létre Észak-Kínában.

A kereskedelmi kapcsolatok fejlődése az 1–2. században ❖ A Nyugati Han császárok intézkedései a kereskedők hatalmának korlátozására végül hoztak ugyan némi eredményt, de az állami ellenőrzés általános gyengülése vidéken és a határokon a Keleti Han-dinasztia idején,

valamint a monopóliumrendszer decentralizációja Guangwu császár trónra kerülésekor megnövelte a magánvállalkozások és a csempészet jelentőségét. Vélhetően soha nem volt annyi külföldi kereskedő Kínában, mint az 1–2. században. Ezeknek az idegeneknek a jelenléte valószínűleg megmagyarázza, miért voltak a külső hatások olyan aktívak a Keleti Han császárok alatt. Emlékeztetőül: ez volt az az időszak, amikor az eurázsiai selyemkereskedelem a virágkorát élte, s amikor a buddhizmus megjelent Kínában. A csempésztevékenység szorosan összefüggött bizonyos árukra kiadott exporttilalmakkal, amelyeket „stratégiai fontosságú" termékekként lehetne jellemezni – főleg a vas és a fegyverek. Mindazt, amit a fennmaradt szövegekből tudunk, csak kevés régészeti lelet támasztja alá: Észak-Liaoningben, egy barbár sírban Wu császár idején készült, kínai feliratokkal ellátott fegyvereket és vasszerszámokat találtak. A második Parthus Birodalom idejéből származó, 30-ban helyreállított sirkapi palota romjai közül előkerült számszeríjról, amely 1915 óta látható a pakisztáni Taxila (Pešāwār mellett) múzeumában, nemrégiben állapították meg, hogy Kínából származik. A Han császároknak a megelőző intézkedések dacára nem sikerült megakadályozniuk, hogy a kínai vasöntők titkai ismertté váljanak Ázsiában. Chen Tang tábornok, aki a Nyugati Han-dinasztia végének idején élt, azt állította, hogy az Ili-folyó völgyében élő wusunok akkoriban sajátították el a hegyes csúcsban végződő fegyverek készítését. Valószínűleg ez igaz volt a Fergānában (Dayuan) élő népekre is. Lehetséges azonban, hogy mindez csupán a Kínából behozott vasfegyverek miatt volt így. A Hotantól keletre fekvő Niya-oázisban felfedezett vasöntödék azonban már sokkal meggyőzőbben bizonyítják mindezt. A vas- és acélipar a Tarim-medencében is meghonosodott; az itt előállított termékeket exportálták a kínai határvidékre a Nyugati Jin-dinasztia (265–314) idején.

Az új dinasztia története megalakulásától 184-ig, a sárgaturbánosok felkeléséig ❖ A Keleti Han-dinasztia első három császárának uralma (25–88) a belső rend és külső terjeszkedés időszaka volt. A császárnék családjait és az eunuchokat, akik közreműködtek Wang Mang hatalomátvételében, távol tartották a kormányzás ügyeitől. Vietnam középső részén, a Vörös-folyó medencéjében a bennszülött lakosság lázadásai nyomán a helyzet kezdett veszélyessé válni, de Ma Yuan tábornoknak (i. e. 14–i. sz. 49), 43–44-ben sikerült helyreállítania a rendet. A xiongnuk túlságosan megosztottak voltak, ezért nem tudták kihasználni, hogy a polgárháború idején, Wang Mang uralkodása alatt meggyengült birodalom többé már nem jelentett fenyegetést Észak-Kínára. Azok a hadjáratok, amelyeket Ban Chao tábornok (32–102) szervezett – rendszerint saját kezdeményezésére – Közép-Ázsiába 73 és 94 között, lehetővé tették, hogy a kínaiak visszaszerezzék az ellenőrzést az oázisok felett. Helyőrséget állítottak fel Hamiban (Yiwu), s a Pamíron keresztülhaladó utat, amely 16 óta le volt zárva, a Han-seregek ismét megnyitották. 94-ben több mint ötven közép-ázsiai királyság küldött hódolati adót Luoyangba. Ezt követően azonban a Han császároknak csak a 125 és 150 közötti időszakban sikerült újra helyreállítaniuk az uralmukat a közép-ázsiai térségben.

A fővárosban He császár (88–105) uralkodásától kezdődően a politikai légkör kezdett megromlani. Az uralkodói családdal házasság révén rokonságba kerülő családok, a „külső rokonok" *(waiqi)* kihasználták, hogy a trónon gyerekcsászárok és gyengekezű uralkodók követik egymást, s megpróbálták visszaszerezni elvesztett befolyásukat: He császár (88–105) alatt a Dou, An császár (106–125) alatt a Deng, és Shun császár (126–144) uralkodása idején a Liang család. Ezzel egy időben az eunuchok befolyása is újra megerősödött: 135-ben engedélyezték számukra, hogy fiúgyermeket fogadhassanak örökbe. Hatalmuk a vagyonukkal együtt növekedett. Kiterjedt mezőgazdasági birtokok uraiként (egyik

eunuchról például feljegyezték, hogy 31 majorság és 640 hektár megművelt földterület felett rendelkezett) nagy vállalkozásokba fogtak, ahol a saját rabszolgáikat dolgoztatták. Az alacsony származású palotaszolgák hatalma, valamint a császári politikára és az állami hivatalnokok kinevezésére gyakorolt káros befolyásuk kiváltotta a nagybirtokos családok és a közigazgatásban dolgozó írástudók ellenkezését. Létrejött egy liga, amelyet az eunuchok 167-ben sikeresen felszámoltak; tagjait minden hivataluktól megfosztották és száműzték. Ez a vereség nem bátortalanította el a nagybirtokos családokat, amelyek hatalma a tartományokban továbbra is érintetlen maradt. A küzdelem a 184-ben kezdődő nagy parasztfelkelések idején ért véget. A rövid időre meggyengült eunuchok a mezőgazdaságban kialakuló válságos helyzet következtében ismét magukhoz ragadták a hatalmat, de végül 189-ben, Yuan Shao, egy rendkívül befolyásos Henan tartománybeli család sarja kiirtotta őket. Miután elfoglalta Luoyangot, több mint kétezer eunuchot mészároltatott le. He Jin, a császári testőrség parancsnoka saját határozatlanságának áldozata lett.

A sárgaturbános forradalmárok ❖ A 2. század utolsó néhány évében a mezőgazdaság kivételesen súlyos válságot élt át. 170-től kezdve vándorló parasztbandák kezdték veszélyeztetni a tartományok békéjét. Rövidesen, a Sárga-folyó alsó szakasza menti áradásokat követően egy kiterjedt, taoista indíttatású messianisztikus mozgalom bontakozott ki Shandong és Henan tartományok határvidékén, amely 184-ben a sárgaturbánosok *(huangjin)* félelmetes felkelésébe torkollott. A lázadók vezérei Zhang Jiao, a *Taipingdao* (Magasztos béke tana) nevű taoista szekta főpapja (*taiping* – ez az elnevezés az egykori aranykor eszményét eleveníti fel, ahol teljes volt az egyenlőség, s a javakat közösen birtokolták), valamint két testvére, Zhang Bao és Zhang Liang voltak. Zhang Jiao, a tehetséges hitterjesztő és gyógyító – az árvizek nyomán ugyanis járványok pusztítottak a Sárga-folyó alsó völgyében – egy olyan vallás pátriárkája volt, amelynek középpontjában Huangdi (a Sárga Császár), a misztikus uralkodó és az istenné avatott Laozi személyének szintéziséből született Huanglao állt. 184-re a katonai alapon szerveződő szektának 360 000 követője állt fegyverben. A legfelsőbb hatalom a Zhang Jiao és két fivéréből álló triumvirátus, „a Mennyei, Földi és Emberi Világ Nagy Vezérei" kezében összpontosult; irányításuk alatt egy egész hierarchikus rendszer működött, ahol az egyes szintek vezetői egyszerre láttak el katonai, közigazgatási és vallási feladatokat. A közösségek idejük jelentős részét vallási tevékenységeknek szentelték: a több napig tartó szertartásokat és ünnepségeket „gyűléseknek" *(hui)*, illetve a „megtisztulást szolgáló böjtöknek" *(zhai)* nevezték. E vallási szertartásokon a résztvevők a közösség előtt vallották be bűneiket, majd a végtelenségig ismételgetett leborulások, a kísérőzene és a közösségen eluralkodó izgalom hatására csoportos révületbe estek. Néha a szertartások sajátos orgia jellegét öltötték, ahol a férfiak és nők úgymond „összekeverték a lélegzetüket" *(heqi)*. Az őszi és tavaszi napéjegyenlőség idején gyógyító amuletteket és a gyógyításkor használt varázsigéket osztottak ki. A *Taipingdao* tantétele szerint ugyanis a betegségek a bűnök következményei. Ez, a *yin-yang*, illetve az „öt elem" iskolájának kozmológiai elméleteit a taoista hagyományokkal és Huanglao kultuszával ötvöző, megváltást hirdető vallás szent szövegként tisztelte Laozi *Daodejing*jét és egy később keletkezett művet, a *Taipingjing*et *(A magasztos béke szent könyve)*.

Ugyanebben az időszakban alakult ki Kína nyugati részén egy másik szekta, amelynek felépítése és alaptanításai megegyeztek a sárgaturbánosokéval; ez a mozgalom azonban csupán Sichuan tartományra és a Han-folyó felső folyásának vidékére terjedt ki. A szekta, amelyet a mágia mestereként ismert Zhang Daoling (más néven Zhang Ling) alapított, akiről úgy tartották, hogy a levegő, a föld és víz szellemeinek szolgálatában áll, a hívektől évente öt mérő rizst gyűjtött be – innen az elnevezés, *Wudoumidao* (Öt mérő rizs tana).

Hasonlóan a sárgaturbánosokhoz, a *Wudoumidao* követőinél is szokásban volt a „révületbe esés" gyakorlata, hittek az amulettek erejében, a bűnök megvallásának hatásosságában és a betegségek vallásos eredetében. A betegek elkülönülten, kunyhókban éltek. A kölcsönös segítségnyújtást szolgáló intézkedéseket azonban itt szélesebb körben alkalmazták: ingyenes élelmiszerraktárak álltak az utazók rendelkezésére, az utakat pedig olyanok tartották karban, akik a munkájukkal vezekeltek. Mindezek mellett, úgy tűnik, a magántulajdont is eltörölték.

A sárgaturbánosok felkelése azokon a vidékeken, ahol a mozgalomnak sikerült gyökeret vernie, egy időben robbant ki: 184 második holdhónapjában, az új hatvanesztendős ciklus első évében, amelyet a *jiazi* névvel jelöltek. A lázadók, akiket arról lehetett felismerni, hogy fejükön sárga turbánt *(huangjin)* viseltek, elfoglalták a Henan és Shandong tartománybeli városokat, annak ellenére, hogy He Jin tábornok Luoyangban megszervezte az ellenállást. A három Zhang halálát követően, akiket a felkelés elején öltek meg, a mozgalom 185-ben átterjedt a Taihang-hegység környékére, amely elválasztja egymástól Shandong és Shanxi tartományt, majd 186-ban Shaanxi, Hebei és Liaodong tartományokra, végül 188-ban Shanxi tartományra. Körülbelül 190-ben, Dél-Shaanxiban a *Wudoumidao* híveinek sikerült független államot létrehozniuk Zhang Lu, Zhang Daoling unokájának irányítása alatt.

A birodalmon marakodó katonák ❖ A császár hatalmáról kijelenthetjük, hogy ez időszakban pusztán névleges volt. A valódi hatalom azoknak a hadvezéreknek a kezében összpontosult, akiket a sárgaturbánosok felkelésének leverésével bíztak meg. Néhányuk részt vett a 189-es államcsínyben: Dong Zhuo, egy Kelet-Gansuból származó kalandor; Yuan Shu, Yuan Shao unokatestvére; az Anhui tartományból származó Cao Cao (155–220), aki egy eunuch örökbe fogadott unokája volt; és Sun Ce (175–200), a Wu Királyságot 222-ben, Wuchangban megalapító Sun Quan bátyja. Közvetlenül az eunuchok kivégzése után, 189-ben, Dong Zhuo Luoyang ellen vezette a csapatait, s trónra ültette az utolsó Han uralkodót, Xian császárt. A következő évben hadserege, amelyben csakúgy, mint Cao Caóében, népes barbár csapattestek szolgáltak, kifosztotta és felégette Luoyangot. A császári könyvtár és az irattár megsemmisült a tűzben. Ez a veszteség sokkal súlyosabb volt, mint az a kár, amit az Első Császár uralkodása alatt a híres könyvégetés okozott. 192-ben, két évvel azután, hogy a fővárost Chang'anba költöztették, a kicsapongásairól és kegyetlenségéről hírhedt Dong Zhuo merénylet áldozata lett. Cao Cao ekkor kezdte kiépíteni a hatalmát. Egymás után semmisítve meg ellenfeleit Észak-Kínában – például Yuan Shut, aki 197-ben független királyságot hozott létre –, lerakta egy új birodalom alapjait, amely azonban soha nem terjedt túl a Kínai-alföldön és az északi tartományokon.

A parasztfelkelések pusztítása, majd azokat követően, 190-től az egymással vetélkedő katonai vezetők háborúi okozta további rombolás a városok gazdaságának hanyatlásához vezetett. Ez a hanyatlás különösen szembetűnő volt a Wei-folyó völgyében és Henan tartomány északi részén. Az állam összeomlása és a hadvezérek győzelme mellett a gazdaságnak az iparban és a városokban végbemenő nagy fellendülését követő hanyatlása egyike volt azoknak a jeleknek, amelyek egy új korszak eljövetelét vetítették előre. A Han-kor utolsó éveiben megkezdődött a kínai középkor.

8. fejezet

A HAN-KORI CIVILIZÁCIÓ

Az „öt elem" skolasztikus filozófiája ❖ A Han-korban olyan gondolkodásmód diadalának lehetünk tanúi, amely az előjelek értelmezését és az okkult tudományokat helyezte előtérbe. Ez a fajta skolasztikus filozófia a tér és idő összefüggéseinek egy olyan rendszerén alapult, amely tökéletes magyarázatot adott az univerzum működésére. Ezt nevezték a *yin-yang* és az „öt elem" elméletének *(yinyang wuxing shuo)*. A létmódok, illetve az alapvető erők, tehát az öt elem, valamint a női *(yin)* és a férfi *(yang)* tulajdonságok egymást követik a növekedés, a csúcspont és a hanyatlás állapotain keresztül. Ezek, a Hadakozó fejedelemségek korában, elsősorban Shandong tartományban rendszerbe foglalt elképzelések a hatvannégy hexagram és a három trigram értelmezésével foglalkozó jósok ókori iskoláiban gyökereztek. Leghíresebb teoretikusuk a Qi fejedelemségbeli Zou Yan (i. e. 305–240) volt, aki értelmezési rendszerét a tudás minden szférájára kiterjesztette – asztronómia, csillagjóslás, földrajz, történelem és politika. Zou Yan alaptétele szerint a politikai hatalom felemelkedése és összeomlása összefüggésben van az öt elem fejlődésével és hanyatlásával: az új mindig elpusztítja a régit a föld, fa, fém, tűz és víz sorrendjében.

Ezeket az elméleteket, amelyek meghatározók voltak abban az időben, amikor a Qin fejedelemség egyesítette Kínát, megtaláljuk a *Lijing* egyik fejezetében, a *Yueling*ben, mégpedig abban a szövegben, amelyet a *Lüshi chunqiu (Lü mester tavasza és ősze)* című műből vettek át. Ez utóbbi munkát, amelyről azt tartották, hogy minden emberi tudást és az összes iskola szintézisét tartalmazza, Lü Buwei, egy Henan tartományból származó gazdag kereskedő hívei állították össze. Lü Buwei, aki Qin fejedelmének tanácsadója, majd az Első Császár minisztere volt i. e. 237-ig, egyfajta magánudvartartást gyűjtött össze maga köré, amely közel háromezer, Qiből, Zou Yan szülőföldjéről származó tehetséges emberből, valamint Zhao és Chu fejedelemségbeli taoista mágusokból állt. Ennél azonban többről volt szó. A Qin Birodalom új szertartásrendje ugyanis teljes egészében az „öt elem" iskolájának elméleteire és arra a rendszerre épült, amely az elemek, az égtájak, a bolygók, a színek, a hangskála hangjai, a morális tulajdonságok, az ízlések, az érzések, a belső szervek és más csoportok összefüggéseit foglalta össze. Mivel az új dinasztia kezdete a víz alapvető erényeinek és tulajdonságainak győzelmét jelezte a tűz hasonló tulajdonságai felett, amelyek a Zhou császárok uralmát jellemezték, minden császári intézménynek harmóniában kellett lennie ezzel az új erénnyel. Ennek következtében lettek a zászlók fekete színűek, hogy igazolják a törvény szigorát, s ez volt az oka a hatos szám állandó használatának, amely még a szerződések hosszát és a szertartási süvegek formáját is meghatározta.

A szerteágazó hagyományok ❖ Gyakran hangsúlyozzák a konfucianizmus meghatározó szerepét, amelyről úgy tartják, hogy a maradi, legista Qin-kort váltotta fel. Az feltétlenül igaz, hogy a Han császárok alatt az állam módszeresen támogatta a Klasszikusok tanulmányozá-

sát. A Klasszikusok így a hivatalos ideológia forrásaivá váltak, amelynek rendkívül fontos volt megalapoznia ortodox jellegét. Már i. e. 136-ban létrehozták az „Öt Klasszikust tanulmányozó bölcsek testületét" *(wujing boshi)*, amely Wu császár (i. e. 141–87) alatt 50, Zhao császár (i. e. 87–74) alatt 100, Xuan császár (i. e. 37–7) idején pedig 200 „bölcset" számlált. A Keleti Han-dinasztia idején a bölcsek száma tovább növekedett, s jelentős befolyást gyakoroltak az udvarra és a politikai intézményrendszerre. Az is igaz, hogy a Han-korban a közerkölcsök terén az idősebbek iránti engedelmesség erényére és az emberek életkorának tiszteletére helyezték a hangsúlyt. A gyermeki szülőtisztelet a közhivatalnokok kiválasztásának egyik feltétele volt. Az ezzel ellentétes cselekedetek a legsúlyosabb büntetéseket vonták maguk után. Támogatták a helyi földisten tiszteletére rendezett falugyűléseket, mivel ezekre mint a társadalmi összetartozás növelésének eszközeire tekintettek; úgy tartották, ezek mindenki számára egyértelművé teszik az állam által adományozott rangokon és az életkoron alapuló társadalmi hierarchiákat (tehát azt a fogalmat, amely egyébként teljes összhangban állt a legista hagyományokkal).

Óvakodnunk kell azonban a kategorikus különbségtételektől, ezek ugyanis ellentétesek a korszak szellemiségével. A Hadakozó fejedelemségek korának végéről és a Han-dinasztia első évszázadáról beszélve nehéz különbséget tenni azok között a *yin-yang*-specialisták, mágusok, taoisták és írástudók között, akikről a Zhou-kori ősi írások megemlékeznek – ezeket a bölcseket számos névvel illették: *fangshi, shushi, daoren, ru.* Az Első Császár törvényen kívül helyezte a jövendőmondókat, a szofistákat és a gondolkodókat, ugyanakkor érintetlenül hagyta azt a hetvenfős testületet, amelynek tagjai a Hadakozó fejedelemségek korabeli iskolák képviselői voltak. Ez a testület az elődje a Han-korban alapított császári akadémiának. Jogosan állíthatjuk tehát, hogy a korszak uralkodói és kormányzati körei éppen olyan élénken érdeklődtek a taoista elméletek és praktikák iránt, mint amennyire érdekelve voltak a konfuciánus ortodoxia megteremtésében.

A taoista szellemi irányzat, amely oly jelentős volt az Első Császár idején, a Han-korban is tovább élt. Követői hittek a hosszú élethez segítő, különböző titkos praktikákban (például az alkímia, az étkezés, a szexuális, testi és légzési gyakorlatok), amelyek segítségével a test tovább él; a halhatatlanok létezésében, akik az egyes korokban különböző alakokban jelennek meg; és a keleti tengereken rejtőzködő szigetekben, amelyeken a halhatatlanok élnek. A shandongi és a hebei partvidékről származó taiosta mágusoknak *(fangshi)* a Han-udvarban sikerült visszaszerezniük azt a tekintélyt, amelynek az Első Császár idején örvendtek. A taoizmus támogatói között találjuk Hui császárt (i. e. 195–187), Dou császárnét, Wen császár (i. e. 180–157) feleségét, s az olyan tudósokat, mint Lu Jia (i. e. 206–157), a Qin-dinasztia bukásának és a Han-dinasztia győzelmének metafizikai okait tárgyaló *Xinyu* című munka szerzője. De a taoizmus híve volt Sima Tan, Sima Qian apja, majd később Yang Xiong (i. e. 53–i. sz. 18), a *Taixuan (Legmagasztosabb misztérium)* című taoista mű írója. A taoista filozófia Huainan hercege, Liu An udvarában is népszerű volt az i. e. 2. század végén.

Tudjuk azt is, hogy a vallásos taoizmus fontos szerepet töltött be az alacsonyabb társadalmi osztályok életében. A 2. század végén a legutolsó s egyben a legnagyobb taoista parasztlázadásokra, a sárgaturbánosok és a *Wudoumidao* felkelésére az ezeréves utópiába vetett hit mellett a szervezett egyház, a vallásos istenimádat és a morális tanítások megléte is jellemző volt. Ezek a népszerű tanítások a császárnékon és a császári ágyasokon keresztül, akik maguk a köznépből származtak, még a Han-udvarba is eljutottak. Huanglao kultusza néhány évvel a sárgaturbánosok felkelésének kezdete előtt terjedt el az udvarban, maga a taoizmus pedig egy olyan politikai elmélet formájában tűnt fel, amelynek a célja a tökéletes társadalmi harmónia állapotának, a „nagy békének" *(taiping)* a létrehozása volt.

Éppen ezért nem lehet a „konfucianizmus" egyfajta egyeduralmáról beszélni, vagy eltekinteni a Han-kori szellemi élet eklektikus jellegének hangsúlyozásától.

Az ezoterikus értelmezések terjedése ❖ A korszak gondolkodásmódjának legfigyelemreméltóbb vonása, hogy annak egészét áthatotta az „öt elem" skolasztikus tanítása. Ez önmagában azt jelentette, hogy a Qin-kort ebben a tekintetben törés nélkül követte az újabb korszak. Amennyiben jogosan beszélhetünk a Klasszikusok tanulmányozásáról és a konfucianizmus megújulásáról, akkor ez a megújulás a *yin-yang* elméleteinek jegyében zajlott. Következésképpen valami teljesen új született.

Az „öt elem" skolasztikus tanítása valóban kiindulópontul szolgált a szóbeli hagyományokon keresztül megőrzött, s már az i. e. 2. században ismét megjelenő Klasszikusok egy újfajta értelmezéséhez. A szövegek magyarázatával foglalkozó új iskola alapítója Dong Zhongshu (kb. i. e. 175–105) volt; legfontosabb műve, a *Chunqiu fanlu (A tavasz és ősz ékessége)* egyszerre tartalmazza a *Chunqiu*hoz, valamint annak Gongyang-féle kommentárjaihoz fűzött magyarázatait, illetve saját nézeteinek kifejtését. Dong Zhongshu elsősorban a *yin* és a *yang*, valamint az „öt elem" skolasztikus filozófiájából merített ihletet, amelyek útmutatóként szolgáltak az univerzumhoz, illetve a morális, társadalmi és politikai rend alapelveihez.

A Klasszikusokról, a régmúltnak ezekről a tiszteletet parancsoló alkotásairól (mind kiemelkedő bölcsek művei) a kor embere úgy tartotta, hogy titkos tudást tartalmaznak, ezért értelmezésük csakis a különböző iskolák specialistáira tartozik, akik a szövegek titkos jelentését generációról generációra hagyományozták tovább. A már-már a kabbalát idéző kozmológiai elméletek, amelyek már Zou Yan korától kezdve népszerűek voltak, mind a szintézis, mind az általános magyarázat iránti igényt kielégítették; úgy tűnik, sajátosan jellemzők voltak a korra, s a Klasszikusokat értelmezők alaposan elmélyedtek tanulmányozásukban. Így megérthetjük, hogy a szövegeikre, amelyek tömörségük miatt gyakran nagyon zavarosak voltak, miért kezdtek az emberek már nagyon korán próféciagyűjteményekként tekinteni, s miért nőtt meg az ezoterikus kommentárok *(chenwei)* száma a Nyugati Han császárok uralkodása idején. A *chanwei*ek bővelkedtek a számokkal, a kedvező és baljós előjelekkel kapcsolatos spekulációkban, az égbolt szektorai és a föld régiói közötti kapcsolatoknak *(fenye)* a leírásaiban, valamint a történelem, illetve a dinasztiák felemelkedésének és hanyatlásának az eseményeiben. Nagy figyelmet szenteltek az égbolt és a föld *(tu)* szimbolikus ábrázolásainak, amelyek közül a leghíresebbek – a *Luoshu (Luo írásai)*, amelyet egy isteni teknős hozott el Yu uralkodónak, s a *Hetu (A folyó táblája)*, ez utóbbit egy Sárga-folyóból kiemelkedő sárkány adta át a legendás uralkodónak, Fuxinek – két fontos ezoterikus kommentár témájául szolgáltak *(Luoshuwei, Hetuwei)*.

Az ezoterikus kommentárok és próféciák iránti igény és az előjelek politikai célokra való felhasználása, úgy tűnik, a Nyugati Han-dinasztia végén, valamikor az időszámításunk kezdetén érte el csúcspontját. Ez a tendencia hatással volt a tudományos ismeretekre is. A természeti jelenségek alapos megfigyelése persze nem volt új keletű, de például a napfoltok módszeres tanulmányozását i. e. 28-ban kezdték el. Az ennek eredményeként született feljegyzések napjaink csillagászainak érdeklődésére is számot tarthatnak. Szintén a Han-korban (132-ben) találta fel Zhang Heng a történelem első szeizmográfját. Berendezése abból a célból készült, hogy lehetővé tegye a földrengések pontos észlelését, amelyeket a természeti rend felborulásának jeleiként értelmeztek. Állítólag egyszer kimutatott egy Gansu tartománybeli földmozgást. Szintén nagy volt a fejlődés a Han-korban a csillagászati műszerek terén. Geng Shouchang (kb. i. e. 75–49) felfedezte a görögök armillájának kínai megfelelőjét, amelyet i. e. 52-ben mutatott be a császárnak. 124-ben

pedig Zhang Heng éggömböt készített egyenlítői főkörrel, ekliptikával, felező és vízszintes síkokkal. Ezt 132-ben egy naponta körbeforduló, vízórával szabályozott szerkezettel egészítette ki.

A skolasztikus filozófia és kor szellemiségének összefüggései ❖ Mivel a korszak minden gondolkodója a hatása alá került, az „öt elem" skolasztikus filozófiája – vagy legalábbis a kategóriái és alapvető antitézisei – egyaránt megtalálható volt az előjelek értelmezőinél, a Klasszikusok kommentátorainál, a taoista gondolkodóknál (a *Huainanzi*t, a taoisták misztikus írásainak az i. e. 2. században összeállított gyűjteményét éppúgy áthatotta, mint Dong Zhongshu műveit), sőt még azoknál a szerzőknél is, akik kritizálták az ezoterika helytelen alkalmazását és a babonák iránti túlzott tiszteletet.

Jogosan vetődik fel tehát a kérdés, miért volt ilyen sikeres ez a filozófia. Lehetséges, hogy a tantétel fejlődését, amely azt állította, hogy teljes magyarázatot tud adni az univerzum működésére, a politikai körülmények segítették elő. A birodalom létrejöttével, a régi fejedelemségek helyébe lépő közigazgatási körzetekkel s a városok vezetőihez kötődő őskultuszok eltűnésével a hatalom vélhetőleg elvesztette minden vallási alapját, s ezért talán úgy érezhette, hogy szüksége van az ősi gondolatrendszerekből kölcsönvett elemekre épülő mágikus kozmológia támogatására. Ezek az elemek azután olyan rendszerekbe épültek be, amelyek egymástól is jelentős mértékben eltérhettek. Például volt egy elmélet, amely az öt elemhez kapcsolódó erények, illetve erők egymásutániságát úgy magyarázta, hogy az új erény elpusztítja az elavult régit; de létezett olyan elképzelés is, amely szerint az egyes erények az őket megelőzőkből születnek. Noha ez összhangban volt azzal az ősi tradícióval, miszerint a fejedelmek tetteire mint a kozmosz elrendezésére kell tekinteni, az új birodalomban a helyzet teljesen más volt: itt a legisták határozott törvényei és szabályai vették át az ősi rítusok mágikus és vallási értékeit. Az Első Császár egyértelműen olyan teremtőnek nyilvánította magát, aki formát adott a világnak azáltal, hogy rákényszerítette saját normáit, saját hossz- és űrmértékeit s egy új írásrendszert. Hasonlóan alkotta meg a társadalmat is, a rangok egymásra épülő rendszerének, valamint a jutalmazások és büntetések többfokozatú hierarchiájának a megteremtésével.

Így a *yin* és *yang* elméleteinek hatására a legisták rendszere, amelyet a politikai és társadalmi rend kiváltságos eszközeként hoztak létre, mágikus és vallási aspektussal is gazdagodott: az adakozás és közfegyelem szerencsés *(ji)*, a büntetések és megtorlások pedig baljós *(xiong)* dolgoknak számítottak. A császár kötelessége az volt, hogy a szigorú és jutalmazó intézkedéseket a megfelelő arányban alkalmazza, nehogy a kedvező és baljós dolgok túlzott jelenléte veszélybe sodorja a kozmikus harmóniát. Az univerzálisként értelmezett birodalomban a császár, a tartományokban és a járásokban pedig a császár hivatalnokai voltak azok, akik ösztönözték és felelősek voltak a tökéletes rendért, amely a bőséges termésben, az emberek közötti megértésben, a természeti csapások, háborúk és az útonállások megszűnésében nyilvánult meg.

Az iskolák közötti versengés; szemben álló irányzatok ❖ Az írásos hagyományok és a Nyugati Han-dinasztia szövegmagyarázó iskoláinak sokszínűsége meglepő gyorsasággal két meghatározó irányzat konfliktusára szűkült le. Bár a legtöbb szövegmagyarázó a szóban átörökített és a tudós saját korában használt írásmóddal rögzített *(jinwen)* szövegekre támaszkodott, a Klasszikusoknak az ország egyesítése előtti időkből származó, régi írásmóddal *(guwen)* írt példányai is előkerültek. A régészeti felfedezések elindította vita messze túlmutatott a szövegek eredetiségének kérdésén, s utóhatásai egészen a 19. századig tartottak. Egyesek szerint az első nagy felfedezés Jing császár (i. e. 156–140) uralkodása idején,

míg mások szerint csak 93-ban történt. Bármi is az igazság, tény, hogy Konfuciusz házának falából a *Shangshu*, a *Liji (Szertartások feljegyzései)*, a *Lunyu* és a *Xiaojing (A gyermeki szeretet kánonja)* új változatai kerültek elő. A Mester családjának egyik leszármazottja, Kong Anguo, aki Wu császár idején (i. e. 141–87) élt, mutatott elsőként érdeklődést ezek iránt a szövegek iránt, amelyek megfejtése állítólag bizonyos nehézségeket okozott; de a régi írásjegyekkel írt szövegek szakértői, mindazok, akik bírálták a kabbalisztikus értelmezéseket, és elutasították azt a nézetet, amely a Klasszikusokat próféciagyűjteményeknek tartotta, rövidesen vizsgálni kezdték azokat. Úgy tűnik, mintha az új írásrendszer szövegeinek híveit azokkal, a Qi földjéhez kötődő kozmológiai és jóslási hagyományokkal lehetne kapcsolatba hozni, amelyek leghíresebb képviselője Zou Yan volt; míg ellenfeleik sokkal inkább a Lu állambeli, tehát Konfuciusz szülőföldjének moralista, ritualista – de ugyanakkor nagyon is racionális – hagyományait ápolták. A szemben álló iskolák i. e. 51-ben, a császári udvarban lezajlott vitáiból végül Dong Zhongshu értelmezései kerültek ki győztesen. A Nyugati Han-dinasztia végén a *guwen* szövegek hívei még mindig egy meglehetősen elszigetelt csoportot alkottak. Egyikük, Liu Xin (? i. e. 32–i. sz. 23), a császári könyvtáros a birodalom egyesítését megelőző korszakokból származó szövegek befolyásos kiadója volt. Ekkor a vita már nem pusztán az azonos szövegek különböző változatairól folyt, hanem a tantételek szempontjából eltérő tartalmú művekről: így például Gongyangnak a *Chunqiu*hoz írt kommentárja, a *Gongyangzhuan*, tipikusan *jinwen* szöveg, egyrészt Dong Zhongshunak a mű iránt tanúsított érdeklődése, másrészt annak ezoterikus háttere miatt; míg a Zuo Qiumingnek tulajdonított terjedelmes krónika, a *Zuozhuan* – amely szintén a *Chunqiu* kommentárjául íródott –, valamint a *Zhouli* a *guwen* irányzat jegyeit magukon viselő alkotások. Noha a trónbitorló Wang Mangnak a *guwen* iskola iránt megnyilvánuló jóindulata a Han-restauráció idején sokat ártott a híveknek, a mozgalom rövidesen mégis teret nyert; a Keleti Han-dinasztia leghíresebb kommentátorai munkájuk során már a régi szövegeket vették alapul: így tett Jia Kui (30–101), aki a *Zuozhuan*hoz, a *Zhouli*hez és a *Guoyu*höz írt kommentárt; Ma Rong (79–166), akinek a nevéhez többek között egy, a *Chunqiu*hoz írt három kommentárról szóló, összehasonlító tanulmány fűződik *(Chunqiu sanzhuan yitong shuo)*; valamint a híres Zheng Xuan (127–200), a *Shijing*hez, a *Yili*hez *(Rítusok és szertartások)*, a *Zhuoli*hoz, a *Liji*hez, a *Lunyu*höz és a *Shangshu*hoz írt kommentárok szerzője. A Keleti Han-dinasztia idején a *jinwen* hagyományok egyetlen jelentős képviselője He Xiu (129–182), akinek munkássága Gongyang kommentárjainak magyarázatához kapcsolódott. Elméleteit azonban Zheng Xuan megcáfolta. A régi írásjegyekkel összeállított szövegek a Han-dinasztiát követő korszakban is meghatározó művek maradtak, elsősorban a Liu-Song-dinasztia udvarában (457–465), a Liang Királyságban a Jangce-völgyben (502–520), majd később a Sui-dinasztia idején (589–618). A *guwen* irányzat diadalát követően a Han-kor gazdag ezoterikus irodalma szinte teljesen eltűnt. Csupán a 18. és 19. században határozta el néhány tudós és filozófus, hogy életre keltik ezt az elfelejtett hagyományt, amelyet Dong Zhongshu munkái, Gongyang *Chunqiu*hoz írt kommentárja és He Xiu művei képviseltek.

Valószínűleg a régi írásjegyekkel írt szövegek megfejtése állt a felirattan iránt támadt érdeklődés hátterében. Az első kínai szótár – mivel az enciklopédia és az egymás utáni szómagyarázatok formájában íródott *Erya*, ez a császárkor előtti időkből származó, de ismeretlen időpontban keletkezett mű aligha nevezhető annak – 100 körül született meg. Ez volt a *Shuowen jiezi*, amelyet Xu Shen állított össze. A szótár a még mindig viszonylag archaikusnak számító, a Li Si által a császárkor előtt kifejlesztett írásmódnak az egyszerű és összetett írásjegyeit elemzi. Összesen 9353 írásjegyet tartalmaz, amelyeket 540 kulcs alá soroltak.

A Nyugati Han-dinasztia végén kibontakozott egy racionalista irányzat, amely a *guwen*

irányzat híveinek nézeteivel állt összefüggésben. Képviselői között olyan kiváló írástudókat találunk, mint Yang Xiong (i. e. 53–i. sz. 18), a *fu* megalkotója és a *Yijing* szakértője, a zenész és természettudós Huan Tan (az 1. század eleje), de legelsősorban Wang Chong (27–97), a korabeli hiedelmek bírálatának szentelt terjedelmes munka, a *Lunheng (Mérlegelések)* írója. Noha ezek a szerzők sem tudták elhatárolni magukat koruk gondolkodásmódjától (az összefüggések rendszere, a *yin* és *yang*, az Ég és Föld között feszülő ellentét stb.), kétségtelen tény azonban, hogy kiváló logikai érzékük volt, s kifejezetten kedvelték a logikai magyarázatokat. Wang Chong élénk érdeklődést mutatott a fizika, a biológia és a genetika problémái iránt. Néha ő is a régiek tekintélyéhez fordult ugyan, de szeretett olyan érveket használni, amelyek a tapasztalaton alapulnak, s igyekezett a jelenségeket kizárólag természeti okokkal magyarázni. A materialista Huan Tanhoz hasonlóan tagadta, hogy bármi is létezne a halál után: éppúgy, ahogy a tűznek is fűtőanyagra van szüksége, az értelem, az érzékek és az észlelések sem létezhetnek a testtől függetlenül. Bírálva az egyéni végzet *(ming)* fogalmát, amelyben korának emberei oly szilárdan hittek, úgy tartotta, hogy az emberi sorsok különbözősége három, egymástól független tényezőre vezethető vissza: a velünk született testi és szellemi adottságokra; a körülmények és a véletlenek előre nem látható kombinációjára; valamint – és itt látszik, hogy Wang Chong mennyire saját korának foglya maradt – az egyénre a születésekor ható asztrális hatásokra.

A klasszikus tanulmányok fénykora és a szellemi újjászületés a Han-kor végén ❖ A klasszikus tanulmányok a Keleti Han-dinasztia császárai idején élték legragyogóbb virágkorukat, az olyan kiemelkedő szövegmagyarázóknak köszönhetően, mint Ma Rong (79–166), aki a *Chunqiu* három kommentárjáról *(Gongyangzhuan, Guliangzhuan és Zuoshizhuan)* írt összehasonlító tanulmányt, valamint a nagy Zheng Xuan (127–200). A Cai Yong (133–192) által összeállított Hat Klasszikus *(Yijing, Shijing, Shujing, Chunqiu, Lijing, Yueling)* szövegét 175-ben, a fővárosban kőoszlopokra vésték. A körülmények azonban nem sokáig maradtak ilyen kedvezőek: a klasszikus tanulmányok és a „konfucianizmus" számára rövidesen a hanyatlás és a közöny hosszú korszaka következett, amely csak a 11. században, egy új morális és metafizikus filozófiai rendszer megszületésével ért véget.

A politikai és társadalmi válság a Han-dinasztia végén már az új irányzatok megjelenésének kedvezett. Ezekre a Hadakozó fejedelemségek korának hagyományaihoz – a *Zhuangzi* és a *Daodejing* filozofikus taoizmusa, a nominalizmus, Mozi dialektikus iskolája és a legizmus – való visszatérés volt a jellemző. Csakúgy, mint az i. e. 4–3. században, úgy tűnik, az emberek gondolkodását most is megosztotta az önmagukba fordulás és a rájuk kényszerített rend utáni vágyakozás, valamint az anarchia és a diktatúra két, egymással szöges ellentétben álló magatartásmintája, illetve alternatívája. Így Wang Fu (kb. 90–165) műve, a *Qianfulun*, amelynek már a címe is *(Egy remete megjegyzései)* pontosan sugallja annak elutasítását, hogy valaki egy korrupt világban elkötelezetté váljon, nem más, mint kritika korának politikai moráljáról, valamint a kereskedelmi és kézműipari tevékenységek túlzott térnyeréséről. Ebben a könyvben már érezhető az újjáéledő legista hagyományok hatása. Cui Shi (kb. i. e. 135–70) műve, a *Zhenglun (Értekezés a politikáról)* még egyértelműbben olyan ember alkotása, aki meggyőződéses híve annak, hogy az államot drákóian szigorú törvényekkel kell megerősíteni, amelyek nem veszik figyelembe a kiváltságokat sem *de facto*, sem *de jure*.

A Han-kor végén megszülető új irányzatok a 3–4. században bontakoztak ki a maguk teljességében, amikor elkezdődött annak a vallásos mozgalomnak a térhódítása, amely az egész középkori kínai gondolkodást meghatározta. A 4. és 8. század közötti időszak a buddhizmus nagy korszaka volt Kínában.

Egy újfajta történetírás kialakulása ❖ A történetírás hagyományainak a fejedelemségek évkönyveivel és a bronzba vésett első feliratokkal (i. e. 9–8. század) kezdődő lassú fejlődése i. e. 100 körül, a Kína egyik legkiemelkedőbb történészének hatalmas összefoglaló művében teljesedett ki. Az apja, Sima Tan munkásságát folytató Sima Qian (? i. e. 135–? 93) műve, a *Shiji* felhasznált minden korábbi eredményt, amit a történetírásban addig elértek, ugyanakkor modellül is szolgált a későbbi hivatalos történeti munkák – egészen a Qing-korig tartó – hosszú sora számára. Sima Qian a fejedelemségek évkönyveinek rendkívül részletes kronologikus felépítését kapta örökül (amelyekben megjelölték az események napját, hónapját és a fejedelem uralkodásának az évét), amely a kínai történetírók munkáit az első, i. e. 841-ben lejegyzett eseményektől kezdve mind a mai napig oly pontossá tették. Szintén segítségére volt az a régi szokás, hogy a fejedelmi hatalom fennkölt megnyilatkozásait gondosan, szóról szóra lejegyezték. Nagy hasznát vette az elbeszélések, anekdoták és értekezések művészetének, amely a Hadakozó fejedelemségek korában fejlődött ki, a különböző iskolák között zajló viták és a diplomáciai tárgyalások során. A Han-korban ily módon jelentős mennyiségű, szájhagyomány útján fennmaradt irodalmi alkotást gyűjtöttek össze, s jegyeztek le, amelyek emléke még élt a köztudatban: ilyen volt például Zuo Qiuming terjedelmes krónikája, amely rövidesen a *Chunqiut* magyarázó és kommentáló művé vált, a *Zhanguoce (A hadakozó fejedelemségek politikája)* és a *Guoyu (Fejedelemségek története)*. A kínai írásos hagyomány egyik legkifinomultabb stílusával és hatalmas rendszerező képességgel megáldott Sima Qian – a szájhagyománynak, a szövegeknek, a levéltári anyagoknak és a korabeli szemtanúknak köszönhetően – először rajzolta meg a kínai világ egészének képét a kezdetektől saját koráig. A politikai és erkölcsi értékelés műveként a *Shiji* ösztönzőleg hatott a későbbi nagy, dinasztikus történeti munkák szerzőire; az elsőt, a *Hanshut (A Han-dinasztia története)* 82 körül állította össze Ban Gu és nővére, Ban Zhao. Ezekben a művekben is megtalálható a Sima Qian alkalmazta hármas felosztás: az uralkodó évkönyvei, az értekezések (a szertartásokról, a zenéről, a csillagászatról, a közigazgatásról, a földrajzról, a hadseregekről, a csatornákról, a gazdagságról, a törvénykezésről stb.) és az életrajzok, amelyekben igen értékes utalások találhatók az idegen országokról.

A kínai próza az olyan kiváló szerzők révén teljesedett ki, mint Sima Qian, Jia Yi (i. e. 201–168) vagy Dong Zhongshu (kb. i. e. 175–105), akik mindannyian történészek vagy a császárhoz intézett politikai esszék, illetve feliratok szerzői voltak. Ez a próza, amely egyaránt alkalmas volt a szövegmagyarázatok, elbeszélések és értekezések írására, méltán híres élénk, mégis választékos tömörségéről, hajlékonyságáról és kifejezőerejéről. Úgy tűnik, a Hadakozó fejedelemségek kora egymástól jelentősen eltérő műfajainak különböző művészi próbálkozásai egyaránt hatással voltak a fejlődésére. A Han-kori próza volt az, amelynek Liu Zongyuan és Han Yu a 8–9. század fordulóján vissza akarta állítani régi dicsőségét, s amelyeknek stílusát a Ming- és a Qing-kor írói is utánozni igyekeztek.

Az udvari irodalom ❖ Az i. e. 2. század hercegi udvarai – elsősorban Liang, Wu és Huainan hercegségei –, a császári udvarhoz hasonlóan, a szellemi, irodalmi, tudományos és művészi tevékenység központjai voltak. Ez bizonyos értelemben a Hadakozó fejedelemségek korának fejedelmi udvarait idézte vissza. A hercegek és a császárok bűvészeket, akrobatákat, zenészeket, jövendőmondókat, írókat és tudósokat tartottak a kíséretükben. Az i. e. 122-ben lázadásért kivégzett Liu Annak, Huainan hercegének a hívei állították össze a különböző taoista irányzatokat összefoglaló, *Huainanzi* című művet. Munkájuk, a maga mélysége és komolysága miatt, kivételnek számított. Az általános tendencia ugyanis az udvar szórakoztatása és az udvari modorosság tökéletesítése felé mutatott. Ezekre az igényekre vezethető vissza a *fu*-költészet sikere, amely a leginkább jellemző az i. e. 2. és az

i. sz. 3. század közötti időszakra. A *Chuci (Chu elégiái)* című műből kisarjadó *fu*-költészet a vadászatoknak, parkoknak, palotáknak, valamint a hercegi és a császári udvar vígasságainak ritmikus, néha meglehetősen terjengős stílusú leírása volt. Erre a műfajra, amit a kínai hagyományok egyébként nem sorolnak a költészethez, jellemző volt a túlzás és a lírai hangulat éppúgy, mint a pontosság és a választékos szóhasználat. A Han-korban oly nagyra értékelték, hogy alig volt híres író, aki meg ne próbálkozott volna vele. A legismertebb *fu*-költők közé tartozott Jia Yi (i. e. 200–168), az ő műveit, hunani száműzetése idején a nagy mester, Qu Yuan emléke ihlette; a Sichuan tartományból származó Sima Xiangru (? i. e. 179–117), akinek verseit sokan próbálták utánozni; a szintén sichuani Yang Xiong (i. e. 53–i. sz. 18); valamint a történész, Ban Gu (32–92), a híres *Liangdufu (Fu a két fővárosról)* című vers szerzője. Ezt utánozta később Zhang Heng (78–139), a neves csillagász *Erjingfu* című költeményében.

A kifinomult stílus mellett létezett egyfajta kifejezett igény a népies zene és dalok, valamint Wu császár kiterjedt hódításait követően az egzotikus országokból származó újdonságok iránt. A közemberek által alapított Han Birodalom még sokáig őrizte „plebejus" eredetének nyomait. Azzal a céllal, hogy a császári ősök tiszteletére emelt templom számára új himnuszokat komponáljon, Wu császár idején Zenehivatalt *(Yuefu)* hoztak létre, amelynek feladata a népi és egzotikus zeneművek és dalok gyűjtése volt. A népdalok és a néptáncok témái, valamint Közép-Ázsia hangszerei és dallamvilága ily módon utat találtak a kor művelt társadalmához. A Zenehivatal, amelyet i. e. 7-ben az újdonságokkal szemben ellenséges ortodox tudósok felbujtására betiltottak, döntően meghatározta a kínai költészet későbbi fejlődését: az 1–2. században egy új versforma jelent meg, az ún. „régi verselés" *(gushi)*, amelyben a sorok öt írásjegyből álltak (a Keleti Han-dinasztia végétől kezdve pedig hétből). A témáit kezdetben a népies dalokból merítő új műfaj előtt nagy távlatok nyíltak meg, s hosszú fejlődési folyamatot követően végül ebből alakult ki az ún. „hivatalos verselés" *(lüshi)*, melynek szabályait a Tang-korban (7. század) rögzítették. A klasszikus kínai költészet hosszú és magasra ívelő történetének első nagyszerű alkotása a *Gushi shijiushou (Tizenkilenc régi vers)*.

A népi hagyományoknak, a mágikus és vallási taoizmusnak, valamint az idegen civilizációknak rendkívül erős befolyása magyarázatot ad a Han-kori művészet lendületességére és elevenségére. E tulajdonságok egyaránt felfedezhetők a Koreában, Mandzsúriában, Hebei és Shandong tartományokban talált falfestményeken, a sírokban, templomokban és oszlopcsarnokokban, a kőbe vésett jeleneteken és alakokon (például a Shandong, Sichuan és Henan tartományokban fellelhető szobrokon), valamint a temetési szobrocskák életszerű és valósághű kidolgozásában.

Harmadik rész

A KÍNAI KÖZÉPKOR

BEVEZETŐ

A Han-dinasztia bukásával kezdődő korszak bizonyos szempontból hasonlóságot mutat a mi európai középkorunkkal. Már egészen a kezdetektől az államhatalom hanyatlása, a városok gazdaságának összeomlása és a birodalom feldarabolódása jellemezte. Míg Észak-Kínát, a kínai világ akkoriban leggazdagabb és legsűrűbben lakott részét a 4. század elején számos kisebb királyság osztotta fel egymás között – ezek uralkodó osztályai barbár származásúak voltak –, addig a Jangce völgyében olyan erős, a kiváltságait féltékenyen őrző előkelő réteg jött létre, amelynek befolyása kiterjedt a központi hatalomra is. Ami a szellemi életet illeti, a Han-kor meghatározó filozófiai iskolái mind feledésbe merültek, s a klasszikus irodalmi hagyományok is csaknem teljesen eltűntek. Helyüket az egyéni irányzatok és egy tisztán esztétikai alapokon nyugvó irodalom- és művészetfelfogás vette át. A kínai középkor a vallások felvirágzásának nagy korszaka is volt egyben. Jogosan mondhatjuk, mint ahogy a középkori Európát is kereszténynek nevezzük, hogy ebben a korszakban Kína buddhista ország volt.

Az analógiák sora azonban itt meg is szakad, ugyanis északon már nagyon korán – az 5. század közepén – a központosított állam újjászületésének lehetünk tanúi; a Déli dinasztiák kora pedig a Jangce völgyében egyike volt a kínai irodalom-, művészet- és gondolkodástörténet legnagyszerűbb korszakainak. Másrészről viszont az 5. század végétől a kereskedelem ismét fejlődésnek indult, s ez a déli előkelőségek gyors hanyatlásához vezetett, amely osztály a 6. század közepének háborúi során megszűnt létezni. Északon viszont a kereskedelem fellendülése elősegítette az államhatalom megszilárdítását. Míg a Han-korhoz képest az Északi és Déli dinasztiák kora (317–589) teljesen eltérő időszak volt, s jól érzékelhető a korszakhatár, addig a kínai középkor a Sui- és a Tang-korba is átnyúlt, mivel az új „arisztokratikus birodalom" az Északi és Déli dinasztiák hagyományainak – intézményeinek, uralkodó osztályainak, irodalmának, művészetének és vallási mozgalmainak – örököse és folytatója volt.

9. táblázat ❖ A 220 és 589 közötti korszak időrendi táblázata

Észak-Kína	Sichuan	A Jangce-völgy és Dél-Kína
A Három Királyság kora (Sanguo – 220–265)		
Wei (Cao-Wei), fővárosa Luoyang, 220–265	Shu-Han, fővárosa Chengdu, 221–263 263-ban elfoglalja Shu-Hant	Wu, fővárosa Nanjing, 222–280
Nyugati Jin-dinasztia (265–316), fővárosa Luoyang – 265-ben, Cao-Weiben megalapítják a dinasztiát – 280-ban elfoglalja Wut – 317-ben Nanjingba szorul vissza		
Északi és déli dinasztiák kora (Nanbeichao – 317–589)		
Az öt barbár törzs tizenhat királysága, 304–439	Cheng-Han, fővárosa Chengdu, 304–347	A hat dinasztia kora (Liuchao) Wu királyságot követően (222–280) valamennyinek a székhelye Nanjingban volt: Keleti Jin (Dong Jin) 317–420
	– 347-ben elfoglalja Sichuan tartományt	
Északi-Wei (Bei Wei, Tuoba-Wei) 386–535 – 439-ben egyesíti Észak-Kínát – 493-tól székhelye Luoyang		Liu-Song, 420–479 Déli Qi (Nan Qi), 479–502
Északkelet-Kína	*Északnyugat-Kína*	
Keleti Wei (Dong Wei), fővárosa Ye (Dél-Hebei), 534–550	Nyugati Wei (Xi Wei), fővárosa Chang'an, 535–557	Liang 502–537
Északi Qi (Bei Qi), fővárosa Ye, 550-557	– 553-ban elfoglalja Sichuant	
	Északi Zhou (Bei Zhou) fővárosa Chang'an,	
– 557-ben elfoglalja Északi Qit		Chen 557–589
	Az Északi Zhou örökébe lépő Sui, fővárosa Chang'an, 581–618	
	– 589-ben elfoglalta Chent (Dél-Kína)	

9. fejezet

BARBÁROK ÉS ELŐKELŐSÉGEK

Általános jellemzők ❖ A Han-dinasztia végétől a Sui- és a Tang-dinasztia egyesített birodalmainak létrejöttéig, tehát a 3. század elejétől a 6. század végéig tartó korszaknak a történelme rendkívül összetett. Ezért célravezetőbb, ha egy pillanatra elfordítjuk a figyelmünket az események kusza szövevényétől, hogy hangsúlyozzunk néhány olyan alapvető fontosságú tényezőt, amelyek a korszak egészére érvényesek. Ezek közül néhány Észak-Kínára, néhány pedig a Jangce völgyére vonatkozik.

1. A Nyugati Han-dinasztia végén elinduló folyamat, amely során a nomádok áttértek a letelepedett életmódra, a 3. és 6. század között tovább folytatódott az Észak-Kínát egymás között felosztó, illetve sikeresen egyesítő királyságokban és fejedelemségekben. Ez a lassú és bonyolult átalakulási folyamat, tehát a nomád állattenyésztők letelepedése Belső-Mongóliában, Mandzsúriában, valamint Észak- és Északnyugat Kínában, egyike azoknak az állandó tényezőknek, amelyek Kelet-Ázsia történelmét egészen napjainkig végigkísérték.

2. A központosító, államépítő törekvések, amelyek valószínűleg összefüggtek a sztyeppe felől érkező támadások elleni védekezés problémáival, valamint a kínai hódítás szülte szükségletekkel, a földek elosztásával és a száraz vidékek öntözésével, Észak-Kínára, különösen északnyugaton, a Qin- és a Han-kortól kezdve egészen a Sui- és a Tang-korig jellemzőek maradtak. Egyaránt megtalálhatjuk őket a Cao-Wei és az Északi Wei Királyságban, s úgy tűnik, hogy a legista hagyományoknak, amelyek szerint az államnak aktívan részt kell vennie a népesség elosztásában és a társadalom, illetve a gazdaság megszervezésében, szintén fontos szerep jutott Észak-Kínában.

3. Észak-Kína államainak, a sztyeppe felől érkező fenyegetés miatt, egy másik sajátságos vonása a katonai terjeszkedés volt. A Cao-Wei Királyság, az „öt barbár törzs tizenhat királysága" (4. század), amelyek a Wei-folyó völgyében és Gansu tartományban jöttek létre, valamint az Északi Wei- és az Északi Zhou-dinasztiák az 5. és 6. században csakúgy, mint előttük a Qin és a Han, illetve utánuk a Sui és a Tang császárok, mind a befolyásuk alá akarták vonni Közép-Ázsiát, Mongóliát, Mandzsúriát és Koreát. Diplomáciai és katonai tevékenységük célja a betörések ellen felállított védelmi rendszerek megerősítése és a fő kereskedelmi útvonalak ellenőrzésének megszerzése volt.

A déli vidékeknek szintén megvoltak a maguk jellegzetes sajátosságai, amelyek egészen a 6. századig viszonylag változatlanok maradtak.

1. Mivel a déli területek legnagyobb részét bennszülött népek lakták – thaiok, tibeti-burmaiak, miao-yaók, sőt lehetséges, hogy a belső területeken még mindig éltek mon-khmerek, a partvidéken pedig maláj-polinéziaiak –, a kínai nyelvet beszélő és a kínai kultúrát képviselő emberek csupán a Jangce-völgy síkságait, a Hangzhoui-öböl déli partvidékét és a Kanton környéki alföldet kezdték benépesíteni. Ezek a megtizedelt, a hegyvidékekre visszaszorult, egymástól eltérő és ősi kultúrájú népcsoportok, amelyek tagjait a

munkaerő- és a katonahiány miatt besorozták és betagozták a kínai hadseregbe, s amely népcsoportok életterébe behatolt a kínai kereskedelem, a *han* kínaiak ellenőrzése alatt álló területek növekedésével fokozatosan elkínaiasodtak és asszimilálódtak. A kínaiak és az őslakosok érintkezéseik során számos dolgot vettek át egymástól, aminek mértékével még nem vagyunk teljesen tisztában, de úgy tűnik, mindez nagyon jelentős volt.

2. Mivel a *han*ok több egymást követő hullámban foglalták el a Jangce völgyét és Dél-Kínát, az új betelepülők és a régi telepesek viszálykodása olyan nehézségeket támasztott, amelyeket csak lépésről lépésre lehetett megszüntetni. A korábban ideérkezett telepesek ugyanis minden esetben igyekeztek alárendelt helyzetbe hozni az újonnan érkezetteket.

3. Dél-Kína és a Jangce-völgy alacsony népsűrűsége, viszonylagos szegénysége (a kereskedelmi tevékenységek csak a Déli dinasztiák korának végén indultak fejlődésnek, s a rizstermesztés terén is alig történt előrehaladás egészen a 7–8. századig, tehát a Tang-korig), a leküzdendő nagy távolságok és ezeknek a vidékeknek a gyarmati jellege – legalábbis részben – mind közrejátszottak annak a szociopolitikai struktúrának a kialakulásában, amely figyelemre méltóan stabilnak bizonyult. A Han-dinasztia végétől a Chen Királyság bukásáig Nanjingban létrehozott államokat a központi kormányzat gyengesége és a vagyonos családok hatalma jellemezte. A 4. századtól a 6. század közepéig tartó időszakban született és erősödött meg a befolyásos családokból álló előkelő réteg, amelynek tagjai egymás között házasodtak, betöltötték a legfontosabb hivatalokat, s rákényszerítették a központi kormányzatot különleges előjogaik elismerésére.

Sichuan tartomány, pontosabban a Min-folyó völgyének és a Vörös-medencének az esete egyedi volt. Az ezeken a területeken markánsan megnyilvánuló függetlenségi törekvések hátterében a vidék Kínán belüli viszonylagos elszigeteltsége és az a gazdagság állt, amelyet termékeny talajának, éghajlatának, ásványkincseinek és a nemzetközi kereskedelmi útvonalak szempontjából kedvező fekvésének köszönhetett – a Vörös-medence a Yunnan tartományba, Burmába és Északkelet-Indiába, a Guizhou és Guangdong tartományokba, a Jangce középső folyásához, a Han-folyó felső völgyébe, a Wei-folyó medencéjébe, valamint a Qinghai tartományba és Közép-Ázsia oázisaiba vezető utak kereszteződésében feküdt. A Vörös-medencét valójában mindössze két, nehezen megközelíthető, de könnyen ellenőrzés alatt tartható főútvonal kötötte össze Chu és Qi hajdani fejedelemségeinek területeivel. Észak felé csupán szűk hegyi ösvényeken lehetett eljutni Sichuan tartományból a Wei-folyó völgyébe; míg kelet felé, a Jangce középső és alsó völgyébe az egyetlen út a hegyszorosok között rohanó, zúgókkal szabdalt folyón keresztül vezetett. A tartomány különleges fekvése magyarázatul szolgál arra, hogy Sichuan, eltekintve a teljes függetlenség gyakori időszakaitól, miért függött néha a Wei-folyó völgyében létrejövő államoktól, néha pedig a Jangce alsó folyásának királyságaitól. Ennek eredményeképpen mind az Északnyugat-Kína, mind pedig a Jangce vidéke felől érkező, egymástól jól megkülönböztethető külső hatások felfedezhetők itt.

A vörösszemöldökűek felkelése idején, 25 és 36 között, majd ezt követően, 180 és 215 között, amikor Zhang Daoling és unokája, Zhang Lu egyfajta szakrális államot hozott itt létre, Sichuan tartomány független volt. A három királyság kora után – amely során, 221-től 263-ig az egyik dinasztia, a Shu-Han ezt a vidéket uralta – a tartományra 304 és 347 között a függetlenség egy újabb korszaka köszöntött, a prototibeti eredetű hegylakók, a dik egyik családjának uralma alatt. Ez volt a „Cheng család Hanja" (Cheng-Han), az „öt barbár törzs tizenhat királyságának" egyike.

A katonai diktatúrától az anarchiáig (190–317)

A három királyság kora: az észak-kínai Cao-Wei Királyság ❖ Noha a Han-dinasztiát csak 220-ban döntötték meg, a Wei-folyó völgye és a Kínai-alföld felett a tényleges hatalmat a 3. század elejétől Cao Cao birtokolta, így a Wei Királyság (220–265) valószínűleg már 210-ben megalakult. Ekkorra Cao Cao egész Észak-Kínát saját uralma alatt egyesítette. Távlati célja a Jangce völgyének meghódítása volt, de a 208-ban, a folyam Hebei tartománybeli szakaszánál vívott híres vörösziklai *(Chibi)* csata véget vetett ennek a terjeszkedő politikának. Sun Quan (185–252) és Liu Bei (161–223) egyesített seregei ugyanis súlyos vereséget mértek Cao Caóra. Ez a vereség szolgált bevezetőül Kína felosztásához az újonnan létrejött három királyság *(Sanguo)* – a Cao család által alapított Wei, a Liu Bei által létrehozott Sichuan tartománybeli Han (Shu-Han – 221–263) és Wu (222–280), amelynek megteremtője Sun Quan – között.

Cao Cao politikája összhangban állt azzal az irányzattal, amely a Han-kor vége felé a leginkább elfogadott volt az írástudók körében: tipikusan legista, azaz központosító és autokratikus felfogás volt, s Cao Cao állama rendelkezett a katonai diktatúra minden jellemző vonásával. Az új politika egyik legfigyelemreméltóbb sajátossága az volt, hogy nagy számban létesítettek mezőgazdasági telepeket *(tuntian)*. Abban az időszakban, amikor a felkelések és a polgárháborúk nyomán a mezőgazdasági termelés csökkenni kezdett, az intézmények alkalmazkodtak a gazdaság és az államkincstár szükségleteihez. Ezért, ellentétben a Nyugati Han-kori *tuntian*ekkel, a Cao Cao által alapított kolóniákat nem mindig földműves-katonákkal, hanem gyakran nincstelen parasztokkal népesítették be. Egyaránt voltak telepesek az északi határok mentén és a birodalom belső területein, sőt még a Huai-folyó völgyében is. Egyes kelet-henani kolóniákban több tízezer ember élt. Egy félkatonai szervezet tagjaként a *tuntian*ek lakói az államtól mezőgazdasági eszközöket és igavonó állatokat kaptak.

A mezőgazdasági telepek létrehozása és kiterjesztése segített ismét működésbe hozni a gazdaságot és megerősíteni a védelmi rendszereket. Mindezek mellett nagy erőfeszítéseket tettek az újjáépítés érdekében – például csatornázási és öntözési munkálatok és víztározók építése. A telepeknek azonban volt még egy ennél is fontosabb feladatuk: az állam a segítségükkel akarta ellenőrzése alá vonni azt a megbízhatatlan, vándorló életmódot folytató népességet, amely kikerülve az állam fennhatósága alól, a gazdag földbirtokosok „erős házaiban" telepedett le. Cao Cao, aki egy eunuch örökbe fogadott unokája volt, így semmilyen kapcsolatban nem állt a Han-kor végének előkelőségeivel, s pozícióját azoknak a befolyásos földbirtokos családoknak a kárára akarta megerősíteni, amelyek az eunuchok 189-es lemészárlása után a politikai élet meghatározó erőivé léptek elő.

Cao Cao hadserege már eredetileg is rendkívül heterogén összetételű volt: zsoldosok, egykori banditák és csavargók alkották, akik között egyaránt voltak kínaiak és barbárok – xiongnuk, xianbeiek, wuhuanok és qiangok. Hatalma teljes mértékben ezektől a seregektől függött. Annak érdekében, hogy növekvő birodalmának hadserege számára rendszeres emberutánpótlást biztosítson, Cao Cao hivatásos katonacsaládokat *(shijia)* hozott létre. Ezek a családok csakis egymás között házasodhattak, így hosszú távon valószínűleg egyfajta katonai kasztot alkottak. A katonai szolgálatot, az egykori Qin fejedelemséghez hasonlóan, címek adományozásával és anyagi előnyök biztosításával ösztönözték. Cao Cao azonban újjá is szervezte hadseregét, amelyben még mindig nagy szerepet kaptak az Észak-Kínában letelepedett egykori nomád állattenyésztők. Ők alkották az elitcsapatokat, s ezek közül is kiemelkedtek a legképzettebb lovas íjász egységek. A tömeges besorozás, valamint a sztyeppei törzseknek tett kedvezmények – Cao Cao engedélyezte, hogy a

xiongnuk egy nagy csoportja véglegesen letelepedjék Shanxi tartomány délkeleti részén – az asszimilációs folyamat felgyorsulását eredményezték, amelynek következményei a 4. század elején kezdtek megmutatkozni, amikor a sinizálódott egykori nomádok független királyságokat hoztak létre Észak-Kínában.

Cao Cao politikájának egy másik eleme a törvényhozói hatalom megerősítése volt, válaszul a törvényes rend fellazulására, amely a Keleti Han császárok idején következett be. A Cao-Wei (a Cao családból származó Wei) császárok uralkodása alatt – az új dinasztia megalapítását Cao Cao halálát követően fia, Cao Pei mondta ki 220-ban – állították össze a Han-kor négy évszázada alatt született jogi művek első nagy összefoglaló munkáját. A Wei Királyság törvénykönyve, a *Xinlü* fontos mérföldkő a kínai jog történetben, s ez ihlette a 268-ban, a Taishi uralkodói ciklusban kiadott *Jin törvénykönyv* szerkesztőit. A Han-kori törvénytáraknál sokkal részletesebb *Jin törvénykönyv*höz – amely 2926 cikkelyt tartalmaz – két kiemelkedő jogtudós írt kommentárt; Du Yu (222–284), aki ezenkívül még mérnöki szakértelméről és a *Zuozhuan* kommentárjáról volt híres, valamint Zhang Fei (életrajzi adatai ismeretlenek).

A hatékonyságra és a politikai élet központosítására való törekvés, amelyre Cao Cao és utódai egyaránt nagy gondot fordítottak, a köztisztviselők kinevezésében alkalmazott új rendszerben is megmutatkozott. Ez a rendszer, amelyet elvileg arra szántak, hogy a legjobbakat támogassa, és biztosítsa a pártatlan válogatást, a hivatalnokokat egy kilencfokozatú hierarchiába *(jiupin)* sorolta be.

A rendszer azonban rövidesen azokat a befolyásos családokat kezdte támogatni, amelyek tagjainak sikerült hírnévre szert tenniük a hadseregben, s éppen ezek a családok jelentettek veszélyt a Caók hatalmára. A Sima család példájából ítélve, felemelkedésük rendkívül gyors volt. Sima Yan – akinek nagybátyja számos hadjáratot vezetett Sichuan tartományba a Shu-Han Királyság ellen, ezenkívül szétzúzta a Gongsun család által a Liaodong-félszigeten alapított független királyságot; s akinek az apja, Wei állam hadseregének megszervezője, azokat a csapatokat irányította, amelyek 263-ban elfoglalták a Shu-Han Királyságot – 265-ben magához ragadta a hatalmat, s Luoyangban megalapította a Jin-dinasztiát (265–316).

Shu-Han és Wu állama (Sichuan tartomány és a Jangce-völgy) ❖ A két tiszavirág-életű birodalom létrejötte Sichuan tartományban és a Jangce völgyében nem csupán a Han-kor végének viszályaival és gazdasági hanyatlásával magyarázható, társadalmi és földrajzi tényezők szintén közrejátszottak ebben. Annak a harcnak, amelyet a Cao Cao ellenfeleinek számító hadvezérek, a Sunok vívtak, a Jangcétől délre eső kolonizált területek elszakítása volt a célja, így az egyfajta függetlenségi háborúként fogható fel. Egyértelmű tehát, hogy a fővárost, amely eredetileg a Jangce és a Han-folyó összefolyásánál fekvő Wuchang volt, a Jiangnanban élő (ez az elnevezés a Jangce alsó folyásától délre eső területet jelölte) befolyásos wubeli családok nyomására helyezték át 229-ben Nanjingba. Ezek a peremvidéken élő, gazdag családok már a sárgaturbánosok felkelésének idején függetlenítették magukat a központi hatalomtól. Megszervezték saját védelmüket, s ha a szükség úgy kívánta, segítségül tudták hívni a „hegyi yüéket" *(shanyue)*, a kolonizáció miatt a fennsíkokra szorult őslakosokat és a birtokaikon oltalmat kereső menekülteket. Egy független állam létrejöttéhez a Jangce völgyében ezért mindössze arra volt szükség, hogy Észak-Kínában általánossá váljon a politikai zűrzavar, valamint hogy a katonák és a telepesek hajlandók legyenek egyesíteni erőiket.

Hasonló folyamat zajlott le Sichuan tartományban, ezen a gazdag, viszonylag elszigetelt vidéken, ahol hasonlóan nagy számban éltek bennszülött őslakosok. Mindezt elősegí-

tette Liu Bei tekintélye, aki a Han császári család egyik leszármazottja volt, s főminiszterének, Zhuge Liangnak (181–234) politikai és katonai zsenialitása. Míg azonban a Wu államot a Jangce-völgy befolyásos családjainak egyfajta szövetsége irányította, addig Sichuanban a központosító törekvések győzedelmeskedtek. Shu-Han ugyanis, Weihez hasonlóan, katonai állam volt, amelyet „legista" tanácsadók kormányoztak. Zhuge Liang halála után Shu-Han hatalma hanyatlani kezdett. 263-ban a Cao-Wei-csapatok elfoglalták a királyságot.

A polgárháború és a sinizálódott zsoldosok felkelése ❖ A Sima család hatalomra jutása a befolyásos családok – a Simák, a Cuik, a Xiahouk és mások – győzelmét jelentette az állami ellenőrzés felett, s megnehezítette a politikai centralizációra irányuló erőfeszítéseket. A Sima család már uralomra jutása előtt igyekezett felszámolni azokat a földművelő telepeket *(tuntian)*, amelyeket a Cao uralkodók hoztak létre, s amelyekre azok a hatalmukat alapozták. Így az új birodalom megerősítését célzó intézkedések – új büntető törvénykönyv kiadása, a nagy földbirtokok területének és az ott élő bérlők számának korlátozása, valamint az annak érdekében hozott intézkedések, hogy a befolyásos családok ne sajátíthassák ki a maguk számára a politikai és közigazgatási hivatalokat – hatástalannak bizonyultak. Már közvetlenül az új dinasztia megalakulásától kezdve a császár huszonhét vérrokonának biztosítottak jelentős járadékokat – nem számítva azokat a családtagokat, akik nem álltak rokonságban a császári családdal. A legmagasabb rangú rokon több ezer parasztcsalád adóját kapta meg. Ezeknek a rokonoknak joguk volt arra, hogy a nekik adományozott földbirtokokon maguk nevezzék ki hivatalnokaikat, s engedélyezték számukra, hogy magánhadseregeket tartsanak fent, amelyek létszáma 1500 és 5000 fő között változott. A dinasztiaalapító 290-ben bekövetkezett halála után, aki tíz évvel korábban, 279–80-ban sikeresen a birodalomhoz csatolta a Jangce völgyét (a Wu Királyságot), a gazdag Jia család megerősödése viszálykodásokhoz vezetett az előkelőségek és a vidéken élő párthíveik között. A zavargások 291-től 305-ig tartottak, s eközben hét évig, a „nyolc herceg felkeléseként" ismert polgárháborúban a császári család hercegei is egymás ellen fordultak. A 4. század első néhány évében a szárazságok és a sáskajárások nyomán, amelyek éhínséghez vezettek a már amúgy is polgárháború sújtotta területeken, a helyzet drámaivá vált. Ráadásul az északi és északnyugati vidékekre betelepült és a kínai seregekhez tömegesen csatlakozó nomád és hegyi törzsek, kihasználva az általános zűrzavart, fellázadtak, s önálló államokat hoztak létre. A prototibeti di népcsoport egyik családja Cheng-Han néven már 304-ben megalapította saját királyságát Sichuan tartományban. A Dél-Shanxiban élő xiongnuk szintén függetlenné nyilvánították magukat, s előbb a Han, később a Zhao dinasztianevet vették fel. 311-ben a xiongnuk törzsfőnöke, Liu Cong bevette Luoyangot, majd 316-ban Chang'an esett áldozatul egy másik xiongnu vezér, Liu Yao támadásának. Ez jelentette a rövid életű Nyugati Jin-dinasztia végét.

A pusztító éhínség, a politikában, a gazdaságban és a közigazgatásban eluralkodó káosz, valamint az itt élő törzsek felkelései miatt a 4. században megkezdődött a népesség elvándorlása Észak-Kínából. Ez a belső migráció azután is folytatódott, hogy Nanjingban (Jiankang) 317-ben megalapították a Keleti Jin-dinasztiát, de a csúcspontját, úgy tűnik, 309-ben érte el. A menekültáradat két útvonalat használt: az egyik Hebei és Shandong tartományból indult a Huai-folyó völgye, a Jangce alsó folyása, Zhejiang és Fujian tartományok felé, a másik pedig Shanxi és Shaanxi tartományból vezetett a Jangce középső folyásához, Yunnan tartományba és Vietnamba, a Vörös-folyó medencéjébe. Kisebb menekültcsoportok Hebei tartományból Mandzsúria déli része felé vették az útjukat. A 4. század első negyedében megközelítőleg egymillió ember hagyta így el az otthonát. A nem kínai

népcsoportok tevékenysége csupán másodlagos hatással volt erre a jelenségre, amely más nagy történelmi krízisekhez hasonlóan felgyorsította a kínai diaszpóra fejlődését. A barbároknak a 4. század elején, Észak-Kínában kibontakozó felkeléseit azonban nem szabad azokhoz a nagy nomád inváziókhoz hasonlítani, amelyek másfél évszázaddal később söpörtek végig Európán. A Jin császárok bukása és a kínai dinasztiák visszavonulása a Jangce alsó folyása felé nem a határokon túlról érkező támadások, hanem elsősorban a zűrzavar és a nyomor miatt következett be. A „barbárok" egyszerűen kihasználták az eluralkodó anarchiát; már Kínában éltek, amikor magukhoz ragadták a hatalmat. Ők már távolról sem azok a kegyetlen hegylakók és nomád állattenyésztők voltak, mint az őseik; nagymértékben hatottak rájuk a kínai szokások, az életmód és az intézmények. A hunok előrenyomulása Dél-Oroszország, Európa és a Földközi-tenger keleti medencéje felé 444–45-ben, valamint a heftaliták (fehér vagy nyugati hunok) korábbi, 365-ös hadjárata Irán ellen, olyan háborúk voltak, amelyeket valódi nomádok vívtak, akik feltehetően valahonnan az Altaj vidékéről származtak. Ezek a hadjáratok nem hozhatók összefüggésbe a Nyugati Jin-dinasztia végének eseményeivel Kínában. Így tehát annak a kérdésnek, hogy vajon a hunok és xiongnuk valamilyen szinten rokon népek-e, ahogy azt néhányan gondolják, vagy pedig egyáltalán nem álltak rokonságban egymással, történelmi szempontból nincs semmilyen jelentősége, mivel kizárólag a társadalmi és politikai berendezkedés, az életmód és a kultúra az, ami meghatározó.

Az előkelőségek uralma a Jangce völgyében

Annak következtében, hogy a Jin uralkodók visszavonultak a Jangce völgyébe, megváltozott a politikai légkör. A hatalom központosításának kérdése, néhány szórványos kísérlettől eltekintve a Liu-Song- (420–479) és a Déli Qi- (479–502) dinasztiák idején, amelyek jelentősebb sikerek nélkül próbálták megtörni a gazdag családok hatalmát, többé nem vetődött fel. Ellenkezőleg, egy olyan belterjes, hierarchikus, előkelő réteg alakult ki, amely mind az udvarban, mind pedig a vidéki területeken egészen a 6. század közepéig a hatalom valódi birtokosa volt. A 4. század elején északról idevándorolt befolyásos családok, valamint a Jangce völgye és a Hangzhoui-öböl partvidéke leggazdagabb „gyarmatosító" családjainak leszármazottaiból álló előkelő réteg, amelyet a császári hatalom is elismert és megerősített a jogaiban, mentesült az adófizetés és a katonáskodás terhe alól. Hogy méltók lehessenek a hivatalokra és kiváltságokra, bizonyítaniuk kellett ősi és híres családból való származásukat. Az emberek ezért arra törekedtek, hogy összeállítsák családi nyilvántartásaikat *(jiapu)*. Az új előkelő réteg kialakulásának nagy lökést adott, hogy a Liu-Song-dinasztia végén törvényben is szentesítették az addigi gyakorlatot, s megtiltották a házasságot az előkelők (*mingjia*, kiváló családok) és a közrendűek (*hanmen*, szegény családok) között. Ennek a belterjes, saját törvényei szerint élő rétegnek a kialakulása, felemelkedése, majd gyors hanyatlása a 6. század közepétől a Déli dinasztiák korának legsajátságosabb társadalmi jelensége volt.

A Keleti Jin-dinasztia ❖ A Sima család egyik hercege által 317-ben, Nanjingban létrehozott új állam már a kezdetektől szembesülni kényszerült a menekültek bonyolult problémájával. Az újonnan érkezettek nagy száma miatt úgy döntöttek, hogy külön nyilvántartásba veszik őket. Ezeket nevezték fehér nyilvántartásoknak *(baiji)*, míg az őslakosok nevét a sárga nyilvántartásokba *(huangji)* jegyezték fel. Néhány vidéken „emigráns kormányzóságokat" *(qiaojun)* hoztak létre. A kormányzat nem volt képes meggátolni azt a gyorsan lezajló fo-

lyamatot, amelynek eredményeként az alacsonyabb osztályokból származó menekültek rövidesen függő helyzetbe kerültek a gazdag családoktól. A nagybirtokosok „vendégei" *(ke)* és szolgái *(nubi)* lettek. Az állam túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy korlátozza a birtokok nagyságát, úgy, ahogy az Észak-Kínában történt, vagy hogy megszabja az ott élő, függő viszonyban lévő személyeknek, a „védelmezetteknek" a számát. Az állam ügyeinek tényleges irányítását a gazdag családok vették a kezükbe; a Wangok, a Yuk, a Huanok és a Xiék egymást váltották a hatalmi pozíciókban, amelyekért elkeseredett harcokat vívtak.

Mégis, gyengesége ellenére a Keleti Jin-dinasztiának nemcsak az észak felől érkező támadásokat sikerült visszavernie, s megállítania Fu Jian offenzíváját a Fei-folyó menti csatában (383), hanem 347-ben még Sichuan tartományt is elfoglalta, így a Nanjingban székelő dinasztiák számára megnyílt az út Közép-Ázsia felé.

A válság, amely a Jinek bukásához vezetett, szemlélteti mind a befolyásos vidéki családok, mind pedig a hadseregek parancsnokainak hatalmát. A Jiangxi tartománybeli Gan-folyó völgye és Hubei tartomány egyes részei már a 4. század második felében gyakorlatilag teljesen kikerültek a központi kormányzat ellenőrzése alól. De a nanjingi kormányzat erőfeszítései, hogy besorozzák a vagyonos családok magántestőreit *(buqu)* és függő helyzetben lévő bérlőiket, elégedetlenséget szült a Tai-tó és a Zhejiang tartomány északi partvidéke közé eső területeken. Ez az elégedetlenség minden bizonnyal hathatósan hozzájárult annak a felkelésnek a kitöréséhez, amely körülbelül a 4–5. század fordulóján kezdődött Ningbo városának környékén. A felkelés vezetője a kalózkodással és varázslással foglalkozó Sun En volt, aki, shandongi származású apjához hasonlóan, maga is tagja volt a *Wudoumidao* nevű taoista szektának. Sun En a zhejiangi partvidék tengerészei, halászai és kalózai közül toborozta követőit, de szinte teljes bizonyossággal állítható, hogy kapcsolatban állt a mai Hangzhou, Shaoxing és Ningbo környéki nagybirtokosokkal is. A „többszintes hajókat" *(louchuan)* használó lázadók, a „démonok seregei", Zhoushan-szigeteki bázisaikról kiindulva, végigfosztogatták a partvidéket, s rövidesen már Nanjingot fenyegették. A felkelést 402-ben verték le. A vereség nyomán a mozgalom hívei tömeges öngyilkosságokat követtek el. A Sun En vezette felkelés elleni küzdelem azonban elősegítette azoknak a hadvezéreknek a megerősödését, akiket a lázadás elfojtásával bíztak meg: egy bizonyos Huan Xuan, kihasználva a helyzetet, magához ragadta a hatalmat Nanjingban. Itt egyik ellenlábasa, Liu Yu, aki az északi királyságok elleni győztes hadjáratainak köszönhetően nagy népszerűségre tett szert, 404-ben megölte. Liu Yu ezt követően új dinasztiát alapított, amely Déli Song (Nan Song), illetve Liu-Song néven vonult be a történelembe.

A Déli Song-dinasztia ❖ Úgy tűnik, hogy abban az időszakban, amikor Liu Yu uralomra jutott Nanjingban, a 4. század elején érkezett bevándorlók problémája már rendeződött, s az északiak beolvadtak a népesség többi részébe. Az igazság az, hogy amint trónra kerültek, a Liu-Song uralkodók az adórendszer egységesítése érdekében eltörölték a sárga és a fehér nyilvántartások közötti megkülönböztetést. A dinasztia első néhány évében a Shaanxi és Hebei tartományban létrejött királyságok felől érkező támadások okoztak zavarokat, de ezt követően, Wen császár idején, a Yuanjia uralkodói ciklusban (424–453) viszonylagos nyugalom honolt a birodalomban; így lehetőség nyílt kapcsolatok fejlesztésére Közép-Ázsiával és a japán fejedelemségekkel. A béke azonban nem tartott sokáig. Az alacsony sorból származó, katonai államcsínnyel hatalomra került Liu család törekvése, hogy ismét ellenőrzése alá vonja a vidéki területek igazgatását, kiváltotta a gazdag, előkelő családok ellenállását. Ugyanakkor az Északi Wei Királyság támadásai, amelyek során a Wei seregek elérték a Jangcét, szintén meggyorsították a birodalom hanyatlását. Egy Xiao

Daocheng nevű tábornok, aki leverte az egyik császári herceg felkelését, kihasználta a központi hatalom meggyengülését, és az egyik hívét ültette a trónra, végül pedig, 479-ben maga vette át az uralmat.

A Déli Qi-dinasztia ❖ A rövid ideig hatalmon lévő Déli Qi-dinasztiával (479–502) kapcsolatban, amelyet Xiao Daocheng alapított, két fontos dolgot kell megemlíteni: a központi kormányzat megerősödését az előkelőségek rovására és a kereskedelem nagymértékű térhódítását a Jangce völgyében és Dél-Kínában. Az adózás alapjául szolgáló népszámlálási jegyzőkönyvek hamisítását szigorúan büntették, míg az új kormányzat igyekezett közembereket kinevezni a kormányzati hivatalokba. A dinasztia bukásának oka valójában az előkelőségek túlzott elnyomása volt, akiknek tömeges lemészárlása az 5. század utolsó néhány évében zavargásokhoz vezetett. A császár egyik unokatestvére, akinek Észak-Hubeiben, a stratégiai fontosságú Xiangyang környékén volt adománybirtoka, fellázadt, s bevonult Nanjingba, majd végül kierőszakolta, hogy engedjék át neki a hatalmat. Ő volt Xiao Yan, a későbbi Liang-dinasztia (502–557) Wu császára.

A Liang-dinasztia ❖ A Jangce völgyében a kereskedelem megélénkülésének az 5. század végétől kezdődően fontos társadalmi következményei voltak. A kereskedelmi fellendülés hozzájárult annak az előkelő rétegnek a bukásához, amelynek hatalmát részben a területek felosztása és a nagy földbirtokok gazdasági egyeduralma biztosította. Ez az újjáéledés, amely kétségtelenül összefüggött a Délkelet-Ázsiával és az Indiai-óceán térségével folytatott árucsere felvirágzásával, annak a folyamatnak a kezdetét jelentette, amely a Jangce-völgy és a déli, tengerparti tartományok gazdaságának fellendülésében teljesedett ki a 10–13. században. Az 5. század végén a Jangcén minden bizonnyal megélénkült a kereskedelem, a feljegyzések ugyanis számos, Délkelet-Ázsiából és az indoiráni világból származó idegen kereskedő jelenlétéről tesznek említést. A Jangce menti városok és a sokkal délebbre fekvő Kanton növekedésnek indultak. Az állam pedig egyre jelentősebb bevételekre tett szert a kereskedelmi adókból.

A Liang-dinasztia (502–549) Wu császárának uralkodása idején folytatódott és tartóssá vált a gazdaság fejlődése. Az uralkodó olyan tehetséges tanácsadókkal vette körül magát, mint az elsősorban a fonetikáról szóló munkáiról ismert Shen Yue (441–513) és Xu Mian (466–535), aki számos politikai művet írt. A 6. század első fele a gazdagság és a béke időszaka volt, a Déli dinasztiák „arisztokratikus" civilizációjának aranykora. A buddhizmus, amely alkalmazkodott a Jangce-völgy társadalmi viszonyaihoz, s amelyet mind az udvar, mind pedig a nagy, előkelő családok pártfogoltak, példa nélkül álló fejlődésen ment keresztül. Rövidesen azonban súlyos válság alakult ki, amely délen az előkelők osztályainak megsemmisüléséhez vezetett.

A hivatásos katonacsaládok intézménye *(shijia* vagy *binghu),* amelynek gyakorlatát a Caók vezették be, a Keleti Jin-dinasztia idején is fennmaradt. Az állam a 4. században kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindig ellenőrzése alatt tudta tartani a hadseregeket. Ez a tendencia azonban az 5. században nem folytatódott, mivel a Déli Song-dinasztiától kezdődően (420–479) a kormányzat félig hivatalos, félig magánhadseregeket kezdett alkalmazni, amelyekben olyan zsoldosok szolgáltak, akiket a tartományokból toboroztak össze a helyi hivatalnokok és a befolyásos, előkelő családok. Az útonállókból és bűnözőkből álló hadseregek létrejötte, amelyek a középkori Európa zsoldos seregeit idézték, s amelyeket az európai *condottiere*khez hasonló katonai kalandorok vezettek, veszélyt jelentett a központi kormányzatra, s végül a Liang-dinasztia bukását okozta a 6. század közepén. Egy eredetileg a Nyugati Wei-dinasztia (Északnyugat-Kína) szolgálatában álló, majd

később a Liang-dinasztia szolgálatába szegődő tábornok, Hou Jing, 548-ban fellázadt, és csapatai élén bevonult Nanjingba. Ebben a zűrzavaros időszakban, amely egészen Hou Jing 552-ben bekövetkezett haláláig tartott, a Nyugati Wei-dinasztia számos sikeres hadjáratot indított Shaanxi tartományból, a Wei-folyó völgyéből a Liang Birodalom ellen. 553-ban elfoglalták Sichuan tartományt, elvágva az összeköttetést Nanjing és Közép-Ázsia között, majd a stratégiai jelentőségű Xiangyangot, amely a Han-folyó völgyének bejáratát őrizte. Ezenkívül Hubei tartományban egészen a Jangce középső folyásánál elterülő Jiangling-hegységig nyomultak előre, ahol az uralmon lévő Xiao család egyik hercegét ültették trónra, akit korábban Xiangyangban ejtettek foglyul. Ezt az új hubei birodalmat, a Kései Liangot, mindig a Wei-folyó völgyében létrejött államok tartották ellenőrzésük alatt: a Nyugati Wei (535–557), az Északi Zhou (557–581) és a Sui (581–618), amely 587-ben végleg felszámolta. Miután a Nyugati Wei Királyság kiterjesztette hatalmát Sichuan és Hubei tartományokra, a polgárháború tovább folytatódott a Jangce völgyének alsó részén. Az uralmat egy Chen Baxian nevű hadúr ragadta magához 557-ben, akinek a birtokai Wuchang környékén terültek el – ez a vidék akkoriban sokkal virágzóbb volt, mint Nanjing környéke –, s megalapította a Chen-dinasztiát (557–589), amely utolsó volt a Déli dinasztiák sorában.

A Chen-dinasztia ❖ A Liang-dinasztia uralmát követően, a katonai felkelésekből és a polgárháborúból megszülető Chen-dinasztia különbözött a korábbi nanjingi dinasztiáktól, mivel az előkelőségeket, akik közül csak alig néhányan élték túl a vérengzéseket, teljesen kiszorították a hatalomból. A régi Liang-dinasztiából mindössze egy kisebb csoportnak sikerült menedéket találnia Chang'anban, a Nyugati Wei Királyságban. A minden tekintetben meggyengült birodalom, amely elvesztette nyugati területeit, már saját hadseregeire sem számíthatott. Nyugatról a Kései Liang, északról pedig az Északi Qi és Északi Zhou államok támadásai fenyegették. A győzelemnek, amellyel visszafoglalta Shouyangot (a mai Shouxiant, 200 km-nyire Nanjingtól északra), semmiféle haszna nem volt. A birodalom 589-ben megsemmisült, abban a rövid hadjáratban, amelyet az első Sui császár vezetett Nanjing ellen.

A sinizálódott barbárok államai Észak-Kínában

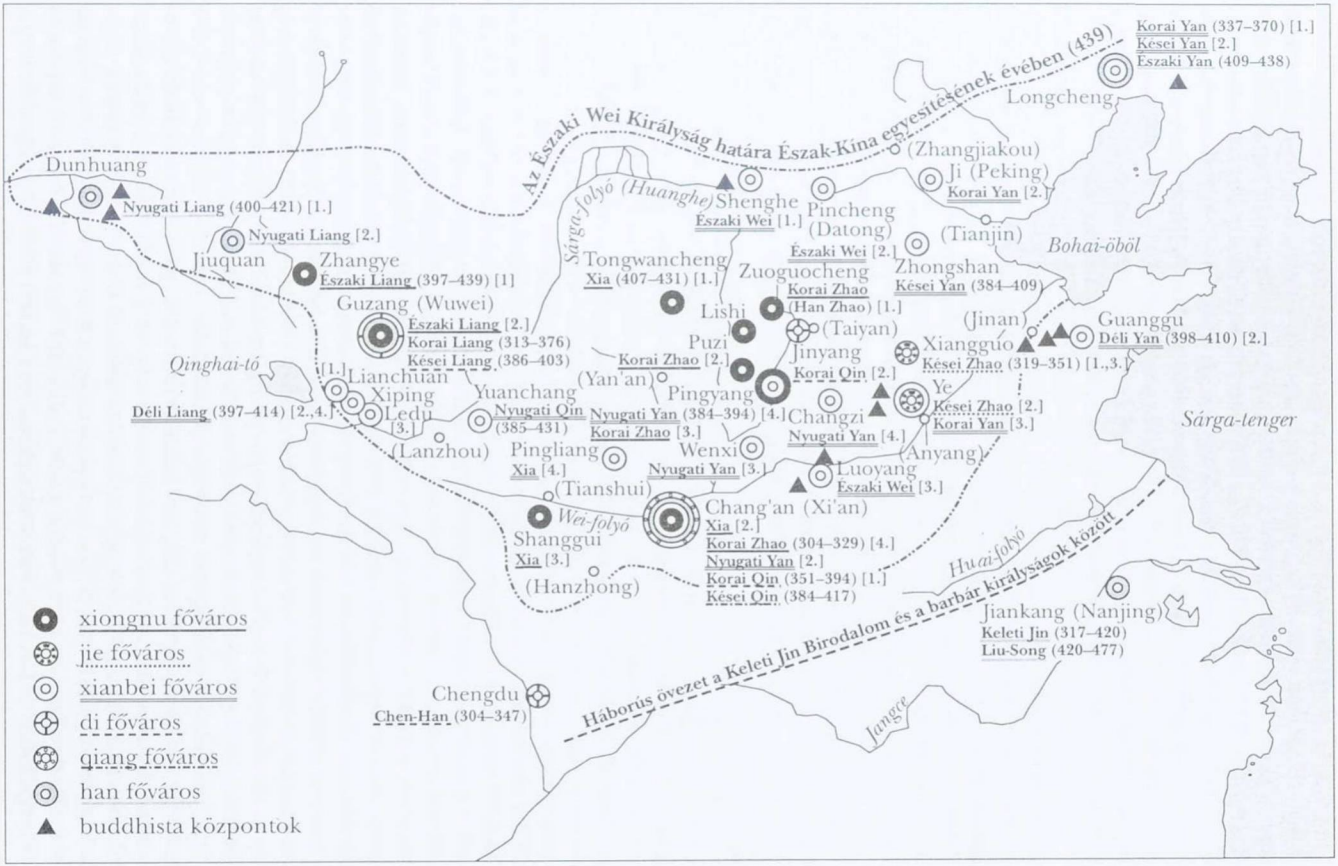
Az öt barbár törzs tizenhat királysága (4. század) ❖ A Nyugati Jin-dinasztia végén az Észak-Kínában élő, nem kínai eredetű népcsoportok felkelései rövidesen Észak-Kína – Dél-Mandzsúriától a Közép-Ázsia keleti részén található oázisokig és Sichuan tartománytól a Shandong-félszigetig – felosztásával értek véget; itt számos kisebb királyság jött létre, amelyek uralkodó osztályát a legtöbb esetben az északi és az északnyugati határvidékek őslakosai alkották. Ezzel a 4. század elején elkezdődött a kínai politikatörténet egy rendkívül zavaros időszaka, amely egészen 439-ig tartott, amikor a xianbei törzs leszármazottai ismét egyesítették Észak-Kínát. A különböző területfoglalások, az új hatalmak egymást követő felemelkedése és a fővárosok gyakori áthelyezése – a Xia Királyság például 407 és 431 között először Észak-Shaanxiból Xi'anba, majd az észak-gansui Tianshuiba, végül pedig Tianshuitól északkeletre, a Jing-folyó felső völgyébe tette át a székhelyét – lehetetlenné teszik a korszak bármilyen világos és összefüggő leírását. A törzsi csoportok sokfélesége, a *han* kínaiakkal kötött házasságok nagy száma, valamint az a tény, hogy különböző fejlettségi szinten álltak – kisebb vagy nagyobb mértékben már mind sinizálódtak, s áttértek a letelepedett életmódra –, csak még bonyolultabbá tették a korszak történelmét. Azt viszont érdemes megjegyezni, hogy ezek a törzsi csoportok, amelyeket a kínai történetírók

az „öt barbárnak" *(wuhu)* neveztek el (xiongnu, jie, xianbei, qiang és di) két különböző népcsoporthoz tartoztak. A qiangok és a dik, akik a későbbi tibetiekkel és tangutokkal álltak rokonságban, az északnyugati határvidék felől érkeztek. A másik három törzs tagjai a sztyeppei nomád állattenyésztők leszármazottai voltak, nyelveik pedig ugyanahhoz a nyelvcsaládhoz tartoztak, mint a török, a tunguz és a mongol. Úgy tűnik, hogy társadalmi és politikai berendezkedésük meglehetősen eltért egymástól: a qiangok és a dik, akik vélhetően csupán katonai szervezetekkel rendelkeztek, nem ismerték a nomádok arisztokratikus, törzsi berendezkedését.

10. táblázat ❖ Az öt barbár törzs tizenhat királysága *(wuhu shiliuguo)*

A királyság neve	Az uralkodó osztály származása és a királyság elhelyezkedése (a mai tartományok szerint)	A királyság, amelyik később az örökébe lépett	Dátumok
Korai Zhao (Han)	xiongnu (Shanxi)	Kései Zhao	304–329
Cheng-Han	di (Sichuan)	Keleti Jin	304–347
Kései Zhao	jie (Hebei)	Korai Yan	319–351
Korai Liang	han (Gansu)	Korai Qin	314–376
Korai Yan	xianbei (Hebei)	Korai Qin	349–370
Korai Qin	di (Shaanxi)	Nyugati Qin	351–394
Kései Yan	xianbei (Hebei)	Északi Yan	384–409
Kései Qin	qiang (Shaanxi)	Keleti Qin	384–417
Nyugati Qin	xianbei (Gansu)	Xia	385–431
Kései Liang	di (Gansu)	Kései Qin	386–403
Déli Liang	xianbei (Gansu)	Nyugati Qin	397–414
Északi Liang	xiongnu (Gansu)	Északi Wei	401–439
Déli Yan	xianbei (Shandong)	Keleti Jin	400–410
Nyugati Liang	han (Gansu)	Északi Liang	400–421
Xia	xiongnu (Shaanxi)	Északi Wei	407–431
Északi Yan	han (Liaoning)	Északi Wei	409–439

Ezek a népcsoportok – pontosabban fogalmazva a társadalmi elitjük – így tehát saját politikai és társadalmi hagyományaikat ötvözték a kínai eszme- és intézményrendszerből nagy számban átvett új elemmel. Uralkodó osztályaik oly mértékben sinizálódtak, hogy az ókori észak-kínai politikai egységek örököseinek tekintették magukat. A Shanxi tartományban élő xiongnuk a nagy Han-dinasztia nevét vették fel, s a Hadakozó fejedelemségek korának régi államnevei is újra felbukkantak a 4. században: az öt barbár törzs tizenhat állama közül a Shaanxi tartományban fekvők a Qin, Shanxi tartománybeliek a Zhao, Hebei és Shandong tartományban létrejött államok pedig a Yan nevet viselték. Ez alól az egyetlen kivételt a Gansu tartományban létrejött királyságok jelentették, amelyek az ennek a tartománynak a közepén található Liang város (a mai Wuwei) nevét vették fel. Az uralmon lévő családokban olyan gyakoriak voltak a lakosság többségét alkotó *han* kínaiakkal kötött házasságok, hogy lehetetlen különbséget tenni a kínaiak és a nem kínaiak között. Ezért semmilyen következtetést nem lehetett levonni abból a tényből, hogy az Észak-Kínában a 4. század első évei és 439 között egymás örökébe lépő tizenhat királyság közül háromról – a Korai Liang (314–376), a Nyugati Liang (400–421) és az Északi Yan (409–439) Királyságról – feltételezhető, hogy *han* származású családok alapították.

10. térkép ❖ Észak-Kína felosztása a 4. században: az öt barbár törzs tizenhat királysága

A 4. századi Észak-Kína rendkívül zavaros történelmének egyetlen kiemelkedő eseménye a Korai Qin állam (351–394) létrejötte volt. Ezt a nagy királyságot egy őstibeti eredetű család alapította a Wei-folyó völgyében, a központjában Chang'annal. Legnagyobb uralkodója Fu Jian (357–385) volt, aki 370 és 376 között Észak-Kínát egyetlen hatalmas katonai államban egyesítette. Ez a birodalom még a Jangce völgyében fekvő Nyugati Jin Birodalomra is fenyegetést jelentett. A hagyomány szerint 382-ben Fu Jian nagyszabású hadjáratot indított Dél ellen – a történelmi szövegekben szereplő adatok a 600 000 fős gyalogságról és a 270 000 fős lovasságról túlzók –, de Anhui tartomány középső részén egy folyó mellett döntő vereséget szenvedett. Ez volt a híres Fei-folyó melletti csata (383).

A tuobák (tagbacsok) felemelkedése és az Északi Wei Birodalom megalakulása ❖ A tuobák (tagbacsok) kis királyságának felemelkedése és Észak-Kína meghódítása az 5. század első felében jellegzetes példája az ezeken a vidékeken élő, nomád eredetű népcsoportok politikai fejlődésének. Azok az államalakulatok, amelyekben a letelepedett életmódra való áttérés folyamata a leginkább előrehaladt, s amelyek uralkodó osztálya a leginkább sinizálódott, rövidesen fenyegetve kezdték érezni magukat azoktól a népcsoportoktól, amelyek megőrizték a nomád állattenyésztők harcias szokásait, s Kínától csak azokat az intézményeket vették át, amelyek elengedhetetlenek voltak az államalapításhoz. Ez utóbbi népek, amelyek államai a határvidékeken terültek el, a sztyeppeöv és földművelő övezet között, ellenőrzésük alatt tartották a kereskedelmi utakat, s könnyedén találtak emberanyag-utánpótlást.

A Keleti Jin-dinasztia (265–318) igyekezett a szövetségesévé tenni a Dél-Mandzsúriából származó, nomád állattenyésztéssel foglalkozó xianbei törzseket, amelyek Délkelet-Mongóliában telepedtek le a 3. században. A Jin uralkodók Észak-Shanxiban átengedtek egy kisebb területet a tuobáknak, a három xianbei törzs (tuoba, yuwen, murong) egyikének, majd 315-ben a tuoba törzsfőnöknek a Dai hercege címet adományozták. A tuobák (ez az elnevezés annak a „tagbacs" szónak a kínai átírása, ahogyan a törzs önmagát nevezte) így egy stratégiai fontosságú terület birtokába jutottak az Észak-Kínába vezető egyik fő felvonulási útvonal mentén. A 4. század végére sikerült ellenőrzésük alá vonniuk az Ordosz és a Pekingtől északkeletre található Siramuren folyó medencéje közötti vidékeket. Fővárosuknak a Shanxi tartomány legészakibb részén fekvő Datongot tették meg 386-ban. A dinasztia az ősi Wei nevet vette fel; a történelembe Északi Wei Királyság néven vonult be. Az 5. század elejére a Kései Yan Királyság rovására területeket foglaltak Hebeiben, s Henan tartományban is terjeszkedni kezdtek. Kihasználva a Keleti Jin-dinasztia támadásait az északi államok ellen, az Északi Wei Királyság azonnal sikeres hadjáratokba kezdett, amelyek lehetővé tették, hogy uralma alatt egyesítse egész Észak-Kínát. Az Észak-Shaanxit uraló Xia Királyságot 431-ben, a Liaoning tartománybeli (Dél-Mandzsúria) Északi Yan és a Gansu tartománybeli Északi Liang Királyságot pedig ugyanabban az évben, 439-ben csatolta a birodalomhoz. 440-ben ellenőrzése alá vonta a gansui Wuwei (Liangzhou) környékét, így a birodalom előtt megnyílt az út Közép-Ázsia felé.

Az Északi Wei Királyság olyan „legista" politikát folytatott, amely szerint az állam ellenőrzése alatt tartotta a lakosságot, s beavatkozott a népesség területi megoszlásába; ezt a politikát azonban áthatotta a sztyeppei harcosokra jellemző keménység és durvaság: a nomádok ugyanis úgy tartották, hogy a letelepedett népek nem érdemesek többre, mint az állatcsordák. Az állami alkalmazottakat gyakorlatilag rabként tartották fogva a műhelyeikben, s megtiltották nekik, hogy a saját társadalmi osztályukon kívül házasodjanak. Még a szabad munkásokat is szigorúan szemmel tartották. A parasztságot egy, a Qin-kort idéző katonai jellegű szervezet irányította: öt család alkotott egy „szomszédságot" *(lin)*, öt *lin* egy

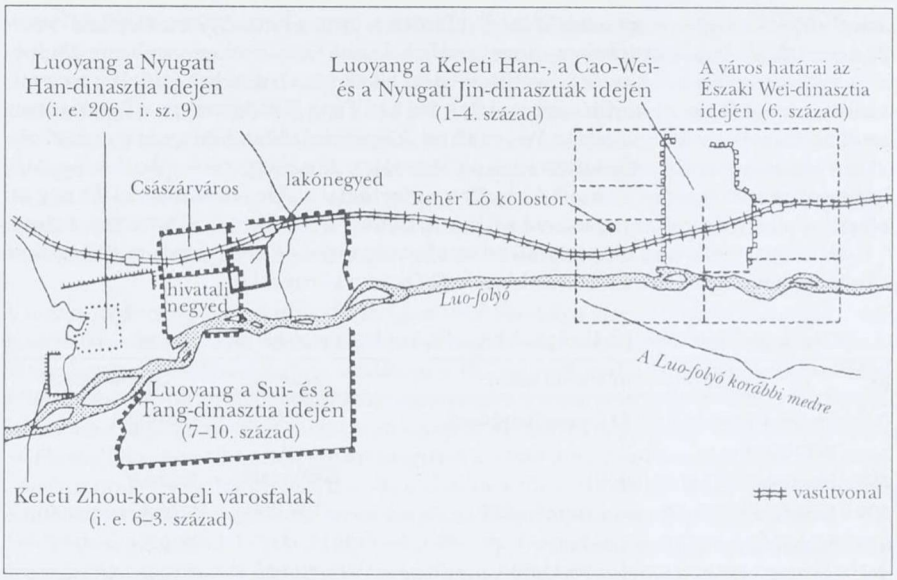
„falut" *(li)* és öt *li* egy „kommunát" *(dang)*. Minden szintre a kormányzatnak felelős vezetőt neveztek ki. Annak érdekében, hogy növeljék a száraz területeken a művelés alá fogható földek nagyságát, olyan önkényes rendszert alkalmaztak, amely a földeket megművelőik száma és életkora szerint osztotta fel. A Sui és a Tang Birodalomban a 7. században ismét bevezették ezt a rendszert. A Wei uralkodók ezenkívül állami rabszolgákat és elítélteket küldtek a buddhista kolostorokba, ők alkották a „közösségi családokat" *(sengqihu)*. Feladatuk az volt, hogy újra termővé tegyék a parlagföldeket. De elsősorban a lakosság áttelepítésével igyekeztek benépesíteni a főváros, Datong környékét és Shanxi tartományt.

Csak Daowu (386–409) császár uralkodása alatt összesen 460 000 embert telepítettek át a Taihang-hegységtől keletre fekvő vidékekről Datong környékére.

11. táblázat ❖ Az Északi Wei Királyságban végrehajtott áttelepítések (az 5. század első fele)

Év	Érintett embercsoportok	Számuk	Új lakóhelyük
398	Hebei tartománybeli és észak-shandongi xianbeiek	100 000	Datong
399	befolyásos kínai családok	2000 család	Datong
399	kínai parasztok Henan tartományból	100 000	Shanxi tartomány
418	Hebei tartománybeli xianbeiek	?	Datong
427	a Xia Királyság lakossága (Shaanxi tartomány)	10 000	Shanxi tartomány
432	Liaoning tartomány lakossága	30 000 család	Hebei tartomány
435	Shaanxi és Gansu tartományok lakossága	?	Datong
445	kínai parasztok Henan és Shandong tartományokból	?	a Sárga-folyótól északra
449	kézművesek Chang'anból	2000 család	Datong

Ezek az áttelepítések, amelyekre rendszerint közvetlenül az új terület meghódítása után került sor, mind hozzájárultak a gazdaság, az intézményrendszer és a szokások átalakulásához. Az átalakulás hatásai teljes mértékben a 6. században váltak érezhetővé. Valójában számos tényező segítette együttesen a kínai befolyás megerősödését, miután a 4. század végén Datong lett az Északi Wei Királyság fővárosa. Ahogy a birodalom egyre nagyobb számú letelepedett népcsoportot olvasztott magába, úgy vetődött fel mind élesebben a kínai intézmények és tanácsadók alkalmazásának szükségessége. Ebben fontos szerepet játszott a datongi udvarban a híres tanácsadó Cui Hao (381–450), aki az Északi Wei Királyságban bevezette a kínai közigazgatási módszereket és a kínai büntető törvénykönyvet. A külső-mongóliai nomádok betöréseinek (a ruanruanok vagy más néven rouranok, akik vélhetően rokonságban álltak az Európát a 6–8. században elözönlő avarokkal), az ellenoffenzíva szükségességének (az Északi Wei Királyság nagyszabású hadjáratot indított 429-ben a ruanruanok ellen), valamint a közép-ázsiai oázisok feletti ellenőrzés stratégiai és kereskedelmi jelentőségének köszönhetően a tuoba királyság ugyanolyan helyzetbe került, mint a korábbi korok kínai dinasztiái. A letelepedett életmódra való fokozatos áttérés, a Jangce-völgy birodalmai ellen vívott háborúkban a gyalogság növekvő és a lovasság csökkenő szerepe, valamint a mezőgazdasági eredetű bevételek (gabonafélék és a szövet) egyre nagyobb jelentősége fokról fokra átalakították a birodalom gazdaságát. A kínai mesteremberek termékeinek vonzereje, a fényűzésre való hajlam, a kínai kultúra tekintélye és a buddhizmus túlsúlyban lévő befolyása végül a tuoba előkelőségek gondolkodásmódját is átformálta.

11. térkép ❖ Luoyang elhelyezkedése a Han- és a Tang-kor között

Az 5. század végére ez a folyamat oly mértékben felgyorsult, hogy elkerülhetetlenné vált a főváros áthelyezése. 494-ben az udvar elhagyta a sztyeppeöv határán fekvő Datongot, s Luoyangba, a nagy mezőgazdasági övezet központjába tette át a székhelyét. Az ezt megelőző évben az Északi Wei Királyság Datongtól közel 600 kilométernyire délre, a Han és a Cao-Wei Birodalom 311 óta lakatlan egykori fővárosának helyétől nem messze felépített egy új, fallal körülvett Luoyangot, amelyet 501-ben tovább bővítettek.

A kínai befolyás térnyerését, amelyre a főváros Luoyangba történő áthelyezése, legalábbis az uralkodó osztály esetében, bizonyára ösztönzőleg hatott, felgyorsította az a módszeres sinizációs politika, amelyet Xiaowen császár (471–499) kezdett el, miután Henan tartományba érkezett, s amelyet utódai is folytattak. A xianbei viseletet, a xianbei nyelvet, sőt még a xianbei eredetű családnevek használatát is betiltották. A császári udvar azzal mutatott példát, hogy felvette a kínai Yuan nevet. Bátorították a xianbei előkelőségek és a befolyásos kínai családok közötti házasságokat. A birodalom egész területére jellemző volt az uralkodó osztályok gyors és nagyfokú sinizálódása. A sztyeppék harcias hagyományai rövidesen már csak távoli emlékké váltak. Ezzel szemben Xiaoming császár (515–528) uralkodása alatt a Hu császárné és a xianbei előkelőségek legjelentősebb családjai által emelt pazar épületek féktelen fényűzésről tanúskodtak. Szerte a birodalomban harangokkal felszerelt és szobrokkal berendezett buddhista kolostorok és emeletes pagodák épültek. A vallásos felbuzdulást, amely ebben a korszakban a társadalom felső osztályait hatalmába kerítette, a mértéktelen költekezés és a hivalkodó külső jellemezte. A buddhizmus legjelentősebb kelet-ázsiai központjának számító Luoyang pompája és gazdagsága a várost védő kiterjedt, kelet-nyugati irányban 10, észak-déli irányban pedig 7,5 km hosszan húzódó falrendszer oltalmában gyarapodott. Erről a hatalmas városról, amelynek 1367 nagyobb és kisebb kolostora volt, fennmaradt egy korabeli leírás *Luoyang*

qielan ji (Beszámoló a luoyangi buddhista kolostorokról) címmel. A művet Yang Xianzhi írta, s 543 után néhány évvel jelent meg.

Az egyik tényező, amely elősegítette a régi xianbei előkelőségek áttérését a kínai életmódra, az 5. század végétől kezdődően mind Észak-Kínában, mind pedig a Jangce völgyében érzékelhetővé váló gazdasági fellendülés volt. Politikai megosztottságuk ellenére a kínai világ két fele ugyanazt az életritmust követte, s jelentős mértékű kereskedelem folyt közöttük. Észak-Kínában felújították a kereskedelmi kapcsolatokat Közép-Ázsiával. Ezzel magyarázható, hogy Luoyangba tömegesen érkeztek az idegen kereskedők (a város Muyili nevű kerülete teljes egészében a számukra volt fenntartva), s hogy az Északi Qi állam fővárosában, a dél-hebei Yeben sok, az Amu-Darja medencéjéből érkezett szogd kereskedő élt.

Ellentétek Észak-Kínában; felbomlás és felosztás (537–577) ❖ A xianbei társadalmon belül mind nyilvánvalóbbá váló feszültségek hátterében az 5. század egészét végigkísérő és a 6. század elején felgyorsuló fejlődési folyamat állt. A kínai kultúrára és a kínai életmódra való áttérés elsősorban az udvari köröket és általában a nomád előkelőségek felső rétegeit érintette; az északi határokat őrző hadseregek és a mezőgazdasági övezet peremvidékein élő, továbbra is nomád életmódot folytató törzsek a kínai befolyás ellenére is hűek maradtak a régi sztyeppei hagyományokhoz. Ezekben, a gazdasági és társadalmi változások miatt háttérbe szorult katonai és pásztorközösségekben, úgy tűnik, egyre nőtt az udvarral és a magas rangú közhivatalnokokkal szemben érzett gyűlölet és neheztelés. A 4. század első felében, a hódítások korában a főleg pásztorkodással foglalkozó törzsekből származó harcosokkal bőkezűen bántak, s megbecsülték őket, de miután a fővárost Luoyangba tették át, a kormányzat egyre kisebb érdeklődést mutatott a katonai kérdések iránt.

A xianbeiektől, ruanruanokból és a türk tölöszökből álló hadsereg, amely a sztyeppétől kezdve egészen a 41. szélességi fok magasságáig védte a birodalmat a betörésektől, 523-ban végül fellázadt. Ez volt a „hat helyőrség felkelése" *(liuzhen)*, amelyet egy tíz évig tartó (524–534) polgárháború követett. Amikor Hu, a régens császárné – akinek a buddhizmust támogató mértéktelen költekezései zendüléshez és fosztogatáshoz vezettek – 528-ban meggyilkoltatta Xiaoming császárt, egy gyermeket ültetve a trónra, a Shanxi tartománybeli seregek és törzsek elindultak dél felé, s elfoglalták Luoyangot. Hu császárnét és a gyermekcsászárt a Sárga-folyóba fojtották, majd több mint kétezer udvaroncot lemészároltak. Ezeket az eseményeket egy rendkívül zűrzavaros korszak követte, amely során két hadvezér is magának követelte a hatalmat. 534–35-ben felosztották maguk között a birodalmat. Ez a földrajzi megosztottság kifejezte a polgárháború nyomán kialakult politikai és társadalmi ellentéteket: a Keleti Wei Királyság, amelyet 534-ben, Yeben (Dél-Hebei) alapított Gao Huan tábornok (496–547), a nomád hagyományokat ápoló, a kínai befolyással szemben ellenséges állam volt, ahol a hatalmat a nomád származású katonák gyakorolták. Ezzel szemben a Nyugati Wei Királyságot, amelynek első uralkodóját Yuwen Tai tábornok (505–556) emelte trónra Chang'anban, 535-ben, a sinizálódott luoyangi előkelőségek életben maradt tagjai irányították. Ez utóbbi állam a közigazgatásban és a hadsereg utánpótlása miatt nagymértékben függött a kínaiaktól.

Nem nehéz belátni, hogy ezek az államok, amelyekben a tényleges hatalom a tábornokok kezében összpontosult, nem maradtak fent sokáig. Yuwen Tai halálát követően, 556-ban idősebbik fia megalapította az új Zhou-dinasztiát (Északi Zhou, 556–581); a következő évben pedig Gao Huan egyik unokatestvére ragadta magához a teljhatalmat Yeben, majd létrehozta az új Qi-dinasztiát (Északi Qi, 557–577). Ezt az államot az Északi Zhou Királyság semmisítette meg. Végül Chang'anban a császári család egyik nőági roko-

na, Yang Jian szerezte meg a trónt, aki megalapította a Sui-dinasztiát, s 589-ben véget vetett Észak-Kína és a Jangce-völgy hosszú, gyakorlatilag 222 óta tartó megosztottságának.

A Sui és a Tang Birodalom a kezdeti időszakban minden tekintetben azoknak a Chang'an-központú államoknak az örököse volt, amelyek 535 és Yang Jian hatalomátvétele között jöttek létre. Legtöbb intézményüket a Nyugati Wei és az Északi Zhou Királyságoktól vették át. Ezek közül az egyik legfontosabb a hadsereg szerkezetét érintette: ez volt a milícia intézménye *(fubing)*, amelyről úgy tartják, hogy Yuwen Tai hozta létre 550-ben. A dinasztiaváltás ellenére a politikai elképzelések, a hivatalnoki apparátus személyi állománya és a társadalom általánosságban nem sokat változott Yuwen Tai kora és a 7. század közepe között. Így, noha Kína 589-es egyesítése jogosan tekinthető egy nagy történelmi korszak végének, az is igaz, hogy a Sui- és a korai Tang-dinasztiát még szoros szálak fűzték az Északi dinasztiákhoz és azon belül is a Nyugati Wei és az Északi Zhou Királyságához.

A kínai befolyás és a külkapcsolatok

A kínai történelemről szóló egyetlen összefoglaló mű sem lehet teljes anélkül, hogy valamilyen módon ne utalna arra a folytonos gyarapodásra, amelyet a *han* kínaiaknak a tőlük eltérő kultúrájú és életmódú népekkel fenntartott kapcsolatai tettek lehetővé. A sztyeppeövezetnek, a kínai-tibeti határvidéknek és Dél-Kínának meghatározó szerepe volt a kínai civilizáció kialakulásában. A környező kultúrák minden területen éreztették a hatásukat: a lovak fogatolási módjai, a nyereg és a kengyel (5. század) használata, a hidak és a hegyi utak építésének módszerei, a gyógynövények és a mérgek tudománya, a tengerhajózás és egyebek. A *sheng* nevű kínai szájharmonikát, ami alapvetően megegyezik a laoszi *khen*nel, a trópusi vidékeken élő népektől vették át. Később, a 13. században a déli tartományok őslakosai tanították meg a *han* kínaiaknak a gyapot termesztését és szövését. A gyapotszövés a mongol időszakban terjedt el széles körben, s vált az egyik meghatározó kínai iparággá. Még a *han*ok vallási hagyományaiban is felfedezhetők a szomszédos népcsoportoktól átvett elemek: az őstojásból kikelt Panhu nevű kutya legendája, amelyet emberfajok teremtőjének tartottak – ez a mítosz Dél-Kína és az Indokínai-félsziget számos népcsoportjánál mind a mai napig él –, valamikor a Hadakozó fejedelemségek kora és a Han-kor között épült be a kínai néphagyományba. A *Chuci* című versgyűjteményben (i. e. 4–3. század) olyan sámánisztikus hagyományok maradtak fent, amelyek nagy valószínűséggel nem kínai eredetűek. Ez a néhány példa elegendő annak érzékeltetésére, milyen sokat köszönhet a kínai kultúra a szomszédos népeknek. A távolabb fekvő civilizációk hatása sem volt kevésbé fontos. A kultúrák érintkezésének és az új dolgok kölcsönös átvételének hosszú történelme során a kínai középkor minden bizonnyal az egyik leggazdagabb és leggyümölcsözőbb korszak volt.

Dél-Kína, Délkelet-Ázsia és az Indiai-óceán térsége ❖ Bár lehetetlen minden részletében rekonstruálni annak a folyamatnak a kibontakozását, amely során a kínai kultúra és nyelv képviselői meghódították a Jangce völgyétől délre eső trópusi területeket, de úgy tűnik, a Déli dinasztiák idején (illetve a Hat dinasztia korában: Wu, Keleti Jin, Liu-Song, Déli Qi, Liang, Chen) ez a tendencia egyértelműen felerősödött. A Wu és a Shu-dinasztiák a 3., a Keleti Jin-dinasztia pedig a 4. században igyekezett kiaknázni a birodalmaik határától délre elterülő, még mindig alig ismert vidékek gazdagságát – Yunnan, Guizhou, Hunan, Guangxi és Guangdong tartományok, illetve a mai Vietnam északi és középső része. A munkaerő- és a katonahiány miatt hadjáratokat szerveztek a bennszülött őslakosok ellen,

s besorozták őket a hadseregeikbe. Az 5. században a Liu-Song Birodalom súlyos harcokat vívott azokkal a törzsekkel, amelyek területeit korábban elfoglalta.

Dél- és Délnyugat-Kínát csak a 4. századtól kezdték jobban megismerni. 304-ben megjelent egy tanulmány – az egyik legelső, botanikáról szóló kínai munka – a Guangxi tartományban és Jiaozhiben (a Vörös-folyó medencéje Vietnamban) őshonos fákról, növényekről, gyümölcsökről és bambuszfélékről. Ez volt a *Nanfang caomu zhuang*. Miután a Keleti Jin-dinasztia 347-ben elfoglalta Sichuan tartományt, egy bizonyos Chang Qu *Huayang guozhi (Értekezés a Huayang Királyságról)* címmel földrajzi és történeti munkát írt Yunnan, Guizhou, Sichuan tartományok és Shaanxi déli, jobbára még mindig bennszülöttek lakta vidékeinek növény- és állatvilágáról, valamint termékeikről és szokásairól.

A gyarmatosító törekvések és a hadjáratok azonban túllépték Vietnam és Dél-Kína határait, s elérték a tengeren túli területeket. A Wu Királyság uralkodói, akik már a 3. században rendelkeztek hajóhaddal, megtámadták Taiwant (amennyiben a források nem a Ryūkyū-szigetekre utalnak – Yizhou), Hainan szigetét (Zhuya) és a Koreától délre található Cheju-szigetet (Jizhoudao). A Wu-dinasztiának kereskedelmi és politikai céljai voltak a déli tengerekkel, az északkeleti tengerekhez pedig stratégiai érdekei fűződtek. 228-ban a tengeren keresztül követséget küldött a Funan (Phram) Királyságba, a Mekong deltavidékére. Ezt a vidéket gyakran felkeresték az Indiai-óceán és a Közép-Kelet országaiból származó utazók. Az ősi Kambodzsába induló kínai követségnek a vezetői, Zhu Ying és Kang Tai, akik Funanban találkoztak az indiai Kusán Birodalom követével, beszámolót írtak az utazásról: Zhu Ying *Funan yiwu zhi (A funani érdekességek krónikája)*, Kang Tai pedig *Wushi waiguo zhuan (Jelentés a Wu Királyság kori idegen államokról)* címmel. Szintén Kang Tai volt a szerzője egy másik műnek, amely a *Funan tusu (Szokások Kambodzsában)* címet viselte.

A Jangce-völgy kapcsolatai Délkelet-Ázsiával és az Indiai-óceán térségével a 4–6. században fejlődésnek indultak. A Liu-Song-, Déli Qi- és Liang-dinasztiák kapcsolatban álltak a Linyi állammal – ez a Vietnam délkeleti partvidékén elterülő hinduizált királyság később Champa Birodalom néven vált ismertté –, a Funan Királysággal, Indiával, valamint Jáva és Ceylon szigetével. A 4. század végétől a 6. század közepéig az indiai királyságokból és Ceylonról gyakran érkeztek követségek Nanjingba. A tengeri terjeszkedés többi nagy korszakához hasonlóan (a 11–13. és a 16–19. századok) ennek az időszaknak is, amikor a kínai világ kapcsolatokat épített ki Délkelet-Ázsiával és az Indiai-óceán térségével, sokkal távolabbra mutató összefüggései voltak. A nanjingi székhelyű dinasztiák érdeklődése ugyanis az indoiráni tengeri kereskedelem megélénkülésével, valamint a Közép-Keletet az Indiai-óceánnal és Délkelet-Ázsiával összekötő kereskedelmi útvonalak kialakulásával egy időben fordult a tengerentúli államok felé. Ez a magyarázata a hinduizmus fokozatos térnyerésének az Indokínai-félsziget partvidéke mentén elterülő síkságokon és az indonéz szigetvilágban, valamint annak, hogy a dél-kínai és a Jangce völgyében fekvő városokban egyre nagyobb számban jelentek meg a Délkelet-Ázsiából és az Indiai-óceán vidékéről – Vietnamból, a Champa Birodalomból (Linyi), Kambodzsából (Funan), Ceylonról, Észak- és Dél-Indiából és Irán keleti részéről – származó külföldiek. Ezek az idegenek, akik a déli tengereken áthajózva érkeztek ide, hozzájárultak a buddhizmus elterjedéséhez a kínai világban.

Mandzsúria, Korea és Japán ❖ A 3. században, a Wei és Wu Királyságok között dúló háborúk újfajta jelentőséget adtak a kínai világ határaitól északkeletre található területeknek. A Han-dinasztia terjeszkedése már korábban is kedvezett a kínai kolóniák létrejöttének Dél-Mandzsúriában és Koreában. A 2. század végén a Liaodong tartományt kormányzó Gongsun család, kihasználva a sárgaturbánosok felkelését és az Észak-Kínában dúló pol-

gárháborút, Dél-Mandzsúriában a Han császároktól független királyságot alapított, amelynek fő jövedelemforrása a lótenyésztés és lókereskedelem volt. 231 és 238 között a Cao-Wei Királyság felszámolta ezt az államot, majd megvetette a lábát Koreában, ahol a félsziget nyugati felén újjászervezte Lelang és Daifang tartományokat. A kínai jelenlétet egészen 313-ig sikerült fenntartani Koreában.

A Han-dinasztia örökébe lépő s az északkeleti területek meghatározó hatalmává váló Cao-Wei Királyság a japán fejedelemségekkel is kapcsolatba lépett. A Han-korban a *worenek* – ez a kínai kifejezés „törpét" jelent – számos törzsi szövetsége küldött hódolati adót a Han császároknak. Ezek a törzsi államocskák valószínűleg Kyūshū északi részén helyezkedtek el, ahol az ásatások során sok Han-kori tárgy került elő: bronztükrök, vastárgyak és pénzérmék Wang Mang uralkodásának idejéből. 1784-ben még egy olyan beiktatási pecsétet is találtak, amelyet az egyik Han uralkodó adományozott a „törpe rabszolgák királyának" *(Wonuwang)*. A hosszú ideig hamisítványnak tartott pecsétet csak azóta ismerik el eredetinek, hogy 1956-ban, Kelet-Yunnanban, az egykori Dian Királyság területén egy hasonló pecsétre bukkantak. A 3. században az akkoriban a Wu Királysággal harcban álló Cao-Wei állam és a japán fejedelemségek kapcsolatai szorosabbá váltak. A források tanúsága szerint 238 és 247 között Japánból négy követség is érkezett a Cao-Wei Királyságba, míg innen két követség indult Japánba. A régészeti leletek, a Japánban talált Cao-Wei-kori kínai tükrök, a számos selyemszövet és aranytárgy, mind alátámasztják a kétoldalú kapcsolatok folyamatosságát. Érdemes megjegyezni, hogy a Sichuan tartománybeli Chen Shou (233–297) műve, a *Sanguozhi (A három királyság története)* az első olyan dokumentum, amelyben szerepel a Korea délkeleti partvidékétől a Tsushima- és Iki-szigetén keresztül a Japán-szigetekig vezető útvonal leírása.

Észak-Kína és Japán kapcsolatai a 4. század elejétől indultak hanyatlásnak, ennek oka a Nyugati Jin Birodalom (260–316) felbomlása, valamint a Koreai-félszigeten megalakult három királyság – a félsziget északi részén Koguryo (Gaojuli), délnyugaton Paekche (Baiji), délkeleten pedig Silla (Xinluo).

A lóhiánnyal küszködő Wu Királyság szintén igyekezett szövetségre lépni a Gongsun-dinasztiával erős északi szomszédja, a Cao-Wei állam ellen; ez az oka a tengeri úton Mandzsúriába küldött számos küldöttségnek. Az egyik ilyen követség állítólag közel nyolcezer emberből és száz hajóból állt. Lehetséges, hogy ez expedíciós hadsereg volt, amelyet a Wu Királyság a Cao-Wei Királyság támadásaitól fenyegetett Gongsun-dinasztia megsegítésére küldött. A buddhizmus feltételezhetően 384-ben jutott el a Paekche-udvarba egy szerzetes révén, aki a nanjingi székhelyű Keleti Jin Birodalomból érkezett oda. Végül, az 5. és 6. században a japán fejedelemségek, amelyeket aggasztottak az Északi Wei Királysággal szövetséges Koguryónak a félsziget déli részén fekvő két másik koreai királysággal kapcsolatos szándékai, igyekeztek szövetségre lépni a Déli dinasztiákkal. Ezek a politikai tényezők abban az időszakban közelebb hozták egymáshoz a Jangce völgyét és Japánt.

Mongólia és Közép-Ázsia ❖ A sztyeppei kultúrák jelentős hatást gyakoroltak Észak-Kínára, amely hatás talán fontosabb volt annál, mint amilyennek első látásra tűnik. Az ókor végétől a kínaiak számos dolgot átvettek a sztyeppei népektől: a csatalovak idomításának módszereit, fajtenyésztési eljárásokat, a lovaglónadrágot, a nyerget, az i. e. 4. század és a Han-kor között a szügyhámot, az 5. században a kengyelt, az 5. és 9. század között pedig a nyakhámot. Még ha igaz is, hogy az Észak-Kínában letelepedett nomádok a Han-kortól kezdve egyre gyorsuló ütemben sinizálódtak, szinte bizonyos, hogy az ezzel ellentétes folyamat is ugyanilyen fontos: a harcos hagyományokat és bizonyos intézményeket a sztyeppelakóktól vettek át. A kínai és a nomád kultúrának ezt a szintézisét azonban tapintatosan eltitkol-

ták. Valójában, miután az 5. század végén az Északi Wei-dinasztia Luoyangba tette át a székhelyét, minden, ami az uralkodó osztályokat saját nomád származásukra emlékeztette, teljességgel diszkreditálódott. Az 551-től 554-ig íródott *Weishu*ban *(A Wei-dinasztia története)* is arra törekszenek, hogy a tuoba dinasztiát tipikus kínai dinasztiaként ábrázolják, s ennek alapján soha nem gondolnánk, hogy a dinasztiát az alig-alig sinizálódott sztyeppei állattenyésztők leszármazottai alkotják. A 6. század első éveitől felerősödő azon irányzat, hogy az intézményekkel és a szokásokkal kapcsolatban betiltsanak mindent, amiről úgy tűnt, hogy eltér a kínai normáktól, arra indította a történetírókat, hogy a dinasztikus történeti művek folyamatos és homogén szerkezetébe beleszőjék a 4. és 5. századok „barbár" királyságainak és birodalmainak a korábbiaktól jelentősen eltérő korszakát. A Tang-dinasztia elején (7. század) a hatalmat gyakorló, a barbárok és a kínaiak vérkeveredéséből létrejött előkelő réteg kétségtelenül megőrizte ezt a felkapaszkodott emberekre jellemző előítéletet, s szégyellték, hogy távoli őseik között írástudatlan nomádok is voltak, akik sátorban laktak, s szarvasmarha-tenyésztésből és fosztogatásból éltek. Az északi vidékekről íródott 7. századi történeti munkák ezért nem adnak pontos képet sem az öt barbár törzs tizenhat királyságáról, sem a tuobák államának azelőtti időszakáról, hogy fővárosukat Henan tartományba helyezték át; így tehát csak az összevetések, a közvetett bizonyítás és az általánosítás segítségével alkothatunk némi fogalmat a korszak egészéről.

A Mandzsúriából, Mongóliából és a kínai-tibeti határvidékről származó népcsoportok észak-kínai betelepülése egyrészt a vidék etnikai összetételének megváltozásához, másrészt pedig a gondolkodásmód és a hagyományok átalakulásához vezetett. A *han* kínaiak és a sztyeppei nomádok, valamint a hegylakók közötti házasságok az alacsonyabb társadalmi osztályokban megszokottak voltak. A 6. századtól, a szisztematikus sinizációnak az Északi Wei Királyságban alkalmazott politikája következtében a felsőbb osztályokban is mind gyakoribbakká váltak, ami végül egy kevert vérű előkelő réteg kialakulásához vezetett. A Sui- és a Tang-kor számos jelentős családja – mégpedig éppen azok, amelyek körülbelül 600-tól egészen a 8. század első harmadáig a császári hatalom leghűségesebb támogatói voltak – türk és xianbei eredetű nevet viselt (Yuwen, Murong, Linghu, Dugu, Yuchi). De a „barbár" származást többnyire úgy álcázták, hogy kínai családneveket vettek fel. Maguk a Tangok is, akik félig türk származásúak voltak, az egyik „legkínaibb" hangzású nevet, a Lit használták.

A kínai középkor a közép-ázsiai hódítások két nagy korszaka, az i. e. 2. század végétől az i. sz. 2. század közepéig tartó Han-kor, valamint a 7-től a 9. századig tartó Tang-kor közé esett. A kínai vidékek kapcsolatai a Tarim-medencében és a Kunlun-hegység lábánál fekvő oázisokkal azonban a hódítások két nagy korszaka között sem szakadtak meg, amelyek során a kínai hadseregek egészen a Pamírig nyomultak előre, sőt néha még Transoxaniába is behatoltak. A Cao-Wei Királyság megkísérelte megvetni a lábát ezekben az oázisokban. A közép-ázsiai királyságból, sőt a délkelet-ázsiai országokból 268 és 289 között Luoyangba küldött követségek nagy számának okát a Nyugati Jin Birodalomnak a 3. század végére kivívott tekintélyében kell keresni. 271-ben, 273-ban, 285-ben és 287-ben hódolati adót küldtek Shanshanból (a mai Rouqing), Hotanból, Kuqából, Karasharból és Fergānából; 268-ban, 284-ben, 285-ben, 287-ben és 289-ben pedig követségek érkeztek Linyiből (Champa Birodalom) és Funanból (Kambodzsa). 285-ben kínai követ indult Fergānába, hogy az ottani uralkodónak a fejedelem *(wang)* címet adományozza. A 4. században a Korai Liang Királyság (316–376) határai, amelynek fővárosa a Gansu tartomány középső részén található Wuwei volt, Turpan környékén húzódtak. 376 után, valamint Lü Guang 384-es hadjáratát követően, a Korai Qin-dinasztia kiemelkedő uralkodója, Fu Jian számára lehetővé vált, hogy uralmát egészen a Tarim-medencéig kiterjessze. A Kései

Liang-dinasztia (386–403) hadjáratai során elfoglalta Kashgárt és Kuqát. Amikor pedig az Északi Liang Királyságot (401–439) az Északi Wei-dinasztia megsemmisítette, az uralkodócsalád Turpanban keresett menedéket, ahol Gaochang néven új királyságot alapítottak. Végül, miután 439–40-ben meghódították Gansu tartományt, az Északi Wei Királyság egész Közép-Ázsiára rá tudta kényszeríteni akaratát. Ekkoriban Datongba megközelítőleg húsz oáziskirályság küldött hódolati adót.

Ellentétben azzal, amit a távolságok és a természeti akadályok alapján gondolnánk, a 4–6. században között a nanjingi székhelyű Déli dinasztiák éppúgy kapcsolatban álltak Közép-Ázsiával, mint a Cao-Wei és az Északi Wei államoktól északkeletre fekvő területekkel (Mandzsúria, Korea, Japán). A Qinghaiban élő, nomád állattenyésztő népcsoport, a tuyuhunok voltak a közvetítők a Jangce völgyének birodalmai és az oázisok királyságai között. Ezek a kapcsolatok a 6. század első felében, a nanjingi Liang-dinasztia idején még szorosabbá váltak a Shanshan és a Qiemo (a mai Qargan) oázisok felé terjeszkedő tuyuhunoknak köszönhetően. Államuk csak 553-ban semmisült meg, amikor a Nyugati Wei-dinasztia elfoglalta Sichuan tartományt.

A közép-ázsiai Tang-terjeszkedés tehát nem volt váratlan, előre nem látható esemény; épp ellenkezőleg, mindezt 553-tól kezdve, egy időben a türkök első észak-kínai betöréseivel, egy olyan korszak előzte meg, amelyre a chang'ani székhelyű államok és a Yumenguantól, valamint Dunhuangtól nyugatra fekvő területek közötti élénk diplomáciai tevékenység volt jellemző. Ezt bizonyítja az a számos követség, amelyek a közép-ázsiai királyságokból és a perzsa Sāsānid Birodalomból érkeztek:

553: követségek a heftalitáktól (fehér hunok) és Perzsiából,
558: követségek a heftalitáktól és Perzsiából,
560: követség a Kuqai Királyságból,
564: követség Szogdianából (Samarqand környéke),
567: követség Buẖārāból (az Amu-Darja völgye),
574: követség a Hotani Királyságból (lovak ajándékozása hódolati adó címén),
578: követség Perzsiából.

Dél-Kína és a Jangce völgyének városaihoz hasonlóan, amelyek a Hat dinasztia korában (222–589) egyre nagyobb és nagyobb számban fogadtak be a Délkelet-Ázsiából és az Indiai-óceán térségéből odaérkező idegeneket, Észak-Kína központjában is megkezdődött a közép-ázsiai oázisokból, valamint a Szir-Darja és a mai India és Irán határai közötti területekről érkező kereskedők kolóniáinak kialakulása. Ezek az emberek Turpanból, Kuqából, Hotanból, Kashgárból, Samarqandból, Buẖārāból, Baktriából és Pešāwārból származtak. Voltak közöttük kelet-irániak, kāsmīriak és indiaiak a Gangesz és az Indus völgyéből. A déli kikötőkön és a gansui folyosón keresztül Kínába érkező kereskedők, hivatalos követek, túszok és hittérítők befolyása meghatározó volt a kínai világ történelmének ebben a kritikus korszakában. Az időszámításunk utáni első néhány évszázadot felölelő alkalmazkodási időszakot követően a buddhizmus a vallási felbuzdulás hatalmas hullámát indította el Kínában a 4. század vége és a 8. század között, amely gyökeresen megváltoztatta a korábbi hagyományokat, és maradandó hatást gyakorolt a kínai világra és a környező államokra. Abban az időszakban azonban nem kizárólag a buddhizmus befolyása érvényesült, hiszen az indiai, iráni és hellenisztikus világ hatásai szintén jelen voltak Kínában és egész Kelet-Ázsiában.

10. fejezet

A KÖZÉPKORI CIVILIZÁCIÓ

A Han-dinasztia bukásától az „arisztokratikus" Sui- és Tang-dinasztiák megalakulásáig eltelt négy évszázad a kínai világ kultúrtörténetének leggazdagabb és legösszetettebb korszakai közé tartozik. Ez a hihetetlenül termékeny időszak, amely bővelkedett az újításokban, s amelyet a 4. századtól kezdődően a *mahāyāna* (nagy szekér) buddhizmusnak az egyetemes ürességről szóló tanítása is gazdagított, tanúja volt egy, a Han-kori skolasztikától teljesen független metafizikai rendszer kifejlődésének; az esztétika művészetét pusztán önmagáért művelő, a klasszikus hagyományokkal szöges ellentétben álló képzőművészeti és irodalmi dilettantizmus térhódításának; az első figyelemre méltó irodalom- és művészetkritikai kísérleteknek; a festészet felemelkedésének, amely a kézművesség szintjéről a gazdag szellemi tartalommal bíró, kifinomult művészet rangjára emelkedett; az első tájképek megjelenésének, a világon ugyanis először itt vált a táj művészi ábrázolása a festészet témájává; a költészet példa nélküli felvirágzásának; és a vallási buzgalom egy olyan nagy korszakának, amelynek oly sok különböző aspektusa és nagy horderejű hatása volt, hogy aligha lehet mindet megemlíteni egy Kínáról szóló általános történeti munkában.

A korszak politika- és társadalomtörténetének bonyolultsága, az egymástól eltérő fejlődési irányok, ahogyan Észak-Kína és a Jangce-völgy arculata kialakult, a különböző régiók viszonylagos elszigeteltsége, valamint azok a kulturális vívmányok, amelyeket Dél vett át Északtól, még inkább szerteágazóvá és gazdaggá tették a szellemi életet. A filozófia és az etika körülbelül 190 és a 3. század vége között kibontakozó fejlődése korszakhatárrá tette azt a történelmi pillanatot, mikor az első dinasztia a Jangce völgyében megalakult. A 4. századra ugyanis már alapvető különbségek mutatkoztak a harcias, közönséges, szinte teljesen írástudatlan, a sztyeppéről és a kínai-tibeti határvidékről érkező hatásoktól átjárt Észak-Kína és a Jangce-völgy arisztokratikus, kifinomult Kínája között a maga hatalmi csoportjaival, kolostoraival és udvari életével. Ezek a különbségek a későbbiekben, az 5–6. században fokozatosan eltűntek. Attól kezdve, ahogy az egyre inkább sinizálódó Északi Wei Királyság 494-ben Luoyangba tette át székhelyét, abba a városba, amely az 1. század elejétől a 4. század elejéig a kínai politikai hatalom központja volt, a buddhisták arra törekedtek, hogy a régi kínai világ minden részét a vallásos buzgalomnak ugyanabban a fellángolásában egyesítsék.

Ennek a több mint három évszázadig tartó korszaknak a politikai és társadalmi viszonyai nagymértékben befolyásolták a morális légkört is. A befolyásos családok pártharcai, amelyek során az erős érdekcsoportokból egy zárt előkelő réteg alakult ki, a nanjingi dinasztiák gyengesége és a semmitmondó politikai lépések minden bizonnyal közrejátszottak a világtól visszavonuló magatartás és művészet önmagáért való művelésének a kialakulásában, ami a 3. és 6. század között jellemezte a művelt rétegeket. Ugyanúgy érthetővé teszik a Jangce-völgy államaival kapcsolatban a hatalmi csoportok dominanciáját, a

remeteélet és a kolostori életmód elterjedését, valamint az udvar szerepét, amely végső menedékül szolgált ebben a zűrzavaros időszakban. Ami Északot illeti, szintén nem nehéz belátni, hogy a buddhizmus kedvező fogadtatása ebben a durva és kegyetlen, félig barbár világban egyrészt a buddhista vallásosság gyors fejlődésével, másrészt azzal magyarázható, hogy azok a hadurak, akik felosztották maguk között a Cao és Sima családok birodalmait, pártfogásukba vették ezt az új vallást.

Metafizika, esztétika és költészet

A legista nominalizmustól az ontológiai vizsgálódásokig ❖ A Han-dinasztia hanyatlása idején törés következett be a skolasztikus hagyományokban, s olyan mély, morális és politikai válság alakult ki, amely egyértelműen megváltoztatta a korábbi szemléletmódokat. Ma Rong (79–166) és Zheng Xuan (127–200) műveivel a klasszikus tanulmányok utolsó és legragyogóbb korszaka zárult le, annak pedig, hogy 175-ben, a luoyangi akadémián *(taixue)* kőbe vésték a Cai Yong (133–192) által összeállított Hat Klasszikus szövegét, utólag visszatekintve csupán szimbolikus jelentősége volt, hiszen a *Yijing* kivételével ezek a nagyra becsült szövegek ezután sokáig nem részesültek ilyen törődésben és figyelemben. Nem kétséges, hogy fel tudnánk sorolni néhány híres szövegmagyarázót a Han-kor és a klasszikus tanulmányok nagy Song-kori megújulása – 11–12. század – közötti időszakból, de e tudósok olyan elszigetelt személyiségek voltak, akik pusztán tovább folytatták a Han-kori hagyományokat, s nem változtatták meg gyökeresen sem a szövegek értelmezésének módszereit, sem a bennük foglalt filozófiai nézeteket.

A 2. század végének zűrzavara, majd később, a 4. század elején a barbár törzsek lázadásai mind hozzájárultak az írástudói hagyományok hanyatlásához. A Han-dinasztia levéltára és a császári könyvtár 190-ben elpusztult, amikor Dong Zhuo zsoldosai kifosztották Luoyangot. A Cao-Wei uralkodók által összegyűjtött könyvek 311-ben hasonló sorsra jutottak. A Cao-Wei- és a Nyugati Jin-dinasztia császári könyvtárai egyébként, amelyekben a könyveket már a későbbiekben általánossá váló négyes felosztás szerint katalogizálták (*sibu*: a Klasszikusok, történeti művek, filozófia, szépirodalom), néhány, i. e. 299-ből származó, bambuszlapocskákra írt ókori dokumentumnak is a birtokában voltak, amelyek 279-ben kerültek elő az egykori Wei fejedelemség egyik hercegének sírjából. Ezek között a dokumentumok között voltak a Wei fejedelemség híres évkönyvei, a *Zhushu jinian (Bambusz évkönyvek)*, amelyeknek sajnos csak töredékei maradtak fenn a különböző művekben fellelhető idézetekben. Leginkább azonban a Han-kor végétől érzékelhető morális válság volt az, amely azáltal, hogy előidézte a politikai és filozófiai gondolkodás megújulását és elmélyülését, új utakra terelte a szellemi életet.

A 2. század második felétől kezdve megfigyelhető a Hadakozó fejedelemségek korabeli (i. e. 4–3. század) eszmeáramlatok, a legizmus, a nominalizmus (*zhengming*, „a nevek kigazításának", tehát a társadalmi állapotok és rangok meghatározásának elmélete) és a *Daodejing*re támaszkodó, metafizikus indíttatású taoizmus újjászületése. A nézőpont azonban alapvetően más volt, mint az i. e. 4–3. században; a 3. század első felében a gondolkodás homlokterében más problémák álltak: a működőképes társadalom megszervezése, természetes és szükséges hierarchikus felépítményének kialakítása, az egyénnek a társadalomban elfoglalt helye és az emberek jellem és adottság szerinti osztályozása. Az az elképzelés, amely szerint a társadalmi rendet csakis úgy lehet fenntartani, ha mindenki saját rendeltetése *(fen)* szerint él, amelyet az ember saját sorsa *(ming)* határoz meg, általánosan elfogadott volt a kor gondolkodóinak körében. Megtaláljuk Liu Shaónál (a 3. század

első fele), a Cao-Wei-dinasztia korabeli *Xinlü (Új törvénykönyv)* összeállítójánál és a *Renwuzhi (Értekezés az emberi jellemek tanulmányozásáról)* írójánál, amelyben a legista nézetek és a nominalista elméletek nagyon közel kerülnek egymáshoz; valamint Guo Xiangnál (meghalt 312-ben), a *Zhuangzi* híres szövegmagyarázójánál. Wang Su (195–256), aki a Klasszikusokhoz írt kommentárjaiban elvetette az ezoterikus értelmezéseket, szintén sokat foglalkozott a társadalmi hierarchiák problémájával.

Ezekben az irányzatokban felfedezhető az adott korszak politikai viszonyainak – Cao Cao és utódai egy legista szellemiségű katonai diktatúrát hoztak létre – a Han-korban virágkorukat élő, az emberi sors összetevőivel foglalkozó elméleteknek, valamint annak a sajátos közigazgatási gyakorlatnak a hatása, amely során a hivatali posztokra jelentkezőket a személyiségük és viselkedésük alapján csoportosították. Ez a művelet a külön erre kijelölt tisztviselők *(zhongzheng)* feladata volt, akik véleményüket egyetlen rövid, gúnyos hangvételű mondatban foglalták össze. A személyiségek osztályozása már a 3. század elején a kínai értelmiség egyik kedvelt beszédtémája lett azokban a kötetlen és pártatlan társalgásokban, amelyeket „tiszta beszélgetésnek" *(qingtan* vagy *qingyi)* neveztek. E társalgásokban, amelyekben a beszélgetőpartnerek szellemes megjegyzésekkel, riposztokkal és választékos epigrammáikkal igyekeztek egymás fölé kerekedni, fokozatosan háttérbe szorult a személyiség vizsgálatának témája, helyét irodalmi, művészeti, morális és filozófiai problémák vették át. Miután a 4. század elején véget ért a délre vándorlás, a *qingtan* a Déli dinasztiák-korabeli előkelő hatalmi csoportok jellegzetes műfajává vált. Liu Yiqingnek az 5. század első felében íródott, *Shishuo xinyu (A világ mondásainak új gyűjteménye)* című művében fenn is maradt a korai korszakból származó néhány „tiszta beszélgetés". Másrészről viszont a Déli dinasztiák korában az apologetikai értekezések egész sora íródott az abban a korszakban divatos vitatkozó párbeszédek formájában. Az ilyen értekezések a buddhista írástudók és tanácsadóik kedvelt fegyverei voltak a 4. és 6. század között, tehát a *Mouzi lihuolun (Mouzi, avagy értekezés a kételyek eloszlatására)* című, Vietnamban íródott munka felbukkanásától, amelynek keletkezési ideje ismeretlen, s amely a maga nemében valószínűleg páratlan alkotás, körülbelül 510-ig, a *Hongmingji* című nagy vitagyűjtemény megjelenéséig.

A 3. századot döntően meghatározó legista és nominalista irányzatokkal egy időben, a 2. század végétől megújult az érdeklődés a Laozinek tulajdonított ezoterikus mű, a *Daodejing*, illetve a *Zhuangzi* iránt. Új filozófiai irányzat született, amely a fenti két művet összekapcsolta a Zhou-kori jóslási kézikönyvvel, a *Yijing*gel. Ezt *Xuanxué*nek (Titokzatos tanítás iskolája) nevezték, amelynek leghíresebb képviselői: He Yan (meghalt 249-ben), a *Wuminglun (Értekezés a névtelenről)* és a *Wuweilun (Értekezés a nem cselekvésről)* szerzője; a filozófus zseni, Wang Bi (226–249), aki huszonhárom éves korában halt meg, miután kommentárokat írt a *Daodejing*hez és a *Yijing*hez; Xiang Xiu (223?–300), a *Zhuangzi*hoz írt nagy kommentár szerzője, amelyet Guo Xiang (meghalt 312-ben) később saját szövegmagyarázatához csatolt; és Pei Wei (267–300), a *Chongyoulun (Értekezés az elsőbbrendű létezésről)* írója. A *Xuanxue* tagjait elsősorban a metafizikai problémák érdekelték. Többek között foglalkoztak a „létezés" és a „nemlétezés" viszonyával, melyet nem egymást kölcsönösen kizáró ellentétként, hanem elválaszthatatlan egészként értelmeztek, mivel szerintük a meghatározható, megnevezett, változó és sokféle „létezés" mellett, annak szükségszerű ellentéteként és önmaga ontológiai alátámasztásaként ott található a „nemlétezés", minden látható jelenség forrása. Ezenkívül olyan problémákról vitáztak, mint például a „létezés", illetve a „nemlétezés" elsőbbsége, a szenvedélyek megléte, illetve hiánya a Bölcsben, a gondolatok és nyelv kapcsolata, valamint a zene természete.

Ezek az ontológiai elmélkedések – amelyek az olyan gondolkodóknál, mint Guo

Xiang, szoros kapcsolatban álltak a legista és nominalista értelmezésekkel – azután, hogy az uralkodó osztály 310 körül délre menekült, hosszú ideig nagy népszerűségnek örvendtek; majd a 4. század során a *mahāyāna* buddhizmustól kaptak új lendületet. A *mahāyāna* alaptanítása, amely szerint minden jelenség pusztán káprázat, ugyanis elkerülhetetlenül magára vonta a „tiszta beszélgetések" híveinek, valamint a létezésről és a nemlétezésről, illetve a szubsztanciáról *(ti)* és a funkcióról *(yong)* vitázóknak a figyelmét. A *Xuanxue* elméleteivel mutatott látszólagos hasonlósága miatt közel egy évszázadig rejtve maradtak az idegen filozófia és a kínai kultúra alapvető különbségei.

Individualizmus, szabadság, esztétika és költészet ❖ Noha a *Xuanxue* ismeret- és lételméleti fejtegetéseinek, amelyeket a 3. században gyakran ötvöztek a konzervatív társadalmi elképzelésekkel, ihlető forrása a Hadakozó fejedelemségek korabeli taoista gondolkodók két kiemelkedő műve volt, ezek a fejtegetések semmiképpen nem tükrözik vissza a taoista mozgalom alapvető törekvéseit. Épp ellenkezőleg, az írástudók világában és a nonkonformista magatartásmintákban fejezte ki önmagát – a rítusok megvetése, a szabad és fesztelen viselkedés, a közöny a politika iránt, a spontaneitásra való hajlam, a természetimádat és így tovább. A szellem önállósága és szabadsága, az irtózás a konvencióktól, az öncélú művészet iránti szenvedély a 3. és 6. század között az egész nyugtalan korszakra jellemzőek voltak. Jogosan állíthatjuk tehát, hogy a kínai középkor során végig egyfajta „esztétista" irányzat volt a meghatározó. A klasszikus hagyományokkal oly nyilvánvalóan szemben álló törekvéseknek ezen első előfutára a „bambuszliget hét bölcse" *(zhulin qixian)* nevű kis csoport, amely szertelen életvitelű írástudókból állt. Legismertebb képviselőjük a költő és zenész Xi Kang (223–262). A Jangce völgyébe menekült előkelőségek különböző csoportjaira ugyanaz a szellemiség és ugyanaz a természet- és szabadságszeretet volt a jellemző. Megtaláljuk őket abban a csoportban is, amelyet Wang Xizhi (kb. 307–365), a híres költő és kalligráfus vezetett, akinek a neve összekapcsolódott a kínai irodalom és kalligráfia történetének egyik leghíresebb epizódjával, a Guijiban (a mai Zhejiang tartománybeli Shaoxing szomszédságában) található Orchidea pavilonban *(Lantinghui)* rendezett találkozóval. Itt az italozásokat követően negyvenegy költő igyekezett egymással versengve verseket rögtönözni.

A lírikus költészet első alkotásának tartott *Gushi shijiushuo* című gyűjteménytől kezdve, amelyről szinte biztosan tudjuk, hogy a Keleti Han-dinasztia idején keletkezett, egészen a 6–9. századig, a klasszikus költészet aranykoráig, a kínai verselés fejlődése töretlen volt, s nagy költők neve fémjelzi. A Jian'an korszak (196–220) híres költőinek *(Jian'an qizi)* és kortársuknak, Cao Caónak, valamint fiainak – Cao Pei, a Cao-Wei állam Wen császára (187–226) és Cao Zhi (192–232) – művei még mindig a katonai és politikai ügyekkel foglalkozó, a Han-kori *yuefu*-versek egyszerű, életteli, népszerű témáihoz ragaszkodó emberek költeményei voltak. A 4–5. század költészetét viszont már a Déli dinasztiák korának jellegzetessége, a politikai apátia és a szépség önmagáért való keresése jellemezte. A taoista irányzatok hatása, amely már Xi Kangnál (223–262) és Ruan Jinél (210–263) is érezhető volt, később Tao Qiannél (Tao Yuanming – 365–427), a nagy bukolikus költőnél fedezhető fel ismét. A tájleírásairól híres Xie Lingyun (385–433) egyike volt a legelső költőknek, akikre viszont a buddhizmus volt hatással.

A taoista hagyományok szellemében értelmezett természetfelfogás – a természet a halhatatlanok lakóhelye, olyan szent hely, ahol az ember tiszta és szabad életet élhet, menedékre találva az évszázad kompromisszumai elől – iránt tanúsított érdeklődés egyaránt hozzájárult a költészet és a festészet hagyományainak gazdagodásához. A 4. és 5. század során tűntek fel – egy időben az írástudói, illetve a taoista hagyományok képviselőit, a dé-

monokat és rossz szellemeket, valamint az udvari élet jeleneteit ábrázoló képekkel – a hegyi tájakról készült tájképek. Így a tájképfestészet – amelyet döntően a taoista témák és elképzelések uraltak, s még mindig őrizte a varázsláshoz fűződő viszonyának az emlékét, de már megfelelt a kor tisztán esztétikai elvárásainak – Kínában több mint egy évezreddel korábban jelent meg, mint amikor, teljesen más környezetben, az európai tájképfestészet kialakult. A festészet fejlődése kétségtelenül felgyorsult attól kezdve, hogy a Han-kort követően az többé már nem a kézműves mesteremberek elfoglaltsága volt, s a kalligráfiáival együtt a művelt rétegek egyik legkedveltebb művészeti ágává vált. Egyre több színárnyalatot használtak, s új ábrázolási szokások alakultak ki, amelyek egyre összetettebb kompozíciókat tettek lehetővé (a nézőpontok megsokszorozódása, a közel és távol fogalmának képi megjelenítése azáltal, hogy az egyes síkokat lépcsőzetesen egymás mögé festették stb.). A legelső és legnagyobb festők egyike, Gu Kaizhi (345–411) húsz évvel Tao Qian és negyven évvel Xie Lingyun előtt született.

A műalkotás esztétikai értékének tulajdonított elsődleges fontosság, amely független mindenféle morális bírálattól, valamint az az igény, hogy kritikai elemzésnek vessék alá és osztályokba sorolják őket, a kínai középkor nagy jelentőségű újdonságai közé tartoztak. A Cao-Wei- és a Liang-dinasztia között a közízlés és a művészetekkel szemben támasztott igények jelentős kifinomulásának, illetve tökéletesedésének lehetünk tanúi. Az első irodalmi kritikát *Dianlun* címmel Cao Pei, a költő írta (a 3. század eleje), s a Han-kori lírai és prózai műveket belső értékeik alapján hasonlítja össze benne. Cao Pei bírálataiban már kizárólag irodalmi szempontokat vett figyelembe. Ugyanez figyelhető meg a nagy taoista gondolkodónál, Ge Hongnál, aki a *Baopuzi* (*Az egyszerűséget magához ölelő mester* – kb. 317) című művében kijelenti, hogy a moralitás és a szépség egymástól független fogalmak. Sokkal később, a 6. század első felében, a Liang-korban élt író, Zhong Rong *Shipin (A versek osztályozása)* című könyvében százhuszonhárom, a Han- és a Liang-kor között született verset próbált meg három csoportba osztani, kritikai kommentárokkal egészítve ki a felosztást. A kínai irodalomkritika történetének egyik csúcspontját azonban kétségkívül Liu Xie, a 6. század elején íródott *Wenxin diaolong (Az irodalom szíve és faragott sárkányai)* címet viselő műve és az 530-körül kiadott híres antológia, a *Wenxuan (Irodalmi válogatás)* jelentette. Az uralmon lévő Liang család egyik hercege által összeállított *Wenxuan* egészen napjainkig a Nyugati Han-kortól a 6. század elejéig eltelt időszak kínai irodalmának egyik legfontosabb forrása.

Ezekkel az irodalomkritikai kísérletekkel párhuzamosan hasonló erőfeszítések történtek a képelemzésben és a festészetkritikában. Így született meg a Déli Qi-dinasztia (479–502) korában Xie He műve, a *Guhuapin (Régi festők katalógusa)*, amely huszonhét, a 3. és 5. század között élt festő munkáival foglalkozik. A Chen-dinasztia idején (557–589) Yao Zui *Xuhuapin* címmel elkészítette e katalógus folytatását, a Liang-kor húsz festőjéről írt tanulmánnyal.

Míg a 4–5. század és a 6. század első fele a Déli dinasztiák irodalmának történetében a kiforrottság és a jelentős újítások korszaka, addig a Chen-dinasztia idején (557–589) egyfajta hanyatlás következett be. Ez kétségtelenül összefüggött a korszak politikai és társadalmi viszonyaival. Kialakult egy irányzat, amely a művek formájának vizsgálatára helyezte a hangsúlyt. A 6. századi prózai művekben a szemantikai szembeállításon és a fonetikai harmónián, valamint a négy és hat írásjegyből álló kifejezések meghatározott kombinációján alapuló „páros mondások" *(pianwen)*, illetve „négy-hat írásjegyes mondások" *(siliuwen)* néven ismert stílus vált uralkodóvá. Ennek a stílusnak már voltak korai előzményei a Hadakozó fejedelemségek korának végén, valamint a Han-kori prózai művekben, de a 6. században mindez olyan mesterkélt és rendszerezett jelleget öltött, amire korábban még

nem volt példa. Végezetül, említést kell tennünk az utolsó Chen császár udvarában virágzásnak indult modoros, erotikus témájú költészet sikeréről is, amelynek legjelentősebb képviselői Xu Ling (507–583) és Jiang Zong (519–594). Úgy tűnik, mintha addigra azok a források, amelyekből olyan nagy költők merítettek ihletet, mint Tao Qian, Xie Lingyun és Yan Yanzhi (384–456), elapadtak volna. Ennek a dekadens korszaknak a formalista kísérletei azonban nem teljesen értéktelenek; a minden korábbi hagyományt összegző Tang-kori költők hasznosítani tudták ezeket a tapasztalatokat.

A taoista társaságok ❖ A *Xuanxue*hez tartozó híveknek a *Daodejing*nek és a *Zhuangzi*nek a *Yijing*gel való együttes tanulmányozásán alapuló lét- és ismeretelméleti vizsgálódásai valójában egyáltalán nem nevezhetők taoistának. A társadalom felső rétegéhez tartozó, a „tiszta beszélgetéseket" kedvelő embereknek ugyanis nem volt kapcsolatuk azzal a valódi, vallásos, gyakorlati taoizmussal, amely az ókortól kezdve a Han-koron át egy önálló, félig-meddig titokban működő szellemi irányzatot képviselt. A valódi taoizmus olyan társaságok köré szerveződött, amelyek néha a nagy Sichuan tartománybeli iskolához, a *Wudoumidao*hoz tartoztak, s amelyek a médiumok által tett kinyilatkoztatások, valamint a szentekhez és az istenségekhez kapcsolódó hagyományok letéteményesei voltak. Ezek a társaságok úgy működtek, hogy a közösség legféltettebb titkait a mester a tanítványainak adta tovább. A környezet kedvezett a szentek élettörténeteivel foglalkozó irodalomnak, amelynek legrégebbi alkotása Liu Xiangnak az i. e. 1. század végén írt műve, a *Liexianzhuan*. Ezt a műfajt a buddhista szerzetesek is utánozták, s a későbbiekben széles körben elterjedt. Szintén ebben a szellemi környezetben születtek meg a természetfeletti eseményekről szóló történetek első gyűjteményei, amelyek Gan Bao (317–420) könyvének, a *Soushenji*nek *(Szellemekről való feljegyzések)* a megjelenését követően nagyon sikeresek voltak. Az idők során ezek a gyűjtemények összekeveredtek a népszerű buddhista és taoista eredetű mesékkel.

A taoista társaságok legfőbb célja azonban az volt, hogy olyan módszereket találjanak, amelyek lehetővé teszik az élet meghosszabbítását *(changsheng)*, az életerő táplálását *(yangsheng)* és a test megtisztítását. Az életelixírek kutatására kísérletek hosszú sora kezdődött el, ami a történelem nagy részét végigkísérte. Joseph Needham szerint a kínai világ legjelentősebb felfedezései közül néhány (többek között az acél megedzésének eljárása) ezeknek a kísérleteknek tulajdonítható. A kínai alkímia egyik legelső dokumentuma, a 2. századi *Zhouyi cantong qi* a higannyal, ólommal, kénnel, arannyal és ezüsttel kapcsolatos eljárásokat ismertette. A hagyomány első jeles képviselője, a 4. század elején a taoista filozófia egyik legnagyobb alakja, Ge Hong (283–343?), a taoista praktikákról szóló mű, a *Baopuzi* (317 körül) és a halhatatlanok életrajzi gyűjteményének, a *Shenxianzhuan*nak a szerzője. Úgy tűnik, Ge Hong egyaránt elsajátította a gyógyszerészet, az alkímia, az orvoslás és a csillagászat tudományát. Hosszú időt töltött a déli, trópusi vidékeken, különösen Kantonban, s vélhetően beavatást nyert a bennszülött népek titkaiba. Munkásságának legjelentősebb örököse Dél-Kínában a szintén enciklopédikus beállítottságú Tao Hongjing (456–536), aki a kor minden tudását elsajátította; jártas volt a *yin-yang* elméletében, a matematikában, földrajzban, alkímiában, orvoslásban, gyógyszerészetben és nemcsak az „írástudói", hanem a buddhista irodalmi hagyományokban is. Neki tulajdonítjuk a gyógyszerészetről írt ősi tanulmány, a *Bencaojing jizhu* kommentárját. Ge Hong hatása egy gazdag chang'ani család ismert tagja, Kou Qianzhi (363–448) révén Észak-Kínában is megmutatkozott. Kou Qianzhi azt állította magáról, hogy kapcsolatban áll a Mennyei Mesterekkel *(Tianshi)*, akiknek a sorát a *Wudoumidao* alapítója, Zhang Daoling nyitotta meg. 424-ben Kou Qianzhi kapcsolatba lépett az Északi Wei-dinasztia udvarával, s sikerült el-

nyernie Taiwu császár (424–451) bizalmát, akiben az egyik taoista istenség reinkarnációját vélte felfedezni. Ezt követően Taiwu császár tanácsadójával, a tudós közhivatalnokkal, Cui Haóval együttműködve a buddhista klérus ellen irányuló intézkedéseket hozott. A rivális vallás azonban már éreztette hatását: Kou Qianzhi alapította a taoizmus első kolostori intézményeit, amelyeket döntően a buddhista szerzetesi fegyelem szabályai ihlettek. Erre a korszakra tehető a saját szent szövegekkel, templomokkal és liturgiával rendelkező taoista papság megszületése és felemelkedése, amely a legtöbb tekintetben a buddhista klérus utánzata volt.

A buddhista Kína

A buddhizmus ázsiai térhódítása, mind a földrajzi távolságok – az iráni határtól Japánig és Közép-Ázsiától Jáváig –, mind az ebben érintett népcsoportok számát és sokféleségét tekintve, sokkal kiterjedtebb jelenség volt, mint a kereszténység szinte egyidejű terjeszkedése az eurázsiai kontinens nyugati részein. Az írásos hagyományok bősége, az iskolák sokszínűsége és azoknak a kulturális elemeknek a gazdagsága, amelyek a buddhizmussal együtt érkeztek, még bonyolultabbá teszik ezt a jelenséget.

A buddhizmus, amikor az 1–2. században Kínában megjelent, már hosszú múltra tekinthetett vissza. Ennek során magába olvasztotta a hellenisztikus és az iráni világ felől érkező hatásokat, nem beszélve mindarról, amit saját ősi környezetéből, Észak- és Dél-Indiából hozott magával. A kínai buddhizmus virágkora idején (5–8. század) a vallás a Kínán kívüli buddhista országokban is tovább fejlődött. Későbbi változatai szintén befolyással voltak a kínai történelemre. A buddhizmus ugyanis abban a formájában, ahogy Tibetben a 8. századtól kezdve meghonosodott, a Himalája és a Tibeti-fennsík hegylakóinak, valamint a sztyeppék nomád állattenyésztőinek meghatározó vallásává vált. Ezért mindenképpen figyelembe kell vennünk ez utóbbi fejlődési folyamatot és a különböző eredetű buddhista irányzatok Kelet-Ázsiára gyakorolt hatását. Bár a Kínában megjelenő buddhizmus alapvetően megegyezett a közép-ázsiai oázisokban és az Amu-Darjától délkeletre fekvő területeken elterjedt buddhizmussal, azok a kāsmīri, szumátrai, ceyloni és Gangesz-völgyi iskolák, amelyek bizonyos időszakokban nagyobb befolyásra tettek szert, szintén hatással voltak a kínai vallási doktrínák fejlődésére.

Van azonban egy másik tényező, amit szintén tekintetbe kell vennünk. Ennek a hatalmas északkelet-indiai eredetű vallásnak Kínában egy olyan civilizációhoz kellett alkalmazkodnia, amely alapvetően különbözött attól a kultúrától, amelyben a buddhizmus megszületett. A buddhizmusnak azonban olyan mértékben sikerült beilleszkednie a kínai világba, hogy bizonyos elemei összhangba kerültek a Han-kor végi és a későbbi kínai társadalmak különböző rétegeinek törekvéseivel és hagyományaival. A vallási közösségekkel, kultikus központokkal, birtokokkal és szolgákkal rendelkező buddhista egyház – ez a viszonylag független szervezet – mindig az előkelőségek, a paraszti közösségek és az állam érdekeinek függvényében fejlődött. A buddhizmus fontos szerepet játszott a társadalomban, a politikában és a gazdaságban, így az 5. század elejétől egészen a 11. század elejéig döntően befolyásolta az emberek gondolkodását, s mély, a felszínen nem látható hatást gyakorolt a szellemi életre. A buddhizmus tehát a kínai világ kialakulásának egyik meghatározó eleme. Megjelenése gazdagította, de egyben össze is zavarta a vallási, filozófiai, irodalmi és művészeti hagyományokat.

A buddhizmus megjelenése Kínában ❖ A kereskedelmi utak mentén haladva a buddhizmus az ázsiai kontinens nagy részét meghódította: az egyik útvonal az Amu-Darja völgyének oázisaitól a közép-ázsiai oázisok láncolatán keresztül vezetett Gansu tartományba, a másikat pedig azok a tengeri útvonalak alkották, amelyeket az Indiai-óceán térsége és a Délkelet-Ázsia közötti kereskedelem során használtak. A kereskedelem fellendülése a kontinens belsejében és a tengeri kapcsolatok fejlődése megközelítőleg egy időben, az 1. század elején kezdődött.

Voltak azonban más előfeltételek is. A buddhizmusnak, amely a Gangesz középső folyása mentén jött létre az i. e. 6. században, új elemekkel kellett gazdagítania tanításait, hogy azok többé ne csupán a világtól elfordult emberek megvilágosodásának eszközei legyenek, s hogy a buddhizmus egy egyetemes megváltást hirdető, mindenki számára nyitott vallássá válhasson. Ilyen előfeltétel volt még a hagiografikus irodalom kifejlődése, amely azáltal, hogy a történelmi Buddha személye köré misztikus mondavilágot teremtett, megfelelt a világi hívők ízlésének (ilyen volt például a Śākyamuni korábbi életeiről szóló gyűjtemény, a *Jātaka*, amely a nagy szent emberszeretetét mutatta be); más, a történelmi Buddhához hasonló alakok megteremtése (közülük az első és legfontosabb Maitreya, az Eljövendő Buddha volt); valamint a vallásos tisztelet formáinak kialakítása (például a relikviák, a történelmi Buddha és a halhatatlanná tett buddhista szentek, az *arhat*ok kultusza). Ez a fejlődési folyamat azokon a közösségeken belül zajlott le, amelyek a Mester tanításai nyomán jöttek létre. Időszámításunk kezdetén azonban Északnyugat-Indiában egy jelentős új irányzat született, amely, kiszakadva az egyházból, a *mahāyāna* (nagy szekér, kínaiul *dacheng*) nevet vette fel, s ezzel végtelen számú új istenség jelent meg a buddhizmusban (a múlt, a jelen és a jövő Buddhái, akik megszámlálhatatlanul sok világot népesítenek be, valamint a bódhiszattvák, akik eljutottak ugyan a megvilágosodás előtti állapotba, de az emberi lények iránti könyörülettől vezérelve késleltetik saját elmerülésüket a *nirvāṇa*ban, azért, hogy megtérítsék s megvédjék az embereket a létkörforgás végtelen fájdalmaitól). A buddhizmus így vált a világi hívők vallásává. Ezt a vallást vették fel azok a kereskedők, akik az Indus völgyétől az Amu-Darja völgyéig elnyúló nagy kereskedelmi övezetben éltek.

Az iráni és a hellenisztikus világ hatásai, amelyek ebben a régióban már hosszú ideje keveredtek az India felől érkező hatásokkal, úgy tűnik, erőteljes lökést adtak a buddhizmus fejlődésének. Szinte bizonyos, hogy a különböző civilizációknak ez a találkozási pontja volt az a hely, ahol először ábrázolták Buddhát emberi alakban, s itt született meg a hellenisztikus stílusú szobrászat. (Ez volt a Pakisztán északi részén, Pešāwār környékén található Gandhāra városában kialakuló iskola, amelynek hatása kelet felé terjedt, s ennek nyomán jött létre a mathurāi iskola a Delhi és Āgrā közötti területen.) Szintén ez volt az a vidék, ahol, megváltoztatva addigi megszokott formájukat, magasabbra építették az ereklyetartókat (pagodák), s ahol kialakult az a szokás, hogy buddhista témájú szobrokat vésnek a sziklafalakba, amelyeknek néhány híres példája látható Kābultól északnyugatra, a bāmiyāni barlangokban.

Aśoka király uralkodása idején (i. e. 272–236) az indiai Maurya Birodalom terjeszkedése, egészen a Hindukus lábáig, elősegítette a buddhizmus megerősödését ezen a területen. (Aśoka buddhizmust dicsőítő feliratai prakrit – a szanszkrit egyik változata –, arámi és görög nyelven íródtak.) Úgy tűnik azonban, hogy a Kusán Birodalom létrejötte játszott döntő szerepet abban, hogy a buddhizmus elterjedt Közép-Ázsiában, és megjelent a kínai világban (a kusán – szanszkritül kuṣāṇa – népet indoszkíták, Gansu tartományból származó yuezhik és to̲hārok alkották; birodalmuk virágkora az 50 és 250 közötti időszakra esett). Ez a birodalom, amelynek fővárosa a jelentős csomópont, Pešāwār (Puruṣapura)

volt, ellenőrzése alatt tartotta Északnyugat-Indiát, Kāsmīrt, a mai Pakisztánt és Afganisztánt, Irán keleti határvidékét, az Amu-Darja völgyében fekvő oázisokat és a Tarim-medence nyugati felét. A kínaiak terjeszkedése Közép-Ázsiában, valamint a Tarim-medence és a Sárga-folyó völgye közötti kereskedelmi kapcsolatok fejlődése szintén elősegítette a buddhista befolyás megerősödését Kínában.

A történelmi körülmények így tehát magyarázatul szolgálnak arra, hogy a kínai világban miért éppen az Indus völgye és az Irán keleti részei között elterülő vidékek, Transoxania, Kāsmīr és a közép-ázsiai oázisok egymástól rendkívül eltérő hagyományai voltak túlsúlyban. Ez a magyarázat arra a tényre is, hogy a buddhizmus először miért Észak-Kína kereskedelmi központjaiban és a városi társadalomban éreztette hatását. Az első fordítók, akik a buddhista szövegeket kínai nyelvre ültették át, nem indiaiak, hanem parthusok, szogdok és indoszkíták, illetve szogd vagy indoszkíta eredetű, Kínában és a kínai határvidéken született emberek voltak.

A Han Birodalom területén található buddhista közösségekről szóló első beszámoló 65-ből származik, mégpedig a Kína keleti részén fekvő Észak-Jiangsuból. Ebből arra lehet következtetni, hogy a buddhizmus abban az időszakban valószínűleg már jelen volt a soknemzetiségű Gansu tartománybeli kereskedővárosokban (Dunhuang, Jiuquan, Zhangye, Wuwei) és a fővárosokban (Chang'an, Luoyang), ahol nagy számban éltek külföldiek.

A tenger felől a buddhizmus vélhetően később érkezett meg Kínába. Az Indiai-óceán térsége és Délkelet-Ázsia között megélénkülő tengeri kereskedelem, amely során először az Indokínai-félsziget folyóvölgyei, majd később Szumátra (Palembang környéke) és Jáva partvidéke hinduizálódtak, illetve „buddhizálódtak", a magyarázata annak, hogy az Indus folyó völgye és Irán keleti része közötti területekről, majd később India különböző tartományaiból és Ceylonról származó kereskedők és papok megjelentek a mai Vietnam északi részén (Hànôi környéke), Kantonban és a Jangce völgyében. Ez a jelenség csak azt követően vált érzékelhetővé, hogy a Jangce alsó folyása mentén megalakult a Wu Királyság (222–280), s a kereskedelmi kapcsolatok fejlődésnek indultak a vietnami Vörös-folyó völgyében és a Kanton környéki síkságokon. A források említést tesznek arról, hogy Jiaozhouban (Hànôi környéke) számos külföldi élt a 3. század elején. Kang Senghui – aki az elsők között fordított indiai szövegeket kínai nyelvre, s 247-ben érkezett Nanjingba – szintén Vietnamban született, egy ott letelepedett szogd kereskedőcsaládban.

Az alkalmazkodás időszaka ❖ A buddhizmus elterjedése Kínában és alkalmazkodása a kínai világhoz összetett jelenség volt, amelynek különböző elemei viszonylag függetlenek egymástól. Ez az idegen vallás távolról sem egy egységes, egymástól elválaszthatatlan elemekből álló világnézet formájában jelent meg; a szoborimádat, az addig ismeretlen kolostori életmód, a morális szabályok, a különböző tantételek és a koncentrációs, illetve meditációs technikák is hozzá tartoztak. Egyrészről a vallásos imádat és áhítat, másrészről pedig a tantételek és a filozófia kezdetben egymástól teljesen függetlenül fejlődtek. A buddhizmusnak azok az aspektusai keltették fel különösen az emberek érdeklődését, amelyek valamilyen hasonlóságot mutattak a korabeli kínai társadalom különböző rétegeire sajátosan jellemző hagyományokkal. Az időszámításunk utáni első néhány évszázadban ezt az idegen vallást a taoizmus egyik változatának tartották, sőt az idők során még olyan nézet is kialakult, hogy a buddhizmus az ősi taoizmus hatására született meg; ez a téma volt az ihletője a *Laozi huahujing (Laozi megtéríti a barbárokat)* című műnek. Bármilyen fontos szerepe volt is azonban a taoizmusnak, mindez egy sokkal általánosabb folyamat volt, amelynek során bizonyos analógiák következtében a kínai világ vallási, morális és filozófiai hagyományai a maguk összességében járultak hozzá a buddhizmus asszimilációjának bonyo-

lult jelenségéhez, amely a 2. és 8. század között maga is döntő hatással volt a társadalom- és politikatörténetre.

Az első hiteles bizonyíték a buddhizmus kínai jelenlétére egy 65-ből származó tudósítás egy közösségről, amely Pengchengben, Észak-Jiangsu egyik kereskedelmi központjában jött létre. Alapítója a császári család egyik tagja volt. 166-ban, a Han-udvarban tartott ünnepségeken Buddha személye a taoista istenség, Huanglao társaságában tűnt fel. Egy másik szöveg arról számol be, hogy 193-ban, ugyancsak Pengchengben, egy kisebb helyi méltóság buddhista stílusú templomot emeltetett; ugyanakkor említést tesz a vallásos lakomák *(zhai)* gyakorlatáról és a buddhista szoborszentelési szertartásokról. Ezek a bizonyítékok olyan vallási tevékenységekről tanúskodnak, amelyeknek a kezdetei még korántsem tisztázottak, de szinte bizonyos, hogy nagyon fontos szerepet játszottak. Ez a nyugatról érkező vallás újszerű sajátosságaival hívta fel magára a figyelmet, amelyek elkerülhetetlenül felkeltették a városi lakosság kíváncsiságát és érdeklődését, mint például az álló, guggoló vagy fekvő testhelyzetű, pazar ruházatú és gazdagon díszített szobrok; a furcsa zsoltárokkal, himnuszokkal és zenével kísért szertartások; a torony formájú ereklyetartók *(stūpa*k), amelyek magasra törő alakja ellentétben állt a kínai építészet horizontális stílusával; az épületek tetejére helyezett póznák és mások.

A vallásos tevékenységek egy alapvető és sokrétű problémát vetettek fel, nevezetesen azt, hogyan illeszkedett be a buddhizmus a kínai világ vallásai közé. Sem a filozófiai elvek, sem az alaptanítások átvétele, sőt még Észak-Kína félbarbár fejedelmeinek a csodatévő szerzetesek iránt tanúsított, félelemmel elegy tisztelete sem szolgál kielégítő magyarázatul arra az általános vallási áhítatra, amely az 5. század végétől kezdve az egész kínai világot áthatotta. Röviden szólva, mindez nem magyarázza meg, hogyan vált a buddhizmus Kínában meghatározó *vallássá*. A helyi kultuszok és a kis közösségek szintjén a háttérben létezett valami „földalatti" tevékenység, amelyről szinte semmi bizonyosat nem tudunk, s eredményei csak akkor mutatkoztak meg, amikor a buddhizmus a maga papságával, hívőivel és tiszteleti helyeivel kínai vallássá vált.

Másrészről viszont, sokkal több információ áll rendelkezésünkre arról a számos szellemi és gyakorlati elemről, amelyeket bizonyos analógiáknak köszönhetően a kínai kultúra, legalábbis egyes elemeiben, az időszámításunk utáni első négy évszázad során átvett a buddhizmustól. A következő felsorolás ezeket az elemeket és kínai megfelelőiket tartalmazza:

1. A buddhizmus tanítása a karmáról (az újjászületés formájában, büntetésként kapott sorsról) és a kínai elképzelés az egyéni sorsról *(fen)* és a végzetről *(ming)*.

2. A *mahāyāna* tanítása a jelenségek ürességéről és a *Xuanxue* ontológiai vizsgálódásai a létről és a nemlétről.

3. Egyrészről a buddhisták emberszeretete, tisztasága és erkölcsössége (a *Pañcaśīla*, az *Öt szabály:* tartózkodás az élet kioltásától, a lopástól, a házasságtöréstől, a hazugságtól és a részegítő italok fogyasztásától), másrészről a hagyományos kínai erkölcsi értékek.

4. A kolostori életmód és a kínai eszményképek a közéletből kivonuló bölcsekről és a világgal szakító szentekről.

5. A buddhista jóga *(dhyāna)* gyakorlatai (a légzés számlálása, a testnek mint rothadó tárgynak a szemlélése, színes képzetek megjelenítése) és az eksztatikus, illetve a transzállapot elérésének taoista technikái.

6. A buddhista és a kínai mágia (jóslás, gyógyszerkészítés és varázslatok).

Az első szöveget, a *Sishier zhangjing*et *(Negyvenkét fejezetes szútra)* 100 körül fordították kínaira. A Han-kor vége felé Luoyangban és Chang'anban jelentős fordítói munka folyt, különösen miután An Shigao, a parthiai buddhista szerzetes 148-ban a fővárosba érke-

zett. Szintén sok művet fordítottak le a Cao-Wei-dinasztia idején (220–265). Mindezek ellenére úgy tűnik, mintha a buddhizmus hatása kezdetben szigorúan csak egy bizonyos embercsoportra korlátozódott volna, nevezetesen azokra, akik közvetlen kapcsolatban álltak a külföldi kereskedők kolóniáival, ott, ahol kétségtelenül számos, már Kínában született és többé-kevésbé asszimilálódott idegen származású ember élt. (Az időszámításunk utáni első néhány évszázad során sok fordító tartozott a mindkét kultúrát alaposan ismerő, kétnyelvű bevándorolóknak ezekhez a csoportjaihoz.) A kínai buddhizmus korai történelmének egyetlen jelentős eseménye az volt, amikor a taoisták a 2. században felfedezték az idegen vallás új meditációs és koncentrációs technikáit. Ez a magyarázata annak a ténynek, hogy az első fordítások jelentős része a *hīnayāna* (kis szekér) irányzat *dhyāna*-gyakorlataival foglalkozott. A *mahāyāna*-buddhizmus bizonyos tantételei csak 300 körül kezdtek elterjedni a fővárosi előkelőségek köreiben – azt a korszakot követően (268–289), amely során a Nyugati Jin-dinasztia szoros kapcsolatokat tartott fenn Közép-Ázsiával, s miután 284-ben Chang'anba érkezett a szerzetes-fordító, Zhu Fahu (Dharmarakṣa), aki körülbelül 230-ban született Dunhuangban indoszkíta szülők gyermekeként. Mindez éppen akkor történt, amikor Xiang Xiu és Guo Xiang révén a *Xuanxue* nagy népszerűségnek örvendett. Azt követően, hogy a kínai társadalom felsőbb osztályai a Jangce völgyébe menekültek, a „tiszta beszélgetéseket" *(qingtan)* művelő társaságok élénk érdeklődést kezdtek mutatni az ürességről, a tettek alapján az emberekre kiszabott büntetésről és a létezésnek az egymást követő újjászületésekben megnyilvánuló folytonosságáról szóló buddhista tantételek iránt. Az előkelő csoportok tisztán filozofikus érdeklődésének köszönhetően egyfajta kölcsönhatás alakult ki a világi hívők és az első szerzetesi közösségek között. Nagy számban éltek olyan írástudó szerzetesek, akik nagyon jól ismerték a kínai kultúrát – azt a korabeli kultúrát, amelyben nagyon fontos szerepet játszottak a *Daodejing* és a *Zhuangzi* szövegmagyarázatai. Ezeknek az írástudó szerzeteseknek a tipikus képviselője volt Zhi Dun (Zhi Daolin – 314–366), aki nagy befolyásra tett szert Dél-Jiangsuban, Észak-Zhejiangban és a fővárosban.

A filozofikus buddhizmus, a *Xuanxue* és a *mahāyāna* irányzat szövegeiből *(Prajñāpāramitāsūtra* és a *Vimalakīrtisūtra)* átvett, a lét- és ismeretelméleti okoskodásoknak ez a keveréke egészen a Keleti Jin-kor végéig (420) sikeres rendszer volt. Észak-Kínában azonban nem ismerték, mivel a nyugati vidékekről érkező filozofikus hagyományok itt csak a 4. század végén honosodtak meg. A Nyugati Jin Birodalom feldarabolódásához vezető zavaros időszakot követően, miután az északi tartományokban létrejöttek a barbár királyságok, a délnyugat-hebei Kései Zhao Királyság udvara vált a buddhizmus legfőbb központjává. Mindez Shi Le (319–333) és Shi Hu (333–349) uralkodása idején történt. A 4. század elején véget érő belső migráció után kezdődött a buddhizmus első észak-kínai virágkora. A korszak kétségkívül egyik meghatározó személyisége volt a vélhetően kuqai származású Fotudeng (meghalt 349-ben), aki jövendőmondó képességei miatt kivívta a két barbár uralkodó nagyrabecsülését. A tibeti, illetve nomád eredetű, rövid életű és kegyetlen dinasztiák támogatását élvező, Észak-Kínában kialakuló buddhista irányzatot a vallásos tisztelet, az ájtatosság, a mágia és a jógatechnikák iránti érdeklődés jellemezte. Az állam támogatása azonban lehetővé tette a kolostori központok felemelkedését és a buddhista tanulmányok fejlődését. A 4. század közepétől Chang'an lett a buddhista hittudományok központja. Fotudeng tanítványa, a kínai Dao'an szerzetes (314–384), akit Shi Hu örököse rendelt Chang'anba 349-ben, egyike volt a kínai buddhizmus legkiemelkedőbb alakjainak. Elsősorban a *hīnayāna* irányzat koncentrációs technikái *(dhyāna)*, a *Prajñāpāramitāsūtrá*ban *(A bölcsesség tökéletessége)* kifejtett egyetemes ürességről szóló tanítás és a korábbi fordítások története foglalkoztatta. Dao'an állította össze a kínaira fordított buddhista

művek első, 600 címet tartalmazó listáját, a *Zongli zhongjingmulu (A szútrák átfogó katalógusa)* címmel, amelyet tudományos szempontból rendkívül értékes bibliográfiai jegyzetekkel látott el. Ő alapította meg Maitreya, az Eljövendő Buddha kultuszát, ő volt az első, aki kolostori szabályzatot alkotott, s aki tanulmányozta a jelenségeknek a *hīnayāna* irányzat szerinti tudományos felosztását. Szintén ő volt az első, aki igyekezett meghatározni a buddhizmus pontos jelentését, megfelelve a kínai szellemi hagyományoknak. Hatása egyaránt jelentős volt északon, ahol chang'ani iskolájának a vezetését az 5. század elejétől a híres fordító, Kumārajīva vette át, s a Jangce völgyének birodalmaiban (Dao'an 365-től 379-ig a Han-folyó középső folyásánál fekvő Xiangyangban élt; kapcsolatban állt a Keleti Jin Birodalom buddhista központjaival, s számos tanítványa telepedett le a Jangce völgyében).

A kínai buddhizmus virágkora ❖ Az 5. század eleje – az a korszak, amelyben a két nagy tudós, Huiyuan (334–417) és Kumārajīva (350–413) alkotott, előbbi a Jangce völgyében, utóbbi Észak-Kínában – a kínai buddhizmus történetének egyik meghatározó fordulópontja volt. A buddhizmus ekkor vált a vallásokra jellemző rendkívül összetett valóságértelmezés minden területén nagykorúvá. A nagy indiai és kāsmīri iskolákkal szorosabb és szervezettebb kapcsolatok alakultak ki, jelentős javulás következett be a fordítások minőségében. A *mahāyāna* irányzat hozzájárulása a kínai buddhizmus fejlődéséhez többé már nem pusztán a filozófiai fogalmak összegyűjtésére korlátozódott: a világi hívek és a vallási közösségek bensőséges, a vallási áhítaton alapuló kapcsolata, amely a buddhizmust a megváltás vallásává tette, a kínai világban is terjedni kezdett. Szintén az 5. század elején kezdődött a szervezett klérus kialakulása, amelynek a szerzetesi életmód reguláit összefoglaló *Vinaya (Fegyelem kosara)* kínai fordításának köszönhetően már pontos előírásai voltak. Ekkortól váltak mind gyakoribbakká a kínai szerzetesek utazásai is, akik a „törvény keresésére" *(qiufa)* indultak a „hinduizálódott" vidékekre. Ez azt jelentette, hogy ott idegen mesterektől tanultak, s Kínában addig nem ismert szövegekkel tértek vissza útjukról.

Mindez elsősorban a „nagykorúvá válás" lassú folyamatának eredménye volt, amely azóta tartott, amióta a kínai világ először került kapcsolatba a Közép-Ázsiából, valamint az Indiából és az iráni határvidékekről származó idegenek vallásával; de a fent említett két kiemelkedő szerzetes, a kuqai Kumārajīva és a kínai Huiyuan munkásságának szintén része volt ebben.

Huiyuan Észak-Shanxiban született egy írástudó családjában. Fiatalkorában Henan tartományban klasszikus oktatásban részesült. A buddhizmusra Dao'an hatására tért át, s rövidesen egyike lett a mester legtehetségesebb tanítványainak. 380-ban Huiyuan a Jiujiangtól délre fekvő híres Lu-hegyen telepedett le, ahol megalapította a Donglin (Keleti Erdő) kolostort, amely később a Jangce-völgy legjelentősebb buddhista központja lett. Kapcsolatban állt a Keleti Jin-kor végének művelt, előkelő köreivel és különböző hitelméleti kérdésekről tudományos levelezést folytatott Kumārajīvával. A tudat összpontosításának technikái iránt érdeklődő Huiyuan, amelyeket a kolostori hagyományban a Bölcsesség (a spontán ráeszmélés az abszolút, nem bizonyítható valóságra) megszerzése eszközeinek tartottak, világi tanítványait megismertette a szentképek használatával és a Buddhák megjelenítésének gyakorlatával. Ezek olyan koncentrációs módszerek voltak, amelyek nem haladták meg a világi hívők képességeit. 402-ben az egész közösségét – szerzeteseket és világi híveket egyaránt – egybehívta Amitābha Buddha szobra előtt, s közösen azért könyörögtek, hogy a Nyugati Paradicsomban (Sukhāvatī, a Tisztaság Földje – *Jingtu*) szülessenek újjá. A hagyomány szerint itt élt Amitābha, a *mahāyāna*-buddhizmus jeles Buddhája. Ez volt az első kinyilatkoztatása egy olyan vallásos meggyőződésnek, amelyben

az egész hívő közösség részt vett, s ez volt az első alkalom, hogy a buddhizmus az egyetemes megváltás vallásaként nyilvánult meg Kínában. Huiyuan tanításainak egyik jellegzetes vonása az a törekvés volt, hogy megértesse a művelt kínai rétegekkel a buddhizmus lényegét, s azt, hogy ez a vallás miben különbözik gyökeresen a kínai világ vallási és szellemi hagyományaitól.

Kumārajīva a kuqai oázis egyik nemesi családjában született. Tanulmányait Kāsmīrban kezdte, ahol a *hīnayāná*hoz tartozó, skolasztikus *Sarvāstivāda* iskola és a buddhista jóga *(dhyāna)* voltak a meghatározó iskolák. Kashgárban tért át a *mahāyāna* irányzatra. Kuqába visszatérve a megerősödött Korai Qin Királyság tábornokának, Lü Guangnak a fogságába esett, aki tizenhét esztendeig Wuweiben (Liangzhou) tartotta őt. Miután a buddhista hitre áttért Yao Xing, a Kései Qin Királyság „tibeti" uralkodója 401-ben elfoglalta Gansu tartományt, elfogatta a híres szerzetest, s a következő évben a fővárosba, Chang'anba vitette, ahol Kumārajīva fordítói csoportot hozott létre. Az irányítása alatt működő csoport tevékenysége a buddhista szövegek hatalmas gyűjteményének szinte minden területére kiterjedt. Lefordították a legfontosabb *mahāyāna* szútrákat, illetve pontosították a korábbi fordításokat; fordítottak még a szerzetesi élet szabályairól szóló értekezéseket, a *dhyāná*ról szóló kézikönyveket, valamint más, fontos skolasztikus és metafizikai műveket. Kumārajīva egyik legnagyobb érdeme az, hogy megismertette a kínaiakkal a *madhyamaka* iskola dialektikán alapuló filozófiai rendszerét, amely a 3–5. század során fejlődött ki a *mahāyāna* irányzatból. Az iskola tanításai szerint ami igaz az abszolút szempontjából, az hamis a látszat igazságai szempontjából, és fordítva; állandóan az abszolútum és a jelenségvilág ellentmondására kell összpontosítani, aminek révén lehetővé válik, hogy eljussunk a buddhizmus végső céljáig, a tudat teljes felszabadításáig.

Huiyuan és Kumārajīva kora volt tehát az a korszak, amikor a saját újszerűségével tisztában lévő „filozofikus" buddhizmus, egy időben a buddhista vallásossággal, amely az 5. és 8. század között a kínai társadalom minden rétegében széles körben elterjedt, megjelent Kínában. Az 5. század elején tűntek fel a kelet-ázsiai buddhizmus hitvilágának fontos alakjai, akik nevéhez a *mahāyāna* irányzat néhány híresebb szútrája kötődik: Maitreya (Mile), Avalokiteśvara (Guanshiyin; illetve Guanyin), Mañjuśrī (Wenshushili) és Samantabhadra (Puxian) *bodhisattva*; illetve Amitābha (Amituofo) és Bhaiṣajyaguru (Yaoshi rulai) Buddha. Ettől az időszaktól kezdtek kialakulni azok a különböző vallási irányzatok, amelyekből a 6–8. században megszülettek a valóban *kínai* buddhista iskolák.

440 fontos évszám Észak-Kína politika- és vallástörténetében. Ettől kezdve ugyanis az Északi Wei (Tuoba) Királyság közvetlen ellenőrzése alá vonta a Közép-Ázsiát átszelő utak bejáratait. Egy rövid időszakot követően (424–448), amikor az Északi Wei Királyság udvarában a Mennyei Mester, Kou Qianzhi által patronált fiatal taoista egyházat pártfogolták, a buddhizmus fokozatosan egyfajta államvallássá vált. 470 körül egy Tanyao nevű szerzetest neveztek ki a buddhista közösség első emberévé. Ehhez az időszakhoz kötődik egy különleges társadalmi réteg létrejötte, amelynek tagjai világi hívők voltak, akik közvetlenül az egyháztól függtek (ők alkották a „saṅgha-családokat", *sengqihu*). A fővárostól, Datongtól nyugatra, a híres yungangi buddhista sziklatemplom szobrait 489-ben kezdték el kifaragni. Miután a főváros 494-ben Datongból Luoyangba költözött, az új székhely lett Ázsia legfontosabb buddhista központja. Úgy tűnik, a buddhizmus mind északon, mind pedig a Jangce völgyében ekkor érte el fejlődésének csúcspontját. Az elmélyült hit aranykora, amelynek kezdete az Északi Wei-dinasztia Wu császárnéjának és a Liang-dinasztia „*bodhisattva* császárának", Wunak az uralkodására esett, egészen a Tang-dinasztia Wu Zetian (690–705) császárnőjének uralmáig tartott.

Vallás, társadalom és valláspolitika ❖ Az előkelő csoportok részéről körülbelül a 4. század elejétől kezdődően megnyilvánuló kíváncsiság, Észak-Kínában a barbár származású uralkodók, például a Shi Hu (334–349) által a szerzetesek számára biztosított kedvezmények, az indiai szövegek első kínai fordításai és az első buddhista hitre tért kínaiak együttesen még nem jelentették azt, hogy létezett egy általános, a vallási hitbuzgalmon alapuló mozgalom. Éppen ellenkezőleg, amikor Kínában egymás után emelkedtek az emeletes *stūpák (ta)* és szentélyek, amikor a hívők száma ugrásszerűen növekedésnek indult, amikor már számos buddhista szobrot faragtak a sziklafalba, s amikor sor került az első rejtélyes öngyilkosságokra (a 4. század végétől kezdődően), ezek a jelenségek nemcsak arányaikban, hanem jellegükben is megváltoztak. Ennek megértéséhez figyelembe kell vennünk a társadalom szerkezetének sajátosságait: a különálló negyedekre osztott városokat és falvakat; a befolyásos családoktól függő társadalmi csoportokat; a kínai vallási társaságokat, amelyek a földisten *(she)* tiszteletére mutattak be áldozatot; s a tágabb értelemben vett közösségi csoportokat *(yi)*. A buddhizmusra való áttérés tehát mindenekelőtt nem az egyén lelkiismereti kérdése volt, hanem a hívők egy csoportjához vagy egy szerzetesi közösséghez való ragaszkodást jelentette. A buddhizmus távolról sem lépett a vallás ősi formái helyébe, hanem a hagyományos közösségekbe szivárgott be, s azok mintájára hozott létre újakat. Így válhatott teljesen *kínai* vallássá. A kritikus pillanat a tömegek újraelosztása volt az újonnan alakult tiszteleti helyek (kolostorok, szentélyek, monostorok, zarándokhelyek) között. Ennek a változásnak a vallási mellett politikai, gazdasági, szellemi és művészeti vonatkozásai is voltak.

Délen a buddhizmus alkalmazkodott ahhoz a társadalomhoz, amelyre a földbirtokokkal és az ott élő „védelmezettekkel" rendelkező előkelőségek hatalma volt a meghatározó. A déli kolostorok, birtokaikkal és az azokon élő függő helyzetű családokkal, a világi hatalom mintájára szerveződtek meg. Ezzel szemben Északon az erős központi hatalom arra késztette a buddhizmust, hogy az uralkodók támogatását keressék, akik minden kegy forrásai voltak. Ezek a társadalmi és politikai sajátosságok megmagyarázzák, hogy míg a Jangce völgyében és Dél-Kínában a jelentős buddhista központok elszórtan helyezkedtek el (Nanjingon kívül például voltak még központok Jianglingben, Xiangyangban, a Puoyang-tó közelében lévő Lu-hegyen, Suzhou vidékén, a Zhejiang tartománybeli Shaoxing környékén, lent délen Kanton környékén, a Sichuan tartománybeli Emei-hegyen), addig Észak-Kínában ezeket mind a fővárosban találjuk. Nem volt tehát véletlen, hogy míg Délen egy olyan tekintélyes szerzetes, mint Huiyuan (334–417), büszkén kinyilváníthatta az egyház függetlenségét a politikai hatalommal szemben *(Shamen bujing wangzhe lun – Értekezés arról, hogy a szerzeteseknek miért nem kell az uralkodók előtt hódolniuk,* 404), addig Északon Faguo (meghalt 419-ben), az Északi Wei Királyság buddhista közösségeinek vezetője igyekezett az uralkodó személyét magával Buddhával azonosítani. Az 5–6. században Észak-Kínában számos alkalommal egészen nyilvánvaló volt az a törekvés, hogy a buddhista egyházat beolvasszák az államba. A Sui- és a Tang-kor egyesített Kínája örökül kapta a valláspolitikai hagyományoknak ezt a kettősségét – a független és a központosított tradíciókat. A 8. században végül a szigorú állami ellenőrzés alá helyezett klérus létszáma csökkenni kezdett; az a tendencia győzedelmeskedett tehát, amely először 446-ban az Északi Wei, 574-ben pedig az Északi Zhou Királyságban jelent meg.

A politikai erők támogatását élvező buddhista egyház igyekezett kinyilvánítani függetlenségét az állammal szemben (az 5. század elején Huiyuan volt az, aki elsőként kifejtette a klérus autonómiájának elvét): a szerzetesekre nem voltak érvényesek a világi törvénykezés szabályai, sem a büntető törvények, sem az általános kötelezettségek (közmunka, fejadó és más adófajták). Ráadásul az egyház vagyona elidegeníthetetlennek számított, s val-

lási tilalmak védték a kisajátítások ellen. Ezek a kiváltságok viszont a másik oldalról megkövetelték a klérus tagjaitól a kolostori élet szabályainak tiszteletét (tonzúra, cölibátus, a vallási tilalmak betartása), valamint a titkos írások és szövegek ismeretét. Az új vallást anyagilag támogató és a kegyes cselekedetekben (a papszentelésekben, a kolostorok alapításában, a különböző adományozásokban stb.) élenjáró politikai erők ugyanakkor szintén arra törekedtek, hogy valamilyen szinten ellenőrzésük alá vonják a buddhista egyházat. Az 5. század elejétől kezdve azonban a buddhizmus erőteljes és általános fejlődésnek indult, s ez a fellendülés számos olyan gazdasági és politikai problémát vetett fel, amelyek előtt az állam a legtöbb esetben tehetetlennek bizonyult: a fiktív papszentelések rendkívül magas száma, amelyek megfosztották az államot jövedelmeinek, munkaerejének és katonaságának egy részétől; a kolostorokban menedéket kereső parasztok számának növekedése; az ajándékba kapott, illetve jelképes áron felvásárolt földek koncentrációja; az építkezések rendkívül magas költségei; a papság fenntartása és az ünnepségek szervezése; a szobor- és harangöntések nyomán fellépő fémhiány; a hatalmas megművelt földeket, hegyi területeket, vízimalmokat és olajütőket birtokló kolostorok gazdasági hatalma; a hatalmi intrikák szövevényébe bonyolódó előkelőségekkel és a császári udvar nőtagjaival kapcsolatban álló szerzetesek titkos befolyása; a kár, amit a buddhizmus okozott a hagyományos kínai erkölcsiségben (az óriási kiadások, a családi kötelékek felbomlása, a felmentés az állam iránti kötelezettségek alól); egyes szekták felforgató tevékenysége. Azok a tisztviselők, akik a leginkább szem előtt tartották az állam érdekeit, időről időre elítélték az új vallás hatásának tulajdonított mindezen „bűnöket". Ezekre vezethetők vissza az állandó erőfeszítések, amelyek célja a papok és a szerzetesek számának csökkentése, illetve az egyházi földbirtokok területének korlátozása volt, s amelyeket a buddhisták maguk között a „négy üldöztetésnek" neveztek el (az Északi Wei Királyságban 446-ban, az Északi Zhou Királyságban 574-ben, a Tang-dinasztia idején 842 és 845 között, végül pedig 955-ben, a Kései Zhou-dinasztia idején). A buddhizmus feletti ellenőrzés megszerzésére tett első két kísérletre Észak-Kínában került sor, s ezeket a buddhista egyház kiváltságaira féltékeny taoista csoportok is támogatták. A harmadik, a Tang-kori, már egy egészen más környezetben zajlott: ez „nacionalista" mozgalom volt, reakció azon idegen hatások ellen, amelyek oly széles körben elterjedtek a kínai világban a kínai középkor során és a Tang-kor első felében.

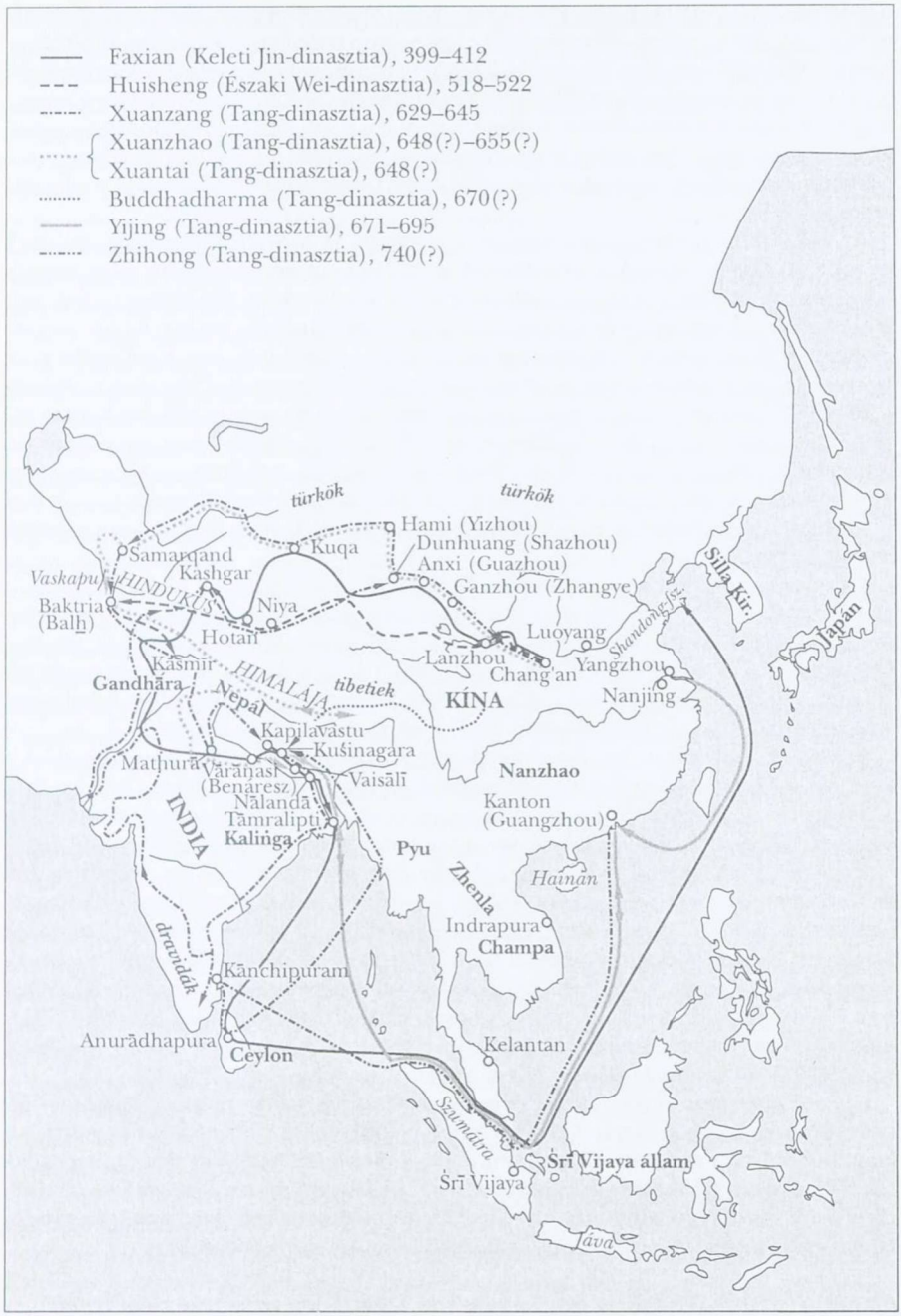
A zarándokutak ❖ A Kínába érkezett írott buddhista hagyományokban semmiféle rendszer nem volt, a *hīnayāna* és *mahāyāna* számos különböző szektájából és iskolájából származtak. Ráadásul az első fordítások, amelyekben a szerzők gyakran a taoista hagyományokból átvett kifejezéseket használtak, hiányosak és nehezen olvashatók voltak. Az eredetileg szóban továbbadott kommentárokat néha beleírták a fordításokba. A hiányosságok és fogyatékosságok hatása azután érződött igazán, hogy a 4. század végétől az emberek kezdtek elismerően tekinteni a buddhizmus rendkívüli változatosságára. Ezek a hiányosságok voltak a zarándokutak fő okai: szükség volt egy valódi buddhista kánonra, s arra, hogy még több szöveget hozzanak a „buddhista királyságból" Kínába. Így a „zarándoklat" elnevezés, amelyhez a különböző szent helyekre tett, tisztán vallási indíttatású vándorutak képzete társul, aligha használható a kínai szerzetesek hosszú ázsiai utazásainak jellemzésére. A buddhizmus történelmében fontos szerepet játszó északkelet- és északnyugat-indiai helyszínek és szent helyek vonzerejének valójában csak másodlagos jelentősége volt ebben a kiterjedt zarándokmozgalomban, amelynek csúcspontja a 4. század vége és a 9. század eleje közé esett.

Az első általunk ismert kínai zarándok Zhu Shixing volt, aki 260-ban ment Hotanba ta-

nulni, s haláláig ott is maradt. Körülbelül ekkor indult útnak a közép-ázsiai oázisokba a híres fordító, Zhu Fahu (Dharmarakṣa) is, ahonnan 265-ben tért vissza Chang'anba. A legtöbb zarándok személye azonban ismeretlen azok közül, akik a 3. század végén és a 4. században utaztak nyugatra. Valószínűnek látszik, hogy Dao'an, a híres szerzetes, aki 385-ben hunyt el, a korszak zarándokaitól kapott információkat is felhasználta a *Xiyuzhi (Beszámoló a nyugati földekről)* című művének írásakor. A kínai papok közép-ázsiai és indiai utazásai csak a 4. század legelejétől váltak gyakoribbá. Faxian volt az első híres zarándok, aki úti beszámolót írt az oázisövezetben, Indiában és Délkelet-Ázsiában tett hosszú utazásairól. Faxian 399-ben kelt útra Chang'anból. Ekkor már elmúlt hatvanéves. Bejárta Kuqát, Hotant, Kashgárt, Kāsmīrt, Kābul környékét, az Indus völgyét és a Gangesz menti városokat. A Bengál-öbölben szállt hajóra Tāmralipti kikötőjében. Először Ceylonra, majd a Śrī Vijaya Királyságba (Szumátra keleti partvidékére, a mai Palembang környékére) utazott. 412-ben, útban hazafelé, Kantonba, hajója a viharokban egészen a shandongi partokig sodródott. Faxian számos kéziratot hozott magával, amelyek közül néhányat az indiai szerzetes, Buddhabhadra segítségével maga fordított le Nanjingban, s könyvet írt a tizenöt évig tartó utazásról, amelynek során több mint harminc királyságban járt. A könyv címe *Foguoji (Feljegyzések a buddhista országokról)*, de *Faxian zhuan*ként *(Faxian története)* is ismert. Ez az egyetlen útleírás, amely ebből a korszakból teljes egészében fennmaradt. Az 5–6. századi útleírások többsége vagy elveszett, vagy pedig csak töredékes formában létezik. Töredékesen maradt fenn a *Liguozhuan (Feljegyzések a meglátogatott országokból)* című könyv, amelynek szerzője Fayong, egy Liu-Song-dinasztia korabeli szerzetes, aki 420-ban huszonöt társával Sichuan tartományon át indult el a közép-ázsiai oázisokba, s az Indiai-óceánon, Délkelet-Ázsián és Kantonon keresztül tért haza Kínába. Semmi nem maradt azonban fenn Zhimeng *Waiguozhuan (Beszámoló az idegen királyságokról)* című művéből. Zhimeng tizenöt szerzetes társaságában, 404-ben hagyta el Chang'ant, majd 424-ben érkezett vissza a Gansu tartománybeli Wuweibe. Mivel az egyetlen, véletlenül ránk maradt utalás Yang Xianzhinek a luoyangi kolostorokról szóló híres művéből, a *Luoyang qielanji*ből, 547-ből származik, nem rendelkezünk pontos információkkal Song Yun misszió-járól, akit a vallási fanatizmusáról ismert Északi Wei királyságbeli Hu császárné küldött követségbe az egyik észak-indiai királyságba. A Luoyangot 518-ban, néhány kínai szerzetes társaságában elhagyó Song Yun, a tuyuhunok szállásterületén, Qinghaion és a hotani oázison keresztül jutott el a Kāsmīrtól nyugatra elterülő vidékekre – Udyānába és Gandhārába – és az Indus felső völgyébe, ahol két éven át ott maradt. 522-ben érkezett vissza az Északi Wei Királyság fővárosába. Beszámolója az utazásról, a *Songyun jiaji* azóta eltűnt.

A feljegyzések, amelyeket azok a kínai zarándokok készítettek, akik bejárták Közép-Ázsiát, Kāsmīrt, a mai Afganisztán északi részét, az Indus és Gangesz völgyét, Dél-Indiát, Ceylont, Szumátrát és több délkelet-ázsiai országot, rendkívül pontosak és alaposak, így ezek a legfőbb forrásaink a fenti régióknak az 5. század elejétől a 8. század végéig tartó történelméről. Ilyen például Faxian emlékirata; a 6. század elején, a Nyugati Wei államban Li Daoyuan (?–527) által összeállított történelmi és földrajzi kommentárgyűjtemény, a *Shuijingzhu;* a 7. századi indiai civilizációról szóló alapmű, a *Shijia fangzhi,* amelyet 650-ben fejezett be Daoxuan szerzetes (597–667); valamint a 7–8. századi zarándokok részletes úti beszámolói. E források nélkül ugyanis gyakorlatilag semmit sem tudnánk a hinduizálódott Ázsia történelméről az európai középkor kezdetén.

A buddhista fordítások és a kínai buddhista irodalom ❖ Az indiai buddhista (szanszkit, prakrit és páli nyelvű) szövegek lefordítása kínaira közel tíz évszázadot felölelő folyamat volt. Az első fordítások a 2. század második feléből, az utolsók a 11. századból származnak. Az in-

12. térkép ❖ A kínai buddhista szerzetesek legfontosabb zarándokútjai Indiába

diai buddhizmus, valamint a buddhista hitre áttért országok minden iskolája megtalálható közöttük. Ezek a művek összességükben egy nagyon terjedelmes szövegegyüttest alkotnak: az 1692 különböző munka, amelyek közül néhányat az egyes korszakokban többször is lefordítottak, megközelítően 40 millió kínai írásjegyet tesz ki. Ez az irodalom a leggazdagabb és legkiterjedtebb forrása azoknak a szútráknak (Buddhának tulajdonított prédikációk), a szerzetesi élet szabályairól szóló értekezéseknek, a kommentároknak és skolasztikus szövegeknek, amelyek a közvetítő közegül szolgáló különböző ázsiai nyelveken fennmaradtak.

Az első, kísérletező korszakot követően, amely során az *ősi fordítások (guyi)* megszülettek – ezek a változatok a kínai közvéleménynek tett túlságosan sok engedmény miatt nagyon is szabadra sikerültek, s túlzottan irodalmi stílusuk miatt gyakran nehézkesek és érthetetlenek voltak –, a pontosság és a stílus terén jelentős előrehaladás történt. Ez két fordítói csoport tevékenységének volt köszönhető: az egyik a kuqai szerzetes, Kumārajīva köré szerveződött az 5. század elején, a másikat pedig egy indiai szerzetes, Paramārtha (Zhendi – 500–569) hozta létre, aki, mielőtt a Liang-dinasztiabeli Wu császár 548-ban Kantonból Nanjingba rendelte, egy ideig Kambodzsában élt. Ez volt a *régi fordítások (jiuyi)* időszaka. A harmadik szakasz a 7. századi fordítókkal kezdődött, akik megteremtették az egységes terminológiát, és olyan szakmai pontosságra tettek szert, amelynek hatására a Tang-kori (7–9. század) *új fordítások*ból *(xinyi)* eltűnt az ezt megelőző korszak szerzeteseire jellemző irodalmi érdeklődés.

Úgy tűnik, a fordítói csoportokat már a kezdetektől az 5. és 8. század között alkalmazott alapelveknek megfelelően állították össze: viszonylag sok tagot számláltak, szerzeteseket és világiakat, kínaiakat és külföldieket egyaránt. (Az egyes tagok feladatait idővel, minden kétséget kizáróan, egyre szigorúbban szabályozták.) A fordításokat először hangosan felolvasták, mielőtt lejegyezték volna, majd ellenőrizték a nyelvezet pontosságát, kijavították a stiláris hibákat, végül pedig meggyőződtek a végső forma tökéletességéről.

Az előszók, epilógusok, kolofonok és bibliográfiák értékes információkkal szolgálnak a szövegek fordításának körülményeiről, azokról az emberekről, akik Kínába hozták őket, a magukhoz a szövegekhez kapcsolódó tradíciókról, a művek szerzőiről, a buddhista irányzatokról és az indiai szektákról, valamint a buddhizmusra áttért országokról. Ezeknek az adatoknak köszönhetően, amelyek magukon viselik a kínaiakban mélyen benne gyökerező precizitás és pontosság nyomát, rekonstruálni tudjuk a buddhizmus történetét Ázsiában. 515 és 946 között a kínaira fordított buddhista műveknek több mint tizennégy katalógusát állították össze, amelyeket kritikai megjegyzésekkel és a legkülönbözőbb információkkal látták el. A két leghíresebb és legfontosabb katalógust két szerzetes, Sengyou és Zhisheng állította össze. Sengyou műve, a *Chusanzang jiji* (515) a Dao'an (374) – azóta elveszett – katalógusának felújítása volt, míg Zhisheng katalógusa, a *Kaiyuan shijiao mulu* (730) a kínai bibliográfia-irodalom egyik mesterműve.

A ténylegesen lefordított indiai szövegek mellett létezik egy igen gazdag kínai buddhista irodalom is, amely a 4. század elejétől indult fejlődésnek, s többek között az indiai és a kínai buddhizmus történetéről szóló műveket, a buddhista kánonhoz írt kommentárokat, a kínai szerzetesek által összeállított bibliográfiákat, valamint a kínai szekták történetét és apokrif szútrákat tartalmazott. A Kínában írott műveknek és a fordításoknak ez a hatalmas gyűjteménye elkerülhetetlenül hatással volt a kínai világi irodalomra is.

A buddhizmus hatása a kínai világra ❖ Az India és Irán között fekvő területeken a hellenisztikus világ felől érkező hatások eléggé meghatározók maradtak ahhoz, hogy erőteljes befolyást gyakoroljanak az eredetileg szimbolikus buddhista művészetre, amely így figuratív művé-

szetté vált. Ez az indiai, görög és iráni elemeket ötvöző művészet azután az Indus és a Gangesz völgyéből elindulva megjelent a közép-ázsiai oázisokban, majd innen továbbhaladva, Észak-Kínában, Koreában és Japánban. Egyes kínai és japán buddhista szobrok beállításai, az alakok arckifejezése, redőzött ruháik a görög szobrászat távoli emlékét őrzik, s ékes bizonyítékai az eurázsiai kontinens egységének.

A szobrászathoz hasonlóan, az indoiráni határvidék és India egyik sajátságos építészeti eljárása, nevezetesen a sziklába vájt üregek, szintén elterjedtek Kína északi részein. Ezekre az indiai, afganisztáni és közép-ázsiai kőszentélyekre – amelyek közül a leghíresebb a Kābultól északnyugatra található bāmiyāni sziklatemplom-együttes – több zarándok is felfigyelt, például Faxian az 5. század elején, Song Yun az észak-indiai missziója során a 6. század elején, és Xuanzang a Tang-kor elején. A dunhuangi Ezer Buddha-barlangok (Qianfodong) első üregeit minden bizonnyal 366-ban vájták ki. Az 5–8. században a kőszentélyek száma, amelyek néha magából a sziklából kifaragott monumentális szobrok voltak, megsokszorozódott Észak-Kínában, Sichuan tartománytól Shandongig és Gansu tartománytól Hebeiig. A legszebb és legimpozánsabb sziklatemplomok, amelyek – az európai katedrálisokhoz hasonlóan – gyakran az uralkodók ösztönzésére, de a világi hívők támogatásával épültek, arról a hatalmas vallási felbuzdulásról tanúskodnak, amely akkoriban hatalmába kerítette a kínai világot. Ilyenek például a yungangi sziklatemplomok Datongtól nyugatra, ahol a munkálatok először 489 és 523 között zajlottak, majd a Sui-kor végén újra elkezdődtek (a legnagyobb szobrok magassága 40 és 50 méter közé esik); a longmeni barlangok Luoyangtól délre (Datong helyett az 5. század utolsó éveitől ez a város lett az Északi Wei állam új fővárosa), amelyeket a 6. és 7. század során szinte folyamatosan építettek (Vairocana és két kísérőjének hatalmas szobrai 672 és 675 között készültek el); illetve a maijishani barlangok a Gansu tartománybeli Tianshui mellett. A három híres templomegyüttes mellett Észak-Kínában az Északi Wei-, Déli Qi-, Északi Zhou-, Sui- és Tang-dinasztiák alatt, tehát a kínai buddhista építészet és szobrászat aranykora idején még rengeteg hasonló barlangot vájtak ki a sziklákból. A Taxila, Mathurā, Hotan, Kuqa, Turpan és más oázisok felől érkező különböző hatások magyarázatul szolgálnak arra, hogy az egyes építmények stílusa miért tér el egymástól. A legtöbb ilyen barlangegyüttes a későbbi dinasztiák – az Öt dinasztia, a Song és a Yuan – idején készült munkák nyomát őrzi, s a vallási felbuzdulás hanyatlásáról tanúskodik, valamint arról, hogy a buddhista művészet addigra elvesztette kezdeti lendületének és erejének egy részét.

A barlangok és a kolostorok falaira a vallásos falfestészet alkotásai kerültek (jelenetek Buddha korábbi életeiből, buddhista istenségek, pokoljelenetek stb.). Közülük mindössze egyetlen jelentős festményegyüttes, a dunhuangi Ezer Buddha-barlangok (Qianfodong) freskói élték túl a nedvességet és a vandalizmust. Ezenkívül a Turpan mellett fekvő Astānában is található néhány 5. és 6 századi falfestmény. Ez a közép-ázsiai és indiai stílusjegyeket magán viselő népies művészeti ág segítségünkre lehet abban, hogy képet alkothassunk a kínai buddhista festészetről, amely hagyományt olyan kimagasló művészek tették híressé, mint Wu Daoxuan (Wu Daozi, született kb. 680), a chang'ani kolostorok vallásos freskóinak az alkotója.

Az 5. és 8. század között széles körben elterjedt festészethez hasonlóan, amely csak nyomaiban maradt fenn, az ősi buddhista építészetnek is csak alig néhány emléke maradt az utókorra, bár egyes 7–8. századi kínai templomok formája megőrződött Japánban. A buddhista építészet legjellegzetesebb épülete a *stūpa (ta)*, más néven pagoda, a kínai építészetben előforduló egyetlen magas építmény. Alakja emeletes toronyra, ritkább esetben felfordított tálra emlékeztet. Formája a századok során jelentős változásokon ment keresztül. A kezdetben (2–3. század) fából, gyakran téglából, illetve a Song-korban néha

vasból épült *stūpák* alaprajza a Tang-korig rendszerint négyszögű volt, majd később nyolc-, illetve tízszögűre módosult. Az emeletek száma is változott, magasságuk a földszinttől a legfelső emeletig meghatározott mértékben csökkent, vagy azonos maradt (10. század). A leghíresebb ilyen építmények, köztük az a közel 120 méter magas *stūpa*, amelyet a 6. század elején emeltek a luoyangi Yongning-templomban, mind megsemmisültek. Az igazán régi, még napjainkban is álló pagodák közül mindössze három említésre érdemes: az egyik a songshani Songyue-templom *kőstūpája* (kb. 520), valamint a 7. században a Tang fővárosban, Chang'anban (a mai Xi'an) emelt két téglapagoda.

Kétségtelen, hogy a művészi tevékenységek fejlődésével kapcsolatban nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk a vallási fesztiválok és előadások keltette általános hatásoknak. A középkori kereszténységgel kapcsolatos megállapítás igaz a kínai buddhizmusra is: a kolostorok, világi közösségek és az egyes gazdag hívők megbízásai számos művésznek, festőnek, fémmunkásnak, szobrásznak és építésznek biztosítottak megélhetést. A buddhista körmenetek és látványosságok a barlangtemplomok kivilágítása és a nagy szentélyekben felhalmozott kincsek időszakos kiállítása egyszerre szolgálták a hit, a hozzá kötődő legendák és alaptanítások terjesztését, a közösségi összetartás és a vallásos érzület erősítését, mégpedig olyan tevékenységek segítségével, amelyek az egyes személyek közreműködését és részvételét s egy teljesen új esztétikai világkép kialakulását igényelték. A buddhizmusnak tulajdonítható a szépérzék általános és gyökeres átformálása: az új vallás megismertette a kínai világgal a díszítőművészetet, ugyanannak a motívumnak a végtelen számú ismétlését (azt a vallási gyakorlatot, amely nyomán megszületett a fametszés), s kedvet ébresztett a pazar (arannyal futtatott szobrok, drága ruhák stb.), a gigantikus és a kolosszális dolgok iránt. Mindezek a tendenciák ellentétesek voltak a klasszikus hagyományokkal, amelyek a felesleges dolgok kiküszöbölésére, a lényegre törő tömörségre és a vonások, illetve a mozdulatok pontosságára törekedtek.

Az irodalmat és a művészetet csupán egy könnyen átléphető határvonal választja el egymástól, ezért ami igaz az egyikre, igaz a másikra is. Ugyanazok a folyamatok játszódtak le bennünk, s mindkettő ugyanolyan jelentősen gazdagodott. A *mahāyāna* buddhizmus hosszú szútrái, amelyeket az 5. és 9. század között sokkal szélesebb körben ismertek Kínában, mint a Klasszikusokat, hozzászoktatták az embereket egy terjengősebb irodalomhoz, ugyanannak a témának a többszöri ismétléséhez, valamint a líra és a próza ötvözéséhez; a kevésbé kötött ritmusú buddhista verselés pedig a kínai költészet fejlődésére volt hatással. A buddhizmus a Buddha korábbi életeiről, a pokoljárásokról és a zarándoklatokról szóló beszámolókból, valamint a buddhizmus jelentős alakjainak történeteiből kölcsönzött megannyi témával nemcsak színesebbé tette az irodalmat, hanem új műfajokat is teremtett: nyilvános prédikációkat, a mester és a tanítványok vagy a hívők közötti párbeszédeket, tanmeseszerű jeleneteket, amelyekben kántáló és énekes részek váltogatták egymást. Mindez elősegítette a köznyelven írott irodalom fejlődését, majd az elbeszélés, a regény és a dráma későbbi elterjedését.

A buddhizmus általános sikerével magáról a világról alkotott kép alakult át; megjelent a mérhetetlen és végtelen számú idők és terek, valamint a látható és láthatatlan világok lényei (istenek, emberek, az alvilág teremtményei, állatok és démonok) közötti örökös újjászületések forgatagába került emberi sorsok perspektívája, amely sorsok elkerülhetetlenül alá vannak rendelve a cselekedetekből fakadó következmények misztikus jelenségének.

A buddhizmus révén Kínába került indiai kulturális elemek közül, amelyeket iráni és hellenisztikus hatások is tarkítottak, a természettudományok szintén nagyon fontos szerepet játszottak. Az indiai matematikai, asztrológiai, csillagászati és orvostudományi ismere-

tek a 4. és 8. század között terjedtek el a kínai világban, azoknak a „brahmanikus" műveknek köszönhetően, amelyeknek, sajnos, mind az indiai eredetije, mind pedig a kínai fordítása elveszett. An Shigao, a parthus származású szerzetes 147-ben érkezett Luoyangba. Fordításai között szerepelt egy indiai orvosi könyv, amely 404 féle betegséggel foglalkozott. Yixing, kínai szerzetes (683–727), aki járatos volt az indiai matematikában és csillagászatban, 721 és 725 között tudományos expedíciót szervezett, hogy kilenc különböző ponton, Vietnam közepétől a mongol határig (azaz a 17-től a 40. szélességi fokig), a téli és a nyári napforduló idején napóra segítségével megmérje az árnyék hosszát. Az indiai eredetű tudományok hatása különösen 600 és 750 között érződött erőteljesen.

Az indiaiak példája nyomán, akik a múltban mesterei voltak a fonetikának és a nyelvtannak, az írásrendszerből fakadó áthidalhatatlannak tűnő nehézségek ellenére megkezdődött a kínai nyelv hangjainak elemzése. Az indiai terminusok átírásakor felvetődött problémák, valamint annak szükségessége, hogy minél pontosabban reprodukálják az ezoterikus buddhizmus mágikus szövegeit (a *dhāraṇī*kat és a *mantrá*kat), szintén szerepet játszottak a kínai fonetika fejlődésében. A kínai írásjegyek kiejtésének lejegyzését más írásjegyek segítségével, amelyek a kérdéses írásjegy szótagkezdőinek és szótagvégzőinek feleltek meg, kínai nevén a *fanqie*-módszert, a Wu királyságbeli Sun Yannek tulajdonítják (meghalt kb. 260-ban). Sun Yan ezt teljesen önállóan fejlesztette ki, ellentétben a későbbi kutatásokkal, amelyeken érződik az indiai hatás. A 424 és 453 között végzett vizsgálódások a nyelv ritmikájával kapcsolatban azt eredményezték, hogy Shen Yue (441–513) első ízben határozta meg a klasszikus kínai nyelv hangsúlyait: az egyenes, az emelkedő, a süllyedő és a „visszatérő" hangsúlyokat (ez utóbbi a szótagok végének elnyelését jelentette). A kutatások lehetővé tették, hogy sokkal szigorúbban szabályozzák a versek szerkezetét, s hogy ezt követően rímszótárak egész sorát állítsák össze. Ilyen rímszótárak voltak például:

a *Qieyun*, szerzője Lu Fayan (601),
a *Tangyun*, szerzője Sun Mian (751),
az 1008-ban kiadott *Guangyun*, szerzője Chen Pengnian,
az 53 525 írásjegyből álló *Jiyun*, szerzője Ding Du (a 11. század közepe)
és a *Wuyin jiyun*, szerzője a Jin Birodalomban élt Han Daozhao (1115–1234).

Részben ezek az értékes dokumentumok szolgáltak kiindulásul ahhoz a folyamathoz, amelynek során, a 16. század közepétől kezdődően, a tudós vizsgálódásokból kialakult a fonológiatörténet tudománya.

Végezetül meg kell jegyeznünk – egy egészen más összefüggésben –, hogy a kolostorok közvetítő közegként szolgáltak bizonyos indiai eredetű gazdasági intézmények elterjesztéséhez a kínai világban: a zálogkölcsönök, a közös alapba helyezett tőke gyarapítására alapult gazdasági társulások, az árverések, később pedig a lottójátékok.

Összegzésül elmondható, hogy a kínai és indiai világ kapcsolatainak virágkorában (az időszámításunk utáni első néhány évszázadtól a 9. századig) a buddhizmus óriási mértékben hozzájárult Kína fejlődéséhez. A korszak egészével kapcsolatban – amelyben a kolostorok a maguk klasszikus és vallási művekben egyaránt gazdag könyvtáraival az alkotás és a műveltség legfőbb központjai voltak – kijelenthetjük, hogy az egyértelműen a buddhista kultúra korszaka volt. Ennek az időszaknak a nagy buddhistaüldözésekkel és a vallási közösségek felszámolásával szakadt vége 842–45-ben. Japánban azonban hosszabb ideig tartott a buddhista „aranykor".

Negyedik rész

A KÖZÉPKORTÓL A KÍNAI „RENESZÁNSZIG"

11. fejezet

AZ ELŐKELŐSÉGEK BIRODALMA

A 6. század végén kezdődő új korszak, amely kezdetben a társadalom rétegződése – az előkelők és a „védelmezettek" *(ke, buqu, nubi)* –, a gazdaság, az irodalom, a művészet és a vallásosság – a Tang-kort tartják ugyanis a kínai buddhizmus aranykorának – terén még ezer szállal kötődött az ún. „kínai középkorhoz", valójában csak egy átmeneti időszak volt, amely Kelet-Ázsiában a középkorból a „modern korba" vezetett át. A küszöbönálló változásokra utaló jelek közvetlenül az An Lushan-féle (755–763) nagy katonai felkelés után váltak nyilvánvalóvá. Ezen ok miatt ez a könyv nem veszi figyelembe a kínai történelem hagyományos, az uralkodói láncolat misztikus fogalmán alapuló „dinasztikus" felosztását. A Tang-kor így két részre osztható fel; s a második szakasz már szorosan összefonódik a közvetlenül utána következő időszakkal, mivel az An Lushan-féle felkelés után nem csupán általában a történelmi légkör változott meg, hanem a politikai mentalitás, a gazdaság, az intézményrendszer és még sok más dolog is. Az Öt dinasztia koraként ismert időszak (907–960) a 8. század végén kezdődő fejlődési folyamat logikus folytatása és eredménye volt. Az előkelőségek birodalmát, amelynek alapjait 589 és 625 között rakták le, a „modern korba" való átmenet korszaka követte.

Mivel a Sui-dinasztia megalakulása 581-ben egyben a nem kínai eredetű dinasztiák végét is jelentette Észak-Kínában – amelyet nyolc évvel később egész Kína újraegyesítése követett –, a fenti évszámot az egyik legjelentősebb történelmi dátumként tartják számon. Ha azonban ennek a hagyományos történetírás szerint felosztott korszaknak a politikai eseményeire helyezzük a hangsúlyt, akkor két, egymásnak ellentmondó eredményre jutunk: ez a felosztás elfed a történelmi folytonosságra utaló bizonyos alapvető elemeket, ugyanakkor figyelmen kívül hagyja a leginkább mélyreható és legfontosabb változásokat. Ugyanis sem azt, hogy Yang Jian tábornok (541–604) detronizálta az Északi Zhou-uralkodóházat, sem pedig a Tang-dinasztia megalapítójának, a Li családnak a 618-as trónra kerülését nem kísérték a politikai élet szereplőinek a körében, a társadalmi berendezkedésben vagy az alapvető hagyományokban bekövetkező radikális változások. Az etnikai és kulturális tisztaságról szóló elképzelések lényegében nem egyebek mítoszoknál; a Sui (581–617) és a Tang (618–907) állam, amelyeket – szemben a 4–6. század barbár királyságaival – hagyományosan már teljesen kínai birodalmaknak tartanak, kezdetben ugyanis az erősen sinizálódott Nyugati Wei (535–557) és Északi Zhou (557–581) Királyság teremtette politikai, társadalmi, etnikai és kulturális alapokon nyugodott. Másrészről viszont, a Tang-kor közepétől és a 8. század végétől kezdődtek el azok a jelentős változások, amelyek nyomán a 11. században egy olyan új Kína született, amely sokkal inkább különbözött a 6–7. század Kínájától, mint a reneszánsz Európa a középkori Európától.

Igaz viszont, hogy a Jangce-völgy és Észak-Kína egyesítésével új távlatok nyíltak meg. A Sui- és Tang-dinasztia számára szabaddá vált az út a tenger, a trópusi övezet és a délke-

let-ázsiai országok felé. Szintén igaz, hogy a Tang császárok átvették a nanjingi székhelyű dinasztiák irodalmi és művészeti örökségét. Északnak és Délnek ez az újraegyesítése azonban nem minden átmenet nélkül zajlott le; az egység létrejöttét a 6. század során a gazdasági és humán kapcsolatok fejlődése, az árucsere, valamint az eszmék és népcsoportok keveredése készítette elő. A 6. század első éveiben Luoyang, valamint a Liang-dinasztiabeli Wu császár idején Nanjing ugyanahhoz az aranykorát élő középkori civilizációhoz és ugyanahhoz az „arisztokratikus" világhoz tartozott; ezt a világot átjárta a mély, vallásos áhítat, életerővel töltötte fel az újjászülető, kereskedelmen alapuló gazdaság, s ellepte a közép-ázsiai szárazföldi és az indiai-óceáni tengeri útvonalakon érkező kereskedők áradata. Helytelen az a nézet is, amely a politikai újraegyesítést kizárólag a Sui-dinasztia érdemének tekinti, hiszen Sichuan tartományt már 553-ban a Nyugati Wei Királysághoz csatolták, amelynek tulajdonképpen Hubei tartomány is része volt, ahol a Nyugati Wei állam ugyanebben az évben egyik saját hívét juttatta hatalomra. Az 534 óta háborúktól megosztott és feldúlt Észak-Kínát egyértelműen az Északi Zhou Birodalom egyesítette 577-ben. Amikor a Sui-dinasztia 589-ben megsemmisítette a meggyengült Chen-dinasztiát, tulajdonképpen nem tett mást, mint folytatta mindazt, amit harminchat évvel azelőtt a Nyugati Wei-dinasztia elkezdett, mégpedig egészen az események szükségszerű végkifejletéig. Ebben a folyamatban az egyik legfontosabb tényező kétségtelenül a Nyugati Wei-dinasztia által létrehozott katonai intézmények hatékonysága volt.

Az 581 és 683 közötti korszak politikatörténete ❖ A Sui-dinasztia (581–617) Chang'anban jött létre, miután a Wei-folyó völgyében és a Kelet-Gansuban élő előkelőségek vezetője, Yang Jian tábornok, akit házassága révén rokoni szálak fűztek az uralkodócsaládhoz, megdöntötte az Északi Zhou-dinasztiát. Yang Jian, aki Wen császár néven 581 és 604 között uralkodott, 589-ben felszámolta a Chen Birodalmat, amely a hatodik és egyben utolsó volt azoknak a dinasztiáknak a sorában, amelyek a 3. század elejétől követték egymást Nanjingban. A hagyomány Wen császárt szembeállítja a fiával, akit a lehető legsötétebb színben tüntettek fel: a hatalmat jogtalanul magához ragadó Yang császárról (605–617) úgy tartják, hogy nagyzási hóbortja, fényűző életmódja, kicsapongásai és az emberekkel szemben tanúsított kegyetlensége romlásba döntötte az országot. Elítélik az általa elkezdett hatalmas közmunkák és a Korea ellen viselt költséges hadjáratai miatt is. Ez azonban a hivatalos történetírás egyik kedvenc témája: egy dinasztia utolsó uralkodóját csakis becsmérelni volt szabad. Valójában a Sui-dinasztia két császárának politikája figyelemre méltó folytonosságot mutat, s erőfeszítéseiket a következő dinasztia első uralkodói is folytatták. A nagy csatornák és az óriási hombárok építése Luoyang, illetve Chang'an (Daxingcheng) környékén, az első Sui uralkodó, Wen császár idején kezdődött, akinek egyik legelső nagy vállalkozása az volt, hogy a Wei- és a Luo-folyó völgyében két hatalmas fővárost emeltetett. 585-ben északnyugaton egy 350 kilométer hosszú fal épült. A tengeri terjeszkedés, amely Yang császár uralmának egyik jellemző sajátossága – flottaépítés; Yangdu, a második főváros szerepét betöltő mai Yangzhou fejlesztése; expedíciók Taiwanra és a Ryūkyū-szigetekre, a szumátrai Palembang vidékére (Chituguo) és Linyibe, a később az indiai nevén ismertté vált Champa Birodalomba –, már Wen császár uralkodása idején elkezdődött. Az első szárazföldi és tengeri hadjáratra a türkök szövetségesének számító koreai Koguryo Királyság ellen 589-ben került sor, tizenhárom évvel Yang császár első koreai hadjárata előtt. A második Sui császár idején azonban az erőfitogtató és tekintélyelvű politika egyre súlyosabb problémákat okozott: 611-ben, a Sárga-folyó alsó völgyét sújtó áradásokat követően Hebei és Shandong tartományban egymást követték a parasztfelkelések. Később a helyzet még rosszabbra fordult a három szerencsétlenül végződött koreai hadjárat (612,

613 és 614) előtt tartott kényszersorozások miatt. 613-ban, ugyanabban az évben, amikor a kínaiak viszonya elmérgesedett a türkökkel, kitört a Yang Xuangan vezette felkelés; ez volt az első olyan megmozdulás, amelyet az előkelőségek szerveztek.

A nomádok elleni védelem megszervezésével megbízott Li Yuan tábornok (565–635), aki a Shanxi tartomány középső részén fekvő Taiyuanban állomásozott, fia, Li Shimin (598–649), a későbbi Taizong császár (626–649) ösztönzésére 617-ben fellázadt. Szövetségre lépett a türk törzsekkel, majd bevonult Chang'anba. Itt megalapította az új Tang-dinasztiát, amelynek Gaozu néven (618–626) első császára lett.

A Tang-dinasztia első néhány éve a belső rend megteremtésének időszaka volt. Miután 628-ra minden akadályt elhárítottak, újjászervezték a közigazgatást. A birodalmat tíz nagy körzetre osztották fel – ezek száma a 8. században tizenötre emelkedett –, amelyeket rövidesen közigazgatási, gazdasági és igazságügyi felügyelők ellenőrzése alá helyeztek. Számos intézkedés történt a büntetőjog, a mezőgazdaság, az adórendszer, a hadsereg és az oktatás terén is. A két fővárosban, Luoyangban és Chang'anban akadémiákat és felsőbb szintű oktatási intézményeket alapítottak, a prefektúrákban és az alprefektúrákban pedig iskolákat létesítettek. A konszolidációs időszakot 626 és 683 között a katonai hódításoknak egy olyan nagy korszaka követte, amely szinte példa nélkül áll a kínai történelemben. A kínai seregek döntő vereséget mértek a keleti türkökre, akiknek fővárosa a Bajkál-tótól délre, az Orhon-folyó völgyében volt; megsemmisítették a tölöszöket; szövetségeseikké tették a kelet-mongóliai ujgurokat és az északnyugati tuyuhunokat és tangutokat; felszámolták a Turpan-medencében fekvő Gaochang Királyságot, amely akadályozta a Chang'an és a Tarim-medence, illetve a Tang főváros és Transoxania közötti kapcsolatokat; legyőzték az Ili-folyó völgyében élő nyugati türköket; illetve újra szabaddá tették és ellenőrzésük alá vonták az oázisokhoz vezető utakat.

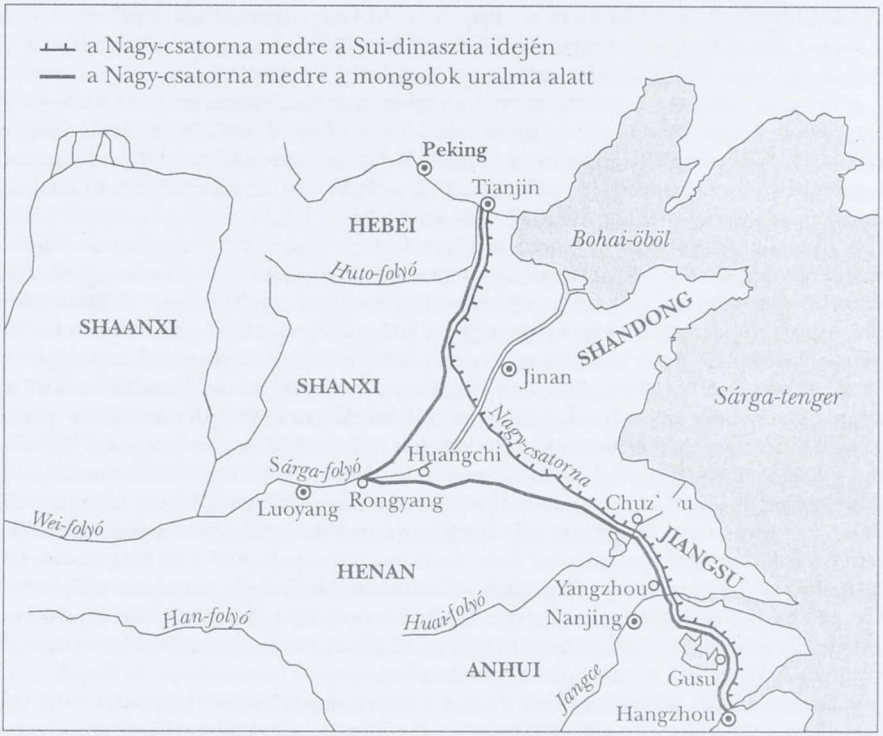
A Tang-dinasztia tekintélye ekkor érte el a csúcspontját Ázsiában: Délkelet-Ázsia számos állama – köztük a Huanwang (Champa) és a Zhenla (Kambodzsa) Királyság – ismerte el a Tang Birodalom fennhatóságát. Koreában szétzúzták Koguryót, Silla pedig adófizető állam lett. A Tang császárok prefektúrákat hoztak létre Transoxaniában. A kínai seregek még az észak-indiai Magadhába, Pāṭaliputra városának környékére is bemerészkedtek, amely akkoriban Harsavardhana (605–647) birodalmához tartozott.

Ehhez a hatalmas terjeszkedéshez olyan gazdasági és politikai intézmények szolgáltak alapul, amelyeket érdemes részletesen is ismertetni.

A Tang Birodalom politikai és gazdasági intézményei

A 6. század utolsó évei és körülbelül 625 között nagyszabású átalakulási folyamat ment végbe. Ez teremtette meg azt a politikai és gazdasági hátteret, amely nélkül a 7. és 8. századi nagy kínai hódításokra nem kerülhetett volna sor.

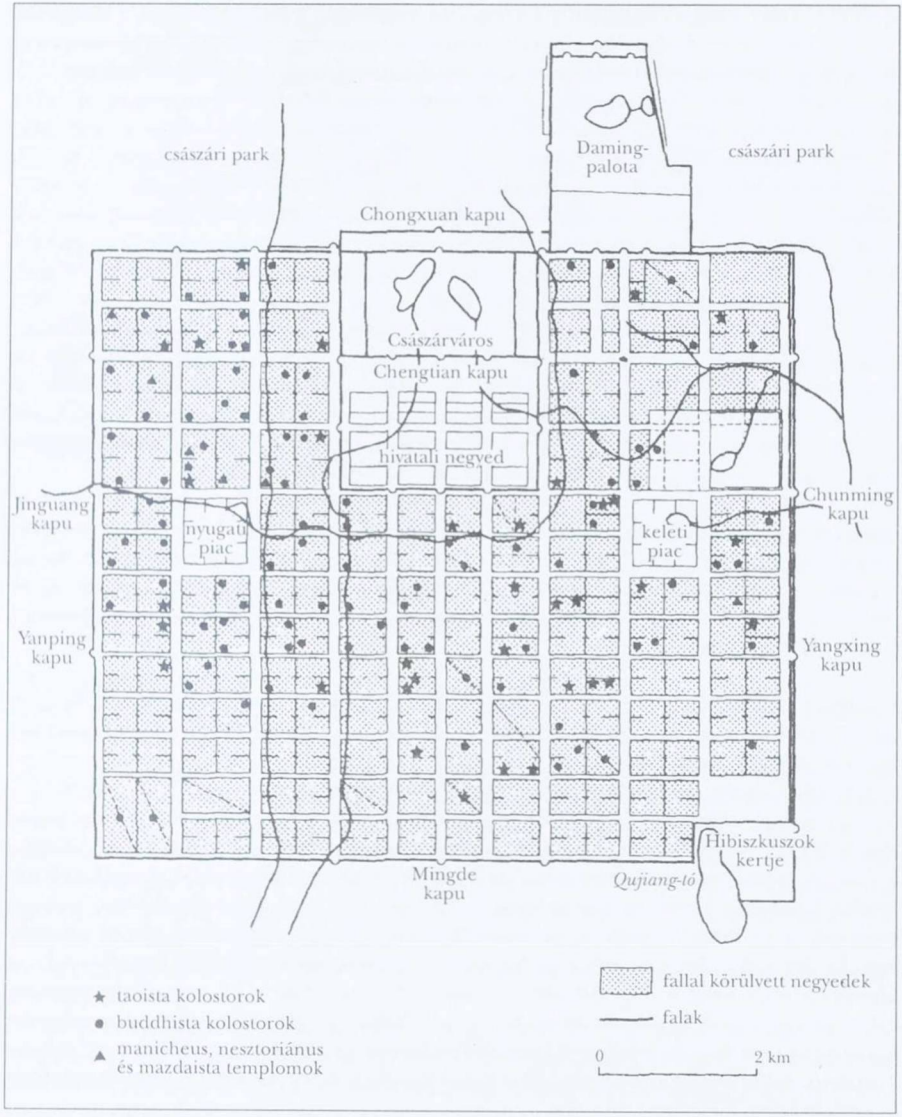
A nagy közmunkák ❖ 587 és 608 között, annak érdekében, hogy kapcsolatot teremtsenek a Sárga- és a Wei-folyó völgye, valamint a Jangce alsó folyása között, le egészen Hangzhouig, a hajózható vízi utak egész hálózatát építették ki, amely csatornákból és csatornákká alakított folyókból állt – ezt a hálózatot 608-ban egy újabb csatornával bővítették ki, amely Peking és Luoyang környékét kötötte össze. Ez volt Kína történelmében az első nagy csatornarendszer. Ezeknek a több mint 40 méter széles vízi utaknak a mentén, amelyek mellett a császári úthálózathoz tartozó utak futottak, váltóállomások sorakoztak (a Jangcétól északra fekvő Yangzhou és Luoyang között körülbelül negyven ilyen állomás volt). A

13. térkép ❖ A Nagy-csatorna

Luoyangot Chang'annal összekötő út mentén óriási gabonahombárokat építettek. A legnagyobb a Luo- és a Sárga-folyó összefolyásánál épült, befogadóképessége 20 millió *shi* (12 millió hektoliter) volt. Romjait nemrégiben tárták fel. Ezen a politikai és stratégiai megfontolásokból épített hajózható vízi útrendszeren, amelynek az volt a szerepe, hogy Kína újraegyesítését követően összeköttetést teremtsen a Jangce-völgy és Észak-Kína között, Taizong császár (626–649) uralkodása idején csak nagyon kevés rizst szállítottak Luoyangba (12 000 tonna). Akkoriban a vízi áruforgalom nagy részét a selyem tette ki. Miután azonban a rizstermelés a Jangce alsó folyásától délre eső területeken fejlődésnek indult, ez a mennyiség egy évszázaddal később öt-tízszeresére nőtt. Így a nagy csatornák kulcsszerepet játszottak a 8–9. század gazdasági fellendülésében, s biztosították, hogy a Tang-kormányzat a helyzet ura maradhasson az An Lushan-féle lázadást (755–763) követő nehéz körülmények között is. De a két fővárost, Luoyangot és Chang'ant összekötő 400 kilométeres szakaszon végzett munkálatok ellenére, a Sárga-folyó erős sodrása, valamint a Henan és Shaanxi tartományok határán húzódó hegyvonulatok miatt a közlekedés soha nem volt egyszerű a két város között. Az átszállás elkerülhetetlen volt. Ha a Wei-folyó völgyét éhínség sújtotta, a kormányzat hatalmas költségek árán kénytelen volt Luoyangba költözni, ahol könnyebben hozzáfértek a készletekhez.

A két fővárost, Chang'ant és Luoyangot a 7. század fordulóján újjáépítették. Az építkezések hatalmas méretűek voltak: a Sui- és a Tang-dinasztia idején Chang'an külső

14. térkép ❖ Chang'an a Sui- és a Tang-dinasztia idején

védművei kelet–nyugati irányban 9,7 kilométer, észak–déli irányban pedig 8,2 kilométer hosszan nyúltak el. A téglalap alaprajzú városnak tizennégy észak–déli és tizenegy kelet–nyugati irányú, árokkal szegélyezett, fákkal beültetett sugárútja volt, amelyek szélessége 70 és 150 méter között változott. A sugárutak száztíz, fallal körülvett negyedre és két óriási piactérre osztották fel a várost. A csatornák a piactereken folytak össze. A város északi részén két nagy falgyűrű védte a császári palotákat és a közigazgatási negyedet. A fővárosok méreteiben bekövetkezett változások azonban 501-ben kezdődtek, amikor az Északi Wei-dinasztia elkezdte Luoyang átépítését. Míg a Keleti Han-korban Luoyang falai csak 9 *li* (kb. 4,5 km) és 6 *li* (3 km) hosszúak voltak, addig az Északi Wei-dinasztia fővárosaként hosszuk már majdnem elérte a Sui-kori Chang'an falainak hosszát. Ez az új felfogás, amely a várost egy hatalmas, megerősített tábornak tekinti, valószínűleg a sztyeppei népek hatását tükrözi. Az új Luoyang, amely méretét tekintve valamivel kisebb volt, mint Chang'an, szintén négyzethálós elrendezés szerint épült, körülbelül egy időben Yangzhouval, a hatalmas délkeleti várossal, ahol a 7. és 9. század között nagy számban éltek külföldi kereskedők. Yangzhou volt az a város, amelyet a második Sui uralkodó, mintha előre megérezte volna, hogy a Jangce-völgy a 10. századtól a hajózás és a kereskedelem központjává válik, Luoyang mellett második fővárosává kívánt tenni.

A 7–9. századi Kína gazdagsága a 600 körül épült városokra és vízi utakra támaszkodott. A jogi, közigazgatási és katonai intézményekben elvégzett munka is hasonlóan jelentős és meghatározó volt. A Cao-Wei és az Északi Wei Királysággal kezdődő régi hagyományok örököseiként a Sui- és a korai Tang-kor törvényhozói tisztában voltak azzal, hogyan foglalják rendszerbe a korábbi eredményeket, s hogyan biztosítsák az új birodalom számára a hatalom egyik alapvető elemét.

A közigazgatási rendszer ❖ A 7. században a kínai közigazgatás „érett korba" lépett. Ez a hatalmas tudást magában foglaló, összetett rendszer megérdemli, hogy a következőkben legalább röviden bemutassuk.

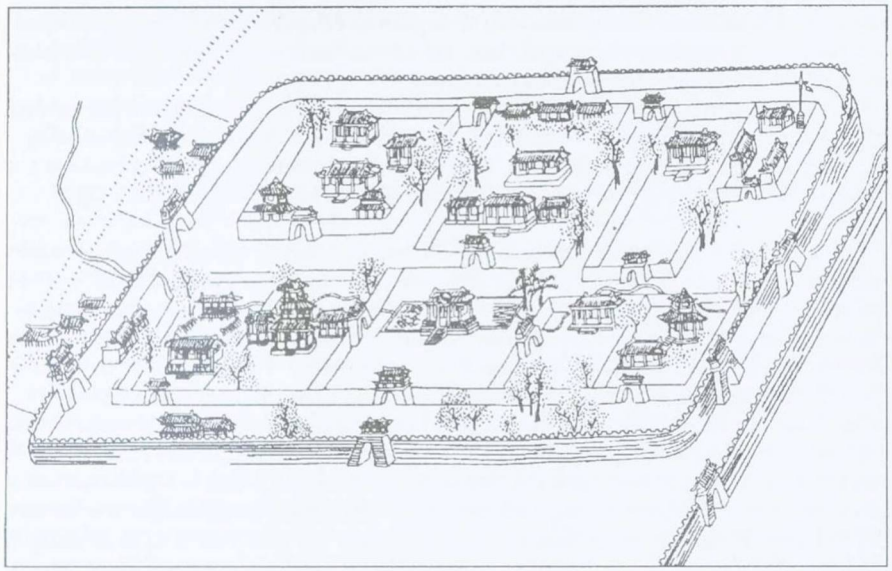
A kínai közigazgatás kezdetei nagyon régi időkre nyúlnak vissza, arra a korszakra, amikor az i. e. 4–3. században a fejedelmi hivatalokat, amelyeket a magas rangú előkelőségek töltöttek be, felváltották a közhivatalok. A kínai nyelv így néha visszaidézte az ókori hivatali posztok személyes és „domesztikus" jellegét. Az egyesített birodalom megalapításától kezdve azonban a közigazgatásban olyan viszonylag önálló egységek jöttek létre, amelyek nemcsak az udvarban kialakuló csoportosulásokkal – az eunuchok, a császárnék családjai és a tábornokok –, hanem még a császár uralmával szemben is ellensúlyt biztosítottak. Az államgépezetet először a 7. században tökéletesítették, majd a 11. században ismét továbbfejlesztették. A Song-kort követően (11–13. század) a Ming- és a Qing-dinasztia idején, a közigazgatás a tekintélyelvű központosítás irányába fejlődött tovább, amely mind a központi, mind pedig a tartományi kormányzat szintjén korlátozta a hivatalok hatalmát és cselekvési szabadságát.

A központi kormányzat épületei a Tang-kor idején egy körülbelül 4,5 km^2 nagyságú, fallal körülvett területet foglaltak el Chang'anban. Ezt nevezték „császári városnak" *(huangcheng)*, amely a palotától délre terült el. A közigazgatás négy főhivatalból állt:

1. az Államügyek Hivatala *(Shangshusheng)*, amely hat minisztériumot foglalt magában (közigazgatási, gazdasági, szertartásügyi, hadügyi, igazságügyi és közmunkaügyi);

2. a császári Kancellária *(Menxiasheng)*, amely a császári ediktumok továbbításának és ellenőrzésének a központja volt;

3. a császári Központi Titkárság *(Zhongshusheng)*, amely a hivatalos szövegek megírásáért felelt. Ez utóbbi két hivatal tartotta ellenőrzése alatt a napi politikát;

9. ábra ❖ A chang'ani palotaegyüttes tervrajza

4. az Államtanács, amely a császárból, magas rangú tisztségviselőkből és fontos posztokat betöltő hivatalnokokból állt, akik rendszerint az Államügyek Hivatalát alkotó hat minisztérium vezetői voltak.

Számos más, kisebb hivatal is létezett, korlátozottabb tevékenységi körrel. A legfontosabb, a Cenzori Hivatal *(Yushitai)* egyfajta általános felügyeleti szerve volt az adminisztrációnak. Feladatai közé tartozott a visszaélések minden formájának (korrupció, csalás, hivatali zsarolás stb.) a megszüntetése és a köznép panaszainak meghallgatása. A Legfelsőbb Bíróság *(Dalisi)* a legbonyolultabb jogi ügyekben hozta meg a végső döntéseket, s kizárólag ez a testület hagyhatta jóvá a halálos ítéleteket. Más hivatalok a vízi utakat és a csatornákat, a fegyvertárakat, a császári könyvtárat, az állami egyetemet *(guozijian)*, a palotaőrséget, a palotabeli tevékenységeket, vagy például a trónörökös lakóhelyének igazgatását felügyelték.

A tartományok, pontosabban azoknak a nagyobb területi egységeknek (ezek neve a Tang-korban *dao*, a Song-korban pedig *lu* volt) a közigazgatása, amelyekre a birodalmat felosztották, teljes egészében a központi közigazgatás irányítása alatt állt. A legkisebb egységek az alprefektúrák *(xian)* voltak, olyan kerületek, amelyek lakossága nem haladta meg a néhány tízezer főt. Néhány alprefektúra (általában 4 vagy 5) alkotott egy prefektúrát. Székhelyüknek a környék legjelentősebb városát tették meg. A különböző fontosságú prefektúrák legtöbbjének neve *zhou* volt, de néhányat közülük „magas prefektúrának" *(fu)* neveztek. Ezeknek a népsűrűségük szerint változó nagyságú egységeknek (a legnagyobb területűek voltak a leggyérebben lakottak) mérete nagyjából megegyezett egy átlagos francia *département* területével. A tartományokba kevés hivatalnokot neveztek ki; ők a császári közigazgatáshoz tartoztak. Egy alprefektúrában rendszerint két vagy három ilyen ember dolgozott. A császári hivatalnokok munkáját ezért egy helyben toborzott stáb segítette. Mivel idegenek voltak állomáshelyükön, ahol csupán néhány évig maradtak, meg

kellett nyerniük a helyi földbirtokos réteg támogatását, s rugalmasnak kellett mutatkozniuk a központi rendeletek végrehajtásában. Másrészről viszont császári hivatalnoki pozíciójuk jelentős tekintélyt biztosított a számukra.

A prefektúrák szintje felett léteztek még egyéb, rendszerint gazdasági, illetve katonai ügyekre szakosodott szervek. Ezeknek a hivataloknak, amelyeknek hatásköre néha egészen nagy területre terjedt ki, az volt a feladatuk, hogy összehangolják és ellenőrizzék a prefektúrák tevékenységét. Vezetésükkel magas rangú hivatalnokokat bíztak meg.

A jogi intézmények ❖ A Tang-korból hatalmas mennyiségű jogi és közigazgatási dokumentumgyűjtemény maradt fenn; így lehetőség van egyes gyűjtemények, például a Niida Noburu, a kínai jogtörténet híres japán tudósa által összegyűjtött közigazgatási rendeleteknek és szabályoknak a rekonstruálására. Az először 624-ben összeállított, majd 627-ben és 637-ben átdolgozott és 653-ban kommentárral kibővített *Tanglü shuyi (Tang törvénykönyv)* az első olyan törvénykönyv, amely teljes egészében ránk maradt. Közvetlen előzménye az Északi Zhou Királyságban 564-ben kiadott törvénygyűjtemény, amely maga is a kevésbé teljes és kevésbé kidolgozott Cao-Wei- és Nyugati Jin-törvénykönyvek (268) nyomán született meg. A *Tanglü shuyi* mérete és összetettsége ellenére a hibátlan logika csodálatra méltó alkotása. Alapelveinek, fogalmainak és kategóriáinak igazán alapos elemzésére még nem került sor; de az elemzés minden bizonnyal egy gyökeresen új pszichológiai szemléletmódot és egy sor eredeti elgondolást fedne fel. Lényegét tekintve olyan törvénykezési mód ez, amely az egyre súlyosabb büntetések rendszerén alapult, s amelyben a bűntett súlyossága nemcsak a mibenlététől, hanem a gyanúsítottnak az áldozattal szemben elfoglalt pozíciójától is függött. Ezt a pozíciót az egymással viszonylag közeli kapcsolatban állók esetében a rokonsági fok által megkövetelt gyászidőszak fajtájának segítségével határozták meg, míg más esetekben a hierarchikus kapcsolatok alapján döntötték el (a császár, a ranglétra különböző fokain álló hivatalnokok, az egyszerű közemberek, a jogfosztott személyek és így tovább). A magisztrátusnak, eltekintve vizsgálóbírói és néha nyomozói szerepétől, nem kellett mérlegelnie a vádlottak felelősségét vagy „törvényt magyaráznia"; épp ellenkezőleg, a törvénykönyvben megadott modellek alapján az összehasonlítás *(lun)* módszerével és összhangban azzal a rendszerrel, amely az egyes ügyek esetében szigorúan szabályozta az ítélet enyhítésének vagy súlyosbításának mértékét, pontosan meg kellett határoznia a bűntett természetét. A kínai jogrendszernek ez ősi sajátossága. A rendszer mind nyelvezetében, mind fogalmaiban abszolút egyenértékűséget feltételez a bűntett meghatározása és fogalma, illetve a büntetés között (a nyelvnek egy szava van a bűnre és a büntetésre: *zui*). Számos büntetést tartalmazott, amelyek természete a bűntett súlyosságának függvényében változott – nádpálcával, súlyosabb esetben bambuszrúddal végrehajtott botozás, kényszermunka, száműzetés kényszermunkával súlyosbítva, megfojtás, lefejezés. A törvénykönyvet tisztán büntetőjogi jellege megkülönbözteti a törvényhozás más területeitől. A *Tanglü shuyi* több mint 500 paragrafust tartalmaz, tizenkét csoportba osztva:

1. általános szabályok és meghatározások;
2. a tiltott helyekre (császári paloták, városkapuk, városfalak, határátkelők) történő belépésre, illetve az azokon való áthaladásra vonatkozó szabályok;
3. a hivatalnokoknak a hivatal gyakorlása közben elkövetett vétségei;
4. a parasztcsaládokra vonatkozó törvények (föld, adó, házasság);
5. az állami ménesekkel és raktárakkal kapcsolatos törvények;
6. a seregek toborzását szabályozó törvények;
7. a személyek és a vagyon ellen elkövetett bűntettek;

8. felindulásból elkövetett bűntettek;
9. csalás és hamisítás;
10. különböző speciális rendelkezések;
11. a bűnösök őrizetbe vételét szabályozó rendelkezések;
12. az igazságszolgáltatás adminisztrációjára vonatkozó szabályok.

A mezőgazdasággal kapcsolatos rendelkezések ❖ A 7. században és a 8. század elején a Tang-kor mezőgazdasága egy rendkívül figyelemre méltó intézményen, a földek újraelosztásán alapult. Ez a módszer több mint egy évszázadig biztosította az adókból származó jövedelmek rendszerességét, s hozzájárult a társadalmi stabilitás fenntartásához. A földek járadékként történő (azaz a haszonélvező életidejére szóló) szétosztásának gyakorlata az Északi Wei-dinasztia idején kezdődött, s 486-ban hivatalosan is bevezették. De míg abban az időszakban az adománybirtokok számának megnövelésével a száraz területek újbóli termővé tételét akarták elősegíteni, addig a Tang-dinasztia által 624-ben életbe léptetett agrárrendeletek *(tianling)* célja az volt, hogy minden egyes parasztcsalád számára akkora földterületet biztosítson, amely képes eltartani őket, s lehetővé teszi számukra, hogy be tudják fizetni az adókat. Az egyenlősítő földosztás *(juntianfa)* Tang-korban bevezetett módszere szorosan összefüggött a 619-ben törvénybe iktatott adórendeletekkel. Ezek a rendeletek háromféle közterhet határoztak meg, amelyeket, összhangban az ókor vége óta alkalmazott gyakorlattal, nem a vagyon arányában, hanem személyenként kellett fizetni: a gabonaadót *(zu)*, a közmunkákat *(yong)* és a szövetben fizetett adót *(diao)* – a selyemtermelő vidékeken selyemben *(juan)*, míg máshol, különösen az északnyugati területeken kenderszövetben *(bu)*. A gabona- és a szövetadó két, egymástól alapvetően különböző földbirtoktípushoz kapcsolódott, amelyeket az új agrárrendeletek gondosan különválasztottak egymástól. Voltak a „nagy térségek", ahol búzát, kölest vagy árpát termesztettek, s voltak a „kis térségek", amelyekhez a ház, a kert és a háztáji gazdaságokban a szövet előállításához szükséges eperfák, illetve kenderföldek tartoztak. Míg a „nagy térségeket" az egyes családok felnőtt férfitagjai számának megfelelően „életre szóló parcellákra" *(koufentian)* kellett osztani, addig a többi birtokot, amelyek nagysága szintén korlátozva volt, állandó tulajdonnak *(yongye)* tekintették. Kisebb „életre szóló parcellákat" *(koufentian)* biztosítottak az idős embereknek, a súlyos betegeknek, a gyenge egészségűeknek, az özvegyeknek, a kereskedőknek és kézműveseknek, valamint a szerzeteseknek és az apácáknak. A parcellák nagysága a kisebb népsűrűségű „tágas falvakban" nagyobb volt, mint a „szűk falvakban". Végezetül, számos korlátozás létezett egy sor olyan földterülettel kapcsolatban, amelyeket nem osztottak fel, s amelyek kívül estek a mezőgazdasági rendeletek alkotta rendszer keretein (hivatali és közföldek, a császártól ajándékba kapott területek, a kolostorok földjei, mezőgazdasági és katonai kolóniák).

Ez a pénzügyi és agrárrendszer nagyon pontos adatokat szolgáltatott a népesség számáról és a törvényben meghatározott korosztályok szerinti megoszlásáról – a „sárgák" (csecsemők), a „kicsik" (gyermekek), a „közepesek" (serdülő korúak), a felnőttek és az öregek –, s lehetővé tette a körzetek pontos kateszteri felmérését. Sokáig úgy gondolták, hogy az egyenlősítő földosztás – a végrehajtásához szükséges adminisztratív ellenőrzés bonyolultsága miatt – csupán elméletben létezett. A Gansu tartománybeli Dunhuang oázisaiban és a közép-ázsiai Turpanban (Gaochang) felfedezett, a 7–9. századból származó kézirattekercsek azonban bebizonyították, hogy a rendszer valóban működött. Néhány turpani tekercsben utalás található a földek ajándékozásáról és visszaadásáról a fejkvóták szerinti felosztás rendszerének megfelelően. A Dunhuangban talált népszámlálási nyilvántartások *(huji)*, amelyek beszámoltak az ottani családok helyzetéről, s pontos feljegyzé-

seket tartalmaztak az egyes családtagok életkoráról, a földterületekről és azok határairól, már abból az időszakból származtak, amikor a rendszer, bár már hanyatlásnak indult, még nem tűnt el teljesen.

Az egyenlősítő földosztást valószínűleg csak a „száraz" zónákban lehetett hatékonyan alkalmazni, amely az északi tartományoktól a Huai-folyó völgyéig húzódott; délebbre a rizsföldek ugyanis olyan egységeket alkottak, amelyeket sokkal nehezebb volt felosztani, s a fejlesztésükhöz, valamint az öntözésükhöz szükséges befektetések felerősítették a személyes birtoklás érzését. A rizs- és a gabonatermelő Kína közötti különbségek a rizstermelés övezetének kiterjedésével a 8–9. században hangsúlyosabbakká váltak. A Ming-korban (14–17. század), amikor egy kettős adózási rendszer volt érvényben, amely megközelítőleg megfelelt a búza- és cirok-, valamint a rizsövezet közötti általános eltéréseknek, ezek a különbségek még mindig észrevehetők voltak.

A hadsereg ❖ A Sui- és Tang-dinasztiák hadseregeinek a magvát alapvetően az előkelőségek alkották: a guanneibeli (Shaanxi tartomány és Gansu tartomány keleti része), illetve kisebb mértékben más észak-kínai vidékek befolyásos családjai biztosították és látták el tisztekkel a legjobb csapatokat. Az ő embereik szolgáltak az elitalakulatokban – a császári testőrségben és a paloták helyőrségében. Az általános vélekedéssel ellentétben a 6. század uralkodó osztálya, valamint a Sui és az első Tang császárok idején az ebből kinövő hatalmi csoport nem művelt közhivatalnokokból, hanem a katonai hagyományokat ápoló előkelőségek tagjaiból állt. Az ő lelkesedésük a hadügyekért, lószeretetük és a lótenyésztés iránti érdeklődésük részben nomád eredetükkel, részben pedig azzal magyarázható, hogy Észak-Kínában még mindig érezhető volt a sztyeppei kultúrák hatása. A harctéren tanúsított bátorság, a becsület és a tettvágy nélkül – ezek vele született tulajdonságai voltak ennek az előkelő rétegnek – nem kerülhetett volna sor a Sui és a Tang seregek nagy haditetteire.

Ezekhez a sikerekhez a katonai intézmények hatékonysága is hozzájárult, ám ezt a szervezetet eredendően a katonai hagyományokkal rendelkező családok számára alakították ki: számos milícia jellegű egységet *(fubing)* hoztak létre, melyek mind 800–1200 főt számláltak, s elsősorban Shaanxi tartományban a főváros körül, a Shanxi tartománybeli Taiyuan környékén, azaz a türk betörések útvonalai és az északi határok mentén állomásoztak. Az Északi Zhou-dinasztia idején ezt a sorozási rendszert csak a hivatásos katonacsaládok esetében alkalmazták, s csak a Tang-korban terjesztették ki a parasztságra is. Fontos megjegyeznünk, hogy a milíciákra vonatkozó, a Tang-dinasztia elején kiadott rendszabályok kimondták, hogy a lovas katonáknak a lovukról és a felszerelésük egy részéről maguknak kell gondoskodniuk. Ezt a rendeletet nem hozhatták volna meg, ha a seregekben egyszerű parasztok is szolgáltak volna. Fel kell tételeznünk, hogy ebben a korban, csakúgy, mint a történelem bármely más korszakában, a hadseregen belül megosztották a feladatokat: a lovakhoz nem szokott, gyengén lovagló parasztok, kevés kivétellel, nem vehették fel a versenyt a sztyeppei harcosokkal, másrészt viszont ők alkották annak a gyalogságnak a derékhadát, amely alkalmas volt a megerősített pontok védelmére és nagyobb területek megszállására. Gyakran alkalmazták őket olyan nélkülözhetetlen feladatok elvégzésére, mint takarmány és gabona előállítása, szállítás és postaszolgálat. Az elitalakulatokban, azaz a szinte azonnal harcra fogható egységekben nem kaptak helyet parasztok. Ezekben döntően szövetséges, többé-kevésbé sinizálódott nomádok, vagy a 6–7. századhoz hasonlóan, a barbárokkal keveredett vérvonalú *han* kínaiak és olyan kínai katonák szolgáltak, akik részben átvették a sztyeppei népek szokásait és mentalitását.

A Tang Birodalom politikai terjeszkedésében meghatározó szerepet játszott a ló, az íj-

jal felszerelt lovas katonák hátasállata. A 7. és 8. század során a lótenyésztést módszeresen fejlesztették. A Tang-kor kezdetén, ha hihetünk a forrásoknak, csak minimális számú ló állt a dinasztia rendelkezésére – összesen 5 000, amelyből 3 000 állatot a Sui-dinasztiától zsákmányoltak a Tang csapatok, a Chang'antól nyugatra elterülő Chi'an-mocsarakban, 2 000 pedig a Gansu tartományban élő türköktől származott. Rövidesen azonban méneseket hoztak létre, amelyek nagyon gyors eredményeket mutathattak fel, mivel a 7. század közepére a hatalmas kiterjedésű Shaanxi és Gansu tartománybeli legelőkön a Tang császároknak már 700 000 lovuk volt. Ezenkívül voltak még a kínaiak magántulajdonában is állatok, amelyek számát nem ismerjük, de úgy tűnik, a magántenyészetek nagyon magas fejlettségi fokot értek el Észak-Kínában, azon belül is különösen Kelet-Gansuban, Shanxi és Shaanxi tartományokban. Amint már említettük, a milíciákra *(fubing)* vonatkozó szabályok előírták, hogy a kínai katonáknak – vagy legalábbis egy részüknek, azoknak, akik befolyásos, előkelő családokból származtak – maguknak kellett gondoskodniuk a lovukról. A 8. század első felében a császári család tagjai, a magas rangú hivatalnokok és tábornokok nagy méneseket, gulyákat, nyájakat és tevecsordákat birtokoltak. Az az időszak, amikor a kínai seregekben a legnagyobb számban alkalmaztak lovakat, egybeesett a 7. század közepén indított nagyszabású támadó hadjáratokkal. A lovak körülbelül 665-ig bőséggel álltak a kínaiak rendelkezésére, s az áruk is alacsony volt, de ezt követően, a türkök és a tibetiek betörései nyomán felbomlottak a kínai ménesgazdaságok, és a lótenyésztés hanyatlásnak indult. 713-ban mindössze 240 000 állatot tartottak a császári ménesekben. Ez a szám a tenyésztés újbóli megindulásának és a sztyeppei tenyésztőktől vásárolt lovaknak köszönhetően 725-ben 400 000-re emelkedett. 727-ben a Sárga-folyó felső folyásánál fekvő Yinchuanban a kínaiak lópiacot nyitottak, ahová a türkök is elhozták jószágaikat, hogy selyemre és fémárura cseréljék az állatokat. 754-ben, közvetlenül An Lushan lázadása előtt azonban a ménesgazdaságok nyilvántartásában szereplő lóállomány 325 700 állatra esett vissza. Erre az időszakra az akkoriban az egész sztyeppeövezetben és Észak-Kínában őshonos kis termetű mongol lovat (amely napjainkban már csak Dzsungáriában fordul elő, s amelyet a kihalás veszélye fenyeget) a közép-ázsiai királyságokból és a Pamíron túli területekről hódolati adóként küldött lovak jóvoltából már számos fajtával keresztezték. Az idegenből származó lovak között megtalálhatók voltak a fajtiszta arabs telivérek, amelyeket 703-ban hoztak a Tang-udvarba, a tibetiek által 654-ben ajándékozott vad pónik, valamint a Kokandból, Samarqandból, Buẖārāból, Kišből, Šāšból, Maymarġból, Ḥuttalból, Gandhārából, Hotanból, Kuqából behozott lófajták és a Bajkál-tó vidékéről származó kirgiz lovak.

A 7–8. században északon az előkelőségek egyik szenvedélye a lótartás volt. A társadalom elitjének tagjai előszeretettel lovagoltak, s az irániaktól átvett lovaspóló bizonyítottan rendkívül népszerű volt Chang'anban. A lovak iránti vonzalom egyértelmű magyarázatot ad az ezeknek az állatoknak a Tang-kori festészetben – egyes festők, például Han Gan (kb. 720–780), kifejezetten a lovas képekre szakosodtak – és a szobrászatban elfoglalt központi helyére, amiről a Taizong császár (626–649) sírján található csodálatos féldomborművek és a korabeli temetkezési szobrocskák is tanúskodnak. A Tang-kori kínai lovak jellegzetes tulajdonságaiban megmutatkozott a lóimport és a közép-keleti, illetve transoxaniai fajtákkal való keresztezés hatása. Ezek a lovak magasabbak és karcsúbbak voltak a kis termetű mongol póniknál, amelyek, miként azt a Yuan (13–14. század) és a Ming-kori (14–17. század) falfestmények bizonyítják, a Tang-kort követően ismét elterjedtek.

A tibetiek 763-as betöréseit követően, amelyek során a közménesek lóállományának legnagyobb részét elhajtották, a lótenyésztés jelentős mértékben visszaesett Északnyugat-Kínában. A Tang-kormányzat csak átmenetileg tudta orvosolni a problémát. Így pél-

dául a magánemberektől (a főváros környékén 30 000 lovat szereztek a császári istállók számára) és a nomádoktól vásárolták fel a lovakat (815–816-ban az Ordosz vidékén 10 000 vég selyem értékben vásároltak állatokat), illetve 817 és 820 között egy nem túl sikeres kísérletet tettek arra, hogy – a paraszti birtokok kisajátítását követően – állami ménesgazdaságokat hozzanak létre Shaanxiban, Henanban és Hubei tartomány északi, mezőgazdasági művelés alá vont területein. Az ujgurok, akik a Tang-dinasztiát segítették a 758–759-es Tibet elleni hadjáratban, s cserébe majdnem teljes monopóliumot szereztek a lókereskedelemben, a magas haszon reményében értéktelen lovakat adtak el magas áron a kínai kormányzatnak. A 8. század végén egy ujgur ló ára 40 vég selyem volt.

A lótenyésztésre leginkább alkalmas vidékek Kelet-Gansuban, Shaanxi tartományban a Jing-folyó völgyében és Shanxi tartomány nyugati részén terültek el. Ha Kína olyan helyzetbe került, hogy nem tudta megvédeni ezeket a területeket a nomádok és a hegyi népek betörésétől, az egyben azt is jelentette, hogy elvesztette a közép-ázsiai beavatkozás politikájának egyik legfontosabb eszközét, a lovat, s hogy kénytelen Henan tartományba és a délkeleti régiók felé visszavonulni. Minden bizonnyal ez volt az egyik oka annak, hogy a Song-dinasztia alulmaradt a dzsürcsikkel szemben, akik 960 és 1126 között uralmuk alá hajtották az északi területeket.

A kínai hadseregek megosztása nagyon is sokatmondó – a következő megállapítások nem csak a Tang-korral kapcsolatban állják meg a helyüket. A csapatok zömét a fővárosok környékén, valamint az északi és az északnyugati határok mentén vonták össze. Legfontosabb feladatuk az volt, hogy a birodalmat a határvidék felől érkező sztyeppei támadások és betörések, a központi kormányzatot pedig a tartományokban kirobbanó felkelések ellen megvédjék. A fővárostól délre állomásozó császári testőrség és a palotától északra elszállásolt csapatok azonnali védelmet nyújtottak az államcsínykísérletek ellen. A császárnak utazásai során a testőrség adta a kíséretet, a nagy ünnepségeken pedig ők alkották a különleges osztagokat – a birodalom erejét és gazdagságát rendszerint az elitcsapatok demonstrálták. Ami a határvidékeken állomásozó kínai csapatokat illeti, fajtájuk szerint két különböző feladatot láttak el. Kétféle haderő létezett ugyanis, a főleg lovasságból álló, támadó csapatok, illetve a védelmi vonalak megtartásáért és a kommunikációs központok védelméért felelős helyőrségek. A tartományokban a teljes kínai haderőnek csak nagyon csekély része állomásozott. Úgy tűnik, hogy a császári kormányzat nem nagyon aggódott a tartományok miatt. Amíg a parasztlázadások – amelyek hátterében csupán földönfutóvá lett parasztokból összeverődött, fosztogatásból élő, a nehezen megközelíthető hegyes vidékeken menedéket kereső vagy a mocsarakban elrejtőző bandák álltak – nem csaptak át valódi felkelésbe, amelyet néha a felsőbb osztályok is támogattak, addig ezek nem jelentettek komoly vagy közvetlen veszélyt. A rosszul felfegyverzett bandák rendszerint nem voltak elég erősek ahhoz, hogy bevegyék a fallal körülvett városokat, ahol a császári hatalom képviselői székeltek. Összességében a banditizmus állandó, de elviselhető rossz volt. Azonkívül mindig is lehetőség volt arra, hogy tárgyalásokba bocsátkozzanak az útonállók vezetőivel, s hogy a nekik ajándékozott címek és hivatali rangok révén a hatalom oldalára állítsák őket. Mindenesetre egyértelmű, hogy a kormányzat elsősorban nem az erőszak révén igyekezett a tartományok békéjét fenntartani. Erre rendszerint a birodalom intézményei is elegendőnek bizonyultak. A lakosság felosztása kis csoportokra, amelyek tagjai kölcsönösen feleltek egymás tetteiért, a feljelentési kötelezettség, valamint a hivatalnokoknak, a körzetek és a falvak elöljáróinak és a családfőknek a felelőssége már a birodalom kezdetétől fogva egy általános elnyomó rendszert alkotott, amely annyira szerves részévé vált a kínai életmódnak, hogy elnyomó jellege már nem is érződött. A rendszer nagyfokú hatékonyságának oka is ebben keresendő.

A 7. század nagy hódításai

A 6. század végétől a kínai világ erősebbé, gazdagabbá és szervezettebbé vált. Befolyását igyekezett a határain túlra is kiterjeszteni, s visszaszorítani azokat a népeket, amelyek rendszeresen betörtek a területére – a qinghai tuyuhunokat, a sichuani határvidéken élő tangutokat, a türköket és más mongóliai és dzsungáriai törzseket, a Kelet-Mongóliából és a mandzsúriai Liao-folyó völgyéből származó kitajokat, valamint a koreai Koguryo Királyság népeit. Erre a folyamatra ösztönzőleg hatott az állam hatalmának megerősödése, valamint a külső fenyegetés, amely nyomán a birodalom arra kényszerült, hogy megszilárdítsa helyzetét.

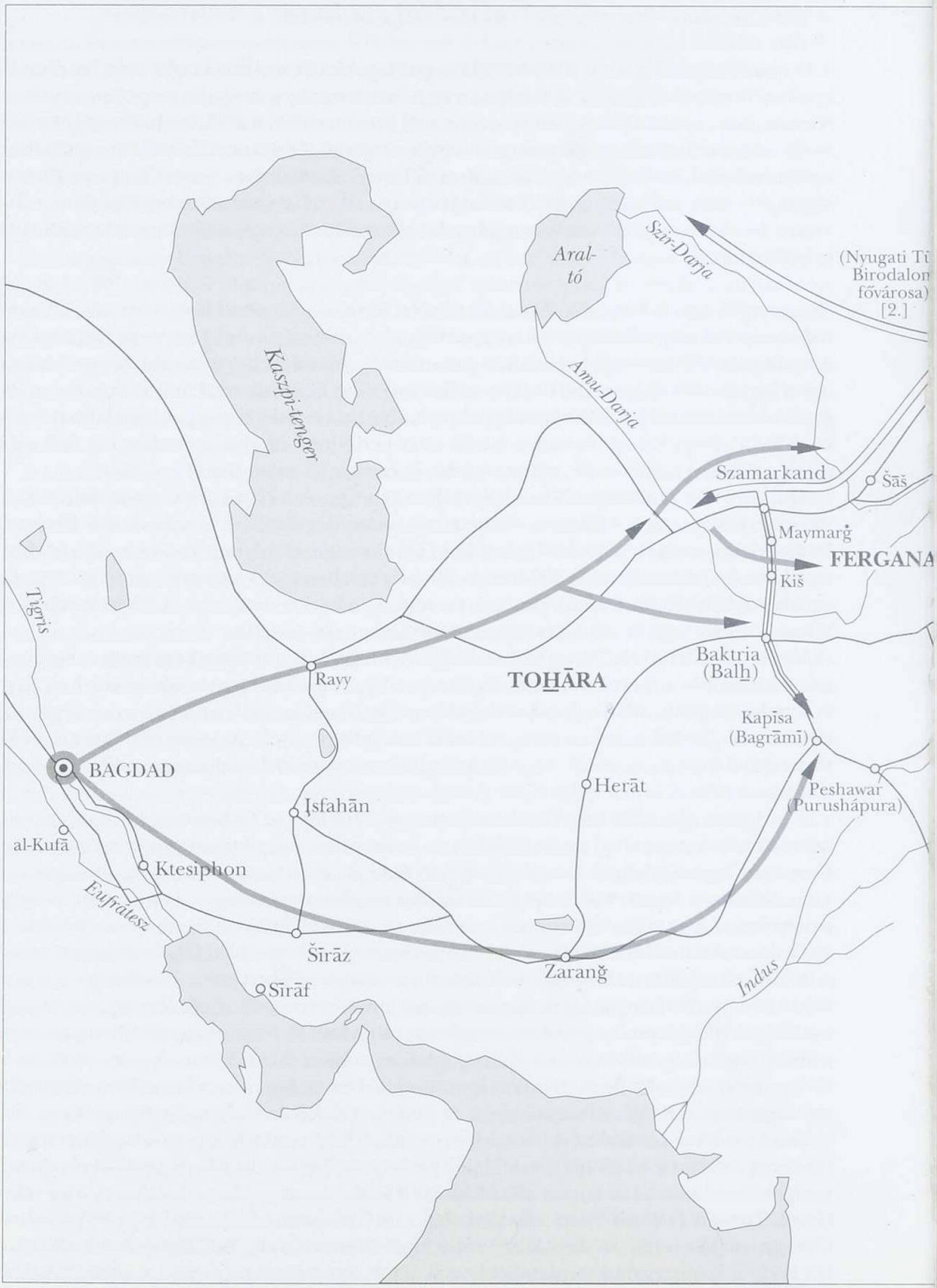
Az eseménytörténet ❖ A türkök *(tujue)* vezetésével létrejött új nomád törzsszövetség a 6. század közepétől megváltoztatta a sztyeppeöv hatalmi viszonyait. Az új sztyeppei birodalom megalapítói 552-ben véget vetettek a ruanruanok (más néven rouranok) hegemóniájának a Bajkál-tótól délre fekvő Orhon- és Ili-folyó völgye közötti területeken. A türk fenyegetés nyomán, amely sokkal komolyabb volt, mint a korábbi sztyeppei birodalmaké, elkezdődött a Nagy Fal építésének második nagy periódusa. Az első korszak az i. e. 3–2. századra esett, míg a harmadik, egyben utolsó korszak a 15. században kezdődött.

Az Északi Wei Királyság 423-ban helyreállította a Qin- és a Han-korban épült ősi falakat; 426-ban pedig megerősítette a Shanxi tartomány legészakibb részén fekvő főváros, Datong környékének védműveit. Az Északi Qi-dinasztia azonban 555–56-ban új védelmi vonalakat épített, amelyeket 557-ben és 565-ben részben megkettőztek, s amelyek nyomvonala sokkal délebbre húzódott, mint a régi, Qin-kori védművéké. A 15. században a Ming-dinasztia szintén ezt a délebbre futó nyomvonalat követte.

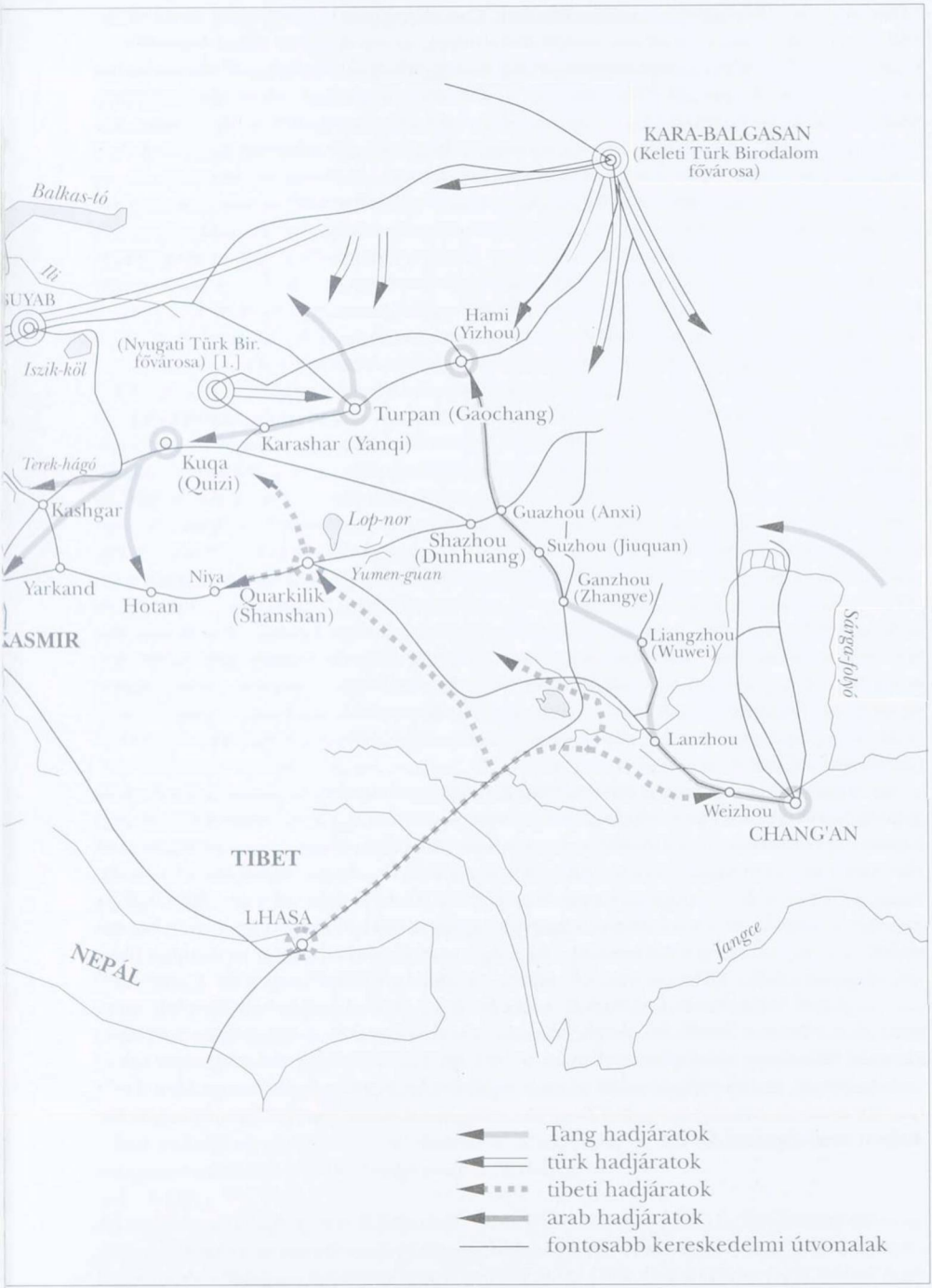
Miután Észak-Kína 577-ben az Északi Zhou-dinasztia uralma alatt egyesült, megváltozott a kínaiak és a türkök viszonya. Egészen addig, míg a két nagy északi birodalom egymással hadakozott, a kínaiaknak érdekükben állt, hogy keressék a türkök szövetségét; az egyesítést követően azonban ez a probléma más jellegűvé vált. Az egyesítés ugyanis szükséges előfeltétele volt annak, hogy megkezdődhessen a kínai hódítás második nagy korszaka (az első a Han-kor volt).

A türk kaganátus 582-ben két törzsszövetségre bomlott, az Orhon-folyó völgyében élő keleti türkökre és az altaji nyugati türkökre. Ez azonban, úgy tűnik, nem gyengítette meg őket: még ugyanebben az évben tömegesen özönlöttek a Nagy Fal mögötti területekre, ezért 585-ben a Sui-dinasztia nyugati irányban meghosszabbította azokat a védműveket, amelyeket az Északi Zhou-dinasztia emelt. Az új szakasz 350 kilométer hosszan húzódott az Ordosztól a mai Yinchuanig (Ningxia tartomány), a Sárga-folyó felső folyása mentén. A betörések egy időre abbamaradtak, miután a kínaiak 584-ben szerződést kötöttek a türkökkel, majd 594-ben az egyik kagánhoz egy kínai hercegnőt adtak feleségül. 600-ban azonban a türkök ismét támadást indítottak, és hadaik 601-ben egészen Chang'an környékéig eljutottak. 608-ban a kínaiak Qinghai tartomány felé szorították vissza őket, de a türk veszélynek csak 630-ra sikerült véget vetni, abban az évben, amikor a Tang-dinasztia egy nagyszabású hadjáratban elfoglalta az Ordosz vidékét és Délnyugat-Mongóliát.

Ezzel az évvel kezdődött a Tangok nagy ázsiai hódításainak a korszaka, Taizong és Gaozong császárok uralkodásának idején (626-tól 683-ig). A türkök legyőzésével a kínai seregek és a kínai kormányzat előtt 630 és 645 között megnyílt az út Közép-Ázsia felé. Hami, Turpan (a kínai telepesek által alapított Gaochang) 640-ben, Kuqa és Karashar 658-ban, majd a transoxaniai oázisok sorra kínai ellenőrzés alá kerültek. A Pamír túloldalán is kínai közigazgatási területeket hoztak létre: Kang (Samarqand), An (Buẖārā), Shi

15. térkép ❖ Közép-Ázsia a 7–8. században

KARA-BALGASAN
(Keleti Türk Birodalom fővárosa)
Balkas-tó
Ili
UYAB
Iszik-kől
(Nyugati Türk Bir. fővárosa) [1.]
Hami (Yizhou)
Turpan (Gaochang)
Karashar (Yanqi)
Kuqa (Quizi)
Terek-hágó
Kashgar
Lop-nor
Shazhou (Dunhuang)
Guazhou (Anxi)
Suzhou (Jiuquan)
Ganzhou (Zhangye)
Yumen-guan
Niva
Quarkilik (Shanshan)
Yarkand
Hotan
ASMIR
Liangzhou (Wuwei)
Sárga-folyó
Lanzhou
Weizhou
CHANG'AN
TIBET
LHASA
NEPÁL
Jangce
Tang hadjáratok
türk hadjáratok
tibeti hadjáratok
arab hadjáratok
fontosabb kereskedelmi útvonalak

(Tašqand), Mi (Maymarġ), He (Kushānika), Cao (Kaputāna) és Shi (Kiš) prefektúra. 648-ban Wang Xuance tábornok hadjáratot indított az észak-indiai Patnā környékére, hogy Kína javára befolyásolja a trónutódlást a kis Magadhai Királyságban. Ebben a hadjáratban minden kétséget kizáróan tibeti és nepáli csapatok is részt vettek. Északkeleten, Mandzsúria és a Koreai-félsziget legnagyobb része 660-ban került Tang-uralom alá. 662-ben Kína a Tigris partján fekvő Ktesiphónban beavatkozott a Sāsānid Birodalom belügyeibe éppen akkor, amikor a perzsák államát az Umayyād Kalifátus terjeszkedése fenyegette. Miután a Tang-dinasztia kiterjesztette uralmát ezekre a hatalmas területekre, hat főkormányzóságot (*dudufu* vagy más néven *duhufu*) szerveztek a határvidéken, amelyek egyfajta katonai protektorátusként működtek. Ezek a következők voltak: az Annan kormányzóság Hànôiban, a Beiting kormányzóság Besbalikban (a mai Ürümqi környéke, Dzsungária déli részén), az Anxi kormányzóság Nyugat-Gansuban, a Andong kormányzóság Liaoningben (Dél-Madzsúria), az Anbei kormányzóság az Ordosz északnyugati részén és a Shanyu kormányzóság Mongóliában, az Ordosz északkeleti részén.

A Tang Birodalom terjeszkedése Koreától Iránig, az Ili-folyó völgyétől Vietnam középső részéig kétségtelenül a legfontosabb eseménye Ázsia 7. századi politikatörténetének. Mindennek előfeltétele volt egy rendkívül jól működő katonai és közigazgatási szervezet, gyorsan mozgó, nagy harcerejű lovassággal és hatékony lótenyésztéssel, egy postaállomás-hálózat, az aktív diplomáciai tevékenység, s magában foglalta a Közép-Ázsiában állomásozó seregek ellátására szervezett katonai kolóniákat. A rendkívüli hódítások azonban, amelyek révén a Tang-kori Kína Ázsia legerősebb hatalmává vált, nem bizonyultak tartósnak. A Han-korhoz hasonlóan, a főváros és a megszállt közép-ázsiai területek közötti kommunikációs vonalak hossza és a közlekedési nehézségek miatt a kínai hódítások csupán átmenetiek lehettek ezeken a területeken, ahol a katonai telepeket óriási költségek árán kellett fenntartani. Kashgar, a Tarim-medence legnyugatibb oázisa közel 5000 kilométerre feküdt Chang'antól, s az Anxit Hamival és Turpannal összekötő utak vízben nagyon szegény, sivatagos vidékeken vezettek keresztül, a még távolabb fekvő Pamíron túli területeket pedig csak magas hegyi hágókon át lehetett megközelíteni, amelyeken rendkívül nehéz volt az átkelés.

Noha a Qinghai és a Gansu tartományokban élő tuyuhunokat és tangutokat már a dinasztia korai időszakában behódolásra kényszerítették, s a türk-problémát először a 630-as nagy offenzíva, majd később a sztyeppei törzsek hűségesküje és fokozatos letelepítése révén lényegében sikerült megoldani, a nomádok és a hegyi népek betörései mégsem szűntek meg. Ezek a népcsoportok kétségbe vonták a Tang Birodalom uralmának jogosságát Közép-Ázsia felett, s állandó fenyegetést jelentettek a helyőrségekre és a karavánokra. A Tang császárok tehát kénytelenek voltak expedíciós hadsereget indítani az Ili-folyó völgyébe a keleti türkök ellen. A kínai seregeknek csak 748-ban sikerült a Csou-folyó partján fekvő fővárosukat, Szujabot lerombolniuk. A tibetiek terjeszkedése miatt azonban, akik 670 és 678 között meghódították az oázisövezetet, s egy időre elfoglalták Hotant, Yarkendet, Kashgárt és Kuqát, a birodalomnak újabb nehézségekkel kellett szembenéznie. Ezután következett az arab terjeszkedés, amely véget vetett a kínai befolyásnak Iránban, s rövidesen már a Tang-dinasztia transoxaniai és a Kashgar környéki hódításait veszélyeztette.

A 684 és 755 közötti korszak politikatörténete

Wu és Wei császárnék ❖ A 7. század végének és a 8. század első éveinek egy nő, Wu Zhao (Wuhou – 624–705) Taizong (629–649) és Gaozong császár (649–683) egykori ágyasa volt a meghatározó személyisége. A 654-től kezdve nagy befolyással bíró Wu, aki a következő évben császárné lett, Gaozong 683-ban bekövetkezett halála után ténylegesen átvette a hatalmat. Félreállítva a törvényes trónörököst, 690-ben felvette a Zetian uralkodói nevet, s megalapította a Zhou-dinasztiát, amelynek ő volt az egyetlen uralkodója – egyben az első és egyetlen női császár Kína történelmében. Ez a tizenöt éves közjáték (illetve huszonkettő, ha az egész korszakot figyelembe vesszük, amely során Wu Zetian a valós hatalmat gyakorolta) csakis a korszak politikai légkörével és a buddhizmus óriási befolyásával magyarázható. Attól a pillanattól fogva, hogy befolyásolni tudta a kormányzatot, Wu császárnő igyekezett megszabadulni az északnyugati vidékekről származó előkelőségek képviselőitől, akik a dinasztia kezdete óta uralták a hatalom minden szintjét, s a császári kancellárián *(menxiasheng)* keresztül ellenőrzésük alatt tartották az államigazgatásért felelős hivatalnokokat. 684-ben, közvetlenül Gaozong halálát követően több száz előkelőség kivégzésére adott parancsot. Hasonló sorsra jutott a császári Li család számos tagja is. Azzal, hogy az udvart Chang'anból Luoyangba költöztette át, Wu Zetian könnyebben ki tudott kerülni a befolyásos családok ellenőrzése alól. Emellett folytatta annak az új bürokratarétegnek a kiépítését, amelynek tagjait a hivatalnokvizsgákon válogatták össze. Figyelemre méltó, hogy a vizsgák és a tesztek, amelyek a Han-korban csupán másodlagos szerepet játszottak a tisztviselők kiválogatásában és előléptetésében, egészen 669-ig nem voltak szisztematikusan, pontosan megszervezve. A vizsgarendszer, amely oly nagy hatással volt a kínai világra, első ízben Wu Zetian kezében vált politikai fegyverré. Miután 690-ben uralkodóvá kiáltotta ki magát – ahogyan azt közel hét évszázaddal korábban, a trónbitorló Wang Mang is tette –, a kétes eredetű klasszikus, a *Zhouli* ihletésére minden hivatalos elnevezést megváltoztatott, s átformálta az egész közigazgatási rendszert. A helységneveket is megváltoztatta, s kitalált tizenkilenc teljesen új írásjegyet, amelyek használatát kötelezővé tette.

Wu Zhao egyedülálló felemelkedése, különösen trónra lépése nem történhetett volna meg a buddhista egyház titkos támogatása és segítsége nélkül, mely a 6. századtól kezdve jelentős politikai és gazdasági hatalomra tett szert. A számára készített buddhista jóslatok Gaozong egykori ágyasát az eljövendő császárként s Maitreya Buddha (Mile) reinkarnációjaként emlegették. Maitreya volt a buddhisták megváltója, akinek várt eljövetele már addig is számos világvégeváró szektát hívott életre. Korábban, Taizong halála után, 650-ben, Wu Zhao apácaként egy kolostorban maga is vallásos életet élt. A bigott és babonás császárnő elhalmozta kegyeivel az egyházat (papszentelések, kolostorok alapítása, építkezések, harangok és szobrok öntése). Uralkodása idején vésték sziklába Luoyangtól délre, a Longmen-szorosban Vairocanának és két kísérőjének a hatalmas szobrát.

Wu Zetian uralkodása és a 705-ös Tang-restaurációt követő öt év – amikor minden hatalom Wei császárné kezében összpontosult – a pazarlás és az általános „züllés" korszaka volt. A hercegek és hercegnők, a magas rangú tisztviselők, a kegyencek és nagy kolostorok mind gyarapították a vagyonukat, s megnövelték birtokaik területét. Az „életre szóló" birtokait művelő kisparasztság roskadozott az adók és egyéb kötelezettségek terhei alatt. Megsokszorozódott a földet bérlő gazdák száma.

A Tang-dinasztia aranykora ❖ A 8. század első fele (pontosabban a 710 és 755 közötti időszak) a Tang-dinasztia történetének legnagyszerűbb korszaka. Kína ázsiai befolyása ekkor volt a legerősebb. Chang'an egy soknemzetiségű, a Közép-Ázsia, India és Irán felől érkező hatá-

sokat magába olvasztó civilizáció központja volt. A klasszikus költészet és buddhista kultúra ekkor érte el fejlődésének csúcsát.

710-ben Li Longji (685–762), a Wu Zetian által 690-ben félreállított Ruizong császár fia kiirtotta a Wei nemzetséget, s visszaültette apját a trónra, majd 712-ben Xuanzong néven (712–756) maga lépett a helyébe. Hosszú uralkodását a pénzügyek, a közigazgatás és a politikai viszonyok rendbetételével kezdte. 721 és 724 között erőfeszítéseket tettek a népszámlálási nyilvántartások rekonstruálására annak érdekében, hogy megállítsák az adóköteles családok számának drámai csökkenését. A milíciák rendszerének *(fubing)* hanyatlása miatt, amely rendszer a 7. században lehetővé tette a Tang Birodalom közép-ázsiai terjeszkedését, szükségessé vált a hadsereg újjászervezése. Ezek a reformok megnövelték a katonai vezetők önállóságát és döntéshozatali szabadságát. A Wu Zetian idején elhanyagolt császári ménesgazdaságok megfelelőbb működése révén a kormányzatnak ismét bőséges lóállomány állt a rendelkezésére. A Tohārai Fejedelemség és más államok kérésére, amelyeket az arab betörések fenyegettek, a Tang-csapatok benyomultak az Amu-Darja medencéjébe. 723-ban az Amur közelében fekvő, vadászattal foglalkozó törzsek lakta Mohe Királyságot kínai prefektúrává tették. 745-től nagyszabású ellentámadás kezdődött az arab előrenyomulás megállítására Transoxaniában és az Ili-folyó völgyében.

A felszín alatt azonban olyan lassú változások kezdődtek, amelyek végül a kínai történelem egyik legnagyobb válságához vezettek. Folytatódott az agrárrendszer felbomlásának folyamata. Az északi határvidéken létrehozott katonai helyőrségek *(fanzhen* vagy *fangzhen)*, amelyeket a császári megbízottak *(jiedushi)* parancsnoksága alá helyeztek, tovább növelték a katonai vezetők hatalmát. Noha az így létrejött, hivatásos katonákból álló nagy zsoldosseregek fenyegetést jelentettek a központi hatalomra, Xuanzong uralkodása idején ezek a katonai vezetők az állam egyre nagyobb fokú támogatását élvezték. A hadseregre költött pénz összege 713-ban 2 millió füzér rézpénz volt (egy füzéren 1000 érme volt), amely 741-re 10 millió füzérre emelkedett, s 755-ben elérte a 14–15 milliót. Mindezek ellenére a Tang-dinasztiának engednie kellett a Yunnan tartománybeli, tibeti-burmai népek lakta Nanzhao Királyság katonai nyomásának, s 750 körül kénytelen volt átengedni a délnyugati utak és területek feletti ellenőrzést. Ezzel egy időben a mai Turkesztán területén indított kínai támadás szintén kudarcba fulladt: 751-ben, a koreai Gao Xianzhi parancsnoksága alatt álló kínai hadakat a Balkas-tótól délre, a Ṭarāz (Talasz) folyónál vívott csatában szétzúzták az arab seregek. Dunhuangtól északnyugatra, Hami környékén, 745-től kezdve pedig egy félig letelepedett életmódot folytató türk törzs, az ujgurok hoztak létre új királyságot.

Ami a politikát illeti, a 705-ös Tang-restaurációt követően az északnyugati területek régi előkelő osztályai ismét visszakerültek a hatalomba, s ettől kezdve állandó harcban álltak a vizsgák útján toborzott új hivatalnokréteggel. Ez a küzdelem 736-ban érte el tetőpontját, amikor egy tudós köztisztviselő, Zhang Jiuling (673–740), aki a trópusi vidékekről származott, valamint Li Linfu (?–752) a Wei-völgyi előkelőségek egyik tagja nyíltan szembehelyezkedett egymással. A dolgok még bonyolultabbá váltak, amikor uralkodásának vége felé Xuanzong elvesztette érdeklődését az államügyek iránt, s ágyasa, Yang Yuhuan, a híres Yang *guifei* (a legmagasabb rangú császári ágyas) befolyása alá került. Yang Yuhuan 745-ben került a palotába, és családtagjait fontos hivatalokba ültette. Li Linfu halálát követően a császár kegyencnőjének unokatestvére, Yang Guozhong és An Lushan tábornok vetélkedett egymással a főminiszteri posztért. Végül Yang Guozhong lett a főminiszter. An Lushan erre 755 végén egy hatalmas katonai felkelés kirobbantásával válaszolt.

Az An Lushan-féle felkelés (755–763) ❖ Xuanzong császár uralkodása idején (712–756) a katonai terjeszkedés és a kínai seregek Koreától Iránig aratott sikerei nyomán, úgy tűnik, egyfajta lelkesedés uralkodott el az országon. Mintha a központi kormányzat megfeledkezett volna arról, hogy ezek a körülmények természetüknél fogva olyan, a saját érdekeiket szem előtt tartó, hivatásos hadseregek létrejöttéhez vezetnek, amelyek szemléletmódja egyre inkább eltávolodik a civilek gondolkodásmódjától. A hadseregek önállóságának növelése, a parancsnoki tisztségek átcsoportosítása s az, hogy az uralkodó hivatásos katonák kezébe helyezi a sorsát, a sikeres, terjeszkedő politika fenntartásának egyik lehetséges módja, de egyben az állam meggyengüléséhez is vezethet. A 8. század első felében a katonai vezetők hatalmának növekedését belpolitikai megfontolások is elősegítették: Li Linfu főminiszter, aki 737 és 752 között a birodalom ügyeit irányította, az északi seregek tábornokait támogatta, hogy ellensúlyozza Yang Yuhuan rokonságának, különösen Yang Guozhongnak a hatalmát, aki Sichuan tartományban egy kisebb magánbirodalmat épített ki magának. Li Linfu elsősorban az idegen származású hadvezéreket részesítette előnyben, abban a reményben, hogy ők könnyebben kezelhetőknek bizonyulnak majd, mint a kínai katonák. Így történt, hogy a mai Peking környékén állomásozó An Lushan tábornokot – ez a terület a Sui-dinasztia koreai hadjáratai óta közvetlenül, egy mesterséges vízi úton kapta az utánpótlást –, aki három katonai körzet teljhatalmú ura volt, az udvar egyszerre csak elhalmozta a kegyeivel. An Lushan apja szogd, anyja pedig türk volt. Családneve megszokott volt az Amu-Darjától északra fekvő Buẖārāban élő szogdok körében, személyneve pedig megfelelt az iráni Roxana (fény) név átírásának – azon baktriai hercegnő nevének, aki Nagy Sándor felesége lett. 755–756 telén An Lushan seregei élén harc nélkül bevonult Luoyangba és Chang'anba. Noha az ezt követő drámai eseménysort – a császár menekülését Chengduba, a lázadó seregek parancsnokává előlépő Shi Siming 757-es hatalomra kerülését An Lushan halálát követően, valamint a két főváros környékének küzdelmes visszahódítását, amelyet az új császár, Suzong hajtott végre a tibetiek és az ujgurok segítségével – nem mutatjuk be részletesen e könyvben, amelyben csupán a kínai történelem vázlatos ismertetésére van lehetőség, mégis fontos hangsúlyoznunk a tragikus felkelés rendkívül súlyos következményeit.

12. fejezet

ÁTMENET A KÖZÉPKORBÓL A MODERN KORBA

A felkelés következményei

An Lushan és Shi Siming felkelését a kínai történelem egyik jelentős fordulópontjának kell tekintenünk, mivel az élet minden területén alapvető reformok kísérték, illetve követték. Úgy tűnik, a válság felgyorsította a 8. század első felében még alighogy elkezdődött változásokat. A külkapcsolatok, a politika, a gazdaság, a társadalom és a szellemi élet a 755 és 763 között eltelt szörnyűséges évek után rendkívül gyors fejlődésen mentek keresztül.

A hódítások vége ❖ A válság idején a birodalom határait őrző védelmi rendszer teljesen felbomlott. Miután a felkelés előtt néhány évvel az arabok elfoglalták Kashgar környékét, a kínaiak elvesztették az ellenőrzést a Pamír felett. A legitim kormányzat legfőbb szövetségesének számító ujgurok 757-ben benyomultak Gansu tartományba, s az uralmuk alá vonták a Turpan és a közép-gansui Wuwei városa között elterülő vidéket. A tibetiek is megerősítették a hatalmukat, és rendszeresen betörtek a közép-ázsiai oázisokba, Qinghai és Gansu tartományokba. 763-ban letelepedtek Ningxiában, a Sárga-folyó felső völgyében, s megszerezték a kelet-gansui császári ménesgazdaságok lóállományát. Hadaik egészen Chang'anig nyomultak előre. 790-re Kína a Yumen-hágótól nyugatra minden korábbi hódítását elvesztette. Ha figyelembe vesszük, hogy a kínaiak a Han-kor óta folyamatosan kapcsolatban álltak Közép-Ázsiával és a Pamíron túli területekkel, világossá válik, milyen rendkívül fontos következményekkel jártak ezek az események a kínai civilizáció történelmére.

Északkeleten a Silla Királyság, amely a 7. század vége óta a Koreai-félsziget meghatározó hatalma volt, függetlenné nyilvánította magát a Tang-dinasztiától. A Burma és Sichuan tartomány közötti területeken a 7. század közepétől olyan, hol Kínával, hol pedig Tibettel szövetséges államocskák jöttek létre, amelyekre egyaránt hatottak a kínai, tibeti és indiai kultúrák. Közülük a legerősebb, a Nanzhao Királyság („a dél hercege") sorra semmisítette meg ellenfeleit, s az ellene indított kínai hadjáratok dacára 750-től terjeszkedni kezdett. A Nanzhao állam a 9. században még nagyobb fenyegetést jelentett Kínára nézve, amikor támadásokat indított északra, Chengdu környékére, s 827-ben meghódítva a Vörös-folyó medencéjét, elfoglalta Hànôit. Miután 865–67-ben legyőzte a kínai expedíciós seregeket, egy időre még Sichuan fővárosát is sikerült bevennie. Ez, a 902-től Dali Királyság (a nyugat-yunnani Erhai-tó nyugati partján fekvő város) néven ismert délnyugati birodalom egészen a mongol hódítók megérkezéséig, tehát a 13. század közepéig fennmaradt.

A 7. század és a 8. század első felének nagy hódításait követő általános visszavonulás a sinizálódott Kitaj Birodalom létrejöttével, valamint az Északkelet-Kína és a Vörös-folyó medencéje feletti uralom elvesztésével a 10. században még inkább szembetűnővé vált. Vietnam, amelyen mély nyomokat hagyott a kínai gyarmatosítás és közigazgatás több

mint egy évezrede, 939-ben véget vetett a kantoni székhelyű Déli Han Királyság uralmának. Ezt követően, a mongol hódítást és a 15. század elején egy rövid időszakot leszámítva, amikor Vietnam a Ming Birodalom része volt, az országnak mindig sikerült megőriznie függetlenségét.

Változások az adórendszerben és a társadalom átalakulása ❖ A változások egy teljesen más területen, a politikai berendezkedéssel, a gazdasággal és a társadalom szerkezetével szorosan összefüggő adórendszerben is hasonlóan mélyrehatók voltak.

A megművelt területeken kialakított, az állam számára a gabonaadót biztosító „életre szóló parcellák" *(koufentian)* elosztási rendszere nagyon ingatag struktúra volt, mivel teljesen a pontos és naprakész lakosság- és földnyilvántartásoktól függött. Ráadásul lehetetlen volt mindenütt egyforma szabályokat alkalmazni az eltérő földrajzi viszonyok és a változó népsűrűség miatt. Ahol kevés volt a föld, ott engedélyezték az elvándorlást. Sőt ott, ahol a kenderföldek helyére eperfaültetvényeket telepítettek, mint ahogy az egész Északnyugat-Kínára jellemző volt, nagy volt a kísértés, hogy az „életre szóló parcellákat" az örökös birtokhoz *(yongye)* csatolják. Végezetül, a rendelkezésekkel együtt járó számos korlátozás lehetővé tette a törvények megkerülését. A 7. század végére megkezdődött az „életre szóló parcellákon" gazdálkodó kisparaszti réteg felbomlása, s általánossá vált a népszámlálási nyilvántartások meghamisítása.

Kétségtelen, hogy ez a jelenség számos különböző okra vezethető vissza: a tibetiek és a nomádok határ menti betörései nyomán meginduló önkéntes elvándorlásra, a Huai-folyó és Jangce völgyének vonzerejére, ahol mind a kereskedelem, mind pedig a rizstermelés fejlődésnek indult, valamint a gazdag földbirtokosoktól való függésre, akik abban a helyzetben voltak, hogy kölcsönöket tudtak folyósítani a nehéz helyzetbe került parasztoknak. A legfőbb ok azonban valószínűleg az volt, hogy a leggazdagabb és legbefolyásosabb osztályok kizsákmányolták a legszegényebbeket; a 8. században ezért csökkent gyors ütemben az adózásra kötelezhető családok száma. A 7. században és a 8. század első felében a politikai életet uraló befolyásos északnyugati családok, a császári előkelőségek (a császárok vérrokonai és a nem vér szerinti, házasság útján szerzett rokonai, illetve a császári ágyasok családjai), a tábornokok és a magas rangú hivatalnokok, valamint a nagy kolostorok tulajdonában nagy magánbirtokok voltak, amelyeket különböző neveken ismertek: a legelterjedtebb a „kertgazdaság" *(zhuangyuan)* elnevezés volt. Ehhez a birtoktípushoz – kis vidéki kúria parkkal – rendszerint majorság is tartozott, amely határos volt a paraszti gazdaságokkal. Az ilyen birtokokon a gyümölcsösök és a gabonaföldek éppúgy megtalálhatók voltak, mint a hegyes vagy dombos területek. A vízfolyások mentén épített vízimalmok néha súrlódásokhoz vezettek a tulajdonosok és a parasztok között, akik a malmok miatt nem jutottak elegendő öntözővízhez. A magánbirtokok területe a paraszti földek bekebelezése révén a Tang-dinasztia első felében oly mértékben megnőtt, hogy a *zhuangyuan* elnevezés azontúl már olyan nagy, megváltozott jellegű mezőgazdasági vállalkozásokat takart, ahol bérlő parasztok és napszámosok művelték a földet. A római kúriákhoz hasonlóan ezek körül a nagybirtokok körül a későbbiekben kisebb agglomerációk jöttek létre: a Song-korban számos város megőrizte a nevében *(zhuang)* az ilyenfajta eredet emlékét. Ezek a változások kétségtelenül a kereskedelem felvirágzásával magyarázhatók, amely a 8. századtól kezdve indult meg a kínai világban.

A népszámlálási lajstromokból eltűnt családok és földek újbóli nyilvántartásba vételére tett kísérletek a 8. század első felében sikertelennek bizonyultak. A kormányzat ezért olyan új adófajtát vezetett be, amelynek alapja már nem a parasztcsalád, hanem a földterület *(ditouqian)* és a termés *(qingmiaoqian)* volt. Ezt a gyakorlatot Yang Yannek a közvetlen

adózásról szóló híres reformja, a *liangshuifa*, azaz a kétadórendszer foglalta rendszerbe és tette általános érvényűvé 780-ban.

A mezőgazdasági adófajták reformja azonban önmagában nem volt elegendő. (Ezek az adók részben a tartományi költségvetés számára szolgáltak kiegészítő bevételekként.) Új bevételi forrásokat kellett találni, mivel jelentős területek kerültek ki a központi kormányzat ellenőrzése alól. Az állami monopóliumok, amelyek lehetővé tették, hogy az előállítás vagy a szétosztás szintjén megadóztassák a fogyasztási cikkeket, olyan állandó, a politikai helyzettől független bevételeket biztosítottak, amelyekkel a kormányzat ellensúlyozni tudta az államháztartás deficitjét. A Jangce völgyében és Sichuan tartományban a 8. században megindult gazdasági fellendülés biztosította az új adófajták sikerét; bevezetésüket a Han uralkodó, Wu császár idején i. e. 117-ben létesített vas- és sómonopólium intézményének emléke inspirálta. A sómonopóliumot – amely a legmegbízhatóbb és legjövedelmezőbb bevételi forrásnak számított, mivel a sótermelő vidékek (a Hebei tartomány és Kanton között húzódó tengerparti tartományok sós mocsarai, Dél-Shanxi sós tavai és a Sichuan tartománybeli sóbányák) mind állami ellenőrzés alatt álltak – 759-ben, az alkoholmonopóliumot 764-ben, a tea – amelynek a fogyasztása gyorsan terjedt – monopóliumát pedig 791-ben vezették be. 780-ra a sómonopóliumból származó bevételek tették ki az állam jövedelmeinek a felét: ez 866-ban elérte a 6 millió füzért (egy füzéren 1000 rézpénz volt), 868-ban pedig 8,8 milliót. Így az adórendszer és a különböző adófajták viszonylagos fontossága radikálisan megváltozott 760 és 800 között. Nemcsak a mezőgazdasági adók természetében következett be változás – többé már nem a földet művelők száma, hanem a föld után fizették –, hanem, úgy tűnik, a kereskedelmi adók fontosabbakká váltak, mint a földművelőkre közvetlenül kivetett adófajták. Ez a tendencia még hangsúlyozottabban folytatódott a Song-korban (960–1279).

Az állam új adópolitikája nyomán azok a gazdag kereskedők kerültek kedvező helyzetbe, akik magukra vállalták a sóadók begyűjtésének a feladatát. Ha másért nem, azért, mert így lehetőségük nyílt arra, hogy nagy pénzösszegeket kezeljenek, s megnöveljék gazdasági befolyásukat. Körülbelül 800-ra a Jangce-völgy és Észak-Kína, valamint a Sichuan tartomány és Xizhe (Dél-Jiangsu és Észak-Zhejiang) között bonyolódó kereskedelem azoknak a gazdag kereskedőknek a kezébe került, akiket korábban a kormányzat hivatalos képviselőivé neveztek ki – ilyenek voltak például a Jangcétől 20 kilométerre északra, a Nagy-csatorna partján fekvő hatalmas kereskedőváros, Yangzhou nagy sókereskedői és a Sichuan tartománybeli Chengdu gazdag üzletemberei. Érdekességként meg kell említenünk a teakereskedelem óriási fellendülését a 8. század során (a teaivás szokása a Tang-korban terjedt el). A század végére a teakereskedelemből – Anhui, Zhejiang, Fujian és Sichuan tartományokban termeltek teát – származó bevételek elérték a 4 milliárd (400 000 füzér) rézpénzt, ami a sóadóból származó hatalmas bevételek közel 12 százalékának felelt meg.

A teakereskedőknek nagy szerepük volt a hitelátutalások új módszereinek a kitalálásában. Az első váltók 806 és 820 között jelentek meg. Ezeket „repülő pénznek" *(feiqian)* nevezték. A Chang'anba érkező teakereskedő, miután eladta áruját, a hasznot leadta a tartományát képviselő hivatalban *(jinzouyuan)*, ahol kötelezvényt kapott róla, amely alapján, hazaérkezve lakóhelyére, a fővárosban kivetett adó levonását követően készpénzben felvehette az összeget. A 9. század végén és a 10. század elején az áruraktárak, a zálogkölcsönzők, a pénzváltók és később a Sichuan tartománybeli Chengdu üzleti vállalkozásai átruházható letéti elismervényeket kezdtek kibocsátani, amelyek a mai bankjegyek ősei voltak. Az első állami bankjegyek Sichuan tartományban kerültek forgalomba 1024-ben. A hitelátutalási eljárásokban bevezetett újításokra azért volt szükség, mert a kereskedelmi ügyletek gyors fejlődésével egy időben fizetőeszköz-hiány lépett fel.

A rizstermelés fellendülésének első nagy korszaka ❖ A 8. században a kínai világ súlypontja, amely az ókortól, sőt a neolit kortól kezdve mindvégig a Wei-folyó völgyére és Kínai-alföldre esett, a Jangce alsó folyásának vidékére tevődött át. Ez a rendkívül fontos történelmi esemény egyértelműen összefüggött az öntözéses rizstermelés fejlődésével és a Jangce-vidék kereskedelmi életének fellendülésével. Itt selymet szőttek, teát termesztettek, és a Huai-folyó völgyének sós mocsaraiban sót bányásztak. A 6. századig a rizst mindig ugyanarról a földterületről takarították be, ahová elültették, ami szükségessé tette, hogy időnként parlagon hagyják a földet. A palánták kiültetésének módszerével azonban a terméshozamok gyors növekedésnek indultak a Tang-korban. A 11. században a terméshozam-növekedés még inkább felgyorsult, a korán érő fajták elterjedésének és a később elkezdődő gondos fajtakiválasztásnak köszönhetően. Mindezek az újítások az öntözéses rizstermelést a világ legfejlettebb mezőgazdasági eljárásainak egyikévé tették, amely egészen napjainkig a hektáronkénti legnagyobb termést biztosítja. Szintén a Tang-korban tűntek fel a speciálisan ehhez a művelési módhoz kialakított eszközök, amelyek már nagyban hasonlítottak a ma használatosakhoz: ilyen volt például a borona *(pa)*, a rizsföldek szántására alkalmas eke és a taposómalom *(longguche)*, amely egy forgattyús, lábbal hajtott szerkezet segítségével a vizet egy magasabb szintre tudta átemelni. A rizstermelés fejlődése nemcsak a Jangce-völgy benépesülését segítette elő, hanem a 6–7. század fordulóján, a politikai és stratégiai megfontolásokból épített csatornarendszernek köszönhetően, további élelmiszer-utánpótlást biztosított Észak-Kína számára, ahol a gabonatermelés továbbra is a klimatikus viszonyoktól függött. A korszak népszámlálási adatai szerint körülbelül 600-tól 742-ig, a Jangce középső és alsó folyásától délre eső területeken az adóköteles személyek száma 3 millióról 10 millió főre növekedett, Észak-Kínában viszont, ahol a megközelítőleg 50 milliós Tang-kori népesség nagy része koncentrálódott, kismértékben csökkenni kezdett. A 7. század fordulóján még az összlakosság 75 százaléka élt az északi tartományokban, de 742-re ez az arány 53 százalékra esett vissza. A Nagy-csatornán szállított rizs mennyisége abban az időszakban növekedett meg, amikor Pei Yaoqing (681–743) megreformálta a vízi közlekedést azáltal, hogy a csatornák partján váltóállomásokat és hombárokat építtetett (734). Ez pedig lehetővé teszi, hogy a lehető legpontosabban meghatározzuk a pillanatot, amikor mutatkozni kezdtek a Jangce alsó völgyében zajló „mezőgazdasági forradalom" első eredményei: 734 és 736 között több mint 7 millió *shi* (4 millió hektoliter) rizst szállítottak Észak-Kínába.

Az öntözéses rizstermelés elterjedése jelentős mértékben hozzájárult a dinasztia újjászervezéséhez a nagy válságot (756–763) követően. A Huai-folyó és a Jangce alsó völgyének nagy rizstermő vidékeit ugyanis elkerülték a háborúk pusztításai, s a 8. század végétől kezdve a birodalom egész gazdasága erre a területre támaszkodott.

A birodalom felbomlása

A politikai fejlemények ❖ Míg a központi kormányzat adópolitikájában figyelemre méltó alkalmazkodó képességről tett tanúbizonyságot – 780 és körülbelül 850 között a Tang uralkodók ténylegesen helyreállították a dinasztia hatalmát –, addig a birodalom egésze felett nem tudta visszaszerezni a teljes politikai ellenőrzést, amelyet az An Lushan-féle felkelést megelőzően gyakorolt.

An Lushan kivételesen nagy hatalmának az volt a magyarázata, hogy közvetlenül a felkelést megelőzően egyszerre három katonai körzetnek is a parancsnoka volt: a fanyanginak (a mai Peking környéke), a hedonginak (Shanxi tartomány) és a pingluinak

(Shandong tartomány). Közel 200 000 ember és 30 000 ló állt rendelkezésére azon a segítségen felül, amit szükség esetén a kelet-mongóliai és a dél-mandzsúriai nomád törzsektől kaphatott volna. A felkelés kirobbanásának legfontosabb okát, nevezetesen a katonai körzeteket irányító császári megbízottak *(jiedushi)* tényleges önállóságát nem számolták fel. Épp ellenkezőleg, a törvényes hatalom megsokszorozta a tartományokban a katonai körzetek számát, és növelte a *jiedushik* hatalmát annak érdekében, hogy szembe tudjanak szállni a lázadókkal. A Tang-kor végén a fontosabb és a kevésbé jelentős katonai körzetek száma 40 és 50 közé esett. Ez az intézmény az Öt dinasztia korában (907–960) is tovább élt, amikor is még mindig 30–40 ilyen körzet *(fanzhen)* létezett.

12. táblázat ❖ Kína tíz katonai körzete *(fanzhen)* a 740-es évek elején

Név	Székhely	Haderő: ember- és lóállomány	
Anxi	Kuqa (Tarim-medence)	24 000	2 700
Beiting	Besbalik (a mai Ürümqi közelében)	20 000	5 000
Hexi	Liangzhou (Közép-Gansu)	73 000	7 900
Shuofang	Lingzhou (a Sárga-folyó felső folyása)	64 700	13 300
Hedong	Taiyuan (Shaanxi tartomány)	55 000	14 800
Fanyang	Youzhou (a mai Peking környéke)	91 400	6 500
Pinglu	Yingzhou (Shandong tartomány)	37 500	5 500
Longyou	Shanzhou (Qinghai tartomány)	75 000	10 000
Jiannan	Chengdu (Sichuan tartomány)	30 900	2 000
Lingnan	Kanton	15 400	0

Noha a dinasztia bukásának és a birodalom széthullásának fő oka az a széles körű autonómia volt, amellyel a központi kormányzatnak kényszerűségből fel kellett ruháznia a császári megbízottakat, úgy tűnik, hogy ezt a folyamatot felgyorsította egy különös, „vándorló" felkelés.

Az Észak-Kínában pusztító éhínség miatt 874-ben Shandong, Henan és Jiangsu tartományok határvidékén rablóbandák szerveződtek. A rákövetkező évben két sócsempész személyében vezetőt választottak maguknak; Wang Xianzhit, akit 878-ban kivégeztek, miután átpártolt a Tang-csapatokhoz, valamint a felkelés névadóját, Huang Chaót. Délnyugat-Shandongból kiindulva a lázadó bandák végigjárták Kína minden fontosabb útvonalát, kirabolták a leggazdagabb városokat, s feldúltak mindent, ami csak az útjukba került. A Sárga-folyó partján fekvő településeket támadták meg először. 878-ban elhagyták a Luoyangtól délre eső területeket, s a Jangce középső folyása felé vették az útjukat. Miután elérték a Puoyang-tavat, bejárták Anhui és Zhejiang tartományt. Innen Fuzhou városába mentek, majd 879-ben elértek Kantonba, ahol lemészárolták a gazdag külföldi kereskedőket. Útjuk ezután Guangxi és Hunan tartományokba vezetett. Luoyangot 880 végén foglalták el. A felkelők 600 000 fős hadserege a következő évben ért Chang'an alá. A fővárost és környékét felégették, a lakosságot pedig kardélre hányták. Azt követően, hogy a császári csapatok – amelyek folytatták a lázadók által elkezdett fosztogatást – kiverték őket Chang'anból, Huang Chao öt nap múlva visszatért, s saját szavaival élve „vérfürdőt" rendezett a szerencsétlen sorsú városban. A Tang-dinasztia szolgálatában álló, sinizálódott türk hadvezér, Li Keyong (856–908) csapatainak, amelyekben shato türkök harcoltak, 883-ban már csak a romokat sikerült visszafoglalniuk. A dinasztia bukását kísérő zűrzava-

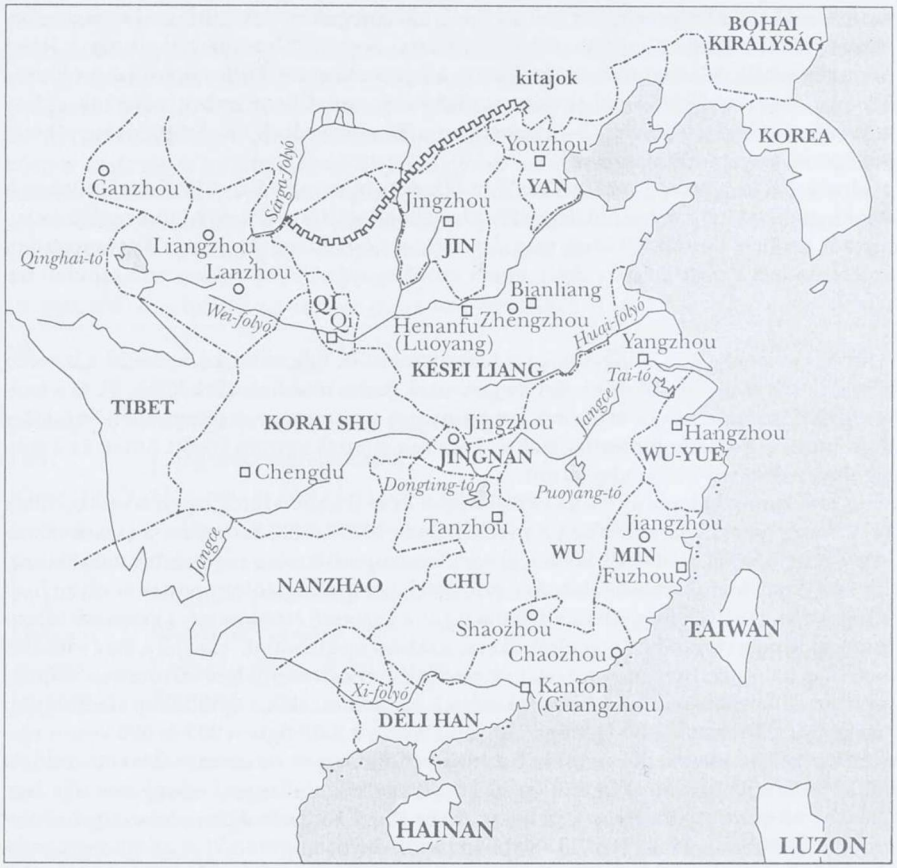
ros időszakban Li Keyong egyike volt azoknak, akik meg akarták kaparintani a császári hatalmat. Erőfeszítéseit annyiban siker koronázta, hogy 923-ban megalapította a Kései Tang-dinasztiát. A Tang uralkodók ekkorra a leghatalmasabb hadurak bábjaivá váltak, s 885 után, egy rövid időszaktól eltekintve, többé már nem Chang'anban székeltek, abban a hatalmas városban, amely a 7–8. században a Tang császárok dicsőségét és ragyogását jelképezte, hanem Luoyangban.

Huang Chao egykori alvezére, Zhu Wen (Zhu Quanzhong – 852–912), akit korábban a törvényes hatalom a maga oldalára állított, s aki elfoglalta a stratégiai fontosságú kelethenani Kaifeng városát, 907-ben megalapította a Kései Liang-dinasztiát. Dátumszerűen ez jelentette a Tang-dinasztia végét, amely azonban már 885-ben elvesztette minden hatalmát.

A hatalom új formája ❖ A Tang-dinasztia hanyatlásáért és bukásáért közvetlenül a katonai körzetek *(fanzhen)* élén álló császári megbízottak *(jiedushi)* voltak a felelősek; ők és a hadseregeik fosztották meg a központi kormányzatot a tartományok feletti ellenőrzéstől, s döntötték meg a Tang-dinasztiát azáltal, hogy felosztották egymás között Kínát. Ez a szétaprózottság közel egy évszázadig tartott.

Az első katonai megbízottak az előkelőségek és az írástudó réteg tagjai közül kerültek ki. A Wang Xianzhi- és a Huang Chao-féle felkelést (874–883) követően, a császári hatalom gyengülésével a katonai körzetekben megsemmisítették a régi közhivatalnoki osztályt. Egyfajta demokratikus választás útján, amelyhez gyakran folyamodnak az olyan hadseregekben, amelyek függetlenítették magukat a központi hatalomtól, a csapatok választották meg saját vezetőiket, s emelték őket a „császári megbízottak" rangjára. Ez a választás kizárólag a népszerűségen, a katonai rátermettségen és a személyes tekintélyen alapult; így a tartományokban olyan emberek kerültek hatalomra, akik a társadalom alacsonyabb rétegeiből származtak. Zhu Quanzhong (Zhu Wen), a Kaifengben 907 és 960 között egymást követő öt dinasztiából az elsőnek a megalapítója, egy tönkrement vidéki írástudó fia volt. Mezőgazdasági munkásként kezdte, majd egy kisebb katonai egység vezetője lett. Császári megbízotti kinevezését a Huang Chao elleni hadjáratokban véghezvitt haditetteinek köszönhette. Wang Jian, aki Sichuan tartományban hasított ki magának egy királyságnyi területet a birodalomból, mielőtt katonának állt volna, útonálló volt; a Wu-Yue Királyság (Dél-Jiangsu és Észak-Zhejiang) első uralkodója, Qian Liu, miután földönfutóvá vált, beállt a befolyásos hangzhoui családok magánhadseregének egyikébe; a Fujian tartományt uraló Wang fivérek pedig henani rablók voltak. Az egyik államalapító – a Jangce középső folyásánál fekvő Jiangnan állam feje – egykor rabszolgaként szolgált egy kaifengi kereskedőnél; egy másik, Ma Yin, Chu uralkodója pedig asztalosként kezdte, majd útonállásra adta a fejét. Li Keyong (856–908), a Kései Tang-dinasztia megalapítója, ahogy arra már korábban utaltunk, a shato türk csapatok vezetője volt, s a Huang Chao-féle felkelés idején állt a kínai császár szolgálatába.

Így tehát olyan új uralkodó osztály jött létre, amelyben nagyon elevenen éltek az üldöztetésben leélt időszakokban felvett szokások: a helyi hatalmasságok szoros kapcsolatban álltak hadvezéreikkel. Az útonállók és a lázadók körében szokás volt, hogy testvériséget fogadtak egymásnak. Ez a fajta eskü több kötelezettséggel járt, mint a vérrokonság. A Tang-kor végén a független hadseregekben az örökbefogadás gyakorlata is szokásban volt; az állam élén álló hadvezérek örökbe fogadott fiaiknak *(yier)* tekintették minisztereiket és alvezéreiket. Ezek a mesterséges kötelékek jelentették azt az erőt, amely szoros egységben tartotta az új hatalmak legszilárdabb támaszait jelentő magántestőrségeket és zsoldoshadseregeket. Az új államocskák, miután megsemmisítették az állami hivatalnokokat,

16. térkép ❖ Kína politikai széttagoltsága az Öt dinasztia korában (10. század)

szerte a birodalomban átvették a hatalmat a központi kormányzattól. A hadsereg irányításának összpontosulása az állam vezetőjének kezében végig jellemző volt az Öt dinasztia korára és a korai Song-korra. Ebből a szempontból töretlen az a fejlődési folyamat, amely a 9. század végi önálló katonai körzetek kialakulásától Kína újraegyesítéséig tartott, amelyet a Song-dinasztia hajtott végre: a Song Birodalom ugyanis közvetlenül a Tang-kor végi független kormányzóságokból nőtt ki.

13. táblázat ❖ A Tang Birodalom katonai körzetei; a katonai körzetek átalakulása királyságokká és birodalmakká

katonai körzet *(fanzhen)*	királyság *(guo)*	birodalom
Észak-Shanxi, 883	Jin, 895	Kései Tang, 923
Kelet-Henan és a Huai-folyó felső folyása, 883	Kései Liang, 901	Kései Liang, 907
Észak-Anhui és Észak-Jiangsu, 892	Wu, 902	Wu, 927
Észak-Hebei, 894	Yan, 909	Yan, 911
a Wei-folyó nyugati medencéje, 887	Qi, 901	Kései Tang, 923
Fujian tartomány, 896	Min, 909	Min, 945
Sichuan tartomány, 891	–	Korai Shu, 907
Hunan tartomány, 891	Chu, 907	–
Zhejiang tartomány, 898	Yue, 902	Wu-Yue, 907

A táblázatban szereplő évszámok azt mutatják, amikor a későbbi Öt dinasztia korának államai a 9. század végén ténylegesen elnyerték a függetlenségüket.

A függetlenedés első jele az volt, hogy a császári megbízottak maguk nevezték ki utódaikat – a császári udvar csak jóváhagyta a választást, s megpróbálta legalább a tekintélyével megerősíteni azt, ami ellen semmit sem tehetett –, majd a hatalmuk idővel örökletessé vált. Később, a 9–10. század fordulóján a függetlenné vált körzetek felvették a királyság *(guo)* nevet, s néhány év múltán uralkodóik nem haboztak elbitorolni a császári címet, s dinasztiákat alapítani. A Kaifengben egymást követő Öt dinasztia és az egykori Tang Birodalom további részein osztozó Tíz királyság között mindössze annyi volt a különbség, hogy a kaifengi székhelyű kormányzatok nagyobb területeket tartottak ellenőrzésük alatt Észak-Kínában, s hogy ezeket tartották a Tang-dinasztia legitim örököseinek.

A területek önállósága és gazdasági terjeszkedés a 10. században ❖ A Tang-dinasztia végén a központi hatalom gyengesége kedvezett az egyes vidékek önállósodási törekvéseinek: a katonai körzetekből kinövő királyságok többségének a határai ugyanis megegyeztek a természetes földrajzi egységek határaival. Ilyen volt például a Sichuan tartománybeli Shu, a Kanton környéki Déli Han, a Fujian tartománybeli Min, a Hunan tartománybeli Chu és a Zhejiang tartománybeli Wu-Yue. Függetlenségük lehetővé tette, hogy ezek a területek hangsúlyozzák saját természetes adottságaikat, hogy önállóan fejlesszék a gazdaságukat, s hogy kapcsolatba lépjenek a szomszédos országokkal. Néhány mai történész hajlamos a Sichuan tartománybeli brokátkészítők 993–995-ös felkelésében – amelyet Wang Xiaobo és Li Shun vezetett – olyan autonomista mozgalmat látni, amely igyekezett meghosszabbítani Sichuan gazdasági és politikai függetlenségét egy olyan időszakban, amikor a Song Birodalom éppen a tartomány elfoglalására készült: a Kaifeng környéki brokátgyártás ugyanis a lázadó mesteremberek megélhetését fenyegette. A Jangce völgyében és a tengerparti tartományok egyes részein a 8. században kezdődő gazdasági fellendülés, úgy tűnik, nem vesztett a lendületéből. A fujiani Min Királyság, amelyet a szárazföldi tartományok felől csak nehezen lehetett megközelíteni, a tengeri kapcsolatok fejlesztése és a Fujian, Zhejiang és Anhui tartományokban készített selyem és kerámia exportja révén jelentősen meggazdagodott. Kanton igazi felvirágzása a 10. század elejére esett. A changshai központú Chu Királyság megnövelte a selyem- és szövetgyártást, s jelentős jövedelmei származtak az északra exportált teából. Míg azonban Sichuan tartomány, a Jangce-völgy és a déli, tengerparti tartományok a prosperitás korszakába léptek, amely végigkísérte a

11., 12. és 13. századot, egészen a mongol hódításig (1273–1279), addig az északi részek sokat szenvedtek azoktól a háborúktól, amelyek 890 és 923 között pusztítottak ezeken a vidékeken. Chang'an romokban hevert, Luoyang pedig elnéptelenedett, így érthető, hogy 907-től a Tang-dinasztia helyébe lépő hatalmi csoportok miért tették át a székhelyüket keletebbre, közvetlenül a Nagy-csatorna torkolatához. Az északi vidékek hadseregei katonahiánnyal küzdöttek, s néha, tekintet nélkül a korukra, minden szolgálatra alkalmas férfit besoroztak. Gyakoriak voltak a szökések – hogy ezt megszüntessék, megbélyegezték az embereket –, ami egészen a 10. század végéig súlyos problémát jelentett. A töltések átvágásai miatt, amit azért tettek, hogy elárasszák az ellenséges csapatok által elfoglalt területeket, meggyengültek a Sárga-folyó gátjai. 931-ben át is szakadtak, ami hatalmas katasztrófát okozott. A kaifengi dinasztiák ingatag helyzetéhez és az általános bizonytalansághoz a Pekingtől északra elterülő vidékeken letelepedett mongol népcsoport, a kitajok támadásai is hozzájárultak.

Következtetés

Egy új világ hajnala ❖ Bizonyos új tényezők, amelyek a Tang-korban és annak végén jelentek meg, jelentős mértékben módosították a kínai világ arculatát. Az elkövetkező változásoknak már az első jelei alapján meg tudjuk rajzolni annak az új Kínának a „portréját", amely nagyban különbözött a 7. század Kínájától, s amely a középkortól az Észak társadalmi és politikai hagyományait, valamint a Hat dinasztia irodalmi és művészeti tradícióit kapta örökül.

Ezek az új tényezők lényegében véve a következők voltak:

1. A régi, északnyugati előkelő réteg hanyatlása és eltűnése, illetve, általánosabban fogalmazva, a 7–8. század uralkodó osztályainak a kiirtása. A Song-kor társadalma már az új emberek társadalma volt, akik semmiféle kapcsolatban nem álltak a Tang-kor első felének befolyásos előkelőségeivel és írástudói rétegével.

2. A hivatásos zsoldosseregek létrejötte, amelyek a 9–10. században felváltották a Qin- és a Han-kor óta létező hagyományos, sorozott hadseregeket. Így a politikai hatalom is új értelmezést nyert: az állam első emberét többé már nem azok a befolyásos családok támogatták, amelyek trónra ültették; az uralkodó ehelyett olyan elitcsapatokra támaszkodott, amelyek katonái hűségesek voltak hozzá.

3. Egy látszólag nem túlságosan nagy horderejű változás az adórendszerben, amelynek azonban valójában rendkívül fontos következményei voltak. Az ókor végétől kezdve az államnak leginkább az emberekre és azok munkaerejére volt szüksége, ami feltétlenül szükségessé tette a megművelhető földterületek felosztását és a magánbirtok megszüntetését. A 780-as Yang Yan-i reformok azonban, amelyeket a népesség elvándorlása és a lakosság ellenőrzésének nehézségei tettek szükségessé, azt eredményezték, hogy az állam figyelme a megművelt földterületek felé fordult, egy olyan, a tulajdonnal kapcsolatos új felfogást juttatva érvényre, amely szembehelyezkedett a hagyománnyal. A hatalom zsoldoshadseregek segítségét vette igénybe. Noha ez bizonyos politikai tényezőkkel magyarázható, az állampolgárok központi ellenőrzésének fent említett gyengülésével is összefüggésben volt.

4. A Közép-Ázsiába vezető utak használhatatlansága – ez volt a buddhista egyház hanyatlásának egyik legfőbb oka –, valamint a 10. század elejétől kezdve megújuló, korábban példa nélkül álló nomád fenyegetés, amely nagy, sinizálódott birodalmak létrejöttéhez vezetett. Az északi határok lezáródását az ország gazdasági és politikai súlypontjának gyors keletre és délkeletre húzódása követte. Ezt a jelenséget felgyorsította és hangsúlyo-

sabbá tette a Jangce alsó völgye mentén egyre markánsabb gazdasági fellendülés. Ellentétben a 7. század Kínájával, amely arccal Ázsia közepe felé fordult, a Tang-kor közepétől formálódó új Kína figyelme az óceánokra irányult.

5. A Jangce alsó völgyében fekvő városok felvirágzása, valamint a mezőgazdaság és az ipar fellendülése. Ennek hátterében három tényező állt: az öntözéses rizstermelés fejlődése; az új kereskedelmi utak (tea, só és az északi seregek takarmány- és gabonaellátmánya) kialakítása, amelyek révén szorosabbá vált a kapcsolat a Jangce-völgy, Sichuan tartomány és Észak-Kína között; illetve a pénzforgalom új módszereinek elterjedése (az átruházható letéti elismervények, amelyek a papírpénz ősei voltak). Az állami monopóliumok intézménye elősegítette egy új kereskedői réteg felemelkedését, amely azonban nem tudott kiszabadulni a politikai hatalom ellenőrzése alól.

6. Egy technikai újítás megjelenése – a szövegek és rajzok sokszorosítása a fametszés eljárásával –, amely, mivel így a tudás rövid időn belül az eddigieknél szélesebb körben vált elérhetővé, megnövelte az uralkodó osztályok társadalmi bázisát, s egy olyan népszerű irodalom megszületéséhez vezetett, amelyet többé már nem szájhagyomány útján, hanem írásban adtak tovább.

13. fejezet

NYITÁS A VILÁG FELÉ ÉS VISSZATÉRÉS A KLASSZIKUS HAGYOMÁNYOKHOZ

A 7–10. század szellemi életének története és ugyanezen korszak politikatörténete között figyelemre méltó párhuzam vonható. A középkori hagyományokat tovább ápoló Kínában a 7–8. század a buddhizmus és az „új típusú" verselés aranykora. Ez a korszak hű maradt a 3–6. században kialakult esztétikai elvekhez, ezért a történetírás kivételével, ahol korai próbálkozások történtek arra, hogy a szövegeket kritikai megjegyzésekkel lássák el, csak kevés újítással szolgált. Nyitott volt minden idegen hatás előtt, s maga is mély hatást gyakorolt Ázsia legnagyobb részére. Kína csillaga korábban soha nem ragyogott ilyen fényesen. De miután a 8. század közepén a kínai terjeszkedés megtorpant, az ország befelé fordult, ellenségessé vált az idegen kultúrákkal szemben, s visszatért a kínai hagyományok középkor előtti gyökereihez. Ekkor azonban ez még csupán tendencia volt, amely csak a kínai „reneszánsz" nagy korszakában, a 11. században vált meghatározóvá.

A középkori kultúra aranykora

A történetírás és a költészet ❖ Az Északi és Déli dinasztiák korának (4–6. század) hagyományai tovább éltek a Sui- és a Tang-korban, s egészen a 8. század közepéig meghatározók maradtak.

A mesterkélt prózai stílust, a párba állított kifejezéseiről és a választékosságáról ismert költészetet, amely a 6. században jött divatba a Jangce-völgyi birodalmakban, a Tang-kor elején még mindig művelték. Az irodalomkritika továbbra is a művek tisztán esztétikai méltatásán alapult. Erről tanúskodik az a fajta esztétikai érdeklődés, amely még mindig felfedezhető a legszebb irodalmi alkotásokat tartalmazó antológiában, a *Wenxuan*ban. Ehhez 658-ban Li Shan egy híres kommentárt írt, amelyet belevettek a 719-ben megjelent *Wuchenzhu wenxuan (Irodalmi válogatás és az öt kommentár)* című műbe. A *Lidai minghuaji (Megjegyzések az egyes korok nagy festőiről)* a Déli dinasztiák idején megjelent festészetkritikai művek hagyományait folytatta. Ebben a könyvben Zhang Yanyuan 371 festőről és kalligráfusról gyűjtötte össze kritikai észrevételeit, akik a Jin-kor és 841 között éltek.

A Tang-kor a klasszikus költészet aranykora volt, annak a „mértékes" verselésnek, amely ötvözte a szigorú szabályok szerint váltakozó hangsúlyokat és rímeket. Ennek a korszaknak a költészete abból a gazdag örökségből táplálkozott, amelyet az egyszerűségében megindító Han-kori lírától az utolsó Déli dinasztiák költőinek dekadens, túlcizellált költészetéig tartó hosszú korszak hagyományai testesítettek meg. Ugyanakkor a sztyeppék, a közép-ázsiai oázisok és a távoli civilizációk felé nyitott, társadalmi szempontból kevésbé megosztott Kínát friss áramlatok is átjárták, amelyek megújították a költői ihlet forrásait. Ellentétben a Déli dinasztiák korával, a költészet többé már nem az előkelőségek felső ré-

tegeinek a mellékfoglalkozása volt. A 7. század végétől kezdve a vizsgarendszer elősegítette egy új társadalmi réteg felemelkedését. A számunkra teljesen idegen, de az akkori kínai világ morális és gyakorlati tényeivel összhangban álló elképzelés, miszerint valaki csak abban az esetben válhat kiváló emberré, ha egy bizonyos szintű költészeti műveltségre szert tesz, a költészeti vizsgát a közhivatalnoki vizsgarendszer legmagasabbra értékelt feladatává tette. E követelmény bevezetése minden bizonnyal kapcsolatban állt a költészet rendkívüli fellendülésével a 7. és a 10. század között, de mindenképpen figyelembe kell vennünk a művészetet támogató császároknak – a híres Xuanzong császár (712–756) egy személyben volt költő, muzsikus és színész – és azoknak az énekes prostituáltaknak a fontos szerepét is, akiknek vendégköre a chang'ani előkelő ifjúságból és a hivatalnokvizsgákra jelentkezők közül került ki.

A Tang-kor legjobb költeményeinek nagy részét a 18. században összegyűjtötték és kiadták. Ez volt a *Quantangshi (Tang-kori költők teljes gyűjteménye* – 1705), amely 2300 költő 48 900 versét tartalmazza. A korszak kiemelkedő költői voltak többek között: Chen Zi'ang (661–702), Song Zhiwen (meghalt 710 körül) és Shen Quanqi (meghalt 713 körül), a Tang-dinasztia elején; Meng Haoran (689–740), Wang Changling (?–755), Wang Wei (701?–761), Li Bai (Li Taibo, 701–762), Gao Shi (?702–765) és Du Fu (712–770), a híres császárok, Xuanzong és Suzong uralkodása idején; Bai Juyi (772–846) és barátja, Yuan Zhen (779–831) a 8. század elején, amikor új költészeti irányzatok tűntek fel; s végül Du Mu (803–853) – akit, hogy megkülönböztessék híres elődjétől, Du Futól; „kis" Du néven ismertek –, Li Shangyin (812–859) és Wen Tingyun (812–870?). A fenti művészek mindegyike eredeti és egyéni stílusú költő volt, akik ugyanakkor visszatükrözik azokat a különböző korszakokat, amelyekben éltek.

A Klasszikusokkal foglalkozó tudományok helyzete a Sui- és a Tang-korban semmivel sem volt kedvezőbb, mint a Han-dinasztia bukásához vezető zűrzavaros időszakot követően. A Kong Yingda (574–648) és Yan Shigu (581–645) által írt, 653-ban megjelent *Wujing zhengyi (Az Öt klasszikus helyes értelmezése)* című munka tulajdonképpen nem más, mint Kong Anguónak (i. e. 2. század vége), Zheng Xuannek (127–200) és Du Yunek a *Zuozhuan*hoz és Wang Binek a *Yijing*hez írt korábbi kommentárjainak gyűjteménye. Egy másik kommentátíró, Lu Yuanlang (Lu Deming – kb. 581–630) elsősorban azokkal a művekkel foglalkozott, amelyek a 3–4. században a *Xuanxue* iskolában játszottak fontos szerepet; a *Daodejing*hez és a *Yijing*hez írt kommentárt.

Ugyanakkor a 7–8. században új irányzatok is megjelentek. A történetírás jelentős fejlődésen ment keresztül a Tang-kor elején, s egy olyan útra lépett, amelynek a veszélyeiről rövidesen szólni fogunk: az Északi dinasztiák (*Beishi* – 645) és a Déli dinasztiák (*Nanshi* – 659) történetén kívül, amelyeket Li Yanshou írt meg (életrajzi adatok ismeretlenek), a hivatalos történetírók csoportjai még további öt dinasztikus történeti művet állítottak össze: a *Suishu*nak *(A Sui-dinasztia könyve)* egyes részeit 622-ben és 656-ban, a *Liangshut (A Liang-dinasztia könyve)* és a *Chenshut (A Chen-dinasztia könyve)* körülbelül 629-ben, a *Zhoushut (Az Északi Zhou-dinasztia könyve)* 636-ban, a *Jinshut (A Jin-dinasztia könyve)* pedig 645-ben fejezték be. Ezeknek a gyűjteményeknek a megszokott fordulatokat gépiesen ismétlő stílusa, a hatalom, amellyel a hatóságok beleszólhattak megszerkesztésükbe, a tények elhallgatása és elferdítése, amire a hatalmon lévők kényszerítették a szerzőket, valamint a megjegyzések és a tartalmi rendezettség hiánya már a 8. század elején kiváltotta egy független szellemiségű író kritikáját. Liu Zhiji (661–721) 710-ben megjelent műve, a *Shitong (A történelem teljessége)*, a maga nemében az első ilyen könyv a világtörténelemben. Egy olyan irányzat kezdetét jelentette, amelynek lényege a történelem és a történetírás problémáinak kritikai vizsgálata volt. Ez az irányzat jelentős fejlődésen ment keresztül a

11. században, s később Zhang Xuechengnél (1738–1801) egy olyan történelemfilozófiában teljesedett ki, amely Vicót és Hegelt juttatja eszünkbe. Liu Zhiji előfutára volt a Song-kori történetíróknak és a 17–18. század filozófusainak: elvetett minden irracionális történelemértelmezést (például a dinasztiák cserélődése és a *wuxing*, tehát az öt alapvető erény egymásutánisága közötti kapcsolatot); igyekezett a történelmet csupán az emberi tényezőkre korlátozni; úgy vélte, hogy szükség van a különböző vidékek városairól, nemzetségeiről, valamint állat- és növényvilágáról szóló monográfiákra; fontosnak tartotta a szavakat pontosan úgy lejegyezni, ahogyan kimondták őket (mivel ezek magát az embert tükrözik vissza, s magukon viselik a beszélő személyiségének a jegyeit); kritikusan viszonyult a Klasszikusokhoz: elsőrendű fontosságot tulajdonított a tárgyilagosságnak; megpróbálta megtalálni a történelmi igazságok kritériumait.

Azzal egy időben, amikor egyértelművé váltak a kritikusabb szemléletmódnak ezen kezdeti megnyilvánulásai – s kétségtelenül velük összhangban – a történeti munkák egy új fajtája kezdett elterjedni. Ezek megfeleltek a kor igényeinek és az intézményrendszerek iránt újonnan támadt érdeklődésnek, ugyanakkor azokról a reakcióról is tanúskodnak, amelyeket a hivatalos történeti munkák sablonossága váltott ki. Az új művek olyan politikai és történelmi enciklopédiák, amelyek már nem maradtak a dinasztiák szabta hagyományos kereteken belül. Sokkal nagyobb időszakokat fogtak át, hogy nyomon tudják követni a változásokat, amelyek az évek során az intézményrendszerekben történtek. Ilyen mű volt például a *Zhengdian (A kormányzás intézményei* – 740), amelynek a szerzője Liu Zhiji fia, Liu Zhi volt, vagy Du You (732–812) híres enciklopédiája, a *Tongdian*, amely a politikai intézmények történetét tárgyalja az ókortól egészen 800-ig. Ez utóbbi műben utalás található a nagy mezopotámiai muszlim központra, al-Kūfára. Az első enciklopédiák szolgáltak mintául a Song-kor (11–13. század) nagy történelmi munkáihoz.

A kínai buddhizmus fénykora ❖ A Sui- és a Tang-kori Kína, a 6. század végétől a 9. század közepéig, a legtöbb ázsiai nép egyetemes vallásának számító buddhizmus legjelentősebb központja volt. Messzire terjedő befolyását Kína sokkal inkább köszönhette ennek a ténynek, mint azoknak a sikeres hadjáratoknak, amelyeket szerte Ázsiában vívott, Koreától Irániig. Japán és Korea számára a Tang-kori Kína a buddhizmus második „szülőhazája" volt. Közelebb feküdt, mint India, de emlékei, legendái, kolostorai, híres zarándokhelyei és kiváló mesterei ugyanolyan híresek voltak. Mañjuśrī *bodhisattva* többször is megjelent a Wutai-hegyen (Északkelet-Shanxi), az elefántján lovagló Puxian (Samantabhadra) pedig a Sichuan tartománybeli Emei-hegy ködös ormai között lakozott. A Sui- és Tang-korban a buddhizmus szervesen hozzátartozott a kínai világ civilizációjához, társadalmához és politikai rendszeréhez. A kolostorok olyan kultúra központjai voltak, amely egyszerre volt vallási és világi, kínai és buddhista. A művelt szerzetes – költő, festő és kalligráfus – mellett ott volt a vallásos, a buddhista filozófia iránt érdeklődő, koncentrációs gyakorlatokat folytató világi hívő, aki képes volt arra, hogy az egyes hittételekről vitába bocsátkozzék a kolostorok vagy a hegyi remetelakok papjaival.

Ekkor indult virágzásnak az a sajátosan kínai buddhizmus, amely a szövegértelmezés és a doktrínák terén számos újítással szolgált. Ez a volt az a korszak, amikor megalakultak azok a nagy iskolák, amelyek később tovább éltek Japánban, s amikor a buddhizmus az Indiából és a buddhista országokból érkező új hatásoknak és a számtalan új hagyománynak köszönhetően sok új elemmel gazdagodott Kínában.

A kínai buddhista szekták története rendkívül összetett, ezért részletes tárgyalásukra ebben a könyvben nem kerül sor. Azt azonban mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy ezek a közösségek viszonylag későn alakultak meg, ellentétben a hívek által megala-

pozott hagyományokkal, akik igyekeztek a szekta eredetét a lehető legkorábbi időpontra tenni. Itt most csak a legfontosabbakat említjük meg, amelyek közül egyesek nagyon sikeresnek bizonyultak, s befolyásuk a világi személyekre is kiterjedt, míg mások soha nem lépték át a vallási közösségek szűk kereteit. Ez utóbbiak közé tartozott az eklektikus *Tiantai* (egy északnyugat-zhejiangi hegy neve) szekta, amelyet egy Zhiyi nevű szerzetes (538–597) alapított. Ez a szekta úgy tartotta, hogy a *mahāyāna* irányzat különböző szútrái időrendi sorrendben vannak elrendezve, s ezeket mind más-más hallgatóságnak szánták; a buddhizmus legmélyebb lényegét megragadó szöveg pedig nem más, mint a híres szútra, a *Fahuajing (A jó törvény lótusza)*. Ilyen volt továbbá a *Huayan* iskola is, amelyet az „ékesség iskolájaként" ismertek. Egy chang'ani szogd családból származó szerzetes, Fazang (643–712) alapította, aki alapszövegének az *Avataṁsakasūtrát (Virágfüzér szútra,* kínaiul *Huayanjing*) választotta.

A *Jingtu* (Tisztaságos föld) szekta első pátriárkája Shandao (613–681) volt. Ez az irányzat két ok miatt volt sikeres: egyrészt annak a fejlődésnek köszönhetően, amelyen a népszerű Amitābha-kultusz ment keresztül a 6. század eleje, azaz Huiyuan kora óta, másrészt mert szertartásai rendkívül egyszerűek voltak: a Tiszta Földön történő újjászületésre tett ünnepélyes fogadalom, amely összekapcsolódott az Amitābha Buddha iránt megnyilvánuló hódolattal.

A 8. században kialakult, tipikusan kínai *Chan* (Elmélkedés iskolája – japán *zen*) egyike volt a leghosszabb életű szektáknak, s lelkes fogadtatásra talált a kínai írástudók köreiben. Ellentétben a kínai *chan* elnevezés alapjául szolgáló indiai *dhyānával*, ez az irányzat elvetette annak a hosszú, aszkétikus felkészülésnek a szükségességét, amely az egyre bonyolultabb koncentrációs gyakorlatok elsajátítása révén lehetővé tette a megvilágosodás elérését. Ez a tekintélyromboló, minden rendszerrel, dogmával, szent irattal és szertartással szemben ellenséges szekta, amelyet egy félig barbár származású kantoni szerzetes, Huineng (638–713) alapított valamikor a 8. század fordulóján, a hirtelen megvilágosodást hirdette. Annak érdekében, hogy a tudatot megszabadítsák a csapongó gondolatoktól és az én fogalmától, az Elmélkedés iskolájának módszerei közé tartozott a paradoxonok előadása, abszurd dolgokról való meditáció (ezeket *gong'an*nak nevezték), a kérdésre adott érthetetlen válaszok, az üvöltések, sőt néha még a botütések is.

Abban, hogy a Tang-kor a buddhizmus kelet-ázsiai történelmének egyik legragyogóbb korszaka volt, a zarándokok és fordítók szintén fontos szerepet játszottak. A 7. század két legjelentősebb zarándoklata Xuanzang (602–664) és Yijing (635–713) nevéhez fűződik.

Amikor 629-ben Xuanzang magányosan nekivágott a közép-ázsiai sivatagoknak, már a kínai fordításokból hozzáférhető buddhista filozófia egyik legnagyobb szaktekintélyének számított. Azzal a céllal indult útnak, hogy megszerezze a híres metafizikai értekezés, a *Yogācārabhūmiśastra (Jógamesterek földje*, kínaiul *Yuqie shidi lun)* egy példányát, s hogy kibővítse tudását és így képessé váljon a buddhizmus különböző irányzatai ellentmondásainak feloldására. Miután két évig élt Kāsmīrban, az ősbuddhizmus szent földjére, Magadhába érkezett (a bihāri Patnā és Gaya környéke), ahol öt évet töltött tanulással a híres nālandāi buddhista kolostorban, Rājagrha városa (a mai Rājgir) mellett. Ezt követően beutazta egész Indiát, és felkereste a legelismertebb tanítókat. Tökéletes szanszkrittudása – miután visszatért Kínába, 647-ben Kāmarūpa (a mai Assam környéki királyság) királya számára erre a nyelvre fordította le a *Daodejing*et –, a buddhista metafizika alapos ismerete és rendkívül hosszú és bonyolult értekezései révén azonban ekkorra már egyenrangú félnek bizonyult ezekkel a mesterekkel. 645-ben, tizenhat évnyi távollét után tért vissza Chang'anba, ahol egészen haláláig a kínai buddhizmus egész történetének legtermékenyebb fordítócsoportját vezette. A tizennyolc év során ő végezte el az összes fordítás egy-

negyedét (hat évszázad során 185 fordítócsoport összesen 5084 fejezetet fordított le szanszkritből kínaira, ebből 1338 fejezet fűződik Xuanzang nevéhez).

Egy évvel visszatérése után egyik tanítványa, Xuanzang úti feljegyzéseit felhasználva, *Datang xiyu ji (Értekezés a nagy Tang Birodalom nyugati szomszédairól)* címmel könyvet szerkesztett azokról az országokról, amelyeket a mester Közép-Ázsiától a Dekkán-fennsík déli részéig, Kábul környékétől Assamig meglátogatott. A mű bemutatja ezeknek a különböző területeknek az éghajlatát, termékeit, életmódját és szokásait, politikai berendezkedését és történelmét éppúgy, mint a buddhizmus helyzetét. Xuanzang életrajzában *(Daci'ensi sanzangfashi zhuan)*, amelyet közvetlenül a halála után kezdtek el írni, majd 688-ban átdolgoztak, még nagyobb teret szenteltek az utazásai részletes ismertetésének.

A 7. század másik híres zarándoka, Yijing 671-ben szállt fel egy iráni kereskedőhajóra azzal a szándékkal, hogy Indiába hajózzon. Miután rövid látogatást tett Śrī Vijaya városában, a Szumátra keleti partvidékén (a mai Palembang) található nagy buddhista központban, 673-ban partra szállt a Bengál-öbölben, Tāmraliptiben, a mai Calcutta közelében. Innen Magadhába ment, és a nālandāi kolostorban töltött közel tíz évet, ugyanazon a helyen, ahol harminc évvel korábban Xuanzang is tanult. 685-ben hagyta el Indiát, s ismét hajóra szállva visszatért Śrī Vijayába, ahol egészen 698-ig maradt, ekkor indult vissza Kínába. Luoyangban Wu Zetian császárnő személyesen fogadta őt. Yijing Śrī Vijayában írta meg két híres történeti munkáját, amelyek kéziratait 692-ben küldte el Kantonba. Az egyik, a *Nanhai jigui neifa zhuan (A déli tengerekről küldött jelentés a buddhizmusról)* a buddhizmus helyzetét mutatja be Indiában és Délkelet-Ázsiában, míg a másik azokról a kínai zarándokokról tartalmaz feljegyzéseket, akik a 7. században bejárták a buddhista országokat, *Datang xiyu qiufa gaoseng zhuan (Beszámoló azokról a jeles szerzetesekről, akik a hatalmas Tang-ház idején a Törvény keresésére indultak a Nyugati földekre)*.

Ezeken kívül csupán két másik zarándok útleírásai maradtak fenn a Tang-korból: a koreai származású Huichaóé, aki hajóval utazott Indiába, s 729-ben Közép-Ázsián keresztül tért vissza Kínába; és Wukongé, aki a mai Afganisztán északi részét és a Gangesz völgyét utazta be. Wukong 751-ben hagyta el Chang'ant, majd 790-ben, Kashgáron és Kuqán keresztül érkezett vissza a Mennyei Birodalomba.

A Kelet-Ázsiába vezető utak bezárulása, amelyek a tibetiek és az arabok ellenőrzése alá kerültek, illetve a vallási közösségek szétszóródása a 842–45-ös nagy kínai buddhistaüldözés idején, az indiai zarándoklatok számának csökkenését idézte elő. Az utolsó ilyen hivatalosan szervezett nagyobb utazásra 966-ban került sor, s több mint százötven szerzetes vett benne részt. A közép-ázsiai oázisokon keresztül utazva csak kevesen érkeztek meg Indiába (Gandhāra, Nepál és Magadha). 976-ban érkeztek vissza Kínába.

Xuanzang tanításain és fordításain keresztül – amint visszatért Chang'anba, 646 és 648 között lefordította a *Yogācārabhūmiśastra* nagy részét – megismertette Kínával a *Vijñānavāda* nevű ismeretelméleti irányzat rendkívül mély értelmű és kifinomult filozófiáját, amely szerint az érzékszerveken keresztül felfogott világ nem más, mint a tudat szüleménye. Ez az elmélet azonban, amely nagy hatással volt tanítványaira, és később Japánban is felbukkant, nem került ki a kolostorok falain túlra. Xuanzang, az Indiát kiválóan ismerő tudós és akkurátus filológus (ő dolgozta ki a fordítás rendkívül szigorú szabályrendszerét) a kínai buddhizmus történetének kiemelkedő személyisége; az egyetlen kínai, akinek sikerült a buddhista filozófia egészét teljes mélységében és összetettségében elsajátítania.

A buddhizmus ezoterikus irányzatának, a tantrizmusnak a megjelenése sokkal nagyobb hatással volt a Tang-kor kultúrájára. Ez a mágikus varázsigéken és rajzolatokon alapuló irányzat leginkább abban, a már letisztult formájában ismert, amelyet a szimbólumhoz kötődő spekulatív bölcselettel kapcsolnak össze, s valószínűleg jelentős fejlődésen

ment keresztül Indiában a 7. századtól. A tantrizmus mesterei ekkoriban Nālandában tanítottak. Tanításuk gyorsan elterjedt Ceylonon és Délkelet-Ázsiában, majd rövidesen megérkezett Kínába és Tibetbe is. A kínaira fordított tantrista szövegek száma a 8. században ugrásszerűen megnőtt. A leghíresebb fordítónak és tanítónak, Amoghavajrának (kínai neve Bukong – 705–774) két indiai mestere is volt, akik 716-ban és 719-ben érkeztek Kínába. A valószínűleg Ceylonról származó Amoghavajra Kínában töltötte ifjúkorát, majd 741 és 746 között visszatért a szigetre. 756-tól kezdve számos tantrista szöveget fordított le kínaira Chang'anban, s a császári udvarban is nagy sikere volt.

A tantrizmus volt az utolsó irányzat, amellyel az indiai buddhizmus hozzátett valamit a kínai kultúrához, rövidesen ugyanis olyan horderejű változások történtek, amelyek új irányt szabtak a kínai világ fejlődésének, s a nagy kolostori közösségek hanyatlásához vezettek. A tantrizmussal véget ért az a hosszú korszak, amelyre az „indianizálódott" vidékek és Kína intenzív kapcsolata volt a jellemző. Így Amoghavajra 774-ben bekövetkezett halála egyúttal a kínai középkor végét is szimbolizálta.

Az indiai és a kínai civilizációk kapcsolata egyébként nem korlátozódott csupán a buddhizmusra, bármilyen gyümölcsöző és változatos volt is ez a kultúrterület. India világi tudása szintén eljutott Kínába. Tudomásunk van arról, hogy a Tang-kor első felében az indiai világból érkezett tudósok fordultak meg Luoyangban és Chang'anban, s úgy tűnik, hogy a 7–8. században igen elterjedtek voltak a csillagászattal, asztrológiával, matematikával és orvoslással foglalkozó „brahmanikus" szövegek fordításai. Mindez azonban fordítva is igaz, például a kínai matematika szintén hatott az indiai matematikára.

Idegen hatások

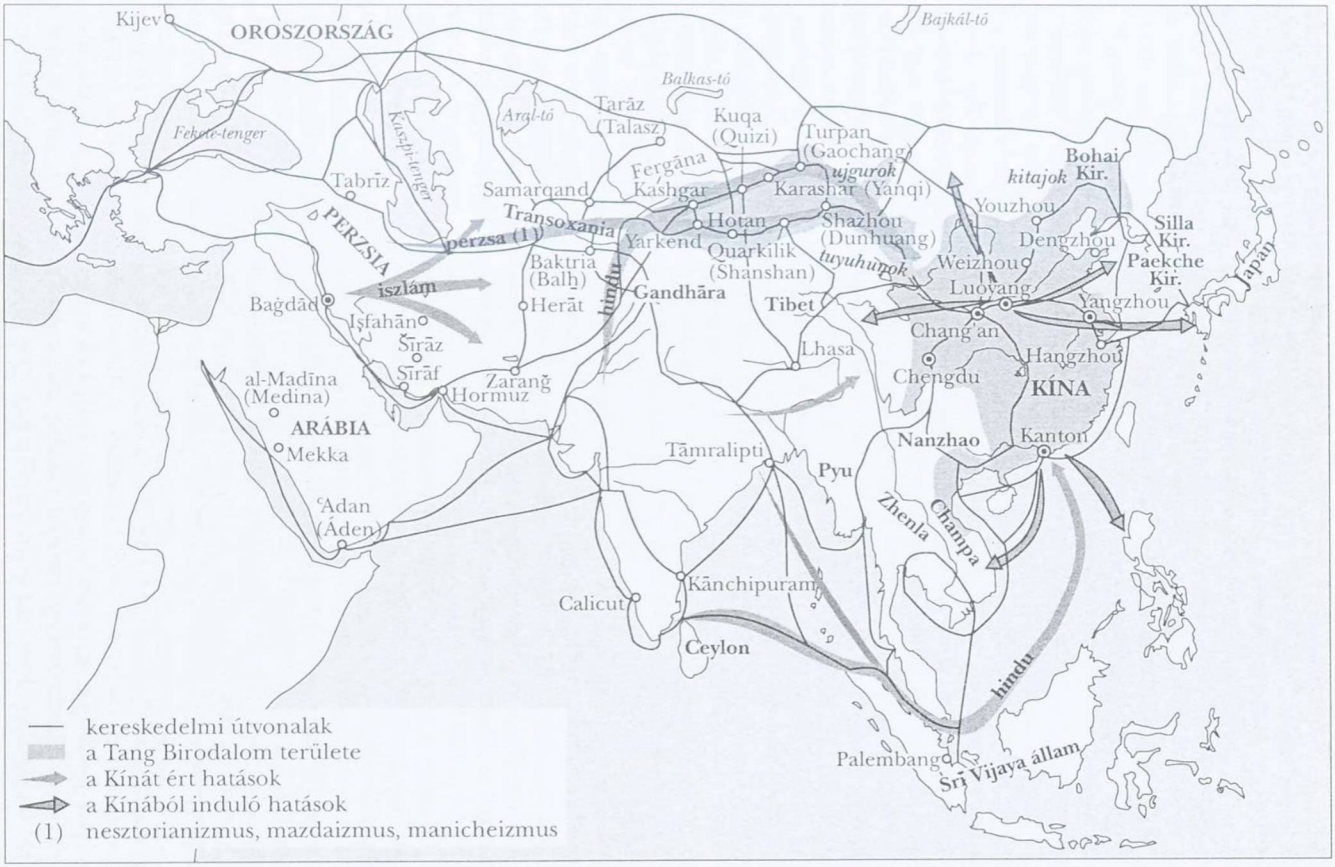
A Tang-kor első felében a társadalom felső rétegeiben rendkívül népszerű volt minden, ami a „barbár" világból származott – a táncok, a zene, a különböző játékok, a konyhaművészet, az öltözködés, az építészeti stílusok és így tovább. Igaz, hogy a sztyeppeöv és Közép-Ázsia befolyása már régen, egészen a Han-kor óta érezhető volt Észak-Kínában, a Wei- és a Sárga-folyó völgyének kapcsolatai Mongóliával, a Tarim-medencével és a Pamíron túli területekkel mégis csak a 7. század nagy hódító hadjáratait követően váltak szorossá. A követjárásoknak, a hódolati adót szállító küldöttségeknek, a vallási missziónak, a kereskedőkaravánoknak és a zarándokok csoportjainak köszönhetően ezek a területek sokkal gyakrabban érintkeztek egymással. Nagy külföldi kolóniák jöttek létre Gansu, Shaanxi és Henan tartományok jelentős kereskedelmi központjaiban, a Nagy-csatorna mentén és Kantonban; számuk még nagyobb volt, mint a Han császárok idején. Kijelenthetjük tehát, hogy ebben az időszakban a kínai civilizáció kozmopolita civilizáció volt. A főváros, Chang'an a különböző ázsiai népek – türkök, ujgurok, tibetiek, koreaiak, a Hotanból és Kuqából származó népek, szogdok, kāsmīrok, perzsák, arabok, indiaiak és szingalézek – találkozóhelye volt. A 7–8. századi festmények és sírszobrocskák magukon viselik a nyomát annak az érdeklődésnek, amelyet Kína tanúsított a legtávolabbi vidékekről érkező idegenek iránt, akiknek rendszerint sötét arcbőrük és előreugró orruk volt. A finom iróniával áthatott, kissé karikaturisztikus festmények és szobrocskák rendkívül életszerűen ábrázolják az idegeneket. A külföldiek áradata, a távoli kultúrák sajátosságai, az egzotikus áruk (rabszolgák, állatok, növények, ételek, parfümök, gyógyszerek, szövetek és ékszerek) elkerülhetetlenül hatással voltak a korszak érzékenységére, s új elemekkel gazdagították a Tang-kor civilizációját. Így formálhatta át az Indiából és Közép-Ázsiából származó tánc és zene a kínai társadalom ízlésvilágát. Az indiai zene kezdetben Közép-Ázsián

(Kuqa), majd később Kambodzsán és a Champa Királyságon keresztül jutott el Kínába. Néhány motívuma a japán udvari zenében is megőrződött. A felsőbb osztályok mindent kedvezően fogadtak, ami Közép-Ázsia felől érkezett – Turpan, Kashgar, Buhārā, de elsősorban Kuqa zenéjét és táncait. A Gansu tartománybeli kereskedővárosban, Liangzhouban (Wuwei), amely, úgy tűnik, fontos szerepet játszott az indoiráni és a közép-ázsiai hatások kínai elterjesztésében, a kuqai és a kínai zene sajátságos ötvözetéből egy rendkívül népszerű irányzat jött létre.

Az iráni civilizáció hatása ❖ Az indiai és a perzsa világ egymást gazdagító két nagy civilizációjának keveredése az Afganisztántól az Amu-Darja völgyéig és a Tarim-medencéig elnyúló terület egészére jellemző volt. Közép-Ázsia és Észak-Kína legaktívabb kereskedői Samarqandból (Kang), Maymarġból (Mi), Kišből (Shi) és Buhārāból (An) származtak. Nyelvük a szogd volt, egy kelet-iráni dialektus, amelyet minden karavánút mentén beszéltek az Amu-Darja völgyétől a Wei-folyó völgyéig. Ez a nyelv a kommunikáció alapvető eszközének számított Közép-Ázsiában. Mivel a karavánutak továbbindultak Buhārāból Mervbe és Balhből Herātba, nem meglepő, hogy az iráni kultúra elemei meglehetősen széles körben elterjedtek Kínában. A Pamíron túli területekre benyomulva a Tang császárok szükségesnek érezték, hogy beavatkozzanak az iráni belpolitikába. A legkorábbi feljegyzés egy Chang'anba látogató sāsānid perzsa követségről, 638-ból származik. A 642-ben kezdődő arab támadások nyomán szorosabbá váltak a kapcsolatok az iráni udvar és Gaozong császár között. Még a távoli Bizáncban is azt fontolgatták, hogy szövetségre lépnek Kínával: a források arról számolnak be, hogy 643-ban bizánci küldöttség járt Chang'anban. 661-ben Peros, az utolsó sāsānid uralkodó, aki Tohārában (Balh környékén) keresett menedéket, azt követelte Kínától, hogy az nyújtson segítséget az arabok támadásaival szemben. A kínaiak már a következő évben hadjáratot szerveztek. Csapataik egészen a Tigris partján fekvő Ktesiphónig nyomultak előre, s Perost visszahelyezték a hatalomba. A szerencsétlen sorsú uralkodó azonban ismét menekülni kényszerült. 674-ben érkezett Chang'anba, ahol Gaozong császár fényűző fogadtatásban részesítette, s tiszti rangot ajánlott fel neki a palotaőrségben. Peros 674-ben újból elindult nyugatra, de 708-ban ismét csak visszatért Chang'anba, s itt is halt meg röviddel a megérkezése után.

Az iráni hatás jól nyomon követhető a 7–8. századi kínai művészetben és kézművességben. Például ebben az időszakban terjedt el az arany- és ezüsttárgyak kalapálásának és csiszolásának egy olyan új módszere, amely Perzsiából származott. A lovaspóló, amely valószínűleg szintén perzsa eredetű játék, a kínai uralkodó osztályok egyik kedvenc időtöltésévé vált. Az iráni befolyás azonban legmarkánsabban a vallási életben éreztette a hatását. Új, idegen kultuszok jelentek meg Gansu tartomány városaiban, Chang'anban és Luoyangban.

A nesztoriánus kereszténység, amely az 5. és 6. század során terjedt el a Sāsānid Birodalomban, előbb Herātban és Balhban tűnt fel, majd később beszivárgott a mai Xinjiang tartomány nyugati részén fekvő oázisokba. A Gansu tartománybeli kereskedővárosokba és a Wei-folyó völgyébe valószínűleg röviddel azok után a nagyszabású hadjáratok után érkezett meg, amelyek megnyitották a Közép-Ázsiából Kínába vezető utakat. A 781-ben, Chang'an Yining nevű kerületében felállított híres, szír és kínai nyelvű sztélé – amelynek a felfedezése 1625-ben óriási szenzációt keltett a jezsuita misszionáriusok körében – a Kínában akkoriban igen gyakori evangelizáció történetét meséli el. A Bibliát 631-ben hozta el Kínába egy perzsa, akit a kínaiak Aluoben néven ismertek. Hét évvel később a Tang-udvar engedélyezte az evangéliumok hirdetését és a keresztény egyház megalapítását. Az új vallás, amely Wu Zetian (690–705) uralkodása alatt ki volt szolgáltatva a buddhisták rossz-

17. térkép ❖ A Tang Birodalmat ért külső hatások és az ázsiai Tang-befolyás

indulatának, Xuanzong (712–756) császár idején ismét visszanyerte az uralkodó támogatását. Tantételeiben, liturgiáiban és szókincsében erőteljesen érvényesültek az iráni hatások. A Kínában „a perzsiai szent szövegek vallásaként" *(bosi jingjiao)*, „a nagy Qin vallásaként" – amely ennek a Bizáncban, 431-ben megtartott efezoszi zsinat által kiátkozott eretnek mozgalomnak az eredetére utal – illetve a „fény vallásaként" *(jingjiao)* ismert nesztorianizmusnak azonban alig maradt ideje arra, hogy híveket toborozzon Kelet-Ázsiában. A 842–45-ös nagy vallásüldözés idején betiltották, s úgy tűnik, ezt követően teljesen eltűnt. Hívei elsősorban a szogd kereskedők és a nyugati türkök közül kerültek ki (az evangéliumokat szogd és türk nyelvre is lefordították). Később a Balkas-tótól délre, a Csou-folyó völgyében élő kereit mongolok és az ordoszi onogutok körében is követőkre talált. A mongol korban ez a sztyeppei kereszténység volt az alapja a János pap keresztény királyságáról szóló középkori legendáknak. A mongolok megpróbálták ismét elterjeszteni Kínában – a Yuan-korban nesztoriánus templomok épültek a Jangce alsó folyása mentén Zhenjiangban és Yangzhouban, valamint Hangzhouban –, de ez a kísérlet sikertelennek bizonyult.

Egy másik, szintén Iránból származó vallás, a manicheizmus *(monijiao)* sokkal nagyobb hatást gyakorolt Kínára. Ennek a vallásnak a gyakorlását 694-ben engedélyezte Wu Zetian császárnő. Úgy tűnik, hogy a manicheizmus komoly támogatottságra talált az ujgurok körében. Az ujgurok letelepedett türkök voltak, akik a 8. század közepétől a politikai és gazdasági életben meghatározó szerepet játszottak Turpanban, illetve Gansu és Shaanxi tartományokban. A manicheista papok elsősorban az asztrológia és a csillagászat terén tűntek ki. Ők voltak azok, akik először ismertették meg Kínával a hétnek a Naphoz, a Holdhoz és az öt bolygóhoz társított napjait. A kínai hagyományban, hűen ahhoz, hogy a teret és az időt négy, illetve öt részre osztották fel, egy hét tíz napból állt. A többi idegen valláshoz hasonlóan, a 9. század közepén betiltott manicheizmus furcsa módon a 11–12. században ismét feltűnt Fujian és Zhejiang tartományok partvidékén, sőt belső területein is, időközben azonban összeolvadt egy sor buddhista és részben taoista hagyománnyal. Ez az egyedülálló kultusz titkos társaságokat hívott életre ezeken a vidékeken, amelyek fellázadtak a fennálló hatalom ellen. Az is elképzelhető, hogy a manicheizmus egészen a 14. századig tovább élt Kínában: a Ming-dinasztia (1368–1644) alapítója ugyanis talán éppen a mongol kor titkos társaságaiban ápolt manicheista hagyományok emlékének a hatására választotta a *ming* (fény) nevet.

A Zarathustra személyéhez kötődő mazdaizmus, amely az arab hódítást követően teljesen eltűnt Iránból, valószínűleg a 6. század második felében, az Északi Zhou- és az Északi Qi-dinasztiák idején terjedt el Észak-Kínában. A Sui és a Tang császárok terjeszkedő politikája minden bizonnyal megnövelte a tűzimádó vallás híveinek a számát; a 7. században mazdaista templomok emelkedtek Dunhuangban (Shazhou), Wuweiben (Liangzhou), Chang'anban (ezt a templomot 631-ben alapították) és Luoyangban. Bár a wuwei és luoyangi mazdaista mágusok, úgy tűnik, egy időben bizonyos sikereket értek el a jóslataikkal, a mazdaizmusnak, amelyet a 11–13. században a kínaiak a tűzisten vallásaként *(xianjiao)* emlegettek, alig néhány emléke maradt fenn.

Kína és az iszlám a 7–9. században ❖ A kínai és az iszlám világ az eurázsiai kontinens két meghatározó civilizációja volt a 7–13. században. A Tang-dinasztia közép-ázsiai és transoxaniai terjeszkedése egybeesett a nagy arab hódítások korával, amelyek az Iszlám Birodalom határait Európában Spanyolországig, Ázsiában pedig Turkesztánig tolták ki. A szárazföld felé forduló, harcias Tang uralkodók és a tengerész, kereskedő Song császárok állama, illetve a korabeli Umayyād és ᶜAbbāsid Birodalom az eurázsiai történelem ugyanazon korszakához tartoztak, sőt úgy tűnik, hogy Kelet-Ázsia és az iszlám világ fejlődése

ugyanazt az utat járta be. A katonai hódítások utat nyitottak a kereskedelem, az irodalom, a tudományok és a technológiai vívmányok előtt egy olyan világban, amelyre a városok gyors növekedése volt a jellemző. Kína és az iszlám világ szintén egyszerre tapasztalta meg a mongol hódítás borzalmait: 1258-ban Hülegü kán (1218–1265) csapatainak kezére került Baġdād, 1276-ban pedig Bajan (1236–1294) elfoglalta a Déli Song Birodalom fővárosát, Hangzhout.

A kínai és iszlám világ kapcsolatainak a kezdete a Tang-korba nyúlik vissza, s ezek a kapcsolatok egészen a mongol korig tartottak (11–14. század), amikor Dzsingisz kán utódai hatalmas világbirodalmat hoztak létre.

A két birodalom először akkor került érintkezésbe egymással, amikor körülbelül 650 és 750 között az arabok meghódították a Mezopotámia és Balkas-tó közötti vidékeket. Közép-Ázsiában a Tang-dinasztia külpolitikájának egyetlen célja volt: megállítani a győzedelmesen előrenyomuló arab seregeket. Az Umayyād Birodalom hódításainak áldozatul esett államokkal kötött különböző szövetségekkel azonban Kína nem tudott gátat szabni az arabok terjeszkedésének, akik 642 és 652 között meghódították a Sāsānid Birodalmat, majd 704-től egymás után foglalták el Transoxania oázisait, a rákövetkező években pedig Hwārazm, Fergāna és Kashgar került arab kézre. A kínaiak 745–751-es ellenhadjáratát a Balkas-tótól délre vívott híres ṭarāzi (talaszi) csatában állították meg. Ez a vereség tizennyolc vagy tizenkilenc évvel Martell Károlynak az arabok felett, Poitiers mellett elért győzelme után a kínaiak transoxaniai és kashgári terjeszkedési törekvéseinek a végét jelentette. Az a mély válság, amelybe az An Lushan-féle lázadás (755–763) taszította az országot, felgyorsította a kínai befolyás gyengülését a Pamír mindkét oldalán.

A kínai–iszlám kapcsolatok lehetővé tették, hogy bizonyos kelet-ázsiai technológiák meghonosodjanak az iszlám világban, majd innen kiindulva Európában is. A legjobb példa erre a papír. A papírkészítés eljárásai, amelyeket Kínában az i. e. 1. század óta fejlesztettek és tökéletesítettek, Samarqandból jutottak el Baġdādba és Damaszkuszba, majd innen tovább Egyiptomba és Maġribba, végül a 10–11. században a muzulmán Spanyolországba. Itáliában először a 13. század végén készítettek papírt. Ha ez a technológia, amelyet tizenkét évszázaddal korábban találtak fel Észak-Kínában, nem teszi meg ezt a hosszú utat, akkor a Nyugat nem ismerhette volna meg a nyomtatást, s nem léphetett volna át a modern időkbe. A hagyomány szerint azok a rabok tanították meg az araboknak a papírkészítés titkait, akiket a ṭarāzi (talaszi) csatában ejtettek foglyul 751-ben. Valójában azonban a kínai civilizáció hatása már a 8. század közepe előtt is érződött Transoxaniában és Perzsiában; az arab hódítás idején már éltek kínai papírkészítők, takácsok, aranyművesek és festők al-Kūfában és Samarqandban.

A kínai seregek és az arab lovasság transoxaniai és a Balkas-tótól délre elterülő vidékekre kiterjedő csatározásai nem gátolták meg a kínaiak és az arabok diplomáciai kapcsolatainak kiépítését: 756-ban az arabok egy valószínűleg perzsákból és irakiakból álló csoportot küldtek Gansu tartományba, hogy segítséget nyújtsanak Suzong császárnak az An Lushan-féle lázadás leverésében. Alig tizenöt évvel később, a Tang és az ʿAbbāsid uralkodó szövetséget kötött a Közép-Ázsiában terjeszkedő Tibeti Birodalom ellen. Maga Hārūn ar-Rašīd kalifa (766–809) is küldött követséget Kínába, amely 798-ban érkezett Chang'anba.

A Közép-Ázsián keresztül zajló diplomáciai tevékenység egybeesett az iszlám világ Kelet-Ázsia felé irányuló indiai-óceáni terjeszkedésével, amely 762-ben, Baġdād megalapítása után kezdődött. Az arab hajók azt követően indultak meg a Perzsa-öbölben fekvő Šīrāzból és al-Baṣrából India, a Malaka-szoros és Dél-Kína felé, miután a birodalom fővárosát Damaszkuszból Baġdādba tették át. Az Indiai-óceán és a kínai partvidék közötti ke-

reskedelem elsősorban a luxuscikkekre terjedt ki: az odaúton elefántcsontot, tömjént, rinocéroszszarvat, rezet és fekete rabszolgákat szállítottak a hajók, visszafelé pedig selymet, fűszereket és porcelánt – ezek nagy részét Fujian tartományban állították elő.

A 8. század közepén Kantonban – az arab kereskedőknek Hanfū –, ebben a forgalmas kínai kikötővárosban, amelynek a környékét még mindig az őslakos törzsek népesítették be, a lakosság (amely körülbelül 200 000 fő volt) egy bizonyos részét az idegen, „sötét" arcú kereskedők alkották: malájok (kunlun), irániak (bosi, de lehetséges, hogy ez az elnevezés egy délkelet-ázsiai államot takart), bráhminok, azaz indiai kereskedők (poluomen), chamok Vietnam keleti partvidékéről, vietnamiak, khmerek és szumátraiak. Az ortodox és síita muszlimok saját mecsetet emeltek a külföldiek negyedében a Gyöngy-folyó déli partján. A külföldiek kantoni jelenlétének legrégebbi bizonyítéka, a 851-re datált *Aḫbār aṣ-Ṣīn wal-Hind (Beszámoló Indiáról és Kínáról)*, amelyet egy Sulaymān nevű kereskedőnek tulajdonítottak, szintén egy muszlim nevéhez kötődik.

758-ban iráni és arab kalózok, akik valószínűleg a Hainan-sziget egyik kikötőjében építették fel a bázisukat, kifosztották Kantont. Ez a támadás, valamint az eunuchok kapzsisága, akiket a „kereskedelmi hajók megbízottjának" *(shibosi)* posztjára neveztek ki, azt eredményezte, hogy a kereskedelem részben áttevődött Észak-Vietnamba és a fujiani határ közelébe, Chaozhou vidékére. Sulaymān beszámolója azonban már egy olyan időszakban íródott, amikor az igazságosabb közigazgatási gyakorlat nyomán – a 9. századtól kezdődően – a kereskedelem ismét fellendült Kantonban. A várost 879-ben Huang Chao seregei dúlták fel. Néhány évvel korábban al-Baṣrában fellázadtak a fekete rabszolgák. 977-ben pedig földrengés döntötte romba Šīrāzt. A fenti tényezők miatt a kereskedelem ismét visszaesett a Perzsa-öböl és Kína legnagyobb trópusi kikötője között. A Song-korban és a mongol hódítást követően, a 11–14. században nem Kanton volt a legforgalmasabb dél-kínai kikötő. Helyét a Fujian tartománybeli Quanzhou vette át, amelyet az arab kereskedők Zaytūnnak neveztek.

A Tang-kori civilizáció elterjedése

A kínaiak 7–8. századi ázsiai hódításainak következtében a birodalommal szomszédos vidékeken, Közép-Ázsiában, Tibetben, Transoxaniában, Koreában, Japánban és Délkelet-Ázsia országaiban mindenütt megerősödött a Tang-civilizáció befolyása. A kínai kultúra bizonyos elemei megjelentek az Orhon-folyónál élő türköknél (például a naptár és a tizenkét állatöv). A türk nyelv mind a mai napig megtartotta azokat a szavakat, amelyeket ebben az időszakban vett át a kínaiból. A türk és ujgur kánokhoz vagy a tibeti btsan-pókhoz (uralkodókhoz) feleségül adott kínai hercegnők révén a Klasszikusok eljutottak a nomádok sátraiba és Lhasa kőpalotáiba. A 7. század közepe előtt néhány évvel a Tang-udvar és a tibeti uralkodócsalád szövetséget kötött egymással – az első kínai hercegnő, akit egy tibeti btsan-póhoz adtak feleségül, 641-ben érkezett Lhasába. A házasság révén megnyílt az út Tibet felé, s ezután a kínai zarándokok már a tibeti fővároson és Nepálon keresztül juthattak a buddhizmus szent helyeire. Ezen az útvonalon érkezett meg Indiába 651-ben Xuanzhao, s a 7. század második felében Xuantai, de biztos, hogy sok más zarándok is, akik neve feledésbe merült, ezt az utat választotta. Furcsa módon a buddhizmus először nem a közelebb fekvő India, hanem Kína felől jutott el Tibetbe a 8. század második felében.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a Tang Birodalom az Ázsia-szerte kivívott óriási tekintélyét részben annak köszönhette, hogy hatalmas kolostorai, híres zarándokai

és a Tan kiváló mesterei révén Kína egyike volt a buddhizmus legjelentősebb központjainak. Nem kétséges azonban, hogy a buddhizmust és más idegen kultuszokat pártfogoló Tang uralkodók támogatása mögött gyakran politikai megfontolások álltak.

A kínai kultúra hatása Japánban ❖ Japánban, mindvégig a Tang-kor során, különösen erős volt a kínai civilizáció befolyása. Már a 7. század első néhány évében a politikai hatalom centralizációjának hirtelen felerősödését eredményezte, ami viszont felgyorsította a kínai kultúra vívmányainak az átvételét.

Nem kétséges, hogy a kínai civilizáció mindig jelen volt a Japán-szigeteken, elsősorban Kyūshūn. A kis japán fejedelemségek már a Han-korban kapcsolatba léptek a Mennyei Birodalommal, amikor az tartományokat hozott létre a Koreai-félszigeten. Ezeket a kapcsolatokat azután is fenntartották az észak-kínai és a Jangce-völgyi birodalmakkal, hogy a 4. században a félszigeten megalakult a három koreai királyság. A kínaiak tekintélye Kelet-Ázsiában azonban soha nem volt olyan nagy, mint a 7–8. században, s Japánban a kínai befolyás soha nem volt olyan általános és mélyreható, mint a Tang-korban. Az egymást követő hullámokban érkező kulturális hatás, először 602-től 622-ig, majd 646-tól 671-ig, az élet minden területére kiterjedt – a politikai és közigazgatási intézményekre, a nyelvre, az irodalomra, a technológiára és a vallásra. Japán egy csapásra a kínai civilizáció földjévé vált.

A Nara- (710–784) és a Heian-korszakban (794–1068) többé már nem beszélhetünk spontán átvételről, hanem az utánzás tudatos és szisztematikus politikájáról. A külső támadásokkal szemben jobban védett Japán így mind a mai napig képes volt megőrizni számos olyan kínai hagyományt, amelyek eredete a Tang-korba nyúlik vissza.

A 701-ben kiadott *Taihō törvénykönyv*, és számos más, a 8. században összeállított jogi és közigazgatási munka döntően a *Tang törvénykönyv* és a korabeli kínai jogrend alapján készült. A két új főváros, a 710-ben alapított Nara (Heijō) és a 793-ban alapított Heian (Kyōto) Chang'an tervei alapján épült. Az első hivatalos japán történeti munkák a *Kojiki* (*Régi dalok feljegyzései* – 712) és a *Nihonshoki* (*Japán krónikája* – 720) összeállításakor szintén a kínai dinasztikus történeti művek alapelveit vették figyelembe. A jelentősebb Japán buddhista iskolák (jōdo, tendai, shingon, zen és így tovább) kivétel nélkül mind Tang-kori kínai buddhista irányzatok japán oldalágai. Ezeknek az iskoláknak a doktrínáit és szent szövegeit japán, ritkább esetben kínai szerzetesek hozták el a szigetországba. Ilyen kínai volt például Jianzhen (688–763) az orvoslásban járatos, a Jiangsu tartománybeli Yangzhouból származó barát, aki négy másik kínai szerzetestársával együtt 753-ban érkezett Japánba, s Narában hunyt el 763-ban.

Számos japán szerzetes zarándokolt el Kínába, hogy a Tan leghíresebb mestereitől tanuljon, s hogy felkeresse a nevezetes buddhista központokat és szent helyeket (például Chang'ant, Luoyangot és a Shanxi tartománybeli Wutai-hegyet). Az egyik leghíresebb szerzetes Gembō (?–746) volt, aki egy küldöttség élén 716-ban indult el Chang'anba, ahonnan tizennyolc évi távollét után, ötezer, kínaira fordított buddhista szöveggel és különböző kegytárgyakkal tért vissza. A híres zarándokok közé sorolható még Kūkai (Kōbō daishi – 774–835), a shingon szekta ünnepelt megalapítója. Kūkai, Saichō (Dengyō daishi) (767–822) társaságában, utazgatott Kínában 804 és 806 között. Saichō 805-ben tért haza Japánba. Jōgyō és Engyō (született Kyōtóban, 799-ben) 838–39-ben két évet töltött Kínában. Ebben az időszakban kereste fel Kínát Ennin is, aki részletes beszámolót készített az utazásairól – amelyek elé gyakran gördített akadályokat a kínai bürokrácia –, valamint a 842 és 845 között életbe lépett buddhistaellenes intézkedésekről. 838 és 847 között Ennin felkereste Yangzhout, a Huai-folyó völgyét, a shandongi partvidéket, a Wutai-

hegységet Észak-Shanxiban, Chang'ant és Luoyangot, majd Shandong tartományon és Koreán keresztül tért vissza Japánba. Ennin után – többek között – a következő szerzetesek látogattak Kínába: Eun 842-től 847-ig, Enchin (Chishō daishi – 814–891) 853-tól 858-ig és Shūei 862-től 866-ig. A zarándoklatok és a követjárások mellett azonban léteztek kereskedelmi kapcsolatok is: a Tang-kor végén számos kínai kereskedőhajó fordult meg a japán kikötőkben.

Korea, ahol a kínai befolyás régebbi és erősebb volt, mint Japánban, szintén nem tudta kivonni magát a Tang-kori civilizáció erőteljes vonzása alól. Miután 668-ban Silla bekebelezte Koguryót és Paekchét, azok a területek, ahol korábban nagy számban éltek telepesek, betagozódtak az új birodalomba. Körülbelül ötven évig, a 7. és 8. század fordulójáig, a számos követjárásnak, valamint a koreai szerzetesek és diákok kínai utazásainak köszönhetően különösen élénk kapcsolat alakult ki a Tang és a Silla állam között. Ráadásul ebben az időszakban döntően Korea uralta az északkeleti tengereket, így a shandongi partvidéken és a Jangce alsó folyását Henan és Shandong tartományok határvidékével összekötő Nagy-csatorna mentén található kereskedelmi központokban sorra létesültek a koreai kolóniák.

A „nacionalista reakció" és a visszatérés a kínai hagyományok gyökereihez

Kína szellemi életében bekövetkező gyökeres szemléletváltás kezdete körülbelül a 9. század első éveire tehető. A változás lényege abban állt, hogy egyesekben mélységes vágyakozás ébredt az iránt, hogy visszatérjenek a kínai hagyományok ősi gyökereihez, egyúttal pedig ellenségesen tekintettek mindazokra a külföldi hatásokra, amelyek a Han-kor vége óta az élet minden területén áthatották Kínát. Ez a szemléletváltás, amely egy olyan korszak után következett be, amikor az udvar és a társadalom felső osztályai rendkívül barátságosan viselkedtek a külföldiekkel szemben, s különösen kedvelték az idegen szokásokat és az egzotikus árucikkeket, úgy tűnik, alapvetően két dologgal magyarázható: egyrészt azzal, hogy Kínában az An Lushan-féle lázadást a nemzet vereségeként élték meg, másrészt pedig a lázadás tragikus eseményeit követő változásokkal. Xuanzong császár kormányzatának általában a hadvezérekkel, de különösen az idegen származású katonai megbízottakkal – An Lushan maga is egy szogd gyermeke volt, aki türk nőt vett feleségül – szemben tanúsított bűnös engedékenysége vezetett oda, hogy a birodalom csaknem elpusztult, s hogy az ország meggyengült. A barbárok, akiket a dinasztia kénytelen volt segítségül hívni, északnyugaton telepedtek le, s egész Gansu és Shaanxi tartományt a sajátjuknak tekintették. A portyázó tibetiek, akik elhajtották a császári ménesek csaknem egész lóállományát – 763-ban az egyik betörés során Chang'ant is kifosztották –, 770 és 850 között a gansui városok lakói lettek. A lókereskedelem nagy hasznot hozó monopóliumát az ujgurok szerezték meg, akik a fővárosban pénzkölcsönökkel is foglalkoztak, s kíméletlen uzsorásokként viselkedtek. Lehetséges, hogy a nagyvárosokban élő idegen kereskedők gazdagsága provokálta ki az idegengyűlöletet, amely a felkelések során egyértelműen megmutatkozott. 760-ban több ezer arab és perzsa kereskedőt mészároltak le Yangzhouban a Tian Shengong vezette lázadó bandák. Egy évszázaddal később, 879-ben, Huang Chao csapatai szintén a külföldi kereskedőket támadták meg Kantonban. A felsőbb osztályok bizonyos politikai megnyilvánulásai összefüggésbe hozhatók ezekkel a népi mozgalmakkal. A sokáig a hatalmat birtokló kevert vérű előkelő réteg, úgy tűnik, a barbár ősöktől a Kínán kívülről érkező dolgokkal szembeni nagyobb nyitottságot és a háborúskodásra való hajlamot örökölte. Így az írástudók és a hivatalnokvizsgákat sikeresen teljesítő

mandarinok körében, akik többségükben Dél-Kínából származtak, fokozatosan megerősödött a nézet, hogy a barbárok 4. század óta tartó beözönlése lassanként beszennyezte Kína tisztaságát, megrontotta az ősi értékeket, ezáltal romlást hozott Kínára. Ezek az emberek, akiket nem különösebben foglalkoztattak a hadügyek, úgy vélték, hogy a katonai hatalmat szigorúan a civil hatóságok felügyelete alá kell helyezni. Ráadásul ott volt még a buddhista egyház felháborítóan nagy vagyona, a szerzetesek hatalma és azok a szoros és titkos kötelékek, amelyek a szerzeteseket a császári család nőtagjaihoz és az eunuchokhoz kötötték. Az eunuchoknak, akik hatalma a 800-as évek elején kezdett megerősödni, Xianzong császár idején (a Yuanhe-korszakban, 806–820) sikerült az ellenőrzésük alá vonni a központi kormányzatot, s már ők döntöttek a császárok kinevezéséről és elmozdításáról. A korszakra jellemző túlkapások, a Kelet-Gansuban és Shaanxi tartományban élő előkelő réteg hanyatlása – amelynek hátterében az állt, hogy a „hágók közötti földek" *(guannei)* elvesztették vezető politikai és gazdasági szerepüket –, valamint azon Közép-Ázsiába vezető utaknak a bezáródása, amelyeken keresztül a legtöbb idegen hatás érkezett Kínába, mindezek összességükben cselekvésre késztették azokat, akik a kínai ortodoxia letéteményeseinek vallották magukat. Az idegen vallások, mindenekelőtt a buddhizmus, elvesztették a kapcsolatukat azokkal a vidékekkel, ahol megszülettek – a Tarim-medence oázisaival, Kāsmīrral, az indiai és iráni határvidékkel és magával Indiával. Kína készen állt arra, hogy visszavonuljon, s hogy befelé forduljon.

Bár a „nacionalizmus" elnevezés anakronisztikusnak hat, azok a reakciók, amelyek az An Lushan-féle lázadást követően körvonalazódni kezdtek, azonosak voltak a nacionalizmus megnyilvánulásaival. Ezek később, a kínai történelem más eseményei kapcsán ismét felerősödtek. Az ilyenfajta kötődést egy ősi hagyományhoz, amelyet az idegen hatások feltételezhetően meghamisítottak, valamint az ortodox gondolkodás és erkölcs tiszta – és csak képzeletben létező – forrásaihoz való visszatérés utáni vágyakozást nehéz pontosan meghatározni, mivel nem a nemzet viszonylag új keletű fogalmához, hanem a kultúrához kötődtek. Ha egy szóval akarnánk jellemezni őket, egy új elnevezést kellene alkotnunk, a durva hangzású „kulturalizmust".

A „régi stílus" mozgalma ❖ Furcsa módon az antikvitás utáni vágyakozás először az irodalomban és a stilisztikában jelent meg. Az alapvető törekvés arra irányult, hogy a kínai próza térjen vissza ahhoz az egyszerűséghez, tömörséghez és erőhöz, amely az ókor végén és a Han-korban jellemezte. A mozgalom első képviselője, Liu Zongyuan (773–819) műveit „régi stílusban" *(guwen)* írta. A kínai fogalmak szerint a formát nem lehet elválasztani a tartalomtól, a Hat dinasztia korabeli stilisztikai vizsgálódások azonban teljes mértékben figyelmen kívül hagyták a moralitást, ezért mostanra a költészet egyfajta esztétikai kikapcsolódássá vált; ha a versek nem valamilyen fennkölt vagy mély értelmű gondolatot fejeznek ki, akkor nem egyebek a virtuozitás megvetendő kísérleteinél; az ókori költészet nevelő, morális és politikai funkciói elválaszthatatlanok a formától – ilyen és ehhez hasonló témák kifejtésével foglalkozott Han Yu (768–824), Sima Qian után a második legnagyobb prózaíró. Han Yu az ortodox írástudók képviselője és a buddhizmus megrögzött ellensége volt; máig híres 819-es vitairatában elítélte azokat a hisztérikus tömegjeleneteket, amelyek Buddha egyik ereklyéjének áthelyezését kísérték. Kétségtelen, hogy Liu Zongyuan és Han Yu előfutárai azoknak a Tang-kor elejétől feltűnő történetíróknak és költőknek – például a Zhenguan-korszakban (627–649) Fuzhou város prefektusaként tevékenykedő Liu Mian –, akik szerint a Han-kort követően a nagy ősök *daoja* (bölcsessége és igazsága) elveszett. Mégis, a „régi stílus" mozgalma e két irodalmár által gyökerezett meg Kínában. Elindítottak egy radikális megújulási folyamatot, amely a 11–12. században a „neokonfu-

cianizmus" által megtestesített kínai „reneszánszban" teljesedett ki. Már a Han Yu utáni első nemzedék egyik képviselőjénél is megtalálható az a filozófiai irányultság, amely megelőlegezte a Song-kor első neokonfuciánus gondolkodóit. Li Ao (kb. 772–836), hogy jobban megcáfolhassa a buddhizmus dogmáit, buddhista filozófiát tanult, és elmélyedt az Elmélkedés iskolája *(Chan)* tanításainak a tanulmányozásában. Vizsgálódásai arra indították, hogy új értelmezést adjon a tudat *(xin)* és a külső jegyek *(xing)* klasszikus fogalmainak, amelyek köré később az egész Song-kori filozófia épült. E szerint a filozófia szerint a Bölcs alaptermészetét megzavarják ugyan az indulatok *(qing)*, a Bölcs természete és indulatai mégis ugyanúgy elválaszthatatlanok egymástól, mint a fény és a sötétség. Az igazság *(cheng)* – ami nem más, mint tökéletes őszinteség (és szenvtelenség) – felette áll az alaptermészet és az indulatok közötti minden megkülönböztetésnek és szembeállításnak. Ebben a gondolatmenetben felfedezhetjük, hogy a *Chan* szekta alapvetően dialektikus szemléletmódja bekerült a Klasszikusok és a *Mengci* sorai közé.

A buddhizmus üldöztetése és a buddhista egyház hanyatlása ❖ Az előzmények tükrében nagyon is nyilvánvaló annak a mozgalomnak az idegengyűlölő és „nacionalista" jellege, amely végül 842–45-ben a külföldi vallások, elsősorban pedig a buddhizmus törvényen kívül helyezésével ért véget. Már 836-ban császári rendeletben tiltották meg a kínaiaknak, hogy bármilyen kapcsolatba lépjenek a „színes emberekkel". Így nevezték a Pamíron túli területekről és Délkelet-Ázsiából származó idegeneket – irániakat, szogdokat, arabokat, indiaiakat, malájokat, szumátraiakat és így tovább. A törvényen kívül helyezést kimondó rendelet, amelyet 845-ben adtak ki, miután már minden gyakorlati intézkedést meghoztak, azzal vádolta meg a buddhizmust, hogy az idegenek vallása okozta a rövid életű dinasztiák – a Jin, a Liu-Song, a Qi, a Chen és különösen a Liang – morális és gazdasági gyengeségét. Pontosabban a rendelet úgy fogalmazott, hogy a nesztoriánus és mazdaista szerzeteseknek azért kell visszatérniük a világi életbe, hogy „ne bomlasszák tovább a kínai erkölcsöket"; majd az egyszerűség és az erkölcsi tisztaság eljövendő korszakáról beszélt. Az ellenreakció egyszerre volt emocionális – általános gyűlölet az idegenekkel és azok 755 előtt megszerzett vallási kiváltságaival szemben – és előre megtervezett, addig a pontig, ameddig mindez összhangban volt a politika és a gazdaság valós tényeivel: a műveletlen, babonás, a buddhizmus odaadó híveinek számító eunuchok hatalmával és a buddhista kolostorok botrányos gazdagságával. A kolostorok ugyanis bővelkedtek földterületekben, munkaerőben és pénzérmékben, miközben az állam gazdasági nehézségekkel küzdött, s nem állt rendelkezésére elengedő réz a pénzveréshez. A birodalom nemesfémtartalékainak jelentős része – kegytárgyak, harangok és szobrok – a buddhista egyház tulajdona volt, ezért a hatalom elrendelte a harangok és a szobrok beolvasztását, hogy pénzérmék készüljenek belőlük – a nép azonban, attól való félelmében, hogy szentségtörést követ el, nem merte használni ezeket a pénzeket.

Tévednénk azonban, ha azt feltételeznénk, hogy az idegen vallások betiltása váratlan és „brutális" esemény volt. A legradikálisabb intézkedések számos előzményre vezethetők vissza. Összhangban a már tradicionálisnak is nevezhető gyakorlattal, először a buddhista klérus megtisztítása volt a cél, hogy megszabaduljanak a műveletlen szerzetesektől és a szenteskedőktől. A következő lépésben, amelynek alapja a buddhizmus tantételeinek szigorú értelmezése volt (a szerzetesek szegénységi fogadalmat tettek), elkobozták a magántulajdonban lévő bronztárgyakat, majd a hivatalos szertartásrendben háttérbe szorították a buddhista szertartásokat. Ezt követte a mind nagyobb mértékű szekularizáció (845-ben naponta 300 egyházi személyt kényszerítettek vissza a világi életbe). A hatóságok általános leltárokat készítettek a kolostorok vagyonáról, majd folytatódott a földbirtokok, a szolga-

családok, a vagyonok és a nemesfémek elkobzása. 260 000 buddhista szerzetest és apácát távolítottak el az egyházak kötelékéből, s vettek nyilvántartásba mint adóköteles személyt; a kolostorokban élő mintegy 150 000 fős szolgaszemélyzetet, amely mentesült az adózás és az államnak végzett közmunka kötelezettsége alól, szintén felvették a népszámlálási jegyzőkönyvekbe; 4 600 kolostort romboltak le vagy alakítottak át középületté, s 40 000 kisebb szentélyt pusztítottak el, illetve hasznosítottak más célra. Csak néhány államilag elismert templom maradt fenn, amelyekben a vallási feladatokat ellátó szerzetesek száma nagyon lecsökkent. Az iráni eredetű vallásoknak – mazdaizmus, manicheizmus, nesztorianizmus – sokkal keményebb csapást kellett elszenvedniük: teljesen betiltották őket, a szerzeteseket pedig – akik alig néhány ezren voltak – kivétel nélkül visszakényszerítették a világi életbe.

Ezek a szigorú intézkedések hatalmas károkat okoztak a kínai buddhizmusnak, jóllehet röviddel az üldöztetések után Wuzong császár (841–846) utódja enyhített a 843–45-ös döntések szigorán. Engedélyezte, hogy jelentős számú egykori szerzetes térjen vissza az egyház kötelékébe, s hozzájárult egyes monostorok újjáépítéséhez. Wuzong rendeleteit azonban feltehetően csak a főváros környékén hajtották végre maradéktalanul. Mindenütt, még a rendeletek végrehajtásáért felelős hivatalnokok körében is tapasztalható volt bizonyos passzív ellenállás, ami lehetővé tette, hogy a Chang'antól távol eső vidékeken megóvják a szerzeteseket és a kultikus helyeket. A Tang-kori Kína területe megegyezett a középkori Európa területével, így a Fujian tartománybeli Min és Wu-Yue Királyságban a buddhista közösségek hatalma megmaradt, sőt a 10. században még erősödött is. A Song-korban a kolostori rendszer ismét felvirágzott, s a buddhista egyház visszaszerezte egykori befolyásának nagy részét. Ez azonban már egy olyan egyház volt, amely túlélte ugyan saját összeomlását, ám közben elvesztette szellemiségét, mivel a művelt szerzetesekből álló közösségei felbomlottak, s iskoláinak hagyományait megszakította a 845-ös nagy vallásüldözés.

A 8. század végétől kezdve a kínai buddhizmus elszigetelődött Ázsia nagy vallási központjaitól, amelyek öt évszázadon keresztül ihlető forrásai voltak. A szent helyek többé nem voltak elérhetők, s az indoiráni határ felől magát a buddhizmust is az iszlám hódítás fenyegette. A Tang-kort követően csupán egyetlen szekta maradt igazán aktív Kínában, a *Chan* (japánul *zen*), amely valójában sokkal inkább volt kínai, mint buddhista. Indiai szövegeket egyre ritkábban fordítottak kínaira. Véget ért a nagy fordítók, kommentárírók és szövegmagyarázók korszaka. A Song-korban a buddhista történetírók nem tettek egyebet, mint számadást készítettek a múltról. Az 1004-ben megjelent *Jingde chuandeng lu (A mécses átadásáról szóló írások gyűjteménye a Jingde uralkodói ciklusból)* című munkában, amely 1701 *Chan* szerzetes életrajzát tartalmazza, már nyoma sincs az első buddhista életrajzírók őszinte lelkesedésének. A buddhizmus pátriárkáiról készült általános jegyzék *(Fozutongji)*, a világi történeti művek mintájára összeállított hatalmas összefoglaló munka megjelenésével pedig 1269-ben végképp vége szakadt a buddhizmusról szóló általános történeti munkák sorának.

Úgy tűnik, hogy az a vallásos áhítat, amely a 6–7. század emberét áthatotta, veszíteni kezdett az erejéből. Ennek a jelenségnek bizonyára sokféle oka lehetett, de talán a legfontosabbak és legalapvetőbbek a társadalomban bekövetkező változások. A buddhizmus valószínűleg akkor vesztette el befolyását, amikor a 3–8. századot jellemző társadalmi sajátosságok – az előkelő réteg belterjessége, a majorgazdaságok rendszere az ott élő védelmezettekkel, a városi és paraszti közigazgatási közösségek –, amelyekhez sikeresen alkalmazkodott, a városok gazdasági életének és a pénzgazdálkodásnak a 8–9. században bekövetkező fellendülésével átalakultak. Az önellátó gazdasági egységként működő kolostor a

földbirtokaival, a szolgacsaládjaival *(sihu)*, a malmaival, az olajütőivel és a zálogházaival egyfajta szimbóluma volt a buddhizmus morális, vallási és gazdasági tekintélyének Kínában. A Hat dinasztia korabeli és a Tang-kori nagy monostorok és a világi előkelőségek sorsa nemcsak hogy hasonlóságot mutat egymással, hanem szorosan össze is kapcsolódott. A 845-ös intézkedések súlyos csapást mértek a buddhista egyházra, végül is azonban a társadalom fejlődése végezte be a rogyadozó régi alapok lerombolásának feladatát. Nincs ugyanis olyan vallás, amelynek léte ne ahhoz a társadalmi szerkezethez kötődne, amelyben kifejlődött.

Ötödik rész

A KÍNAI „RENESZÁNSZ"

BEVEZETŐ

Az erkölcsi kérdéseket vizsgáló ortodoxia, amely a 12. századtól kezdve az egész kínai történelemszemléletre befolyással volt, s a hagyományos történetírás, amely a múltat időbeliséggel nem rendelkező események sorozatára redukálta le – csupán a központi hivatalokkal és a kormányzati adminisztrációval foglalkozik –, azt a meggyőződést szilárdította meg bennünk, hogy a kínai világ társadalmi és politikai berendezkedésére, intézményeire, gazdaságára, eszmerendszereire és technológiai fejlettségére alapvetően az állandóság és változatlanság a jellemző, ezért aztán a leginkább mélyreható változások és a legnagyszerűbb újítások jobbára észrevétlenek maradnak. Amit az európai történelemben új korszak kezdetének tartottak, az a hagyományos kínai történelemszemlélet szerint nem más, mint „dinasztiaváltás". Annak, hogy a kínai világ olyan nagy mértékben különbözik az európaitól, alapvetően az általunk alkotott kép az oka. Ez nagyon is fontos, mivel a mi világtörténelmünk a Nyugat elsőbbségén, történelmének az evolúcióhoz hasonlítható fejlődésén és a többi civilizáció viszonylagos stagnálásán alapszik.

Ha azonban összegyűjtjük mindazokat az újításokat, amelyek az 1. és 2. évezred fordulóján jelentek meg Kelet-Ázsiában, azok egységes és kiterjedt rendszerré állnak össze. Ezek alapján kénytelenek vagyunk belátni, hogy akkoriban a kínai világ valódi átalakuláson ment keresztül, amely ugyanolyan jelentős volt, mint a kínai ókor végén bekövetkező változások.

Ebben a könyvben a „reneszánsz" kifejezést fogjuk használni, ami kétségtelenül sok tekintetben kifogásolható döntés, még ha az európai és kínai „reneszánsz" között számos hasonlóság fedezhető is fel: a visszatérés a klasszikus hagyományokhoz, a tudás elterjedése, a tudományok felvirágzása, új technológiai eljárások felfedezése (például a nyomtatás, a robbanóanyagok, a hajózásban használt eljárások fejlődése és a gátszerkezettel ellátott óramű), valamint egy új filozófiai irányzat és egy új világnézet megjelenése. Mindent összevetve azonban a kínai világnak, csakúgy, mint a Nyugatnak, megvannak a sajátos, kizárólag rá jellemző tulajdonságai. Ezért ezt az európai történelemre utaló kifejezést a szerint kell értelmezni, amit az alapvetően jelenteni akar – azaz pusztán arra szolgál, hogy emlékeztessen a civilizációk történelme közötti általános párhuzamokra s arra a hosszú távú kapcsolatra, amely fejlődésük során egységbe kovácsolta őket.

14. táblázat ❖ A 10–14. század időrendi táblázata

Külső Mongólia	Északnyugati határvidék	Északkeleti határvidék	Észak-Kína		Dél-Kína
			Jin állam Shanxi tartományban (895–923)	AZ ÖT DINASZTIA (mind Kaifengben)	Shu állam (907–923) a Sichuan tartományban
				Kései Liang (907–923)	Chu (907–951) és Jingnan (907–963) államok Hunan tartományban
				Kései Tang (923–936)	
		Liao (Kitaj) Birodalom (946–1125)		Kései Jin (936–946)	Déli Han állam (911–971) Kantonban
				Kései Han (947–950)	Min állam (909–978) Fujian tartományban
			Északi Han állam (951–979)	Kései Zhou (951–960)	Wu-Yue állam (907–978) Zhejiang tartományban
					Wu és a Déli Tang állam (902–975) Jiangxi tartományban
			Északi Song Birodalom (960–1126) (székhelye Kaifeng)		
A mongolok birodalma 1206-tól: a trónra lépő Dzsingisz kán elfoglalja 1227-ben a Xixia Birodalmat, majd utódja 1234-ben a Jin Birodalmat; 1271-ben felveszik a Yuan dinasztia-nevet; 1276–79-ben elfoglalják a Déli Song Birodalmat.	Xixia Birodalom (1038–1227)	A Jin (Dzsürcsi) Birodalom (1115–1234) Észak-Kínát 1126-ban foglalja el	Déli Song Birodalom (1127–1279) (székhelye Hangzhou)		
1368 után a mongolokat visszaszorítják Mongóliába.			1368-ban Nanjingban megalapítják a kínai eredetű Ming-dinasztiát.		

14. fejezet

AZ ÚJ VILÁG

A 11–13. században a politikai, társadalmi és gazdasági életnek egyetlen olyan területe sincs, ahol ne volnának érzékelhetők az előző korszakokhoz képest radikálisnak mondható, nem pusztán mennyiségi (a népesség növekedése, a termelés általános fellendülése, a bel- és külkereskedelem fejlődése), hanem minőségi változások. A politikai szokások, a társadalom, a társadalmi osztályok viszonya egymáshoz, a hadsereg, a város és a vidék kapcsolata, illetve a gazdaság szerkezete jelentős változásokon mentek keresztül az „arisztokratikus", félig még mindig a középkort idéző Tang Birodalom idejéhez képest. Időközben egy új világ született, amelynek alapvető sajátosságaiban már felfedezhető a modern kor Kínája.

Ez az új világ azonban az egymást követő, végül pedig sikeres inváziók fenyegető árnyékában élt. A birodalomtól először az északi tartományokat csatolták el a 12. század végén, majd 1273–1279-ben Kína egészét lerohanták. Ez a külső fenyegetettség természetesen hatással volt a Song-kor társadalom- és gazdaságtörténetére, s döntően meghatározta a kínai kül- és belpolitika egészét a 10. század végétől a 13. század végéig.

A történelmi események és a politikai intézmények

Eseménytörténet ❖ 951-ben Guo Wei tábornok Kaifengben megalapította a rövid életű Kései Zhou-dinasztiát, s egész Észak-Kínát egyesítette. Ez alól csak az Észak-Shanxiban fekvő Taiyuan és környéke volt kivétel, amelyet a kitajok védelmét élvező kis türk államocska, az Északi Han tartott ellenőrzése alatt. A Kései Zhou államban 951 és 960 között hozott intézkedések már előrevetítették a Song-kor elejére jellemző óriási erőfeszítéseket, amelyek célja a gazdasági újjáépítés és a politikai újraegyesítés volt. A parlagon heverő földeket ismét művelés alá vonták, katonai kolóniákat hoztak létre, könnyítettek az adóterheken, s az adókat igazságosabban határozták meg. A csatornákat kitisztították, a töltéseket megjavították, a buddhista kolostorok vagyontárgyait elkobozták (csakúgy, mint 845-ben, a harangokat és a szobrokat ismét beolvasztották, hogy érméket készítsenek belőlük), s sikeres hadjáratokat indítottak a Shu és a Déli Tang állam ellen. Elfoglalták Észak-Sichuant, valamint a Huai- és a Sárga-folyó között elnyúló területeket. Amikor tehát a csapatai támogatásával hatalomra jutó Zhao Kuangyin tábornok 960-ban, Kaifengben megalapította az új Song-dinasztiát, egy olyan újjászervezett birodalom élén találta magát, amelynek ereje lehetővé tette, hogy megszilárdítsa és kiterjessze az elődök hódításait.

Az új Song-kormányzatnak mindössze húsz esztendőre volt szüksége, hogy befejezze a kis, független államok meghódítását, s hogy az uralma alatt egyesítsen egy, a mai Franciaországnál kétszer nagyobb területet. Az országegyesítés a következő szakaszokban ment végbe:

963 – a Jangce középső folyása (Chu állam)
965 – Sichuan tartomány (a Kései Shu állam)
971 – Guangdong tartomány (a Déli Han állam)
975 – Anhui, Jiangxi és Hunan tartományok (Jiangnan állam)
978 – Jiangsu és Zhejiang tartományok (Wu-Yue állam)
979 – Shanxi tartomány (Északi Han állam)

A győzelmek sorozata részben a Kései Zhou-dinasztia idején létrehozott intézmények hatékonyságával, részben a Song-dinasztia alapítóját 960-ban hatalomra segítő seregek magas harcértékével magyarázható. A 7. századdal ellentétben azonban a katonai hódításokra kizárólag Kína határain belül került sor. Nem vezettek hadjáratokat a határokon túlra, Mandzsúriába, Koreába, Mongóliába és Közép-Ázsiába. Ezeknek a hódításoknak ugyanis útját állták: északkeleten a 10. század során kiépülő s ereje teljében lévő Kitaj Birodalom; északnyugaton a tibetiek, akik fennhatóságukat kiterjesztették Qinghai, Gansu és Shaanxi tartományokra; délnyugaton pedig a Nanzhao állam örökébe lépő Yunnan tartománybeli Dali Királyság (amely egészen 1253-ig állt fent, ekkor semmisítették meg az ideérkező mongol seregek). Ami Vietnamot illeti, 939-ben sikerült megszabadulnia a kínai uralomtól, amelyet a kantoni székhelyű Déli Han-dinasztia testesített meg, s területén 968-ban egységes és független birodalom jött létre (Đinh-dinasztia). A 939-es dátum annak a hosszú, szinte megszakítás nélküli uralomnak a végét jelentette, amelyet a kínai birodalmak és a dél-kínai államok az i. e. 2. századtól gyakoroltak a Vörös-folyó medencéje és az annami partvidék felett. 981-ben Vietnam sikeresen visszaverte a Songok támadását. 1004-ben az új Lý-dinasztia (1009–1225) létrehozta „a Nagy Viet" (Đại Việt) nevű államot, amely 1073 és 1077 között Guangxi tartományban, Észak-Vietnamban és a partvidék mentén hadat viselt a kínai sereg és hadiflotta ellen, súlyos nehézséget okozva a Song Birodalomnak ezeken az egészségtelen, trópusi vidékeken, ahol ráadásul számos őslakos népcsoport élt, s ez még bonyolultabbá tette a helyzetet.

A harmadik Song császár, Zhengzong (997–1022) uralkodása idején, a hatalma csúcsán álló Liao (Kitaj) Birodalom sikeres támadásokat indított Hebei és Shanxi tartományok ellen. A Song Birodalom kénytelen volt békeszerződést kötni (erre 1004-ben, a Sárga-folyó völgyében fekvő Shanyuanban került sor), amelyben kötelezettséget vállalt arra, hogy minden évben súlyos hadisarcot fizet a kitajoknak. Sem a shanyuani, sem pedig az 1042 megkötött újabb békeszerződés, amely további súlyos terheket rótt a Song Birodalomra, nem szavatolta Kína teljes biztonságát az új északkeleti határok mentén. A birodalom északnyugati végei felől még a kitajoknál is nagyobb veszedelem fenyegette Kínát. Ezeken a vidékeken, ahol a kínaiak mellett tibeti, mongol és török törzsek is éltek, a 11. század első felében egy hatalmas birodalom jött létre a korábban nomád életmódot folytató tangutok uralma alatt. Ennek az államnak a határai, amely Nyugati Xia (Xixia Birodalom – 1038–1227) néven vonult be a történelembe, Dél-Mongóliától Qinghai tartományig húzódtak, s magukban foglalták a hagyományosan *han* tartományoknak számító Shaanxit, Shanxit és Gansut. A Song uralkodóknak ezzel a birodalommal is előnytelen békét kellett kötniük, amely semmiféle védelmet nem biztosított az újabb támadásokkal szemben.

A tangut fenyegetés a 11. század második felében még súlyosabbá vált, s az ország gazdasági nehézségei is egyre sokasodtak. A központi kormányzat ez utóbbiak orvoslására külön minisztert nevezett ki. Az új miniszter, Wang Anshi (1021–1086), akit teljhatalommal ruháztak fel, bevezetett egy sor olyan reformot, amelyek az egész társadalmi, gazdasági és katonai rendszer létjogosultságát kétségbe vonták, s hosszú távon kiváltották a gaz-

dag kereskedők és a nagy földbirtokosok heves ellenállását. Támogatója, Shenzong császár halála után, 1085-ben Wang Anshit eltávolították a hatalomból. Sima Guang (1019–1086), a konzervatív erők vezéralakja vette át a kormányzat irányítását, s azonnal eltörölte a Wang Anshi-féle reformokat. Ezek a birodalom erejét gyengítő pártharcok egészen a Mandzsúriából származó, sinizálódott népcsoport, a dzsürcsik váratlan támadásáig tartottak. A dzsürcsik legyőzték a Liao Birodalmat, és 1126-ban egész Észak-Kínát elfoglalták.

A Song-udvar, amely a Jangce alsó folyásától délre keresett menedéket, Hangzhouban hozta létre ideiglenes fővárosát. Ez jelentette az Északi Song-kor (960–1126) végét, s innentől kezdődik a Déli Song-kor (1127–1279). A konzervatív erők véglegesen kezükbe kaparintották a hatalmat, de rövidesen újabb ellentét alakult ki az elveszett területek visszahódítását szorgalmazók és azok között, akik a Jin (Dzsürcsi) Birodalommal szemben a kompromisszumos politika hívei voltak. Az északra indított ellentámadásoknak nem sikerült megtörniük a dzsürcsik katonai erejét. A Song-seregek morálja alacsony volt, s nem rendelkeztek lovassággal. A Song Birodalom ezért Qin Gui (1090–1155) főminiszter irányításával a megalkuvás politikáját választotta. A kormányzatok cserélődése miatt azonban a Jin Birodalommal kötött békének semmiféle haszna nem volt. A szerződéseket folyamatosan megszegték, s a szűnni nem akaró háborúskodás az árak és az adók emelkedéséhez vezetett. A gazdasági nehézségek miatt egyre nőtt a társadalom elégedetlensége. A politikai centralizáció szinte teljhatalmat adott a főminiszereknek, akik a 12–13. században egymást váltották ezen a poszton – Qin Gui, Han Tuozhou (1151–1202), Shi Miyuan (?–1233), Jia Sidao (1213–1275). A birodalom hanyatlása mind nyilvánvalóbbá vált egészen a mongol támadásig, amely végül 1276-ban megsemmisítette a dinasztiát. (Ekkor esett el Hangzhou.)

Az új állam ❖ A birodalom helyzete a második Song császár, Taizong (976–997) uralkodása alatt szilárdult meg. Ekkorra fejeződött be az új állam alapvető intézményeinek bevezetése és tökéletesítése. Olyan információs, ellenőrző és irányító rendszert építettek ki, amely a birodalom legtávolabbi részeire is kiterjedt. Ez lehetővé tette, hogy a központi kormányzat minden addiginál szorosabb ellenőrzés alá vonja a birodalom egészét. A Yuanfeng uralkodói ciklusban (1078–1085) bevezetett reformok idején a centralizáció üteme felgyorsult, ami azt eredményezte, hogy a főminiszter még a császároknál is nagyobb hatalomra tett szert.

A politikát az 5–9 tagot számláló Államtanács irányította, amelynek az élén a császár állt. Az Államtanács mellett működött egy hivatal, amely a hivatalos dokumentumok megszerkesztésével foglalkozott: ez volt az *Xueshiyuan* (Akadémikusok Udvara), amelynek egyes tagjai néha tanácsadóként teljesítettek szolgálatot. A kormányzat minden esetben több véleményt hallgatott meg, s a döntéseket csak a tanácskozások után hozták meg, amelyeken megvitatták a különböző nézeteket. A császár csupán jóváhagyta az elfogadott javaslatokat, illetve végső esetben az övé volt a döntő szavazat. Három testület foglalkozott a közhivatalnokok és az állampolgárok véleménynyilvánításaival, javaslataival és panaszaival. Ezek a hivatalok egymástól függetlenül működtek, s tagjaik teljes sértetlenséget élveztek, amelyet még maga a császár sem vonhatott kétségbe. Így ez a rendszer bizonyos fokú objektivitást garantált. Tény, hogy a Song-korban (különösen a 11. században) a legkülönbözőbb társadalmi osztályok a legváltozatosabb tervezetek és javaslatok tömegét juttatták el az államigazgatási hivatalokba vagy közvetlenül a kormányzathoz.

A Tang-kor nehézkes felépítményénél egyszerűbb szerkezetű Song-kori központi adminisztráció, úgy tűnik, gyakorlatiasabbá vált az előző korszakhoz képest. Három nagyobb egységre osztották fel:

1. gazdasági és pénzügyek (a „három hivatal", *sansi:* az állami monopóliumok, a költségvetés és a népességügyi hivatal);

2. hadügyek *(shumiyuan);*

3. titkárság *(zhongshumenxia),* amely az igazságügyi adminisztrációért és a személyzeti ügyekért felelt (hivatalnokvizsgák, kinevezések, előléptetések).

A tartományokban, ahol a járásokat *(xian)* prefektúrákba szervezték, amelyek némelyike katonai *(jun),* némelyike pedig gazdasági *(jian)* jellegű prefektúra volt, a császári megbízottaknak speciális feladatokat kellett ellátniuk. Ezek a hivatalnokok feladatkörüknek megfelelően a pénzügyi, a jogi, a gazdasági vagy a katonai ügyeket igazgatták.

Az egymástól függetlenül működő, információs és ellenőrző funkciót ellátó intézményeken és az egyes hatalmi szervek hatásköreinek rendkívül szigorú szétválasztásán kívül a Song-kori politikai rendszer két további sajátossága érdemel még említést. Az első a gazdasági ügyekkel foglalkozó hivatalok számának megsokszorozódása; ennek az volt az oka, hogy az állami bevételek nagy része a kereskedelemből és az iparból származott. A második sajátosság pedig a közhivatalnokok toborzására és előléptetésére szolgáló rendszer hatékonysága, ami azoknak a mechanizmusoknak volt köszönhető, amelyek elősegítették a legrátermettebb jelöltek kiválasztását.

A vizsgarendszer a Song-korban érkezett el fejlődésének csúcspontjára, majd hanyatlani kezdett. A tekintélyelvű Ming és Qing Birodalom idején már nehézkesen működő apparátussá vált, amely sokkal inkább hátráltatta, mintsem elősegítette a társadalmi haladást. A katonai elitréteg túlzott hatalmának letörésére létrehozott vizsgarendszer a Tang császárok alatt, a 7–8. században alakult ki (az első vizsgára feltételezhetően 606-ban került sor a Sui-dinasztia Yang császára idején). A pályázókat vagy jelölték a vizsgákra – az ilyen személyek száma nagyon alacsony volt, 737-ig prefektúránként mindössze 1–3 fő –, vagy pedig a fővárosban alapított állami iskolákból érkeztek. A Tang-korban számos különböző vizsgafajta létezett (klasszikus bölcselet, jog, írástörténet, matematika, harckészség – ez utóbbi során a jelölteknek lövészeti jártasságukról és fizikai erejükről is bizonyságot kellett tenniük), de a legnagyobb tekintélye és a legtöbb résztvevője az általános műveltség és az irodalmi képesség témakörében tartott vizsgának volt, amelyhez versírási feladat is tartozott. A Song-korban, a 10. század végén és 11. század során bevezetett reformok a vizsgarendszert háromfokozatúvá alakították át, annak érdekében, hogy kiterjesszék a jelöltek körét. (Tartottak vizsgákat a prefektúrákban, a fővárosban, amelyeket a császári titkárság felügyelt, s a császár jelenlétében a palotában.) Végül egyetlen kivétellel minden más vizsgafajtát megszüntettek, s különböző intézkedések révén, mint például a dolgozatok anonimitása, lehetővé tették a vizsgaművek objektív értékelését.

A Tang-korban, más történelmi korszakokhoz hasonlóan, a sikeres vizsgát nem követte szükségszerűen – kivéve a néhány vizsgaelsőt, akik gyors előmenetelre számíthattak – az, hogy a vizsgázó valamilyen hivatalhoz jutott a császári közigazgatásban. A hivatalnokok kinevezésére más módszereket is alkalmaztak. Ilyen volt például a beajánlás rendszere, amelyben a beajánló felelős volt védence minden hibájáért és mulasztásáért; ilyen volt még a lehető legtárgyilagosabban megszerkesztett jelentések alkalmazása is.

A 11–13. században ez a fejlődés a közigazgatást a korszak politikai rendszerének és társadalmának meghatározó elemévé tette. Egyetlen más korszakban sem tartották a hivatalnokok ilyen szilárdan kézben az államigazgatást. Úgy tűnik, hogy a kegyencek, a császárnék és családjaik, az eunuchok s mindazok az uralkodó személyéhez közel álló, így a palotabeli intrikákban részt vevő személyek, akik más korszakokban sikeresen avatkoztak be az államügyekbe (sőt néha át is sikerült venniük azok irányítását), a Song-korban semmi-

féle befolyással nem rendelkeztek. Maguk a császárok is csak másodlagos szerepet játszottak, átengedve a főszerepet miniszteriknek.

A politikai életben szintén megmutatkozott a közigazgatás vezető szerepe. Először a 11. század során alakultak ki egymással ellentétes nézeteket valló nagy politikai csoportosulások, amelyeknek a szembenállásában a társadalom bizonyos fokú megosztottsága tükröződött. Ez kétségtelenül nagyban különbözött napjaink parlamentáris demokráciájától (talán szerencsésebb lenne a volt keleti tömb szocialista országainak kormányzati rendszerével párhuzamot vonni), de az elkeseredett politikai küzdelmek, amelyekben a szemben álló felek az egész karrierjüket kockára tették – mivel a politikai irányváltás a régi személyi állomány nagy részének menesztésével járt együtt –, azt mutatják, hogy a Song-korban élénk volt a politikai élet.

A reformmozgalom ❖ A 11. század a politikai és társadalmi rendszer átalakítására tett nagyszabású reformkísérletek korszaka a kínai történelemben. A reformmozgalmat, jóllehet nem lehetett elválasztani a korszak szellemi irányzataitól, mégis szorosabb szálak fűzték a történelmi eseményekhez, mint a filozófiát. A határvédelem hiányosságainak kiküszöbölésére tett intézkedések hátterében a kitajok és a dzsürcsik támadásai okozta nehézségek álltak. Mivel azonban a katonai problémák nem emelhetők ki gazdasági, társadalmi és politikai környezetükből, a reformok – azoknak a széles látókörű embereknek a munkája, akik az állam és társadalom egységét tartották szem előtt – végül minden intézményrendszerre kiterjedtek.

A tangutok éppen ebben az időszakban, 1038-ban alapították meg a Nyugati Xia Birodalmat. A tangut fenyegetés arra ösztönözte a kormányzatot, hogy egy tartományi hivatalnok, Fan Zhongyan (989–1052) javaslata szerint járjon el, aki tervet dolgozott ki az új északnyugati hatalom féken tartására. A békeszerződés, amelyet 1044-ben kötöttek a tangutokkal, úgy tűnik, olyan részsikereket hozott, amelyeket Fan Zhongyannek tulajdonítottak, aki ezután helyet kapott a kormányzatban. Új hivatalában ő és hívei egy tízpontos reformtervezetet vezettek be, amely a közhivatalnokok vizsgáinak és előléptetésének rendszerét, valamint a mezőgazdasági és pénzügyi intézményeket érintette.

Míg Fan Zhongyan intézkedéseivel csupán módosította a fennálló intézményeket, addig a 11. század második felében bevezetett reformok már sokkal merészebbek és radikálisabbak voltak. Éppen ezért nem meglepő, hogy heves ellenkezést váltottak ki, s megosztották a kormányzati köröket, amelyek két egymással rivalizáló csoportra szakadtak.

A mai történészek a Wang Anshi (1021–1086) által bevezetett „új törvényekkel" kapcsolatban a „szocialista" jelzőt szokták használni. Valószínű, hogy a 11–12. században a társadalmi egyenlőség eszménye, sőt néha még az egyenlősítő törekvések is valóban megérintették az értelmiség és a parasztság egyes csoportjait; de az is ugyanilyen egyértelmű, hogy Wang Anshi célja nem az volt, hogy kétségbe vonja a társadalom és a politikai hatalom alapjait. Tetteinek mozgatórugói a liberális nézetek és a hivatalnokokra jellemző gyakorlatias szemléletmód voltak. Wang Anshi, aki elítélte a despotizmust, s meg volt győződve a törvények szabályozó szerepéről a társadalomban és a politikai életben, úgy tűnik, egyfajta szociális érzékenységgel volt megáldva. Nézete szerint az állam gyengeségének fő oka a kisparasztokat sújtó diszkrimináció, akik egyedül viselik az adó- és közmunkaterheket. Úgy vélte, hogy a kisparasztság helyzetének javításával és a közterhek igazságosabb elosztásával rá lehetne bírni a parasztokat, hogy hatékonyabban működjenek közre az északi birodalmak terjeszkedése elleni küzdelemben. Ahogyan a szegényparasztok ki voltak szolgáltatva azoknak, akik kizsákmányolhatták őket, mivel a nehéz időszakokban uzsora-

kölcsönöket folyósítottak nekik, ugyanúgy szenvedtek a kézművesek és kiskereskedők, akiket a gazdag kereskedők ellenőrizte céhek *(hang)* tartottak függő helyzetben.

A reformerek délkeletről, Kína azon vidékeiről származtak, ahol a gazdasági fellendülés az anyagi javak és pénz intenzív cserélődését vonta maga után – Fan Zhongyan Suzhouban, Wang Anshi a Jiangxi tartománybeli Fuzhouban született. Néhány elgondolásuk hátterében kétségkívül származásuk állt. Meg voltak például győződve arról, hogy a gazdagok azért tudják kizsákmányolni a szegényeket, mert még mindig léteznek az anyagi javak szabad áramlását és felhalmozását megakadályozó tényezők. Wang Anshi nem osztotta a statikus gazdaság koncepcióját, amely pedig, úgy tűnik, sokkal elfogadottabb volt. Úgy vélte, a termelés fejlesztésével egyidejűleg lehet növelni az állami bevételeket, s javítani a népesség megélhetési lehetőségeit.

Wang Anshit, aki már 1056-ban felhívta magára a figyelmet egy reformtervezetével, amelyet az északnyugati határon kialakult helyzet rendezésére nyújtott be, 1068-ban nevezték ki főminiszternek. Egészen 1076-ig hatalmon maradt, amikor is a konzervatív erők nyomására le kellett mondania hivataláról. 1078-ban ismét kinevezték, de 1085-ben Sima Guang, legádázabb politikai ellenfele, aki még ugyanabban az évben eltörölte az „új törvényeket", újból lemondásra kényszerítette őt.

Wang Anshi reformjai, amelyek többségét 1069 és 1073 között vezették be, rendkívül sokrétűek voltak. Érintették az adópolitikát, a gazdaságot, a hadsereget és a közigazgatást. Egyik legfőbb céljuk a földművelőkre nehezedő terhek csökkentése volt. Ezt Wang Anshi úgy akarta elérni, hogy központilag szabályozta a gabonafélék árait, s megreformálta az adórendszert, amely megnehezítette a csalásokat; így próbált küzdeni a tömeges felvásárlások és a földhalmozás gyakorlata ellen. Megváltoztatta az adók átruházásáról szóló szabályokat, engedélyezte a közmunkák kiváltását adók formájában, bevezette az alacsony kamatozású állami kölcsönöket, s az uzsorakamatok gyakorlatának visszaszorítása érdekében állami hivatalokat állított fel, amelyek a zálogkölcsönök kiadását felügyelték. Jelentős erőfeszítések történtek az öntözőrendszerek fejlesztésére, s hogy a vidéki gazdaság felhalmozott ismereteit széles körben elterjesszék. Ugyanakkor igyekeztek olyan bevételi forrásokat találni, amelyek kisebb terheket jelentettek a kisparasztságnak. Az állam ekkoriban kezdett részt venni a nagyobb vállalkozásokban. Ezek az intézkedések lehetővé tették, hogy észrevehetően növekedjenek az állami bevételek, s hogy a földadó a felére csökkenjen.

Wang Anshi másik törekvése az volt, hogy olyan, a hatalomhoz hű közhivatalnoki gárdát biztosítson az állam számára, amely kizárólag csak a köz javával törődik. Ez a cél lebegett a szeme előtt, amikor úgy döntött, hogy jelentősen megemeli a közhivatalnokok fizetését. Az állami hivatalnokok, talán a 18. század közepét kivéve, soha nem voltak olyan jól megfizetve, mint a Song-korban. Wang Anshi megváltoztatta a túlságosan formális vizsgarendszert, amelyben így a gyakorlati ismeretek (közgazdaság, törvények, földrajz) újra nagyobb teret kaptak. Annak érdekében, hogy a hivatalnokokat a társadalom szélesebb köréből tudják toborozni, a járásokban és a prefektúrákban állami iskolákat nyitottak, amelyek működését különleges földbirtokok biztosították.

A legmélyrehatóbb változásokra azonban mégis a hadügyek terén került sor. Abban az időszakban, amikor a növekvő zsoldosseregek mind nagyobb terheket róttak az államháztartásra, s mégsem biztosították a birodalom hatékony védelmét, Wang Anshi úgy döntött, hogy ismét a népnek kell gondoskodnia saját védelméről, ezért népi milíciákat *(baojia)* hozott létre. Ezeket az egységeket, amelyeket tíz család alkotott, rendszeresen kiképezték, s ellátták fegyverekkel. Így lehetővé vált a felduzzadt reguláris seregek számának lecsökkentése.

Wang Anshi „új törvényei" élénk ellenkezést váltottak ki, aminek kétségtelenül gazdasági és társadalmi okai voltak: a reformok túl sok érdeket és kiváltságot sértettek. A Wang Anshi-féle reformpárt, valamint a történész Sima Guang és a matematikus Shao Yong vezette konzervatív erők több mint húsz éven át tartó, sőt még a két főminiszter halála után is folytatódó makacs küzdelmének hátterében azonban nem pusztán az érdekek eltérése állt. Minden bizonnyal nagy szerepet játszottak benne a személyes ellentétek, a vérmérséklet- és műveltségbeli különbségek is. De nem zárhatjuk ki az önzetlen tenni akarást sem; a reformmozgalom megszületésének hátterében lehetséges, hogy az a jellegzetesen 11. századi felfogás állt, amely szerint helyzetétől függetlenül mindenkinek joga van javaslatait akár a legmagasabb fórumok elé is felterjeszteni.

Kétségtelen tény, hogy a reformok hatására hozták létre az első népjóléti intézményeket: árvaházakat, szeretetotthonokat, kórházakat, gyógyszertárakat, köztemetőket és közraktárakat. Ezek az intézmények, amelyek nagyobb számban létesültek a városokban és azok környékén, ahol súlyos gondot jelentett a nincstelen emberek beáramlása és a népesség koncentrálódása, a buddhista szerzetesek 6–7. században alapított jótékonysági szervezeteinek mintájára működtek. Elidegeníthetetlen földbirtokok tartoztak hozzájuk, amelyek állandó jövedelemforrást biztosítottak. A Song-korban ez a fajta alapítványi rendszer egyre inkább elterjedt. A biztos bevételek reményében nemcsak az állam hozott létre ilyen intézményeket, hanem – a Fan Zhongyan által alapított „egyenlő birtokok" *(yizhuang)* példája nyomán – a nemzetségen belüli kölcsönös támogatás céljából a befolyásos családok is. Ennek az eredetileg buddhista intézménynek a szekularizációja, valamint az, hogy a korábban a kolostorok feladatai közé tartozó, gyógyítással és jótékonykodással kapcsolatos tevékenységeket az állam vette át, nem volt más, mint a buddhista egyház 845-ös betiltásának egyik távoli következménye.

A hadsereg

A sorozástól a zsoldoshadseregekig ❖ Noha a Song Birodalom rendkívül fontosnak tartotta a határok védelmét, az új harci eszközök kifejlesztését, a hadsereg erejének növelését, a dzsürcsik betörése idején a flottaépítést, s a 10. század végétől a 13. század végéig bevételeinek legnagyobb részét a hadi kiadásokra fordította, a polgári hatalom mégis mindig is abszolút elsőbbséget élvezett a katonai hatalommal szemben. A Song-kor szellemisége szöges ellentétben állt a birodalom északi ellenségeinek a szellemiségével. A vérbeli harcosokra jellemző brutalitás és erőszak, valamint a hatalom- és hódításvágy, amelyek mind megvoltak legfélelmetesebb ellenfeleikben, a dzsürcsikben és a mongolokban, a Song Birodalom lakosságából teljességgel hiányoztak. A harciasság hiánya, amivel gyakran vádolják a Song-kori Kínát, tökéletesen megmagyarázható, szükségtelen tehát, hogy ebben bármilyen régtől fogva létező vagy permanensen jelen lévő sajátosságot lássunk.

A zsoldosseregek alkalmazása, amely gyakorlatnak a Song Birodalom örököse és egyben folytatója is volt, a háborúskodást egyfajta speciális tevékenységgé változtatta, amely így, a korábbi gyakorlattól eltérően, többé már nem volt közügy. A Qin-dinasztiától kezdve ugyanis a kínai hadseregek ereje a sorozáson alapult. A besorozottak alkották a csapatok emberállományának többségét. A hadsereget minden nehézség nélkül ki tudták egészíteni a szívósságuk és vadságuk miatt előszeretettel alkalmazott barbárokból, nomádokból és hegylakókból álló egységekkel. A Song császárok azonban nem számíthattak a barbár segédcsapatok értékes segítségére, s meg kellett tapasztalniuk a zsoldoshadseregek rendszerének minden hátrányát: a megnövekedett kiadásokat, a hosszú békés időszа-

kokat, amikor lazulni kezdett a fegyelem, valamint azt a folyamatot, amely során a hadsereg egyre inkább úgy viselkedett, mintha idegen test lenne az államban. A sorozó tisztektől rettegett a vidék, a leszerelt katonákból pedig rablóbandák szerveződtek. Ráadásul, hogy minél kisebb mértékben bolygassák meg a vidék gazdasági életét, az újoncok elsősorban a nincstelenek, az otthontalanok, a katonai szolgálat fejében amnesztiát kapó elítéltek közül kerültek ki, vagy éppen azokból a bennszülött déli törzsekből toborozták őket, amelyeknek a lázadásait leverték, s a felkelők csak úgy kaphattak kegyelmet, ha katonának álltak. A civil hatalom így minden korábbinál nagyobb szükségét érezte annak, hogy megvédje magát a katonai hatalom önállósodási törekvéseivel szemben. Ennek érdekében kisebb egységekre osztották a hadsereget, megosztották a felelősséget, s megnövelték az ellenőrzési rendszerek számát, amelyek megfosztották a hadsereg vezetőit az önálló kezdeményezés lehetőségétől. A bürokratikus szokások szintén hozzájárultak a védelmi rendszer meggyengüléséhez: a hivatalos leltárjegyzékeknek nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint az aktuális tényeknek. A dinasztiaalapító már a Song-kor elejétől pontosan ügyelt arra, hogy a császári testőrség *(jinjun)* elit alakulatait három önálló egységre ossza fel, amelyek a Hadügyi Hivatal *(Shumiyuan)* ellenőrzése alá kerültek. A 10. század végétől a dzsürcsik 1126-os nagy támadásáig a Song-hadseregek (a főváros környékén állomásozó *jinjun*ök és a tartományokban található *xiangjun*ök) hatékonysága folyamatosan csökkent, annak ellenére, hogy erejük hatalmas mértékben megnövekedett. 975-ben a hadsereg létszáma mindössze 378 000 fő volt, amely 1045-re 1 259 000 főre emelkedett. Wang Anshi 1068 és 1085 között bevezetett reformjai – a zsoldosok elbocsátása, a paraszti milíciák *(xiangbing)* és a speciális határvédelmi alakulatok *(fanbing)* létrehozása, valamint a csapatok állandó gyakorlatoztatása – révén lehetővé vált a haderő szinten tartása, de a 12. század elejétől kezdve a Song-hadseregek, jóllehet a katonai kiadások a költségvetés nagy részét felemésztették – nehéz helyzetbe hozva a gazdaságot –, ismét túlságosan felduzzadtak, s hatékonyságuk is csökkent. Míg a 963–79-es hadjáratokban részt vett seregekben számos, egykori nomádokból és hegylakókból álló csapattest szolgált, addig a Song Birodalomnak már nem volt lehetősége, hogy ilyen értékes segédcsapatokat toborozzon. Ezenkívül, amióta a Nyugati Xia Birodalom elfoglalta a legeltetésre alkalmas területeket, a kínai seregek lóhiánnyal küszködtek. Wang Anshi kísérletei, hogy a mezőgazdasági művelés alá fogott területeken (főleg a Jangce alsó folyása mentén) meghonosítsa a lótenyésztést, kudarcot vallottak.

Mindezek ellenére a 11–13. században a haditechnika hatalmas fejlődésének lehetünk tanúi a kínai világban. Ez a fejlődés, amely megváltoztatta magának a hadviselésnek a jellegét, s hosszú távon döntő módon befolyásolta az egész világtörténelmet, a korszakot átható kutató, újító és kísérletező szellemiséggel hozható összefüggésbe.

Még a toborzásban is érvényesültek a válogatás bizonyos objektív alapelvei: a jelölteket egy sor fizikai képességvizsgálat – futás, ugrás, látás, lövészet – alapján választották ki, majd magasság szerint osztályozták őket – a legmagasabbak kerültek az elitalakulathoz. Emellett azoknak a különleges csapattesteknek, a robbanófegyverekkel felszerelt csapatoknak, utászalakulatoknak, katapultkezelőknek a száma is emelkedni kezdett, amelyeknél nem alkalmazták ezt a fajta válogatási rendszert. Az ostromhadviselés elméletében és gyakorlatában jelentős fejlődés történt, s ugyanebben az időszakban, a 10. századtól kezdődően a kínaiakat rendkívül élénken foglalkoztatták a fegyverkezés kérdései. Számos újfajta fegyvert fejlesztettek ki, illetve tökéletesítettek: a hajítógépet, az ismétlőíjat és az ostromkocsit. A találmányokat jutalmakkal ösztönözték, s mielőtt a hadsereg nagy tételben rendelt volna belőlük, mindig kipróbálták őket. Zeng Gongliang 1044-ben megjelent hadtudományi értekezésében, a *Wujing zongyao*ban *(A hadakozásról szóló klasszikusok általá-*

nos alapelvei) több más újítás mellett leír egy parafinnal működő lángszórót, amely egy kettős működésű dugattyút tartalmazó szerkezet segítségével folyamatos lángoszlopot tudott kilövellni magából.

A Song Birodalom 1126–27-ben kezdődő visszavonulása a Jangce-völgy felé a flotta nagyszabású fejlesztéséhez vezetett. Flottabázisokat létesítettek a nagyobb folyókon és a tengerparton. Érdemes megjegyezni, hogy ebben az időszakban olyan hajókat használtak, amelynek evezőit forgattyúval vagy egy speciális hajtókarrendszerrel mozgatták. Némelyik hajónak több mint huszonöt lapátkereke volt. Először a dzsürcsik ellen, 1130 és 1161 között vívott tengeri ütközetekkel kapcsolatban említik meg őket, de ezt a rendkívül gyors hajóflottát valójában már a 8. században használták, s lehet, hogy a története még ennél is régebbre nyúlik vissza. Európában az első, lapátkerekes hajókkal végzett kísérletekre csak 1543-ban került sor.

A Song-kori Kína azonban mindenekelőtt a robbanóanyagok felfedezése és katonai célokra való továbbfejlesztése miatt foglalt el rendkívül fontos helyet az emberiség történelmében.

A tűzfegyverek ❖ A puskapor összetételének (szén, salétrom és kén) első leírása az 1044-es *Wujing zongyao* című műben található. Európai szövegben csak 1285-ben találkozhatunk az első ugyanilyen leírással (magáról a porról először Roger Bacon tett említést 1267-ben). A felfedezés a Tang-kori taoista csoportok alkímiai kísérleteinek eredménye, de rövidesen, 904-06-ban már katonai célokra használták. Gyújtóbombát készítettek, amelyet „repülő tűznek" *(feihuo)* neveztek el. Akkoriban ez volt a puskapor egyetlen alkalmazási módja. Amikor azonban a *Wujing zongyao* íródott, már többféle tűzfegyver létezett. A mű említést tesz füst- és gyújtóbombákról, a gyújtóbombák kilövésére alkalmas katapultokról, sőt robbanóbombákról *(pili huoqiu)* is. Az Anhui tartománybeli Caishinál vívott csatában, 1161-ben a katapultokkal már robbanóbombákat *(pilipao)* lőttek az ellenségre, s ezek segítették hozzá a Song-hadsereget a dzsürcsik felett aratott győzelemhez. A 13. század elején a mongolok előszeretettel használták a vasköpenybe burkolt robbanótöltetet (a *zhentianlei*t, az „eget megrázó villámcsapást" és a *tiehuopaó*t, a „robbanó vasbombát"). Ezeket a fegyvereket a Japán elfoglalására tett kísérleteik során is bevetették a 13. század végén; a japánok *teppō*nak nevezték őket (kínaiul *tiepao*). Látható tehát, hogy noha a korai időszakban voltak olyan kísérletek, amelyek a puskaport füstképző tulajdonságának és éghetőségének kihasználására alkalmazták, az emberek rövidesen már robbanóanyagként kezdték használni. A harmadik lépésben a puskaport egy arra alkalmas vezető csőben meghajtó anyagként alkalmazták. Az első ilyen típusú, általunk ismert kísérletekre 1132-ben került sor. Ezek során egyfajta „mozsárágyút" vagy kilövőművet használtak, amelynek vagy vastag bambuszból, vagy fából készült a csöve (a puskapor robbanóerejét úgy csökkentették, hogy több salétromot adtak a keverékhez). A kínaiak fedezték fel elsőként a rakétameghajtás alapelvét, mégpedig úgy, hogy puskaporral töltött nyílvesszőket helyeztek a bambuszból készült kivető csövekbe. Az első vas- és bronzcsövű mozsárágyúk 1280 körül jelentek meg, a kínaiak és a mongolok között dúló háború idején. Ezt az újfajta fegyvert ettől kezdve *chong*nak nevezték.

Így a 13. század végén Európa nem csupán a puskapor összetételét ismerhette meg, hanem az elvet is – amely hosszú kutatómunka és számtalan kísérlet gyümölcseként született meg Kelet-Ázsiában –, miszerint ezt a robbanószert egy cső belsejében meghajtóanyagként is lehet használni. Ezek az ismeretek valószínűleg az iszlám államokon keresztül jutottak el Európába (az 1248-ban, Damaszkuszban elhunyt andalúziai botanikus, Ibn Bayṭār műveiben a salétromra arabul a „kínai hó", perzsául a „kínai só" elnevezést hasz-

nálja). A hagyomány úgy tartja, hogy 1241-ben Magyarországon, a muhi csatában a mongolok tűzfegyvereket is használtak. Az, hogy a tűzfegyverek 14–15. századi fejlődése milyen hatással volt az európai történelem alakulására, jól ismert tény – hozzájárult a középkori lovagi arisztokrácia bukásához. A kínai világban azonban ezen új fegyverek felfedezése semmilyen hatással nem volt a politikai intézményrendszer és a társadalom szerkezetére; egyik csoportját alkották csupán a különböző fegyverfajtáknak, amelyeket az állami ellenőrzés alatt álló hadseregekben körülbelül egy időben kezdtek tökéletesíteni. Annak pedig, hogy Kínában miért nem fordítottak nagyobb figyelmet a tűzfegyverek továbbfejlesztésére, nyilvánvalóan a Kelet-Ázsiában (különösen a Ming-kori Mongóliában) általánosan elterjedt harcmodor volt az oka.

Meg kell azt is jegyeznünk, hogy még a tűzfegyverek megjelenése előtt az európaiak már használtak egy másik, szintén ázsiai eredetű fegyvert, az ellensúlyos hajítógépet, amely forradalmasította az ostromhadviselést. Ez a fegyver, amely legalább olyan veszélyes volt az erődítményekre, mint az ágyútűz, a Kínában már régóta használatos hajítógép, a *pao* arabok által továbbfejlesztett változata volt. A *pao* erejét és a kilövés sebességét nem egy felcsavart kötél vagy egy megfeszített rugó energiája biztosította, mint az alexandriai vagy a bizánci katapultoknál, hanem egy függőleges oszlopra ráerősített emelőszerkezet, amelynek a rövid karját húzták meg lefelé.

Az új társadalom

Egy befektetésekből élő társadalmi osztály ❖ A 11. században a különböző tényezők (a mezőgazdasági termelés és a földből származó jövedelmek növekedése, az oktatás kiterjesztése, a közhivatalnokok iránti állami igény) eredményeként megnövekedett a művelt, viszonylag jómódú vagy nagyon gazdag családok száma. Ebben a korszakban egy újfajta embertípus, vele együtt pedig egy új gondolkodásmód jelent meg, s ekkoriban kezdett kibontakozni egy olyan politikai és társadalmi rendszer, amely a földjeinek jövedelméből élő birtokosi osztályon alapult. A Han-kortól a Tang-korig az előkelő, a saját környezetükben vagy az udvarban befolyással bíró családok egy többé-kevésbé zárt csoportot alkottak, amely gondosan ügyelt vérvonalának tisztaságára. Néhány ilyen család, főleg Észak-Kínában, tekintélyét katonai hagyományainak és azoknak a harctéri hőstetteknek köszönhette, amelyek hírnevet szereztek a családtagoknak. Birtokaik, ha nem pusztán pihenőparkoknak vagy vidéki udvarházaknak használták őket, önellátók voltak, s sokféle terméket állítottak elő. Voltak rajtuk például gyümölcsösök, malmok, halastavak, gazdasági műhelyek és olajütők. Ha a helyzet megkövetelte, mint a Han-kor végén és a Déli dinasztiák idején, a birtokokat meg lehetett erősíteni, s védelmet nyújtottak rablóbandák és felkelések ellen, sőt egyes időszakokban még az állam követelésével szemben is. A „vidéki uraságoknak" és a birtokaikon élőknek (a „vendégek", *ke;* a birtokőrök, *buqu;* a szolgák, *nubi*) a viszonya patriarchális jellegű volt. A patrónus–védenc és úr–szolga kötelékeket a szokásjog is elismerte, s törvényileg is szabályozták.

Az életre szóló adománybirtokok rendszerének összeomlása a 8. században, az átállás az új adózási rendszerre, amelyben az adót a megművelt földterületek után kellett fizetni – egészen addig az adókat a munkaképes személyek száma alapján határozták meg (innen eredt a földbirtokok nagyságának korlátozása és a kisparasztoknak kiosztott földek rendszere) –, a rizstermelés övezetének kiterjedése (úgy tűnik, hogy az új adózási rendszer a Huai-folyó völgyére jellemző sajátos viszonyokon alapult, ahol gabonaféléket és rizst egyaránt termesztettek), mindenekelőtt pedig a mezőgazdasági termelés üzleti ala-

pokra helyezése – mindez együtt mélyreható változásokat indított el. A befolyásos családok és a kolostorok magánbirtokainak *(zhuangyuan)* terjeszkedése és ezzel együtt a parasztok által megművelt földterületek kisajátítása a Tang-kor második felében mind nagyobb méreteket öltött. Ez a folyamat azonban, amelyet az is elősegített, hogy a sorozott katonákból álló hadsereget felváltották a zsoldoshadseregek, csak a 10–11. századra fejeződött be. Ettől kezdve már nem volt szó önellátó birtokokról, zárt előkelő rétegről vagy a középkori patrónus–védenc viszonyról, hanem egyszerűen csak bérbe adott vagy napszámosokkal műveltetett földekről és a belőlük származó jövedelmekről, azaz olyan állandó bevételekről, amelyek lehetővé tették néhány család számára, hogy kényelmes körülmények között éljen a városban. S bár ez az új társadalom is, csakúgy, mint az ezt megelőzők, a leggyengébbek kizsákmányolásán alapult, a hatalom gondolkodásmódja és elnyomó intézményei mégis eltérőek voltak. Az uralkodó osztály, amely műveltségével politikai hatalmat szerezhetett magának, s amely helyi szinten egyeduralmat gyakorolt, jelentős mértékben kibővült. Az ehhez a társadalmi osztályhoz tartozó családokban ugyanis a főfeleség mellett rendszerint volt még egy ágyas és körülbelül tíz gyerek. Ráadásul a nagy földbirtokosok csak ritkán éltek vidéken; a bérlőkkel és a napszámosokkal, valamint a birtok ügyeinek irányításával a gazdasági intézőik vagy a tisztartóik *(jianzhuang, ganren, ganpu)* foglalkoztak. A birtok néha több kisebb parcellából állt, néha pedig összefüggő, számos falvat magában foglaló terület volt. A bérlőknek gyakran szállást és ellátást biztosítottak, s ellátták őket szerszámokkal, vetőmaggal és igavonó állatokkal; a földbirtokos még a házasságaikat is elrendezte. A kölcsönökért azonban minden esetben kamatot kellett fizetni, amelynek mértéke a kölcsön természete szerint változott: egy ekehúzó ökörért a termés 10 százaléka, 5 százalék a szállásért és az ellátásért; a kölcsönbe adott szerszámokért, a készpénz-, vetőmag- és gabonakölcsönért pedig havonta 10 százalék. A vidéki piacok és a nagybirtokok központjai helyén a gazdaság ugrásszerű fejlődése nyomán nagy városok alakultak ki (*zhen* vagy *shi*, bár sok közülük megtartotta a *zhuang* nevet), amelyek teljessé tették a nagy kereskedelmi agglomerációk hálózatát.

A mezőgazdaság problémái ❖ A vidéki körzetekben (*li* vagy *xiang*), amelyekhez számos falu *(cun* vagy *zhuang)* tartozott, az állam megkülönböztette a helyi családokat *(zhuhu)* és a más körzetekből származó, idegen családokat *(kehu)*. A helyi családok kisebb földterületeket birtokoltak; őket a birtokaik nagysága alapján öt csoportba sorolták (a harmadik, negyedik és ötödik kategória, 100, 50, illetve 20–30 *mu*nyi földet jelentett, sokkal kevesebbet, mint amennyi egy parasztcsaládot el tudott volna tartani), s adózniuk kellett. Az „idegenek" ezzel szemben nem rendelkeztek földdel, kizárólag bérlők vagy napszámosok voltak, de nem fizettek adót. Az első és második csoportba tartozó módosabb parasztcsaládokból kerültek ki a birtokőrök *(gongshou)*, akik feladata a rend biztosítása volt, valamint azok, akik a körzetet képviselték a járási *(xian)* közigazgatási hivatalokban. Ez utóbbiakat nevezték *sanyi*nek: a körzet vezetőjét, az adófelügyelőt és a rendőrfőnököt. A nagy földbirtoko- sok azonban kivonták magukat az osztályba sorolás, a kötelezettségek és az adózás alól, amelynek terhét így egyedül a kisparasztság viselte.

Kétségtelen, hogy ez nem igaz minden régióra (a kiterjedt földbirtokok sokkal nagyobb számban fordultak elő a Jangce alsó folyásától délre elterülő hatalmas rizstermelő vidékeken, mint Észak-Kínában), valamint a Song-kor minden egyes korszakára. Nem kétséges azonban, hogy a gazdaság hatóerőinek szabadabb mozgástere a 11–13. században elmélyítette a szakadékot a szegények és gazdagok között, s a vidéki körzetekben növelte a társadalmi feszültségeket. A kisparasztságra kivetett adóterhek és a nagybirtokosok kiváltságai között a minden korábbinál nyilvánvalóbb egyenlőtlenségek tették szükséges-

sé 1069-től egyes reformok bevezetését. Becslések szerint 1064–67-ben a 24 millió hektárnyi megművelt területnek mindössze 30 százaléka volt adóköteles. A parasztság érdekében hozott intézkedések és az adócsalás elleni küzdelem a nagy reformok időszakában, 1068 és 1085 között, Wang Anshi főminisztersége idején némi javuláshoz vezettek ugyan, de Huizong császár uralkodása alatt (1101–1125) a helyzet ismét rosszabbra fordult.

Ebben az időszakban egy rövid, de nagyszabású parasztfelkelés tört ki Zhejiang tartomány középső részén, azon a vidéken, ahol teát, lakkot, a papírgyártáshoz szükséges eperfát és fenyőből készült faanyagot állítottak elő, s ahol a Fujian és Jiangxi tartományokat összekötő kereskedelmi útvonalak áthaladtak. A felkelést, amely a kaifengi császári udvar számára történő rekvirálások hatására robbant ki, egy alapvetően buddhista, de manicheus elemeket is tartalmazó tanításokat hirdető titkos társaság irányította. Tagjai szigorúan vegetáriánusok voltak, s különböző démonokat imádtak. A szegényesen felfegyverzett lázadók egy Fang La nevű ember vezetésével lemészárolták a gazdagokat, az előkelőségeket és az állami köztisztviselőket. A lázadás kezdete után egy évvel Fang Lát elfogták, ami egyúttal a mozgalom végét is jelentette, s a szekta hívei között öngyilkossági hullámot indított el.

Az Északi Song Birodalom agóniájának éveiben, 1126 és 1138 között, a Hunan tartománybeli Dongting-tó környékének lakossága egyszerre szenvedett a dzsürcsik betöréseitől, a korrupt hivatalnokok túlkapásaitól és a behatolók kiűzésére szerveződött helyi félhivatalos hadseregek fosztogatásaitól. Ez utóbbiak leginkább az európai középkor martalóc zsoldoscsapataira hasonlítottak. 1130-ban kitört egy újabb parasztfelkelés. Vezetője, a mágus és gyógyító hírében álló tehetséges hadvezér, Zhong Xiang állítólag a következőket mondta: „A törvény szétválasztja a magasat és alacsonyt, a gazdagot és szegényt. Én olyan törvényt hozok, amely a magasat és alacsonyt, a gazdagot és szegényt egyenlővé teszi." Zhong Xiangot rövidesen elfogták és kivégezték, de csapatai, amelyekhez egyre többen csatlakoztak, védelmi állásokat építettek ki a tó körüli mocsarakban. Zhong Xiang felkelése, amely kezdetben romboló és egalitárius mozgalom volt, közönséges banditizmusba csapott át. Ennek a „bűnfészeknek" a felszámolására, amely akadályozta a dzsürcsik elleni védekezés megszervezését, nagy erőket mozgósítottak. A tisztogató akciók egészen 1135-ig folytatódtak. Az utolsó évben irányításukat a híres tábornok, Yue Fei vette át.

A Déli Song-korban vidéken a parasztság helyzete folyamatosan romlott, mivel a földek továbbra is kiváltságosok egy kis csoportjának a kezében koncentrálódtak. Miután a Song és a Jin Birodalom között létrejött a szerződés, amelyben végül rögzítették a két állam határait, a Huai-folyótól délre elterülő rizstermelő övezet egészét, ahol az 1130 és 1140 között vívott háborúk hatalmas pusztítást okoztak, ismét művelés alá vonták. Ez azonban a gazdag földbirtokosok érdekeit szolgálta, hiszen egyedül ők rendelkeztek az ehhez szükséges tőkével. A 13. század közepére a Jangcétől délre és a Tai-tó körüli kiterjedt termékeny vidékeken annyira kiéleződött a helyzet, s olyan nehézkessé vált az adók beszedése, hogy Jia Sidao főminiszter (1213–1275) radikális reformok bevezetésére szánta el magát. A reformok kiváltották a központi kormányzat és az Államtanács heves ellenkezését, mivel e testületek a nagybirtokosok képviselőiből álltak. Jia Sidao elképzelése az volt, hogy a birtokok területét 500 *mu*ban (körülbelül 27 hektár) limitálják, a fennmaradó földterületek egyharmadát állami pénzalapokból felvásárolják, s „közföldeket" *(guantian)* hoznak rajtuk létre, amelyek jövedelmét a katonai kiadások fedezésére fordítják. A reformokat 1263-tól Jia Sidao haláláig részben sikerült a gyakorlatban is megvalósítani. A dinasztia utolsó éveiben a Jangce alsó völgyének közel 20 százalékát alakították át „közföldé". Később a mongolok a birtokukba vették a „közföldeket", s vagy a káni család hercegei kapták meg őket, vagy pedig ezek bevételeiből fedezték a helyőrségek költségeit.

Összegezve az eddigieket, elmondható, hogy a társadalmi és gazdasági körülmények hatására a Tang-kor végétől egy új, földbérlő gazdálkodókból és mezőgazdasági munkásokból álló társadalmi réteg alakult ki, amely már sokkal inkább hasonlított a modern parasztsághoz, mint a korábbi korszakok „védelmezettjeihez".

Míg vidéken – amely, bekapcsolódva az országnak a városokat a falvakkal, a tartományokat az egyes régiókkal összekötő gazdasági vérkeringésébe, sokkal érzékenyebben reagált az árak változásaira – megnőtt a földjüket elvesztett, nincstelen emberek száma, addig a legszegényebbek számára új megélhetési lehetőségek is adódtak. Nagy részük beállt a birodalmi hadseregbe, amelyben a 10. század óta zsoldosok szolgáltak. Sokan dolgoztak a különböző kézműves üzemekben. Némely ágazatban a műhelyek mérete, az ott dolgozók száma és az alkalmazott technológia színvonala már a későbbi gyáriparra emlékeztetett. A munkások száma sokkal magasabb volt, mint a Tang-kori sóbányászoké és állami kézműveseké. A munkaerő-szükséglet különösen nagy volt a bányákban, a sólepárlókban, a papírüzemekben, a nyomdákban, valamint a fém- és kerámiaiparban. A vidék munkaerő-feleslege azonban főleg a nagy kereskedelmi központokba áramlott. Ezek szívták magukba a vidékről érkező népesség hatalmas áradatát, amely a városokban talált megélhetést: a kocsmákban, fogadókban és teaházakban szolgáltak, vagy bolti segédek, utcai árusok, esetleg mutatványosok lettek – nem beszélve a zsebtolvajokról, csalókról, betörőkről és a férfi, illetve női prostituáltakról. Végezetül meg kell említenünk a gazdag családok és kereskedők, Kaifeng és Hangzhou környékén különösen nagy számban található vidéki udvarházait, amelyek népes kiszolgáló személyzetnek biztosítottak megélhetést. A szolgálók feladatai, amelyeket az uralmi tiszttartó irányított, rendkívül eltérőek, ugyanakkor nagyon speciálisak voltak. Mindezek új jelenségnek számítottak, amelyek hátterében a vidék gazdaságában bekövetkező változások, a kereskedelem és a városok fejlődése, valamint a gazdag és viszonylag jómódú családok számának megnövekedése állt.

A városok terjeszkedése ❖ A nagy- és kiskereskedők rendkívül változatos képet mutató társadalmi osztályának megjelenése – akiknek száma a Song császárok idején sokkal nagyobb volt, mint a Tang-korban –, valamint a nagy kereskedelmi központok kialakulása a Song-kor jellemző sajátosságai. Népes és virágzó városok jöttek létre nemcsak a központi területeken, elsősorban a Jangce mentén, hanem a határvidékeken (Xiongzhou, a mai Hebei tartománybeli Baoding mellett; Qinzhou, a kelet-gansui Tianshui közelében) és a tengerparton is (a Zhejiang tartománybeli Hangzhou és Wenzhou, valamint Fuzhou és Quanzhou Fujian tartományban).

Kaifeng, amely 907-től az Öt dinasztia, 960-tól 1126-ig pedig az Északi Song-dinasztia fővárosa volt, alkalmas arra, hogy rajta keresztül mutassuk be a városok fejlődésének történetét a 9. és 11. század között.

Az első falgyűrűt 781-ben építették. A 9. századra a főkaputól délre és keletre induló főutak környékét ellepték a kereskedők boltjai, a kézművesek műhelyei és a fogadók. Spontán módon piacok jöttek itt létre, s a városon kívül zajló kereskedelmi tevékenység, csakúgy, mint Chang'anban a 7. században, kívül esett azon a fajta ellenőrzésen, amelyet a hatóságok a városfalakon belül gyakoroltak a kereskedők és kézművesek számára fenntartott helyek felett. Ezeket a külső piacokat, amelyek a Tang-korban gombamód elszaporodtak a külvárosokban, „takarmánypiacnak" *(caoshi)* nevezték. Kaifeng számára, amely 918-ban fővárosi rangot kapott, rövidesen szűknek bizonyultak a régi falak, ezért 954-ben egy külső falgyűrűt húztak a város köré, amelynek tövében hamarosan újabb külvárosok nőttek ki a földből – a már meglévő épülethez toldott melléképület analógiájára *xiang*oknak, azaz „épületszárnyaknak" nevezték őket. A városok terjeszkedésének a régi központ

körül azonban csak akkor van valódi jelentősége, ha a város arculata maga is megváltozik vele. Míg Chang'an és 7–8. század többi jelentős települése elsősorban „arisztokratikus" városok, ahol a kormányzati tevékenység volt a meghatározó, s ahol a hatóságok igyekeztek szigorúan ellenőrizni mindenféle kereskedelmi tevékenységet, addig Kaifeng az első példája egy olyan nyüzsgő agglomerációnak, amelyben a kereskedelem és a szórakozás volt a meghatározó. A politikai szervezetek és tagjaik ettől kezdve közvetlen kapcsolatba kerültek azzal a tipikusan városi népességgel, amelynek többsége alacsonyabb társadalmi osztályokból származott. A fellendülő kereskedelem pedig áthágott minden régi szabályt, amelyek egy városnak előkelő jelleget kölcsönöztek. 1063-ban Kaifengben eltörölték a kijárási tilalmat. Az emberek éjszaka is szabadon járhattak az utcákon. Az üzletek és a szórakozóhelyek (a *wazik*, a szórakoztató negyedek, amelyek főleg Hangzhouban virágzottak) hajnalig tartottak nyitva. Úgy tűnik, hogy a kereskedelmi és kézműves tevékenységet meghatározott kerületekhez kötő rendeleteket még hamarabb eltörölték: üzletek és műhelyek nyíltak városszerte, s a kerületeket elválasztó eredeti falakat lebontották. Az emberek többé már nem a kerületek, hanem az utcák neve alapján tájékozódtak. Míg a kerületek nevét a hivatalok adták, az utcákat a városlakók nevezték el. Az utca az új kínai városok egyik tipikus jellegzetességévé vált. Korábban a városi kerületek semmiben nem különböztek a falusiaktól (egészen a Tang-korig mindkettőt ugyanazzal a *li* írásjeggyel jelölték). A városi agglomerációk azonban ettől kezdve életmódjukban és a népesség összetételében egyaránt gyökeresen eltértek a kínai vidéktől.

Egy mozgékonyabb társadalom ❖ A 11–13. század embere gyakrabban és szívesebben utazott, mint elődei a Tang-korban, a Hat dinasztia korában és a Han-dinasztia idején. A kereskedelem vérkeringésébe mind többen kapcsolódtak be – hajósok, áruszállítók, matrózok és kereskedők, akik közül néhányan rendszeresen nagy távolságokat utaztak be. A közhivatalnokok, akik száma megnőtt a Song-korban, hivatásuknál fogva voltak kénytelenek utazgatni: ugyanis nem szolgálhattak a szülőföldjükön, s egyazon állomáshelyen sem maradhattak 3-4 évnél tovább. A vidéki élet nehézségei, a városokban űzhető mesterségek nagy száma és sokfélesége, valamint a gazdaság és a szórakozás központjainak számító városok vonzereje azt eredményezte, hogy az otthontalanok és a földönfutóvá lett parasztok tömegesen indultak el a nagyvárosok felé. A közlekedési eszközök kényelmesek és olcsók voltak, szekereket és hajókat bárhol olcsón lehetett bérelni.

Érthető tehát, hogy ebben, a korábbi évszázadoknál sokkal mozgékonyabb társadalomban, amelyben a szerencse is nagyon forgandó volt, újfajta kapcsolatok alakultak ki. A társadalmi átrendeződés és a társaságokba tömörülés, ami a városi környezetben a felső és az alsó osztályokat egyaránt jellemezte, most sokkal erőteljesebben érvényesült, mivel nagyobb volt az elszigetelődés veszélye, s fokozottabb szükség volt arra, hogy az emberek kölcsönösen segítsék egymást. A közhivatalnoki osztályban, ahol – a pártharcok és a beajánlási rendszerben a beajánlót a védencéhez kötő kölcsönös felelősség miatt – bárkit bármikor tönkretehettek, erős és tartós kapcsolatok szövődtek a tanulótársak, a vizsgáztatók és a jelöltek, a tanárok és diákok, illetve azok között, akiknek egyazon évben sikerült letenniük a vizsgákat. Minden társadalmi rétegre – a közemberekre, írástudókra, utazó kereskedőkre – általánosan jellemző volt, hogy az egy vidékről vagy körzetből származók társaságokat *(hui)* alakítottak. Ez a magyarázata annak, hogyan terjedhettek el egyes helyi kultuszok távol a származási helyüktől. Az állam által ellenőrzött piacrendszer összeomlásával s azzal, hogy az üzletek és a műhelyek immár városszerte elterjedtek, a kereskedő és a kézműves céhek *(hang)* fejlődése is olyan irányt vett, amely megfelelt a kölcsönös megértésnek az egyes szakmák képviselői között és a közös érdekvédelem szükségességének.

A „céhek" meglepően nagyfokú specializálódása az iparon és mezőgazdaságon kívül eső „harmadlagos" tevékenységek ugrásszerű megnövekedésére vezethető vissza.

Az egymás kölcsönös támogatásának szükségessége segít megérteni a nagy családi szövetségek írástudóinak összefogását. A családi szövetség a maga szervezeti felépítésével, alapelveivel és működési rendszerével a Song-kor újdonságai közé tartozott. Fan Zhongyan egyike volt azoknak, akik először alkottak speciális szabályokat a családi szövetségek számára. Az ő nevéhez fűződik többek között egy, a családok működéséről szóló szabálygyűjtemény és az „egyenlő birtok" *(yizhuang)* létrehozása. Ezeknek a különleges, elidegeníthetetlen birtokoknak a bevételeit a szövetségek általános szükségleteinek a fedezésére – elsősorban a gyermekek oktatására – és a legszegényebb tagok támogatására fordították. A *yi* írásjegyet, amelyet körülbelül „egyenlőségnek" lehetne fordítani, használták minden olyan kapcsolat kifejezésére, amely magában foglalta a kölcsönös segítséget és az önkéntes együttműködést.

A gazdasági fellendülés

Az élelmiszer-termelés növekedése ❖ A Jangce völgyében és Dél-Kínában a 8. században a rizstermelő területek fejlődésének nagy lökést adott a rizspalánta-kiültetés gyakorlata, valamint a termőföld megművelésére és öntözésére szolgáló új mezőgazdasági eszközök megjelenése. A rizstermelés fejlődése és terjeszkedése tovább folytatódott a következő évszázadokban, s kétségtelenül a korabeli kelet-ázsiai történelem egyik legjelentősebb eseménye volt: a kelet-ázsiai civilizációk egyfajta „második lendületet" kaptak általa. Az Angkor Királyság a 11–13. században, a Song Birodalommal egy időben élte virágkorát. A rizstermelésnek köszönhető az a magas népsűrűség, amely napjainkban Jávára, a vietnami Vörös-folyó medencéjére és Kelet-Kína egyes részeire jellemző, de ami a legfontosabb: lehetővé tette, hogy az emberek nagy számban hagyjanak fel a földműveléssel, s biztosította azokat a tartalékokat, amelyek a neolit kor óta elengedhetetlennek bizonyultak a civilizációk felvirágzásához, azaz a politikai és társadalmi struktúra, a művészetek, a technológia és a gondolkodás fejlődéséhez. A kultúrnövények közül ugyanis a rizs adja a legnagyobb hektáronkénti termésátlagot. A Jangce alsó folyásától délre elterülő síkságok termésfeleslege – a Song-kori mondás szerint: „Amikor Su(zhou) és Chang(zhou) gabonája beérik, az Égalatti népe jóllakik" *(Suchangshu tianxiazu)* – elősegítette a régiók közötti kereskedelem fejlődését, az üzleti alapú mezőgazdasági termelést, a kézműipar fellendülését és a nagyvárosok terjeszkedését. A 10–13. században a kínai történelem második legnagyobb népességnövekedése zajlott le. A lakosság száma a 8. századi 53 millióról megközelítőleg 100 millió főre emelkedett.

A rizstermelés módszereinek tökéletesedése tovább folytatódott a 11. században. 1012 után a Champa Királyságból (Vietnam délkeleti partvidéke) korai érésű rizsfajtákat hoztak be Kínába, amelyek, mivel már télen beértek, évi két betakarítást tettek lehetővé. Ezeket a *xian*nek nevezett fajtákat a kínai kormányzat tudatos alapossággal terjesztette a birodalomban. Megjelentek a Tai-tó környékén, Fujian és Jiangxi tartományban, s rövidesen lehetővé tették, hogy a megművelt földek területe a duplájára növekedjék. Ez a tendencia a Ming-korban (1368–1644) is folytatódott, ugyanakkor a Song-kortól kezdődő fajtakiválasztásnak köszönhetően új, korai érésű, ellenálló fajták jelentek meg. A 11. században évente 7 millió *shi* (4,2 millió tonna) gabonát szállítottak a Hangzhou és Suzhou környékét Kaifenggel összekötő Nagy-csatornán. A 12. század első felében bekövetkező tragikus események egyetlen következménye az volt, hogy még inkább felgyorsították a Jangce-völgy mezőgazdaságának fejlődését. Nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében,

hogy a termőterületek nagyságát a tavak és mocsarak rovására megnöveljék. Ezeket a területeket *weitian*nak (gátakkal körülzárt „legelő") nevezték. Az északról érkező bevándorlók a Jangce-völgy szárazabb részein a gabonaféléket és a takarmánynövényeket is meghonosították.

A kézműipar és a kereskedelem fellendülése ❖ A kínai mezőgazdaság 11–13. századi fellendülése úgy is értelmezhető, hogy az megfelelő alapot biztosított a birodalom gazdasági fejlődéséhez, amennyiben lehetővé tette, hogy a lakosság nagyobb hányada ne élelmiszertermeléssel, hanem más tevékenységgel foglalkozzék (a rizs- és gabonatermelés elérte az évi körülbelül 30 millió tonnát).

A textiliparban feldogozott növények nagyobb területeket foglaltak el (a kender, a selyemhernyók etetésére alkalmas eperfa és a gyapot, amely a 13. században számos vidéken elterjedt). A teatermesztés a Huai-folyótól délre és a Sichuan tartomány hegyes vidékein, a lakkgyártásban használt fafajták termesztése pedig Hubei, Hunan tartományokban és Zhejiang tartomány északi részén indult fejlődésnek. A kis műhelyek minden iparágban gyorsan növekedtek. Ilyen volt például a fémgyártás az Északi Song-dinasztia idején, amelynek új lendületet adtak a gazdag földbirtokos családok tőkebefektetései és a technológiai újítások: a faszenet felváltotta a kőszén, a fújtatókat egy hidraulikus szerkezet segítségével működtették; a bányákban robbanószerkezeteket használtak és így tovább. Az 1078-ban előállított öntöttvas mennyisége meghaladta a 114 000 tonnát (1788-ban Ang- liában mindössze 68 000 tonnát gyártottak). A kisebb műhelyek mellett, amelyek a mezőgazdasági holt idényben parasztokat foglalkoztattak, Dél-Hebeiben, Shandong középső részén és Észak-Jiangsuban léteztek olyan nagyüzemek, amelyek állandó és szakképzett munkaerőt alkalmaztak. A Jiangsu tartománybeli Liguóban például 3600, rendszeres fizetésért dolgozó ember élt. Ezek a nagy vállalkozások az állam számára dolgoztak.

A 11. században általában minden ásványkincsből – vasércből (a pénzöntéshez elengedhetetlen) rézből, ólomból és ónból – egyre többet termeltek ki. Számos új bányát nyitottak, különösen a birodalom legdélebbi területein.

A kerámiaipar is hasonló, példa nélkül álló fejlődésen ment keresztül. Az ország számos részén létesültek égetőkemencékkel felszerelt műhelyek, de a 11. század leghíresebb kerámiái a Kaifengben és Henan tartomány más városaiban létesített császári műhelyekből, valamint a Hebei tartományban található Dingxian városának égetőkemencéiből kerültek ki. A 12–13. században a legszebb darabok Hangzhouban, a Fujian tartománybeli Quanlongban és Jianyangban, és a Jiangxi tartománybeli Jingdezhenben és Ji'anban készültek. A Kína egyik büszkeségének számító porcelánkészítés technológiája a 12. századra vált tökéletessé.

Szinte minden vidék híres volt valamilyen termékéről: Dél-Hebei a vasról, a szomszédos Tai-tó a rizsről, Fujian tartomány a nádcukorról, Sichuan és Zhejiang tartományok a papírgyártásról, Chengdu, Hangzhou és a Jangce alsó folyása menti városok a könyvnyomtatásról. A kereskedelem fejlődésével az árucikkek mind nagyobb mennyiségben áramlottak az ország különböző részei között. A nagy kereskedővárosok megjelenése a birodalom egész területén, de különösen a Jangce völgyében, Sichuan tartományban, valamint a fujiani és zhejiangi partvidéken a kereskedelmi útvonalak átrendeződéséhez vezetett az újonnan kialakuló nagyvárosoknak és a régiókon belüli, valamint az azok közötti kereskedelem fejlődésének megfelelően. Míg a 8. században a kereskedelem legnagyobb részét az adóköteles árucikkek (szövet és gabona) tették ki, mostanra a magánkereskedelem nagyságrendjében már sokkal nagyobb volt, mint azoknak az áruknak a kereskedel-

me, amelyekre az államkincstár adót vetett ki. Történelme során Kína ekkor először használta ki teljes mértékben a világon egyedülálló, hatalmas, hajózható vízi úthálózatából fakadó előnyöket: a Jangcét és annak mellékfolyóit, valamint az Észak-Kína központja felé futó nagy csatornákat, amelyek Hangzhout és Zhenjiangot, illetve Yangzhout és Kaifenget kötötték össze. Ezen a több mint 50 000 kilométer hosszú vízi úthálózaton egy nagy és változatos hajóflotta közlekedett, amely akkoriban egyedülálló volt a világon. A Jangce egyes szakaszain olyan óriási volt a hajóforgalom, hogy valóságos úszó városok jöttek létre a folyamon. A Song-kori Kína a part menti hajózás szempontjából kedvező adottságait is a maga hasznára fordította: a hosszú, megszakítatlan, tagolt partvonalat és a rengeteg kiváló horgonyzóhelyet Zhejiang tartomány északkeleti csücskétől egészen a vietnami határig.

A kínai gazdaság 11–13. századi fellendülésének fő okait azonban a földbirtokosokból és a gazdag kereskedőkből álló városi elitréteg kialakulásában és a belföldi kereslet növekedésében kell keresni. Most már nemcsak a császári udvart látták el luxuscikkekkel, mivel a fényűzés immár a lakosság egy nagyobb részének is a kiváltságává vált. Megnőtt a gazdag családok száma. A pazar díszítésű és berendezésű épületek, a kertépítés művészete, a kifinomult öltözködés és konyhaművészet mind-mind a Song-kori városi kultúra jellegzetességei. Nem véletlen tehát, hogy a kerámiagyártás és kerámiaművészet, az építészet, a szövőipar és általában minden, a hétköznapi élet kényelmét szolgáló termék gyártása éppen a 11–13. században indult ilyen gyors fejlődésnek.

A külkereskedelem, a főleg luxuscikkekből álló import miatt – füstölő, ritka drágakövek (karneolagát, agát, ámbra, kámfor), korall, elefántcsont, rinocéroszszarv, ébenfa, szantálfa – veszteséges volt Kína számára, mivel a behozott áruk egy részéért rézpénzzel és fémekkel kellett fizetnie (ólom, ón, arany és ezüst). A Song-kori rézpénzek Ázsia minden országában elterjedtek – a Nyugati Xia, a Liao és a Jin Birodalomban, Délkelet-Ázsiában és az Indiai-óceán térségében. Japánban olyan bőségben fordultak elő, hogy helyi fizetőeszközként használták.

Kínát a külvilág is a luxuscikkek országának tartotta. Ez volt az a föld, ahol a legkívánatosabb árukat készítették, s ahol a kereskedelem a legnagyobb haszonnal kecsegtetett. Az északi birodalmak, amelyek a kínai áruért cserébe csak lovat, juhot, szőrmét és fát tudtak adni, teát, sőt (amelyet nagy mennyiségben csempésztek északnyugatra), szövetet és fémet importáltak innen. Ezért, amikor a 11. század első felében a Nyugati Xia és a Liao Birodalom egyenlőtlen szerződéseket kényszerített a Song-dinasztiára, azokban azt követelték, hogy Kína olyan termékeket szállítson nekik, amelyek elengedhetetlenek a Közép-Ázsiával és a Közép-Kelettel folytatott kereskedelmük fejlődése szempontjából – teát, selymet és ezüstöt. A Zhejiang és Fujian tartományok kikötőiből induló tengeri export nagy részét a selyem és a kerámia tette ki. A kínai porcelánt olyan nagy mennyiségben exportálták Kelet-Ázsia és a csendes-óceáni térség államaiba (sőt még Afrikában is találtak ilyet), hogy a Japánban, a Fülöp-szigeteken és Borneón fennmaradt példányok segítségével pontosan nyomon lehet követni a kínai kerámiaművészet történetét.

A kereskedőállam ❖ A Song állam, alkalmazkodva a gazdasági fejlődéshez, az üzletekre, a termékekre és a kereskedelmi tevékenységekre kivetett adók egy sokkal rugalmasabb rendszerével helyettesítette a piacok és árak ellenőrzésének, illetve a kézművesek toborzásának azt a gyakorlatát, amelyet a politikai hatalom alkalmazott végig a kínai középkor során. Ez a folyamat hasonlított ahhoz, amely párhuzamosan zajlott a mezőgazdasági adók terén: a gyakran természetben fizetett adófajtákat, az egyén munkaképességén alapuló közmunkákat, a családok ellenőrzését és a földek kiosztását az egyes parcellák műve-

lői között felváltották a termésen és a földterület nagyságán alapuló, személyre szabottabb adóterhek. A tényleges helyzet azonban ennél kétségtelenül bonyolultabb és minden helyen eltérő volt. A közmunka és a fejadó továbbra is létezett a Song-korban. Voltak hagyományos, csak egy adott vidékre jellemző adófajták, valamint kiegészítő és helyi adók. Az adórendszer bonyolultsága és a helyi, illetve a területi eltérések miatt csak általános tendencia vázolható fel, amely egy meghatározott irányban fejlődött tovább. Nem lehetnek azonban kétségeink magának a tendenciának a létezéséről; ez összefüggésben volt a mezőgazdasági termelés üzleti alapokra helyezésével, a monetáris gazdaság kiterjesztésével, valamint a kereskedelem fellendülésével. A Song-korban a bevételek jelentős hányada származott a kézművesekre kirótt adókból; sőt azáltal, hogy az állam üzemeket és kereskedelmi vállalkozásokat alapított, maga is kézművessé és kereskedővé vált. Ez utóbbiakat közhivatalnokok irányították, s az volt a feladatuk, hogy gondoskodjanak hadseregek fenntartásáról, s hogy fedezzék a gyorsan növekvő katonai kiadásokat.

A Song-kor történelmének egészét meghatározta a gazdasági és védelmi nehézségeknek ez a szoros kapcsolata, amelyek ördögi kört alkottak. A monopóliumok miatt felvirágzott a határ menti csempészet; ez gazdagabbá és erősebbé tette a Nyugati Xia, a Liao és a Jin Birodalmat, miközben az állam gazdasági kiváltságai az országon belül a törvények kijátszására ösztönözték az embereket, a mind nagyobb adóterhek pedig tovább súlyosbították a vidék problémáit és létbizonytalanságát.

Noha tartja magát egy általánosan elterjedt nézet, miszerint Kína alapvetően mindig is agrárország volt, a Song-kor gazdaságának legfontosabb forrása – sokkal inkább, mint a Han-korban, a Ming-kor végén vagy akár a 18. században – a kereskedelem és a kézműves-ipar volt. Az egész birodalomra kiterjedő intenzív kereskedelemnek, amelyből az állam húzta a legnagyobb hasznot, a legfontosabb árucikkei a porcelán, selyem, vas és más fémek, a tea, só, alkohol, a papír és a nyomtatott könyvek voltak. A 11. században és a 12. század elején a monopóliumokból és a kereskedelmi adókból származó állami jövedelmek már akkorák voltak, mint a mezőgazdasági adók bevételei; a Déli Song-dinasztia idején, a 12–13. században pedig messze meghaladták azokat.

Az államkincstár bevételei a következő tételeket tartalmazták:

1. a só, tea, alkohol és a parfümök monopóliumaiból származó bevételek;
2. a belföldi kereskedelmi adók és a határokon, illetve a kereskedelmi kikötőkben kivetett vámok;
3. a közmunkák, amelyek jelentős részét pénzben fizetendő adó formájában váltották meg;
4. a fejadó;
5. a földekre kivetett adók.

1077-ben ezek a bevételek így oszlottak meg:

1. 60 000 uncia ezüst (egy uncia körülbelül 37 gramm – az állami bányák éves termelése elérte a 215 400 unciát);
2. 5 585 000 füzér rézpénz (egy füzérben ezer érme);
3. 17 887 000 *shi* rizs és gabona (egy *shi* megközelítőleg 60 liter);
4. 2 672 000 vég selyem.

A tengeren szállított árukra kivetett vámok, amelyek a dinasztia kezdetén még mindössze csak félmillió füzér rézpénzt tettek ki, 1198-re 65 millió füzérre emelkedtek. „Kereskedelmi hajózási hivatalokat" *(shibosi)* állítottak fel Jiaozhouban, a Shandong tartománybeli Qingdaóban, ezenkívül Hangzhouban, Ningbóban, Quanzhouban és Kantonban. Ezek a hivatalok egyszerre működtek rendőrségként és vámhivatalként. Amikor hajó érkezett

a kikötőbe, az állami hivatal a behozott áru természetétől függően 10 és 40 százalék közötti vámot vetett ki a szállítmányra. A rakomány fennmaradó részét már szabadon lehetett értékesíteni, s ezek után a rendeletekben megszabott adót kellett fizetni.

A pénzgazdaság fejlődése ❖ A 11–13. század gazdasági fellendülésének egyik előfeltétele a fizetőeszközök jelentős mértékű megszaporodása és a pénzgazdaság elterjedése volt. Az Öt dinasztia idején, a 10. század legelejétől az ország egyesítéséig (963–979) a birodalom területén létrejött körülbelül tíz független állam mindegyike saját pénzt bocsátott ki. Észak-Kínában továbbra is döntően rézpénzek maradtak használatban, míg Dél-Kína (Guangdong, Hunan és Jiangxi tartomány) számos vidékén feltűntek a vas- és ólomérmék. Ez utóbbi gyakorlatot követték Sichuan tartományban, ahol a rézhiány miatt a nagy és nehéz vasérmék terjedtek el, s a Song-korban végig használatban maradtak. Az új birodalomnak 960 és 1000 között sikerült elérnie, hogy az ország egész területén egyfajta rézpénzt használjanak. A háborús erőfeszítések miatt azonban az állam kénytelen volt addig soha nem látott mennyiségű rézpénzt kiadni. Erre 1038 és 1055 között került sor, amikor a birodalom északnyugaton súlyos katonai problémákkal küszködött (ekkor bocsátották ki a tíz rézgaras értékű új érmét, amelyet később azután kivontak a forgalomból), illetve később a dzsürcsik 1126-os nagy támadása idején. A legtöbb érmét, 6 milliárd darabot (6 millió füzért) 1073-ban öntötték. Az Északi Song-dinasztia idején forgalomba került érmék számát összesen 200 millió füzérre becsülik.

15. táblázat ❖ A forgalomba kerülő pénzérmék száma a 9. századtól a 12. századig (ezer érmét tartalmazó pénzfüzérekben)

804	135 000
820	150 000
834	100 000
995–997	270 000 (a három év átlaga)
1000	1 350 000
1007	1 850 000
1016	1 230 000
1021	1 050 000
1073	6 000 000
1080	5 949 000
1106	2 890 000
1124	3 000 000

A kibocsátott hatalmas mennyiség ellenére a rézpénzekkel összességében nem tudták fedezni a gazdasági fellendülésből és a katonai kiadásokból fakadó szükségleteket. A veretlen ezüstdarabok, amelyeket az Öt dinasztia korában kezdtek fizetőeszközként használni a Jangce alsó folyásától délre és Sichuan tartományban, a 11. század során Észak-Kínában is megjelentek, ahol a közép-ázsiai ujgurok, akik a Közép-Kelet országaival kereskedtek, ezüstimportjuk révén hozzájárultak ennek a fizetési módnak az elterjesztéséhez.

A kereskedőknek adott letéti igazolások, amelyeket saját tartományi kormányzatuk fővárosi képviselői állítottak ki a 9. században – amit akkoriban „repülő pénznek" *(feiqian)* neveztek –, majd valamivel később (a 9. század végétől) a Sichuan tartománybeli Chengdu gazdag kereskedői és bankárai által magánúton kiadott hasonló igazolások a papír-

pénz elődei. Az első állami bankjegyet Sichuanban készítették 1024-ben. A papírpénzhasználat, amely a 11–14. században széles körben elterjedt ugyan a kínai világban, később mégis elvesztette jelentőségét, s csak ritkán alkalmazták, a Song-korban hathatósan támogatta mind a magánszféra, mind pedig az állam gazdasági életének felvirágzását. Lehetővé tette, hogy a Déli Song-dinasztia idején mérsékeljék a rézpénzkibocsátást, bár ennek az új, központilag meghatározott árfolyamú pénznek a túlzott használata végül, közvetlenül a mongol hódítás előtt a gazdaság válságának elmélyüléséhez vezetett.

A számos néven ismert papírpénz *(jiaozi, qianyin, kuaizi, guanzi)* a 12–13. század meghatározó pénzfajtája, s az is maradt egészen a mongol megszállás végéig. Használata a Liao és Jin Birodalomban is elterjedt. A Déli Song-dinasztia idején a kibocsátott papírpénz értéke elérte a 400 millió füzért. Emellett azonban a kereskedelemben különböző átruházható okmányokat is használni kezdtek: a bankutalvány, az adóslevél és a váltó mind a 11. században jelentek meg. A pénzváltó üzletek *(jifupu, jinyinpu, duifang, jiaozipu, zhipu, fangzhaihu, qianhu)* tulajdonosai által irányított pénzügyi tevékenységek a Song-kor kereskedelmen alapuló gazdaságának egyik meghatározó ágazatává váltak.

Terjeszkedés a tengeren ❖ A kínai tengerhajózás fejlődése a 11. századtól az ázsiai történelem legfontosabb eseményeinek egyike. A 13–14. század arab és európai utazóinak beszámolói mindezt tökéletesen alátámasztják: Fujian, Zhejiang és Guangdong tartományok nagy kikötőinek forgalma akkoriban nagyságrendekkel meghaladta a korabeli európai kikötőkét. A Song- és a Yuan-kori folyami és tengeri hajóforgalom nagysága, a tengeri flotta növekvő szerepe a 12–13. században a Déli Song Birodalom védelmében és a mongoloknak a Japán és Jáva meghódítására irányuló kísérleteiben a 13. század végén, valamint a Ming-kor nagyszabású tengeri expedíciói 1405 és 1433 között, amelyek során a kínai hajók egészen a Vörös-tengerig és Afrika keleti partjáig jutottak, egyértelműen bizonyítják, hogy a Song Birodalom hatalmának megszilárdulása és a Ming-kor nagy tengeri útjai között eltelt négy és fél évszázadban Kína a világ legnagyobb tengeri hatalma volt. Ez számos olyan körülménnyel magyarázható, amelyek legalább olyan szorosan összefüggtek a politikai és gazdasági környezettel, mint a tengerhajózásban használt módszerek fejlődésével.

A neolit kortól egészen körülbelül az időszámításunk kezdetéig a tengeri utazások, úgy tűnik, a partvidék mentén zajlottak, kihasználva a part közeli szigetek nyújtotta lehetőségeket. Így a Tsushima- és az Iki-sziget már a történelem előtti időkben szerepet kapott a japán Kyūshū és a koreai partvidék közötti közeledésben, csakúgy, mint a Shandong-félsziget északkeleti csücskében fekvő Penglai és Lüshun (Port Arthur) között húzódó Miaodao-szigetek, amelyek minden bizonnyal lehetővé tették a Mandzsúria és Kelet-Kína közötti hajózást. Az ázsiai monszunokra jellemző állandó és szabályos széljárást azonban már az időszámításunk utáni első néhány évszázadban kihasználták az ázsiai kontinens keleti és déli partjai mentén húzódó óceánokon. Ezeken a vizeken sokkal kisebb a veszélye annak, hogy váratlanul megfordul a szél, vagy hogy szélcsend áll be, mint a Földközi-tengeren. Következésképpen a világnak ezen a részén vitorlás hajótípusok alakultak ki, amelyek különböztek az ókori mediterrán világra és a reneszánszra jellemző, gályarabok hajtotta, evezőpados hajóktól. A vitorlázás tudománya már nagyon korán fejlődésnek indult. A kínai hajókra tipikusan jellemző hosszirányú vitorla legelső leírása a 3. századból származik.

A monszun éghajlat kedvezett a hosszú tengeri utaknak, amelyek során nem kellett közbeeső kikötőket érinteni. A monszunszél egyfajta éves ritmust adott a hajóutaknak, ami hatással volt a civilizációk történelmére: a téli északkeleti és a nyári délnyugati monszun Ázsiában a hosszú távú navigációt időszakos tevékenységgé tette, s ennek következté-

ben jelentős külföldi kolóniák jöttek létre az indiai partvidéken, Délkelet-Ázsiában és a kínai kikötőkben, a Jangce torkolatvidékétől Kanton környékéig. Időszámításunk kezdete után az első néhány évszázadban India déli partjairól és Ceylon szigetéről már közbeeső kikötő érintése nélkül lehetett eljutni Szumátrára, s valószínűleg már a 7. században rendszeressé váltak a Palembang és Kanton közötti hosszú távú hajóutak.

Úgy tűnik, mintha a kelet-ázsiai hajózási módszerek történetében két nagy földrajzi egységet lehetne megkülönböztetni: az egyik a zhejiangi partvidéktől Japánig és Koreáig húzódik, a másik pedig kiterjed egész Délkelet-Ázsiára és Dél-Kínára. Az előbbiben a hajózás liaodongi, shandongi, koreai és egy későbbi időszakban a japán partvidéken élők révén fejlődött. Az utóbbi vidék, ahol az archaikus időkben a Dél-Kínától Melanéziáig és Madagaszkárig elnyúló területeken élő, maláj-polinéziai nyelveket beszélő hajósnépek szórványai éltek, az 1. századtól kezdve olyan hajóknak volt a találkozóhelye, amelyek nemcsak a származási helyükben, de a technológiájukban is eltértek egymástól. A Kína szívében található Dongting-tavon közlekedő hajókon használt vitorlafajta egész Zanzibárig, Afrika keleti partvidékéig elterjedt, míg az arab hajók nagyon is markánsan különböztek a Fujian és Guangdong tartományokban készült kínai hajóktól. A malájok, szumátraiak és jávaiak már azelőtt kapcsolatba kerültek az arab és indoiráni hajósokkal, hogy, sokkal később, a 16. századtól megismerkedtek volna a nyugat-európai országok hajózási kultúrájával.

Így tehát számos különböző hatás játszhatott szerepet abban, hogy valamikor a 10–11. században megjelent a nagy kínai óceánjáró dzsunka, amelyet valószínűleg a Jangce kiterjedt torkolatvidékén fejlesztettek ki, ahol szinte észrevétlen az átmenet a folyami és a nyílt tengeri hajózás között. Itt ugyanis az utolsó 150 kilométeren a folyó fő- és mellékágainak szélessége 10 és 20 kilométer között váltakozik.

Mint az ókor óta minden kínai hajónak, a dzsunkának is négyszögletes hajóteste volt. Rakterét válaszfalakkal osztották fel, amelyek megannyi vízhatlan kamrácskaként szolgáltak (ezt az elrendezést a 19. században a Nyugaton is tudatosan kezdték alkalmazni). A fartőkegerenda függőleges fala lehetővé tette, hogy kormánylapátot rögzítsenek rá. Az első bizonyíték e nagy jelentőségű találmány létezéséről a 4. század végéről származik. A fartőkegerendához erősített kormánylapát Európában csak 1180 körül jelent meg, körülbelül egy időben a tengerészirányítűvel. A Song-kori dzsunkák – a négy- vagy határbocsos, tizenkét nagy vitorlával felszerelt, négyszintes, hatalmas vitorláshajók, amelyek akár ezer embert is el tudtak szállítani – hosszú fejlesztő és kísérletező folyamat eredményei voltak. A horgonyfélék, a kormánylapát, a mozgatható tőkesúly, a függőleges tengelyű kikötőcsörlő, a vászon- és a merev gyékényvitorlák, amelyeket aszerint használtak, hogy a szél elölről vagy hátulról fújt-e, az arab tengerészek csodálatát kivívó elforgatható vitorlák, amelyek feleslegessé tették, hogy állítsanak a kötélzeten (egyedül a kínai módszerrel lehetett a szélhez közel hajózni), az önműködően beállítódó állásszögű evezőlapátok, amelyek maguktól végeztek előre-hátra mozgást, a vízhatlan kamrácskák és a tengerészirányítű (ezen újítások közül némelyik több száz éves volt, némelyik pedig újnak számított), mind hozzájárultak a kínai tengerészet elképesztő sikereihez. Azzal, hogy az irányítűt – amelyet a földjósok már régóta alkalmaztak számításaikhoz – alkalmassá tették a tengeri használatra, biztonságosabbá váltak az óceáni utazások. Zhu Yu *Pingzhou ketan* című műve, amelynek előszavában az 1119-es dátum szerepel, írja le először, hogy a 11. század végén a kantoni hajókon iránytűt használtak. Európában elsőként Guyot de Salins említi meg 1190-ben, de széles körben csak 1280 után kezdték alkalmazni.

Számos más újításra is szükség volt azonban ahhoz, hogy a 10–11. században a kínai tengerhajózás fejlődésnek indulhasson. Ezek nemcsak a navigációhoz és a távolságméréshez

kapcsolódtak, hanem a vízmélység és az áramlatok ismeretéhez is. A kínai térképészet, amely a 3. századtól az egymástól egyenlő távolságra futó észak–déli és keleti–nyugati irányú egyenesek rendszerén alapult, a Song-korban nagyot fejlődött. A sztéléken fennmaradt, kőbe vésett térképek tanúsága szerint akkoriban a kínai kartográfusok térképei voltak a legrészletesebbek és legpontosabbak a világon. Megelőzték a középkori európai térképészetet, amelyben még mindig döntően a vallási megfontolások domináltak, sőt még az arab kartográfiát is.

A navigációs technikák tökéletesedésével megkezdődhetett a tengerhajózás térhódítása. Az ennek hátterében meghúzódó okok azonban összefüggtek a politikai körülményekkel és a kereskedelmen alapuló gazdaság fellendülésével. Mivel el volt vágva Közép-Ázsiától, a határai mentén kialakult nagy birodalmak pedig útját állták az északi és északnyugati terjeszkedésnek, a kínai világ elszántan a tenger felé fordult. A birodalom súlypontja délkeletre tolódott, a kereskedelem és a hajózás központjai felé. Ezek a régiók, a Jangce és mellékfolyói alkotta hatalmas vízi úthálózat mentén a szárazföld belsejébe is benyúltak. Az ʿAbbāsid Birodalomból induló, a Perzsa-öblöt Indiával, Délkelet-Ázsiával és a kínai partvidékkel összekötő tengeri útvonalak minden bizonnyal szintén szerepet játszottak a tenger felé fordulásban. A kalóztevékenység, amelyet minden korban űztek, és űznek még napjainkban is Kelet-Ázsia hajós népei Jávától Koreáig és Japánig, a kínai tengeri hajózás virágkorában visszaszorult. A Szumátra délkeleti részén elterülő tengeri birodalom, a 8. században még ereje teljében lévő Śrī Vijaya állam hatalma a 11. században lehanyatlott. A tengerek feletti uralmat később, a 14–15. században a Jáva közepén létrejött Majapahit, a 15. században a Malaka Királyság, a 16–17. században pedig a Szumátra északkeleti partvidékén fekvő Atjeh állam szerezte meg.

A tengeri kereskedelem fellendülése a Song-korban a Délkelet-Ázsia és az Indiai-óceán térségének vidékeit bemutató útleírások összeállításához vezetett. Ellentétben a korábbi korok úti beszámolóival, amelyeket hivatalos küldetésben lévő hivatalnokok vagy zarándokok írtak, ezek a munkák kínai vagy külföldi kereskedőktől származó információkat tartalmaztak, akik rendszeresen hosszú tengeri utakat tettek meg a kínai partoktól, a Fülöp-szigetektől és Borneótól egészen a Vörös-tengerig. A Hán-kori beszámolókhoz hasonlóan még a Földközi-tenger menti vidékekről is találunk bennük utalásokat. Ezek közül a két legfontosabb mű az 1178-ban megjelent *Lingwai daida (Kérdések és válaszok a hegyektől délre fekvő vidékekről)*, szerzője Zhou Qufei, illetve Zhao Rugua munkája, a *Zhufanzhi (Beszámoló a külföldi országokról)*. Ez utóbbi előszavát 1225-ben írták.

15. fejezet

A KÍNAI „RENESZÁNSZ" KORÁNAK CIVILIZÁCIÓJA

Az 1–2. évezred fordulóján már bekövetkezett, illetve bekövetkező változások nem csupán a politikai és társadalmi berendezkedést, a gazdaságot és a technológiai újításokat érintették. Kiterjedtek a valóság egy mélyebb, kevésbé látható területére is – magára az emberre, az ember világszemléletére, a térről, az időről és az egyénről alkotott elképzeléseire. A klasszikus hagyományok újjáélesztéséről nevezetes 11. század véget vetett a buddhista egyház egyeduralmának, amely az 5. század óta jellemezte a kínai világot. Az egész kozmikus fantazmagória eltűnt, a mérhetetlenül hosszú, nagy terekkel és időkkel, valamint a különféle létformáknak (démonok, állatok, pokollakók, emberek és istenek) az újjászületések láncolatában való keveredésével együtt. Helyüket a látható világ vette át. Az ember ismét ember lett egy behatárolt, felfogható univerzumban, amelyet elegendő megvizsgálnia, ha meg akarja érteni. Az a benyomásunk, hogy a pszichológiai szemléletváltások egész sora következett be, ami egyértelműen kitűnik a korszak irodalmának elemzésekor. A 11. századi művelt kínai éppúgy különbözött a Tang-kor írástudóitól, mint Európában a reneszánsz ember a középkor emberétől.

A legszembeötlőbb változás a kísérletezésen, valamint az újítások, ötletek és elméletek kipróbálásán alapuló gyakorlatias racionalizmus megjelenése. Megfigyelhető az is, hogy a tudás minden területére jellemző volt az alkotó kíváncsiság – művészetek, technológia, természettudományok, matematika, társadalom, politika, intézményrendszerek. A kor embere vágyott arra, hogy számba vegyen minden korábbi ismeretet, s hogy megalkossa az emberi tudás szintézisét. A kínai gondolkodást a következő korszakokban döntően meghatározó naturalista filozófia a 11. században alakult ki, s a következő évszázadban nyerte el végleges formáját.

A szellemi életnek ez a teljes megújulása részben a társadalmi és gazdasági változásoknak, a jómódú családok szaporodásának és a városok terjeszkedésének a következménye volt, de közrejátszott benne az írott szövegek gyors és olcsó reprodukciós eljárásainak mind szélesebb körű használata is.

A szellemi megújulás háttere

A művelt és a népi rétegek kultúrája ❖ A Song-kor talán minden más korszaknál jobban példázza a művészetek, az irodalom és a társadalmi helyzet közötti összefüggést. Míg a 7–8. században a jórészt „barbár" származású előkelő réteg az erőszakos játékoknak (lovaspóló, lovaglás, vadászat) hódolt, addig a 11–13. század uralkodó osztályai, a gazdag és művelt családok, amelyek rendszerint a városokban éltek a földjeikből származó jövedelmekből, megvetették a fizikai erőkifejtést, s igyekeztek távol tartani magukat a sztyeppei hagyomá-

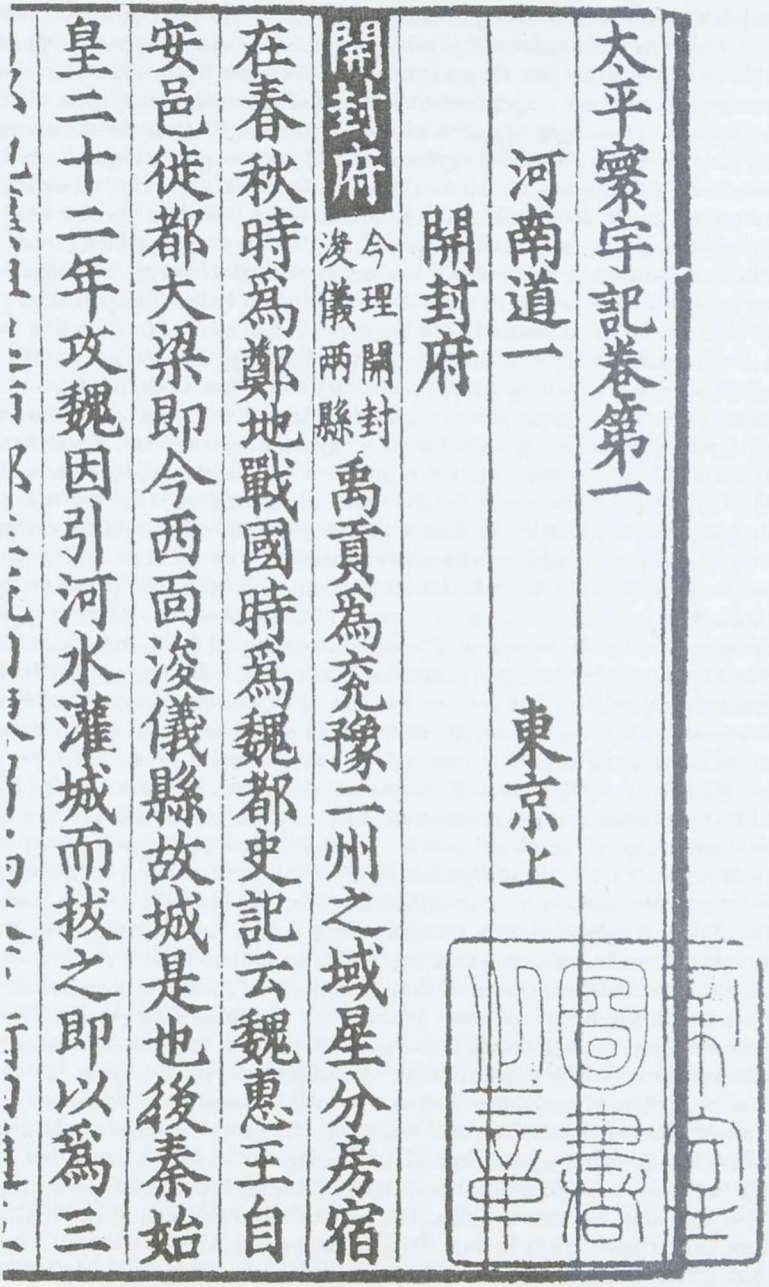
nyoktól és a köznép szórakozásaitól. A Tang-kor elején oly nagyra becsült katonáskodás, amióta a hadseregben a társadalom söpredékéből toborzott zsoldosok szolgáltak, elvesztette a tekintélyét. A művészetek és az irodalom intellektuális, szemlélődő, bölcselkedő, sőt néha ezoterikus aspektusa a Song-korban került előtérbe a kínai társadalom felsőbb osztályaiban, s a Ming- és a Qing-dinasztia idején is végig meghatározó maradt, bár 16–17. században létezett néhány eredeti, de elszigetelt gondolkodó – például Li Zhi (1527–1602) és Yan Yuan (1635–1704) –, aki a gyakorlati tudáshoz és a testmozgáshoz való visszatérést hirdette. A Song-kortól a művelt kínai, a kivételektől eltekintve, a szellem embere volt, aki az ügyességi játékokról és az atlétikai versenyekről mint az alacsonyabb osztályoknak való elfoglaltságokról vélekedett. Az uralkodó osztályokban mélyen benne élő megvetés a testmozgással és az arra való hajlammal szemben mind a mai napig létezik; a sportok csak a legutóbbi időkben, az angolszász országok hatására terjedtek el ismét Kínában. A Song-kortól kezdve a művelt osztályok érdeklődése kizárólag a szépirodalomra, a festészetre, a kalligráfiára, a könyv- és műgyűjtésre, illetve a kertépítésre terjedt ki.

Míg azonban ezek az írástudók a klasszikus költészetet és az új, bonyolult verstípust, a dalverset *(ci)* művelték – ebben a műfajban sok magas rangú hivatalnok szerzett hírnevet, például Su Shi (Su Dongpo – 1036–1101) vagy Huang Tingjian (1045–1105) –, netán annak az akadémikus stílusnak hódoltak, amely Huizong császár (1101–1125) idején vált uralkodóvá az udvarban, vagy esetleg Mi Fuhoz (1051–1107) hasonlóan festészetelméleti kutatásokat folytattak, addig a városokban a szórakozási lehetőségek bővülésével kialakult egy olyan populáris irodalom, amely az egész kínai irodalomtörténet egyik legtermékenyebb és legszínesebb részét alkotja.

A bolttulajdonosokból, kézművesekből, alkalmi munkásokból, hivatalnokokból, szolgálókból és bolti segédekből álló „középosztállyal" a nagy Song-kori kereskedelmi agglomerációkban a társadalom egy új rétege alakult ki, amelynek ízlése és igényei nagyban különböztek a felső osztályokéitól. A városi élet fokozatosan megfosztotta a kikapcsolódást és szórakozást időszakos jellegétől, s attól a kapocstól, amely a városokhoz és falusi piacokhoz fűzte őket; többé már nem kötődtek a lakomákhoz és a vallási tevékenységekhez sem. Mindez a mesemondók és vándorkomédiások művészetének speciális és független jelleget kölcsönzött, s mesterségüket hivatásszerűen űzött tevékenységgé tette. A Song-kori városok, elsősorban a fővárosok – Kaifeng, Hangzhou, illetve a dzsürcsik és a mongolok idején Peking – a szórakoztatás állandó központjai lettek. A szórakoztató negyedek *(wazi* vagy *washi)* nem voltak azonosak a művészek és zenészek lakta negyedekkel *(jiaofang)*, akik a Tang-korban nagyban függtek a császári adminisztrációtól. A *wazik* népszerű találkozóhelyek voltak, ahol a Song-korban mindenféle hivatásos mutatványos előfordult: mesemondók, akik különböző típusú történetekre specializálódtak (történelmi, szerelmi, bűnügyi, vallási), színészek, akik zenei kíséret mellett rövid pantomimdarabokat adtak elő, zenészek, énekesek, bábművészek, állatidomárok, az árnyjátékok előadói, állatimitátorok és így tovább. A városokban új irodalmi formák születtek, amelyek a művelt irodalommal párhuzamosan fejlődtek a 13–14. századtól kezdődően. A többféle helyi változatban előforduló mesék, színdarabok és elbeszélések, köznapi nyelvezetükkel, stílusukkal és hangulatukkal megőrizték mindazt az életet és színt, amelyet abból a környezetből szívtak magukba, ahol megszülettek.

A fametszés és a nyomtatás ❖ A nyugati világban a 15. század közepétől a szövegek papírra nyomtatásának képessége óriási előrelépést jelentett a pergamenre másolt kéziratokhoz képest. A nyomtatás megjelenésével Európa kilépett a középkorból. A kínai világban azonban egészen más volt a helyzet. Annak a módszernek a 9–10. századi elterjedését,

amely lehetővé tette az írott szövegek és rajzok gyors és olcsó reprodukálását, nem úgy fogták fel, mint forradalmi jelentőségű eseményt, noha mindent összevetve, ugyanolyan fontos következményekkel járt, mint a nyomtatás elterjedése Európában. Erre az eltérő reakcióra azonban könnyű magyarázatot találni. Míg Európa viszonylag rövid időn belül áttért a ritka és drága anyagra másolás középkori módszeréről a nyomtatott könyvre, a kínai világban ez a fejlődési folyamat egyrészt sokkal fokozatosabb, másrészt egészen más természetű volt. (Európában, ahol a 12. században ismerték meg az iszlám országokból behozott papírt, előállítani először csak a 13. század végén, Itáliában sikerült; 1380 körül lelkesen fogadták a fa nyomódúcos nyomtatást, majd 1430 és 1460 között sikeresen tökéletesítették az első szedési eljárásokat.) A szövegek reprodukciójához nélkülözhetetlen papír a Han-kor végétől kezdve vált az íráshoz általánosan használt alapanyaggá (a régi Han-kori határvédő falrendszernél talált legrégebbi kínai papír a 2. századból származik). A domborműves kiképzésű táblák nyomópresként vagy nyomódúcként történő alkalmazásának gyakorlata, amely a kínai civilizációhoz tartozó országokban mind a mai napig lehetővé teszi, hogy olcsó, élethű másolatokat készítsenek a metszetekről vagy híres kalligráfiákról, a Han-kor és a fa nyomódúcos nyomtatás kezdete közötti időszakban fejlődött ki – a táblát, amelyre szövegeket vagy rajzokat metszettek, először egy nedves papírral lefedték, majd a lapot kiszárították, és tintával kifestették, vagy egy viser (egyfajta kefelevonat) segítségével másolták le a papírra. A pecsétnyomókkal szintén tudtak az írott írásjegyekről, rajzokról vagy vallási témájú képekről lenyomatokat készíteni. A fa nyomódúcos nyomtatás, amely valamikor a 8. században jelent meg, egyfajta ötvözete volt a fenti két eljárásnak (a préselésnek és a pecsételésnek). Az első ismert nyomtatott anyagok a 8. század végéről származnak; vannak közöttük Dunhuangból (Nyugat-Gansu) előkerült buddhista képek, amelyekhez rövid magyarázatokat fűztek, valamint egy Japánban fennmaradt mágikus buddhista formula, amelyet vélhetően Kínában nyomtattak 764 és 770 között. A dunhuangi kézitekercs-gyűjteményben, amely számos, 9–10. században készült nyomtatott szöveget tartalmazott, a legelső, fa nyomódúcos nyomtatással reprodukált fontos dokumentum, a *Jingangjing (Gyémántszútra)* egy szövegrészlete, amely 868-ból származik. Más nyomtatott szövegekre napjainkban bukkantak rá: közülük kettő az egykori Wu-Yue állam területéről került elő (a Jangce alsó folyása és Zhejiang tartomány), ezeken a 953-as és 974-es dátum szerepel. Egy másik, 975-ös keltezésű szövegre Hangzhouban találtak rá. Erre az időszakra a fa nyomódúcos nyomtatás már általánosan elterjedt a sichuani Min-folyó völgyének és a Hangzhoutól a Jangce alsó folyásáig elterülő síkságoknak virágzó kereskedelmű, népes városaiban. Jelen tudásunk szerint ezeken a vidékeken már a 9. század elején nyomtattak fa nyomódúcos eljárással okkult tudományokkal foglalkozó kisebb terjedelmű műveket, évkönyveket, buddhista szövegeket, lexikonokat, rövid, ismeretterjesztő enciklopédiákat, az alapfokú oktatásról szóló kézikönyveket, a hivatalnoki vizsgákra készülők számára mintadolgozat-gyűjteményeket, történeti munkákat és így tovább. Érdemes hangsúlyozni az új technológia – amelyet minden valószínűség szerint a vallási szövegek sokszorosítása iránti igény hívott életre – első alkalmazásainak populáris és kereskedelmi jellegét. Az uralkodó osztály sem késlekedett azonban, hogy kihasználja az új sokszorosítási eljárásban rejlő lehetőségeket: egy bizonyos Feng Dao (882–954) javaslatára császári rendeletre 932 és 952 között kinyomtatták Kaifengben a Kilenc Klasszikust. Ugyanerre Sichuan tartományban is sor került 944–951-ben. A buddhista kánont 972 és 983 között nyomtatták ki Chengduban. A teljes gyűjtemény 1076 műből és 5048 fejezetből áll, amelyeket 130 000, kétoldalas nyomódúcra vésték rá. 1042-től fa nyomódúcos eljárással nyomtatták Sichuan tartományban az első kötelezvényeket, s így készültek a hivatalos rendeletek és utasítások is. 1027-ben az orvoslással és gyógyszerészet-

太平寰宇記卷第一
河南道一　東京上
開封府
開封府　今理開封浚儀兩縣　禹貢爲兗豫二州之域星分房宿
在春秋時爲鄭地戰國時爲魏都史記云魏惠王自
安邑徙都大梁即今西面浚儀縣故城是也後秦始
皇二十二年攻魏因引河水灌城而拔之即以爲三

10. ábra ❖ Fa nyomódúcos eljárással készült Song-kori nyomtatott szöveg. A fenti részlet a Kína és a külföldi országok földrajzát tárgyaló *Taiping huanyu ji* című könyv (979) első fejezete

tel foglalkozó műveket átdolgozták és kinyomtatták, azért, hogy eljuthassanak a társadalom szélesebb rétegeihez is.

Így a fametszés, amelynek a segítségével pontosan reprodukálni lehetett a szövegek kalligráfiáját és a bennük szereplő rajzokat, a 10. század során a mindennapi élet részévé vált. A kínai civilizáció országaiban (Kína, Japán, Korea, Vietnam) meghatározó szerepet játszott egészen a gépesített, szedhető betűket használó nyomtatási eljárás elterjedéséig, amelyet a 19. században tökéletesítettek Nyugaton.

A szedett nyomódúcokkal való nyomtatást azonban hamarabb feltalálták Kínában, mint Európában, s Kelet-Ázsia vidékein a fametszéssel egy időben már alkalmazták a tipográfiát is. Az első utalás cserélhető nyomódúcokról egy jegyzetgyűjteményben *(biji)* található, amely legnagyobb részben tudomány- és technikatörténettel foglalkozik. A *Mengqi bitan* 1086-ban jelent meg, szerzője Shen Gua. Maga a találmány Shen Gua egyik pártfogoltjának, egy bizonyos Bi Shengnek a nevéhez fűződik, s valamikor az 1041 és 1048 közötti időszakra datálható. Dél-Kína mongol megszállásának idején, 1313-ban megjelent művében, a *Nongshu*ban *(Értekezés a mezőgazdaságról)*, Wang Zhen önból készült, cserélhető írásjegyek használatáról számol be, s javaslatot tesz egy olyan forgatható rekesz alkalmazására, amelyben az írásjegyek rímek szerint vannak csoportosítva. Ennek ellenére az általunk ismert első jelentős, szedett nyomódúcokkal végzett nyomtatásokra Koreában került sor a központi kormányzat kezdeményezésére, 1403 és 1484 között. 1403-ban százezer kínai írásjegyet öntöttek ki, később, a 15. század során még további sorozatokat készítettek. A Jiangsu tartománybeli Wuxi két híres nyomdászcsaládja, az An és a Hua rézből készült cserélhető írásjegydúcokat használt. A nagy mesegyűjtemény, a *Taiping guangji*, amelyet először a 10. század végén fa nyomódúcos eljárással sokszorosítottak, 1574-ben tipográfiai kiadásban is megjelent. Egy sokkal későbbi időszakban, Kangxi császár idején, a hatalmas, illusztrált enciklopédiát, a *Tushu jicheng*et, amely közel tízmillió írásjegyet tartalmaz, szintén szedett nyomódúcokkal nyomtatták ki 1713 és 1722 között.

A 11-től a 18. századig tehát Kelet-Ázsiának az a része, amely civilizációját Kínának köszönhette (csakúgy, mint a kínai kultúra hatása alatt álló szomszédos népek – ujgurok, tibetiek, mongolok, mandzsuk, akiknek alfabetikus írásrendszereik voltak), az európaitól független és – mivel nem alkalmazott nyomdaprést – technikájában is eltérő nyomdászati hagyományokkal rendelkezett. A kiadott művek méreteiből ítélve ezek a hagyományok távolról sem voltak jelentéktelenek; a cserélhető nyomódúcoknak azonban nem sok esélyük volt arra, hogy a kínai kultúra országaiban a gépesített nyomtatás megjelenése előtt kiszorítsák a fa nyomódúcos eljárást. Ugyanis míg Európában, ahol néhány száz betű elegendő bármilyen szöveg kinyomtatására, a tipográfia felfedezése egyértelműen döntő fontosságú esemény volt, addig nem lehetett ugyanolyan jelentősége egy olyan világban, ahol a kultúra egyik értéke éppen az íráshoz használt jelek gazdagsága és sokszínűsége.

Annak alapján, hogy a nyugati világban a fa nyomódúcos eljáráshoz képest a tipográfia óriási előrelépést jelentett, úgy gondolhatnánk, hogy ez a sokkal összetettebb és fejlettebb rendszer minden szempontból előnyösebb is – ám ez nem így van. A nyugati nyomtatás fölénye csak lassan érvényesült, s csak a gépesített eljárások 19. századi megjelenésekor vált döntővé. Addig az írott szövegek sokszorosításának egy meglehetősen lassú és költséges módja maradt fenn. A 17. század elején Matteo Ricci megjegyezte, hogy a kínai fadúckészítők nem töltöttek több időt a dúcfaragással, mint az európai nyomdászok az oldalak megszerkesztésével. A faragott dúcokat újra lehetett faragni, ki lehetett javítani, s ellentétben a nyomdászok szedett oldalaival, tárolni lehetett a későbbi kiadásokhoz. Míg Európában a nyomdászat terjedése az írott hagyományok hanyatlásához vezetett – a ki-

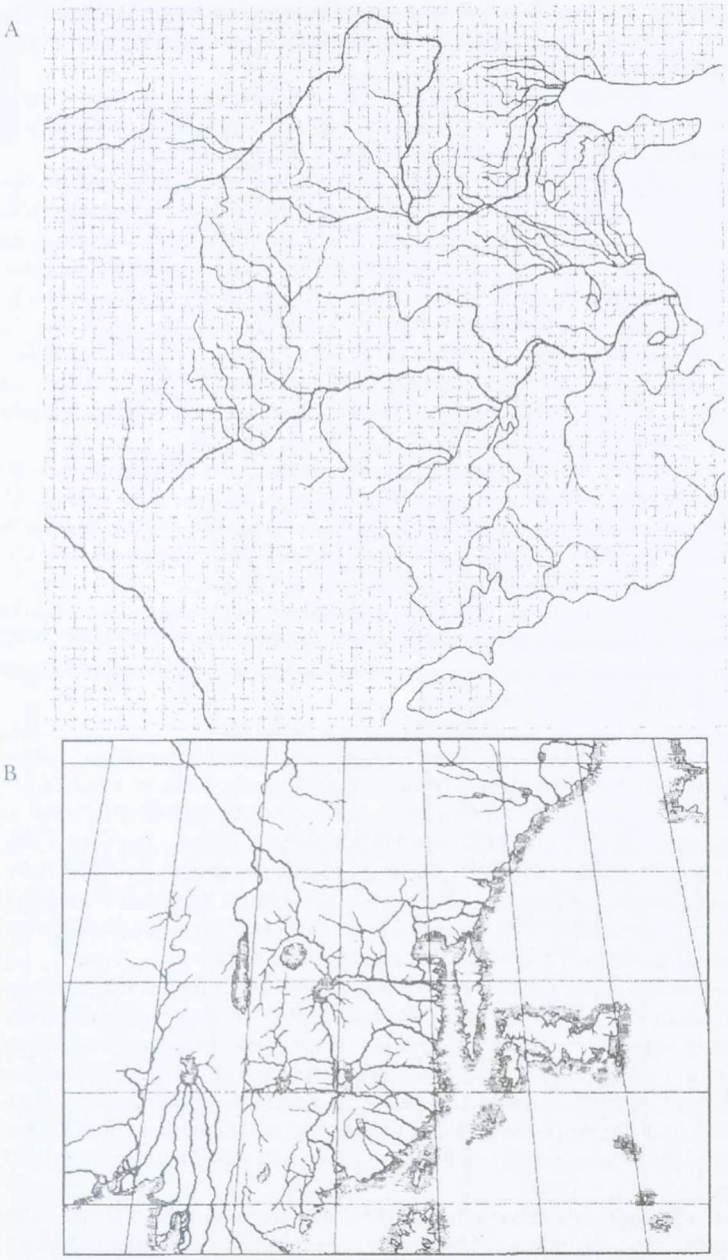
adók ugyanis nem kockáztathatták, hogy olyan műveket adjanak ki, amelyeket nem tudnak nagy példányszámban értékesíteni –, addig a 15. századi európai fametszéshez képest sokkal magasabb szinten álló kínai fa nyomódúcos eljárásnak, a pecsétnyomókkal és pecsétekkel kapcsolatban szerzett tapasztalatok miatt, valamint az olyan különleges papírok alkalmazásának köszönhetően, amelyek lehetővé tették, hogy a sokszorosított szöveg fordítottja megjelenjen a hátoldalon, megvolt az a nagy előnye, hogy viszonylag olcsó és nagyon rugalmas eljárás volt, s nem igényelt nagy tőkebefektetést. Így a 10. századtól kezdve Kínában rendkívül megszaporodtak a köz- és magánkiadványok, noha minden egyes kiadványnak korlátozták a példányszámát. Ráadásul – és ez rendkívül lényeges – az illusztrációkészítés a szövegek bemetszésével párhuzamosan tudott fejlődni a kínai világban, míg a Nyugaton nyomtatott könyvekben a képek csak az utóbbi néhány évszázadban váltak általánossá. Már a fa nyomódúcos nyomtatás kezdeteitől a kínai könyvek többségét – füvészkönyvek, technikai leírások, régészeti és építészeti művek, regények, vallási szövegek – gyakran figyelemre méltóan magas színvonalú illusztrációkkal látták el. A fa nyomódúcos nyomtatás nagyot fejlődött a 11–13. században, s a Wanli-korszakban (1573-1619) érte el a csúcspontját: ekkor a szövegek és az illusztrációk nyomtatásához három, négy, sőt néha öt színt is használtak.

A technológiai és szellemi sajátosságokból, a társadalmi és gazdasági háttérből fakadó különbségek ellenére, amelyek megmagyarázzák, hogy Európa és Kelet-Ázsia miért követett más fejlődési vonalat, vitathatatlan tény, hogy Kína jelentős előrehaladást ért el a szövegek reprodukciója és terjesztése terén. A mi európai hagyományaink lényegében a reneszánsz korában kezdődtek, míg Kínában az írott hagyományok az Öt dinasztia korára és a Song-korra nyúlnak vissza. Így körülbelül öt évszázadnyi a különbség a kínai világ és Európa között. Nem létezik egyetlen más olyan civilizáció sem, ahol az írott hagyományok – a feliratok és fanyomatok formájában – ilyen korán és ilyen fontos szerepet játszottak volna.

Tudomány és filozófia

Az új technológia nyomán nagyon gyorsan rendkívül élénk könyvkereskedelem alakult ki, amely a könyvek számának gyors növekedését vonta maga után, s lehetővé tette, hogy a tudás sokkal szélesebb körben váljon elérhetővé, mint a múltban. A Tang-korban a művelődés legfontosabb központjai a buddhista kolostorok és a fővárosban alapított állami iskolák voltak. A 11–13. században ezzel szemben elszaporodtak a köz- és magániskolák, valamint a könyvtárak. A magánakadémiák *(shuyuan)*, amelyek a Song-korban a birodalom egész területén, de különösen a Jangce alsó folyása mentén, a folyótól délre eső területeken jöttek létre, egészen a 17. század közepéig rendkívül fontos szerepet játszottak Kína szellemi életében. Az egyik legnagyobb könyvtárat 978-ban alapították a császári udvarban. Ez több mint 80 000 kötetet tartalmazott, katalógusát a reformer Fan Zhongyan és a történész Ouyang Xiu állította össze 1034 és 1036 között.

A Song-kor irodalma és a tudományok fejlődése ❖ A 11–13. század a nagy szöveggyűjtemények, a nagy enciklopédiák és katalógusok korszaka. A 10. század végére négy nagy gyűjteményt állítottak össze és nyomtattak ki *(Song si dashu – A Song-ház négy könyve)*: a *Wenyuan yinghua*, a 6. század közepétől a 10. század elejéig terjeszkedő időszakot felölelő irodalmi antológia, melyet a *Wenxuan* folytatásaként 982 és 986 között állítottak össze; a *Taiping yulan*, egy 983-ban kiadott ezerfejezetes enciklopédia, illetve a nyomtatásban először 981-ben megjelent terjedelmes, ötszáz fejezetből álló, különös meséket tartalmazó gyűjtemény, a

11. ábra ❖ A: Kőbe vésett kínai térkép 1137-ből. Érdemes megfigyelni az észak–déli és kelet–nyugati tájolású hálórendszert, amelyek Pei Xiu (224–271) óta vannak használatban. A négyzetek oldalai körülbelül 100 linek (50 km) felelnek meg. B: Összehasonlításul egy 18. századi angol térkép

Taiping guangji, a két művet 977-ben állította össze hivatalos utasításra Li Fang (925–995); végül pedig a *Cefu yuangui*, egy ezerfejezetes politikai szöveg- és esszégyűjtemény, melyet 1005 és 1013 között szerkesztettek.

A Song-korban különösen a nem hivatalos rendeletre, hanem magánkiadásban terjesztett művek száma nőtt meg – történeti munkák, jegyzetgyűjtemények, tudományos jellegű értekezések, helyi monográfiák, irodalmi művek és így tovább.

A könyvtermésnek, amely sokkal bőségesebb volt, mint a korábbi korokban, bizonyos aspektusai összefüggésbe hozhatók a 11–13. században rendkívül népszerű gyűjtőszenvedéllyel: festmény- és kalligráfiagyűjtemények – melyek közül a leggazdagabb és leghíresebb a műértő hírében álló Huizong császár (1101–1125) birtokában volt, de a dzsürcsik hadjárata idején megsemmisült –, különleges kövek, régi pénzérmék, tusrudak, jádekövek és így tovább. Számos természettudományi értekezés született; ezek, amennyiben fennmaradtak, nagyon értékes forrásként szolgálnak a növény- és állatvilágról: értekezések a gombákról, bambuszokról, krizantémokról, peóniákról, gyümölcsfákról és madarakról. Két példa: Fu Gong műve, a *Xiepu* (*Rákok kézikönyve* – 1059) és a *Julu* (*Értekezés a citromról* – 1178), amelyet Han Yanzhi írt.

Szintén népszerűek voltak a műszaki, technikai, irodalmi és művészeti tárgyú értekezések. Ezek *biji*, illetve *suibi* („ecsettel lejegyzett gondolatok") néven váltak ismertté. A kínai tudomány- és technikatörténet egyik legfontosabb dokumentuma a *Mengqi bitan*. Szerzője, Shen Gua (1031–1094) meglepően modern gondolkodású csillagász és fizikus volt. Az ő művében található az első leírás a cserélhető nyomódúcokról.

A rendelkezésünkre álló legrégebbi és legpontosabb dokumentum a kínai építészetről szintén a Song-korból származik: a csodálatosan illusztrált értekezés 1103-ban jelent meg. A címe *Yingzao fashi*, szerzője Li Jie, aki maga is építész volt, s ő is tervezett néhány templomot és hivatali épületet Kaifengben.

Az orvostudomány, a földrajz, a matematika és a csillagászat szintén nagyot fejlődött a Song-dinasztia idején. A 11–13. század során megjelent számos orvosi tárgyú mű közül érdemes kiemelni a törvényszéki orvostanról szóló első ismert könyvet, Song Ci 1242-ben megjelent művét, a *Xiyuanlut*. Yue Shi (930–1007) nevéhez fűződik a 979-ben kiadott, kétszáz fejezetből álló egyetemes földrajzi enciklopédia, a *Taiping huanyu ji*. Ezt követte 1010-ben a Song Birodalom illusztrált atlasza, az 1566 fejezetes *Zhudao tujing*. A kínai térképészet a Song-korban addig soha nem látott magas szintre fejlődött. Shen Gua vetette fel a domborműves térképek készítésének ötletét. 1027-ben egy olyan járművet szerkesztettek, amely az úton haladva mérni tudta a megtett távolságot.

A 11–13. század, a mongol korral együtt (a 13. század végétől a 14. század közepéig), a kínai matematika egyik legjelentősebb korszaka volt, amelynek legfigyelemreméltóbb eredményei az algebra terén születtek. A kor legnagyobb matematikusai: Shao Yong (1011–1077), aki négy másodperces pontossággal kiszámította a tropikus év hosszát; Li Ye (1192–1279) és Qin Jiushao (meghalt 1262-ben). Ez utóbbi tudós nagyon fontos matematikai művet írt, a *Shushu jiuzhang*ot. Qin Jiushao volt az első matematikus, aki használta a nullát, egy időben azzal, amikor ez a fogalom – az arab számokkal együtt – Itáliában is megjelent.

A korszak egyik legfontosabb matematikai és csillagászati vállalkozása egy csillagászati műszer megalkotása volt 1090-ben Kaifengben: egy óramű hajtotta meg láncok és fogaskerekek segítségével. Ha nem is az első – mivel a 8. században Kínában már létezett egy hasonló gépezet –, de mindenesetre ez volt a világtörténelem egyik első és legtökéletesebben kidolgozott szerkezete, amely lassú, szabályos és folyamatos forgómozgást tudott végezni. Su Song (1020–1101) csillagászati műszerét egy kerék működtette, amelynek a

12. ábra ❖ Csillagászati térképek a *Xin yixiang fayao*ból (1092) A: Az égbolt déli-sarki kivetülése. B: Az égbolt részei a Hold 14 házának megfelelően. Az Egyenlítő (középen) és az ekliptika szerepel a térképen. Mercator-féle vetület

mozgását úgy biztosították, hogy egy állandó vízszintű tartályból egymás után feltöltötték a gépezethez csatlakozó, forgatható edényeket. Ez az óramű korának legfejlettebb szerkezete volt.

A régészettudomány kezdetei ❖ A Song-korra sajátosan jellemző tudományos irányzatok a régészetben is megjelentek. A régészeti leletek felfokozták a tudósok és műkedvelők lelkesedését. Huizong császár idején (1101–1125) Anyang környékén, azon a területen, amelyről úgy tartották, hogy az i. e. 12. században itt terült el a Shang-dinasztia utolsó fővárosa, az i. e. 2. évezred végéről származó ősi, bronzból és jádéból készült tárgyakra bukkantak. Az antik tárgyak iránti vonzalomnak egyszerre két következménye is volt: egyrészről gazdagította a művészeti hagyományokat (divatba jöttek a régiségek és a régiségek utánzatai – a hamisítók technikái a műtárgypiac fejlődésével együtt váltak egyre kifinomultabbakká –, a kalligráfiában pedig az archaikus írásmódok), másrészről a tudományos alapokon nyugvó régészet és felirattan felvirágzásához vezetett, amelyek a 11. századtól kezdve a történelemtudomány segédtudományaivá váltak. Az ókori harangokról és háromlábú edényekről *(ding)* szóló első mű a Song-korban született, csakúgy, mint az ezeket bemutató első illusztrált könyv. 1092-ben Lü Dalin megjelentette a *Kaogutu (Régészeti táblázatok)* című munkáját, amelyben elsőként tett kísérletet arra, hogy tudományos módszerekkel osztályozza és határozza meg a korát az i. e. 2–1. évezredből származó bronztárgyaknak. A 12. század végén Hong Zun (1120–1174), Hong Mainak (1123– 1202), a furcsa és különleges történeteket tartalmazó híres gyűjtemény, a *Yijianzhi* szerzőjének bátyja, kiadta az első numizmatikával foglalkozó kínai könyvet, amelynek címe *Guquan (Ősi érmék)* volt.

A legnagyobb fejlődés azonban a felirattan területén következett be; ez kétségkívül azzal a szenvedélyes érdeklődéssel magyarázható, amelyet a kínaiak saját írásuk története iránt mindig is tanúsítottak. A leghíresebb epigráfiai tanulmányt sokévi kutatómunka után Zhao Mingcheng (1081–1129) és felesége, a kiváló költőnő, Li Qingzhao (1084–1141?) állította össze. A *Jinshilu (Katalógus a kő- és bronzfeliratokról)* kétezer ősi dokumentumot tartalmaz, s kijavítja azokat a hibákat, amelyek a történész, Ouyang Xiu által 1063-ban kiadott, az ősi feliratokat katalogizáló műben, a *Jiguluban* szerepelnek.

A régészet, az intézménytörténethez hasonlóan, amely szintén továbbfejlődött a 8. század óta, arra indította az embereket, hogy a múltra mint egy vég nélküli fejlődési folyamatra tekintsenek, amely az ősi időkben kezdődött, s egészen a jelenkorig tart.

Új irányzatok a történetírásban ❖ A kritikai szemléletmód felé történő elmozdulásnak, amely először a 8. század elején, Liu Zhijinél tűnt fel, az a rutinszerű és mechanikus eljárás volt a kiváltó oka, ahogyan a Tang-kor elején a hivatalos történeti munkákat összeállították. Ugyanakkor az első történelmi enciklopédiák egy új megközelítési módot követtek: a történésznek anélkül, hogy törődött volna a hagyományos keretekkel és felosztásokkal, egyszerre kellett hosszú történelmi időszakokat felölelnie, s személyes hangvételű művet alkotnia. Az anonim összeállítások sokasága azt mutatja, hogy ily módon születhettek azok a művek, amelyek híján voltak bármilyen mély tartalmi mondanivalónak. A 8–9. században kibontakozó irányzat a 11. században a történelemtudományok jelentős megújulását eredményezte. Ezt a korszakot egyszerre jellemezte a tudományos szigor és a morális megfontolások iránti igény fokozódása.

Mindenekelőtt azonban a történetírásnak újra fel kellett fedeznie az első történeti munkákban – Sima Qian: *Shiji* (kb. i. e. 90); Ban Gu: *Hanshu* (kb. 82); Chen Shou: *Sanguozhi* (3. század vége) – rejlő irodalmi értékeket. A „régi stílus" *(guwen)*, amelynek

első hívei a 8–9. század fordulóján még különcnek tűntek, a Song-kor elejére uralkodó irányzattá vált. Olyan híres költők és politikusok írtak ebben a stílusban, mint Su Dongpo, Huang Tingjian és Wang Anshi. Ouyang Xiu (1007–1072) *guwen*be írta át a *Tang-dinasztia történetét*, kihagyva belőle szinte minden olyan részt, amely azt sugallta, hogy a hatalom bármilyen csekély jóindulatot is tanúsított volna a buddhizmus iránt. Ugyanezt tette az Öt dinasztia koráról szóló művel. Így született meg a *Xintangshu* (*A Tang-dinasztia új története* – 1060) és a *Xinwudaishi* (*Az Öt dinasztia új története* – kb. 1070). E két munkát egészen napjainkig nagyra becsülték irodalmi értékei miatt. A második műhöz Lu fejedelemség ősi évkönyve, a *Chunqiu* (i. e. 722–481) szolgált alapul: már a kifejezések kiválasztásával is az volt a szerző szándéka, hogy burkolt ítéletet mondjon a Tang-kor vége és a Song-dinasztia megalakulása közötti zűrzavaros és megosztott korszakról. Ezek a jellegzetesen Song-kori moralizáló törekvések, amelyek a hangsúlyt a dinasztia legitimitásának kérdésére fektették, s a történelem etikai értelme után kutattak, összhangban voltak a kínai filozófia új irányzataival.

A 11. század történeti munkái közül a leghíresebb és legnagyobb hatású alkotás a *Zizhi tongjian (A kormányzást segítő általános tükör)*: egy általános összefoglaló mű, amely a kínai történelem i. e. 403-tól 959-ig terjedő időszakát öleli fel. 1072 és 1084 között íródott. Szerzőjének, Sima Guangnak egyedüli ihlető forrása Sima Qian nagyszerű alkotása, a *Shiji*. Annak ellenére, hogy igyekezett egymáshoz kötni a tényeket, alkotója hű maradt az évek, hónapok és napok szerinti hagyományos felosztáshoz. Van azonban két figyelemre méltó sajátossága: Sima Guang alapos kutatásokat végzett a különféle forrásanyagok után (beleértve az irodalmi műveket és a feliratokat), s igyekezett a dokumentumokat már tudományosnak nevezhető kritikai megközelítéssel vizsgálni. A *Zizhi tongjian* 354 fejezetéből 30 tartalmaz kritikai megjegyzést (*kaoyi*, a „különbözőségek vizsgálata"): ezek azokat a szempontokat tárgyalják, amelyek segítenek a szerzőnek eligazodni az egyazon eseményhez kötődő különböző vagy épp ellentétes hagyományok között.

Sima Guang mesterművét olyan nagy megbecsülés övezte, hogy a 12–13. században számos hasonló írás készült a mintájára. A filozófus Zhu Xi (1130–1200) elkészítette a mű összefoglalását, a *Tongjian gangmut*, amely szintén a moralizáló történetszemlélet szellemében íródott, s nagyon sikeresnek bizonyult a későbbi korokban. Sima Guang könyvének folytatásaként a következő művek jelentek meg: *Xu zizhitongjian changbian*, szerzője Li Tao (1115–1184) és a *Jianyan yilai xinian yaolu* (*A Jianyan korszak óta történt események éves áttekintése* – 1127–1130), szerzője Li Xinchuan (1166–1243). Végül, hogy orvosolja az évenkénti felosztásból fakadó nehézségeket, Yuan Shu (1131–1205) *Tongjian jishi benmo (Az általános tükör teljes részletességgel, címszavakba foglalva)* című, 1173 és 1175 között íródott munkájában témakörök szerint osztotta fel a *Zizhi tongjian* tartalmát. Ezzel új stílust teremtett, amelyet a későbbiekben gyakran utánoztak.

A Song-kor történelmi enciklopédiáiról is híres. Zheng Qiao (1104–1162) *Tongzhi* című monográfiagyűjteménye többek között a híres családok genealógiájával, filológiával, fonetikával, történelmi földrajzzal, botanikával, zoológiával, könyvészettel és régészettel foglalkozott. Az írástudók könyvízű tudását megvető Zheng Qiao túlságosan is eredeti gondolkodó volt, semhogy saját kora értékelni tudta volna őt. Művét csak a 18. század végén ismerték el, mielőtt felkeltette volna a modern kori tudósok érdeklődését. Egy másik történelmi enciklopédia, a *Wenxiang tongkao* témája az intézménytörténet. Szerzője, Ma Duanlin a Déli Song-kor végén és a mongol kor elején élt. A munkát csak 1317-ben fejezték be, s folytatásként szolgált Du You (732–812) művéhez, a *Tongdian*hez.

Kozmológia és etika: a naturalista filozófia létrejötte ❖ A történelem nem a száraz tényekből születik, hanem az eleve benne rejlő, természet adta dinamizmusból, amelyet a történésznek a megérzésére hagyatkozva kell megpróbálnia megtalálni; éppúgy a festészet valódi tárgyát sem a látható világ konkrét megjelenítésében, hanem a létezők metamorfózisának megragadásában kell keresni. A *Mengqi bitan* 17. fejezete, amely a festészetről és a kalligráfiáról szól, tartalmaz egy híres passzust; ebben Shen Gua odáig merészkedik, hogy kijelenti: a képalkotás folyamata teljesen független a hasonlóság vulgáris követelményeitől. A műalkotás értékét valójában a dolgok felszíne mögé hatoló megérzés, s végső soron mindaz adja, amit az alkotás elárul alkotója tudatáról, kultúrájáról és emberi tulajdonságairól.

Nem kétséges, hogy találhatnánk előzményeket és hasonló gondolatokat a kínai gondolkodás történetében a Song-kort megelőző időszakból is, de a világban immanensen létező tudat fogalmát soha nem fejezték ki ilyen határozott és egyértelműen tudatos módon. A 11–12. században fogalmazódott meg az első olyan filozófiai rendszer, amely számításba veszi a természeti és emberi rend, valamint a moralitás és az univerzum összetartozását, pontosabban fogalmazva, alapvető azonosságát. Az univerzális, naturalista és racionalista filozófia kialakulása a kínai gondolkodás történetének egyik csúcspontja: ezzel belépett a klasszikus korba, az érettség korszakába. Ez a filozófia, amely akadályt jelentett a jezsuita hittérítők számára, s amely meglehetősen új volt a 17. századi Európa emberének, a tekintélyelvű Ming és Qing Birodalom ideológiai alappillérévé vált: ezzel igazolták hatalmuk legitimitását.

A buddhizmust elítélő 11. századi gondolkodók, akikre azonban mégis hatással voltak a buddhista oktatási módszerek és az aszketizmus kolostori hagyományai, úgy gondolták, hogy ezáltal visszatérnek az igazi konfuciánus hagyományokhoz, amelyek megítélésük szerint Menciusszal (kb. i. e. 372–289) megszakadtak. Ez a megújulás végső soron az An Lushan-féle lázadást követő „nacionalista" megnyilvánulásokból fakadt, s abból az irányzatból, amelyet a „régi stílus" *(guwen)* mozgalmának neveztek. Nézeteik szerint a kínai hagyomány elevenen élő forrásai és a Klasszikusok, amelyektől a buddhizmus győzelme óta elfordultak az emberek, olyan filozófiai rendszert foglalnak magukban, amely biztosítani tudná a társadalmi harmóniát és közrendet – ezek az elképzelések korábban már kifejezésre jutottak Han Yunél. A 11–12. században megfogalmazódó egyéb nézetek közül pedig néhány már körvonalaiban felismerhető az olyan gondolkodóknál, mint Li Ao, aki Han Yu után körülbelül 15 évvel halt meg. A 11. század a korszakra jellemző optimista szemléletmóddal és az univerzális értelembe vett hittel járult hozzá e filozófiai irányzat sikeréhez: hittek a műveltség erejében, a morál elsőbbségében és abban, hogy javítani lehet a társadalmi és politikai rendszeren. Emellett létezett valamiféle vágyakozás is a dolgok rendszerbe foglalása és az univerzumot a maga teljességében értelmező magyarázat iránt, amellyel helyettesíteni lehet a buddhista vallás és filozófia által adott magyarázatot. Ouyang Xiu elítélte a politikai funkcióknak *(zhi)* és a kultúrának *(jiao)* a Hat dinasztia kora óta tartó különválását: szerinte a politikai funkciók a kultúra nélkül elkerülhetetlenül lélektelenné és korrupttá válnak; az utóbbi az előbbi nélkül pedig elveszti minden kapcsolatát a valósággal és a dolgok mélyebb értelmével. Ouyang Xiu kortársaihoz hasonlóan kora legnagyobb feladatának azt tartotta, hogy ismét életre keltsék az ókori eszményt, amikor az állam és társadalom, a kormányzás és oktatás még egységes egészet alkotott. (Ezen gondolatok kifejtését megtaláljuk a 18. század végi történésznél és filozófusnál, Zhang Xuechengnél is.)

A 11. századi gondolkodók számára azonban a nagy probléma az ember és az univerzum egységbe foglalása, illetve az emberi természet és az univerzális rend meghatározása volt. Szenvedélyesen érdeklődtek a kozmikus evolúció, a véges ciklusok és az univerzális

harmónia kérdései iránt, s igyekeztek ezeket grafikai eszközökkel is megjeleníteni. Zhou Dunyi (1017–1073), Shao Yong (Shao Kangjie – 1011–1077) és Zhang Zai (1020–1077), a 3–4. században rendkívül népszerű ezoterikus klasszikusból, a *Yijing*ből és a *Xuanxue* tanításaiból merítették az ihletet. Shao Yong kozmológiai fejtegetéseinek alapja egy, az egyetemességre törekvő matematikai rendszer volt. Cheng Yi (1033–1108), aki – bátyjához, Cheng Haóhoz (1032–1085) hasonlóan – Zhou Dunyi tanítványa volt, a *Yijing*et együtt tanulmányozta Konfuciusz művével, a *Lunyu*vel, a *Mengzi*vel, valamint a *Liji*ből kiemelt két kisebb művel, a *Zhongyong*gal *(A közép mozdulatlansága)* és a *Daxué*vel *(Nagy tanítás)*. Ez a négy mű, amelyeket a Song-kortól kezdve nagyobb becsben tartottak, mint a tulajdonképpeni Klasszikusokat, s amelyek *Sishu (Négy könyv)* néven váltak ismertté, alkotta a 11. század során kialakuló, egyszerre racionalista, moralizáló és metafizikai indíttatású új iskolának az alapszövegeit. Miután a Song-dinasztia a Jangcétól délre eső területekre húzódott vissza, Zhu Xi (1130–1200) megteremtette azoknak a rendkívül változatos és termékeny elképzeléseknek a szintézisét, amelyek a 11. század pezsgő szellemi életében felbukkantak. Új módszert vett át a Klasszikusok magyarázatára, s ezt alkalmazta a *Sishu*ra is. Vakmerően elvetette a filológia nyújtotta kapaszkodókat, s a Han-kor óta alkalmazott, kifejezésről kifejezésre haladó magyarázatok gyakorlata helyett filozófiai kommentárt írt, amelyben igyekezett a szöveg mélyebb jelentéseit megragadni.

Zhu Xi iskoláját, amelyet Kínában *Xinglixue* (az emberi természet és az univerzális rend iskolája), *Lixue*, illetve *Liqixue* (az univerzális rend és kozmikus energia iskolája) néven ismernek, a Nyugat pontatlanul egyszerűen neokonfucianizmusként emlegeti. Korának más filozófia iskoláival versengve – elsősorban a Lu Jiuyuan (1140–1192) által képviselt irányzattal, aki, összhangban a buddhista *Vijñānavāda* iskolát idéző nézettel, úgy vélte, hogy a szó a tudat *(xin)* térbeli és időbeli kivetülése – Zhu Xi gondolatai a 14–15. században ortodoxiává merevedtek, s olyan sterilizáló hatással voltak a kínai gondolkodásra, ahogyan Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás filozófiája hatott a Nyugatra.

A kínai filozófiát rendkívül nehéz megragadni, mivel kifejezéseinek bármilyen fordítása a nyugati filozófia elképzeléseit és fogalmait idézi fel. Néhány mai kritikus azáltal, hogy a Zhu Xi képviselte irányzatot racionalistaként, a vele szemben álló Lu Jiuyuan- és Wang Shouren (1472–1529)-féle iskolát pedig idealistaként állította be, máris bevezette a kínai filozófiába a nyugati filozófiai rendszerekre jellemző szembeállítást. Ennek a megkülönböztetésnek azonban nincs sokkal több értelme annál, mint amit a kínai marxisták tettek a materialisták és az idealisták között, mivel a kínai gondolkodás eredetiségét éppen az adja, hogy elutasít minden határozott különbségtételt az érzékelhető és a megérthető, az anyag és lélek, a gyakorlat és elmélet között. Ezért a kínai gondolkodók sokkal gyakrabban alkalmazzák a szembeállításokat a gyakorlatban – amelyek néha nagyon is elevenek lehetnek –, mint elméletben. Néhány Song-kori bölcselő, mint Lu Jiuyuan, akire hatással volt a világ nem valóságos voltáról szóló buddhista tanítás, úgy vélte, hogy a lelken kívül semmi sem létezik, ezért csakis az ember morális fejlődése a fontos (ezek a szubjektív elképzelések meghatározóak voltak a 13. században, majd a mongol hódítást követően ismét előtérbe kerültek). Ezzel ellentétben néhányan, például a Zhejiang tartománybeli wenzhoui iskola utilitaristái, a cselekvés elsőbbsége és objektív volta mellett érveltek. A kérdés így egyfelől a határozott, biztos tudás, másfelől a morális fejlődés és az intuíció közötti egyensúly problémája volt. Ezek a problémák kétségtelenül filozófiai jellegűek, de Kínában nem öltöttek olyan alakot, amely ismerős volna a nyugati filozófusok számára.

Összefoglalás

A 11–13. századi Kínát látva az ember meghökken a csodálatos gazdasági és szellemi fellendülésen. Marco Polo meglepődése a 13. század végén őszinte volt. Megdöbbentő az időbeli különbség Kelet-Ázsia és a keresztény Nyugat között. Elegendő, ha csak néhány szempontból hasonlítjuk össze a korabeli Kínát a keresztény világgal – a kereskedelem volumene, a technológiai fejlettség, a politikai szervezettség, a tudományos ismeretek, a művészetek és az írásbeliség szempontjából –, hogy meggyőződjünk Európa nagyon is jelentős „lemaradásáról". A 11–13. század két meghatározó civilizációja vitathatatlanul a kínai és az iszlám volt.

Nincs semmi meglepő a nyugati világ elmaradottságában: Itália városállamai, amelyek a középkor végén új korszakot nyitottak, a nagy ázsiai kereskedelmi utak végpontjain feküdtek. Az eurázsiai kontinens szélén elterülő Európa távol esett a nagy civilizációktól és a jelentős kereskedelmi útvonalaktól. A fekvése azonban, legalábbis a nyugati területeken, védelmet nyújtott a legsúlyosabb inváziók ellen; Európa éppen akkor indult fejlődésnek, amikor a mongol hódítások Mezopotámiától a Bengál-öbölig az iszlám világ hanyatlásához vezettek. Hasznot húzott a kereskedelem és a kulturális vívmányok átvételének újabb hullámaiból, amelyeket a Koreától a Dunáig húzódó Mongol Birodalom hozott mozgásba. Amit mi – egy olyan világtörténelem szellemében, amely tulajdonképpen nem más, mint a Nyugat történelme – hagyományosan a modern kor kezdetének tartunk, az csupán kései utánzata azoknak a virágzó kereskedő és városlakó civilizációknak, amelyek határai a mongol hódításokat megelőzően a Közel-Kelettől egészen a Kínai-tenger partjáig húzódtak. A Nyugat összegyűjtötte ennek az örökségnek egy részét, s megkapta azt a lökést, amely lehetővé tette fejlődését. Az átadás folyamatát elősegítették a 12–13. századi keresztes hadjáratok és a Mongol Birodalom 13–14. századi terjeszkedése. Elegendő, ha csak felsoroljuk, mi mindennel járult hozzá Kelet-Ázsia a középkori Európa fejlődéséhez – a kínai technológiák hatására született találmányok és a közvetett módon átvett vívmányok –, hogy jelezzük ezek fontosságát: a papír, az iránytű, a 12. század végén a fartőgerenda és a kormánylapát, a vízimalom alkalmazása a szövésben, az ellensúlyos csapda, amely a tűzfegyverek fejlődése előtt forradalmasította a hadviselést, a 13. század elején a taliga, a végén a robbanószerek, a rokka 1300 körül, a fa nyomódúcos nyomtatás, amely nyomán, Kínához hasonlóan, Európában is megszületett a cserélhető betűkkel történő nyomtatás, végül pedig az öntöttvas a 14. század végén. A felsorolásban a kisebb jelentőségű találmányok mellett megtaláljuk az összes olyan jelentős újítást, amely lehetővé tette, hogy a Nyugat átlépjen a modern korba.

A nyugati civilizáció fejlődése – amely csak tengeri terjeszkedésének köszönhetően tudott kiemelkedni viszonylagos elszigeteltségéből – éppen akkor következett be, amikor Ázsia két nagy civilizációját veszély fenyegette. Kínának, amelyet a 14. században jelentősen legyengített a mongol hódítók fosztogatása, valamint a felkelések és a háborúk hosszú időszaka, óriási erőfeszítéseket kellett tennie, hogy rendbe tegye mezőgazdaságát, s hogy újra egyensúlyba hozza a birodalmat. A társadalom megosztottsága és a politikai hatalom új önkényuralmi megnyilvánulásai, amely tendenciák a Ming-kort (1368–1644) szinte végig jellemzik, egyáltalán nem kedveztek a kínai világ gyors fejlődésének.

Hatodik rész

A SINIZÁLÓDOTT BIRODALMAKTÓL A MONGOL HÓDÍTÁSIG

BEVEZETŐ

A nomádok és a hegylakók a 10–14. században

Ha néhány évszázadon keresztül figyelemmel kísérjük a nomád állattenyésztők világát, kiderül, hogy sokkal összetettebb és ingatagabb, mint képzeltük volna. Ennek okai többek között a pusztai népcsoportok számának megsokszorozódása, a legeltetési szokások és az életmódok különbségei, a letelepedett népek közelsége, illetve a nomádokra gyakorolt változó erejű befolyásuk, a politikai szakadások és átrendeződések. A Tang-kori Kína északnyugati szomszédai, a tuyuhunok, akik a 6–7. században sok kellemetlenséget okoztak a birodalomnak, a 4. században a Mandzsúria déli részén élő lótenyésztők leszármazottai voltak. Ezek az ősi törzsek fokozatosan nyugat felé vonultak, s végül Qinghaiban, a Qinghai-tó (Kuku-nór) vidékén telepedtek le, ahol más népcsoportokkal keveredve jak-, birka-, ló- és tevetenyésztők lettek. A fejlődésnek ebben a szakaszában már nem nomádok, hanem félnomádok voltak. A lótenyésztő dzsürcsi és tunguz törzsek, amelyek Kelet-Mandzsúriában éltek, s a 12. században elfoglalták a Liao Birodalmat, vélhetően a szibériai erdőségekből és az Amur völgyéből származtak, ahol őseik vadászattal foglalkoztak. Ezekről a népekről beszélve azonban fontos, hogy különbséget tegyünk a letelepedett népekkel kapcsolatban álló – a kínaiak dél-mandzsúriai, belső-mongóliai, valamint az északi tartományok határai mentén és az Ordosz-folyó kanyarulatában élő szomszédai –, illetve a távolabbi területeken, Külső-Mongóliában és az Altaj-hegység folyóvölgyeiben élő törzsek között. Az előbbiek életében változásokat hoztak a Kína felől érkező hatások, mégpedig a kereskedelem, a politikai kapcsolatok, a kínai írástudók, hivatalnokok és kézművesek beáramlása révén, s azáltal, hogy az ellenőrzésük alatt álló területeken földművesek is éltek. Az utóbbi törzsek esetében azonban – a nagyobb távolságok miatt – ezek a hatások nehezebben érvényesültek, ezért ők hosszabb ideig megtartották primitív hagyományaikat és szokásaikat.

Az előbbiek között ott találjuk a kitaj, dzsürcsi és tunguz szarvasmarha-tenyésztőket, akik a 10–12. században sinizálódott birodalmakat hoztak létre a kínai világ északkeleti és északnyugati határvidékén. A mongolok a második csoportba tartoztak, s e tekintetben az i. e. 2. századi xiongnuk és a 6–7. századi türkök kései utódai voltak; ők is a Bajkál-tótól délre, az Orhon-folyó völgyében telepedtek meg, s a xiongnukhoz, illetve a türkökhöz hasonlóan képesek voltak létrehozni és irányításuk alatt tartani egy hatalmas nomád törzsszövetséget.

A nomád lovasok három generációja ❖ A 10. században Kelet-Ázsia a sztyeppei népek újabb, minden korábbinál félelmetesebb támadásának a küszöbén állt. A xiongnuktól a türkökig, illetve a türköktől a Song-kori kitajokig és dzsürcsikig ezek a népek figyelemre méltó átalakuláson mentek keresztül. Ezen belül a nomádok három generációját különböztetjük meg. Az első generáció, a 4. századig, még nem ismerte a kengyelt, amely segítségével

a lovas íjászok biztosabban ültek a nyeregben, így támadásuk ereje is megnőtt. A türkök ezért már valószínűleg félelmetesebb ellenfelek voltak, mint a xiongnuk. A harmadik generáció, a kitajok, a dzsürcsik, majd a mongolok jelentős előrehaladást értek el a hadviselés terén, mivel a sztyeppei harcosok hagyományait ötvözték a letelepedett népek hadseregeinek fejlett módszereivel. Például szakértőket alkalmaztak az ostromoknál. A kitaj, dzsürcsi és mongol harcosok sokkal jobban fel voltak szerelve és fegyverkezve, mint elődeik a Tang-korban. Minden katona sisakot és páncélinget viselt. A felszereléshez tartozott az íj, a nyílvesszők, a szekerce, a buzogány, a sátor és a tejpor. A lovaikat úgy védték, hogy vassal vagy bőrrel fedték be az állatok testét. A súlyos felszerelés sok málhásállatot és szállítóeszközt igényelt. Ezért óriási jelentőségük volt a hadtáposzlopoknak: e hódítók sikere részben a szekereknek köszönhető, amelyeknek a fegyverek és az ellátmány szállításában nagy hasznát vették a mongolok. Minden lovasnak 4–8 hátaslova volt, s egy állatot nem lovagoltak meg két napnál tovább. Csak közvetlenül a csata előtt pattantak nyeregbe, amikor az egyes csapattestek egyesültek, s már nagyon közel jártak a célponthoz. Akkor aztán sorozatos támadásaikkal, amelyek közül a következő mindig hevesebb volt, mint az előzők, kimerítették az ellenséget. A rohamok időtartamát és sorrendjét előre gondosan megtervezték.

A haditechnika fejlődésével együtt a háborúk célja is megváltozott. Ezek már valódi hódító háborúk voltak, nem puszta betörések, hogy a nomádok piacokat nyissanak a határok mentén, vagy őszi és téli rajtaütések, hogy feltöltsék gabona- és takarmánykészleteiket. A 10. századig a sztyeppei népek csakis Észak-Kínában alapítottak államokat, miután, lassú beszivárgásukat követően, amely során fokozatosan átvették a kínai kultúrát, képesek voltak azon a vidéken magukhoz ragadni a hatalmat. A kitajok, dzsürcsik és mongolok ezzel szemben az ostromhadviselés segítségével nekiláttak a mezőgazdasági területek meghódításához, hogy szisztematikusan kiaknázzák őket. Ebben a történelmi folyamatban bizonyára döntő tényező volt, hogy az An Lushan-féle lázadás (755–763) után Észak-Kína gazdaságilag és népességét tekintve egyaránt hanyatlásnak indult, a 9. és 14. század között tehát Kína szárazföldi határvédelmi rendszere meggyengült.

A sztyeppei népek megerősödésével párhuzamosan fejlődésnek indult a letelepedett népcsoportok stratégiai tudománya és felgyorsult a fegyverkezés. A 11. században új fegyvereket találtak fel, s tökéletesítették a védekezés módszereit. Amikor a 12. század legelején a Song-dinasztiának vissza kellett vonulnia a Jangcétól délre eső területekre, a kínaiak erős hadiflottát hoztak létre.

16. fejezet

A SINIZÁLÓDOTT BIRODALMAK

A Kitaj (Liao) Birodalom ❖ A 9. században a kínai világ északi határvidékén számos különböző népcsoport élt egymás mellett (a turpani ujgurok Nyugat-Gansuban, a tibetiek és a tuyuhunok Qinghai tartományban, a tangutok az Ordosz-folyó kanyarulatánál, a shato türkök Észak-Shanxiban, a kitajok Észak-Hebeiben, és a mandzsúriai Bohai állam népei). Rövidesen azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a 907-től, Kaifengben létrejött dinasztiák legveszedelmesebb ellenfelei a kitajok, akik a 10. században saját államot hoztak létre.

A kitajok, a 4. századi xianbeiek távoli leszármazottjai, a Siramuren (Fekete-folyó) völgyében (Nyugat-Mandzsúria) élő nomád állattenyésztők voltak. Ezen a vidéken egyaránt elterjedt az állattartó és a földművelő életmód. Számos kínai földműves élt itt a mongol és türk törzsekhez tartozó népcsoportok mellett. A kitajok gyorsan átvették szomszédaik kultúráját és intézményeit, ami a kínai földek közelségével magyarázható. Már 924-ben hadsereget indítottak nyugatra, hogy behódolásra bírják a Bohai államot. Miután sikeres támadásokat vezettek a mai Peking környékére, amelyet egyik fővárosuknak tettek meg (Nanjingnak, azaz „déli fővárosnak" nevezve el),[1] terjeszkedő birodalmuknak a Liao – a Siramuren kínai elnevezése – nevet adták. 946-ban egészen Kaifengig nyomultak előre, s megdöntötték a Kései Jin-dinasztiát. Kaifengből udvaroncokat és kézműveseket hurcoltak el. Térképet, hivatalos iratokat, vízórákat és hangszereket loptak, s elvitték azt a sztélét is, amelyre a Klasszikusok szövege volt rávésve. Továbbterjeszkedve a mai Hebei és Shanxi tartományokban, majd 986-ban Mandzsúriában, a Kitaj Birodalom rövidesen hatalma csúcspontjához érkezett. A 11. század első néhány évében betöréseik elérték a Sárga-folyó völgyét, s 1004-ben, a Jangce alsó folyásánál fekvő Shanyuanban békeszerződés aláírására kényszerítették a Song császárt. Ebben az időszakban a Liao Birodalom magában foglalta Mandzsúria nagy részét, Kelet-Mongóliát, Észak-Shanxiban a Datong városát övező vidékeket, valamint Peking környékét.

A valóságban azonban hatalma az egész sztyeppeövezetre kiterjedt, Mandzsúriától és Koreától egészen a Tianshan-hegységig. A koreai és észak-mandzsúriai dzsürcsi törzsek, az ordoszi tangutok s maga a Song Birodalom is kénytelenek voltak elismerni a kitajok fennhatóságát. A Liao Birodalom kapcsolatokat tartott fenn Japánnal és az ʿAbbāsid Birodalommal. A baġdādi udvarból megkérték az egyik kitaj hercegnő kezét. A kapcsolatok így még a mongolok hódításai előtt kiépültek az egész sztyeppeövezetben. Ez egyértelmű magyarázatot ad arra, hogy a „kitan" elnevezés (a többes száma: „kitat"), amelyet a 13–14. században a mongolok terjesztettek el, a „kitaj", illetve a „khitaj" változataiban a perzsa, a nyugati török és a keleti szláv nyelvekben miként válhatott Kína nevévé. Jól ismert tény,

[1] Kínaiul Peking (Beijing) annyit tesz, „északi főváros", míg Nanjing azt jelenti, „déli főváros".

hogy ezt az elnevezést aggatták rá azokra az európaiakra, akik eljutottak a kelet-ázsiai Mongol Birodalomba. Marco Polo számára Észak-Kína neve Cathay volt.

Kétségtelen tény, hogy politikai jelentőségükön kívül volt még egy tényező, amely sokkal inkább hozzájárult ahhoz, hogy a kitajok nevét a Pamíron túli területeken és Európában is megismerjék, mégpedig a sztyeppeöv kereskedelmében játszott szerepük: a Song-dinasztia által 1004-től kezdve fizetett éves hadisarc egy részét a Liao Birodalom minden bizonnyal azokra a félig kereskedelmi, félig diplomáciai tevékenységekre fordította, amelyek célja, s ez megegyezett a hagyományos kínai elképzelésekkel, a dinasztia megerősítése volt. A Song császárok által kifizetendő hadisarcot a shanyuani szerződésben (1004) évi 100 000 uncia ezüstben és 200 000 vég selyemben állapították meg. Ezt 1042-ben 200 000 uncia ezüstre és 300 000 vég selyemre emelték, tekintettel arra, hogy a Liao Birodalom segítséget nyújtott Kínának a tangutok elleni küzdelmében. Korántsem volna meglepő, ha kiderülne, hogy ebből a hatalmas gazdagságból Ázsia más vidékei is részesültek. Így tehát valószínű, hogy a Song Birodalom gazdasági fellendülése nemcsak a szomszédaira, hanem még a távolabbi vidékekre is hatással volt.

Úgy tűnik, hogy a kínai befolyás meghatározó szerepet játszott a kitajok államának létrejöttében, felemelkedésében és bukásában. A 10. század elejére a mind jobban sinizálódó kitaj törzsek már rendelkeztek mezőgazdasággal, vasolvasztókkal, szövőműhelyekkel és megerősített városokkal. 920-ra szükségét érezték, hogy a kínaihoz nagyon hasonló írásrendszert alkossanak, s így képesek legyenek lejegyezni a nyelvüket; később egy másik rendszert is alkalmaztak, amely az ujgur íráson alapult. A Liao Birodalom intézményei a kínai intézmények utánzatai voltak. A politikai intézmények megszilárdulásával és a társadalom átalakulásával kultúrájuk is mind jobban beleolvadt a kínai kultúrába. A birodalom szellemi élete teljes mértékben Pekingre és környékére koncentrálódott. Ez a kitajok helyébe lépő Jin Birodalomra is igaz. S bár lehetséges, hogy rendkívül nyitott volt a sztyeppe felől érkező hatásokra, Peking mindenekelőtt kínai város volt.

A Liao Birodalom fokozatos hanyatlása különböző okokra vezethető vissza. A 11. század közepére a kitajokból kiveszett a harci szellem, szomszédaikkal szemben védekező magatartást tanúsítottak; városaik köré falakat és földsáncokat emeltek, s megerősített őrhelyeket építettek. A „nem ártást" *(ahiṁsā)* hirdető buddhizmus, valamint Kína gazdagsága és kultúrája, úgy tűnik, bomlasztó hatással voltak a szokásaikra. A birodalom hanyatlása a 12. század elején felgyorsult. Ennek okai a sorozatosan pusztító szárazságok és áradások, az uralkodócsalád széthúzása és egy tunguz törzs, a dzsürcsik északkeleti térnyerése voltak. A mai Heilongjiang tartomány területén élő dzsürcsik, akikkel a Song Birodalom szövetségre lépett a kitajok ellen, 1114-től mind nagyobb katonai nyomást gyakoroltak a kitajokra, ami végül a Liao Birodalom összeomlásához vezetett 1124–1125-ben.

A kitaj előkelőségek egy része a xinjiangi ujgurokhoz menekült: segítségükkel 1128 és 1133 között az Ili-folyó völgyében létrehoztak egy államot, amely Karakitaj („fekete kitaj") vagy – kínai terminológiával – Nyugati Liao Birodalomként vonult be a történelembe. E nagymértékben sinizálódott türk–mongol birodalom – amelyet a buddhizmus és a nesztoriánus kereszténység is áthatott – fővárosa a Balkas-tótól délre fekvő Balgaszun volt, s a birodalomhoz tartozott Samarqand és Kashgar környéke. Fekvéséből fakadó közvetítő szerepének köszönhetően Kína befolyása ismét kiterjedt a Pamír két oldalán elterülő vidékekre. A karakitaj állam 1141-ben, Samarqand mellett aratott győzelme a szeldzsuk törökök felett kétségtelenül hozzájárult a János pap királyságáról szóló középkori európai legenda kialakulásához, s ez talán már akkor azt sugallta a keresztény világnak, hogy Ázsiában szövetségesekre találhat az iszlám elleni küzdelemben. A Nyugati Liao Birodalmat Dzsingisz kán semmisítette meg 1218-ban.

A Nyugati Xia állam: az állattenyésztők és kereskedők birodalma ❖ Északnyugaton egészen 1036-ig, a Song-dinasztiának a legnagyobb gondot a tibetiek betörései okozták, végül is azonban egy másik népcsoport, a tangutok hoztak létre ezen a területen egy nagy államot. Ez az Ordosz vidékéről származó, a Tang-kori qiangokkal rokon, állattenyésztő nép, 1002-ben kezdett Nyugat-Mongólia és Gansu tartomány felé terjeszkedni. 1028-ban, az immár kereskedelemmel is foglalkozó tangutok elfoglaltak két nagy kereskedelmi központot, az addig tibetiek uralta Wuweit és az ujgurok ellenőrzése alatt álló Zhangyét. 1038-ban birodalmat alapítottak, amelynek az ősi kínai Xia nevet adták. Fővárosuk, a mai Yinchuan (a régi Ningxia), a Sárga-folyó partján, Lanzhoutól északkeletre terült el. Ez volt a „Nagy Xia", kínaiul a Nyugati Xia (Xixia) Birodalom. Az uralkodó osztályt a tangutok alkották, akik a xianbeiekkel kötöttek vegyes házasságokat. Ez utóbbi népcsoport a tuyuhunok és az 5–6. században létezett Északi Wei Királyságot megalapító tuobák (tagbacsok) leszármazottja volt. A törzsi vérkeveredésből megszületö vezető réteg egy soknemzetiségű birodalmat irányított (tangutok, kínaiak, ujgurok, türkök, tibetiek), ahol a legváltozatosabb életmódok keveredtek (földművesek, karaván hajcsárok, nomád pásztorok, félnomád állattenyésztők és így tovább), mivel az Ordosztól Gansu és Shaanxi tartományok, valamint Nyugat-Mongólia határvidéke felé terjeszkedő Nyugati Xia Birodalom sivatagot, sztyeppét, oázisokat és mezőgazdasági művelés alatt álló területet egyaránt magában foglalt. Noha a gazdaság alapvetően a ló-, juh- és tevetenyésztésen, illetve a döntően kínaiak által folytatott búza-, árpa- és kölestermesztésen alapult, a kereskedelemnek mégis központi szerepe volt a birodalomban, hiszen ez az állam tartotta ellenőrzése alatt a Song Birodalom és Közép-Ázsia között bonyolódó kereskedelmet, valamint ettől északabbra, a Délkelet-Mongóliát és az Ordoszon keresztül Gansu tartománnyal, a Qinghai-tó vidékével és Tibettel összekötő kereskedelmi útvonal teljes forgalmát. Legnagyobb kereskedelmi partnere természetesen a Song Birodalom volt. A határokon létesített piacokon a főbb kiviteli cikkek a ló, ökör, teve, juh, a méhviasz, a szőnyeg és a takarmány volt; ezekért selymet, tömjént, orvosságokat, kerámiákat és lakkárukat kaptak cserébe. A birodalom gazdagodását azonban a nagyban folytatott csempészet is segítette (elsősorban a kínai sóé); ráadásul a Song-dinasztiának nem volt ereje véget vetni a tangutok betörésének, ezért 1044-ben kénytelen volt békeszerződést kötni, amely évi 135 000 vég selyem, 72 000 uncia ezüst és körülbelül 14 000 kilogramm tea átadására kötelezte a kínaiakat. Hasonlóan ahhoz a hadisarchoz, amelyet a Song császárok a kitajoknak fizettek, ezen árucikkek egy része is csereeszközként szolgált, s vélhetőleg továbbexportálták őket. Az a tény, hogy a felsorolásban ott szerepel a tea, alátámasztja, hogy a Tang-kor óta a teafogyasztás mind a nomád állattenyésztők, mind a Tibeti-fennsík hegylakói körében széles körben elterjedt.

A Song császárok erőfeszítései, hogy északnyugaton megszabaduljanak a Nyugati Xia Birodalom kellemetlen jelenlététől, nem jártak sikerrel. Az 1081-ben indított hadjáratok egyetlen eredményeként Kína alaposan meggyengült. A 13. század elejétől azonban a tangutok állama szembesülni kényszerült a mongolok első betöréseivel. A tangutok 1225-ben szövetségre léptek a mongolokkal a Jin Birodalom ellen, de ez sem menthette meg őket. Dzsingisz kán hadai 1227-ben megsemmisítették a Nyugati Xia Birodalmat.

Így ért tehát véget a kereskedők és állattenyésztők állama, amelynek népességét főleg a kínai földművesek és városlakók alkották. A Nyugati Xia Birodalom „kevert" jellege intézményeiben is megmutatkozott, amelyek egyszerre utánozták Kínát és Tibetet. Az uralkodó osztály által beszélt nyelvet – amelyről most már tudjuk, hogy egy tibeti–burmai nyelv volt, nagyon hasonló a Délnyugat-Kínában ma is beszélt yi (lolo) nyelvhez – korábban soha nem jegyezték le. Csakúgy, mint Tibetben, először itt is az indiai íráson alapuló rendszerrel kísérleteztek, majd a kínaihoz hasonló elven összeállított írásjegyekkel pró-

bálkoztak. Fel kell tételeznünk, hogy ez utóbbi, rendkívül bonyolult jelölési rendszer sokkal alkalmasabb volt a xia nyelvhez, mint az indiai hangjelölő rendszer, mivel a kínai szisztémát vezették be, s tették általánossá. Napjainkban is számos ilyen módon lejegyzett szöveg van a birtokunkban: a xia nyelvre lefordított és nyomtatásban fennmaradt szótárak, valamint buddhista és taoista művek, illetve klasszikus kínai szövegek.

A Dzsürcsi (Jin) Birodalom ❖ A dzsürcsik (kínaiul ruzhen), a mai Heilongjiang tartomány területén élt tunguz törzsek döntötték meg a Liao Birodalmat. Az ő leszármazottaik azok a törzsek, amelyek a 17. század elején felvették a mandzsu nevet, meghódították a mandzsúriai kínai tartományokat, s 1644-ben elfoglalták Pekinget. A 12. században beszélt dzsürcsi nyelv a mandzsu ősi formája.

A dzsürcsik felemelkedése rendkívül gyorsan ment végbe. Az általunk ismert első említésük 1069-ből származik, de 1115-re vezetőjük, aki a mai Harbintól északkeletre székelt, már felvette a császári címet. Dinasztiájának a Jin (Arany) nevet adta – állítólag utalásként a környék aranytartalmú homokjára. Ekkoriban vezették első támadásaikat a kitajok ellen, s harcias természetük már a kezdetektől nagyon is egyértelmű volt. Mindössze tíz évre volt szükségük, hogy legyőzzék a gazdasági bajoktól és belviszályoktól tépázott, hanyatlófélben lévő Liao Birodalmat. 1120-ban a dzsürcsik szövetségre léptek a Song-dinasztiával, majd 1122-ben a Song- és Jin-hadak együttes támadást indítottak a kitajok birodalma ellen. A Xia állam 1124-ben, Korea pedig 1126-ban ismerte el a dzsürcsik államát az északkeleti vidék nagyhatalmaként. Röviddel a kitajok birodalmának összeomlása után, 1125-ben, a dzsürcsik megszegték a kínaiakkal kötött szövetségi szerződést, s megtámadták Henan és Shandong tartományokat. Kaifeng 1126-ban esett el. Huizong császárt, a trónörököst és a császári család háromezer tagját foglyul ejtették, s Harbin környékére hurcolták. Míg a 11. század elején a kitajok betöréseik során nem merészkedhettek tovább a Sárga-folyó völgyénél, addig a dzsürcsi lovasság egészen a Jangcéig és Észak-Zhejiangig eljutott. Itt keresett menedéket a császári család egy része és a régi Song-adminisztráció. 1126 és 1135 között ezeknek a délkeleti területeknek a legtöbb városát kifosztották és felégették. Nanjingot és Hangzhout ostrommal vették be 1129-ben. A következő évben pedig a dzsürcsik egészen Ningbo városáig, Zhejiang tartomány északnyugati csücskéig nyomultak előre. A Jin és a Song Birodalom között az első békeszerződés megkötésére 1138-ban került sor, abban az évben, amikor a Song-dinasztia Hangzhout tette meg ideiglenes székhelyévé. 1142-ben azonban egy tartósabb békeszerződést írtak alá, amely rögzítette a határokat a két állam között a Huai-folyó mentén, s kötelezte a Song uralkodókat, hogy ugyanakkora éves hadisarcot fizessenek nekik, mint amennyit a kitajoknak fizettek. A dzsürcsik által megszállt területeket nem sikerült visszafoglalni, hiába indítottak – néha sikeres – hadjáratokat, s hiába támogatták a Shandong tartományban kibontakozó paraszti ellenállási mozgalmat.

Mivel a dzsürcsik észak-kínai és a Jangce-völgy elleni támadásaikkal egy időben Mandzsúriában és Mongóliában is terjeszkedtek, birodalmuk már a 12. század közepén elérte legnagyobb kiterjedését. Magában foglalta Hebei, Shandong, Henan tartományokat, a mai Észak-Jiangsu és Észak-Anhui egyes vidékeit, Dél-Shaanxit, északabbra pedig Kelet-Mongóliát és Mandzsúriát. Mivel nem bíztak abban, hogy igazgatni tudják a birodalmukba tagozódott számos letelepedett népcsoportot, a Jin állam először olyan politikai egységeket hozott létre, amelyek élére a korábbi Song-adminisztrációhoz tartozó kínai hivatalnokokat helyeztek, akik a dzsürcsik oldalára álltak. A felkelésektől való félelmükben mindenhol fegyveres különítményeket állomásoztattak, hogy ellenőrzésük alatt tartsák a helyi lakosságot. Rövidesen azonban felszámolták ezeket a névleges „birodalmakat". A Chu

„birodalom" (a Sárga-folyótól délre), amelyet egy bizonyos Zhang Bangchang gondjaira bíztak, mindössze néhány hónapig állt fenn 1127-ben; a mai Shandong és Henan tartományokat és Dél-Shaanxit magában foglaló Qi „birodalom" Liu Yu (1078–1143) irányítása alatt 1130-tól 1137-ig létezett.

A Jin Birodalom története, miután a dzsürcsik meghódították Észak-Kínát, néhány dátummal összefoglalható. 1153-ban székhelyüket Harbinból Pekingbe tették át. Ezt követően újabb hadjáratokat indítottak a Déli Song Birodalom ellen. 1161-ben belső válság tört ki, amely erőszakos hatalomátvétellel ért véget. Ezután a „jószomszédi viszony" politikáját alkalmazták a kínaiakkal szemben. A 13. század elején, közvetlenül a nagy mongol támadásokat megelőzően, Zhangzong császár (1189–1208) idején a Sárga-folyó áradása, a Song-dinasztia támadásai, valamint azok az erőfeszítések, amelyekkel a dzsürcsik a mongolok betörései ellenére meg akarták tartani a kelet-mongóliai területeket, megnövelték a kiadásokat, s ez gazdasági nehézségeket okozott. A következő néhány évben a Jin állam a mongol terjeszkedés miatt kénytelen volt kiüríteni Mandzsúriát, s a fővárost Kaifengbe költöztetni, amely kevésbé volt kitéve a mongol támadás veszélyének, mint Peking. Tizenöt évvel később a nagy mongol offenzíva felgyorsította az események menetét: 1232-ben a Jin-udvar a hódítók csapatai elől városról városra menekült Henan tartományban, míg végül a császár, akit körülzártak a szövetséges kínai és mongol csapatok, 1234-ben öngyilkosságot követett el.

A dzsürcsiknél a harcias tulajdonságoknak és az alkalmazkodóképességnek ugyanazt az elegyét találjuk, mint mandzsu leszármazottaiknál. A Jin Birodalom területén élő sinizálódott kitajok és a jelentős kínai népesség megmagyarázza, miként érvényesülhetett ilyen gyorsan a kínai civilizáció hatása. Kínai volt a politikai és közigazgatási felépítmény, a gazdaság és a kultúra. Az előkelő réteg sinizálódása 1132-től kezdve gyorsult fel, mivel ekkortól mind több kínai jutott magas pozíciókhoz a közigazgatásban, majd 1153-tól, miután Peking lett a főváros, a folyamat újabb lendületet kapott. Ez az elkínaizálódás olyan gyors volt, hogy már sértette a „nacionalista" érzelmeket; Shizong császár (1161–1189) kísérletet tett a dzsürcsi szokások, hagyományok felélesztésére és a nyelv visszaállítására. 1173-ban kötelezővé tették a dzsürcsi nyelv használatát a régi, Heilongjiang tartománybeli törzsek leszármazottai számára tartott hivatalnoki vizsgákon. Az erőfeszítések ellenére azonban az ősi nyelv fokozatosan eltűnt a mindennapokból. Első saját írásrendszerük, a „nagy dzsürcsi írás" *(dazi)* 1120-ban született meg, s valószínűleg a kitaj íráson alapult. 1138-ban új rendszert vezettek be, a „kis dzsürcsi írást" *(xiaozi)*, amelyet 1145-től kezdve birodalomszerte használni kezdtek. A sztéléken és a nyomtatott művekben nagy számban maradtak fenn írásos emlékek. A Jin Birodalom hivatalos szövegeit dzsürcsi nyelven fogalmazták meg, s csak utána fordították kínaira (és 1191-től kitajra), éppúgy, ahogy a Qing-dinasztia mandzsu nyelvű szövegeit is lefordították kínaira és tibetire a 17–18. században.

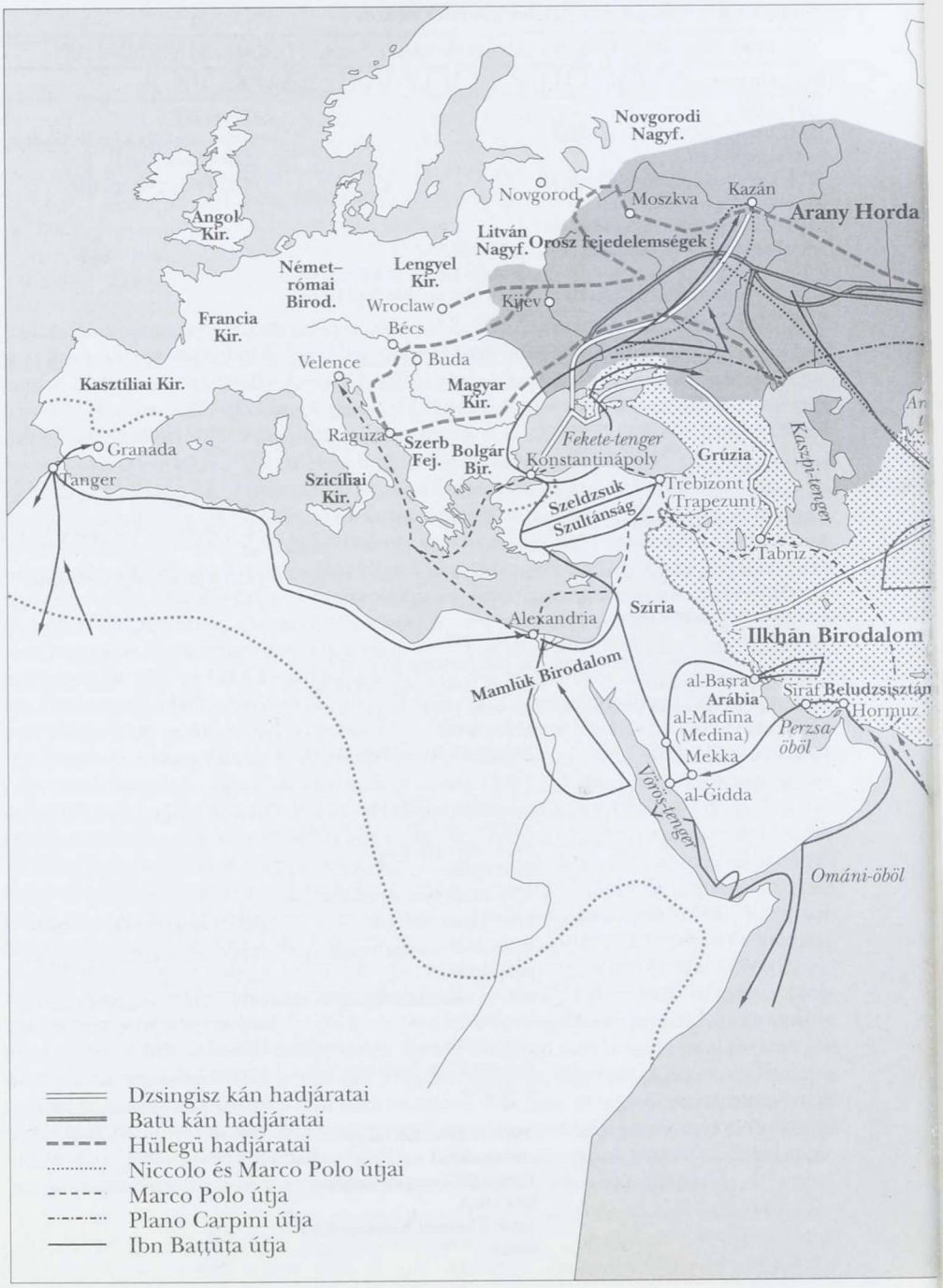
17. fejezet

A MONGOL INVÁZIÓ ÉS HÓDÍTÁS

A mongolok megjelenése a történelem színpadán a 13. század legelején teljesen átrajzolta az ázsiai kontinens északnyugati részének politikai térképét. A Jin Birodalmat 1211-től kezdve érték az Ordosz felől érkező új hódítók első támadásai. A dzsürcsik rövidesen elveszítették Mandzsúriát és Pekinget, amelyet 1215-ben foglaltak el a mongolok. A Nyugati Xia Birodalmat egy rövid hadjáratban pusztították el (1225–1227). Végül, huszonhárom évvel az első támadásokat követően, a Jin Birodalom is összeomlott, s így Észak-Kína teljes egészében a mongolok uralma alá került. Újabb tizenhárom évre volt szükségük, hogy szilárdan megvessék a lábukat Sichuan tartományban, s negyvenre, hogy meghódítsák a Jangce völgyét és a déli vidékeket. Vietnami és burmai terjeszkedésük nem várt nagy nehézségekbe ütközött, a Japán és Jáva ellen indított tengeri hadjáratuk pedig kudarccal végződtek a 13. század végén. A mongolok lassú kelet-ázsiai előretörése szöges ellentétben állt a villámgyors és sikeres nyugat-ázsiai és európai hódításokkal. Dzsingisz kán csapatainak gyors betörései az Észak-Kaukázusba, Ukrajnába, a Krím-félszigetre és Dél-Lengyelországba 1221 és 1224 között egyértelműen felderítő hadműveletek voltak. Ezeket a területeket csak később hódították meg, s jöttek rajtuk létre birodalmak: Ögödej birodalma (1224–1310) az Altaj vidékén és Dzsungáriában, Csagatáj birodalma (1227–1338) Közép-Ázsiában, a Pamírban és Transoxaniában, a Ilkhān Birodalom (1259–1411) Iránban, Afganisztánban és Nyugat-Pakisztánban, az Arany Horda (1243–1502) Oroszországban, keleti irányban a Jenyiszej folyóig. Ennek ellenére a mongoloknak sokkal könnyebben sikerült megalapozniuk a hatalmukat az eurázsiai kontinens nyugati részein, mint keleten. 1236-ban benyomultak Kazany környékére; 1237-ben Moszkva felé vonultak; a következő évben elérték Novgorodot, s délnek fordultak a Don alsó folyása felé. Kijevet 1239-ben vették ostrom alá, s 1240-ben be is vették. Mielőtt 1242-ben visszatértek volna a Volga torkolatvidékére, végigpusztították Galíciát, Magyarországot, Ausztriát, Szerbiát és Dalmáciát. Alig néhány évre volt szükségük, hogy uralmuk alá hajtsák az ʿAbbāsid Birodalmat (1258). A száraz, gyéren lakott nyugat-ázsiai és kelet-európai puszták kétségtelenül jobban kedveztek egy olyan hadseregnek, amely a külső-mongóliai sztyeppékről származott, mint a hegyes Sichuan tartomány vagy a nagy népsűrűségű, folyókkal és tavakkal szabdalt síkságok a Huai-folyó völgyében és a Jangce-medencében. Ráadásul Kelet-Ázsia letelepedett népei már jól kiismerték a sztyeppei törzseket. A 10. század vége óta tartó szakadatlan támadások rákényszerítették őket, hogy hatékonyabb védekezési módszereket dolgozzanak ki. A dzsürcsi és mongol hadak hátában helyi gerillacsapatok alakultak. Ezzel szemben Eurázsia nyugati részein a meglepetésszerű támadás teljes sikerrel járt.

16. táblázat ❖ A mongol terjeszkedés időrendi táblázata

1206: Temüdzsin felveszi a „tengerek császára" nevet: Dzsingisz kán (1167–1227)		
Eurázsia nyugati vidékei		Kelet-Ázsia
1211–1224 1211: A Karakitaj (Xiliao) Birodalom meghódítása. 1218: a nyugati ujgurok xinjiangi államának elfoglalása. 1218–1223: Hwārazm elfoglalása és az első támadások Oroszország ellen. 1224: előrenyomulás India északnyugati határai mentén.	*1225–1227* támadás Gansu tartomány ellen, a Nyugati Xia Birodalom bukása.	*1210–1215* az első támadás a Jin Birodalom ellen (Észak Kína) 1215: Peking elfoglalása.
1227: Dzsingisz kán halála és a Mongol Birodalom felosztása		
Batu kán (1207–1255) 1236-ban elhagyja Karakorumot, hogy megalapítsa az Arany Horda birodalmát. 1237–1239: a második oroszországi hadjárat. 1240: Kijev bevétele, betörés Lengyelországba. 1241–1242: hadjárat Csehországban, Ausztriában, Magyarországon, Szerbiában és Dalmáciában		Ögödej (1229–1241) 1231–1234 a második támadás a Jin Birodalom ellen. 1231: a Korea elleni támadássorozat kezdete. 1233: Kaifeng és Luoyang ostroma. 1234: a Jin Birodalom bukása.
Hülegü kán (1218–1265) 1256-ban elhagyja Karakorumot, s megalapítja az Ilkhān Birodalmat. 1258: Baġdād bevétele, az ʿAbbāsid Birodalom bukása. 1259: Irán meghódítása.	*1236–1239* az első hadjárat Sichuan ellen: Güjük (Dingzong – 1246–1248) Möngke (Xianzong – 1251–1259) Kubilaj (Shizu – 1260–1294)	
	1253–1259 a második hadjárat Sichuan ellen, betörés Yunnan tartományba, Észak-Burmába és Vietnamba. 1253: a Dali Királyság felszámolása.	
	1257: Hànôi bevétele.	1257: Xiangyang első ostroma.
	1274: az első tengeri expedíció Japán ellen.	1272–1279: Dél-Kína meghódítása.
	1281: a második tengeri expedíció Japán ellen.	1272–1273: Xiangyang második ostroma és a város bevétele.
	1282–1283: hadjárat Vietnamba és Champába, betörések Kambodzsába.	1276: Hangzhou bevétele. 1277: Kanton bevétele.
	1287–1288: újabb offenzíva Vietnam ellen.	1279: a Déli Song Birodalom bukása.
	1292–1293: tengeri hadjárat Jáva ellen.	
	1300: a burmai hadjáratok kudarca.	

18. térkép ❖ A mongolok birodalmai és hadjárataik Eurázsiában

kirgizek
Ulan-Ude
Ögödej Bir.
Karakitaj Bir.
Xiliao-dinasztia
Karakorum
ujgurok
Harbin
Balgaszun
Ulánbátor
Csagatáj Birodalma
Yuan Birodalom
kitajok
Samarqand
Balh
Vaskapu
Kábul
Shangdu
Nyugati Xia Birodalom
Ningxia
Kanbalik (Dadu)
Korea
Japán
Jin Birodalom
Tibet
Delhi
Lahore
Hangzhou
Delhi Szultanátus
Fuzhou
Song Birodalom
India
Pegu
Đại Việt
Sukhotai
Champa
Khmer
Angkor
Fülöp-szk.
Ceylon
Borneó
Szumátra
Celebesz
Majapahit
Jáva

A mongol kormányzati rendszer

A kizsákmányoláson alapuló mongol kormányzati rendszer bevezetése ❖ Dzsingisz kán idején, 1210 és 1227 között a mongolok még mindig nem rendelkeztek semmiféle megfelelő közigazgatási rendszerrel. Azokat, akik túlélték a tömegmészárlásokat, amelyek során a papok és kézművesek életét rendszerint megkímélték, mint rabszolgákat szétosztották a mongol előkelőségek között. A megművelt területek nagy részét legelőkké alakították át. A különböző vidékeket önálló körzetekre osztották fel. Számos magánbirtok jött így létre, amelyeket az alattvalók felett korlátlan hatalommal rendelkező törzsi vezetők irányítottak. A kormányzatot egy törzsi, katonai szervezet helyettesítette, ez biztosította a Mongol Birodalom hatalmának alapját Kelet-Ázsiában. A kitajokkal és a dzsürcsikkel ellentétben a mongolokra a hódítások kezdete előtt szinte semmilyen hatással nem volt Kína, s a kínai civilizáció vívmányai iránt soha nem tanúsítottak komoly érdeklődést (meg kell azonban jegyezni, hogy a 11. század elejétől a hajítógépekkel felszerelt tüzérség fontos szerepet játszott a mongoloknál). Dzsingisz kán haláláig nagyon korlátozott mértékben érintkeztek az Észak-Kínában élő népekkel, s csak Ögödej uralkodása idején (1229–1241), miután e területek meghódítása befejeződött, kezdődött el Észak-Kína gazdaságának szisztematikus kiaknázása. Annak érdekében, hogy tartós politikai alakulatokat hozzanak létre, és folytatni tudják a terjeszkedést, a mongoloknak kezdetben szövetségre kellett lépniük az uralmuk alá hajtott népekkel, s alkalmazniuk kellett őket a szolgálatukban, mivel ők maguk csak egy kicsiny népcsoportot alkottak a meghódított népek nagy és változatos „tengerében". Dél-Kína meghódításakor, illetve a Japán, Burma, Vietnam és Jáva ellen indított hadjáratokban Kínában toborzott csapatokat is alkalmaztak, s a támadásokban a kínai és a koreai flotta is részt vett. Kína gazdagságának kiaknázása és az ott élő népek kizsákmányolása érdekében a hódítók – akik szinte teljesen tapasztalatlanok voltak abban, hogy mit kell tenniük békeidőben, s nemigen bíztak meg a letelepedett lakosságban – kénytelenek voltak lemásolni a kínai intézményeket, s elsősorban az egykori Jin Birodalom alattvalóit, a kitajokat és a dzsürcsiket, valamint a Közép-Ázsiából, a Közép-Keletről vagy Európából érkezett idegeneket fogadni a szolgálatukba. A közvetítők alkalmazásának szükségessége egyre nyilvánvalóbbá vált, ahogy mind nagyobb területeket foglaltak el Észak-Kínában. Abban, hogy a mongolok átvették a kínai közigazgatási módszereket, a kitaj előkelőségek egyik leszármazottja, Yelü Chucai (1190–1244), a Jin-dinasztia egykori hivatalnoka játszotta a főszerepet. (A yelü törzs alapította egykor a Liao-dinasztiát.) Yelü Chucai akkor szegődött Dzsingisz kán szolgálatába, amikor a mongolok 1215-ben bevették Pekinget. Ögödej trónra lépésekor, 1229-ben Yelü Chucai előadta az új uralkodónak a szabályozott adórendszer előnyeit. (Úgy vélte, hogy a rekvirálások és az adók évi 500 000 uncia ezüstöt, 80 000 vég selymet és több mint 20 000 tonna gabona bevételt hozhatnak.) Később kinevezték Észak-Kína főintézőjévé. A meghódított népek hatására a mongolok politikájában az enyhülés jelei kezdtek mutatkozni, s fokozatosan átvettek egyes kínai eredetű intézményeket. 1229-ben első ízben létesítettek postaállomásokat, bevezették a vagyonadó rendszerét, és közhombárokat építettek. 1236-ban bocsátották ki az első papírpénzt. Még ugyanabban az évben fordítóhivatalokat nyitottak azzal a céllal, hogy mongolra fordítsák a Klasszikusokat és a dinasztikus műveket. Az első hivatalnoki vizsgákat 1237-ben rendezték. A következő évben megnyitották a császári könyvtárat Pekingben. Kubilaj uralkodása idején állították össze az 1261-ben alapított Történelmi Akadémián *(Hanlin guoshiyuan)* a *Liaojinshi (A Liao és Jin Birodalom története)* címet viselő művet. A három dinasztia, a Song, a Liao és a Jin hivatalos történetét csak később – 1344-ben és 1345-ben – írták meg Toktoga miniszter (kínaiul Tuotuo) irányítása alatt.

Yelü Chucai halála után egy Liu Bingzhong (1216–1274) nevű tanácsadó tett szert komoly befolyásra, aki nagy klasszikus műveltségű, a *Chan* szektából (Elmélkedés iskolája) kizárt egykori buddhista szerzetes volt. Amikor 1249-ben Karakorumba, a nagykán udvarába rendelték, Liu Bingzhong egy tízezer írásjegyes memorandumot nyújtott át a mongol kánnak. Ez volt a politikáról és a közigazgatásról szóló *Wanyanshu*, amelyben szerepelt az egyik Han-kori szövegből származó híres mondás: „Az ember meghódíthatja lóháton, de lóhátról nem kormányozhatja a világot" *(yi mashang qu tianxia, bu ke yi mashang zhi)*. Az általa előterjesztett nagyszabású reformokat azonban csak 1252-ben vezették be. 1267-ben Liu Bingzhongot bízták meg az új főváros, Kanbalik (Peking) felépítésével. A központi kormányzat áthelyezése a távoli Karakorumból (Helin), amely a mai Ulánbátortól nyugatra és Pekingtől közel 1500 kilométerre feküdt, az egykori Liao és Jin Birodalom központi területeire, a mongolok politikai szemléletmódjának megváltozását jelzi: a már félig leigázott Kína a mongolok szemében az emberanyag és gazdagság kimeríthetetlen forrásává vált. Az új főváros főépítészét, egy muszlim embert a kínaiak segítették munkájában. A falak építése 1267-ben kezdődött, és 1292-ben fejeződött be, míg a császári palota munkálataihoz 1274-ben kezdtek hozzá. Eközben, 1271-ben, a mongolok, kínai szokás szerint, dinasztikus nevet választottak maguknak: létrejött a Yuan-dinasztia.

Jóllehet a mongolok fokozatosan hozzáidomultak a kínai intézményekhez, továbbra is bizalmatlanok maradtak az egykori kínai hivatalnokokkal szemben. A legfontosabb posztokat csak mongolok tölthették be, s a pénzügyek igazgatásával Közép-Ázsia és Közép-Kelet iszlám vidékeiről származó embereket bíztak meg. A muszlim kereskedők, akik szövetségekbe *(ortaq)* tömörültek, gyakorlatilag monopolizálták az adók begyűjtésének nagy haszonnal kecsegtető üzletét. A begyűjtések során mongol katonai különítmények kísérték őket. Marco Polo, a velencei kalmár, maga is a hódítók szolgálatában állt, de megemlíthetjük annak az orosznak az esetét is, akit 1341-ben magas posztra neveztek ki Zhejiang tartományban, miután 1321-ben vizsgaelső lett a legmagasabb szintű, Pekingben tartott vizsgákon.

A faji megkülönböztetés ❖ A mongolok által Kelet-Ázsiában bevezetett rendszer egyik legalapvetőbb sajátossága a diszkrimináció volt, amellyel a hódítók különbséget tettek a meghódított vagy hozzájuk csatlakozott népcsoportok között. Ez nem faji alapon, hanem annak alapján történt, hogy a behódolt népek mikor tagozódtak be a birodalomba. A Kínában bevezetett diszkriminációs politikával kapcsolatos legfontosabb forrásunk Tao Zongyi 1366-ban kiadott, különböző feljegyzéseket *(biji)* tartalmazó *Chuogenglu (Félbehagyott munkák)* című gyűjteménye, amely többek között említést tesz a 14. század közepén, Délnyugat-Kínában kitört népfelkelésekről, s felsorolja a különböző etnikai csoportokat. A mongolok a lakosságot három fő csoportra osztották fel: a mongolokra; a „színes szeműekre" *(semuren)*, akik nem voltak sem mongolok, sem kínaiak, s nem is sinizálódtak; valamint a „hanokra" *(hanren)*, amely csoportba a kínaiakat és Észak-Kína sinizálódott népeit sorolták. A nomád állattenyésztők között hetvenkét törzsi csoportot különböztettek meg. Ezekben a törzsekben szintén élesen elkülönült egymástól a katonai arisztokrácia és a köznép. A „színes szeműek" harmincegy különböző csoportra oszlottak, közéjük tartoztak a türk eredetű népek (ujgurok, dzsarungok, najmanok, tuvasok), a tibetiek, a tangutok, az Amu-Darja völgyéből származó, szartaulokként ismert muszlim kereskedők, az oroszok és így tovább. Ami a harmadik csoportot illeti, a *hanren* elnevezést a mongolok rendkívül tág értelemben használták: beleértették a kitajokat, a dzsürcsiket, a Kína északi és északkeleti részén élő, sinizálódott koreaiakat éppúgy, mint magukat a kínaiakat. Nagyjából tehát az egykori Liao és Jin Birodalom alattvalóit foglalta magában. 1273–75-től az

északi kínaiakhoz a délieket is hozzácsatolták, akiket „új alattvalóknak" *(xin furen)* neveztek el, s nekik volt a legalacsonyabb rangjuk az egész birodalomban.

Az osztályokba sorolás alapul szolgált a közigazgatási, jogi és adózási diszkriminációhoz. A legfontosabb posztokat csakis mongolok tölthették be, s ezek örökletes hivatalok voltak. A közigazgatási egységek kormányzói mongolok, ritkábban „színes szeműek" *(semuren)* voltak, a kormányzóhelyettesi posztra pedig rendszerint muszlimokat neveztek ki.

A legszigorúbb büntetésekkel a törvénykönyvek a kínaiakat sújtották. Például lopásért egyedül őket bélyegezték meg tetoválással. Ha kínai ölt meg mongolt, halállal büntették, s kötelezően hozzá kellett járulnia a mongol temetési költségeihez *(shaomaiyin)*, ha viszont fordítva történt, a mongolnak csak bírságot kellett fizetnie. Csak a mongolok viselhettek fegyvert; a kínaiak nem. A mongolok vették be a kínai törvényekbe a legelvetemültebb bűnözőkre kiszabott ítéletet, a „lassú halált" *(lingchi)*. A törvényeket úgy változtatták meg, hogy azok biztosítsák az uralmukat, s összhangban legyenek a birodalmuk autokratikus jellegével.

Az első, kínai mintára szervezett, magasabb szintű hivatalnokvizsgákra 1315-ben került sor, s a különböző nemzetiségek számára kvótákat határoztak meg: a 300 kinevezés egy-egy negyedét tartották fenn a mongol, a „színes szemű" *(semuren)*, az észak-kínai, illetve dél-kínai jelöltek számára. Maga az eljárás paródiája volt a kínai vizsgarendszernek, mivel a mongolok és az idegen származásúak műveletlenek voltak, a legtöbb írástudó család pedig Dél-Kínában, a Jangce alsó folyásánál fekvő városokban élt.

A mongolok így szigorú társadalmi gátakat emeltek Kínában, megtiltva a házasságokat az általuk meghatározott csoportok között. Ezek a gátak azonban általános érvényűek voltak: éppúgy alkalmazták az örökletes posztokat birtokló mongol előkelőségekre, mint az alacsonyabb néprétegekre, amelyek mozgását erőszakos eszközökkel korlátozták. Az állami kézművesek, akiket a hódítások során vetettek fogságba, nem változtathatták meg a mesterségüket – sem ők, sem a gyermekeik. A mongol hatóságok mindent biztosítottak számukra, amire a megélhetésükhöz és a munkájukhoz szükség volt, de különleges épületekben, erős őrizet alatt tartották őket. Ugyanez volt a helyzet a sóbányák munkásaival, akiknek munkakörülményei olyan elviselhetetlenek voltak, hogy tömegesen szökdöstek el, s számos felkelést robbantottak ki. 1342-ben számuk drasztikusan lecsökkent Dél-Jiangsuban és Észak-Zhejiangban, 17 000-ről 7000-re. A Huai-folyó mentén és Zhejiang tartományban élő sóbányászok a birodalmon 1351 és 1368 között végigsöprő felkelések legelszántabb harcosai közé tartoztak.

Az adórendszer és Kína kifosztása ❖ Miután a meghódított területek közigazgatását megszervezték, az északon élő parasztságra fejadót vetettek ki. A mongolok olyan adórendszert vezettek be, amely a korai Tang-kort idézte *(zuyongdiao)*, noha a magánbirtokok feletti ellenőrzést és a földek felosztásának szokását már régóta nem gyakorolták. Északon a közmunka mellett az adóköteles személyeknek minden évben bizonyos mennyiségű gabonát és szövetet kellett beszolgáltatniuk, amelyet a munkaképes korú emberek száma alapján határoztak meg. Délen ezzel szemben a Tang-kor végére jellemző kétadórendszert *(liangshui)* alkalmazták. Létezett egy nyári és egy őszi adó, az előbbit szövetben, az utóbbit pedig gabonában kellett megfizetni. Az adó nagyságát aszerint határozták meg, mekkora volt a megművelt földterületek nagysága, s hogy a család melyik adózási csoportba tartozott. Mindezeket a kötelezettségeket még egy további súlyos és nehezen elviselhető, délen és északon egyaránt bevezetett közteherrel tetézték: a kormányzat megkövetelte, hogy az emberek bizonyos időközönként fizetés nélkül lássák el a feladataikat. A mongoloknak

óriási szükségük volt munkaerőre a közmunkákban, a hadseregeikben és a postahálózatukban, amely rendkívül fejlett volt Kínán belül.

Úgy tűnik azonban, hogy az adóterhek sokkal súlyosabbak voltak Dél-Kínában, ahonnan a mongolok bevételeinek közel a fele származott. Ezek a terhek a Jangce torkolatvidékén – itt tört ki a legnagyobb felkelés 1351 és 1368 között –, valamint a tengerparti tartományok egyes sűrűn lakott síkságain az elviselhetetlenségig növekedtek. Az itt kialakult válságos helyzet az adóköteles személyek alacsony számával és azzal a politikával magyarázható, amelyet a mongolok közvetlenül a hódításokat követően vezettek be délen. Saját használatra azokat a „közösségi földeket" *(guantian)* kobozták el, amelyeket a Déli Song-kor végén hozott létre Jia Sidao, azaz érintetlenül hagyták a nagybirtokokat; valójában ezek a nagybirtokok álltak a nagy rizstermelő övezetekben kialakult súlyos társadalmi egyenlőtlenségek hátterében. Igyekeztek nem megváltoztatni a meghódított területek társadalmi berendezkedését, s ennek az óvatos, vonakodó politikának köszönhetően az új rendszernek sikerült elnyernie a déli, vagyonos osztályok rokonszenvét, illetve elérnie, hogy semlegesek maradjanak. Ezzel szemben a kisbirtokosok és köztisztviselők lakta északi vidékeket sokkal inkább jellemezte a mongolok gyűlölete, mivel a hódítások megfosztották őket földjüktől és munkájuktól. A déli nagybirtokrendszer fenntartása és kiterjesztése a birodalom egész területére – a mongol előkelőségek és a gazdag kereskedők birtokai, kolostori földek –, illetve a parasztság helyzetének ellehetetlenülése azt eredményezte, hogy a Yuan-kor végi mind hatalmasabb felkelésekben az elnyomók iránti gyűlölet összekapcsolódott a gazdagok iránti gyűlölettel.

A Jangce-völgy meghódításával a mongolok a korábbiaknál kétszer nagyobb anyagi erőforrások birtokába jutottak. Nem volt azonban egyszerű feladat e javakat délről északra szállítani. A 12. század elején még használatos csatornák, mivel elhanyagolták őket, már nem voltak hajózhatók. Tervbe vették egy, a Sui-dinasztia által 600 körül épített csatornánál rövidebb vízi út megépítését – ez a Tai-tó körül elterülő nagy rizstermelő vidéket kötötte össze Pekinggel, amelyet néhány évvel a déli területek meghódítása előtt tettek meg a birodalom fővárosává. A mongolok ez idő tájt megszervezték a tengeri úton történő szállítást a Jangce torkolatvidéke és Tianjin között. A Ming-kor eleji (a 14. század végi) *Haidaojing (A tengeri útvonalak klasszikusa)*, amely részletesen ismerteti a Nanjingot és Tianjint a Shandong-félsziget megkerülésével összekötő tengeri útvonalakat, kétségtelenül korábbi, a mongol korból származó kézikönyveken alapul. A 13. század végén már folytak a Nagy-csatorna – a későbbi Ming- és Qing-kor császári csatornájának – munkálatai is, amelyek a 14. század elején fejeződtek be. Az északi szakasz 1279 és 1294 között készült el nagy nehézségek árán – a terepviszonyok és szintkülönbségek helyenként ugyanis szükségessé tették a zsilipműveket. A Nagy-csatorna használatba helyezésével nem szűnt meg a tengeri szállítás; a forgalom zöme továbbra is a tengeren bonyolódott egészen a dinasztia bukásáig.

A mongolok akkor hajtották uralmuk alá Kínát, amikor az ország gazdasága a virágkorát élte, s a hódítók ezt ki is használták. A mongol kor hangsúlyosabbá tette a kereskedelem fejlődésének és a monetáris gazdagság elterjesztésének a társadalomra gyakorolt hatásait; uralmuk alatt tovább szélesedett a szegényeket és gazdagokat elválasztó szakadék. Míg a Song-korban kibocsátott papírpénz csak egyes körzetekben és csak bizonyos időszakokban volt használatos, a mongolok 1260-ban egy valódi „nemzeti valutát" vezettek be, amely minden vidéken és korlátlan ideig érvényes volt. Az 1260-ban forgalomba hozott *zhongtong yuanbao jiaochaot*, amelynek értéke zuhanni kezdett, miután megtiltották az ezüstre vagy aranyra történő átváltását, 1287-ben a *zhiyuan tongxing baochao* kibocsátása követte; ennek értéke viszonylag stabil volt egészen a dinasztia végén kezdődő hatalmas inflációig.

A mongolok előnyben részesítették a közép-ázsiai és közép-keleti kereskedőket: a rendszerint iráni eredetű, iszlám vallású, a muszlim világ banki gyakorlatában járatos emberek, akiket néha azzal bíztak meg, hogy kezeljék a Kínában befolyt adókat, kapcsolatban álltak a mongol előkelőségekkel, akik magas kamatra gyakran kölcsönöztek számukra pénzt. Így az új hódítók kizsákmányolásától szenvedő Kína a régi Selyemúton és a sztyeppei utakon közlekedő karavánok révén úgy vett részt a világgazdaság körforgásában, hogy abból semmiféle haszna nem származott. Ez a helyzet bizonyos szempontból hasonlított arra, ami a mandzsukkal történt a 19. században. Míg a mongolok csak a papírpénz használatát engedélyezték, addig, egyes nyugati történészek szerint Kína ezüsttartalékai kimerültek. Általánosságban azzal egyetérthetünk, hogy a kínai társadalom a mongol megszállás idején elszegényedett. A kínai ezüstérmék ugyanis a Közép-Keletre és Európába áramlottak. Ezzel magyarázható, hogy a Ming-dinasztia kezdeti időszakában, azaz a 14. század végén óriási nemesfémhiány lépett fel.

Felkelések és az ellenállás a megszállókkal szemben ❖ A 14. század elejétől kezdve a központi kormányzatot meggyengítették a trónöröklés körül kirobbant viszályok. Eközben a mongol előkelő réteg is mind nyíltabban szembefordult a hatalommal. A belviszályok, összeesküvések és államcsínyek közepette gyorsan váltogatták egymást az uralkodók. 1320 és 1329 között például négy császár is uralkodott. Peking igazi urai a főminiszterek és főhivatalnokok voltak. A tartományokban a mind korruptabb hivatalnokok és helyi hatóságok tetszésük szerint cselekedtek. A dinasztiának azonban nemcsak saját előkelőségei engedetlenségével, hanem a kínai tömegek növekvő ellenszenvével is szembesülnie kellett.

1300-tól egyre több helyen törtek ki lázadások, általában a mongolok kíméletlen, kizsákmányoló magatartása, az állami hivatalnokok korruptsága, az idegenek iránti gyűlölet és a gazdagok által élvezett kiváltságok miatt. De vélhetően sokkal kézzelfoghatóbb okok is munkálhattak a háttérben: a már 1276-tól érzékelhető s egyértelműen a spekulációkra visszavezethető áremelkedés, vagy azok az ostoba, tekintélyelvű intézkedések, amelyek sértették a parasztság lelkületét. Zavargásokhoz vezetett például, amikor 1315-ben rendeletben parancsolták meg a sírok ledöntését a földeken, hogy ezáltal is növeljék a termőterületek nagyságát. Az ellenállás a rendszerrel szemben a titkos társaságokban kristályosodott ki, amelyek, bár be voltak tiltva és üldözték őket, mindig újra és újra felütötték a fejüket. Egy részük sokkal inkább volt vallási, mint politikai szervezet. Közéjük tartozott a *Bailianhui* (Fehér lótusz társaság), amelyet nem sokkal 1133 előtt, a Déli Song-dinasztia idején alapított a suzhoui Mao Ziyuan. Az Amitābha Buddhát imádó szekta főleg a szegényparasztság köréből toborozta híveit, akik szigorúan vegetáriánusok voltak, s megtagadták az adófizetést és a kötelező közmunkavégzést. Ugyanez igaz a *Baiyunhui*ra (Fehér felhők társasága), amelyet körülbelül 1100-ban alapított Hangzhouban egy Kong Qingjiao nevű szerzetes (1043–1121), s főleg a Jangcétól délre eső területeken volt jelen. Léteztek még „világvég" szekták is, amelyek a buddhista messiás, Maitreya (Mile) eljövetelét várták. A Maitreya-kultusz hívei 1335-ben Henan, 1337-ben Hunan, majd a rákövetkező évben Guangdong és Sichuan tartományokban robbantottak ki felkeléseket. A legjelentősebb titkos szervezet azonban a *Hongjinhui* (Vörösturbánosok társasága – 1351–1366) volt. Nevét a tagok fejfedőjéről kapta, amely már a Song-korban a felkelők hagyományos viselete volt. A vörösturbánosok játszották a legfontosabb szerepet abban a nagy felkelésben, amely 1351-ben kezdődött a Sárga-folyó alsó folyása mentén a folyó áradásait követően. A következő néhány évben a felkelés átterjedt Anhui tartományra és a Yuan-dinasztia összeomlásával ért véget. A Yuan-kor végének felkeléseiben a politikai és vallási törekvések szorosan egymásba fonódtak, s úgy tűnik, mintha az üldöztetés hatására

a különböző irányzatok a szinkretizmusa valósult volna meg. Ezen irányzatok többsége buddhista volt – Amitābha és Maitreya kultusza –, de voltak közöttük manicheista s talán mazdaista csoportok is.

Kelet-Ázsia kapcsolatai a keresztény világgal és az iszlám államokkal

A 12. századig Kelet-Ázsia a Tarim-medencén és Transoxanián végighúzódó oázisok láncolatán keresztül szárazföldön vagy tengeri úton érintkezett a hellenisztikus indoiráni, később pedig az iszlám világgal. A mongol hódítás hatására azonban a 13–14. században újra megnőtt a Dzsungáriát és Kazahsztánt átszelő sztyeppei útvonal jelentősége, amely Mongóliát és a Volga torkolatvidékét már a neolit kor óta kötötte össze. Ezt az útvonalat, amely egyenesen kivezetett a kelet-európai síkságokra, a mongolok szisztematikusan fejlesztették. Kínai mintára postaállomásokat létesítettek rajta: a rendszert 1229-ben vették át, majd tökéletesítették, s 1237-ben egységesítették. A sztyeppei utakat kijelölő állomások sora a hombároknak, a legelőknek, a váltólovaknak és a helyőrségeknek köszönhetően olyan figyelemre méltó szervezetté fejlődött, amelynek kétségkívül szerepe volt abban, hogy gyakoribbakká váltak a kapcsolatok egyrészt Külső-Mongólia és Peking, másrészt Oroszország, Irán és a Földközi-tenger medencéje között. A mongolok birodalmának útjain a legkülönbözőbb etnikumú emberek közlekedtek: Közép-Ázsia és a Közép-Kelet muszlimjai, Csagatáj birodalmának, az Arany Hordának és az Ilkhān Birodalomnak ortodox orosz alattvalói, az egykori észak-kínai Liao és Jin Birodalom alattvalói, valamint genovaiak és velenceiek, akik kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn Oroszországgal és a Közel-Kelettel, s ebből fakadóan eljutottak Mongóliába, sőt még Pekingbe is. Mivel a mongolok politikai rendszerében az adminisztráció és az üzleti tevékenység kapcsolatban állt egymással, néhány külföldi még hivatalt is kapott a Yuan Birodalomban. Kínában a közigazgatás nyelve a mongol volt, ehhez egy, az ujgur ábécén alapuló írásrendszert használtak. (A tibeti Phags-pa láma négyszögletes írásának, amelyet 1269-ben vettek át, nem sok szerep jutott.) Az üzleti életben leginkább a perzsát használták a Pekinget Tabrīzzal összekötő karavánút mentén. Úgy tűnik azonban, hogy a sztyeppei útvonalakon az orosz nyelv is viszonylag elterjedt volt. Miután a mongolok egyesítették Ázsiát, jó néhány orosz felbátorodott, s bemerészkedett Mongóliába, sőt Kínába is. Néhány történész úgy véli, hogy az Orosz Birodalom szibériai terjeszkedésének hátterében éppen a mongol hódítás állt.

Követek és kereskedők a keresztény világból ❖ A diplomáciai és vallási megfontolások arra késztették a nyugat-európai államokat, hogy ferencrendi szerzeteseket küldjenek Karakorumba és Pekingbe: IX. (Szent) Lajos uralkodása és az utolsó keresztes hadjáratok idején a királyok és a pápák abban reménykedtek, hogy megtéríthetik és szövetségesükké tehetik a mongolokat.

A perugiai születésű, itáliai Plano Carpini (1182?–1252) ferences barát, akit IV. Ince pápa küldött Karakorumba, 1245-ben indult el Lyonból, s két év múlva érkezett vissza. Könyvet is írt a mongolok viselkedéséről és szokásairól *Ystoria Mongolarum* címmel.

1253-ban, a hatodik keresztes hadjárat idején IX. (Szent) Lajos és IV. Ince pápa a flandridai születésű William Rubrukot küldte követségbe Mongóliába, hogy próbáljon szövetségre lépni a mongolokkal a muszlimok ellen. Rubruk átkelt a Fekete-tengeren és a Krím-félszigeten, majd felfelé haladva a Don mentén elérte a sztyeppeutat. Végül találkozott Möngke kánnal, aki 1253–54-ben Karakorumban tartózkodott.

Miután elérte Iránt, az itáliai ferences rendi szerzetes, Giovanni di Monte Corvino (1247–1328) 1291-ben hajóra szállt Hormuzban – akkoriban ez a város volt a Kelet-Ázsiá-

ba vezető hajózási útvonalak kiindulópontja. A hajó a Fujian tartománybeli Quanzhouba tartott. V. Kelemen pápa 1307-ben, a misszió sikerén felbuzdulva Peking püspökévé nevezte ki Monte Corvinót. Néhány évvel később egy segédpüspököt rendeltek mellé. Monte Corvino 1328-ban hunyt el Pekingben. Ezt követően a római katolikus hit nyomtalanul eltűnt Kínából. A Ming-kor végén a jezsuita misszionáriusok nem is sejtették, hogy ferences rendi hittestvéreik korábban már jártak ott előttük.

Egy másik itáliai ferences barát, Odericus Pordenone 1314-ben vagy 1315-ben indult útnak Kelet-Ázsia felé. Konstantinápolyt érintve a Fekete-tengeren átkelt Iránba. Innen hajóra szállva először Indiába, majd Délkelet-Ázsiába ment. Végül Kantonban kötött ki, ahonnan szintén hajón Fuzhouba utazott. Fuzhou és Hangzhou között az utat szárazföldön tette meg. Hangzhouból azután a Nagy-csatornán jutott el Pekingbe, ahol három évet töltött. Ázsia belső területein keresztül tért vissza Európába. 1330-ban érkezett meg Itáliába. Utazásának történetét barátja, Guglielmo di Soragna jegyezte le.

A katolikus misszionáriusok neve mellett meg kell említenünk a híres velencei kereskedőket, Niccolo, Matteo és Marco Polót. Miután 1254-ben elhagyták Velencét, és útjuk során egészen Észak-Kínáig jutottak, a két fivér, Matteo és Niccolo 1269-ben visszatért Itáliába. 1271-ben ismét útnak indultak, s ekkor már magukkal vitték Marcót is (1254–1324), aki Niccolo fia és Matteo unokaöccse volt. Átkeltek a Pamíron, végigmentek az oázisokon, átszelték Gansu tartományt – itt egy évre megálltak kereskedni Ganzhouban (Zhangye) – és Észak-Kínát. Először a Pekingtől 270 kilométerre északra fekvő Shangduban, a császár nyári palotájában találkoztak Kubilajjal, majd 1275-ben Pekingben. Marco Polót megbízták a nagy kereskedőváros, Yangzhou kormányzásával, s később is számos különböző feladatot kapott a mongoloktól. 1292-ben szállt hajóra Quanzhouban. Vietnam, Jáva, a Maláj-félsziget, Ceylon, a malabari partvidék, Makran és Irán délkeleti partvidékének érintésével jutott el Hormuzba 1294-ben. A következő évben érkezett haza Velencébe, miután közel negyed évszázadot töltött Kelet-Ázsiában. Később a genovaiak fogságába került, itt diktálta le franciául úti élményeit a pisai Rustichellónak. Emlékirata a híres *Il Milione (Utazások)*.

Az európaiak a mongolok kelet-ázsiai birodalmában lépten-nyomon az Ázsia különböző vidékeiről érkezett kereskedőkbe, hivatalnokokba és követekbe botlottak. Amikor például William Rubruk Karakorumban tartózkodott, egy Hayton nevű örmény herceg élt Möngke udvarában. A legtöbb idegen nem hagyott hátra emlékiratokat. Kivétel a tangeri születésű Ibn Baṭṭūṭa (1304–1377), aki 1325-ben indult útnak. Utazásai során eljutott Egyiptomba, Mekkába, Iránba, Arábiába, Szíriába, a Fekete-tengerhez, Közép-Ázsiába és Észak-Indiába. Nyolc évet töltött Delhiben, majd hajóra szállva elindult Kelet-Ázsia felé. Útközben megállt Szumátrán és Jáván, kikötött Quanzhouban, bejárta Guangdong tartományt, s Hangzhouból, végighajózva a Nagy-csatornán, végül eljutott Pekingbe. A hazaúton ismét Quanzhouban szállt tengerre, ahonnan a Perzsa-öbölbe hajózott, ezután Baġdād, Mekka és ismét Egyiptom következett. 1349-ben érkezett vissza Tangerbe. Marco Polóval ellentétben Ibn Baṭṭūṭa kiváló megfigyelő volt. Feljegyzéseiben leírja a kínai hidraulikus gépek működését, beszámol többek között a papírpénz és a szén használatáról, a hajóépítésekről és a porcelángyártásról.

A külföldiek utazásai nem maradtak nyom nélkül Kínában, s ha a mongolok uralma nem lett volna olyan rövid életű, befolyásuk sokkal mélyrehatóbb lett volna. Yangzhouban két keresztény (Genovai Katalinét és Antonio de Vilioniét, mindkettőn az 1342-es dátum szerepel) és egy mohamedán síremléket találtak. A régészeti jelentések pedig mostanság gyakran szólnak a Quanzhou környékéről előkerülő mohamedán, nesztoriánus, katolikus, manicheus és hindu feliratokról. Ezeket a feliratokat arab, szíriai, Phags-pa (elsősorban nesztoriánus sztéléken) és tamil írással jegyezték le. Minden bizonyíték azt tá-

masztja alá, hogy ennek a virágzó Fujian tartománybeli kikötőnek a forgalma azután sem csökkent, hogy a mongolok 1276-ban elfoglalták a várost; sőt valójában ettől kezdve indult növekedésnek. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet a Kínába érkező idegen hatások gyűjtőhelyének számító Peking különleges szerepére is – ide futottak be a sztyeppét átszelő utak, s körülbelül 1274-től ez volt a Yuan-dinasztia fővárosa.

Kínai kolóniák az eurázsiai kontinensen ❖ A mongol időszakban sok külföldi érkezett Kínába. Létezett azonban egy ellentétes irányú folyamat is, amely értelemszerűen kevésbé keltette fel a Nyugat érdeklődését.

Fennmaradt néhány utazó neve, aki Észak-Kínából indulva eljutott a Közép-Keletre, sőt Európába is. Közéjük tartozott a taoista szerzetes, a *Quanzhen* iskola pátriárkája, Changchun (más néven Qiu Chuji – 1148–1227). Már korábban is az őt Pekingbe rendelő Jin-dinasztiabeli Shizong császár kegyeltje volt, mielőtt 1219-ben Dzsingisz kán Afganisztánba rendelte. Shandong tartományból indulva, ahová korábban visszavonult, Changchun tizennyolc tanítványával 1220-ban kelt útra. Keresztülvágott Külső-Mongólián és az Altaj-hegységen. Samarqandot érintve délről kerülte meg a Hindukust. 1222-ben érkezett meg Dzsingisz kán táborába, Kābul környékére. A mongol kántól 1223-ban vált el Tašqand közelében. Miután 1224-ben visszaérkezett Pekingbe, *Changchun zhenren xiyou lu* címmel beszámolót írt utazásáról.

Egy bizonyos Chang De nevű kínai Möngke kán parancsára követségbe ment Iránba 1259-ben. Karakorumból indult, átutazott a Tianshan-hegység északi részén, majd ellátogatott Samarqandba és Tabrīzba, s felkereste Hülegü táborát. 1263-ban tért vissza. A *Xi-shiji (Beszámoló a nyugati követségről)* címet viselő visszaemlékezéseit Liu Yu jegyezte le.

1275 körül egy pekingi születésű nesztoriánus szerzetes, Rabban Bar Sauma (?–1294) és tanítványa, Márk elhatározta, hogy felkeresik a Szentföldet. Meglátogatták a nesztoriánus pápát az északnyugat-iráni vallási fővárosban, Tabrīztól délre. Innen Argun kán követségbe küldte Saumát Rómába, valamint az angol és a francia királyhoz. 1287–88-ban eljutott Konstantinápolyba és Rómába, majd Gascogne-ban találkozott az angol, Párizsban pedig IV. (Szép) Fülöp francia királlyal. Fennmaradt tőle egy leírás a saint-denis-i apátságról és a Sainte-Chapelle kápolnáról. Sauma római látogatása késztette arra III. Kelemen pápát, hogy Pekingbe küldje Giovanni di Monte Corvinót.

Ezeken a híres személyiségeken kívül névtelen utazók egész sora indult útnak Iránba és Oroszországba, s telepedett le távol a szülőföldjétől. Útban Pekingből Kābulba, 1221–22-ben Changchun szerzetes felfigyelt arra, hogy kínai kézművesek élnek Külső-Mongóliában és Samarqand környékén. Arról is értesült, hogy kínai takácsok telepedtek le a Jenyiszej felső folyásának völgyében.

A 14. században állítólag kínai negyedek voltak Tabrīzban, sőt még Moszkvában és Novgorodban is.

Bagdād ostrománál Hülegü kán seregeit egy kínai tábornok vezette 1258-ban, s kínai vízmérnököket alkalmaztak a Tigris és az Eufrátesz öntözőrendszereihez. A mongolok politikája az volt, hogy a legjobban képzett szakembereket átköltöztették az eurázsiai kontinens egyik feléről a másikra.

A mongol uralom így lehetővé tette, hogy bizonyos kínai technológiák megjelenjenek az Arany Hordában és az Ilkhān Birodalomban. A kínai hatás észrevehető a perzsa miniatúrákon, sőt a mongol hódítás idejéből származó iráni kerámiákon, valamint a korabeli zenén és építészeten is. Egyesek – noha ez erősen megkérdőjelezhető – úgy gondolták, hogy a kínai hatás még a 14. századi itáliai festészetben is kimutatható, különösen Lorenzettinek a *Ferences barátok vértanúsága Ceutában* (kb. 1340) című festményén. A mo-

dern Európa két jelentős találmányával kapcsolatban azonban feltételezhető, hogy megjelenésükben szerepe volt a Kelet-Ázsia felől érkező ösztönzéseknek és hatásoknak.

A játékkártya, a nyomott selyemszövet és a papírpénz elterjedése a nyugati mongol birodalmakban értelemszerűen együtt járt a fametszés, következésképpen a szedett nyomódúcos nyomtatás európai megjelenésével. Tabrīzban, a forgalmas, soknemzetiségű városban, az ujgurok, mongolok, genovaiak, velenceiek és kínaiak találkozóhelyén, a 13. század utolsó néhány évében már bocsátottak ki papírpénzt. A kínaiak által feltalált fametszésről először az iráni történetíró, Rašīd ad-Dīn (kb. 1247–1318) számol be, aki a *Cathay tudományainak kincsei az Ilkhānok földjén* (1313) című munkájában megismertette a Közép-Kelettel a kínai orvoslást. A fametszés, amelyet Európa harminc-ötven évvel a nyomtatás feltalálása előtt ismert meg, rendkívül sikeres volt ezen a kontinensen: szentképeket, játékkártyákat és kisméretű, illusztrált könyveket nyomtattak ezzel az eljárással. A cserélhető dúcok ötlete, úgy tűnik, nagyon is magától értetődő volt, mivel a kínaiak, akik írásrendszerére ez az újítás nemigen volt alkalmazható, már a 11. század elején feltalálták.

17. táblázat ❖ Műszaki találmányok Kínában és a középkori Európában

Kína	Európa
Az utolsó keresztes hadjáratok kora	
tengerészeti újítások	
tengerész iránytű: bizonyítottan 1090-től, de minden kétséget kizáróan a 10. századtól használták;	kb. 1180
mozgatható kormánylapát: az 1. század vége; a fartőgerendához rögzítve: a 4. század vége	kb. 1190
a lovak ésszerűbb fogatolási módjai	kb. 1200
hámigaszíj: i. e. 3–2. század; nyakhám: 5–10. század között (Kína határvidékei, Közép-Ázsia?)	
taliga: 1–2. század	kb. 1250
A mongol hódítás kora	
fegyverek:	
ellensúlyos hajítógép: i. e. 5–4. század	14. század
puskapor (felfedezése): 11. század;	
a puskapor összetételének első említése: 1044	1285
első felhasználásai: 904–906	a 14. század második fele
bolíves hidak: legkésőbb 610-től	1340
papír, fametszés, nyomtatás	az első iszlám országokból
papír: 1–2. század	behozott papír: 12. század; az első, Itáliában nyomtatott papír: a 13. század vége;
az első, fametszéssel készült szövegek: 8. század	kb. 1375 (a Rajna völgyében)
a cserélhető dúcok első alkalmazása: 1041–1048; Koreában 1403-tól terjedelmes műveket nyomtattak ezzel az eljárással	a cserélhető betűs nyomtatást 1430 és 1440 között fejlesztették ki
zsilipkapuk: 11–13. század	kb. 1375
öntöttvas-, vas- és acélipar	
az első feljegyzés a vasöntésről: i. e. 513; az ezt bizonyító első régészeti leletek: i. e. 4. század;	kb. 1380 (a Rajna völgyében)
a fémipari eljárások fejlődése (a vízi energia felhasználása, fújtatók, acélgyártás): i. e. 2. – i. sz. 1. század olvasztási eljárás: 6. század	

A modern kor egyik legnagyobb horderejű találmányáról, a tűzfegyverről tudjuk, hogy Kínában fejlesztették ki a 13. század elején, amikor a Song-dinasztia a kitajok, majd a mongolok ellen viselt háborút. A mongolok 1241-ben, a magyarországi muhi csatában használták először Európában ezt az új fegyvert.

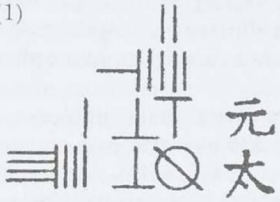
Nem kaphatunk teljes képet a mongol terjeszkedés hatásairól, ha nem említjük meg a kínai kolóniák létrejöttét szerte Kelet-Ázsiában, amelyek kiváltó okai szintén a mongol hódítások voltak.

A kínai kereskedők jelenléte Délkelet-Ázsiában, Ceylonon és a malabari partvidéken egyértelműen a fejlett Song-kori tengeri kereskedelemmel magyarázható; s az is bizonyos, hogy azok az Angkorban élő kínaiak, akikről Zhou Daguan 1297 körül a *Zhenla fengtuji (Értekezés Kambodzsa földjének szokásairól)* című könyvében tesz említést, azelőtt telepedtek ott le, mielőtt a mongolok meghódították volna Dél-Kínát. Semmi sem támasztja azonban alá azt a feltételezést, miszerint a hódítás negatív hatással lett volna a jelentős Fujian tartománybeli kikötők és Kanton kereskedelmi kapcsolataira a délkelet-ázsiai államokkal és az indiai-óceáni térséggel; egy 1349-ből származó forrás megemlíti, hogy kínai kolónia található Tomasikban, pontosan ott, ahol a 20. században létrejött a hatalmas kínai város, Singapore. A Déli Song Birodalom meghódításával 1273 és 1279 között, úgy tűnik, még fel is gyorsult Délkelet-Ázsia kínai kolonizációja, mivel ez a hódítás azzal járt, hogy a kínaiak tömegesen vándoroltak ki Vietnamba és Japánba. A 13. század végén a mongolok Vietnam, Kambodzsa, Burma és Jáva ellen indított hadjáratai valószínűleg ugyanezt a hatást váltották ki, hiszen a mongol expedíciós seregek gerincét az egykori Déli Song Birodalom területéről besorozott kínaiak alkották – ez volt az „új alattvalók hadserege" *(xinfujun)* –, s a katonák egy részét minden bizonnyal hátrahagyták a mongolok. Így azután lehetséges, hogy a mongolok délkelet-ázsiai katonai vállalkozásai előkészítették az utat a Ming-dinasztia 15. század eleji nagy tengeri expedíciói számára.

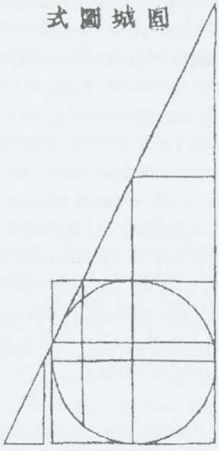
Irodalom, tudomány és vallás a mongol uralom idején ❖ Egy olyan birodalomban, amelynek abszolút urai a mongolok voltak, akik a kínaiakat csak másodlagos feladatok ellátásával bízták meg, magától értetődő volt, hogy a hódítók csekély érdeklődést mutattak a meghódítottak kultúrája iránt. Az első mongol uralkodó, aki valamennyire elmélyedt a kínai kultúrában, Tuktemür volt (1328–1339). Ezért a „neokonfuciánus" iskolának adott kiváltságokat nem szabad túlságosan komolyan venni, ezekre ugyanis később került sor, a 14. század elején: 1313-ban Zhu Xi tanításait ortodoxnak nyilvánították; 1315-ben pedig Zhu Xi iskolájának néhány művét, köztük a Déli Song-dinasztia idején, 1229-ben írt *Daxue yanyi (Fejtegetések a Nagy Tanításról)*, lefordították mongolra. Mindez azonban nem ellensúlyozta azt, hogy a klasszikus tanulmányok és a kínai filozófia teljesen eltűnt a mongol korban. Ugyanaz volt a helyzet, mint a Liao- és Jin-dinasztiák idején, nem is szólva a Nyugati Xia Birodalomról, ahol nem volt egy Pekinghez mérhető nagy szellemi központ. A mongol uralom még kevésbé kedvezett a kínai gondolkodás fejlődésének, mint a 16. század elejéig erőteljesen autokratikus szemléletű Ming-dinasztia.

A tudományok és a technológia kevésbé szenvedték meg az idegen megszállást. A nomádok mentalitásának egyik sajátossága a kézművesek, a mesteremberek és a papok iránti tisztelettel teljes csodálat volt, s a mongolok is tartották magukat ehhez. Ezzel magyarázható, hogy olyan embereket juttattak magas méltóságokba, mint a mérnök, hidrográfus, matematikus és csillagász Guo Shoujing (1231–1316). Guo Shoujinget 1263-ban mutatták be Kubiláj kánnak. 1271-ben őt bízták meg az öntözéshez, a folyószabályozáshoz kapcsolódó minden feladattal, majd 1276-ban neki kellett végrehajtania a naptárreformot is. Az ehhez szükséges számításokkal 1280-ra készült el. A kínai matematikának a Song-kor-

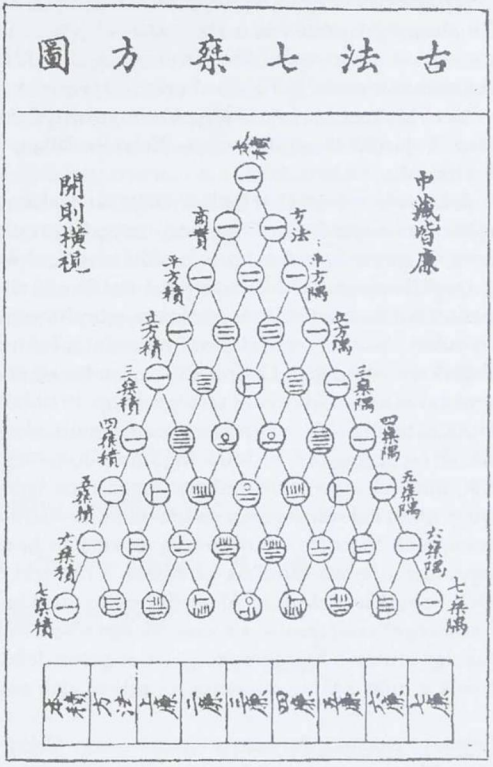
(1)

(2)

(3)

13. ábra ❖ Song- és Yuan-kori matematika. Föntről lefelé, balról jobbra haladva: (1) A $2x^3 + 15x^2 + 166x - 4460 = 0$ egyenlet, amelyet Li Ye (más néven Li Zhi – 1192–1279) jegyzett le. Az egyenlet elrendezése a következő:

$2x^3$
$15x^2$
$166x^1$
$4460x^0$

A képlet tetején található (II)-t 2x3-nak kell olvasni, mégpedig az elhelyezkedéséből fakadóan: ugyanis a 10 hatványainak utolsó oszlopában és az összesen 4 hatványos *x* első sorában található. A további figyelemre méltó sajátosságok még: az elhelyezkedés jobbról balra haladva a 10, alulról felfelé haladva pedig az *x* eggyel magasabb hatványát jelöli; a számjegyek eltérő irányú vonásai kizárják a félreérthetőséget; az átlós vonalat a negatív számok jelölésére használták (jelen esetben a számoszlop jobb alsó sarkában található nullán). Szembetűnő a helytakarékosság s az egyenlet lejegyzésének eleganciája és praktikussága. (2) A derékszögű háromszögbe rajzolt kör tulajdonságait illusztráló ábra a *Ceyuan haijing*ből (1248). (3) A Pascal-háromszög kínai megfelelője Zhu Shijie művéből, a *Siyuan yujian*ból (*A négy alapelv jádetükre* – 1303)

ban kezdődő fejlődése a Yuan-korban sem torpant meg. 1300 körül Zhu Shijie két híres matematikai könyve is megjelent, a *Suanxue qimeng* (*Bevezetés a matematikába* – 1299) és a *Siyuan yujian* (*A négy alapelv jádetükre* – 1303). A taoista szerzetes és térképész Zhu Siben (1273–1337) átfogó nagyatlaszt adott ki *Yuditu* címmel, amelyet kilenc évig szerkesztett, 1311-től 1320-ig. 1350 körül Wang Dayuan megírta nagyon értékes úti beszámolóját, a *Daoyi zhilüe* (*Beszámoló a szigetlakó barbárokról*), amelyet az 1330 és 1344 között tett számos, délkelet-ázsiai útján készült jegyzetei alapján állított össze. Wang Zhennek (életrajzi adatok ismeretlenek) számos, mezőgazdaságról szóló fontos tanulmányt köszönhetünk, köztük az 1313-ban kiadott *Nongshut* (*Értekezés a mezőgazdaságról*). Wang Yinglin (1223–1296) kétszáz fejezetes enciklopédiáját, a *Yuhait*, amelynek a kínaiak és a mongolok közötti harcokban veszett nyoma, megtalálták, s 1341 és 1368 között ismét kinyomtatták.

A mongol uralom elősegítette az iszlám vallás elterjedését Kínában. A Yuan-korban muszlim közösségek alakultak Észak-Kínában és Yunnan tartományban, melyet 1274-től egy buḫārāi származású muszlim kormányzó irányított, név szerint Sayyīd Adyal. E közösségek leszármazottjai, bár tökéletesen beleolvadtak a kínai népességbe, mind a mai napig igyekeznek megőrizni identitásukat, s mindig erőteljes önállósodási törekvések jellemezték őket. A kínai muszlimok számát, akik jelentős számban éltek Kelet-Gansuban, Észak-Kínában (a könyv írásakor 250 000 muszlim élt Pekingben) és Yunnan tartományban, a második világháború előtt a xinjiangi muszlimokkal együtt 50 millió főre becsülték. E népesség gyanakvó partikularizmusa és marginális helyzete, a kínai kormányzat ügyetlenségével és megszorító politikájával párosulva, a 18–19. században véres muszlim felkelésekhez vezettek.

Az iszlám, azon belül is főleg a muszlim Irán, elkerülhetetlenül hatást gyakorolt a kínai világra a mongol időszakban. A mongolok a pekingi (Kanbalik) császári palota megépítésével egy muszlimot bíztak meg. Ezenkívül számos arab építészeti emlék található Kínában és Mongóliában. Mecseteket emeltek Yunnan, Sichuan és Gansu tartományokban, valamint Xi'an, Quanzhou és Kanton városában.

A császári titkárság egyik magas rangú hivatalnokának, Muʿizz ad-Dīnnek a javaslatára Kubilaj uralkodása idején létrehozták az Iszlám Akadémiát (*Huihui Guozi Xue*), amely az arab szövegek fordításával foglalkozott. A muszlim Irán hatása kétségtelenül a matematika és a csillagászat terén volt a leginkább észrevehető. Röviddel azután, hogy a mongol hadak 1258-ban feldúlták Baġdādot, csillagvizsgálót építettek a Tabrīztól délre fekvő Marāġéban, ahová a világ minden tájáról összegyűjtötték a csillagászokat; természetesen kínaiak is voltak köztük. 1267-ben a perzsa csillagász és földrajztudós, Ğamāl ad-Dīn (?–kb. 1301) új naptárt szerkesztett. Ő volt az, aki 1286-ban a mongol udvarnak bemutatott egy kínai nyelvű, illusztrált földrajzi tárgyú könyvet. A mongolok arab csillagvizsgálót emeltek Pekingben (*Huihui Sitian Tai*). Az első Ming császár ennek mintájára hozta létre Nanjingban, már uralkodásának legelső évében (1368) az arab csillagászati hivatalt (*Huihui Sitian Jian*). 1362-ben Atā' ibn Aḥmadnak az egyik kínai mongol herceg megbízásából írt csillagászati értekezése a Hold változásait bemutató táblázatokat tartalmazott. Nagyon is lehetséges, hogy a kínai csillagászat és a matematikán belül az algebra fejlődését, amely tudományágaknak a legkiemelkedőbb képviselői Guo Shoujing (1231–1316) és Zhu Shije voltak, a mongol korszakban a muszlim Irán tudományos eredményei is elősegítették.

Noha a mongol uralom nemigen kedvezett a kiművelt, magas irodalomnak, amely Kínában az írástudók és a politikusok kiváltsága volt, úgy tűnik, ennek ellensúlyozásaként, már amennyire ezt annak lehet tekinteni, ösztönözte a köznép mindenféle megnyilvánulását: főleg a köznapokról szóló, szatirikus dalok megszületését, amit gyakran a mongo-

lokkal és a megszálló hatalom pártfogolta csoportokkal (közép-ázsiai muszlimok, tibeti szerzetesek, a megszállókkal együttműködő kínaiak) szemben érzett gyűlölet inspirált; de ide tartozik az elbeszélés, a regény és legfőképpen a színház is: azaz egy teljes, a köznyelvre és dialektusokra épülő irodalom, amelynek nagy része nem maradt fenn. A nagyvárosok szegénynegyedeiből kinövő irodalom központjai egyrészt a soknemzetiségű Peking, másrészt Délkelet-Kína népes kereskedelmi agglomerációi voltak. A Song-korra tehető kezdetektől – a 11. századtól mind több, köznyelven íródott dokumentum maradt ránk – ez az irodalom töretlenül fejlődött. Nem voltak rá hatással a 11. század vége és a 14. század közötti időszak nagy politikai megrázkódtatásai: az Észak-Hebei feletti kitaj uralom, az 1126-os dzsürcsi támadás, a mongolok bevonulása Pekingbe 1215-ben, a Jangce-völgy elfoglalása 1275–76-ban és a Yuan-kor végén kirobbanó felkelések. A pekingi színház, a *zaju* („vegyes színjáték"), amelynek felemelkedése a Jin-dinasztia idején kezdődött, a mongol korban a legsikeresebb irodalmi műfajjá fejlődött. A *zaju* sokszereplős színdarab volt, amelyben egymást váltotta az ének *(qu)*, a tánc és a prózai részek, mindez zenei kísérettel. A szerzők rendszerint nem jegyezték nevükkel e műveket. Ez az irodalmi örökség nagyrészt elveszett: az ezer színdarabból, amelynek címét ismerjük, mindössze 167 maradt fenn. A leghíresebb színdarabokat Ma Zhiyuan (12. század közepe), az *Hangongqiu (Ősz a Han-palotában)* és a *Huangliangmeng (Kásaálom)* szerzője, illetve Guan Hanqing (a 13. század második fele) írta. A halhatatlan, a *Xixiangji (Nyugati szoba)* című romantikus remekmű a pekingi születésű Wang Shifu (kb. 1300) munkája. Miután a mongolok meghódították a Song Birodalmat, számos olyan színműíró telepedett le a Jangce alsó folyásánál, akik a pekingitől eltérő színpadi hagyományokat ápoltak. Ezen a vidéken élt például a Yuan-kor végén Gao Ming (Gao Zecheng), a *Pipaji (A lant története)* című színdarab szerzője.

A mongolok valláspolitikája abból állt, hogy pillanatnyi érdekeiknek megfelelően mindig más szektát támogattak, s rájuk bízták a birodalom vallási ügyeinek irányítását. A rendszer következetlensége a politikai hatalom személyekhez kötődő természetével s a mongolok valláshoz való viszonyulásával – közömbösségükkel a filozófiai kérdésekkel szemben, tiszteletükkel a mágia iránt és a csodákba vetett hitükkel – magyarázható. Amikor Dzsingisz kán 1219-ben magához rendelte a taoista Changchun szerzetest, nem azért tette, mert kíváncsi volt a *Quanzhen* iskola szellemi értékeire és aszketikus szemléletmódjára – ezt az iskolát egyébként Shandong tartományban alapította Wang Chongyang (1112–1170), aki meg akarta tisztítani a taoizmust mindenfajta okkult tudománytól, s létre akarta hozni a *Daodejing*, a buddhista *Prajñāpāramitāsūtra* és a *Xiaojing (A gyermeki szeretet kánona)* filozófiájának szintézisét –, hanem azért, mert Changchun hírneve, aki már a Jin-dinasztia idején is nagy kegyben állt a dzsürcsi előkelőségeknél, Dzsingiszhez is eljutott, s a mongol kán el sem tudta képzelni, hogy egy ilyen híres szerzetes ne tudna csodákat művelni. Miután 1223-ban a taoista egyháznak vallási ügyekben teljhatalmat biztosítottak, 1242-től a mongol uralkodók, a szerzetes Haiyun (1202–1257) és Liu Bingzhong hatására a buddhista Elmélkedés iskoláját *(Chan)* kezdték pártfogolni. A buddhizmus már a kitajok, dzsürcsik és a tangutok államában is kitüntetett helyet kapott, ezért természetes, hogy befolyása a mongolok birodalmában is érződött. A kínai buddhista kánont a Liao-dinasztia idején nyomtatták ki, Pingyangban (Shanxi tartomány déli része) 1148 és 1173 között, majd a Jin Birodalomban ismét kiadták. A Yuan-korban jelent meg a buddhizmus történetét a kezdetektől 1333-ig felölelő általános mű, a *Fozu tongji* (1269) mintájára készült *Fozu lidai tongzai*. Miután azonban a mongolok Tibet földjére léptek (1252), a hódítók elfordultak a kínai buddhizmustól, s élénk érdeklődést mutattak a tibeti buddhizmus iránt, amelynek mágikus-vallási vonatkozásai, a rövid szútrák ismételgetése

(mantra vagy *dhāraṇī)* és a mágikus körök *(mandala)* jobban megfeleltek a mongolok vallási fogékonyságának. Kubilaj trónra kerülésével (1260) immár a tibeti lámák élvezték a kormányzat teljes körű támogatását.

A tibeti Phags-pa lámát (1239–1280), aki 1253-ban került Pekingbe, 1260-ban megbízták a birodalom összes vallási közösségének irányításával. Halála után egy több nyelven beszélő, Szenge (?–1291) nevű ujgur láma lett Kubilaj teljhatalmú pártfogoltja. E vallási vezetőknek hatalmuk lehetővé tette, hogy kifosszák a kínai vallási közösségeket. Szenge láma pénzügyi spekulációkat és uzsoratevékenységet folytatott, rablásokat szervezett és számos gyilkosságot is elkövetett. Dél-Kína elfoglalása után Hangzhouban új vallásügyi hivatalt hoztak létre, amelyet 1277-től egy tibeti szerzetes, Yanliangzhenjia vezetett, aki szintén gonosztetteiről híresült el. Legsúlyosabb bűne a kínaiak szemében az volt, hogy – megszerzendő az ott lévő kincseket – 1278-ban Shaoxing közelében meggyalázta a Déli Song-dinasztia császárainak síremlékeit.

A lámáknak juttatott kiváltságok tehát csak növelték a kínaiak gyűlöletét a mongolok iránt. De más hatásuk is volt: egyrészt – elsősorban a szobrászatban és az építészetben – a tibeti elemek beszivárogtak a kínai buddhista művészetbe, másrészt – s ennek következményei már sokkal fontosabbak – a tibeti buddhizmus elterjedt a sztyeppeövezetben.

Hetedik rész

AZ ÖNKÉNYURAK ÉS EUNUCHOK ORSZÁGLÁSA

BEVEZETŐ

A Ming-dinasztia (1368–1644) hosszú korszakot felölelő történetének elemzése során három szakasz különíthető el. Először is, a Hongwu (1368–1398) és a Yongle (1403–1424) néven ismert uralkodói ciklusok a gazdaság újjáépítésének, az új, egyedi intézmények bevezetésének, illetve a nemcsak Mongóliára, Délkelet-Ázsiára és az Indiai-óceán térségére, hanem Közép-Ázsiára is kiterjedő diplomáciai és katonai expanziónak a korszakai voltak. A terjeszkedés, amelynek egyik legfőbb célja az egykori mongol hódítók és a sztyeppei törzsek erejének megtörése és azok visszaszorítása volt, az északra indított hadjáratok során vesztett a lendületéből, majd a 15. század közepén a Mongóliában elszenvedett vereségek véget vetettek neki. A 15. század második fele és a 16. század eleje a visszavonulás és védekezés évei voltak. Végül, körülbelül 1520-tól, kezdetét vette a kínai „reneszánsz" második nagy korszaka, amelyet gazdasági, társadalmi és szellemi változások egész sora jelzett. Ez a fellendülés, egyértelműen a politikai intézmények rugalmatlanságának eredményeként, súlyos válságokba torkollott, amelyek – a kereskedelem és a városi kézműipar válsága, egy mély politikai válság, majd az egészen a mandzsuk betöréséig tartó országos felkelések – egymást érték a 16. század utolsó éveitől kezdve.

18. fejezet

ÚJJÁÉPÍTÉS ÉS TERJESZKEDÉS

A Mongol Birodalom felbomlása és a Ming-dinasztia megalapítása

A Yuan Birodalom összeomlásának, mint ahogy az lenni szokott, sok, egymással kölcsönösen összefüggő oka volt: zűrzavar a közigazgatásban, ahol számtalan ellentmondó rendelkezés volt hatályban; a mongol és muszlim hivatalnokok kapzsisága; a papírpénz száguldó inflációja; a kínai klérus felett teljhatalmat gyakorló és a politikai ügyekbe is beavatkozó tibeti lámaista szerzetesek kapzsisága; a hódítók zsarnoksága, amelyet a kínai népességnek naponta el kellett szenvednie; a parasztság rohamos elszegényedése. Összességében elmondható, hogy Kínában a mongol uralom rövid életű volt; Észak-Kína elfoglalása 1234-ig elhúzódott, a déli területeket pedig csak 1279-re hódították meg teljes egészében, azok a felkelések azonban, amelyek végül elpusztították a birodalmat, már 1351-ben elkezdődtek, s 1355-re a mongolok Kína nagy részét elvesztették. Ekkorra a lázadók már a legtöbb tartományban bázisterületeket hoztak létre, s a felszabadított területek kiterjedtek Henan, Shaanxi, Hebei, Shanxi és Sichuan tartományokra.

A kínai területek felszabadítása ❖ A hazafias mozgalmak kivétel nélkül az alacsonyabb néprétegből indultak el, jóllehet a művelt társadalmi osztályok tagjai, amint a felkelések elkezdődtek, azonnal csatlakoztak hozzájuk. A lázongások két körzetben terjedtek ki különösen nagy területre. Az egyik a Shandong tartománnyal határos vidékeket foglalta magában, ahol a Maitreya (Mile), a megváltó *bodhisattva* közelgő eljövetelét hirdető „millennista" mozgalmak rendkívül aktívak voltak, s ahol az emberek hittek a Song-dinasztia küszöbönálló restaurációjában. A lázadók zöme paraszti sorból származott. A Sárga-folyó áradásai, amelyek miatt Kína ezen területein mindig is ingatag volt a társadalmi béke, 1327-től mind súlyosabbakká váltak, s szinte minden évben pusztító éhínségekhez vezettek. 1344-ben a folyamatos esőzések miatt Kaifeng alatt átszakadtak a gátak. A folyó óriási területeket öntött el, s a hasadékokat csak öt év múlva, több mint nyolc hónapi munkával tudták eltömni. A gátjavítási munkálatok, ahová tömegesen parancsolták ki a parasztokat dolgozni, alkalmas helyszínei voltak a hatalomellenes propagandának. A Kínai-alföld Anhui tartománybeli részeit és az ettől délebbre eső vidékeket a vörösturbánosok *(hongjin)* titkos társasága tartotta ellenőrzése alatt. Legfőbb vezetőjüket, Han Shantongot Maitreya reinkarnációjának tartották. 1355-ben fia, Han Liner az új Song-dinasztia első császárává kiáltotta ki magát.

A másik nagy gócpont a Jangce középső folyásának környéke volt, ahol a sóbányászok, sócsempészek és a folyami hajósok lázadtak fel egy bizonyos Zhang Shicheng vezetésével. A lázadás átterjedt a zhejiangi partvidék tengerészeire és kalózaira is. Itt Fang Guozhen állt a lázadó csapatok élére.

Létezett még egy harmadik, kevésbé jelentős központ is a Jangce középső medencéjében, ahol egy, a vörösturbánosokhoz hasonló, heterodox szekta alakult ki Xu Shouhui és

utódja, Chen Youliang vezetésével. A mongol uralomtól már meglehetősen korán megszabaduló Sichuan tartomány helyzete különleges volt, mivel ebben a viszonylag elzárt tartományban nagyon is élénken élt a függetlenségre törekvés hagyománya.

Ilyen környezetben született meg az új birodalom. A népi mozgalmak történetében ez volt az első alkalom, hogy olyan új dinasztia megalapításával értek véget, amely a felkeléseket követően, átmeneti időszak nélkül, azonnal hatalomra került. Nehéz volna megmagyarázni, hogyan alkalmazkodhattak a felszabadítási mozgalmak a körülményekhez, hacsak szervezettségük nem volt rendkívül magas szintű: a gazdaság, a közigazgatás és a hadsereg ugyanis mind normális módon működött a vörösturbánosok csapatai által felszabadított vidékeken, sőt azokon a területeken is, amelyeket már azelőtt ellenőrzésük alá vontak, hogy a Yuan adminisztrációt elűzték volna onnan.

A Ming-dinasztia megalapítója először egy kisebb lázadó csapat vezetőjeként tűnt fel azon a vidéken, ahol a vörösturbánosok felkelései zajlottak. Zhu Yuanzhang, aki 1328-ban született, s a Hongwu uralkodói nevet vette fel (1368–1398), egy Jiangsu tartománybeli aranymosó unokája volt. Apja mezőgazdasági idénymunkásként járta Anhui tartományt, anyja pedig egy varázslómester lánya volt. Az 1344-es éhínség idején Zhu Yuanzhang szerzetesnek állt be, hogy megélhetését biztosítsa, s az erre a tartományra jellemző messianisztikus hagyományok hatása alá került. 1348-ban egy lázadó csoport élére állt, amely idővel annyira megerősödött, hogy elfoglalt egy kisvárost Északkelet-Anhuiban. A vörösturbános csapatokkal szövetségre lépve sorra aratta a győzelmeket; 1359-ben bevette Nanjingot, és megszállta a környező vidékeket, majd 1360–62-ben elfoglalta Jiangxi és Hubei tartományokat. A következő évben már ő uralta egész Közép-Kínát. 1364-ben felvette a *Wuguowang* (Wu fejedelemség uralkodója) címet. 1365 és 1367 között a Jangce torkolatvidékén és Zhejiang tartományban leszámolt az ellenlábasaival, Zhang Shichenggel és Fang Guozhennel, majd 1368-ban megalapította a Ming-dinasztiát. A támadó hadműveletek ezután tovább folytatódtak Kína területén, majd saját lendületüktől vezetve átlépték a kínai tartományok határait. 1368-ban, tehát még az új birodalom létrejöttének évében, elfoglalták Pekinget, a Yuan-dinasztia fővárosát. Ezt követte 1369-ben a kelet-mongóliai Shangdu (Kaiping) bevétele. 1370-ben Mongóliában bekerítették a mongol seregeket. 1371-ben visszafoglalták Sichuan, majd 1372-ben és 1382-ben Gansu, illetve Yunnan tartományokat, ahol még mindig mongol egységek állomásoztak. Végül, 1387-ben, Kína ismét egyesült. A határon túli hódításokat az északkelet-mongóliai Bujr-tó melletti csatában aratott hatalmas győzelemmel (1388), a Közép- és Délkelet-Ázsiába indított hadjáratokkal, valamint azáltal sikerült biztosítani, hogy az 1392-ben alapított koreai Yi-dinasztia államát Kína adófizetőjévé tették. Ez a terjeszkedő politika, amelynek célja az volt, hogy visszaállítsa Kína egykori tekintélyét, s megszilárdítsa a Mennyei Birodalom helyzetét Kelet-Ázsiában, egészen a 15. század közepéig folytatódott.

Az agrárgazdaság helyreállítása ❖ A legsúlyosabb probléma, amellyel a birodalomnak már megalapításától kezdve szembesülnie kellett, a gazdaságban eluralkodó káosz volt: az országot kiszipolyozó mongolok és a háborús pusztítás miatt Kína gazdasága romokban hevert. A Huai-folyó egész völgye súlyosan megsínylette a lázadásokat, Anhui tartomány egyes részei pedig teljesen elnéptelenedtek. A termőföldek parlagon hevertek. A gátak és csatornák karbantartását évekig elhanyagolták az ország szinte minden vidékén. A gazdaság újjáépítése, amelyre 1370 és 1398 között került sor, óriási erőfeszítéseket követelt.

A hatalmas munkát, amellyel Hongwu császár idején a mezőgazdaságot helyreállították, talán ahhoz hasonlíthatnánk, amit az 1949-es felszabadító háború utáni években végeztek el a Kínai Népköztársaságban. Közel húsz év alatt az öntözőrendszerek felújítása-

ban, a termőterületek megművelésében és a faültetésben bámulatra méltó eredményeket értek el. A tartományok többségében rengeteg kisebb-nagyobb építkezésbe fogtak bele: rendbe tették az öntözőrendszereket és szabályozták a vízi utakat. 1395-ben összesen 40 987 víztározót hoztak rendbe, illetve építettek Kínában. Hatalmas területeket tettek ismét művelhetővé. A lakatlanná vált vidékeket a lakosság módszeres áttelepítésével ismét benépesítették. A betelepülők jelentős földterületeket kaptak, állami segélyben részesültek, s hosszú évekig mentesültek az adófizetés kötelezettsége alól. A megművelt földterületek gyorsan növekedtek. Erről tanúskodnak az 1370–80 közötti legmagasabb adatok is:

1371: 575 965 hektár
1373: 1 911 692 hektár
1374: 4 974 069 hektár
1379: 1 485 572 hektár

A befolyt gabonaadók nagysága ugyanerről a tendenciáról árulkodik. A mongol megszállás alatt évente 12 millió *shi* volt az adógabona mennyisége. Ez 1393-ban, hat évvel az ország újjáépítése után, elérte a 33 millió *shi*-t.

A leginkább bámulatra méltó vállalkozás azonban mégis a Kína újraerdősítésére tett nagyszabású kísérlet volt. Nanjing környékén, egy tengeri flotta későbbi megépítésének tervét szem előtt tartva, több mint 50 millió japán olajfát, pálmafát és lakkfát ültettek – később, a 15. század elején ezt a flottát használták fel a nagy tengeri hajóutakhoz. 1392-ben minden Anhui tartománybeli család, amely az államtól kapott földbirtokokon élt, köteles volt 200 eperfát, 200 jujubafát és 200 datolyaszilvafát ültetni. Két évvel később a 200 eperfa és a 200 jujubafa ültetésére vonatkozó rendeletet az egész birodalomra kiterjesztették. 1396-ban Hunan és Hubei tartományokban több mint 84 millió gyümölcsfát ültettek el. Egyes történészek becslése szerint Hongwu császár uralkodása során az elültetett facsemeték száma meghaladta az egymilliárdot.

A Ming-kor elején, úgy tűnik, szükségszerű és tudatos választásként, a mezőgazdaságra helyezték a fő hangsúlyt. A romokban heverő Kínában a legsürgetőbb feladat az volt, hogy biztosítsák a lakosság élelmiszer-ellátását. Ugyanakkor mindez új irányt is szabott Kína fejlődésének: a Ming és a Qing Birodalom hatalmának alapját elsősorban a mezőgazdaság adta. A 14. században tehát egyértelmű változás következett be az államháztartásban. Míg a Song-korban a kincstár bevételeinek nagy része a kereskedelmi adókból származott, s a kereskedelem a mongol korban is jelentős szerepet játszott, addig a Ming-kortól kezdve az állami bevételek többségét a parasztoktól beszedett adók tették ki.

A Hongwu uralkodói ciklusban rendkívül nagy gondot fordítottak arra, hogy általános jegyzéket készítsenek a birodalom összes földterületéről, s hogy nyilvántartásba vegyék a lakosságot; mindezek hátterében a mezőgazdasági adóbevételek elsődleges fontossága állt. A legelső felmérés húsz esztendőt vett igénybe, s 1387-ben készült el. Ez volt a *Yulin tuce (Halpikkelyes jegyzék)*. A népszámlálási nyilvántartást, a *Huangcét (Sárga jegyzék)* 1381–82-ben állították össze, majd 1391-ben módosították.

A lakosság ellenőrzése ❖ A Ming-dinasztia által bevezetett intézmények egy másik figyelemre méltó sajátossága az volt, hogy a népességet a tevékenységek alapján osztotta fel. A Hongwu uralkodói ciklusban az egyén születése szerint a parasztok, a katonák vagy a kézművesek közé tartozhatott, s a saját csoportjából nem léphetett ki; sem ő, sem az utódai. A parasztok, katonák és kézművesek családjai három minisztériumhoz tartoztak, amelyek ak-

koriban fontos szerepet töltöttek be, mivel mindegyik a birodalom alattvalóinak egy meghatározott részét igazgatta. A minisztériumok az adóügyek és a közigazgatás terén bizonyos fokú autonómiát élveztek, ezenkívül saját kincstárakkal, raktárakkal, hombárokkal és fegyverkészlettel rendelkeztek. A három minisztérium a következő volt: a Gazdasági Minisztérium *(Hubu)*, amely az adóbevételek döntő hányadát biztosító parasztság ügyeivel foglalkozott; a Hadügyek Minisztériuma *(Bingbu)* és a Közmunkák Minisztériuma *(Gongbu)*. A népesség tevékenység alapján történő felosztásához egyfajta földrajzi megosztottság is kötődött: a katonacsaládok *(junhu)* többségükben a határterületeken és a partvidéken éltek; a kézművesek családjait *(jianghu)* elsősorban a fővárosok környékén találjuk, ahol kötelezően lakniuk kellett, vagy ahol meg kellett jelenniük, hogy meghatározott idejű közmunkákat végezzenek az állami műhelyekben; a parasztcsaládok *(minhu)* pedig minden olyan vidéken megtalálhatók voltak, ahol jelentős mezőgazdasági tevékenység folyt.

Elképzelhető, hogy a Ming-dinasztia alapítójára hatással voltak a mongol intézmények, mivel a mesterségek örökletes jellege éppen a mongolok politikai és társadalmi berendezkedésének volt az egyik alapelve. Ez a társadalmi rendszer azonban – amely a Yuan Birodalomban nagyon is megfelelt, ahol a hódítók osztálya irányított és zsákmányolt ki – a 15. század elejétől a belviszályok miatt gyorsan felbomlott. Egyre gyakoribbá vált, hogy megváltozott a családok besorolása. A legrosszabb helyzetben lévő katonacsaládok száma olyan drámai ütemben csökkent, hogy zsoldos katonákat kellett toborozni. A Hongwu császár idején összeállított nyilvántartások viszont továbbra is használatban maradtak, s a következő időszakban, a társadalmi változások ellenére is hivatkozási alapul szolgáltak. Így a 15. századra a hivatalos népesség-nyilvántartási adatok többé már nem feleltek meg a valóságnak, s az adóbevételek elmaradtak attól, amennyire a nyilvántartások alapján számítani lehetett volna. A 15. század után elvégzett Ming-kori népszámlálásokat az egész kínai történelem legkevésbé hiteles cenzusainak tartják, azt mutatták ugyanis, hogy a 15. és 17. század között a lakosság száma általánosságban csökkent – tehát épp abban az időszakban, amikor a népesség egyenletes ütemben növekedett.

Az adórendszer alapja a *lijia* néven ismert rendszer volt. A lakosságot tízcsaládonként csoportokba osztották, amelyek az állami közigazgatás ellenőrzése alá tartoztak, s az volt a feladatuk, hogy kollektívan biztosítsák a rend fenntartását, s hogy tagjaik között egyenlő arányban osszák fel az adókat és a közmunkákat. Ezt az önkormányzati rendszert a csoportok leggazdagabb és legbefolyásosabb tagjai, akik a közvetítők szerepét töltötték be a helyi népesség és a császári kormányzat tisztviselői között, nagyon hamar a saját hasznukra fordították. A közigazgatási rendszer alkalmatlansága és a vidéki közösségek viszonylag nagy mozgástere oda vezetett, hogy a legszegényebb parasztcsaládok függő helyzetbe kerültek a vidéki földbirtokos rétegtől és a gazdag parasztoktól. A 15. század elejétől fokozatosan eltűnt a kisbirtokos parasztság osztálya, miközben megnőtt a földjüket bérlő parasztok, a vándorló földművesek *(taomin)* és a társadalom peremére szorult emberek száma. Ez utóbbi csoport tagjait, ha nem találtak megélhetést a titkos bányákban, s ha nem lettek útonállókká vagy kalózokká, részben felszívták a zsoldoshadseregek. A Ming-korra végig jellemző, hogy az adórendszer és a közigazgatás terén a helyi szokásoknak nagyon fontos szerep jutott. A közhivatalnokok ugyanis túlságosan kevesen voltak, semhogy hatékonyan ellenőrizni tudták volna az irányításuk alá tartozó népességet, ezért a korábbi időszakoknál sokkal inkább alkalmazkodniuk kellett a helyi gyakorlatokhoz, s a rendeletek végrehajtásához a vidéki földbirtokos réteg segítségét kellett igénybe venniük. A 16. században és a 17. század elején mindössze 10–15 ezer hivatalnok szolgált az egész birodalomban, míg a járásokban *(xian)* átlagosan 50 000 ember élt. A járás volt a legalacsonyabb szintű

közigazgatási egység, amelyet egy császári hivatalnok vezetett, akinek a munkáját egy helyi lakosokból toborzott stáb *(li)* segítette.

Központosító törekvések ❖ A Ming Birodalmat egy paraszt alapította, aki úgy tűnik, ösztönösen bizalmatlan volt az írástudókkal szemben. Bizalmatlansága arra késztette őt, hogy nagyon szoros ellenőrzés alá vonja a kormányzatot és közhivatalnokokat. Származása valószínűleg magyarázatot ad arra is, miért támogatta Hongwu császár előszeretettel az alacsonyabb társadalmi osztályokból származó hivatalnokok kiválogatását és előléptetését. A gyanakvó és hatalmát féltékenyen őrző uralkodó rövidesen szembefordult azokkal, akik a trónra segítették. 1380-ban – Hongwu hatvankét éves volt ekkor – került sor a császár régi fegyvertársának, az Anhui tartományból származó Hu Weiyongnak a híres perére. Mivel túl nagy hatalomra tett szert, azzal vádolták, hogy felkelést szított, s hogy titkos kapcsolatban állt a mongolokkal és a japánokkal. Ebben az óriási perben, amely Hu Weiyong kivégzésével ért véget, több mint tizenötezer ember vett részt. Ezután megnyílt az út Hongwu előtt, hogy minden hatalmat a maga kezében összpontosítson. Megszüntette a császári Központi Titkárságot *(Zhongshusheng)*, a hat minisztériumot (közigazgatási, adó-, szertartás-, had-, igazság- és közmunkaügyi) pedig közvetlenül a saját felügyelete alá vonta. Ugyanekkor olyan reformot hajtott végre a katonai közigazgatásban, amely biztosította számára a hatékonyabb ellenőrzést a hadsereg felett; létrehozta és vasszigorral irányította az „öt sereg főparancsnokságát" *(wujun dudufu)*.

1385-ben újabb pereket indítottak, amelyek során sok hivatalnokot végeztek ki, felségsértéssel és hivatali kötelesség megsértésével vádolva őket (Hongwu olyan betegesen érzékeny volt, hogy még bizonyos írásjegyekben is a személyére és származására utaló burkolt kritikát látott). 1390-ben újratárgyalták Hu Weiyongnak, valamint egykori katona barátainak és -társainak perét; az érintettek száma ismét meghaladta a tizenötezret.

A Ming Birodalom már megalakulásától kezdve magában hordozta az abszolutista tendenciákat, amelyek a 15–16. században váltak hangsúlyosabbá. A Song császárok politikai rendszere az egymást számos különböző információforrás alapján ellenőrző, független szervezetek egymás melletti működésén alapult. Ebben a birodalomban a politikai döntések olyan viták eredményeképpen születtek meg, amelyek során az ellentétes vélemények szabadon ütközhettek. A Ming-kormányzatot azonban már a 14. század végétől a következők jellemezték: minden hatalom a császár kezében összpontosult; a kormányzás titkosszolgálati módszerekkel folyt; a császári hatóságok elszigetelődtek, s létrehoztak egy titkosrendőrséget, amelynek feladata a közhivatalnokok működésének általános felügyelete volt. A *Jinyiwei* (Brokátruhás testőrség) – amelyet Hongwu, gyűlöletes példát mutatva utódainak, 1382-ben hozott létre – egyfajta politikai rendőrség volt, s a magas rangú hivatalnokok után kémkedett.

Elképzelhető, hogy az új Ming Birodalom autokratikus jellege valamilyen módon összefüggött a mongolok örökségével. Számos bizonyíték látszik ezt alátámasztani: ilyen például a *Minglü* (*Ming törvénykönyv* – 1367; átdolgozva 1374-ben, 1389-ben és 1397-ben), amelyen egyértelműen érződik a mongol törvényalkotási gyakorlat hatása.

A dinasztiaalapító munkássága, úgy tűnik, döntő fontosságú volt a halála utáni két és fél évszázad történelme szempontjából. Ugyanakkor egészen a dinasztia végéig jogosan tisztelték őt hősként, hiszen Hongwu a hatalmas, kollektív erőfeszítések árán újra megteremtette az ország anyagi jólétét, olyan lökést adva a kínai politikának, amely egészen a 15. század közepéig éreztette a hatását. Ő volt továbbá, aki helyreállította a Mennyei Birodalom hatalmát és tekintélyét külföldön, s aki megteremtette az új hatalom alapvető intézményeit. Az is világos azonban, hogy ő állt azoknak a politikai és társadalmi fogyatékos-

ságoknak a hátterében, amelyek a Ming-kori Kínát sújtották. Az uralkodása alatt kialakult gyanakvó légkört soha nem sikerült felszámolni; a központi kormányzat és hivatalnokainak viszálykodásai és bizalmatlansága idővel csak még rosszabbra fordult. A központosító törekvések és az autokratikus, titkos kormányzati módszerek Hongwu császár utódainak idején még hangsúlyosabbá váltak. Ráadásul arra az utópisztikus államrendre, amelyet a kínai társadalom egészére ki akart terjeszteni, s az uralkodása alatt bevezetett intézményrendszerekre később is egyfajta tisztelettel tekintettek; sőt a társadalmi és gazdasági változások ellenére továbbra is hivatkoztak rájuk. Mindennek eredményeként egyre nagyobb eltérések mutatkoztak a valós helyzet és a közigazgatásnak a 14. század végi népesség-nyilvántartások és adótételek alapján végzett elméleti számításai között. Innen ered a kompromisszumos és megalkuvó politika diadala, a helyi szokások jelentősége és a részletekbe menő szabályok elszaporodása. Az adórendszer hibái és az a valódi hatalom, amelyre helyi szinten tettek szert a gazdag és befolyásos családok, gyorsan a legkevésbé kiváltságos osztályok elnyomásának fokozódásához vezetett, így ezen rétegek helyzete egyre ingatagabbá vált.

A hódító törekvések

Mongólia, Mandzsúria és Vietnam ❖ Egy évvel Hongwu császár halála után a második Ming uralkodó udvaroncai tanácsára megpróbálta korlátozni a császári család hercegeinek hatalmát, akik közül néhányan parancsnoki posztokat töltöttek be a határvidékeken. Ezek az intézkedések voltak a végső kiváltó okai annak a felkelésnek, amelyet a császár egyik nagybátyja, Zhu Di, Yan hercege robbantott ki. Zhu Di, aki a Peking környékén állomásozó seregek parancsnoka volt, 1401-ben Nanjing ellen vonult, s a következő évben az őt támogató eunuchok segítségével elfoglalta a fővárost. Ezután felvette a Yongle (1403–1424) uralkodói nevet. Uralkodása a dinasztia történetének egyik legdicsőbb korszaka. Hongwu császárnak a gazdaság helyreállítására tett erőfeszítései a 15. század első negyedében hozták meg gyümölcsüket. Ezt az időszakot az általános felvirágzás jellemezte. A határokon túl tovább nőtt a birodalom befolyása, s nem csökkent a diplomáciai és katonai terjeszkedés iránti lelkesedés sem. Az 1401–03-as súlyos belpolitikai válság ellenére a kínai terjeszkedés, úgy tűnik, nem vesztett lendületéből.

Miután Hongwu uralkodása idején a mongolok visszavonultak az északi területekre, két erős törzsszövetség maradt, amelyek jelenléte végigkísérte a Ming-dinasztia egész történetét: északnyugaton a különböző népcsoportokból álló ojrátok, északkeleten pedig az ún. keleti mongol törzsek. Ez utóbbiakat Európában tatároknak nevezték, s tévesen a nem mongol, hanem tunguz eredetű mandzsukra is ezt az elnevezést használták. A keleti mongolok az Oroszországban élő, egyébként török eredetű tatárokkal sem álltak semmilyen rokonságban. Amikor Hongwu utódjának országlása idején Yan hercege kirobbantotta a polgárháborút, az ojrátok nagyon aktívnak mutatkoztak. Yongle császár azonban sikeresen újra támadásokat indított a mongol törzsek ellen. Személyesen vezetett öt nagyszabású hadjáratot, s 1410-ben fényes győzelmet aratott az Onon folyónál, Ulánbátortól északkeletre. Uralkodása alatt a kínai csapatok Mandzsúriában egészen az Amur torkolatvidékéig nyomultak előre. 1404-ben főkormányzóságot hoztak létre a tajgavidéken az Amur torkolatától délre fekvő Nurganban.

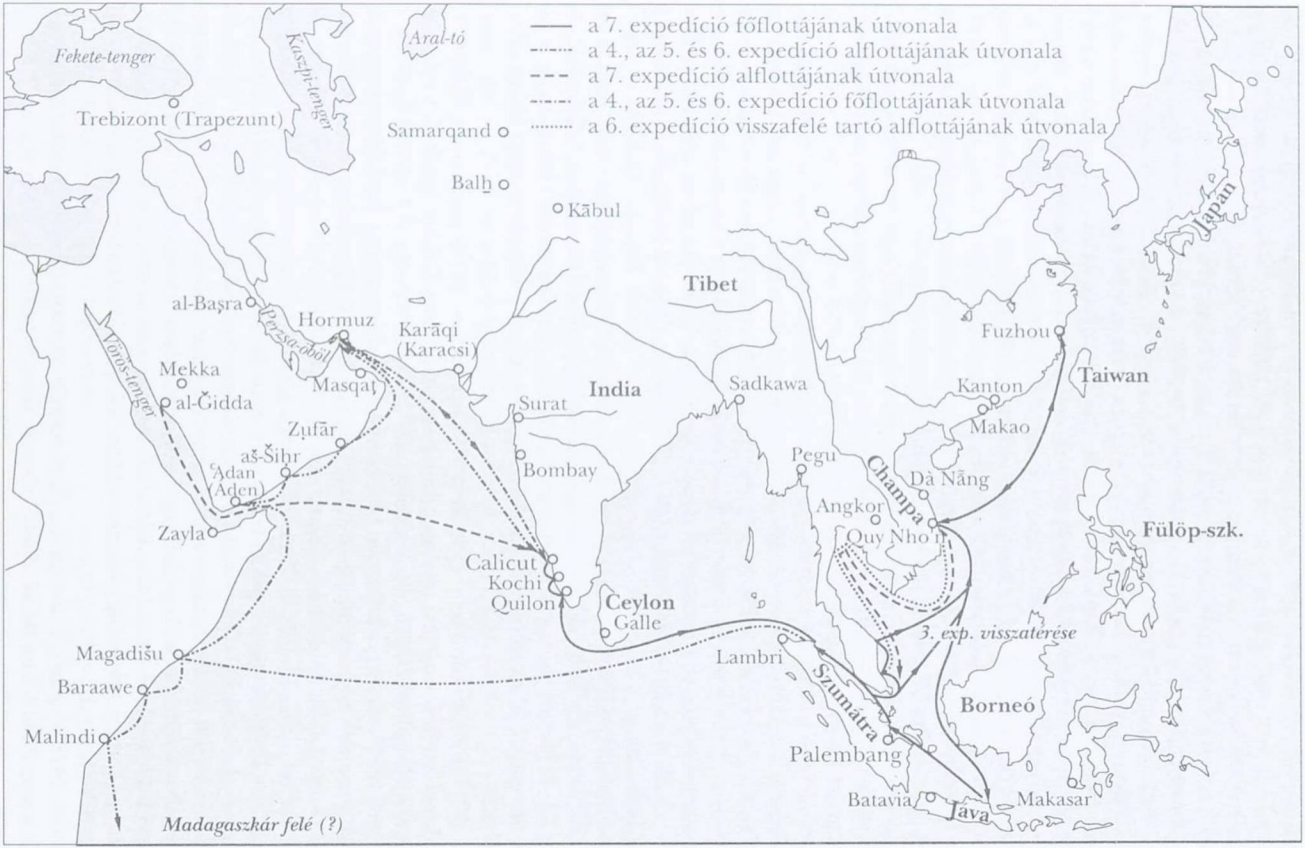
Nurgantól közel 5 000 kilométerre délre, 1406-ban egy 200 000 fős kínai sereg tört be Vietnam északi részére, Đại Việtbe, s megsemmisítette a Trần Királyságot. A Vörös-folyó medencéjében és Vietnam középső részén az elfoglalt, s de facto annektált területeket nem volt könnyű megtartani. Az 1418-ban kezdődő felszabadítási mozgalom végül

1427-ben kiűzte a hódítókat. A mozgalom vezetője, Lê Lợ'i új dinasztiát alapított, amely a Lê nevet kapta.

A jelentős hadjáratok mellett, amelyek Yongle uralkodása idején a határokat a Yuan Birodalom egykori határvonaláig tolták ki, sőt déli irányban Vietnamot is a birodalomhoz csatolták, Kína intenzív diplomáciai tevékenységet is folytatott Japántól Jáváig és Indokínától a Közép-Keletig. Követeket küldtek Közép-Ázsiába. Hongwu idején egy Zonglei nevű buddhista szerzetest olyan feladattal bízták meg, amely minden bizonnyal egyszerre szolgált diplomáciai és vallási célokat: szent szövegek után kellett kutatnia a nyugati területeken. Zonglei 1382 és 1386 között beutazta Ázsia belső területeit. Yongle uralkodása alatt Chen Chenget háromszor is követségbe küldték Közép-Ázsiába, 1413-ban, 1416-ban és 1420-ban. Utazásai során eljutott egészen Transoxaniáig, Timur (Tamerlán) birodalmáig. Első követjárásáról útban hazafelé írta a *Xiyu xingcheng ji (Feljegyzések a nyugati végekre tett utazásról)* és a *Xiyu fanguo zhi (Értekezés a nyugati végek barbár államairól)* című műveit. Körülbelül ugyanebben az időszakban egy palotabeli eunuch, Hou Xian 1403 és 1406 között Tibetben és Indiában járt. 1413-ban Nepálba, 1415-ben és 1420-ban pedig hajóval Bengálba utazott, majd 1427-ben, két évvel Yongle császár halála után ismét felkereste Tibetet.

A nagy tengeri expedíciók ❖ A Yongle-korszak nagyszabású tengeri expedícióiról is híres, amelyek a 15. század elején Kína műszaki fölényéről tanúskodtak Spanyolországgal és Portugáliával szemben. Ezeknek a nemzeteknek a hajói ugyanis csak ugyanennek az évszázadnak a végén indultak hosszú, nyílt tengeri utakra. Kína fölénye a hajózási hagyományokra vezethető vissza, amelyek kezdete a 11. századra tehető, s amelyek valószínűleg megszakítás nélkül éltek tovább. Annak a flottának a hajói, amelyet a mongolok építettek a 13. század végén a Jáva elleni hadjárathoz, a Jangce torkolatvidékén készültek; valószínűleg ugyanazokon a sólyákon építették őket, mint a Song-kori kereskedő- és hadihajókat. A nagy, nyílt tengeri dzsunkák kora a 11. századtól egészen a 15. század elejéig, a nagy tengeri expedíciók időszakáig tartott. Ezek az expedíciók tehát nem átmeneti vagy kivételes események voltak, egy sokkal tágabb történelmi közegbe kell belehelyeznünk őket: a kínai világ tengeri tevékenységének egészébe. A hivatalos dinasztikus történeti művek nagy tisztelettel emlékeznek meg a Yongle-uralkodói ciklus tengeri expedícióiról, mivel ezek birodalmi vállalkozások voltak – s ha megfeledkeznénk arról, hogy Kína, ellentétben az általános vélekedéssel, amellett, hogy a sztyeppeöv és a közép-ázsiai fennsíkok legerősebb hatalmai közé tartozott, egyben a tengerészek és a földrajzi felfedezők birodalma is volt, teljességgel érthetetlenek volnának számunkra.

A 15. század eleji utak okaival kapcsolatban számos eltérő vélemény látott napvilágot: katonai vagy diplomáciai expedíciók voltak, netán Kína tekintélyének növelésére szolgáltak, vagy csupán az volt-e a feladatuk, hogy ellássák az udvart luxuscikkekkel és egzotikus különlegességekkel? Valószínű, hogy mindezek a szempontok közrejátszottak bennük. Meg kell továbbá jegyezni, hogy összhangban voltak azzal a tervvel, amely még Hongwu uralkodása idején kezdett körvonalazódni, s hogy ezeket az utakat korábban megelőzte a tengerentúli államokban folytatott intenzív diplomáciai tevékenység. A hosszú tengeri utak terve már régebbi keletű volt. 1391-ben Nanjing környékén pontosan azért ültettek el több mint 50 millió facsemetét, hogy nyílt tengeri flottát építsenek belőlük. A Ming-kori Kína már a dinasztia kezdetétől vonzotta Kelet-Ázsia minden vidékéről a küldöttségeket és a követségeket – 1369-ben Koreából, Japánból, Vietnamból és a Champa Királyságból; 1371-ben Kambodzsából és Sziámból; 1370-ben és 1390-ben a Maláj-félsziget királyságaiból és a Coromandel-partról érkezett küldöttség Nanjingba. Még napjainkban is

19. térkép ❖ Zheng He tengeri utazásai (1405–1344)

látható Nanjing egyik külvárosában a borneói király síremléke, aki családjával és népes kíséretével érkezett a Ming-fővárosba, s itt halt meg 1408-ban. Nemrégiben találták meg a temetési sztélé töredékeit, amelyek alapján lehetővé vált a sírhely azonosítása.

Eunuchok vezette kínai küldöttségek indultak 1403-ban Jávára és Szumátrára, Malakába, sőt az India délnyugati csücskében fekvő Kochiba is. Feltételezhető, hogy az olyan jelentős kikötők, mint Kanton, Quanzhou és Fuzhou, a 13. századtól rendszeres kereskedelmet folytattak ezekkel a távoli vidékekkel, mivel más módon igen nehéz volna magyarázatot találni a megújuló diplomáciai kapcsolatokra. Az is egyértelmű, hogy a Ming uralkodók expanziós elképzelései nagyban hasonlítottak a mongolok szemléletére, noha a motiváció megváltozott: többé már nem pusztán a meghódított területek gazdasági kizsákmányolása volt a cél, hanem a Ming Birodalom tekintélyének elismertetése és hatalmának biztosítása Délkelet-Ázsiában és az Indiai-óceán térségében. A nagy tengeri utakkal egy időben zajlottak a katonai hadműveletek Vietnamban, s az ország kínai megszállása is pontosan erre az 1406-tól 1424-ig terjedő időszakra esett.

Ezeket az utakat egy yunnani születésű, muszlim eunuch, Zheng He (1371–1433) szervezte, akinek apja *ḥaǧǧi* volt, vagyis olyan muszlim, aki eleget tett a *ḥaǧǧ* kötelességének, azaz elzarándokolt Mekkába.

Miután Hongwu 1382-ben visszafoglalta Yunnan tartományt, Zheng He Pekingben Yan hercegének, a későbbi Yongle császárnak a szolgálatába állt a hercegi ágyasok lakosztályában. Családneve eredetileg Ma (a Muḥammad első szótagja) volt, de 1404-ben felvette a Zheng nevet. Miután már betöltött néhány fontos katonai posztot, megbízták annak a hét tengeri expedíciónak a vezetésével, amelyekre Yongle (1403–1424) és Xuande (1425–1435) császárok uralkodása alatt került sor. A következőkben felsoroljuk az expedíciók dátumait és útvonalait:

1. 1405–1407: a Champa Királyság (Vietnam délkeleti partvidéke), Jáva, Szumátra, Malaka, Ceylon, Calikut (India délnyugati csücske). A jávai királyságban, Majapahitban Zheng He beleavatkozott a trónért folyó belviszályokba, a szumátrai Palembang városában (Délkelet-Szumátra) pedig a helyi kormányzat és a kínai kolónia közötti konfliktusba.

2. 1407–1409: Calikut, Kochi (szintén a Malabar-parton) és Ceylon. Ezen a három helyen a kínai admirális sztélét emeltetett, amelyen az állt, hogy Calikut, Kochi és Ceylon királyságai a Ming Birodalom adófizető államai.

3. 1409–1411: Sziám, Malaka, a Malabar-part, Ceylon. Zheng He, ellenszegülve a Malakát magának követelő Majapahit Királyságnak, itt is sztélét emeltetett. Ceylon szigetén vereséget mért a királyi hadseregre.

4. 1413–1415: Calikut és a Perzsa-öböl kapujában fekvő Hormuz. Miután elhagyta Szumátrát, a flotta egy része, anélkül, hogy kikötött volna, egyenesen ʿAdanba (Áden) és Afrika keleti partvidékére hajózott, amelyet a szomáliai Magadišunál értek el. Az út hossza körülbelül 6000 kilométer volt. A negyedik expedíció során a kínai csapatok beavatkoztak a Szumátra északnyugati részén elterülő Atjeh Szultánság belügyeibe.

5. 1417–1419: Hormuz. A flotta egy része Szumátráról az ádeni és a szomáliai partok felé indult, ahonnan Áden és Hormuz ismételt érintésével 1420-ban tértek vissza. Ez volt a korszak leghosszabb tengeri útja.

6. 1421–1422: Zheng He flottája Szumátrán kötött ki, míg egy másik hajóraj Kelet-Afrika és a Perzsa-öböl felé vette az útját.

7. 1431–1433: a Champa Királyság, Jáva, Palembang (Délkelet-Szumátra), Malaka, a Malabar-part, Hormuz. Néhány hajó Calikutból al-Ǧiddába, Mekka kikötőjébe indult, majd Áden érintésével, körülhajózva az Arab-félszigetet, ismét csatlakoztak a flottához.

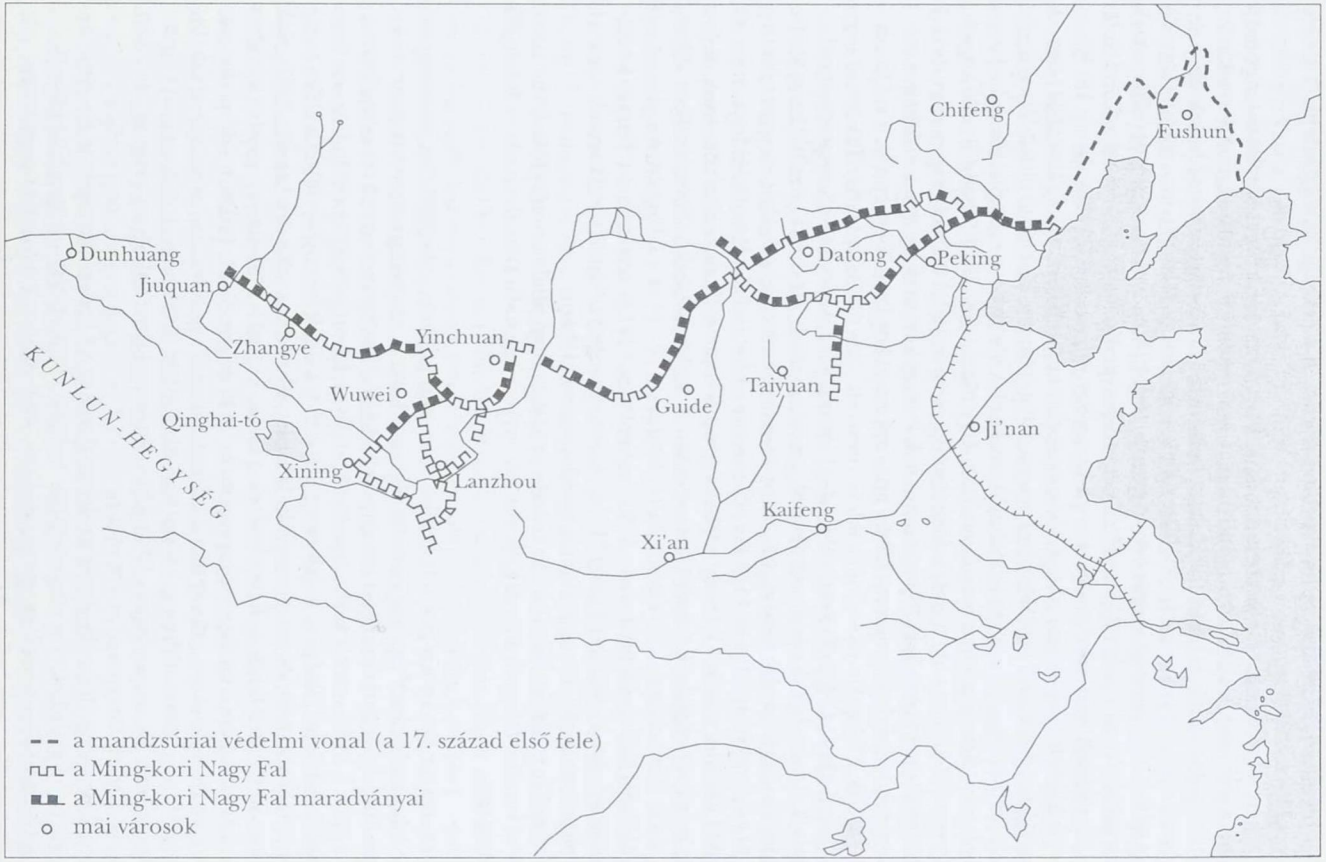
1424-ben, a hatodik és hetedik expedíció között eltelt időszakban egy kisebb flotta hajózott el Palembangba.

Ezek az expedíciók, amelyekben minden alkalommal több tucat hatalmas tengerjáró dzsunka vett részt, fedélzetükön több mint 20 000 emberrel, úgy tűnik, minden tekintetben megvalósították a kitűzött célokat: Kína óriási tekintélyt szerzett magának a kelet-ázsiai tengereken, valamint Délkelet-Ázsia szigetein és félszigetein, s a hódolati adó formájában megjelenő kereskedelem gyorsan fejlődött e területek minden államával. A kapcsolatok, amelyeket Zheng He a negyedik expedíció során létesített a Közel-Keleten, kétségkívül közrejátszottak abban, hogy az egyiptomi Mamlúk Birodalom két követséget is küldött Nanjingba, egyet a 15. század első negyedében, egyet pedig 1441-ben. A kínai flotta egyértelmű erőfölényével magyarázható, hogy a 15. század első felében szinte teljesen eltűntek azok a japán kalózhajók, amelyek a dinasztia megalapításának idején jelentek meg először a kínai partok mentén. Úgy tűnik, rendkívül átgondolt döntés volt, hogy egy muszlimot – aki mindezek mellett figyelemre méltó személyiség és nagy tudású férfiú volt – nevezzenek ki főparancsnoknak és nagykövetnek azokra a vidékekre, ahol már régen áttértek az iszlámra, illetve ahol éppen akkor kezdődött ennek a vallásnak a térhódítása. Zheng He sikereinek emléke olyan élénken élt Délkelet-Ázsiában, hogy egyfajta istenkultusz alakult ki a személye körül ezeken a vidékeken, amely még napjainkban is létezik. A tiszteletére emelt templomok a *sanbao miao* nevet viselik, amely Zheng He hivatalos rangjára *(sanbao taijian)* utal. Mint ahogy más, távoli országokat megjárt követség esetében történt, az 1405 és 1433 közötti tengeri utakat is a róluk szóló földrajzi könyvek kiadása követte, amelyek gazdagították és pontosították a kínaiaknak az óceánokról és a part menti országokról felhalmozott tudását. A leghíresebbek a következők: a *Xiyang fanguozhi* (*Értekezés a nyugati óceánok barbár királyságairól* – 1434); a *Xingcha shenglan* (*A csillagokba tartó hajó csodás felfedezései* – 1436); valamint az 1451-ben megjelent *Yingya shenglan (Az óceánok csodái)*, amelyet Zheng He egyik útitársa, egy Ma Huan nevű eunuch adott ki, aki részt vett az első, a negyedik és a hetedik expedícióban.

Zheng He tengeri útjainak következménye az volt, hogy általuk ismét előtérbe kerültek a kínai kereskedelem és a kínai kivándorlók egykori útvonalai Délkelet-Ázsia és Dél-India kikötői felé.

A bezárkózás kezdetei ❖ Azt gondolhatnánk, hogy miután Zheng He 1433-ban utolsó útjáról hazaérkezett, lezárult egy négy évszázadig tartó korszak az ország történelmében, amely során Kína Ázsia vezető tengeri hatalma volt. A kínai haditengerészet a 16. században, tehát éppen a leghevesebb kalóztámadások idején valóban hanyatlásnak indult, ezt bizonyítják azok a nehézségek, amelyekkel a flotta a kalóztevékenység felszámolása során szembetalálta magát, de ezt támasztják alá azoknak az európaiaknak a beszámolói is, akik akkoriban kezdtek feltűnni Kelet-Ázsia tengerein. A kínai hadiflotta gyengesége azonban nem zavarta a kereskedelmet és csempészetet: a kínai partvidék, Japán, a Fülöp-szigetek, Sziám és Délkelet-Ázsia más országai közötti kereskedelem soha nem virágzott inkább, mint a 16. században. Ebben az időszakban Kína többé már nem volt az a tengeri nagyhatalom, mint a 15. század elején. Zheng He expedíciói után felhagyott azzal a politikával, hogy befolyását kiterjessze az óceánokra.

Miközben Kína hátat fordított az óceánoknak, a 15. század közepén a sztyeppeövezetben is megkezdődött a visszavonulás. Yongle (1403–1424) uralkodását követően a Ming-hadjáratok a nomádok egyre hevesebb ellenállásába ütköztek Mongóliában, akik idővel támadásba mentek át. Mint ahogy korábban is gyakran megtörtént a kínai történelem során, a bajok forrása és a betörések kiújulásának oka a sztyeppei népekkel folytatott

20. térkép ❖ A Nagy Fal a Ming-korban

kereskedelmet sújtó korlátozásokban rejlett. Hogy elejét vegyék az ojrátok megerősödésének, s talán hogy a lóvásárlásokat a lehető legminimálisabb szintre szorítsák le – egyébiránt a mongolok voltak a legfőbb lószállítók –, a Ming-kormányzat megtiltotta a fegyver-, réz- és vaskereskedelmet, s vonakodott új lópiacokat nyitni a határok mentén. Zhengtong császár (1436–1449) uralkodása idején Eszen kánnak (?–1454) sikerült uralma alatt egyesítenie az ojrát törzseket, s csapataival betört Kelet-Mongóliába. Ettől kezdve az ojrátok támadásai mind gyakoribbakká váltak Észak-Kína ellen. 1449-ben került sor a híres incidensre az észak-hebei Tumu erődjénél, ahol maga Zhengtong császár is a nomádok fogságába esett. Egészen 1457-ig az ojrátoknál raboskodott, s akkor is csak váltságdíj fejében engedték szabadon. Eltekintve a súlyos belpolitikai válságtól, amelyet Pekingben okozott, a tumui incidens a határokon túli terjeszkedések végét s a védekező politikára való áttérés kezdetét jelentette.

1438 és 1449 között a nomád támadások katasztrofális hatással voltak a kínaiak védelmi rendszerére, mivel a támadások miatt kénytelenek voltak jóval délebbre húzódni. A Ming-kori Nagy Fal, amely 1403-tól 1435-ig épült Hebei és Shanxi tartományok északi részei között, megközelítőleg annak az erődítménynek a vonalát követte, amelyet a 6. század közepén, az Északi Qi állam, s 585-ben, a Sui-dinasztia idején emeltek. A keleti mongol törzsek előretörése a Zhengtong császár idején (1436–1449) szükségessé tette egy második védelmi vonal létrehozását (a „belső nagy fal", *neichangcheng*), Chenghua császár uralkodása alatt (1465–1487) pedig egy új védműrendszert építettek az Ordosztól délre. A Ming-korban épült, néhol két- vagy háromsoros falak teljes hossza megközelíti az 5000 kilométert. Ezek azok a falak, amelyeknek hosszú, összefüggő szakaszai még ma is láthatók Észak-Kínában, sőt Peking közelében is.

A 15. század közepétől már nem történt nagyobb szabású kísérlet arra, hogy az északi tartományokban megszüntessék a sztyeppe felől érkező támadásokat. Az 1449 és 1457 közötti békésebb időszakot követően – ekkor volt Zhengtong császár a nomádok foglya – a Ming-dinasztia arra korlátozta a tevékenységét, hogy – óriási költségek árán – biztosítsa a határok védelmét. Ez a passzív külpolitika a 16. század közepén rendkívül kritikus helyzetet teremtett, amelyből a birodalom csak alig tudott megmenekülni.

19. fejezet

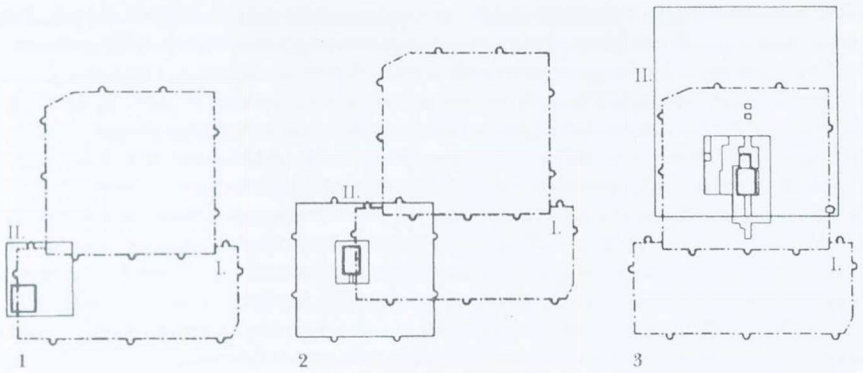
POLITIKAI, GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK

A Hongwu és a Yongle uralkodói ciklusok a 14. század vége és a 15. század első negyede között a nagy hódítások korszakai voltak. A következő időszakra egyrészt az autokratikus, titkosszolgálati módszerekkel történő kormányzás felé mutató tendenciák felerősödése volt a jellemző, amely módszereket a dinasztiaalapító oly világosan lefektetett, másrészt pedig egy sor olyan változás következett be, amely alapvetően átformálta a Hongwu ciklusban létrehozott intézményeket.

Változások a politikában

Az eunuchok és a titkosrendőrség ❖ A Ming Birodalom egyik sajátossága az volt, hogy az eunuchok rendkívül nagy befolyásra – sőt időnként teljhatalomra – tettek szert. Ez a szélsőségesen centralizált és titkos autokratikus kormányzati forma természetes velejárója volt. Az eunuchok hatalma és rejtett befolyása abból táplálkozott, hogy udvari feladatokat láttak el: ők foglalkoztak a császár személyét és a császári család tagjait érintő ügyekkel. Ezért kaptak parancsnoki rangokat a palotaőrségben, ami megnyitotta előttük a magas katonai rangok felé vezető utat. Ugyanez volt az oka annak is, hogy őket bízták meg az udvart luxuscikkekkel ellátó műhelyek vezetésével, hogy ők ellenőrizték a tartományokból és a külföldi országokból beérkező hódolati adót *(gong)*, s hogy őket nevezték ki az ázsiai kontinens belsejébe, illetve a Délkelet-Ázsiába és az Indiai-óceán térségébe induló küldöttségek élére. A császári műhelyek igazgatása, a kereskedelem és a külkapcsolatok ellenőrzése a könnyű meggazdagodás lehetőségét biztosította számukra: az eunuchok a katonai hatalom és a kereskedelmi javak közelébe kerültek. A császárral kapcsolatban álló, az udvari intrikákról mindig jól értesült eunuchok szoros befolyásuk alá vonták azokat a tartományi nagyurakat, akik nem bíztak meg a császári kormányzat törvényes képviselőiben. A Ming-dinasztia autokratikus berendezkedése szükségszerűen ezeknek a behízelgő, okos, alkalmazkodó és odaadó szolgáknak a gyors felemelkedéséhez vezetett.

A dinasztiaalapító megtiltotta, hogy az eunuchok megtanuljanak olvasni, s rendeletben írta elő, hogy halálbüntetés terhe mellett tilos beavatkozniuk a politikai ügyekbe; alig fél évszázaddal később azonban már gyakorlatilag ők irányították a közigazgatást, ők döntöttek a hivatalnoki kinevezésekről és az előléptetésekről mind a központi kormányzat, mind pedig a tartományok szintjén. A hatalom centralizációjának fokozásával s a Titkos Tanács, a *Neige* (Belső Pavilon) létrehozásával, amely 1426-tól fokozatosan átvette a hivatalos kormányzati szervek szerepét, a császárok az eunuchoknak kedveztek, akik így végül odaférkőztek a legfőbb hatalom forrásához. Ezeknek a palotaszolgáknak a példa nélkül álló felemelkedése annak köszönhető, hogy sikerült megszerezniük a Ming-önkény-

1. a Liao Birodalom fővárosa, Yanjing
2. a Jin Birodalom fővárosa, Zhongdu
3. a Juan Birodalom fővárosa, Dadu (Khanbalik)

I. a Ming- és Qing-kori Peking II. a paloták elhelyezkedése

21. térkép ❖ A Liao-, Jin- és Yuan-dinasztia fővárosainak a Ming- és Qing-kori Pekinghez viszonyított elhelyezkedése

uralom egyik legfélelmetesebb fegyvere, a titkosrendőrség feletti ellenőrzést. A *Dongchang* (Keleti Sétány) nevű szervezet állománya, amely Yongle császár uralkodása alatt lépett a Hongwu császár által alapított *Jinyiwei* örökébe, rövidesen az eunuchok irányítása alá került. 1465 és 1487 között a *Xichang* (Nyugati Sétány) „vörös lovasai" az eunuchok szolgálatában ugyanazokat a funkciókat látták el, mint a császári titkosrendőrök – titkos követségek, kémkedés, bujtogatás. A „vörös lovasok" arra használták szinte korlátlan és titkos hatalmukat, hogy embereket zsaroljanak és vesztegessenek meg. A császár, aki maga semmilyen módon nem tudott információhoz jutni, s nem tudta ellenőrizni azok hitelességét, a vádlottak meghallgatása nélkül mindenkit elítélt, akit bevádoltak előtte.

Az eunuchok hatalma miatt a császári közhivatalnokok egyre kevésbé érezték magukat biztonságban attól a zsarnoki kormányzattól, amelytől a sorsuk függött. Ez korrupttá tette őket, s fokozta ellenérzésüket a központi hatalommal szemben. A császár legbecsületesebb és legodaadóbb hívei tragikus ellentmondásba kerültek önmagukkal. Az eunuchok iránt érzett gyűlöletet nem csupán ezek a politikai okok táplálták, szerepet játszottak bennük a származás- és a műveltségbeli különbségekből fakadó konfliktusok is. Míg az eunuchok többsége alacsony sorból származó északi kínai volt, a közhivatalnokok rendszerint a Jangce alsó folyásánál és az Észak-Zhejiangban élő, írástudó családokból származtak.

A főváros átköltöztetése ❖ 1421-ben rendkívül fontos döntés született, amely még hangsúlyosabbá tette a központi kormányzat és a hivatalnokok, tágabb értelemben pedig a császári udvar és az írástudók különválását; Pekinget fővárosi rangra emelték, noha addig Nanjing volt a központi kormányzat és az udvar székhelye. Az átköltözésre, amely az 1411–15-ben helyreállított Nagy-csatorna révén vált lehetővé, fokozatosan került sor – úgy, hogy a kormányzati szervek egy része Nanjingban maradt –, s csak 1450-ben fejeződött be. Ez a döntés nagyon is meglepő. Peking voltaképpen olyan periferikus városnak számított, ahol mindig is meghatározó szerepet játszottak a sztyeppe felől érkező hatások. Emellett viszonylag védtelen volt a mongol betörésekkel szemben, mint ahogy a 16. század közepén a nomádok támadásai valóban komolyan veszélyeztették is a fővárost.

1271-ben a mongol Yuan-dinasztia Pekingben építette fel a székvárosát, ezt megelőzően pedig a Liao és Jin Birodalomnak is ez a volt a székhelye, ám kínai eredetű dinasztia ezúttal alapított először fővárost ennyire északra eső vidéken. Lehetséges, hogy Yongle császárt érzelmi kötelékek fűzték azokhoz a helyekhez, ahol annak idején hercegeskedett, s ahol támogatókra talált, amikor seregeivel délre indult, ám az is elképzelhető, hogy egyszerűen nem bízott a Jangce alsó folyása mentén élőkben, s ellenszenvet érzett iránt uk. A döntésnek azonban még számos más oka is lehetett – például Peking környékének stratégiai fontossága, mivel innen egyaránt ellenőrzés alatt lehetett tartani Kelet-Mongóliát és az északkeleti területeket. Éppen Yongle uralkodása idején történt, hogy a birodalom határait egészen a távoli Amur völgyéig tolták ki. Ez utóbbi esetben a főváros átköltöztetése arra utalna, hogy a kínaiak a sztyeppeöv és Mandzsúria irányába kívántak volna terjeszkedni, hogy végül átvegyék Ázsiában azt a vezető szerepet, amelyet a Yuan Birodalom töltött be a 13. század végétől a 14. század közepéig.

Ám azzal, hogy a császári kormányzat Pekingbe költözött, távol került Kína ipari, kereskedelmi és szellemi központjától, a nagy népsűrűségű Észak-Zhejiangtól és a Jangce alsó medencéjétől, azt kockáztatva, hogy nagyon könnyen elveszítheti a kapcsolatot ezeknek a vidékeknek a társadalmi elitjével.

A társadalmi és gazdasági átalakulás

Ahhoz, hogy általános képet alkothassunk a 15–16. század társadalmi és gazdasági változásairól, szükséges volna, hogy ezek minden apró részletét vidékenként és szektoronként nyomon kövessük. Ennek az óriási feladatnak az elvégzése még várat magára, így kénytelenek vagyunk néhány szórványos adatra és arra az általános benyomásunkra hagyatkozni, hogy a változások sokkal mélyrehatóbbak voltak, semmint azt a tények puszta felidézése alapján feltételezhetnénk.

A változások egy része a vidéket érintette, ahol a tevékenységek köre egyre inkább bővült, s egyre többféle terméket állítottak elő, miközben, ezzel párhuzamosan, bizonyos fokú technikai előrehaladás történt, s bizonyos gazdasági változásokra is sor került. A vidéki területek általános felvirágzását azonban a legszegényebb és legkiszolgáltatottabb rétegek helyzetének gyors romlása kísérte. Az emberek életkörülményeit érintő gyökeres változások valószínűleg a 15. század elején kezdődtek: a Hongwu-korszak kisbirtokos parasztjaiból földbérlők lettek; megváltozott a Ming-dinasztia alapítója által három osztályba sorolt családoknak a státusa; végezetül, általában jellemző volt, hogy az emberek új megélhetési módokat kerestek. A fenti változások elindítója kétségtelenül az a tendencia volt, hogy a vagyonosabb embereknek lassanként sikerült megszerezniük a szegényparasztok földjeit – a kormányzat nem volt abban a helyzetben, hogy kezelni tudja azt a gazdasági nyomást, amely állandósult vidéken. A gazdasági fellendülés, valamint az, hogy az ezüstöntvények és az ezüstpénzek használata az egész birodalomban általánossá vált, teljessé tette a folyamatot, s felgyorsította a fejlődést. Legalábbis ez az általunk pillanatnyilag helytállónak tartott általános vélekedés.

A katonacsaládok problémája ❖ A Ming-dinasztia alapítója a hadsereget olyan, bizonyos fokig önálló szervezetté kívánta átalakítani, amelynek emberállományát és jövedelmét generációról generációra különleges társadalmi helyzetű családok biztosították volna: a katonai kolóniák *(juntun)* földjén letelepedett katonacsaládok *(junhu)*. Tíz emberből három kapott katonai feladatokat *(shoucheng)*, hetet pedig mezőgazdasági munkára *(gengtian)* köte-

leztek. A védelemnek és élelmiszer-termelő tevékenységeknek ez a fajta ötvözése már hagyomány volt, amelyet a nomád betörések veszélyének leginkább kitett vidékeken állomásozó haderők utánpótlásának nehézségei tettek szükségessé. Másrészről viszont a rendszer újszerűsége abban állt, hogy a birodalom egészére kiterjesztették, s hogy bizonyos földterületek jövedelmét, a császár határozata alapján, a katonai kiadások fedezésére fordították. Ezzel a rendszerrel a kínaiak a mongolok példáját követték, akik, hogy szorosabb ellenőrzés alatt tarthassák a lakosságot, hadseregüket szétosztották a birodalom egész területén, s ezek a csapatrészek kis, zárt közösségeket alkottak a birodalmon belül. A rendszer létrehozásában a buddhista alapítványok működési elve is szerepet játszott, amelyek az elidegeníthetetlen birtokokról származó jövedelmeket egy szentély vagy menhely fenntartására fordították. Ez az alapítványi forma a 11. századtól olyannyira elterjedt a „hívők világában", hogy egyházi eredete feledésbe merült. Hongwu császár idején a katonai kolóniákat a mongoloktól visszahódított, illetve a Zhu Yuanzhanggal rivalizáló mozgalmak vezetőitől elkobzott „közösségi földeken" *(guantian)*, az ismét művelés alá fogott elnéptelenedett területeken, vagy pedig az északi tartományokban – Shanxiban, Datong városának környékén –, illetve a dél-mandzsúriai Liaodong-félszigeten újonnan feltört szűzföldeken hozták létre. Úgy tűnik, ez a rendszer nagyon gyorsan meggyökerezett a korabeli kínai társadalomban: a 14. század végén a katonai kolóniák *(juntun)* már olyan vonzerőt jelentettek a vidéki parasztság számára, hogy önként jelentkeztek a kolóniákba, ahol egyfajta alárendelt helyzetű munkaerőként szolgáltak. Őket nevezték a „létszámon felüli hadseregnek" *(junyu)*.

A katonai kolóniákat a legnagyobb számban Nanjing és Peking környékére, Liaoning tartományba, az északi határok mellé, s délnyugatra, Yunnan és Guizhou tartományokba telepítették. Élénk, önálló, a birodalom egész területén jelen lévő szervezetként természetesen a hadseregben idővel az egyes vidékekhez való alkalmazkodás jelei kezdtek mutatkozni, noha területi elosztásuk a 15. század közepétől kezdve a dinasztiaalapító rendeletei alapján történt. Ebben a korszakban öt különböző hadsereget különböztettek meg:

1. A Liaoning és Zhejiang tartományok között húzódó partvidéken állomásozó csapatok: feladatuk a tengeri és szárazföldi védekezés volt a tenger felől érkező támadások ellen.

2. A Nagy Fal két oldalán, a Gansu tartomány és Peking között elterülő vidékeken állomásozó csapatok: feladatuk az északi tartományok védelme volt a sztyeppei népek betöréseivel szemben.

3. A délnyugati tartományok hadseregei: feladatuk a helyi őslakosok felkeléseinek leverése volt. Ezekben a tartományokban ugyanis (Guangdong, Guangxi, Yunnan, Guizhou, Hunan) jelentős, nem kínai eredetű népcsoportok éltek, amelyekben élénken éltek a függetlenségi törekvések.

4. A fővárosok környékén összevont, Peking és Nanjing védelmével megbízott haderők.

5. A nagy mezőgazdasági övezetekben és a Hangzhout Pekinggel összekötő Nagy-csatorna mentén állomásozó csapatok, amelyeknek az utánpótlás és a közlekedés biztosítása volt a feladatuk.

Bizonyos változások fokozatosan mentek végbe a Hongwu császár idején létrehozott intézményekben. A katonacsaládok száma – amelyeknek a dinasztiaalapító egykori fegyvertársaiból álló eredeti magja idővel kibővült, mivel a mongol seregek egyes csapatrészei átálltak a kínaiakhoz, s a csapatok állományát elítéltekkel és parasztokkal töltötték fel – a 15. század elejétől a szökések miatt csökkenni kezdett. A katonacsaládok helyzete ugyanis minden tekintetben a lehető legrosszabb volt. Létezett azonban egy másik ok is: a 15. század közepén a gazdag földbirtokosok törvénytelen földvásárlásai miatt, a katonacsaládok

számának csökkenésével egy időben, a katonai kolóniáknak juttatott földek területe is vészes gyorsasággal kezdett zsugorodni. Így azután azok a súlyos problémák – a sorozás, a katonai kiadások finanszírozásának és a hadsereg utánpótlásának gondja –, amelyeket a katonacsaládok és a katonai kolóniák intézményének létrehozásával sikerült megoldani, ismét aggasztani kezdték a kormányzatot. A Ming császárok kénytelenek voltak visszatérni a Song-kori gyakorlathoz, s mind nagyobb mértékben a zsoldoshadseregre támaszkodni. Ez különösen az 1449-es tragédiát követő időszakra igaz, amikor Hebei és Henan tartományokban a „nép bátor fiai" *(minzhuang)* néven zsoldoscsapatokat szerveztek. Ritkán az is előfordult, hogy helyi védelmi egységek alakultak, mint például a 15. század végén a „helyi seregek" *(tubing)* elnevezésű szabadcsapatok, vagy a következő század közepén, a leghevesebb japán kalóztámadások idején szerveződött paraszti milíciák, ám hatékonyságuk ellenére a központi kormányzat ezekben az egységekben nem bízott, mivel mindig magukban hordozták a lázadás lehetőségét. Ami a katonai kolóniák eltűnése miatt keletkező költségvetési hiányt illeti, azt részben az adókból, részben pedig úgy fedezték, hogy az északi tartományokban földterületeket juttattak egyes gazdag kereskedőknek, akiknek az volt a feladatuk, hogy hasznosítsák ezeket a földeket, amelyeket „kereskedőkolóniáknak" *(shangtun)* neveztek. Cserébe, amiért napszámos munkaerő alkalmazásával fejlesztették a birtokokat, s a hadsereget utánpótlással látták el, a *shangtun*ok jogosítványt kaptak a sókereskedelemre. Ennek az intézménynek kétségkívül nagy szerepe volt a Shanxi tartományból származó bankárok és kereskedők gyors felemelkedésében, amely a Ming-kor végétől kezdődött.

A kézműves családok fokozatos eltűnése ❖ A kézműves családok esetében hasonló folyamat zajlott le, mint ami végül a katonacsaládok eltűnéséhez vezetett. A Ming-dinasztia alapítója azzal, hogy különleges státusba helyezte a kézműveseket, szintén a mongolok példáját követte. A mongolok ugyanis a legképzettebb mesterembereket – körülbelül 260 000 főt – a maguk szolgálatába állították, s elkülönítették a népesség többi részétől. A különleges státust azonban a Ming-kor elején az összes kézművesre kiterjesztették, ugyanakkor a családokat két további csoportra osztották: azokra, akik a Közmunkaügyi Minisztériumhoz tartozó állami műhelyekben éltek *(zhuzuo)*, s azokra, akiket arra köteleztek, hogy minden évben meghatározott számú napot dolgozzanak, a lakóhelyüktől néha igen messze található császári műhelyekben *(lunban)*. Egyfelől a kézműveseknek megszabott kedvezőtlen feltételek (az aktuális árakhoz képest alacsony munkabérek, a néha nagyon is fáradságos kötelezettség, hogy hosszú utakat tegyenek meg Nanjingba vagy Pekingbe, a szabadidő lecsökkentése és így tovább), másfelől a Jangce alsó folyása vidékének és a tengerparti tartományoknak a gazdasági fellendülése, ahol nagy volt a kereslet a mesteremberek iránt, s ahol a béreket ezüstben fizették, elkerülhetetlenül a Közmunkaügyi Minisztériumtól függő családok számának állandó csökkenéséhez vezetett. A pénzgazdaság térhódítása arra sarkallta a központi kormányzatot, hogy a közmunkákat fokozatosan az adóbevételekkel helyettesítse; a tartományokban élő kézművesek már 1485-ben pénzzel válthatták meg a fővárosokban végzendő közmunkákat. Ez a gyakorlat olyan általánossá vált, hogy 1562-ben törvényileg is engedélyezték. Ettől kezdve az időszakos közmunkára kötelezett kézművesek szolgálatait felváltották a pénzben fizetett adók, így ez a társadalmi réteg teljesen eltűnt. Egyidejűleg a „munkájukból élők" *(zhuzuo)* száma is folyamatosan csökkent. Yongle császár idején (1403–1427) körülbelül 27 000 mesterember élt a császári műhelyekben, s mindegyikük irányítása alatt átlagosan további 3–5 munkás dolgozott. 1615-ben számuk mindössze 15 319 volt. A mandzsu támadás idejére a kézművesek nyilvántartásai gyakorlatilag eltűntek, s az új Qing-dinasztia 1645-ben teljesen meg is szüntette őket.

Így a 15–16. század során a gazdasági változások és a társadalmi fejlődés a kézműves réteg felszabadulását eredményezték, amely réteg kezdetben még nagymértékben függött az államtól.

Társadalmi zavarok ❖ Az örökletes mesterségeket folytató családok hármas rendszere, amelyet Hongwu császár vezetett be, a 15. század elején kezdett felbomlani. A jelenség nem csupán a katonacsaládokra és a sokkal kisebb létszámú kézműves családokra korlátozódott; a parasztok *(minhu)* is igyekeztek mihamarabb kiszabadulni eredeti besorolásukból. Az adókkal és a különböző egyéb terhekkel megnyomorított szegényparasztok, akik földjét a gazdagok kisajátították, vándorló parasztokká *(taomin)* váltak. A vándorló parasztok, ha nem mások földjén raboltak, akkor csempészetre vagy kalózkodásra adták a fejüket, esetleg az illegális bányákban vállaltak munkát. Néhány vidéken a legtöbb család melléktevékenységekből – kiskereskedelemből, házalásból, kisiparból – igyekezett kiegészíteni szegényes forrásait.

A 15–16. század társadalmi problémáinak legfőbb oka valószínűleg a mesterségek körüli általános bizonytalanság és az új megélhetési forrásokat – főleg bányászat, csempészet és kalózkodás – kereső gyökértelen emberek számának megsokszorozódása volt. Kétségtelen, hogy számos, hagyományos jellegű felkelés robbant ki: ilyen volt az a felkeléssorozat, amelyet 1420-ban a Shandong tartománybeli Yiduból irányított Tang Saier, egy látnoknak tartott asszony, aki „Buddha anyjának" *(Fomu)* nevezte magát, s akinek a csapatai délnyugat-shandongi városokat támadtak meg. De megemlíthetjük a délnyugati tartományokban élő, nem kínai népcsoportok – thaiok, tibeti–burmai népek, miaók és yaók – gyakori lázadásait is, amelyek a dinasztia megalakulása óta zajlottak. Néha kapcsolat volt a lázadások és a kínai parasztság felkelései között. 1516-ban például egy bizonyos Pu Fae lázította fel a Sichuan tartományban élő tibeti–burmai származású kisebbséget Maitreya, az Eljövendő Buddha érkezésének hírével. Ezekben a mozgalmakban semmiféle újdonság nem volt. A partvidéki kalóztevékenység felerősödése s a Ming-kormányzatnak a bányászat kérdésében mutatott határozatlan politikája miatt kirobbant felkelések viszont már tipikusan csak a Ming-korra jellemzők, s a 15–16. század gazdasági változásairól tanúskodnak, csakúgy, mint a 16. század végétől a kézművesek zendülései a városokban. Azért, hogy megakadályozzák a vasérc- és rézbányák, valamint az illegális fegyvergyártó műhelyek működését, a mongolok egyes hegyvidéki területekre megtiltották a bejárást. Ezt a politikát a Ming-dinasztia megalapítója is folytatta, de nem mindenütt, illetve nem egyforma szigorral. Egyes esetekben a bányákat közemberek is üzemeltethették, máskor viszont megtiltották a művelésüket, s ilyenkor a kormányzat fegyveres egységeket is bevetett, hogy döntésének érvényt szerezzen. Az elűzetéstől fenyegetett bányászok csoportokba verődtek a hegyekben, hogy szembeszegüljenek a kormánycsapatokkal.

Előfordult, hogy ellenszegülő bányászok összefogtak a parasztok lázadó csapataival, ahogy az 1448–49-ben Zhejiang és Fujian tartományok határán történt, Deng Maoqi felkelése idején. Észak-Fujian síkságain és folyóvölgyeiben, ahová a 11. század óta sorra érkeztek a bevándorlók hullámai, a túlnépesedés és a földhiány ösztönzőleg hatott a hagyományosan jellemző rizstermelés mellett végzett kézműves tevékenységek fejlődésére; a cukornád, indigó, tea, liccsi, papír, hócsalán, vászon és vas azokat az üzletembereket gazdagította, akik megszerezték maguknak a parasztok földjeit. A felkelés kiváltó oka a városokban élő, gazdag földbirtokosok és a szerencsétlen sorsú, magán- és közterhekkel elhalmozott bérlő parasztok között feszülő társadalmi ellentét volt. Deng Maoqi csapatai rövidesen csatlakoztak a Zhejiang és Fujian tartományok határvidékén található ezüstbányák fellázadt bányászaihoz, akiket Ye Zongliu vezetett. Városokat és falvakat foglaltak el, s

fegyverraktárakat fosztottak ki, így mozgalmuk erősödni és terjeszkedni kezdett. Ezek nem pusztán a kitörő kétségbeesés felkelései voltak, hanem forradalmi mozgalmak, amelyeknek vezetői nagyon is tisztában voltak a vidékük társadalmi és gazdasági helyzete és a dinasztia centralizált, autokratikus politikája közötti összefüggésekkel, illetve a kormányzat és a helyi előkelőségek egyértelmű összejátszásával.

1450–58 között, elsősorban a Han-folyó felső völgyében, ahol sok bevándorló élt, a bányavidékek illegális művelésére vonatkozó tilalmat mind többen szegték meg. A kormányzat végül ellenlépésekre szánta el magát, amelynek nyomán sorra robbantak ki a felkelések. Ezekben másfél millió ember halt meg, illetve menekült el lakóhelyéről. Mindez megismétlődött 1476-ban is. Az illegális bányászok egy másik felkelése 1565-ben tört ki a Zhejiang, Anhui és Jiangxi tartományok között elterülő hegyvidéki területeken, amelyek a 16. század közepén már sokat szenvedtek a kalóztámadásoktól.

Változások a gazdaságban ❖ A 14. század végén, amikor a kínai gazdaság még mindig nem heverte ki a mongolok elleni harcok és a polgárháborúk okozta pusztítást, a legtöbb ügyletet természetbeni juttatásokkal bonyolították le, s az állam bevételeinek zöme a parasztoktól beszedett gabonából származott. A Ming-kori Kína azonban a 11. század óta tartó gyakorlatot követve, folytatta a papírpénz-kibocsátást, s az állam különböző eszközökkel igyekezett rákényszeríteni az országot a váltók használatára: 1394-ben a rézérméket bankjegyekkel helyettesítették, 1403-ban megtiltották az üzleti tranzakciókban az ezüst és az arany használatát, a közhivatalnokok váltóban kapták az illetményüket és így tovább. Mindezek az erőfeszítések azonban nem vezettek eredményre. A beválthatatlan papírpénz ugyanolyan gyorsan értékét vesztette, mint a mongol korban. Egy váltó, amelynek névértéke 1375-ben 1000 rézpénz, illetve 1 *liang* ezüst volt, néhány év múlva már 3-4-szer kevesebbet ért, 1445-re pedig értéke mindössze az 1 *liang* ezüst egyezred részének felelt meg. A papírpénz használatát csak úgy lehetett fenntartani, ha az állam és ügynökei jogtalan és önkényes eszközökhöz folyamodtak. Így, noha a papírpénz egészen 1573-ig forgalomban maradt, 1450-ben fel kellett függeszteni a kibocsátást, amit aztán csak ritkán kezdtek újra. Végül, amikor a népfelkelések már a birodalom létét fenyegették, s a gazdaság az összeomlás szélén állt, az állam még egyszer kénytelen volt váltókhoz folyamodni, amelyeket – a modern kori bankjegyek megjelenéséig Kínában utolsóként – 1643 és 1644 között bocsátottak ki, amikor is a lázadóvezér, Li Zicheng csapatai bevették Pekinget. A mandzsu dinasztia idején kialakult az a dogmatikus nézet, hogy a papírpénz használata a rosszul működő adminisztráció biztos jele. Így ért véget Kínában az az intézmény, amelyet a világon elsőként épp ebben az országban vezettek be. A papírpénz kínai története rámutat egy alapvető ellentmondásra, amely az állam gazdasága és a kereskedelmi tevékenységek között feszült, amit a papírpénzforgalom nem tudott feloldani, s amely minden téren túllépett annak keretein. A fizetőeszközök értékét szabályozó autokratikus intézkedések hatékonyságába vetett hit, amely az állam gazdasági tevékenységének hosszú hagyománya nyomán alakult ki, tökéletes ellentmondásban volt az ezüstpénz általános térnyerésével.

Egyes kereskedelmi központokban, amelyek ezüstöt importáltak, például Guangdong tartományban, ahol már az adókat is ebben fizették, a 15. század elejére elterjedt az ezüstből öntött fémrudak használata. 1423-ra ez a fizetési módszer már bizonyíthatóan a Jangce alsó folyása mentén is meghonosodott, mivel a kormányzat határozatot hozott, miszerint minden, adóként befizetett egy *liang* (illetve az Európában használt maláj kifejezés szerint, egy *tael* – 36 gramm ezüst) négy *shi* (azaz körülbelül 240 liter) gabonának felel meg. A 15. század második felében az ezüst használata mindenütt meghonosodott. A kö-

vetkező közterheket fizették ezüstben: 1465-től a tartományokból érkező adót, 1475-től a sóbányák adóit, 1485-től pedig a kézművesek is ily módon mentesíthették magukat a kötelező közmunkák alól. 1480 és 1500 között az ezüstben fizetett adókkal a parasztság is megválthatott bizonyos közmunkákat.

Tényként kell tehát elfogadnunk, hogy a 15. század során jelentősen megnőtt a forgalomban lévő ezüst mennyisége. Ennek oka vélhetően a legfőbb ezüstexportőrrel, Japánnal folytatott illegális kereskedelem s a helyi termelés fellendülése volt. A gazdaságnak ez az átalakulása a 16. század végétől még hangsúlyosabbá vált: miután a spanyolok 1564–65-ben megvetették a lábukat a Fülöp-szigeteken, s 1571-ben megalapították Manilát, megkezdődött az amerikai kontinensről származó ezüst beáramlása Kínába. A növekvő import mellett az 1590–1605-ös „bányaláz" hatásai is érvényesültek, amikor a bányákra kivetett állandó adót egy ideig felváltotta a termelés utáni adózás.

A pénzgazdaság fejlődése rendkívül fontos következményekkel járt, amelyek hatása teljes egészében a 16. században vált érezhetővé. Mindenekelőtt döntő szerepet játszott az 1530 és 1581 között végrehajtott, 1570–80 között rendszerbe foglalt, „egykorbács törvény" *(yitiao bianfa)* néven ismertté vált adóreformokban, amelyek célja az adózási eljárások leegyszerűsítése volt, mivel addig, bonyolultságuk miatt, számtalan visszaélésre adtak lehetőséget. A reformok azonban engedélyezték az Amerikából behozott ezüsttaelek általános használatát a kínai gazdaságban. Bevezetésüket követően szinte minden illetéket és adót ezüstben fizettek. Nem nehéz belátni, hogy ennek a gazdasági liberalizációnak milyen szerteágazó következményei voltak a társadalomra nézve.

Fenyegetés a határokon túlról

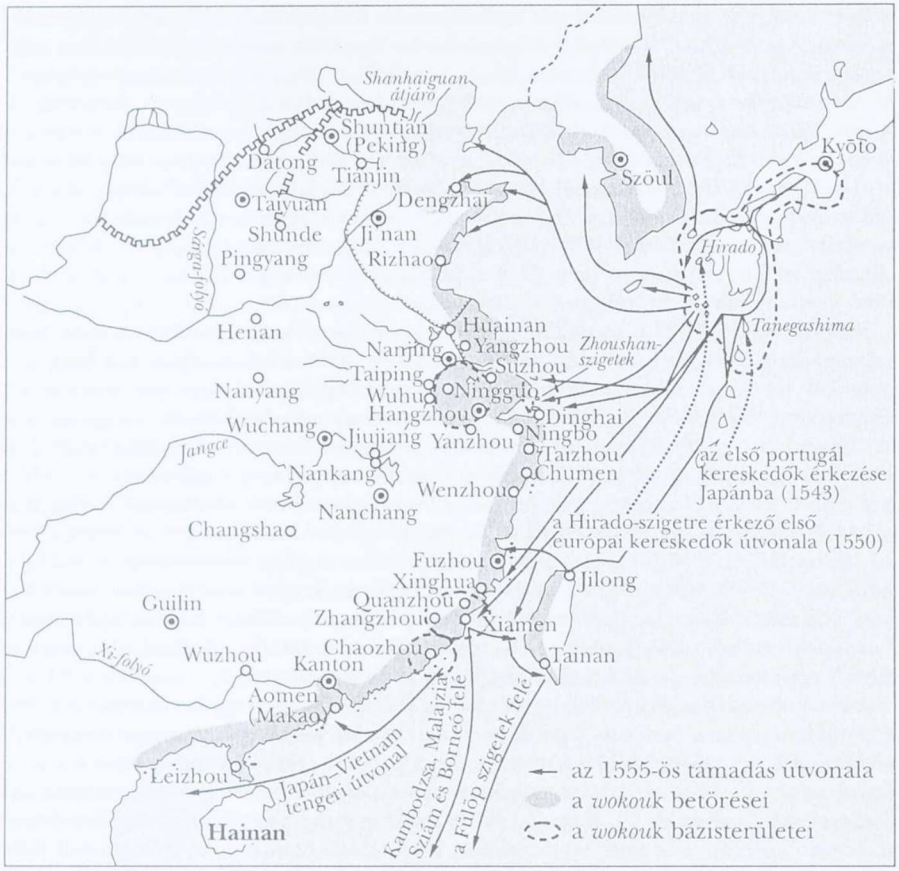
A 16. század közepén, körülbelül 1540-től 1560-ig, Kína az északi határokon a keleti mongolok, a tengerpart teljes hosszában pedig a kalózok támadásaitól szenvedett. A birodalom függetlenségét veszélyeztető külső fenyegetés, úgy tűnik, a kereskedelem korlátozását célzó politika következménye volt, amely a tengeri kapcsolatok terén ellentmondásban volt a kereskedelmi tevékenység jelentős fellendülésével.

A keleti mongolok hadjáratai ❖ A mongol törzsek 1438–49-es előretörése véget vetett a kínaiak északi irányú terjeszkedésének, s rövid ideig tartó egyensúlyi állapotot teremtett. Az 1540-ben kezdődő támadássorozat, amely 1550–52-ben érte el csúcspontját, már sokkal súlyosabbnak bizonyult, s arról tanúskodott, hogy a sztyeppei népek jelentős lépést tettek a törzsek egyesítése felé. Félő volt, hogy egy új nomád birodalom jön létre, s a Qing-dinasztiának a 17. században és a 18. század első felében nehéz küzdelmeket kellett vívnia, hogy elhárítsa ezt az állandóan jelen lévő veszélyt. A mongol törzsek 16. század közepén indított hadjáratait Altan (vagy Anda) kán (1507–1582), az egyik törzsfő vezette, aki a régi nagy hódítók méltó utódjának bizonyult. Nagyapja az a Dajan kán (kb. 1464–kb. 1532) volt, akinek sikerült egyesítenie a keleti mongol törzseket, s aki 1482-től kb. 1525-ig uralma alá hajtotta egész Mongóliát. Jiajing császár uralkodásának (1522–1566) elején Altan kán mind nagyobb erőkkel tört be Shanxi tartományba és Peking környékére. Egyetlen hónap alatt több mint 200 000 embert gyilkolt le vagy ejtett fogságba, több mint egymillió szarvasmarhát és lovat zsákmányolt, több száz települést égetett fel, és hatalmas megművelt területeket változtatott pusztasággá. 1550-ben három napig ostromolta Pekinget. A következő évben kikényszerítette, hogy lópiacokat nyissanak Datongban, Shanxi tartomány legészakibb részén, és Xuanhuában, Pekingtől északnyugatra. 1552-ben kínai láza-

dók segítségével elfoglalta Shanxi egy részét, s Külső-Mongóliában bevette a mongolok birodalmának régi fővárosát, Karakorumot. Hogy uralmát egész Közép-Ázsiára kiterjessze, Altan kán 1559–60-ban meghódította Qinghai-tó vidékét, 1572-ben szétzúzta a kazakok és a kirgizek államát, majd 1573–78-ban benyomult Tibetbe. 1570-ben elfogadta a Ming császár békeszerződését, s 1573-tól egyfajta *modus vivendi* jött létre a kínaiak és a mongolok között. Északkeleten azonban rövidesen újabb vészfelhők gyülekeztek: a 16. század végén a japánok partra szálltak Koreában, s a 17. század elején a Pekingtől északra fekvő vidékeken egy új hatalom jött létre. Ők voltak a dzsürcsik, akik rövidesen felvették a mandzsu nevet.

A kalóztevékenység ❖ A 16. század közepén Kínára halálos veszedelem zúdult a tenger felől: a *wokou* néven ismert japán kalózok támadásai (a japánokat már régóta „törpéknek", *wō*nak nevezték). A leghevesebb inváziót 1540 és 1565 között kerül sor. A legkritikusabb, 1553–55-ös évek közvetlenül az Altan kán legsúlyosabb támadásait követő időszakra estek. A kalózkodás akkoriban korántsem volt új keletű tevékenység: valószínűleg szinte megszakítás nélkül virágzott a kínai történelem során, s Délkelet-Ázsia minden hajósnépére jellemző volt – koreaiakra, a partvidéken élő kínaiakra, vietnamiakra, malájokra, szumátraiakra és japánokra. A *wokou* elnevezést tehát nem szabad szó szerint értelmeznünk, még ha a 16. század elejétől a kalózok többségükben valószínűleg japánok voltak is. Az általánosságban használt „japán kalózok" terminus valójában egy soknemzetiségű csoportot takart, amely rendkívül változatos tevékenységet folytatott. Voltak közöttük *rōnin*ok (egyfajta kereskedő lovagok), Matsudaira daimyō alattvalói és a kínai partvidék egykori kereskedői és tengerészei. A 16. század közepén a *wokou* csapatok egyik vezére, az Anhui tartománybeli kínai Wang Zhi befolyásos kereskedőként és kalózként kereskedett Japánnal, Luzon szigetével, Vietnammal, Sziámmal és Malakával. Főleg kén- (a robbanóanyagot előállító üzemekben használták), selyem- és brokátcsempészettel foglalkozott. Főhadiszállását a Kyūshūtól délre fekvő szigetecskéken rendezte be. Nevét olyannyira rettegték, hogy elnevezték a „királynak, aki megtisztítja a tengereket" *(jinghaiwang)*. Hangzhouban csapdába csalták, s 1557-ben ebben a városban végezték ki. A kalózok között azonban ott találjuk az alsóbb néposztályok képviselőit is – csempészeket, akik szerényebb méretekben űzték mesterségüket, kínai és külföldi hajóskapitányokat, hajósokat és tengerészeket. Ezek az emberek *(chuanmin)* a partvidék és a pihenő kikötőkként, raktárokként és menedékként szolgáló, szinte teljesen lakatlan szigetek között ingáztak. A kalóztevékenység szorosan összefüggött a csempészáru-kereskedelemmel, amelyben a szárazföldön is sokan vettek részt – hajótulajdonosok, kereskedők, nagybirtokosok, sőt néha a császári közigazgatás hivatalnokai is.

Kezdetben a kalóztevékenység még elsősorban a Ming-dinasztia megalapítója és riválisai közötti csatározásokkal függött össze. A 14. század végétől azonban jelentős változás következett be. Valószínű, hogy néhányan Hongwu császár ellenfelei közül a japán szigeteken kerestek menedéket, ahol azután összeszövetkeztek a japán kalózokkal. Vélhetően közéjük tartoztak Fang Guozhen (1319–1374) egykori hívei is. Fang Guozhen kétes figura volt, aki egyszerre támogatta a mongol hódítókat és az ellenállási mozgalmat, s akinek a csapatai a zhejiangi partvidék csempészeiből és kalózaiból verbuválódtak. Beszámolók megemlítik, hogy a japán kalózok *(wokou)* már egészen korán, 1364-ben és 1371-ben feltűntek Korea partjainál. Néhány hajójuk már ekkor egészen a Jangce torkolatvidékéig merészkedett, ahol a tengeri rablók kifosztották a Chongming-szigetet és városait, feldúlták Suzhou környékét, még délebbre pedig a zhejiangi és a fujiani partvidéket. A tenger felől érkező fenyegetés tehát már a Ming-dinasztia első éveitől kezdve létezett, s az első vé-

22. térkép ❖ *Wokou*-támadások Kelet-Kínában

delmi intézkedésekre is ugyanebben az időben került sor: hadiflottát szerveztek, egységesítették a haditengerészet szabályzatát, s megerősítették a shandongi, zhejiangi és jiangsui partvidéket. Ezen intézkedéseknek, a Ming-dinasztia Japánban kifejtett diplomáciai erőfeszítéseinek és a tengeren kivívott kínai fölénynek köszönhetően a 15. század első évtizedeiben, úgy tűnik, csökkent a kalóztámadások száma. Teljesen azonban soha nem szűntek meg, s hogy a Ming-kormányzat milyen fontosnak tartotta a kalóztámadások elleni védekezést, az többek között a hadseregek szerkezetében mutatkozott meg: egyik fő feladatuk a partvidéki területek biztosítása volt a Liaodong-félszigettől Guangdong tartományig. Ez nem pusztán a Peking környéki és a mandzsúriai, stratégiai fontosságú körzetek védelmét jelentette, hanem magában foglalta a kalózok elfogását, s a belső területek megvédését a tengeri rablók rajtaütései ellen.

A 16. században azonban a kalóztevékenység addig soha nem látott méreteket öltött. Ennek okai utólag nyomon követhetők: a jelenség alapvetően azzal állt összefüggésben, hogy ebben az időszakban Kelet-Ázsiában Japántól Indonéziáig mindenhol fellendült a tengeri kereskedelem. A Ming uralkodók erre a fellendülésre a tiltások politikájával rea-

gáltak, amely ugyanakkor nem volt sem folytonos, sem határozott, s amelyet egyszerre motiváltak stratégiai és gazdasági megfontolások. Egy előre megtervezett állami gazdálkodás, amelyben az ellenőrzés nem lehet megfelelően hatékony, szükségszerűen ilyen bonyodalmakhoz vezet birodalomszerte. Szinte lehetetlen volt ugyanis felügyelni a 2-3000 kilométer hosszú partvidéket, ahol az illegális kereskedelem a part menti szigetek bevonásával zajlott, s amelyben nagy számban vállaltak bűnrészességet a társadalom különböző rétegei. Ugyanezek a nehézségek merültek fel a 19. század első felében az európaiak csempésztevékenységével kapcsolatban is. Óriási ellentmondás feszült a hivatalos rendelkezések és a kereskedelem valós állapota között; a kereskedelmet sújtó korlátozások alapján feltételezhetjük, hogy Kína épp akkor szigetelődött el, amikor a legintenzívebb volt a tengeri kereskedelem.

A Japánnal létesített hivatalos kapcsolatokat kizárólag a Zhejiang tartomány északkeleti csücskében fekvő Ningbo kikötőjén keresztül lehetett fenntartani; Fuzhou a Fülöp-szigetekkel folytatott kereskedelem központja volt (ugyanezt a szerepet töltötte be Quanzhou 1368 és 1374 között, majd 1403-tól kezdve a Yongle korszakban); míg a harmadik kikötőt, a „kereskedelmi hajók hivatalának" *(shibosi)* otthont adó Kantont választották ki az Indokínai-félszigettel és Indonéziával fennálló kapcsolatok ápolására. A magánkereskedelem ennek ellenére nyíltan vagy illegálisan – a hatályos rendelkezésektől függően – továbbra is zajlott, végig az egész kínai partvidék mentén. Például a Xiamen mellett fekvő Haicheng kikötője Japánnal, a Ryūkyū-szigetekkel éppúgy kereskedett, mint Malakával és a Maluku-szigetekkel (Celebesz és Új-Guinea között). A 16. században a kelet-ázsiai tengereken felvirágzó kereskedelem legfontosabb útvonala Kína és Japán között húzódott; itt elsősorban arany-, ezüst-, réz- és selyemkereskedelem zajlott. Ez lehet az egyik magyarázata a „japán kalózok" megújuló aktivitásának.

Úgy tűnik azonban, hogy a kalóztevékenység felerősödésében egy másik tényező is szerepet játszott: a Kínában lezajló gazdasági és társadalmi változások, valamint a legkiszolgáltatottabb rétegek helyzetének rosszabbra fordulása. A csempészet és a kalózkodás az óriási szegénység és a várható nagy haszon miatt nagyon is vonzó alternatívát nyújtott. Ahogy már korábban láttuk, ezek a tevékenységek ugyanúgy zajlottak, mint a bányák többé-kevésbé illegális kitermelése. A császári kormányzat határozatlanságának, hol toleráns, hol pedig hajthatatlan politikájának legalább akkora szerepe volt a kalózkodás elterjedésében, mint a bányászok felkeléseinek kirobbanásában.

A 16. század közepén a *wokou*k megerősödő támadásainak közvetlen következményeként megromlott Japán és Kína hivatalos viszonya, s a Ming-kormányzat erőfeszítéseket tett az illegális kereskedelem visszaszorítására. A Yongle-korszaktól (1403–1424) kezdve a japán követjárásokat szigorúan szabályozták; mindössze egy delegációt engedélyeztek tízévente, a hajók és a követek számát is korlátozták, az előbbit két hajóban, az utóbbit kétszáz főben. 1432 után ezeket háromra, illetve háromszázra emelték fel, de a valóságban a követségek gyakran túllépték a korlátozásokat, s gyakoribbak is voltak, mint amennyit a rendeletekben engedélyeztek. A Ming-kormányzat korlátozásai ellenére az 1432 utáni néhány évben tizenhét japán követség érkezett Kínába, s úgy tűnik, hogy a hivatalos kereskedelem volumene is jelentős volt. Az ilyen követjárásokkor Japánból minden alkalommal szablyák ezreit, több százezer kínai ezüst-értékben kért és rezet, a színezőanyagokhoz fát, legyezőket és más cikkeket hoztak be. A Japánba induló szállítmányok selymekből, könyvekből, festményekből és rézpénzekből álltak.

Érdemes a küldöttségek jelentőségét abból a szempontból is hangsúlyoznunk, hogy a Ming-korban Kína milyen befolyást gyakorolt Japánra. A követségekben számos japán buddhista szerzetes is helyet kapott, akiket néha hivatalos feladatokkal bíztak meg. A

gyakran nagy műveltségű szerzetesek nemcsak a buddhizmus, hanem a művészetek, valamint a kínai világi irodalom és filozófia iránt is érdeklődtek. 1403-ig teljesen szabadon mozoghattak a birodalom egész területén, s meghatározatlan ideig Kínában maradhattak, sőt még a Yongle császár idején is engedélyezték számukra, hogy egy teljes évig Kínában éljenek. A küldöttségeknek köszönhetően több mint száz ismert japán szerzetes utazhatott Kínába a 15–16. században, akik útban Ningbóból Pekingbe felkeresték Hangzhout, Suzhout, Nanjingot, a Huai-folyó völgyét és Tianjint, s ismeretségeket kötöttek a kínai írástudókkal. Kínai buddhista szerzeteseket szintén gyakran küldtek Japánba a kínai küldöttségekkel, akik így elősegítették a korabeli kínai kultúra terjesztését a szigetországban. Ilyen tevékenységet folytatott a gazdag, zhejiangi származású kínai kereskedő, Song Suqing (?–1525) is, aki japán árukkal kereskedett, s 1510-ben le is telepedett a szigetországban. 1523-ban részt vett a Ningbóba induló japán követségben. Részben ezeknek a hivatalos kapcsolatoknak és a buddhista szerzeteseknek volt köszönhető, hogy Japánban kínai könyvek, kalligráfiák és festmények maradtak fenn.

A Ming-kori Kína és Japán kapcsolatai azonban 1522-től megromlottak. Ekkor a megújuló kalóztámadásokkal szembesülő központi kormányzat úgy döntött, hogy feladja korábbi toleráns politikáját, amely a 15. században többnyire jellemző volt Kínára. A következő évben Ningbóban vita tört ki két japán küldöttség között, mivel mindkettő hivatalos státust követelt magának. Az a küldöttség, amelyet a kínai hatóságok nem ismertek el, kifosztotta a várost. A zavargások a kemény kéz politikájának erősödéséhez vezettek. 1530-ban visszavonták az engedélyt, amely lehetővé, tette, hogy a japánok követségeket küldjenek Ningbóba. Ettől kezdve a kalózkodás gyorsan terjedt, s a rablókhoz egyre többen csatlakoztak Kínából is. A kalózok fő bázisai a Zhejiang tartomány északkeleti partvidékétől nem messze elnyúló Zhoushan-szigetek, Xiamen, Quanzhou, Chaozhou (Északkelet-Guangdong) környéke és a japán szigetvilág déli szigetei voltak. Shandongtól Nyugat-Guangdongig, egy közel száz kilométer széles sávban az egész kínai partvidéket feldúlták. A Jangcétól délre fekvő gazdag és sűrűn lakott vidékeken egészen Nanjingig és Anhui tartomány déli részéig eljutottak. A part menti védelem olyan rosszul volt megszervezve, hogy a kormányzat kénytelen volt halászhajókat rekvirálni. Az ellentámadás csak az 1553–55-ös mészárlásokat és pusztításokat követően kezdett kibontakozni. Hu Zongxian tábornok hadjárata 1556-ban helyreállította a nyugalmat a zhejiangi partok mentén, majd a következő évben Fujian tartományban. A kínai partvidékről azonban csak 1560 és 1570 között, a Yu Dayou (1503–1579) és a Qi Jiguang (1528–1588) vezette hadműveletek után tűntek el szinte teljesen a kalózok.

A 16. század közepén a kalóztámadások, úgy tűnik, óriási pusztításokat okoztak. A veszedelmek emléke a külföldiek felügyeletére és a magánkereskedelem korlátozására irányuló, régi törekvéseket is felerősítette.

20. fejezet

A MODERN KÍNA KEZDETEI: A MING-DINASZTIA VÁLSÁGA ÉS BUKÁSA

A 20. század tömegmozgalmait megelőzően a kínai világ történelmének három nagy fordulópontja volt: az első a neolit és a bronzkor fordulójára tehető, ekkor jelent meg az írás, ekkor fedezték fel a fémötvözeteket, s ekkoriban kezdték használni a szekérrúddal felszerelt kocsit; a második az i. e. 3. századra esett, ez volt az „állam forradalmának" időszaka: a vasöntés elterjedésének és a paraszti gyalogságból álló hadseregek korszaka; végül a harmadik kb. az 1. és 2. évezred fordulóján következett be, s a technológiai fejlődés szempontjából különösen sikeres időszak volt: ekkor kezdődött a magas színvonalú rizstermelés, megjelent a dzsunka, a tengerészirányító, a nyomtatás, új fegyvereket találtak fel és így tovább. A harmadik szakasz egy olyan birodalom kezdetét is jelentette egyben, amelyben minden akadály elhárult a hatalom centralizációja elől, a császári hatóságok immár az írástudók széles osztályára támaszkodhattak, s ezek után a katonáskodást és a mezőgazdasági tevékenységet különválasztották egymástól. Mivel ennek a „mandarin" birodalomnak sikeresen megszilárdult a társadalmi és politikai rendszere, úgy tűnik, mintha a kínai világban nem került volna sor további jelentősebb változásokra, legfeljebb annyiban, hogy a mongol hódítást követően hangsúlyosabbá váltak az autokratikus törekvések. A 17. század közepén a Ming-dinasztia bukását és a mandzsuk új hatalmának megszilárdítását kísérő zűrzavar ellenére kijelenthetjük, hogy ez szinte teljesen ugyanaz az állam és társadalom volt, amely a 11. század végétől egészen 1911-ig, a Qing Birodalom bukásáig fennállt. A történelem azonban nem csupán az olyan jelentős változások sorozata, amelyek eredményeképpen az archaikus monarchia létrejöhetett, Qin állam egyesíteni tudta a kínai fejedelemségeket, s megalakulhatott a tudós-hivatalnok, „mandarin" birodalom. A 16. század során bekövetkező számos és nyilvánvaló változás alapján ekkor egy új korszak kezdődött el. A társadalomra gyakorolt hatása szempontjából az egyik legfontosabb változás az volt, hogy az ezüst mint fizetőeszköz általánosan elterjedt. A forgalomban lévő ezüst mennyisége a 16. században gyorsan növekedni kezdett; sőt ez a növekedés a mandzsuk dinasztiája idején is folytatódott, egészen körülbelül 1820-ig. Az ezüst és a kisebb üzletekhez használt rézpénzek a 20. század elejéig az egyetlen fizetőeszköz maradtak a fontos üzletkötéseknél. Az ezüst elterjedése a 16. században egybeesett a tengerhajózás felvirágzásával (kereskedelem, kalózkodás) Kelet-Ázsia tengerein, valamint a városok és gazdaságuk újjászületésével. Egyes mesterségek technológiái (szövés, porcelánkészítés és főleg a nyomtatás) tökéletesebbé váltak; ezek az újítások lehetővé tették, hogy Kína visszaszerezze egykori pozícióit, s a 17. század közepének gazdasági válságá után ismét a világ legnagyobb luxuscikkexportőrévé váljon. A gazdasági terjeszkedés és a városok újjászületésének idején tűntek fel az első modern kori európai kalandorok Kelet-Ázsia tengerein – először a portugálok és a spanyolok, majd a 17. század közepétől a hollandok. Ennek nem volt nagy jelentősége Kelet-Ázsia szempontjából, az új jövevények ugyanis nem tettek

mást, mint egyszerűen bekapcsolódtak a Távol-Kelet kereskedelmi vérkeringésébe, s hasznot húztak a gazdasági felvirágzásból, amelyet a világnak ez a része megtapasztalt; előrejelezték azonban, hogy új idők következnek. Kínát általuk érték el az első európai és amerikai hatások: a hatékonyabb tűzfegyverek, az édesburgonya, a földimogyoró, a dohány (a kukorica később jelent meg) és az első európai ezüstpénzek, amelyeket egy Acapulcóból érkező hajó hozott Manilából a Távol-Keletre. Ha mindehhez hozzávesszük azokat az új irányzatokat, amelyek ekkoriban kezdtek körvonalazódni a kínai szellemi életben, s amelyek a 17–18. században gyökereztek meg, valamint azokat az első ismereteket, amelyeket Kína szerzett 1600 körül az európai tudományokról, technológiákról és vallásokról, arra a következtetésre juthatunk, hogy jogosan beszélünk a modern kor kezdeteiről Kínában és Kelet-Ázsiában (Japánban a 16. század vége szintén történelmi fordulópont volt). A 20. századi Kínával foglalkozó történészek körében szokássá vált ezt az időszakot „modernnek" nevezni, szembeállítva a „tradicionális Kínával", amely magában foglalta szinte az összes korábbi korszakot. Ez a terminológia azonban elleplez néhány fontos tényt; sokkal szélesebbnek állítja be a múlt és a jelen Kínáját elválasztó szakadékot, mint amilyen az valójában, s úgy tűnik, hogy összehasonlítva a Nyugat történelmi fejlődésével, nem tulajdonít jelentőséget annak a fejlődésnek, amely a kínai világban ettől az időszaktól napjainkig végbement.

A városok újjászületése

Az ezüstön alapuló pénzgazdaság általánossá válása szétfeszítette a Ming-dinasztia alapítója által létrehozott intézményi kereteket, mivel elősegítette a társadalom általános mobilizációját. Ez a mobilitás állt azoknak a 16. század elejétől körvonalazódó, mind radikálisabb változásoknak a hátterében, amelyek később, számos különböző tényező hatására, egyre inkább felgyorsultak.

A nagykereskedelem és a kézműipar felvirágzása ❖ 1520-tól kezdődően a tőke, amely számára a legnagyobb vonzerőt egészen addig a föld jelentette, a kereskedelmi és kézműipari vállalkozásokba kezdett átáramlani. Ennek megfelelően a földárak folyamatosan csökkentek, majd a 16. század utolsó néhány évében váratlanul összeomlott az egész piac. A jelenség különösen a déli tengerparti tartományokban, valamint a Hangzhou és Északkelet-Jiangxi közötti területeken volt szembetűnő – tulajdonképpen mindenütt, ahol az ezüstrudakon és az importált ezüstérmeken alapuló pénzgazdaság fellendülőben volt. Ezekben a régiókban az agrárgazdaság visszaszorult a fejlődésnek induló kereskedelmi és kézműipari tevékenységekkel szemben. Ezek a vidékek voltak a japán kalóztámadások célpontjai, s itt virágzott fel a Japánnal, a Fülöp-szigetekkel, Sziammal, Indonéziával és más országokkal folytatott csempészkereskedelem. A kutatások jelen állása szerint úgy tűnik, hogy ez a kereskedelem, a hivatalos tiltások és az egész partvidékre jellemző bizonytalan állapotok ellenére, a 16. században töretlenül fejlődött. A fenyegető ellenőrzések és kalóztámadások csak növelték a csempészáru értékét. Néhány kereskedőhajó olyan fegyverarzenállal rendelkezett, hogy képes volt ellenállni a császári hadihajók támadásainak. A szárazföldön, a hagyományos mezőgazdaságban mutatkozó nehézségek miatt megszaporodtak a kisipari tevékenységek, például a házalás, a lakk- és bambusztárgy-készítés, valamint a tustégla és az ecsetgyártás. Terjedni kezdett az ipari növények termesztése – gyapot, olajos magvak, indigó, cukornád, dohány – s általában a mezőgazdasági termelés elüzletiesedése. A legszegényebb parasztok, akik néhány vidéken bányásznak álltak, vagy csatlakoztak a kalóz- és csempészbandákhoz, szintén a városokba költöztek, ahol a kis- és kézműves-

iparban igyekeztek megélhetéshez jutni. Ezek az emberek a gazdag családok szolgálóiként vagy a folyamatosan növekvő létszámú bürokrácia alkalmazottjaiként dolgoztak. A kis műhelyek nagy vállalkozásokká fejlődtek, s közülük néhány akár több száz munkást is foglalkoztatott. Parasztasszonyok dolgoztak a Shanghaitól délnyugatra fekvő Songjiang pamutfeldolgozó üzemeiben. A korabeli leírások alapján az üzemek alkalmazottjai ekkora már olyan arctalan munkástömeget alkottak, amelyet mi az ipari kor egyik sajátosságának tartunk. A különböző mesterségekben már létezett egyfajta munkaerőpiac: a tehetséges mesterembereket magas fizetésért alkalmazták, míg a többség, a képzetlen munkások tömegei az üzemek körül kószáltak arra várva, hogy alkalmazzák őket. A 16. század második felében a kínai kézműipar egyes ágazatai már ténylegesen nagyipari jelleget mutattak. Ilyen volt a selyem- és a gyapjúszövés, a porcelánkészítés, valamint a vas- és az acélgyártás. A legfontosabb magán és állami vállalkozások a következők voltak: a porcelángyártás központja, a Puoyang-tótól keletre fekvő Jingdezhen; Songjiang, a nagy pamutfeldolgozó-központ, ahol (Songjiang környékén és Hangzhoutól északra óriási gyapotültetvények voltak) helyben nem állt rendelkezésre elegendő alapanyag, így azok egy része Henan és Hebei tartományokból származott; a kiváló minőségű selymeiről híres Suzhou; a kelmefestésre szakosodott Wuhu városa a Jangce partján, Nanjingtól délnyugatra; végül, a Hebei tartomány déli részén található Cixian, a vasgyártás központja. A 16. század végén Jiangxi tartomány 30 papírüzemében közel 50 000 ember dolgozott.

Japánban a kínai selymet a beszerzési ár öt-hatszorosáért árusították; ez magyarázatul szolgál a szigetországgal folytatott virágzó kereskedelem volumenére. A kerámiákat hajószámra szállították Nagasakiba. A Zhejiang és Fujian tartományokban vásárolt teát a 17. század elején kezdték a hollandok Észak-Európába exportálni. Ha hitelt adunk Gu Yanwu (1613–1682) állításainak, akkor a 16. század végén az állami költségvetés felét a tengeren lebonyolított kereskedelemre kivetett, 20–30 százalékos adók fedezték.

A technológiai fejlődés ❖ A Ming-kor végén megjelent számos műszaki tanulmány arról tanúskodik, hogy egyes iparágakban jelentős technológiai előrehaladás ment végbe: selyemszövő gépek három-négy vetélővel, újítások a gyapotszövő gépeken (a gyapotöltözetek a 14. század óta számítottak általános viseletnek), a három-, négy-, majd a Wanli- (1573–1619) korszaktól kezdve ötszínű fa nyomódúcos nyomtatás kifejlesztése, a réz és ólom ötvözetéből öntött, cserélhető nyomódúcok feltalálása Songjiangban, a porcukor és a fehér cukor előállítására alkalmas gyártási eljárások. Mindannyiunk számára ismertek a Ming-kori kerámiakészítés csodálatra méltó eredményei, különösen a Xuande- és a Chenghua-korszakban (1426–1487), mielőtt még a tömegtermelés követelményei nem vezettek, a részben tengeri úton külföldre exportált kerámiák esetében, a minőség és az esztétikum romlásához.

A technológia fejlődése azonban nem korlátozódott csupán a kézművesiparra; kiterjedt a mezőgazdaságra is, ahol így újabb tevékenységek jelentek meg. A mezőgazdaságban alkalmazott eljárásokról szóló Ming-kor végi értekezések leírják a szántáshoz, az öntözéshez, a vetéshez és a mezőgazdasági termékek feldolgozásához használt új gépeket. A Ming-kor végén a föld termőképességének feljavítására alkalmazott új eljárások, az új fajták kiválasztása s mindenekelőtt az új termények megjelenése a mezőgazdaság általános fellendülését eredményezték. Először a 16. században, a déli partvidék kikötőiben kereskedő spanyolok és portugálok ismertették meg Kínával az Újvilágból származó növényeket, például a földimogyorót, amelynek termesztése már 1530–40-ben elkezdődött a Shanghai környéki homokos talajon. A 19. században ez a növény Shandong tartomány lakosságának egyik alapvető élelmiszere volt. Az édesburgonyát, amelyről az első említés

1563-ból, Yunnan tartományból származik, s amely vélhetően egyszerre érkezett Kínába a tengeren és Délnyugat-Ázsián keresztül, nagy lelkesedéssel honosították meg a 16–17. század fordulóján. Az édesburgonya nagy előrelépést jelentett a Kínában honos tárógyökérhez képest. A földimogyoróhoz hasonlóan a gyenge minőségű, szárazabb talajon is megtermő burgonya a 18. században ugyanolyan fontos élelem volt Fujian és Guangdong tartományokban, mint maga a rizs. Egy már korábban megismert növényt, a cirkot, amely vélhetően Burmán keresztül jutott el Kínába, a 15–16. században már szintén nagy területeken termesztették. A kukorica, a dohány mellett az egyetlen újvilági növény, amely nem terjedt olyan gyorsasággal, mint a földimogyoró és az édesburgonya, csak a 17. század elejétől vált népszerűbbé, de később rendkívül sikeres lett Kínában.

Ezek az új, kiegészítő terményekként szolgáló, gyengébb talajon, kevésbé művelt területeken is termelhető új növények, amelyek segítettek átvészelni a téli időszakokat, és változatosabbá tették az étrendet, mégsem eredményeztek egy olyan mezőgazdasági forradalmat, amelyre a 18. században került sor, de joggal feltételezhetjük, hogy meghonosításuk már a Ming-kor végén éreztetni kezdte a hatását.

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy a 16. században kezdetét vette az egyes régiók gazdaságának egyfajta specializálódása. A neolit kortól kezdve egészen a 7–8. századig a mezőgazdasági termelő tevékenység központja a búza- és a kölestermesztő övezet volt, amely félkörívben húzódott a Wei-folyó völgyétől a Sárga-folyó torkolatvidékének környékéig, keleti irányban magában foglalva az egész Kínai-alföldet. A 9–10. századtól kezdve ez a központ a Jangce alsó folyásának, a Huai-folyó völgyének és Észak-Zhejiangnak a rizstermelő vidékeire tevődött át. Mivel egyre nagyobb népességet tudtak táplálni, ugyanakkor az itt termelt felesleg egy részével Észak-Kína élelmezéséhez is hozzá tudtak járulni, ezek a területek kulcsszerepet játszottak a Song-dinasztia és a mongol hódítás idején, egészen a Ming-kor első feléig. A 15–16. század során azonban a mezőgazdasági termelés és a rizsexport központjának szerepét a Jangce középső folyása mentén elterülő két tartomány, Hunan és Hubei vette át, míg a Jangce alsó folyásától délre eső vidékek egyre inkább a kereskedelem és a kézműipar felé fordultak.

A Ming-kori népszámlálások eredményeivel ellentétben, amelyek a Hongwu császár uralkodását (1368–1398) követően a kínai történelem legpontatlanabb cenzusai voltak, minden bizonyíték arra utal, hogy a kínai népesség a 14. század végétől a 17. század közepéig folyamatosan növekedett. Néhány történész adatai a dinasztia elején 70 milliós, a dinasztia végén pedig 130 milliós népességet említenek, ami távolról sem elképzelhetetlen. A népességszám növekedése, úgy tűnik, összhangban volt a 16. század gazdasági fellendülésével és mezőgazdasági fejlődésével.

A városok új kereskedői társadalma ❖ 1560-tól kezdve, a mongolok offenzíváit és a japán kalózok támadásait követő időszak a Ming-dinasztia történetének egyik legvirágzóbb korszaka volt. Ez különösen a Wanli császár uralkodásának (1573–1619) első felére (1573–1582) igaz, de a dinasztia utolsó évei rendkívül eleven társadalmának ellentmondásai szintén óriási jelentőséget kölcsönöznek e kései korszaknak, egészen a mandzsuk támadásáig bezárólag. A rendkívül gyors fejlődés, amely a kínai világ történelmének ebben a szakaszában vette kezdetét, leginkább a társadalmi változásokban tükröződött vissza: kialakult egy munkásréteg és egy városi középosztály, ezenkívül a városból érkező hatások átalakították vidék arculatát, s megerősödött a befolyásos kereskedők és üzletemberek osztálya. A Shanxi tartománybeli pénzváltók és bankárok, akiknek Pekingben is voltak fiókjaik, a Hunan tartománybeli Dongting-tó gazdag kereskedői, a Fujian tartomány déli részén fekvő Zhangzhouban és Quanzhouban élő hajótulajdonosok, akik a tengeri kereskedelemből

gazdagodtak meg, s mindenekelőtt a befolyásos xin'ani (a mai Shexian Dél-Anhuiban) kereskedők, egy olyan új osztályt alkottak, amely a korai európai kapitalizmus üzletembereit juttatja eszünkbe – bár a társadalmi és politikai feltételek és a gondolkodásmód különbözőek voltak. A leggazdagabbak annak köszönhették vagyonukat, hogy szerepet kaptak az állami gazdasági szektorban, s ők voltak a hadsereg beszállítói. Nagy tételben fogyó árucikkekkel kereskedtek – rizzsel, sóval, gabonafélékkel, szövetekkel. A mandzsu korban a Shanxi tartományban élő bankárok Külső-Mongóliára és Közép-Ázsiára is kiterjesztették tevékenységüket, megosztva a pénzügyi és kereskedelmi ügyleteket a xin'ani kereskedőkkel, akik az egész Jangce-völgyet uralták.

A fejlődés a különböző irodalmi műfajok, a gondolat és a tudás felvirágzásában, illetve azok megújulásában is megmutatkozott. A 16. század végétől ezt a fellendülést a politikai válságok sora kísérte, majd végül a folyamat a mandzsu invázió és az ország megszállása idején megtorpant.

Az utolsó ötven év válsága

A 16. század közepén a keleti mongolok inváziója és a japán kalózok támadását követően, miután egyre csökkent a kívülről érkező támadások veszélye, viszonylagos javulás következett be az ország helyzetében. A Longqing uralkodói nevet használó császár (1567–1573) felvilágosult autokrata volt, aki törődött a társadalmi igazságossággal és a reformokkal. Az uralkodása alatt elkezdett politika Wanli császár uralkodásának (1573–1619) elején is folytatódott: az udvar kiadásainak csökkentése, a kisparasztok védelme a gazdag földbirtokosok kizsákmányolásával szemben, a Sárga- és Huai-folyó szabályozási munkálatai. A folyók és a Nagy-csatorna gátjainak főfelügyelője több mint 29 évig egy becsületes és nagyon hatékonyan dolgozó hivatalnok, Pan Jixun (1521–1595) volt. A gazdaság helyreállítását célzó korabeli intézkedések legtöbbjének a hátterében egy főhivatalnok, Zhang Juzheng (1525–1582) állt: Wanli császár nagykorúvá válásáig tulajdonképpen ő irányította a birodalmat, miután azonban 1582-ben meghalt, az eunuchoknak sikerült visszaszerezniük korábban elveszett hatalmukat. Az ország ekkor ismét hatékony ellenőrzés nélkül maradt, s az állami bevételek vészes gyorsasággal apadni kezdtek.

Pénzügyi válság ❖ A császári palotában számolatlanul szórták a pénzt. Elég egyetlen példa, hogy illusztráljuk az udvar hivalkodását: Wanli császár síremlékének építési munkálatai 1584 és 1590 között – a sírra egyébként véletlenül bukkantak rá, s 1956–59-ben tárták fel – 8 millió *liang*ba kerültek. A téglákat az északnyugat-shandongi Linqingből szállították a helyszínre a Nagy-csatornán. A kövek szintén Shandong tartomány egyik hegyéből származnak. Az ácsolat elkészítéshez Sichuanból és a délnyugati tartományokból hoztak cédrusokat. Az udvar tékozló költekezéséből fakadó problémákat csak tetézte, hogy a birodalmat ismét külső támadások fenyegették. 1592-ben egy mongol törzsfőnök, Bobaj elszakította a Sárga-folyó felső folyásánál elterülő ningxiai területeket Kínától. Még ugyanebben az évben a Guizhou tartománybeli Zunyi környékén fellázadtak az őslakosok, s Koreában, Toyotomi Hideyoshi shōgun (1536–1598) vezetésével japán csapatok szálltak partra. A hódítók ellen 1595 és 1598 között hosszú hadjáratba kezdett a Ming-dinasztia, amely a kínaiak győzelmével végződött ugyan, de teljesen kimerítette az államkincstárat. Amikor húsz évvel később a dzsürcsi herceg, Nuerhachi, aki segítséget nyújtott a kínaiaknak a japánok elleni harcban, a Ming-dinasztia ellen fordult, Kína már nem volt abban a helyzetben, hogy hatékony ellenállást tanúsítson az északkeleti tartományokban.

Az 1593–98-as koreai háború 26 millió *liang*jába került a kincstárnak. A 17. század ele-

jén, a háború végével azonban a hadi kiadások mégsem csökkentek, mivel a kései Ming-kor hadserege egy túlságosan felduzzasztott, rosszul működő zsoldossereg volt. Létszáma a 14. század vége óta megduplázódott, ám növekedése együtt járt a csapatok harcértékének csökkenésével. Matteo Ricci Kínáról szóló, 17. század eleji feljegyzéseiben kemény szavakkal bírálja a korabeli katonákat. „A fegyverforgatók – írja – kivétel nélkül megvetésre méltó életet élnek, mivel e mesterséget nem hazájuk iránti szeretetből, avagy királyuk iránti hűségből, netán a becsület és dicsőség kedvéért űzik: ők pusztán munkaadójuk szolgálatában állnak." Ricci szerint a császári seregek lovai nem egyebek rossz gebéknél, amelyek már a sztyeppei lovak puszta nyerítésétől is megfutamodnak. A csapatok a társadalom szemétdombja voltak, naplopókból, gazemberekből, börtöntöltelékekből és csavargókból álltak.

A pénzügyi deficit másik oka a császári család rokonainak fizetett járadékok voltak. Annak érdekében, hogy minimálisra csökkentsék az erőszakos trónfoglalás veszélyét, Hongwu császár huszonnégy fiát minden hatalmuktól megfosztották, de viszonzásképpen hatalmas földterületeket és az északi tartományokban fekvő legelőket juttattak nekik. Ezenkívül magánhadseregeik is voltak, amelyek létszáma 3000 és 19 000 fő között változott, s magas fizetést kaptak az államtól. A császári elit minden generációval tovább bővült, úgyhogy a Ming-kor végére már komoly terheket rótt az államkincstárra. Egyedül Qingcheng hercegének 94 egyenes ági leszármazottja volt. Wanli uralkodása idején (1573–1619) 45 császári herceg élt, akik a legmagasabb járadékot kapták, évi 10 000 *shi* (ami pénzben kifejezve 600 tonna gabona árának felelt meg), s mellettük még 23 000 alacsonyabb rangú előkelőségről kellett gondoskodni. A Shanxi és Henan tartományokból befolyó adóbevételek (7 400 000 *shi*) több mint felét (4 040 000) ezekre a járadékokra fordították. 1576 és 1628 között mindez oda vezetett, hogy megtiltották az olyan házasságokat, amelyek révén a hercegeket megillették volna a magas rangokkal járó juttatások.

A pénzügyi nehézségek miatt, amelyekkel a Ming-kormányzatnak szembesülnie kellett a 16. század végétől, meghozott intézkedések többségükben tovább fokozták a társadalmi elégedetlenséget. A földek parlagon hagyásából – úgy tűnik, ez a jelenség kezdett nagyobb méreteket ölteni – származó deficit pótlására megemelték a kereskedelmi adókat, a Jangce és a Nagy-csatorna mentén vámhivatalokat létesítettek, s még súlyosabb adóterheket róttak a parasztságra. 1596-tól eunuchokat neveztek ki a bányák élére, s őket bízták meg a kereskedelmi adók begyűjtésével is. Felháborító túlkapásaik miatt országszerte lázadásokra került sor. A Shandong tartománybeli Linqing városában a 73 szövetkereskedésből 45, a 33 szaténkereskedésből 21 volt kénytelen bezárni a 17. század elején. Megszaporodtak a városokban dolgozó munkások lázadásai; 1596 és 1626 között szinte minden évben zavargások törtek ki – a kiváltó ok néha az volt, hogy becsületes hivatalnokokat tartóztattak le – azokban a városokban, amelyek korábban a legvirágzóbb települések voltak: Suzhouban, Songjiangban, Hangzhouban, Pekingben és az összes jelentős kézműipari központban. 1603-ban a fővárostól 30 kilométerre keletre található Mentougou magánkézben lévő bányáinak bányászai tiltakozó menetet indítottak Pekingbe. A gazdasági intézkedések, az állami alkalmazottak elbocsátása és az adók emelése miatt egyre növekvő társadalmi elégedetlenség végül 1621 és 1644 között hatalmas felkelésekbe torkollott. Ezeket 1621 és 1629 között a nem kínai eredetű népesség lázadásai előzték meg, amelyek az erőszakos toborzások miatt robbantak ki Yunnan, Sichuan és Guizhou tartományok határvidékén.

Politikai válság ❖ Az 1615 és 1627 közötti éveket egyrészről a becsületes közhivatalnokok és a császárhű értelmiség, másrészről a hatalmat arcátlanul bitorló eunuchok súlyos konfliktusa jellemezte. Az eunuchok hatalma a császárral való ismeretségükön, a palotán belüli

és kívüli kapcsolataikon, valamint a passzív közigazgatáson alapult, amelyet megbénított a korrupció és a félelem. A párt, amely egyesítette ezeket a nagyon különböző származású embereket, az egyik magánakadémián *(shuyuan)* jött létre – a magánakadémiák a Ming-kor végén gyakran a kötetlen irodalmi és politikai viták helyszínei voltak. A Jiangsu tartománybeli Wuxiban található Donglin (Keleti Liget) Akadémiát egy fujiani származású tudós-hivatalnok, Yang Shi (1053–1135) alapította még a 12. században. Az 1604-ben újjászülető akadémia az ellenzékiség egyik fő központjává vált. Tagjai, többségükben független írástudók vagy elbocsátott hivatalnokok, a *Mengzi* abszolutizmusellenes eszméit vallották, s szembefordultak az udvarral és a központi kormányzattal, valamint a neokonfuciánus ortodoxia politikai és morális nézeteivel. Ez a fajta megközelítés egészen a mandzsu korig időről időre feltűnt a kínai történelemben: hiba lenne tehát azt hinni, hogy a konfucianizmus mindig is kizárólag a kormányzatot szolgáló hivatalos ideológia volt, hiszen éppen olyan gyakran vált fegyverré az ellenzék kezében is. A Donglin Akadémia tagjai elsősorban egyes kormányzati módszerek legitim voltát vitatták, s kifogásolták rendszeres alkalmazásukat.

A Wanli-korszak végén három, a császári udvart közvetlenül érintő ügy korbácsolta fel az indulatokat, s idézett elő válságot: 1615-ben sikertelen merényletet követtek el a koronaherceg ellen; 1620-ban gyanús körülmények között elhunyt Taichang császár, akit a feltételezések szerint az eunuchok mérgeztek meg; végül, még ugyanabban az évben, az eunuchok meghiúsították egy egykori kegyenc eltávolítását az udvarból. Néhányan már akkor sejtették, hogy ezek mögött az ügyek mögött a hatalmas befolyással rendelkező eunuch, Wei Zhongxian áll. A történeti munkák arról számolnak be, hogy Wei Zhongxian (1568–1627) közönséges csaló volt, aki, hogy ki tudja fizetni adósságait, saját magát kasztráltatta, mivel biztos volt abban, hogy így munkát talál a palotában. Írástudatlansága ellenére, Ke úrhölgy hathatós támogatásának köszönhetően, aki a későbbi császár, Tianqi (1621–1627) dajkája volt, a Szertartásügyi Minisztériumban kapott hivatalt. 1621-ben, az új császár trónra kerülésekor a császári sírokkal kapcsolatos teendők intézésével bízták meg. A Donglin Akadémia tagjai, akiknek a Wanli-korszakban egy időre sikerült tekintélyt kivívniuk maguknak, a Tianqi-korszak elején ismét visszatértek a hatalomba, befolyásuk azonban nem tartott sokáig. Wei Zhongxian megbízható emberekből olyan hálózatot építetett ki, amely az eunuchok titkosrendőrségének segítségével rövidesen az egész adminisztrációt az ellenőrzése alá vonta. 1625-től Tianqi császár haláláig, a Donglin Akadémia tagjainak és támogatóinak kegyetlen elnyomást kellett elszenvedniük. Sokakat közülük a börtönben végeztek ki. Kiadtak egy listát, amelyen több mint 700 „összeesküvő" – magas és közepes rangú hivatalnokok – neve szerepelt, ennek alapján országos tisztogatások kezdődtek. Az ellenzék központjaiként működő akadémiákat bezárták. Eközben Wei Zhongxian azzal az ötlettel állt elő, hogy saját maga és klientúrája tiszteletére országszerte templomokat emeltet. Ezeket az „élők templomának" *(shengci)* nevezték el. Minden ilyen építmény, amelyek közül az elsőt a hangzhoui Nyugati-tó (Xihu) partján építették fel Zhejiang tartomány kormányzója, Pan Ruzhen tiszteletére, hatalmas összegeket emésztett fel. Hogy növelje hatalmát, Wei Zhongxian megsokszorozta a tiszteletbeli kinevezések és a fiktív hivatali posztok számát. Az országban közben pestisként terjedt a korrupció. Az utolsó Ming császár (1628–1644) trónra kerülésekor ez az elvetemült eunuch merénylet áldozata lett. A Donglin Akadémiát rehabilitálták: Suzhouban alakult újra, *Fushe* (Újjászületés Társasága) néven, de „Kis Donglinként" is emlegették. Ez a politikus-írástudó csoportosulás körülbelül kétezer tagot számlált, akiknek a negyede közhivatalnok volt, de miután sikerült némi befolyásra szert tenniük, a mozgalom tagjait kirekesztették a hatalomból.

Az 1615 és 1627 közötti válságnak rendkívül súlyos politikai, morális és intellektuális kihatásai voltak az akkori generációra: a kínaiak elvetették az addig meghatározó Wang Yangming-i (1472–1528) filozófiai irányzatot, amelytől túlságosan is távol álltak a konkrét, politikai problémák. A válság arra bátorította az embereket, hogy megkérdőjelezzék az írástudói hagyományokkal ellentétes, abszolutista rezsim létjogosultságát. Ezzel morális zűrzavarba taszították az országot, amely előjátéka volt egy még súlyosabb, a mandzsu invázió idején kibontakozó válságnak.

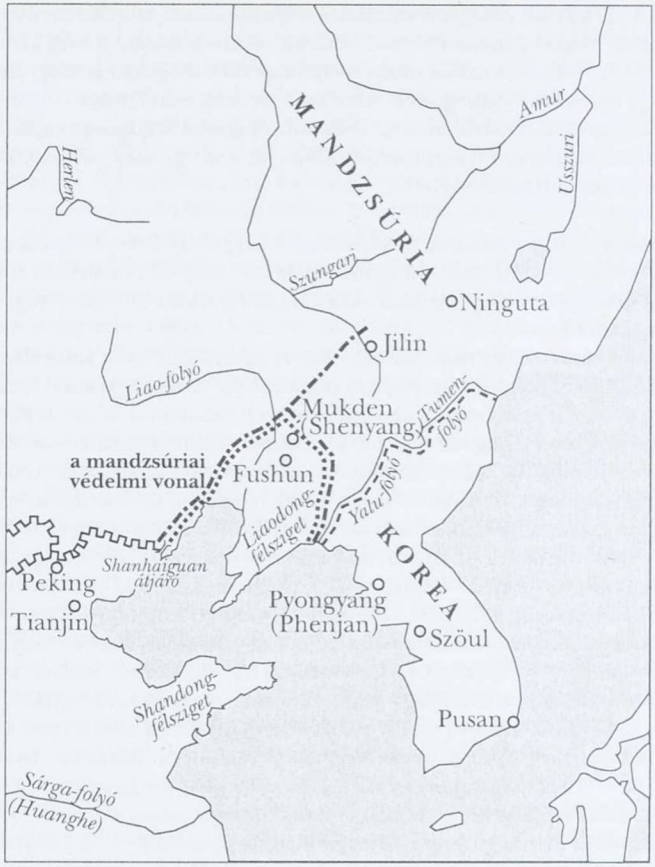
A népfelkelések ❖ A politikai válságon és a pénzügyi hiányon túl a dinasztiának 1627-től más bajokkal is szembe kellett néznie: Mongóliában és Liaoning tartományban a dzsürcsik támadásával, az országban pedig a népfelkelésekkel, amelyek szétterjedése végül a Ming-dinasztia bukását okozta.

1627–28-ban a tartós aszály miatt sorozatosan rossz volt a termés, ami súlyos éhínséget idézett elő Észak-Shaanxiban. A kezdetben mandzsúriai szökevényekkel, később pedig a helyőrségek 1629-ben, gazdasági okok miatt leszerelt katonáival kibővült paraszti csapatok feldúlták a vidéket, és megostromolták a városokat. Miután Shaanxi tartományban leverték őket, a felkelők 1632-ben átmentek a szomszédos Shanxi tartományba, majd Hebei területén fosztogattak tovább. A zavargások rövidesen más tartományokra is átterjedtek – Henan, Anhui és Dél-Shaanxi –, ahogy a felkelők, a körülményektől függően előretörtek vagy visszavonultak. Az átmeneti sikerek ellenére a császári seregek képtelenek voltak a járványszerűen terjedő lázadás megfékezésére, amely az évek múlásával egyre erősödött, mind szervezettebbé vált, s megnőtt a mozgalomhoz csatlakozók létszáma is. A kezdeti időszakot jellemző anarchiát és rivalizálást, valamint a kisebb csapatok élén álló vezetők sokaságát 1636-ra egységes vezetés váltotta fel. Mindez két ember nevéhez fűződik, akik egészen a mandzsu inváziójig a felkelők vezetői maradtak. Az egyikük, Li Zicheng (1606–1645) Észak-Kínában irányította a felkelést; ő, mielőtt a császári postaszolgálat alkalmazottja lett, juhász volt. A másik vezető, a Yan'anból származó katona, Zhang Xianzhong (1606–1647), a Jangcétól északra fekvő területeket tartotta ellenőrzése alatt.

1641 után a felkelés célja megváltozott; a tevékenységet addig szigorúan Henan tartományra korlátozó Li Zicheng immár a Ming-dinasztia megdöntését fontolgatta. Dinasztikus ambíciói először a közigazgatás megszervezésére tett kísérletekben mutatkoztak meg. A gazdag írástudó családból származó Li Yan és az egykor hivatalnoki vizsgára jelentkező Niu Jinxing lett a két politikai tanácsadója. 1643-ban a lázadás központja az északi területekről a Wei-folyó völgyébe, Shaanxi tartományba tevődött át. A fővárosban, a Xi'anra átnevezett Chang'anban, 1644 februárjában Li Zicheng megalapította a Dashun-dinasztiát, tavasszal elfoglalta Datongot Észak-Shanxiban. Az ellenállás mindenütt megtört, így Li Zicheng csapatai április 24-én bevonultak Pekingbe. Chongzhen császár, aki teljesen magára maradt, 25-én reggel, a palotától északra fekvő Szén-dombon (Meishan) felakasztotta magát.

Egy hónappal később a mandzsu seregek, amelyekhez a Peking védelmével megbízott Wu Sangui tábornok parancsnoksága alatt álló császári hadak is csatlakoztak, Shanhaiguannál vereséget mértek Li Zicheng felkelőire. A Shanxi, Shaanxi tartományok és a Han-folyó völgyének érintésével visszavonuló Li Zichenget, akinek csapatai szinte teljesen megsemmisültek, végül parasztok ölték meg valahol Hebei és Jiangxi tartomány határvidékén.

Zhang Xianzhong, miután egy ideig igen aktívnak mutatkozott Hebei és Hunan tartományokban, visszahúzódott Sichuan tartományba. Chengdut tette meg fővárosának, s 1644. szeptember 9-én megalapította a „Nagy Nyugati Királyságot". Az állam kormányzá-

23. térkép ❖ Az északkeleti védelmi vonalak a Ming-kor végén

sához vajmi keveset értő, a terror eszközeivel uralkodó Zhang Xianzhongot 1647. január 2-án érte utol a vég – ha hitelt adhatunk a legmegbízhatóbb forrásnak – Chengdutól keletre, miután a mandzsu csapatok bekerítették.

A mandzsu fenyegetés ❖ A Ming Birodalomban, közvetlenül az invázió előtt uralkodó állapotok magyarázatot adnak arra, miért nem okozott nagy nehézséget a mandzsuknak, hogy betörjenek Kínába, és magukhoz ragadják a hatalmat. Minden körülmény nekik kedvezett: az általános anarchia, az államháztartás összeomlása, a központi kormányzatban eluralkodó pánik, amely odáig fokozódott, hogy a császár öngyilkosságba menekült, a főváros védelmével megbízott, Hebei tartományban állomásozó seregek gyengesége, a kínaiak megosztottsága, végül pedig az együttműködésre való hajlandóság, amelyet a lakosság egy része tanúsított a mandzsu hódítókkal szemben. A magasabb társadalmi osztályok sok tagja, akik a külső ellenséggel kötött – reményeik szerint időleges – szövetséget támogatták, a lázadó parasztcsapatok ellenében ugyanis még a mandzsukkal is hajlandó volt összejátszani. Wu Sangui tette nem volt egyedi, mint ahogy azt egy másik Ming-tábornok,

Hong Chengchou (1593–1665) esete is mutatja, aki nagyon aktív szerepet vállalt a Li Zicheng elleni harcokban 1634 és 1638 között. 1639-ben a főváros védelmére parancsolták, ahol a dzsürcsi csapatok 1642-ben foglyul ejtették. Hong Chengchou ezután a mandzsuk zászlaja alatt szolgált tovább.

Stratégiai szempontból kulcsfontosságú volt, hogy a mandzsuk 1621-ben elfoglalták Shenyangot (Mukden) és Liaoyangot, majd 1642-ben Mandzsúria egészen Shanhaiguanig teljes egészében ellenőrzésük alá került. A Ming Birodalom északkeleti védelmi rendszerét három tartomány alkotta, Hebei, Liaoning, és Shandong (a Liaodong-félszigetet tengeren egy nap alatt el lehetett érni a Shandong-félsziget északi partvidékéről). A szövetséges Korea is hozzájárult a térség védelméhez. Ez a védelmi rendszer azonban nagyon is sebezhető volt, mivel nem védte semmilyen természeti akadály, amely falat emelt volna Kína és a mandzsúriai síkságok közé, Hebei és Liaoning tartományokat pedig egyedül a Shanhaiguan átjárón keresztül vezető útvonal kötötte össze. A természeti akadályok hiányát pótlandó, a Ming-dinasztia két védelmi vonalat épített ki: az egyik nyugatról, a Yalu-folyó torkolatától a Pekingtől 300 kilométerre északra fekvő Kaipingig, a másik Shanhaiguantól Jilinig húzódott. A „fűzfás határfalak" *(liutiao bianqiang)* mentén árkok és fűzfákkal beültetett partfalak futottak, amelyeket arra szántak, hogy megállítsák a dzsürcsi lovasságot. Miután a védelmi vonalak és a Liao-folyó medencéje az ellenség kezére kerültek, a hódítók már csak egy karnyújtásnyira álltak Pekingtől.

21. fejezet

A MING-KOR SZELLEMI ÉLETE

Bevezetés

Fél évszázaddal ezelőtt, a kutatások kezdetén, az a nézet tartotta magát, hogy a Ming-kort a terméketlenség és a szolgai utánzás jellemezte. Igaz, hogy a 14. század nagy részét végigkísérő zűrzavar a szellemi élet súlyos válságához vezetett, amelyet tovább mélyített, hogy olyan dinasztia került hatalomra, amelynek alapítója s az uralkodó osztály többsége a nép soraiból származott. A filozófia és a tudományok – algebra, csillagászat, földrajztudomány, régészet és így tovább – terén egyértelmű volt a visszaesés a 11–13. században elért rendkívül magas szinthez képest. Hasonló okok miatt a 15. század sem tartozott a kínai történelem leginkább újító szellemű és legdicsőbb korszakai közé. A tudós hagyományok a legsérülékenyebb tradíciók. A 16. századtól viszont feléledt a filozófiai gondolkodás, amely a városok újjászületését követve egyre szélesebb körben terjedt el. Noha az európai történelemhez kapcsolódó anarchizmus és individualizmus fogalma kétségtelenül alkalmatlan a Ming-kor új szellemi vívmányainak jellemzésére, mégis – *mutatis mutandis* – segítenek abban, hogy némi képet alkothassunk erről a korszakról, amelyet az új és a hagyományos áramlatok keveredése és összeütközése jellemzett. A 16. század végére, a 17. század elejére a színház, az elbeszélés és a regény figyelemre méltó fejlődése, valamint a tudós és a népi jelleget ötvöző kultúra felvirágzása volt a jellemező. Ez volt a városi középosztályhoz tartozók kultúrája – akik egyszerre lelkesedtek az olvasásért és a szórakozásért –, s hatása az írástudók osztályaira is kiterjedt. A könyvipar a virágkorát élte, soha nem produkált még ilyen kiváló minőségű kiadványokat. A tipikusan a mandzsu korra jellemző sajátosságok közül sok már ekkor megjelent: a tudományos és technológiai érdeklődés újjáéledése (amelyre a 17. század legelején ösztönző hatással volt az első jezsuita misszionáriusok tevékenysége), a ritka könyvek iránti rajongás és a könyvgyűjtés szenvedélye, a hangtörténeti és a szövegkritikai vizsgálódások. Mindezek mellett a kései Ming-kor Kínája újra felfedezte a politikai, társadalmi és gazdasági tények jelentőségét, amelyet a csendes filozofálgatás és a befelé fordulás hívei túl régóta elhanyagoltak. Jól nyomon követhető a szellemi hagyományoknak a dinasztiaváltás időszakán átívelő folytonossága.

A Ming-kor tehát távolról sem a stagnálás korszaka, sőt a korszak végén megjelenő irányzatok már előrejelezték a modern kor kezdetét. A korszak tudomány-, művészet- és művelődéstörténete megerősíti mindazt, amit a társadalom- és gazdaságtörténet alapján már sejteni véltük: a Ming-kor végén Kína belépett az újkorba.

A filozófia, a tudományok és az irodalom

A gondolatrendszerek fejlődése ❖ A gazdaság újjáépítésének, valamint a diplomáciai és politikai terjeszkedésnek a korszaka, amely a Ming-dinasztia első évtizedeit jellemezte, egyúttal a 11–12. századtól örökül kapott neokonfuciánus ortodoxia megerősödésének a korszaka is volt. Ez az iskola 1313-tól a Yuan-dinasztia udvarában nagy megbecsülésnek örvendett. Ebből a szempontból fontos esemény, hogy 1415-ben kiadtak egy antológiát a Song-kori filozófusokról, *Xinglidaquan (Az emberi természetről és a rend elvéről gondolkodók summázata)* címmel, valamint két, hivatalos kommentárokat tartalmazó művet az Öt Klasszikusokról *(Wujing daquan)* és a Négy Könyvről *(Sishu daquan)*. A későbbiekben ezek a művek szolgáltak a klasszikus tanulmányok alapjául, s egészen a 18. század elejéig használatban maradtak. A hivatalnoki vizsgákon azonban a hivatalos értelmezéseket nem mindig övezte tisztelet. Az új filozófiai áramlatok hatására a 16. század során ezen a téren egyértelműen enyhült a vizsgák szigora. 1600 körül a pályázók vizsgaművei gyakran nem tartalmaztak egyetlen „ortodox" gondolatot sem. Éppen ezért óvakodnunk kell attól, hogy túlságosan leegyszerűsített képet alkossunk arról, amit „konfucianizmusnak" neveznek. Ráadásul az „ortodoxia" sem teljesen helyes kifejezés, valójában ugyanis a Klasszikusok és a hozzájuk fűzött kommentárok nem hivatkoznak semmilyen dogmaszerű tantételre, s a végtelenül formális hivatalnoki vizsgáktól eltekintve az írástudók körében egymástól jelentősen eltérő nézeteket találunk.

Elődeikhez hasonlóan a 15–16. század leghíresebb filozófusai az alapvetően önzetlen, érdek nélküli bölcsességben hittek. Sokan közülük távol tartották magukat a hivatali pályától, vagy éppen lemondtak róla a hivatalviseléssel járó kompromisszumok, valamint a különböző hatalmi csoportosulások és az eunuchok uralta császári kormányzat autokratizmusa miatt. Az ekkoriban körvonalazódó irányzatok sokkal kevesebb figyelmet szenteltek azon szövegek olvasásának és értelmezésének, amelyeknek a 12. század kiemelkedő filozófusa, Zhu Xi olyan nagy jelentőséget tulajdonított; ehelyett a morál megreformálására helyezték a hangsúlyt. Eltekintve bizonyos egyéni sajátosságoktól ezt az irányvonalat képviselte Wu Yubi (1391–1469) és tanítványa, Hu Juren (1434–1484). Az új irányzatok megerősödése a 15. század végén egy kantoni filozófus, Chen Xianzhang (1428–1500) munkásságával kezdődött, aki elméleteiben nagy teret szentelt a kontemplációs és meditációs (kvietista) gyakorlatoknak *(jingzuo)*. Céljának a tökéletes spontaneitás elérését, valamint a világ és a tudat tökéletes összhangjának megteremtését tekintette, amely minden morális cselekedet alapelvéül szolgál. Ettől az időszaktól kezdve a *chan* (zen) buddhizmus hatása, amely már a 11. századi neokonfuciánus gondolkodóknál is felfedezhető, az ortodoxia felé mind jobban elmozduló irányzatok ellenére egyre meghatározóbbá vált. Wang Yangming (Wang Shouren – 1472–1528), aki a 16. században nemcsak a kínai, hanem a koreai és a japán gondolkodásra is jelentős hatást gyakorolt, filozófiájában Chen Xianzhang gondolatait vitte tovább, s kialakított egy új, „antiintellektualista" filozófiai rendszert, amely az ember belső lényegévé tette a társadalom és az univerzum rendjét biztosító alapelvet *(li)*, s elutasította a cselekedet és a tudás bármiféle szétválasztását. E filozófia központi fogalma az eredetileg a *Mengzi*ben található „velünk született morális tudás" *(liangzhi)*: a jóságra való képesség, amely a tudatban eredendően benne lakozik, mielőtt még azt az egoista gondolatok és vágyak beszennyeznék, s az embernek arra kell törekednie, hogy ismét felfedezze magában ezt a képességet. Wang Yangming tanításai szolgáltak alapul a legtöbb 16. századi filozófiai iskola fejlődéséhez, jóllehet ezek az iskolák, amelyekben a néhány tíz, néha több száz tanítvány csoportosult a híres mesterek valamelyike köré, számos különböző irányzatot képviseltek. A kor-

szakra jellemző, hogy a kor emberei nagyon kedvelték az „akadémikus beszélgetéseket" *(jiangxue)*, s hogy megszaporodott a könyvtárakkal felszerelt akadémiák *(shuyuan)* száma. Néhányan az iskolák számának a megnövekedésében a megosztottság aggasztó jeleit látták; úgy vélték, hogy az emberi szellem általános harmóniáját mélységes ellentétek fenyegetik, amelyek különösen a legtiszteletreméltóbb hagyományokkal kapcsolatban alakultak ki. Ahogy előre haladunk a 16. században, úgy válik a gondolkodás egyre függetlenebbé, s a klasszikus hagyományokat úgy hatja át egyre inkább a taoizmus és a buddhizmus befolyása.

Az egyik iskola különösen figyelemre méltó, mivel nagy hangsúlyt fektetett a spontaneitásra, s elvetette a társadalmi különbségeket. Alapelmélete az volt, hogy nincs szükség semmilyen erőfeszítésre a „belső tudás" megszerzéséhez, mivel ez velünk született, s minden emberben megtalálható. A 16. század végén az egyik leghíresebb írástudó, Li Zhi (1527–1602) szintén ehhez, a „taizhoui iskola" néven ismertté vált csoporthoz tartozott, amelyet Wang Yangming egyik tanítványa, a hiányos iskolázottságú egykori sóbányász, Wang Gen (1483–1541) alapított. Li Zhit, akit néhány kortársa durván elutasított, s akiről az utókor is gyalázkodva beszélt, csak a Kínai Népköztársaság idején rehabilitálták, amiért elítélte Konfuciuszt. Botrányművek szerzőjeként, amelyekben megkérdőjelezte a történelmi személyekről kialakult értékítéleteket, s korát képmutatással vádolta, Li Zhi kirohanásainak hevességével és különc életvitelével hívta fel magára a figyelmet. Ugyanakkor nagyon is jellegzetes alakja korának. Hozzá hasonlóan sokan vonzódtak a buddhizmushoz, s érdeklődtek élénken a népies irodalom iránt, amely virágkorát élte abban az időben – Li Zhi maga is készített jegyzeteket a *Shuihuzhuan*hoz *(Vízparti történet)* és a *Sanguozhi yanyi*hoz *(A Három királyság regényes története)*. Mások is védelmükbe vették az elnyomottakat (az alacsony társadalmi osztályokat, a nőket és a nemzeti kisebbségeket), lelkesedtek a hősies és kivételes személyiségekért, s bírálták a tradicionális morált. Kortársai hozzá hasonló álláspontra helyezkedtek, s ez mindenképpen a gondolkodás fejlődéséről tanúskodik. Ezt a fejlődést pedig jogosan hozhatjuk kapcsolatba a 16. század végének társadalmi változásaival és a városi kultúra felvirágzásával, amelyben keveredtek az írástudói és népies hagyományok. A 16. század végén a Koreával vívott háború, illetve amiatt, hogy a tartományokba palotabeli eunuchokat neveztek ki bányafelügyelőkké és a kereskedelmi adók biztosaivá, belső válság alakult ki. Ez rövidesen kemény ellenlépéseket váltott ki, s az ortodoxia bizonyos fokú visszatérését eredményezte.

A közerkölcsökben és a politikai életben bekövetkező hanyatlást, a korrupció terjedését és a császári hatalom felelőtlenségét egyes írástudók nagyon is világosan érzékelték. Számukra egyértelmű volt, hogy kísérletet kell tenni a morál megreformálására. A kvietizmus, az önvizsgálat, a befelé fordulás, a buddhizmus egyes elemeinek átvétele, valamint a korra jellemző, a vallási szinkretizmus felé mutató tendenciák ellentétben álltak a valódi konfuciánus hagyományokkal, amelyek ragaszkodtak a művelt osztályok társadalmi felelősségvállalásához. A Bölcsnek a világ számára hasznos dolgokat kell végeznie, megállapításainak mindig a mindennapi tényekből kell kiindulniuk, s nem szabad álmodozva a fellegekben járnia. A 16. század azonban nem szakított teljesen a korábbi hagyományokkal; noha a környezet jelentősen megváltozott, a divatos filozófiai viták, a magánakadémiák és a fontos szerepet játszó „intuicionista" filozófiai irányzat továbbra is léteztek. Az értelmiség nagy része számára ez az öntudatra ébredés korszaka volt; befolyást kívánt gyakorolni a politika fejlődésére (ez különösen a Donglin Akadémiára és a hozzá kapcsolódó mozgalmakra igaz), s megkérdőjelezte azt a filozófiát, amely önmagán kívül semmit sem ismert el. A gyakorlati tudás – például a mezőgazdaság, a haditechnika, a vízépítészet, a csillagászat, a matematika – iránt is újból feléledt az érdeklődés. A bizonyos

fokú morális szigornak és az inkább tudományos beállítottságú gondolkodásnak ez az ötvöződése a Qing-kor egyik jellemző sajátossága volt, amely azonban már a Ming-kor végén megjelent.

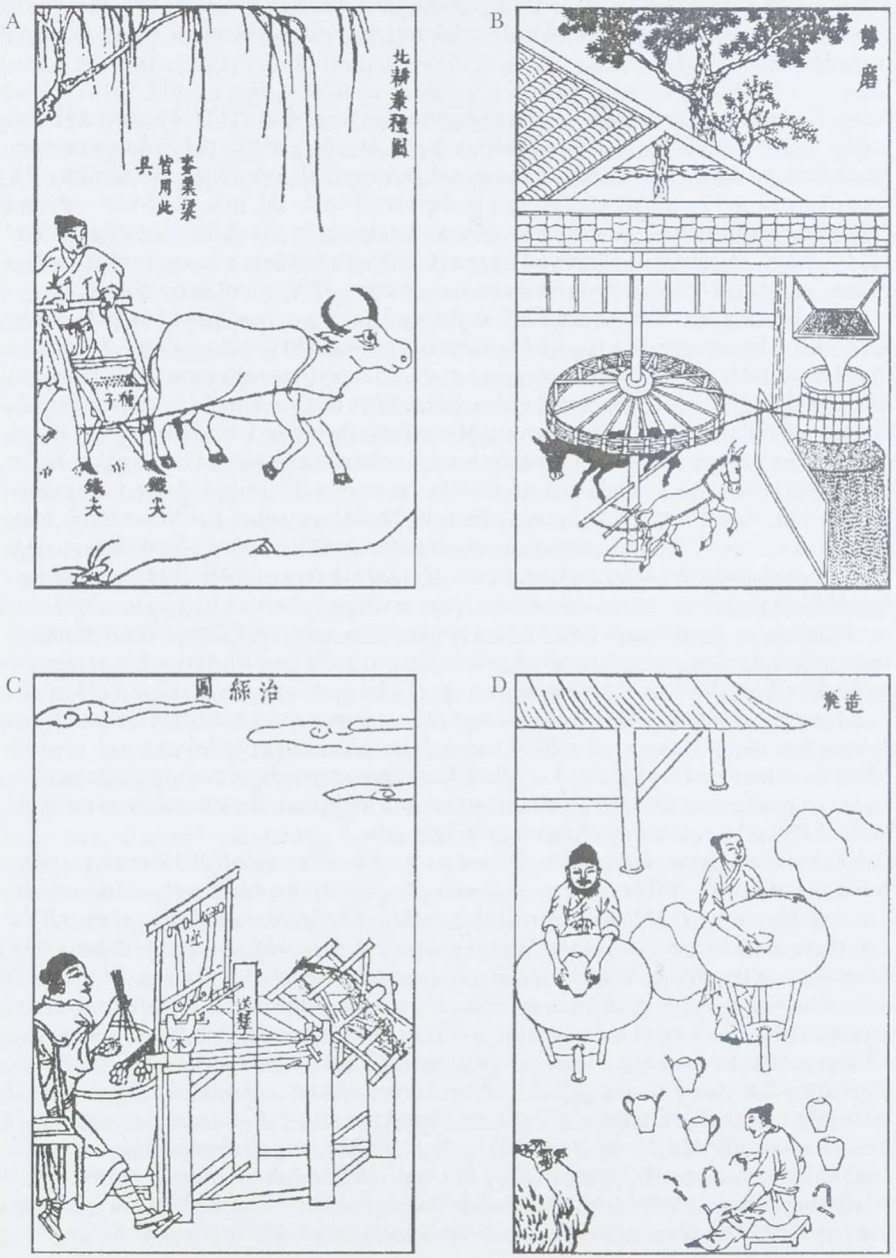
A gyakorlati tudás forradalma ❖ Az utókor rendszerint Gu Yanwunak (1613–1682) és a 18. század kiemelkedő filológusának tulajdonítja a forrás- és szövegkritika tudományos módszerének kidolgozását. Valójában azonban ennek módszernek már voltak előzményei a 16. században és a 17. század elején, mégpedig Mei Zunál, aki már 1543-ban vitatta a *Shangshu* régi írásjegyes változatának *(guwen)* hitelességét, de elsősorban Chen Dinél (1541–1617), aki elsőként állított fel szigorú kritériumrendszert a hangtörténet terén a *Maoshi guyin kao* (*A Dalok könyve ősi rímeinek vizsgálata* – 1606) című könyvében.

A kínai írásjegyeket először egy másik filológus, Mei Yingzu rendezte 214 fogalmi kulcs alá – ez a felosztás egészen napjainkig használatos – az általa szerkesztett szótárban, a *Zihui*ban (1615), amely 33 179 írásjegyet tartalmaz. A matematikai tudományok jelentősen visszafejlődtek a 14. századtól kezdve; Észak-Kína tudása teljesen feledésbe merült, míg a Song-kor populáris hagyományai a Ming-dinasztia idején is tovább éltek. A kínaiak érdeklődése csak azt követően támadt fel ismét a számok tudománya iránt, s akkor fedezték fel ismét saját ősi matematikai tradícióikat, amikor a 17. század elején ilyen tárgyú nyugati könyveket fordítottak kínaira. Nem léphetünk azonban tovább anélkül, hogy meg ne említenénk azt a felfedezést, amely, mivel megelőzte ezeket a fordításokat, nem hozható összefüggésbe a jezsuiták hatásával. Zhu Zaiyu herceg (1536–1611), aki lelkesen érdeklődött a matematika és zeneelmélet iránt, a világon elsőként határozta meg a temperált hangsort. Ennek alapelveit a *Lüxue xinshuo (A zeneelmélet új lényege)* című munkájában fogalmazta meg, amely feltételezhetően 1584 és 1596 között íródott, tehát néhány évvel azelőtt, hogy 1605 és 1608 között a temperált hangsor megjelent volna Európában.

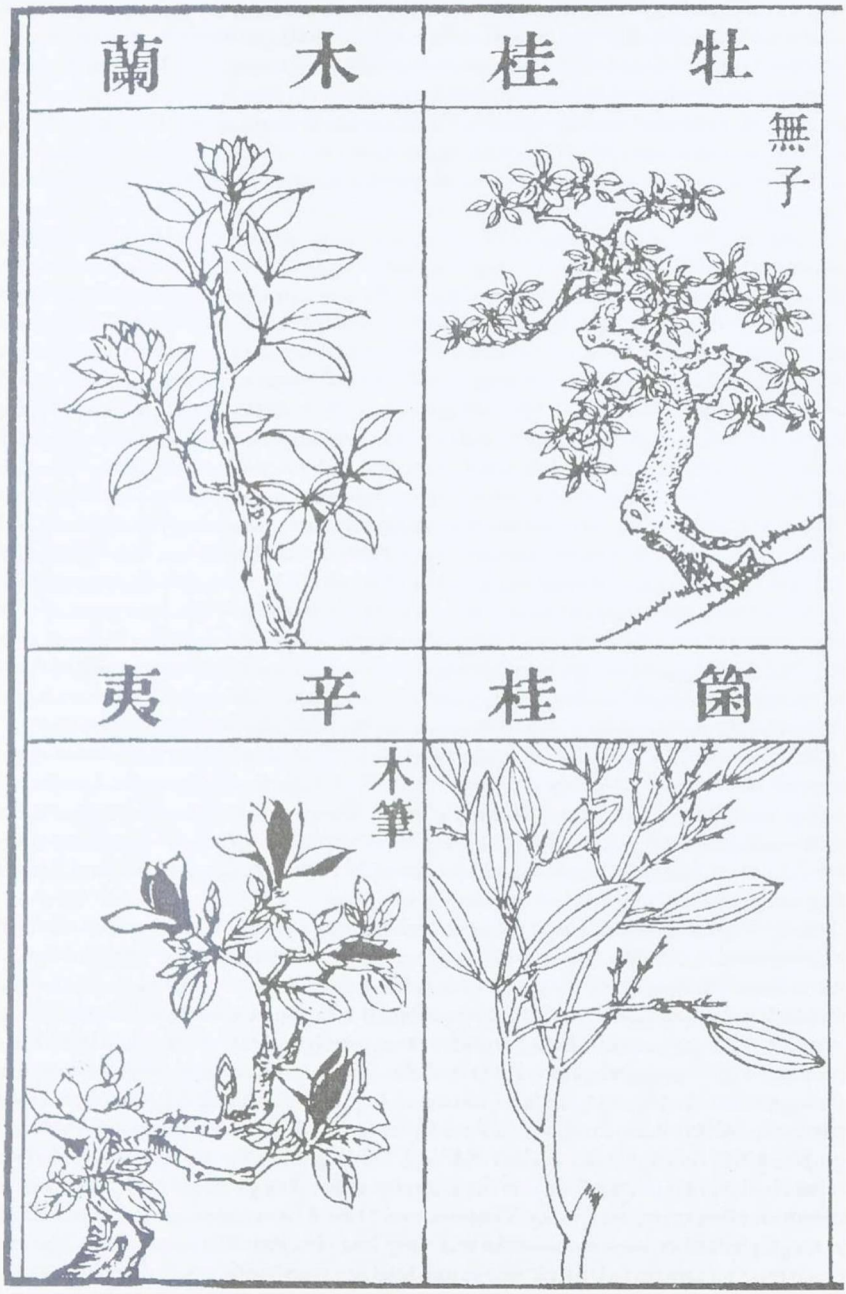
A korszak szellemisége azonban a gyakorlati tudásban mutatkozott meg legtisztábban. A Ming-kor végén számos műszaki és tudományos jellegű munka jelent meg, amelyek szinte minden témakört felöleltek – például a gyógyszerészetet, az orvoslást, a botanikát, a mezőgazdaságot, a kézműves technológiákat és a földrajzot. Ezek a művek egyértelmű bizonyítékai a 16. században végbement fejlődésnek.

A *Gongbu changku xuzhi* (*Amit mindenkinek tudnia kell a Közmunkaügyi Minisztérium műhelyeiről és raktárairól* – 1615) az egyik leggazdagabb forrásmű a kínai technikatörténettel kapcsolatban, amelyet 1637-ben egy másik, szintén a mezőgazdasággal kapcsolatos eljárásokat bemutató, illusztrált könyv, a *Tiangong kaiwu (A természet alkotásainak feltárása)* kiadása követett, amely többek között a szövéssel, a kerámiakészítéssel, a vas- és acélöntéssel, a vízi szállítással, a fegyvergyártással, valamint a tus- és papírkészítéssel foglalkozott. Wang Zheng (1571–1644) egyik művében leírja számos mezőgazdasági, katonai és hidraulikával kapcsolatos találmányát. Ő volt az, aki Johann Schreck német jezsuita közreműködésével összeállította a *Yuanxi qiqi tushuo (A távoli nyugat furcsa szerkezeteinek képes magyarázata)* című könyvet. A Ming-kor végén sok mezőgazdaságról szóló értekezés is megjelent: a *Nongshuo*, szerzője Ma Yilong (1490–1571); az Észak-Zhejiang síkságain alkalmazott eljárásokat bemutató *Shenshi nongshu* (Ming-kor vége); a földművelésről és kertészkedésről szóló *Nongpu liushu* (1636); s mindenekelőtt Matteo Ricci tanítványának, az európai tudományos munkákat kínaira fordító Xu Guangqinek (1562–1633) a műve, a *Nongzheng quanshu* (1639), a kínai mezőgazdasági módszerek hiteles enciklopédiája, amelyben utalások találhatók a nyugati vízépítészeti módszerekre is.

A 16. század eleje és a 17. század közepe között megjelent, orvoslással (higiénia, táplálkozástudomány, akupunktúra és moxibúció, nőgyógyászat és így tovább), valamint gyógy-

14. ábra ❖ Ming-kori technológiák. A. vetőgép; B. malom; C. a cérna legombolyítására szolgáló szerkezet; D. fazekasműhely. Illusztrációk a *Tiangong kaiwu* (*A természet alkotásainak feltárása* – 1637) című könyvből

15. ábra ❖ Illusztráció a *Bencao gangmu* című könyvből.
Jobbra: a cimetfa két fajtája. Balra: a magnóliafa két fajtája

szerészettel foglalkozó művek közül külön figyelmet érdemel Li Shizhen (1518–1598) terjedelmes botanikai és gyógyszerészeti enciklopédiája, a *Bencao gangmu*. A szerző 1552-ben kezdett hozzá megírásához, s huszonhat éves kitartó munka után fejezte be, 1578-ban. A hatalmas mű, amely több mint ezer növény és állat leírását tartalmazza gyógyszerészeti hasznosságuk szempontjából, 1596-ban jelent meg mesteri kidolgozású illusztrációkkal, s benne szerepel először egy olyan bárányhimlő elleni injekció leírása, amely lényegében véve azonos azzal az európai eljárással, amelynek nyomán Nyugaton az immunológia tudománya megszületett.

A haditudományokban azonban nem történt nagy előrelépés. 1621-ben kiadták a *Wubeizhi*t – szerzője Mao Yuanyi –, egy nagyobb terjedelmű, de nem igazán színvonalas művet ebben a témakörben, amely egyfajta függelékként szolgált a 11. század közepén, a Song-korban megjelent híres *Wujing zongyao*hoz. A tűzfegyverekről is tartalmaz információkat. Ezt a fegyverfajtát Kínában fejlesztették ki a 10–13. században. A kínai típusú ágyú a Ming-korban továbbra is fontos szerepet játszott, s 1407-ben, a vietnami háborúban széles körben alkalmazták. Európában Berthold Schwarz (1310–1384) német szerzetes kísérleteinek eredményeként tökéletesítették őket, s az új, hatékonyabb tűzfegyverek (az ágyúk és a hordozható puskák) a portugálok révén jutottak el Kelet-Ázsiába a 16. század során. Kínában, ahol a hadviselésben továbbra is a hagyományos típusú bombákat alkalmazták, nem értékelték igazán nagyra őket, ellentétben Japánnal, ahol viszont nagy sikerük volt. A 16. században a kínai partvidéket fosztogató japán kalózok már használták a szakállas puskát, amelynek a neve a fegyverek általános gyűjtőfogalmává vált Japánban. Ezeknek az új fegyvereknek szerepük volt abban, hogy Koreában 1593 és 1598 között a Ming-haderő csak súlyos csaták árán tudott felülkerekedni Hideyoshi shōgun csapatain. A koreai háború után a Ming-dinasztia is igyekezett hadrendbe állítani az európai típusú ágyúkat, amelyeket Kínában „frank katapultnak" *(folangji chong)* hívtak. A mandzsuk támadásai idején a Ming-kormányzat felkérte a jezsuitákat, hogy vásároljanak Makaóból ágyúkat a kínaiak számára.

Lehetséges azonban, hogy a 16. században a kínaiak nemcsak a portugálokon keresztül szereztek ismereteket az európai tűzfegyverekről. A Jiajing császár idején (1522–1566) megjelent egy könyv, a *Xiyu tudi renwu lüe*, amely Közép-Ázsia, Irak, Irán és Törökország Konstantinápolyig terjedő vidékeinek hegy- és vízrajzát, termékeit és népeit tárgyalja, s azt látszik alátámasztani, hogy akkoriban a Ming-kori Kína kapcsolatban állt a Közel-Kelettel és a Földközi-tenger keleti medencéjével.

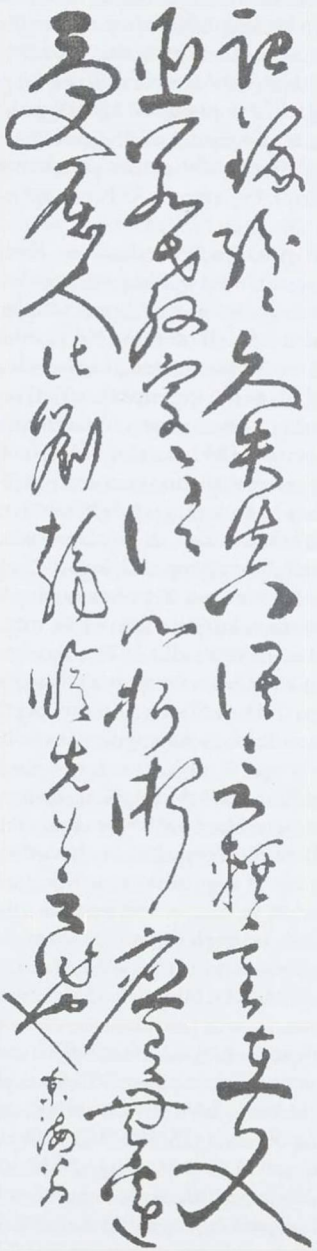
Más földrajzi tárgyú munkák arról tanúskodnak, hogy a Ming-kori Kína ismeretei jelentősen bővültek az idegen országokról. A *Shuyu zhouzi lu* (az előszó 1574-ben íródott, magát a művet 1583-ban adták ki) Koreával, Japánnal, a Ryūkyū-szigetekkel, Vietnammal, Tibettel, Közép-Ázsiával és Mongóliával foglalkozik. A Fujian tartományból származó Zhang Xie műve, a *Dongxiyang kao* (*Értekezés a keleti és nyugati óceánokról* – összeállítva 1617-ben, kinyomtatva 1618-ban) elsősorban Délkelet-Ázsia vidékeit mutatja be, de értékes információkat tartalmaz Japánról, a hollandokról és a hajózási technikákról. Kína történetének egyik legkiválóbb földrajztudósa szintén a 17. század első felében élt, amely a publikációk szempontjából rendkívül gazdag korszak volt. Xu Hongzu (Xu Xiake – 1586–1641) volt az első kínai, aki komolyan érdeklődött a domborzattan és a geológia iránt. Harminc évig utazgatott, s bejárta egész Dél- és Nyugat-Kínát. Műveit az utazások során végzett közvetlen megfigyelései és jegyzetei alapján írta meg. Xu Hongzu felkutatta a Xijiang, a nagy Guangdong tartománybeli folyó, valamint a Jangce torkolatvidékét. A nagy indokínai folyók felső völgyeibe indított útjain felfedezte, hogy az általános vélekedés ellenére a Mekong és a Salwen folyók felső szakaszai külön völgyekben futnak. E kiváló földrajztudós igazi tehetsége azonban leírásaiban és földrajzi megfigyeléseiben mutatkozott meg.

A városi irodalom ❖ A népszerű irodalom, amelynek nyelvezete sokkal közelebb állt a beszélt nyelv változataihoz, mint a klasszikus kínaihoz, a Ming-kor végén addig példa nélküli virágzásnak indult. A célközönség a szórakozást kereső, nem különösen művelt, s a klasszikus iskolázottság révén az emberekbe nevelt szellemi kötöttségektől mentes városi lakosság volt. E közönség méreteiről a népszerű kiadványok száma alapján alkothatunk közvetett fogalmat. A fametszés és a nyomtatás fejlődésével a Wanli császár uralkodása idején (1573–1619) ugrásszerűen megnőtt az olcsó kiadványok forgalmazása. A könyvkereskedelem egyik központja Észak-Fujian volt. Az itteni nyomdák 1571-től számos népszerű enciklopédiát jelentettek meg.

A 11–13. században, Kaifengben és Hangzhouban létrejött szórakoztató negyedek hosszú hagyományaiból táplálkozó Ming-kor végi romantikus irodalom (a nagyregények legrégebbi írott változatai a 14. századból származnak) szakított gyökereivel, s bizonyos, a regényre jellemző sajátosságokat kezdett mutatni. Ez a fordulat csakis a társadalmi szokásokban bekövetkező mélyreható változásokkal magyarázható; a képzeletnek, a találékonyságnak, a lélekelemzésnek és a cselekménynek sokkal fontosabb szerep jutott, mint a 14. századi művekben, *Sanguozhi yanyi*ben vagy a *Shuihuzhuan*ban. Maga a témaválasztás is gazdagodott és fejlődött. A szerzők néha hivatalnokok voltak, de legtöbbjük a munkanélküli írástudóknak ahhoz a népes családjához tartozott, akik a legkülönfélébb módokon próbáltak megélni; a jómódú emberek megrendeléseiből, vagy pedig abból a csekélyke jövedelemből éltek, amelyet házitanítóként és iskolamesterként kaptak.

A Ming-kor végén két jelentősebb regény született: a *Xiyouji* (*Nyugati utazás* – körülbelül 1570) részletesen beszámol Xuanzang szerzetes és Sun Wukong, a majom kalandjairól, amelyek az Indiába tett zarándokútjuk során estek meg velük; valamint a *Jinpingmei* (*Szép asszonyok egy gazdag házban* – körülbelül 1619), amely egy gazdag, Shandong tartománybeli kereskedő életéről szól. Mindkét regény a társadalmi szokások átalakulásáról és az irodalom fejlődéséről tanúskodik. A *Xiyouji* a humor és a fantázia ötvözete, s a legváltozatosabb forrásokból meríti az ötleteit; a *Jinpingmei* pszichológiai és realisztikus alkotás, a történelem első társadalmi regénye. A regény mellett – amely a rövidebb elbeszélésekből alakult ki – megjelentek a szentimentális, bűnügyi, szatirikus, erotikus, kalandos vagy tanmese jellegű elbeszélések is, amelyekben ezek a vonások rendszerint keveredtek. 1623 és 1632 között nagy történetgyűjteményeket adtak ki; ilyen volt például a *Pai'an jingqi (Történetek, amelyek elképesztik a hallgatót, és megrázzák az asztalt)* és a *Sanyan (Történetek három gyűjteménye)*. E történetek – némelyik valóságos mesterműi – antológiáját 1632 és a mandzsu invázió éve (1644) között adták ki *Jingu qiguan (Mostani és régi idők csodálatos látványai)* címmel, amely megihlette a japán Rinrashit: *Gekka seidan (Beszélgetések holdfénynél)* című könyve 1790-ben jelent meg. Kínában a Ming-kor végi történetek nagy hatást gyakoroltak a 18–19. században a klasszikus nyelven íródott „magas" irodalomra.

A megszülető városi lakosságnak szóló irodalomhoz hasonlóan a császári hercegek és a gazdag kereskedők által kedvelt színház népszerűsége is jelentős mértékben megnőtt. Napjainkban számos, ebből az időszakból származó színdarabot fedeznek fel. A kor legkiemelkedőbb drámaírója Tang Xianzu (1550–1616) és Ruan Dacheng (1587–1646), az eunuchok klikkjével kapcsolatban álló magas rangú hivatalnok volt. Tang Xianzu hivatali előmenetelét adta fel, hogy életét a színháznak szentelhesse. Számos remekművet alkotott, köztük a *Mudanting (Bazsarózsák lugasa)* című romantikus színdarabot is. A dráma témája a tiszta szerelem, amelynek ereje feltámaszt egy fiatal lányt.

16. ábra ❖ Ming-kori, „fogalmazó" írásmóddal írt kalligráfia.
Zhang Bi alkotása (1425–1487)

A modern Európa és Kína kapcsolatainak kezdete

Abban, hogy a portugálok figyelme az Indiai-óceán és Kelet-Ázsia tengerei felé fordult, döntő szerepe volt a Közel-Keleten és a Földközi-tenger medencéjében, a 15–16. század fordulóján bekövetkező eseményeknek. A szíriai francia telepek elvesztése és a Török Birodalomnak a Velencei Köztársaság felett aratott győzelmei miatt hanyatlásnak indult a Velence és Európa, valamint az iszlám világ közötti hagyományos kereskedelem. Az egyiptomi kereskedelmi utak a Mamlūk Birodalom ellenőrzése alatt álltak, ezért szükségessé vált a Jóreménység fokának megkerülése. Vasco da Gama útvonalát követve, aki az arab Aḥmad ibn Madyān segítségével a kenyai Malindiből indulva a Malabar-partvidéken fekvő Calikutig hajózott 1498-ban, a portugálok voltak az elsők, akik a 16. század elején kijutottak a kelet-ázsiai tengerekre. Itt azután megpróbáltak bekapcsolódni az ekkoriban virágkorát élő kereskedelembe – és kalózkodásba –, amelyben Délkelet-Ázsia minden állama érdekelve volt: Kína, Japán, a Fülöp-szigetek, Indonézia és az Indokínai-félsziget. A malájokhoz hasonlóan a portugálok is borssal kereskedtek Délkelet-Ázsia és Dél-Kína között. Rövidesen megpróbálták megszerezni a szumátraiaktól és a jávaiaktól a tengeri utak és a kereskedelem feletti ellenőrzést, valamint a kínai Ningbo városában és a japán szigetvilág egyik déli szigetén szerződést kötöttek a japánokkal.

A portugál hajók először 1514–16-ban kötöttek ki a guangdongi partokon. Tudjuk, hogy 1540-től jelen voltak Fujian tartományban, 1542-től pedig Japánban. A spanyolok 1543-ban érkeztek Kelet-Ázsiába, majd őket 1600 körül követték a megerősödő hollandok. A távol-keleti és délkelet-ázsiai kereskedelmi útvonalakon megjelenő új jövevények, akiket *folangji*knek („frankok" – a portugálok és spanyolok) és *hongmaoyi*knek („vörös hajú barbároknak" – a hollandok) neveztek el, részévé váltak az itt élő népek sokszínű közösségének. A kínaiak azokkal a délkelet-ázsiai területekkel kapcsolták össze őket, ahol az európaiak létrehozták a kereskedelmi telepeiket. Nem elképzelhetetlen, hogy az európai kultúra egyes elemei ezeken a kereskedőkön keresztül jutottak el Dél- és Délkelet-Kína tengerparti vidékeire, ugyanúgy, ahogy egykor az indiai, az iráni és az iszlám befolyás is hatást gyakorolt ugyanezekre a területekre. Megbízható információk azonban csak attól kezdve állnak rendelkezésünkre, hogy a 16. század utolsó éveiben az első jezsuita misszionáriusok megérkeztek Kínába.

Az első katolikus misszionáriusok érkezése Kelet-Ázsiába ❖ A nyugati keresztény világ és Kelet-Ázsia, pontosabban fogalmazva Mongólia és Peking környéke először a 13. század közepe és 1338 között került kapcsolatba egymással. 1338-ban halt meg Pekingben (az akkori Kanbalikban) Giovanni di Monte Corvino, Peking első érseke. Akkoriban a pápaság és a francia király célja elsősorban az volt, hogy az iszlám ellen szövetségre lépjen ezzel a soknemzetiségű birodalommal, amely, úgy látszott, minden vallást befogad. Amikor a 16. század közepén a portugál kalandorok útvonalán az első katolikus misszionáriusok megérkeztek Kelet-Ázsia országaiba, nem találták a nyomát ezeknek a középkori keresztény missziónak. Az európaiak gondolkodásmódja is megváltozott. Ez már a gyarmatosítás és az ellenreformáció kora volt. A 16. századi Európát áthatotta a hódítási és térítési vágy, amely ismeretlen volt a középkori Európában. Az 1534-ben, Loyolai Szent Ignác által létrehozott jezsuita rend egyik fő feladata a pogányok megtérítése volt.

Hét évvel azután, hogy az első portugál kereskedők kikötöttek Kyūshūtól délre, a Tanegashima-szigeten, egy spanyol jezsuita szerzetes, Xavéri Szent Ferenc érkezett meg a japán szigetekre (1549), s hittérítő tevékenységbe kezdett Kyōtóban és Nyugat-Japánban. 1552-ben halt meg Kanton közelében, anélkül, hogy sikerült volna bejutnia Kínába.

Ebben az időszakban öltött hatalmas méreteket a kalózkodás, ezért minden idegent gyanús szemmel néztek. A portugál kalandorokat és kalózokat a kínai hatóságok ellenségesen fogadták, de a Gyöngy-folyó torkolatától nyugatra, Aomenben (Makao) sikerült egy kis telepet létrehozniuk, hogy innen bonyolítsák a Kína és Japán közötti, nagy hasznot hajtó kereskedelmet. Makao volt a kínai partvidék egyetlen pontja, ahol a missziók szilárdan megvetették a lábukat, s ez a telep vált a távol-keleti hittérítő tevékenység központjává. Ott, ahol elődei sorra kudarcot vallottak, Matteo Ricci (1552–1610), az olasz jezsuita sikerrel járt. Titka a kitartás és az alkalmazkodóképesség volt. Először 1583-ban Guangdong tartományba jutott be, ezután 1595-ben Jiangxi tartomány fővárosába, Nanchangba, majd Nanjingba, végül 1601-től Pekingben telepedett le. 1595-ig buddhista szerzetesnek öltözve járta az országot, ahogy Japánban és a Fülöp-szigeteken is szokása volt a misszionáriusoknak. Rájött, hogy csak úgy nyerheti el a legműveltebb kínaiak rokonszenvét, ha alkalmazkodik öltözködésükhöz és szokásaikhoz. Hosszú és nehéz tanulóéveket töltött el a klasszikus kínai kultúra tanulmányozásával. Így fokozatosan sikerült kialakítania az evangelizációnak egy új módszerét, amely hangsúlyozta a klasszikus kínai hagyományok és a kereszténység közötti – egyébként nagyon is nyilvánvaló – analógiákat. A kínai hagyománytisztelet pártjára állt a buddhizmussal, taoizmussal és a népi hiedelmekkel szemben, s kielégítette az írástudók érdeklődését az európai tudományok, technológiák és művészetek iránt. A hittérítők megismertették Kínát néhány európai műszaki különlegességgel, például az órákkal – Matteo Ricci lett a kínai órásmesterek védőszentje, akit a 19. században Ricci *bodhisattva*ként (Li Madou *pusa*) tiszteltek. A jezsuitákat azonban nem elsősorban ezek miatt, a jobbára haszontalannak ítélt különlegességek miatt becsülték nagyra; sokkal inkább tudományos és műszaki ismereteik vívtak ki megbecsülést az udvarban és a magas rangú hivatalnokok köreiben. A császároknak mint matematikusok, csillagászok, térképészek, fordítók, festők és zenészek tettek szolgálatokat, s ezért egészen a 18. század végéig, a rend feloszlatásáig meg tudták őrizni pozíciójukat a pekingi udvarban.

Az első jezsuita misszók azon az útvonalon jöttek létre, amelyen Matteo Ricci eljutott Makaóból Pekingbe: a Guangdong tartománybeli Zhaoqingben, Shaozhouban és Nanxiongban; a Jiangxi tartománybeli Ganzhouban és Nanchangban; a Jiangsu tartománybeli Nanjingban és Huaianban; valamint a Shandong tartománybeli Ji'nanban. A Ming-kor végére már a legtöbb tartományban megjelentek a misszók, de különösen nagy számban létesültek a Jangce alsó folyásánál és Fujian tartományban, ahol a manilai domonkos és ferences rendi szerzetesek szintén nagyon aktív hittérítő tevékenységet folytattak.

Hittérítők egy kis csoportja Burmán, illetve Közép-Ázsián keresztül jutott el Kínába, köztük a portugál Goezi Benedek barát is, aki az indiai Mogul-dinasztia fővárosából, Agrából indult el 1602-ben, I. (Nagy) Akbār uralkodása idején (1556–1602), hogy megbizonyosodjék arról, vajon a Marco Polo könyvében szereplő Cathay országa valóban azonos-e Kínával. Kābul, Samarqand és a Tarim-medence oázisainak érintésével 1605-ben érkezett meg a Gansu tartománybeli Jiuquanba. Innen levelet írt Matteo Riccinek, aki Sebastian Fernandezt, egy megtért kínai barátot küldött el Makaóból, hogy találkozzék a portugál szerzetessel. Fernandez 1607-ben jutott el Jiuquanba, közvetlenül Goezi halála előtt. Végezetül említést érdemel, hogy 1661–62-ben a két szerzetes megtette ugyanezt az utat visszafelé, Pekingből Agrába, de ezúttal Tibeten és Nepálon keresztül. Mindez arra bizonyíték, hogy bizonyos útvonalak, meglepő módon, az évszázadok során változatlanul fennmaradtak, hiszen a 4–9. század között Tibetnek és Közép-Ázsiának ugyanezeket az útjait járták be s fedezték fel a buddhista zarándokok.

A párbeszéd nehézségei ❖ A két oldal nézetei radikálisan különböztek egymástól: mindabból, ami a katolikus hierarchia misszionáriusainak a szemében csupán a kínaiak áttérítését szolgálta, abban a kínai uralkodó osztály többsége az egyetlen olyan hasznos dolgot látta, amit érdemes átvenni a császári udvarban élő jezsuitáktól. A misszionáriusok úgy gondolták, hogy az európai tudományok és találmányok kiválóságának és fejlettségének a bemutatásával egyúttal az európai világ számára kinyilvánított vallás fensőbbségét is demonstrálják. Eltekintve azonban egy maroknyi írástudótól és magas rangú hivatalnoktól, akik meg voltak győződve az ősi kínai hagyományok és a kereszténység között fennálló kapcsolatról, a művelt rétegek egészében véve ellenségesen fogadták az új vallást. Úgy vélték, hogy a közemberek körében gyarapodásnak induló keresztény közösségek a közrendet fenyegetik, magát a kereszténységet pedig ellentmondásos és túlzó eszmék szövevényének tartották. Tény, hogy Kínában a kereszténységnek nagyon nehezen leküzdhető akadályokkal kellett szembesülnie, mivel azok olyan társadalmak és a civilizációk különbségeiből fakadtak, amelyek történelmi előzményei, szellemisége, viselkedésbeli és erkölcsi szokásai semmiféle hasonlóságot nem mutattak egymással. A kínai világban igen nehéz volt szilárd kapaszkodót találnia egy olyan vallásnak, amely teljes elkötelezettséget követelt, s az abszolút létezését hirdette. Az országon eluralkodó vallásos áhítat nem volt új keletű dolog a kínaiak előtt, viszont nem ismerték a transzcendentális fogalmát, mivel az ő alapfelfogásuk szerint az immanens rend egyszerre kozmikus és emberi, természeti és társadalmi.

Így a kínaiak és a keresztények közötti párbeszéd már a kezdetektől fogva lényegi félreértéseken alapult, amelyek a 18–19. században tovább mélyültek. A kereszténységet rövidesen a következő dolgokkal vádolták:

1. alá akarják ásni a kínaiak morálját, mivel megtiltják a híveknek az ősök tiszteletét (a 17. század viszonylagos toleranciáját követően, a 18. században a Vatikánból érkező rendeletek ebből a szempontból már rendkívül szigorúak voltak; a „rituálék feletti viták" azonban arról árulkodnak, hogy ez a probléma már sokkal korábban, közvetlenül Matteo Ricci 1610-ben bekövetkezett halála után megosztotta a misszionáriusokat);
2. lerombolják a kínai kultuszszobrokat és szentélyeket;
3. olyan ember előtt hódolnak, akinek szörnyűséges büntetést kellett elszenvednie;
4. a csempészeknek és a japán kalózoknak kémkednek és szervezkednek;
5. az eget hét szférára osztják, s Kínában – valamint a modern csillagászatban – hagyományosan használt ekvatoriális szerkesztési elvek helyett a rézsútos, ekliptikus szerkesztési elveket hirdetik (a jezsuiták a Tycho Brahe által átdolgozott arisztotelészi kozmológiát tanították a kínaiaknak; az egyház által sokáig elítélt heliocentrikus világképet csak 1760-tól kezdték hirdetni Kínában);
6. titkos társaságokat alapítanak (a titkos társaságok tagjaihoz hasonlóan, akiknek semmilyen körülmények között nem volt szabad felfedniük a hovatartozásukat, az újonnan megtérteknek is érdekükben állt titkolni, hogy immár az Anyaszentegyház kötelékébe tartoznak);
7. végül pedig, hogy titokban aranyat varázsolnak, és rontó ráolvasásokkal foglalkoznak.

Ezek a vádaskodások röpiratok formájában már a 17. század elejétől a széles tömegekhez is eljutottak. A keresztényellenes értekezések hosszú sorában az egyik legelső az 1639-ben megjelent *Poxieji (Eretnek tanok cáfolata)* volt. A misszionáriusokkal ellentétben, akik a Magasságos Úr *(Shangdi)* személye köré szövődött ősi hitrendszerben a kereszténység rendkívül régi megnyilvánulásának nyomait vélték felfedezni, a hittérítőkkel szemben ellenséges írástudók a kereszténységben csupán a buddhizmus egyik elfajzott változa-

tát látták, amelybe bizonyos iszlám elemek is keveredtek. Ezt az érvet gyakran alkalmazták, s különösen hangsúlyozottan jelenik meg az 1751-ben kiadott, *Aomen jilüe (Rövid beszámoló Makaóról)* című műben.

Kétségtelen, hogy társadalmi környezetüktől függően a kínaiak reakciói különböztek. Úgy tűnik, hogy vidéken a misszionáriusok már a kezdetektől fogva kíváncsiságot ébresztettek maguk iránt. Furcsa szokásaik és viselkedésük csodálkozást váltottak ki. Egy keresztény temetése nagy tömegeket vonzott. A kínaiak szemében a misszionárius a buddhista szerzetes távoli rokonának tűnt. A kereszténységnek oly mértékben sikerült megerősödnie vidéken, hogy egyfajta szinkretizmus alakult ki az idegen vallás és kínai hagyományok között a szentséget és a szenteket illetően. Így például Etienne Faber életrajzában, aki Shanxi tartományban folytatott hittérítő tevékenységet a Ming-kor végén, ismét felbukkan a buddhista és taoista hagiográfia számos ismert témája. Többek között feljegyezték róla, hogy nem támadták meg a vadállatok; gyógyító képességei voltak; sikerült megfékeznie egy káskajárást, mégpedig úgy, hogy szenteltvízzel szórta be a rovarokat; kiűzte a szellemeket a házakból; előre megmondta saját halálának pontos dátumát; holtteste nem indult bomlásnak, s a sírját megkímélte az egyik kiáradó folyó. Halála után a helyi földisten *(fangtudi)* rangjára emelkedett.

A 18. század elején egy Bordeaux környékéről származó misszionárius, Louis Le Comte (1655–1728) a közemberek megtérítésére a következő módszereket javasolta:

1. történetek és tanmesék alkalmazása;
2. nagy jelentőséget kell tulajdonítani a „kegyszereknek, körmeneteknek, himnuszoknak, harangjátékoknak és ünnepségeknek";
3. az emberek emlékezetébe kell vésni a „szobrok, ereklyék, medalionok és a szenteltvíz" iránti tiszteletet;
4. a figyelmet a gyermekek oktatására kell összpontosítani.

Lényegében véve a buddhista szerzetesek is ugyanezeket a módszereket alkalmazták Kínában ezerötszáz évvel korábban.

A leghíresebb megtértek ❖ A jezsuiták azonban mindezek ellenére ragyogó sikereket értek el az írástudók egy kis csoportjánál. A kereszténységre áttért írástudók közül a leghíresebbeket az „evangelizáció három tartóoszlopának" *(kaijiao san da zhushi)* nevezték: Xu Guangqi, Li Zhizao és Yang Tingyun.

Xu Guangqi (1562–1633) Shanghaiban született. 1604-ben sikeresen letette a hivatalnokvizsgát. Ő volt az egyik első kínai, aki kapcsolatba került a jezsuitákkal. Házitanítóként alkalmazták egy gazdag shaozhoui kereskedőcsaládnál. Itt találkozott először Lazare Cattaneo szerzetessel, majd később, 1600-ban, Nanjingban Matteo Riccivel. Egy másik misszionárius, Jean de Rocha keresztelte meg, s adta neki a Pál nevet. 1604-től 1607-ig Xu Guangqi Pekingben élt, ahol Li Zhizaóval együtt magától Matteo Riccitől tanultak. Ettől kezdve angol nyelvű matematikai, csillagászati, földrajzi és vízerőtani tárgyú kézikönyvek fordításával foglalkozott. Többek között ő fordította le a trigonometriáról szóló *Celiang fayi*t (1606–1608 – Xu Guangqi felfedezte, hogy a nyugati és keleti trigonometriai módszerek teljesen megegyeznek), a *Jihe yuanben*t (*Az euklidészi geometria alapjai* – 1611) és a vízerőtannal foglalkozó *Taixi shuifa* című értekezést (1612). 1607-ben visszatért a Jangce alsó folyásának vidékére, ahol új jezsuitákkal ismerkedett meg. 1621-ben végleg letelepedett Shanghaiban. Itt fordította le az *Értekezés a lélekről* című könyvet. 1630-ban beajánlotta az udvarhoz Adam Schallt és Longobardo barátot. Az előbbit egy új naptár elkészítésével, az utóbbit pedig a Makaóval folytatott ágyúvásárlási tárgyalások levezetésével bízták meg. Egy kis templom épült Shanghai külvárosában, az otthona közelében, a Xu

család falujában (Xujiahui, shanghai nyelvjárásában Zikkawei). A 19. században e körül a templom körül fejlődött ki a fontos szerepet játszó zikkawei katolikus misszió. Xu Guangqinak a mezőgazdaságról írt értekezése, a *Nongzheng quanshu*, halála után jelent meg, 1639-ben.

Yang Tingyun (1557–1627), aki Xu Guangqihez hasonlóan maga is közhivatalnok volt, Hangzhouban született. 1600-ban Pekingben kapott hivatalt, ahol a Nagy-csatorna közlekedésével és a suzhoui körzet közigazgatásával foglalkozott. Amikor 1609-ben egy időre visszavonult Hangzhouba, először a *chan* buddhizmus keltette fel az érdeklődését. 1611-ben, Li Zhizao otthonában találkozott Lazare Cattaneóval, majd Nicolas Trigault-val. A hatásukra tért át a kereszténységre, s a következő évben a Mihály nevet kapta a keresztségben. Rokonaival és barátaival közösen megalapította a *Shengshuihui*t (Szenteltvíz Társaság), s könyvet is írt a kereszténység alaptanításairól. 1615-ben különböző témájú, a tudományokkal, a földrajzzal, az európai filozófiával és a kereszténységgel foglalkozó műveket adott ki, majd 1621-ben megjelentetett egy tanulmányt, amelyben választott vallásának fensőbbségét igyekezett bebizonyítani a buddhizmussal szemben. Közreműködött az 1602-es Matteo Ricci-féle világatlaszhoz *(Kunyu wanguo quantu)* írt magyarázó jegyzetek megszerkesztésében, amelyet *Zhifang waiji* címmel 1623-ban adtak ki. Halálának évében, 1627-ben, Yang Tingyun keresztény templomot emeltetett Hangzhouban.

Li Zhizao (?–1630), csakúgy, mint Yang Tingyun, hangzhoui születésű volt. Matteo Riccivel röviddel az után találkozott, hogy a hittérítő 1601-ben a városba érkezett. A földrajz iránt szenvedélyesen érdeklődő Li Zhizao a szerzetes otthonában meglátta a *Kunyu wanguo quantu* egyik térképét; ezt követően a nyugati tudományokat és térképészeti eljárásokat kezdte tanulmányozni. 1604 és 1610 között Matteo Ricci mellett folytatta tanulmányait, s különböző, vallási és tudományos tárgyú könyveket fordított kínaira. 1611-ben, visszatérve Hangzhouba, meghívta Cattaneo, Sebastian Fernandez és Nicolas Trigault szerzeteseket, hogy prédikáljanak a városban. A Shen Que által elindított 1616-os első, majd az 1622-es második „kereszténylldözés" idején Li Zhizao megmentette a hangzhoui hívőket. 1625-ben egy kisebb tanulmányt írt a Shaanxi tartománybeli Xi'anban akkoriban előkerült nesztoriánus kőről (ez a kétnyelvű, kínaiul és szírül íródott sztélé beszámol a nesztorianizmus történetéről a Tang-fővárosban, a vallás 631-es megjelenésétől kezdődően; a keletkezés ideje 781), s ebben a nesztorianizmust a kereszténységgel azonosította. A híres sztéléről egy másik mű is megjelent Hangzhouban, 1644-ben, *Jingjiaobeiquan (Értekezés a nesztoriánus kőről)* címmel; a művet, amely a forgalmas kikötővárosban, Quanzhouban, 1638-ban talált két nesztoriánus keresztről készült illusztrációt is tartalmaz, egy Emmanuel Diaz nevű szerzetesnek tulajdonítják. Egy évvel a halála előtt, 1629-ben, Li Zhizaót, Xu Guangqivel és Longobardo baráttal együtt megbízták egy új naptár megszerkesztésével.

Kölcsönös hatások ❖ Nem könnyű teljesen felmérni, milyen következményekkel jártak a művelt európaiak és a kínai társadalmi elit tagjai között a 17. század első felében létrejött kapcsolatok, mivel a lefordított művek listájától és a kulturális vívmányok egyértelmű átvételének eseteitől eltekintve a két kultúra egymásra gyakorolt hatásának útját egyetlen esetben sem lehet pontosan nyomon követni. Ezek a hatások mind a kínai, mind az európai világban lökésszerűen, hullámokban terjedtek szét. Három olyan kiemelkedő terület volt, ahol a kínaiak hasznosították a jezsuiták ismereteit (amelyeket egészen a 18. század végéig alkalmaztak): a csillagászat, a matematika és a térképészet. Ezekben a tudományágakban vitathatatlan az európaiak közreműködése, de az általuk kiváltott ösztönző erő is fontos, sőt lehet, hogy még fontosabb szerepet is játszott. Szinte bizonyos, hogy elsősor-

ban a jezsuiták érdeme a kínai matematika 17–18. századi újjászületése. Általánosságban kijelenthetjük, hogy a 17–18. századi Kína tudományainak fejlődését elősegítették a nyugati világtól átvett ismeretek.

Nem higgyük azonban, hogy a 17. század elején Európa minden téren felette állt Kínának; a történelem e szakaszában a keresztény Nyugatnak és a kínai világnak még egyformán sok tanulnivalója volt egymástól.

Különös módon a kínai csillagászati hagyományok – ahogy azt Joseph Needham kimutatta – sokkal „modernebbek" voltak a jezsuita misszionáriusok által közvetített tudásnál, akik, nem látva előre a nyugati csillagászatban rövidesen bekövetkező forradalmi változásokat, a régi elméleteket tanították – a mennyei szférák és az ekliptikus koordináták –, amelyek ellentmondtak a kínai szokásoknak és elképzeléseknek. A korabeli Kínában leginkább elfogadott kozmológiai elmélet, a *xuanye* szerint a csillagok és bolygók ismeretlen összetételű, a végtelen űrben úszó fénynyalábok. A végtelen tér elmélete összhangban volt a végtelen számú idősíkokról és terekről szóló indiai és buddhista elképzelésekkel (egyes Tang-kori számítások bizonyos csillagászati események idejét százmillió évvel korábbra tették). A kínaiakat nemcsak a ptolemaioszi világrendszer kristálygömbjeinek ősi elmélete döbbentette meg, hanem a csillagászati műszerek ekliptikus beállítású koordinátái és tengelyei is, mivel ők már a Han-kor óta a modern csillagászatban ma is általánosan alkalmazott ekvatoriális rendszerhez voltak szokva.

A középkori világképre, amelyben a központi helyet a csodák és a keresztény vallás kinyilatkoztatásai foglalták el, sem Marco Polo könyvének, az *Il Milliónénak* (1298), amelynek túlzásai és meseszerű részletei csökkentették a mű hitelességét, sem a mongol kánok kínai udvarát megjárt ferences rendi szerzetesek rövid írásos beszámolóinak nem volt érzékelhető hatásuk. Európa azonban egyre fogékonyabb lett a népek és a szokások sokféleségére, s egyre inkább ráébredt azokra az emberi társadalmakkal kapcsolatos elgondolásokra, amelyek elvezettek Montaigne-től Montesquieu-ig. Még a jezsuiták jelentéseit, leveleit és könyveit megelőzően, a Dél-Kínába érkező 16. századi utazók beszámolói közvetítették az első, Kínával kapcsolatos ismereteket, amelyeknek később olyan fontos következményei lettek a 17–18. században.

Ezek az úti beszámolók, közülük is elsősorban a spanyol Ágoston-rendi szerzetes, Martin de Rada (1533–1578) *Relation* című munkája (ő Mexikó és a Fülöp-szigetek érintésével jutott el Kínába), illetve a portugál domonkos rendi barát, Gaspar da Cruz beszámolója, az 1569-ben megjelent *Traité* szolgált alapul Gonzalez de Mendoza 1585-ben, Rómában kiadott művéhez, amely a 16. század végéig a különböző európai nyelveken harminc kiadásban jelent meg. Ezt a rendkívül sikeres, *Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del gran Renuo de la China* című könyvet a művelt rétegek egészen 1656-ig szerte Európában olvasták, amikor is két másik mű lépett a helyébe: a flamand jezsuita, Nicolas Trigault (1577–1628) könyve, a *De Christiana Expeditione apud Sinas* (1615; francia fordítás 1617), valamint a *De Bello Tartarico* (Antwerpen, 1654), amelyet egy olasz jezsuita, Martino Martini írt, aki 1661-ben halt meg Hangzhouban.

Ezeknek az első könyveknek köszönhetően Európa számos találmányt vett át Kínától, amelyek közül kettőről egyértelműen bebizonyítható a kínai eredet.

A vasláncokon függő híd építésének ötlete először 1595-ben merült fel Európában, s nagy valószínűséggel azoknak a portugál utazóknak a sugalmazására született, akik szemtanúi voltak az ilyen típusú hidak építésének Fujian vagy Guangdong tartományokban. Az új hídépítési módot, amely egyértelműen Sichuan tartományból és a kínai–tibeti határvidékről származik, már körülbelül 600 óta alkalmazták Kínában. Az első ilyen eljárással készült lánchíd azonban csak 1741-ben épült meg Európában, Fischer von Erlach

(1656–1723) osztrák építész javaslatára, aki egyértelműen elismerte, hogy munkáját kínai hídmodellek inspirálták.

A másik találmány a Kínában csak egyes vidékeken és bizonyos korokban általános gyakorlat egy meglehetősen furcsa átvétele volt. Az eljárás lényege abban állt, hogy a kínaiak árbocot és vitorlázatot szereltek a talicskákra. Simon Stevin holland mérnök (1540–1620), akire vélhetően hatással volt Mendoza 1585-ben megjelent könyve, a *Historia*, illetve, ami még valószínűbb, olvasta Jan Huyghen van Linschoten *Itinerariő*ját (1596), vitorlázattal felszerelt kocsikat épített. Ezeket a szerkezeteket 1600 körül sikeresen ki is próbálták Észak-Hollandia tengerpartjain, s a 17. század során szinte végig élénk érdeklődés nyilvánult meg iránt uk. Ezek az első olyan járművek, amelyek demonstrálták, hogy az ember a szárazföldön addig soha nem látott sebességgel képes haladni.

Figyelemre méltó, hogy a mágnesességhez kapcsolódó első tanulmányok és elméletek szintén egyértelműen Kínához kötődnek. A mágneses polaritás, az indukció, a remanencia és az elhajlás jelenségét Kínában már sokkal korábban ismerték, mint Európában, ahol az első elektrosztatikus és mágneses kísérletek W. Gilbert (1544–1603) nevéhez fűződnek, s csak a 17. században indultak fejlődésnek. Ha feltételezzük is, hogy a fizika ezen új területén meginduló fejlődés semmilyen kapcsolatba nem hozható Kínával, ettől még igaz marad, hogy a mágnesesség jelenségéről alkotott kínai fogalmak összefüggtek azokkal a kozmoszról alkotott elképzelésekkel, amelyek nagy valószínűséggel hatottak az európai gondolkodásra a 18. század során. Hasonlóképp, a kínaiak politikáról és társadalomról vallott elképzelései, intézményeik, művészetük és technológiáik, szintén mind hozzájárultak a modern Európa létrejöttéhez.

Általános összegzés a kései Ming-kor történetéhez

A 16. század során oly sok s oly nyilvánvaló változás történt Kínában, hogy azok összességükben már egy új korszak kezdetét jelezték. Az egyik legfontosabb változás, talán a társadalomra gyakorolt hatásából fakadóan, az ezüstnek mint fizetőeszköznek az általános elterjedése. A forgalomban lévő ezüst mennyisége nemcsak a 17. század során nőtt gyors ütemben, ez a növekedés a Qing-dinasztia idején is folytatódott, egészen 1820-ig; a kisebb adásvételi ügyleteknél használt rézpénzek mellett a nagyobb pénzügyi tranzakciók esetében, egészen a 20. század elejéig az ezüst maradt az egyetlen fizetőeszköz. A 16–17. században az ezüst használatának általánossá válása egybeesett a kelet-ázsiai tengerek hajóforgalmának (a kereskedelmi és a kalóztevékenységhez kötődőnek egyaránt) ugrásszerű megnövekedésével, valamint a falvak és városok gazdasági életének újjászületésével. Egyes kézműves technológiák (elsősorban a szövőiparban, a porcelángyártásban és a nyomdászatban) tovább tökéletesedtek, s ezek révén, a 17. század közepén bekövetkező visszaesés után, Kínának sikerült megszilárdítania helyzetét a világ legnagyobb luxuscikk-exportőreként. A gazdasági terjeszkedésnek és a városok megújulásának e korszakában tűntek fel Kelet-Ázsia tengerein az első modern kori európai kalandorok: először a portugálok és a spanyolok, majd utánuk a 17. század elején a hollandok. Ez nem volt különösebben nagy horderejű esemény Kelet-Ázsia történetében, mivel az újonnan érkezettek egyszerűen bekapcsolódtak a Távol-Kelet kereskedelmi vérkeringésébe, s hasznot húztak abból a konjunktúrából, amely a világnak ezt a részét akkoriban jellemezte. Az európaiak megjelenése azonban előrejelezte, hogy más idők következnek.

Kínába ezek a kalandorok juttatták el az első európai és újvilági árukat: a hatékonyabb tűzfegyvereket, az édesburgonyát, a földimogyorót, a dohányt – majd egy kicsit később a

kukoricát –, az első ezüstpénzeket egy Acapulcóból érkező hajó szállította Manilába. Ha mindehhez hozzávesszük az új útkeresési kísérleteket, amelyek a 17. században kezdtek körvonalazódni a szellemi életben, másodsorban pedig az első kapcsolatfelvételeket az európai tudományokkal, technológiákkal és vallásokkal (körülbelül 1600-tól), akkor valószínűleg jogosan beszélhetünk a modern kor kezdetéről mind Kínában, mind pedig Kelet-Ázsiában. Japánban ugyanis a 16. század vége szintén az egyik legfontosabb történelmi fordulópont. A 20. századi történészek körében szokás ezt a korszakot „modernnek" nevezni, szembeállítva a lényegében minden korábbi korszakot felölelő „tradicionális" Kínával, ez azonban bizonyos értékítéletekről tanúskodik: sokkal radikálisabb törést feltételez, mint amilyen a valóságban történt Kínában a múlt és a jelen között, ugyanakkor, összehasonlítva a nyugati világ történelmével, semmilyen jelentőséget nem tulajdonít annak az átalakulásnak, amelyen a kínai világ egészen napjainkig keresztülment.

Nyolcadik rész

A TEKINTÉLYELVŰ GYÁMKODÁS KORA

BEVEZETŐ

A mandzsuk birodalma, amely kínai hódításai során kezdetben a mai északkeleti tartományokban (Mandzsúria) élő kínaiak közreműködését is igénybe vette, s kihasználta a Kínában eluralkodó anarchiát, rövidesen olyan nehézségekkel találta szembe magát, amelyek késleltették az új rendszer végleges megszilárdulását. Az egykori Ming Birodalom déli területei jelentős ellenállást fejtettek ki, s a part menti kalóztevékenység ismét hatalmas méreteket öltött. A déli tartományok, közvetlenül azután, hogy meghódították őket, ismét elszakadtak. A bizonytalanság korszakát követően, amely a délnyugati területek teljes visszahódításáig (1681) és Taiwan elfoglalásáig (1683) tartott, a mandzsuk hatalma gyorsan megszilárdult. Ezt a konszolidációs folyamatot elősegítette az új rendszer szigorának fokozatos enyhülése, a mandzsu uralkodó osztályok mind markánsabbá váló sinizálódása és a császárok abbéli erőfeszítései, hogy elnyerjék a kínai írástudók rokonszenvét és együttműködését. A mezőgazdasági és kézműipari termelés, valamint a kereskedelem óriási fellendülésének köszönhetően a 18. század az általános jólét időszaka volt, amelyet a lakosság számának gyors növekedése kísért. Ezzel egy időben az új birodalom terjeszkedő politikája Mongóliában, Közép-Ázsiában és Tibetben szintén jelentős sikereket hozott diplomáciai és katonai téren egyaránt: a 18. század közepétől a Qing Birodalom területe közel 12 millió km^2-t tett ki, s befolyása messze túlterjedt a határain. Akkoriban Kína a világ leggazdagabb és legnagyobb állama volt.

Ahogy azonban ez a kivételesen virágzó korszak folytatódott, megjelentek a hanyatlás első jelei is: megszaporodtak a határkonfliktusok és a leigázott népek lázadásai; a rendszer fogyatékosságai, amelyek a jólét időszakában nem tűntek olyan jelentősnek, egyre hangsúlyozottabban kezdtek megmutatkozni; a 18. század utolsó éveiben pedig kitörtek az első nagy parasztfelkelések Észak-Kínában. Az események olyan lavinája indult el, amelyet a kormányzatnak már soha többé nem sikerült megállítania. A birodalom roppant méretei, a népesség növekedése, a gazdaság, amelynek teljesítményét már szinte lehetetlen volt növelni, a kiterjedt centralizáció és a rosszul működő közigazgatás óriási hátrányt jelentettek egy olyan időszakban, amikor a kínai világ a hanyatlás és a gazdasági recesszió korszakába lépett.

22. fejezet

KÍNA MEGHÓDÍTÁSA ÉS A MANDZSUK BIRODALMÁNAK MEGALAPÍTÁSA

A mandzsuk felemelkedése

A kezdeti időszak ❖ Az a népcsoport, amely 1635-ben felvette a mandzsu nevet, azoknak a tunguz eredetű dzsürcsi törzseknek volt a leszármazottja, amelyek a 12. században Észak-Kínában és annak északkeleti határvidékén létrehozták a Jin (Arany) Birodalmat (1115–1234). A kínaiakkal 1589-től szövetségben álló mandzsuk segítséget nyújtottak a Ming-seregeknek a Koreát lerohanó japánok elleni küzdelemben 1592 és 1598 között. A kelet-mandzsúriai dzsürcsi törzsek, amelyeket Nuerhachi egyesített, katonai szervezettségüknek és gazdaságuknak köszönhették az erejüket; ellenőrzésük alá vonták az északkeleti vidékek gyöngy-, szőrme- és ásványkincs-kereskedelmét, s nagy haszonra tettek szert a ginszenggyökérből *(rencan)*, amelyet gyógyhatásaiért termesztettek, s értékesítettek magas áron. Nuerhachi hatalomra jutását az tette lehetővé, hogy a tunguzok és a mongol törzsek „betelepültek" a Shenyangtól északkeletre elterülő vidékre, a mai Liaoning tartomány területére, ahol a 11–14. században a sztyeppei birodalmak – a Liao, a Jin és a Yuan – kínai mintára tartományokat hoztak létre, amelyeket azután a Ming-korban katonai kormányzóságokká *(wei)* alakítottak át. A kínai tanácsadókkal körülvett Nuerhachi – az északkeleti tartományoknak ezen a részén viszonylag magas volt a kínai lakosság aránya – egyfajta feudális és katonai jellegű államszervezetet hozott itt létre, mely a dzsürcsi előkelőségek által irányított földbirtokrendszerből és a kínai helyőrségek mintájára szervezett katonai egységekből állt. Ez utóbbiakat 1601-ben hozták létre. A csapatokat „zászlóknak" *(qi)* nevezték, s a harci lobogójuk színe alapján különböztették meg őket. A mandzsu hódítások során a mongol egységek csatlakozásának és a kínaiak beépülésének köszönhetően számuk folyamatosan nőtt: „belső zászlókra" (a mandzsuk és a meghódítottak) és „külső zászlókra" (a segédcsapatok) osztották őket. Egészen a 18. század végéig ez volt Kelet-Ázsia leghatékonyabban működő katonai szervezete.

Miután sikerült szövetségesükké tenniük a keleti mongolokat a Csaharban, ezen a Shanxi tartománytól északra és Rehe (Zsehol) tartománytól keletre található vidéken élő mongolok ellen, 1609-től a dzsürcsik ellenségesen viselkedtek Kínával szemben. 1616-ban Nuerhachi a dzsürcsik kánjává kiáltotta ki magát, s megalapította a Kései Jin-dinasztiát (Hou Jin). 1618-ban elfoglalta a Shenyangtól keletre fekvő Fushunt, s ettől kezdve támadásainak célpontja már közvetlenül Észak-Kína volt. 1621-ben a kezére került Shenyang és Liaoyang; négy évvel később Shenyangot tette meg fővárossá, amelyet ezentúl Mukdennek hívtak. 1626-ban halt meg. Utóda, Abahai (1627–1643), aki mind katonailag, mind politikailag rendkívül aktív volt, folytatta művét. A zsenialitás és az eredetiség hiányában a kitartás vált a mandzsuk egyik fő erényévé. Abahai befejezte a csahari területek régóta húzódó meghódítását, s 1638-ban uralmát Koreára is kiterjesztette. 1642-ben elfoglalta egész Mandzsúriát a Shanhaiguan-átjáróig, végül 1636 és 1644 között leigázta az Amur-völgyét (a mai Heilongjiang tartományt). Abahai politikája teljes mértékben a

kínai intézmények utánzásán alapult. Tanácsadói és tábornokai kivétel nélkül kínaiak voltak. Hadseregét a kínai katonaszökevények segítségével szerelte fel modern fegyverekkel. 1635-ben Abahai a „dzsürcsi" nevet „mandzsura" cserélte fel, majd a rákövetkező évben a dinasztia nevét Jinről Daqingre („Nagy Qing") változtatta meg.

Így 1644-re, közvetlenül Peking elfoglalása előtt, a mandzsuk szert tettek arra a katonai erőre, politikai egységre, adminisztrációs intézményrendszerre, s a birtokukba kerültek azok a stratégiai fontosságú területek, amelyek együttesen lehetővé tették számukra, hogy átvegyék a hatalmat Kína felett, s uralmuk alá hajtsák a hatalmas országot. Mindehhez alig fél évszázadra volt szükségük.

A hódítók berendezkedése Kínában ❖ Miután a mandzsuk meghódították a kínai kézen lévő mandzsúriai területeket, nagyon hasznos támogatókra akadtak, akik nagy segítségükre voltak Kína későbbi meghódításában és az új közigazgatás kialakításában. A legmagasabb rangú hivatalnokok közül néhányan, különösen Abahai (1627–1643) és Shunzhi (1644–1661) uralkodása idején, a Liao-folyó medencéjéből, illetve gyakran Shenyangból (Mukden) és a város környékéről származtak. Mindez már 1618-ban elkezdődött Fan Wenchenggel (1597–1666), aki Nuerhachi idején a négy legmagasabb rang egyikét viselte. Fan Wencheng kínai hivatalnokcsaládban született; egyik őse egykor a pekingi Hadügyminisztériumot vezette. 1618-ban, Fushun elestekor, Fan Wencheng Nuerhachi szolgálatában állt, majd 1636-ban kinevezték az akkori főváros, Mukden főminiszterévé. Hozzá hasonlóan azok a tábornokok, akik segítettek a mandzsuknak meghódítani Észak- és Dél-Kínát – Kong Youde (?–1652), Wu Sangui, Shang Kexi (1604-1676), Geng Zhongming (?–1649), Sun Yanling (?–1677) –, szintén liaoningi származásúak voltak, s egyes esetekben maguk a mandzsuk sorozták be őket, amikor elfoglalták a mai Liaoning tartományt.

Ezeket a kínai közigazgatási hagyományokat megtestesítő, a kínai, illetve a mandzsu népet egyaránt ismerő írástudókat, akik a kezdeti időszakban segítették a hódítókat, a „belső zászlókba" sorolták be, s néha a Qing császárok családjainak szolgálatába állították. A mandzsuk őket nevezték a „ház embereinek" *(booi*, kínaiul *baoyi)*; ez a hivatal apáról fiúra szállt. A 17. században, sőt még a 18. század elején is egyszerre voltak a mandzsuk besúgói és közvetítők a kínai elit és a hódítók között. A palota belső ügyeinek intézésével és az udvart luxuscikkekkel ellátó (például porcelán Jingdezhenből, selyem Nanjingból, Suzhouból és Hangzhouból) nagy műhelyek irányításával megbízott *baoyi*k, akik a császári család tanácsadói és bizalmasai is voltak egyben, ugyanazt a szerepet töltötték be, mint az eunuchok, azzal a különbséggel, hogy ők nem tettek szert olyan kiterjedt hatalomra, mint a palotaszolgák a Ming-kor végén.

A mandzsuk, ahogy azt egykor a mongolok is tették, úgy telepedtek be Kínába, mint az önkényurak, akik arra rendeltettek, hogy uralkodjanak a rabszolgák hada felett. 1668-tól a *han*okat kitiltották Mandzsúriából, erről a kínaiak által már régen gyarmatosított területről. Ennek két oka volt, egyrészt, hogy megóvják a vidéket minden idegen befolyástól, másrészt, hogy fenntartsák a ginszengkereskedelem feletti monopóliumot. Megtiltották a vegyes házasságokat. Pekingben és más nagyvárosokban a faji megkülönböztetés politikáját alkalmazták: a fővárost két részre osztották, az északi, mandzsu városrészre, ahonnan elűzték az ott élőket, s a déli, kínai városrészre. 1645-ben minden himlővel fertőzött kínait – illetve mindenkit, akinek valamilyen bőrbetegsége volt – kitoloncoltak Pekingből. Rémhírek terjengtek a városban: a kínaiak azt hitték, hogy a megszállók ki akarják irtani az egész lakosságot. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a hódítást valóban hihetetlen kegyetlenkedések kísérték. Az egyik yangzhoui lakos, aki csodával határos módon túlélte az

iszonyatos tömegmészárlást, visszaemlékezéseiben leírta mindazokat a borzalmakat, amelyeknek szemtanúja volt, amikor a mandzsu csapatok 1645-ben betörtek a virágzó Jangce-parti kereskedővárosba. A beszámoló kézirata, amely a *Yangzhou shiriji (Yangzhou tíz napjának története)* címet viseli, Japánban maradt fenn. A ruházatban és az öltözködésben bevezetett változtatások, mindenekelőtt a copfba font haj *(bianzi)* viselete, amelyet 1645-ben halálbüntetés terhe mellett egész Kínában kötelezővé tettek, országszerte zavargásokhoz vezetett. Ezek közül néhányat – például a Jiangsu tartománybeli Jiaxingben és Jiangyinben – tömeges kivégzésekkel fojtottak el. Emlékeztetnünk kell arra, hogy a mandzsuk ősei, a dzsürcsik szintén kötelezővé tették a Jin Birodalom alattvalói számára a copf viseletét. A hosszú, egyetlen copfba font haj a sztyeppeöv népeinek hagyományos hajviselete; a mongolok számos fonatba fonva viselték a hajukat, s még ennél is sokkal korábban, az 5. században, a tuobákat (tagbacs) a kínaiak „bordásfejűekként" *(suotou)* emlegették.

A mandzsuk hódításaik kezdetétől fogva „kisajátították" maguknak a parasztságot, s olyan földbirtokokat alakítottak ki, amelyekről kizárták a kínaiakat. Az ilyen zárt mandzsu területek *(quan)* nagy számban jöttek létre 1645 és 1647 között, szerte egész Észak-Kínában (különösen Peking környékén) és Kelet-Mongóliában.

A mandzsuk a földbirtokaikat művelő munkaerőt (a hadifoglyokat és a földjeiktől megfosztott parasztokat, akik hogy megtarthassanak egy kicsinyke földterületet, hajlandóak voltak *quan*okban dolgozni) tulajdonképpen rabszolgákká tették, s rendkívül kegyetlenül bántak velük: úgy adták-vették őket, mint az állatokat. A munkásoknak, akiknek rengeteget kellett robotolniuk, megtiltották, hogy elhagyják a birtokokat, ezért ők minden erejükkel igyekeztek megszökni, pedig a szökés büntetése korbácsolás vagy halál volt, amelyet a rokonokra és a szomszédokra is kiterjesztettek. A mandzsuk kínai támogatói, akik a „zászlókban" szolgáltak, börtönőrökként és titkosrendőrökként tevékenykedtek. Ennek a rendszernek, amely a terror légkörét teremtette meg, és elősegítette a korrupciót, rövidesen katasztrofális következményei lettek. A hódítók ráébredtek, hogy egy mértékletes és egységes adórendszer jövedelmezőbb, mint a közvetlen, kizsákmányoló politika, s hogy a szabad ember sokkal jobban dolgozik, mint a rabszolga; a mandzsuk ezért fokozatosan felszámolták a *quan*okat, a szabad parasztok pedig visszakapták földjeik tulajdonjogát. 1685-től a „zászlóknak" megtiltották, hogy új földeket sajátítsanak ki. 1700 körül pedig gyakorlatilag rendeződött a zárt területek és a menekült rabszolgák problémája. A parasztságra zúdított temérdek szenvedés teljességgel értelmetlennek bizonyult; a mandzsuknak ez a tévedése azzal magyarázható, hogy olyan elképzeléseket és gyakorlati módszereket kívántak Kínában bevezetni, amelyeknek kizárólag a sztyeppei társadalmakban volt létjogosultságuk. S noha a politikai irányváltás csak fokozatosan következett be, nagyon is radikális volt, mivel a 18. században a mandzsuk Kína egész addigi történelmének legenyhébb mezőgazdasági adórendszerét vezették be. Ez az adórendszer minden bizonnyal jelentős szerepet játszott abban, hogy Kína új urai a maguk oldalára tudták állítani a népesség nagy részét.

Késedelem és nehézségek

A Déli Ming-dinasztia ellenállása ❖ A behatolók szinte harc nélkül foglalták el Észak-Kínát. Az ország déli vidékein azonban hosszú ideig ellenállásba ütköztek, amelynek ereje folyamatosan csökkent. Ez egyrészt abból adódott, hogy az ellenállási mozgalmakból hiányzott az általános összetartó erő, másrészt pedig abból, hogy a hátországban is küzdelem dúlt az ellenállás mellett kardoskodó hazafiak és a pacifisták között, akik hajlottak az ellenséggel

való együttműködésre. Az igazság az, hogy a nép jóindulatát elvesztő Ming-dinasztia semmiképp sem kerülhette volna el a bukást. Ennek a körülbelül 15 évig tartó időszaknak az emlékét, amely során a Ming császárok leszármazottai, akik a mandzsu hódítók elől tartományról tartományra menekültek, igyekeztek fenntartani a törvényes hatalom látszatát, mégis felmagasztalták a korai Qing-kor kiemelkedő hazafias írástudói.

Miután Peking elesett, és Nanjingban beiktatták az új Ming uralkodót, béketárgyalások kezdődtek a mandzsukkal, akik az uralkodó osztály szemében még mindig szövetségeseknek számítottak a lázadások leverésében. A hazafias miniszter, Shi Kefa (?–1645) erőfeszítései azonban meghiúsították a tárgyalásokat. A mandzsuk, miután hatszor indítottak támadást Yangzhou ellen, amelyet Shi Kefa védett, végül bevették a várost. Egy hónappal később Nanjing is elesett. Az egyik áruló tábornok átadta a császárt a mandzsuknak. Ekkor kezdődött a Ming császárok utódainak vándorlása Zhejiang, Fujian, Guangdong és Guangxi tartományokon keresztül a birodalom legtávolabbi tartományába, Yunnanba. Az egyik rövid életű uralkodó követte a másikat, miközben a mandzsuk egyre közelebb nyomultak. Zhejiang és Fujian tartományt, ahol egyszerre két császár is uralkodott, 1646-ban foglalták el, ugyanabban az évben, mint Sichuant. E tartományban a hódítók a Ming-kor végi lázadóvezért, Zhang Xianzhongot győzték le. Kanton 1647-ben került a betolakodók kezére, ezzel egy időben Guangxi tartomány északkeleti részén, Guilinben új kínai császárt választottak, Zhu Youlang herceget, aki a Yongli uralkodói nevet vette fel (1647–1660). Ő volt a Déli Ming-dinasztia egyetlen figyelemre méltó uralkodója. 1648-ban visszafoglalta Kantont és Dél-Kína jelentős részét, végül azonban vissza kellett vonulnia Yunnan tartományba. 1656-ban viszálykodás tört ki a tábornokai között, ezért a meggyengült Déli Ming állam 1658–59-ben már nem tudott ellenállni a Wu Sangui tábornok vezette mandzsu seregek támadásainak.

Yongli császár Északkelet-Burmába, a Kunmingtól több mint 500 kilométerre nyugatra, az Irrawaddy partján fekvő Bhamóba menekült. 1661-ben itt fogságba vetették, majd a következő évben felnégyelték Kunmingban. Yongli udvarát Guilinben és Yunnanban felkereste néhány jezsuita szerzetes (többek között André-Xavier Koffler), akik azt állították, hogy a császár kíséretéből megtérítettek néhány udvarhölgyet, például Yongli anyját is. Tanácsukra az anyacsászárné követséget küldött a Vatikánba, amely 1659-ben érkezett vissza Kunmingba.

A kalóztámadások újjáéledése ❖ A Ming-dinasztia utolsó uralkodóinak személyéhez kötődő és a feléledő kínai patriotizmuson alapuló ellenállási mozgalomnak hathatós segítségére volt a megújuló part menti kalóztevékenység. A Déli Ming állam félig-meddig titkos kapcsolatokat ápolt a délkeleti partvidék kalózaival.

1650-től a fujiani partvidék tényleges ura egy félig kínai, félig japán származású kalóz volt, aki a Kyūshū szigetén található Sasebo kikötőváros szomszédságában elterülő Hirado-szigeten született. A kalózvezért Zheng Chenggongnak hívták (1624-1662), s mind a mai napig nemzeti hősként tartják számon Taiwan szigetén. A 16. századi *wokouk*hoz hasonlóan, nála is ötvöződött a kalózkodás és a kereskedelem, de emellett egyértelműen politikai ambíciói is voltak. A dél-fujiani Xiamen közelében rendezte be bázisát. Végigrabolta a partvidék gazdag városait, a rajtaütések hatókörét egészen Dél-Zhejiangig és Északkelet-Guangdongig terjesztve ki. Ugyanakkor azonban Japánnal, a Ryūkyū-szigetekkel, Vietnammal, Sziámmal és a Fülöp-szigetekkel kereskedett, sőt kapcsolatban állt a kelet-ázsiai tengereket gyakran felkereső európaiakkal is. Politikai befolyását úgy próbálta növelni, hogy a Déli Ming állam oldalán szembeszállt a mandzsukkal. A bukott dinasztia túlélőivel fenntartott jó kapcsolatainak köszönhetően abban a kivételes kegyben része-

sült, hogy felvehette a császári család nevét, a Zhut. Innen a ragadványnév, „őméltósága, a császári név viselője" (Guoxingye), amelyet a hollandok Koxingaként, illetve ehhez hasonló változatokban írtak le. Ő volt a közvetítő a Déli Ming állam és Japán között, amelyet számos alkalommal felkeresett (1648, 1651, 1658 és 1660), hogy segítséget kérjen – amely soha nem érkezett meg. 1658–59-ben megismételte azt, amit a japán kalózok, a *wokouk* tettek 1553–55-ben, bemerészkedve a megszállt területekre megtámadta Nanjingot, ahonnan azonban kénytelen volt visszafordulni, s meg kellett elégednie a partvidék fosztogatásával. Annak érdekében, hogy felvegyék a harcot Koxingával, s hogy megfosszák őt attól a segítségtől, amelyet a part menti tartományokból kapott, a Qing uralkodó 1662-ben elrendelte, hogy Shandongtól Guangdong tartományig az egész partvidéket ki kell üríteni. Ez óriási csapást jelentett a helyi lakosok számára, akik szeme láttára rombolták le szisztematikus alapossággal falvaikat és városaikat, majd kényszerítették őket lakóhelyük elhagyására. Ezeknek a barbár intézkedéseknek a kínai kereskedelemre és külkapcsolatokra gyakorolt hatását talán még soha nem mérték fel igazán. Nagyon valószínű, hogy teljesen véget vetettek vagy legalábbis súlyos károkat okoztak a kínai kereskedelemnek a 17. század végén, s így elősegítették az európaiak – portugálok, spanyolok és hollandok – betörését Kelet-Ázsia tengereire.

Koxinga, aki kénytelen volt Kínán kívül menedéket találni, 1661-ben megtámadta Taiwan szigetét, amely 1624 óta a hollandok kezén volt. 900 hajóból és 25 000 emberből álló hadseregével kiűzte őket a szigetről. Halála után, 1662-ben fia, Zheng Jing vette át a helyét, aki támogatást nyújtott Fujian tartomány főkormányzójának, Geng Jingzhongnak, miután az fellázadt a mandzsuk ellen. Zheng Jing egészen 1683-ig kitartott, amikor is a Qing-dinasztia nagyszabású hadjáratot szervezett a sziget ellen. Ennek során megsemmisítették a helyi független államot, s első ízben csatolták Kínához a Belgiumnál is nagyobb területű szigetet, amelyet még mindig jórészt maláj-polinéz eredetű törzsek laktak.

Éppúgy, ahogy Koxinga idején a fujiani partvidék kalózai kapcsolatban álltak a Déli Ming állammal, a guangdongi partvidéken élő tankáknak is vélhetően közük volt az ellenállási mozgalomhoz. A tanka egy bennszülött, halászattal foglalkozó népcsoport volt. Tagjai egész életüket a csónakjaikon élték le – ezért nevezték őket „csónakos népnek" *(chuanmin)*. Híres gyöngyhalászok hírében álltak. Kalóztevékenységük sok gondot okozott Shang Kexinek, Guangdong tartomány első, a Qing-dinasztia által kinevezett katonai kormányzójának; így közvetett módon segítették a Déli Ming állam ellenállását és az elszakadási kísérleteket.

A három „hűbéres" herceg felkelése (1674–1681) ❖ Köztudott, hogy a mandzsuk Kína meghódítása során igénybe vették a régi Ming Birodalom egyes közigazgatási, politikai és katonai tisztségviselőinek a szolgálatait. Ezeket az embereket nevezték „régi szolgáknak" *(jiuchen)*, illetve „hivatalnokoknak, akik egymás után szolgáltak két dinasztiát" *(erchen)*. Az új rendszerhez csatlakozó hivatalnokokat azonban, nem minden alap nélkül, gyanúsnak találták. 1656-ban letartóztatásokra került sor, s a régi hivatalnoki állományt ettől kezdve fokozatosan felváltották a hivatalnokvizsgákon toborzott új tisztségviselők, a *„han* hivatalnokok" *(hanchen)*. Ezt a tisztogatást azonban nem lehetett kiterjeszteni a távolabb fekvő, kevésbé szilárd ellenőrzés alatt tartott déli tartományokra, ahol a Qing-dinasztia kénytelen volt meglehetősen nagy fokú autonómiát engedélyezni az északkeletről származó katonai parancsnokoknak, akik részt vettek ezeknek a területeknek a meghódításában és a Déli Ming állam ellenállásának megtörésében.

Az, hogy nagy hatalmat adtak a Dél-Kína meghódításában segédkező hadvezérek kezébe, a mandzsuk szempontjából veszélyes lépés volt; ez ugyanis olyan politikai egységek

megalakulásához vezetett, amelyek szinte teljesen függetlenítették magukat Pekingtől. A mandzsuk így azt kockáztatták, hogy elvesztik az irányítást a birodalmuk felett. A délkelet-kínai partvidék tartományainak hercegi rangra emelt katonai kormányzói megtartották és utódaiknak adták át azokat a seregeket, amelyeket a Déli Ming állam ellen indított hadjáratok idején helyeztek a parancsnokságuk alá. Kihasználták az irányításuk alatt álló területek függetlenedési törekvéseit, s azt, hogy helyben rendelkezésükre álltak mindazok az erőforrások, amelyek elengedhetetlenek voltak a függetlenséghez. A legnagyobb hatalmú „herceg" Wu Sangui (1612–1678) volt, aki, miután 1644–45-ben szétzúzta Li Zicheng lázadó seregeit, s a mandzsuk oldalán 1657 és 1661 között hadjáratokat vezetett Yunnan tartományba az ott menedéket kereső Ming-pártiak megsemmisítésére, nem eresztette szélnek csapatait. Yunnan és Guizhou tartományok uraként tulajdonképpen ő tartotta ellenőrzése alatt a szomszédos tartományokat is, Hunant, Shaanxit és Gansut. Bevételei a pekingi kormányzattól folyamatosan kapott anyagi támogatásból (1667-ben 30 millió *liang* ezüstöt kapott a hadserege fenntartására), valamint a Sichuan tartománybeli sóbányák termékeire, a réz- és aranybányákra, a ginszeng- és rebarbarakereskedelemre kivetett monopóliumból származtak, nem beszélve a Tibettel folytatott kereskedelem hasznáról (tea- és lóeladás). Amikor Kantonban a helyi kormányzó, Shang Kexi (1604?–1676) lemondott hivataláról, az udvar, kihasználva a hatalmi űrt, úgy döntött, hogy megfékezi a „hercegek" autonóm kormányzatait. Wu Sangui ekkor nyíltan fellázadt, csakúgy, mint Geng Jingzhong (?–1682), Fujian tartomány kormányzója. A tábornok megalapította a tiszavirág-életű Zhou államot (1673–1681). Rövidesen csatlakozott hozzájuk Sun Yangling (?–1677), a Guangxi tartománybeli Guilin katonai kormányzója. 1674-ben Wu Sanguinak sikerült a maga oldalára állítania Wang Fuchent (?–1681), aki Shaanxi és Gansu tartomány kormányzója volt 1670-ig, majd 1676-ban Shang Zhixint (1636?–1680), Shang Kexi fiát, aki Guangdong és Guangxi tartományok felett uralkodott. Ebben az évben Wu Sanguinak lehetősége nyílt arra, hogy egész Kínát visszafoglalja, s véget vessen a mandzsuk hatalmának. A politikai széljárás azonban megváltozott: 1676-ban Wang Fuchen és Geng Jingzhong behódolt a Qing-udvarnak, s Shang Zhixin is ugyanezt tette 1677-ben. Wu Sangui a következő évben halt meg. A Zhou állam élén unokája, Wu Shifan követte őt. A Qing-seregek ismét elfoglalták Jiangxi (1679), Sichuan (1680) és Guizhou (1681) tartományokat. Wu Shifan öngyilkosságot követett el, mialatt az ellenség a fővárost, Kunminget ostromolta. Így végződött a három „hűbéres" herceg felkelése *(sanfan zhi luan* – Wu Sangui, Geng Jingzhong és Shang Zhixin), a legsúlyosabb válság, amellyel az új mandzsu hatalomnak szembesülnie kellett.

A Jangcétól délre fekvő területek önállósodási törekvéseinek felszámolásával a központi kormányzat hatalma az egész birodalomban megerősödött. Ezzel véget ért az új rendszer berendezkedésének és megszilárdulásának a folyamata. Kijelenthetjük tehát, hogy a belső stabilitás hosszú korszaka, amely egészen a 18. század végéig tartott, 1681-ben, két évvel Taiwan végső meghódítása előtt kezdődött.

23. fejezet

A FELVILÁGOSULT ÖNKÉNYURAK

A nagy mandzsu császárok, Kangxi (1662–1723), Yongzheng (1723–1735) és Qianlong (1736–1796) olyan alkalmazkodóképességről, szellemi nyíltságról, röviden szólva intelligenciáról tettek tanúbizonyságot, amely alapján jogosan nevezhetjük őket „felvilágosult önkényuraknak", annál is inkább, mert uralkodásuk alatt, a 17. század végétől kb. 1775-ig, úgy tűnik, a moralizáló, racionális neokonfuciánus filozófiának egyfajta tudatos, gyakorlati alkalmazása valósult meg.

A morális rend uralma

A művelt rétegek megnyerése ❖ Peking bevételétől Wu Sangui délkeleten létrehozott államának felszámolásáig közel negyven év telt el. Ezalatt a mandzsuk meghódították Észak-Kínát, háborút viseltek a Déli Ming állam és a partok mentén garázdálkodó kalózok ellen, végül pedig visszafoglalták az elszakadt déli tartományokat. Az értelmiség döntő többsége nem volt hajlandó együttműködni a hódítókkal, hanem visszavonult birtokaira, s elrejtette a veszélyesnek minősülő írásokat. Azon generációk eltűnésével azonban, amelyek átélték a kései Ming-kort és az ellenállási időszakot, észrevehetően mind többen fogadták el a mandzsuk uralmát. Kína új urai, anélkül, hogy lényeges elemeiben változtattak volna azon, átvették a bukott dinasztia autokratikus, központosított intézményrendszerét, miközben tudatosan saját előkelőségeiknek kedveztek, így biztosítva azt, hogy minden lényeges pozíciót ők ellenőrizzenek. Rövidesen azonban ráébredtek, hogy alapvető érdekük megnyerni maguknak a régi uralkodó osztályokat, s növelni az új dinasztia társadalmi elfogadottságát.

1656-ban ismét meghirdették a hivatalnoki vizsgákat. Ennek a lépésnek nagy szerepe volt abban, hogy az élet visszatért a normális kerékvágásba, mivel a birodalomnak fiatal, a hatalomhoz hű hivatalnoki réteget biztosított. Az írástudók tevékenységét tehát ebbe az irányba terelték, számukra ugyanis ez volt az egyetlen lehetőség, hogy társadalmi megbecsülést és rangokat szerezzenek. Azzal, hogy szoros kapcsolatot teremtettek a Ming-kor egykori uralkodó osztályaival, a Qing-dinasztia felvilágosult despotáinak a leghőbb óhajukat sikerült valóra váltaniuk; véget vetettek a gyanakvó légkörnek és a súlyos megosztottságnak, amely a központi hatalom és hivatalnokai között feszült; utóbbiak már a bukott Ming-dinasztiának is sok nehézséget okoztak. A Qing császárok idején többé már nem voltak olyan konfliktusok, mint 1615–27-ben az eunuchok és a Donglin párt tagjai között. Éppen ellenkezőleg, a kínai–mandzsu dinasztia uralkodásának legnagyobb részében a császári udvar és a művelt kínai osztályok viszonyát a kölcsönös megértés jellemezte. A mandzsuk és a kínaiak ellentéte a 18. század során egyre inkább megszűnt, s a 19. század

végén és a 20. század elején erősödött csak újra fel a kibontakozó társadalmi és politikai válságnak köszönhetően.

A Qing-kormányzat mérsékelt politikája a 17. század végétől, azaz a hatalom igyekezete, hogy kímélje a parasztságot – ami megmagyarázza a vidéken uralkodó nyugalmat – és az állam hivatalnokainak juttatott előnyök együttesen azt eredményezték, hogy ez az új dinasztia nagyon közel került az írástudók által ideálisnak tartott állam eszményéhez és a *Mengzi*ben, ebben az ortodox műben leírt humanitárius, gyámkodó elképzelésekhez. A hivatalnokok magas fizetése Kangxi császár idején megfékezte a korrupciót. Yongzheng császár (1723–1736) még ennél is tovább ment, a hivatalnokok számára jelentős jutalmakat juttatott a „becsületesség fenntartására" *(yanglian)*.

Ennél azonban többről volt szó: Kangxi és utódai a klasszikus tanulmányok és a kínai kultúra patrónusaivá léptek elő. Olyan politikát folytattak, amely figyelembe vette a művelt kínai rétegek elvárásait. Később ugyanezt a politikát követve állították a maguk oldalára Mongólia és Közép-Ázsia buddhista lakosságát. A mandzsu császárok szerették volna elhitetni magukról, hogy ők a kínai kultúra legodaadóbb hívei és a lámaizmus legelszántabb védelmezői. Kangxi császár hatalmas költségek árán hat alkalommal személyesen is felkereste a Jangce alsó folyásának városait, a kínai értelmiség központjait (1684, 1689, 1699, 1703, 1705 és 1707). Qianlong császár is követte példáját 1751-ben, 1757-ben, 1762-ben, 1765-ben, 1780-ban és 1784-ben. A hízelgés és a rejtett politikai célok mögött azonban ezek az uralkodók, akik teljesen áttértek a kínai életmódra, valóban rokonszenveztek velük. A tudományok iránt érdeklődő, jó matematikus és tehetséges zenész hírében álló Kangxi, csakúgy, mint Qianlong, költészettel és kalligráfiával is foglalkozott. Az érdeklődés Kína óriási szellemi gazdagsága iránt azonban a legegyértelműbben azokban a hatalmas könyvkiadási vállalkozásokban nyilvánult meg, amelyeket a felvilágosult uralkodók finanszíroztak – *A Ming-dinasztia története*, festménykatalógusok és kalligráfiai gyűjtemények, szótárak, a Tang-kori költők antológiája s mindenekelőtt a kínai nyelvű művek hatalmas gyűjteménye, amelyet 1772 és 1782 között állítottak össze. Az állami megbízások számos írástudónak biztosítottak munkát, akiknek így hosszú évekig nem kellett aggódniuk megélhetésük miatt. Sok írástudó számára ez lehetőséget nyújtott arra, hogy megmutassák tehetségüket és hatalmas műveltségüket. Volt azonban egy másik hasznuk is, mégpedig az, hogy ezek a könyvkiadási vállalkozások éppen azokat az írástudói köröket „fegyverezték le", amelyek a 17. században a mandzsu uralom legelszántabb ellenségei voltak.

Mindezek a tényezők – a viszonylag nyugodt politikai légkör, az, hogy a mandzsu uralkodók és előkelőségek alkalmazkodtak a kínai kultúrához, a birodalom terjeszkedése, a belső béke és az általános prosperitás – segítettek lecsillapítani a legelszántabb hazafiak haragját.

Egy „konfuciánus" birodalom ❖ A kínai elit helyzetéről hamis és tökéletlen képet kapnánk, ha kizárólag a 18. század három nagy uralkodója paternalista politikájának hangsúlyozására szorítkoznánk. A paternalizmus a valóságban csupán a császári hatalom alapvetően autokratikus szemléletmódjának a másik aspektusa volt. Annak, hogy a mandzsuknak nem voltak nyílt ellenségeik Kínában, nem pusztán az volt az oka, hogy a kínai társadalom egésze elégedett volt az új rendszerrel; az is közrejátszott benne, hogy ellenfeleiket kíméletlenül üldözték. A Qing császárok a személyük iránti feltétlen hűséget és a hatalmukkal szembeni alázatot követelték meg alattvalóiktól. Egyik fő feladatuknak tekintették, hogy a társadalom minden rétegében elterjesszék és bevezessék a neokonfuciánus hagyománytiszteletet és a morális rend uralmát. Ez az „ideológiai képzés", amelyet megkönnyített a különböző iskolák elszaporodása, s amelyet még a vidéki területekre is kiterjesztettek, an-

nál is fontosabb volt számunkra, mert a dinasztia idegen eredete esetleg megkérdőjelezhette a hatalom legitimitását. A hivatalos erkölcsi kódexben a hangsúlyt ezért a tekintélyelvűségre és az engedelmesség erényeire fektették. Az ortodoxia így az engedelmesség doktrínájává alacsonyodott. Az is igaz, hogy ennek a fejleménynek, amely összefüggött az autokratikus kormányzásnak a Ming-dinasztia megalapítása óta tartó megerősödésével, a gyökerei visszanyúlnak a Qing-dinasztia létrejöttét megelőző időkbe. Ha azonban létezett valaha is „konfuciánus" birodalom, amelyben a morális ortodoxia és a politikai rendszer közötti kapcsolatok teljesen egyértelműek voltak, az mindenképpen a mandzsuk birodalma volt.

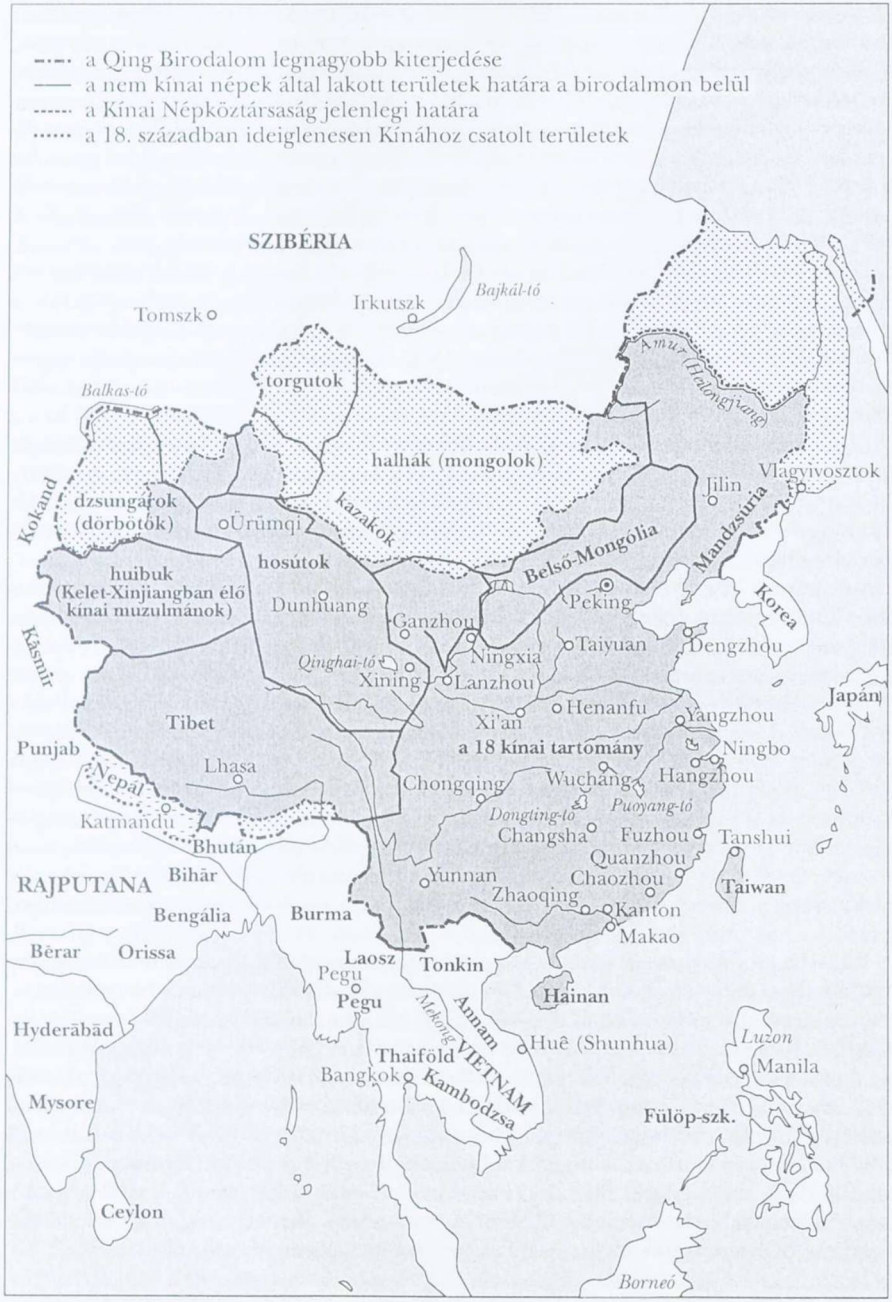
A 18. század három uralkodója nagy gondot fordított a morális rend uralmának kiterjesztésére, s ezzel együtt saját hatalma igazolására. Yongzheng átdolgozta és kibővítette az elődje által 1681-ben kiadott *Shengyut (Szent tanácsok)*. Elrendelte, hogy a nyilvánosság előtt, hangosan olvassák fel őket. A hivatalnoki vizsgákra jelentkező minden jelölttől megkövetelte a *Dayi juemi lu*nak (1730), annak a műnek az ismeretét, amelyet saját kezűleg írt a mandzsuk uralmának igazolására. Már Kangxi uralkodása idején is felléptek azon nem ortodox könyvek és az erkölcsromboló regények ellen, amelyeket 1687-ben felvettek a tiltott művek listájára. 1714-ben tovább szigorították a cenzúrát. Qianlong idején minden olyan írást, régit és újat egyaránt, amelyekben kritizálták a „barbárokat", vagy csak éppen utalást tettek erre, valamint azokat a műveket, amelyek nem szigorúan ortodox „ihletettségűek" voltak, módszeres alapossággal felkutatták, hogy cenzúrázzák, illetve, hogy megsemmisítsék őket. Ez volt a híres 1774–89-es „irodalmi inkvizíció". Mindez egy időben zajlott a kínai nyelvű művek hatalmas gyűjteményének az összeállításával, amely Qianlong uralkodásának egyik legdicsőbb eseménye volt, sőt a gyűjtemény elkészülte után is folytatódott. A hatalom nem érte be annyival, hogy cenzúrázza és elpusztítsa a morális rendet veszélyeztető könyveket; szerzőiket és azok rokonságát is meghurcolták.

Az önkényuralomnak ezek a visszataszító megnyilvánulásai – Yongzheng uralkodása idején a keresztény hitre áttért mandzsu hercegeknek az írástudókhoz hasonló üldöztetéseket kellett elszenvedniük, nem is annyira a hitük, inkább a Kangxi trónra lépésekor tanúsított magatartásuk miatt – felfedték a politikai rendszer valódi természetét. Az, hogy a mandzsuk uralma esetenként enyhének mutatkozik, azért van így, mert a hódítók arra a feladatra összpontosítottak, hogy behódolásra és engedelmességre bírják az embereket, s mert a rendszer hatalmának és stabilitásának alapját a morális rend biztosította.

A világ legnagyobb kiterjedésű birodalma

A mandzsuk sorsa a sztyeppéktől függött: az első jelentős sikerüket Kelet-Mongóliában érték el, mégpedig azzal, hogy sikerült megszerezniük az ott élő mongol törzsek támogatását. Miután meghódították Kína északkeleti területeit, az eléjük táruló, szinte végtelen távlatok arra csábították őket, hogy egyre messzebb és messzebb nyomuljanak előre. A mandzsuk hatalmának természete azonban továbbra is meghatározta az új birodalom sorsának alakulását: a Qing Birodalom a sztyeppeöv és Közép-Ázsia nagyhatalmává vált.

Mongólia, Közép-Ázsia és Tibet: háború, vallás és diplomácia ❖ A mandzsuk közép-ázsiai terjeszkedése már a kezdetektől összefüggött a sztyeppei népek okozta katonai és vallási (ha úgy tetszik, diplomáciai) problémákkal. A mongolok és a Qing-dinasztia szövetsége nyugtalanította és ellenségessé tette a torgutokból, burjátokból, dzsungárokból (dörbötök) és hosútokból álló erős nyugati törzseket, amelyeket összefoglaló néven ojrátoknak nevez-

24. térkép ❖ A Qing Birodalom 1759-ben

tek. Amikor a mandzsu birodalom kialakulófélben volt északkeleten, a hosútok uralták az Ürümqi (a mai Xinjiang tartomány fővárosa) és a Qinghai-tó közé eső területeket. 1640-re gyakorlatilag ők lettek Tibet urai. Akkoriban a Tibet feletti uralom a sztyeppei törzsek szemében különleges jelentőséggel bírt. A dalai lámák védelmezőinek szerepe ugyanis hatalmas tekintélyt kölcsönzött nekik. A Yuan Birodalom óta, amelynek vonzódása a tibeti szerzetesekhez 1280-ra egyértelművé vált, a lámaizmus jelentős sikereket ért el a sztyeppei állattenyésztők körében, s a 16. századtól befolyása az egész sztyeppeövezetre kiterjedt. A hosútoktól a dzsungárok vették át a Tibet feletti uralmat. A dzsungárok 1678–79-ben meghódították egész Nyugat-Xinjiangot, ahol felszámolták a kis iszlám oázisállamokat. Vezetőjük, Galdan kán (1644–1697), Közép-Ázsia 17. század végi történelmének jelentős alakja 1686-ban megtámadta Külső-Mongóliát, a keleti mongolok, a halhák kánságait fenyegetve, akik a Qing császár védelme alá helyezték magukat, s a mandzsuk hűséges alattvalói maradtak egészen a Qing-dinasztia bukásáig. A Qing-kormányzat diplomáciai és katonai lépésekkel válaszolt a dzsungárok kísérletére, akik megpróbáltak létrehozni egy újabb nagy sztyeppei birodalmat Ázsia szívében. 1696-ban és 1697-ben a Qing-seregek elfoglalták azokat a Bajkál-tótól délre fekvő, stratégiai fontosságú területeket, ahonnan a 6–7. században a keleti türkök, a 13. században pedig a mongolok indítottak nagyszabású támadásokat. A dzsungárok felett aratott első mandzsu győzelmet a 18. század első felében hadjáratok sora követte, amelyek során a Qing Birodalom a Balkas-tótól délre elterülő vidékig, sőt Nepálig tolta ki a határait.

A mandzsuk Tibet-politikája azt jelentette, hogy kibővítették azoknak a kedvezményeknek a körét, amelyeket a mongolok biztosítottak a tibeti vallási hatalmasságoknak, s éreztették a tibetiekkel Kína fensőbbségét. 1652-ben a dalai lámát meghívták Pekingbe, ahol hatalmas pompával fogadták. A 17. század második felére a Qing Birodalom fővárosa a tibeti és mongol buddhista művek nyomtatásának legnagyobb központja lett. A 18. században a mandzsuk támogatni kezdték a lámaista szövegek mongolra és mandzsura fordítását. Yongzheng kilenc évvel a trónra kerülése után, 1732-ben, egyik pekingi rezidenciáját, a Yonghe-palotát lámaista templommá alakíttatta át. Ez lett az egyik legelőkelőbb tibeti buddhista tiszteleti hely a fővárosban. Amikor a Qing-dinasztia 1751-ben szilárdan megvetette a lábát Tibetben, ügyeltek arra, hogy ne nyilvánítsák ki túl nyíltan a hatalmukat; kínai protekturátusként Tibetnek széles körű belső autonómiát biztosítottak. Mindennek valójában az volt a lényege, hogy Lhasa, a nagy vallási központ ne kerülhessen ismét mongol kézre.

A következő évben rájuk mért vereség ellenére a dzsungárok hatalma nem indult hanyatlásnak. Galdan unokaöccsének, Cevanrabdannak sikerült hatalmas birodalmat teremtenie, amely Dél-Szibériától Tibet határáig húzódott, magában foglalva az Ili-folyó völgyét, a Balkas-tó vidékét és Mongólia nyugati részét. A Qing-dinasztia első próbálkozását, hogy megvesse a lábát Tibetben, 1705–06-ban meghiúsították a dzsungárok, akik 1717-ben és 1718-ban elfoglalták Lhasát és a főbb tibeti városokat. Egy mandzsu–kínai hadsereg azonban Sichuan tartományból indulva előrenyomult a Tibeti-fennsíkon, s 1720-ban, miután kiűzte a dzsungárokat Lhasából, helyőrséget állított fel a tibeti fővárosban. 1751-től azután Tibet állandó kínai ellenőrzés alá került, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen napjainkig fennmaradt, annak ellenére, hogy a 20. század elején az angolok igyekeztek megszerezni maguknak ezt a kínai protektorátust.

Az „Új területek" megteremtése ❖ A dzsungárok államát csak 1757-ben sikerült felszámolni. 1728-tól a „viszonylagos megértés" korszaka köszöntött be a kínaiak és a dzsungárok között, miután szerződésben rögzítették a határokat az Altaj-hegység mentén. A viszony

azonban rövidesen megromlott, s Peking úgy döntött, hogy hadsereget küld az Ili-folyó vidékére, veszedelmes ellenfelük stratégiai fontosságú szállásterületére. Ez volt az 1756–57-es megsemmisítő hadjárat, amely során a legtöbb dzsungárt lemészárolták, sőt még a nevüket is eltörölték. Ezután már csak ölötök néven ismerték őket. Az Ili-folyó völgyének meghódítását 1758–59-ben a Tarim-medence iszlám államocskáinak elfoglalása követte. A Qing „zászlók" bevonultak Aksuba, Kashgárba és Yarkendbe. Minden meghódított területet, az Altajtól a Kunlun-hegységig s Dunhuangtól a Pamírig katonai irányítás alá helyeztek. A közigazgatási feladatokat a hadsereg végezte. Ezek a vidékek az „Új területek" (Xinjiang) elnevezést kapták – a nyugati térképészek Kínai Turkesztánnak is szokták nevezni őket. Xinjiangot, ahol már a történelem hajnala óta keveredtek egymással az indoiráni, iszlám, türk, mongol, tibeti és kínai hatások, csak sokkal később, egy hosszú kolonizációs időszakot követően, 1884-ben emelték tartományi rangra. Attól kezdve, hogy a Qing Birodalomhoz csatolták, Xinjiangba száműzték a politikai és köztörvényes elítélteket.

Egy szárazföldi, kozmopolita birodalom ❖ A Qing Birodalom 1759-re elérte legnagyobb kiterjedését. Az uralma alatt egyesített vidékek együttes területe 11 millió km^2-t tett ki. Ez volt a valaha létező legnagyobb méretű kínai birodalom. A Kínai Népköztársaság területe csak 9 736 000 km^2, mivel a Qing Birodalom magában foglalta nemcsak Külső-Mongóliát és Taiwan szigetét, hanem az azóta orosz fennhatóság alá került vidékeket a Balkas-tótól délre, valamint az Amur (Heilongjiang) és az Usszuri alsó folyásától keletre (a Szinhote-Alin-hegyvidék). 1665 körül a Qing-seregek egészen az Amurtól északra fekvő Külső-Hingan vidékéig merészkedtek, amelyet az oroszok Sztanovoj-hegységnek neveznek, s amely ma Oroszország része. A kínai–mandzsu birodalom befolyása azonban a határain túlra is kiterjedt: a legtöbb ázsiai ország (Nepál, Burma, Sziám, Vietnam, a Fülöp-szigetek, a Ryūkyū-szigetek és Korea) elismerte Kína fennhatóságát, s valamilyen mértékben ténylegesen függött is tőle.

A Kínai Népköztársasághoz hasonlóan a Qing Birodalom is soknemzetiségű állam volt. A közigazgatási dokumentumok rendszerint kínai és mandzsu nyelven íródtak, de esetenként előfordult, hogy kalmük (nyugati mongol), keleti türk, arab vagy tibeti nyelvű dokumentumok is készültek. A közigazgatásban elkerülhetetlenül szükséges volt a többnyelvű szótárak kiadása, amelyek napjainkban rendkívül fontos nyelvtörténeti dokumentumok. Ezzel folytatódott az a tradíció, amely még a Ming-dinasztia korában kezdődött – a fordítóirodákban *(huayi yiyu)* szerkesztett szótárak hagyománya.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a tartományokból, meghódított területekből és protektorátusokból álló birodalom a közigazgatási gyakorlat szempontjából távolról sem volt egységes. A mandzsuk számára fenntartott Mandzsúriának különleges státusa volt, amely megkülönböztette a kínai tartományoktól; Mongóliában a mandzsu császároknak hűséget fogadott mongol törzsfők biztosították a lakosság lojalitását a birodalomhoz; Tibet meglehetősen nagy belső szabadságot élvező protektorátus volt; az újonnan létrehozott Xinjiangot pedig a katonaság kormányozta.

A morális rend uralmát megvalósító 18. századi Kína Ázsia legnagyobb imperialista hatalma volt. A kontinens nagy részére kiterjedő befolyása, a vetélytársak hiánya és a közép-ázsiai fejlemények iránt tanúsított fokozott érdeklődése olyan tényezők, amelyek a 19. században döntően meghatározták Kína magatartását a nyugati támadásokkal szemben.

A jólét korszaka

Az ázsiai kontinens nagy részét uraló Qing Birodalom a népesség és a gazdaság növekedése szempontjából a világ leggyorsabban fejlődő országa volt. A 18. században Kína a mezőgazdaságban, a kézműiparban és a kereskedelemben bekövetkező példa nélküli fellendülésének köszönhetően a prosperitás korszakába lépett. Mind a termelés, mind pedig a belkereskedelem nagyságának szempontjából a világ élvonalába tartozott.

A mezőgazdasági technológiák fejlődésének csúcspontja ❖ A kínai mezőgazdaság a 18. században érte el fejlődésének csúcspontját. Módszerei, a kultúrnövények változatossága és a terméshozam a modern agrárgazdálkodás elterjedése előtt a történelem legfejlettebb mezőgazdaságává tették. A hagyományos kultúrnövények mellett (árpa, búza, köles, rizs – a rizsfajták száma a többszörösére nőtt a 11. század óta) új növények is megjelentek – édesburgonya, földimogyoró, cirok *(gaoliang)*, kukorica –, amelyek a rossz minőségű, száraz talajon is megtermettek. Ezek révén a betakarítási időszak az egész évre kiterjedt, s megoldódott a téli időszakok átvészelésének problémája. Az Újvilágból származó növények 16. századi megjelenésével valóságos mezőgazdasági forradalom bontakozott ki. A zöldségek és gyümölcsök egyre nagyobb szerepet kaptak az emberek étrendjében, az egyéb, kiegészítő táplálékforrásokról nem is szólva, amelyeket például a sertés- és baromfitenyésztés, valamint az igen fejlett halgazdálkodás biztosított, amely országszerte elterjedt az öntözés alatt álló területeken. Az ipari növények (gyapot, tea, cukornád) vetésterülete is gyorsan növekedett.

Összehasonlításul, a korabeli Európa számos vidékén a mezőgazdaság rendkívül elmaradott volt. Yongzheng császár idején és Qianlong császár uralkodásának első felében a kínai paraszt általánosságban sokkal jobb és boldogabb körülmények között élt, mint kortársa XV. Lajos korában Franciaországban. Rendszerint az iskolázottsága is magasabb volt. Kínában oly nagy számban működtek köz- és magániskolák, hogy a jó anyagi körülmények között élő paraszt könnyedén fizetni tudta gyermekei taníttatásának költségeit. A 18. század néhány kiemelkedő írástudója alacsony sorból származott.

A Qing-dinasztia agrárpolitikája segítette a kisparasztokat. Nagyon alacsony adókat kellett fizetniük, sőt egy 1711-ben kelt rendeletben egyenesen megtiltották az egyes területek adókvótáinak növekedését, még abban az esetben is, ha a lakosság száma növekedne. Így a 18. század legnagyobb részében a kínai vidékre az általános jólét volt a jellemző. A helyzet csak Qianlong császár uralkodásának utolsó húsz éve alatt kezdett romlani. Ennek oka a parasztság terheinek hirtelen megnövekedése, s a leggazdagabb földbirtokosoknak a parasztokra gyakorolt nyomása volt, mivel egyedül a földbirtokosok voltak abban a helyzetben, hogy kamatra pénzt kölcsönözzenek.

A kínai mezőgazdaság figyelemre méltó felvirágzása a 18. században, amelyet a kézműipar és a kereskedelem ezzel egyidejűleg zajló fellendülése is elősegített, azt sugallja, hogy valószínűleg át kellene értékelnünk egyes, a korszakkal kapcsolatos modern kori nézeteket.

Kelet-Ázsia egyes síkságainak és folyóvölgyeinek (a Kínai-alföld, a Jangce alsó folyása, a Vörös-folyó deltavidéke Vietnamban, Dél-Kína és Jáva part menti síkságai) nagy népsűrűségét gyakran úgy emlegetik, mint a monszunövi Ázsia egyik jellegzetes sajátosságát. Az emberek a nagy népsűrűséget a fenti vidékeket sújtó súlyos problémák közé sorolják: a születések magas száma, az elmaradott technológiák, amelyek alapvetően manuálisak maradtak, valamint az általános és óriási nyomor, amelyet a 19–20. században tovább súlyosbítottak az egyenlőtlenségeket elmélyítő és a radikális reformokat meghiúsító társa-

dalmi viszonyok. Amit azonban a külső szemlélő, összehasonlítva gazdag, iparosodott országokkal, az „elmaradottság" és az „alulfejlettség" egyértelmű bizonyítékának vél, az valójában nem más, mint egy történelmi korszak csúcspontja, amelyre látványos fejlődés volt a jellemző. Azt, hogy a „fejlett" országokban elegendő az élelmiszer, ezt sokkal inkább a történelmi körülményeknek köszönhetik, különösen annak a ténynek, hogy a mezőgazdaságuk csak a legutóbbi időkben indult egyértelmű fejlődésnek, s nem saját zsenialitásuknak. Európa ugyanis a mezők, a parlagföldek és az erdőségek kontinense, ezért soha nem volt igazán jól megművelhető terület.

A 18. század a világtörténelem olyan időszaka, amely a leginkább felfedi a fejlődés ütemének különbségeit. Ez volt az a pont, amikor a gyéren lakott, de növekvő lélekszámú Európa (a terméshozamok szempontjából) közepes fejlettségű mezőgazdasága szembesült az óriási méretű demográfiai robbanást átélő Kína magasan fejlett, változatos földműves kultúrájával. Ebben az időszakban, a 9–11. század óta felhalmozott technológiai vívmányoknak köszönhetően Kína és Kelet-Ázsia egészének népessége egyértelműen meghaladta Európáét. A Távol-Kelet társadalmai tehát nem „maradtak el" a Nyugat mögött, csupán más fejlődési irányt követtek.

Az ipari méreteket öltő kézművesség és kereskedelem látványos fellendülése ❖ Ami igaz az élelmezéssel kapcsolatban, az érvényes a kézművesiparra és kereskedelemre is: a 18. században a kínai világ rendelkezett az ipari kort megelőző legfejlettebb technológiákkal. A három terület – a mezőgazdaság, a kézműipar és a kereskedelem – viszonyát annál is inkább hangsúlyoznunk kell, mert nagyon szoros kapcsolatban álltak egymással. A 18. századi Kína fejlődése akár a Wanli-korszak (1572–1620) folytatásának is tűnhet, a közben eltelt, háborúktól és belső bajoktól sújtott évszázadot követően; ez a fellendülés azonban méreteiben messze túlszárnyalta azt a korszakot.

A textilipar, a legnagyobb és legtermelékenyebb kínai kézműipari ágazat, ellátta a folyamatosan növekvő piacot, s a parasztoknak kiegészítő jövedelemforrást biztosított, mivel ezt a tevékenységet otthon is lehetett végezni. A 17. század végére a Shanghaitól délnyugatra fekvő Songjiang városának gyapotfeldolgozó üzemei, nem számítva a bedolgozókat, 200 000 munkásnak biztosítottak állandó munkát.

A teaültetvények az egész Jangce-völgyben elterjedtek, ezenkívül rengeteg ültetvény volt Fujian és Zhejiang tartományban. A tengeri teaexport az 1726-os 2,6 millió angol fontról a 18. század végére 23,3 millió fontra nőtt, s ez a növekedés a 19. században tovább folytatódott. Itt kell megjegyeznünk, hogy a Nyugat-Európában elterjedt „tea" elnevezés fujiani eredetű, míg a néhány szláv nyelvben használt „csaj" szó a tea írásjegy északi dialektusokban elterjedt kiejtéséből *(cha)* alakult ki. A termelők (*shanhu*, „hegyi családok") által betakarított tealevelet több száz bérmunkást alkalmazó műhelyekben *(chazhuang)* készítették elő, mielőtt a gazdag kereskedőtársaságok átvették, amelyek Kantonban kereskedtek a Kelet-indiai Társasággal.

A Jiangxi tartománybeli Puoyang-tótól keletre fekvő Jingdezhen – ahol a helyi porcelánműhelyekben több tízezer ember dolgozott, hogy eleget tudjanak tenni egyrészt az udvar és a gazdag családok igényeinek, másrészt pedig az exportmegrendeléseknek –, valamint a Hunan tartománybeli Changsha közelében található Lijiang a porcelángyártás virágzó központjai voltak. A szeladont és a porcelánt egyre nagyobb mennyiségben exportálták Japánba, Koreába, a Fülöp-szigetekre, az Indokínai-félszigetre, Indonéziába, sőt még Európába is.

Szintén meg kell még említenünk a Fujian tartományban működő papír- és cukorgyárakat, a Guangdong tartománybeli Xinhuiban szőtt kenderruhákat, a Nanjingtől délre, a

Jangce partján fekvő Wuhuban előállított acélt és a Kanton közelében található Foshan városának Ming-korban alapított vaskereskedéseit, amelyek egész Délkelet-Ázsiába exportáltak vasárukat. A tea, a kerámia és a lakkáru mellett még egyes híres szövetféléket – például a finom, nanjingi gyapjút, a suzhoui és a hangzhoui selymet és a huzhoui (Hangzhoutól északra) nyersselymet – Európába is exportáltak. Ismert tény, hogy a 18. században milyen rendkívül keresettek voltak Európában a kínai bútorok. 1703-ban, az Amphitrite nevű francia hajó, amely Nanjingból tartott hazafelé, rakományként kizárólag kínai lakkárut szállított.

18. a táblázat ❖ Az állami bevételek megoszlása az első Qing császárok idején (millió *liang*ban)

Év	föld- és fejadó	sóadó	kereskedelmi adó
1653	21,28 (87%)	2,13 (9%)	0,1 (4%)
1685	27,27 (88%)	2,76 (9%)	0,12 (4%)
1725	30,07 (85%)	4,43 (12%)	1,35 (4%)
1753	29,38 (73%)	7,01 (17%)	4,30 (10%)
1766	29,91 (73%)	5,74 (14%)	5,40 (13%)

Ezek az adatok nemcsak a kereskedelmi tevékenységekből származó adóbevételek növekedését mutatják, hanem azt is, hogy az állami bevételeknek összességükben viszonylag szerény hányadát tették ki; s ezen belül a tengeri kereskedelemre kivetett vámokból befolyó összegek csak nagyon kis százalékát alkották a kereskedelmi adóknak. Ennek tükrében érthető, hogy a kínaiak a 18. század végén miért nem lelkesedtek a kereskedelem növekedésére tett brit előterjesztésért.

Kína az egész világgal kereskedett – Japánnal, Délkelet-Ázsiával, Európával és (Manilán keresztül) Amerikával. Ez a kereskedelem, amely azután indult fejlődésnek, hogy 1683-ban, Taiwan elfoglalását követően feloldották a külkereskedelemmel kapcsolatos korlátozásokat, hasznos volt a Mennyei Birodalom számára. Elősegítette a különböző kézműipari ágazatok modernizálódását és a mezőgazdasági termelés növekedését, s a kereskedelem révén folyamatosan áramlott be az országba az ezüst. Becslések szerint a Dél-Amerikából és Mexikóból 1571 és 1821 között a nyugati országokba importált 400 millió ezüstdollár több mint felét kínai árucikkek vásárlására fordították. Ha ez a becslés pontos, akkor mindez azt bizonyítja, hogy Kína, ahol az Újvilágból behozott növényeknek köszönhetően idővel egyfajta mezőgazdasági forradalom zajlott le, egyike volt azoknak az országoknak, amelyek a legnagyobb hasznot húzták Amerika felfedezéséből.

Ennek ellenére Qianlong császár idején a tengeri kereskedelem összességében még mindig csak nagyon csekély szerepet játszott Kína gazdasági életében: a 18 század végére a belkereskedelemből származó adóbevételek elérték a 4 millió *liang*ot, szemben azzal a 650 000 *liang*gal, amely a tengeri kereskedelemre fizetett vámokból folyt be. A különbség a birodalom méreteivel, a lakosok számával és tevékenységük sokrétűségével magyarázható. A külkereskedelem elsősorban a tengerparti tartományokat érintette, ahol a kereslet kielégítése érdekében megnövelték a teaültetvények területét. A késztermékexportőr Kína már a 18. században arra kényszerült, hogy rizst importáljon Délkelet-Ázsiából – elsősorban Sziámból és a Fülöp-szigetekről – Fujian és Guangdong tartományokba. Itt a fő bevételi forrást a kereskedelem és a kézművesipar jelentette, így a mezőgazdaság nem termelt elegendő élelmiszert. Xiamenbe minden évben több ezer ezertonnás, százhetvenöt fős legénységű dzsunka érkezett. Kanton és Xiamen kapcsolatban állt a vietnami és kambodzsai partvidékkel, Luzon szigetével, Malakával, a sziámi Songkhlával, és a maláj-félszi-

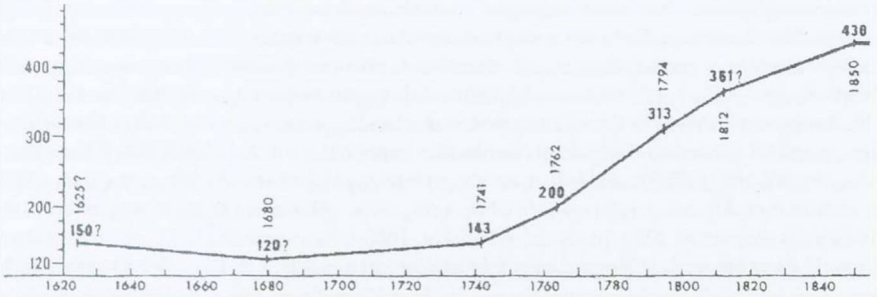
geti Johorral. A 19. századi recesszió időszakában a tengerparti tartományok látszólagos „túlnépesedése" és szegénysége éppen a gazdaságnak ezzel a fejlődési irányával magyarázható.

A 18. századi Kína gazdasági fellendülésével kapcsolatban a leginkább figyelemre méltó dolog a kereskedelem volumene és az egyes kereskedőcsoportok irányítása alatt álló területek nagysága. A kínai tartományokon kívül Mongólia, Közép-Ázsia és egész Délkelet-Ázsia része volt ennek a kereskedelmi hálózatnak. A kötelékek azonban értelemszerűen Kínában voltak a legszorosabbak. A nagyobb városokban minden nagy szervezetnek – a Shanxi tartománybeli bankároknak, az Anhui tartománybeli Xin'an város kereskedőinek, akik először a Ming-korban tettek szert befolyásra, a yangzhoui sókereskedőknek, akik egyszerre üzleteltek a Huai-folyó völgyéből származó sóval, illetve a hunani és hubei rizzsel – volt egy helyi vendégháza *(huiguan)*, amely az átutazó tagok számára találkozóhelyként és szálláshelyként szolgált, ezenkívül raktáraik, képviseleteik és bankjaik is voltak.

A gazdag kereskedők, akik néha híres „dinasztiákat" alapítottak, már pusztán vagyonuk nagyságának és helyi szintű befolyásuknak köszönhetően is politikai szerepet is játszottak. Emellett kifinomult ízlésű emberek voltak, akik támogatták a művészeteket. Ez utóbbi tény már önmagában is elegendő ok arra, hogy helyet kapjanak a Qing-kor kultúrtörténetében.

A demográfiai robbanás és a kolonizáció ❖ A 18. században a kínai népesség növekedésének legfőbb okai kétségtelenül a belső béke, a nyugodt politikai légkör, de mindenekelőtt a mezőgazdaság fellendülése és az általános jólét. Ez a demográfiai robbanás akkoriban egyedülálló jelenség volt a világban. Míg Európa népessége 1750 és 1880 között 144 millióról 193 millióra nőtt, addig – ha hinni lehet a cenzusoknak – Kínában 1741-ben 143 millióan, 1762-ben 200 millióan, 1812-ben pedig már 360 millióan éltek.

A kínai betelepülés, amely felszívta a megnövekedett lakosság egy részét, Xinjiangban is elkezdődött. Katonai kolóniákat létesítettek, amelyek összterülete 1765-ben 300 000 *qing* (közel másfél millió hektár) volt. A Délkelet-Ázsiába kivándorlók száma is jelentősen megnőtt. A kivándorlók különösen kedvelték Borneó szigetét, ahol a helyi szultánságok, amelyek azt követően alakultak, hogy az indonéz szigetvilág az indiai muszlimok hatására áttért az iszlám hitre, a kereskedelem egy részét átengedték a hakka származású kínaiaknak. Akárcsak napjainkban, az azonos vidékről érkezők mind ugyanannak a szakmának a

18. b táblázat ❖ Kína népessége 1625 és 1850 között (millió főben). A népszámlálási adatok alapján a népesség átlagos növekedése az 1741 és 1794 közötti 14,85 ezrelékről 1794 és 1850 között 5,66 ezrelékre esett vissza. A 19. század közepétől a növekedés megtorpant

mesterei voltak – aranymosás, mezőgazdaság, állattartás, halászat, kereskedelem. Az egyik ilyen jelentős kolónia a Borneó nyugati partjainál található Pontianak szultánságban úgy működött, mint egy, a Qing Birodalomtól független köztársaság, noha állandó kapcsolatban állt szűkebb otthoni környezetével, az északkelet-guangdongi Chaozhouval és környékével. A 18. század végén 200 000 kínai élt ebben a szultánságban. Ez a miniállam, a „Lanfang Társaság" (Lanfang gongsi, „orchideaország"), amelyet 1777-ben alapított egy bizonyos Luo Fangbai, egészen 1884-ig fennállt.

Kínán belül a kolonizáció tovább folytatódott a déli tartományokban: Guizhouban, Yunnanban és Guangxiban. A bevándorlók vagy Guangdongból, vagy az északi tartományból érkeztek, ahogy ezt a nyelvjárások jelenlegi megoszlása is bizonyítja. A *han* kínaiak számának növekedése valószínűleg összefüggésben lehetett a *han*ok és ezeknek a vidékeknek az őslakosai – a thaiok, miaók, yaók vagy tibeti-burmaiak – közötti mind gyakoribb konfliktusokkal. Számos felkelés robbant ki a földek jogtalan kisajátítása, a kínai üzletemberek uzsoratevékenysége s a kínai közigazgatás törekvései miatt, hogy kiterjesszék és megszilárdítsák az ellenőrzést az etnikai kisebbségek lakta területeken. A felkelések a 19. században még nagyobb területekre terjedtek ki.

Határkonfliktusok

A birodalom terjeszkedése révén a Qing uralkodók közvetlen kapcsolatba kerültek a távoli országokkal. Ez feszültségekhez és konfliktusokhoz vezetett. A yunnani–burmai határon kirobbant villongások odáig fajultak, hogy a kínaiak 1767-ben hadsereget küldtek az Irrawaddy felső folyásához. A Qing „zászlóknak" egészen 1771-ig kellett harcolniuk ezen a forró, egészségtelen vidéken. Burma attól az évtől kezdve elismerte Kína fennhatóságát. Qianlong császár utolsó nagy katonai vállalkozása azonban az volt, amikor 1791-ben a Tibeti-fennsíkon átkelve betört Nepálba, hogy megbüntesse az ott élő gurkha törzseket, amiért rendszeresen fosztogatták Tibet déli vidékeit.

Az első összetűzések az orosz gyarmatbirodalommal Kelet-Ázsiában ❖ Kína és az Orosz Birodalom kapcsolatainak kezdete egészen a Qing Birodalom korai időszakára nyúlik vissza. 1650 és 1820 között Oroszország több követséget – tizenegyet – küldött Pekingbe, mint bármely más európai ország. Portugáliából, Hollandiából, a Vatikánból és Angliából ugyanis összesen tizenhárom küldöttség érkezett Kínába. A 17. századtól kezdődően kozákok jelentek meg Kelet-Szibériában: fogságba ejtették a helyi vadászokat, s csak váltságdíj fejében engedték el őket. Az erődítményeket építő kozákok igyekeztek megszerezni a szőrmekereskedelem monopóliumát. A Csendes-óceán partján 1649-ben megalapították Ohotszk városát, majd 1652-ben a Bajkál-tó délnyugati szegletében Irkutszkot. Az Amur (Heilongjiang) völgyébe betörő oroszok támadásait gyorsan megtorolták a kínai–mandzsu csapatok. Az orosz foglyokat besorozták a „zászlókba". A Zeja folyó völgyében, különösen az Albazin erőd birtoklásáért, amelyet Habarov alapított 1651-ben, sok csatát vívtak az erődöt birtokló orosz telepesek és a kínai csapatok. 1661-ben a kínaiak még tengeri expedíciót is szerveztek Albazin visszafoglalására. 1686-ben az oroszok holland közvetítéssel tárgyalásokat kezdtek a Qing-udvarral. Három évvel később, a Pekingtől 1300 kilométernyire északra található Nyercsinszkben aláírták a kínai–orosz békeszerződést. A tárgyalásokon tolmácsként két jezsuita szerzetes, Gerbillon és Pereira is részt vett. A latin, mandzsu, kínai, mongol és orosz nyelven is megfogalmazott dokumentum rögzítette az orosz és kínai birodalom befolyási övezeteinek a határait. Yongzheng császár uralkodása alatt

19. táblázat ❖ Az európai országok követjárásai Kínában
(a Jóreménység fokát megkerülő tengeri útvonal felfedezésétől 1820-ig)

	portugál	holland	orosz	vatikáni	angol
1521	*				
1655		*			
1656			*		
1661		*			
1664		*			
1670	*				
1676			*		
1689			*		
1693			*		
1705				*	
1715			*		
1719			*		
1720				*	
1725				*	
1726	*		*		
1753	*				
1767			*		
1793					* (a Macartney-féle követség)
1794		*			
1805			*		
1808			*		
1816					* (az Amherst-féle követség)
1820			*		

újabb szerződés megkötésére került sor 1727-ben, ezúttal a Bajkál-tótól 150 kilométerre délre fekvő Kjahta nevű kisvárosban. A 18. században ezen a városon keresztül bonyolódott az Oroszország és Kína közötti kereskedelem legnagyobb része. Ez a kereskedelem főként a szőrmék cseréjét jelentette gyapjúra és selyemre; a tea csak a 18. század végétől vált fontos árucikké (az Oroszországnak eladott tea értéke az 1760-as 1,4 millió rubelről 1800-ban 8 millió rubelre nőtt). A kjahtai szerződésben megállapodtak egy új határvonalról, valamint meghatározták a Pekingbe látogató orosz kereskedelmi küldöttségek méretét és a látogatások gyakoriságát.

A meghódított népcsoportok felkelései ❖ A kisebbségekkel szemben tanúsított magatartás Kínában valószínűleg nem volt olyan zsarnoki, mint a korabeli orosz cárok birodalmában, mivel 1770–71-ben, az orosz területen fekvő Tarbagataj-hegységből (Északnyugat-Dzsungária) 170 000 kalmük keresett menedéket Xinjiang tartományban. A 18. század során azonban ez a magatartás általában véve egyre szigorúbbá vált. Valószínűleg a *han* kínaiak

számában bekövetkező robbanásszerű növekedés volt az oka annak, hogy a Qing-kormányzat mind jobban beleavatkozott az etnikumok életébe. A Yongzheng császár (1723–1736) idején még csak kis számban előforduló felkelések és büntető hadjáratok Qianlong császár uralkodásának vége felé, a birodalom határai mentén zajló tisztogató akciókkal egy időben, jelentősen megszaporodtak. A Qianlong császár uralkodásának végét jellemző szigor, amely egybeesett az 1774–89-es „irodalmi inkvizíció" időszakával, részben a határvidékek és a nem kínai származású népek lakta területek rendjének fenntartásáért felelős kormányzók és tábornokok intézkedéseivel is magyarázható: a politikai légkör a 18. század végén a kalandoroknak kedvezett, és elősegítette a korrupció terjedését.

Yunnan és Guizhou tartomány katonai kormányzója már 1726–29-ben megkísérelte megfosztani hatalmuktól a kínai hatóságoknak *(tusi)* felelős kisebbségi vezetőket, s alávetni az őslakosokat a kínai kerületek hagyományos közigazgatási gyakorlatának. Ez kiterjedt zavargásokhoz vezetett, amelyeket kegyetlenül elfojtottak. A Qing-kormányzatnak a Sichuan északnyugati részén elterülő hegyvidéki területen, Jinchuanban is nehézségei támadtak. Itt a tibeti kultúrát képviselő helyi őslakosok lázadtak fel 1746 és 1749 között. A rendet csak hosszú és költséges hadjáratokkal lehetett helyreállítani. Ezek közül a legutolsó, 1771–76-ban, 70 millió *liang* ezüstbe került a kincstárnak, ami több mint duplája volt annak, amennyit az Ili-folyó völgyének és Nyugat-Xinjiangnak a meghódítása emésztett fel. Az utolsó hadműveletek során Makaóban készült portugál ágyúkat is bevetettek.

Az Ili-folyó völgyének meghódítását követően a xinjiangi muszlimok és a Gansu tartományban élő kínai muszlimok is fellázadtak. Először Nyugat-Xinjiangban 1758– 59-ben, majd 1765-ben a Balkas-tótól délre, az Ush-oázisban robbantak ki felkelések. Egy másik felkelés Gansu tartományban tört ki, ahol 1781-től 1784-ig tartott a mozgalom leverése. 1787–88-ban egy, a szárazföldről indított hadsereg fojtotta vérbe a taiwani őslakosok lázadását. Qianlong uralkodásának utolsó éveiben, 1795–97-ben pedig a hunani és guizhoui nemzeti kisebbségek felkelése borította lángba a két tartományt.

A vietnami kalózok ❖ 1787-ben államcsínyre került sor Vietnamban, amely bár független állam volt, mégis hódolati adót fizetett a Qing Birodalomnak, s ennek következtében 1800 körül ismét megélénkült a kalóztevékenység Kína déli és délkeleti partvidéke mentén. Miután néhány vietnami tábornok elfoglalta a fővárost, Hànôit, a következő évben a mandzsuk hadsereget küldtek a törvényesen hatalmon lévő Lê-dinasztia megsegítésére (amelyet 1428-ban alapított Lê Lợ'i). A szárazföldön Guangxi, a tengeren pedig Guangdong tartomány felől érkező mandzsu–kínai sereg azonban vereséget szenvedett, s 1789-ben visszavonult. Vietnamban kikiáltották az új, Nguyên-dinasztiát, amely egészen a francia hódításig fennmaradt. A Đai Viêt (Viet Nagy Földje) elnevezést felváltotta a Vietnam (Déli Viêt) országnév. A dinasztiaváltás miatt sok, a régi rendszerhez hű vietnami emigrált Kínába; néhányuk Nanjingban telepedett le, de voltak olyanok, akik egészen Zhangjiakouig mentek (Pekingtől északnyugatra); sőt még Közép-Ázsiában, a Balkas-tótól délre, az Ili-folyó völgyében létesített kínai kolóniákban is éltek emigráns vietnamiak. A vietnami eseményeknek azonban hosszú távú következményei is voltak Kínára nézve. Ezek álltak a vietnami és kínai kalózok 1795-től megerősödő aktivitásának hátterében, akik a guangdongi, fujiani és zhejiangi partvidéket fosztogatták. A kalózok elleni hadjárat, amelyet kezdetben egy fujiani származású tábornok, Li Changgeng (1750–1808) irányított, 1800-tól 1808-ig tartott. 1800-ban a vietnami kalózflottát egy tájfun teljesen megsemmisítette, a kínai kalózok viszont tovább folytatták Dél- és Délkelet-Kína tengerparti tartományainak fosztogatását, sőt 1806-ban sikeres támadást hajtottak végre a taiwani partok ellen is.

A politikai és társadalmi zavarok

A korrupció terjedése és az első parasztfelkelések ❖ Qianlong császár uralkodásának vége a hanyagság és a pazarlás időszaka volt. A Közép-Ázsiában, Nepálban, Burmában és Nyugat-Sichuanban vívott távoli és sok nehézséggel járó hadjáratok, a kegyencek járadékai és fizetései, valamint a nagy igényeket támasztó udvar fenntartása az állami bevételek jelentős részét felemésztették. Ezek mind nagyobb terheket róttak az adóköteles népességre. A helyzetet tovább súlyosbította az ezzel párhuzamosan terjedő hivatali sikkasztás. Ha el kell is fogadnunk, hogy a korrupció a politikai rendszerhez szorosan hozzátartozó rossz, az is igaz, hogy egyes időszakokban ezek a visszaélések eltűntek, máskor pedig az ellenőrzésükre hozott intézkedések és a bűnös hivatalnokokra kirótt büntetések hatékonyan meggátolták a terjedésüket. Az első Qing uralkodók és Qianlong császár uralkodásának első felét jellemző általános jólét és morális légkör mindenképpen hozzájárult a korrupció mérsékléséhez. A 18. század utolsó negyedében azonban, úgy tűnik, a hivatali visszaélések a kínai adminisztráció minden rétegében terjedni kezdtek. Az uralkodó és az udvar példája nyomán vélhetően a felsőbb társadalmi osztályokban is megnőtt az igény a fényűző életvitelre.

A változás másik kiváltó oka az volt, hogy Qianlong egyre autokratikusabb módszerekkel kormányzott. 1775-től kezdve az idősödő császár a „zászlók" egyik fiatal tábornokát, Heshent (1750–1799) tüntette ki bizalmával, aki a színfalak mögött a markában tartotta a kormányzatot és a birodalmi adminisztrációt. 1781-ben, amikor az egyik muszlim lázadás leverésére Gansu tartományba irányították, annyira alkalmatlannak bizonyult a feladatra, hogy azonnal visszahívták. Heshen azonban, aki számos hivatali posztot birtokolt, rövidesen a saját embereit nevezte ki e hivatalokba, s kiterjedt korrupciós hálózatot hozott létre. Neve a *Bailianjiao* szektába (Fehér Lótusz Tana titkos társasága) tömörült közép- és nyugat-kínai szegényrétegek felkeléseinek leverésekor vált különösen hírhedtté. (A felkelések egyébként részben éppen Heshen túlkapásai miatt robbantak ki.) Heshen és kegyencei – Fukang'an, Helin, Sun Shiyi – elhúzták a hadjáratokat, hogy a maguk hasznára megnöveljék a költségeket, s az ártatlan emberek tömeges lemészárlását győzelemként állították be.

A Qing-kor első nagy parasztfelkeléseinek a hátterében tehát egyrészt a vidéki lakosság közterheinek megnövekedése, másrészt Heshen hivatali visszaélései álltak. A szegénység és az igazságtalanság újból életre hívta a *Bailianjiao* nevű ősi titkos társaságot, amely fontos szerepet játszott a Yuan-kor végi felkelésekben a 14. század közepén, majd később, a Ming-kor végén; a legtöbb betiltott vallási társasághoz hasonlóan ennek is a legnagyobb titokban kellett működnie. A *Bailianjiao*hoz kötődő felkeléseket csak Heshen 1799-es kivégzését követően sikerült eredményesen leverni, de a harcok csupán 1804-ben csitultak el, ami tovább növelte az államháztartás deficitjét; hadműveletek költsége egyedül 1798 és 1801 között 100 millió *liang*ot tett ki.

A Qianlong-korszak végétől az elharapódzó korrupció, amelynek nagy lökést adott Heshen uralma, egy másik, rendkívül fontos területen is éreztette hatását: a gátak fenntartásában és a vízszabályozási munkálatokban. Az ilyen természetű feladatokkal megbízott hivatalnokok elsikkasztották az állami pénzeket. Jiaqing császár uralkodása alatt (1798–1820) a Sárga-folyó völgyében hétszer pusztított árvíz, annak ellenére, hogy jelentős összegeket különítettek el a gátak megjavítására. A bűnös visszaélések borzalmas katasztrófát idéztek elő 1855-ben, amikor a Sárga-folyó, amelynek vízhozama áradás idején 20 000 m^3 másodpercenként, megváltoztatta a medrét, s immár nem a Shandong-félszigettől délre, hanem attól északra ömlött a tengerbe. A régi és az új torkolat között a távol-

ság akkora volt, mint London és Newcastle között, megközelítőleg 400 kilométer. (A legutolsó, ilyen méretű mederváltozás 1324-ben a Yuan-dinasztia idejében történt). A következő, hasonló jellegű katasztrófa 1938-ban következett be.

A politikai rendszer visszásságai ❖ Az uralkodó osztály szokásai és gondolkodásmódja annak a politikai rendszernek az eredményei voltak, amelyet először a 17. század filozófusai kezdtek elemezni és bírálni, majd később ugyanezt tették a 19. század politikai gondolkodói: Kína a hatalom túlzott méreteket öltő központosításától szenvedett. Peking elvárta, hogy minden kérdésben, egészen a legapróbb részletekig ő döntsön az egész hatalmas birodalomra vonatkozóan, amely kiterjedt az ázsiai kontinens csaknem egészére, s amely maga is szinte külön kontinenst alkotott. A birodalom viszonyai a környék, a lakosság, a természeti viszonyok és a helyi gyakorlat függvényében változtak. A megsokasodó rendeletek, a zsarnoki törvénykezés ellehetetlenítette a tartományokban a császári hatalom képviselőit. Az aránytalanul sok és rendkívül bürokratikus jellegű papírmunka, a Cenzori Hivatal *(Duchayuan)* ellenőreinek váratlan látogatásaitól való félelem, a számtalan csapda, amelybe a helyi hivatalnokok elkerülhetetlenül beleestek, s amely csapdákat csak úgy lehetett kivédeni, ha a szabályokat tökéletesen ismerő titkárokra támaszkodnak, a feladataik sokfélesége és az általuk irányított vidék hiányos ismerete – ez a tudatlanság arra kényszerítette őket, hogy helyben toborozzanak titkárokat, s hogy a helyi nagybirtokos réteg közbenjárását és tanácsait vegyék igénybe –; mindezek a tényezők együttesen kielégítő magyarázatul szolgálnak a hivatali tisztviselőkre jellemző óvatos, bátortalan magatartásra. Ezt csak tovább erősítette az oktatási rendszer, amely a neokonfucianizmus Song-kori megjelenése óta megerősítette a tilalmakat.

Az állandó létbizonytalanságban élő írástudók számára a kivételes szerencse, hogy sikerült megszerezniük mindhárom vizsgafokozatot (a járási székhelyen a *xiucai*, a tartományi székhelyen a *juren* és Pekingben a *jinshi* rangot), s hogy elkezdhették közhivatalnoki pályafutásukat, olyan ritka és kedvező alkalom volt, amelyet a lehető leggyorsabban ki kellett használniuk. A kiválasztott személy sikerét szüleinek, barátainak és néha azoknak az embereknek köszönhette, akik, bízva későbbi karrierjében, anyagilag segítették a tanulmányait. Elfogadott volt, hogy a hivatalnokok hivatali idejüket kihasználva némi vagyont gyűjtsenek össze, s hogy kibújjanak a kötelezettségeik alól. A Qianlong-korszak után nagyon rosszul voltak fizetve, ezért a rájuk kivetett súlyos közterhek és a magánkötelezettségek arra kényszerítették őket, hogy megemeljék azokat az adókat és vámokat, amelyeket csak a szokásjog ismert el, s amelyek körzetekként változtak, olyannyira, hogy nem is lehetett pontosan szétválasztani a legálist az illegálistól. Nehéz volt meghatározni, hol kezdődik a hűtlen kezelés, mivel a hivatalnokoknak teljesen jogszerűen járó anyagi eszközöket már kezdettől fogva rendszertelen időközökben biztosították számukra, ráadásul a köz- és magánkiadások különbsége sem volt mindig tisztázott. A közhivatalnokok a társadalmi kapcsolatok egy olyan rendszerének fogságában találták magukat, amelyben a kölcsönös udvariaskodás elválaszthatatlanul hozzátartozott az ügyek intézéséhez. Ezen a területen azonban ismét csak kockázatos dolog megpróbálni egyértelmű határvonalat húzni az engedélyezett és tiltott dolgok között: a szokásjog által megkövetelt ajándékok és udvarias gesztusok könnyen (felajánlott vagy elfogadott) megvesztegetéssé változhattak, anélkül, hogy pontosan meg lehetett volna állapítani, hol kezdődik a korrupció. Úgy tűnik tehát, mintha a két autokratikus birodalom, a Ming és a Qing ötvözte volna Kína legista és humanista – azaz a „konfuciánus" – hagyományait, de csak a káros és ártalmas vonásaikat őrizte meg: egyrészt a túlméretezett, központosított bürokráciát, másrészt az emberi kapcsolatok egy olyan rendszerét, amely leginkább a társadalmi és politikai helyzet kihaszná-

lásán alapult. A rendszerben élő embereket azonban nem okolhatjuk ezért: sokan nagyon is tisztában voltak az adminisztrációs gépezet működésének – amelyben ők csupán apró elemek voltak – a visszásságaival, s annak a társadalomnak a természetével, amelyben éltek. Sokukban megvolt a tisztesség, s sokan törődtek a közjóval, de olyan rendszerrel találták szembe magukat, amely hatalmasabb volt náluk, s amelyet börtönükként éltek meg.

A korrupció elharapódzása és a hivatalnoki fizetések jelentős csökkentése a Qianlong-korszak végén egyértelműen megmutatta a prosperitás időszakában elfogadhatóan működő rendszer hibáit. A 19. század baljósan kezdődött: az államháztartás válsága, a korrupció terjedése és a parasztmegmozdulások annál is nyugtalanítóbbak voltak, mert az uralkodó osztályok politikai lelkiismeretét elaltatták a morális rend uralmának és az eufóriának az évtizedei. Az uralkodót elszigetelte az őt övező tisztelet és hódolat, amelyet minden alattvalójába bele kívánt nevelni.

24. fejezet

A SZELLEMI ÉLET A 17. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A 18. SZÁZAD VÉGÉIG

A megaláztatás, a bizonytalanság és a gondok kb. 1683-ig tartó hosszú időszakát követően, amelyet az állam és a társadalom konfliktusa határozott meg, a 18. században, a politikai és társadalmi konszolidáció, valamint a gazdasági fellendülés időszakában a kínai gondolkodás nyugodtabb periódusa kezdődött. Anélkül, hogy radikálisan szakított volna a korábbi korszak meghatározó irányzataival, teljesen új irányba indult el. A 18. század a tudományos gondolkodás diadalát hozta, amely az írott hagyományok minden területére kiterjedt, s figyelemre méltó filozófiai következtetésekre jutott.

A 17. század filozófusai

A Ming-kor utolsó húsz évét végigkísérő hatalmas lázadások végét jelentő idegen invázió, az ellenállási mozgalom, a déli területek elszakadása, aminek következtében egy rövid ideig úgy látszott, hogy az új dinasztia hatalma összeomlik, azaz az egész küzdelmes időszakot – amely 1644-ben, a mandzsu csapatok pekingi bevonulásával kezdődött, és 1681-ben, Wu Sangui unokájának, Wu Shifannak Kunmingban elkövetett öngyilkosságával ért véget – a szabad gondolkodás, valamint az autokratikus birodalom ideológiai alapjainak és intézményeinek a radikális bírálata jellemezte. Akkoriban mélyreható alapossággal elemezték az abszolutista rendszer visszásságait, kritizálták a filozófiai hagyományokat és a hagyományosan elfogadott tanítási módszereket, s igyekeztek pontosan meghatározni a „kínai nacionalizmus" fogalmát, amely egy adott kultúrkörhöz és közösséghez való tartozás fogalmára épült. Úgy tűnik, a mandzsu hódítás nyomán morális válság alakult ki Kínában. A szabad szellemű, termékeny és eredeti elmékben bővelkedő korszak legkiválóbb gondolkodóinak azonban a kritikai elemzés segítségével sikerült felülkerekedniük a válságon. Számukra a dolgozószobák magánya egyfajta folytatása és helyettesítése volt a közvetlen cselekvésnek, amelyről a körülmények miatt le kellett mondaniuk.

A szellemi irányzatok folytonossága a 17. században ❖ Ezek az emberek ugyanakkor a hagyományok folytatói is voltak. A Wanli-korszakból, amelyet (1573–1619) a megújulás, valamint a társadalmi és a gazdasági változások jellemeztek, a konformizmus hiányát, a nyílt szellemiséget és az intellektuális kíváncsiságot örökölték. Ezek az értékek végig jellemzőek voltak a 17. századra. Politika- és társadalomkritikájuk egy olyan gondolati iskolában folytatódott, amelyet az állam hanyatlása és az eunuchok mindenható hatalma hívott életre. A kései Ming-kor reformmozgalmai és a politikai filozófiáknak a mandzsu hódítás idején bekövetkező fellendülése között egyértelmű az összefüggés. A korai Qing-kor kiemelkedő gondolkodói a kései Ming-kor ellenzéki csoportosulásainak tagjai voltak; legtöbben a

Fushe körhöz tartoztak, ahhoz az irodalmi és politikai csoportosuláshoz, amely a Donglin Akadémia utódjaként működött Chongzhen császár (1628–1644) alatt. A szemükben a mandzsu hódítás a bukott dinasztia politikai és társadalmi hibáinak a következménye volt. Legfontosabb céljuknak azt tekintették, hogy ítéletet mondjanak egy olyan korszakról, amely minden kapcsolatát elvesztette a valósággal, s amelyben az értelmiség nagy része megelégedett az absztrakciókkal és a szubjektivista elméletekkel.

A folytonosság az irodalomban is nyilvánvaló. Noha munkásságának egy része az 1644–45-ös katasztrófa utáni időszakra esik, Jin Shengtan (született 1610-ben) még a kései Ming-kor szellemi megújulásának nemzedékéhez tartozott. Munkái ugyanarról a nem hagyománytisztelő irodalom iránti érdeklődésről tanúskodnak, mint amivel Li Zhinél találkoztunk. Irtózott a Klasszikusoktól. Kedvenc olvasmányai a híres buddhista szútra, a *Fahuajing (Jó törvény lótusza)*, Qu Yuan verse, a *Lisao (A száműzetés)*, Sima Qian *Shiji*je és a *Shuihuzhuan* voltak. 1661-ben megjelent egy irodalomkritikai tanulmánya ez utóbbi regényről, majd 1656-ban újabb tanulmányok követték a híres Yuan-kori szentimentális és romantikus színdarabról, a *Xixiangji*ről. Jin Shengtant 1661-ben lefejezték, mert kiállt azok mellett a diákok mellett, akik tiltakozó megmozdulást szerveztek a Shunzhi császár halálának alkalmából rendezett ünnepségen.

A 17. század második felében a regény- és drámaírók továbbra is a késői Ming-kor hagyományait folytatták. Ekkor született Hong Sheng (1645–1704) híres műve, a *Changshengdian (A hosszú élet palotája)*, amely a császári ágyas, Yang Guifei és Xuanzong császár szerelméről szól. Szintén ennek az időszaknak az alkotása a *Taohuashan (Barackvirágos legyező)*, szerzője Kong Shangren (1648–1718). Li Yu (1611–1680?), akinek nem sikerült megszereznie a *juren* fokozatot, ezért úgy döntött, hogy egész életét a színháznak és a regényírásnak szenteli, Jin Shengtanhoz hasonlóan a késői Ming-kor embere volt. Sok egyéb mű mellett ő írta a *Rouputuan (A szerelem imaszőnyege)* című, híres erotikus regényt.

Az „őrült szerzetesek" révén a festészet is megőrizte lendületességét és eredetiségét. A leghíresebbek: Bada shanren (kései Ming- és korai Qing-kor) és Shitao (a 17. század második fele). A legeredetibb modern művészek – Zhao Zhiqian (1829–1884), Ren Yi (Ren Bonian – 1840–1895), Wu Changshi (1844–1927) és Qi Baishi (1862–1957) – ezeket a független festőket tekintették szellemi elődeiknek.

A mandzsu kor elején az irodalom, a művészet és a filozófia még nem szenvedett azoktól a hatásoktól, amelyeket a következő évszázadban teremtett a morális rend uralma.

Az abszolutizmus kritikája és az első kultúrtörténeti kutatások Kínában ❖ A legjobb módja annak, hogy felvázoljuk a politikai filozófia felvirágzását a mandzsu dinasztia kezdeti időszakában, talán az, ha röviden is, de bemutatjuk ennek a nemzedéknek a legkiemelkedőbb alakjait. Noha bizonyos tendenciák általánosan jellemzőek voltak rájuk, mégis mindegyikük olyan eredeti irányvonalat képviselt, amely megköveteli, hogy személyenként vizsgáljuk őket. Mindannyian döntő hatással voltak a modern gondolkodásra, az ő munkásságuk inspirálta a 19. század és a 20. század elejének reformereit és forradalmárait.

A filozófusnemzedék legidősebb tagja, Huang Zongxi (Huang Lizhou – 1610–1695) a Zhejiang tartománybeli Ningbo városában, hivatalnokcsaládban született. Az eunuchok hatalmával szemben álló körökben nevelkedett. Fiatalon szemtanúja volt a Donglin Akadémia titkos küzdelmeinek. Apját, az akadémia tagját 1626-ban, Wei Zhongxian parancsára kivégezték a börtönben. Négy évvel később Nanjingban Huang Zongxi belépett az *Fushe*be. Magára volta a korrupt Ruan Dacheng (1587–1646) főhivatalnok gyűlöletét. A tehetséges drámaíróként és művelt élvhajhászként is ismert Ruan Dacheng azután vált ismét kegyeltté, hogy kivégezték Wei Zhongxiant, akinek ő korábban a leghűségesebb szö-

vetségese volt. Huang Zongxi a Nanjing felé közeledő mandzsu csapatoknak köszönhette, hogy az utolsó pillanatban megmenekült, de azonnal csatlakozott a hódítók elleni küzdelemhez. 1649-ben az ellenállás vezetőivel Nagasakiba utazott, hogy segítséget kérjen. Rádöbbenve erőfeszítései hasztalanságára, feladta a küzdelmet, s visszavonult szülővárosába, ahol történelmi, matematikai és csillagászati kutatásokba kezdett. *Mingyi daifang lu* című első műve (1662) a kései Ming-kor abszolutista intézményrendszerének általános kritikája. Liberális politikai nézeteket vallott: szerinte az uralkodónak és minisztereinek kell a népet szolgálnia, nem pedig fordítva. Harcosan szembehelyezkedett a mandzsuk rendszerével. Elutasította azokat a hivatali posztokat, amelyeket 1678-ban és 1679-ben ajánlottak fel neki, s azt a felkérést, hogy vegyen részt a *Ming-dinasztia történetének* megírásában, amelyet Kangxi császár kezdeményezett. Huang Zongxi, aki a Déli-dinasztia történetének szakértője és az ellenállási mozgalom egyik vezető személyisége volt, mindenekelőtt azzal szerzett magának hírnevet, hogy – Kínában elsőként – kultúrtörténeti kutatásokat folytatott. Két legismertebb munkája a *Mingru xue'an* (1676) és a halála miatt befejezetlen, híres *Songyuan xue'an*. Az első mű a Ming-kori filozófiai iskolákról írt tanulmányainak gyűjteménye, a második a Song- és a Yuan-kor (11–14. század) filozófiatörténetének általános összefoglalása.

E kutatások tárgya a Ming-dinasztia bukásához vezető válság vizsgálata, s azon fő okok megtalálása, amelyek miatt Kína vereséget szenvedett az idegen hódítóktól. Mindezek hátterében Huang Zongxinek az emberi természet fejlődése iránt érzett szenvedélyes érdeklődése és az oktatásnak tulajdonított jelentőség állt. Munkásságának egésze, amelyben gyakran bukkanunk merész, sőt néha forradalmian új elképzelésekre, korának állam- és társadalomkritikájaként fogható fel.

Egy új tudományág, a szociológia ❖ Wang Fuzhi (Wang Chuanshan – 1619–1692) a Hunan tartománybeli Hengyangban született kilenc évvel Huang Zongxi után. Szintén tagja volt a *Fushé*nek. Miután Guangdong tartományba rendelték, Gui herceg, a Déli Ming-dinasztia későbbi Yongli császárának (1647–1660) udvarába, részt vett a mandzsuellenes küzdelmekben, majd váratlanul úgy döntött – sok más kortársához hasonlóan –, hogy a tudományok felé fordul, ami valószínűleg egyszerre volt menekülés és a cselekvés egy új módja. Munkásságát életében kevesen ismerték. Összegyűjtött munkáit először csak a 19. század első felében adták ki, s az első kiadás nyomódúcai a taiping felkelés (1851–1864) során megsemmisültek. Wang Fuzhi sok tekintetben közel állt Huang Zongxihez. Mindketten bírálták a Ming-kor végi intuitív, szubjektivista filozófiát, liberális, az abszolutizmust elítélő nézeteket vallottak, s egyformán érdekelte őket a mandzsuellenes mozgalom története. A történelmi vizsgálódások azonban Wang Fuzhinél sokkal messzebbre mutattak; a történelmi fejlődésről vallott nézetei filozófiai rendszerré álltak össze (amely rendszer naturalista és „materialista" sajátosságokat mutat). Wang Fuzhi szerint az emberi társadalmak a természeti erők hatására változnak; így tehát az ókor végét jelző forradalmi változás, amely során az adománybirtokok közigazgatási körzetekké alakultak át, szükségszerű esemény volt. Ugyanezen ok miatt, a hagyományosan aranykorként felfogott antikvitás ellentmondásban van mindazzal, amire a múlttal kapcsolatban racionálisan következtetni lehet; a történelmet ugyanis az emberi társadalmak folyamatos és előremutató fejlődése jellemzi. A távoli múlt fejedelmei a miao és a yao nép törzsfőire emlékeztették őt, akik között Hunan tartományban maga is élt. Ezt a szentségtörő összehasonlítást nem azért tette, hogy botrányt kavarjon: ki akarta mondani az igazságot. Sőt mi több, Wang Fuzhi történelemszemléletét napjainkban a „strukturalista" jelzővel illethetnék. Ez a szemléletmód talán kevésbé meglepő abban a világban, amelyben a teljesség mindig is

meghatározó fogalom volt, mint Nyugaton. Wang Fuzhi szerint az egyes korszakok intézményrendszerei egységes egészet alkotnak, amelyből egyik vagy másik tevékenységet nem lehet különválasztani; nemcsak a fejlődés szükségszerűsége létezik, hanem a történelmi fejlődés egyes szakaszaiban a társadalom és az intézményrendszer között a kölcsönös megfelelés követelménye is fennáll. Így a hivatalnokok helyben való toborzásának és beajánlásának a Han-korban alkalmazott módszerét többé már nem lehet alkalmazni, mert mindazok a feltételek, amelyek ezt a módszert indokolttá tették, megszűntek. Éppen ezért hiábavaló megpróbálni a földeket ismét egyenlő nagyságú parcellákra felosztani, mivel azóta kialakult a magántulajdon fogalma. Következésképpen azok, akik telve nosztalgiával, a jelen bajaira a múlt intézményrendszeréhez való visszatérésben vélik megtalálni a megoldást, egy alapjaiban hibás történelemszemléletre alapozzák reményeiket.

Amellett, hogy világosan felismerte az emberi társadalmak időbeli fejlődését, Wang Fuzhi mélyreható szociológiai intuícióval is rendelkezett, amely fogékonyabbá tette az egyes kultúrák közötti szerteágazó különbségekre. Aligha létezett valaha is két olyan társadalom, amely életmódjában és hagyományaiban annyira különbözött volna egymástól, mint a *han*oké és a sztyeppei népeké. Wang Fuzhi emiatt ítélte el a mandzsu inváziót, s tartotta jogosnak az ellenállást az új rezsimmel szemben. Írásait kitörő lelkesedéssel olvasták a kései Qing-korban és a köztársaság korai időszakában (köztudott, hogy Mao Zedong is tagja volt a filozófus műveinek tanulmányozására 1915 körül, Changshában megalakult társaságnak, a *Chuanshan xueshé*nek). Ő volt a kulturális és életmódbeli közösség fogalmán alapuló kínai nacionalizmus első gondolkodója. Rámutatott, hogy az állati közösségek – például a hangyáké – két alapvető cél érdekében szerveződnek, a faj *(baolei)* és a közösség biztonságának *(weiqun)* fenntartásáért. Az emberi társadalmaknak is hasonlóképpen kell működniük: az állam legfontosabb feladata egy bizonyos típusú civilizáció fenntartása és a közösség tagjainak megvédése a kívülről érkező támadásokkal szemben.

Gu Yanwu: a tudományos alapokon nyugvó történelemkritika és a filológia megalkotója ❖ Gu Yanwuról (Gu Tinglin – 1613–1682) gyakran mint korának legkiemelkedőbb történészéről és tudósáról beszélnek. Suzhou közelében, Kunshanban született. Fiatalon az ellenzéki körökhöz tartozott, s 1642-ben lépett be a *Fushé*be. Rövid ideig a Déli Ming-dinasztia Tang nevű hercegét szolgálta Fujian tartományban. Lelkesen érdeklődött a közgazdaságtan, a katonai védekezés elmélete és a közigazgatás iránt. A 17. század második felében néhány alkalommal beutazta egész Észak-Kínát. Az volt a titkos terve, hogy felkeresi a gerillák által megszállt területeket, s megvizsgálja, milyen előnyös tulajdonságai vannak a különböző vidékeknek egy esetleges felszabadító háború szempontjából. Ezek az utak – a hatodik, utolsó utazása során, 1677-ben a Ming császárok sírjait kereste fel Pekingtől északra – arra is alkalmat nyújtottak számára, hogy folyamatosan bővítse földrajzi, epigráfiai, történelmi és gazdasági ismereteit, s hogy továbbfejlessze filozófiai rendszerét. Egyik legkorábbi műve, a *Tianxia junguo libingshu* ezeknek a földrajzi vizsgálódásoknak a gyümölcse, amelyekben központi helyet foglalnak el a gazdasági és védelmi problémák. A mű értékét az adja, hogy Gu Yanwu összehasonlítja benne a saját ismereteit a helyi, Ming-kori monográfiák adataival, amelyeket behatóan tanulmányozott. Gu Yanwut a hatékonyságra való állandó törekvés jellemezte: úgy vélte, hogy a tudást nem lehet elválasztani a cselekvéstől. Észrevételeihez konkrét, a gazdaságra és a közigazgatásra vonatkozó javaslatokat is fűzött.

Leghíresebb munkája, a *Rizhilu (Felfedezések a korszerű ismeretekről)*, azoknak a megjegyzéseknek a gyűjteménye, amelyeket olvasás közben naponta lejegyzett. Az előszó 1676-ból származik, de a könyvet a szerző halála után, 1695-ben nyomtatták ki. Ez a mű tartalmilag

rendkívül gazdag, s a legváltozatosabb témaköröket öleli fel: a Klasszikusok, történelem, politika, társadalom, földrajz, pszichológia, erkölcstan és így tovább.

Gu Yanwut tartják a szöveg- és történelemkritika megalapítójának, amely irányzat a 18. században teljes diadalt aratott. Kitágította a történetírás távlatait, s ő vetette fel először, hogy a segédtudományok, a felirattan, a régészet, a hangtan és a földrajz segítségével a történetírást is tudományos alapokra lehetne helyezni. A segédtudományokkal foglalkozó művei közül említést érdemel a *Jinshi wenzi ji (Feljegyzések a bronz- és kőfeliratokról)*, illetve az 1677-ben kiadott *Yinxue wushu (Öt könyv a hangtörténetről)*. A Klasszikusok tanulmányozásával kapcsolatban is ugyanennek a szigorú, racionális elemzésnek a bevezetését s a legkorábbi, Han-kori kommentárírókhoz, elsősorban a Zheng Xuanhoz (127–200) való visszatérést javasolta.

Gu Yanwu filozófiai és politikai nézetei összhangban voltak tudományos elképzeléseivel. Bírálta a *xing* (emberi természet) és a *xin* (tudat) fogalmának homályos és elvont tartalmát, amelyek a Song-kor óta a morális és filozófiai vizsgálódások kizárólagos témái voltak. Szerinte a neokonfuciánus iskola tanítása a természet rendjéről *(lixue)* nem más, mint a buddhista filozófia középszerű újraértelmezése. Úgy vélte, legfőbb ideje, hogy az emberi természetről és tudatról szóló meddő, akadémikus vitákat felváltsa egy realisztikus szemléletmód; ezért vissza kell térni a hús-vér emberhez, a konkrétumokhoz, s nyitottnak kell lenni a tudás minden formája iránt. Gu Yanwu jóval többet tett annál, mint hogy egyszerűen megmutatta a követendő utat az utódok számára.

Politikai tárgyú írásaiban Gu Yanwu mélyrehatóan elemezte az állam hanyatlását előidéző okokat. Rendkívül élesen bírálta a kései Ming-kor politikai és közigazgatási rendszerét, amelyet nagyobb változtatások nélkül az új mandzsu dinasztia is átvett. Ismét találkozunk a Huang Zongxi által már megfogalmazott véleménnyel, miszerint az uralkodók, akik egykor a népüket szolgálták, mostanra a saját tulajdonuknak tekintik a birodalmat. Gu Yanwu szerint azonban a politikai rendszer fogyatékosságainak alapvető oka az a szakadás, amely egyrészről a központi hatóságok és a tartományokban működő hivatalnokaik, másrészről az uralkodók és a nép között következett be. A felsőbb szintekről a hivatalnokokkal szemben megnyilvánuló gyanakvás, az elburjánzó rendeletek és a megsokasodó ellenőrzések, valamint a felügyeleti szervek megszaporodása minimálisra csökkentette az elöljárók hatáskörét, s arra kényszerítette őket, hogy a helyi viszonyokat jól ismerő és a minden kezdeményezést elfojtó, labirintushoz hasonló jogrendszerben eligazodó kishivatalnoki rétegre támaszkodjanak. Ennek eredményeként „az Ég Fiának hatalmát nem a kormányzat által kinevezett magisztrátusok, hanem titkáraik és alacsonyabb rangú hivatalnokaik képviselik". Ez a probléma a későbbiekben, különösen a 19. században, még sokszor felvetődött. A kiterjedt abszolutizmus és a hatalom koncentrációjának enyhítésére egyetlen megoldás kínálkozott: a helyi autonómia bizonyos fokú visszaállítása. A tartományi hivatalnokoknak elvesztett hatalmukkal együtt vissza kell kapniuk kezdeményező kedvüket és felelősségtudatukat.

Visszatérés a konkrétumokhoz; a megújuló oktatás ❖ A 17. század második felére általánosan jellemző a Ming-kor szellemi hagyományainak a bírálata és a konkrét ismeretekhez való visszatérés. A korszak gondolkodóit a gyakorlati és tudományos ismeretek foglalkoztatták. Gu Yanwu földrajztudós, közgazdász és stratéga könyvekből megszerzett hatalmas tudását úgy ellenőrizte, hogy személyesen is bejárta a helyszíneket. Azonban nem ő volt az egyetlen, aki ebben a korszakban így járt el. A Gu Yanwunál tizennyolc évvel később született Gu Zuyu (1631–1692) *Dushi fangyu jiyao* címmel nagyon fontos történelmi földrajzi tárgyú könyvet írt: saját gondolatai, olvasmányélményei, illetve utazásai alapján állította

össze, amelyek során huszonnyolc és ötvenéves kora között bejárta egész Kínát. Huang Zongxi nem csupán a kínai kultúrtörténet első kutatója volt; matematikával, csillagászattal és zeneelmélettel foglalkozó nyolc könyve maradt az utókorra. Néhány évvel később Mei Wending (1632–1721), aki nagyon jól ismerte a nyugati matematikát, amely Matteo Ricci és utódai révén terjedt el Kínában, összevetette azt a kínai matematikával, s „rehabilitálta" ez utóbbit.

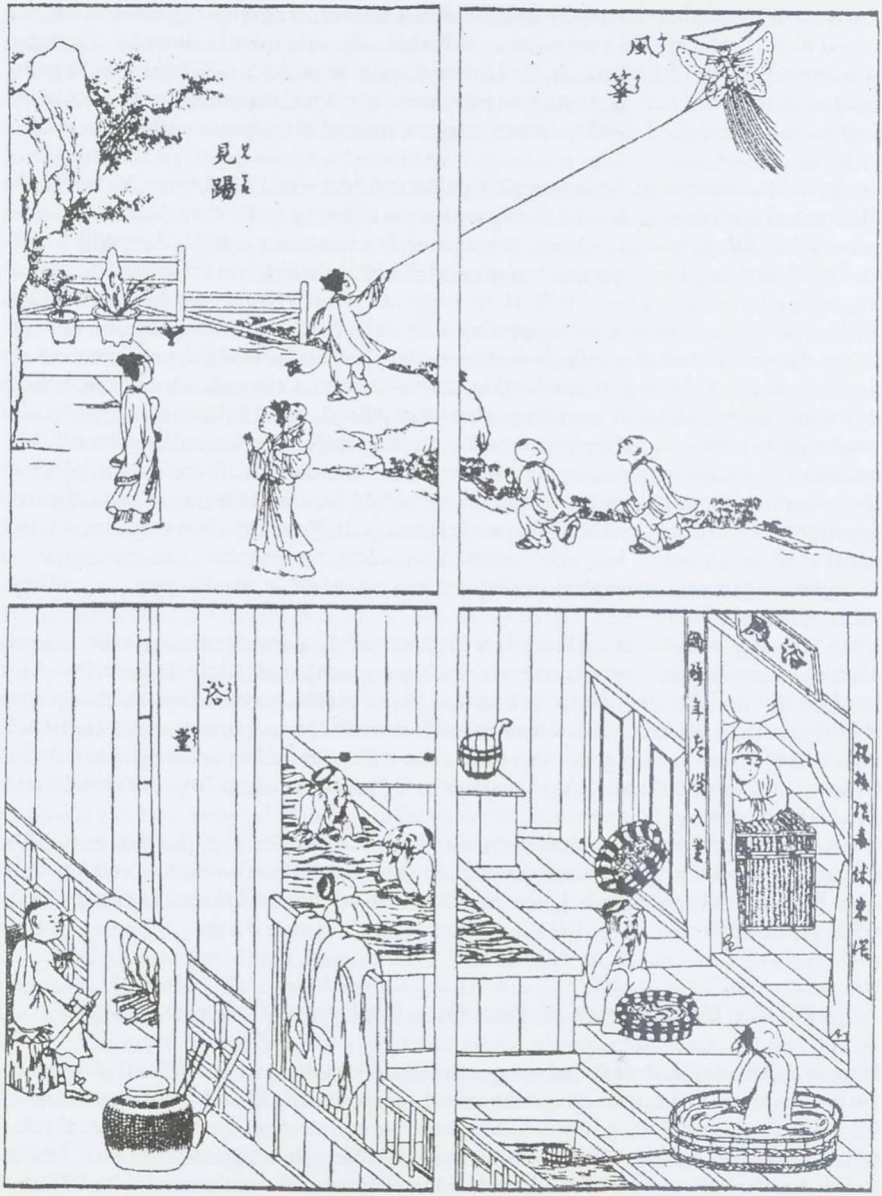
A gyakorlati ismeretek *(shixue)* egyik legállhatatosabb védelmezője Yan Yuan (1635–1704) volt. Fiatalkorában Zhu Xi iskolájának szellemében nevelkedett. Behatóan foglalkozott a *Xingli daquan*nal, az emberi természetet és a természet rendjét vizsgáló filozófusok 1415-ben összeállított nagy antológiájával. Erről az útról azonban letérítette egy súlyos magánéleti válság, amikor felfedezte, hogy valójában a nagyapja adoptált unokája. Ettől kezdve a neokonfuciánus hagyományok egyik leghevesebb bírálója lett, s teljes egészében elvetette a klasszikus műveltséget mint alapelveiben hamis és következményeiben káros rendszert. Az ókorral kapcsolatos kutatásai során az a meggyőződés alakult ki benne, hogy az ókori kultúra alapvetően gyakorlatias jellegű, mivel beletartozott az íjászat, a kocsihajtás és a számok tudománya. Yan Yuan rehabilitálta a fizikai erőkifejtést és a kézügyességet. A könyvízű, elméleti oktatást, amely szerinte csak félénk, befelé forduló, cselekvés- és döntésképtelen embereket nevel, sokoldalú képzéssel kívánta felváltani, amely elegendő teret biztosít a gyakorlati képességeknek is. 1696-ban Yan Yuan egy hebei tartományi akadémia vezetője lett, ahol a tanrendbe felvette a gyakorlati katonai képzést, a stratégiát, az íjászatot, a lovaglást, az ökölvívást, a mechanikát, a matematikát, a csillagászatot és a történelmet.

Yan Yuan egyúttal elvetette a klasszikus tanulmányokat, amelyek nézete szerint teljesen eltűntek a kommentárok és a kommentárok kommentárjainak átláthatatlan szövevénye mögött, antiintellektualizmusát azonban filozófiai alapokra helyezte; azt állította, hogy a kétkezi munka, a konkrét, valós tényekkel való kapcsolat önmagában is a tudás egyik formája. Mi több, cselekvés és gyakorlat nélkül nem is létezhet valódi tudás. „Miféle *li* (rend, szerkezet, a dolgok és létezők oka) létezhetne még a tényeken és a dolgokon kívül?" – teszi fel a kérdést.

Yan Yuant azonban nem szabad kivételként kezelnünk: filozófiája összhangban állt a kor meghatározó irányzataival. Ennek ellenére Yan Yuan szinte ismeretlen volt kortársai előtt. Elképzelései nagyrészt halála után váltak közismertté tanítványa, Li Gong (1659–1733) jóvoltából.

Politika, társadalom és szellemi élet a felvilágosult önkényurak idején

Ahogy a mandzsu dinasztia helyzete egyre inkább megszilárdult, a morális légkör gyökeresen megváltozott. A bukott dinasztiához való ragaszkodás, a kínai hazafiság, a betolakodók iránt érzett gyűlölet, a birodalom intézményrendszerének heves bírálata, röviden szólva, a mandzsu inváziót követő évek forrongó közhangulata lassanként kezdett lecsillapodni. A művelt rétegek az új rendszer támogatói lettek, a birodalmat irányító felvilágosult császárok pedig ezzel egy időben mindent megtettek, hogy fényűzésükkel demonstrálják az autokratikus kormányzásnak és azoknak a társadalmi tradícióknak az előnyeit, amelyek a 17. századi filozófusok bírálatának a középpontjában álltak. Uralkodásuk idejére esett az autokratikus birodalom és a morális ortodoxia utolsó és legragyogóbb aranykora – amelyet később a kínai világ sorsszerű eseményeként állítottak be, noha a valóságban ebben a kedvező történelmi körülmények is közrejátszottak.

17. ábra ❖ A mindennapi élet jelenetei a 18. század végéről
(részletek az 1799-ben megjelent *Shinzoku Kibun* című japán könyvből)

Az irodalomban és a filozófiában az állam tevékenységének egyszerre voltak káros és jótékony hatásai. Egyfelől a szembenállás minden megnyilvánulásának könyörtelen eltiprása és a morális rend alapjainak lerakása elfojtotta a 17. század jelentős politikai és társadalomkritikai irányzatait, és siettette azt a folyamatot, amelyben a Ming-kor végére a korszakot jellemző városi, „polgári" irodalom teljesen eltűnt. Másfelől viszont az az összhang, amelyet Kangxinak és utódainak a régi művelt rétegekkel sikerült kialakítaniuk, a jólét és a belső béke, az állami ösztönzés és megrendelések a 18. századot a kínai kultúrtörténet egyik legboldogabb korszakává tették. A kínai írástudók talán egyetlen más korszakban sem ötvözték harmonikusabban civilizációjuk esztétikai, irodalmi és filozófiai hagyományait. A 18. századi Kína enciklopédikus érdeklődésű, hatalmas műveltségű, egyszersmind jó ízlésű, az egyszerűséget és a mértékletességet kedvelő írástudói, legalábbis közülük a legkiválóbbak – természetesen egy egészen más emberi környezetben – méltó kortársai voltak a felvilágosodás korabeli európai íróknak és gondolkodóknak.

A morális rend ❖ A Ming-dinasztiától átvett intézmények, s mindenekelőtt 1656-tól a hivatalnoki vizsgák ismételt meghirdetése jelentős mértékben elősegítették a mandzsuk hatalmának megszilárdítását. A vizsgák újraindításának közvetlen célja a politikai és közigazgatási hivatalnoki réteg megújítása volt; azáltal azonban, hogy irányt szabtak a régi uralkodó osztályoknak, és minden téren, a járási szinttől egészen a központi kormányzat szintjéig mozgósították őket, a vizsgák hosszú távon azt is lehetővé tették, hogy a mandzsuk a hatalom gyakorlásában szoros szövetségre lépjenek ezekkel a csoportokkal. A politikai méltóságokhoz és tisztségekhez vezető egyetlen útként a vizsgák arra szolgáltak, hogy a jelentkezők emlékezetébe véssék az odaadásnak és a behódolásnak az autokratikus birodalomhoz elválaszthatatlanul hozzátartozó erényeit. Ugyanakkor generációkon át lekötötték az írástudók energiáit. A vizsgafeladatok mesterkéltsége attól fogva teljesen nyilvánvaló volt, hogy bevezették a nyolc részből álló fogalmazványt *(bagu)*, amelyet Gu Yanwu szerint 1487-ben tettek kötelezővé. Ezek a haszontalan, életidegen esszék abból álltak, hogy nyolc részben ki kellett fejteni egy, a Klasszikusokból származó mondat, illetve mondatrész jelentését, bevezetés, tézis, antitézis, szintézis és konklúzió formában.

A Ming-korban alapított, remek könyvtárakkal felszerelt magánakadémiák *(shuyuan)* a 16. század közepétől gyorsan a szabad véleménynyilvánítás és az ellenzékiség központjaivá váltak. A Donglin Akadémia 1625–27-es politikai vereségét követően a legtöbb magánakadémiát bezárták. A jobb tanácsadókkal rendelkező és a kritika semmilyen formáját nem tűrő dinasztia nagy gondot fordított arra, hogy szigorú ellenőrzés alatt tartsa az oktatást és az akadémiákat. Az 1657-ben létrehozott akadémiákat az állam működtette, az oktatás tehát csupán a nyolcrészes esszékre *(bagu)* terjedt ki.

Az új rendszer óriási erőfeszítéseket tett egy hivatalos oktatási rendszer kiépítésére s az iskolák számának növelésére. Emellett azonban cenzúrázták és üldözték azokat az írókat, akiket azzal vádoltak – illetve ha csak a gyanú árnyéka vetült rájuk –, hogy ellenségesen viseltetnek az idegen dinasztiával szemben, vagy hiányzik belőlük a mandzsuk iránti jóindulat. Ez a politika Yongzheng (1723–1735) uralkodása alatt megszigorodott, s Qianlong császár idején, 1774–89-ben „irodalmi inkvizícióban" teljesedett ki: 10 231 mű összesen 171 000 fejezete került a tiltott könyvek jegyzékére, s közülük több mint 2 320 művet teljesen meg is semmisítettek. Ezzel párhuzamosan brutális intézkedéseket hoztak az írókkal és hozzátartozóikkal szemben – például kivégzés, száműzetés, kényszermunka és vagyonelkobzás. Közel húsz évig kutattak szerte a birodalomban olyan könyvek után, amelyek „kiérdemelték", hogy tiltólistára kerüljenek: tiszteletlenek voltak a Qing-dinasztiával szemben – akár csak annyiban, hogy tiltott írásjegyek (például a császár személynevének

írásjegyei) szerepeltek bennük –, bírálták a régmúlt korok barbárait, káros nézeteket hirdettek vagy éppen stratégiailag fontos adatokat tartalmaztak. Az informátorokat magas jutalmakkal ösztönözték. A gyanús könyvek birtoklása és a velük kapcsolatos információk elhallgatása a legsúlyosabb büntetéseket vonta maga után. Mindennek következtében visszataszító és ostoba versengés kezdődött a kormányzat kegyeiért.

A Qianlong-korszak évszázadok múltán is híres „irodalmi inkvizíciója" azért lehetett ilyen széles körű és hatékony, mert a „könyvüldözéssel" egy időben állították össze az akkoriban ismert művek gyűjteményét, a *Siku quanshu*t. Ugyanakkor olyan sajátosságokat tükrözött, amelyek, úgy tűnik, végigkísérték a 18. század császárainak uralkodását: a morális hagyománytiszteletre való törekvés és a császári hatalom érzékenysége a tiszteletlenség és a szembenállás legcsekélyebb jeleire ugyanis már Kangxi császár uralkodásának korai szakaszában is egyértelműen felfedezhető. Például 1663-ban, Zhejiang tartományban, az 1660-ban kiadott és felforgatónak nyilvánított, *A Ming-dinasztia rövid története* című könyv szerzőjének számos rokonát és barátját halálra ítélték, illetve száműzték.

Az erkölcstelen könyvek üldözése a 17. század végén kezdődött. Azokat a regényeket, amelyekről feltételezték, hogy rossz hatással lehetnek az olvasókra, 1687-ben tilalmi listára tették. 1714-ben a cenzúra tovább szigorodott. A puritán Qing-dinasztia rossz szemmel nézte a beszélt nyelvhez közel álló nyelvezetű szórakoztató irodalmat. Kangxi idején ez a fajta irodalom szinte teljesen eltűnt, átadva helyét a kidolgozottabb, magasabb szintű irodalmi formáknak. Lehetséges, hogy e tekintetben az állam abba az irányba mozdult el, amely a művelt társadalmi rétegek kívánalmainak is megfelelt; az is elképzelhető, hogy mindez összhangban történt a társadalmi változásokkal és bizonyos olvasói réteg, a Ming-kor végén kialakult, nem túl magas műveltségű városi polgárság eltűnésével. A szórakoztató irodalom mindezek ellenére fennmaradt, de stílusa és olvasótábora megváltozott. Pu Songling (1640–1715), Yuan Mei (1716–1798) és a kiváló tudós, Ji Yun híres történetgyűjteményei – az írók sorrendjében: *Liaozhai zhiyi* (*Liaozhai furcsa történetei* – kb. 1700), *Zibuyu* (1788), *Yueweicaotang biji* (1789 és 1798 között) – nehezebben érthető klasszikus nyelven íródtak, s tele vannak irodalmi utalásokkal és utánérzésekkel. A 14. századi népszerű nagyregények, például a *Shuihuzhuan* és a *Sanguozhi yanyi*, vagy a 17. századi *Xiyouji* kora, úgy tűnik, szintén lejárt. Az új regényekre a finom irónia – Wu Jingzi (1701–1754), *Rulin waishi* (*Az írástudók ligetének története* – kb. 1745) –, a lélekábrázolás – például Cao Xueqin (1719–1764) halhatatlan műve, a *Hongloumeng (A vörös szoba álma)*, amely halála miatt befejezetlen maradt – vagy a tudományosság a jellemző – mint Xia Jingqu (1705–1787) regényében, a *Yesoubuyan*ban *(A napon sütkérező öreg szántóvető beszélgetései)*.

Noha a morális rend uralma, úgy tűnik, véget vetett a Ming-kor végén és a Qing-kor elején virágkorát élő politikafilozófiának és a köznyelvű irodalomnak, az emberekre ráerőszakolt morális és politikai kötöttségek mégsem fojtották el a gondolkodást, a kritikus szellemiséget vagy akár a képzeletet. A felségsértés vádjában bűnösnek talált emberek meghurcolása és a császári hatalom önkényuralma ellenére a 18. század összességében az egyensúly korszaka volt. Noha a legkevésbé sem adtak hangot kritikai beállítottságuknak, a Dai Zhen- (1723–1777) és Zhang Xuecheng-féle (1736–1796) magas intellektusok tökéletes harmóniában éltek a korukkal; minként Yuan Mei (1716–1798), a szabadgondolkodó költő is, aki nem rettent vissza a botrányokozástól. Az irodalmi önkifejezés szabadságának támogatójaként – Yuan Meitől távol állt, hogy a költészetnek morális jelentőséget tulajdonítson, úgy vélte, a líra egyetlen célja a költő érzelmeinek és személyiségének kifejezése – a női emancipáció ügyének képviselője lett. Elítélte a poligámiát és a lábelkötözés hagyományát, amely a Song-kor óta divatban volt. Ugyanezeket a feminista nézeteket val-

lotta a 19. század elején a pekingi származású nyelvész, Li Ruzhen (kb. 1763–1830), a híres, százfejezetes regény, a *Jinghuayuan (Virágok a tükörben)* szerzője, amelyet 1810 és 1820 között írt, s amelyet 1828-ban adtak ki. Az európai irodalomban népszerű és Japánban is elterjedt műfajt követve, Li Ruzhen ebben a műben szatirikus módon mutat be egy olyan képzeletbeli országot, ahol a nők uralkodnak (ez egy ősi kínai mítosz), s ahol a nemek helyzete épp az ellenkezője, mint a korabeli Qing Birodalomban.

Ezeknek a burkolt vagy nyílt kritikáknak azonban nem volt semmi jelentősége. Már messze kerültünk a 17. századi gondolkodók politika- és társadalomkritikájából. Összességében a kínai értelmiség elégedett volt a sorsával a felvilágosult császárok uralma alatt. A 18. századi írástudók levelezései legalábbis mintha erről az életérzésről tanúskodnának: ez az episztolairodalom, amely gazdagságában a felvilágosodás korabeli Anglia és Franciaország hasonló hagyományaihoz fogható, közvetlen, egyszerű, nyílt és bizalmas hangvételű irodalmi forma volt. Erre példa – egyet kiemelve a sok közül – Zheng Xie (Zheng Banqiao – 1693–1765), a fejedelmi bőkezűségéről híres, nagy képzelőerővel megáldott különc kalligráfus, a *Családi levelek* című gyűjtemény szerzője. Az egyszerű, bensőséges stílus még a 19. század elején is felfedezhető a *Fusheng liuji (A vándorélet hat története)* című elragadóan megírt önéletrajzban, amelynek szerzője egy szerencsétlen sorsú írástudó, Shen Fu volt.

A művészetet támogató császárok és gazdag kereskedők ❖ Az állami hivatalnokvizsgáknak a Song-kortól alkalmazott rendszere, az egymásra épülő fokozatokkal és a jelöltek népes táborával, azt eredményezte, hogy jelentősen megnövekedett azoknak a vizsgafokozattal rendelkező embereknek a száma, akik sohasem jutottak az áhított pozícióba, tehát nem lettek a császári közigazgatás hivatalnokai. A nincstelen, máról holnapra élő írástudók kénytelenek voltak támogatókat keresni, s gazdag családok házitanítóiként, magántitkáraiként és magánhivatalnokaiként, egyszerű iskolamesterként vagy még alantasabb mesterségeket űzve gondoskodni a megélhetésükről. Számukra a vizsgákra használt fogalmazványgyűjtemények, életrajzok, sírfeliratok, regények, történetek és színdarabok megírása, rendelésre vagy eladásra, fontos kiegészítő jövedelemforrás volt. A kínai irodalom története már a Song-kor óta összefüggött a gazdasági viszonyokkal; különösen igaz ez a Ming- és a Qing-korra. Az általános jólét és a jelentős állami megbízatások, úgy tűnik, nagyobb biztonságot nyújtottak a 18. században az állandó jövedelmet nélkülöző írástudók nagy részének.

Kangxi (1662–1723) császár uralkodásától kezdve az állami megrendelésre készülő hatalmas irodalmi vállalkozások – szöveggyűjtemények, kritikai és tudományos művek – sok írástudónak biztosítottak munkát. Kangxi első ilyen nagy vállalkozása a *Mingshi (A Ming-dinasztia hivatalos története)*. A mű megírásának ötlete 1679-ben merült fel, a munka irányításával Xu Qianxuét (1631–1694), Gu Yanwu unokaöccsét bízták meg 1682-ben. A terjedelmes dinasztikus mű összeállításához, amely nagyobb és pontosabb bármely más korábbi ilyen témájú műnél, egy népes történészcsoport látott hozzá. Az enciklopédiát 1679-ben kezdték el, és több mint fél évszázaddal később, 1735-ben fejezték be. A teljes mű összesen 336 fejezetből áll.

Szintén Kangxi uralkodása idején szerkesztették a *Gujin tushu jicheng (A múlt és jelen könyveinek és illusztrációinak gyűjteménye)* című hatalmas, illusztrált enciklopédiát. Egy Chen Menglei nevű magánember kezdett hozzá 1706-ban, s a mű csak 1725-re készült el. A fuzhoui felkelésben való részvétele miatt Chen Mengleit halálra ítélték; az ítéletet azonban rövidesen megváltoztatták, s Shenyangba (Mukden) deportálták őt. Kangxi császár halála előtt újra kegyelt lett, de Kangxi utódja ismét száműzte, s megparancsolta, hogy

Chen Menglei nevét töröljék a könyvből, amelyen egy életen át dolgozott. Az enciklopédia 10 000 fejezete a következő főbb részekből áll: 1. a naptár, csillagászat, matematika; 2. földrajz; 3. történelem; 4. technológiai ismeretek, képzőművészet, zoológia, botanika; 5. filozófia és irodalom; 6. a jog és az intézményrendszerek. 1728-ban, cserélhető, rézből készült nyomódúcokkal nyomtatták ki. Összesen kb. 10 millió írásjegyet tartalmaz.

Egy másik, szintén a Kangxi uralkodásához kötődő vállalkozás a Tang-kori költők teljes antológiájának, a *Quantangshi*nek a kiadása, amelynek munkálatait egy, a mandzsu udvarban szolgáló kínai *baoyi* felügyelte, a nevezetes Cao Yin, a *Hongloumeng* szerzőjének, Cao Xueqinnek a nagyapja. Az 1703-ban elkészült *Quantangshi*ben a Tang-kor 2 200 költőjének 48 900 versét gyűjtötték össze.

A *Peiwen yunfu,* a két és három írásjegyből álló kifejezéseket rímek szerint osztályozó 558 fejezetes szótár, amely a Klasszikusoktól a 17. századig a legkülönbözőbb művekből vett példákat tartalmaz, 1716-ban készült el. Ugyanebben az évben adták ki a korszak híres írásjegytárát, a *Kangxi zidian*t, amely a nyugati sinológusok alapműve lett megjelenésétől egészen a 20. század elejéig. A szótárt, amely 42 000 írásjegyet tartalmaz a Ming-kor óta használatos 214 fogalmi kulcs alá rendezve, egy harminc filológusból álló csoport állította össze öt év alatt.

Kangxi uralkodása alatt összesen ötvenhét államilag támogatott és finanszírozott nagyobb művet adtak ki, a legfontosabb ilyen vállalkozás azonban a Qianlong császár uralkodása idején összeállított *Siku quanshu* volt. Ez a gyűjtemény minden olyan művet tartalmaz, amely a közkönyvtárakban és a magánszemélyeknél, kéziratban vagy nyomtatott formában fellelhető volt. 360 írástudó dolgozott rajta tíz éven át, 1772-től 1782-ig. A könyvek és a kéziratok – amelyeket akkor is elvettek, ha a tulajdonos nem járult hozzá – felkutatása hosszú éveket vett igénybe, s úgy tűnik, meglehetősen alapos volt. A gyűjteménybe összesen 79 582 művet vettek fel (az ehhez hasonló, a 15. század elejéről származó *Yongle dadian* mindössze 11 095 művet tartalmazott), amelyeket a „négyes felosztás" (*sibu:* kanonikus, történelmi, filozófiai és irodalmi művek) szerint osztályoztak. 15 000 másoló dolgozott a hatalmas enciklopédia sokszorosításán, amelyet az abban a korban rendelkezésre álló technológiákkal nem lehetett volna kinyomtatni. 1782-ben egy olyan katalógust szerkesztettek a gyűjteményhez, amely adatokat tartalmazott a szerzőkről, a kiadásokról és a szövegek értékéről. Ez a mű, a *Siku quanshu zongmu tiyao,* a legértékesebb és legteljesebb Kínában kiadott bibliográfia.

Az állami vállalkozások mellett, amelyek rendkívül ösztönzőleg hatottak az irodalomra, a művészetekre és a tudományokra, voltak olyan, ritka könyveket, festményeket és kalligráfiákat gyűjtő gazdag kereskedők, akik szintén támogatták az írástudókat és a tudósokat. A Jiangsu tartománybeli Yangzhou sókereskedői, akiknek ősei a Ming-kor végén kezdték mesterségüket, a 18. század leghíresebb mecénásai közé tartoztak. Közöttük találjuk a Ma fivéreket – a költő és könyvgyűjtő Ma Yueguant (1688–1755), Ma Yuelut (1697–?) és ez utóbbi fiát, Ma Yut. A költő és filológus, Hang Shijun (1698–1733), valamint a történelmi földrajz szakértője, Quan Zuwang (1705–1755) a Ma fivéreknél vendégeskedett Yangzhouban. A kor több más híres írástudója is a gazdag kereskedők pártfogoltja volt: a folyók és csatornák történetéről, a történelmi kronológiáról írt művek, valamint a nagy kikötővárosról, a Zhejiang tartománybeli Wenzhouról és környékéről írt monográfia *(Wenzhou fuzhi)* szerzője, Qi Zhaonan (1706–1768); a történész és epigráfus, Qian Daxin (1728–1804), és a híres Dai Zhen. Néhányan közülük, például a matematikus és földrajztudós Yan Ruoqu (1636–1704), a Klasszikusok szakértője, a gazdag kereskedők családtagjai lettek; ilyen volt az enciklopédikus tudású Ruan Yuan (1784–1849) is, különböző festészettörténeti, matematikai, csillagászati, klasszikafilológiai és epigráfiai tárgyú művek

szerzője, aki monográfiát írt Guangdong tartomány történetéről (*Guangdong tongzhi*). Főműve azonban a Klasszikusokról írt kritikai kommentárok nagy gyűjteménye (*Huangqing jingjie* – 1829).

A befolyásos kereskedőcsaládok hanyatlása, ami kb. 1800-tól kezdődött a rézpénz értéktelenedése miatt, egybeesett az állami megrendelések számának gyors csökkenésével és a nagy könyvkiadási vállalkozások végével. A 19. században tehát alapvető változások álltak be az értelmiségi csoportok helyzetében.

A szövegkritikai irányzat fellendülése és a 18. század filozófusai

A kritikai tanulmányok iskolájának kialakulása ❖ A szöveg- és történelemkritika tudományos alapelveinek alkalmazása, amelyeket Gu Yanwu és kortársai fogalmaztak meg, azt eredményezte, hogy megkérdőjelezték a legnagyobb becsben tartott írásos hagyományokat, a Klasszikusokat. Ez az iskola közel egy évszázadig olyan szerepet játszott a kínai világban, mint Nyugaton a zsidó filológusok bibliatörténeti kutatásai. Így Gu Yanwut, illetve még inkább egyik kiemelkedő utódját, Dai Zhent, Ernest Renanhoz hasonlíthatjuk; ugyanis mind Dai Zhent, mind pedig a bibliatudományok megalapítóját ugyanaz a tudományos szigor és az igazságvágy inspirálta.

A 17. század végén Huang Zongxi egyik tanítványa, Wan Sida (1633–1683) – akinek bátyja, Wan Sitong (1638–1702) 1679-től 1692-ig részt vett a *Mingshi* megírásában, s szintén a mester tanítványa volt –, bebizonyította, hogy a *Zhouli*, ellentétben azzal, amit addig gondoltak róla, nem a korai Zhou-korban íródott, hanem később, a Hadakozó fejedelemségek korában (i. e. 5–3. század) állították össze. Yan Ruoqu (1636–1704) folytatta a Mei Zu megkezdte munkát a *Shangshu*val kapcsolatban, akinek a könyvét még 1543-ban adták ki. Yan Ruoqu, a *Shangshu guwen shuzheng (Kritikai kommentár a régi írásjegyekkel íródott Írások könyvéhez)* című művében újabb bizonyítékokkal szolgált a régi írásjegyes hagyományok apokrif jellegére. Azt is kétségbe vonta, hogy a *Daxue*t, a Zhu Xi iskolájához tartozó Négy könyv egyikét, Konfuciusz egyik tanítványa, Zeng Can írta volna. Hu Wei (1633–1714) a korai Song-korban készült kompilációknak nevezte azokat a *Luoshu*ban és a *Hetu*ban megőrzött híres diagrammokat, amelyek meghatározó szerepet játszottak a neokonfucianizmus kozmológiai elképzeléseiben.

A 18. század filozófusai azonban még tovább mentek azon hagyományok bírálatában, amelyeket a Song-kor óta a legnagyobb tisztelet övezett, s nem haboztak szörnyű hagyománygyalázásnak számító kijelentéseket tenni. A szabadgondolkodó, mesterkélt modorú botrányhős költő, Yuan Mei (1716–1798), aki feminista eszmékkel kacérkodott, s női tanítványokkal vette körül magát, elsőként vélte úgy, hogy a *Shijing*ben található *Guofeng (Fejedelemségek szokásai)* című rész közönséges szerelmi dalokból áll. Ezt az álláspontot vallotta és fejtette ki a francia sinológus, Marcel Granet (1884–1940) is. Wang Zhong (1745–1794) pedig egyenesen „detronizálta" Konfuciuszt, akit a Song-kor óta az ortodoxia patrónusaként tiszteltek, s visszahelyezte őt az i. e. 4–3. században elfoglalt pozíciójába, Mozi mellé, aki akkoriban ugyanolyan híres volt, ha nem híresebb, mint ő. Cui Shu (1740–1816) úgy vélte, hogy semmilyen valóságalapjuk nincs a távoli múlt mitikus uralkodóihoz (Yao, Shun, Yu) kapcsolódó hagyományoknak, akik állítólag az erény mintaképei voltak. Megállapítását arra a tényre alapozta, hogy a hagyományok az idő múlásával változnak, s újabb részletekkel gazdagodnak. Mindazokat a mítoszokat, amelyekből a kínai világ hagyományai táplálkoznak, fokozatosan megkérdőjelezték és lerombolták.

A 17. század második felében kezdődő filológiai kriticizmus, amely a 18. század kétség-

telenül egyik legjelentősebb irányzata lett, úgy tűnik, mindenekelőtt olyan ellenreakció volt, amely a Zhu Xi-féle iskolával és Wang Yangming intuitív filozófiájával szemben lépett fel. A Song- és a Ming-kor gondolkodói, akik nem törődtek azzal, hogy magyarázataikat a múlt szövegeinek és dokumentumainak szigorú elemzése alapján fogalmazzák meg, hagyták, hogy a régiek tanításainak lényegét eltorzító fejtegetések elragadják őket. Röviddel a mandzsu inváziót követően néhány tudós még azokat a buddhista hatásokat is elítélte, amelyek a filozófusok és Klasszikusok kommentátoraiban a munkáit áthatották. Zhu Xi iskolájának dualista elképzelései, valamint Wang Yangming szubjektivista és intuicionalista elméletei, legalábbis a fent említett tudósok szerint, részben a buddhista metafizikából, részben pedig a *chan* buddhizmus gondolatrendszeréből származtak. Ezért szükséges visszatérni a legősibb hagyományokhoz, s szakítani kell a szövegértelmezéseknek a Song-kor óta felhalmozódott, átláthatatlan szövevényével. Ez az új kritikai mozgalom *Kaozhengxue* (Bizonyítékok és igazolások iskolája) néven vált ismertté, de néha *Hanxué*nek is nevezik. Ez utóbbi elnevezés azonban szűkebb értelemben csak arra a filozófiai irányzatra alkalmazható, amely a 17. század végére fejlődött ki az egyik suzhoui írástudó családban, s a legkiemelkedőbb képviselője Hui Dong (1697–1758) volt. Ez az irányzat azonban kizárólag a Han-kori kommentátorírókra specializálódott. Ezzel szemben, a korszak minden ismert kutatási módszerét (például a régészet, a felirattan, a hangtörténet és a történelmi földrajz) és a minden elérhető forrást felhasználó 18. századi kritikai mozgalom nem csupán a Han-kori kommentátorírókhoz való visszatérést jelentette, ennél sokkal többről szólt. Legfontosabb jellemzője a tudományos szemléletmód: a 17–18. század tudósai többnyire mindannyian jártasak voltak valamennyire a tudományokban – matematika, geometria, csillagászat, mechanika és így tovább. Huang Zongxi a matematikában és a csillagászatban mélyedt el; Dai Zhen szintén tudományos tanulmányokkal kezdte a pályafutását.

Dai Zhen: tudós, bölcselő és filozófus ❖ A kritikai tanulmányok iskolája, amely a filológia és a régészet terén jelentős mennyiségű kutatómunkát végzett el, a 18. század második felében érkezett el fejlődése csúcspontjához. A korszak legkiemelkedőbb alakja, Dai Zhen (1723–1777) Anhui tartományban született egy ruhakereskedő családjában. A legmagasabb vizsgafokozatot soha nem sikerült elérnie. Mindig éber, kritikus szemléletmódja, okfejtéseinek szigorú logikája, igazságvágya, tudásának sokrétűsége, írásainak egyértelműsége és gondolatainak eredetisége miatt méltán sorolhatjuk őt a kor legnagyobb lángelméi közé. Dai Zhen, akinek az egyik jelmondata így szólt: „az embernek nem szabad hagynia, hogy mások vagy önmaga félrevezessék", az objektív bizonyítékokat tekintette az igazság egyetlen kritériumának. A bizonyítási folyamatban megkülönböztette az ötletet – amelyet hipotézisnek is nevezhetünk – és a bizonyosságot, amelyhez a megcáfolhatatlan bizonyítékok kombinálásával jut el az ember. Ő teremtette meg Kínában a módszerekben megbízó, tudományos szellemiséget. Ennek alapelvei semmiben sem különböztek azoktól, amelyek Nyugaton lehetővé tették az egzakt tudományok kialakulását. Ezt a tudományos érdeklődést azonban szinte kizárólag a múlt vizsgálatára használták Kínában.

Sok kortársához hasonlóan Dai Zhen is nagyon kíváncsi szellem volt. Csakúgy, mint elődje, Mei Wending (1632–1721), aki összehasonlító tanulmányt írt a kínai és nyugati matematikáról, Dai Zhen is szenvedélyesen érdeklődött a matematikatörténet iránt. Valószínűleg annak hatására, hogy megismerte a Napier (1550–1617) lefektette számítási szabályokat, tanulmányt (*Cesuan* – 1744) írt az ősi kínai számolólécekről, amelyek révén már legkorábban a 13. században lehetségessé vált a többismeretes egyenletek megoldása. Értekezést írt a körrel kapcsolatos számításokról (*Gougu geyuanji* – 1755), majd elmé-

lyedt a régi, Song- és Yuan-kori matematikai művekben, amelyeket újra kiadott. A legmaradandóbbat azonban a filológiai tanulmányok terén alkotta. Jegyzetekkel látta el a nagy költő, Qu Yuan (i. e. 3. század) verseit (*Qu Yuan fuzhu* – 1752), és hangtörténeti kutatásokat is végzett. Ezenkívül kommentárt szerkesztett ahhoz az ókori technológiákról szóló, valószínűleg az i. e. 5–3. századból származó értekezéshez, amely a *Zhouli*nek utolsó részét alkotta: ez volt a *Kaogongji tuzhu* (*A mesterségek krónikájának illusztrált kommentárja* – 1746). A legtöbbet azonban a hatalmas könyvgyűjtemény, a *Siku quanshu* összeállításán dolgozott. 1773-ban ő lett ennek a vállalkozásnak az egyik fő irányítója.

Dai Zhen nemcsak a kínai történelem egyik legkiemelkedőbb tudósa, hanem korának legnagyobb gondolkodója is volt. A filológiában alkalmazott tudományos módszerei elválaszthatatlanok voltak egy bizonyos filozófiai irányzattól. A legfigyelemreméltóbb ilyen témájú munkái a *Yuanshan* (*A jó eredetéről* – 1776) és a *Mengzi ziyi shuzheng* (*Kritikai kommentár a Mengzi valódi jelentéséről* – 1772). Ez utóbbi, Menciuszról szóló tanulmányban olyan megközelítést alkalmazott, amely egyszerre táplálkozott a módszeres kételkedésből és az antikvitás iránti mérhetetlen tiszteletből. Ebben a műben felfedte és elítélte azokat a nézeteket, amelyekkel a Song-kor neokonfuciánus filozófusai eltorzították Menciusz gondolati rendszerét. Ellensége volt a neokonfuciánus ortodoxiának, amely a természetet a *li* (eredendő törvény, illetve a természeti forma) és a *qi* („lélegzet", illetve energia) összességeként értelmezte. Dai Zhen megmaradt az utóbbi fogalomnál, mivel úgy vélte, segítségével minden jelenség kielégítően megmagyarázható. E tekintetben hű maradt a kínai gondolkodás meghatározó irányzataihoz. A monisztikus szemléletmódból fakadó következményeket a mindennapi élet szintjére is átvitte: azt állította, hogy még a legfennköltebb moralitás is vágyainkból és ösztöneinkből fakad, de nem azért, mert a moralitás alapja az egoizmus – ez túl egyszerű magyarázat lenne –, hanem mert ez az ember legmélyebb lényegéhez kötődik. Az önfenntartás ösztöne, az éhségérzet, a szexuális vágy mind a kozmikus rend *(dao)* manifesztációi. Nem létezik a szükségletektől és a szenvedélyektől független, testetlen értelem, s nem léteznek elvont képességek (igazságosság, méltányosság, emberség, szertartásosság) sem. „Megpróbálni elnyomni a vágyakat – mondja Dai Zhen – veszélyesebb, mint egy folyó folyását megállítani." Az erény lényege nem abban áll, hogy elnyomjuk és megzabolázzuk vágyainkat, hanem hogy harmonikusan használjuk őket. Dai Zhen tehát erősen bírálta a Song-kor óta általánosan elfogadott konformista szemléletű moralitást, amely a rend *(li)* nevében megfosztotta a legalacsonyabb származásúakat és a legfiatalabbakat az önkifejezés lehetőségétől és vágyaik beteljesülhetésétől. Szerinte ez az erkölcsi rendszer a legfőbb forrása a bűnnek és a viszálykodásnak.

Dai Zhennek volt ugyan néhány követője, de úgy tűnik, filozófiai nézetei a maga korában nem váltottak ki számottevő visszhangot. Tudományos kutatásainak azonban sok kiváló folytatója akadt. A Qianlong-korszak végétől a 19. század első néhány évtizedéig három kitűnő filológus folytatta munkásságát: Duan Yucai (1735–1815), Dai Zhen személyes tanítványa, valamint Wang Nianshun (1744–1832) és Wang Yinzhi (1766–1834), a kritikai tanulmányok iskolájának utolsó híres képviselői. A csúcspontot jelentő 18. századot követően, a 19. század elején ez az irányzat fokozatosan háttérbe szorult.

A történelemfilozófia ❖ A 18. század egy másik, szintén rendkívül eredeti és komoly gondolkodója Zhang Xuecheng (1736–1796), aki Dai Zhennél tizenkét évvel volt fiatalabb. Ő azonban kivételnek számított, mivel egy olyan korban, amelyben a tudományos műveltség, a szövegkritika és mindenekfelett a Klasszikusok szövegmagyarázatai voltak a meghatározó tendenciák, ő egy ezekkel szemben álló irányzatot képviselt. Vizsgálódásai elsősorban a történetírás módszereire és a történelemfilozófiára irányultak, s ez az, ami miatt

nem keltette fel kortársai érdeklődését. Zhang Xuechenget csak a 20. században fedezték fel a kínai és japán sinológusok.

Wang Fuzhihez és Gu Yanwuhoz hasonlóan Zhang Xuecheng is nagy figyelmet szentelt a helyi sajátosságoknak, ezért úgy vélte, hogy mindenekelőtt Kína különböző régióinak történetét kell alaposan megismerni: Kínát ugyanis, amelynek nagysága Európáéval vetekszik, nem lehet egységes egészként kezelni. Csak az egyes vidékek történetén keresztül lehet eligazodni egy olyan összetett történelemben, mint amilyen a kínai világé. A helyi monográfiákra *(fangzhi)* támaszkodva új monográfiákat kell szerkeszteni (Zhang Xuecheng maga is írt egy ilyen monográfiát, amely sajnos elveszett). Ezért fontosnak tartotta, hogy regionális levéltárakat hozzanak létre, hogy összegyűjtsék a helyben fellelhető feliratokat, kéziratokat és hagyományokat, valamint hogy kikérdezzék a helybéli öregeket, így szerezve első kézből származó információkat. Gu Yanwuhoz hasonlóan ő is úgy gondolta, hogy a történetírás forrásai enciklopédikus természetűek. Zhang Xuecheng azonban még ennél is továbbment; szerinte minden írott mű, legyen az bármilyen tárgyú, beleértve a tiszteltre méltó Klasszikusokat is, történelmi bizonyíték. Miután azonban összegyűjtötték a dokumentumokat, nem szabad őket mechanikusan összerendezni, mint ahogy azt a 7. századi történészcsoportok tették. Szerinte ugyanis a történetírásnak egyéni munkának kell lennie: a legjobb történeti munkákat mindig a magányosan dolgozó tudósok készítették; ilyen például a legkiválóbb mű, a *Shiji* Sima Qiantől.

A legkülönösebb az volt ezekben a historiográfiai vizsgálódásokban, hogy végül egy önálló filozófiai rendszerré álltak össze; Zhang Xuecheng híres mondása, a „minden történelem, még a Klasszikusok is", nyomán ugyanis szükségszerűen kialakult az a nézet, amely a történetírásnak ugyanolyan jelentőséget tulajdonított, mint a Klasszikusoknak. Úgy tartották, hogy a történelem magában foglal egy filozófiai alapelvet, a *daót*, amely önmaga láthatatlan, s az ember csak történelmi manifesztációi révén ismeri fel. Az emberi társadalmak olyan természeti törvénynek engedelmeskednek, amelyet a *dao* határoz meg. A jelen maga a történelem. Megvan benne az egyetemes rend és ezért – ellentétben azzal, amit az ókor tisztelői gondolnak – ugyanolyan értékű és jelentőségű, mint a múlt. Noha a „szövegkritikai iskola" egyfajta „egészséges" ellenmozgalmat képviselt Zhu Xi intellektualista és Wang Yangming intuicionalista filozófiájának túlzásaival szemben, voltak árnyoldalai is. A tudományosság térnyerése gyakran együtt járt az elmélkedésre és a szintézisre irányuló mindenfajta kísérlet elutasításával. A kutatómunka kimerült a részletek felkutatásában, s a legjelentéktelenebb felfedezés is kielégítette a tudósok hiúságát. Fontos volt tehát visszatérni ahhoz az alapvető igazsághoz, miszerint a látható világot átjárja a végtelen *dao*. Ez tipikusan kínai elképzelés, amely a történész – Zhang Xuecheng – szempontjából bizonyos hasonlóságokat mutat a hegeli nézetekkel: a filozófiai érzék a jelen és a múlt történelmével való közvetlen kapcsolat révén formálódik.

A jezsuita szerzetesek Kínában és Kína hatása Európára

A Ming-kor végén Kínába érkező első jezsuita misszionáriusok és a Matteo Ricci által megkezdett kulturális párbeszéd nem szakadt meg. Épp ellenkezőleg, az első két mandzsu császár idején a jezsuitáknak sikerült megszilárdítaniuk helyzetüket Kínában, s a Vatikán hajthatatlansága és a két császárnak, Yongzhengnek és Qianlongnak a renddel szembeni jogos fenntartásai ellenére, a 18. század során végig eltűrték jelenlétüket Pekingben. A hittérítőknek köszönhetően a korabeli művelt Európa bőséges információk birtokába jutott Kínáról és a hatalma csúcsán álló mandzsu birodalomról, miközben maga Kína is új

dolgokat vett át Európától. Az átvételek rendkívül fontos következményei, a témáról írt számos könyv ellenére, még továbbra sincsenek kielégítően feltérképezve.

A jezsuiták tudományos tevékenysége Kínában és hatásuk a kínai világra ❖ A jezsuita hittérítőkkel – akik elég okosak voltak ahhoz, hogy megtartsák az udvarban és a tartományokban kivívott pozícióikat a Ming-dinasztia végének felkelései és kaotikus állapotai közepette, majd a mandzsu hódítás és az ellenállási mozgalom leverésének időszakában is – Shunzhi és Kangxi császárok rokonszenveztek, aminek csak a jezsuiták térítő tevékenységének politikai következményeitől való félelem szabott gátat. A kölni születésű Adam Schall von Bell (1592–1666) 1622-ben érkezett Pekingbe. A mandzsu hódítás idején ő volt a fővárosban működő csillagászati hivatal vezetője. Diplomáciai tényked ésének volt köszönhető, hogy a Kínában működő misszióknak az új rendszer idején is sikerült megőrizniük a befolyásukat. 1650-ben megszerezte az engedélyt az első pekingi katolikus templom, a Nantang megépítésére, amely két év múlva készült el. A jezsuiták esküdt ellenségének számító, iszlám hitre áttért, kínai Yang Guangxian (1597–1669), aki egy keresztényellenes vitairatot is írt *Budeyi* (*Tűrhetetlenek* – 1659) címmel, hevesen támadta őt. Emiatt Schall von Bell igen nehéz helyzetbe került: 1665-ben halálra is ítélték, s csak egy gondviselésszerű földrengésnek köszönhette, hogy megmenekült. Utódja egy kiváló matematikus és csillagász, a flamand származású Ferdinand Verbiest (1623–1688) lett, akinek 1668 és 1689 között sikerült felülkerekednie Yang Guangxianen és szövetségesein, bebizonyítván az európai csillagászat fölényét a kínai csillagászattal szemben; így egyben a misszionáriusok helyzetét is megerősítette a birodalomban.

A Ming-kor utolsó ötven évéhez hasonlóan a kapcsolatoknak – mind az udvarban, mind pedig a tartományokban – gátat szabtak a két kultúra különbségéből fakadó, nehezen áthidalható akadályok. A központosított politikai és társadalmi felépítmény, a buddhista papok helyi hatalma, a kínai szokások és életmód – mindezek gyökeresen eltértek az európai morális és vallási hagyományoktól. A sztyeppei vallási tradíciók és a kereszténység rokon vonásai miatt a mandzsu előkelőségek valószínűleg fogékonyabbak lehettek a keresztény tanításokra, mint a kínai írástudók. Alapos okunk van azonban feltételezni, hogy a jezsuiták befolyása sokkal erőteljesebb és szélesebb körű lehetett volna, ha Matteo Ricci elnéző magatartása a kínai szokásokkal szemben nem váltott volna ki hittársai körében már közvetlenül a nagy hittérítő halála után ellenérzést, s ha ezt a magatartást végül nem utasította volna el az Anyaszentegyház is. Ez volt a híres „vita a kínai szokásokról", amely a 18. században elmérgesítette Európa és Kína viszonyát. A vita arról szólt, hogy vajon a *Shangdi* (Magasságos Úr) fogalmát a Kína távoli múltjában megtörtént, de fokozatosan a feledés homályába merült isteni kinyilatkoztatás maradványának kell-e tekinteni, vagy pedig a kínai elképzelések alapvetően ateista és agnosztikus, kultuszaik és szertartásaik pedig eretnek természetűek-e. Teljesen egyértelműnek gondolták, hogy a kínai „mennyországnak" *(tian)* vagy isteninek, vagy pedig tisztán anyaginak kell lennie, noha az valójában egy immanens, egyetemes rendet jelentett. A vita már régi keletű volt, még Longobardo baráttal kezdődött, röviddel 1610 után, aki Ricci ellenfeleként arról panaszkodott, hogy a kínaiak nem ismernek semmiféle anyagtól független, szellemi szubsztanciát, s abszolút értelemben nem tesznek különbséget az emberi társadalmak morális és az univerzum fizikai alaptörvényei között. A konfliktus azonban csak a 18. század elején fajult nyílt vitává. A kínai jezsuiták erőfeszítéseit már azelőtt veszélybe sodorták az Európából érkező bírálatok, ahol a kínaiak iránti rokonszenvük miatt már régóta gyanakvással figyelték őket, mielőtt 1705-ben a Vatikán úgy döntött, hogy Kínába küldi Charles de Tournont, azzal a paranccsal, hogy a kínai hagyományok iránti tolerancia minden formáját tiltsa

meg a hittérítőknek – például Konfuciusz és az ókor szentjeinek tiszteleti kultuszát vagy a halotti szertartásokat. Két évvel később Nanjingban, Charles de Tournon átokkal sújtotta a babonásnak ítélt kínai szokásokat. Ez a merev, dogmatikus magatartás jórészt lerombolta mindazokat az eredményeket, amelyeket a 17. század eleje óta oly sok munkával sikerült elérni. Sokan elhagyták a hitet, egyre kevesebb embert sikerült megtéríteni, s egyre nőtt a gyűlölet az idegen és a kínai keresztényekkel szemben. Kangxi császárt, aki néhány évvel korábban még jóindulattal viseltetett a misszionáriusok iránt, felbőszítette, hogy a jezsuitáknak, akikről úgy tartotta, hogy az ő szolgálatában állnak, a Vatikán parancsait kell teljesíteniük. Ráadásul a rítusokról dúló vita a tolerancia ellenzőinek győzelmét hozta, s éppen egy olyan időszakban, amikor a szellemi légkör és a politikai körülmények megváltozása miatt a hittérítők egyre nehezebb helyzetbe kerültek. Az ortodoxia terjedése és a közép-ázsiai kérdések elsődleges fontossága miatt, amelyek a birodalmi nagypolitika általános jellemzői voltak, Yongzheng császár uralkodása (1723–1735) a hittérítő tevékenység kiterjesztése szempontjából az egyik legkedvezőtlenebb időszak volt. A keresztény hitre áttért mandzsu hercegek az üldöztetések áldozatai lettek. Maga Yongzheng császár a lámaizmushoz, amelynek korabeli politikai jelentősége jól ismert, általánosságban pedig a buddhizmushoz vonzódott. 1732-ben a Yonghe-palotát lámaista templommá alakíttatta át, s támogatta a buddhista szövegek újrakiadását. Egy Gaubil nevű szerzetes beszámolója szerint a császár a következő megjegyzést tette 1727. július 21-én, egy nappal azután, hogy egy portugál követség járt nála: „Ha én buddhista papokat küldenék a ti európai országaitokba, a fejedelmeitek ehhez nem járulnának hozzá."

1773-ban XIV. Kelemen pápa egy rövid bullájában, a *Dominus ac Redemptor*ban feloszlatta a jezsuita rendet.

Csakúgy, mint a Ming-kor végén, a misszionáriusok a mandzsu korban is tudásuk és tudományos munkásságuk, néha pedig a festészetben és a zenében mutatott tehetségük révén nyerték el az uralkodók bizalmát. Szinte kivétel nélkül figyelemre méltó személyiségek voltak, akik nehéz körülmények között óriási feladatokat hajtottak végre. Egyszerre tanultak kínaiul és mandzsu nyelven, végeztek csillagászati megfigyeléseket és kutatásokat, szerkesztettek atlaszokat, s írtak földraji tárgyú szövegeket, készítettek részletes tanulmányokat a kínai történelemről és hagyományos kronológiáról – amely megkérdőjelezte az özönvíz dátumát –, s végeztek fordítói munkát, ám nem feledkeztek meg küldetésükről és vallási kötelezettségeikről sem. A 17. században a misszionáriusok főleg olaszok, portugálok, spanyolok, németalföldiek, németek és franciák voltak, de akadtak közöttük közép-európaiak is; a 18. században a jezsuita misszió többségében franciákból állt. XIV. Lajos jezsuitabarát politikája Kangxi császár 1692-es türelmi rendelete után kulcspozíciót biztosított a számukra. XIV. Lajos első két hivatalos misszióját – az első, Fontaney, Le Comte és Gerbillon barátokkal 1687-ben hagyta el La Rochelle-t, a második, Visdelou-val 1689-ben indult (ez volt az Amphitrite első útja) – később újabbak követték. A 18. században az európai országok közül Franciaország tartotta fenn a legszorosabb kapcsolatokat Kínával. Itt zajlottak a Kína felfedezése miatt kirobbant leghevesebb filozófiai viták.

A jezsuiták tevékenységét, amely kétségtelenül elősegítette a *Kaozhengxue* tudományos irányzatainak kibontakozását, s ösztönzőleg hatott a kínai matematikatörténeti kutatásokra, az uralkodók nagylelkű támogatása ugyanúgy segítette, mint a kínai írástudók ezzel párhuzamosan zajló munkáját a könyvkiadás és a tudományos kutatás terén. A jezsuiták így az elért eredményeiket részben a két felvilágosult császárnak, Kangxinek és Qianlongnak köszönhetik.

A matematikai és csillagászati tárgyú könyveiken kívül, folytatva a Matteo Ricci által megkezdett hagyományokat, a jezsuiták leginkább a térképészetben jeleskedtek. A

Huangyu quanlantu (Kangxi császár atlasza), amelyhez Gerbillon barát javaslatára kezdtek hozzá, közel tízévnyi (1707–1717) kutatómunka eredményeként született meg. 1718-ban réztáblákra metszették, s pontosabb, mint a korabeli európai térképek. A császári támogatásnak, valamint a jezsuita szerzetesek és kiváló kínai munkatársaik tehetségének köszönhetően a Qianlong-korszakban a térképészetben Kína még mindig Európa előtt járt. A *Qianlong császár atlasza* 1769-ben jelent meg, és alapjául az 1756 és 1759 között elvégzett felmérések szolgáltak.

Az érdeklődő és széles látókörű Kangxi császárt érdekelte a nyugati festészet, építészet és a mechanika. Az ő kívánságára történt, hogy 1702-ben Antoine Thomas a *li* hosszát jelölte ki a földi délkörrel kapcsolatos számítások mértékegységének – kilencven évvel a kilométer meghatározása előtt. Jiao Bingzhen kínai festő, a *Gengzhitu*ban (*A szántás-vetés és szövés-fonás képeskönyve* – 1696) található 46 híres metszet alkotója (amelyek a mezei munkák és a selyemkészítés különböző fázisait mutatják be), az európai perspektívát tanulmányozta. 1676-ban Pereira barát a császár jelenlétében csemballón játszott, s néhány évvel később egy olasz pap közreműködésével, *Lülü zhengyi* címmel értekezést írt az európai zenéről, amely a maga nemében első volt Kínában.

Qianlong nyári palotáját, a Pekingtől északnyugatra fekvő Yuanmingyuant a misszionáriusok tanácsára 1747-ben olasz stílusú épületszárnyakkal bővítették ki, s szökőkutakat is építettek hozzá. Az épületet díszítő képeket két szerzetes, Guiseppe Castiglione és Jean-Denis Attiret festette. A palotát 1860-ban előbb a francia katonák kifosztották, majd az angol csapatok felgyújtották. A festészet terén némi tehetséget mutató Castiglione barát közel ötven évig a császári palotában szolgált, ahol egészen haláláig tájképeket, portrékat, belső tereket és palotákat festett, s híres kínai mesterekkel dolgozott együtt. Jean-Denis Attiret-vel és Jean-Damascene Sallustival együttműködve lemásolta az Ili-folyó völgyébe indított hadjárat *(pingdingyili)* legfontosabb csatáiról készült tizenhat festményt, amelyekről 1774-ben Párizsban metszeteket készítettek.

Feltételezhető, hogy Kínának sokkal több haszna származott ezekből a szellemi, tudományos és művészi kapcsolatokból, mint ahogy azt a legismertebb példák alapján gondoljuk.

A jezsuita rend feloszlatásával és Qianlong császár halálával véget ért az a korszak, amely során a pekingi udvar nagy műveltségű hittérítői meghatározó szerepet játszottak Európa és Kína kapcsolataiban. Az ezt követő időszakokban a hittérítő tevékenység egészen más irányban fejlődött tovább.

A kínai civilizáció vívmányainak átvétele és az európai reakciók ❖ Még mindig igen távol állunk attól, hogy pontosan és kimerítően feltérképezzük, milyen következményekkel járt Európára nézve Kína felfedezése a 16. század óta eltelt időszakban. Mindent összevetve elképzelhető, hogy a kínai világ sokkal nagyobb mértékben járult hozzá a modern világ kialakulásához, mint azt gondolnánk. Tény, hogy a hanyatlás és a megalázottság korszakával eltűnt az a lelkes érdeklődés Kína politikai és társadalmi intézményei, szellemisége, technológiája és művészete iránt, amely a 18. századot jellemezte. A Nyugatot eltöltötte a saját gyors fejlődése felett érzett büszkeség, amelyről úgy gondolta, hogy csak és kizárólag a saját érdeme. Lehetséges azonban, hogy egy napon majd sokkal árnyaltabban ítéljük meg a Nyugat felemelkedését.

1705. augusztus 18-án Leibniz Verjus barátnak írt levelében a következőket fogalmazta meg: „Úgy vélem, misszionáriusainak többsége hajlamos rá, hogy megvetéssel beszéljen a kínaiak tudásáról; mindazonáltal, mivel a kínaiak nyelve és jelleme, életmódjuk, termékeik és kézművességük, sőt még a játékaik is oly mértékben eltérnek a mieinktől, mintha

legalábbis másik bolygóról származó emberek lennének, lehetetlenség, hogy a szokásaikat bemutató bármely egyszerű, ám pontos leírás ne szolgálna számunkra jelentős új tudással; ez megítélésem szerint sokkal hasznosabb, mint a görög és a római világ szokásainak és rítusainak az ismerete, melyet oly sok tudós kutat." Noha a Leibniz által felvázolt programot korántsem hajtották végre tökéletesen és kellő alapossággal a 18. században, úgy tűnik, a filozófus előre megérezte a két világ közötti kapcsolatok mélyreható következményeit.

A 18. század során számos terjedelmes mű jelent meg Franciaországban, amely a misszionáriusok összegyűjtötte információkon alapult: *Lettres édifiantes et curieuses...* (34 kötet – 1703–76, Párizs); J. B. du Halde: *Description... de la Chine et de la Tartaire chinoise* (4 kötet – 1735, Párizs); J. B. Grosier: *Description générale de la Chine* (1785, Párizs); *Mémoires concernant l'histoire, les sciences, les arts, les moeurs et les usages des Chinois* (16 kötet – 1776–1814, Párizs). A filozófusok, mint Leibniz, a tudósok, mint például Nicolas Fréret (1688–1749), s egyes politikusok, köztük Henri Bertin miniszter (1720–92), aki behatóan foglalkozott a kínai technológiákkal, kiterjedt levelezést folytattak a kínai jezsuita misszionáriusokkal. Ezek az élénk kapcsolatok természetesen nem maradtak következmények nélkül.

A 17–18. században sok növényt, köztük a rebarbarát, s számos, s Európában addig ismeretlen fafajtát hoztak be Kínából. A szabad rezgőnyelvet, a harmóniumok, a szájharmonikák és a tangóharmonikák legfontosabb tartozékát G. J. Vogler (1747–1814) honosította meg a nyugati világban, akinek Szentpétervárott alkalma nyílt megvizsgálni egy kínai *sheng*et – azt a hangszert, amelynek az ősei az Indokínai-félszigeten használt szájharmónikák voltak. Átvették még többek között a Kínában már a Han-kor óta használt rostálógépet, a selyemhernyó-tenyésztés és a porcelánkészítés technikáját – először, 1705-ben, J. F. Böttger (1682–1719) próbálkozott a porcelán előállításával –, valamint azt az eljárást, amellyel a hajótestbe vízhatlan fülkéket építenek be. 1675-ben egy orosz követség azzal a kéréssel állt elő, hogy szeretnék, ha kínai hídépítő mérnököket küldenének Oroszországba. Kínában már a 16. század óta általánosan elterjedt gyakorlat volt a „himlőoltás", amely során a páciens orrcimpájába juttattak egy kis mennyiséget a himlős gennytüszőből származó, vírussal fertőzött anyagból. Ez volt a világon az első védőoltás, mielőtt a gyógymódot Európában felfedezték volna; a kínaiak arra törekedtek, hogy mérsékeljék a vírus fertőzőképességét. Ez az eljárás, amely a 17. században jutott el Törökországba, Európában a 18. század elején kezdett elterjedni. Lady Montagu, a konstantinápolyi brit nagykövet felesége az egész családját beoltatta. 1796-ban Edward Jenner tökéletesítette a himlő elleni védőoltást. A bizonyítottan Kínától átvett dolgok mellett, amelyek listája még ma sem teljes, léteznek olyan ismeretek és technológiák, amelyekkel kapcsolatban valószínűsíthető a kínai eredet.

A különböző technológiai ismeretek átvétele meglepően gyümölcsöző lehet, s a viszonylag egyszerű gépezetekről is kiderülhet, hogy rendkívül jelentősek. Ugyanez a szellemi hagyományokra és az intézményrendszerekre is igaz. Noha lehetséges, hogy a 18. századi Európa rajongott Kínáért, amelyről hamis és gyakran idealizált képet festett – ez a lelkesedés, természetes reakcióként, később becsmérlésbe csapott át –, s hogy Kína remek ürügyként szolgált a francia filozófusoknak az egyház és az *ancien régime* elleni támadásaikhoz, a Kínáról szerzett ismeretek mégsem nélkülöztek minden alapot.

Bármilyen ítéletet mondunk is a 18. századi Kína politikai és társadalmi berendezkedéséről – a kultúra és a politikai hatalom a mi 19–20. századi tőkés társadalmainkhoz hasonlóan itt is csak a társadalom egy kis töredékének a kiváltsága volt –, a polgári forradalmak kora előtti Európára jellemző születési előjogok ismeretlenek voltak Kínában. Tény, hogy

a politikai és társadalmi rend alapjai az „erkölcsök és a törvények" voltak, amelyeknek oly nagy figyelmet szenteltek Európában a felvilágosodás korában. Kína szolgáltatta az első példát a rendezett, gazdag és erős államra, amely semmit sem köszönhetett a kereszténységnek, s amelyben úgy látszott, az értelem és a természetjog a meghatározó. Kína így tehát erőteljes hatást gyakorolt a modern politikai gondolkodás kialakulására. Európa még néhány alapvető intézményt is átvett Kínától.

A kínai vizsgarendszert első ízben Mendoza írta le 1585-ben, majd Nicolas Trigault *(Recueil d'observations curieuses)* és Montfort de Feynes *(Voyage fait par terre depuis Paris jusqu'à la Chine)* 1615-ben. Az elképzelés, hogy a közhivatalokat versenyeztetéssel töltsék be, igazán a 18. század végétől kezdett népszerűvé válni. *Despotisme de la Chine* (1767) című művében François Quesnay azt javasolta, hogy a királynak, a kínai gyakorlatot követve, egy bölcsekből álló tanácsra kell támaszkodnia, amelyben a társadalom minden rétege képviselteti magát. A kínai példa minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy a francia forradalmi kormányzat 1791-ben vizsgarendszert vezetett be. A Kelet-indiai Társaság 1800-tól Indiában ugyanezt a rendszert alkalmazta, amelyet 1855-ben Nagy-Britanniára is kiterjesztettek, miután elfogadták, hogy a köztisztviselői hivatalokat ezután vizsgák útján töltsék be.

Vauban azt tanácsolta XIV. Lajosnak, hogy a kínaiakhoz hasonlóan, ahol ez már a Han-kor óta szokásban volt, tartson népszámlásokat. A nyugati országokban 1665-ben Francia Kanadában, majd 1749-ben Svédországban került sor az első népszámlálásokra. A demográfia modern tudománya kétségtelenül abból a gyakorlatból fejlődött ki, amelyet előbb vagy utóbb mindenképpen alkalmaztak volna, de amelyet először Kína sugallt Európának.

A mezőgazdaság kitüntetett szerepe a Qing-kori Kínában ösztönzőleg hatott a fiziokraták – F. Quesnay (1695–1774) és barátai, Mirabeau márki (1715–1789) és Dupont de Nemours (1739–1817) – gondolatrendszerére. Dupont de Nemours használta elsőként a „természeti rend" fogalmát, s hirdette a földművelés elsődlegességét a kézműves, az ipari és kereskedelmi tevékenységekkel szemben, amelyeket a gazdaság egésze szempontjából meddőnek ítélt. A fiziokraták tevékenységén keresztül a kínai elképzelések szerepet játszottak a politikai gazdaságtan kialakulásában.

Kína magára az esztétikai ízlésre is hatással volt. Ismeretes, hogy a 18. században milyen rendkívül népszerűek voltak Európában a Kangxi-korszakban készült kék és fehér porcelánok, a kínai bútorok és dísztárgyak. A kínai kerteket és a kínai építészetet 1753-ban hozta divatba a londoni Kew-ban W. Chambers (1726–1796). Kína abban is segített, hogy a természetszemlélet olyan irányba fejlődjön tovább, amely később a romantikus mozgalomban bontakozott ki.

Mindez már régóta ismert tény. A kutatást azonban folytatni kell, s ki kell terjeszteni azokra a szórványos hatásokra és hipotézisekre, amelyeket csak a szigorú elemző munka változtathat bizonyosságokká. Valójában mindazok az eszmék, amelyeket Kína sugallt, nem korlátozódtak a politikai és társadalmi elképzelésekre, az intézményekre és a technológiákra; igen nagy a valószínűsége annak, hogy hatással voltak a modern tudományos gondolkodás kialakulására is. Ha egy napon mindezek a kínai hatások tudományos megerősítést nyernének, ez nagyon fontos új eleme lenne a civilizációk összetartozását igazoló, már eddig is meglévő számtalan bizonyítéknak.

A kínai írás „matematikai" tulajdonságai, amelyre a perzsák már a 14. században felfigyeltek – Rašīd ad-Dīn, a *Cathay tudományainak kincsei az Ilkẖānok földjén* (1313) című könyvében azt a nézetet vallja, hogy a kínai írás felette áll az arab írásnak, mivel független a kiejtéstől – Leibniz (1646–1716) figyelmét is felkeltették, s lehetséges, hogy elősegítet-

ték Európában a matematikai logika fejlődését. Noha Leibniz rövidesen úgy találta, hogy a kínai írásjegyek jelentése a történelem során hozzájuk kapcsolódó, a szövegkörnyezettől függően változó jelentésárnyalatok miatt távolról sem egyértelmű, mégis tény, hogy a kínai gondolkodás egyik sajátossága a szimbólumokkal való manipuláció; ebben az értelemben Leibniz intuíciói helyesek voltak.

A kínai gondolkodás egy másik alapvető jellemzője az általános és spontán rend fogalmának dominanciája a direkt és mechanikus cselekvés felett. Így történt, hogy Leibnizniél, aki élénk érdeklődéssel figyelte a kínai jezsuiták jelentéseit, s maga is levelezést folytatott Grimaldi baráttal, a mechanisztikus világszemléletet felváltotta az a nézet, amely a világot egyetlen élő szervezetként fogja fel, amely a létformák végtelen sokaságát tartalmazza. Ez a *Monadológia*ban végső formába öntött koncepció a monászok hierarchiájával és azok eleve elrendezett harmóniájával, amely nehezen kapcsolható össze a korábbi nyugati hagyományokkal, óhatatlanul eszünkbe juttatja a neokonfuciánus elképzelést a *li*ről, az általános rend eleve létező alapelvéről, amely az univerzum minden szintjén jelen van, s biztosítja a világegyetemben, hogy minden létező birtokoljon egy részt a *li*ből, és spontán módon, irányítás vagy mechanikus ösztönzés nélkül működjék együtt az univerzális rendben. Leibniznek egy olyan elmélettel sikerült végül feloldania a teológusok idealizmusa és az atom fogalmára épülő materializmus között feszülő, a nyugati gondolkodást egészen az ő koráig döntően meghatározó, kibékíthetetlen ellentmondást, amely felidézi a kínai világban általánosan elfogadott nézetet. Annak érdekében, hogy a modern tudományos gondolkodás fejlődésnek indulhasson, feltétlenül szükséges volt, hogy a Nyugat többé ne a dolgokon kívül keresse a valóságot, s hogy feladja azt a szellemi hagyományaiban oly mélyen benne gyökerező elképzelést, miszerint a természet egy gépezet, amelynek létezik egy irányítója, a létezők pedig testből és lélekből állnak. Ehelyett, a kínaiakhoz hasonlóan, magáévá tegye azt a nézetet, hogy a dolgok minden valóságot s azok legmélyebb misztériumait is magukban foglalják. A „sinofil" Leibniz a tudományos gondolkodás legújabb eredményeihez vezető láncolat kezdőpontja. Röviden legalábbis így lehetne összefoglalni a kínai tudománytörténet kiemelkedő szakértőjének, Joseph Needhamnek a hipotézisét.

Mindenesetre érdemes megjegyezni, hogy a 16. századtól kialakuló kísérleti tudományok speciálisan „modern" aspektusaikban összhangban voltak azokkal a kínai fogalmakkal (például a mágnesesség, az erőtér, a hullámterjedés és a korpuszkuláris örvények fogalmával, valamint az organikus teljesség és az élőlények önszabályozásának a koncepciójával), amelyek mindaddig nem voltak jelen a nyugati hagyományokban. Meglepő lenne, ha ezt az egybeesést kizárólag a véletlennek lehetne tulajdonítani.

Kilencedik rész

A HANYATLÁSTÓL A HATALOMÁTVÉTELIG

BEVEZETŐ

A 19. század első felére a társadalmi légkör folyamatos romlása volt a jellemző, amelynek számos okáról még alig tudunk valamit. Az okok között ott szerepel az államháztartás egyensúlyának megbomlása, amely a Qianlong-korszak végén, az esztelen költekezések időszakában kezdődött; a korrupció terjedése az uralkodó osztályban és kormányzatban, amely Qianlong császár kegyence, Heshen uralma óta tartott; a 19. század közepéig folyamatosan növekvő népesség; a birodalom túlterjeszkedése, amelyben nagy számban éltek kolonizált népcsoportok, amelyeket a gyarmatosítók egyre kíméletlenebbül elnyomtak; a kereskedelmi egyensúly kedvezőtlen alakulása 1820–25-től; valamint a gazdasági recesszió, ami annál is inkább érezhető volt, mivel a felvirágzás és az euforia korszakát követte. 1850 körül a fenti okok miatt kialakuló belpolitikai feszültség és instabilitás a kínai világ történelmének legsúlyosabb társadalmi robbanásába torkollott. A taiping felkelés (1851–1864) és az azt követő, 1875-ig elhúzódó lázadások a 19. század történelmének legfontosabb eseményei. Az uralmon lévő osztályokat ért sokkhatás, azok az erőfeszítések, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy véget vessenek a mély társadalmi és politikai válságnak, s a felkeléssel járó hatalmas veszteségek és pusztítás gyökeres változásokat indítottak el: kialakult egy új politikusi réteg, amely a lázadásokat leverő háborúk során kapott „kiképzést", a központi kormányzat hatalma gyengülni kezdett, a gazdaság pedig hanyatlásnak indult. A pusztító polgárháború után helyreállított birodalom azonban már csak árnyéka volt a régi Qing Birodalomnak.

A hanyatlás és a válság időszakában, 1840-től került sor a nyugati hatalmak Kína elleni első fegyveres akcióira. Az ópiumcsempészettel összefüggő 1840–42-es brit támadások valódi történelmi jelentőségét csak utólag visszatekintve lehet megérteni: ezek voltak a gyarmatosító, intervenciós politika első megnyilvánulásai, amelynek természete és céljai a Nyugat ipari erejének növekedésével együtt változtak. A polgárháború, a nagy energiákat felemésztő újjáépítés és a Közép-Ázsiában támadt nehézségek 1857 és 1860 között kedveztek az újabb nyugati támadásoknak. Ez kompromisszumos politikára kényszerítette a kínai uralkodókat, annál is inkább, mert katonai és gazdasági céljaik megvalósításához égető szükségük volt külföldi tőkére és mérnökökre. A külső nyomás azonban 1870-től mind erőteljesebbé vált, kiélezve az ellentéteket az összebékítés és a meg nem alkuvás hívei, tehát a külföldiekkel kapcsolatban álló „modernisták" és a korszak realitásait figyelmen kívül hagyó „tradicionalisták" között. Eközben a radikális és gyors átalakuláshoz túlságosan nagy és túlságosan népes Kína lemaradása tovább nőtt azokkal a kis nemzetekkel szemben, amelyek ipara gyorsuló ütemben fejlődött. A viszonylagos elszigeteltségükből hasznot húzó japánok, akik a nyugati államok mintájára szervezték újjá országukat, 1894-ben szétzúzták a kínai flottát és a szárazföldi hadsereget. A shimonoseki békével új fejezet kezdődött a kínai világ történelmében – Kínát külső hatalmak osztották fel egymás között.

25. fejezet

A NAGY VISSZAESÉS

A hanyatlás belső okai

Az állam hanyatlásának és a társadalmi egyensúly felbomlásának első aggasztó jelei Qianlong császár uralkodásának végén kezdtek mutatkozni a 19. század elején. A Qing-kor első nagy parasztfelkelései 1795-ben törtek ki északnyugaton és Henan tartományban, ugyanabban az évben, amikor Hunan és Guizhou tartományok őslakosai fellázadtak, s amikor a guangdongi és fujiani partvidéken ismét feltűntek a kalózhajók. A 18. század végére egyértelművé vált, hogy Qianlong császár dicsőséges uralma a nemtörődömség korszaka volt, amikor számolatlanul pocsékolták a köztartalékokat. Az udvar és az állam kiadásai meghaladták a bevételeket. A korrupció, amelynek kedvezett a hatalom centralizációja és a császár kegyencének, Heshennek az ártalmas tevékenysége 1775-től óriási méreteket öltött. A hamis jelentésekkel félrevezetett kormányzathoz nagyon kevés információ jutott el a tartományok helyzetéről és a hadjáratok valós alakulásáról. Míg az első Qing uralkodók különösen takarékosak voltak (Kangxi állítólag 36 év alatt nem költött többet az udvarra, mint az utolsó Ming uralkodók egyetlen évben), addig Qianlong császár uralmának második felében a mandzsu előkelőségek és az udvar kiadásai rendkívül megnövekedtek. A távoli háborúk, a bennszülött népek és a mohamedánok felkeléseinek leverésével járó nehézségek, valamint a császár bőkezű adományai a 18. század utolsó néhány évében végleg kimerítették a kincstárat. Qianlong utódainak, akik csupán kismértékben csökkentették az udvari kiadásokat, nem sikerült orvosolniuk a helyzetet. Yongzheng császár (1723–1736) uralkodása alatt az állami tartalékok 60 millió *liang*ot tettek ki, míg 1850-ben, a borzalmas taiping felkelés előestéjén, mindössze 9 milliót. Az utódok nem tudták felszámolni a korrupciót a hadseregben, s a „zászlókat" sem sikerült megerősíteniük, amelyek hatalmuk csúcsán Ázsia nagy részére kiterjesztették a kínaiak fennhatóságát.

A Kínán eluralkodó eufóriának, amely a 18. század legnagyobb részére jellemző volt, hosszú távon kétségtelenül káros következményei voltak: úgy tűnik, egyfajta politikai letargiához vezetett, amely lehetővé tette, hogy a mandzsuk paternalista önkényuralmi rendszere egyre merevebbé váljon. A társadalmat és a gazdaságot is ugyanez a letargia hatotta át. A kialakult helyzetnek azonban volt még egy ennél is súlyosabb következménye: minden jel szerint a közigazgatási és politikai rendszer, a termelési módok és a kereskedelmi gyakorlat, amelyek megfeleltek egy kevésbé kiterjedt és kevésbé sűrűn lakott birodalom igényeinek, alkalmatlanná váltak ebben az új birodalomban, amely óriási területeket birtokolt, s amelynek a népessége egyetlen évszázad alatt több mint a kétszeresére nőtt. A demográfiai robbanás, amely a 18. században oly figyelemre méltó fellendülést idézett elő, a 19. század első felében vélhetően éppen ellenkező hatással volt a kínai gazdaságra. A lakosság gyors ütemben növekedett, miközben a gazdaság fejlődése megtorpant. A népszámlálási adatok szerint Kína népessége 1802 és 1834 között 100 millió fővel gyarapodott. 1834-ben a Pénzügyminisztérium bejelentette, hogy a birodalomnak több

mint 400 millió alattvalója van. Ez alig hihető növekedés, mindazonáltal az adatok a valóságot tükrözik, azaz számos kínai tartomány egyre veszélyesebb méreteket öltő túlnépesedését.

Qianlong császár nehéz örökséget hagyott utódaira, Jiaqing (1798–1820) és Daoguang (1820–1850) császárokra, akik uralkodása felölelte a 19. század első felét. A helyzetet tovább súlyosbította az állam hatalmának hanyatlása és a népesség folyamatos növekedése. A *Bailianjiao* által szervezett parasztmozgalmakat csak 1803-ra sikerült szétverni. A mozgalom azonban néhány év múlva újraéledt: 1811-től újabb lázadások törtek ki a Jangce alsó folyása mentén, Henan, Hebei és Shandong tartományokban. A *Bailianjiao*ból megszülető *Tianlijiao*hoz (Mennyei Rend Társasága) tartozó lázadók udvari támogatókra leltek azoknak a magas rangú hivatalnokoknak a személyében, akik Qianlong császár uralkodása alatt hozzászoktak a fényűző életmódhoz, s így elégedetlenek voltak Jiaqing takarékossági intézkedéseivel. Pekingben 1813-ban fény derült egy, a lázadók közreműködésével szőtt összeesküvésre, amelyet épp akkor hiúsítottak meg, amikor az összeesküvők a császári palota megrohamozására készültek. A tartományokban egy évvel később számoltak le a felkelőkkel.

Noha a *Bailianjiao* felkeléseivel sikeresen megbirkóztak, a parasztok elégedetlenségének tényleges okait – az új területek művelés alá vonása és az új növények (kukorica, édesburgonya, földimogyoró) elterjedése ellenére is létező földhiányt, a különböző adóterhek növekedését, a rézpénzek elértéktelenedését az amerikai fémimport visszaesése óta egyre ritkább ezüstpénzzel szemben, a földjáradékok csökkenését, amellyel egy időben gyors növekedésnek indultak a földárak, valamint azt, hogy a földek (különösen délen) néhány gazdag földbirtokos kezében koncentrálódtak, miközben a kisparasztokból mezőgazdasági munkások lettek – nem sikerült megszüntetni. A fenti okok miatt állandósult a feszültség vidéken.

A parasztmegmozdulások tovább folytatódtak a 19. század első felében, noha nem csaptak át olyan súlyos lázadásokba, mint amilyenek Északnyugat-Kínán söpörtek végig 1796 és 1804 között. Szinte minden tartományban törtek ki lázadások, beleértve az első dél-kínai lázadásokat is. A legnagyobb felkelésre 1832–33-ban került sor Hunan és Guangxi tartományok hegyekkel szabdalt határvidékén. Az általános légkör kedvezett az útonállás terjedésének és a titkos társaságok elszaporodásának. Ezek leginkább vallási közösségekhez hasonlítottak. Tagjaik, akiket eskü kötelezett, közeli rokonokként tekintettek egymásra. A Triádként ismert mozgalom *(Sanhehui,* illetve *Tiandihui)* és a belőle kinövő számos irányzat a 19. század első felében bontakozott ki Dél-Kínában.

Mindezek mellett, a déli vidékek őslakos népcsoportjai és a nyugat-xinjiangi mohamedán többségű területek feletti ellenőrzés továbbra is ingatag maradt, s fenntartása nagy nehézségeket okozott. A Qinghaiban élő tibeti törzsek 1807-ben, a Guizhou tartománybeli yaók pedig 1833-ban lázadtak fel a kínai–mandzsu adminisztráció ellen. A nyugat-xinjiangi mohamedánok a türk Jehangir vezetésével 1825-ben elszakadtak Kínától. Kashgárt és Yarkendet csak hároméves hadjáratban sikerült visszafoglalni 1828-ban.

A kedvezőtlen külkereskedelmi mérleg, amelynek az oka az ópiumbehozatal volt, csak tovább súlyosbította a már amúgy is sok sebből vérző birodalom nehézségeit, amelyet megbénított az uralkodó osztályok megosztottsága.

Csempészet és kalózkodás

A késztermékek importja azokba az országokba, amelyek nem rendelkeztek iparral és a gyarmattá válás stádiumában voltak, fordulópontot hozott abban a folyamatban, amelynek során a gazdag nemzetek kisajátították maguknak a ma harmadik világnak nevezett területeket. Ez a fordulat azonban csak a 19. század végén következett be az ipari tömegtermelés kialakulásával. A 18–19. század fordulóján a Kelet-indiai Társaság, amely 1786-ban megszerezte a Kantonnal folytatott kereskedelem monopóliumát, kis mennyiségben importált Kínába gyapotárut és Yorkshire-ből származó gyapjúholmikat. Az angol szövet azonban, amely vevőkre talált Indiában, Kínában szinte eladhatatlan volt, mivel a fejlett kínai gyapotipar ki tudta elégíteni a birodalom szükségleteit. Pozíciói csak a 19. század legvégén rendültek meg, az amerikai gyapotáru tömegimportja miatt. Így a társaság haszna nagyrészt nem a késztermékeladásból, hanem a kábítószer-csempészetből származott, amely, lévén kis mennyiségéhez képest nagy az értéke, a Kínával folytatott kereskedelmet – amely még mindig kockázatos üzlet volt – rendkívül nyereséges vállalkozássá tette.

A kereskedelmi mérleg hiánya ❖ Az ópiumot, amelyet Kínában csak a 20. század elejétől kezdtek nagy mennyiségben termeszteni, a Ming-kor vége óta ismerték a kínaiak. Először a 16. század végén írta le Li Shizhen híres gyógyszerészeti könyvében, a *Bencao gangmu*ban. Elnevezése az arab *afyūn* szó átírásából származik. A 17. században a portugálok már exportáltak ópiumot Fujian tartományba. A behozatalt, amely a 18. század elején körülbelül évi 200 ládát tett ki, 1729-ben hivatalosan betiltották. Ezt a tilalmat 1731-ben az egész birodalomra kiterjesztették. Az ópiumtermelés azonban a 18. század végétől növekedésnek indult, miután a britek elfoglalták Indiát. A Kelet-indiai Társaság először 1757-ben, Bengáliában, majd 1765-ben, Bihārban szerzett területeket. 1773-ban a társaságé lett a Kínába

20. táblázat ❖ A 19. század során Kínába exportált ópium mennyisége

Év	Ládák száma
1729	200
1790	400-nál több
1817–1819	4228 (átlagosan) (a tudatos importpolitika kezdete)
1820	4244 (kb. 5000 ?)
1821	5959
1823	9035
1826–1828	12851 (átlagosan)
1829	16257
1830	19956
kb. 1836	30000 (kb.)
1838	40000-nél több
kb. 1850	68000
1873	96000
1893	Az árak növekedése miatt a behozatal kezd visszaesni.
1917	Az ópiumbehozatal teljesen megszűnik; az ópiumot olyan mennyiségben állítják elő Kínában, hogy az teljes mértékben fedezi a szükségletet

irányuló ópiumcsempészet monopóliuma. Bengáliában, majd később Közép-Indiában ópiumültetvényeket létesítettek. 1810-re évente 4-5000 láda (minden ládában 65 kg kábítószer) ópiumot exportáltak Kantonba, s az export mértéke, a kínai kormányzat tiltó rendeletei (1796, 1813, 1814, 1839 és 1859) ellenére gyorsan növekedett.

A monopóliumot megszerző Kelet-indiai Társaság, amelynek rövidesen versenyre kellett kelnie a szabadkereskedelemmel (a szervezet 1833-ban oszlott fel), 1816-ban döntött úgy, hogy szisztematikusan fejleszteni kezdi ezt a rendkívül jövedelmező kereskedelmet. Körülbelül 1820-tól a 19. században végig folyamatosan nőtt a főleg az angol kézen lévő indiai területekről (először Bengáliából, majd a Malwa-fennsíkról), valamint, sokkal kisebb volumenben, a Törökországból importált ópium mennyisége. Több mint hatvan évig a kábítószer volt a legfontosabb bevételi forrás a brit világbirodalom számára a kínai–angol kapcsolatokban. Az ópiumnak köszönhetően ebben az időszakban az angolok számára nyereséges volt a Kínával folytatott kereskedelem.

Kétségtelen, hogy az első ópiumháborút megelőző években a hirtelen megnövekedett ópiumbehozatal váltotta ki a kínai hatóságok és a pekingi kormányzat heves reakcióját. Az igazság azonban az, hogy eltekintve azoktól a testi és szellemi károsodásoktól, amelyeket a szer okozott használóiban, akik rendszerint a *yamen*ekben dolgozó alacsony rangú, helyi hivatalnokok közül kerültek ki, az ópiumcsempészetnek súlyos morális, politikai és gazdasági következményei voltak. Az ópiumháború (1839–1842) előestéjén már tarthatatlanná vált a helyzet, amit csak drákói szigorral lehetett rendezni, hiszen létrejött egy olyan érdekszövetség, amely a csempészetben részt vevő hajósoktól és kalózoktól a szállítókig, a terjesztőkig, az állami alkalmazottakig és a ranglétra különböző fokain álló közhivatalnokokig a társadalom minden szintjét behálózta. Mindez felgyorsította a korrupció terjedését. Ráadásul – s egyértelműen ez az a tényező, ami miatt a központi kormányzat végül válaszlépésekre szánta el magát – az ópiumcsempészet aláásta a kínai gazdaságot, amelyet a 18. század végének háborúi és a demográfiai robbanás már amúgy is eleve meggyengítettek. Az ópiumbehozatal 1820 és 1825 között hirtelen felborította a külkereskedelmi mérleg egyensúlyát. A Kína számára addig kedvező fizetési mérleg ettől kezdve deficitet mutatott.

Az ópiumbehozatalt többé már nem lehetett a kínai árucikkek eladásával ellensúlyozni, noha ezek exportja a 18. század vége óta folyamatosan nőtt. A legfontosabb exportcikk a tea volt. Ázsia belső területeivel már a Song- és a Yuan-kor óta jelentős teakereskedelem folyt. A teakivitel növekedése (különösen 1760 és 1770-től) azzal magyarázható, hogy a teaivás szokása kb. 1730-tól Európában is elterjedt. 1720 körül 12 700 tonnát, míg 1830 körül már 360 000 tonnát exportáltak. Ez a jelentős mértékű fellendülés Kínán belül is éreztette a hatását: Guangdong, Guangxi és Anhui tartományban megnőtt a teaültetvények területe, de ugyanez igaz Fujian, Zhejiang, Jiangsu és Hunan tartományokra is: a teafeldolgozó-ipar pedig egyre szervezettebbé vált. Más árucikkek kisebb helyet foglaltak el az Európába induló exportban, noha ezek forgalma is egyértelműen növekedett: a selyemexport az 1750 körüli 1200 pikulról (1 pikul kb. 60 kg) 1830-ra 6400 pikulra nőtt; az Európába exportált, ott „nankingként" ismert, finom gyapjúból készült ruhák száma az 1785 és 1791 közötti 338 000 darabról 1814 és 1820 között 1 415 000 darabra nőtt.

A kínai kereskedelem fellendülése azonban nem tudta ellensúlyozni az ópiumkereskedelem miatt keletkezett deficitet.

1800 és 1820 között 10 millió *liang* ezüst érkezett Kínába, de csak 1831 és 1833 között ugyanennyi el is hagyta az országot. A Kínára kényszerített különböző „szerződéseknek" köszönhetően az ezüstnek ez az alapvetően az ópiumkereskedelemmel összefüggő kiáramlása a 19. század végéig folytatódott (a század végén az import 30 százalékát még

mindig az ópium tette ki). A taiping felkelés idején (1851–1864), amikor a kereskedelem jórészt Shanghaiban összpontosult, Kanton kikötőjén keresztül 30 millió *liang* ezüstöt vittek ki az országból. Miután 1832-től reformokat hajtottak végre a sóipar adminisztrációjában, csökkent az államháztartás deficitje, de a népességnövekedés és az új bevételi források hiánya áremelkedéshez és általános elszegényedéshez vezetett. Az államnak mindenképpen meg kellett próbálnia megakadályozni a fizetőeszköz-kiáramlást az országból.

Az első ópiumháború ❖ Az uralmon lévő csoportok tisztában voltak azzal, milyen veszélyekkel és nehézségekkel jár, ha a módszeres tiltás politikáját alkalmazzák; ez állt a központi kormányzat szembetűnő határozatlansága és a válaszlépések körül kirobbant viták hátterében. Pekingben három irányzat alakult ki. Egyesek a szigorú tiltást támogatták, mások úgy vélték, hogy bizonyos keretek között legálissá kell tenni az ópiumbehozatalt, míg egy harmadik csoport azon a nézeten volt, hogy a törvényi korlátozás csak tovább súlyosbítaná a helyzetet, s úgy vélték, a tiltások teljes körű feloldásával az illegális ópiumkereskedelem elvesztené fő vonzerejét. 1836-ban, amikor az ópiumbehozatal rohamosan növekedett, Xu Naiji azzal a javaslattal állt elő, hogy vessenek ki magas adót az országba hozott ópiumra, s kötelezzék a külföldieket, hogy a kábítószerért cserébe kínai árucikkeket (selyem, gyapot, tea, porcelán) vásároljanak. Úgy vélte, így gátat vethetnek az ezüst kiáramlásának, s növelni lehet az állami bevételeket. Három évvel később azonban Lin Zexu (1785–1850) személyében a teljes tiltás hívei győzedelmeskedtek, valószínűleg azért, mert a helyzet csak tovább súlyosbodott. Lin Zexut 1839-ben küldték Kantonba, ahol elkoboztatott 20 000 láda ópiumot, s kitiltotta az angol kereskedőket a városból. A rendkívüli intézkedések nyomán kialakult feszült légkörben az angolok válaszul fosztogatni kezdtek a Zhu (Gyöngy)-folyó torkolatában, majd a zhejiangi partvidéken, ahol elfoglalták a Zhoushan-szigetcsoporthoz tartozó nagy szigetet, Dinghait; északabbra pedig Tianjin kikötőjét veszélyeztették. Kína azonban nem engedett. Miután 1841-ben megérkezett az erősítés, az angolok ismét támadásba lendültek: az idegenek ismét megtámadták a Gyöngy-folyó erődjeit, elfoglalták Xiamen, Ningbo és Dinghai városát. A Hangzhout és a Jangce alsó folyását fenyegető angol flotta egészen Nanjingig felhajózott. A kínai kormányzat, hogy véget vessen a harcoknak, tárgyalásokba kezdett; ezek eredményeképpen született meg 1842-ben a híres nanjingi szerződés, amelynek hosszú távú következményei sokkal súlyosabbnak bizonyultak, mint azt a kínai delegáció tagjai előre elképzelték. Számukra a brit támadások azonos kategóriába estek az idegen népek kalóztevékenységeivel vagy a barbárok betöréseivel, akik új piacokat akartak nyitni Kína határvidékén. A japán kalózok és Koxinga rabló hadjáratai sokkal súlyosabb fenyegetést jelentettek a Jangce torkolatvidékének part menti tartományaira, mint a 1840–42-es brit hadmozdulatok, amelyeknél még néhány, a sztyeppe felől érkező támadás is pusztítóbb volt. A Kantont 1841-ben megtámadó brit csapatok létszáma mindössze 2400 fő volt, s a következő évi erősítés is csak alig néhány ezer katonát számlált. Az agresszoroknak biztosított jogok tehát nem álltak arányban annak a veszélynek a nagyságával, amelyet az angol támadások jelentettek az országra. Az első ópiumháború idején Kína gyengesége nem annyira az elavult tüzérséggel, a küzdőszellem hiányával és a császári csapatok fegyelmezetlenségével függött össze, sokkal inkább az országban uralkodó politikai állapotokkal és társadalmi bajokkal, amelyek rövidesen a szörnyűséges taiping felkelés kirobbanásához vezettek. A birodalom gyengeségének legfőbb okai valószínűleg a korrupció, a túlszabályozott, életidegen közigazgatási rendszer tehetetlensége, a hatalom szélsőséges és összehangolatlan központosítása és a hatalmas távolságok (Kanton 2 000 km-re fekszik Pekingtől) voltak. A távolságok miatt Pekingben csak hosszú késlekedés után hozták meg a döntéseket. A Qing-

kormányzat végül is azért kapitulált, mert már a britek támadásával szemben is határozatlan és megosztott volt a követendő politika kérdésében. Daoguang császár maga is habozó, a közpénzekkel szűkmarkúan bánó ember volt, akihez nagyon kevés információ jutott el. Kantonba küldött megbízottja 1841-ben önkényesen, anélkül, hogy megvárta volna Peking jóváhagyását, megegyezett az angolokkal a kínai csapatok visszavonásáról, s arról, hogy 6 millió *liang* ezüst kártérítést fizet nekik. Daoguang, aki először a keményvonalas Lin Zexut támogatta, később hajlani kezdett a kompromisszumos megoldásra, de 1841-ben mégis a támadás megújítása mellett döntött. A behatolók visszaszorítására tett erőfeszítések egyáltalán nem nevezhetők jelentéktelennek: ágyúkat öntöttek, lapátkerekes hadihajókat építettek (összhangban a Song-korra visszanyúló hagyománnyal), s lezárták a kikötőket. Emellett 1841-ben paraszti milíciákat állítottak fel Kanton környékén, amelyek sikeresen visszaverték a fosztogató angol egységeket. A milíciákat azonban, amelyek az idegen betörések elleni harc leghatékonyabb 19. századi eszközei lehettek volna, nem támogatta sem a kormány, sem a hivatalnoki testület, mert attól tartottak, hogy a fennálló rend ellen fordítják a fegyvereiket.

A nanjingi szerződés egy időre megoldotta a problémákat. Kínai átengedte Nagy-Britanniának a kis, sziklás szigetet, Hongkongot, kifizette a 21 millió ezüstdollár hadisarcot, s beleegyezett, hogy Kanton mellett megnyitja a kereskedelem, azaz elsősorban az ópiumbehozatal előtt Xiamen, Fuzhou, Ningbo és Shanghai kikötőjét. Emellett Kína beleegyezett, hogy megszünteti a kantoni kereskedők hivatalos szervezetének, a Kohongnak (Gonghang) a monopóliumát. Ez a szervezet, a közigazgatási hivatalokkal együttműködve, 1720 óta ellenőrzése alatt tartotta a külföldi országokkal (Délkelet-Ázsia, az Indiai-óceán térsége és Európa) folytatott, jelentős hányadában kínai hajókkal bonyolított kereskedelmet. 1843-ban újabb egyezményt írtak alá, amelyben először rögzítették a területenkívüliség elvét (a brit alattvalókra nem vonatkoztak a kínai törvények), s amely tartalmazta a „legelőnyösebb" bánásmódban részesülő nemzetről szóló záradékot (bármilyen kedvezményt, amelyet más országok szereznek maguknak, automatikusan kiterjesztenek az angolokra is). A konzuli bíráskodás bevezetésével és az első koncessziós területek *(zujie)* létrehozásával megnyíltak az első kapuk, amelyek lehetővé tették a nyugati államok számára, hogy egyre növekvő katonai és gazdasági erejüket kihasználva mind nagyobb befolyásra tegyenek szert Kína felett, s hogy mind inkább korlátozzák az ország függetlenségét és szuverenitását.

Pénzügyi problémák ❖ Az ópiumcsempészet nyomán kirobbant konfliktusok és a kábítószer behozatalának azonnali következményei mellett nem szabad megfeledkeznünk az ópiumimportnak, amelynek volumene 1820-tól 1894-ig, a kínai–japán háború első évéig folyamatosan nőtt, a kínai gazdaságra és pénzügyi rendszerre gyakorolt, kevésbé látható, mégis rendkívül nagy jelentőségű hatásáról.

Az ezüst kelet-ázsiai történetét még nem tanulmányozták kellő mélységben. Fizetőeszközként való használata – ez a gyakorlat még a Kínai Köztársaság idején (1912–1949) is tovább élt – szinte bizonyosan az egyik fő tényezője volt a kínai gazdaság hanyatlásának. Ennek kezdete akkorra tehető, amikor Kínának versenybe kellett szállnia az aranyalapú gazdaságokkal, amelyektől azután egyre inkább függővé vált. Míg Európában az arany vonzereje vélhetően az egyik alapvető oka volt az India és Amerika felé irányuló nagy tengeri terjeszkedésnek, addig Kínában, részben mert Kelet-Ázsiában, Japán kivételével nagyon ritka ez a nemesfém, részben pedig a kínai világra jellemző sajátosságok miatt – az állami gazdaság meghatározó szerepe a kereskedelmen alapuló gazdasággal szemben –, az arany nem játszott fontos szerepet a pénzügyekben. A rézérmék mellett azért alkalmazták fizetőeszközként az ezüstöt, mert viszonylag bőségesen állt rendelkezésre, s a papírpénz-

zel ellentétben értékálló volt. Használata a 15–16. században vált általánossá. Az amerikai import a 16. század második felében Guangdong és Fujian tartományokban megnövelte a forgalomban lévő ezüst mennyiségét: 1564 körül a Közép- és Dél-Amerikában nagy mennyiségben előállított mexikói ezüstdollár megjelent Kantonban és Fuzhouban, ahol egészen napjainkig használatban maradt.

Ahogy azonban növekedett a forgalomban lévő ezüst mennyisége, ami arról tanúskodott, hogy Kína a 16. század és a 18. század vége között folyamatosan gazdagodott, úgy csökkent az értéke az arannyal szemben. A 16. század végén az ezüstnek még mindig magas volt az értéke, amit mindaddig sikerült is megőriznie, amíg Kelet-Ázsiában a nemesfémek első számú exportőre Japán volt (akkoriban az arany és ezüst átváltási aránya 1:4 volt), 1575-től azonban értéktelenedni kezdett. 1635-ben 1 *liang* arany már 10 *liang* ezüstöt ért. A kínai kereskedelemben 1820–25 között bekövetkező kedvezőtlen fordulat egybeesett azzal, hogy az ezüst világpiaci ára ismét zuhanni kezdett – amit felgyorsított, hogy a 19. század második felében a nyugati hatalmak bevezették az aranyalapot –; mindez éppen akkor történt, amikor a kínai gazdaság kezdett alulmaradni a Nyugattal folytatott kereskedelmi versenyben, s a hódítók súlyos hadisarcokat vetettek ki az országra. 1887-ben 1 *liang* ezüst 1,20 amerikai dollárt ért, míg 1902-ben már csak 62 centet.

Amellett, hogy Kína hivatalos fizetőeszköze a világpiacon elértéktelenedett, a 19. században az ezüst hatalmas mennyiségben hagyta el az országot. Annak ellenére, hogy csökkent az ópium ára (egy láda ópium, amelyért 1821 előtt még 1000–2000 mexikói ezüstdollárt kértek, 1838 után már csak 700–1000 ezüstöt ért), az ezüst értéke, amelynek kiáramlása nem lassult, növekedett a rézpénzzel szemben Kínában. 1820 előtt 1 *liang* ezüst (kb. 36 gramm) kb. 1000 rézpénzt ért, 1827-ben már 1300-at, 1838-ban 1600-at, 1845-ben pedig több mint 2200-at.

Az ezüst értékének növekedése katasztrofális hatással volt a Kína lakosságának többségét kitevő, legszegényebb rétegek életére, mivel ők rendelkeztek a legtöbb rézpénzzel, az adójukat viszont az ezüstpénz alapján állapították meg.

A fentiekben röviden vázolt megállapításokból levonható egy általános és provizórikus következtetés: amiként a 19. század során Kínában az ezüstön és a rézen alapuló két fémvalutás pénzrendszer tovább súlyosbította a legszegényebb néprétegek helyzetét, úgy a világban használatos arany- és ezüstalapú rendszer is hozzájárult a kínai gazdaság meggyengüléséhez. Ezek a pénzügyi mechanizmusok elmélyítették azt a gazdasági válságot, amely a 19. század első felében jellemezte Kínát.

Kína és Nyugat

Mindazt, amit a Nyugat véghezvitt Kínában, rendszerint kedvező színben tüntetik fel. Az európai országok és az Amerikai Egyesült Államok büszkén vallják, hogy a nyugatiak, legalábbis így szól a történet, kivezették Kínát az évezredes elszigeteltségből, tudatára ébresztették a tudományos és ipari civilizációnak, s arra kényszerítették, hogy nyissa meg kapuit a külvilág előtt. A sablonos gondolkodásmód, a megvesztegethető hivatalnokok, a zsarnok császárok, a kínaiak naiv hite, hogy Kína az univerzum középpontja, és a nyomorgó tömegek babonái ellentétesek a vállalkozó szellemmel, a haladás fogalmával, a tudománnyal és a technikával, a szabadsággal, a nyugati univerzalizmussal és a kereszténységgel.

Másrészről viszont annak, hogy a nyugati hatalmak megjelentek Kelet-Ázsiában, a világnak ezen a részén, csakúgy, mint bárhol máshol, olyan súlyos utóhatásai lettek, hogy, úgy tűnik, ezek az események már megtörténésük pillanatában gyökeresen átalakították a ha-

gyományos távol-keleti történelemszemléletet: a legtöbb történész számára, legyen bár nyugati vagy kínai, az a pillanat, amikor a Gyöngy-folyón horgonyzó brit vitorláshajók ágyúi először dördültek el, a kínai történelem egy teljesen új fejezetének a kezdetét jelenti. Ez az új korszak sokkal jobban illeszkedik a világtörténelembe, annál is inkább, mivel szerves részévé vált a Nyugat történelmének, amelynek az ókortól napjainkig tartó fejlődését az egyetemes történelem alappillérének tekintik. Ugyanezen logika alapján a kínai világ történelmének összes korábbi korszaka, amelyek nem kapcsolódnak a Nyugat történelméhez, elveszítik érdekességüket és jelentőségüket.

Ez a nézet azonban nem látja be azt, hogy a civilizációk összetartoznak, s figyelmen kívül hagyja Kínának a múltban betöltött szerepét, a Közép-Ázsiával, Iránnal, Indiával, az iszlám világgal és Délkelet-Ázsiával fenntartott kapcsolatait, valamint a kereskedők, a technológiák és a vallások folytonos vándorlását az eurázsiai kontinensen; s mindezek nélkül az európai történelmet önmagában aligha érthetnénk meg. Ugyanakkor azt is magába foglalja, hogy mint lényegtelen dolgokat, el kell vetni a kínai világra sajátosan jellemző intézményeket és hagyományokat. Bármennyire fenyegetőek voltak is a külvilág felől érkező veszélyek a 19. században, s lehettek bármilyen mélyrehatóak a Kínában végbement változások, mindig is a belső körülmények maradtak a meghatározó tényezők; a kínai világ ugyanis ezeknek az intézményeknek és hagyományoknak a függvényében változott. Ezzel megmagyarázhatók bizonyos magatartásminták és sajátosságok, amelyek összekötik a modern és a régmúlt korok Kínáját.

Ráadásul, ha globálisan vetjük egymással össze a két civilizációt – a kínait és a nyugatit –, úgy a történelmet csupán két világ szembenállására szűkítjük le, s figyelmen kívül hagyunk egy nagyon fontos tényezőt, az időt. Egyetlen sztereotípiával helyettesíthetjük mindazokat a változásokat, amelyek egyaránt hatással voltak a kínai és a nyugati világra. A Qing Birodalom és az iparosodott Európa és Amerika közötti kapcsolatok vizsgálata során nemcsak a kínai társadalomban, gazdaságban, politikai rendszerben és szellemi életben bekövetkezett változásokat kell figyelembe vennünk, hanem azokat is, amelyek a nyugati világban mentek végbe. A gyarmati terjeszkedés, az ipar fejlődése, a szárazföldi és tengeri haderő megerősítése, a külpolitika változásai a különböző korokban mind más jelleget öltöttek. A 19. század végének Angliája már egy egészen más ország volt az első ópiumháború (1839–1842) korabeli Angliához képest. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az igazi technológiai „forradalom" csak a 19. század második felében kezdődött Európában és az Amerikai Egyesült Államokban. 1830-ban a nyugati államok hadihajóinak alig 3 százaléka volt gőzhajó, amelyeket még lapátkerekek hajtottak; a hadigőzösök kora igazán csak akkor köszöntött be, miután a 19. század közepétől alkalmazni kezdték a hajócsavar-meghajtást. Az első olyan hajókat, amelyek teste acélból készült, 1880-ban építették, tíz évvel azután, hogy megnyitották a Szuezi-csatornát (1869). Ez utóbbi rendkívül fontos dátum az európai nemzetek indiai és távol-keleti gyarmati terjeszkedésének történetében. A vasúthálózat csak 1850 után kezdett igazán bővülni.

21. táblázat ❖ A vasúthálózat hossza Európában (km-ben)

Év	kilométer
1840	7 700
1850	38 700
1860	108 100
1870	210 900
1880	373 500
1890	618 400

Amikor a 19. század közepén általánosan elterjedt a kőszén használata, még csak évi 90 millió tonnát bányásztak (ebből 56 milliót Nagy-Britanniában). 1913-ban, amikor már más energiaforrásokat is felfedeztek, a kibányászott szén mennyisége elérte az 1340 millió tonnát. A kőolaj, az elektromosság, a belső égésű és a villanymotor korszaka csak a 20. század elején kezdődött.

A Bessemer-körtét 1855-től, a martinkemencét 1864-től és a Thomas-féle acél-előállítási eljárást 1878-tól kezdték alkalmazni. 1913-ban már 78 millió tonna nyersvasat állítottak elő, szemben az 1850-ben gyártott 10 millió tonnával.

A gépesítésnek köszönhetően az angol gyapotáru ára 1850 és 1870 között 80 százalékkal csökkent; a gépesített tömegtermelés azonban csak a 19. század végén, a banki és az ipari tőke összefonódásával indult látványos fejlődésnek. Ettől az időszaktól kezdve az iparosodott európai és amerikai nemzetek – amelyekhez rövidesen Japán is csatlakozott – gazdasági és katonai ereje a gyorsuló ütemű technológiai forradalom révén már valóban fenyegetővé kezdett válni Kína számára. Ötven évvel korábban azonban még más idők jártak. Végezetül, talán nem felesleges megemlítenünk, annál is inkább, mert hajlunk arra, hogy Kínát agrárországnak tekintsük, hogy 1830-ban az európai népesség kevesebb, mint 22 százaléka élt városokban, s csak körülbelül húsz olyan település volt, amelynek lélekszáma meghaladta a 100 000 főt.

A 19. század első felében tehát Anglia nem elsősorban katonai, hanem sokkal inkább gazdasági téren jelentett fenyegetést Kínára: az ópiumbehozatal hozzájárult a birodalom gazdaságának meggyengítéséhez, amelynek pénzügyi és gazdasági rendszere már a 18. század vége óta roskadozott. S ez a legfontosabb momentum, mivel ez a belső hanyatlás volt a kiváltó oka azoknak az elemi erejű társadalmi robbanásoknak és nemzetiségi felkeléseknek, amelyek 1850 és 1878 között alapjaiban rázták meg a birodalmat.

Kína politikai viszonyai, az uralkodó osztályok, a gazdaság, az adórendszer és a szellemi élet nem a nyugati hatalmak ténykedése miatt változtak meg oly szembetűnően 1850 és 1870 között: mindez a taiping felkelést kísérő súlyos társadalmi és gazdasági válság miatt következett be. A nyugati történészek figyelme szinte kizárólag az európai és amerikai nemzetek gazdasági és katonai térhódításának történetére irányul, s ez eltorzítja a valóságot.

A Kína elleni újabb külföldi támadásokra 1858 és 1860 között már ennek a belső válságnak az idején került sor; és amikor a 19. század végén az ipari nagyhatalmak szorítása egyre fojtogatóbbá vált, Kínának olyan kevés mozgástere maradt, hogy többé már nem állt rendelkezésére sem a szükséges idő és eszköz, sem a belső nyugalom és az önállóság ahhoz, hogy megerősödjék, és hatékonyan szembe tudjon szállni az imperializmus támadásával.

Az iparosodott nemzetek felemelkedésének és a Qing Birodalom belső fejlődésének az egymásra ható következményei, valamint az események láncolata együttesen idézték elő Kína tragédiáját.

26. fejezet

A TÁRSADALMI ROBBANÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A birodalmat 1850 és 1878 között alapjaiban megrengető felkeléseknek a hátterében húzódó okok már a 19. század elején megjelentek. Ezeket a hatalmas felkeléseket a fél évszázad óta tartó lassú hanyatlás következményeiként is felfoghatjuk. A népesség növekedése a gazdasági visszaesés időszakában, a rézpénz elértéktelenedése, amely a legszegényebb néprétegeket sújtotta, a korrupt és rosszul működő közigazgatási rendszer, valamint a pénzügyi nehézségek, amelyek arra kényszerítették az államot és a hivatalnokokat, hogy még nagyobb terheket rójanak a legszegényebbekre – 1843-ban a kormányzat kénytelen volt csökkenteni a hivatalnokok fizetését és a tartományok költségvetését –, ezek a tényezők mind egy borzalmas társadalmi robbanás felé terelték az országot. A 19. század első felében számos esemény jelezte előre a közelgő válságot: a *Bailianjiao* és a *Tianlijiao* titkos társaságainak felkelései Észak-Kínában, a kalóztevékenység feléledése a guangdongi, fujiani és zhejiangi partvidéken, a nem kínai eredetű dél-kínai népcsoportok és a parasztság elszórt lázadásai, valamint a titkos szekták és társaságok elszaporodása.

A Sárga-folyó alsó folyása, ahol állandó volt az árvízveszély, és Észak-Kína száraz vidékei, ahol, mivel a 9–10. század óta nem gondozták az öntözőműveket, bármikor pusztíthattak váratlan szárazságok, mindig is a népfelkelések központjai voltak. A kínai történelem legnagyobb felkelése azonban nem innen, hanem a trópusi Dél-Kínából indult ki, azokról a területekről, amelyek fél évszázaddal korábban még a legvirágzóbb vidékek közé tartoztak. A gazdaság változásaira érzékenyebb dél-kínai tartományokat valószínűleg sokkal súlyosabban érintette a 19. század első felének gazdasági recessziója, mint az északi vidékeket. Az ópiumbehozatal következtében fellépő ezüsthiány és az árak emelkedése, valamint az a tény, hogy a nanjingi szerződés (1842) értelmében a kantoni kereskedelem Shanghaiba tevődött át, felgyorsította a gazdasági hanyatlást és a közállapotok romlását Guangdong, Guangxi és Hunan tartományokban. 1845 és 1858 között a Kantonból induló teaexport 76 millió angol fontról 24 millióra esett vissza, míg ugyanebben az időszakban a Shanghaiból kivitt tea mennyisége 3,8 millió fontról 51,3 millióra emelkedett. A recesszió nyomorba döntötte azokat a hajósokat, szállítókat és kereskedőket, akik a kereskedelemből éltek Kanton környékén és azok mentén a főútvonalak mentén, amelyek a Xiang- és a Gan-folyó völgyén keresztül a belső területekre vezettek. Közülük kerültek ki a taiping seregek első katonái. 1849-től a Nagy-csatornán teljesen leállt a hajóforgalom, ami a hajóscsaládok tömeges elszegényedéséhez vezetett, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy a lázadás nagyobb területre terjedjen ki.

A Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalma

A taiping felkelés kb. 1850-ben kezdődött Kína trópusi vidékein, egy olyan környezetben, amely a forradalmi célokat kitűző, illetve vallási indíttatású titkos társaságoknak köszönhetően készen állt a lázadásra. Valószínű, hogy itt még mindig élt a mandzsukkal szemben érzett gyűlölet, amely a Déli Ming-dinasztia (1644–1661) ellenállási mozgalma és a birodalomtól való elszakadás (1674–1681) időszaka óta tartott. Az a gyorsaság, ahogy a taiping mozgalom kibontakozott Guangxi tartományban, s ahogy átterjedt Guangdongra és a Jangce középső folyásának tartományaira, nemcsak a szegénységgel és az igazságtalanságokkal magyarázható, szerepet játszott benne a *Sanhehui*hoz – amelyet *Tiandihui*ként (Ég és Föld Társasága) is ismertek – tartozó titkos csoportosulások háttérben végzett tevékenysége is.

A forradalmi hagyományok ❖ A lázadók hatalmas birodalmának élén egy hakka *(kejia)* származású ember állt. A hakkák az egykori dél-kínai bevándorlók utódai voltak, akik egy lenézett kínai kisebbséget alkottak. Hong Xiuquan (1813–1864) szegény parasztcsaládban született Guangdong tartomány keleti részén. Ennek ellenére alapszintű klasszikus oktatásban részesült, s megpróbálkozott, bár sikertelenül, a hivatalnokvizsgákkal is. Hitt a látomásokban – amire hajlamossá tette a vérmérséklete, de lehet, hogy a származása és a helyi vallási hagyományok is. A Guangdong tartományban nem sokkal korábban letelepedő protestánsoktól vallási röpiratokat kapott, s ezek olvasása nyomán ébredt fel benne a vallási elhivatottság. A taiping mozgalom egyik legjellemzőbb sajátossága, a misztikus egalitarizmus akkor fogalmazódott meg Hong Xiuquanban, amikor kapcsolatba került a hittérítők propagandaanyagaival. 1847-ben megismerkedett egy Roberts nevű amerikai hittérítővel, s maga is prédikálni kezdett Kelet-Guangdongban, azon a vidéken, ahol a gazdasági recesszió következményei még súlyosabbak voltak, amióta a nanjingi szerződést követően a kantoni kereskedelmet Shanghaiba irányították át. Prédikációi sikerén felbuzdulva megalapította a *Baishangdihuit* (Istenhívők Társasága) – ennek nevében szerepel az a kifejezés, amelyet a protestáns misszionáriusok használtak Isten megnevezésére *(Shangdi)*. Hong Xiuquan alig 3 év alatt közel 30 000 hívet gyűjtött maga köré: munkanélküli hajósokat, a kantoni kikötőben és a Kantont a Hunan tartománybeli Xiang-folyó völgyével összekötő kereskedelmi úton dolgozó szállítómunkásokat, bányászokat, szénégetőket, szegényparasztokat, útonállókat és katonaszökevényeket. A társaság a hakkák, illetve a Guangdong és Guangxi tartományokban élő bennszülött őslakosok köréből is toborzott tagokat.

Az „istenhívők", akiket rövidesen már taiping néven emlegettek, először egy Guangxi tartománybeli riválisi csoportot számoltak fel. Ez a csoport olyan egységekből állt, amelyek a környéken akkoriban megerősödő rablóbandák elleni védekezés céljából szerveződtek. A taipingok ezt követően egyesültek a mandzsuellenes titkos társaságokkal. A felkelés Kelet-Guangxiban, egy Jintian nevű faluban tört ki, 1850-ben. A lázadók, akiket hajviseletükről lehetett megkülönböztetni – nem viselték többé az elnyomó mandzsu uralom jelképének számító copfot, hanem megnövesztették hajukat, ezért szokás volt „hosszúhajúaknak" *(changmaofei)* nevezni őket –, elpusztították a lakóhelyeket, s elkobozták, majd szétosztották a földbirtokokat. Azzal, hogy egyenlően felosztották a földeket azok között, akik életkoruknál fogva képesek voltak megművelni, lényegében ugyanazt az elvet követték, amit a Tang-kori agrártörvényekben is lefektettek. A földosztást a kútföldek *(jingtian)* rendszere ihlette, amely először a kétes hitelességű *Zhouli*ben szerepelt. Ezt a művet már a Han-korban felhasználta a trónbitorló Wang Mang, a Tang-korban pedig Wu Zetian csá-

szárnó. A lázadókat és családjaikat félkatonai csoportokba szervezték, ami szintén összhangban volt a régi közigazgatási gyakorlattal, csakúgy, mint a titkos társaságok szervezeti felépítésével. 25 család alkotott egy „raktárat" *(ku)*, amelynek saját temploma *(libaitang)* volt. 5 férfi alkotott egy egységet, öt egység egy őrjáratot, öt őrjárat egy szakaszt stb. egészen a 2 500 embert számláló (tehát 13 156 családból szerveződő) hadosztályokig és a 125 000 harcosból álló hadseregekig. A katonai, vallási és közigazgatási funkciókat nem választották szét. A taipingok olyan rendszert vezettek be, amelyben megszüntették a magántulajdont és az egyéneket szigorúan felügyelték. Miután felszámolták a magánkereskedelem minden formáját, az egyének alapvető szükségleteiről a közösség gondoskodott. A hatalom alapvetően teokratikus természetű volt. Mindez azonban korántsem olyan újdonság a kínai történelemben, mint amilyennek esetleg tűnhetne: a rendszer az ősi kínai politikai és vallási hagyományokban gyökerezett, amelyekben a letűnt aranykor legendája keveredik az eljövendő utópia mítoszával. Egy teljesen más társadalmi közegben és egy nagyon különböző történelmi környezetben – a 2. század végén – a sárgaturbánosok már létrehoztak egy hierarchikus, teokratikus társadalmat. A sárgaturbánosoknak az volt a céljuk, hogy megteremtsék az igazságosság és a tisztaság korszakát, a Nagy Békét *(Taiping)*. Ezt a nevet vették fel ismét az „istenhívők", s a maga módján erre utalt az új elnevezés is, a Mennyei Királyság *(Tianguo)*. Igaz ugyan, hogy felfedezhető a kereszténység hatása a taiping mozgalomban (az egyenlőség nem más, mint a Mindenható eszményképe, aki elküldte Hong Xiuquant, hogy megmentse a világot), s hogy a lázadóknak kötelező volt megjelenni a hetente megtartott vallási szertartásokon, de más hatások is felfedezhetők, s a kereszténységtől átvett új tanokat is tipikusan kínai keretek közé szorították. Amikor Hong Xiuquan az isteni akarattól vezérelve Jézus öccsének nyilvánította magát, nem tett egyebet, mint azon lázadóvezérek és trónbitorlók példáját követte, akiket Maitreya, a Megváltó Buddha reinkarnációinak tekintettek. A buddhizmus, a taoizmus, valamint a *Mengzi*hez és a *Zhouli*hoz kapcsolódó klasszikus hagyományok mind hatással voltak a taiping mozgalomra. A keresztény misszionáriusokat megdöbbentették a hosszú hajú lázadók által vallott keresztény hit rendkívül szokatlan megnyilvánulásai.

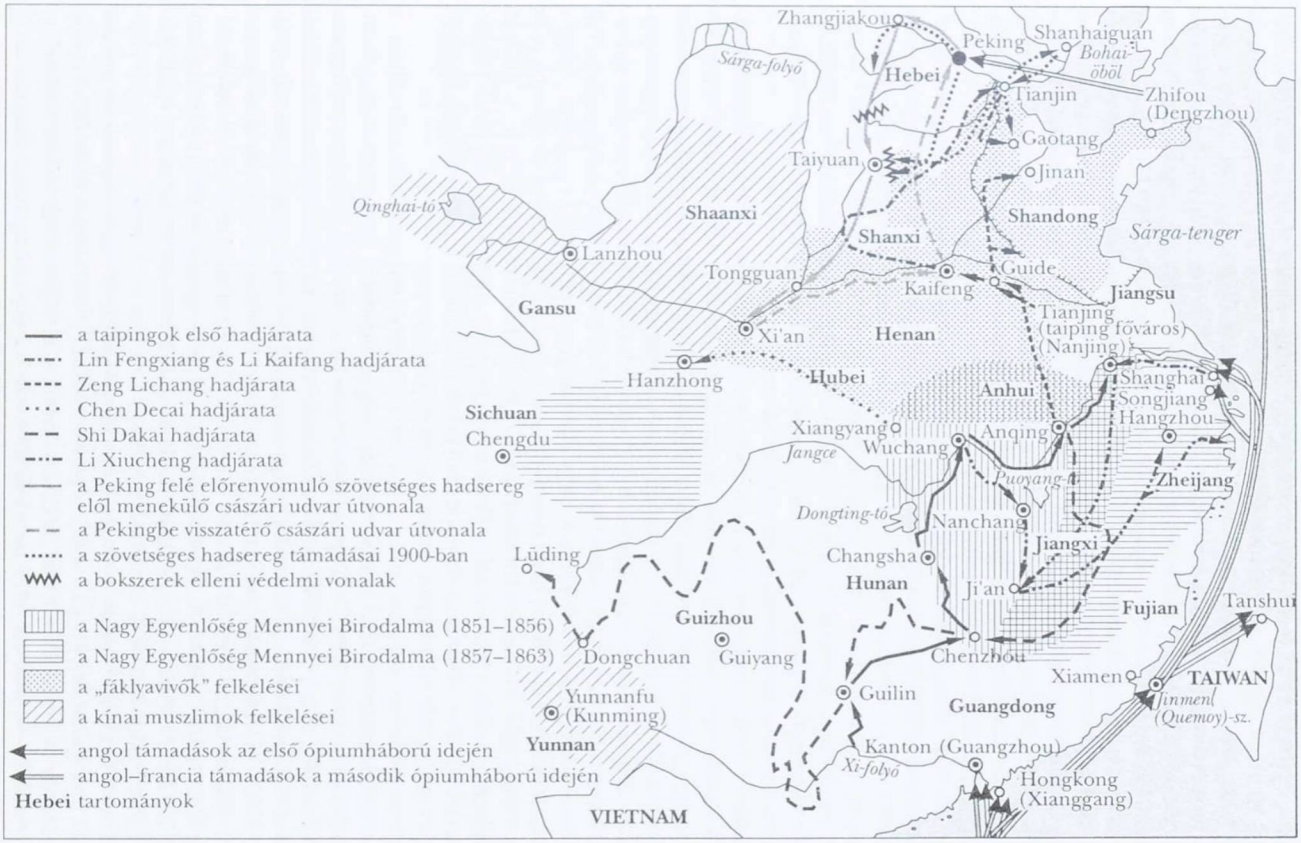
A mozgalmat nemcsak a forradalmiság és az egyenlősítő törekvések hatották át, hanem a puritanizmus és a feminizmus is. Elítélték az ágyasság intézményét és a Song-korban elterjedt szokást, a kislányok lábának elkötözését. Mind a munka, mind pedig a háborúskodás terén meg akarták teremteni a nemek tökéletes egyenjogúságát. A nők ugyanakkora földterületet kaptak, mint a férfiak, s kizárólag nőkből álló hadseregek alakultak. A taipingok nem engedték a fölösleges fényűzést: betiltották a szerencsejátékokat, az alkoholt, a dohányt és az ópiumot. Ezek a puritán – és tekintélyromboló – megnyilvánulások, amelyek a protestáns misszionáriusok propagandájának szellemiségét tükrözték, nem voltak teljesen új keletűek. A Ming-kor végén, Zhang Xianzhong felkelését szintén a vad, romboló düh jellemezte, amely a fényűzés és a gazdagok ellen irányult, s az ő seregeiben is harcoltak női egységek *(pozijun)*.

A taiping felkelés kiszélesedése és összeomlása ❖ 1851-ben Hong Xiuquan megalapította a Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalmát *(Taiping tianguo)*, önmagát pedig „mennyei fejedelemnek" *(Tianwang)* nyilvánította. Királyi címet adományozott miniszтereinek és hadvezéreinek – alkirály *(yiwang)*, illetve kelet, nyugat, észak és dél királyai. Egyikük, Yang Xiuqing (kb. 1817–1856) kiváló szervező és stratéga volt; egy másik „király", Shi Dakai pedig kivételes hadvezéri képességekről tett tanúbizonyságot. 1852-ben a taiping seregek elfoglalták Guangxi tartomány északkeleti (Guilin környéke) és Hunan tartomány délnyugati vidékeit. Innen Changsha és a Jangce középső folyása mentén lévő városok (Yueyang,

Hanyang) felé nyomultak előre. Rövidesen elérték a Nanjingtól délnyugatra fekvő területeket: a Jiangxi tartománybeli Jiujiang és az Anhui tartománybeli Anqing városát. A következő évben (1853) elfoglalták Nanjingot, amelyet Mennyei Fővárosnak *(Tianjing)* neveztek el. Nanjing maradt a Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalmának politikai és közigazgatási központja egészen 1864-ig, a felkelés leveréséig. Ezután következett a Jangce alsó folyásának meghódítása (Zhenjiang és Yangzhou), ahol a lázadók megbénították a közlekedést a Nagy-csatornán. 1853–54-ben az új birodalom észak és nyugat felé terjeszkedett. Az egyik taiping hadsereg még Tianjin alá is eljutott, Pekinget fenyegetve ezzel. Végül azonban a hideg és az éhség visszavonulásra késztette őket; a hátráló sereget 1855-ben semmisítették meg Shandong tartományban. A taipingok ennek ellenére hatalmas területet foglaltak el a Jangce-völgyében.

A taiping mozgalomnak ezzel a váratlan és sikeres terjeszkedésével szemben a Qing-kormányzat kezdetben teljesen tehetetlennek bizonyult. A „zászlók" képtelenek voltak megfékezni a lázadók előrenyomulását. 1856-ban a Xiang Rong által vezetett császári hadak döntő vereséget szenvedtek. A birodalom elvesztette leggazdagabb területeit és a Nagy-csatornán megállt a hajóforgalom, emiatt az adóbevételek riasztó mértékben visszaestek, s az áruszállítási rendszerben zavarok léptek fel, 1855-ben kiáradt a Sárga-folyó, és megváltoztatta a medrét, immár nem a Shandong-félszigettől délre, hanem attól északra ömlött a tengerbe. A folyót csak 1870-ben tudták gátak közé szorítani. Az első néhány év fejetlenségét és tehetetlenségét követően azonban sikerült hatékonyan megszervezni a védelmet, de nem a központi kormányzat irányításával, hanem a kínai tartományi adminisztráció és a művelt rétegek kezdeményezésére. Ezek a rétegek ugyanis fenyegetve érezték magukat a taipingok felkelésétől, amely a fennálló rend és a hagyományok megdöntésére törekedett. Új hadvezérek tűntek fel, és új, a tartományokban toborzott hadseregek szerveződtek, amelyeknek gyakran nyújtottak pénzügyi segítséget a gazdag kereskedők. Nyugaton az energikus, hunani származású Zeng Guofan (1811–1872) irányításával jött létre a Xiang- (ez Hunan tartomány másik neve) hadsereg. Zeng Guofannak, aki flottát építtetett a Jangcén folyó hadműveletekhez, sikerült elnyernie a kínai társadalom felsőbb osztályainak erkölcsi és anyagi támogatását. A háborús kiadásokat a papírpénz-kibocsátásból és a kereskedelmi forgalomra kivetett belső vámokból *(lijin)* fedezte – a *lijint* 1853-ban vezette be a Qing-kormányzat. Ez a sereg 1854-ben visszafoglalta a Jangce jobb partján fekvő Wuchangot. Négy évvel később Zhenjiangig nyomultak előre, majd elérve Jiujiangot, Nanjing kapujához értek. A taipingok kezén lévő területek módszeres visszafoglalása azonban csak 1860-ban vette kezdetét. Ebben három hadsereg vett részt, Zeng Guofan, egy másik hunani származású hadvezér, Zuo Zongtang (1812–1885) – az ő serege az ókori fejedelemség után, amely a Jangce középső folyása mentén jött létre, a Chu nevet kapta – és a közép-anhui Hefei városából származó Li Hongzhang (1823–1901) irányításával (Li Hongzhang vezette a Huai-hadsereget).

A taipingok is igyekeztek modernizálni hadseregüket, s újjászervezni a közigazgatást. Ebben nagy szerepe volt a „mennyei fejedelem" unokaöccsének, Hong Rengannak (1822–1864), aki Hongkongban és Shanghaiban nyugati oktatásban részesült. 1859-ben, *Zizheng xinpian* címmel beadványt szerkesztett, amelyben többek között az amerikai politikai intézmények átvételét, a vasútépítést, ipari üzemek és bányák létesítését, bankok alapítását, valamint a tudományok és a technológiák fejlesztését javasolta. A Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalmát azonban a vezetők széthúzása gyengítette, ami idővel csak súlyosabbá vált. A földek szétosztása ellenszenvet ébresztett a közép- és kisbirtokosokban. A fényűző körülmények között élő vezetők semmibe vették az egyszerű hívek számára előírt mértékletességet. A háború és a kényszerű vándorlások miatt a modernizációs program

25. térkép ❖ A taipingok hadmozdulatai és más katonai hadműveletek a 19. századi Kínában

csak elméletben létezett. Nem valósultak meg a gőzhajók, vasutak és gyárak építésére vonatkozó tervek. A taiping seregek túl gyorsan nyomultak előre a Jangce-völgyben, nem törődtek azzal, hogy szilárd bázisokat építsenek ki a vidéki területeken, s csak 1856-ban próbáltak meg szövetséget kötni az észak-kínai „fáklyavivők" *(nian)* mozgalmával. A lázadók nem foglalták el Shanghai környékét, óvakodtak ugyanis attól, hogy magukra haragítsák a nyugati hatalmakat, amelyek támogatásában hiába reménykedtek. A taipingok nem rendelkeztek lovassággal, s emiatt nem tudtak gyors hadműveleteket végrehajtani. 1862-ben az addig többé-kevésbé semleges nyugati államok úgy döntöttek, hogy a Qing-kormányzatot támogatják, mivel tartottak attól, hogy a taipingok megindulnak Shanghai felé, s ez sértette volna az érdekeiket. Zsoldossereget szerveztek, amely a híres brit katona, C. J. Gordon (1833–1885), aki később a szudáni al-Harṭūm ostrománál esett el, parancsnoksága alatt a kínai csapatok mellett harcolt.

1864-ben Zuo Zongtang visszafoglalta Hangzhout, s hozzákezdett Nanjing ostromához. A főváros elesett, s a „mennyei fejedelem" megmérgezte magát. A taipingok elszórt maradványai ellen azonban még két évig folytatódott a küzdelem Fujian tartományban. Más taiping csapatok Taiwanra menekültek, vagy átszöktek Vietnamba, ahol 1867-től milíciába tömörültek, amelynek feladata a Lê-dinasztia egykori támogatói és az útonállók elleni küzdelem volt. „Fekete zászlók" *(heiqiqun)* néven ezek az egységek tevékeny szerepet játszottak a francia gyarmatosítók elleni harcokban.

A taiping felkelés jó alkalom arra, hogy tisztázzunk néhány kérdést a múlt nagy felkeléseivel kapcsolatban. Annak a mondásnak, amely szerint a dinasztiák addig maradtak fenn, amíg a parasztfelkelések nyomán az „égi mandátum" *(tianming)* más kezébe nem kerül, aki azután helyreállítja az országban a hatalmi egyensúlyt, vajmi kevés köze van a valósághoz. Ez a nézet nem veszi figyelembe az egyes felkelések között tapasztalható jelentős eltéréseket (a lázadók társadalmi helyzete és foglalkozása, a lázadók kapcsolata más társadalmi csoportokkal, a felkelések helyi sajátosságai és földrajzi kiterjedése, felépítményük, eszméik és céljaik), a kínai világ fejlődését, sem az adott korszakok társadalmi és politikai viszonyait. A központi kormányzattól független hadseregek létrejötte, az előkelő családok elszakadása a hatalomtól, a Kínában letelepedett, egykori nomád törzsek beszivárgása és betörései, valamint a sztyeppe felől érkező támadások mind fontosabb szerepet játszottak a dinasztiaváltásokban, mint a parasztfelkelések.

A „parasztfelkelés" fogalma, amennyiben az a kétségbeesett parasztok anarchikus és szervezetlen megmozdulását takarja, ráadásul még pontatlan is, hiszen ennek épp az ellenkezője igaz: a kínai felkelések egyik leglényegesebb sajátossága többnyire pontosan a fegyelmezettség és a hierarchia volt. Egy titokban létrehozott, önálló falusi adminisztráció képes volt felváltani a hivatalos közigazgatási rendszert azokon a vidékeken, ahol a lázadóknak sikerült elűzniük a császári hivatalnokokat. A „millenista" tendenciákat mutató nagy, titkos társaságok hűek maradtak a vidéken kialakult, illetve a szakmákon belüli testvériség alapelveihez: adakozás, belső szabályok, a tagokat egymáshoz fűző, családi természetű kötelékek, a kölcsönös segítségnyújtás kötelessége, a feladatok egymásra épülő hierarchiája, a családokon belül öröklődő tagság.

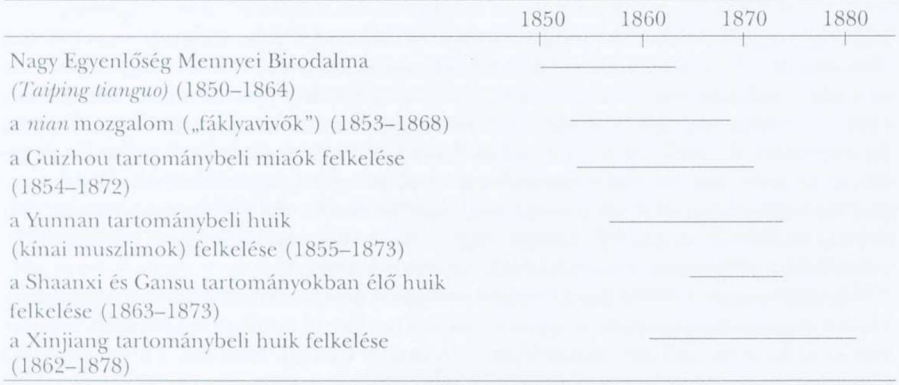
Néhányan a taiping mozgalom által a kereszténységből átvett számos elemben egyfajta radikális megújulást és a nyugati befolyás perdöntő bizonyítékát látják. Ez a nézet nem veszi figyelembe azt, hogy különböző vallások milyen szerepet játszottak a kínai történelem nagy felkeléseiben, valamint azt a szembenállást – ez kulcsfontosságú tényező Kínában –, ami a legitim hatalom által támogatott hivatalos kultuszok és azok között a vallási gyakorlatok között feszült, amelyekre az állam rossz szemmel tekintett *(yinsi)*. A taoizmusnak és a manicheizmusnak mind megvoltak a maguk felkelései, amelyeket a békés világba, a har-

móniába és az általános jólétbe vetett messianisztikus hit jellemzett; a keresztény indíttatású taiping mozgalom ugyanebbe a kategóriába esik.

Egyéb felkelések a 19. század második felében

A taiping mozgalom a kínai világ történelmének legfontosabb felkelése volt. Mondhatnánk azt, hogy ez a hatalmas felkelés segítséget nyújtott a *nian* mozgalomnak, amely később kezdődött, s tovább is tartott; kétségtelen, hogy a két mozgalom kapcsolatban állt egymással, s volt kapcsolat a „fáklyavivők" és Északnyugat-Kína muszlim felkelői között is, akik maguk is együttműködtek a nyugat-xinjiangi muszlim lázadókkal. Ezek a felkelések azonban elsősorban a politikai és társadalmi légkör visszatükröződései voltak. A korszakot jellemző szegénység, a leginkább kiszolgáltatottak által elszenvedett igazságtalanságok és a hatalmon lévők korruptsága miatt birodalomszerte felgyülemlettek a problémák.

22. táblázat ❖ Nagyobb felkelések Kínában 1850 és 1878 között

A „fáklyavivők mozgalma" ❖ Észak-Kínában 1851-ben kezdődtek a megmozdulások Shandong, Henan, Anhui és Jiangsu tartományok határvidékén. Ebben nagy szerepet játszott a *Nian* (Fáklyavivők titkos társasága), amely vélhetően a *Bailianjiao* egyik oldalhajtása volt. Követői a szegényparasztok, sócsempészek és katonaszökevények közül kerültek ki, akikhez néhány sikertelen írástudó is csatlakozott. A forradalmi és mandzsuellenes mozgalomnak azonban nem voltak pontosan körvonalazott célkitűzései; úgy tűnik, a fáklyavivők tevékenysége tulajdonképpen kimerült abban, hogy újra szétosztották a portyákon és a rajtaütéseken szerzett javakat, s hogy nyomást gyakoroltak a gazdagokra. A felkelés 1853-tól kezdett valódi fenyegetést jelenteni a központi kormányzat számára, attól kezdve, hogy a mozgalom átterjedt Henan és Hebei tartományokra. Néhány évvel később, a Sárga-folyó hatalmas áradásait követően megnőtt a felkelők száma.

A fáklyavivők megerősített falvai, a kis, lovas harci egységeik, harci taktikájuk – a fosztogató portyák, majd veszély esetén a visszavonulás –, valamint a vidéki lakosság támogatása rendkívül megnehezítették a lázadók ellen kiküldött császári „zászlók" és a kínai „zöld zászlóaljak" dolgát. A lassan mozgó, rosszul szervezett császári seregeknek, amelyek a taiping felkelés első néhány évében már tanújelét adták tehetetlenségüknek, nem sike-

rült megakadályozniuk a felkelés továbbterjedését. A fáklyavivők segítséget nyújtottak a taiping seregeknek, amikor azok 1854–55-ben hadjáratot indítottak Peking ellen. 1856 és 1863 között pedig igyekeztek összehangolni a tevékenységüket a taiping seregek hadmozdulataival. Miután a Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalma megsemmisült, a központi kormányzat, megszabadulva a legfőbb fenyegetéstől, nagyszabású támadások sorát indította a fáklyavivők ellen. Segítségül hívták Senggelinqin mongol tábornokot, akinek sikerült ugyan helyreállítania a rendet Shandong tartományban, de életét vesztette a fáklyavivők 1865-ös sikeres ellenoffenzívája során. A hatalom ekkor ahhoz az emberhez fordult, aki a taiping felkelést leverte: Zeng Guofant éppen akkor nevezték ki a császári seregek főparancsnokának, amikor a fáklyavivők mozgalma a legerősebb volt. 1866-ban a lázadók két nagy területet tartottak ellenőrzésük alatt: egyet Shandong, Henan, Hubei és Jiangsu, egyet pedig Shaanxi tartományban. Shaanxiban együttműködtek a kínai muszlim lázadókkal, akiknek a felkelése három évvel korábban tört ki. A fáklyavivők 1867-ben Peking ellen vonultak. Ekkor Zeng Guofan átadta a főparancsnokságot Li Hongzhangnak. A következő évben a fővárost fenyegető veszély súlyosbodott, mivel Shaanxiból Shanxi és Hebei felé, Shandong és Hebei tartományokból pedig észak felé nyomultak előre a lázadók. Li Hongzhang azonban még ugyanebben az évben leverte a felkelést.

A kolonizált népek felkelései ❖ A fenti események mellett más problémák is adódtak. 1854-től több felkelés tört ki Guizhou tartomány őslakosainak körében, akiket kétségbeesésbe taszítottak a földrablások és a kínai hivatalnokok túlkapásai (ezeket a felkeléseket csak 1872-re sikerült teljesen elfojtani); 1855-től Yunnan tartományban, 1862–63-tól pedig északnyugaton és Xinjiang tartományban lázadtak fel a kínai muszlimok, valamint az iszlám hitre áttért közép-ázsiai népcsoportok. A xinjiangi lázadás kivételével, amelyet idegen hatalmak támogattak, ezen mozgalmak legfőbb kiváltó oka a többnyire a kínai nyelvű és a kínai kultúrájú csoportok részéről megnyilvánuló elnyomás lehetett. A betelepülő kínaiak száma a 18. század második felétől kezdett növekedni.

A kínai muszlim közösségek az idegen országból érkezett muszlimok és a *han* kínaiak közötti vegyes házasságoknak köszönhetően, a Yuan-kortól indultak fejlődésnek Yunnanban és az északnyugati tartományokban (Shaanxi és Gansu). Ezeknek, a kínai népesség közvetlen szomszédságában élő társadalmi csoportoknak tagjai meg akarták őrizni a vallásukból fakadó, illetve a távoli őseiktől örökül kapott identitásukat. Szembetűnő különbözőségük miatt még napjainkban is a nemzeti kisebbségek *(shaoshu minzu)* közé sorolják őket. 1855 és 1873 között a felkeléseik hátterében a velük szemben alkalmazott diszkriminatív bánásmód állt, amely a *han* kínaiakra és a császári adminisztrációra egyaránt jellemző volt. Yunnan tartományban a *han* és a muszlim ónbányászok között 1853-ban összetűzésre került sor, amely 1855-ben felkelésbe torkollott. A következő évben a felkelés leverésével megbízott hivatalnokok tömegmészárlást rendeztek a muszlimok között. Az egyik lázadó vezér, egy Ma Dexin nevű imām elzarándokolt Mekkába, s két évig élt Konstantinápolyban. Ma Dexin, aki igyekezett kiterjeszteni befolyását, 1861-ben végül is behódolt a Qing-kormányzatnak. A helyébe lépő Du Wenxiu a tartományi székhelytől (a mai Kunming) 400 kilométerre fekvő Dali városában független államot hozott létre, a Pingnan Szultanátust, s felvette a Sulaymān szultán címet. A felkelés, amelyhez *han*ok és a tartományban élő nemzetiségek is csatlakoztak, Burmából kapott támogatást. A mozgalmat csak hosszú hadjáratban, 1873-ban sikerült végleg leverni, s óriási pusztítás és tömegmészárlások kísértek.

A Gansu és Shaanxi tartománybeli muszlimok, akik utoljára 1781–84-ben lázadtak fel a hatalom ellen, a taipingok Shaanxi tartomány felé indított 1861–62-es hadjáratok hatásá-

ra 1862-ben kezdtek ismét szervezkedni. Céljuk a taipingok támogatása volt. A felkelés, amelyet egy muszlim reformer, Ma Hualong (?–1871) vezetett, gyorsan terjedt a Wei-folyó völgyéből Nyugat-Gansu, a mongol határ és Északkelet-Qinghai felé.

1868 végén a pekingi kormányzat a taiping háború egyik legtehetségesebb hadvezéréhez, Zuo Zongtanghoz fordult segítségért, akinek hatékonysága és szervezőkészsége lehetővé tette az északnyugati tartományok lassú, de módszeres visszafoglalását. Nyugat felé vonulását szörnyű pusztítás és öldöklés kísérte. Shaanxi tartományt csak 1869 végén sikerült teljesen pacifikálnia. 1871-ben Zuo Zongtang csapatai benyomultak Gansu tartomány belső területeire, majd 1872-ben elfoglalták Lanzhout, a tartományi székhelyet. Suzhout (az egykori és a mai Jiuquan Nyugat-Gansuban) hosszú ostrom után vette be. A város bevétele után, ha teljes békéről nem beszélhetünk is, mivel a harcok egészen 1877-ig folytatódtak, ezek a területek már nem jelentettek fenyegetést a birodalomra.

Suzhouból kiindulva, ahol kiépítette főhadiszállását, Zuo Zongtang folytatta a hadműveleteket Hami – ebben a városban keresett ugyanis menedéket néhány gansui lázadó – és az Új Területek (Xinjiang) felé, amelyek 1862-ben szakadtak el. A hadjárat első célpontjai a nyugat-xinjiangi oázisok voltak, amelyek türk és iráni eredetű muszlim lakosságának az 1825–28-as sikertelen kísérlet után csak 1862-ben sikerült leráznia magáról a mandzsu igát. A taiping háború és az azt kísérő lázadások miatt lazult a mandzsu ellenőrzés Közép-Ázsia felett, így 1873-ra, Zuo Zongtang hadjáratát megelőzően az Új Területek is csatlakoztak a felkeléshez. Élére Jakub bég (kb. 1820–1877), a Szir-Darja völgyében fekvő Kokand-oázis uralkodóházának hercege állt, aki uralma alá hajtotta a Tarim-medence egészét a Pamír lábától egészen a Lop-nórig. Jakub béggel a türkök, az angolok és az oroszok is kapcsolatba léptek, hogy gyengítsék Kínát, s hogy megszilárdítsák pozícióikat Közép-Ázsiában. Zuo Zongtangnak azonban, annak ellenére, hogy ellentétbe került bizonyos kormányzati körökkel, sikerült külföldi bankkölcsönöket szereznie, így hadjáratot tudott szervezni. A kínai hadvezér 1876–77-ben legyőzte félelmetes ellenfelét. 1878 elején egész Xinjianban helyreállította a rendet. Ez a jelentős katonai siker megnövelte a szélsőséges hazafiak magabiztosságát, akik elutasítottak bármiféle megegyezést a külföldiekkel.

A következmények

A Qing Birodalom majdnem összeomlott. Ehhez minden szükséges feltétel adott volt. Tongzhi császár (1862–1875) uralkodása idején a birodalom újjáépítését célzó, hagyományosnak nevezhető törekvés nagy vonalakban megfelelt a valóságnak; a taiping felkelés előtti és utáni Kína ugyanis gyökeresen különbözött egymástól. A gazdaság, a pénzügyek, a politikusi réteg, a birodalom haderejének megoszlása, valamint a morális és szellemi légkör visszavonhatatlanul megváltozott a taipingok felkelését követően.

Az egyik közvetlen következmény az a hatalmas anyagi veszteség volt, amelyet a kormánycsapatok és a lázadók heves küzdelme, illetve a mészárlások és az általános pusztítás okozott. Az emberveszteség példátlanul nagy volt a kínai történelemben. A Nanjing és a Tai-tó, illetve Hangzhou között elterülő, iparáról és szellemi központjairól híres, gazdag, sűrűn lakott vidéket teljesen feldúlták. A tragédia nyomai sok helyen még ötven év múlva is láthatók voltak. A halottak pontos száma mind a mai napig ismeretlen, de a leginkább mértéktartó becslések is 20 és 30 millió közé teszik. A Yunnan tartománybeli muszlimok felkeléseinek leverésekor állítólag a tartomány lakosságának a fele elpusztult. A Shaanxi és Gansu tartományokban a halottak számát több millióra teszik; Guizhouban a becslések 5 millió áldozatról szólnak. A háborús övezetek csak lassan népesültek be újra a 19. század

második felében. A Jangce középső és alsó folyása mentén, amely korábban Kína legvirágzóbb és legfejlettebb része volt, Henan, Hubei, Hunan tartományokból, Észak-Jiangsuból, valamint a Zhejiang tartománybeli Shaoxing és Ningbo városok környékéről érkező bevándorlók települtek le.

A mezőgazdaság helyreállításának elsődleges fontossága ❖ A borzalmas vérontás egy időre enyhített a túlnépesedés problémáján, s segített a mezőgazdaságon, amely addig az óriási földhiánytól szenvedett. Amint véget ért az öldöklés és a pusztítás, a legfontosabb feladatnak a paraszti gazdaságok helyreállítása látszott; mindent ennek kellett alárendelni mielőtt még bárki is az ipar modernizálására gondolt volna. Gondoskodni kellett arról, hogy a vándorló és éhező parasztokat és az elbocsátott katonákat felszereljék az önellátáshoz szükséges eszközökkel. A földet ismét művelés alá kellett vonni, a városokat, a gátakat, a víztározókat és a gabonaraktárakat újjá kellett építeni, a betelepülőknek biztosítani kellett a legalapvetőbb mezőgazdasági kellékeket (vetőmagok, szerszámok, igavonó állatok), s lehetőség szerint csökkenteni kellett a parasztság terheit. Tongzhi uralkodása alatt a mezőgazdasági adók átlagosan 30 százalékkal csökkentek a taiping felkelést közvetlenül megelőző évekhez képest. A tömeges mészárlások utáni általános fásultság és a parasztság megsegítésére irányuló erőfeszítések miatt egészen a 19. század végéig nem került sor újabb parasztmegmozdulásokra.

Így a Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalmának bukását követő években viszonylagos javulás következett be a parasztság helyzetében. Ennek az ösztönös reakciónak köszönhetően – amely a hosszú történelmi tapasztalatok gyümölcse volt – először a mezőgazdaságot állították helyre, s így a birodalomban bizonyos mértékben ismét sikerült megteremteni a belső egyensúlyt. Az újjáépítés, amely a korabeli Kína területének közel a felére kiterjedt, ugyanakkor súlyos terhet jelentett az ország gazdaságára, ezért új bevételi forrásokat kellett találni, mégpedig a kereskedelmi és az ipari szektorban. Másrészről viszont, az emberveszteség rövid távon enyhített ugyan a vidék problémáin, a politikai és társadalmi rendszer, csakúgy, mint a felkelések előtt, ismét csak a gazdag földbirtokos rétegnek kedvezett.

A kereskedelemre kivetett illetékek megnövekedése ❖ A kereskedelemben és az iparban súlyos károkat okoztak az 1850–65-ös évek pusztításai; ráadásul az újjáépítés költségei is nagyobbrészt erre a két szektorra hárultak. Kína, amely a 18. században és a 19. század első felében még óriási mennyiségben állított elő késztermékeket, fokozatosan agrárországgá alakult át. A modern kori földrajztudósok és történészek ezért Kínát az iparilag fejletlen országok közé sorolják, noha ez a helyzet egy viszonylag késői történelmi fejlemény következményeként állt elő.

1853 és 1857 között, hogy fedezzék a taipingok elleni hadjáratok költségeit, egy új adófajtát vezettek be a birodalom tartományaiban. Ez megváltoztatta a birodalom pénzügyeinek hagyományos megoszlását. Az új adófajtát, a *lijin*t, amely 2–20 százalékát tette ki minden Kína területén szállított árucikk értékének (elméletben egy rézpénz minden *liang* után), egészen 1930–31-ig használták. Soha nem terjesztették ki azonban az importcikkekre. Mivel megnövelte a kézművesekre és a kínai iparra háruló terheket, amely ipar 1860-tól indult lassú fejlődésnek, nagyon valószínű, hogy a *lijin* éppen akkor gyengítette meg a kézművességet és az ipart, amikor annak szembe kellett néznie a külföldi konkurenciával. A kereskedelmi adók és a növekvő vámilletékek felgyorsították azt az általános tendenciát, hogy az egyes területek egyre inkább a saját erőforrásaikra támaszkodtak.

23. táblázat ❖ Az állami bevételek megoszlása (1850–1910) (millió *liang*ban)

	1850 előtt	kb. 1890–1895	kb. 1900–1910
gabonaadó	30	32	33
sóadó	5–6	13	13
külkereskedelmi vámok	4	1	4
a nyugati árukra kivetett vámok	0	22	35
lijin	0	15	14
a hivatali címek eladása	1	5	4
összesen	40	89	103

24. táblázat ❖ A tengeri kereskedelemre kivetett vámokból származó bevételek (1885–1894) (millió *liang*ban)

	lijin	a tengeri kereskedelemre kivetett vámok
1885	14	14,0
1889	kb. 14,9	21,8
1894	kb. 14,2	22,3

A központi kormányzat bevételeit bemutató táblázatból kitűnik, hogy a kereskedelemre és a késztermékek előállítására kirótt illetékek – így közvetve az egész népességre háruló terhek – a 19. század második felében megnövekedtek.

Míg a gabonából származó bevételek nagysága a taiping felkelést megelőző időszak és a 20. század eleje között lényegében nem változott, addig az egyéb bevételek a többszörösére emelkedtek. A sókereskedelem adminisztrációjának és a hivatali posztok áruba bocsátásának a reformja – mindkét intézkedésre a taiping háború idején került sor –, a *lijin* bevezetésével egy időben, szintén hozzájárult az indirekt adózás fejlődéséhez. A tengeri kereskedelemre kivetett vámok 1863-tól kezdődő, Robert Hart nevéhez fűződő átszervezése révén az állam jelentős bevételhez jutott a taiping felkelés és a kínai–japán háború közötti időszakban.

A császári külkereskedelmi vámszolgálat által biztosított jövedelmek kivételével – ezt a hivatalt 1863 és 1911 között Robert Hart irányította, s a bevételeket 1901-től teljes egészében a bokszerlázadás utáni jóvátételek kifizetésére fordították – minden más adófajta esetében jelentős visszaélések történtek. Így szinte lehetetlen pontosan felbecsülni, mekkora adókat vetettek ki a kínai lakosságra. Nemcsak hogy a bevételek nem érkeztek meg hiánytalanul Pekingbe és a tartományi kormányzatokhoz, de az adminisztráció különböző szintjein álló hivatalnokok és megbízottak elnyomó intézkedései mellett létezett a szokásjogon alapuló adóknak egy önálló rendszere is, amelyről nem vezettek pontos nyilvántartást.

Változások a politikában ❖ Az 1850 és 1873 közötti felkelések szörnyűséges pusztítása veszélyesen lecsökkentette Kína védelmi képességeit, s megváltoztatta a politikai erők általános megoszlását.

A taiping felkelés első néhány éve még az első ópiumháború elszigetelt brit támadásainál is egyértelműbben rávilágított a hagyományos kínai hadseregek – a mandzsu „zászlók" és az azokba betagozódott csapatok, valamint a kínai „zöld zászlóaljak" *(lüying)* – gyengeségére és leromlott állapotára. A taiping felkelés leverése után a kínai társadalom

felső rétegei mozgósították erőforrásaikat. Csak a helyi hivatalnokok és előkelőségek erőfeszítései, valamint a gazdag kereskedők és földbirtokosok pénzügyi támogatása segítségével lehetett orvosolni egy ilyen katasztrofális helyzetet. Így jöttek fokozatosan létre először az önálló csapatok, majd a zászlóaljak, végül pedig egész hadseregek.

Mivel a háborúk mindenhol szükségessé tették a legrátermettebb emberek kiválasztását, új, tehetséges vezetők tűntek fel. A hadseregek parancsnokai körül, akiknek a hatalma a harcok során megerősödött, egyfajta kíséret alakult ki azokból a tehetséges emberekből – barátok, rokonok, tanítványok vagy ismerősök –, akik részt vettek a harcokban, s részét képezték az új hadseregek vezérkarának. Zeng Guofan (1811–1872), Zuo Zongtang (1812–1885) és Li Hongzhang (1823–1901) mellett a korszak kiemelkedő alakjai közé sorolhatjuk még Hu Linyit (1812–1861), Li Hongzhang bátyját és Zeng Guofan tanítványát, Li Hanzhangot (1821–1899), Zeng Guofan öccsét, Zeng Guoquant (1824–1890) és Liu Kunyit (1830–1902); de a 19. század második felének politika- és kultúrtörténetében sokak neve fennmaradt azok közül is, akik nem játszottak olyan fontos szerepet a harcokban. A taiping felkelés nyomán új erők és új politikusi réteg született, amely döntően befolyásolta az 1864 (Nanjing visszafoglalása) és a 1894 (Kína veresége Japántól) közötti időszakot. 1870 körül a két legbefolyásosabb ember Li Hongzhang – akinek seregei két évvel korábban leverték a fáklyavivők mozgalmát – és Zuo Zongtang – az északnyugati területek és Közép-Ázsia békéjének helyreállítója – volt. Egyedül ők rendelkeztek fegyelmezett és harcedzett csapatokkal. Egykori munkatársaikkal és alárendeltjeikkel fenntartott kapcsolataik, illetve az a támogatás, amelyet közvetlenül azokról a területekről kaptak, ahol hadműveleti parancsnokságaikat felállították, bizonyos fokú függetlenséget biztosított számukra a központi kormányzattól. Valójában a lázadások leverésére alakult új hadseregek alapvetően helyi jellegére éppen azok a körülmények szolgálnak magyarázatul, amelyek között létrejöttek.

A taipingokkal szembeni ellenállásnak más jellemzői is voltak. A kezdeményezés a régi kínai uralkodó osztályoktól származott: a taipingok győzelme ugyanis a régi politikai és társadalmi rend lerombolását és a klasszikus hagyományok letűnését eredményezte volna. Az új hadseregek vezetői közhivatalnokok és írástudók voltak, akiknek soha nem állt szándékukban háborúzni, de a hagyományos rendet fenyegető veszély egységbe tömörítette őket a birodalom és a dinasztia védelmében. A taiping felkelés nem pusztán politikai és fegyveres, hanem morális válság is volt. A birodalom védelmezői a felkelés sikerességében a züllés és az ősi értékek hanyatlásának a jelét látták. A császár iránti odaadást, a társadalmi, családi hierarchiák iránti tiszteletet minden korábbinál alaposabban bele kellett nevelni minden alattvalóba. A taiping felkelés tehát olyan reakciót váltott ki, amely az ortodoxia irányába mutatott, s azt eredményezte, hogy az uralkodó osztályok addig soha nem látott elszántsággal kezdtek ragaszkodni a hagyományos értékekhez és moralitáshoz. Az 1850–64-es felkelések nyomán kialakuló ortodox reakció a 19. század második felének egyik meghatározó eleme, mivel egészen az 1894–95-ös kínai–japán háborúig a legtöbb esetben ez határozta meg a kínaiak reakcióit a külföldi befektetésekkel és a nyugati találmányokkal szemben.

A hadsereg és az ipar modernizációjának leginkább meggyőződéses hívei az ortodoxia legelszántabb védelmezői is voltak egyben; szinte mindegyikük a taiping felkelés leverésére szerveződött nagy hadseregek vezérkaraiban kezdte a pályafutását. A háborús szükség arra késztette e seregek parancsnokait, hogy kapcsolatba lépjenek a nyugatiakkal, mivel a külföldi kereskedők, üzletemberek, bankok és kormányok fegyverekkel látták el őket, kölcsönöket folyósítottak, és segítséget nyújtottak a fegyvergyártásban és a gyárépítésben. A korszak politikusai közül ezek, a taiping felkelés elleni küzdelem idején feltűnt új em-

berek voltak a legnyitottabbak a hadiipar és a hadsereg modernizálásának kérdésére, s ők mutatkoztak a legkészségesebbnek arra, hogy engedményeket tegyenek a külföldieknek. Ugyanakkor számukra a modernizáció fogalma összekapcsolódott a hagyományos politikai és társadalmi formák fenntartásával és az ortodoxia megerősítésével.

Az ellentmondások kialakulása ❖ A központi kormányzat gyengülését hosszú ideig elleplezte az uralkodó osztályoknak az a „szent szövetsége", amelyet a taiping felkelés és az azt követő lázadások hívtak életre. A Tongzhi (1862–1875) és Guangxu (1875–1908) császárok idején elmélyülő politikai ellentétek első jelei azonban már az 1860–61-es válság idején megmutatkoztak. E két év alatt sok esemény történt: az angol–francia gyarmati erők előrenyomultak Peking felé, az udvar nagy része Rehe (Zsehol) tartományba menekült, a védtelenül hagyott fővárosba bevonultak a külföldi csapatok, gyanús körülmények között meghalt Xianfeng császár, s Xiaoqin (Cixi) császárné államcsínyt hajtott végre. Ezt követően az „új emberek" kis csoportja (Li Hongzhang, Zeng Guofan, Zuo Zongtang és támogatóik), amely a külföldiekkel való megegyezés híve volt, ellentétbe került a mandzsu méltóságok és a magas rangú kínai hivatalnokok többségével, a legharciasabb hazafiakkal. Ez a szembenállás többé-kevésbé megfelelt a gazdaságilag kevésbé fejlett vidékekről származó, a külföldiekkel kapcsolatban nem álló északiak és a nyitottabb, jobban informált, kevésbé harcias déliek között fennálló régi megosztottságnak. A központi kormányzat nem nézte jó szemmel a taiping felkelés leverésére szerveződött hadseregek vezetőinek megerősödését, s megriasztották őket a tartományi autonómia irányába mutató tendenciák. Ezek a még mindig látens folyamatok csak a 19. század végén váltak nyilvánvalóvá. A „tradicionalisták" helytelenítették a kompromisszumok és a kölcsönök politikáját, amelyet az „új emberek" a külföldiekkel folytattak. Valójában a mandzsu előkelő réteg hanyatlásával és a földadókból származó bevételekre támaszkodó, regionális hatalmi központok fejlődésével a pekingi udvar olyan intrikák színterévé vált, amelyek nem álltak közvetlen összefüggésben a birodalom valódi helyzetével. Az „új emberek" politikájának csak néhány támogatója volt a magas mandzsu méltóságok között: leghíresebb közülük Wen Xiang (1818–1876), Yixin (1833–1898) és Gong herceg. Érdemes megjegyezni, hogy a külföldiekkel szemben tanúsított ellenséges magatartásuk azután változott meg radikálisan, hogy 1860-ban részt vettek a harmadik ópiumháborút lezáró pekingi tárgyalásokon. A két párt szembenállása az 1870-es tianjini incidenst követően éleződött ki. A hatalomhoz foggal-körömmel ragaszkodó Cixinek, aki 1875-től 1908-ban bekövetkezett haláláig uralta a kínai politikai életet, ügyesen manőverezve a modernizáció hívei és a konzervatívak között, sikerült hasznot húznia ebből a helyzetből, s kijátszva egymás ellen a két pártot, a hatalomban maradnia. A korszak problémái így tehát megoldatlanok maradtak.

27. fejezet

A MODERNIZÁCIÓ KUDARCA ÉS KÍNA FELOSZTÁSA AZ IDEGEN HATALMAK KÖZÖTT

A világnak nem volt olyan része, ahol az ipari kor beköszöntével – amelynek első jelei Angliában mutatkoztak a 18. század vége és kb. 1830 között – elkezdődő hatalmas átalakulást ne kísérte volna válságok és tragédiák sora. Ez a hosszú folyamat rendkívül eltérő módon és mértékben hatott az európai országokra. A hatalmas agrárországban, Oroszországban, ahol egészen 1861-ig létezett a rabszolgaság intézménye, csak az 1880-as évek után öltött komolyabb méreteket az iparosítás. A régi politikai, társadalmi és gazdasági struktúrák mindenhol jelentősen lelassították a technológia, a termelőeszközök, a közlekedés és a szállítás fejlődése nyomán bekövetkező változásokat. Természetes tehát, hogy egy olyan ősi civilizáció esetében, mint Kína, a múlt nagyobb visszahúzó erőt jelentett, mint bárhol máshol a világban.

Nem állíthatjuk, hogy Kína technológiai fejlettsége messze elmaradt volna a legtöbb nyugati országétól. Az első modern fegyvergyárak és a gőzhajók gyártására alkalmas hajóépítő műhelyek 1865 és 1870 között épültek fel. Azt sem mondhatjuk, hogy Kína képtelen lett volna az önerőből végrehajtott iparosításra, hiszen a 19. század végén a kínai ipari létesítmények ugyanolyan jól fel voltak szerelve, mint a hozzájuk hasonló gyárak Nagy-Britanniában. A hanyangi acélipari komplexum két évvel megelőzte a japán kormány által 1896-ban épített yawatai acélgyárat. Az 1909-ben elkészült Peking–Zhangjiakou-vasútvonalat egy kínai mérnök, Zhan Tianyou (1861–1919) és kínaiakból álló munkacsoportja építette, mégpedig kínai munkásokkal. Ez a munka, amely jóval kevesebbe került, mint a külföldiek által épített vonalak, igazi műszaki remekmű volt, ha figyelembe vesszük a terepviszonyokat és a kivitelezés gyorsaságát.

Kína nem volt híján azoknak a tudományos tradícióknak sem, amelyek lehetővé tették számára, hogy a 19–20. század új vívmányait átvegyék a Nyugattól.

Annak, hogy Kína nem megfelelő időszakban lépett át az ipari korba – ez a kudarc állt a 19. század végétől kezdődő szörnyűséges események hátterében –, nem annyira az alkalmazkodóképesség hiánya, sokkal inkább a történelmi körülmények különösen kedvezőtlen összejátszása volt az oka. A 19. század első felét végigkísérő hanyatlás és recesszió időszakát követően két esemény is tovább erősítette a modernizáció útjában álló, régi társadalmi és politikai hagyományokat a Qing Birodalomban: az 1850 és 1875 közötti mély belpolitikai válság és az imperialista hatalmak fokozódó gazdasági-katonai nyomása. A nyugati kereskedők megszerzett előjogaik révén tovább gyengítették a kínai gazdaságot. A tény, hogy az idegen hatalmak bekerítették a birodalmat, a misszionáriusok jelenléte miatt kirobbanó incidensek, illetve a külföldi követelések és katonai akciók „tradicionalista" ellenreakciókat váltottak ki. A központi kormányzat gyengülése, a politikai megosztottság, a kínai mezőgazdaság katasztrofális állapota, az óriási tőkehiány és az új iparágak alapvetően hadi jellege miatt a közigazgatási gyakorlatban nem került sor reformokra, s

ezek a tényezők veszélyesen leszűkítették a modernizációs erőfeszítések mozgásterét. Az igazság az, hogy Kínának sem ideje, sem pedig eszközei nem voltak ahhoz, hogy alkalmazkodni tudjon a kor változásaihoz.

A modernizáció nehézségei

Az iparosítás első kísérletei ❖ Kelet-Ázsiában a nyugati fegyverek vásárlásának gyakorlata a 16. században kezdődött az első portugál hajósok megjelenésével. 1593-ban, a koreai Pyongyang elleni támadás során a Ming-seregek a saját tüzérségüknél sokkal hatékonyabb nyugati ágyúkat vetettek be. 1622-ben a mandzsukkal harcban álló egységeik számára szintén a Makaóban élő portugáloktól vásároltak ágyúkat. A mandzsuk 1675-ben felkérték Verbiest barátot, öntessen európai stílusú ágyúkat a Wu Sangui tábornok ellen folytatott hadjáratukhoz. Bizonyított tény, hogy a 18. század háborúi során a császári hadseregben már használtak nehéztüzérséget, még az olyan nehezen megközelíthető helyeken is, mint a tibeti és burmai határvidék. A brit csapatok azonban 1840–42-ben csak nagyon csekély ellenállásba ütköztek, ami arról tanúskodik, hogy ebben az időszakban a kínai tüzérség vagy nagyon elmaradott volt, vagy pedig egyáltalán nem is létezett. A helyzet csak a taiping felkelést követően kezdett megváltozni: a felkelők és a kormány egyaránt vásároltak fegyvereket az európai kereskedőktől. Mindkét fél igyekezett hadihajókat építeni, s kölcsönöket, illetve műszaki segítséget kérni a külföldiektől annak érdekében, hogy hadiipart létesítsenek. Így épültek fel Zeng Guofan és Zuo Zongtang kezdeményezésére 1853 és 1860 között Hunan és Jiangsu tartományokban a kis fegyver- és hajókészítő üzemek. Ebben az időszakban jelentette meg a Mennyei Fejedelem unokatestvére, Hong Rengan a *Zizheng xinbian* (*A kormányzást segítő írások* – 1859) című művét. Hong Rengan Hongkongban és Shanghaiban gyakran látogatta a külföldi missziókat. Ám amint azt a korábbiakban már láttuk, a lázadók modernizációs törekvései teljes kudarcot vallottak, aminek a belső széthúzáson és a külső támadásokon kívül az volt az oka, hogy 1862-től kezdve a külföldiek elfordultak a taiping mozgalomtól. A másik oldalon, a császár részéről viszont a nyugati hatalmakkal folytatott tárgyalásokat 1861–62-től nagyban megkönnyítette a pekingi egyezmény megkötése után a külföldiek kezdeményezésére meginduló együttműködési politika, valamint a külkapcsolatokat irányító hivatal *(Zongli geguo shiwu yamen*, rövidítve *Zongliyamen)* létrehozása (1861).

A három férfinak, Zeng Guofannak, Zuo Zongtangnak és Li Hongzhangnak, akik 1857 és 1878 között főszerepet játszottak a felkelések leverésében, így tehát lehetőségük nyílt arra, hogy nyugati szakemberek bevonásával hadiipart teremtsenek Kínában. A taiping háború vége felé még kisebb külföldi zsoldos egységek is segítségükre siettek, amelyek hatékonyan közrejátszottak a felkelés leverésében. A legfontosabb hadiipari beruházások a Li Hongzhang és Zeng Guofan által, 1865 és 1867 között épített shanghai fegyvergyár és hajóépítő üzemek *(Jiangnan zhizaoju)* voltak, valamint a Zuo Zongtang tulajdonában lévő hajógyár, amely 1866-ban, francia segítséggel épült a Fuzhou közeli Maweiben. A mawei hajógyárból 1868-ban futott ki az első kínai hadihajó. 1870 körül a shanghai fegyvergyár egyike volt a világ legnagyobb ipari létesítményeinek. Zuo Zongtang, akit az északnyugati területeken kitört muszlim lázadások leverésével bíztak meg, bányákat, fegyver- és ruhakészítő üzemeket létesített.

1872-től az iparosítás, amelyet még mindig a taiping lázadás idején felemelkedett „új emberek" egy maroknyi csoportja irányított, nagyobb méreteket öltött. Az „új emberek" a nyugatiakkal folytatott kereskedelemből meggazdagodott üzletemberek – az ún. komp-

rádorok (kínaiul *maiban*) – anyagi segítségére és tapasztalataira támaszkodtak. Li Hongzhang 1872-ben így hozta létre a Kínai Gőzhajózási Társaságot, 1878-ban a Kaipingi Bányászati Társaságot, majd 1879-ben a Kaipingi Bányavasutakat. 1880-ban távírótársaságot alapított Tianjinben, 1882-ben pedig egy ruhagyárat Shanghaiban, amely csak 1890-ben kezdett termelni, s 1893-ban egy tűzvészben leégett.

Miután 1885-ben a kínai–francia háborúban a császári csapatok vereséget szenvedtek, világossá vált, hogy az eddigi erőfeszítések nem voltak megfelelők. A belső nehézségek és a külső fenyegetések miatt elsősorban Kína haderejének fokozásával törődtek, mostanra azonban egyértelmű lett, hogy az egész kínai gazdaságot fel kell rázni. Mindezt egy olyan időszakban kellett volna végrehajtani, amikor a külföldi hatalmak szorítása mind jobban fojtogatta az országot. Újult erővel láttak neki a vasútépítésnek, új bányákat nyitottak, acélgyárakat építettek, és szakiskolákat létesítettek. Ezzel egy időben ismét megkezdődött a modern hadsereg és haditengerészet megszervezése. A japánok elleni katasztrofális vereség 1894-ben és a shimonoseki szerződés szigorú feltételei jelentősen korlátozták Kína függetlenségét, s csökkentették védelmi erejét. A szárazföldi hadsereg és a hadiflotta megsemmisült, ráadásul súlyos jóvátételt kellett fizetniük a japánoknak, akik stratégiai fontosságú területeket foglaltak el. A gyászos vereséget annál is nehezebb volt kiheverni, mert hat évvel később, a bokszerlázadás után ismét óriási jóvátételt vetettek ki Kínára. 1895-től hosszú időre elveszett tehát annak reménye, hogy az ország ismét talpra álljon. A következő több mint fél évszázadban borzalmas megpróbáltatásokat kellett elszenvednie, mielőtt elnyerte volna függetlenségét.

A kudarc okai ❖ Abban a néhány évtizedben, amely Kína rendelkezésére állt, hogy modern ipart teremtsen, s modernizálja a hadseregét és a haditengerészetét, amelyek versenyre tudtak volna kelni a külső ellenség növekvő gazdasági és politikai befolyásával, tehát a Nanjing 1864-es visszafoglalásától az 1894-es katasztrofális vereségig eltelt időszakban, a birodalomnak egyúttal helyre kellett állítania a hatalmát Közép-Ázsiában, újjá kellett építenie az országot, s nem utolsósorban véget kellett volna vetnie a felkelésnek, illetve fel kellett volna vennie a harcot a minden oldalról érkező idegen támadásokkal. A Qing-kormányzatnak, hogy orvosolhassa a legégetőbb problémákat, mindig a legsürgetőbb feladatra kellett összpontosítania – tárgyalni a nyugati hatalmakkal, kölcsönszerződéseket kötni a külföldi bankokkal (a taiping háború és 1894 között 40 millió *liang* ezüst kölcsönt vettek fel). Tény, hogy ebben az időszakban a központi kormányzat elvesztette hatalmának és erőforrásainak jelentős részét. A hatalmon osztoznia kellett a tartományi kormányzókkal, akik nélkülözhetetlenné tették magukat a lázadók elleni hadjáratokban, s akik saját hadseregekkel és jövedelmekkel rendelkeztek. A kormányzathoz mindössze a kereskedelmi adó *(lijin)* egyötöde és a többi adófajta egynegyede jutott el. Az „új embereknek" a tartományokban megszerzett hatalmára féltékeny, a legradikálisabb hazafiak érveire fogékony, a valós tényekről és az aktuális helyzetről rosszul informált császári udvar befelé fordulva élt. Miközben a gyermek- vagy serdülőkorú császárok egymást váltották a trónon (Tongzhi 1862-ben, hatévesen, Guangxu 1875-ben, négyévesen és Xuantong 1908-ban, háromévesen lett császár), az udvart egy asszony uralta, aki minden befolyását, intelligenciáját és ravaszságát arra használta, hogy a hatalom csúcsán maradjon. A 19. század második felében tehát Kínát olyan központi kormányzat „igazgatta", amely nem volt abban a helyzetben, hogy megértse a modernizáció sürgető szükségességét, s képes legyen irányítani azt. Nem pusztán passzív volt, hanem egyenesen ellenezte az újításokat. A külföldi támadások és a birodalom határainál leselkedő veszélyek miatt szembefordultak a modernizációt végrehajtó személyekkel. Ezek az emberek voltak, akik, kihasználva a helyzetet,

tárgyalásokat kezdtek a külföldiekkel, s kötelességüknek érezték, hogy újabb és újabb kiváltságokat biztosítsanak számukra. A közvélemény attól tartott, hogy a bányanyitások, a gyár- és vasútépítések megnövelik a külföldi tőke befolyását a kínai gazdaságban, elősegítik a külföldiek beáramlását, fokozzák a munkanélküliséget, s a központi kormányzattal szemben tovább erősítik a tartományi kormányzók hatalmát.

25. táblázat ❖ Iparosítási erőfeszítések 1840 és 1894 között

1840–1842	Ágyúöntés, lapátkerekes és forgattyús hajtóművekkel felszerelt hajók építése.
1853–1860	Fegyvergyárak és kis hajóépítő műhelyek Hunan, Jiangsu és Jiangxi tartományokban.
1855	Hadianyaggyár Jiangxi tartományban.
1861	Hadianyaggyár és hadihajó-készítő üzem Anqingban (Anhui tartomány).
	A külkapcsolatokat irányító hivatal létrehozása *(Zongli yamen)*.
1862	Nagy fegyvergyár és hajógyár *(Jiangnan zhizaoju)* Shanghaiban.
	Lőporgyárak a tartományokban.
	A nyugati nyelvekkel és tudományokkal foglalkozó iskola, a *Tongwenguan* létrehozása Pekingben.
1863	Shanghaiban a *Tongwenguan*hoz hasonló iskolát létesítenek.
1864	*Tongwenguan* Kantonban.
1865	Fegyvergyár Nanjingban.
1866	Hadihajógyár a Fuzhou közelében található Maweiben.
1867	Tengerészakadémia Fuzhouban. Fegyvergyár Tianjinben.
1868	Az első kínai gőzhajó elhagyja a mawei dokkot.
1869	Fegyvergyárak Xi'anban és Fuzhouban.
1870	A shanghai fegyvergyár a világ egyik legnagyobb ipari komplexumává fejlődik.
1872	A xi'ani fegyvergyárat Lanzhouba költöztetik.
	Megalapítják a Kínai Gőzhajózási Társaságot.
	Shanghaiból 32 diákot küldenek az Amerikai Egyesült Államokba.
1876–1877	Tengerészkadétokat küldenek Nagy-Britanniába, Franciaországba és Németországba.
1877	Bányákat nyitnak Kaipingban.
1879	Megépítik a kaipingi bányavasutat.
1880	Távírótársaságot és távírászokat képző iskolát alapítanak Tianjinben.
	Elkezdik építeni az északi flottát.
1881	Távíróvonal létesül Shanghai és Tianjin között.
	Gyár épül a mandzsúriai Jilin tartományban.
1882	Megalakul a Shanghai Elektromos Társaság.
1886	Tianjinben hadmérnöki iskolát nyitnak.
1887	Fegyvergyár épül Kantonban, s ugyanitt megnyitják a Haditengerészeti Akadémiát.
	Megalakul a Tianjini Vasúttársaság.
	Aranybányákat nyitnak a Heilongjiang tartománybeli Mohében.
1888	Hadrendbe állítják az északi flottát.
1889	Nagy fegyvergyár épül Hanyangban.
	Termelni kezdenek a shanghai ruhagyárak.
1890	Hanyangban nagyolvasztókat állítanak üzembe.
	A Hubei tartománybeli Dayében vasércbányákat nyitnak.
	Ruhakészítő üzemek Hubei tartományban.
1893	Megnyílik a Peking–Shanhaiguan-vasútvonal.
	Vasút épül Taiwan szigetén.
1894	Megépül a Tianjin–Shanghai-vasútvonal.

Az a két tényező, amely lehetővé tette Japán ipari és gazdasági felemelkedését a Meiji-korszakban, Kínában hiányzott: nem volt erős központi kormányzat, s nem voltak állandó állami bevétek. Japánban a parasztságra kivetett adókból tudták fejleszteni a gazdaságot és a hadsereget. A kínai mezőgazdaság nem volt olyan állapotban, hogy elviselte volna a terhek további növelését. A polgárháború és a felkelések okozta pusztítás, az ezüstár-növekedésből fakadó tömeges elszegényedés, valamint a gyakori éhínségek és áradások következtében Kína agrárgazdasága a 19. század második felében a stagnálás, illetve a hanyatlás állapotában volt. A tartományokat irányító magas rangú hivatalnokoknak, akik saját kezdeményezésükre fegyvergyárakat, üzemeket és hajógyárakat létesítettek, nem volt más választásuk, mint segítségül hívni azokat az üzletembereket, akik a külföldiekkel folytatott kereskedelemből gazdagodtak meg. A rendelkezésre álló tőke elenyészően kevésnek bizonyult. A komprádorok ráadásul nem lelkesedtek túlságosan ezekért a beruházásokért, amelyek 8–10 százalékos haszna sokkal kevésbé volt vonzó, mint a hagyományos befektetésekből (mezőgazdasági kölcsönök, a régi típusú kínai bankok, zálogkölcsönök, földbirtokok) származó, éves 20–50 százalékos haszon. A tőkebefektetésekhez hasonlóan a technikai és tudományos oktatás biztosítására irányuló erőfeszítések is messze elmaradtak attól a szinttől, amire egy ilyen hatalmas országnak szüksége lett volna. Míg egyrészről az ipari beruházások kezdeményezői hasznát vették a komprádorok külföldi országokról szerzett ismereteinek, másrészről nem álltak rendelkezésükre kínai szakemberek. Az új beruházások műszaki kivitelezését a legtöbb esetben külföldiekre kellett bízniuk.

Mindezeken a hátrányokon túl, amelyek közül a legsúlyosabb minden bizonnyal a központi irányítás teljes hiánya és az elégtelen mennyiségű tőke volt, egyéb nehézségek is adódtak: a rosszul működő adminisztráció, a túlságosan magas életjáradékok és az állam követelései, amelynek kincstára szinte teljesen kiürült. 1899-ben a pekingi kormányzatnak például 2 800 000 *liang* ezüstöt sikerült behajtania a tartományokból. Ennek az adóbehajtási akciónak a legfőbb áldozatai a Kínai Gőzhajózási Társaság, a Shanghai Távírász Testület, a pénzügyileg a hanyangi vas- és acélkombináthoz kötődő vállalkozások, a pingxiangi szénbányák és a shanghai Huasheng Textilgyár voltak. Ahelyett, hogy védelmezte volna a kibontakozó ipart, a központi kormányzat ősi ösztöneitől vezérelve éppen a legdinamikusabban fejlődő ágazatokra mérte a legnagyobb csapást. Emiatt a kezdeti sikerek egy meglehetősen hosszú időszaka után, amikor versenyeznie kellett a külfölddel, a legtöbb új vállalkozás csak minimális nyereséget termelt vagy veszteségesen üzemelt.

Meglepő, hogy minden probléma ellenére a modern gyáripar meghonosítói – mindannyian klasszikus műveltségű hivatalnokok, akiknek semmiféle szakmai előképzettségük nem volt – minden területen kézzelfogható eredményeket értek el: a nehéziparban (vasérc- és szénbányák, nagyolvasztók, fegyvergyárak és hajóépítő műhelyek), a könnyűiparban (textilüzemek és kézi lőfegyverek gyártása), a pénzügyekben (modern bankok), valamint a közlekedésben és a hírközlésben (gőzhajózási társaságok, távíróvonalak, vasutak). 1894-ben Kína és Japán iparilag megközelítőleg azonos fejlettségi szinten állt, noha Japánt általában fejlettebbnek tartották. Mindkét országban ugyanannyi tőkét fektettek be, de míg Kínában az ipari beruházások szétszórtsága és a lakosság nagyságához viszonyított alacsony száma miatt nem érvényesültek igazán az iparosítás hatásai, addig Japánban az egy helyre koncentrálódott iparnak döntő szerep jutott. Kínában ráadásul a belháborúk és a külső fenyegetések miatt a hangsúlyt elsősorban az improduktív hadiiparra helyezték, mielőtt még megteremtették volna a modern gazdaság fejlődéséhez elengedhetetlen infrastruktúrát. Japánban ezzel szemben, a Meiji császár által bevezetett új általános politikai irányvonalnak köszönhetően jobban összehangolták az erőfeszítéseket. Ezek a körülmények és az 1895 és 1901 között a kínai gazdaságra háruló óriási terhek

magyarázatul szolgálnak a két ország eltérő fejlődésére. A külföldi kereskedők ugyanolyan kiváltságokat élveztek Japánban, mint Kínában. 1880-ban Japánban a külkereskedelem 90 százaléka még az angol és amerikai társaságok kezében összpontosult, ez az arány azonban 1890-re 80, 1900-ra pedig 60 százalékra esett vissza. Japán tehát éppen akkor nyerte vissza gazdasági függetlenségét, amikor Kínát egyre erősebben szorongatták az idegen hatalmak, nemzetközi gyarmattá változtatva az ősi Qing Birodalmat.

A Meiji császár korabeli japán történelmet és a 19. század második felének kínai történelmét semmiképpen sem lehet úgy párhuzamba állítani, mint azt a történészek oly gyakran teszik, összehasonlítva a japán emberek alkalmazkodóképességét a kínaiak korlátolt hagyománytiszteletével. A két országot, az óriási méret- és népességbeli különbségek miatt nem lehet összehasonlítani. Japán alig nagyobb, mint a Brit-szigetek; Kína a legsűrűbben lakott területein olyan sokféleséget mutat, mint maga Európa egészen az orosz határig. A történelmi háttér is más volt. Japánnak nem kellett elszenvednie a szörnyű polgárháborút, a pusztítást és a belső problémákat, amelyek a 19. század közepétől kb. 1875-ig sújtották Kínát. A szigetországnak nem kellett megtapasztalnia a Qing Birodalomra gyakorolt szűnni nem akaró külföldi nyomást, amely 1830-tól, azaz a tömeges ópiumbehozatal kezdetétől folyamatosan erősödött. Míg Kína a kibontakozó gyáripar végtelen felvevőpiacának számított, addig Japán kevésbé volt vonzó a mohó Nyugatnak, s maga is a lehető leggyorsabban bekapcsolódott a zsákmányért folytatott marakodásba. Az, hogy Japán tömegesen át tudta venni a nyugati világ vívmányait, s meg tudta teremteni a modern gyáripar alapjait, akkor, amikor Kína állandó fenyegetettségben élt, annak a ténynek köszönhető, hogy távolabb feküdt, s védettebb volt a nyugati államok gazdasági, katonai és politikai nyomásának bomlasztó hatásától.

Igaz, hogy Japánban a társadalmi sajátosságok, a nacionalizmus és a harcos hagyományok segítették a modern világhoz való alkalmazkodást, s azt, hogy átvegye a nyugati imperializmusra tipikusan jellemző hódító szellemiséget, de a kis szigetország és a hatalmas Qing Birodalom közötti egyenlőtlenségek és a történelmi feltételek alapvető eltérései még inkább segítségére voltak ebben.

A 19. század végén még mindig lett volna Kínának ideje, hogy orvosolja kezdeti hibáit, s hogy behozza lemaradását; ismertek voltak az elérendő célok, meghatározták a szükséges reformokat, és tehetséges emberekből sem volt hiány. Mindezek megvalósításához azonban az országnak meg kellett volna tudnia védeni magát a külföldiek gazdasági nyomásától, s ki kellett volna használnia a nemzetközi segítséget. Ennek azonban épp az ellenkezője történt.

Szabadpiac vagy államilag irányított gazdaság? ❖ Kína elmaradottságának és a modernizáció kudarcának okát azoknak a tényezőknek a hiányában szokták felfedezni, amelyek Nyugaton lehetővé tették a szabad üzleti vállalkozás fejlődését. A kínai világban kétségtelenül semmi ehhez hasonló nem található. A vállalkozási kedv és a versenyszellem, a megtakarításokra való hajlam, a haszon és a jövedelmezőség fogalmai nemcsak hiányoztak, de egyenesen ellentétesek voltak az ország humanista hagyományaival. Kínában a társadalmi siker nem pusztán a meggazdagodást jelentette, hanem mindenekelőtt azoknak a hivataloknak és rangoknak a megszerzését, amelyek révén megnyílt az út a politikai hatalom és a tekintély felé. A kínai etika az állam iránti odaadást, az önművelést, a visszavonultságot és a szerénységet hirdette. Az igazi tőke még az üzleti életben sem gazdasági, hanem társadalmi természetű volt; az üzlet a morális bizalmon, a méltóságon és a tekintélyen alapult. Ez a megszerzett tekintélyen, a vérségi kötelékeken és a szerződésben vállalt kötelezettségeken nyugvó bizalom jelentette az üzleti tárgyalások alapját.

Kínában a Ming-kor vége óta léteztek befolyásos kereskedők és gazdag bankárok, akik váltókkal foglalkoztak, s hatalmas vagyonokra tettek szert. Ők azonban semmiben sem hasonlítottak az európai kapitalizmus korai időszakának vagyonos vállalkozóihoz. Úgy tűnik, Kínában ezek a tevékenységek sokkal közelebb álltak az adók behajtásának bérbeadásához, mint a valódi magánvállalkozásokhoz. Megelégedve a rájuk ruházott félhivatalos kötelezettségekkel, nem állt érdekükben, hogy szembeszálljanak az állami közigazgatással, épp ellenkezőleg, igyekeztek minél szervesebb részévé válni. Mohón vágyakoztak a címek és a hivatali rangok után – nehéz időkben jelentős gazdasági támogatást nyújtottak a birodalomnak –, s arra törekedtek, hogy maguk is a nagy műveltségű közhivatalnokokhoz hasonlítsanak. Könyveket, festményeket gyűjtöttek, s támogatták a művészeteket. Fényűző körülmények között éltek, s erkölcsi kötelességüknek érezték, hogy gazdaggá tegyék rokonaikat.

Ezek a hagyományos magatartásminták a politika abszolút elsőbbségével és a kínai világ sajátságos történelmi tapasztalataival magyarázhatók. Minden civilizációnak megvan a maga szellemisége. Erről feledkeznek meg azok, akik a kínai modernizáció kudarcának okát kizárólag a politikai rendszerben és az államilag tervezett gazdaság hagyományaiban látják. Összességében a császári rendszer sem volt rosszabb, mint sok más rendszer. Tongzhi császár (1862–1875) idején a hivatalnokok lendületességről, kezdeményezőkészségről és intelligenciáról tettek tanúbizonyságot, s nem nevezhetjük jelentéktelennek mindazt, amit véghezvittek. Kudarcuk oka nem elsősorban tehetetlenségükben rejlett, sokkal inkább a korabeli viszonyokban és a határozott központi irányítás hiányában. Az új kínai beruházások, ha nagyobb védelemben részesülnek, képesek lettek volna a fejlődésre; s ha nagyobb számban létesülnek ilyen beruházások, meg tudták volna változtatni a gazdaságot és a hagyományos szemléletmódot. A szabad vállalkozások fellendülése nem volt alapvető feltétele Kína megmentésének. Napjainkban, a kollektivista, államilag irányított, az ősi hagyományokhoz közelebb álló gazdaság felé fordulva, a kínai világ hű maradt saját szellemiségéhez.

A nyugati nemzetek parlamentáris rendszerein alapuló intézmények kínai bevezetéséről később szintén kiderült, hogy nem működnek, de nem azért, mintha Kína nem lett volna „érett" a demokráciára, hanem mert az idegenektől átvett intézmények szöges ellentétben álltak a kínai hagyományokkal. A szabad vállalkozás és a parlamentáris demokrácia sajátságosan a nyugati nemzetek fejlődésének gyümölcse; az a nézet, amely úgy tartja, hogy minden társadalomnak szükségszerűen egy egyenes vonalú fejlődési folyamat azonos szakaszain kell keresztülmennie, amely folyamathoz a Nyugat szolgáltatta a modellt, nem veszi figyelembe a civilizációk sokféleségét és egyedi sajátosságait.

Az idegen hatalmak térnyerése és ennek következményei

Kétségtelen, hogy a nyugati hatalmak Kínával szemben elkövetett sorozatos agressziói s az idegen nemzetek által kicsikart, mértéktelen kiváltságokat nem szabad a modernizációs kudarc kizárólagos okainak tekinteni, sőt még csak a fő okok közé sem sorolhatók. Tény azonban, hogy az agresszív lépéseknek és e kiváltságoknak fontos szerepük volt a kudarcokban. A nyugatiak által megszerzett előnyök tönkretették a polgárháború által korábban már nagymértékben legyengített gazdaságot; Anglia, Franciaország és Oroszország fegyveres támadásai más szempontból még súlyosabb következményekkel jártak. Tovább erősítették az iparosítás alapvetően katonai jellegét, így Kínának nem maradt ideje, hogy megteremtse a gazdaság modernizációjához elengedhetetlen infrastruktúrát. Az

agressziók elmélyítették az idegengyűlöletet, amely rövidesen a szükséges reformok egyik legfőbb gátjává vált.

A nyugatiak behatolása Kínába a kínai történelem legjobban ismert mozzanata Nyugaton. Innen ered az a torz szemléletmód, amely Anglia és Franciaország legjelentéktelenebb erődemonstrációinak is nagyobb figyelmet szentelt, mint a Qing Birodalmat alapjaiban megrázó borzalmas háborúknak, amelyekkel szemben több mint húsz esztendeig Kínának minden erejét mozgósítania kellett, s amelyek teljesen megváltoztatták a birodalom politikai viszonyait, gyökeresen átalakították gazdaságát. Kelet-Ázsia országainak történelme szinte teljesen háttérbe szorul a Nyugat kelet-ázsiai terjeszkedésének és hódításainak története mellett. Ahhoz azonban, hogy megértsük, hogyan zajlott a nyugati államok behatolása Kínába, elengedhetetlen a korabeli viszonyok ismerete. Anglia, majd utána más nyugati nemzetek egy olyan időszakban erőszakoltak ki az első ópiumháborúkban megszerzett kiváltságoknál sokkal szélesebb körű privilégiumokat, amikor a kínai tartományoknak több mint a fele kikerült a törvényes hatalom ellenőrzése alól, az országban polgárháború dúlt, s még nem alakultak meg azok a nagy hadseregek, amelyek végül leverték a felkeléseket.

Kína félgyarmati sorba süllyed ❖ 1850-től Anglia, kihasználva Kína belső problémáit, kiterjesztette az ópiumkereskedelmet a guangdongi és fujiani partvidékre. 1856-ban a kínai hatóságok feltartóztattak egy Arrow nevű angol csempészhajót. Ez az incidens szolgált ürügyként az újabb fegyveres konfliktushoz, amelyet a nyugati történészek második ópiumháborúnak hívnak. 1857-ben 5000 brit katona ostromolta meg Kantont. A következő évben angol és francia hadihajók lerombolták Dagu városának erődítményeit, amelyek a Hai (Bei)-folyó torkolatát védelmezték Tianjin közelében, a Pekingbe vezető úton. Még ugyanabban az évben a Qing-kormányzat kénytelen volt aláírni a tianjini szerződést (1858), amelynek értelmében a kínaiak tíz újabb várost nyitottak meg a külföldiek előtt, akik koncessziós területeket kaptak ezekben a városokban; konzulátusok nyíltak Pekingben; a katolikus és protestáns misszionáriusok pedig megszerezték azt a jogot, hogy bárhol szabadon letelepedhetnek a birodalom belsejében, ahol földeket és épületeket birtokolhatnak. Kínának újabb hadi jóvátételeket kellett fizetnie: Angliának 4 millió, Franciaországnak 2 millió *liang* ezüstöt. Ugyanezeket a jogokat két másik országra, Oroszországra és az Amerikai Egyesült Államokra is kiterjesztették. A szerződés ellenére a harcok ismét kiújultak. A kínaiak ellenállása elég hatékonynak bizonyult ahhoz, hogy miután 1859-ben az angol–francia flotta érzékeny veszteségeket szenvedett Dagu erődei előtt, egy újabb külföldi támadást provokáljon ki. 1860-ban egy több mint 20 000 brit és francia gyarmati katonából álló expedíciós hadsereg vonult be Pekingbe; feldúlták és felégették a nyári palotát, a Yuanmingyuant, amelyet még Qianlong császár építtetett át jezsuita misszionáriusok közreműködésével.

Az 1860-as pekingi egyezményben Kínának további engedményeket kellett tennie: Tianjin megnyílt a külföldiek előtt, s a Hongkonggal szemközt fekvő Jiulong- (Kowloon)-félsziget Nagy-Britanniához került. A kínai kormányzat 16 millió *liang* ezüst kártérítést fizetett. Az egyezménybe két, a gazdaságot érintő cikkelyt is belevettek: a nyugati országokban, elsősorban Angliában előállított szövet, amellyel el akarták árasztani a kínai piacot, vámmentes lett, s az idegen flották ezt követően szabadon közlekedhettek a kínai folyókon. A tianjini szerződés és a pekingi egyezmény egészen más történelmi környezetben született, mint az 1842-es nanjingi szerződés. Az első ópiumháború még a kereskedőhajók és a kereskedő-kalandorok korához tartozott. 1857–60-ban, a külföldi támadások második hulláma idején a legfejlettebb európai országokban már kialakult a modern

26. térkép ❖ Az idegen hatalmak terjeszkedése Kínában

gyáripar. A kínaiak által pontosan betartott új szerződések sokkal szélesebb körűek voltak, mint az előzőek, s a külföldiek kizsarolt kiváltságai rövidesen éreztetni kezdték a hatásukat a kínai gazdaságban.

Kína nemcsak a vámok feletti önrendelkezési jogát vesztette el, hanem saját vámhivatalainak ellenőrzését is. A britek ellenőrzésük alá vonták a tengeri kereskedelemre kivetett vámokat, amelyeket 1863-tól egy Robert Hart nevű skót (1835–1911) szervezett újjá.

Ennek rövid távon kétségkívül jótékony hatása volt, mivel véget vetett a sikkasztásoknak, s rendszeres bevételeket biztosított a birodalomnak. A külföldieket azonban olyan helyzetbe hozta, hogy egy kedvező pillanatban ki tudták sajátítani a kínai vámbevételeket. Erre 1911-től került sor, amikor arra kötelezték Kínát, hogy e bevételekből törlessze a bokszerlázadás után az országra kivetett óriási jóvátételeket.

Az 1858-as tianjini szerződés és a 1860-as pekingi egyezmény a koncessziós területek további terjeszkedése előtt is megnyitotta az utat. Ezek szabályos kis enklávékat alkottak Kínán belül, s kikerültek a pekingi kormányzat ellenőrzése alól. Ekkor kezdődtek a szűnni nem akaró incidensek is, amelyek a birodalomban letelepült hittérítők miatt robbantak ki.

A külföldieket, akik 1860-tól kezdtek nagyobb számban letelepedni Kínában, kereskedelmi, vallási és politikai érdekek motiválták. A hatóságokkal és a lakossággal kialakult konfliktusaik miatt pedig mind gyakrabban avatkoztak be Kína belügyeibe, s egyre nagyobb követelésekkel álltak elő. A Tianjinben és Pekingben aláírt dokumentumokat rövidesen további egyezmények követték. Minden nyugati állam – még az olyan kis országok is, mint Belgium – ugyanazokat a jogokat akarta kicsikarni a maga számára, s állandóan bővíteni kívánták a kiváltságaik körét. A legkisebb incidens is ürügyet szolgáltatott az erődemonstrációra, s arra, hogy újabb jóvátételeket fizettessenek Kínával, ami tovább növelte az ország alávetettségét. Például 1876-ban rákényszerítették, hogy Zhifuban (Yantai város közelében, a Shandong-félsziget északkeleti részén) újabb szerződést írjon alá az angolokkal. Erre az szolgált ürügyül, hogy Yunnan tartomány és Burma határvidékén megöltek egy angol tolmácsot; az eredmény öt újabb kikötő megnyitása volt a már addig is meglévő, kb. 15 szabad kikötőn kívül.

Kína bekerítése

A nyugati hatalmak Kínára gyakorolt állandósuló gazdasági és katonai nyomásában közrejátszott az is, hogy Nagy-Britannia, Oroszország, Franciaország és rövidesen Japán is megjelent a kínai birodalom határainál s azokon a területeken, amelyek a 18. században még Kína befolyási övezetéhez tartoztak.

A nyugati hatalmak célja nem kizárólag az volt, hogy kereskedelmi állomásokat létesítsenek Kelet-Ázsiában, így biztosítva a helyi kereskedelem feletti ellenőrzést, hanem hogy elfoglalják és gyarmataikká tegyék a kelet-ázsiai országokat.

Oroszország már 1858-ban rátette a kezét az Amur alsó folyásától délre és az Usszuritól keletre elterülő Szihote-Alin nevű vidékre, amely a 13. század óta a kínai birodalmakhoz tartozott. Körülbelül 10 évvel később Orosz Turkesztán kormányzója, kihasználva, hogy Kínának nehézségei támadtak a Tarim-medencében, s hogy az Új Területek (Xinjiang) Jakub vezetésével elszakadtak a birodalomtól, benyomult az Ili-folyó völgyébe, egészen a stratégiai fontosságú Yining (Gulja) városáig. Közvetlenül azután, hogy 1878-ban Zuo Zongtang visszahódította a Tarim-medencét, a pekingi udvar Szentpétervárra küldte a mandzsu származású Chonghout (1826–1893), hogy követelje a megszállt területek visszaadását. Azért választották őt erre a küldetésre, mert voltak tapasztalatai a külföldiek-

kel – korábban részt vett a Tianjinben 1863 és 1869 között aláírt különféle egyezményeket megelőző tárgyalásokon, majd 1870-ben közreműködött a tianjini incidens elrendezésében, 1870–72-ben pedig ő vezette a franciák által követelt kínai engesztelő küldöttséget. Chonghou Livádiában (a Krím-félszigeten, Jalta közelében) olyan feltételeket fogadott el, amelyek mind az udvar, mind pedig a közvélemény számára elfogadhatatlanok voltak: az oroszok csak egy kis részét adták vissza az elfoglalt területeknek, s 50 millió rubel kártérítést kaptak. 1881-ben új tárgyalások kezdődtek, amelyek eredményeként 90 millió rubel jóvátétel és az Irtisz felső folyásánál elterülő egyes vidékek átadásának fejében Kína visszanyerte az elcsatolt területek legnagyobb része felett az ellenőrzést.

A modern gazdaságot és hadsereget építő Japán először 1874-ben indított támadásokat Kína ellen. Megtámadták Taiwant, de a rajtaütésnek nem voltak azonnali következményei, a Qing Birodalom „vazallus" államának számító Ryūkyū-szigeteket azonban elfoglalták. Kína 1881-ben kénytelen volt elismerni a szigetek megszállását. 1876-ban Japán egyenlőtlen, a Nyugat által Kínára ráerőszakolt szerződésekkel megegyező szerződést kényszerített Koreára: egyes koreai kikötőket megnyitottak a japán kereskedők előtt, akik ott bizonyos előjogokat élveztek. Ez volt a kezdete annak a hosszú folyamatnak, amelynek eredményeként Kína szembeszállt a Koreában terjeszkedő japánokkal, s 1894-ben kitört a kínai–japán háború.

Vietnamot, a kínai befolyási övezet egy másik államát, amelyet szoros és ősi szálak fűztek Kínához, sokkal hamarabb elérte az idegen fenyegetés. 1862–67-ben Franciaország elszakította Vietnamtól déli tartományait. 1881–82-ben azonban a Vörös (Songcai)-folyó völgye felé előretörő francia gyarmati csapatok már sokkal keményebb ellenállásba ütköztek. A vietnamiak oldalán harcolt a *heiqijun*, azaz a „fekete zászló", amely egykori taiping felkelőkből állt, akik Észak-Vietnamban kerestek menedéket, Liu Yongfu (1837–1917) parancsnoksága alatt. A szomszédos Guangxi, Guangdong és Yunnan tartományból is érkeztek kínai segédcsapatok. Kínában nagy felzúdulást keltettek a franciák vietnami akciói. Ennek ellenére Li Hongzhang, aki továbbra is a megegyezés híve volt, kiharcolt egy ideiglenes megegyezést, amely visszavonulásra kötelezte a kínai csapatokat. Az udvarban a nagy befolyású hazafiak reakciója azonban újabb politikai irányváltást eredményezett. Abban az időszakban nagyon gyakran történt irányváltás a kínai külpolitikában, ami a hatalom megosztottságáról és a központi kormányzat határozatlanságáról tanúskodik. Cixi eltávolította posztjáról Yixint, a külföldiekkel való megegyezés és az önerősítés politikájának legfőbb kidolgozóját. Ellenállásra buzdító felhívásokat küldtek szét, s új csapatokat indítottak a Vörös-folyó völgyébe. A franciák a Long So'nnál elszenvedett vereség után úgy döntöttek, hogy a hadszínteret a kínai partvidékre helyezik át. A Fuzhou mellett fekvő Mawei városának hajógyáraiban épült kínai hajóhadat Courbet admirális percek alatt megsemmisítette, majd tengeri blokádot vont Taiwan köré. A következő évben (1885) a francia seregek ostrom alá vették Ningbót, elfoglalták a Penghu (Pescadores)-szigeteket, s az Észak-Kínába tartó hajókonvojok feltartóztatásával megpróbálták kiéheztetni Pekinget. Kínának nem maradt más választása, mint Tianjinben új szerződést aláírni, amely nem tartalmazta ugyan a szokásos „hadi jóvátételeket", mégis egyet jelentett a teljes kapitulációval: Franciaország szabad kezet kapott Vietnamban, s Kína megszakította hagyományos kapcsolatait ezzel, a kínai civilizációhoz tartozó ősi vidékkel. Kínának továbbá három délnyugat-kínai várost is meg kellett nyitnia a francia kereskedők előtt.

Gazdasági következmények ❖ Az előjogok, amelyeket a külföldiek kiharcoltak maguknak Kínában, kétféle hatást váltottak ki, s ezek következményei a külföldiek ipari erejének növekedésével egyre súlyosabbakká váltak. Az egyik gazdasági természetű volt: a kiváltságok va-

lószínűleg tovább gyengítették a kínai gazdaságot, amelynek már amúgy is súlyos károkat okozott a taiping felkelés, s hosszú távon észrevehetően felborította a hanyatlásnak indult hagyományos gazdaság és a külföldiektől függő, illetve azok irányítása alatt álló modern ipar közötti egyensúlyt. Az egyenlőtlenségek azon régiók – belső területek rovására történő – fellendülésében mutatkoztak meg, ahol a nyugati befolyás a legerősebb volt: a szabad kikötők mágnesként vonzották a tőkét és a kínai népességet. Ugyanakkor a külföldi kereskedelem fellendülésével a kínai gazdaság egyre inkább a világpiactól kezdett függeni, tehát egyre kiszolgáltatottabbá vált ennek a piacnak a kiszámíthatatlan, irányíthatatlan hullámzásaival szemben.

26. táblázat ❖ A kínai import növekedése

	1871–1873	1881–1883
ópium (tonna)	1 900,32	2 173,07
pamutfonal (tonna)	1 919,78	5 995,4
vas és réz (tonna)	7 254,54	13 904,8
petróleum (liter)	0	801 373 174

A Kínába érkező külföldi árucikkekre egységesen 5 százalék adót vetettek ki, s mentesültek a szállítási adó, a *lijin* alól, amely viszont súlyos terhet jelentett a kínai áruk számára. Ezek a rendkívül kedvező feltételek lehetővé tették a kínai import növekedését. A növekedés azonban sokkal lassabb ütemben történt, mint azt a külföldi társaságok remélték; a fogyasztók nagy tömegei túlságosan szegények voltak, semhogy felvásárolhatták volna a gazdag nemzetek ipari termelésének többletét. Az import bizonyos mértékig mégis hatással volt a vidék gazdaságának törékeny egyensúlyára, s következményei érződtek a hagyományos kézműves iparágakban és a mezőgazdaságban; megnőtt a gyapot-, a dohány- és az ópiumültetvények területe, míg az élelmiszernövények vetésterülete csökkent.

1862-től a külföldi, főleg az angol és amerikai hajózási társaságok mind nagyobb részt hasítottak ki maguknak a kereskedelmi áruszállításból, amelyet addig a kínai hajók és tengerjáró dzsunkák végeztek a Jangcén és mellékfolyóin, illetve a partvidéken. A folyami és tengerhajózásból származó haszon nagyobb része a külföldi vállalatokhoz vándorolt, míg néhány kínai szállítási vállalkozó munka nélkül maradt. A Kínai Gőzhajózási Társaságra, amelyet Li Hongzhang alapított 1872-ben, a nyugati fölény ellensúlyozására, az angol és amerikai társaságok súlyos csapást mértek azzal, hogy váratlanul csökkentették az áraikat.

A másik súlyos következménye annak, hogy a nyugatiak megvetették a lábukat Kínában, politikai és morális természetű volt: a külföldiek és a kínaiak között mind gyakoribbá váltak a súrlódások és konfliktusok, növekedett az ellenszenv a nyugatiakkal szemben, és megindult egy kiterjedt, az újításokat elvető reakciós hullám.

Pszichológia és politika ❖ A külföldiek kínai jelenléte olyan tényező, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Életmódjuk és viselkedésük, elbizakodottságuk és gazdagságuk, illetve mindazok a megaláztatások, amelyeket a birodalomnak és az alattvalóknak el kellett tőlük szenvedniük, a kínaiakban ellenséges érzelmeket szültek, s ezek gyakran a külföldi találmányokra is kiterjedtek. Míg a 17. század számos kiváló jezsuita misszionáriusa nagy tudású, művelt férfiú volt, akik igyekeztek jó kapcsolatokat kialakítani a kínai elittel, addig a 19–20. századi nagy gyarmati terjeszkedés résztvevői többségükben alacsony műveltségű emberek voltak, akiknek csak a kínai társadalom peremén élőkkel volt kapcsolatuk – szolgákkal és kereskedelmi közvetítőkkel –, s egy zárt nemzetközi közösséget alkottak. Az ál-

taluk élvezett kiváltságok, a saját felsőbbrendűségükbe vetett hitük, a kínai szokásokkal szemben érzett megvetésük, illetve a szegénység és a visszaélések mindennapos látványa miatt, amelyektől a korabeli Kína sokat szenvedett, ezek a közösségek elszigetelődtek a kínai társadalomtól, s általában kevés késztetést éreztek arra, hogy megismerkedjenek a számukra idegen, meglehetősen zárt és nyilvánvalóan a teljes dekadenciába süppedt civilizációval. A nyugati országok mégis az ő beszámolóik alapján alkottak képet a korabeli Kínáról.

Szemükben a Nyugat tudományos és műszaki ismeretei, kereskedelmi gyakorlata és politikai intézményei önmagukban is megfelelőek voltak, s úgy vélték, hogy minden nyugati behatás, amely segít Kínát még nyitottabbá tenni, feltétlenül a birodalom hasznára válik. A külföldiek viselkedése, az állandó erődemonstrációk és a tényleges fegyveres akciók súlyos pszichológiai következményekkel jártak: megteremtették a meg nem értés, a bizalmatlanság és a gyűlölet légkörét, ami minden területen befolyásolta Kína és az idegen hódítók kapcsolatát. Egyfajta kisebbrendűségi komplexust alakítottak ki a kínaiakban, amely rendkívül megnehezítette az alkalmazkodást a korszak gyökeres változásaihoz.

A súrlódások gyakori okai voltak azok az előjogok, amelyeket a keresztény misszionáriusok a tianjini szerződés megkötését (1858) követően kaptak. Az incidensek, amelyek bizonyos kínai szokások félreértelmezése, egyes papok intoleranciája, az érdekek ütközése, valamint a misszionáriusok viselkedésével és szokásaival szemben támadt gyanakvás miatt robbantak ki, s amelyekben a 17. század eleje óta szerepet játszottak a birodalomszerte széles körben elterjedt kereszténységellenes röpiratok, néha vérontásba torkollottak, amelyeknek erőszakkal kellett véget vetni. A nyugati hatalmak fegyveres védelme alatt álló papokra és közösségeik tagjaira, akik sokszor alacsony származású, haszonleső kínaiak voltak, a lakosság egyöntetű rosszallással tekintett. A területenkívüliséget élvező külföldiek kiharcolták, hogy ellenfeleik súlyos büntetéseket kapjanak, s hogy nagy összegű kártérítéseket fizessenek számukra (1862 és 1869 között tizenhárom incidensért összesen 400 000 *liang* ezüstöt). Elég csak egyetlen ilyen incidenst felidéznünk, hogy pontos képet kaphassunk a külföldiek magatartásáról: 1870 elején, még a híres tianjini incidens előtt, Julian de Rochechouart gróf, aki csupán követségi ügyvivői rangot viselt, négy hadihajóval felhajózott a Jangcén, hogy jobb belátásra bírja a kínai hatóságokat, amelyeknek nehézségeik támadtak a misszionáriusokkal. A keresztény hittérítők kínai jelenléte miatt kirobbant konfliktusok hosszú sorában az 1870 júniusában történt események súlyosságuk és következményeik miatt különleges helyet foglalnak el: ez az incidens a külföldiek, különösen a kínai katolikus missziók legfelsőbb irányítóinak számító franciák iránti gyűlölet hirtelen felerősödéséhez vezetett. Nehéz helyzetet teremtett a nyugati államokkal való megegyezés politikájának támogatói számára, s új lendületet adott a külföldiekkel szembeni módszeres ellenállásnak, ami veszélybe sodorta a modernizációs erőfeszítéseket.

Az irgalmasrendi nővérek jutalmat ígértek azoknak, akik árvákat visznek az apácáknak. A kínaiak ebben annak a régi hiedelemnek a megerősítését látták, hogy a keresztények mágikus praktikákat folytatnak a gyermekek szemével és szívével. A protestáló küldöttség láttán, amelyet egy kínai főhivatalnok vezetett, a francia konzul elvesztette a fejét, s a tüntetőkbe lövetett. Elszabadult a pokol, a tömeg ámokfutásba kezdett, lemészárolt több mint húsz külföldit, s lerombolta a katolikus misszió épületeit. Engesztelésül a kínai kormányzat kénytelen volt kivégezni tizennyolc gyanúsítottat, lefokozni a helyi hivatalnokokat, 490 000 *liang* ezüst kártérítést fizetni, s engesztelő küldöttséget küldeni a franciákhoz.

Az incidensek hatására kampány indult a békepárti politika támogatóinak lejáratására. A kampány egyik fő fegyvere a *qingyi* („tiszta, illetve pártatlan nézetek") néven ismertté vált röpiratok terjesztése volt. Azokat a kínaiakat, akik idegen szokásokat vettek fel, keresztény hitre tértek vagy nyugati találmányokat használtak, árulónak bélyegezték. A gya-

nú árnyéka vetült mindazokra, akik Li Hongzhanghoz hasonlóan megegyezésre törekedtek Kína ellenségeivel, hogy gyárakat, fegyverüzemeket vagy vasutakat építhessenek. Zeng Guofan csillaga a tianjini kínai–francia konfliktus rendezésekor tanúsított önelégült magatartása miatt 1870-től hanyatlani kezdett. A röpiratok, a radikális hazafiság felé elmozduló közvélemény szócsövei fontos szerepet játszottak azokban válságokban, amikor Kína függetlensége került veszélybe; például 1879-ben, a Ryūkyū-szigetek japán elfoglalásakor, majd még ugyanabban az évben, az Ili-incindens esetében (a livádiai szerződés megkötésekor, amikor a kínai megbízott túlságosan engedékenynek bizonyult), vagy 1883-ban, Li Hongzhangnak a franciákkal folytatott tárgyalásai idején. A feltétlen ellenállás híveinek támadásai megakadályozták, hogy egy kifinomultabb és realistább szemléletmód jusson érvényre, olyannyira, hogy ez a gyanakvó patriotizmus saját céljait hiúsította meg. A modernizáció során ugyanis Kína ennek az idegengyűlölő reakciónak a hatására, úgy tűnik, elvetette mindazt, amit ha függetlenebb, átvehetett volna a Nyugattól.

27. táblázat ❖ A nyugati hatalmak és Japán fegyveres akciói és területfoglalásai Kínában 1840 és 1894 között

1840	A britek elfoglalják a Zhejiang tartománybeli Zhoushan-szigeteket, s támadást intéznek Ningbo városa ellen.
1841	A britek megtámadják Kantont, Xiament, Ningbót és Shanghait.
1842	Brit támadás Shanghai és Nanjing ellen. Nagy-Britannia elfoglalja Hongkongot.
1844	Brit koncessziós terület létesül Xiamenben.
1845	Brit koncessziós terület létesül Shanghaiban.
1849	Francia koncessziós terület létesül Shanghaiban.
1850	Az oroszok, megsértve az 1689-es és 1727-es egyezményeket, benyomultak az Amur (Heilongjiang) torkolatvidékére.
1854	Oroszország megszállja az Amur északi partját.
1856	Brit csapatok ágyúzzák Kantont.
1857	A britek és a franciák Kantont és a Huai-folyó torkolatát védő Dagu erődöt bombázzák.
1858	Kanton és a Dagu erőd elfoglalása. Az oroszok megszállják az Amur alsó folyásától délre és az Usszuri folyótól keletre fekvő területeket.
1859	Támadás a Dagu erőd ellen.
1860	A Dagu erőd újabb ostroma és az idegen hatalmak betörése Hebei tartományba. A brit és francia expedíciós csapatok betörnek Pekingbe, ahol kifosztják és felgyújtják a császárok nyári palotáját. A britek elfoglalják a Jiulong (Kowloon)-félszigetet és koncessziós területet létesítenek Tianjinben.
1861	Brit koncessziós területek Hankouban és Kantonban, francia koncessziós területek Kantonban és Tianjinben.
1862	Brit koncessziós terület létesül a Jiangxi tartománybeli Jiujiangban.
1863	Nemzetközi koncessziós területet hoznak létre Shanghaiban.
1868	A britek ágyúzzák a taiwani Anping kikötőjét.
1871	Az oroszok elfoglalják az Ili-folyó völgyét.
1874	A japánok megtámadják Taiwan szigetét, és elfoglalják a Ryūkyū-szigeteket.
1881	Az oroszok végül annektálják az Ili-folyó völgyében 1871 óta megszállt területek egy részét.
1884	A francia Courbet admirális ágyúzza Fuzhout, elsüllyeszti a Maweiben állomásozó kínai flottát, s leállítja a Shanghaiból Észak-Kínába irányuló rizsszállítmányokat, abban a reményben, hogy kiéhezteti Pekinget.
1885	A franciák elfoglalják a Penghu (Pescardores)-szigeteket és Taiwan egy részét.
1887	Makao végleg Portugália gyarmatává válik.

Kínára ösztönzőleg hatott a külföldi nyomás, egyszersmind azonban társadalmi, politikai, gazdasági és pszichológiai gátként is működött. Egyes értelmiségieknek az ősi konfuciánus hagyományok megőrzésére tett kétségbeesett erőfeszítései és a hazafiak önérzetes konzervativizmusa jellemezték a nemzeti büszkeségnek azon megnyilvánulását, amely elveiben helyes volt ugyan, következményeiben viszont nagyon is káros. A 19. század utolsó éveiben a nagyhatalmak már egy darabokra szakadt Kína felett marakodtak, amely képtelen volt megtalálni saját arculatát, s rövidesen megtagadta önmagát. Kínát is elérte a gyarmatosított országok tragédiája, s a tragédia mérete arányban állt civilizációjának nagyságával. Az ország még napjainkban is viseli ennek a szörnyűséges traumának a nyomait.

Összegzés

A kínai kereskedők középosztályának kialakulásáig, amely egyszerre zajlott a külföldi tőke és ipar megjelenésével a szabad kikötőkben, s körülbelül a 19–20. század fordulóján fejeződött be, az iparosítás kezdeményezői olyan klasszikus műveltségű hivatalnokok voltak, akik csak minimális támogatást kaptak a központi kormányzattól – annak ellenére, hogy ragaszkodtak az államról és a társadalomról alkotott hagyományos elképzelésekhez –, s akiknek az erőfeszítései heves ellenállásba ütköztek. A nyugati eljárások és technológiák átvételét szorgalmazó, a békéltető politika és az idegenek megismerésének szükségességét belátó tanácsadók a legharciasabb hazafiak támadásainak céltábláivá váltak, akiknek a szemében Kína védelme egyet jelentett a kínai tradíciók védelmével. Az ipar fejlesztéséhez, amely lehetővé tette volna Kína megerősödését, a hosszú és költséges hadjáratoktól – Xinjiang visszafoglalása csak 1878-ban fejeződött be, s ekkor is csak azoknak a jelentős kölcsönöknek köszönhetően, amelyeket Zuo Zongtang szerzett a külföldi bankoktól – meggyengült birodalomnak haladékra lett volna szüksége. Éppen ezért életbevágó volt, hogy a szerződésekben foglaltak betű szerinti betartásával elkerüljenek minden konfliktust a nyugati hatalmakkal és Japánnal. Kínának óriási szüksége volt tőkére, szakmunkásokra és szakértőkre, tehát olyan dolgokra, amit kizárólag az agresszorok biztosíthattak számára. Ugyanakkor azonban fennállt annak a veszélye is, hogy egy ilyen fokú segítség elfogadásával megerősödik a külföldiek befolyása Kínában. Ez a félelem szolgál magyarázatul az iparosításra és a kölcsönökre vonatkozó tervek miatt a 19. század végétől egyre fokozódó bizalmatlanságra. Végezetül, a szállítás és az ipar modernizációja munkanélküliséget okozhatott volna, ami komoly veszélyt jelentett egy olyan országra, amelynek gazdasága romokban hevert.

Ahhoz, hogy a modernizáció híveinek pozíciói ne kerüljenek veszélybe, a külső támadásoknak meg kellett volna szűnniük. Az 1860-ban aláírt pekingi egyezmény után azonban a nyugalmi időszak túl rövid ideig tartott. 1870 és 1890 között Kínára és a környék államaira nagyobb nyomás nehezedett, mint bármikor korábban. Az orosz előrenyomulás az Ili-folyó völgyében, a japánok akciói Koreában, Taiwanon és a Ryūkyū-szigeteken, illetve a franciák támadásai Észak-Vietnam és közvetlenül Kína ellen, mind olyan válságokat idéztek elő, amelyek gyengítették a modernizáció híveinek pozícióit. A japánoktól 1894-ben elszenvedett vereség volt a bevezetője annak a nagyszabású kísérletnek, amelynek során a hódítók fel akarták osztani Kínát. Ekkor már túl késő volt ahhoz, hogy ez a hatalmas, ezer sebből vérző ország ismét összeszedje az erejét.

A 19. század utolsó éveiben következett be az az esemény, amely végképp megfosztotta Kínát a felzárkózás lehetőségétől. A japánok koreai jelenléte, amely 1876-tól vált igazán szembetűnővé – sok egyéb dolog mellett – rendkívül aggasztotta a pekingi kormányzatot.

A külföldi nyomás hatására Kínához hasonlóan Koreában is kialakult egy hagyományokhoz ragaszkodó, reakciós irányzat, amelyet a Qing-udvar úgy próbált meg támogatni, hogy a félszigetre küldte Yuan Shikai tábornokot. Ám a lázadás, amelyet egy idegengyűlölő, de vallási indíttatású titkos társaság robbantott ki, súlyos válságba sodorta az országot, mégpedig éppen akkor, amikor Japán katonailag jelentősen megerősödött. A katonai beavatkozás konzervatív híveinek, élükön Wen Tonghével (1830–1904), aki négy évvel később maga fordult segítségért a reformpártiakhoz, sikerült háttérbe szorítaniuk Li Hongzhangot. Li Hongzhang tisztában volt a kínai hadiflotta siralmas állapotával, amelyet a gazdasági nehézségek teljesen szétzüllesztettek. A rövid ideig tartó koreai kínai–japán konfliktusban a kínai seregek megsemmisítő vereséget szenvedtek, az északi flotta pedig gyakorlatilag megsemmisült a Bohai-öbölben.

A Honshū-szigetet a Kyūshū-szigettől elválasztó szoros partján fekvő Shimonoseki városában aláírt szerződés következményei nagy horderejűnek bizonyultak: az 1895 és a 20. század első néhány éve közötti időszakban Kína lényegében elvesztette gazdasági, területi, politikai és katonai függetlenségét. Ezzel megkezdődött történelmének legtragikusabb korszaka. S mindez akkor következett be, amikor a gazdag nemzetek gazdasági fejlődése felgyorsult.

Az események láncolata, anélkül, hogy kétségbe kellene vonnunk Kína politikai, társadalmi és szellemi hagyományait, megfelelő magyarázatot ad a kudarcra. Más körülmények között az ország talán képes lett volna alkalmazkodni az ipari kor óriási változásaihoz: nem szenvedett hiányt szervezőképes, illetve a tudományos és műszaki hagyományokhoz értő emberekben. A császári udvar tékozlása és fejetlensége, a múlthoz való ragaszkodás, a korrupció és a maradi szemléletmód kétségtelenül sokkal inkább az adott körülményekből fakadt, semmint a kínai világra eleve jellemző sajátosság lett volna.

28. fejezet

SZELLEMI IRÁNYZATOK A 19. SZÁZADBAN

A 19. század beköszöntével megváltozott a légkör Kínában, s a szellemi élet is új irányt vett. Ez az általános hangulatváltozás az állam befolyásának gyengülésével magyarázható. A kínai állam, amely védelme és ellenőrzése alá helyezte a kínai értelmiséget, a századforduló után már nem tudta tovább érvényre juttatni addig mindenhatónak számító hatalmát. A változásokban szerepet játszott a társadalom közérzetének romlása és a politikai élet hanyatlása is. Mindez, a fennálló renddel szembeni kiábrándultság mellett, azzal a következménnyel járt, hogy az embereket élénken foglalkoztatni kezdték azok a gyakorlati kérdések, amelyeket a kormányzatnak és a hivatalnokoknak kellett megoldaniuk – pénzügyek, szállítás, termelés, kereskedelem. A technikai újítások és a kormányzási módszerek megújítása iránti igény mellett új irányzatok is megjelentek, mégpedig az addig legérdektelenebbnek tartott tudományokban.

A *Kaozhengxue*, amely Dai Zhen (1724–1777) idején élte fénykorát, s amely figyelemre méltóan magas színvonalú és sokszínű műveket alkotott, még a 18. század politikai és társadalmi viszonyaihoz kötődött, tehát egy gazdag és virágzó Kínához, amelyet művelt, a művészeteket bőkezűen támogató császárok kormányoztak. A Kangxi és Qianlong császárok idején az állam által kezdeményezett nagy könyvkiadási vállalkozások jelentős lökést adtak a szellemi életnek; részét képezték annak a politikának, amellyel a kínai művelt rétegek mandzsukkal szemben táplált kezdeti gyűlöletét lecsillapították. Ezeknek a vállalkozásoknak Qianlong császár halálával vége szakadt. 1789 után egyetlen nagyobb hivatalos gyűjteményt adtak ki, a *Quantangwen* (*A Tang-kor és az Öt dinasztia korabeli prózaírók teljes gyűjteménye* – több mint 20 000 cím és több mint 3 000 szerző), amelyet hat év munka után, 1814-ben fejeztek be. A yangzhoui sókereskedőket – akiknek tulajdonában gazdag könyvtárak és műgyűjtemények voltak, s akik anyagilag támogatták a könyvkiadást, számos, hírneves írástudót segítettek és láttak vendégül – a 18–19. század fordulóján tönkretette a rézpénz elértéktelenedése. A 19. században csak olyan emberek léptek a nyomdokaikba, mint Wu Chongyao (1810–1863) kantoni kereskedő, aki az ópiumkereskedelemből szerezte óriási vagyonát. Neki köszönhetjük a Guangdong tartománybeli irodalmi művek kiváló gyűjteményét, amely 1853-ban jelent meg *Yueyatang congshu* címmel. Úgy tűnik, a 19. század elején minden körülmény a *Kaozhengxue* ellen hatott, így a filológiai és régészeti kritikai mozgalom is hanyatlásnak indult. A 19. század első harminc évében Dai Zhen tanítványai és az iskola kiváló tudósai mind eltűntek. Qian Daxin 1804-ben, Ji Yun 1805-ben, Duan Yucai 1815-ben, Wang Niansun 1832-ben, fia, Wang Yinzhi pedig 1834-ben halt meg. A hagyományok azonban nem szakadtak meg, tovább folytatódtak, egészen a 20. század közepéig. 1895 és 1949 között a korszak legtöbb nagy tudósa ehhez, a tudományos szigoráról ismert, racionalista iskolához tartozott. A *Kaozhengxue* újjászületé-

sét a korai mandzsu kor liberális gondolkodású, hazafias filozófusaihoz való visszatérés kísérte (Gu Yanwu, Wang Fuzhi és Huang Zongxi, hogy csak a legkiválóbbakat említsük).

Megreformált konfucianizmus ❖ A *Kaozhengxue* eltűnésével egy időben megerősödtek azok az új irányzatok, amelyeket a birodalom hanyatlása és a kínai világot érő sorozatos válságok – a *Bai lianjiao* lázadásai 1800 körül, a politikai légkör elmérgesedése, a gazdasági válság, az első ópiumháború brit támadásai és a taipingok felkelését kísérő óriási társadalmi robbanás – hívtak életre. A filozófiai hagyományoknak egy olyan területe került ismét az érdeklődés középpontjába, amelyet addig teljesen elhanyagoltak, s gyakorlatilag a Han-kor óta feledésbe merült – ezek voltak az „új írásmóddal írt szövegek" *(jinwen)*. Az irányzat legkiemelkedőbb alakjai Dong Zhongshu (kb. i. e. 175–105), valamint a *Chunqiu*hoz írt kommentár, a *Gongyangzhuan* kiváló szakértője, He Xiu (129–182). A 19. század elején tehát *Gongyangxue* (*Gongyang*-iskola), illetve *Jinwenxue* (Új szövegek iskolája) néven új irányzat született. Tagjainak az volt az álláspontjuk, hogy a Klasszikusok igazi értelmét nem a Song-korban, hanem sokkal korábban hamisították meg, amikor, a Qin Birodalom összeomlását követően, a Han-korban továbbadták őket. Akkoriban ugyanis a szájhagyomány útján fennmaradt és új írásjegyekkel lejegyzett szövegek mellett megjelentek az ősi, Zhou-kori írásjegyekkel *(guwen)* íródott dokumentumok is, s végül ezeket fogadták el hitelesnek. A *Gongyangxue* ezt a hitelességet kérdőjelezte meg, s modern környezetbe helyezve, illetve vallásos köntösbe bújtatva magáévá tette Dong Zhongshu és He Xiu nézeteit. A két filozófus szerint a Klasszikusok egy mély és rejtett mondanivalót tartalmaznak, amelynek gyakorlati jelentősége van az emberek kormányzása és a társadalom megszervezése szempontjából. A Konfuciusznak tulajdonított *Chunqiu*ról úgy tartották, hogy az nem csupán krónika, hanem egy olyan mű, amely kísérletet tesz a szokások és az intézmények radikális megreformálására. A Mester tulajdonképpen egyfajta fejedelem *(suwang)* volt, egyenlő a távoli múlt nagy szentjeivel. Az új írásjegyekkel írt szövegek értelmezőinek felfogása szerint az emberi természetnek különböző fejlődési fokokon kell keresztülmennie, amelyek végén eléri az egységet, a harmóniát és az egyetemes békét.

A *Gongyangxue* radikális reformtörekvései mellé tehát olyan misztikus és eszkatologikus nézetek is társultak, amelyeket a kínai világot ért csapások és szerencsétlenségek erősítettek fel a 19. század során. Szembesülve a nyugati kereszténység térhódításával, a kínai írástudók szükségét érezték, hogy a szentek közé emeljék Konfuciuszt, s hogy írásait szent iratokká nyilvánítsák. Látva az országot fenyegető külső veszélyt, hangoztatni kezdték mindannak a reformista és forradalmi jellegét, amit a hamisítatlan klasszikus hagyományoknak tartottak. A fenti okok miatt a 19. század jeles gondolkodóinak és reformpolitikusainak többsége a *Jinwenxue* támogatója volt. Eltekintve Zhuang Cunyutől (1717–1788), aki tisztán filológiai érdeklődésből, elsőként kezdett behatóan foglalkozni a *jinwen* szövegekkel, Liu Fenglu (1776–1829) volt az, aki a kínai gondolkodás új, reformszellemű irányzatának élére állt. Liu Fenglu „rehabilitálta" a Han-kori *jinwen* iskola két jelentős alkotását: Dong Zhongshu *Chunqiu fanlu* című művét, amelyet Konfuciusz gondolatai helyes, torzításoktól mentes magyarázatának tartott, valamint He Xiunak a *Gongyangzhuan*hoz írt kommentárját, amelyről Liu Fenglu a *Gongyangchunqiu heshishili* (az előszó 1805-ös keltezésű) című könyvében részletes tanulmányt írt.

Két legtehetségesebb tanítványa, Gong Zizhen (1792–1841) és Wei Yuan (1794–1856) a 19. század első felének legjelentősebb gondolkodói voltak. Alkotói korszakuk az ópiumháborút közvetlenül megelőző néhány évre esett. 1839-ben Gong Zizhen levelet írt az épp akkor Kantonba érkező Lin Zexunek, amelyben meg nem alkuvásra biztatta őt az idegenekkel szemben. Azt írta, hogy a britek az ópiumkereskedelemmel romba dönthetik a

kínai gazdaságot, s hogy rendkívül fontos Kína katonai erejének növelése, mégpedig úgy, hogy modern fegyvergyárakat kell építeni. Gong Zizhen – aki ellene volt a hagyományos vizsgarendszernek, elítélte a fiatal lányok lábának elkötését, s elvetett minden babonát – számos szociális és politikai tárgyú könyvet írt. Ezek nagy hatással voltak a 19. századvég reformereire, különösen Kang Youweire. A történész és földrajztudós Wei Yuan reformelképzelései hátterében szintén a *Gongyangxue* újfajta filozófiája húzódott meg. Műveinek 1850 körül széles olvasótábora volt. Amikor Lin Zexu 1838 és 1841 között Kantonban tartózkodott, tanulmányozta a nyugatiak fegyvereit, hadiflottáját és stratégiai módszereit. Megfigyeléseit a *Sizhouzhi (Feljegyzések a négy kontinensről)* című könyvében írta le, amelyet külföldi publikációkból származó kivonatokkal egészített ki. Wei Yuan, aki 1840–42-ben részt vett a britek elleni küzdelemben, s 1853-ban milíciákat szervezett a taiping felkelők elleni harcra, Lin Zexu feljegyzéseinek hatására írta meg 1842-ben híres könyvét *Haiguo tuzhi (Képes jegyzetek a tengerentúli országokról)* címmel, amely először 1844-ben jelent meg, majd kiegészítésekkel ellátva 1847-ben és 1852-ben újra kiadták. Ebben Wei Yuan azt javasolja, hogy használják fel a külföldi technológiákat, s a „győzd le a barbárokat a barbárokkal" *(yi yi zhi yi)* régi alapelvének megfelelően játsszák ki egymás ellen a Kínára támadó nemzeteket. A könyv nemcsak Kínában, hanem Japánban is nagy sikert aratott, ahol 1854–56-ban fordították le, s lehetséges, hogy hatással volt a modernizációs törekvésekre, amelyek végül a Meiji-korszak reformjaiban teljesedtek ki.

A *Gongyangxue* fejlődése tehát összekapcsolódott a gyakorlati problémák (közigazgatás, a társadalmi és politikai felépítmény, gazdaság, adórendszer, stratégia és fegyverek, mezőgazdaság stb.) iránt támadt széles körű érdeklődéssel. A mozgalom a 19. század első évében, tehát jóval a brit hadihajók első támadása előtt indult el. 1827-ben He Changling (1785–1848), egy Wei Yuannal kapcsolatban álló politikus összegyűjtötte a Jiangsu tartománybeli hivatalnokok és írástudók társadalmi, politikai és gazdasági kérdésekről írott értekezéseit (ezeknek ő a *jingshi* nevet adta, azaz: „kormányozni a korszellemet"), s *Huangchao jingshi wenbian* címen kiadta őket. (1882-től ezt újabb kiadások követték, amelyeket kibővítettek, felfrissítettek, sőt a könyv folytatásai is megjelentek.) 1837 körül He Changling Guizhouban támogatni kezdte a selyemgyártást és gyapottermelést, s betiltotta a mák termesztését, ami akkoriban kezdett a tartományban elterjedni. Bao Shichen (1775–1855) már fiatalon is érdeklődött a katonai, mezőgazdasági és jogi kérdések, valamint a közlekedés iránt. Később magas rangú hivatalnokok műszaki tanácsadójaként tevékenykedett. A Hunan tartományból származó Chen Hongchi 1834-ben kezdte írni hivatalos monográfiáját Guangdong tartomány védműveiről *(Guangdong haifang huilan)*.

A nyugati országok, valamint az azok tudományai és technológiái iránti érdeklődés – illetve inkább ezen érdeklődésnek a felébredése – szintén nem az első ópiumháború idején kezdődött. Wu Lanxiu a 19. század elején fejezte be a *Hailut (Tengerészeti feljegyzések)*, amelyet egy kínai tengerész, Xie Qinggao (1765–1821) beszámolói alapján írt meg, aki fiatal korában európai hajókon szolgált, és sok európai országot felkeresett. Li Zhaoluo (1769–1841) műve, a *Haiguo jiwen*, amely a Kantonban élő európaiakról szól, 1823-ban jelent meg.

Az ortodox ellenreakció és a megújuló reformmozgalom ❖ A 19. század közepétől a taiping felkelés nyomán kibontakozó válság teljes zűrzavart idézett elő a kínai szellemi életben. Számos könyvtár és műgyűjtemény elpusztult, értékes régi és új kéziratok tűntek el, s a legtöbb írástudót mozgósították a területek visszahódítására és a politikai viszonyok rendezésére. Az új kínai uralkodó osztály és értelmiség a lázadásokat leverő hadvezéreknek a háború mindennapos realitásával kapcsolatban álló vezérkaraiból született meg. A lázadás egyik következménye az ortodoxia felé fordulás lett. Ennek nyomán született újjá az

Anhui tartománybeli Tongcheng városához kötődő ősi iskola, amelyet a 18–19. század fordulóján Yao Nai (1731–1815), a felkelés előtti években pedig Fang Dongshu (1772–1851) tett híressé. Elődeihez hasonlóan, a Song-kori neokonfuciánus hagyományokhoz hűséges Fang Dongshu elítélte a *Kaozhengxue* képviselőit, amiért azok a műveltségért feláldozták a moralitást. A 19. század közepétől Zeng Guofan, a taiping felkelés leverője volt ennek a moralizáló, ortodox irányzatnak a leghíresebb képviselője. Li Tangjie (1798–1865), aki a központi kormányzatban, Tongzhi császár idején, 1862–65-ben egyike volt a helyreállítás főszervezőinek, szintén a morális integritást és a szenvedélyek feletti uralmat hirdette. Nagy csodálója volt a neokonfuciánus filozófusnak, Tang Binnek (1627–1687), akire hatással voltak Wang Yangming intuicionalista nézetei. A tongchengi iskola hatása egészen a mandzsu dinasztia végéig tartott. Támogatója volt Lin Shu és Yan Fu, akik nyugati szépirodalmi és filozófiai műveket fordítottak klasszikus kínai nyelvre.

Az 1851–64-es évek a súlyos társadalmi válsága, elősegítve az erőteljes ortodox ellenreakció kialakulását, meggyengítette a 19. század első felében kibontakozó reformirányzatokat, s veszélybe sodorta a modernizációs erőfeszítéseket. Bár a taipingok elleni harcok idején felemelkedett vezetők szükségesnek tartották, hogy a nyugati technológia átvételével erősítsék Kína katonai erejét, úgy gondolták, hogy a visszatérés az ortodoxiához és a hagyományos erkölcsök visszaállítása még ennél is fontosabb feladat. Úgy vélték, Kínának az erkölcsök helyreállításából és a morális konformizmushoz való visszatérésből kell elegendő erőt merítenie üdvözüléséhez.

A politikai változások kérdése lényegében fel sem merült; a modernizáció legmeggyőződésesebb híveinek többsége is a hagyományos intézmények fenntartását tekintette kiindulásnak. A nyugatiak szokásai és viselkedése túlságosan is idegenül hatott a kínai világban. A két civilizáció oly egyértelműen szemben állt egymással, hogy nem is lehetett szó másról, mint csupán az idegenek tudományos és technológiai vívmányainak átvételéről. Feng Guifen (1809–1874) tehát, akit a taiping felkelést követő modernizációs mozgalom „teoretikusának" tartanak, ügyelt arra, hogy különbséget tegyen alapvető és alsóbbrendű, azaz a kínai hagyományok és a nyugati világ gyakorlati ismeretei között. A politikai és adminisztrációs problémákkal szemben rendkívül nyitott, a matematika, a térképészet és az írástörténet terén szakértőnek számító Feng Guifen, akit érdekeltek a nyugati tudományok, a modernizáció más támogatóihoz hasonlóan konzervatív gondolkodású volt, s azon munkálkodott, hogy biztosítsa az ipar fejlődését és a hadsereg erejének növelését. A fennálló intézmények működésén lehet reformokkal javítani, de a szokásokat, illetve a politikai felépítményt érintetlenül kell hagyni. Ugyanez a viszonyulás fedezhető fel Oroszországban az Ivan Kirejevszkij (1806–1856) és Alekszej Homjakov (1804–1860) nevével fémjelzett szlavofil mozgalomban, amelynek jelszava „nyugati gépek, de nyugati eszmék nélkül" volt. Ez rendkívüli módon hasonlított Feng Guifen mondásához: „Legyen a kínai műveltség az alap, a nyugati tudás pedig a gyakorlat" *(Zhongxue wei ti, xixue wei yong)*.

A sorozatos megaláztatások, a Franciaországtól elszenvedett 1885-ös vereségek, kiváltképpen pedig az 1894-es katonai katasztrófa azonban új lökést adtak a reformmozgalomnak, amely a *Gongyangxue* irányítása alatt mind nagyobb teret nyert, s közvetlenül a shimonoseki békeszerződés aláírását követően, Kang Youwei (1858–1927) személyében végül győzedelmeskedett. Kang Youwei lényegében a *Gongyangxue*hez tartozó gondolkodóktól és filozófusoktól – elsősorban Liao Pingtől (1852–1932) – kölcsönözte nézeteit. Legfontosabb műve, a *Datongshu (Az egyetemes harmónia könyve)* a Liu Fenglu által a 19. század elején alapított iskola irányzatainak végső összegzéseként is felfogható. Kang Youwei három alapvető tétele egyben három fő művének témájául is szolgált:

1. A régi írásjegyekkel írt szövegek *(guwen)* többsége a Nyugati Han-kor végén, Liu Xin császári könyvtáros által készített hamisítvány. Ezt a témát dolgozta fel a *Xinxue weijing kao*ban (*A Xin-dinasztia hamisított Klasszikusai* – 1891).

2. Az a felfogás, amely Konfuciuszt egyfajta kínai megváltónak tartja, Liu Xin és a *guwen* iskola híveinek teljesen hibás értelmezéséből fakad. Konfuciusz valójában egy demokratikus reformer volt. Ez a mondanivalója a *Kongzi gaizhi kao (Konfuciusz mint reformer)* című, 1897-ben megjelent művének.

3. A korábban Liu Fenglu által már körvonalazott elképzeléssel összhangban, aki a *Liji Liyun* című fejezetéből és a *Gongyangzhuan*ból (a világ a primitív zűrzavartól halad az egyetemes harmónia, a *datong*felé) merítette az ihletet, Kang Youwei úgy tartotta, hogy az emberiségnek három fejlődési fokozaton kell átesnie, amelyek közül az utolsóban eltűntek az államhatárok és a társadalmi osztályok, létrejön az egyetemes civilizáció, s beköszönt a világbéke korszaka. A modern intézmények (például az alkotmányos monarchia és a parlament), valamint a kereskedelmi és ipari fejlődés azoknak a szükségleteknek felelnek meg, amelyek ebből az evolúciós folyamatból fakadnak. Ilyen és ehhez hasonló gondolatokat taglalt Kang Youwei az 1897-ben befejezett, de titokban tartott, s csak halála után, 1935-ben megjelentetett *Datongshu*ban. Társadalmi utópiájában a szerző előrevetíti a család, a nemzetállam és a magántulajdon megszűnését és a világkormány létrejöttét. Egészen odáig elmegy, hogy megtervezi, milyen szabályok szerint kell majd élni ebben a jövőbeli világban, ahol közös szállások és éttermek, kollektív óvodák lesznek, a gyermekeket közösségekben nevelik és oktatják, a házasságok egy évig tartanak, a halottakat elhamvasztják stb.

Visszatérés az elfelejtett hagyományokhoz ❖ Kang Youwei gondolatai az utópisztikus szocialisták és a pozitivista Auguste Comte (az emberi történelem felosztása három, egymást követő szakaszra és egy világi vallás megteremtésének igénye) nézeteire emlékeztetnek. Erre a misztikával áthatott, dogmatikus gondolati rendszerre azonban közvetlenül semmilyen nyugati filozófia nem hatott, kizárólag a kínai hagyományokból táplálkozott, még ha azok többé-kevésbé heterodox tradíciók voltak is. Mindazonáltal a hasonlóság a nyugati filozófiai irányzatokkal felvet egy általános problémát, amely az európaiak kelet-ázsiai megjelenése óta a kínai gondolkodástörténet egészét érintette. Egészen kb. a 19–20. század fordulójáig a nyugati gondolkodás befolyása rendkívül kusza és szórványos volt, ezért szinte lehetetlen pontosan behatárolni. Nem volt azonnali hatása, de úgy tűnik, ösztönözte a kínai világot, hogy felkutassa hagyományainak azon elemeit, amelyek bizonyos fokú hasonlóságot mutatnak a Kínába a legkülönbözőbb csatornákon érkező idegen fogalmakkal.

A kor igényei mellett ez a magyarázata annak, hogy a taiping felkelést követően a Hadakozó fejedelemségek korabeli filozófusok, a Qing-dinasztia korai időszakának liberális, hazafias gondolkodói és a buddhista hagyományok ismét az érdeklődés középpontjába kerültek. Dai Wang (1837–1873), a *Gongyangxue* tagja a Hadakozó fejedelemségek korabeli gondolkodók műveit tanulmányozta, majd 1869-ben könyvet jelentetett meg Kangxi császár idejének két filozófusáról, Yan Yuanról és Li Gongról, akik a gyakorlati tanulmányokhoz *(shixue)* való visszatérést hirdették. A már korábban említett Feng Guifen (1809–1874) nagy tisztelője volt a mandzsu hódítás idején élt liberális, hazafias gondolkodónak, Gu Yanwunak.

A filológiában és a történetírásban használt tudományos szemléletmód és módszerek, a pozitivizmus, az abszolutista intézmények bírálata, a kínai „nacionalizmus" fogalmának a meghatározása, amely egy olyan típusú kultúrán és egy olyan közösség létezésén alapult, amelyeket az állam feladata megvédeni a külső agresszió ellen – az utókor ezeket köszönheti a korai mandzsu kor filozófusainak, történészeinek és szociológusainak. Ezek a man-

dzsuellenes gondolkodók, akikről a 18. század euforiájában egyszerűen megfeledkeztek, a 19. század utolsó harmadától döntően befolyásolták a kínai gondolkodás fejlődését.

A kínai szellemi élet a 20. század közeledtével kétségkívül egyre összetettebb lett. A legkülönbözőbb irányzatok keveredtek egymással. Történetüket annál is nehezebb nyomon követni, mivel ezt a területet még soha senki nem tanulmányozta. A 19. században Kínának a nyugati világgal kapcsolatos ismeretei általában a technológiai újításokra korlátozódtak, amelyeknek a humanista kínai hagyományok csak másodlagos jelentőséget tulajdonítottak a társadalom működését biztosító morális szabályokkal szemben. Kizárólag azok voltak képesek érzékelni bizonyos alapvető különbségeket, illetve szociológiai természetű összehasonlításra vállalkozni, akik régi és rendszeres kapcsolatban álltak a nyugati világgal. Ilyen volt például Wang Tao (1828–1897), aki már 1848-ban érintkezésbe lépett a shanghai brit misszionáriusokkal. Egy ideig rokonszenvezett a taiping mozgalommal, s 1861-ben a lázadók szolgálatába állt. Emiatt később kénytelen volt álnéven Hongkongban menedéket keresni, ahol a skót James Legge (1815–1897) sinológus munkatársa lett. Egészen 1874-ig vele maradt. Segített neki lefordítani a Klasszikusokat és a Négy könyvet. 1868-tól 1870-ig a tudós skóciai házában élt. Úton hazafelé, Hongkongba, Wang Tao megírta a *Faguo zhilüe* (*Franciaország rövid története* – 1871). Ezt 1872-ben két újabb könyv követte: egy figyelemre méltó leírás az 1870-es francia–porosz háborúról *(Pufa zhangji)* és egy értekezés a tüzérségről *(Huoqi tushuo)*. A legelső kínai újságírók egyikeként Hongkongban, *Xunhuan ribao (Kibontakozás)* címen napilapot alapított, majd 1884-ben a nagy shanghai újság, a *Shenbao* főszerkesztője lett.

Wang Taót a Nyugatról szerzett ismeretei arra indították, hogy kifejtse, miben áll egy nemzet viszonylagos ereje vagy gyengesége. Az általa csodált Anglia – egy kis állam, amely tengeri és kereskedelmi nagyhatalommá vált – esetében a fellendülés egyik okát az ország széntartalékaiban látta, de kijelentette, hogy végső soron a gazdagság és a hatalom egy sokkal általánosabb tényezőtől függ, amely jelentőségében messze felülmúlja a gazdaságot és technológiát: nevezetesen a politikai tényező. Anglia sikere alapvetően abból ered, hogy a vezetőket és a művelt rétegeket ugyanaz a szellemiség hatja át, s hogy a döntéseket közösen hozzák, így mindenki önként járul hozzá a nemzet kollektív erőfeszítéseihez. Miként az angol csoda titka az ország politikai intézményrendszerében, valamint a kormányzók és a kormányzottak kölcsönös megértésben keresendő, úgy Kína hanyatlásának oka is elsősorban a központi kormányzat és a művelt rétegek között tátongó szakadékban rejlik. A cenzori hivatal ősi intézménye, amely az elmúlt korok birodalmai számára lehetővé tette, hogy pontos ismeretek birtokába jussanak a tartományok állapotáról, az autokratikus birodalom Ming-kori megjelenésével és megerősödésével eltűnt. Ahhoz, hogy Kína ismét erős legyen, a császári kormányzatnak a befolyásos családok támogatását kellene keresnie, ezek sorsa ugyanis egybefonódott a birodalméval. Kína pontosan attól szenved, hogy a központi kormányzat, amely elméletben mindenről maga határoz, minden kapcsolatát elveszítette azokkal, akiknek a támogatására és együttműködésére számíthatott volna. A bajt csak tetézi, hogy a birodalom területe sokkal nagyobb, következésképpen sokkal lazább politikai egységet alkot, mint a kis, önmagukba zárkózó európai országok.

Wang Tao kétségtelenül nem volt túlságosan eredeti gondolkodó; korának történelmi viszonyaival kapcsolatban vallott nézetei már megjelentek Wang Fuzhinél (1619–1692) és kortársainál. Ám Wang Taóhoz hasonlóan minden kortárs gondolkodóra jellemző, hogy elsődleges fontosságot tulajdonított a politikai tényezőknek. Nincs értelme átvenni a külföldi technológiát, ha a közigazgatási módszerek nem hatékonyak, s ha az állam egészen az alapokig romokban hever. A reformerek és a konzervatívok egyaránt azt a nézetet vallották, hogy az erkölcsök és a politika elsőbbséget élvez a gazdaság és a technológia fejlesztésével szemben, amelyek pusztán a gazdaság és a hatalom eszközei.

A nyugati tudományok hatása Kínára

A filozófiában ritkán érvényesültek a nyugati világ hatásai, s csak 1900 körül, az első fordítások megjelenésével kezdett közvetlen befolyást gyakorolni a kínai gondolkodásra. A tudomány és a technológia átvétele ezzel szemben sokkal korábban elkezdődött. Az idegen vívmányok összevetése és beépítése a kínai hagyományokba már Matteo Ricci korában, tehát a 17. század legelején kezdetét vette. Ez a folyamat a 19. század második felében teljesedett ki, amikor 1862–64-ben nyugati nyelvekkel és tudományokkal foglalkozó iskolákat *(Tongwenguan)* hoztak létre Pekingben, Shanghaiban és Kantonban, s amikor az 1865–70-ben épült tengerészeti hadiüzemek és hajógyárak mellett szakiskolákat létesítettek. A tudomány és technológia területén a misszionáriusok tevékenysége szintén nem volt elhanyagolható. 1872-től kínai diákokat küldtek tanulmányutakra a nyugati országokba.

1872 és 1875 között 120 diák utazott az Amerikai Egyesült Államokba. Egy kisebb csoport a fuzhoui tengerésziskolából indult útnak Németországba 1875-ben, hogy a tüzérségi és a tengeri hadviselés módszereit, a stratégiát és a fegyvergyártást tanulmányozzák. 1876-ban a fuzhoui fegyvergyárból 30 diák utazott Franciaországba és Angliába, ahol hajóépítő üzemekben, bányákban, gépgyárakban, valamint vas- és acélkohókban töltöttek el meghatározott időt. Érdemes megjegyezni, hogy 1881–82-ben az Amerikai Egyesült Államokban 4 kínai nő szerzett egészségügyi végzettséget, s visszatérve Kínába ők lettek az első női orvosok. 1880–90-ben további csoportokat küldtek Európába és az Egyesült Államokba. A 19. század vége felé azonban a pénzügyi nehézségek és a magas költségek miatt szükségessé vált, hogy jelentősen csökkentsék a küldöttségek számát.

A diákok első külföldi útjait rosszul szervezték meg, így azok csak lényegtelen eredményeket hoztak. Az Egyesült Államokba küldött fiatal gyerekek rövidesen elamerikanizálódtak, míg a Fuzhoui Tengerészakadémiáról Németországba küldött diákok túlságosan idősek voltak, ezért nem tudtak alkalmazkodni a körülményekhez. Másrészről viszont azok a diákok és hajóstisztjelöltek, akik 1876-ban a fuzhoui fegyvergyárakból mentek franciaországi és angliai tanulmányutakra, hatékonyan közreműködtek az új kínai flotta megépítésében, amelyet a japánok 1894-ben szerencsétlen módon megsemmisítettek.

A kínai és a nyugati matematika párbeszéde, amely a 17. század első éveiben kezdődött, a 19. században sem szakadt meg. A 11–14. századi kínai matematika újbóli felfedezésével és az elveszett művek felkutatásával és kinyomtatásával – ezek a művek egykor felkeltették Dai Zhen és Ruan Yuan érdeklődését, aki 1797–1799 között könyvet írt a kínai és külföldi matematikusokról és csillagászatról *(Chourenzhuan)*, illetve Luo Shilinét a 19. század elején (ő abban a tömegmészárlásban halt meg, amelyet a taipingok rendeztek Yangzhou városában) – jelentős összegző és összehasonlító munka vette kezdetét Kínában. Mások a 19. században a nyugati és kínai hagyományok összehasonlítása és matematikai és fizikai tárgyú könyvek fordítása iránt érdeklődtek: Luo Shilin; Li Shanlan (1810–1882), aki matematikai tárgyú könyveket fordított, s kapcsolatban állt a shanghai London Misszionárius Társaság angol hittérítőivel; Zheng Fuguang egy optikáról szóló mű, a *Jingjing lingchi* (1835) szerzője, valamint Hua Hengfang (1833–1902).

Még azokban az ágazatokban is, ahol a kínai hagyományok észrevehetően lemaradtak a Nyugat mögött (kémia, botanika, geológia, őslénytan), előrehaladás történt ekkoriban. A 19. század végétől kezdve ezek a tudományágak is beépültek a kínai tudományok egészébe; a 20. század első felében a kínai tudósok jelentős eredményeket értek el a legtöbb tudományterületen.

Tizedik rész

KÍNA TRAGÉDIÁJA

BEVEZETŐ: A BORZASZTÓ ÉVEK KEZDETE

A kínai–japán háború 1894-ben új fejezetet nyitott a politikailag, társadalmilag és gazdaságilag is szétesőő kínai világ történelmében. A vereség következményei minden területen oly mértékben katasztrofálisak voltak, hogy megállapíthatjuk, Kína ettől kezdve nem uralta saját sorsát. A flottát, amelyet nagy nehézségek árán sikerült csak felépíteni, teljesen megsemmisítették. Az 1895-ös békeszerződés értelmében Kínának 200 millió *liang* ezüst jóvátételt kellett fizetnie – ez háromszorosa volt a császári kormányzat éves bevételeinek –, s további 30 millió *liang*ot, hogy a Liaodong-félsziget még néhány évig a birtokában maradhasson. A Taiwant és a Penghu-szigeteket elfoglaló, s északnyugaton (Mandzsúria) kulcsfontosságú területeket birtokló Japán hódító törekvései arra ösztönözték a nyugati hatalmakat, hogy maguk is kihasítsanak egy-egy részt Kínából, s hogy az országot befolyási övezetekre osszák fel, így biztosítva az ősi birodalom zavartalan kifosztását.

1897-ben Németország elfoglalta Qingdao és Jiaozhou városát a Shandong-félsziget délkeleti részén. 1898-ben Nagy-Britannia megszállta Weihaiwei kikötőjének környékét a Shandong-félsziget legkeletibb csücskében, Oroszország pedig a Liaodong-félsziget déli részére vonult be (Dalian és Lüshun környéke – ez utóbbit a nyugatiak Port Arthurnak nevezték el). Franciaország, amelynek Délnyugat-Kínához fűződtek érdekei, 1899-ben követte a példájukat, amikor is elfoglalta a Guangdong tartomány nyugati részén fekvő Zhanjiang városát és annak környékét.

Mindazt, amitől Li Hongzhangnak, a külföldi tárgyalópartnerek által nagyra becsült politikusnak az 1894-es vereség, a shimonoseki békeszerződés aláírása előtt többé-kevésbé sikerült megóvnia az országot, 1895 után már nem lehetett elkerülni: Kínában, a szabad kikötőkben és az új „bérelt területeken" egyaránt megjelent a külföldi ipar. Az ország gazdaságilag egyre kiszolgáltatottabb lett a külföldi hatalmaknak. A beáramló külföldi tőkének köszönhetően gyorsan nőtt a bankok, gyárak és bányák száma. Ezek kivétel nélkül nyugati vagy japán cégek irányítása alatt álltak, amelyek a megszállt városokban és területeken nagy hasznot húztak abból, hogy a nyomorgó munkaerőnek alacsony béreket fizettek.

A fokozódó külföldi nyomás azért érintette ilyen súlyosan Kínát, mert ez épp egy olyan időszakban következett be, amikor a nyugati – s vele együtt a japán – ipari és műszaki fejlődés a leggyorsabb volt, Kína gazdasága viszont az összeomlás szélén állt. Az országra 1895 és 1901 között kivetett jóvátételek (200 millió *liang* ezüst és 450 millió ezüstdollár) valószínűleg nem számítottak óriási összegnek a korabeli gazdag nemzetek számára, egy olyan országnak azonban hatalmas tehertételt jelentett, amely utolsó tartalékait élte fel; amelynek azt kellett látnia, hogy a külföldi piacok bezárulnak a kínai selyem és tea előtt; amely nem tudta megakadályozni a városokat és a vidéket elözönlő külföldi termékek beáramlását. Itt kell megemlítenünk, hogy a shimonoseki szerződésben megállapított háborús jó-

vátételeknek köszönhetően Japán 1897-ben bevezette az aranyalapú valutát, s ez a századfordulón nagy lökést adott az ország gazdasági fejlődésének.

A gazdasági nyomás katonai jelenléttel párosult; az idegen hatalmak már hadihajókat és szárazföldi csapatokat állomásoztattak Kínában, s ezek bármely pillanatban bevethetők voltak. A nagyvárosokban megszerzett, kereskedelmi célokra használt koncessziós területekkel szemben a bérelt területek katonai bázisokként és erődökként szolgáltak.

28. táblázat ❖ Kína felosztása

1895	Japán megszállja Taiwant és a Penghu-szigeteket. A németek koncessziós területeket létesítettek Hankouban és Tianjinben.
1896	Orosz és francia koncessziós területek létesülnek Hankouban.
1897	A németek elfoglalják a Shandong tartománybeli Qingdaót és Jiaozhout. A japánok koncessziós területeket kapnak Suzhouban (Jiangsu tartomány) és Hangzhouban (Zhejiang tartomány).
1898	Az angolok megszállják Weihaiweit és környékét Shandong tartományban, az oroszok pedig Dalian és Lüshun (Port Arthur) kikötőjét a Liaodong-félsziget déli részén. A japánok koncessziós területeket létesítenek Hankouban, Shashiban, Tianjinben és Fuzhouban.
1899	A franciák elfoglalják Zhanjiangot. Japán koncessziós terület létesül Xiamenben.
1900	Pekinget és a császári palotát kifosztja a nyolc szövetséges állam expedíciós hadserege. Waldersee tábornok büntető expedíciókat szervez számos észak-kínai város ellen. Az oroszok koncessziós területhez jutnak Tianjinben.
1901	A japánok koncessziós területet kapnak a Sichuan tartománybeli Chongqingban.
1902	Belga, olasz és osztrák koncessziós területek létesülnek Tianjinben.
1911	Külső-Mongólia orosz fennhatóság alá kerül.
1914	Tibet középső és nyugati része a britek ellenőrzése alá kerül. A japánok berendezkednek a Shandong-félszigeten a korábban német fennhatóság alatt álló területeken.
1931–32	Japán megtámadja és elfoglalja Mandzsúriát.
1933	A japánok benyomulnak Rehe (Zsehol) tartományba (Délkelet-Mandzsúria) és Hebei tartomány egyes részeire.
1937	A japán légierő Shanghait és Nanjingot bombázza. A japánok Kína elleni általános támadásának kezdete.

A vereség morális és politikai következményei hasonlóan súlyosak voltak. Li Hongzhangot, az egyetlen államférfit, akinek sikerült némi tekintélyt kivívnia, s aki közel fél évszázadig meghatározó alakja volt a kínai politikai életnek, a shimonoseki béke aláírását követően félreállították. Ez olyan politikai vákuumot eredményezett, amelyet a korszak egyetlen befolyásos alakja sem volt képes kitölteni: Yuan Shikai, aki az északi seregek parancsnokaként Li Hongzhang örökébe lépett, szűk látókörű, ízig-vérig katonaember volt; a Jangce középső és alsó folyásának vidékét uraló kormányzók (Zhang Zhidong és Liu Kunyi) pedig jobbára csak azzal törődtek, hogy kis birodalmaikat távol tartsák a belpolitikai viharoktól. Az 1900-at követő sorfordító években a határozott irányítás hiánya, valamint a kormányzatban és az értelmiség körében eluralkodó széthúzás és fejetlenség jellemezte Kína politikai életét.

A zűrzavar időszaka

1898. június 11. és szeptember 21. között egy kis csoport értelmiséginek Kang Youwei (1858–1927), a jeles reformer és tudós vezetésével sikerült ráerőltetnie akaratát a pekingi kormányzatra, egy sor, az intézményrendszert érintő, a japán és az orosz modell ihlette reformot indítva el: a vizsgarendszer modernizálóját, az állami költségvetés nyilvánosságra hozatalát, gazdasági minisztérium létesítését és így tovább. Ez volt a „száznapos reform" időszaka. A reformerek, akiket kezdetben Yuan Shikai, az északi hadsereg főparancsnoka, valamint Zhang Zhidong, Hubei és Hunan tartomány kormányzója is támogatott, végül magukra maradtak, mivel a konzervatív erők kedvezőtlenül fogadták a reformokat. Yuan Shikai átállt Cixi császárné oldalára, aki visszanyerte ellenőrzését az események felett. Hat reformert kivégeztek, köztük Tan Sitong filozófust (1865–1898) is. Kang Youwei és tanítványa, Liang Qichao (1873–1929) Japánba menekült, ahol létrehozták a *Baohuanghuit* (Császárt Védelmező Szövetség).

A modern kínai történelemnek ez az epizódja, amely önmagában is érdekes esemény, mindenekelőtt a bizonytalan politikai helyzetről árulkodik, s elválaszthatatlan a megaláztatásoknak és a zűrzavarnak ettől a korszakától. A reformok csalóka ábrándok voltak csupán egy olyan időszakban, amikor Kína területét idegen hatalmak osztották fel egymás között, gazdasága romokban hevert, s amikor a nyugati hatalmak és Japán gyors fejlődése következtében az iparosodott országok és a továbbra is alapvetően a mezőgazdaságra támaszkodó hatalmas birodalom közötti szakadék napról napra szélesedett.

Az általános zűrzavarral és az ipari nemzetek gazdasági, politikai és katonai nyomásával szemben tanúsított tehetetlenséggel magyarázható az is, hogy a pekingi udvar kétségbeesett politikai lépésre szánta el magát, s úgy döntött, hogy egy népfelkelést támogat. A vidék fokozódó elszegényedése, a szövet- és petróleumbehozatal, valamint a modern közlekedési eszközök (vasút, gőzhajó) fejlődése következtében fellépő munkanélküliség, illetve az idegenek, elsősorban a misszionáriusok viselkedése által kiváltott gyűlölet miatt a 19. század utolsó éveiben általánossá vált az elégedetlenség a vidéki parasztság körében. Ismét életre keltek a titkos társaságok (az Idős Testvérek Társasága, *Gelaohui;* a Nagy Kard Társasága, *Dadaohui*). A Shandong tartományt sújtó áradások és éhínségek miatt 1898-tól újra megerősödött a régi *Bailianhui* egyik helyi irányzata, a *Yihequan* (Igazságot és Békét Teremtő Ököl Társasága). Fizikai és szellemi frissességük fenntartására a tagok rendszeresen gyakorolták a „kínai bokszot", a nyugatiak emiatt nevezték el a lázadókat bokszereknek. A szélsőségen idegengyűlölő bokszereket fanatikussá tette a mágikus praktikákba vetett hitük, amelyektől sebezhetetlennek hitték magukat. Vasutakat, gyárakat, idegen árut árusító boltokat, a kereszténységre áttért kínaiakat és hittérítőket támadtak meg. 1900 elején Yuan Shikai határozott beavatkozása kiűzte a lázadókat Shandong tartományból. A felkelés ekkor Shanxi és Hebei tartományokra terjedt át. A lázadók jelenléte a sok külföldi lakta Tianjin–Peking–Baoding háromszögben felgyorsította az események menetét: az állampolgáraikra leselkedő veszély miatt a külföldi hatalmak a beavatkozás mellett döntöttek. Az udvarnál a bokszereket támogató erők kerültek fölénybe, s a Qing-kormányzat hivatalosan is hadat üzent a nyugati államoknak. A tartományok felelős vezetői azonban, akik igyekeztek sértetlenül megőrizni helyi hatalmukat, s akik az udvar bokszereket támogató politikáját valószínűleg rossz és irreális lépésnek tartották, távol maradtak a konfliktustól. 1900 júniusa és augusztusa között a szövetséges nyugati csapatok visszafoglalták Tianjint, és bevonultak Pekingbe. Guangxu császár és Cixi, az anyacsászárné a Shaanxi tartománybeli Xi'anba menekült (Cixi csak 1902. január 6-án tért vissza a fővárosba). Pekinget kifosztották, s a német csapatok büntető expedíciókat szerveztek Észak-Kína váro-

sai ellen. Az 1901-es, Pekingben aláírt „bokszerjegyzőkönyv" Kínát 450 millió ezüstdollár jóvátétel megfizetésére kötelezte; be kellett tiltania minden, a külföldiek ellen irányuló tevékenységet, meg kellett szüntetnie a fegyverimportot, le kellett rombolnia Dagu erődítményeit, s a Peking–Tianjin-vasútvonal a külföldi csapatok ellenőrzése alá került. A felkelés után kivégeztek néhány magas rangú hivatalnokot, s engesztelő küldöttséget küldtek az érintett országokba.

A bokszerlázadás, amely tovább rontotta Kína amúgy is alárendelt helyzetét, jó lehetőséget teremtett Oroszországnak, hogy elfoglalja Mandzsúriát. Az oroszok északkeleti területfoglalásai miatt robbant ki 1904–05-ben az orosz–japán háború, amelyben az új japán hadsereg szétzúzta a cári csapatokat.

29. fejezet

A HAGYOMÁNYOS KÍNAI GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM SZÉTHULLÁSA[1]

Kína 1895 és 1949 közötti történelmének legfigyelemreméltóbb tényezői a kereskedelemből élő középosztály megszületése, a munkásosztály megjelenése, az értelmiség köreiben elterjedt új eszmék, politikai mozgalmak és pártok kialakulása. Ezek a modern kori fejlemények emlékeztetnek a nyugati országokban lezajló eseményekre; úgy tűnik, Kína is ugyanannak a folyamatnak a részese volt, amely jóval korábban az európai és amerikai iparosodó nemzeteket a fejlődés útján elindította. Mintha Kína egyre közelebb került volna a Nyugathoz. Ám azzal, hogy speciális jelentőséget tulajdonítunk a modern kínai történelem ezen fent említett jelenségeinek, hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni néhány olyan lényeges tényt, amely kizár bármiféle párhuzamot a Nyugat korábbi történelmével. Ilyen például a vidéken élő óriási népesség, amely gyakran a létminimum küszöbén nyomorgott, Kína gazdasági és politikai gyengesége, a külföldiektől való függése és a külföldi kölcsönökből felszerelt független hadseregek mind meghatározóbb szerepe. Éppen a környezet az, ami kizárja, hogy bármilyen analógiát vonjunk a nyugati történelemmel: a környezet, amelyben kialakult és fejlődésnek indult mindaz, amit előszeretettel tekintünk a kínai „modernizáció" bizonyítékainak. Teljesen hibás törekvés, ha valaki a gyakran gyökértelen értelmiséget, a szabad kikötők koncessziós területei és a délkelet-ázsiai kínai kolóniák kitermelte középosztályt, valamint a nyomorult sorsú munkásosztályt, amelyet alig lehetett megkülönböztetni a szegénység miatt a nagyvárosokba özönlő nincstelen tömegektől, a nyugati országok társadalmi osztályaihoz hasonlatosnak akarja leírni. Shanghai fejlődése – az amerikai stílusú felhőkarcolók, bankok, külföldi és kínai kézen lévő gyárak – rákos daganat terjedéséhez hasonlított. A város nem a kínai világ növekedését, sokkal inkább azt szimbolizálta, hogy az országot idegen hatalmak birtokolják.

Míg Kína egyes vidékein a tömegek egyetlen célja a puszta életben maradás volt, addig a társadalom szétszakadása nyomán kialakuló új társadalmi osztályok bizonyosan megtapasztalták a hazafiasság nagy fellángolásait, amelyek időlegesen egységbe forrasztották a társadalom e heterogén csoportjait. Egyértelmű azonban az értelmiség, a középosztály és a proletariátus gyengesége és tehetetlensége. A kínai üzletemberek, bankárok, gyártulajdonosok és a külkereskedelmi cégek vezetői a hazaszeretet, a gazdasági függetlenség iránti vágy és a Kínában alapított nagy külföldi bankokkal és vállalkozásokkal szembeni tényleges alárendeltség között őrlődtek. A munkásosztály életkörülményei és számbeli gyengesége miatt nem játszhatott meghatározó szerepet. Ráadásul az első munkásszerve-

[1] A könyv modern korról szóló fejezeteiben M. Lucien Bianco értékes közreműködése és észrevételei voltak segítségemre abban, hogy tökéletesítsem az első kiadás szövegét. Hálás köszönetemet fejezem ki neki.

zeteket Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) fel is számolta, amikor 1927-ben magához ragadta a hatalmat. Az ellentmondásos eszméktől megosztott értelmiség körében szintén óriási volt a zűrzavar. Mindazonáltal, noha a 20. század első felében a döntéshozói hatalom végig a katonai vezetők kezében volt, a diákok és az értelmiségiek állandó társadalmi nyomása hosszú távon mégis politikai változásokhoz vezetett. A „május 4. mozgalom" a politikai öntudatra ébredés és a szellemi átalakulás különösen fontos mérföldköve volt, s messze túlmutatott az értelmiség, az egyetemek és az iskolák zárt közösségein.

Abszurditás volna a rövid ideig tartó 1911–12-es köztársaságpárti forradalmat olyan polgári forradalommal összehasonlítani, amilyen Franciaországon söpört végig a 18. század végén. Kínában valódi hatalom soha nem volt a polgárság kezében, hanem azok birtokolták, akik a hadseregeket irányították. S végül is egy újszerű, többé már nem élősdiként, hanem a vidéki népességgel szimbiózisban növekedő hadsereg létrejöttének volt köszönhető, hogy Kína visszaverte az idegen támadásokat, s felszámolta a hadurak hatalmát.

Mindez a 20. század első felében a kínai politikai és szellemi életnek is egyfajta mesterkélt külsőt kölcsönzött, amelyet tovább erősített a politikai mozgalmak marginális jellege; e mozgalmak ugyanis Japánban, a délkelet-ázsiai kínai kolóniákban, illetve azokban a szabad kikötőkben jöttek létre, amelyek valóságos nyugati miniállamokként működtek Kínán belül. Ez a politikai szervezkedés, amelynek hátterében főként a gyökértelen értelmiség és az idegenek életformáját átvevő polgárság állt, hosszú távon hozott ugyan bizonyos eredményeket, de jelentősen nem tudta megváltoztatni a történelem menetét. A hatalom továbbra is a különböző hadurak kezében összpontosult. Az 1895-től 1949-ig tartó időszakot négy szakaszra oszthatjuk fel:

1. Az 1895 és 1916 közötti időszakban, amelynek során összeomlott és eltűnt a régi rendszer, Yuan Shikainak, az északi seregek *(beiyang lujun)* főparancsnokának a katonai egyeduralma volt a meghatározó.

2. A katonai kormányzók, akiket halála előtt Yuan Shikai nevezett ki, 1916-ban egymás ellen fordultak, s azoknak a külföldi hatalmaknak a támogatásával, amelyeknek befolyási övezeteik voltak Kínában (Japán, Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország) felosztották egymás között az országot. Ez volt a „hadurak országlásának időszaka" (1916–1928).

3. Az 1919-től kibontakozó hazafias mozgalom által támogatott Jiang Jieshi felemelkedése fontos mérföldköve a modern Kína történelmének. A hadurak hatalmát öröklő Jiang Jieshinek, akit, mivel rendet teremtett az országban, a külföldi hatalmak kedvezően fogadtak, úgy sikerült kiterjesztenie önkényuralmi rendszerét, hogy kénytelen-kelletlen megszerezte a kereskedelemből élő kínai polgári réteg támogatását. Ez volt a „nanjingi évtized" (1928–1937).

4. A japánok előretörése miatt Jiang Jieshi Sichuan tartományba menekült. Elvágva Shanghaitól, a nacionalista kormányzat irányítása alatt álló területek gazdasága gyors hanyatlásnak indult, míg az idegen hódítások elősegítették a kommunisták vezette gerillamozgalom kiszélesedését. A végső összecsapás, Japán 1945-ös kapitulációja és 1949 utolsó néhány hónapja között azután magától értetődően a népi milíciák győzelmét hozta; Kína a valódi hazafias érzelmektől áthatott paraszthadseregben találta meg a függetlenség kivívásának titkát.

A kínai gazdaság összeomlása

A háborús jóvátételek ❖ A kínai ezüst elértéktelenedése a nyugati államok uralta világpiac aranyához képest a 19. század végén mind jobban felgyorsult; tehát épp abban az időszakban, amikor Kínának hatalmas jóvátételeket kellett fizetnie agresszorainak. 1887-ben

1 *liang* (38 gramm) ezüst 1,2 amerikai dollárt ért, tizenöt év múlva, 1902-ben azonban már csak a felét, 62 centet. Az ezüst árának zuhanása az első világháború vége felé bekövetkező enyhe javulás ellenére tovább folytatódott. Az alapvetően gyenge kínai valutát tovább gyengítette a fizetési mérleg hiánya és a háborús jóvátételek miatt elszenvedett veszteségek. A shimonoseki békéig ezek az összegek nem haladták meg a kínai gazdaság tűrőképességét, 1900-tól azonban a jóvátételeket csak külföldi bankoktól felvett kölcsönök segítségével tudták kifizetni. Japán a győzelem után már akkora kártérítést követelt, amely háromszorosa volt a kínai állam éves bevételeinek. Hat évvel később, a „bokszerjóvátétel" még nagyobb mértékben haladta meg Kína fizetőképességét: a 450 millió dollár ugyanis, ha hozzászámítjuk azt a rendkívül magas kamatot, amelyet a fizetések átütemezése miatt számoltak fel, a valóságban 982 millió dollárt tett ki. 1911-ben Kína államadóssága 200 millió ezüstdollárra rúgott, ami 1924-re 800 millió amerikai dollárra emelkedett. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ország, ahol oly sokan nyomorogtak, s amelyet oly sok tragédia ért, soha nem lesz képes megszabadulni a világ leggazdagabb és -fejlettebb államai által rárótt óriási tehertől.

29. táblázat ❖ Az idegen hatalmak által Kínára kivetett jóvátételek

1841	6 millió *liang* ezüst a Kantont fenyegető angoloknak.
1842	21 millió *liang* ezüst Nagy-Britanniának.
1858	4 millió *liang* ezüst Nagy-Britanniának. 2 millió *liang* ezüst Franciaországnak.
1860	16 millió *liang* ezüst (8–8 millió Nagy-Britanniának és Franciaországnak).
1862–1869	Kína 400 000 *liang* ezüst kártérítést fizet a keresztény misszionáriusok és a kínai lakosság között kirobbant incidensek miatt.
1870	490 000 *liang* ezüst jóvátétel a tianjini incidenst követően.
1873	500 000 *liang* ezüst Japánnak, miután az megtámadta Taiwant.
1878	5 millió *liang* ezüst Oroszországnak (a livádiai szerződés értelmében).
1881	9 millió *liang* ezüst Oroszországnak. Ennek fejében az Ili-folyó völgyének egyes területei ismét Kína fennhatósága alá kerülnek.
1895	200 millió *liang* ezüst Japánnak, a vesztes háborút követően.
1897	Kína 30 millió *liang* ezüst kártérítést fizet Japánnak, hogy a japán csapatok kivonuljanak a Liaodong-félszigetről.
1901	450 millió ezüstdollár a nyugati hatalmak szövetséges seregének, amikor az megszállja Hebei tartományt (bokszerjóvátétel).
1922	66 millió aranyfrank Japánnak a Shandong tartománybeli Jiaozhou és környékének kiürítéséért.

Ezen a listán nem szerepel számos olyan jóvátételi összeg, amelyet Kína 1870-től kezdve fizetett ki a kínai lakosság és a keresztény misszionáriusok közötti incidensek következményeként.

Közvetlenül a shimonoseki békeszerződés aláírását követően Kína 400 millió frankos kölcsönt vett fel egy francia–orosz konzorciumtól. A biztosíték a tengeri kereskedelemre kivetett vámokból származó jövedelem volt. 1896-ban és 1898-ban egy másik külföldi bankkonzorciumtól két újabb, egyenként 16 millió font értékű kölcsön felvételére került sor. 1902 és 1910 között a pekingi kormányzatnak sikerült 225 millió *liang* ezüstöt törlesztenie a bokszerjóvátételből, mégpedig úgy, hogy az összeget levonta az állam bevételeiből, a tartományokat pedig megfenyegette azokkal a retorziókkal, amelyekkel a külföldi hatalmak sújtanák az országot nem fizetés esetén.

1895-től Kína a jóvátételek, a külföldi bankoktól felvett kölcsönök és a modern hadsereg kiépítési költségeinek hármas terhe alatt roskadozott. E nyomasztó terhek mellett olyan speciális tényezők hatása is érvényesült, amelyek egyszerre gyengítették és alakították át a kínai gazdaságot. A gazdaság egyre inkább függött a világpiac változásaitól, tehát mind inkább sebezhetővé vált. A mezőgazdaság és a kézműipar úgy alkalmazkodott a külső kereslethez, hogy az élelmiszernövények rovására új növényfajtákat kezdtek termeszteni, illetve új iparágakat fejlesztettek ki (például az import gyapjúszál szövése). Mindezek eredménye egyes ágazatok időleges fellendülése volt, amit viszont súlyos visszaesések követtek. A gyapjúszálimport 1870 és 1880 között 33 000 pikulról (1 pikul kb. 60 kg) 387 000 pikulra növekedett, majd a piacot elárasztó olcsó gyapotáru miatt az import jelentősen lecsökkent. Kína egyes vidékein a gyapotipart teljesen tönkretette az európai – főleg brit – szövet beáramlása az országba 1893 és 1899 között, illetve az amerikai gyapotáruié 1899–1900-ban. A gyapotáru behozatala 1920-ban érte el csúcspontját. Ezután az import a tömeges elszegényedés miatt csökkenni kezdett. A teaexport volumene 1830 és 1880 között gyorsan növekedett, 30 millió fontról (1 font 0,453 kg) 150 millió fontra. Ekkoriban azonban Indiában, Ceylonon és Japánban már nagyüzemi termelési módszerekkel próbálkoztak, ezért 1880-tól a tea ára zuhanni kezdett. Hét évvel később néhány kínai tartományban a teaültetvények 80 százalékán felhagytak a termesztéssel. Az ágazat, amely mindaddig virágzott, most romokban hevert. A selyemipar is ugyanerre a sorsra jutott; 1885 és 1887 között a selyemexport is egyértelmű növekedést mutatott, rövidesen azonban versenyre kellett kelnie a Japánban, Lyonban és Olaszországban előállított selyemmel.

A gazdasági hatalomátvétel ❖ A shimonoseki békeszerződés aláírását követően, amely megnyitotta az utat a külföldi ipar előtt, megindult a nyugati és a japán tőke beáramlása a szabad kikötőkbe és a bérelt területekre; az idegen nemzetek egyszerre reméltek hasznot az elszegényedett, olcsó munkaerő alkalmazásától, s próbálták a legkedvezőbb feltételekkel értékesíteni saját termékeiket Kínában. Egyes becslések szerint az országba beáramló külföldi tőke az 1896-os 787 millió amerikai dollárról 1914-re 1610 millió dollárra nőtt. 1890-ben 499 külföldi vállalat működött Kínában; 1923-ban már 6865.

A tőkebeáramlás és az ipari fejlesztések, úgy tűnik, újjáélesztették a kínai gazdaságot. Azok a nagyvárosok, amelyekben a külföldiek vállalkozásokat alapítottak – elsősorban Shanghai, ezenkívül Tianjin, Qingdao, Wuhan, Hongkong –, virágzásnak indultak. Az új iparágak sok nincstelen embernek biztosítottak munkalehetőséget, s felpezsdítették a környék életét. A nagyvárosok kedvező környezetet biztosítottak egy sor kisipari és kereskedelmi tevékenységnek. Ez azonban mesterséges és megtévesztő konjunktúra volt. A külföldi tőke beáramlása tovább növelte a különbséget a partvidéki ipari központok és a hatalmas kiterjedésű belső területek között, ahol az életkörülmények továbbra is folyamatosan romlottak. Az 1920-ban Kínában élő 300 000 külföldi valószínűleg helyben költötte el jövedelmének egy részét, a külföldi vállalatok azonban nyereségük jelentős hányadát hazaküldték, így ismételten megcsapolták Kína amúgy is szegényes erőforrásait. A nyugati és a japán tőke beáramlása nyomán a kínai gazdaság egyre inkább az idegenek befolyása alá került.

1920 körül a kínai gazdaság egésze a Hongkongban, Shanghaiban, Qingdaóban és Hankouban működő nagy külföldi bankoktól és az olyan hatalmas vállalatoktól függött, mint a japán tőkével működő Kailan Bányatársaság. A vámok beszedését, a sóadó adminisztrációját és a postaszolgálat működését egyaránt a külföldiek irányították, akik minden hasznot maguknak tartottak meg. Mindenhol – a kikötőkben, a partvidéken, a Jang-

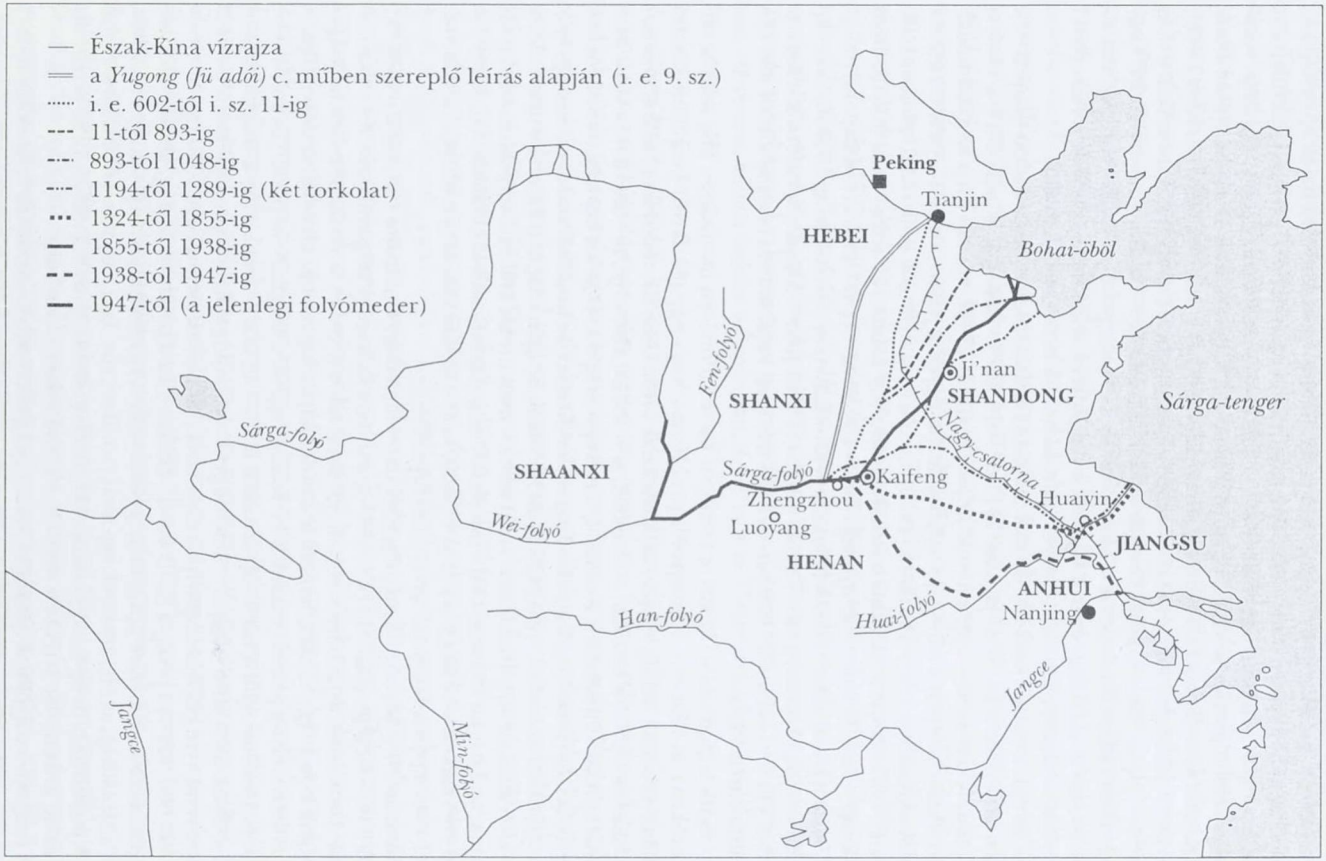
cén és annak mellékfolyóin – nyugati és japán hadi- és kereskedelmi hajók közlekedtek. Eltekintve néhány olyan kínai vállalattól, amelyeknek nagy nehézségek árán sikerült helyt állniuk a rájuk kényszerített versenyben, a modern ipari szektor (ruha-, dohány-, szappan- és cementgyárak, vasutak, hajózás, malmok; a nagyvárosokban a gáz-, víz- és áramszolgáltatás és a tömegközlekedés) egésze a külföldi vállalatok kezében volt. Kína banki, ipari és kereskedelmi tőkéje sokkal kisebb volt, mint a befektetett angol, amerikai, orosz, francia és japán tőke. A kínai bevételek jelentős része felett a shanghai székhelyű nagy nyugati bankházak rendelkeztek, különösen igaz ez a tengeri kereskedelemre kivetett vámok esetében. Ráadásul ezek a bankok a magántőke számára is vonzóak voltak, mivel olyan biztonságot nyújtottak, amilyet a kínai bankok nem voltak képesek.

Az éles piaci versenynek kitett kínai vállalatok helyzetében csupán az első világháború idején következett be némi javulás. 1913 és 1918 között az angol import 51,5, a francia 29,6 százalékkal esett vissza; a német import pedig 1917-től, miután Kína az antanthatalmak oldalán belépett a háborúba, teljesen leállt. Egyedül Japán pozíciói erősödtek ebben az időben, amelyet viszont gyakran veszélyeztetett a japán árukat bojkottáló számos akció. 1914 és 1921 között a Kínában használt szövőorsók száma 125 százalékkal nőtt. A kínai gazdaság relatív fellendülése nyomán 1918–19-ben az üzleti élet is erőre kapott, s megerősödött a kínai ezüstdollár. A fellendülés azonban nem tartott sokáig; 1919-től ismét kiéleződött a piaci verseny, és sok kínai vállalat csődbe jutott. A japán szövőorsók száma az 1913-as 111 926 darabról 1922-ben 621 828 darabra, majd három évvel később 1 286 176 darabra emelkedett.

Az egyik legfontosabb ágazat, a textilipar esete különösen tanulságos. Míg a kínai vállalkozóknak az okozta a legnagyobb problémát, hogy egy rendkívül beszűkült piacon pénzhez jussanak, addig a japán vállalatoknak olyan tőke állt rendelkezésükre, amelyet 3 százalékos kamatra kölcsönöztek nekik, ami sokkal alacsonyabb volt, mint a kínai bankoknál szokásos 10 százalék. Ráadásul, mivel egyezséget kötöttek a hajózási társaságokkal, a japán textilgyárak 30 százalékkal kevesebbet fizettek az Indiából származó nyersgyapotért; ezenkívül a termékeik Kínában mentesültek az igen magas szállítmányozási adó, a *lijin* alól, amelyet viszont minden kínai termék után fizetni kellett. Nagyobb banki háttér és a magasabb fokú szervezettség – mindezek megmagyarázzák az előállítási költségek közötti eltéréseket: a kínai gyapotáruk előállítása 114 százalékkal került többe, mint azoké, amelyeket a japán vállalatok gyártottak Kínában.

Kína, amely a 18. században még a késztermékek nagy exportőre volt, ezután még egy ideig a minőségi gyapotáru és kb. 1880-ig a selyem és a tea országa maradt. 19. század végétől viszont már arra kényszerült, hogy nemcsak a gépeket, a vasútépítéshez szükséges anyagokat és a fegyvereket, hanem a mindennapos fogyasztási cikkeket is importálja. A kezdetben a városi piacokra szánt, a 19. század végétől tömegesen importált angol és amerikai gyapotárut végül a vidéki területeken is sikerült értékesíteni. Még a világítóolajat is importálták: a kis kínai olajipar – amely úgynevezett tungolajat *(tongyou)* állított elő – nem tudott versenyre kelni az importpetróleummal, amelynek mennyisége 1910-re már elérte a 7 309 000, 1923-ra pedig a 9 761 000 hektolitert. Ez a hatalmas ország, ahol a vidéki tömegek körében, amelyek a puszta megélhetésükért küzdöttek, járványos méreteket öltött az alultápláltság, az élelmiszerek egy részét – cukor, rizs, liszt – szintén külföldről szerezte be. A pusztító éhínségek nagy kiadásokat követeltek: 1920-ban 5,3 millió, 1922-ben pedig 80 millió ezüstdollár értékben vásároltak rizst Délkelet-Ázsiából.

A nyugati országoknak hosszú időbe telt, míg ráébredtek tévedésükre: Kína korántsem volt a kiapadhatatlan gazdagság földje, sem egy új Eldorádó, ahogy azt még 1840 körül képzelték – bár akár azzá is válhatott volna, ha fejlesztik az iparát. A 19. század végén a

27. térkép ❖ A Sárga-folyó mederváltozásai

Qing Birodalommal folytatott nyugati kereskedelem összértéke nem haladta meg az 50 millió fontot, azaz sokkal kevesebb volt, mint egy kisebb ország külkereskedelme. Ennek fő oka Kína elszegényedése. Miután a 19. század utolsó évei és az első világháború között a kínai gazdaságot lerombolták, a Nyugat kezdte elveszíteni érdeklődését az ország iránt. Az 1914–18-as világégés és az azt követő nehézségek, amelyekkel a Nyugatnak szembesülnie kellett, hozzájárultak ehhez, akárcsak az a káosz és nyomor, amelybe Kína süllyedt. A századforduló körüli befektetési láz lassanként alábbhagyott. Néhány ország Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) nanjingi kormánya idején lemondott kínai előjogairól; más államok a második világháború idején ugyanezt tették. Nyugat megnyomorított áldozatát átengedte Japánnak.

Elemi csapások ❖ A 19. század vége felé úgy tűnt, hogy Kína a sors játékszerévé vált, amelynek csapásait többé már nem tudja kivédeni. Az emberek és az elemek egyszerre fogtak össze ellene. 1850 és 1950 között – miközben az ország átélte történelmének legnagyobb felkelését, területét idegen hatalmak bombázták és támadták, s polgárháborúk dúltak a földjén – Kínát óriási természeti csapások sújtották. Szinte bizonyos, hogy ez volt az emberiség történetének legtöbb áldozatot követelő katasztrófasorozata.

A 17. század közepétől a 18. század végéig alig néhányszor pusztított Kínában éhínség vagy áradás. A 19. század első felétől azonban a természeti katasztrófák száma nemcsak megnőtt, de addig soha nem látott méreteket öltött. Valójában a nagy mezőgazdasági övezetek magas népsűrűsége, a létfenntartás bizonytalansága, az előrelátás hiánya és a korrupt közigazgatási rendszer tehetetlensége együttesen változtatták a szélsőséges éghajlati jelenségeket katasztrófákká. A tartalékok hiánya, a rosszul szervezett segítségnyújtás és a szállítás nehézségei miatt a szárazságokat súlyos éhínségek követték Észak-Kínában. 1850 és 1950 között a nagy áradásokat a rosszul karbantartott gátak és a feltöltődő folyómedrek okozták. Az éhség és a szegénység sok parasztot arra késztetett, hogy a magasabban fekvő területeket vonják művelés alá, s hogy elsősorban kukoricát termesszenek. A 19. századi intenzív erdőirtás azonban talajeróziót idézett elő, s a megnövekedett hordalékanyag megemelte a folyók vízszintjét. A rossz állapotú gátak többé már nem voltak elég erősek, hogy a medrükben tartsák a megáradt folyókat. Ezt az okozati láncot, amelynek első láncszeme az éhező kínai parasztság volt, a 19. század első felétől a történész Lin Zexu (1785–1850), a földrajztudós Wei Yuan (1794–1856) és a hidrológus szakértő Wang Shiduo (1802–1889) is leírta. Ez volt az alapvető oka a most már nemcsak a Sárga-folyó alsó völgyét, hanem az idő múlásával a Han-folyó és a Jangce alsó folyását is fenyegető szörnyű árvizeknek. A borzalmas áradásokat, amelyek önmagukban is pusztítóak voltak, ráadásul járványok is kísérték. 1855-ben a Sárga-folyó Kaifengtől nyugatra áttörte a gátakat, megváltoztatta medrét, s ezután nem Huaiyin, hanem Ji'nan város környékén ömlött a tengerbe. 1938-ban Anhui tartomány északi részén keresztül új medret vájt magának, majd 1947-ben ismét megváltoztatta a medrét. 1931 és 1935 között a Jangce alsó folyásánál is súlyos árvizek alakultak ki.

Az Észak-Kínában pusztító aszályoknak azonban még borzalmasabb következményeik voltak. 1876–79-ben, a Shaanxi, Shanxi, Hebei, Hunan tartományokat és Shandong tartomány egyes részeit sújtó szárazságtól 9–13 millió ember pusztult el; az 1892–94-es aszály körülbelül egymillió áldozatot követelt. 1900-tól a vasúthálózat kiterjesztésével lehetővé vált, hogy enyhítsenek a békeidőben támadt nagy éhínségek drámai következményein, melyek 1920 és 1931 között egyedül Shaanxi tartományban 3 millió ember halálát okozták. A második világháborúban, amikor az ország nagy részét a japán hadsereg tartotta megszállva, 1942–43-ban az éhínség közel 2 millió emberéletet követelt Henan tartományban.

1919-től 1949-ig Kína demoralizálódott ország volt, amely minden reményét elvesztette, egy olyan állam, ahol a könyörület és az igazság már nem jelentett semmit, s a borzalmak mindennapossá váltak. Hogy csak egyetlen példát említsünk: 1938-ban a nacionalista csapatok átvágták a Sárga-folyó gátjait, hogy feltartóztassák a japán előrenyomulást; az áradat több százezer kínai parasztot ölt meg.

A népesség vándorlása és a társadalmi változások

Mindenképpen ügyelnünk kell arra, hogy ne tegyünk semmiféle kategorikus kijelentést, mivel bizonyos esetekben utólag könnyen kiderülhet, hogy nem állják meg a helyüket; a 20. század első felében Kína túlságosan nagy és sokszínű ország volt, s oly sok sorsfordító változást élt meg, ami lehetetlenné tesz bármiféle általánosítást. Ugyanez igaz a parasztok vagyoni helyzetére: gyakran borzalmas volt a szegénység, de egyes időszakokban és egyes vidékeken a földművesek viszonylagos jólétben éltek. A Kínába telepedett ipar sem kivétel ez alól; nem szabad csak a negatív következményeit látnunk (egyes kézműipari ágak és hagyományos kínai termékek eltűnése, a tőkekivitel, az egyenlőtlen verseny, amellyel a kibontakozó kínai iparnak szembesülnie kellett, a munkásosztály embertelen életkörülményei), voltak ugyanis pozitív hatások is, amelyeket szintén számításba kell vennünk (új, nyereséges mezőgazdasági termények elterjedése és a hatalmas létszámú parasztság számára biztosított új munkalehetőségek). Azoknak a monográfiáknak a hiányában azonban, amelyek a jövőben egy pontosabb szintézis alapjául szolgálnak majd, egy általános összefoglaló mű írásakor a szerző kénytelen általánosságok felvázolására szorítkozni, még akkor is, ha tudjuk, ezek az általánosítások csupán átmeneti jellegűek.

A 20. század elején Kína szegény ország volt, ahol a termelési eljárások többsége szinte semmit nem fejlődött a 19. század eleje óta (sőt egyes esetekben visszafejlődés következett be). A lakosság nagy része a kizsákmányolástól szenvedett – amely éppen az általános szegénység miatt nem ismert határokat –, s ráadásul néha még természeti katasztrófák (árvíz, szárazság, sáskajárás, földrengés) is sújtották, sőt a kínai, illetve külföldi hadseregek dúlását és rombolását is el kellett szenvednie. Kétségtelen, hogy ezek megszokott dolgok voltak Kínában; a parasztokat régóta sanyargatták az uzsorakölcsönök, amelyek kamata néha elérte a termés felét, az adószedők túlkapásai, a természet szeszélyei és a katonaság erőszakossága. Az emberek azonban korábban talán nem éltek meg egyszerre ennyi sorscsapást. Szinte bizonyos, hogy mindezért nem lehet kizárólag a kínai hagyományokat és az ország politikai-társadalmi berendezkedését okolni, s az is igazságtalan volna, ha egyedül az idegen, imperialista hatalmakra hárítanánk a felelősséget. Egyszerűen csak ki kell jelentenünk, hogy a történelmi események „összesűrűsödése" idézte elő ezeket a megpróbáltatásokat. Egy olyan országban, amely addig sikeresen élelmezett egy ekkora népességet, a gazdasági egyensúly legkisebb megbomlása is elkerülhetetlenül súlyos problémákat okozott.

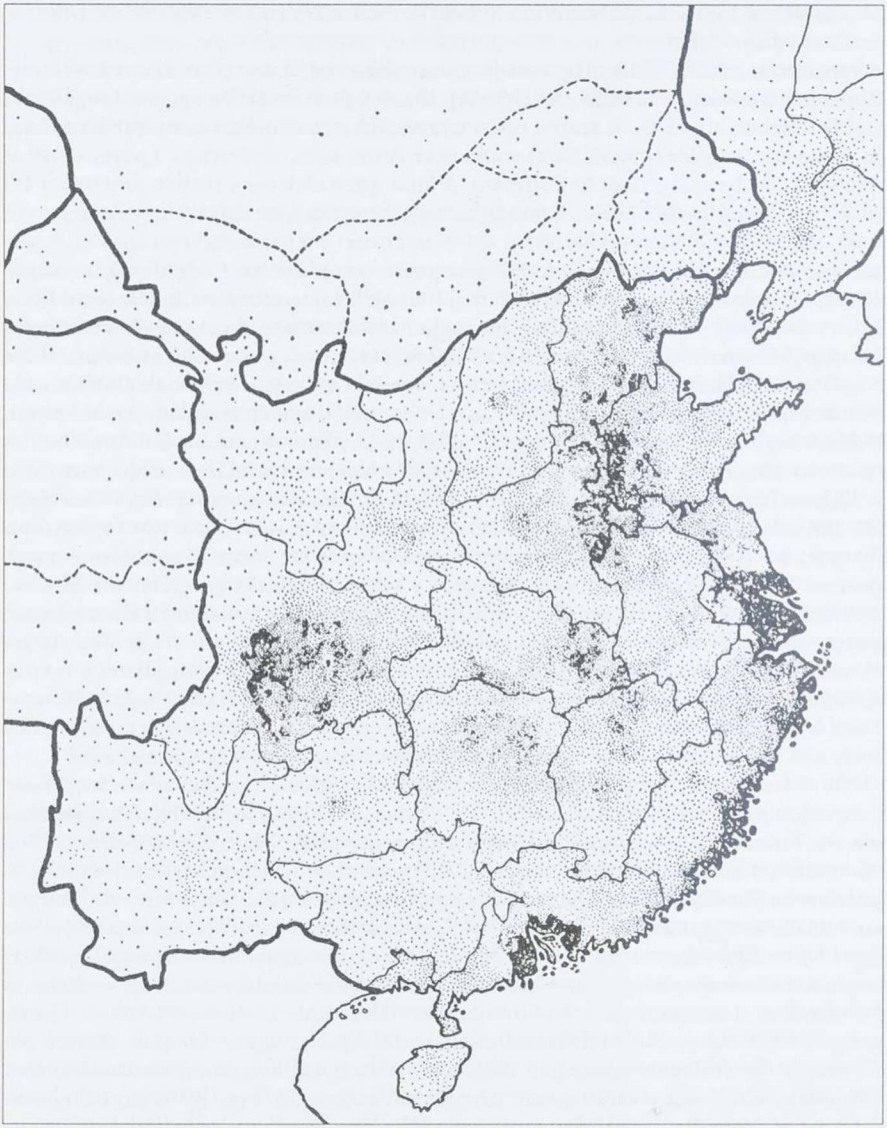
A tömeges kivándorlás ❖ A demográfiai nyomás miatt meginduló belső népességmozgás és külföldi kivándorlás érezhetően megváltoztatta a kínai lakosság és általában a Délkelet-Ázsiában élő kínaiak megoszlását. Egyrészt megnőtt az ipari városok és környékük népsűrűsége, illetve Észak-Kínából, különösen Shandong tartományból az emberek tömegesen vándoroltak a barátságtalan északkeleti vidékek (Mandzsúria) felé, másrészt jelentős kivándorlási hullám indult el a déli tartományokból (Guangdong és Fujian) a tengerentúli országokba. Ezek a folyamatok, amelyeknek kiváltó oka az általános szegénység

volt, valójában sokkal korábban elkezdődtek, de csak a 20. század első felében öltöttek igazán markáns alakot.

A nyugati hatalmak Kínát még a nanjingi szerződés idején is az olcsó munkaerő kimeríthetetlen forrásának tartották. A dél-fujiani Xiamen és az északkelet-guangdongi Shantou kikötőjében kb. 1845-től kezdve olyan szervezeteket hoztak létre, amelyek kínai kulikat (napszámosok, idénymunkások) szállítottak Amerikába, elsősorban a perui ezüstbányákba és a kubai cukornádültetvényekre. A kínai partvidék ezen részeit, amelyek a 18. században kézműiparból éltek – a mezőgazdasági termelés már ekkor sem volt elegendő a lakosság élelmezéséhez –, különösen súlyosan érintette a gazdasági recesszió a 19. század közepén. A jobb élet reményével kecsegtetett szerencsétlen földönfutókat indulás előtt barakktáborokban szállásolták el, majd a hajók raktereiben zsúfolták össze őket, ahol a szörnyű körülmények miatt sokan meghaltak az utazás során. A nagy hasznot hajtó rabszolga-kereskedelemben részt vevő szállítóhajókat „úszó pokolnak" nevezték. 1866-ban Kína szerződéstervezetet nyújtott be, ezt azonban a nyugati hatalmak elutasították. 1850 és 1873 között világszerte megnőtt az aranytermelés, ami új lendületet adott a kivándorlási mozgalomnak. 1867-től tömegével toborozták a kantoni kulikat Californiába (kínai nevén „Régiaranyhegy", Jiujinshan), ahol 1848-ban aranyat találtak, majd Ausztráliába („Újaranyhegy", Xinjinshan), ahol 1851-ben fedezték fel az aranymezőket. Ez a spontán vagy tudatos módon gerjesztett emigráció felbőszítette a szakszervezeteket az Egyesült Államokban, ahol egyre erősödött a fajgyűlölet. Az amerikai kormány a szakszervezetek nyomására 1880-ban kénytelen volt megtiltani a kínaiak bevándorlását. Öt évvel később, 1885-ben, a Wyoming állambeli Rock Springsben kitört zavargásokban 29 kínai bányász vesztette életét. Kína ismét és hasztalanul tiltakozott az állampolgárait érő erőszakos cselekmények miatt. Az, ahogyan a kínai emigránsokkal bántak az Egyesült Államokban, valamint a bevándorlás teljes tilalma, 1905-től az amerikai áruk széles körű bojkottjához vezetett. Ugyanebben az évben jelent meg a *Kushehui (Nyomorultak társasága)* című regény, amely az Észak-Amerika déli államaiban élő kínai kulik nyomorúságát mutatja be.

A 20. század elején így tehát lelassult a kínaiak kivándorlása Amerikába és Ausztráliába. Az egyetlen jelentősebb kivándorlás az volt, amikor 1917–18-ban 140 000 kínai munkás érkezett Franciaországba, hogy segítséget nyújtsanak a háborús erőfeszítésekben. Ők a háborút követően visszatértek a hazájukba. A 20. század első felében két fontos demográfiai folyamat játszódott le Kínában: a Shandong tartományból és a Sárga-folyó alsó folyásának vidékéről származó parasztok betelepülése az északkeleti területekre, amelyek lakossága 1910 és 1940 között 15 millióról 40 millió főre emelkedett, másrészt pedig a hakkák, a kantoniak és a fujianiek tömeges kivándorlása a délkelet-ázsiai francia, angol és holland gyarmatokra. A Szingapúrban élő kínai kolónia lélekszáma 1866-ban 54 000, 1911-ben pedig 224 000 volt; a Holland Kelet-Indiában élőké pedig ugyanebben az időszakban 175 000-ről 295 000-re növekedett. A Délkelet-Ázsiába irányuló kivándorlás azonban csak a 20. század első felében öltött igazán jelentős méreteket. 1900 és 1930 között általában 50-60 százalékos volt a növekedés. A bevándorlók elárasztották a régi kolóniákat. Szingapúr, Malaka, Penang és Chô Lon (az egykori Saigon külvárosa, amelyet kínai menekültek alapítottak a mandzsu invázió idején) ekkoriban váltak szinte teljesen kínaiak lakta városokká, a Maláj-félszigetet pedig szintén ekkoriban népesítették be (napjainkban a népesség közel fele kínai) a Guangdong és Fujian tartományokból származó egykori parasztok és kulik, valamint a Chaozhouból, Xiamenből, Fuzhouból és Kantonból, illetve a dél-kínai hakka közösségekből érkezett bevándorlók.

A délkelet-ázsiai gyarmati, kapitalista rendszerek terjeszkedéséből kinövő gazdasági tevékenység nagy vonzerőt jelentett a kivándorlóknak, akik bekapcsolódva a gazdaság vér-

28. térkép ❖ Kína népességének megoszlása 1925-ben
(minden pont 25 000 főt reprezentál)

keringésébe, közvetítőként tevékenykedtek. Jelen voltak az ónbányákban, a gumi-, tea- és ananászültetvényeken és a rizsföldeken, a kertészetekben, a gyógyszertárakban, az építőanyag-iparban és a bankokban. A legtöbbjüknek meg kellett elégednie a jelentéktelenebb munkákkal (kiskereskedők, kézművesek, a farmokon és az ültetvényeken dolgozó munkások). Ők sokkal szorgosabbak és vállalkozóbb szelleműek voltak, mint azok, akik között éltek, s sokuknak sikerült nagy vagyonra szert tenniük. Felsorolhatnánk sok olyan befolyásos üzletembert (ők voltak a 20. század eleji amerikai „self-made manek" ázsiai megfelelői), akik Malájföldön, Thaiföldön, Burmában és Francia Indokínában meghatározó szerepet játszottak a helyi gazdasági életben. 1936 körül, a Délkelet-Ázsiában élő kínai emigránsok *(huaqiao)* tulajdonában a becslések szerint 644 millió amerikai dollár értékű tőke volt.

Így tehát a szabad kikötőkhöz hasonlóan itt is kialakult egyfajta kínai polgári réteg, amely a külföldi érdekekhez kötődött, többé-kevésbé átvette a nyugati szokásokat és gondolkodásmódot, s nagyon is komoly befolyása és szerepe volt abban a hiábavaló kísérletben, hogy Kínában parlamentáris demokráciát hozzanak létre. Ez a réteg morális és anyagi támogatást biztosított a republikánusoknak és a Szövetséges Ligának *(Tongmenghui)*, amelyet Sun Wen (Sun Zhongshan – Szun Jat-szen) és Huang Xing alapított 1905-ben Tokióban. Általánosabban fogalmazva, a tengerentúli kínai emigránsoknak a Guangdong és Fujian tartományokban élő családjaik számára nyújtott támogatása bizonyos mértékig enyhítette az utóbbiak szegénységét.

30. táblázat ❖ Kínai népesség Délkelet-Ázsiában (1958-as statisztika, *East Economic Review*, 1958. március)

Ország	kínai népesség	százalékos aránya az össznépességhez képest
Thaiföld	3 500 000	18
Malajzia	3 013 000	44
Indonézia	1 598 000	2
Vietnam, Laosz és Kambodzsa	1 221 000	4
Szingapúr	861 000	77
Burma	400 000	2
Sarawak (Ény-Borneó)	164 000	27
Fülöp-szigetek	154 000	1
Észak-Borneó	83 000	
Összesen	10 994 000	

(A V. Purcell által 1960-ban megadott adatok összességükben alig nagyobbak: 11 227 000)

Néhány kínai bevándorló gazdagsága és befolyása, valamint az uzsorakamat gyakorlata szintén magyarázatul szolgál a helyi lakosság részéről megnyilvánuló irigységre, bizalmatlanságra és gyűlöletre. A második világháborút követően az egykori brit, francia és holland gyarmatoknak biztosított függetlenség s az ezt kísérő nacionalista mozgalmak kedvezőtlen hatással voltak a helyi kínaiak életére.

Meg kell jegyeznünk, hogy Dél-Kína tengerparti tartományainak szegénysége miatt a kínaiak a világ minden tájára emigráltak, Madagaszkár szigetére, Afrikába, Közép-Ázsiába, Indiába és Óceániába. A kínai diaszpóra az egész világra kiterjedt.

Délkelet-Ázsia kínai kolonizációjával kapcsolatban azért nehéz újabb statisztikákat fel-

állítani, mert a legtöbb fogadó országban olyan szabályokat vezettek be, amelyek gyakran arra kötelezték a kínaiakat, hogy megváltoztassák állampolgárságukat, de szerepet játszanak ebben a vegyes házasságok és az asszimilációs folyamat is. Így a hivatalos statisztikák csupán becsült adatokat tartalmaznak.

A hagyományos kínai társadalom felbomlása ❖ A belső migrációs mozgalmak nyomán az ország egyes területei és partvidéki körzetei elnéptelenedtek. Az emberek a szabad kikötőkbe és a birodalom periferikus területeire (Mandzsúria, Délkelet-Ázsia) vándoroltak. A folyamatot a kínai társadalom felbomlása kísérte. A belső nagy mezőgazdasági területekről nemcsak a tőke, hanem a vagyonos emberek is kivonultak. A külföldi befolyásnak kitett nagyvárosok fejlődésével egyre mélyült a szakadék a város és a vidék között. A régi, művelt rétegek, amelyek erős szálakkal kötődtek a tartományokhoz, a fenti tendenciák ellenére mégis megtartottak némi kapcsolatot a vidékkel, s a hagyományokból fakadóan valamilyen szinten mindig is törődtek a jólétével. Ez azonban nem állt a szabad kikötők értelmiségére és a kereskedelemből élő polgárságra; őket életmódjuk, életkörülményeik és elnyugatiasodott gondolkodásuk mindinkább eltávolította a parasztságtól, s érzéketlenné váltak a kínai vidék és mezőgazdaság – minden szempontból alapvető – problémáira. Minden azt sugallta számukra, hogy lenézzék ezt a szegény és babonás világot; szemükben a kínai vidék a múlt szimbóluma lett. Végül is a Nyugat, legtöbbjük követendő modellje, ipari és kereskedelmi hatalomként jelent meg előttük.

A belső területek parasztsága és a part menti szabad kikötők kiváltságos rétegei között tátongó szakadék csupán egy azon sajátosságok közül, amelyek Kínát a 20. század első felében jellemezték; jogosan jelenthetjük ki tehát, hogy ebben az időszakban a kínai társadalomban egyfajta széthullási folyamat kezdődött el. Sun Wen (Szun Jat-szen), a köztársaság megalapítója ezt mondta: „Olyanok vagyunk, mint a szétszórt homokszemek." A politikai és gazdasági hatalomátvétel nyomán kialakuló új csoportok heterogén összetételűek voltak, egymást nem ismerő emberekből álltak, akik gyakran ellenséges szekciókat alakítottak. Nem volt olyan rálátásuk a helyzetre, s a nemzeti öntudatuk sem volt olyan fejlett, mint a régi kínai elitnek. Míg a régi iskola tanult hivatalnokai, mint például Zhang Zhidong (1837–1909) Hunan tartományban és Zhang Jian (1853–1926) Nantongban a Jangce alsó folyásától északra fekvő, elszegényedett városban, úgy próbáltak meg a külföldi nyomás ellen küzdeni, hogy saját tartományaikban fejlesztették az acélgyártást, illetve textilgyárakat és modern iskolákat alapítottak, addig az általános műveltséggel nem rendelkező kereskedő rétegből (a befolyásos külföldi államok egykori kereskedelmi megbízottjai, a komprádorok, akik a külföldiekkel folytatott kereskedelemből gazdagodtak meg) kialakuló új kínai polgárságot csak a saját érdekei vezérelték. Ez utóbbi rétegre nyomasztóan hatott a függetlenség hiánya, illetve a japán és nyugati vállalatok keltette versenyhelyzet, s éppen ez volt az, ami miatt fogékonyak voltak a hazafias nézetekre. Ugyanakkor, mivel nem volt általános helyzetképük, nem tudtak elszakadni az idegenek kizsákmányoló, gyarmati rendszerétől. Tevékenységükkel szinte egyáltalán nem járultak hozzá ahhoz, hogy Kína gazdasága kiszabaduljon alárendelt helyzetéből; a kevés rendelkezésre álló tőke és a kiélezett piaci verseny miatt a kínai polgárság kezében csak viszonylag kevés vállalat volt. A korszak gazdasági és politikai viszonyai arra ösztönözték őket, hogy a banki tevékenységek és a spekulációk felé forduljanak.

A nyíltabb szellemiségű és az ország egyre súlyosabb állapotát sokkal világosabban átlátó, Japánban és a nyugati országokban tanult értelmiségieknek módjukban állt, hogy összehasonlításokat tegyenek, s értékítéletet mondjanak. Az ő hazafiasságuk sokkal életszerűbb és önzetlenebb volt, mint kereskedő középosztályé. Az első világháborút követő-

en az értelmiség és a diákság váratlan megmozdulásának – a híres 1919-es „május 4. mozgalomnak" – hevessége és méretei meglepőek voltak. Ám az értelmiséget és az új, képzett szakembergárdát is elérte az általános erkölcsi bomlás. Rendkívül bizonytalan életkörülményeik miatt (a kínai mérnökök egy jelentős része nem kapott munkát) az egyetlen kiutat a politika vagy a tanítás jelentette számukra. Többé-kevésbé gyökértelenül, idegenné válva saját hazájukban olyan világban éltek, ahol farkastörvények uralkodtak: a társadalmi összefogás eltűnt, ezért a túlélés, az egyéni boldogulás maradt az egyetlen életcéljuk. Ez részben magyarázatul szolgál arra, hogy a kínai értelmiség miért érdeklődött annyira a nyugati középosztályt foglalkoztató eszmék iránt: az egyén romantikus rajongása, az élethalálharc, a legalkalmasabb kiválasztódása... 1927-től úgy tűnt, Kína számára egyetlen eszmerendszer, a marxizmus hozhatja el a megváltást.

A külföldi tőke beáramlása és a vidék elszegényedése nyomán létrejött egy új kínai munkásosztály is. A nyomorgó parasztság emberfeleslegét elnyelték a bányák, a vasutak, a kikötői dokkok és az ipari központok gyárai. Nehéz azonban megkülönböztetni ezt a proletariátust az állandó jövedelmekkel nem rendelkező emberek tömegétől, akik a legkülönbözőbb, néha a legalantasabb munkákból (koldulás, szerencsejáték, prostitúció, zsarolás, bűnözés, ópiumkereskedelem stb.) próbálták biztosítani megélhetésüket. Jelentős volt a munkanélküliek aránya. 1926-ban a társadalom peremére sodródott emberek – egykori földművesek és leszerelt katonák – számát 26 millió főre becsülték.

Kínában az ipari proletariátus életkörülményei rosszabbak voltak, mint az európai munkásoké az ipari kor hajnalán: tizenkét órás munkaidő, az elbocsátás állandó réme, a beteg- és balesetbiztosítás hiánya, asszony- és gyerekmunka. Körülbelül 1920-ig a teljességgel a munkaszervezőktől függő munkásságnak nem volt egyéb lehetősége a szervezkedésre, mint a hagyományos önsegítő csoportok – az egy faluból vagy egy környékről származó emberek társasága. A Délkelet-Ázsiába emigrált kulikhoz hasonlóan ezek a munkások is kapcsolatban álltak szülőföldjükkel, s csekély fizetésük egy részét hazaküldték családjuknak. A munkásszervezetek csak 1919–21-ben tűntek fel, a párizsi béketárgyalásokat követő kiterjedt hazafias és forradalmi mozgalmaknak köszönhetően, ám 1927-ben Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) szétverte őket. A nacionalista kormány által létrehozott új, hivatalos szakszervezetek, amelyeket a bűnözők és a rendőrség tartottak ellenőrzésük alatt, megakadályozták, hogy 1928 és 1949 között a gyenge kínai munkásosztály szerepet játsszon a politikában.

Ezekhez a különálló csoportokhoz mindenképpen hozzá kell számolni a katonai vezetők és alárendeltjeik maroknyi csapatát: e rendszerint közepes iskolázottságú emberek kulcsszerepet játszottak a 20. század első felének kínai történelmében.

A külföldi nyomással szembesülő Kína tehetetlenségének, majd később, a 20. század elején, az országot érő szerencsétlenségeknek egyik fő oka az volt, hogy Kínában – a 10–11. század óta létező gyakorlatot követve – zsoldosokat és hivatásos hadseregeket alkalmaztak. A paraszti milíciák, amelyek Guangdong tartományban alakultak az 1840–42-es brit támadás idején, spontán megmozdulások eredményeként jöttek létre, s nem hoztak tényleges változást, mivel a Qing Birodalom politikai elképzelései, amelyek szerint a katonai problémák rendezése hagyományosan a mandzsu előkelőségek feladata, kizárták, hogy bármilyen formában a népi kezdeményezésekre támaszkodjanak. Ugyanezen ok miatt azok az önkéntesekből álló milíciák, amelyeket a Hunan, Jiangsu, Anhui tartományokbeli helyi hivatalnokok szerveztek a taiping felkelés idején, szintén nem eredményeztek semmiféle megújulást sem a gondolkodásmódban, sem pedig a gyakorlatban. Az ekkoriban toborzott seregek tehát a központi hatalom gyengülésével a vezetőik közvetlen irányítása alatt álló, független katonai egységekké váltak. Mindez az egységes irányítás el-

tűnéséhez – aminek következményei különösen az 1884–85-ös kínai–francia háborúban mutatkoztak meg – és a helyi önállósodási törekvések felerősödéséhez vezetett, ami lehetetlenné tette, hogy a kínai hadsereg a nagypolitikának olyan hatékony eszköze legyen, amelynek fő feladata a birodalom védelme. Ehelyett a csapattestek a központi kormányzattól független, viszonylag önálló szervezetekké alakultak át, s így az állam hanyatlásával elkerülhetetlenül a hadseregek és vezetőik váltak a kínai politikai élet valódi uraivá. Korántsem meglepő tehát, hogy shimonoseki békét követő zűrzavar és politikai vákuum közepette, azután, hogy Li Hongzhangot eltávolították a hatalomból, helyére az ízig-vérig katonaember, Yuan Shikai került, aki 1900 körül a korszak legjobban felszerelt és kiképzett haderejének a parancsnoka volt. A taiping felkelés idején elinduló folyamat eredményeként a 20. század első felére a kínai seregek idegen, élősködő szervezetekké váltak, amelyeknek nem az volt a funkciójuk, hogy az idegen támadások és megszállás ellen küzdjenek, épp ellenkezőleg, hogy a belpolitikában egyeduralmi pozíciót harcoljanak ki maguknak.

Kína egyetlen módon tudta volna visszaszerezni egységességét, s megszabadulni az élősködő hadseregektől és az idegen megszállóktól egyaránt, ha ismét az önkéntesekre támaszkodik, s ha faluról falura, körzetről körzetre haladva paraszti szabadcsapatokat hoz létre. A császári intézményrendszer keretein belül ez volt a megoldás a nemzeti egység megbomlásának megállítására, amit 1870 körül már előre megjósoltak az olyan emberek, mint Wang Tao.

30. fejezet

A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK ESEMÉNYEI

Yuan Shikai korszaka

A régi rendszer eltűnése ❖ Az 1894-es vereség, illetve a bokszerlázadás következtében jelentősen megenyhült Qing-kormányzat 1901–03-tól kezdve reformok egész sorát vezette be; ezek nagyban hasonlítottak azokra, amelyekre Kang Youwei és társai 1898-ban javaslatot tettek. A reformok magukban foglalták a minisztériumok felállítását (1903–1906), nyilvánosságra hozták a részletes állami költségvetést (1908-tól), eltörölték a hagyományos hivatalnoki vizsgarendszert (1905) és megreformálták az oktatást, tartományi gyűléseket hoztak létre (1909), valamint új büntető törvénykönyvet léptettek hatályba (1910), amelyet a kiváló jogász, Shen Jiaben (1837–1910) állított össze, s magán viseli a nyugati jogalkotás hatását. A haldokló dinasztia alkalmazkodott a „korízléshez". Sőt még bizonyos vágyakozás is ébredt a hatalom centralizációja után, ami a drámai pénzhiányban gyökerezett. A mandzsu előkelő réteg ismét erőre kapott, s megpróbálta rátenni kezét a tartományokban működő nyereséges vállalatokra. Yuan Shikait, akinek hatalma aggasztotta Pekinget, 1907-ben elmozdították az északi seregek *(beiyang lujun)* parancsnoki tisztségéből, s a külügyek miniszterévé nevezték ki. Ugyanakkor Zhang Zhidongot, Hunan és Hubei tartomány kormányzóját a fővárosba rendelték, aki így kénytelen volt elhagyni a Jangce középső folyásánál kiépített birodalmát. Az először Li Hongzhang, majd később Zhang Zhidong támogatását élvező korrupt hivatalnoknak, Sheng Xuanhuainak (1849–1916) 1908-ban japán kölcsönök segítségével sikerült megszereznie a Kínai Gőzhajózási Társaságot és a Hanyeping Társaságot (ez az elnevezés a hanyangi acélműveket, a Hubei tartománybeli Daye vasércbányáit és a Jiangxi tartománybeli Pingxiang szénbányáit fedi – mindezt Zhang Zhidong hozta létre). Sheng Xuanhuai 1911-ben tűnt fel ismét. Ezúttal egy nagyszabású, külföldi bankokkal bonyolított kölcsönügyletet irányított, illetve megvásárolta és „államosította" a vasutakat. Ez a lépés a tartományokban hazafias és lokálpatrióta megmozdulásokat robbantott ki, amelyek siettették a dinasztia bukását. A régi rendszernek nem annyira az ügyetlensége és következetlensége miatt kellett letűnnie, nagyobb szerepet játszott ebben a gazdaság összeomlása, az, hogy a rendszer kénytelen volt nyomást gyakorolni a tartományokra, illetve hogy a nyugati és japán bankoktól felvett kölcsönökkel „kiárusították" Kínát az idegeneknek. Mindennek következtében a régi uralkodó osztályok és a szabad kikötők polgársága, illetve a konzervatívok és a modernizáció hívei körében egyaránt nőtt az elégedetlenség.

Kína gyengeségének ezen alapvető oka mellett másodsorban számolni kellett a mandzsu- és monarchiaellenes mozgalmak hatásával is. Ezek a szellemi irányzatok a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből indultak el – a Japánba emigrált diákok és értelmiségiek, Délkelet-Ázsia új kínai polgársága, Dél-Kína, Hunan tartomány titkos társaságai, az új seregek tisztjei között, akik a külföldi tanácsadók által vezetett katonai iskolákban kaptak kiképzést. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott Japán, amelyet 1896-tól a követen-

dő modellnek tartottak, az oroszok felett aratott 1905-ös tsushimai (csuzimai) győzelme után pedig csodáltak Kínában. A különböző japán szervezetek gyakran támogatták a politikai menekültek egyes csoportjait, segítségük azonban nem volt mindig érdekmentes. Az emigránsok legfontosabb szervezete a japán modell szerint működő alkotmányos monarchiát támogatta. Szószólójuk, a kiváló publicista, az egykori reformer, Liang Qichao széles hallgatóságra talált az értelmiségi elit körében. Kevésbé hagyományos irányvonalat képviselt a republikánus gondolkodású Sun Wen (1866–1925), a Nyugat számára inkább a kantoni nyelvjárásban használt nevén ismert Szun Jat-szen. Liang Qichaóval ellentétben Sun Wen nem részesült klasszikus oktatásban. Nem volt sem történész, sem filozófus. Gyökértelen ember volt, aki élete nagy részét külföldön töltötte, ahol anyagi és erkölcsi támogatást keresett. Makao közelében született, Honoluluban nevelkedett, majd Hongkongban orvosnak készült, s úgy tűnik, kezdetben csupán a Guangdong tartománybeli titkos társaságokkal kapcsolatban álló egyszerű összeesküvő volt. Az általa létrehozott szervezetek, a *Xingzhonghui* (Kína Újjászületésének Társasága – 1894) és a tokiói *Tongmenghui* (Szövetséges Liga – 1905) sokkal inkább látszottak összeesküvők szervezeteinek, mint valódi politikai pártoknak. Tevékenységük jobbára a titkos tervekre és meglepetésszerű, ám eleve kudarcra ítélt támadásokra korlátozódott. Leghíresebb lázadási kísérletükre 1911. április 27-én került sor Kantonban, s 72 emberéletet (a „72 mártír") követelt. Sun Wen republikánus ideológiája meglehetősen sommás volt; „három népi elve" *(sanminzhuyi)* a nacionalizmusra, a demokráciára és a társadalmi igazságosságra helyezte a hangsúlyt. Az elveknek azonban nem volt nagy jelentőségük a tettekhez képest; Sun Wen támogatói – barátja, a hunani születésű Huang Xing, aki kapcsolatban állt tartományának titkos társaságaival és az új seregek forradalmi csoportosulásaival, Wang Jingwei (1883–1944), Hu Hanmin (1879–1936) és Zhang Binglin (1868–1936) – naivan hittek abban, hogy Kína sorsa az ő kezükben van.

A republikánus forradalmárok heterogén összetételű csoportjai valójában semmivel nem járultak hozzá a régi rendszer összeomlásához, nem számítva azt az elhanyagolható tényezőt, amit a támogatásuk jelentett. Az 1911-es „forradalom" nem volt „polgári forradalom", miként azt állítják, hogy beilleszthessék a történelem Európára jellemző evolúciós modelljébe, illetve a marxizmusnak az emberiség fejlődési fázisairól való elképzeléseibe (ősközösség, rabszolgatartó társadalmak, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus). Valójában nem volt más, mint egy közjáték a politikai hatalom széthullásának folyamatában. A köztársaságpártiak sikere egészen váratlan volt: 1911. október 10-én a Hubei tartománybeli Wuchangban katonai felkelés tört ki, amely egy hatalmas, a legtöbb tartományra átterjedő önállósodási mozgalmat indított el. December elejére Kína déli, középső és északnyugati részei elszakadtak Pekingtől, annak eredményeként, hogy a hadsereg szövetséget kötött a tartományi gyűlésekkel. Sun Wen épp időben érkezett vissza az Amerikai Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát érintő körútjáról, hogy megválasszák a Kínai Köztársaság első elnökévé. 1912. január 1-jén lépett hivatalba Nanjingban. A köztársasági elnöki tisztet ugyanakkor felajánlotta Yuan Shikainak, amennyiben hajlandó védelmezni az új hatalmat. Ez a gesztus önmagában is világosan jelzi, hogy hadsereg és bevételek nélkül mennyire gyenge lábakon állt az új hatalom. A Kínai Köztársaság tulajdonképpen nem volt más, mint – kiegészülve a politikai menekültek különböző csoportjaival – a földbirtokosokból álló korábbi tartományi gyűlések folytatása, amelyek függetlenítették magukat a pekingi kormányzatban megtestesülő központi hatalom látszatellenőrzése alól. Noha a nagybirtokos réteg hajlott arra, hogy tartományaikat képviselni kell a nemzeti parlamentben, valójában minden szem Yuan Shikaira szegődött, az egyetlen emberre, akinek jól képzett és jól felszerelt hadsereg állt rendelkezésére, s akinek valamennyire sikerült fel-

hívnia magára a külföldi országok figyelmét. A gyakorlatilag véráldozatok nélkül lezajló forradalom elsősorban a Qing-dinasztia elkerülhetetlen bukásának eredménye volt. A dinasztia ugyanis már csak a tartományok kiszipolyozásával és a külföldi bankkölcsönökkel tudta fenntartani a hatalmát.

Yuan Shikai diktatúrája ❖ A császári udvar 1911 októberében hívta vissza a szolgálatba Yuan Shikait, aki, élve a zűrzavar adta lehetőséggel, igen széles körű döntéshozatali hatalomra tett szert, amit ki is használt a gyenge nanjingi kormánnyal folytatott egyezkedések során. Két nappal azután, hogy 1912. február 14-én Puyi (a hatéves Xuantong császár) lemondott a trónról, a tárgyalások sikerre vezettek: Sun Wen (Szun Jat-szen) helyett Yuan Shikai lett a köztársasági elnök, s a kormányt Pekingbe költöztették. Ami ezután következett: a parlamentáris intézmények eltörlése és Yuan Shikai diktatúrája a fennálló erőviszonyok egyenes folyománya volt. A köztársaságpárti koalíció, amely Dél-Kínában és a Jangce völgyében győzedelmeskedett, nem rendelkezett megfelelő katonai támogatással és pénzügyi háttérrel, ráadásul nem is volt egységes. Tagjai között egyaránt ott találjuk az eltűnőben lévő uralkodó osztály vidéki nagybirtokosait, az új eszmék iránt fogékony katonatiszteket, a republikánus beállítottságú értelmiségieket és az alkotmányos monarchia híveit, akik úgy döntöttek, hogy támogatják a köztársaságot. A már akkor is igen befolyásos Yuan Shikai hatalma a hónapok múlásával csak egyre nőtt. 1913. március 22-én, a shanghai pályaudvaron merénylet áldozata lett az új, nacionalista és republikánus párt, a Guomindang alapítója, Song Jiaoren, a parlamentáris intézmények meggyőződéses híve. Néhány hónap múlva Sun Wen (Szun Jat-szen) és Huang Xing kénytelen volt visszatérni Japánba.

1914. január 10-én Yuan Shikai feloszlatta a kínai parlamentet. Májusban olyan alkotmányt léptettek életbe, amely gyakorlatilag teljhatalmat biztosított a számára. 1916. január 1-jén visszaállította a monarchiát. Ez természetesen nem a régi rendszerhez való visszatérést jelentette, mivel annak intézményeit a kínai társadalomban bekövetkező változások örökre eltörölték. Ráadásul a regionalista törekvések és a külföld – elsősorban Japán – nyomása erősebb volt, mint valaha; a katonai diktatúra éppolyan gyenge volt, s éppolyan sok veszély fenyegette, mint 1901 és 1911 között a haldokló dinasztiát. 1913 júliusában és augusztusában Dél- és Közép-Kína hét tartományának kormányzója fellázadt, mivel Yuan Shikai megkísérelte kiterjeszteni befolyását a tartományokra. Ez az elszakadási mozgalom, amelyet a parlamentáris demokrácia híveinek egy maroknyi csoportja is támogatott, akik csalódtak Yuan Shikai diktatórikus kormányzati módszereiben, a „második forradalom" néven vonult be a történelembe. Miután a rend helyreállt, a központi tartományok Yuan Shikai által kinevezett kormányzói – Feng Guozhang Nanjingban, Duan Qirui Anqingban (Anhui tartomány), Li Zhun Nanchangban – nem késlekedtek, hogy az első adandó alkalommal kinyilvánítsák, a jövőben nem kívánnak pártfogójuktól függeni. A körülmények már csak azért is kedveztek a hatalom összeomlásának, mert Japán óriási nyomást gyakorolt Yuan Shikaira, aki nem tehetett mást, mint engedett a nyomásnak, így az emberek többsége elpártolt tőle. Az első világháború kitörésekor Japán bevonult a Shandong-félszigetre, s elfoglalta azokat a területeket, vasútvonalakat és bányákat, amelyek addig Németország kezén voltak. 1915 januárjában a pekingi japán nagykövet egy huszonegy követelést tartalmazó listát adott át Yuan Shikainak, amely azt célozta, hogy Kína japán protektorátussá váljék. Yuan Shikai kénytelen volt kész tényként elismerni a Mongólia, Mandzsúria és a Shandong tartomány feletti japán befolyást. Átadta Japánnak az egyetlen jelentősebb kínai iparvállalatot, a Hanyeping Társaságot, a hanyangi nagyolvasztókkal, a dayei vasércbányákkal és a pingxiangi szénbányákkal együtt.

1916 elejére, 6 hónappal a diktátor halála előtt, korábbi pártfogoltjai egyre inkább

szembefordultak vele. Észak-Kínában Duan Qirui és Nanjingban Feng Guozhang már nyíltan a riválisaként viselkedett. A japánok támogatását élvező Tang Jiyao, Yunnan tartomány kormányzója függetlenné nyilvánította magát. Rövidesen nyolc, déli és nyugati tartomány önállósodott. Ez volt a hadurak időszakának kezdete, amelynek során az északi seregek tíz egykori tisztje, mindannyian Yuan Shikai pártfogoltjai, önálló katonai parancsnokokká léptek elő.

A hadurak országlásának időszaka

A belpolitika és a külföldi jelenlét ❖ Az 1901 és 1911 között végnapjait élő dinasztiához hasonlóan Yuan Shikai és utódai is csak a külföldi bankkonzorciumoktól felvett kölcsönök segítségével tudták magukat a hatalomban tartani. A rendszeres állami bevételek (vámok, sóilleték, a postaszolgálatból származó haszon) ellenőrzésének átengedése volt a biztosíték arra, hogy a bankok visszakapják a pénzüket. A kölcsönöket azonban csak addig folyósították, amíg a kínai politikai csoportosulások megbízhatónak tűntek az idegen államok szemében. Logikus lépés volt tehát, hogy a külföldi hatalmak megtagadták Sun Wen (Szun Jat-szen) gyenge alapokon nyugvó republikánus kormányától mindazokat az előnyöket, amelyeket azután rövidesen Yuan Shikainak biztosítottak, akit 1912 és 1916 között Kína „erős emberének" tartottak. A legnagyobb kölcsönt, 25 millió fontot 1913-ban folyósították: a kezdeti levonás 4 millió fontot tett ki, s 1913 és 1960 között összesen közel 68 millió fontot kellett visszafizetni. A német, angol, francia, japán és orosz bankokból álló konzorcium, amely a 25 millió fontot biztosította, cserébe megszerezte az ellenőrzést a sóból és a kínai bankokban letétbe helyezett tőkéből származó jövedelmek felett. Szóba sem jöhetett tehát, hogy ilyen kölcsönöket nyújtsanak egy olyan politikai hatalomnak, amely megfenyegette őket – miként a Sun Wen vezette politikai erők Kantonban 1923 és 1925 között erre kísérletet tettek –, hogy véget vetnek a külföldi nemzetek Kínában megszerzett, túlzottan széles körű előjogainak.

Az első világháborút követően ismét felerősödött a versengés azok között a nemzetek között, amelyek korábban befolyási övezetekre osztották fel a régi birodalmat. A háború vége a politikai széttagolódásnak is kedvezett: ezzel magyarázható a független katonai kormányzóknak *(dujun)*, a saját hadsereggel és saját bevételi forrásokkal rendelkező „haduraknak" – ahogy az angolszász sajtóban nevezték őket – a felemelkedése, valamint a hadurak szövevényes szövetségi rendszerének, illetve az egymással szemben álló katonai klikkeknek a létrejötte. A nincstelen parasztokkal felduzzasztott csapatok a felszerelésüket (a nyugati államok el tudták adni Kínának a világháború végén feleslegessé vált fegyverzetet) és szállítási eszközeiket (vasút, gőzhajók) tekintve modern hadseregekre, viselkedésüket tekintve azonban leginkább rablóbandákra hasonlítottak. A vonuló seregek a kínai vidéken élősködtek, fosztogattak, s mindenféle túlkapásokat követtek el. A hadurak politikai fegyvere a ravaszkodás és az egyezkedés volt, a váratlan belpolitikai fordulatok, a korrupció és a terror. A hadurak országlása idején a belpolitikai helyzet folyamatosan romlott: dúlt az infláció, elharapódzott a banditizmus, megbénult a kereskedelem, s megnőtt az ópiumültetvények területe. (Egyes hadurak fő bevételi forrása az ópium volt.) Egyes vidékeken a kizsákmányolás, a háború és a fosztogatás miatt sokat szenvedett a parasztság.

A politikai sakkjátszma állása a hadurak és civil szövetségeseik gyorsan változó viszonyrendszerének függvényében módosult; mindemellett a külföldi hatalmak befolyása sem volt elhanyagolható. A Yuan Shikai halálát követő években a japán befolyási övezetnek számító Mandzsúria a fengtiani (Liaoning tartomány) katonai klikk feje, Zhang Zuolin (1875–1928) „birtoka" volt. Duan Qirui (1865–1936) és Xu Shuzheng (1880–1925) a kö-

zépső területeket és Fujian tartományt uralta, szintén japán támogatással. 1918-ban Duan Qirui jelentős segítséget kapott a japánoktól (a Nishihara-kölcsön). Anhui és Fujian tartományokban jött létre az anhui (Anfu) klikk. A brit befolyási övezetben a Jangce völgyében alakult meg zhili (Cseli) klikk néven ismert csoport, amelyet Cao Kun (1862–1938) és Wu Peifu (1872–1939) irányított. Nagy-Britannia éberen figyelte a dél-kínai eseményeket, ahol a politikai helyzet befolyással lehetett Hongkong sorsára. Franciaország, amely még nem tett le azon szándékáról, hogy benyomul a délkeleti területekre, Tang Jiayaót (1882–1927), Yunnan tartomány urát, Japán egykori pártfogoltját támogatta.

1920 júliusában a fengtiani és zhili klikk vereséget mért az anhui csoportra. 1921–22 telén a washingtoni konferencia megállította Japán kelet-ázsiai terjeszkedését, így átrendezte Kínában a politikai erőviszonyokat. Ez fegyveres konfliktushoz vezetett a Japán érdekeit képviselő Zhang Zuolin és a Nagy-Britannia védencének számító Wu Peifu között. E helyütt nem áll módunkban részletesen nyomon követni a gyorsan pergő eseményeket; a rendkívül ingatag belpolitikai helyzetet mindenesetre még tovább bonyolította az idegen hatalmak rivalizálása és a külföldi érdekek nyomása. Az egyetlen lényeges elem, amit ki kell ragadnunk, az, hogy a 20. század első felében a kínai politikai élet általában összefonódott a külföldi országok között folyó rivalizálással és az idegen hatalmak gazdasági, politikai és katonai érdekei szülte kényszerhelyzettel.

Sun Wen (Szun Jat-szen) erőfeszítései és Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) győzelme ❖ Egyértelmű, hogy ilyen viszonyok között a városokban kibontakozó hazafias mozgalmaknak, a diákok megmozdulásainak, az ipari és a dokkmunkások munkabeszüntetéseinek, illetve az idegen áruk bojkottjának nem lehettek észrevehető vagy maradandó következményei. A Kína megmentéséről ábrándozók eleve kudarcra voltak ítélve: ők ugyanis kénytelenek voltak külföldön támogatást keresni, amely mindig valamilyen érdekhez kötődött, belföldön pedig csak a hadurak ideiglenes szövetségeire számíthattak.

Sun Wen (Szun Jat-szen), aki 1913 augusztusában ismét japán száműzetésbe kényszerült, Yuan Shikai halála után, 1916 nyarán visszatért Shanghaiba. A következő év júliusában abban a reményben szállt partra Kantonban, hogy a maga oldalára tudja állítani Dél-Kína urait, de rövidesen csalódnia kellett, s így 1918-ban ismét Shanghaiba ment. 1919. május 4-én, amikor értesültek a párizsi békekonferencián elfogadott feltételekről, a diákok, az értelmiség és a polgárság egy jelentős részének a körében óriási felzúdulást keltett, hogy Japán megkapta mindazon jogokat és területeket, amelyeket korábban Németország birtokolt. Akkoriban a nyugati hatalmak szemében Japán tűnt a legjobb szövetségesnek a bolsevik állammal szemben. A mozgalom, amely a Peking Egyetemről indult, az összes nagyvárosra átterjedt. Ezt a japán áruk bojkottja és egy sztrájkhullám (tengerészek, vasutasok, pamutgyári munkások stb.) követte. 1920 decemberében Sun Wen megpróbálta a maga javára fordítani a két hónappal korábban Dél-Kínában lejátszódott eseményeket, ahol egy új katonai vezetőnek, Chen Jiongmingnek (1875–1933) sikerült kiűznie Kantonból a jiangxi klikket, amely addig a környék legerősebb katonai csoportja volt. A Kantonba győzedelmesen bevonuló Sun Went 1921. május 5-én a helyi köztársaság elnökévé választották, ahol megpróbált egy, a demokratikus törekvéseivel összhangban álló rendszert bevezetni. Nagy-Britannia ellenséges magatartása és a Chen Jiongminggel való egyre élesebb konfliktusa miatt azonban ismét csak el kellett hagynia azt a tartományt, ahol született. A politikai erőviszonyoknak a washingtoni konferenciát követő átrendeződése sem kedvezett Sun Wennek. 1922 júniusában Shanghaiban várta, hogy a kantoni események újabb fordulatot vegyenek. Végül a következő év elején tért vissza a városba. Ekkor új külföldi szövetségesre lelt, mégpedig a Szovjetunióra, amelynek érdekében állt,

hogy meggyengítse a nyugati hatalmak távol-keleti pozícióit. 1923 nyarán Sun Wen leendő sógorát, Jiang Jieshit (Csang Kaj-sek), aki Japánban végzett katonaiskolát, Moszkvába küldték, hogy a Vörös Hadseregnél kapjon kiképzést. Ezzel egy időben szovjet küldöttség (Borogyin politikai tanácsadó és Galen katonai szakértő) érkezett Kantonba. 1924 januárjában a Nemzeti Pártot, a Guomindangot szovjet mintára újjászervezték: így az egy központosított, hierarchikus, bürokratikus és teljhatalmú párt lett, amely kiterjesztette ellenőrzését az állam és a hadsereg teljes működésére. 1924 májusában, szovjet tanácsadók segítségével Kanton egyik külvárosában létrehozták a Huangpu (kantoni nyelvjárásban Whampoa) Katonai Akadémiát. Ez az intézmény látta el tisztekkel a kiépülő új hadsereget, amelyet Jiang Jieshi parancsnoksága alá helyeztek. 1924 októberében váratlan fordulat következett be Pekingben, ahol a „keresztény tábornokként" ismert Feng Yuxiangnak (1880–1948) sikerült átvennie a hatalmat. Ez arra késztette Sun Went, hogy megpróbáljon megegyezésre jutni Észak-Kína új urával, ezért Pekingbe utazott, hogy tárgyalásokat kezdjen egy szövetségről. A fővárosban halt meg 1925. március 12-én.

A Guomindang, amelynek a hadsereg fejlesztése révén sikerült megőriznie pozícióit Kantonban – a sereg 85 000 közkatonát és 6 000, a Huangpu Katonai Akadémián képzett tisztet számlált –, végül, 1926 júliusában hadjáratot indított az északi területek ellen *(beifa)*, amiről annak idején Sun Wen oly sokat ábrándozott. A hadurak haderejével kiegészülve – a Jiang Jieshi parancsnoksága alatt álló hat hadsereg közül öt a hadurak újjászervezett csapataiból állt; a hatodikban szolgáltak a Guomindang hadsereg újoncai – a hadjárat nagyobb nehézségek nélkül haladt a Jangce völgye felé. Az előrenyomulás során néhány helyi hadsereg is csatlakozott hozzájuk. 1927 februárja és márciusa között a Jangce alsó folyását teljes egészében sikerült elfoglalniuk.

Ekkor, kihasználva a főparancsnoki posztból származó előnyöket, Jiang Jieshi nagymértékben megerősítette pozícióit a nacionalista kormány heterogén összetételű koalíciójával szemben. A külföldi tőkével kapcsolatban álló, Shanghaiban élő vagyonos kínai kereskedők biztos támogatását maga mellett tudó Jiang Jieshi nyíltan szakított a Jangce középső folyásánál fekvő Wuhan városában alakult Guomindang-kormánnyal. 1927. április 12-én vérbe fojtotta a Guomindang-seregek közeledtének hírére Shanghaiban kitört népfelelést. Az idegen nemzetek, amelyeknek érdekeltségeik voltak az országban, biztosak lehettek abban, hogy Kínában elhárult a forradalmi veszély, s készek voltak támogatni Jiang Jieshi új kormányát, amely 1927. április 18-án alakult meg Nanjingban.

A nanjingi évtized

Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) a sikerét annak köszönhette, hogy remekül ki tudta használni a körülmények adta lehetőségeket, s hogy zseniális taktikai érzékkel rendelkezett. E tulajdonságai egyenrangúvá tették őt a legtehetségesebb hadurakkal. Győzelmének legfőbb oka azonban ellenfeleinek gyengesége és megosztottsága volt, valamint azoknak a politikai és gazdasági hatóerőknek a természetes működése, amelyek Kína sorsát ténylegesen befolyásolták. Azáltal, hogy a bűnözői csoportok közvetítésével megszerezte az ellenőrzést a shanghai rendőrség felett, s hogy könyörtelenül leverte a kínai gazdaság fővárosának számító Jiangsu tartománybeli nagyvárosban kitört felkelést, Jiang Jieshi egy csapásra megnyerte a Shanghaiban működő külföldi nagyvállalatok jóindulatú semlegességét és a kínai üzleti körök rokonszenvét, amelyek belefáradtak a hadurak viszálykodásába, s amelyeket aggasztottak a Guomindangon belül körvonalazódó forradalmi irányzatok. Az új nanjingi kormány rövidesen megszerezte a vagyonos rétegek többségének a támogatását,

mivel képesnek mutatkozott arra, hogy biztosítsa az üzleti élet működéséhez elengedhetetlenül szükséges nyugalmat. A maga részéről a nanjingi kormány kénytelen volt együttműködni azokkal a hatalmakkal, amelyeknek jelentős érdekeltségeik voltak Kínában; erre egyrészt a forradalmárokkal szembeni ellenséges magatartása, másrészt azon kötelékek miatt kényszerült rá, amelyek a kínai üzleti köröket kénytelen-kelletlen a nagy külföldi vállalatokhoz kötötték. A hadurak örökébe lépve, akiket – nem teljes sikerrel – megpróbált a maga oldalára állítani vagy megsemmisíteni, a Guomindang erejét nagyrészt annak a hatékonyan működő központosított szervezetnek köszönhette, amelyet a szovjet tanácsadók hoztak létre 1924–25-ben. Az egypártrendszer abszolút ellenőrzést biztosított a kormány, a közigazgatás, a hadsereg és a politikai rendőrség felett; Jiang Jieshi így szilárdan kézben tarthatta a hatalmat. A külföldi nemzetek hajlandónak mutatkoztak ennek a biztos lábakon álló, rég várt rezsimnek minden támogatást megadni, amire a gazdasági egyensúly megteremtéséhez feltétlenül szükség volt. 1928 és 1931 között Jiang Jieshi Kínája visszakapott bizonyos dolgokat, amelyekről a mandzsu kormányzat annak idején kénytelen volt lemondani: a szabad kikötőkben csökkentették a külföldi koncessziós területek számát, illetve a vámokból, a sóadókból és a postaszolgálatból származó bevételek visszaszálltak a nacionalista kormányra. A „generalisszimusznak" így állandó jövedelemforrás állt rendelkezésére, amelynek közel felét a tengeri kereskedelemre kivetett vámok tették ki.

Az országegyesítés gyorsan lezajlott. 1928-ban a Guomindang-seregek elfoglalták Pekinget, amelyet megfosztottak fővárosi rangjától, s a város nevét Beipingre (Északi Béke) változtatták. Eközben az északkeleti tartományok ura, az apja, Zhang Zuolin örökébe lépő Zhang Xueliang csatlakozott Jiang Jieshihez. 1930-ban Jiang Jieshinek ismét meg kellett szilárdítania a hatalmát, amely Észak-Kínában ideiglenesen megingott, amikor Yan Xishan, Shanxi tartomány korábbi hadura, és Feng Yuxiang, a „keresztény tábornok" összeszövetkezett ellene.

A nacionalista rendszer alapjai és sajátosságai ❖ A nanjingi évtized (1927–1937) elejére Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) lett Kína leghatalmasabb katonai vezetője. Riválisaival szemben előnyt jelentett számára, hogy egy szilárd politikai szervezet (a szovjet modellen alapuló egypártrendszer) és a korábbiaknál jobban működő gazdasági háttér állt rendelkezésére, amelyet úgy igyekezett megszilárdítani, hogy ellenőrzése alá vonta a banki szektort. Az a tekintély is segítette, amelyre azáltal tett szert, hogy a külföldi országok hivatalosan is elismerték őt. A nanjingi rezsim azonban épp ebben különbözött a hadurak rendszereitől; sokkal szorosabb szálak fűzték a kereskedő középosztályhoz, mint bármelyik elődjét – ezt az osztályt a maga hasznára zsákmányolta ki –, és természetesen a nyugati befolyásra is sokkal nyitottabb volt. Hivatalnokainak s tisztviselőinek többsége kapcsolatban állt a külföldiekkel vagy egykor külföldön tanult. Szándékai ellenére a nanjingi központú rendszerben a szabad kikötők elnyugatiasodott középosztályainak egyfajta „szétáramlására" került sor, ami magyarázatul szolgálhat arra, hogy bár meghirdette a mezőgazdaság támogatását, nem mutatott semmiféle gyakorlati érdeklődést a parasztság tragikus helyzete iránt.

A nanjingi hatalom sajátságos jellemzőinek kialakulásában a történelmi körülmények is közrejátszottak; olyan időszakban jött létre, amikor az olasz fasizmus, a német nemzetiszocializmus és a japán militarizmus fellendülőben volt, miközben a világ parlamentáris demokráciáiba begyűrűzött az Amerikai Egyesült Államokból elinduló nagy gazdasági válság, s a Szovjetunióban Sztálin egy bürokratikus rendőrállamot hozott létre. A forradalmi mozgalmakkal szemben rendkívül ellenséges Jiang Jieshi, aki nagy csodálója volt az erős kézzel irányított rezsimeknek, igyekezett e diktatúrák propagandamódszereit utánozni, s elterjeszteni egy, a modern kor igényeire alkalmazott konfuciánus gondolkodást.

Megalapította a *Xinshenghuo yundong*ot (Új Élet Mozgalom), amely a Konfuciusz-kultuszt és a Kínai Köztársaság megalkotójának istenítését elegyítő egyfajta új morális rendet képviselt. A „kékingeseknek" nevezett politikai rendőrség feladata az volt, hogy üldözze a liberális gondolkodásúakat és a forradalmárokat.

A kínai bankok, amelyeket kezdetben a császári kormányzattal, később pedig Yuan Shikai rendszerével, illetve a hadurak ellenőrzése alatt álló kormányzatokkal kapcsolatban álló üzletemberek alapítottak, kulcsszerepet játszottak a hadi kiadások finanszírozásában. Emiatt viszonylag önálló hatalmat képviseltek, amely Jiang Jieshi oldalára állt, amikor államcsínyt hajtott végre. Ekkoriban a banki szektor gyorsan növekedett, mivel a belső területekről a tőke a nagy gazdasági központba, Shanghaiba áramlott. 1921 és 1932 között a bankbetétek 245 százalékkal nőttek Shanghaiban. Ugyanitt, a bankok száma 1919 és 1923 között 20-ról 34-re, 1927-ben 67-re emelkedett, 1937-ben pedig már elérte a 164-et. Attól kezdve azonban, hogy Nanjingban megalakult a Guomindang-kormány, mind szorosabb együttműködést követelt a bankszektortól. A pénzintézetek biztosították a kormány működéséhez szükséges pénzügyi garanciákat, s fedezték a költségvetés hiányát; cserébe jelentős előnyöket és szélesebb körű üzleti lehetőségeket garantáltak számukra. Ennek eredménye egyfajta államkapitalizmus lett; így a Guomindang-kormány biztos lehetett abban, hogy az üzleti körök mindenkor támogatni fogják, s ellenőrzése alatt tudja tartani azokat a kapitalistákat, akik túlságosan önállóan tevékenykednek. A köztársaság pénzügyei rövidesen három befolyásos család kezébe kerültek, amelyek a nanjingi kormányhoz közel álló nagy bankházak tulajdonosai voltak: a Song (Song Ziwen a Harvardon végzett, és Jiang Jieshi sógora volt), a Kong (Kong Xiangxi, egy Shanxi tartománybeli üzletember leszármazottja) és a Chen (Chen Guofu és fivére, Chen Lifu, akik Jiangsu tartomány kereskedői középosztályából származtak). 1934–35-ben, kihasználva, hogy az 1933–34 telén végrehajtott tömeges amerikai ezüstfelvásárlás nyomán számos kínai bank csődbe jutott, a Guomindang szorosabbra vonta a bankszektor ellenőrzését. 1935. november 3-án bejelentették az ezüst állami tulajdonba vételét. Ennek köszönhetően stabilizálódott a kínai dollár. A nacionalista kormány által kiadott bankjegyeket mindenhol elfogadták, s megállt az árak emelkedése. Akkoriban négy állami bank uralta a pénzpiacot; legfontosabb feladatuk a hadi kiadásoknak és az államháztartás deficitjének a finanszírozása volt. Ezt kötvénykibocsátással oldották meg, amelyek kamata 20 és 40 százalék között mozgott. Az ügyletek legnagyobb haszonélvezői a kormány magas rangú tisztviselői voltak.

A vagyonos osztályok – főleg a bankokat és az iparvállalatokat kézben tartó új, polgári réteg –, noha szenvedtek a rendszertől, egészében véve elégedettek voltak a kialakult helyzettel, amely nem veszélyeztette kiváltságaikat. A vidéki területeken a kormány nem hajtott végre alapvető változtatásokat a bérleti és adórendszerben. Így az elszegényedett parasztság – az okok és a következmények láncolatának köszönhetően – tovább szenvedett mindattól, ami egyfajta fátumnak tűnt számára. Az eltartottak magas száma, a rendkívül kis parcellák (1–1,3 hektár családonként), a kétségbeesett, kemény erőfeszítések ellenére is alacsony terméshozam, valamint az adóterhek összességükben oda vezettek, hogy a földbérek és uzsorakamatok miatt már a legkisebb vagyoni különbség is lehetővé tette mások kizsákmányolását. Minden körülmény annak kedvezett, hogy a lakosság nagyobb része feneketlen nyomorban tengődjön.

Mandzsúria japán megszállása és a Vörös Hadsereg megalakulása ❖ Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) legfontosabb célkitűzése egyrészt az volt, hogy befolyását kiterjessze, s megtartsa a párt és az egész államapparátus – a hadsereg, a rendőrség és a pénzügyek – felett, másrészt pedig, hogy az új rendszer számára erős hadsereget hozzon létre. Az állami költségvetés felét a

hadsereg felszerelésére és a független hadurak elleni küzdelemre fordították. Rövidesen azonban új ellenségek jelentek meg. A Jangcétől délre, majd később a Jiangxi tartománybeli Ruijin környékén alakult bázisterületeken (szovjet körzetek) az oda menekült kommunisták vezetésével parasztokból álló katonai egységek alakultak. 1931 és 1934 között Jiang Jieshi több hadjáratot is indított a ruijini központi bázisterület ellen, de csak az utolsó, ötödik hadjáratban sikerült kisöpörni onnan a kommunistákat. A katonai akcióhoz külföldi kölcsönöket vettek fel, s német katonai tanácsadók segítségét is igénybe vették.

Ebben az időszakban következett be egy másik esemény is, amely döntően befolyásolta Kína legújabb kori történelmét: 1931–32-ben Japán megszállta az északkeleti tartományokat. Jiang Jieshi, akit teljesen lekötött a „kommunista banditák" elleni küzdelem, belenyugodott a szerinte elkerülhetetlen területvesztésbe. Ezekben a tartományokban már régóta jelen volt a japán tőke, s a helyi hadurakat gyakran szoros kötelékek fűzték a szigetországhoz. Az, hogy Zhang Xueliang csatlakozott a nacionalistákhoz, új fejlemény volt. Az alakulóban lévő Guomindang-hadsereg valószínűleg nem tudott volna helyt állni egy nyílt összecsapásban a hódítók jól képzett és jól felszerelt csapataival szemben. Egy ilyen konfliktus végzetes lehetett volna a rendszer számára, amely épp akkor kezdte megszilárdítani pozícióit. Japán gazdasági erejét azonban jelentősen megnövelte, hogy rátette a kezét erre a 40 milliós népességű, Franciaország nagyságú területre, a kedvező fekvésű kikötőkkel, a szénbányákkal és egész Kelet-Ázsia legfejlettebb vasúthálózatával együtt. Stratégiai szempontból Mandzsúria kiváló támaszpontnak bizonyult a Kína ellen indítandó hadjáratokhoz. Ez arra kényszerítette a nanjingi kormányt, hogy kapituláns politikát folytasson, s visszavonuljon az Észak-Kínát is bekebelező Japán elől.

Mivel állandó fenyegetést jelentett Jiang Jieshi kormánya számára, s nagy hatással volt a kínai politika életére, Mandzsúria japán megszállását jogosan tarthatjuk a korabeli kínai történelem legfontosabb eseményének.

A dolgok logikájából következően az, hogy a Guomindang-rezsim a liberális és forradalmi erők ellen irányuló támadásaival még határozottabban a reakciós politizálás felé fordult, a legradikálisabb irányzatok előretörésének kedvezett. Figyelemre méltó, hogy a különböző politikai és szellemi irányzatok szabad áramlását, amely a hadurak országlásának anarchikus időszakát jellemezte, 1928 után olyan periódus követte, amikor a politikai ellenzék soraiban a kommunisták pártja, a szellemi életben pedig a marxizmus vált egyre meghatározóbbá. A nanjingi kormánynak az előrenyomuló japánokkal szemben alkalmazott kapituláns taktikája, valamint a Vörös Hadsereg és a paraszti milíciák hazafias küzdelme végül a kommunisták oldalára állította korábbi ellenfeleinek többségét.

A kommunisták végső győzelme arra késztette az embereket, hogy utólag visszatekintve olyan túlzott jelentőséget tulajdonítsanak nekik, amellyel a párt megalakulásának idején és a kantoni időszakban (1923–1926) korántsem rendelkezett. A kommunista párt kis politikai csoportosulás volt, amelyet néhány értelmiségi alapított 1921-ben, akik a szabad kikötők munkásainak megmozdulásait igyekeztek megszervezni és összehangolni. A kommunista mozgalom soha nem lehetett volna sikeres, ha hű marad azokhoz a szabályokhoz és direktívákhoz, amelyeket a kínai valóságról mit sem tudó szovjet tanácsadók írtak elő, illetve amelyek a távoli Moszkvából érkeztek. A kezdeti időszakra az *a priori* elképzelések voltak a jellemzők, valamint az a rögeszme, hogy a forradalomhoz csakis egyetlen út vezet, az, amelyen a Szovjetunió halad. A proletariátus forradalmi elhivatottságába vetett feltétlen hit és a mélységes bizalmatlanság a parasztsággal szemben: ezek voltak a kommunista ortodoxia alapjai. Ezért volt szükség arra, hogy a kommunisták ideiglenesen szövetségre lépjenek a Guomindang nacionalista polgárságával. A szövetségük addig tartott, amíg az ipari kapitalizmus keserű gyümölcsei be nem értek Kínában. Ez a politika természetesen

oda vezetett, hogy szétzúzták a kommunista pártot, a munkásvezetőket pedig likvidálták. A vidéki területeken azonban, megszegve a szovjet direktívákat, s ellentmondva az elfogadott ortodox irányvonalnak, egy paraszti forradalmi mozgalom kezdett kibontakozni. A régi nyugati hagyományokban gyökerező, váratlan városi felkelés helyett, amely a nagy októberi szocialista forradalom hajtóerejét adta, Kínában az történt, hogy a vidék hosszú időre bekerítette a városokat.

A szovjet körzetekben 1927-től kezdve szerveződő paraszti egységek parancsnokai származásukat és neveltetésüket tekintve nem sokban különböztek a Kínai Kommunista Párt első vezetőitől: Chen Duxiu (1880–1942) Japánban és Franciaországban tanult; Li Dazhao (1889–1927) először az északi hadsereg egyik katonai akadémiájának volt a hallgatója, majd később Japánban folytatta tanulmányait; Zhou Enlai (1898–1976), egy kishivatalnok fia, Japánban, Franciaországban és Németországban is élt; végül Zhu De (1886–1976) Berlinben és Göttingenben diákoskodott. Mao Zedong (1893–1976) volt az egyetlen vezető, aki soha nem hagyta el Kínát. Ő módos parasztcsaládban született Hunan tartomány fővárosától, Changshától nem messze, s az egész fiatalkorát ebben a tartományban töltötte. A kommunista mozgalom, ennek ellenére, távol a nagyvárosok mesterkélt, elnyugatosodott légkörétől, a kínai világ leghitelesebb forradalmi hagyományaihoz kötötte a sorsát. Az elméletet felváltotta a gyakorlat, az okoskodást pedig a vidék kizsákmányolása és a szabad kikötők polgárságának felemelkedése közötti szoros összefüggéseknek, valamint annak az ösztönös megértése, hogy ez a felemelkedés nem választható el a külföldi tőke befolyásától. Ennek az ördögi körnek a felszámolásához tehát mindenekelőtt az szükséges, hogy a kínai burzsoázia és a külföldi tőke kettős szorításában vergődő vidék győzedelmeskedjék a városok felett. E cél megvalósítása szilárd irányítást és óriási energiák mozgósítását igényelte, függetlenül attól, hogy az adott helyzetben milyen taktikai lépésekre volt szükség; a Guomindanggal való szembenállás éveiben (1927–1937) a társadalmi igazságosságra, később pedig a japán agresszorok elleni hazafias küzdelemre helyezték a hangsúlyt. A legrátermettebb vezetőket fokozatosan választották ki a harcok során. Az oktatás és a képzés egy pillanatra sem szünetelhetett. A kínaiak mindig is idegenkedtek az elvont fogalmaktól és az elméletektől, innen ered a kínai kommunista gondolkodás alapvetően gyakorlatias jellege és látszólagos gyengesége a Nyugat szemében.

A japán támadástól a Kínai Népköztársaság megalakulásáig

A Kínai Népköztársaság megalakulása előtti utolsó korszakot, azaz a Guomindang-rendszer hanyatlását és a Japánnal szembeni ellenállás felerősödését az északkeleti tartományokból indított, 1937. júliusi nagy japán offenzíva és Shanghai hadüzenet nélküli augusztusi bombázása vezette be.

A chongqingi időszak ❖ A Guomindang-kormány 1937 végén Hankouba vonult vissza, majd innen a távoli, Sichuan tartományban fekvő, magas hegyektől védett Chongqingba. A japán csapatok eközben elfoglalták a Sárga-folyótól keletre és északra fekvő tartományokat, az egész Jangce-völgyet egészen a Dongting-tóig, valamint a Kantont Zhengzhouval összekötő képzeletbeli egyenestől keletre fekvő összes nagyvárost. Az invázió és az azt követő megszállás óriási pánikot okozott, s hatalmas menekültáradatot indított el. 1938 vége és 1939 közepe között a régi, vidéki városnak számító s a japán légitámadások állandó célpontjává váló Chongqing lakossága 200 000-ről egymillió fő fölé emelkedett. Mindez brutális csapást mért a Guomindang-rendszerre, amely hirtelen elvesztette legfőbb bevételi forrá-

sait – a most már japán megszállás alatt álló területekről befolyó vám- és adóbevételeket. El volt vágva a nagy gazdasági központtól, Shanghaitól, s azoktól a banki csoportoktól és nemzetközi kapcsolatoktól, amelyek a rendszer politikai bázisát és támogatói körét alkották. A szárazföld belsejébe történő visszavonulás nagyon fontos következményekkel járt a rendszer további sorsára nézve. Egyedüli bevételi forrása a kínai bankok áttelepített tőkéje és a külföldi országok által biztosított – kezdetben korlátozott – támogatás volt. Eleinte a legnagyobb segítséget a Szovjetunió nyújtotta (1937 és 1939 között összesen 250 millió amerikai dollárt), amely, egészen azok végső győzelméig, nem vett tudomást a kínai paraszt-kommunistákról. Ezenkívül a támogatók közé sorolható még az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország. Miután azonban a japánok 1941. december 7-én megtámadták Pearl Harbourt, Kína az USA-tól is jelentős segítséget kapott. Kétségtelen, hogy az a 2 milliárd dollár, amelyet az USA a második világháború alatt juttatott Kínának – illetve az újabb 2 milliárd dollár 1945 és 1949 között –, nem olyan nagy összeg az USA szövetségeseinek és a Németországgal hadban álló országoknak folyósított, összesen 50 milliárd dolláros amerikai segélyhez képest, mégis óriási segítséget jelentett egy olyan romokban heverő gazdaságnak, amilyen a Guomindang-Kína gazdasága volt a chongqingi időszakban. S noha biztosította a rendszer fennmaradását, annak egészére alapvetően bomlasztó hatással volt.

A rendszer – amelynek élősködő jellege hatalmas, bürokratikus apparátusában és a túlméretezett hadseregében mutatkozott meg: létszáma volt, hogy elérte az 5 millió főt is – a számára legegyszerűbb megoldáshoz folyamodott: inflációt gerjesztett. Az árak elszabadultak, s felgyorsult a kínai dollár elértéktelenedése: 1944-re egy kínai dollár 500-szor kevesebbet ért, mint a japán támadás előestéjén. A pénzügyi csőd, a külföldi segélyek és a fokozódó amerikai jelenlét – katonai bázisok, harci repülők, raktárak, közlekedési eszközök, rádióállomások – kedvezett a spekulációnak, a befolyással való üzérkedésnek és a korrupciónak. Egyes, korábban előjogokat élvező társadalmi rétegek, a rendszert szolgáló kishivatalnokok, a tanárok, azaz mindazok, akiknek helyzetükből fakadóan nem állt módjukban törvénytelen módszerekkel gyarapítani vagyonukat, szegénységben éltek, s egyre jobban kiábrándultak a rendszerből.

A kiábrándultságot csak tovább fokozták a kevéssé sikeres katonai akciók és Jiang Jieshi olthatatlan gyűlölete a megszállók ellen harcoló kommunista partizánok iránt. A Jiangxi tartománybeli központi szovjet körzet vezetői és katonái, akiket megtizedeltek az 1931–34-es bekerítő hadjáratok, 1934 októberében nyugat felé elhagyták a körzetet, s átkelve Nyugat-Sichuan hegyvonulatain, Észak-Shaanxiba vonultak vissza. A Guomindang-hadsereggel a nyomukban a kommunistáknak a legzordabb vidékeken kellett átvergődniük. Ennek a 12 000 kilométeres „hosszú menetelésnek" *(changzheng)* – a kínai kommunisták eposzba illő hőstettének – közel százezren vágtak neki, de alig hét-nyolcezren érkeztek meg Észak-Shaanxiba. A túlélők rövidesen új bázisterületeket hoztak létre Yan'an környékén. Megszervezték a japánok elleni küzdelmet és a parasztság köréből új híveket toboroztak. Jiang Jieshit 1936-ban rákényszerítették az együttműködésre a kommunistákkal, két évvel később ő azonban nagyszabású hadjáratot indított az északnyugati forradalmi bázisok ellen, s a második világháború idején csak az amerikaiak nyomására fogadta el, vonakodva és fenntartásokkal, a Japán-ellenes egységfront gondolatát.

A polgárháború: 1946–1949 ❖ Japán 1945. augusztusi kapitulációja egyszerre új alapokra helyezett minden problémát, s úgy tűnt, hogy újjáéleszti Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) rezsimjét. A japán hadsereg által kiürített területek jelentős részének visszafoglalása, a főváros visszaköltöztetése Nanjingba, az a tény, hogy a Guomindang-Kínát hivatalosan is a második világháború győztesének ismerték el, valamint, hogy Kína meghívást kapott a nem-

zetközi konferenciákra, rövid ideig tartó eufóriát váltott ki. A minden ország támogatását maga mögött tudó, nagy létszámú, amerikai haditechnikával jól felszerelt hadsereggel rendelkező nacionalista rezsimnek egyetlen feladata maradt: végleg megszabadulni a „kommunista banditáktól". Így tehát 1946-ban kezdetét vette a modern kori történelem egyik legnagyobb szabású polgárháborúja.

A két szemben álló fél között alapvető különbségek mutatkoztak. Egy, az országon élősködő, a vidéket fosztogató és sarcoló, klasszikus hadsereg állt szemben a nála létszámban háromszor kisebb, az arctalan vidéki tömegek között elvegyülő, az ellenség kifárasztásán, a rajtaütéseken és a helyi, kis hadműveleteken alapuló háborút folytató paraszti milíciákkal. Japán veresége inkább kedvezett a Guomindangnak, amelynek nagy mennyiségű szállító jármű állt rendelkezésére, mint a kommunistáknak. A nacionalista hadseregnek még azokon az északkeleti vidékeken is sikerült elfoglalnia a jelentős városokat, ahol a Japán elleni partizánháborúk idején a kommunisták szilárdan megvetették a lábukat. Erre akkor került sor, amikor a szovjet csapatok, szétszerelve és darabokban nyugatra szállítva az itteni gyárakat, kivonultak ebből az ipari körzetből. A nacionalisták által élvezett előnyök azonban inkább látszólagosak voltak, mint valóságosak; utánpótlási vonalaik túl hosszúra nyúltak, s a csapataik csak a városokat tartották ellenőrzésük alatt. A rendszer nem számolta fel saját fogyatékosságait. A harcok előrehaladtával, ahogy a partizánok taktikai fölénye egyre nyilvánvalóbbá vált – akik a földosztásoknak köszönhetően népszerűek voltak vidéken –, úgy romlott a nacionalista hadsereg harci morálja. A Vörös Hadsereg első nagy győzelmét követően ezért a közvélemény szinte teljes egészében a kommunisták oldalára állt. 1947 közepén északkeleten a Vörös Hadsereg támadásba lendült, s bekerítette a Guomindang helyi erőit. 1948-ban bevették a Henan tartománybeli Luoyangot és Kaifenget és a Shandong tartománybeli Ji'nant. Ezután kezdődött az ellentámadás utolsó szakasza: nagyobb harci egységeket hoztak létre, amelyeket a korábbi harcokban zsákmányolt felszereléssel láttak el, s amelyek soraiban a fegyverükkel és felszerelésükkel együtt az ellenségtől átállt katonaszökevények is helyet kaptak. Az 1948. szeptember–októberi támadás során elfoglalták az északkeleti tartományokat. A harcokban a Guomindang 400 000 embert vesztett, köztük a legjobban képzett csapatok egy részét. A döntő csatára, a huaihai ütközetre 1948–49 telén került sor az észak-jiangsui Xuzhou város környékén, amelyben 550 000 Guomindang-katonát tettek harcképtelenné. A kommunista csapatok ekkor már elfoglalták Pekinget és Tianjint; májusban kezükre került Shanghai, októberben Kanton, novemberben pedig Chongqing. A nacionalista kormány Taiwanra menekült. 1949. október 1-jén Pekingben kikiáltották a Kínai Népköztársaságot.

Úgy tartják, hogy a modern kori Kína történelmében a nemzeti érzés jelentős morális erőt képviselt. Ez a megállapítás azonban csak az utolsó, a megszálló hatalom ellen folytatott harc időszakára igaz; a kínai hazafiság ugyanis mindaddig elsősorban az iskolás fiatalok és az értelmiség tehetetlen vágyakozása volt, amíg meg volt fosztva az egyetlen olyan eszköztől, amelyben a hazafiság testet ölthetett volna – a külföldi érdektől független népi hadseregtől. A Japán által megszállt területeken, a hódítók elleni harc során szoros szövetség jött létre a parasztság és a Vörös Hadsereg katonai között. Ez volt a felszabadítási mozgalom erejének, sikerének és széles körű támogatottságának a forrása. Szakadék tátongott a 20. század első harminc évének politikai nyugtalansága és a Jiangxi tartományban, illetve Yan'anban létrehozott paraszti szovjet körzetek között. Ez a szakadék elválasztotta egymástól az álmot a valóságtól, valamint az idegen eszmék labirintusában az ország megmentését szolgáló elméleteket kereső értelmiség körében uralkodó zűrzavart a harcosok magabiztosságától, akiknek úgy sikerült ismét kapcsolatba lépniük a hatalmas vidéki népességgel, hogy közben mindvégig a helyzet urai maradtak.

31. fejezet

A FILOZÓFIA ÉS AZ IRODALOM FEJLŐDÉSE

Míg a 19. században a nyugati befolyás pontosan nem körülírható módon érvényesült, s egyfajta konfuciánus reformmozgalmat és ortodox ellenreakciót indított el, addig a 20. század első felében a kínai gondolkodás történetét teljesen a nyugati hatások határozták meg. Fontos azonban, hogy tisztában legyünk ennek valódi jelentőségével. A kínai tradícióktól idegen eszmék tömeges beáramlása a kínai világ feletti hatalom átvételének csupán egyik aspektusa volt. Ez a folyamat nem választható el attól a történelmi környezettől, amelyre a korszakban mindvégig a megalázottság érzése és a zűrzavar volt a jellemző. Az értelmiség kisebbrendűségi komplexusban szenvedett, amelyet a Kínát ért sérelmek tápláltak – a shimonoseki békeszerződés, a „bérelt területek" elfoglalása, a bokszerjegyzőkönyv, a külföldi kölcsönök, amelyekre Kína rendszeres bevételi forrásai jelentették a biztosítékot, a vasútvonalak külföldi kézbe adott koncessziója, a párizsi békekonferencia döntése, amely Japánnak adta az egykori német területeket a Shandong-félszigeten, a koncessziós területek rendőrsortüzei 1925. május 30-án Shanghaiban (13 halott) és 1925. június 23-án Kantonban (52 halott), az északkeleti tartományok japán megszállása stb. –, nem beszélve a mindennapos megaláztatásokról, amelyeket a kínaiaknak saját hazájukban és külföldön egyaránt el kellett szenvedniük. A korszak kultúrtörténete szorosan összefügg a politikatörténettel.

A filozófiában már a 20. század elején jelen lévő nyugati eszmék beáramlása a régi rendszer írástudói rétegének eltűnésével és az új értelmiségi osztálynak a kialakulásával, amelynek képviselői Japánban, az Amerikai Egyesült Államokban, Európában és azokban a kínai iskolákban és intézményekben tanultak, ahol külföldi tanárok oktattak, még hangsúlyozottabbá vált. Sok kínai értelmiségi és velük együtt a diákság úgy gondolta, hogy Kína megmentésének egyetlen módja, ha elvetnek minden hagyományt, s szisztematikusan utánozzák a Nyugatot. Ezek az emberek többé-kevésbé átvették a nyugati életmódot, s a külföldi jelenlétnek köszönhetően felvirágzó szabad kikötőkben éltek. Innen eredt a tudásszomj, az eszmék és elméletek vad kavalkádja. Mindazt, ami a véletlen szeszélyéből, ömlesztve és a legnagyobb összevisszaságban Nyugatról érkezett, óriási lelkesedéssel fogadták Kínában. Nem léphetünk azonban kapcsolatba egy teljes szellemi örökséggel alig néhány évtized alatt: bizonyos fokú „gyökértelenség"-érzés és átmeneti elragadtatás után a kínaiak az ősi hagyományok prizmáján át szemlélték mindezt. Így tehát alig akadt olyasmi, amit ne lehetett volna egy eredetileg kínai gondolat oldalhajtásának tekinteni.

A politikatörténet három korszakának megfelelően a 20. század első felének szellemi életében is három szakasz különíthető el. Az elsőt, amely 1900-tól a régi rendszer eltűnéséig tartott, az átalakulásra tett kísérlet jellemezte, ez azokat a többé-kevésbé radikálisnak nevezhető reformtörekvéseket foglalta magában, amelyek abban az időszakban voltak a

legnépszerűbbek. E korszak legkiválóbb képviselői még az eltűnőben lévő régi réteghez tartoztak. A második szakasz ezzel szemben a teljes zűrzavar időszaka volt, amikor a szabad kikötőket elárasztották a nyugati kulturális hatások. Az utolsó szakaszban, amely Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) diktatúrájának idejére esett, ez a meglepően pezsgő szellemi élet fokozatosan lecsendesedett, s a romantikus individualizmus és a polgári Nyugat vak utánzásának helyébe a lassan, de biztosan terjedő marxizmus lépett. A művészet és az irodalom a forradalom szolgálatába állt.

Japán hatása és az evolúciós filozófiák elterjedése ❖ A 20. század első évtizedében a politikai, filozófiai és irodalmi mozgalmat a szinkretizmus irányába mutató törekvések jellemezték. Ebben az időszakban a többé-kevésbé radikálisnak mondható reformok győzedelmeskedtek. A reformok támogatói és közvetítői az eltűnőben lévő osztályhoz tartoztak, a régi rendszer írástudói rétegéhez. A legkiválóbb gondolkodók, akik nem értették meg, hogy a shimonoseki béke aláírása, Kína érdekszférákra való felosztása és a bokszerlázadás óta az ország tragikus sorsa végleg megpecsételődött, úgy gondolták, a japán modell – tehát a hagyományok és a modernizáció kompromisszuma – még mindig megvalósítható. Ez az illúzió kétségtelenül abból táplálkozott, hogy a politikai intézményrendszer még nem omlott össze. Még mindig létezett egy „belföldi" Kína. A különböző eredetű és más-más nézeteket valló reformerek számára Japán, amelyet mind földrajzilag, mind pedig kulturálisan szoros szálak fűztek Kínához, minden tekintetben – oktatás, hadsereg, intézmények, közerkölcsök – a követendő modellt jelentette. A japán befolyást tovább erősítette, hogy sok kínai diák utazott a szigetországba, hogy ottani egyetemeken, szakiskolákban és katonai akadémiákon fejezze be tanulmányait (számukat 1906-ban 15 000 főre becsülik); de szerepe volt ebben annak a fogadtatásnak is, amelyben a politikai emigránsok részesültek a különböző japán szervezetek és a Meiji-kormányzat részéről – már 1898-ban létrehozták a Kelet-ázsiai Kulturális Szövetséget (Tōa dō bunkai), amelynek célja a kelet-ázsiai japán befolyás kiterjesztése volt –, valamint annak az óriási tekintélynek, amelyet Japán vívott ki magának az orosz hadsereg és flotta felett aratott 1905-ös győzelmével. Akkoriban a kínai diákok rendszerint a japán fordításokon keresztül kerültek kapcsolatba a nyugati irodalommal és filozófiával.

A köztársaságpárti forradalmárok és összeesküvők, akik szintén bátorítást kaptak Japánban, csak egy jelentéktelen kisebbséget, marginális irányzatot alkottak. Az értelmiség és a diákság körében a legnagyobb támogatottságot a japán típusú alkotmányos monarchia hívei vívták ki maguknak. Szószólójuk a tehetséges röpiratíró, Liang Qichao volt, aki az 1898-as „száznapos reform" kudarca után Japánba menekült, ahol fáradhatatlanul azon munkálkodott, hogy újságcikkeivel, röpirataival és könyveivel felrázza honfitársait, feltárja Kína hanyatlásának okait, s a kor eszméit, például az evolúció elméletét, a liberalizmust, a vállalkozó szellemet, a tudományiszteletet beépítse a kínai hagyományokba és összhangba hozza velük. Úgy vélte, egy új embertípust kell kialakítani, mivel minden baj forrása az, hogy az emberek hozzászoktak a megaláztatáshoz. A szelídséget, az alázatosságot, a toleranciát, a hagyományos moralitást, amely szorosan összefüggött egy eltűnőben lévő civilizációval és egy letűnt politikai rendszerrel, fel kell váltani a versenyszellemmel, a küzdőszellemmel, valamint a nacionalizmussal és a meg nem alkuvással – röviden, az olyan tulajdonságokkal, amelyek a nyugati államokat és Japánt jellemezték.

Az erkölcsi világkép gyökeres átformálásának szükségességét hangoztatta Liang Qichao kortársa, a fujiani származású Yan Fu (1853–1921) is, aki miután klasszikus oktatásban részesült, a fuzhoui fegyvergyárhoz tartozó iskolában tanult, ahol elsajátította az angol nyelvet és műszaki, illetve tudományos alapismeretekre is szert tett. Mialatt Angliá-

ban, a Brit Királyi Haditengerészetnél tanult, Yan Fu megismerte Darwin és Spencer műveit. Az angol jogrenddel és közigazgatással is foglalkozott. Miután a 19. század utolsó éveiben visszaérkezett Kínába, ő lett az angol evolucionista filozófusok egyik első kínai fordítója. Első fordítása, T. H. Huxley *Evolúció és etika (Tianyanlan)* című műve 1898-ban jelent meg, ami váratlanul nagy hírnevet szerzett számára. Ezt 1900 és 1910 között további művek egész sora követte: H. Spencer: *A szociológia tanulmányozása (Qunxue siyan);* Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága (Yuanfu);* Stuart Mill: *A szabadságról (Qunjiquan jielun);* Montesquieu: *A törvények szelleme (Fayi).*

Kifinomult stílusú, klasszikus nyelven írt fordításait, amelyek tele voltak – néha homályos értelmű – irodalmi utalásokkal, Yan Fu személyes megjegyzésekkel egészítette ki. Ezek a művek nagy hatással voltak a kínai gondolkodásra, elültették ugyanis a köztudatban azt az elképzelést, hogy a természetes kiválasztódás és az életben maradásért folyó küzdelem törvényét nemcsak az állatvilágra, hanem a nemzetekre is alkalmazni lehet. Az érdeklődésnek, amelyet Yan Fu és kortársai tanúsítottak a darwini evolucionizmus és az angolszász szociológia iránt, valójában politikai motivációja volt; ezek az eszmék ugyanis igazolták a Nyugat által szorgalmazott új erkölcsi világkép elterjesztésének létjogosultságát: az individualizmusnak, a szabadságnak és a demokráciának fokozatosan a kínai szokások és intézményrendszer részévé kell válniuk.

„Nem utánozni kell a Nyugatot, hanem ösztönzést kell meríteni belőle"; ez a szándék magában a „kivitelezésben" is megmutatkozott. Yan Fu fordításai klasszikus nyelven íródtak, s tartalmazták személyes észrevételeit. A nyugati szépirodalmi művek első fordításai szintén klasszikus nyelvezetűek voltak, s sokkal inkább nevezhetők adaptációnak, mint a szó szigorú értelmében vett fordításnak. Alkotójuk Yan Fu kortársa, a szintén fujiani származású Lin Shu (1852–1924) a 19. század utolsó éveiben lett egy csapásra népszerű Alexandre Dumas *A kaméliás hölgy* című könyvével. Nem beszélt idegen nyelveket, a szóban elmondott fordításból mégis több mint 160 nyugati regényt ültetett át szabadon kínaira – köztük Walter Scott, Defoe, Dickens, Cervantes, Ibsen és Victor Hugo műveit.

Az új tartalomnak és a hagyományos formáknak ez a kombinációja, amely a 20. század elején a két legjelentősebb fordító munkásságát jellemezte, magában a kínai irodalomban is megjelent. 1900 és 1910 között ezernél több regény látott napvilágot, amelyek kivétel nélkül a reformmozgalommal rokonszenveztek. Ihlető forrásuk a nemzet iránt érzett aggodalom, céljuk pedig a politika és a társadalom kritikája volt. Ennek ellenére hűek maradtak a 18–19. századi kínai regény formai hagyományaihoz: a sokszereplős, epizódokra oszló szerkezethez és a realista stílushoz. A korszak kiemelkedő írói közé tartozott Liu E (1857–1909), a *Laocan youyi* (*Öreg Can kóborlásai* – 1902) szerzője, Wu Woyao (Wu Jianren – 1866–1910), aki 1900 és 1910 között több mint 30 regényt írt, valamint Li Baojia (Li Boyuan – 1867–1906), a híres „leleplező regény", a *Guanchang xianxingji* (*A hivatalnokvilág jelen állapota*) szerzője, amely a korabeli korrupt hivatalnokokról szólt.

A nyugati eszmék beáramlása ❖ 1915–17-től megváltozott a politikai és a szellemi légkör. Már ekkor mutatkozni kezdtek az elkövetkező időszakra utaló első jelek, amelyet a morális zűrzavar, a szellemi pezsgés, illetve a nyugati eszmék és szokások tömeges beáramlása jellemzett. Mindez 1919-től kezdve érte el csúcspontját. A szellemi életben bekövetkezett változások kétségtelenül számos okra vezethetők vissza. Minden bizonnyal fokozott szerepe volt ebben a dinasztia és a régi, írástudó réteg eltűnésének, a japán imperializmus megnyilvánulásainak (a Shandong-félsziget elfoglalása, a „21 követelés", az erősödő japán gazdasági nyomás Kínában), a parlamentáris demokrácia paródiába illő működése és a Yuan Shikai diktatúrája miatt érzett kiábrándultságnak (Yuan Shikai kísérletet tett a

császárság restaurációjára, s igyekezett újjáéleszteni Konfuciusz kultuszát), valamint a külföldön, elsősorban a nyugati országokban tanuló diákok növekvő számának. Úgy tűnik azonban, hogy a legfontosabb tényező a korabeli generációkat elválasztó mély szakadék volt. A mozgalmat az iskolás fiatalság és a külföldről visszatért diákok indították el, s ők is irányították.

A Japánban, Európában és az Amerikai Egyesült Államokban tanuló egyre több kínai mélységes szégyenérzettel tekintett hazájára és hagyományara. A hanyatló Kína akkori állapotában a hagyományos erkölcsök és szokások, az írástudók irodalma és művészete – tehát mindaz, ami a régi Kínából megmaradt – csupán visszataszító karikatúrának tűnt a számukra. Lehetetlennek érezték, hogy bármiféle kompromisszumot kössenek a múlttal; egyszer s mindenkorra szakítani akartak a régi hagyományokkal, annak érdekében, hogy az országot felrázzák depressziójából, öntudatra ébresszék az embereket, s megszólítsák a lehető legszélesebb tömegeket.

A radikális mozgalom hívei a szabad kikötők diákságából és az új, többé-kevésbé már nyugatiasodott értelmiségiekből kerültek ki – a belső területek a szegénység és az elszigeteltség miatt szinte egyáltalán nem kapcsolódtak be ezekbe a folyamatokba. Kezdetben folyóiratokat és irodalmi egyesületeket alapítottak. A legelső és legfontosabb folyóiratot 1915-ben, Shanghaiban Chen Duxiu (1880–1942) hozta létre, aki ösztöndíjasként Japánban tanult, majd 1921-ben részt vett a Kínai Kommunista Párt megalapításában. A folyóirat neve is sokatmondó: *Xinqingnian (Új Ifjúság)*, alatta a francia alcím, *La Nouvelle Jeunesse*. Chen Duxiu első cikke, *Az ifjúsághoz*, szabályosan hadüzenetet hirdetett a hagyományos erkölcsök ellen, amelyeket módszeresen összehasonlított a Nyugat dinamizmusával és vállalkozó szellemével. Két évvel később ebben a folyóiratban jelent meg az Egyesült Államokban tanult fiatal Hu Shi (1891–1962) *Javaslatok az irodalom reformjára* című írása is. A cikk az irodalmi gyakorlat radikális reformját tűzte ki célul; azt javasolta, hogy töröljék el a klasszikus nyelvezetet azokon a területeken, ahol azt addig hagyományosan alkalmazták, hagyjanak fel az irodalmi hivatkozásokkal és sablonokkal, használják az egyszerű, közvetlen, a hétköznapi beszéden alapuló nyelvet *(baihua)*. Ettől kezdve a *baihua* használata gyorsan terjedt. Chen Duxiu a forradalmi, élő, realisztikus irodalom fejlesztésére szólított fel.

Az 1919-es május 4. mozgalom, amelyet a pekingi diákság robbantott ki, amikor kitudódott, hogy az egykori kínai német területeket Japánnak adták át, jelentős lökést adott a legradikálisabb politikai és irodalmi irányzatok kibontakozásának. A megmozdulást további demonstrációk, sztrájkok és bojkottok követték, s arról a felháborodásról tanúskodtak, amelyet ez a Kína elleni újabb jogsértő akció váltott ki (az ország ugyanis 1917-ben hadat üzent Németországnak). A pekingi diákok kezdeményezése a politikai agitáció korszakának kezdetét jelentette, s az agitáció csak fokozódott a hadurak kormányai által bevezetett elnyomó intézkedések hatására. A politikai és irodalmi körök száma megsokszorozódott, csakúgy, mint a jobbára tiszavirág-életű folyóiratoké. A nyugati hatások egyre érezhetőbbé váltak. Mind több fordítás látott napvilágot; ellentétek alakultak ki a különböző filozófiai nézetek képviselői között; s egy új, európai típusú regényforma jelent meg és indult fejlődésnek.

Ez a szellemi pezsgés azonban a mélyben sokkal zavarosabb és bonyolultabb volt, mint azt a felszín alapján gondolhatnánk; nem összegezhető csupán hirtelen támadt, a nyugati eszmék (tudomány, demokrácia, individualizmus, nacionalizmus) táplálta hazafias fellángolásként. A kínai világ függő helyzetéből fakadt, a fiatalok és értelmiségiek gyökértelenségét és meghasonlottságát tükrözte, akik teljes mélységében átérezték azokat az ellentmondásokat, amelyeknek éppen ők maguk voltak az áldozatai. A filozófiai vitákban és

az irodalmi művekben a tettvágy mellett kifejezésre jutott az elvágyódás a kilátástalan helyzetből, a kétségbeesés, a befelé fordulás és a beteges romantika is. Az egyéni nézetek, valamint az iskolák és a különböző irányzatok nagy száma az eltérő vérmérséklettel és oktatási háttér sokféleségével magyarázható – egyes irányzatok a kínai hagyományokból, mások a nyugati eszmékből táplálkoztak.

Miután a lelkesedés alábbhagyott, a nyugati eszmék és divatok nyom nélkül eltűntek. Ennek okai éppen azokban a körülményekben rejlettek, amelyekben „inváziójuk" létrejöhetett. Az 1917 és 1928 közötti időszak sok szellemi irányzata tiszavirág-életű és mesterkélt volt. Sikerüket többnyire a nyugati és kínai hagyományok közötti bizonyos analógiáknak köszönhették. Nem nehéz belátni például, hogy párhuzamok fedezhetők fel Bergson filozófiája és Wang Yangming „intuicionizmusa", a darwinizmus és a taoizmus, valamint a l'art pour l'art-t hirdető angolszász elmélet és a kínai írástudók egyes magatartásmintái között; ezeket a hasonlóságokat maguk a szerzők hangsúlyozták.

A 20. század első néhány évében elsősorban az angolszász hatások érvényesültek, egyrészt a britek kínai pozíciói, másrészt az USA-ban tanuló kínai diákok nagy száma miatt. Hu Shi tanára, a pragmatista filozófiát hirdető John Dewey (1859–1952) maga is meghívást kapott Kínába 1919–21-ben. A logikával foglalkozó angol neorealista filozófus, Bertrand Russel 1920–21-ben szintén Kínában tartózkodott. A francia és német befolyás csekélyebb volt. Cai Yuanpei (1868–1940), aki 1917-ben megreformálta a Peking Egyetemet, Berlinben és Lipcsében tanult; lefordította F. Paulsen *System der Ethik (Az etika rendszere)* című könyvét, s 1917-ben megírta a *Zhongguo lunli xueshit (A kínai etika története)*. Erőfeszítései nagy segítséget jelentettek a tudós és történész, Wang Guowei (1877–1927) számára, aki a 20. század elején *Jing'an wenji* (*Esszék Jing'anról* – 1905) című tanulmányában elsőként ismertette meg a kínai olvasóközönséget Nietzsche és Schopenhauer filozófiájával. Meg kell jegyeznünk, hogy létezett egy anarchista irányzat is, amely a titkos társaságok egalitárius elképzeléseit újította meg. Az irányzat már nagyon korán feltűnt a Párizsban tanuló kínai diákok körében, akik *Xin shiji* (*Új Évszázad* – 1907–08) címmel folyóiratot indítottak. Alapítói között volt a Montpellier-ben biológiát tanuló Li Shizeng (született 1882-ben), Kropotkin műveinek kínai fordítója. Az író, Ba Jin (1904–), aki 1922-ben érkezett a francia fővárosba, fiatalon szintén az anarchista mozgalom híve volt. Írói álnevéhez két kedvenc írója, Bakunyin és Kropotkin nevének első és utolsó szótagját vette kölcsön.

A május 4. mozgalom kezdeti szakaszát jellemző egyetértést a szenvedélyes viták időszaka követte. A moralisták és a tiszta tudományos alapokon nyugvó társadalomszemlélet hívei összecsaptak egymással. Az első világháborút követően Európa elvesztette korábbi tekintélyét, s felerősödtek az elüzletiesedett, elgépiesedett Nyugatot bíráló hangok. Az első bírálatokat Liang Qichao fogalmazta meg, miután 1919-ben hazatért Európából. Ezeket folytatta és fejtette ki Liang Souming, aki a nyugati és a keleti civilizációkat és filozófiáikat hasonlította össze tanulmányában *(Dongxi wenhua ji qi zhexue)*. A szerző abban a kínai hagyományban, amely szerint az emberi vágyakat a gazdasági és társadalmi szükségletekhez kell hozzáigazítani, a humanizmus egy felsőbbrendű formáját látja, összehasonlítva azzal a felfokozott vágyakozással, ami szerinte a nyugati civilizációkat jellemzi, valamint a másik véglettel, amely viszont tipikusan az indiai világ sajátossága, ahol a cél az én megsemmisítése és a vágyak elfojtása. Az intellektuális véleménykülönbségek helyébe azonban rövidesen a forradalmárok és a tisztán elméleti gondolkodók sokkal élesebb ellentéte lépett. A szellemi életet 1917 óta meghatározó Hu Shi 1928-ra elvesztette tábora nagy részét, helyébe az első kínai marxisták egyike, Guo Moruo (1892–1978) lépett.

Az irodalomban is hasonló folyamat zajlott le, amelyre 1917 és 1928 között szintén a kü-

lönféle irányzatok megjelenése volt a jellemző. A korszak kiemelkedő írója, a kiváló kritikus Lu Xun (1881–1936) fordítóként többek között Gogol, Plehanov, Lunacsarszkij és Jules Verne műveit, valamin japán, lengyel és magyar verseket ültetett át kínaira. De voltak más tehetséges írók is, például Ye Shengtao (1892–?), Yu Dafu (1896–1945), Mao Dun (1896–1981), Ba Jin, vagy az írónő, Ding Ling (1907–1986); komor, gyakran melodramatikus műveikben a lázadás és a kétségbeesés jelenik meg.

A marxizmus győzelme ❖ Arra a nagy horderejű felfedezésre, amely a félgyarmati sorba süllyedt Kínára nehezedő elnyomást összefüggésbe hozta az imperializmust megteremtő kapitalista rendszerrel, 1919–20-ban került sor. Mindez egy maroknyi, Chen Duxiu és Li Dazhao (1888–1927) vezetése alatt álló értelmiségi érdeme volt. Az első világháború óta eltelt időszak sajátos kínai történelméhez a világtörténelem általános értelmezése adta a kulcsot. A kapitalista országok sajátosságai – az egyén kultusza, a vallási türelmetlenség, az öncélú haszonszerzés, a szabad gondolkozás – hirtelen új megvilágításba kerültek, azokkal az okokkal együtt, amelyek miatt ezek a sajátosságok szemben állnak a kínai világ lényegi folyamataival. A marxizmus nagyon gyorsan népszerű lett Kínában, ami valószínűleg a számos rokon vonással magyarázható. A minden transzcendens realitásának tagadása a kínai gondolkodás egyik állandó eleme. Az emberiséget a gazdaságban és társadalomban működő dialektikus hatóerők révén az ősközösség állapotából a szocializmusba átvezető öt fejlődési fokozat elmélete a Kang Youwei révén híressé váló *Gongyangxue* iskola „nagy harmóniával" *(datong)* kapcsolatos eszkatologikus látomásait idézte fel; Kang Youwei munkássága ráadásul a közelmúltra esett. A marxizmust azoknak a 17. századi filozófusoknak a történelemről alkotott nézeteivel is kapcsolatba lehetett hozni, akiknek még mindig érezhető volt a befolyásuk. A magántulajdon eltörlése, amit a 19. század közepén a taipingok a gyakorlatban is megvalósítottak, a kínai forradalmi hagyományok egyik legfőbb törekvése volt, s bizonyos régebbi államigazgatási tradíciókkal is kapcsolatba hozható. Úgy tűnik tehát, hogy a nyugati filozófiák közül marxizmus állt a legközelebb a kínai gondolkodás általános irányultságához. A kommunizmus kilátásba helyezte a cselekvés lehetőségét, s megteremtette a forradalom szervezeti felépítményének egy, a kínai titkos társaságok struktúrájához hasonló modelljét. A Szovjetunió segítsége vélhetően megerősítette a reményeket.

Tény, hogy Kínában a kommunizmusnak igen sajátos viszonyokhoz kellett alkalmazkodnia: a gazdasági önállóságától megfosztott, kegyetlenül kizsákmányolt óriási vidéki népességhez; az ország félgyarmati helyzetéhez, ahol az ipari proletariátus túl gyenge és szerencsétlen sorsú volt ahhoz, hogy meghatározó szerepet játsszon; végül pedig a 1927-től 1949-ig, a végső győzelemig szüntelenül folyó fegyveres harcokhoz. (A japán invázió előtt és után a Guomindang-hadsereg, a közbeeső időszakban pedig a japán hódítók ellen.) Az, hogy a kínai kommunizmus alapvetően paraszti, katonai és hazafias érzelmű volt, ezekkel a speciális körülményekkel magyarázható.

Már kezdetben fel kellett áldozni az új mozgalom legelső híveit – azokat, akik meg voltak győződve arról, hogy cselekvésre bírhatják a szabad kikötők munkásságát, s szembeszálltak a kínai nemzeti burzsoázia és a külföldi tőke szövetségével, s akiknek, a Moszkvából kapott utasítások alapján, akarva-akaratlanul, de el kellett fogadniuk természetes ellenfeleik szövetségét. Két évvel azután, hogy a pekingi „hadurak" kormánya 1927-ben kivégeztette Li Dazhaót, kizárták a pártból Chen Duxiut, akit már akkor felelőssé tettek azért a politikai irányvonalért, amelyet saját akarata ellenére kényszerítettek rá a Kremlből. A városi értelmiségieknek át kellett adniuk a helyüket a vidéki területeken rejtőző harcosoknak, az ortodox doktrínák helyébe pedig a mindennapi gyakorlat lépett.

Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) hatalomra kerülése után minden körülmény a kommunistáknak kedvezett – a liberálisok elleni rendőri fellépések, a Guomindang-kormányzat tehetetlensége a japán támadással szemben, a küzdelem a kommunistákat is magába tömörítő ellenállási mozgalom ellen, a villámgyorsan terjedő korrupció és Jiang Jieshi rezsimjének hanyatlása. Az évek múlásával egyre több kínai értelmiségi lett a marxizmus híve. 1935 és 1945 között a marxista kiadványok száma ugrásszerűen megemelkedett, a legkeresettebb szerzők Marx, Engels, Lenin és Buharin voltak. Az irodalom megszabadult a „burzsoá" Nyugat befolyásától: az önelemzés, a kételkedés és az egyén romantikus túlfűtöttsége kiment a divatból. Az irodalom egyre inkább a forradalom szolgálatába állított fegyverré vált, s ezt a folyamatot a yan'ani bázisterületekről érkező javaslatok is bátorították. 1942-ben például Mao Zedong meghatározta az irodalmi és képzőművészeti alkotó tevékenység forradalmi funkcióit, s azt sugallta az íróknak, hogy olyan ősi kínai hagyományokból merítsenek ihletet, amelyeket alkalmazni lehet a jelenlegi küzdelem szülte szükségletekre.

A történelemtudományok és az egzakt tudományok ❖ Figyelemre méltó, hogy a korszak tragédiái ellenére és a rendkívül bizonytalan életkörülmények dacára a kínai tudósok tovább folytatták kutatásaikat és erőfeszítéseiket, hogy megteremtsék Kínában a tudományos képzés alapjait. A kínai és nyugati hagyományok között felélénkülő kapcsolatok, illetve az amerikai és európai tudósokkal kialakított ismeretségek mind szerepet játszottak ebben a meglepő ellenállásban, amelyet a káosz és a nyomor közepette folytatott önzetlen tanulás jelentett. Kína azonban mindenekelőtt tudósai hazafiságának köszönhette, hogy tudományos tradíciói fennmaradtak.

A történelemtudományokban (történelem, felirattan, régészet) és a filológiai tudományokban, amelyek különösen magas szinten álltak Kínában, s a 17–18. század óta szilárd tudományos háttérrel rendelkeztek, néhány felfedezés új lendületet adott a kutatásnak, nevezetesen: az i. e. 2. évezredből származó, csontra és teknősbékapáncélra írt feliratok előkerülése 1899-től; a Henan tartománybeli Anyangban, az egykori Shang-Yin-dinasztia (i. e. 14–11. század) utolsó fővárosának helyén kezdődő ásatások 1927-től; az 1900-ban Gansu tartomány nyugati részén, Dunhuang közelében talált hatalmas mennyiségű, az 5–10. századból származó, papírra írt kéziratlelet; a Dunhuang és a kelet-mongóliai Juyan környékén 1906-tól napvilágra került Han-kori fa- és bambuszlapocskákra írt feljegyzések; végül, a Ming- és Qing-dinasztiák (15–19. század) levéltárainak megnyitása a pekingi császári palotában. Ezek a felfedezések, amelyeket 1950 után még sok hasonló követett, elegendő bizonyítékkal szolgáltak ahhoz, hogy alapjaiban változtassák meg a kínai világ legrégebbi időszakaival, a felirattannal és a régészettel, valamint az irodalom-, vallás- és művészettörténettel kapcsolatban addig elfogadott történelmi nézeteket.

A tudósok, akik közreműködtek az új dokumentumok feldolgozásában, s akik a kínai civilizáció hihetetlenül gazdag örökségében igyekeztek olyan, addig mellőzött hagyományok nyomára bukkanni, amelyeket párhuzamba lehetett állítani a nyugati tradíciókkal (a népszerű irodalom, a színház, a szofisztika, a logika, a buddhista metafizika stb.), a legkülönbözőbb rétegekből származtak, s a legeltérőbb politikai irányzatokhoz tartoztak. Legkiválóbbjaik a 19. századi *Kaozhengxue* (Bizonyítékok és igazolások iskolája) örökébe lépő zhejiangi iskolával álltak kapcsolatban. A századfordulón ezt az iskolát a történész és az i. e. 4–3. századi kínai filozófusok szakértője, a Japánban is elismert tudós, Yu Yue (1821–1907), valamint az i. e. 2. évezred végéről származó feliratok egyik szakértője, Sun Yirang (1848–1908) képviselte. Sun Yirang ezenkívül bibliográfiát készített a Japánban fennmaradt kínai művekről, kiadta a filozófus, Mozi munkáit és kezdeményezte, hogy

Zhejiang tartományban modern iskolákat létesítsenek. A 20. század első felében a *Kaozhengxue* legutolsó és leghíresebb tudósát, Yu Yue tanítványát, a hangzhoui születésű Zhang Binglint (1869–1936) szoros baráti szálak fűzték Sun Wenhez (Szun Jat-szen) és Huang Xinghez – hármukat együtt a „forradalom pátriárkáinak" *(geming sanzun)* nevezték. Zhang Binglin egy ideig Kang Youwei hatása alá került, de rövidesen, miután 1899-ben Japánba utazott, ahol megismerkedett Sun Wennel, csatlakozott a monarchia ellenzőinek táborához.

Luo Zhenyut (1866–1940) és Wang Gouweit szintén ugyanebbe a zhejiangi iskolába lehet besorolni. Luo Zhenyu, akit fiatalon az alapvetően fontosnak tartott mezőgazdaság kérdései foglalkoztatták, a shimonoseki béke aláírása után Shanghaiban létrehozta a *Dongwen xueshét* (Kelet-Ázsia Kultúráit Tanulmányozó Társaság). A társaságnak, amelyben japán vendégprofesszorok is oktattak, gyakorlati céljai voltak. 1909-ben Luo Zhenyut kinevezték a pekingi Mezőgazdasági Intézet igazgatójának. 1911-ben, a forradalom idején elhagyta az országot, és 1912-től 1919-ig Japánban élt. 1925 és 1929 között az egykori Xuantong császár, a fiatal Puyi tanára volt, majd különböző hivatali posztokat töltött be a japánok által létrehozott új mandzsúriai államban (Mandzsukuo). Elsők között kezdte tanulmányozni a dunhuangi kéziratokat, a csontokon és a teknőspáncélokon fennmaradt ősi feliratokat és a császári palota levéltárának iratait. Wang Guowei, aki szintén meggyőződéses monarchista volt, 1898-ban lépett be Shanghaiban a *Dongwen xueshé*be. Itt tanult meg angolul és japánul. 1902-ben fizikát tanult Japánban, majd a Jiangsu tartománybeli Suzhou és Nantong tanárképzőiben tanított filozófiát. Ekkoriban fedezte fel a német filozófusokat – Kantot, Schopenhauert és Nietzschét. Nagyon megviselte a Qing-dinasztia 1911-es bukása, s barátjához, Luo Zhenyuhöz hasonlóan Japánban keresett menedéket. Elfordulva a nyugati filozófiától visszatért a hagyományos kritikai tanulmányokhoz. Könyveket írt a Song- és a Yuan-kori színháztörténetről (1915), a Klasszikusokról, illetve a Zhou-kor történetíróiról és bronzfeliratairól; ezenkívül tanulmányokat publikált a Dunhuangban és Juyanban talált Han-kori dokumentumokról, az Anyangból előkerült feliratokról és a dunhuangi kéziratokról. Egy másik történésznek, Gu Jiekangnak (1893–1980), Zhang Bingling és Hu Shi barátjának, historiográfiai módszere révén szintén jelentős szerepe volt az ősi kínai történelemmel kapcsolatos hagyományos elképzelések megújításában.

Kevésbé ismert tény, hogy az egzakt tudományokban az oktatás és a kutatás terén talán még nagyobb volt a fejlődés. Ez a részben a Kínában, részben pedig a külföldön (1927 után főleg az USA-ban) képzett tudósok erőfeszítéseinek volt köszönhető, akik igyekeztek tudományos munkatársakat kinevelni, iskolákat és laboratóriumokat alapítani. Erőfeszítéseiknek hála, a kínai tudomány számos területen elérte a nemzetközi színvonalat. Az olyan tudósok, mint a kiváló geológus, Ding Wenjiang (V. K. Ting, 1887–1936), aki 1927-ben létrehozta a Kínai Geológiai Társaságot, 1929-ben (a pekingi ember felfedezésének évében) pedig a Kínai Paleontológiai Társaságot; a két matematikus, Chen Xingshen (Shiing-sen Chern, 1911–) és Zhou Weiliang (Chow Wei-liang, 1911–) az algebrai geometria úttörői; a biokémikus Xian Wu (1893–1959); valamint a két fizikus, Yan Yici (Ny Tsi-ze, 1900–1996) és Wu Dayou (Wu Ta-yu, 1907–; ez utóbbi a Nobel-díjas fizikus, Tsong-dao Lee tanára volt), a tudományos világ nemzetközileg elismert alakjai. Néhányan, például az atomfizikus Qian Sanqiang (1913–), aki Fréderic és Irène Joliot-Curie tanítványa volt, meghatározó szerepet játszik (és játszott) a Kínai Népköztársaság haderejének megerősítésével kapcsolatos kutatások szervezésében és végrehajtásában.

Tizenegyedik rész

EGY ÚJ FEJEZET KÍNA TÖRTÉNETÉBEN: A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁG

BEVEZETŐ

Az a negyed század, amely 1949. október 1-jén kezdődött, amikor Pekingben kikiáltották a Kínai Népköztársaságot, s 1976 szeptemberével fejeződött be az alapító és szellemi vezér halálával, kétségkívül a kínai történelem egyik kivételes korszaka marad, amelyet a drámai zűrzavar, a mélyreható változások és a népesség veszélyes méretű növekedése jellemzett. Túl korai volna azonban meghatározni a történelemben elfoglalt helyét, hiszen ez a történelem még napjainkban is tart.

Egyértelmű a törés, amely az előző időszakhoz képest bekövetkezett, s nem hagyhatjuk figyelmen kívül mindazt, ami megkülönbözteti napjaink Kínáját az 1919–45-ös időszaktól, vagy még inkább a 19. század Kínájától. Ami azonban a kívülálló számára újnak látszik, néha nem mindig olyan új, mint ahogy azt képzelnénk. A népköztársaság ezer szállal kötődik a közelmúlthoz. Az a generáció, amelyik átélte a nanjingi évtizedet és a kínai–japán háborút, csak a 20. század végére tűnt el. Az 1950-től 1975-ig tartó időszak főbb vezetői mindannyian abban a korszakban edződtek meg, amikor Kína sorsa Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) kezében volt. Maga Mao Zedong (1893–1976) élete végéig a Jiangxi tartománybeli szovjet körzet, a hosszú menetelés és a yan'ani bázisterület harcosa maradt. Léteztek kapcsolatok – kétségtelenül nehezebben megfoghatók, ám legalább olyan erősek – a távoli múlttal is. A kínai hagyományokban gyökerező forradalmi és utópisztikus törekvések vélhetőleg továbbra is ösztönzőleg hatottak az új Kína vezetőire. Ráadásul a szervezőkészség, a kollektív fegyelem, a szellemi átnevelés, a gigantikus méretű közmunkák, sőt még a meglepő átmenet a káoszból és az anarchiából a rend állapotába, sem számított teljesen újszerű fejleménynek Kínában. Egyes etatista és egyes moralista hagyományok, úgy tűnik – kétségtelenül egészen más környezetben –, napjainkig folytatódnak. Noha az összefüggések rendszere alapvetően különbözik az elmúlt korokéitól, s a nemzetközi helyzet is gyökeresen megváltozott, lehetséges, hogy az idő múlásával mindaz, ami Kína jelenét és múltját összeköti, egyre világosabban fog körvonalazódni; mi ugyanis még mindig túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítunk a jelen egyes aspektusainak, amelyekről később kiderülhet, hogy pusztán átmenetiek voltak. A legutóbbi időszak még sokkal inkább az újságírók és politikai kommentátorok „felségterülete", mint a történészeké.

A kommunista rendszer újszerű sajátosságai

Az élet minden területére kiterjedő kibékíthetetlen véleménykülönbségek ellenére, amelyek 1960 után jellemezték a szovjet–kínai kapcsolatokat, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az új Kína intézményrendszere teljes egészében a szovjet modell alapján épült ki, a Kínai Kommunista Párt pedig hű másolata a szovjet bolsevik pártnak. (Ugyanez igaz

volt annak idején a Guomindangra is.) A szovjet befolyás olyan időszakban volt rendkívül erős Kínában, amikor ott az új rendszer alapjait rakták le. Az állami intézmények, akárcsak a Szovjetunióban, teljes egészében a párt ellenőrzése alatt álltak. A párt mindenütt jelen volt, s mindent irányított, még ha nem rendelkezett is semmiféle szakértelemmel az adott területen, például az adminisztrációban, ipari beruházásokban, vidéki kommunákban, gyárakban, kórházakban, iskolákban, egyetemeken. Noha a párttagok nem élveztek olyan széles körű kiváltságokat, mint a Szovjetunióban, s az alacsonyabb rangú pártfunkcionáriusok élete meglehetősen nehéz volt, a párttagság ennek ellenére jelentős előnyökkel járt. A kormányzó elitet a legöregebb párttagok alkották, akik részt vettek a felszabadulás előtti harcokban. A régi párttagok elkülönültek az újonnan belépők tömegétől, akik alacsonyabb posztokat töltöttek be, illetve csak végrehajtói feladatokat láttak el. (A Szovjetunióra szintén az idősödő vezetők dominanciája volt a jellemző.) Ebben a kiterjedt hierarchiában az előmenetel egyetlen feltétele a párt iránti hűség, a politikai ortodoxia volt. Alapvető analógiák fedezhetők fel a Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió politikai intézményei között. A modern korral foglalkozó néhány szakértő ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy Kína, miután az 1950-től 1975-ig tartó időszak belpolitikai viharai elcsitultak, nagy vonalakban a Szovjetunióhoz hasonló módon fejlődhet majd tovább.

Az új kínai rendszer azonban már a kezdetektől egyéni jelleget mutatott abban a tekintetben, hogy egyrészt nagy jelentőséget tulajdonított az ideológiai képzésnek és az emberek átnevelésének, másrészt egyfajta forradalmi romanticizmus jegyeit mutatta. 1950-től Mao Zedong 1976-os haláláig a kínaiak szüntelen bizonytalanságban éltek. Életüket felforgatták az egymást érő különböző kampányok, amelyek célja az volt, hogy a lakosság egészét a kommunikáció minden lehető eszközét igénybe véve – a plakátokat, újságokat, rádiót, hivatalos magyarázatokat és vitákat – mozgósítsák. A családokban és a munkahelyeken szervezett számtalan gyűlésen mindenkinek hazafias kötelessége volt kritizálni és megbélyegezni azokat a rokonait és közeli ismerőseit, akik túlságosan önállóan gondolkodtak, közömbös magatartást tanúsítottak, illetve szemben álltak a rendszerrel. Szintén kötelességük volt önkritikát gyakorolni saját hibáik miatt – lehetett az akár a legjelentéktelenebb mulasztás is –, illetve ha nem voltak elég odaadóak a párt iránt. A képzések, amelyeken rendszerint Mao Zedong műveit, illetve a *Renmin Ribao* vezércikkeit tanulmányozták, az önvizsgálat, az átnevelések, az „önkritika" gyakorlása és a megaláztatások lehetővé tették a „politikai" öntudat magas szinten tartását, s a bajkeverők ellenállásának megtörését. Ily módon a népesség önszántából szabadult meg az „ellenforradalmi erőktől", s a folytonos versengés és önművelés révén önmagát reformálta meg.

Helytálló lehet a megállapítás, miszerint 1950-től az új rendszer legfőbb tevékenysége a propagandamunka és a politikai átnevelés volt. Valószínűleg sose fogjuk tudni felmérni, mekkora anyagi és emberi áldozatokkal járt mindez, de bizonyos, hogy az áldozatok nagyon is jelentősek voltak. A Kínai Népköztársaság megalakulása óta a társadalom átalakításának kérdése szinte mindig elsőbbséget élvezett a gazdaság fejlesztésével és a kormányzás problémáival szemben. Vajon mi lehet ennek az oka? A választ minden bizonnyal a Kínai Kommunista Párt történetében kell keresnünk: a kínai Vörös Hadseregnek úgy sikerült társadalmi bázisra szert tennie a vidéki területeken, hogy a kommunisták átültették a gyakorlatba mindazt, amit hirdettek, illetve igyekeztek a meggyőzés eszközével maguk mellé állítani az embereket. A faluközösségek, ahol bíróság elé hurcolták az egykori vagyonos parasztokat, valószínűleg modellként szolgáltak egy általánosabb gyakorlathoz, amelynek célja az volt, hogy a párt irányítása alatt kiterjesszék a forradalmat, illetve hogy átformálják az emberek mentalitását. Fontos tényező volt még Mao Zedong vérmérsékle-

te és óriási befolyása, valamint azok a sajátságos tendenciák, amelyek a Kínai Kommunista Pártot megalakulása óta jellemezték. A párt már a kezdetektől utópisztikus terveket dédelgetett, a „nagy egység" *(datong)* és a „nagy béke" *(taiping)* ősi népi hagyományainak a folytatásaiként. Ezek a hagyományok álltak a taiping felkelés hátterében, s a 19. század végén ezek az eszmék jelentek meg Kang Youwei művében, a *Datongshu*ban. Az osztályok nélküli, egységes társadalom, amelyben minden közös – ellentétben a hagyományos kínai társadalommal –, olyan ősi legenda, amely az idők folyamán nagyon is modern jelleget öltött. Ezek a törekvések azon a meggyőződésen alapultak, hogy mindent meg lehet valósítani, csak akarni kell. A hit felette áll a tudásnak, a párt értékítélete pedig a szakértők véleményének. Ez, az akarat erejébe vetett hit különösen hangsúlyos szerepet kapott Li Dazhaónál, de Mao Zedong szemléletmódjának is ez volt az egyik alapvető eleme.

A konfliktusok és válságok, amelyeket a Kínai Népköztársaság megalapítása óta átélt, rendszerint a túlságosan ambiciózus pártdirektívák végrehajtásakor adódó nehézségekből fakadtak. E nehézségek gyökeres fordulatokat hoztak a politikai irányvonalban, s felfedték a legmagasabb szinteken uralkodó ideológiai széthúzást. A társadalom gyors és radikális átalakításának támogatói rövidesen szembekerültek a gyakorlatias vezetőkkel, akik tisztában voltak az improvizációkon alapuló politizálás veszélyeivel, s az emberi teljesítőképességhez igazított iramú fejlődést támogatták. A két álláspont vitája frakcióharcokhoz vezetett a párton belül, amelyek során mindkét frakció igyekezett a maga javára fordítani az elégedetlenséget, amelyet a rendszer autokratizmusa és a káderek hozzá nem értése váltott ki a lakosságból. Ez a szembenállás a kulturális forradalom idején, amikor egyértelművé vált a mindenható pártapparátus és a fiatalok forradalmi törekvéseinek ellentéte, anarchiába sodorta az országot. A konfliktusokban csakúgy, mint a mindennapos gyakorlatban, rendkívül szabadon alkalmazták a marxista terminológiát. A terminusok az aktuális ellenféllel szembeni morális értékítéletek kifejezésére szolgáltak, nem pedig arra, hogy objektív képet tükrözzenek a társadalom egészéről.

A szovjet–kínai szövetségtől a szakításig

A tizenkét évig tartó polgárháború a kommunisták gyors győzelmével ért véget, egyrészt a Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) rezsimjének összeomlása után keletkező hatalmi vákuum miatt, másrészt pedig azért, mert az oly sokévnyi szenvedés után már mindenki békére vágyott. A lakosság egy része és az értelmiség jelentős hányada elkötelezte magát a kínai Vörös Hadsereg mellett. A kommunisták nem rabolták ki és nem sorozták be a parasztokat, mint a nacionalisták csapatai. Ellenkezőleg, szoros kapcsolatban álltak velük, s megszervezve a földek szétosztását, véget vetettek a legszegényebb rétegek kizsákmányolásának. Ráadásul egyedül a kommunista csapatok harcoltak hatékonyan a japán megszállók ellen. Fegyelmükkel, a társadalmi igazságosságba vetett hitükkel és hazaszeretetükkel elnyerték a lakosság rokonszenvét, de úgy tűnik, a nacionalista rezsim korrupciója, az infláció és az ország siralmas állapota még ennél is fontosabb szerepet játszott abban, hogy a lakosság szinte teljes egészében az új rendszer oldalára állt.

Noha a kommunistáknak volt idejük, hogy felkészüljenek az új feladatokra, a győzelem majdhogynem túl korán érkezett el a számukra. Tapasztalataik csak a vidéki körzetekre és a gerilla-hadviselésre korlátozódtak. Alig néhány hónap alatt meg kellett birkózniuk az óriási területek és a nagyvárosok adminisztrációjának megszervezésével. Egy nyomorgó Kínát kaptak örökül, ahol az életszínvonal a legalacsonyabb volt a világon, az ipar romokban hevert; a polgárháború és a Japán ellen viselt háború 1937 óta tartott, s az emberek

már régóta hozzászoktak az igazságtalanságokhoz és a korrupcióhoz. Az új vezetőknek azonban gyorsan sikerült felszámolniuk minden ellenállást, s mindenütt helyreállították a rendet. Véget vetettek az inflációnak, gondoskodtak az emberek élelmiszer- és ruhaellátásáról, ismét megnyitották a gyárakat, s újraindították a vasúti közlekedést. 1952-re az újjáépítés befejeződött. Mi lehet a magyarázata ennek a gyors talpra állásnak és az ezt követő, 1958-ig tartó fejlődésnek? Hiszen mindez ellentétes volt azokkal a hosszú ideig tartó nehézségekkel, amelyekkel a Szovjetuniónak kellett megbirkóznia 1917 után. Ebben bizonyára szerepet játszottak bizonyos, a kínaiakra jellemző értékek – a leleményesség, a munkabírás, a kölcsönös segítségnyújtás szelleme és a szervezőkészség –; de a régóta és igazságtalanul lenézett tömegek hazafisága, a függetlenség iránt érzett lelkesedés és büszkeség, az új rendszerbe vetett bizalom, s végül a pártkáderek odaadása és fegyelme – ugyanakkor megfontoltsága is –, amellyel kézbe vették az ország ügyeit, szintén fontos tényezők lehettek.

Tekintettel a lakosság nagyságára (1960-ban 600 millió fő), a kommunisták hatalomátvétele közel sem volt olyan véres, mint várni lehetett volna. Az új rezsim, noha könyörtelenül leszámolt ellenfeleivel, nagyon ügyelt arra, nehogy elidegenítse magától az egykori középosztályt, amelyet a kezdeti időszakban bevontak az újjáépítési erőfeszítésekbe a félig magán, félig állami kézben lévő beruházások esetében. A kormányzat a kínai vidék egészére kiterjesztette azokat az intézkedéseket, amelyeket a felszabadulás előtt a kínai Vörös Hadsereg által megszállt területeken vezettek be. 1950. június 30-tól a vidéken élőket öt kategóriába sorolták (földbirtokosok, nagy-, közép- és kisparasztok, napszámosok), s arra biztatták őket, hogy fedjék fel mindazokat az igazságtalanságokat, amelyeket a földbirtokosoktól és az uzsorásoktól elszenvedtek, s hogy követeljék a bűnösök megbüntetését azokon a viharos hangulatú tömeggyűléseken, amelyek gyakran erőszakba és végül statáriális kivégzésekbe torkollottak. De a földosztást, amely révén az emberek kisbirtokosok lettek, a lakosság többsége támogatta. Gyakran hangsúlyozzák a kommunistáknak a kezdeti időszakra jellemző óvatos hozzáállását, amely a kínaiak bizonyos fokú rugalmasságáról tanúskodik. Valójában csak a körülmények miatt kerül minderre sor; a népi Kína rövidesen a szovjet modell pontos utánzásának útjára lépett.

A szovjet modell ❖ Az 1952-re az agrárreform során megszületett, általában kisméretű parcellákat elkezdték nagyobb egységekbe szervezni. 1954-ben megalakultak az első szövetkezetek, a szovjet kolhozok kínai megfelelői. Miközben a földek kollektivizálását az egész országra kiterjesztették, 1955–57-ben hatalmas erőfeszítéseket tettek a nehézipar – az acélipar, szénbányászat, olaj- és energiaipar – fejlesztésére is. A nehézipar fejlesztésének abszolút elsőbbséget tulajdonítva, Kína a szovjet modellt utánozta. Akkoriban tömegesen érkeztek Kínába a szovjet tanácsadók és szakemberek. A parasztságtól emberfeletti erőfeszítéseket követeltek: egyszerre kellett megváltoztatniuk ősi szokásaikat, élelmezniük a vidékről induló migrációs hullám miatt gyorsan növekvő városi lakosságot, fizetniük a Szovjetuniótól és a kelet-európai országoktól kapott mezőgazdasági gépekért, s ellátniuk egyes üzemeket mezőgazdasági eredetű termékekkel. Ennek ellenére Kína, történelme során először, elkezdte kiépíteni azokat az iparágakat, amelyek elengedhetetlenül szükségesek voltak az ország függetlenségéhez. A fejlődés többé már nem csupán a partvidéket és Shanghai környékét érintette, mint a félgyarmati időkben, hanem a belső területekre is kiterjedt; a korábbi időszakokkal ellentétben pedig nem korlátozódott kizárólag a fogyasztói iparágakra. A vasúthálózat kiépítése a belső tartományokban ugyanezt a célt szolgálta.

1955 és 1957 között azonban rendkívül feszültté vált a helyzet, s a hatalmon lévő cso-

portok számára, úgy tűnik, egyre nyilvánvalóbb lett, hogy bizonyos fokú engedményeket kell tenniük. A földek kollektivizálása vidéken nyugtalansághoz vezetett, ami a termelés visszaesésében mutatkozott meg. Ezért a pártvezetés úgy döntött, hogy több szabadságot és nagyobb fokú önállóságot biztosítanak a parasztoknak, akiket gyakran felbőszített a városokból kiküldött káderek hozzá nem értése és autokratikus viselkedése. Ismét engedélyezték a szabadpiacok megnyitását. A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusát követően liberálisabb időszak kezdődött a kommunista országokban; a korabeli Kína annál is érzékenyebben reagált erre, mivel szükségessé vált számára, hogy bizonyos engedményeket tegyen. Az embereknek országszerte megengedték, hogy elmondják panaszaikat. Mindenekelőtt igyekeztek visszanyerni az értelmiségiek támogatását, akiknek közel a fele ellenségesen viszonyult a rendszerhez, illetve komoly fenntartásaik voltak vele szemben. Miközben arra bátorították őket, hogy kritizálják a párt módszereit, az értelmiségiek, akiket rendkívül óvatossá tettek az átnevelő kampányok, amelyeken részt kellett venniük, kezdetben elutasították az együttműködést. Számos buzdító felszólításra volt szükség, hogy végre beszélni kezdjenek. Mikor azonban beindult a mozgalom, a „száz virág" kampány 1957 májusában a rendszer egyértelmű megbélyegzésével végződött. A diákok és értelmiségiek elítélték a demokrácia paródiáját, amelyhez a társadalom minden rétege asszisztált: a hatalom a Politikai Bizottság Állandó Bizottságának hat tagja kezében összpontosult, s mindenről mindig előre döntöttek; a párt állandó beavatkozásai az élet minden területén lehetetlenné tették az érdemi munkát; a döntéshozók rendszerint alkalmatlanok voltak a feladatra, s egyetlen érdemük az volt, hogy tanújelét adták engedelmességüknek, a politikai ortodoxia iránti elkötelezettségüknek, s ezáltal sikerült előtérbe nyomakodniuk; a képmutatást jobban jutalmazták, mint a munkát és a hatékonyságot. A kritika a Szovjetuniót sem kerülte el, amely leszerelte és elszállította az északkeleti (mandzsúriai) gyárakat, s ragaszkodott ahhoz, hogy az utolsó kopejkáig visszafizessék azokat a kölcsönöket, amelyeket a világ legszegényebb országának nyújtott. A mozgalom már előrejelezte a kulturális forradalom időszakát, amelyben a fiatalok fellázadtak a párt fojtogató zsarnoksága ellen. Kína urait azonban mindez váratlanul érte; nem képzelték, hogy ilyen nagy az elégedetlenség, s hogy ilyen mélyen él az emberekben a szabadságvágy. A diákok körében tapasztalható nyugtalanság s a Wuhanban, 1957 júniusának végén kitört zavargások miatt szükségessé vált, hogy a párt gyorsan visszaszerezze az események feletti ellenőrzést. A párt hatalmát brutális eszközökkel állították helyre, s véget vetettek a „száz virág" mozgalmának, amely mindössze öt hétig tartott.

Így tehát az értelmiség körében a liberalizációs folyamat épp az ellenkező hatást váltotta ki, mint amire a rendszer számított. Ugyanez történt vidéken is: a szigor enyhülése és a központosítás gyengülése, illetve a piacok újbóli megnyitása következtében a parasztok elhanyagolták a szövetkezeti ágazatot, s minden erejükkel az egyéni haszonszerzésre törekedtek. A mezőgazdaságban is alapvető fontosságú volt, hogy meggátolják a szövetkezeti rendszer összeomlását. A következő lépés azonban nem a korábbi állapotok visszaállítása volt: Kína egy rendkívül vakmerő kísérletbe fogott.

A „nagy ugrás" ❖ Arra, hogy az értelmiség és a parasztság, kihasználva a liberalizációs politika előnyeit, a rendszer ellen fordult, s visszatért a hagyományos viselkedési mintákhoz, azért kerülhetett sor, mert az emberek gondolkodásmódjának átformálását célzó reformok nem voltak elég hatékonyak; új és erőteljesebb intézkedésekre volt szükség, hogy gyökeresen megváltoztassák a kínai társadalom egészét. Valószínűleg ehhez hasonló megfontolások vezettek ahhoz a hihetetlen méreteket öltő kampányhoz, amelynek során teljesen átszervezték a vidéki és városi közösségeket. A mozgalom, amely a „nagy ugrás"

(dayuejin) nevet viselte, Mao Zedong forradalmi romanticizmusának átültetése volt a gyakorlatba. 1958–59-ben az ország szinte minden lehetséges erőtartalékát mozgósította. A „nagy ugrás" során a propaganda és a szervezés minden tekintetben felülmúlta a korábbi kampányokat. A szovjet típusú szövetkezeteket felszámolták. Helyettük sokkal nagyobb, autonóm termelési egységeket hoztak létre. Ezek voltak a népi kommunák *(renmin gongshe)*: ezek mindegyikében több mint 20 000 ember élt. A kommunák önmagukat irányították, s minden, a közösséget érintő problémát – a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, védelmi és szociális ügyeket – önerőből kellett megoldaniuk. Mindent kollektivizáltak, még a kis, háztáji földeket is, amelyek területét a parasztok 1957-től legálisan megnövelhették. A magántulajdont eltörölték, beleértve a mindennapi használati eszközök birtoklását is. A családi élet megszűnt, helyébe a kollektív életmód lépett. Azt is kívánatosnak tartották, hogy felszámolják a vidék és a városok közötti különbségeket: óriási erőfeszítéseket tettek a vidék iparosítására, mégpedig úgy, hogy mindenütt kis, „népi kohókat" *(geming ronglu)* emeltek, s segítségül hívták az emberek találékonyságát éppúgy, mint a hagyományos eljárásokat. A mezőgazdasági termelés gyors ütemű növelése is a célkitűzések közé tartozott: minden talpalatnyi földet meg kell művelni, s a víztározók és a csatornák számát meg kell sokszorozni. A termést pusztító madarak ellen szabályos irtó hadjáratokat indítottak. Minden termelőegységben ugyanaz volt a jelszó: mély szántás és sűrűbb vetés. Az volt a terv, hogy Kína a második ötéves terv feladatait két év alatt teljesíti, s közben átlép a szocializmusba. Mindez megvalósíthatónak látszott.

1958-ban kiváló volt a termés, ami az akkoriban kezdődő szovjet–kínai rivalizálás közepette reménykedésre adott okot. A túlzó statisztikák, amelyeket a minden szinten a felsőbb szervek rokonszenvét kereső párthivatalnokok készítettek, nagyon is biztatóak voltak. Az 1959-es év azonban csak közepes termést hozott, s az emberek lelkesedése lohadni kezdett. A következő két év a Kínai Népköztársaság történetének leggyászosabb időszaka: az évszázad legsúlyosabb aszálya nyomán a kínaiaknak ismét szembesülniük kellett a sorscsapással, amelyről valószínűleg úgy hitték, hogy örökre megszabadultak tőle – vidéken éhínség pusztított. A halottak számát több mint 13 millió főre becsülik. Az 1960-as és 1961-es katasztrofális termés tovább súlyosbította a „nagy ugrás" idején elkövetett hibák következményeit: az emberek országszerte megfelelő előkészítés nélkül cselekedtek, az eseményeket nem hangolták össze, s olyan mezőgazdasági eljárásokat kényszerítettek rá a vidékre, amelyek nem vették figyelembe a parasztok tapasztalatait. Óriási energiák vesztek kárba, s hatalmas volt az anyagi veszteség. A válságot még inkább elmélyítette, hogy a Szovjetunió, amelyet aggasztottak és irritáltak Kína önállósági törekvései, 1960-ban váratlanul befagyasztotta a segélyeket, felmondta a műszaki és tudományos együttműködésről kötött szerződéseket, s hazarendelte a Kínában dolgozó szakembereit. Kínára a nemzetközi elszigeteltség hosszú korszaka köszöntött.

A Szovjetunióval való szakítástól Mao Zedong haláláig

Az elénk táruló kép attól függően változik, milyen szempontból vizsgáljuk a Kínai Népköztársaság történelmét. Valószínű azonban, hogy a népköztársaság megalapítása óta tartó folyamat, amely végül oda vezetett, hogy Kína megszabadult a Szovjetunió gyámkodásától, s felhagyott a szovjet modell utánzásával, ennek az időszaknak az egyik legfontosabb eseménye.

Kína a Szovjetunióval kötött szövetsége miatt, akarata ellenére sodródott bele a véres koreai háborúba, közvetlenül a felszabadító háború után, amikor az újjáépítés lett volna a

legsürgetőbb feladat; a koreai háború azonban, azáltal, hogy elmélyítette a hidegháborút, hatékonyan hozzájárult ahhoz, hogy szorosabbá váljanak a kapcsolatok Peking és Moszkva között, s hogy visszaterelje Kínát a Szovjetunió szövetségeseinek táborába. Dél-Korea 1950. június 25-i lerohanásának azonnali következményeként az USA hadihajókat küldött a Taiwani-szorosba, s jelentős katonai és pénzügyi segítséget nyújtott a Guomindang-rezsim Taiwanra menekült túlélőinek, s ezzel mesterségesen életben tartotta Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) haldokló rendszerét azon a szigeten, amely azt megelőzően ötven évig a japán gyarmatbirodalom része volt. Ekkorra tehető a „két Kína" elvének megszületése, s több mint húsz évnek kellett eltelnie, hogy a 800 millió lakosú népi Kínát végre felvegyék az ENSZ-be (1971) és más nemzetközi szervezetekbe. A Kínai Népköztársaság törvényen kívül helyezésével, illetve azzal, hogy Koreától és Japántól egészen Délkelet-Ázsiáig kiterjedt tengeri blokádot vont az ország köré, az USA felerősítette Kína elszigetelődésének a folyamatát, ami fokozta a kommunista rendszer szigorát, megnövelve az ország alávetettségét a Szovjetunióval szemben. Ebben az időszakban Kína minden tekintetben – ipar, tudomány, technológia, oktatás, külpolitika – a Szovjetuniótól függött, amellyel 1950-ben harminc évre szóló barátsági, szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött. A visszafizetendő szovjet kölcsönök, valamint a szovjet és kelet-európai szakemberek közreműködése valóban hozzájárultak az újjáépítés sikeréhez és a gazdaság talpra állításához. Egyértelmű azonban, hogy a szovjet modellt nem lehetett jól alkalmazni Kínában. (A nagy ipari kombinátok költséges beruházásai aligha feleltek meg egy óriási munkaerő-felesleggel rendelkező szegény ország számára.) A Szovjetuniótól való függés már önmagában is képtelen helyzet volt: előbb-utóbb elkerülhetetlenül szakításhoz vezetett a két ország között. A fordulópont 1959 táján következett be. Érdemes megemlíteni, hogy a nyugati maoista mozgalmak a szovjet–kínai ellenségeskedés kirobbanását követően jöttek létre.

A kínai önállóság első jelentős demonstrációja tulajdonképpen a „nagy ugrás" volt. A szocializmusba történő átmenet siettetése és a korábban példa nélkül álló társadalmi kísérletek sora (a népi kommunák, a szélsőséges kollektivizálás, a vidék iparosítása) egyet jelentett a szovjet modell elvetésével, s azzal, hogy Kína elárulta a szocialista tábort. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa, a sztálinizmus elítélése, a békés egymás mellett élés, valamint a Szovjetunióban és a kelet-európai országokban 1956-tól elkezdődő politikai enyhülés a kínai vezetők szempontjából különösen kedvezőtlen pillanatban következett be. Számukra szóba sem jöhetett a „leszerelés" éppen akkor, amikor óriási erőfeszítéseket követeltek az országtól. Szovjet részről egyre nőtt a bizalmatlanság és a harag. Hruscsov már 1957. október 15-én, még a „nagy ugrás" kezdete előtt érvénytelennek nyilvánította azt a titkos egyezményt, amelyben a szovjet fél kötelezettséget vállalt arra, hogy a Kínai Népköztársaságot ellátja a nukleáris fegyverek előállításához szükséges berendezésekkel. (Peking a szerződés felmondását csak 1959 júniusában ismerte el.) A szovjet vezetők szemében a „nagy ugrás" őrültségnek tűnt. Ráadásul aggasztotta őket a kínaiak agresszív viselkedése: a Fujian tartomány partjaitól nem messze fekvő, taiwani kézen lévő Jinmen (Quemoy)-sziget elfoglalására tett kísérletek, valamint Kínának a Szovjetunió szövetségesének számító Indiával kirobbant határvitája. 1959-ben, a Jinmen-sziget elleni támadások előtt, nagyszabású felkelés tört ki Tibetben, amelyet kegyetlenül levertek. Ez a tibeti incidens vezetett végül 1962-ben az indiai–kínai háborúhoz. Kína rövidesen magával a Szovjetunióval is konfliktusba került, azon területek miatt, amelyeket egykor a cári Oroszország csatolt el Kínától. Így tehát, míg a hidegháború szorosabbá tette a kétoldalú kapcsolatokat, addig a „békés egymás mellett élés" épp ellenkező hatást váltott ki. A kínai vezetők mind a belpolitikában – azzal kapcsolatban, hogy a kínai forradalom és

szocializmus melyik utat választja –, mind a nemzetközi kapcsolatokban nem tehettek mást, mint hogy elhatárolódtak azoktól, akiket rövidesen revizionistáknak és „új cároknak" neveztek.

A kiigazítás időszaka: 1960–1965 ❖ 1960-ban a Kínai Népköztársaságnak egyszerre kellett levonnia a szükséges következtetéseket a „nagy ugrás" kudarcából, s szembesülnie egy új problémával: azzal, hogy a szocialista országok váratlanul, a lehető legrosszabb pillanatban minden segítséget megvontak tőle. A szinte teljesen elszigetelődött ország bebizonyította, hogy segítség nélkül is képes megküzdeni a problémákkal, s ismét józan, mértéktartó politikát folytatni. 1960-ban eltöröltek egyes népszerűtlen intézkedéseket, csökkentették a népi kommunák méretét, s visszatértek az „anyagi ösztönzők" rendszeréhez, azaz ismét engedélyezték a szabadpiacok működését. A szakemberek és a szakértők újra beleszólhattak a szakmai kérdésekbe, s figyelembe vették a véleményüket. Az irányítás stílusában bekövetkező változásokat a hatalom csúcsán állók kicserélődése kísérte. Mao Zedongot elmozdították a vezetés éléről, helyébe Liu Shaoqi lépett, akit 1959 áprilisában választottak meg a Kínai Népköztársaság elnökének. A csúcsvezetők és egyes értelmiségiek burkoltan kritizálni kezdték Mao Zedong vakmerő politizálását. Az emberek úgy gondolták, hogy ez a politika idézte elő a katasztrófát. Ideje volt ismét megtalálni a középutat, s ismét megadni a mezőgazdaságnak azt az prioritást, amit soha nem lett volna szabad megvonni tőle. Ezt követően a mezőgazdaság fejlesztésére, a műtrágya- és könnyűipar megteremtésére és a mezőgazdaság fejlesztésére helyezték a legfőbb hangsúlyt. A „nagy ugrás" elképzelései azonban nem tűntek el teljesen; a műhelyek és a kis vidéki üzemek még mindig magukon viselték a decentralizációs törekvések nyomait – ez pedig ellentétes volt a szovjet gyakorlattal. 1963-ra Kína felszámolta az éhínséget. Az iparosítás minden terhét addig egyedül viselő parasztok életszínvonala lassan javulni kezdett. Végül, 1962-től, első ízben kezdték alkalmazni a születésszabályozás politikáját (igaz, kézzelfogható eredmény nélkül). Feltétlenül el kell ismernünk tehát e korszak vezetőinek érdemeit. Ők voltak azok, akiket a kulturális forradalom idején a leghevesebben támadtak. Sikerült kimenteniük Kínát egy drámai és veszélyes helyzetből.

A hatalmon lévők azonban nem kormányozhattak teljesen zavartalanul. Mao Zedongot, noha háttérbe szorult, továbbra is rendkívüli tisztelet övezte, s a hadseregben, ahol Lin Biao, egykori fegyvertársa 1962 végén bevezette „Mao Zedong eszméinek" tanulmányozását, szilárd támogatói bázissal rendelkezett. A maoisták ellentámadása 1962 szeptemberében, a Központi Bizottság 10. plénumán kezdődött. A Népi Felszabadító Hadsereget és annak hőseit állították példaképül az emberek elé, miközben a közigazgatásba beszivárogtak a katonák, akik a civil adminisztráción belül egy Mao Zedonghoz hű katonai hierarchiát építettek ki. Mao Zedong „mozgalmai" azonban sorra a pártapparátus passzív ellenállásába ütköztek. 1965 végén Mao támadást indított azok ellen, akik a „nagy ugrás" idején kritizálták őt, illetve akik magatartásukkal kifejezték egyet nem értésüket. Elsőként számos értelmiségit – elsősorban Wu Hant, Deng Tuót és Liao Moshát – és a diákokat szólították fel, hogy ítéljék el a műveikben előforduló „ideológiai elhajlásokat". Az új mozgalomnak a párt rosszallása miatt a korábbiakhoz hasonlóan szintén meg kellett volna buknia. Valójában azonban óriási visszhangra talált az iskolákban és az egyetemeken: innen ered elnevezése, a „kulturális forradalom" is, amely arra utal, hogy a mozgalom a kultúra területéről indult el. A kulturális forradalom azért tudott ilyen hihetetlen zűrzavart okozni, mert a fiatalokra, a fiatalok lelkesedésére és érzelmeire hatott. Az egyetemek és középiskolák diákságát, amelyet rövidesen arra buzdítottak, hogy ne csupán bizonyos írókat, hanem az egész pártapparátust támadják (a pártapparátus volt Mao

Zedong valódi célpontja), s amely az új Kína leginkább tisztelt vezetője mellé állva szemben találta magát a párttal, az a mámorító érzés járta át, hogy ő testesíti meg az egyik legnagyobb erőt Kínában, s hogy valódi hatalom van a kezében.

A nagy proletár kulturális forradalom és következményei ❖ A „nagy proletár kulturális forradalmat" *(wuchan jieji wenhua da geming)* az 1965. novemberi események vezették be: egyes írókat heves bírálatok értek, majd leváltották Peking polgármesterét, a kulturális minisztert és helyettesét. Maga a mozgalom azonban csak 1966 nyarán kezdett „forradalmi" jelleget ölteni. Ettől kezdve már nemcsak egyes értelmiségiek és magas rangú pártfunkcionáriusok álltak a támadások és a rágalmazások kereszttüzében, hanem az állami és pártvezetés két vezetője: maga Liu Shaoqi és Deng Xiaoping, a párt főtitkára. 1966 augusztusában a Központi Bizottság 11. plénumán ügyes politikai manőverekkel elmozdították posztjáról Liu Shaoqit, s Lin Biaót nevezték meg Mao örököseként. Eközben Mao Zedong felhívása nyomán az oktatási intézmények diáksága országszerte vörös gárdákba *(hongweibing)* szerveződött. A vörös gárdák, amelyekre a forradalom sorsát bízták, üldözték, zaklatták, bántalmazták és olykor öngyilkosságba kergették azokat a személyeket, akiket a vörösgárdisták ellenforradalmi elemeknek tartottak – helyi vezetőket, értelmiségieket, illetve az egykori polgárság tagjait –, buzgalmukban összekeverve a rendszer áldozatait és haszonélvezőit. Az otthonok átkutatása során régi könyveket és műtárgyakat koboztak el és semmisítettek meg. A számukra biztosított ingyenes különvonatokra zsúfolódva, a vörösgárdisták milliószámra érkeztek Pekingbe az ország minden pontjáról, hogy lássák Mao Zedongot, s hogy elvonulhassanak előtte. A kulturális forradalom az erejét és agresszivitását teljes egészében a kínai fiatalság tisztaság és emancipáció iránti vágyából, illetve abból merítette, hogy a fiataloknak szükségük volt egy tekintélyes személyre, akiért rajonghatnak és akit odaadóan tisztelhetnek. 1966 nyarán és őszén a kulturális forradalom a kínai ifjúság hatalmas örömünnepe volt, nagyszerű alkalom arra, hogy kifejezzék érzéseiket.

1966 végére azonban általánossá vált az anarchia Kína-szerte. A vörös gárdák támadásai miatt a helyi vezetőknek gyakran távozniuk kellett posztjukról, s egyes helyeken már nem lehetett tudni, ki gyakorolja a hatalmat. Az anarchia felébresztette az emberekben a reményt, hogy hangot adhatnak panaszaiknak; a forradalomba egyre nagyobb tömegek kapcsolódtak be. A vörös gárdák túlkapásain feldühödve egyesek rivális csoportokat alakítottak, amelyek ugyancsak Mao Zedongot tekintették pártfogójuknak. Az összetűzések mindennaposakká váltak. Shanghaiban utcai harcok törtek ki, amelyek az 1966 decemberében és 1967 januárjában kirobbant sztrájkok miatt holtpontra jutottak. Fennállt a polgárháború és egyes tartományok önállósodásának veszélye: az általános zűrzavar csupán egyetlen szervezetet kímélt meg, a hadsereget. Mao Zedong és Lin Biao ezért mind gyakrabban támaszkodott erre a szervezetre, annak érdekében, hogy helyreállítsák a rendet, s hogy új közigazgatási egységeket hozzanak létre (civilt és katonait egyaránt). Ezeket forradalmi bizottságoknak nevezték el. A rendcsinálás mindenütt kényes kompromisszumokat igényelt, ezért hosszú ideig tartott: 1967 nyarán kezdődött el – miután júniusban súlyos zavargásokra került sor Wuhanban –, s csak 1969 tavaszán fejeződött be. Noha hivatalosan még mindig zajlott a kulturális forradalom, erre a hosszabb időszakra valójában már nem volt jellemző a forradalmi mentalitás. Az állam- és pártapparátus újjászervezése során visszahívták azokat a pártfunkcionáriusokat, akiket a vörösgárdisták meghurcoltak, s akiket később hivatalosan rehabilitáltak. Ezzel egy időben kampányt indítottak az ultrabalosok, vagyis azok ellen, akik valódi forradalmat akartak, s még mindig meg is akarták azt valósítani. Sokan csalódottak voltak az opportunista irányvonal győzelme miatt. A legfegyelmezettlenebb vörösgárdistákat jobb belátásra bírták, s a kulturális forradalom ide-

jén felemelkedett új vezetők egy kis csoportja beépült a pártapparátusba. Az állam- és a pártapparátust, amelyek 1967-ben közel álltak az összeomláshoz, többé-kevésbé sikerült újjászervezni azáltal, hogy fontos változásokra került sor a kormányzati körökben, ahol a hadsereg óriási befolyásra tett szert. Ez viszonylag új jelenségnek számított. A Központi Bizottság 12. plénumán, 1968 októberében Liu Shaoqit kizárták a pártból, s Lin Biaót nevezték meg Mao Zedong utódjául. A kulturális forradalom egyik legfontosabb célkitűzését sikerült megvalósítani: Mao Zedong visszaszerezte és látványos módon megszilárdította a tekintélyét. Ettől kezdve az idősödő vezér egyre inkább egy kis csoport hatása alá került, amely később a „négyek bandája" néven híresült el. Leghíresebb tagjai Mao felesége, Jiang Qing és Lin Biao voltak.

A kulturális forradalom azonban nem pusztán Mao hatalmának visszaszerzésére szolgált. A mozgalom egyik leggyakrabban hangoztatott ideológiai célkitűzése az volt, hogy megakadályozza a proletárforradalom kifulladását, s elejét vegye, még mielőtt túl késő lenne, egy kivételezett bürokrata réteg kialakulásának: azaz meggátolja egy olyan fejlődési folyamat kibontakozását, amilyen a Szovjetunióban ment végbe. Liu Shaoqit és mindazokat, akiknek a „nagy ugrás" után sikerült talpra állítaniuk a kínai gazdaságot, „revizionistáknak" bélyegezték. A politika tehát ismét felülkerekedett a gazdaságon. A kulturális forradalom idején előtérbe kerülő problémákon egyértelműen érződött Mao Zedong hatása: a megvalósítandó cél a társadalom és az emberek radikális átformálása, a fizikai és szellemi munka mindenfajta megkülönböztetésének felszámolása, illetve a kiváltságok és az osztálykülönbségek eltörlése volt. Ironikus módon azonban a kommunista időszak elején bevezetett, a családi háttéren és származáson alapuló megkülönböztetéseket épp ebben az időszakban alkalmazták a legszigorúbban, s ez egyfajta kasztrendszer kialakulásához vezetett a kínai társadalomban. A középosztálybeli szülők gyermekei társadalmi számkivetettek lettek. A kulturális forradalom egy másik, legalább ugyanilyen fontos aspektusa Mao Zedong személyi kultusza volt. A Lin Biao által elindított kultusz óriási méreteket öltött, s alig néhány év alatt szinte vallási őrületté fokozódott. A Mao-idézeteket tartalmazó *Kis vörös könyv* példányszáma minden rekordot megdöntött; de a „Nagy Kormányos" személye, élettörténete és művei szintén a közimádat tárgyává váltak.

Az 1969-től Mao Zedong 1976-os haláláig tartó időszak a kulturális forradalom folytatásaként is felfogható: következményei ugyanis továbbra is mindenben éreztették a hatásukat. A rendkívül súlyos társadalmi és politikai válság mély nyomot hagyott az emberekben. A meggyőződéses forradalmárokat sújtó üldöztetések sok keserűséget okoztak. A lakosság jelentős része elfásult és kiábrándult a rendszerből. A kulturális forradalom az ország gazdaságára is katasztrofális hatással volt. A vasúti közlekedésben eluralkodó zűrzavar, a sztrájkok, a zavargások és a vezetők leváltása óriási termeléscsökkenést eredményeztek. A kulturális forradalomért Kína minden bizonnyal óriási árat fizetett, de az, hogy képes volt komolyabb károk nélkül átvészelni az újabb nehéz időszakot, az ország rendkívüli ellenálló képességéről tanúskodik.

Az oktatásban, a művészetekben és az irodalomban végbevitt radikális tisztogatás során mindent betiltottak, ami kívül esett a hivatalos propaganda keretein. Az iskolák és egyetemek hosszú éveken át zárva tartottak. Sok tanárt a földekre küldtek, hogy a fizikai munka révén átneveljék őket. A koncerttermekben és a színházakban csak azokat a műveket játszhatták, amelyek elnyerték Mao feleségének, a kulturális ügyek irányítójának, Jiang Qingnek a tetszését.

A kulturális forradalom a politikai fejleményekre is hatással volt. A kormányzó elit helyébe, amely korábban a magas rangú tisztségviselők testülete volt, egy kis csoport lépett. Ez olyan pártfogoltakból és bizalmi emberekből állt, akik a gyanakvás és az intrika légkö-

rében az idősödő Mao Zedong köré csoportosultak. Az államcsínykísérlettel vádolt Lin Biao 1971-es titokzatos eltűnése az egyik első jele volt annak, hogy a rendszer fejlődése új irányt vetett.

Mao Zedong halálától a kilencvenes évekig

Mao Zedong 1976. szeptemberi halálát követően radikális változásokat lehetett volna várni a párt személyi állományában és a politikai irányvonalban, ezzel szemben azonban a zavaros rendőrhatalom korszaka következett, amelynek hátterében a radikálisok és Mao utódja, Hua Guofeng álltak. A Deng Xiaoping által vezetett pragmatistáknak csak 1978 után sikerült tartósan a hatalom csúcsán maradniuk. Ekkor kezdődhetett el a Mao-kultusz felszámolása. Ez a korszak részben a katasztrofális „nagy ugrás" utáni évekre, részben a későbbi szovjet „peresztrojkára" hasonlított. A fokozatos visszatérés a háztáji, családi gazdaságok rendszeréhez, a kis magánvállalkozások alapításának engedélyezése, illetve a termelés és a bérek viszonyának helyreállítása a kínai vidék gazdaságának azonnali és jelentős újjászületését eredményezte. Ismét megjelentek a piacra termelő, specializálódott mezőgazdasági vállalkozások. Fejlődött a hal- és az erdőgazdálkodás, valamint az állattartás. A mezőgazdaságból származó állami bevételek 1979 és 1985 között a háromszorosára nőttek. Nagyobb figyelmet szenteltek a szállításnak, az energiagazdálkodásnak, illetve a lakóhely-nyilvántartásnak. Az új vezetők, akiket aggasztott Kína óriási elmaradottsága, úgy döntöttek, hogy segítségül hívják a nyugati és japán tőkét, illetve technológiát. Ezzel egy időben, 1980-ban véget ért a Kínai Népköztársaság hosszú külpolitikai elszigeteltsége: az ország ismét tagja lett a nagy, nemzetközi szervezeteknek, noha még mindig feszült volt a viszonya a Szovjetunióval, s háborúban állt Vietnammal.

A belpolitikai légkör enyhülése és a kollektivizálás során született intézmények fokozatos eltűnése megnövelte a vidék és a városok közötti különbségeket, nagy eltéréseket okozott a bevételekben, s új kormányzati problémákat vetett fel. A mezőgazdasági árak gyors növekedése arra kényszerítette a kormányt, hogy jelentős szubvenciókkal enyhítsen az áremelkedések okozta problémákon a városokban; mindez azonban felgyorsította az inflációt, s megnövelte az államháztartás deficitjét. 1981-ben sürgető feladattá vált a beruházások ütemének csökkentése. A reformok vidéken sikeresnek bizonyultak, az iparban és a városokban azonban, ahol a régi káderek megőrizték pozíciójukat, bizonyos szempontból kudarcot vallottak. Az állami vállalatok irányítói és az alacsonyabb rangú párthivatalnokok, akik kiváltságai veszélybe kerültek, természetesen rossz szemmel nézték a reformokat.

1984-ben azonban az egyre átfogóbb reformok immár elkerülhetetlenné tették a továbblépést. A vállalatoknak autonómiát biztosítottak az irányításban és a döntéshozatalban, amelyek így önállóvá és versenyképessé váltak. Az árkorlátozások közel felét eltörölték. Guangdong és Fujian tartományokban, illetve a Jangce alsó folyásánál különleges gazdasági övezeteket hoztak létre, 14 part menti várost pedig megnyitottak a külföldi befektetések előtt. Az állami szubvenciókat a bankkölcsönök váltották fel. A következő évben a reformok a könnyűipar és a fogyasztási javak előállításának látványos fellendüléséhez vezettek. A központi irányítás teljes hiánya, a bankok hanyagsága és az infláció, illetve a szállításban, az energia- és nyersanyag-utánpótlásban mutatkozó komoly fennakadások miatt azonban a kormány rákényszerült, hogy ismét ellenőrizze az árakat, s korlátozza a vállalatok és a tartományok önállóságát. Így tehát a reformerők hatalomra kerülését és a gazdaság liberalizációját célzó intézkedéseket a megszorító intézkedésekhez való elkerülhetetlen visszatérés követte.

A külföldi termékek, technológiák és tőke behozatalát, illetve bevonását, valamint a

külvilággal – beleértve a Szovjetuniót és szövetségeseit – folytatott párbeszéd felvételét nem kísérték a kormányzat mélyreható változásai. A közügyek irányítása továbbra is a párt – azaz egy kiváltságos réteg – kizárólagos előjoga maradt. A kulturális forradalom szörnyű megpróbáltatásai után a váratlan fejlemények, a vagyoni különbségek megnövekedése, a csalás és a korrupció gyors térnyerése, valamint a pénz uralma súlyos morális válságot idézett elő Mao Zedong halála után a kínai társadalomban. Ahogy a „nagy ugrást" követő „kigazítás" rövid időszakában (1961–1964) is történt, a vidékre visszatérő szabadság a családi szolidaritás formáinak, a társadalmi és vallási szokásoknak az újjáéledéséhez vezetett, amelyekről azt hitték, hogy a kommunista átnevelés teljesen felszámolta őket. Kína, amely még mindig csak nagyon keveset tudott a külvilágról, egyre inkább tudatára ébredt saját elmaradottságának, s ez mély csalódottsággal töltötte el a kínaiakat. Sokuknak a jobb életkörülmények minden áron való egocentrikus hajszolása lett az egyetlen életcéljuk. Számos jel utalt azonban a fiatalok körében már régóta meglévő mélységes elégedetlenségre, illetve a szabadság és a függetlenség utáni vágyukra. Az intő jelek sorából érdemes kiemelni a kulturális forradalom idején meghurcolt kantoni diákok 1974-es kiáltványát; az 1978-as „pekingi tavaszt" a „demokrácia falára" kifüggesztett tacepaókkal, amelyeken a Mao utáni korszak fiatalsága megfogalmazta reményeit; az 1987-es mozgalmat a politikai reformokért; végül pedig 1989 tavaszának nagyszabású diákmegmozdulásait. Ha valaki egy pillanatra is megfeledkezett volna arról, hogy a rendszer változatlan maradt, s a Deng Xiaoping által felmagasztalt modernizáció teljességgel kizárja a kormányzás bármiféle liberalizációját, a békés és fegyvertelen diákok 1989. június 4-i lemészárlása a Tiananmen téren élesen rávilágít arra, milyen széles szakadék tátong a politikai elit és a kínai társadalom legfelvilágosultabb része, a diákság és az értelmiség között. Szertefoszlottak azok reményei, akik szerették volna, ha Kína továbblép a jogállamiság és az emberi jogok tiszteletben tartása felé vezető úton. A nyitás szószólóit elnémították, s bizonyos tendenciák ismét a központosított gazdaság döntéshozatali rendszeréhez és a maói korszak gyakorlatához való visszatérés irányába mutattak. Az idő kerekét azonban többé már nem lehetett visszaforgatni, s a tengerparti tartományoknak az 1984-es intézkedések hatására elindult hihetetlen gazdasági fejlődése nem lassult le, sőt Deng Xiaopingnek az 1992-es déli körútján elhangzott biztató szavai nyomán még inkább felgyorsult. A jogaiktól megfosztott hatalmas és olcsó munkaerő-tartalékok hatására Kínába óriási mennyiségű külföldi tőke áramlott be elsősorban Hongkongból és Taiwanról. A tengerparti tartományoknak, Shanghaitól Kantonig, sikerült teljesen betagozódniuk a kelet-ázsiai övezet prosperáló gazdaságába.

Nem feledkezhetünk meg azonban Kína legsúlyosabb fogyatékosságairól: a kulturális forradalom után az oktatási rendszer újjászervezésének nehézségeiről; a túlnépesedésről, amelyet az 1970-ben bevezetett születésszabályozási intézkedések lassítottak ugyan, de nem tudtak teljesen megállítani; s végül a legfontosabbról, arról, hogy úgy tűnik, a kormány képtelen alkalmazkodni az új bel- és külpolitikai helyzethez – ami legélesebben a Hongkong jövőjével kapcsolatos kínai fenyegetésekben nyilvánult meg. Ám sok, bizakodásra okot adó jelenség is megfigyelhető: az a hatalmas dinamizmus, amely ezt a kontinensnyi országot jellemzi, arra enged következtetni, hogy Kína egy napon túl fog lépni ezeken a problémákon.

Zárszó

A 20. században Kína olyan gyökeres változásokon ment keresztül, hogy jogosan merülhet fel a kérdés: mi haszna a kínai múlt ismeretének, hiszen ez a múlt az emberek többségének szemében elvesztette a jelentőségét. Ez mindenekelőtt arra utal, hogy létezik bizonyos furcsa megvetés mindaz iránt, amit a kínai civilizáció hosszú és rendkívüli történelme során – a művészetben, irodalomban, vallásban, filozófiában, technológiában – elért, jóllehet a kínai remekművek megszámlálhatatlan sokasága mind a világörökség részét képezi. Igazi világtörténelem nem létezik Kína nélkül: a kínai civilizáció hatással volt a Közép-Ázsiától a Csendes-óceán partjáig és Szibériától a trópusokig elterjedő országok kultúrájára. A világnak ezen a részén Kína közel háromezer évig maga volt *a* civilizáció. A mi nyugati történelmünkben mindez a Közel-Keleten, a Földközi-tenger medencéjében és az Európában kialakult civilizációkhoz hasonlítható, amelyek szoros egységbe kovácsolták Görögországot és a Közel-Keletet, a kereszténységet, a judaizmust és az iszlámot, mindazt, amit tudós hagyományaink átvettek egymástól. Kelet-Ázsia örökül kapta a kínai világ morális, művészeti és szellemi hagyományait. Még Japán is, amely sajátos történelmével kétségkívül az önálló országok közé tartozik, sokkal többet köszönhet Kínának, mint amennyit a japánok felfognak, illetve elismernek.

Mindezek mellett egy olyan civilizáció jellegzetes sajátosságai, amely hosszú ideig úgy fejlődött, hogy semmilyen kapcsolatban nem állt a Nyugattal, kimeríthetetlen forrásként szolgálnak az emberiség történelmének összehasonlító tanulmányozásához. Kínában hihetetlen gazdagságban kerülnek elő a pontosan datált írásos dokumentumok és az anyagi kultúra maradványai: mennyiségük a kínai régészeti ásatásoknak köszönhetően évről évre növekszik. Kijelenthetjük, hogy Kína történelmének jelentős része még mindig felfedezésre és feldolgozásra vár.

A modern világ technológiája, tudománya és intézményei sokkal többet köszönhetnek Kínának, mint ahogy az emberek gondolnák, kezdve a selyemtől és a papírtól a tűzfegyverekig és a hivatalnoki vizsgákig. Kína nélkül ma nem tarthatnánk ott, ahol tartunk.

Igaz, hogy a jelenlegi folyamatok mind egyazon irányba, a nyugati normákat követő globalizáció felé mutatnak, Kína pedig napjainkban a világ legdinamikusabban fejlődő országai közé tartozik, s olyan gyorsasággal változik, amilyet korábban senki nem gondolt volna. Kínának sincs semmi oka, miként a Nyugatnak sem, hogy megtagadja múltját, amely mindennek dacára oly mély nyomokat hagyott napjaink kínai társadalmának hagyományaiban és szokásaiban. Kína épp azáltal lesz képes kilépni abból a csüggedtségből, amely a nyugati nemzetektől és Japántól elszenvedett megaláztatások emlékeiből és a maoista időszak társadalmi kísérleteinek borzalmas tapasztalataiból táplálkozott, ha visszaköveteli magának saját történelmét, s felfedezi hagyományai eredetiségét. A Nyugat túl gyorsan azonosította a „modernséget" a nyugatizálódással. Talán még előttünk áll, hogy tudatára ébredjünk saját jövőnk súlyos fogyatékosságának, annak, hogy továbbra sem veszünk tudomást a világnak a keleti felén élőkről, az ő történelmükről, gyökereikről és jelenükről.

Általános időrendi áttekintés

NEOLIT KOR		
Az Öt (mitikus) császár kora: Fu Xi, Shen Nong, Huang Di, Yao és Shun		Kb. i. e. 8000: a mezőgazdaság kezdetei.
		Kb. i. e. 6000–5000: a köles elterjedése Észak-Kínában; sertés- és kutyatartás Dél-Kínában. Sok tekintetben már a Shang-korra jellemző sajátosságok.
Xia-dinasztia	i. e. 2207–1766 (a hagyomány szerint)	
AZ ARCHAIKUS KOR		
Shang-Yin-dinasztia	i. e. 1765–1122 (a hagyomány szerint)	Kb. i. e. 1800: a bronz, a harci szekér és az írás megjelenése. A palotacivilizációk kora. Elszórtan elhelyezkedő kis fejedelemségek.
Zhou-dinasztia	i. e. 1122–256	Nagy eltérések a helyi kultúrák között.
A Tavasz és ősz korszak	(i. e. 722–482)	Kb. i. e. 700–500: az első nagyobb fejedelemségek kialakulása.
A Hadakozó fejedelemségek kora	(i. e. 453–221)	I. e. 450–221: a folytonos háborúk a hatalom centralizációjához vezetnek. Új fegyverek tűnnek fel, megjelennek az öntöttvasból készült eszközök, tökéletesítik a fogatolási módokat.
AZ ELSŐ EGYESÍTETT BIRODALOM		
Qin-dinasztia	i. e. 221–206	A kínai fejedelemségek egyesítése. A mértékegységek és az írás egységesítése. Sorozott katonákból álló hadsereg.
Nyugati Han-dinasztia	i. e. 206–i. sz. 9	Az adománybirtok-rendszer felszámolása. Wu császár (i. e. 141–87) uralkodása alatt jelentős területfoglalások.
Wang Mang uralma (Xin-dinasztia)	9–25	
Keleti Han-dinasztia	25–220	187 után lázadások sora tör ki. A leverésükkel megbízott hadurak küzdelmei egymással. Nem *han* származású népesség letelepedése Észak-Kínában.

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA BUDAPEST

A KÍNAI KÖZÉPKOR		
A Három királyság kora	220–265	Kína három részre szakad.
Nyugati Jin-dinasztia	265–316	Ideiglenes újraegyesítés.
Északi és Déli dinasztiák kora	317–589	317 után Észak-Kínát a nem *han* eredetű népek királyságokra osztják fel. A *han* elit réteg a Jangce völgyében keres menedéket.
A SUI- ÉS A TANG-DINASZTIA		
Sui-dinasztia	581–618	589-ben az első Sui császár egyesíti Kínát.
Tang-dinasztia	618–907	7. század: nagy ázsiai hódítások. A rizstermelő övezet (a Jangce medencéje) megnövekedése. Adóreformok. A régi előkelő osztályok eltűnése.
Az Öt dinasztia kora	907–960	Kína tucatnyi kisebb államocskára esik szét.
A „MANDARIN" BIRODALOM: A MEGALAKULÁSTÓL A MONGOL HÓDÍTÁSIG		
Északi Song-dinasztia	960–1127	11. század: a nyomtatás elterjedése. A művelt, írástudói réteg kialakulása. A városok és a tengeri kereskedelem felvirágzása. Állami hivatalnokvizsgák. Zsoldoshadseregek.
Liao-dinasztia	916–1127 (északkeleten)	A sztyeppei birodalmak terjeszkedése az északi tartományokban.
Nyugati Xia (Xixia)-dinasztia	1032–1227 (északnyugaton)	1127 után Észak-Kínát elfoglalják a dzsürcsik, majd 1234-ben a mongolok.
Jin-dinasztia	1115–1234	
Déli Song-dinasztia	1127–1279	1127-ben a Song-dinasztia a Huai-folyótól délre fekvő területekre vonul vissza.
Yuan-dinasztia (mongol)	1279–1367	Kína egész területe a nagy Mongol Birodalom részévé válik. 1350-től mongolellenes felkelések törnek ki.

A „MANDARIN" BIRODALOM RESTAURÁCIÓJA		
Ming-dinasztia	1367–1644	1368–1420: a mongolokat északra szorítják. Az abszolutista tendenciák megerősödése, a városok gazdaságának és kereskedelmének fellendülése. 1590–1644: politikai válság, majd országos méretű felkelések. Növekvő mandzsu fenyegetés.
A MANDZSUK BIRODALMA		
Qing-dinasztia	1644–1911	1644–1663: a mandzsuk megszilárdítják hatalmukat. 18. század: terjeszkedés Mongóliában, Közép-Ázsiában és Tibetben; általános jólét és a népesség gyors növekedése. 18. század vége: a korrupció terjedése, határkonfliktusok, felkelések és stagnáló gazdaság. 1820 után az ópiumbehozatal pénzügyi deficitet okoz. 1840 után a nyugati hatalmak megtámadják Kínát. 1850–1898: megtorpanó modernizáció. Kína fokozatosan elveszti önállóságát.
A taiping felkelés	(1850–1864)	
A MANDZSUK BIRODALMÁTÓL A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁGIG		
Kínai Köztársaság	1912–1949 (Taiwanon napjainkig)	1912–1927: a hadurak országlása. 1927-től létrejön Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) nacionalista Kínája. 1937–1949: japán megszállás és polgárháború.
Kínai Népköztársaság	1949-től	1950–1957: Az ország újjáépítése. 1958–1959: a „nagy ugrás". 1966–1969: kulturális forradalom, anarchia és rombolás. 1969–1977: a kulturális forradalom folytatódik. 1978: a pragmatisták ismét a hatalom csúcsán. Nyitás a külföldi tőke felé. 1980: a reformok felgyorsulnak. 1989: a demokratikus mozgalmat elfojtják, a reformok megtorpannak. 1991-től példa nélkül álló gazdasági fellendülés.

IDŐRENDI TÁBLÁZAT

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
i. e.		i. e.	
17. század	A Shang-Yin-dinasztia megalapítása.	17. század	A bronzkor kezdete a Sárga-folyó medencéjében (?).
1384	Az utolsó Shang-főváros létrehozása Anyang közelében.	kb. 1384–1024	Csontokra és teknőspáncélra vésett feliratok Anyangból (Henan tartomány) a Shang-kor végéről.
kb. 1025	A Zhouk megdöntik a Shangok uralmát, a Nyugati Zhou-kor kezdete.		
kb. 1000	Ázsia nyugati részein fejlődésnek indul a lovaglás technikája.	10–9. sz.	Az első feliratok bronzedényeken. A *Shijing* legrégebbi vallásos himnuszai.
827–782	(Xuan király uralkodása.) Az északi népek betörései (az első nomád lovas népek?).	841	A datált történelem kezdete.
771	Barbár betörések Shaanxi területére. A Zhouk elhagyják a Wei-folyó völgyében fekvő fővárost, és székhelyüket Luoyangba helyezik át. A Keleti Zhou-kor kezdete.	753	Az első *Qin évkönyv.*
722	A Tavasz és ősz korszak *(Chunqiu)* első éve.	722	Az első *Lu évkönyv (Chunqiu).*
704	A Hubei tartományban és a Jangce középső folyása mentén fekvő, sinizálódott Chu fejedelemség terjeszkedése Henan tartományban.		
688	Egy meghódított területtel kapcsolatban először használják a *xian* (kerület, körzet) kifejezést.		
667	A fejedelemségek ünnepélyes eskütétele, amelynek nyomán a Shandong tartománybeli Qi fejedelemség lesz a barbár betörések ellen létrejött szövetség vezetője. A Qi fejedelemség hegemóniájának kezdete.		
632	A Shanxi tartománybeli Jin fejedelemség lesz a hegemón.		
606	Chu fejedelemség a Zhouk Henan tartománybeli királyi birtokait fenyegeti.		

(A vallástörténeti események elé a „+" jel, a technika- és tudománytörténet tárgykörébe tartozó események elé pedig a „*" jel kerül.)

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
597	A Chu fejedelemségbeli Zhuang királyt elismerik a szövetség vezetőjének.		
594	Pénzügyi reform a Shandong tartománybeli Lu fejedelemségben.		
589	Nagy csata a Qi és Jin, a korszak két legnagyobb rivalizáló fejedelemsége között.		
562	Lu fejedelmét elmozdítják a hatalomból, aki csupán vallási kiváltságait tarthatja meg.		
543	Pénzügyi reformok Zheng fejedelemségben.		
506	Wu Királyság (Dél-Jiangsu) hadjárata Chu ellen, amely során elfoglalják Yinget, a Chu fővárost.	513	*Az öntöttvasról szóló első feljegyzés (?).
494	Yue Királyság elismeri Wu fennhatóságát.	501	*Az orvosi diagnózis felállításának négy módszeréről szóló feljegyzés: az arcszín és a nyelv vizsgálata, a hallgatózás kezdetleges formái, a beteg kórtörténete, a pulzus vizsgálata.
486–482	Wuban csatornát építenek a Jangce és Shandong tartomány déli része között.		
481	A Tavasz és ősz korszak vége.	479	Konfuciusz (Kongzi) halálának hagyomány szerinti dátuma.
473	Wut megsemmisíti déli szomszédja, a Yue Királyság.	467	*A Halley-üstökös észlelése.
453	Jin három kisebb fejedelemségre hullik szét (Han, Wei, Zhao). A Hadakozó fejedelemségek korának *(Zhanguo)* kezdete.		
445	Chu fejedelemség terjeszkedése keleti irányban a Wu Királyság kárára.	444	*A napév kiszámítása: 365,25 nap.
408	Wei fejedelemség visszaszorítja nyugatra Qin fejedelemséget, és hatalmát kiterjeszti Luo-folyótól északra, ahol védelmi vonalat épít ki.	kb. 395	A legista Li Kui (Li Ke), Wei fejedelemség miniszterének halála.
367	A királyi Zhou-házat két fejedelemségre osztják: Keleti és Nyugati Zhou.	kb. 381	Mozi halála.
361	Gongsun Yang (Shang Yang), a legista reformer Qin fejedelemségbe érkezik.		
358–352	Wei az Ordosz-folyó kanyarulatáig meghosszabbítja védműveit.		
kb. 356–348	Shang Yang nagyszabású reformokat vezet be Qin fejedelemségben.	kb. 350	*A legrégebbi csillagkatalógus.
354–351	A Délnyugat Hebeiben fekvő Zhao főváros, Handan ostroma.	338	A Qin-intézményrendszer megreformálójának, a legista Gongsun Yangnak (Shang Yang) a kivégzése.

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
334	Chu fejedelemség elfoglalja a Yue Királyságot (a Jangce alsó folyása és Észak-Zhejiang).	kb. 335	A pesszimista filozófus, az egoista irányzat megteremtőjének tartott Yang Zhu halála.
328	Qinben bevezetik a főminiszteri címet.		
325	Qin fejedelme felveszi a *wang* (király) címet.		
318–316	Qin benyomul a Chengdu-medencébe.		
307	Zhao fejedelemségben lovas egységeket állítanak hadrendbe a nomádok ellen.		
kb. 300	Qin, Zhao és Yan fejedelemségekben falakat építenek a mandzsúriai és mongóliai nomádok ellen. Munkálatok a sichuani Min-folyó mentén.	kb. 300	A szofista Hui Shinek és a taoista filozófusnak, a *Zhuangzi* szerzőjének, Zhuang Zhounak a halála.
kb. 298–280	Chu hadjáratokat vezet Kelet-Sichuanba és Yunnanba.		
286	Qi felszámolja a kelet-henani Song fejedelemséget.	kb. 289	Konfuciusz utódjának, Menciusznak (Mengzi) a halála.
280	Qin-csapatok hatolnak be Guizhouba.		
278–277	Qin, Chu rovására, terjeszkedni kezd Hebei és Hunan tartományokban.	kb. 277	A nagy költő, a chubeli Qu Yuan halála.
259–257	Qin-csapatok megostromolják Handant, Zhao fejedelemség fővárosát.		
256	Qin felszámolja a királyi Zhou-házat.	kb. 250	A szofista Gongsun Long halála.
249	Lü Buwei főminiszterségének kezdete Qin fejedelemségben.		
246	Qinben Zheng király, a későbbi Qin-dinasztia Első Császára kerül a trónra. 150 kilométer hosszú csatornát építenek Shaanxi tartományban.	240	*A Halley-üstökös észlelése. Kb. 240-ben meghal Zou Yan, az „öt elem" *(wuxing)* tudósa.
239–235	Qinben áttelepítik a lakosságot, hogy benépesítsék a Wei-folyó völgyét.	239	Megjelenik a *Lüshi Chunqiu*, a kor ismereteinek összefoglaló műve.
237	Qinben Li Si követi Lü Buweit a főminiszteri poszton.	235	A konfuciánus indíttatású szociológus és filozófus, Xunzi halála, akire hatottak a legizmus eszméi is.
230–221	Qin sorban elfoglalja Han, Zhao, Wei, Chu, Yan és Qi fejedelemséget.	233	A legista filozófus Han Feizi (szül. i. e. 280) halála.
221	Létrejön a Qin Birodalom.		
221–214	Hadjáratok Fujian, Guangdong, Guangxi tartományokba és Észak-Vietnamba.		

	TÖRTÉNELEM	CIVILIZÁCIÓ
220	A császári úthálózat kiépítése. A körülbelül i. e. 300-ban épített Nagy Fal újjáépítése és meghosszabbítása.	
215	Meng Tian offenzívája Mongóliában a xiongnuk ellen.	
214	Hadjárat Nanyuében (Kanton és Hànôi környéke). 500 000 bűnöző áttelepítése Nanyuébe.	
213	A „könyvégetés".	
212	Császári paloták építése	
210	Az Első Császár halála.	
209	A felkelések és a polgárháború kezdete. A xiongnu törzsszövetség feje, Maodun létrehozza az első sztyeppei birodalmat.	
208	Népfelkelés Chen She vezetésével.	
207	A Második Császár meggyilkolása.	
206	A Qin-dinasztia bukása.	
203	Xiang Yu és Liu Bang felosztja egymás között a birodalmat; keleten Xiang Yu királysága, Chu, nyugaton Liu Bang királysága, Han.	
202	Liu Bang legyőzi Xiang Yut, s a Han-dinasztia első császárának nyilvánítja magát.	
201	Liu Bang birodalmának egyes részeit adománybirtokként szétosztja régi fegyvertársai között.	
200	Liu Bang Chang'anban, a mai Shaanxi tartománybeli Xi'anban építi fel fővárosát. 200 körül a kínai védvonalakat a Nagy Faltól délre vonják vissza.	
198	Az egykori Qi (Shandong) és Chu fejedelemségbeli (Jangce középső folyása) gazdag családokat Chang'an környékére telepítik át.	
191	Eltörlik a Qin-dinasztia legkegyetlenebb törvényeit.	
188	Enyhítik a kereskedőkre vonatkozó törvények szigorát.	
187	Újabb Qin-kori törvényeket töröl-nek el.	
180	Meghal Lü császárné. Kiirtják nemzetségének tagjait.	
179	Nanyue elismeri a Hanok fennhatóságát.	

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
177	A xiongnuk előrenyomulása Henan tartományban.		
175	Központi ellenőrzés alá vonják a pénzérmék magáncélú öntését.	174	Jia Yi (200–168) a császár elé terjeszti politikai programját *(Zhi'ance)*
174	Meghal Maodun, a *shanyu*, a Xiongnu Birodalom megalapítója.		
167	A csonkítás mint büntetésfajta eltűnik a büntető törvénykönyvből. Az elítélteket ezentúl kényszermunkára is ítélhetik.	168	Meghal a híres tudós, Jia Yi, a császár tanácsadója, politikai esszéíró és *fu*-költő.
166	Az első említés a sztyeppeöv határán kialakított jelzőrendszerről (tűz- és füstjelek).		
165	Az első hivatalos vizsgák a közhivatalnoki tisztségekért.		
158	Az első említés az északi határvidéken létrehozott katonai kolóniákról *(tuntian)*.	157	Meghal a taoista tudós, Lu Jia, a *Xinyu* szerzője.
144	A xiongnuk betörnek Shanxi tartományba, és elhajtják a császári ménesek lóállományát.		
141	Wu császár (Xiaowudi) trónra lépése.	140	*Az első, alkímiáról szóló kínai könyv megjelenése.
139 v. 135	Zhang Qian útnak indul Közép-Ázsiába, hogy felkutassa a híres yuezhiket.		
136	Tang Meng kezdeményezésére megkezdődik a Sichuan tartományon keresztül Burmába és Indiába vezető utak felderítése.	kb. 135	A hatágú csillag-hókristály első leírása a *Hanshi waizhuan*ban.
		133	+ Mágusokat *(fangshi)* küldenek a Halhatatlanok szigetének felkutatására.
131	Betörési kísérletek Yunnan és Guizhou tartományokba.		
130	Utat építenek Sichuan és Guizhou tartomány között.		
129	150 kilométer hosszú csatornát ásnak Shaanxi és Henan tartomány között.		
128	Az első hadjáratok Mandzsúriába és Koreába.		
127	Törvény a birtokoknak a fiúörökösök közötti felosztásról.		
126	Zhang Qian visszatér Fergánából és Baktriából.	124	Hivatalt hoznak létre, ahol ötven tudós tanulmányozza az új írásjegyekkel írt Klasszikusokat.
124	Elbukik Liu Annak, Huainan hercegének a felkelése.		
122–109	A Hanok déli irányú terjeszkedésének időszaka.	122	Liu An, Huainan hercege öngyilkos lesz. Az ő udvarában állították össze a taoista filozófiáról szóló *Huainanzi* című művet.
121	A Han-seregek 1000 kilométert nyomulnak előre Mongóliában.		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
120	Egy természeti csapást követően több mint 700 000 áldozatot telepítenek át Shandongból Shaanxi tartományba.	120	Létrehozzák a Zenei Hivatalt *(Yuenfu)*, amelynek feladata a népszerű és a külföldi dalok összegyűjtése.
117–115	Gansu tartományban kormányzóságokat hoznak létre.	117	A híres *fu*-költő, Sima Xiangru halála.
115	Zhang Qian ismét útnak indul Közép-Ázsiába, a wusunuk földjére (az Ili-folyó völgye).		
113	Az északnyugati területek öntözésére és megművelésére tett óriási erőfeszítések.		
108	A Hanok négy kormányzóságot hoznak létre Koreában. Az első hadjáratok Közép-Ázsiába.	109	+ Kutatás a Halhatatlanok szigetei után.
105	Han-követség érkezik a Szeleukidák birodalmába a Tigris-folyóhoz.	105	Meghal Dong Zhongshu, aki a Klasszikusokhoz írt kommentárokat. A közép-ázsiai királyságokat felkereső követségek behozzák Kínába a bort és a lucernát.
102	Mongóliában ellenőrzőpontokat állítanak fel. A közkatonák és elítéltek továbbépítik a Nagy Falat Lanzhoutól a Yumenguanig.	104	+ Széles körű naptárreform.
101	A Fergána ellen indított második hadjárat győzelemmel zárul.		
99	A birodalom keleti részein lázadások törnek ki.		
98	Az alkohol állami monopólium lesz.		
95	100 kilométer hosszú csatornával kötik össze a Wei- és a Jing-folyót Shaanxi tartományban.	93	Megtalálják a régi írásjegyekkel íródott Klasszikusokat.
		92	Boszorkányperek a császári udvarban kb. 92-ben, meghal a kiváló történetíró, Sima Qian, a *Shiji (Történeti feljegyzések)* szerzője.
87	Wu császár halála.	89	*Zhao Guo új mezőgazdasági eszközöket talál fel. Egy új vetésforgórendszer terjed el *(daitian)*.
		81	Viták arról, hogy fenntartsák vagy megszüntessék az állami só-, vas- és alkoholmonopóliumot. A viták szövegét néhány évvel később a *Yantielun (Vita a sóról és vasról)* című könyvben adták közre.
68	A helyőrségek elhagyják a Nagy Falon túli erődítményeket.		
64	A Hanok az erejüket a déli karaván-út védelmére koncentrálják.	65	*A legrégebbi vízimalmok Kis-Ázsiában.
60	A xiongnuk hatalma hanyatlásnak indul.	52	*Guo Shouchang csillagvizsgálószerkezetet készít.
		51	Tanácskozás az udvarban a Klasszikusok értelmezéséről.

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
		46	Összetoborozzák a *yin-yang* és a jóslások mestereit.
		41	A Császári Akadémia hallgatóinak létszámát 1000 főre emelik.
		28	*A napfolttevékenységről készített rendszeres feljegyzések kezdete.
		26	A *Hongfan*ban *(Nyomozás az elveszett könyvek után)* megjelenik a császári könyvtáros, Liu Xiang *Hongfan wuxing zhuan (Kommentár az öt elemről)* című esszéje.
18	Megvásárolhatók lesznek a hivatali rangok.		
14	Parasztfelkelések.	15	Megjelenik a *Fangyan*, a kínai nyelvjárásokról szóló első munka.
		8	A Császári Akadémia hallgatóinak a létszámát 3000 főre emelik.
7	Tervezet a magánbirtokok nagyságának korlátozására.	7	Megszüntetik a Zenei Hivatalt *(Yuefuguan)*. Liu Xiang összeállítja könyvkatalógusát, a *Qilüé*t.
		6	Meghal Liu Xiang, a *Xinxu* és a *Shuoyuan* szerzője.
3	Bao Xuan kritikával illeti a korabeli politikai irányzatokat és a parasztság elnyomását.	3	*Shandong alacsonyabb néprétegei körében elterjednek a Nyugati Királyanya *(Xiwangmu)* amulettjei.
1	Wang Mang felemelkedésének kezdete.	2	Betiltják az elhalt személyek iránti hűségből elkövetett öngyilkosságot *(xunsi)*.
i. sz.		i. sz.	
2	Az első ismert népszámlálás: 12 366 470 család és 57 671 400 fő.	5	Meghal Kong Guang, az intézmények szakértője és számos, a Klasszikusokhoz írt kommentár szerzője.
6	Ping császár halálát követően Wang Mang, az „ideiglenes császár" egyfajta régensi hatalmat gyakorol.		
7	Wang Mang pénzügyi reformja. Felkelések Wang Mang ellen.	8	Meghal a taoista, racionalista filozófus, Yang Xiong, a régi írásjegyes hagyományok híve, a *Fayan* és *Taixuanjing* szerzője.
9	Wang Mang megalapítja a Xin-dinasztiát. A földek „államosítása".		
10	A régi Han-előkelőségeket a közemberek rangjára fokozzák le.		
11	A Sárga-folyó áttöri a gátakat, és új mederben folyik tovább.		
17	A természeti csapások és a sorozások következtében egyre több helyen törnek ki parasztfelkelések.		
20	Wang Mang fényűző épületeket emeltet Chang'anban.	20	*Az első említés a vízzel hajtott mozsártörőkről.
22	Büntető csapatokat küldenek a		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
	shandongi és hebei lázadók ellen, akik vörösszemöldökűeknek *(chimei)* nevezik magukat.		
23	A Wang Mang által alapított Xin-dinasztiát elsöprik a népfelkelések és régi császári előkelőségek lázadásai.	23	Meghal a császári könyvtáros, Liu Xin, aki a régi szövegek, például a *Zuozhuan* és a *Zhouli* kiadásával foglalkozott.
24	A vörösszemöldökűek betörnek Chang'anba. Liu Xiu császárnak kiáltja ki magát: a Kései- vagy más néven Keleti Han-kor kezdete. Luoyang lesz az új főváros.		
27–28	Az új Han császár leszámol ellenlábasaival, és leveri a vörösszemöldökűek lázadó csoportjait.	31	*Az első említés a vízenergiával meghajtott, a nagyolvasztókban a vasöntésnél használt fújtatókról.
36	Sichuan visszafoglalása és az ottani független királyság, Cheng-Han bukása.		
40	Felkelések a Vörös-folyó völgyében és Nyugat-Guangdongban.		
42–43	Ma Yuan tábornok sikeres hadjárata a vietnami felkelők ellen, akiket a két lánytestvér, Tru'ng Trắc és Tru'ng Nhị vezetett.		
50	A déli xiongnuk, a Hanok szövetségei betelepülnek Észak-Shaanxiba és Észak-Shanxiba.	kb. 56	A racionalista filozófus, Huan Tan halála.
57	Kyūshū északi részéről japán követség érkezik Kínába.	65	+ Az első írásos emlék, amely egy buddhista közösségre utal – Pengcheng, Észak-Jiangsu.
69	A Sárga-folyó gátjait több mint 500 kilométer hosszan megjavítják.		
70	Megépítik a Bian-csatornát Henan tartományban.		
73–94	Ban Chao tábornok visszaszerzi az ellenőrzést azon oázisok felett, amelyeket 60 évvel korábban vesztettek el a Hanok.	78	Meghal a *Mingshilun* című politikai mű szerzője, Du Du, a *fu*-költő.
77–91	Hotan lesz a Hanok közép-ázsiai kormányzati központja	79	Tanácskozás a császári udvarban a Klasszikusok értelmezéséről. A tanácskozás összefoglalása a *Baihutong*ban jelenik meg.
		kb. 82	Megjelenik a *Hanshu (Han-dinasztia története)* Ban Gu és nővére, Ban Zhao munkája.
		83	Wang Chong megírja a *Lunheng*et *(Mérlegelések)*, amelyben elítéli a babonákat és az általánosan elfogadott, elavult nézeteket, s a természetből vett magyarázatokat ad a fizikai jelenségekre.
87	Kusáni küldöttség érkezik Luoyangba.		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
88	Az állami só- és vasmonopóliumok eltörlése.	92	A börtönben meghal Ban Gu, a *Hanshu* szerzője.
89–105	Indiai küldöttségek Luoyangban.		
97	Gan Yinget, akit Ban Chao küldött a Római Birodalom keleti tartományaiba, feltartják a Parthus Birodalom nyugati határánál.	100	Kiadják a *Shuowen jiezi*, az első írásjegyszótárt (9353 írásjegyet tartalmaz). Az indiai buddhista szövegek első kínai fordításai.
101	Küldöttség a parthusoktól.	101	Meghal Jia Kui, a régi írásjegyes Klasszikusok kommentárszerzője.
106	Az udvar kiadásainak és egyes köztisztviselők fizetésének csökkentése.	105	*Egy Cai Lun nevű eunuch bemutatja a császárnak az első papírfajtákat.
107	Küldöttség az egyik japán fejedelemségből.	kb. 118	*Zhang Heng csillagászati könyve, a *Lingxian*.
120	Küldöttség érkezik Luoyangba a burmai Shan Királyságból. A küldöttek a Római Birodalom keleti részéről származó táncosokat és akrobatákat ajánlanak fel az udvarnak.	124	*Zhang Heng armilláris gömbje.
		127	Fan Yinget, az ezoterikus tudományok szakértőjét az udvarba rendelik.
kb. 125	Az eunuchok hatalma növekedni kezd.		
kb. 125–150	A Hanok helyreállítják a hatalmukat Közép-Ázsiában.	132	*Zhang Heng szeizmográfot és a Föld napi forgása alapján működő armilláris gömböt épít.
132	Az első említés Kína és Jáva hivatalos kapcsolatfelvételéről.	139	*Zhang Heng, a csillagász, matematikus és költő halála.
135	Az eunuchoknak engedélyezik, hogy fiúgyermeket fogadjanak örökbe.	142	Megjelenik a *Zhouyi cantong ji*, egy alkímiáról szóló munka.
140	Öntözőrendszerek kiépítése a zhejiangi Guiji környékén. A xianbeiek betörései nyomán a Hanok arra kényszerültek, hogy nagy kiterjedésű földterületeket adjanak át nekik.	147	+ Luoyangba érkezik An Shigao, a parthus szerzetes, az indiai buddhista szövegek első ismert kínai fordítója.
		151	Cui Shi, a legista hagyományok követője megírja a *Zhenglun (Politikai értekezések)*.
157	Népszámlálást tartanak. Az eredmény: 56 486 856 lakos.	kb. 165	Meghal Wang Fu, a *Qianfulun* című politika- és társadalomkritika szerzője.
161	Indiai küldöttség érkezik Kínában Délkelet-Ázsián keresztül.		
166	A Római Birodalom keleti határvidékéről kereskedők érkeznek Kínába.	166	+ Az első említés a luoyangi udvarban tartott buddhista szertartásról. Meghal a Klasszikusok híres kommentárírója, Ma Rong.
169	Nagy győzelem a qiangok felett.		
170	A parasztok körében nőni kezd az elégedetlenség.	kb. 170	A *Zhenglun* szerzőjének, Cui Shinek a halála.
175	Az eunuchok hatalmának növekedése.	173	*Célzóberendezés az íjpuskához.
		175	Cai Yong háromféle írásmóddal kőbe vési a Klasszikusokat a fővárosban.
178	Árusítani kezdik a hivatalokat.		

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
		182	Meghal He Xiu, aki abban az időszakban az új írásjegyek hagyományainak egyetlen képviselője és Dong Zhongshu munkásságának folytatója volt.
184	A sárgaturbánosok hatalmas felkelése, akiknek létszáma rövidesen 300 000 fölé emelkedik.		
189	Az eunuchok lemészárlása. Luoyangot kifosztják Dong Zhuo csapatai.		
190	Cao Cao hatalmának kezdete. 190 körül a taoista *Wudoumidao* szektája Dél-Shaanxi és Sichuan tartomány területén független államot hoz létre. 190-től megszűnik az összeköttetés Közép-Ázsiával.	190	Miközben Dong Zhuo seregei Luoyangot fosztogatják, eltűnnek a Han-dinasztia gyűjteményei és levéltári anyagai. 190 körül jelenik meg a Xu Yuének tulajdonított *Shushu jiyi (Matematikai hagyományok).*
194	Éhínség Chang'anban.		
195	Sun Ce elfoglalja a Jangce alsó folyását.	192	Meghal Cai Yong, a Han-kori intézményekről szóló *Duduan* szerzője. Meghal Lu Zhi, aki többek között értekezést írt a mai Peking környékének szokásairól, s kommentárt szerkesztett a *Lijihez (Szertartások feljegyzései).*
200	Sun Ce halála. Örökébe öccse, Sun Quan lép.		
201	Cao Cao gyakorlatilag egész Észak-Kínát uralma alá hajtja.		
208	Liu Bei és Sun Quan szövetséget köt Cao Cao ellen. Cao Cao csapatainak híres veresége a Jangcénál a vörössziklai csatában.	193	+ Az észak-jiangsui Pengchengben buddhista kolostor épül.
		200	Meghal Zheng Xuan, a Klasszikus-kommentárok híres szerzője.
211	Liu Bei megerősíti hatalmát Sichuan tartományban.		
212	Sun Quan Nanjingba teszi a székhelyét, amelyet megerősítenek, s a nevét Jiankangra változtatják.		
220	Cao Cao halála. Fia, Cao Pei felveszi a „Wei császára" címet. A Han-dinasztia vége.	220–225	+ Nanjingban egy indoszkíta családból származó szerzetes, Zhi Qian lefordítja a *mahāyāna* iskolájának két szövegét, az *Amitābha* és a *Vimalakīrtisūtrát.*
221	Liu Bei létrehozza Sichuan tartományban a Shu-Han államot, amelynek Chengdu lesz a fővárosa.	226	Meghal Cao Cao fia, Cao Pei, a költő és Cao-Wei állam első uralkodója.
222	Sun Quan felveszi a „Wu császára" címet. A Három királyság korának kezdete.	Kb. 229	Wubeli Zhu Ying értekezése Kambodzsáról, a *Funan yiwu zhi.*
230	Wu Királyság tengeri expedíciói.		
234	Meghal Zhuge Liang, a Shu-Han Királyság tanácsadója.	230	Meghal a költő Cao Zhi, Cao Cao fia. *Kb. 232-ben a hagyomány szerint Zhuge Liang feltalálja „a faökröt", azaz a taligát.
243	Küldöttség érkezik Funanból (Kambodzsa) Nanjingba.		
249	Weiben Sima Yi államcsínyt hajt végre.	kb. 240–248	Luoyangban kőbe vésik három Klasszikusnak a szövegét *(Shujing, Chunqiu* és *Zuozhuan).*
		247	+ Nanjingba érkezik a tudós szerzetes, Kang Senghui, aki egy Viet-

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
			namban letelepedett szogd családból származott.
		249	Meghal a *Xuanxue* iskola (Titokzatos tanítás iskolája) két filozófusa, He Yan és Wang Bi.
		kb. 255	Meghal a buddhista szövegfordító szerzetes, Zhi Qian.
		256	Meghal a Klasszikusok legista szövegmagyarázója, Wang Su.
		259	+ Az első ismert közép-ázsiai zarándoklat kezdete.
		262	A taoista költő és zenész, Xi Kang halála.
263	A Shu-Han államot elfoglalja Wei.	263	Meghal a költő, Ruan Ji.
265	Sima Yan Luoyangban megalapítja a Jin-dinasztiát.	265	Meghal a híres orvos, Hua Tuo, a gyógytorna, a masszázs és a fizikoterápia feltételezett kitalálója.
268	A Jin Birodalomban kiadják a Taishi-korszak törvénykönyvét (2926 paragrafus)	271	*Meghal Pei Xiu, az első térképész, aki észak–déli és kelet–nyugati négyzethálós felosztást használt.
280	A Jin Birodalom hadserege beveszi Nanjingot, és elfoglalja a Wu Királyságot.	279	Egy Henan tartománybeli sírból, a Hadakozó fejedelemségek korából származó, bambuszlapokra írt kézirat kerül elő, amely nem más, mint a *Mutianzi zhuan (A Wei fejedelemség évkönyvei).*
304	Li Xiong Chengdu királyának nyilvánítja magát; Sichuan és Yunnan egy része független királyság lesz. Liu Yuan, a sinizálódott xiongnu törzsek egyik törzsfőnöke Shanxi tartományban megalapítja a független Han királyságot.	282	*Meghal Huang Mifu, az akupunktúráról és a moxibúcióról szóló értekezés, a *Zhenjiu jiayijing* szerzője.
		284	*Meghal Du Yu, a jogász, mérnök, feltaláló, a *Zuozhuan* kommentárírója.
		kb. 285	Megjelenik a *Sanguozhi (A három királyság története)* (220–280).
		286	+ Chang'anban Dharmarakṣa elkészíti a *Jó törvény lótusza* első fordítását.
		300	Meghal a *Xuanxue* iskolájának két filozófusa, Pei Wei és a *Zhuangzi* kommentárírója, Xiang Xiu.
		kb. 300	Megjelenik a Wang Shuhenek tulajdonított mű, a *Maijing (Értekezés a pulzusról).*
310	A kínai társadalom felső rétegei tömegesen menekülnek dél felé.	310	+ Chang'anba érkezik Fotudeng, buddhista szerzetes és jós. Chen

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
311	Luoyangot xiongnu zsoldosok fosztják ki.		Zhuo kiadja a mennyeket ábrázoló első térképet.
313	Megszűnik a koreai Lelang tartomány.	312	Meghal Guo Xiang, a *Xuanxue* iskola filozófusa, a *Zhuangzi* kommentátora.
316	A xiongnu származású Liu Yao megostromolja és beveszi Chang'ant. A Nyugati Jin Birodalom az anarchia állapotába süllyed. Birodalomszerte fellázadnak a sinizálódott barbárok.	kb. 317	*Megjelenik a taoista praktikákról szóló mű, a *Baopuzi;* szerzője a taoista mester, Ge Hong.
		kb. 320	*Felfedezik a napéjegyenlőségek precessziójá t, amelyet Görögországban i. e. 134 óta ismernek.
317	Sima Rui Nanjingban császárrá kiáltja ki magát: a Keleti Jin-dinasztia kezdete.	324	A Keleti Jin Birodalomban meghal a jóslások szakértője, Guo Pu, a *Mutianzi zhuan*hoz és a *Shanhaijing*hez írt kommentárok szerzője.
319	Shi Le a hebei Zhao állam királyává nyilvánítja magát.		
347	A Keleti Jin Birodalom hadai Chengduig nyomulnak előre, s elfoglalják a Cheng-Han államot.	349	*Guan Sui felfedezi, hogy azon a szélességi fokon, ahol a vietnami Nhatrang fekszik, a napóra árnyéka dél felé mutat.
351	Chang'anban megalakul a Qin Királyság.		
354	Gansu tartományban megalakul a Korai Liang Királyság.	365	+ A híres buddhista szerzetes, Huiyuan, Dao'an tanítványa elhagyja Xianyangot, s Jianglingbe költözik. Kb. 365-ben a híres kalligráfus, Wang Xizhi halála. A híres írástudó, a *Zhuangzi*-szakértő Zhidun halála. Dunhuangban elkezdik kifaragni az Ezer Buddha barlangok kőszobrait.
357	Trónra lép a Korai Qin Királyság harmadik uralkodója, Fu Jian.		
364	A Keleti Jin Birodalomban összeállítják az északi menekültek számáról készült „sárga nyilvántartásokat".		
373	Fu Jian elfoglalja Sichuan és Yunnan tartományt és Guizhou tartomány egyes részeit.	374	+ Dao'an katalógust készít a kínaira fordított buddhista művekből (kb. 600 cím).
376	Fu Jian megszállja a Gansu tartománybeli Korai Liang Királyságot. Hatalmát kiterjeszti Közép-Ázsia felé. Egész Észak-Kína egyesül.	kb. 380	+ A kiváló buddhista mester, Huiyuan a Lushanon telepedik le (Jiujiang környéke, Jiangsu tartomány).
385	Fu Jian halála és birodalmának összeomlása.	kb. 384	+ A Lushanon megalapítják a híres Donglin kolostort.
386	Az Északi (Tuoba) Wei Királyság megalakulása.	kb. 386	+ Első említés egy buddhista szerzetes önkéntes tűzhaláláról.
389	A Kései Liang Királyság megalakulása.		
398	Az Északi Wei Királyság elfoglalja Yet, a Kései Yan Királyság székhelyét. Shandong tartomány és az északkeleti területek lakosságát a tuobák fővárosa, Datong környékére telepítik át.	399	+ Faxian Közép-Ázsián keresztül elindul Indiába.

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
400–402	Sun En lázadása Zhejiangban és Dél-Jiangsuban.	kb. 401–404	+ Zhiyan szerzetes Kāsmīrban tanulmányozza a buddhizmust.
402	Huan Xuan, a Keleti Jin Birodalom központi tartományának ura fellázad, s bevonul Nanjingba.	402	+ Chang'anba érkezik a kiváló kuqai fordító, Kumārajīva.
404	A diktátor, Huan Xuan bukása és a Keleti Jin-dinasztia restaurációja Nanjingban.	404	+ Zhimeng tizenöt szerzetes társaságában elindul Közép-Ázsiába és Indiába. Huiyuan értekezése megerősíti a szerzetesek függetlenségét a világi hatalommal szemben.
406	Az Északi Wei Királyságban bevezetik a közigazgatás centralizációját célzó első intézkedéseket.	411	Meghal Gu Kaizhi, az első híres kínai festő.
		412	+ Faxian, visszatérve Indiába, Ceylonra és Szumátrára tett zarándoklatából, partra száll Shandong tartományban.
417	A Keleti Jin Birodalom elfoglalja Chang'ant, s megdönti a Kései Qin Királyságot.	414	Megjelenik a *Foguoji* (más néven *Faxianzhuan*), Faxian értekezése a buddhista országokról.
420	Liu Yu államcsínyt követ el, majd Nanjingban megalapítja a Liu-Song-dinasztiát.	420	+ Meghal Gan Bao, a *Soushenji*, a taoista vallásos folklórral foglalkozó mű szerzője. Fayong huszonöt buddhista szerzetes társaságában útra kel Indiába.
422	Az Északi Wei Királyság támadásokat indít a Liu-Song Birodalom ellen.		
423	Az Északi Wei Királyság elfoglalja Luoyangot, s egy több mint 1000 kilométer hosszú falat emel a ruan-ruanok betörései ellen. A Liu-Song-dinasztia követséget küld a koreai Koguryo Királyságba.	427	A híres taoista költő, Tao Qian (Tao Yuanming) halála.
		kb. 430	Megjelenik a *Houhanshu (A Keleti Han-dinasztia története)*.
		433	A kiváló költő, Xie Lingyun halála, akire hatottak a buddhizmus eszméi.
		435	+ Kantonba érkezik az indiai szerzetes, Gunabhadra.
439	Az Északi és Déli dinasztiák korának (Nanbeichao) kezdete (440–589).	444	+ Kou Qianzhi közbenjárására a taoizmust államvallássá teszik az Északi Wei Királyságban.
450	Meghal a híres miniszter, Cui Hao, az Északi Wei Királyságban bevezetett reformok (kínai mintájú közigazgatási rendszer és büntető törvénykönyv) kidolgozója és végrehajtója.	456	Meghal Yan Yanzhi, a Liu-Song-dinasztia korabeli híres költő.
		460	+ Az Északi Wei Királyságban Tanyaót nevezik ki a buddhista egyház legfőbb vezetőjének.
478	Az Északi Wei Királyságban megtiltják az előkelőségek és a közemberek közötti házasságokat.	477	* A kínai forrásokban először szerepel a kengyel leírása.
479	Xiao Daocheng császárrá kiáltja ki magát, és megalapítja a nanjingi székhelyű Déli Qi-dinasztiát.		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
485	Az Északi Wei Királyságban bevezetik a földek elosztásának gyakorlatát (különbséget tesznek a mezőgazdasági termőterületek és az eperfaültetvények között).	488	Megjelenik a *Songshi* (*A Liu-Song-dinasztia története*, 420–479).
		489	+ Datong közelében megkezdődnek a yungangi buddhista barlangtemplomok építésének munkálatai.
493	Az Északi Wei Királyság Luoyangba teszi át székhelyét.	495	+ Az Északi Wei Királyság új fővárosának, Luoyangnak a közelében elkezdődnek a longmeni buddhista barlangtemplomok építésének munkálatai.
		496	+ A híres buddhista Shaolin kolostor megalapítása a Henan tartománybeli Songshanon. A kolostor a Tang-korban a *Chan* szekta híres központjává vált.
		kb. 500	Megjelenik a híres irodalomkritikai mű, a *Wenxin diaolong*, a legkorábbi festészetkritikai mű, a *Guhua pinlu*, valamint a *Qianziwen*, az alapvető tanítás kézikönyve.
502	Xiao Yan császárrá kiáltja ki magát, és megalapítja a nanjingi székhelyű Liang-dinasztiát.	502–549	+ A Liang-dinasztia Wu császárának uralkodása (a *bodhisattva* császár).
		508–525	+ A longmeni buddhista templomok munkálatainak csúcspontja az Északi Wei Királyságban.
		kb. 510	Megjelenik a *Shuijingzhu*, amely földrajzzal és folklórral foglalkozik.
		513	Meghal a hangtannal foglalkozó tudós, Shen Yue, a Liang-dinasztia Wu császárának tanácsadója.
518	Az Északi Wei-dinasztia Hu császárnéja követségbe küldi Indiába Song Yunt.	kb. 515–518	+ Megjelenik a *Hongmingji* című buddhista gyűjtemény.
		515	Sengyou összeállítja a kínaira fordított buddhista művek katalógusát *(Chusanzang jiji)*.
525–527	Katonák és egykori nomádok felkelései az Északi Wei Királyság északi határán.	kb. 530	+ A Liang Birodalomban élő buddhista szerzetes, Huijiao megírja a kiváló szerzetesek életrajzait összefoglaló művét, a *Gaoseng zhuant*. Ekkor jelenik meg a *Wenxuan*, a később rendkívül népszerű irodalmi antológia, amely a Han-dinasztiától a Liang-dinasztiáig tartó korszakot öleli fel.
534	Guo Huan a fővárost Yebe helyezi át. (A Keleti Wei Birodalom megalapítása.)		
535	Megalakul a chang'ani székhelyű Nyugati Wei Birodalom.	536	+ A Liang Birodalomban meghal a taoista mester, Tao Hongjing.

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
543	A Keleti Wei Birodalom falat emel a türk betörések ellen.	kb. 540	Megjelenik a *Qimin yaoshu*, a mezőgazdasági eljárásokat bemutató híres munka (Észak-Kína).
544	Vietnamban megalakul a Đại Việt állam.	547	Megjelenik a *Luoyang qielan ji*, amely Luoyang és a város kolostorainak leírását tartalmazza.
548	Hou Jing megostromolja Nanjingot.		
550	Gao Yang magához ragadja a hatalmat Yeben, s megalapítja az Északi Qi-dinasztiát.		
552	A türkök 552 és 555 között új sztyeppei birodalmat hoznak létre.		
553	A Nyugati Wei Birodalom elfoglalja Sichuan tartományt.		
555–556	1 800 000 embert küldenek az 1500 kilométer hosszú falrendszer építéséhez az Északi Qi-dinasztia északi határa mentén.	554	Az Északi Qi Birodalomban élő Wei Shou megírja a *Weishut (Az Északi Wei-dinasztia története)*.
557	Yuwen Jiao megalapítja az Északi Zhou-dinasztiát Chang'anban; Chen Baxian pedig a Chen-dinasztiát Nanjingban.		
564	Az Északi Qi Birodalomban büntető törvénykönyvet állítanak össze. Ez szolgál alapul a Sui- és a Tang-kori törvénykönyvekhez.	574	+ Az Északi Zhou Birodalomban buddhistaellenes intézkedéseket léptetnek életbe.
577	Az Északi Zhou Birodalom elfoglalja az Északi Qi Birodalmat. Egész Észak-Kína egyesül.		
581	Yang Jian tábornok Chang'anban megalapítja a Sui-dinasztiát.		
583	A Sui-dinasztia győzelmet arat a türkök és a tuyuhunok felett.	594	+ Fajing katalógust állít össze a kínaira fordított buddhista művekről *(Zhongjing mulu)*.
585–587	Északon falat emelnek, Yangzhou környékén pedig csatornát ásnak.		
589	A Sui-csapatok bevonulnak Nanjingba. A Chen-dinasztia bukása.	597	+ Meghal Zhiyi, a buddhista *Tiantai* iskola megalapítója.
604	A Sui-dinasztiabeli Yang császár trónra lépése.	kb. 600	* Megépülnek az első vasláncokra felfüggesztett hidak.
605	Befejezik a csatornarendszer építését. Luoyang átépítése.		
606	Luoyangban óriási gabonahombárok épülnek.		
614	Yang császár harmadik koreai hadjárata.		
617	Li Yuan, a Shanxi tartománybeli Taiyuan kormányzója szövetségre lép a türkökkel, s bevonul Chang'anba.		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
618	Yang császárt meggyilkolják Yangzhouban. Li Yuan Chang'anban megalapítja a Tang-dinasztiát.		
619	A Tangok hármas adórendszert vezetnek be: gabonaadó, szövetadó és kötelező közmunka.	620	A Kelet-Afrika partjain talált legrégebbi kínai pénzérme kibocsátásának dátuma.
624	Az új agrártörvények bevezetése (az életre szóló parcellák rendszere).		
630	A Tangok döntő győzelmet aratnak a keleti türkök felett. Első ízben érkezik japán küldöttség a Tang-udvarba.	629	+ Xuanzang szerzetes Chang'anból zarándokútra indul Közép-Ázsián keresztül Indiába.
630–645	A Tangok benyomulnak Közép-Ázsiába, s ellenőrzésük alá vonják a kereskedelmi útvonalakat.	631	+ Nesztoriánus szerzetesek Iránból Chang'anba hozzák az evangéliumot.
638	Követség érkezik a Sāsānid Birodalomból Chang'anba.		
643	Bizánci követség érkezik Chang'anba.		
644	A Tangok szárazföldi és tengeri offenzívát indítanak a koreai Koguryo Királyság ellen.	645	+ Megjelenik a *Xu gaoseng zhuan*, a 6–7. század kiemelkedő szerzeteseinek életrajzgyűjteménye. A szerzetes Xuanzang visszatér indiai zarándokútjáról Chang'anba. Megjelenik a *Datang xiyu ji (Értekezés a nagy Tang Birodalom nyugati szomszédairól).*
		kb. 652	* Az indiai Jiashe Xiaoweit alkalmazzák a császári csillagászati hivatalban.
655	Expedíciós hadsereget küldenek a Silla Királyság megsegítésére; Sillát Koguryo és Paekche Királyság hadai támadják.	656	Megjelenik a *Suishu (A Sui-dinasztia története)*, valamint a **Suanjing shishu (Tíz értekezés a matematikáról).*
657	A Tangok és az ujgurok súlyos vereséget mérnek a nyugati türkökre.		
661	Kínai kormányzóságokat létesítenek Kāsmīrban, az Amu-Darja völgyében, Buḫārāban és Irán keleti határvidékén.	659	Megjelenik a *Nanshi* (A Déli-dinasztiák története), valamint a **Xinxiu bencao*, a hivatalos gyógyszerészeti kézikönyv.
663	A kínai seregek legyőzik a Paekche segítségére siető japán csapatokat.	664	+ A híres buddhista mester, Xuanzang halála.
665	A Tang-dinasztia birodalmi méneseiben 700 000 lovat tartanak.		+ Megjelenik a *Guang hongmingji*, a buddhizmus védelmében írt művek gyűjteménye.
666–668	A Koguryo és Paekche Királyság megdöntése. Mandzsúria és Korea a kínaiak ellenőrzése alá kerül. Korea déli részét a Tang-dinasztia szövetségesének számító Silla Királyság egyesíti.	667	+ Meghal Daoxuan, a kolostori fegyelem *(Vinaya)* és a kínai buddhizmus történetének szakértője.
		668	+ Megjelenik a buddhista enciklopédia, a *Fayuan zhulin*.

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
		670	*Egy táplálkozástudományi értekezés megjelenése *(Shiliao bencao)*. A csillagász Li Chunfeng halála.
		671	Yijing, a kínai szerzetes Kantonból elindul Délkelet-Ázsiába és Indiába.
		672	*Térképet szerkesztenek a Mennyországokról.
680	Egyre gyakoribbakká válnak a tibetiek betörései Északnyugat-Kínába és Közép-Ázsiába.	673	Meghal a híres festő, Yan Liben, a középkori hagyományok folytatója.
684	Wu császárné magához ragadja a hatalmat.	681	+ Meghal Shandao, a buddhista *Jingtu* szekta első pátriárkája.
690	Wu császárné Zhou néven új dinasztiát alapít (690–705).	kb. 690	+ Yijing könyvet ír azokról a szerzetesekről, akik a Tang-korban zarándokoltak el Indiába *(Datang xiyuqiufa gaoseng zhuan)*.
691	A Wei-folyó völgyéből több százezer családot költöztetnek át Luoyang környékére.		
692	A hivatalnoki vizsgarendszer tökéletesítése. Kuqában ismét létrehozzák a közép-ázsiai főkormányzóságot.	692	+ Megjelenik Yijing beszámolója India és Délkelet-Ázsia buddhista államairól (*Nanhai jigui neifa zhuan*).
694	Kínai győzelem a tibetiek és a türkök felett.	694	+ Wu Zetian császárnő engedélyezi a manicheus vallás gyakorlását.
705	A Tang-dinasztia restaurációja.	710	Megjelenik Lu Zhiji műve, a *Shitong (A történelem teljessége)*.
710	Az egyes katonai körzetek *(jiedushi)* irányítására császári megbízottakat neveznek ki.	713	+ Meghal a kantoni születésű szerzetes, Huineng, a *Chan* szekta alapítója.
712	Xuanzong császár trónra lépése.	716–746	+ Gembō, a japán buddhista szerzetes utazásai Kínában.
		718	*Kiadják a *Kaiyuan zhanjing*et, az indiai csillagászati szövegeket tartalmazó gyűjteményt, amelyben megjelenik a nulla számjegy.
725	A birodalmi ménesek 705 óta tartó újjászervezésének eredményeképpen 420 000 ló áll a kormányzat rendelkezésére.	721–725	*A szerzetes Yixing expedíciókat szervez, hogy megmérje az árnyék hosszát a napfordulók idején a 40-től a 17. szélességi fokig.
733	A császári hivatalnokok száma 17 680-ra, a helyben toborzott segédszemélyzet létszáma pedig 57 416 főre emelkedett.	725	*Yixing vízzel meghajtott, gátlóművel ellátott csillagászati órát készít.
734	Pei Yaoqing megreformálja a csatornahálózaton történő szállítás rendszerét.		
742	A határok védelmének feladatát tíz császári megbízott látja el. A Hebei, Shanxi és Shandong tartományokban, illetve a Dél-Mandzsúriában állomásozó seregek An Lushan parancsnoksága alá kerülnek.		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
745–751	A kínaiak ellentámadást indítanak az arabok ellen Transoxaniában és a Balkas-tótól délre eső területeken.		
751	A koreai tábornok, Gao Xianzhi parancsnoksága alatt álló kínai seregek a Talasz-folyó völgyében vereséget szenvednek az araboktól.		
755–763	Az An Lushan-féle felkelés.		
756	An Lushan császárnak nyilvánítja magát. Xuanzong császár Sichuan tartományba menekül.		
757	An Lushan halála. Shi Siming áll a felkelés élére.		
758	A sómonopólium bevezetése.		
762	Az ujgurok feldúlják Chang'ant, s lemészárolják a lakosságot.	761	A költő és festő Wang Wei halála.
		762	A költő Li Bai halála.
763	Az An Lushan-féle felkelés vége. Suzong császár visszatér Chang'anba.		
768-tól	A katonai körzetek (jiedushi) egyre önállóbban cselekszenek.	770	A költő Du Fu halála.
778	Az állami bevételeknek több mint a felét a sómonopóliumból származó jövedelmek teszik ki.		
780	Yang Yan megreformálja az adórendszert: a parasztcsaládokra kivetett adó helyébe a föld- és termény-adó lép.	781	+ Kínai és szír nyelvű nesztoriánus sztélét emelnek Chang'anban.
787	A Tang-udvar békét köt a tibetiekkel. A Tangok szövetségre lépnek az ujgurokkal és a Nanzhao Királysággal a tibetiek ellen.	797	+ Vallási hitvita Lhasában kínai és indiai buddhista szerzetesek között.
		kb. 800	Du You megírja a *Tongdian*t, amely a kínai intézmények történetét tárgyalja az ókortól kb. 800-ig.
790	A Yumenguantól (Nyugat-Gansu) nyugatra a Tang-dinasztia elveszti minden korábban meghódított területét.	805	A híres földrajztudós, Jia Dan és a történész, Lu Zhi halála.
806–820	A kormányzás az eunuchok kezébe kerül.	806–820	Megjelennek az első banki váltók (*feiqian*, „repülő pénz").
821	Kínai-tibeti egyezményt írnak alá Chang'anban, amelyet a következő évben Lhasában is ratifikálnak: az egyezmény elismeri Tibet függetlenségét, s Gansu tartomány tibeti megszállását.	819	+ Han Yu ellenségesen lép fel a buddhizmussal szemben. Meghal Liu Zongyuan, aki Han Yuvel együtt az elsők között vette védelmébe a „régi stílus" *(guwen)* mozgalmát.
826	Eunuchok egy csoportja Wenzong császárt ülteti a trónra.	kb. 841	Kiadják Zhu Jingyuan festészetkritikai értekezését *(Tangchao minghua lu)*.
840	Az ujgurok törzsszövetsége felbomlik.		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
845	A nagy buddhistaüldözést követően az egyháztól nagy mennyiségű réztárgyat, földterületeket kobloznak el, s az egyház kötelékéhez tartozó szolgákat visszakényszerítik a világi életbe.	842–845	+ Az idegen vallások és a buddhizmus betiltása.
		kb. 844	Meghal Li Ao, a 11. század neokonfuciánus filozófusainak előfutára.
		846	A költő Bai Juyi halála.
		847	Megjelenik Zhang Yanyuan festészetkritikai műve, a *Lidai minghua ji (Megjegyzések az egyes korok nagy festőiről).*
		858	Meghal a költő Li Shangyin.
863	A Nanzhao állam elfoglalja Hànôit.	kb. 860	*Manshu* címmel monográfia jelenik meg Yunnan tartományról (történelem, etnográfia, botanika stb.).
866	A kínai támadások hatására a Nanzhao állam kiüríti Észak-Vietnamot.		
874–884	Huang Chao és Wang Xianzhi „vándorló felkelése".	862–866	+ A japán buddhista szerzetes, Shūei utazása Kínában.
879	Huang Chao csapatai feldúlják Kantont.	868	*Az első ismert, fa nyomódúcos eljárással készült nyomtatott könyv, egy Dunhuangból előkerült buddhista szútra *(Jingangjing, Gyémántszútra)* keletkezésének ideje.
880	Huang Chao visszavonul Henan tartományba. Luoyangot felégetik, a lakosságot lemészárolják.		
884	Huang Chao felkelésének vége.		
893	A Sárga-folyó áttöri gátjait, s megváltoztatja medrét.		
894	A Tang-udvarba érkezik a tizenkilencedik s egyben utolsó japán követség.		
895	Chang'anban anarchia dúl.		
902–909	A Tang Birodalom sok független államra hullik szét.		
907	Zhu Quanzhong Kaifengben megalapítja a Liang-dinasztiát. Az Öt dinasztia korának kezdete.		
916	A türk és mongol eredetű kitajok államot alapítanak Kelet-Mongólia és Mandzsúria területén.	kb. 920	A kitajok a kínai íráson alapuló írásrendszert vezetnek be.
923	A Kései Tang-dinasztia megalapítása.	932–952	Kaifengben fa nyomódúcos eljárással kinyomtatják a Kilenc Klasszikust.
936	A Kései Yin-dinasztia megalapítása Kaifengben.		
939	Vietnam függetlenné válik.	940	*A kínai szövegekben először említik a kormánylapátot.
947	A kitajok óriási támadást indítanak, amely során elfoglalják Kaifenget, és megdöntik a Kései Jin-dinasztiát. A kitajok felveszik a Liao-dinasztia nevet. Kaifengben megalakul a Kései Han-dinasztia.		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
951	A Kései Zhou-dinasztia megalapítása Kaifengben.	955	+ Az Északi Zhou Birodalomban buddhistaellenes intézkedéseket vezetnek be.
960	Kaifengben Zhao Kuangyin megalapítja a Song-dinasztiát.	966–976	+ A kínai buddhista szerzetesek utolsó nagy zarándokútjai Közép-Ázsiába és Indiába.
969	A tartományokban a sorozott állományt fokozatosan felváltják a zsoldoskatonák.	967	Megjelenik a *Jiu wudai shi (Az Öt dinasztia története)*. Meghal a festő Li Cheng, a festészeti technikák megújítója.
971	A Song-seregek bevonulnak Kantonba. A Déli Han Királyság bukása.	970-re	*A forgó mozgás átalakítása dugattyús mozgássá – és *vice versa* –, excentrikus forgattyús tengely és dugattyúrúd segítségével (Európában 1450 körül).
973	Megrendezik az első Song-kori hivatalnoki vizsgákat.	971–983	+ Chengduban kinyomtatják a buddhista kánont.
975	A Song-seregek elfoglalják Nanjingot. A Déli Tang Királyság bukása.	978	*Valószínűleg először alkalmazzák a végtelenített láncot az energia átvitelére (Európában a 19. században).
978	A Songok elfoglalják a Wu-Yue Királyságot.	981	A *Taiping guangji*, a Han- és a Song-kor közötti időszakban keletkezett történetek hatalmas gyűjteménye, először jelenik meg nyomtatásban.
979	A Song-dinasztia egyesíti Kínát.	983	A *Taiping yulan* című enciklopédia megjelenése.
983	A három gazdasági hivatal létrehozása *(sansi)*: állami monopóliumok, mezőgazdasági adók, állami költségvetés.	984	*Megépítik az első csatornazsilipet.
986	A kitajok győzelmet aratnak a Song-seregek felett, s elfoglalják az északkeleti területeket (Mandzsúria).	986	Megjelenik a *Wenyan yinghua*, a 6–10. századot felölelő irodalmi antológia. A Kitaj Birodalomban szótárt szerkesztenek *(Longkan shoujian)*.
		987	+ Megjelenik a *Song gaoseng zhuan*, a 7–10. század híres buddhista szerzeteseinek életrajzgyűjteménye.
993	A Song Birodalom fontosabb területein sóval és teával foglalkozó gazdasági hivatalokat állítanak fel.	kb. 990	*Egy földjóslással foglalkozó műben először említik meg az iránytűt.
1004	Shanyuanban békeszerződést írnak alá a kitajokkal, amelyben a Song Birodalom kötelezettséget vállal arra, hogy selyemben és ezüstben jelentős, éves hadisarcot fizet a kitajoknak.	1004	+ Összeállítják a *Chan* szekta szerzeteseinek életrajzgyűjteményét *(Jingde chuandeng lu)*.
		1010	Kiadják a *Zhudao tujing*et, a Song Birodalom 1566 fejezetes, illusztrált atlaszát.
1012	A Champa Királyságból első ízben importálnak nagy mennyiségben korán érő rizsfajtákat a Song Birodalomba.	1013	Megjelenik a *Cefu yuangui*, a politikával foglalkozó szövegek és értekezések gyűjteménye.

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
		kb. 1022	+ Kiadják a nagy taoista gyűjteményt, a *Yunji qiqian*t.
		1024	Sichuan tartományban kibocsátják az első banki kötelezvényeket.
		1027	*Olyan szerkezetet készítenek, amely az úton haladva mérni tudja a távolságokat.
		1034–1036	Fan Zhongyan és Ouyang Xiu elkészíti a császári könyvtár katalógusát.
1038	A tangutok megalapítják a Nyugati Xia (Xixia) Birodalmat.		
1044	A Song-udvar békeszerződést köt a Nyugati Xia Birodalommal; amelyben a Songok kötelezettséget vállalnak arra, hogy selyemben, ezüstben és teában jelentős, éves hadisarcot fizetnek a tangutoknak.	1040	*Megjelenik a *Wujing zongyao,* a terjedelmes értekezés a haditudományokról (leírja a mágnesességet a remanencia jelenségén keresztül).
		1041–1048	*Első kísérletek a cserélhető nyomódúcokkal történő nyomtatásra.
		1053	A reformer Fan Zhongyan halála.
		1054	*Kínai csillagászok megfigyelnek egy szupernovát.
		1061	Ouyang Xiu összeállítja a *Xin tangshu*t (*A Tang-dinasztia új története,* 618–907).
		1063	Ouyang Xiu katalógust állít össze az ősi feliratokról *(Jigulu).*
1068	Wang Anshi új adózási, közigazgatási és katonai törvényeket vezet be *(xinfa).*	kb. 1070	Ouyang Xiu összeállítja a *Xin wudai shi*t *(Az Öt dinasztia új története).*
1073	Egyetlen év alatt 6 milliárd rézpénzt öntenek.	1073	A filozófus Zhou Dunyi halála.
1077	A Sárga-folyó Kaifeng alatt áttöri gátjait.	1077	*Meghal a matematikus és természettudós, Shao Kangjie (Shao Yong), valamint a filozófus, Zhang Zai.
		1080	*Megjelenik a *Mengqi bitan,* a kínai tudomány és technikatörténet egyik legfontosabb dokumentuma.
		1084	Sima Guang megírja híres művét, a *Zizhi tongjian (A kormányzás alapjául szolgáló általános tükör),* amely egy általános összefoglalás Kína i. e. 403 és 959 közötti történelméről. *Kiadják a *Suanjing shishu*t, a matematikai tárgyú művek gyűjteményét.
1085	A konzervatív Sima Guang kerül a kormányzat élére. Eltörli Wang Anshi „új törvényeit".	1085	Meghal a filozófus Cheng Hao.
1086	Wang Anshi és Sima Guang halála.	1086	*Su Song térképet készít a Mennyországokról.

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
1087	Kereskedelmi hajózási hivatalt hoznak létre Quanzhouban.	1088	*Su Song csillagászati órát épít, amelyet egy gátlómű működtet, s vízzel hajtják meg.
		1090	*Bizonyítottan ebben az évben használják először az iránytűt a kínai hajókon.
1094	Wang Anshi „új törvényeit" részben újra bevezetik, s a reformereket visszahívják a száműzetésből.	1101	A költő Su Dongpo (Su Shi) halála.
		1103	*Megjelenik a *Yingzao fashi*, a kínai építészetről szóló legkorábbi értekezés.
		1105	A költő Huang Tingjian halála.
		1107	Meghal a festő és esztéta, Mi Fu, a *Huashi* című, festészettörténettel foglalkozó mű szerzője.
1115	A dzsürcsik Mandzsúriában megalapítják a Jin Birodalmat.	1108	Meghal a filozófus Cheng Yi.
1122	A Jin és a Song Birodalom bekeríti a kitajok államát. A dzsürcsik elfoglalják Pekinget.	1123	Megjelenik a *Xuanhe shuhua pu*, a császári gyűjtemény festményeinek és kalligráfiáinak katalógusa.
1125	A Liao Birodalom bukása. Nagy dzsürcsi invázió Észak-Kína ellen.	1124	+Megjelenik a *Biyanlu*, a *Chan* szekta *gong'an* (koan)-gyűjteménye.
1127	A Song-udvar a Jangcétól délre eső területekre menekül a dzsürcsik támadásai elől. A Déli Song-dinasztia kezdete.	1125	A festő, esztéta és műgyűjtő Huizong császár uralkodásának vége.
1132	Gaozong császár Hangzhout teszi meg a Déli Song-dinasztia székhelyévé.		
1138	Békeszerződés a Song és a Jin Birodalom között.	1141 (?)	A költő Li Qingzhao halála.
1148	A Sárga-folyó megváltoztatja a medrét.	1147	A *Dongjing menghua lu* előszavában leírás található a 12. század eleji Kaifengről.
1151	A Jin Birodalom Pekingbe (Yanjing) teszi át a székhelyét.	1162	Meghal Zheng Qiao, az új típusú enciklopédia, a *Tongzhi* szerzője.
1154	A Jin Birodalomban papírpénzt bocsátanak ki.	1163	Zsinagóga épül Kaifengben.
1162	Az Anhui tartománybeli Caishi mellett vívott híres csatában a kínaiak vereséget mérnek a dzsürcsikre.	1178	Megjelenik a Lingwai daida, Zhou Qufei beszámolója Délkelet-Ázsia és az Indiai-óceán országairól.
		1192	Az „intuicionista" filozófus, Lu Jiuyuan halála.
		1193	*Megrajzolják a Suzhou feletti égbolt csillagtérképét (poláris projekció).
1194	A Sárga-folyó megváltoztatja a medrét; a Bohai-öböl helyett a Shandong-félszigettől délre ömlik a tengerbe.	1196	Zhu Xi, Klasszikusokról szóló szövegértelmezéseit a Song-udvar „tévhitűnek" nyilvánítja.

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
1206	Dzsingisz kán uralmának kezdete Mongóliában.	1200	Zhu Xi halála.
		1209	A költő Lu You halála.
1214	A mongol támadások miatt a dzsürcsik Kaifengbe teszik át a székhelyüket.	1225	Zhao Rugua értekezést ír Délkelet-Ázsia és az Indiai-óceán államairól *(Zhufanzhi)*.
1227	A Nyugati Xia (Xixia) Birodalom bukása. Dzsingisz kán halála.	1227	A taoista mester, Changchun halála, aki Dzsingisz kán tanácsadója volt vallási ügyekben.
1229	A mongolok Yelü Chucait bízzák meg Észak-Kína közigazgatásának irányításával.	1235	A Déli-Song Birodalomban meghal Yan Yu, a művészetekkel és költészettel foglalkozó híres értekezés, a *Canglang shihua* szerzője.
1233	A mongolok elfoglalják Kaifenget.		
1234	A mongolok és a kínaiak összehangolt támadásainak hatására összeomlik a Jin Birodalom.	1242	+ A mongolok a buddhista *Chan* szektát pártfogolják. *A Déli Song Birodalomban kiadják az első, törvényszéki orvostanról szóló értekezést *(Xiyuanlu)*.
1236	A mongolok első ízben bocsátanak ki papírpénzt.		
1239	A mongolok közép-ázsiai muszlimokat bíznak meg az adók beszedésével Észak-Kínában.	1247	*Megjelenik a Déli Song Birodalomban élő matematikus, Qin Jiushao tanulmánya, a *Shushu jiuzhang*. Ő az, aki elsőként alkalmazza a nullát, amely a 718-ban kiadott *Kaiyuan zhanjing* című műben jelent meg először.
1251	Liu Bingzhong reformokat vezet be a Mongol Birodalomban.		
1253	A mongol seregek elérik Sichuan és Yunnan tartományt.		
1257	A mongolok betörnek Vietnamba.		
1260	Kubilaj kán trónra kerülése. A mongolok erőszakos eszközökkel kötelezővé teszik a váltók használatát, hogy ezáltal minden más fizetőeszközt kiküszöböljenek.	1260	+ A tibeti Phags-pa lámát bízzák meg az észak-kínai vallási közösségek irányításával.
		1261	+ A mongol udvar a tibeti lámaizmust kezdi támogatni.
		1262	A matematikus, Qin Jiushao halála.
1264	Peking lesz a mongol világbirodalom fővárosa, amelyet Kanbaliknak neveznek el.	1269	A mongolok bevezetik azt az írásrendszert, amelyet a tibeti Phags-pa láma fejlesztett ki a mongol nyelv lejegyzésére.
1267	A mongolok földsáncokat emelnek a főváros (Kanbalik) körül.		
1271	A mongolok a mérnök és matematikus Guo Shoujinget bízzák meg a folyószabályozással és öntözőrendszerekkel kapcsolatos feladatokkal. A mongol hódítók felveszik a Yuan-dinasztia nevet.	1274	A *Mengliang lu* című mű előszava részletes leírást tartalmaz Hangzhouról, a Déli Song-dinasztia fővárosáról.
		1275	+ Pekingben nesztoriánus érseket neveznek ki. *A Déli Song Birodalomban kiadják a matematikus Yang Hui műveit.
1274	A mongolok első sikertelen hadjárata Japán ellen.	1275–1791	Marco Polo Kubilaj kán szolgálatában.
1276	A mongol csapatok elfoglalják Hangzhout.		
1279	A Déli Song-dinasztia utolsó császára öngyilkosságot követ el. Kína mongol uralom alá kerül.	1277	+ Egy tibeti lámát neveznek ki a dél-kínai vallási közösségek főfelügyelőjévé.

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
1279–1294	A Nagy-csatorna északi szakaszának megépítése.	1279	*Guo Shoujing csillagászati eszközöket készít Pekingben. A Déli Song Birodalomban meghal a matematikus Li Ye (Li Zhi).
1281	A mongolok második sikertelen hadjárata Japán ellen. Az „isteni szél" *(kamikaze)* lerombolja a mongol parancsnokság alatt álló kínai–koreai flottát.		
1285	A Champa Királyság és Kambodzsa elismeri a mongolok fennhatóságát.		
1287	Újabb mongol invázió Vietnam ellen.		
1288	Vietnam elismeri a mongolok fennhatóságát.		
1289	A Sárga-folyó megváltoztatja a medrét.	1289	*A miniszter, Muʿizz ad-Dīn javaslatára iszlám akadémiát alapítanak Pekingben.
1292–1293	Mongol hadjárat Jáva ellen.		
1294	Kubilaj kán halála.	1296	Meghal a nagy enciklopédia, a *Yuhai* szerzője, Wang Yinglin.
		kb. 1300	Meghal a pekingi drámaíró, Wang Shifu, a *Xixiangji (Nyugati szoba)* szerzője. *Meghal Ğamāl ad-Dīn, a mongol udvarban szolgáló csillagász és földrajztudós.
		1303	* Zhu Shijie fontos értekezést ír az algebráról *(Siyuan yujian, A négy alapelv jádetükre)*. A Yuan-dinasztia hivatalossá teszi a neokonfuciánus tantételeket és a Klasszikusok Zhu Xi-féle értelmezését.
		1307	+ Giovanni di Monte Corvino Peking (Kanbalik) érsekévé nevezik ki.
		1313	*Megjelenik Wang Zhen mezőgazdaságról szóló tanulmánya, a *Nongshu*.
1315	A Yuan-dinasztia idején először rendeznek hivatalnoki vizsgákat.	1317	Megjelenik a *Wenxian tongkao*, amely a kínai intézményeket mutatja be az ókortól a Song-korig.
1324	A Sárga-folyó megváltoztatja a medrét.	1320	Megjelenik a nagy földrajzi atlasz, a *Yuditu*.
1336	A Sárga-folyó visszatér a régi medrébe.	1337	A híres földrajztudós, Zhu Siben halála.
1346	Az éhínség sújtotta tartományokban parasztfelkelések törnek ki.	1344–1345	Megjelenik a Song-, a Liao- és a Jin-dinasztiáról szóló hivatalos történeti mű *(Songshi), (Liaoshi), (Jinshi)*.
1351	A mongolellenes felkelések kiterjedése. Először említik meg a vörösturbánosok *(hongjin)* nevét.		

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
1355	Han Liner, a lázadók vezére a Song-dinasztia császárának nyilvánítja magát. Ettől az évtől kezdve a birodalom nagy része felszabadul a mongol uralom alól.		
1364	Zhu Yuanzhang Wu királyának nyilvánítja magát.	1365	Megjelenik a festészetről szóló értekezés, a *Tuhui baojian*, amelynek előszava 1500 festő életrajzát tartalmazza a 3-tól a 14. századig.
1368	Zhu Yuanzhang megalapítja a Ming-dinasztiát. Pekinget felszabadítják.	1366	Megjelenik a *Chuogenglu (Félbeszakított szántás)*, a Yuan-kori Kína társadalomtörténetéről szóló mű.
1369	A mongol seregeket bekerítik Kelet-Mongóliában.	1368	*Muszlim csillagászati hivatalt létesítenek Nanjingban, a Ming-dinasztia fővárosában.
		1370	Megjelenik a *Yuanshi*, a Yuan-kor hivatalos dinasztikus történeti műve.
1375–1380	Nagy politikai tisztogatások kezdődnek. Hu Weiyong, Zhu Yuanzhang egykori fegyvertársának a pere.	1374	A klasszikus stílusú festő, Ni Zan halála.
		kb. 1378	Megjelenik a *Jiandeng xinhua* című elbeszélésgyűjtemény.
1387	Kína egész területe felszabadul a mongol uralom alól. Részletes nyilvántartás készül a birodalom földterületeiről.	1387	A hivatalnoki vizsgákon bevezetik a nyolc részből álló vizsgadolgozatot *(bagu)*.
1398	Meghal Zhu Yuanzhang, a Ming-dinasztia alapítója. (A Hongwu uralkodói ciklus vége.)		
1402	Zhu Di, Yan hercege elfoglalja Nanjingot, és császárnak kiáltja ki magát. A Yongle-uralkodói ciklus kezdete (1403–1424).		
1403–1435	Észak-Kínában építeni kezdik a ma is álló Nagy Falat.		
1405–1433	A Ming-dinasztia nagyszabású tengeri expedíciókat indít Délkelet-Ázsiába, az Indiai-óceán térségébe, a Perzsa-öbölbe, a Vörös-tengerhez és Afrika keleti partvidékére.	1407	Megjelenik a *Yongle dadian*, a hatalmas Ming-kori szöveggyűjtemény.
1406	A Ming-csapatok elfoglalják Vietnamot.		
1411–1415	Helyreállítják a mongol korban épített Nagy-csatornát.	1415	Megjelenik a *Xingli daquan (Az emberi természetről és a rend elvéről gondolkodók summázata)*, valamint a *Wujing daquan* és a *Sishu daquan*, az Öt Klasszikushoz és a Négy Könyvhöz írt kommentárok gyűjteménye.
1421	A fővárost Nanjingból Pekingbe költöztetik.		
1426	A Titkos Tanács („Belső Pavilon",		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
	Neige) befolyásának megnövekedése. Felerősödnek az abszolutista tendenciák.		
1427	Vietnam ismét kivívja függetlenségét.		
1433	Zheng He visszatér utolsó tengeri expedíciójáról, a Vörös-tengerről és az Indiai-óceánról.		
1440–1441	Pekingben császári palotákat építenek.		
1449	A Shanxi tartománybeli Tumunál a kínaiak súlyos vereséget szenvednek, a császár a mongolok fogságába esik.		
1470–1480	Észak-Kínában folytatódik a Nagy Fal építése.	1500	A kantoni filozófus, Chen Xianzhang halála.
1505	Liu Jin eunuch teljhatalomra tesz szert a kormányzatban.	1518	Wang Yangming (Wang Shouren) filozófiai párbeszédeinek első kiadása.
1514	Nyugat-Yunnanban ezüstbányákat nyitnak.	1520	*A Ming-seregek első ízben vetik be a portugáloktól vásárolt európai ágyúkat.
1528	Javítási munkálatok a Nagy-csatorna mentén.	1529	Wang Yangming, valamint a prózaíró és költő, Li Mengyang halála.
1530–1581	Az ezüstben fizetett pénzadó rendszerének kiterjesztése.	kb. 1530–1540	Kínai forrásokban először említik a földimogyorót.
1540-től	A japán kalóztevékenység felerősödése a kínai partvidéken.	1541	Meghal Wang Gen, a Wang Yangming-féle iskola kiemelkedő filozófusa.
		1543	Mei Zhuo bebizonyítja, hogy a régi írásjegyekkel írt *Shangshu* egyes részei nem eredetiek.
		1550	Megjelenik a *Nanzhao yeshi*, a yunnani Nanzhao és Dali Királyság (649–1253) történetét bemutató mű.
1550	Pekinget egy hétig mongol seregek ostromolják.	1563	Az édesburgonya első említése.
1555	A japán kalózok megtámadják Hangzhout, és Nanjingot fenyegetik. Északnyugat-Kínában földrengés pusztít: 830 000 áldozat.	1570	Megjelenik a híres regény, a *Xiyouji (Nyugati utazás)*, amely Xuanzang szerzetes és Sun Wukong, a majomkirály kalandjait mondja el.
kb. 1570	Kínába megérkeznek az első újvilági ezüstpénzek.		*A himlőoltás mindennapos gyakorlattá válik.
1570–1580	Az ezüstben fizetett pénzadó rendszerének általánossá válása.	1573	Először említik a kukoricatermesztést.
		1573–1619	*Wanli császár uralkodása, a kínai könyvnyomtatás fénykora.

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
		1574	*A hatalmas terjedelmű mesegyűjteményt, a *Taiping yulant* cserélhető nyomódúcos eljárással nyomtatják ki.
		1578	* Li Shizhen befejezi botanikai és gyógyszerészeti enciklopédiáját, a híres *Bencao gangmut*.
		1583	+ Ricci és Ruggieri, a két jezsuita misszionárius partra száll Guangdong tartományban. Megjelenik a *Shuyu zhouzi lu*, amely Kelet- és Közép-Ázsia államait mutatja be.
1584–1590	Wanli császár síremlékének építése.	1584	*A császári herceg, Zhu Zaiyu meghatározza a temperált hangsort. + Megjelenik az első kínai nyelven íródott katekizmus *(Tianzhu shengjiao shilu)*. *Kiadják Matteo Ricci első világatlaszát.
1590–1605	„Bányaláz" Kínában.		
1592	A japánok, Hideyoshi shōgun vezetésével partra szállnak Koreában. A kínaiak veresége Pyongyangnál.		
1593	Kínai győzelem Koreában a japánok felett.		
1596	A japánok második hadjárata Korea ellen. Kínában 1596-tól megszaporodnak a városokban a munkások és a kereskedők felkelései.	1598	+ Meghal a fujiani Lin Zhao'en, a szinkretista *Sanyijiao* iskola alapítója.
1598	A japánok kivonulnak Koreából.	1601	+ Matteo Ricci Pekingben telepedik le.
		1602	*Matteo Ricci kínai nyelvű világatlaszt szerkeszt. A nonkonformista filozófus, Li Zhi halála.
		1604	Megújul a Song-korban alapított magánintézmény, a Donglin Akadémia.
		1606	*Megjelenik a *Jihe yuanben*, Clavius euklideszi geometriáról szóló művének kínai fordítása (első hat könyv).
		1607	+ Kinyomtatják a taoista kánont.
		1609	Megjelenik a *Sancai tuhui*, egy illusztrált enciklopédia.
1615–1627	Belpolitikai küzdelmek az eunuchok klikkje és a Donglin Akadémia között.	1615	+ A tudós szerzetes, Zhuhong halála.
		kb. 1619	Megjelenik a híres társadalmi regény, a *Jinpingmei (Szép asszonyok egy gazdag házban)*.
1621	A dzsürcsik elfoglalják Shenyangot (Mukden) és Liaoyangot.		
1624–1627	Wei Zhongxian eunuch rémuralma.	1621	*Kiadják a *Wubeizhi*, a haditudományokkal foglalkozó értekezést.

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
1624	A hollandok kereskedelmi bázist létesítenek Taiwanon.	1623	*Aleni barát egyetemes földrajzkönyvet ír *(Zhifang waiji)*.
1625	A Donglin Akadémia tagjainak kegyetlen üldöztetése.	1623–1632	Kiadnak két nagy mesegyűjteményt, a *Sanyant* és az *Erpait*.
1626	Meghal Nuerhachi, a dzsürcsi–mandzsu birodalom megalapítója.	1635	*A kínai írástudók, együttműködve a jezsuita misszionáriusokkal, összeállítanak egy gyűjteményt a tudományos művekről *(Chongzhen lishu)*.
1627	A Ming-dinasztia bukásához vezető nagy katonai és parasztfelkelések kezdete.		
1635	A dzsürcsik felveszik a mandzsu nevet.	1636	Meghal a festő Dong Qichang.
		1637	*Megjelenik a *Tiangong kaiwu*, a műszaki ismeretek enciklopédiája.
1644	Li Zicheng elfoglalja Pekinget, ahol az utolsó Ming császár öngyilkos lesz. A lázadóvezért a mandzsuk kiűzik a városból, megalapítják a Qing-dinasztiát. Zhang Xianzhong meghódítja Sichuan tartományt.	1639	* Xu Guangqi *Nongzheng quanshu* címmel tanulmányt ír a mezőgazdaságról.
		1640	*A híres földrajztudós, Xu Hongzu (Xu Xiake) halála.
1645	A mandzsuk rákényszerítik a kínaiakra a copf- és a mandzsu ruhaviseletet, s Észak-Kínában mandzsu enklávékat létesítenek.		
1646	A mandzsuk elfoglalják Sichuan, Fujian és Zhejiang tartományokat.		
1647	Kanton mandzsu kézre kerül.	1650	+ Pekingben felépül az első katolikus templom, a Nantang. *1650 után Fang Yizhi könyvet ír a természetfilozófiáról *(Wuli xiaozhi)*.
1649–1662	Zheng Chenggong (Koxinga) uralma alatt tartja a fujiani partvidéket és Taiwant.		
1657	Ismét meghirdetik a hivatalnoki vizsgákat.	1656	Megjelenik Wang Fuzhi műve, a *Huangshu*, amely a politikafilozófiáról szól, s amelyben a szerző kidolgozza a kínai nacionalizmus elméletét.
		1659	Yang Guangxian keresztényellenes röpirata *(Poxieji, Az eretnek tanok cáfolata)*.
1661	Kangxi császár trónra lépése. Koxinga partra száll Taiwanon, s kiveri onnan a hollandokat. Felszámolják a Déli Ming-dinasztia ellenállását.	1663	Huang Zongxi megírja a *Mingyi daifang lut*, amely az abszolutista intézményrendszerek kritikája.
1662	A Qing-kormányzat elrendeli a teljes partvidék kiürítését.	1664	+ A jezsuita misszionáriusok nehéz helyzetbe kerülnek.
1668	Mandzsúriát lezárják a kínaiak előtt.	1670	Kangxi császár „szent tanácsai" *(Shengyu)*.
1673	Wu Sangui tábornok fellázad a mandzsu uralom ellen, s a déli tartományok elszakadnak a birodalomtól.	1676	Megjelenik Gu Yanwu történelemmel kapcsolatos feljegyzéseinek gyűjteménye, a *Rizhilu*, illetve Huang Zongxi műve a Ming-kor szellemi történetéről, a *Mingru xuean*.
1677	A mandzsuk visszafoglalják Fujiant és az északnyugati tartományokat.		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
1680	Sichuan tartomány visszafoglalása.	1679	A *Mingshi (A Ming-dinasztia története)* megírásához szerzőket toboroznak.
1681	Guizhou tartomány elfoglalása.		
1683	A mandzsuk véglegesen megszállják Taiwant.		
1685	A „zászlóknak" megtiltják, hogy újabb földterületeket sajátítsanak ki.		
1689	A nyercsinszki szerződés megkötése a Qing- és az Orosz Birodalom között.	1692	A filozófus Wang Fuzhi halála.
		kb. 1700	Kiadják Pu Songling klasszikus kínai meséket tartalmazó gyűjteményét, a *Liaozhai zhiyit (Liaozhai furcsa történetei)*.
1697	A Qing-seregek elfoglalják Külső-Mongóliát.		
		1703	Kiadják a *Quantangshit*, a Tang-kori költők teljes antológiáját.
		1704	Meghal a filozófus, Yan Yuan.
		1707	+ Monsignore de Tournon Nanjingban egyházi átokkal sújtja a kínai szokásokat és hagyományokat. A remetefestő, Shitao halála.
		1710	*Kangxi császár a két jezsuita misszionáriust, Maillát és Regist azzal a feladattal bízza meg, hogy készítsenek általános térképet a birodalomról.
		1714	A filozófus Hu Wei halála.
		1716	Megjelenik a nagy rímszótár, a *Peiwen yunfu*, és az írásjegytár, a *Kangxi zidian*.
1723	Yongzheng császár trónra lépése.		
1727	A kjahtai szerződés megkötése a Qing és az Orosz Birodalom között.	1721	*Meghal a matematikus Mei Wending.
1729	A Junjichu nevű kormányzati csúcsszerv létrehozása.	1729	Cserélhető nyomódúcos eljárással kinyomtatják a tízezer fejezetes enciklopédiát, a *Tushu jichengt*. Yongzheng megírja *Daiyi juemi lut*, amelyben megerősíti a Qing-dinasztia hatalmának legitimitását.
1735	Qianlong császár trónra lépése.	1735	Elkészül a *Mingshi*.
1746–1749	Felkelés robban ki az északnyugat-sichuani Jinchuan városában.	kb. 1745–1749	Megjelenik az első jelentős társadalomkritikai regény, a *Rulin waishi (Az írástudók ligetének története)*.
1751	A Qing Birodalom elfoglalja Tibetet.	1747	Qianlong császár nyári palotáját, a Yuanmingyuant, nyugati stílusban építik át.
1756–1757	A Qing-seregek megsemmisítik a dzsungárok törzsszövetségét. Az Ili-folyó völgyének meghódítása.	1758	Meghal Hui Dong, a Han-kori kommentátorírók szakértője.
1758–1759	A Qing Birodalom elfoglalja a Tarim-medencét.	1763	Meghal Cao Xueqin, s így befejezetlen marad nagyszabású roman-

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
1762	A népszámlálási adatok szerint 200 millióan élnek Kínában.		tikus, társadalmi és „pszichológiai" regénye, a *Hongloumeng (A vörös szoba álma).*
1766	Jinchuanban ismét zavargások törnek ki.	1769	*Megjelenik Qianlong császár atlasza, amelyet jezsuita misszionáriusok és kínai földrajztudósok állítanak össze.
1767–1771	Kínai–burmai háború.		
1775	Heshen, a „zászlók" fiatal tábornoka Qianlong császár kegyeltje lesz. A korrupció terjedése. A népszámlálási adatok 264 millió lakosról számolnak be.	1774–1789	A nagy „irodalmi inkvizíció" Qianlong császár uralkodása alatt.
1776	Leverik a jinchuani felkelést.	1777	Meghal a matematikus, filológus és filozófus Dai Zhen, a *Kaozhengxue* iskola legkiemelkedőbb képviselője.
1781–1784	Azt követően, hogy Ma Mingxin új szektát alapít, felkeléseket robbantanak ki a Gansu tartományban élő muszlimok.		
1782	A vietnamiak több mint 10 000 kínai telepest mészárolnak le.	1782	Befejeződik a kínai nyelven megjelent művek teljes gyűjteményének, a *Siku quanshu*nak és a gyűjteményhez írt megjegyzéseknek az összeállítása.
1787–1788	A taiwani felkelés véres elfojtása.		
1788–1789	A Qing-dinasztia hadjáratot indít Vietnamba.		
1791–1792	A mandzsu hadseregek hadjáratot indítanak Nepálba a gurkhák ellen.	1799	*Megjelenik Ruan Yuannek a kínai matematika és csillagászat történetéről szóló műve, a *Chourenzhuan.*
1795–1803	A *Bailianjiao* nevű titkos társaság felkelései Észak-Kínában.		
1796	Qianlong lemond a trónról Jiaqing javára, de valójában továbbra is ő uralkodik.	1801	Meghal a történész és filozófus Zhang Xuecheng.
		1804	Meghal Qian Daxin, aki többek között matematikai, földrajzi és történelmi tárgyú művek szerzője.
1799	Qianlong császár és kegyeltje, Heshen halála.		
1811–1814	A *Tianlijiao* (Mennyei Rend Társasága) nevű titkos szekta felkelései Shandong és Hebei tartományban.	1814	Megjelenik a *Quantangwen,* a Tang-kori prózaírók teljes antológiája (1000 fejezet).
1812	A népszámlálási adatok szerint Kína lakossága 361 millió fő.	1825	A nyelvész Li Ruzhen *Jinghuayuan* címmel feminista regényt ír, amely 1828-ban jelenik meg nyomtatásban.
1816	A Kelet-indiai Társaság úgy dönt, hogy megnöveli a Kínába irányuló ópiumimportot.		
1820–1825	Az ópiumbehozatal felborítja Kína kereskedelmi egyensúlyát, s az államháztartás deficitjéhez vezet.	1825–1829	Megjelenik a *Huangqin jinjie,* Ruan Yuannek a Klasszikusokhoz írt kommentárokról szóló kritikai műve.
1830	A népszámlálási adatok szerint Kína lakossága 394 780 000 fő. 1830-tól gyors növekedésnek indul az illegális ópiumkereskedelem.	1829	Meghal Liu Fenglu, a *Gongyangxue* (Új szövegek iskolája) megalapítója.
1839	A Guangxi és Guangzhou tartományok kormányzójává kinevezett Lin Zexu radikális intézkedéseket vezet	1841	Meghal Gong Zizhen, Liu Fenglu tanítványa, a *Gongyangxue* hagyományainak folytatója.

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
	be Kantonban az ópiumbehozatal ellen. Ezek miatt az intézkedések miatt a britek fosztogatni kezdik a partvidéket.		
1842	A nanjingi szerződés aláírása. (Hongkong brit kézre kerül; Kantont, Shanghait, Xiament, Fuzhout és Ningbót megnyitják az ópiumkereskedelem előtt.)	1844	Wei Yuan megírja a *Haiguo tuzhi (Képes fejezetek a tengerentúli országokról).*
1843	A külföldieknek első ízben biztosítanak területenkívüliséget. Hong Xiuquan megalapítja az Istenhívők Társaságát *(Baishangdihui).*		
1846	A népszámlálási adatok szerint Kína lakossága 421 340 000 fő.		
1850	Kelet-Guangxiban kirobban a taipingok felkelése.		
1851	A népszámlálási adatok szerint Kína lakossága 432 millió fő. Hong Xiuquan a Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalma császárának nyilvánítja magát.		
1853	A taipingok elfoglalják Nanjingot, amelyet Mennyei fővárosnak neveznek el. Észak-Kínában kirobban a „fáklyavívők" *(nian)* felkelése.		
1854	A taiping seregek Pekinget fenyegetik. Zeng Guofan Hunan tartományban megszervezi a Xiang-hadsereget.		
1855	A Sárga-folyó torkolata a Shandong-félsziget déli részéről a Bohai-öbölbe tevődik át. Yunnan tartományban fellázadnak a muszlimok.		
1858	Li Hongzhang megszervezi a Huai-hadsereget. A tianjini szerződés megkötése. Az aihui szerződés értelmében az Orosz Birodalom megkapja az Usszuritól keletre fekvő területeket.	1859	*Algebráról, analitikus geometriáról és botanikáról szóló nyugati műveket fordítanak kínaira.
1860	A francia és brit csapatok feldúlják Pekinget.		
1861	A Shaanxi és Gansu tartománybeli muszlimok felkelése. Létrehozzák a *Zongliyamen*t, a külkapcsolatok hivatalát.	1862	Pekingben nyugati nyelveket és tudományos ismereteket oktató iskolát hoznak létre *(Tongwenguan).*
1862	A xinjiangi muszlimok lakta terüle-		

	TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ
	tek elszakadása. A belkereskedelmi áruforgalomra kivetett adó, a *lijin* kiterjesztése a kínai tartományokra.		
1864	Zuo Zongtang visszafoglalja Hangzhout. Nanjing ostroma és bevétele. Hong Xiuquan és a taiping felkelés legfőbb vezetőinek öngyilkossága.		
1866	Fuzhou közelében létrehozzák a mawei fegyvergyárat.		
1867	A „fáklyavívők" csapatai Pekinget fenyegetik, Li Hongzhang azonban vereséget mér rájuk. Fujian tartományban tengerészeti akadémiát alapítanak.		
1868	Zuo Zongtangot bízzák meg az északkeleti területeken kitört muszlim lázadások leverésével.		
1870	A tianjini incidens. A Jiangnan Fegyvergyár Shanghaiban az egyik legnagyobb korabeli beruházás a világon.	1872	Kínai diákok először utaznak az Amerikai Egyesült Államokba tanulni.
1873	Az importált ópium éves mennyisége eléri maximumát. A Yunnan tartományban élő muszlimok felkelését tömeges mészárlások és óriási pusztítás közepette verik le. Xinjiang tartomány egész területén felkelések törnek ki.	1874	A reformer Feng Guifen halála.
1875	Cixi császárné egymaga irányítja az országot.		
1876	A zhifui egyezmény.		
1878	Xinjiangban helyreállítják a békét.		
1880	Li Hongzhang irányításával új hadiflottát kezdenek építeni.	1891	Megjelenik Kang Youwei műve, a *Xinxue weijing kao (A Xin-dinasztia hamisított Klasszikusai).*
1883–1885	Kínai–francia háború.		
1890	Hanyangban acélöntődét létesítenek.		
1894	A Tonghak nevű titkos társaság felkelést robbant ki Koreában, ami a kínai–japán háború kitöréséhez vezet. Tianjin és Shanghai között vasútvonal épül.	1893	Wuhanban Zhang Zhidong modern tanrendű iskolát alapít, ahol idegen nyelveket, matematikát, természettudományokat és kereskedelmet oktatnak.
1895	A shimonoseki békeszerződés: Taiwan és a Penghu-szigetek Japán fennhatóság alá kerülnek; 200 millió liang ezüst jóvátételt fizetnek ki Japánnak. Kang Youwei reformtervezete.	1895	Shanghaiban Kang Youwei megalapítja a *Qiangxuehuit* (Erősödés és Tanulás Társasága).

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
1897	Németország megszállja Qingdaót és környékét a Shandong-félszigeten.	1897	Kang Youwei megírja a *Kongzi gaizhi kao (Konfuciusz mint reformer)* című művét. Yan Fu lefordítja Huxley *Evolució és etika* című könyvét.
1898	A britek megszállják Weihait és környékét a Shandong-félszigeten. Az oroszok a Liaodong-félszigeten megszállják Dalian és Lüshun városát. A „száznapos reform" kudarca. A reformer Tan Sitong kivégzése.	1899	Az i. e. 2. évezred végéről származó feliratok kerülnek elő.
1899	A franciák Nyugat-Guangdongban megszállják Zhanjiang környékét.		
1900	A bokszerek elfoglalják Pekinget, és megostromolják a nagykövetséget. A nyugati hatalmak hadat üzennek Kínának, és nemzetközi haderőt küldenek Pekingbe.	1900	Yan Fu lefordítja Adam Smith *A nemzetek gazdagsága* című könyvét. Dunhuangban az 5–10. századból származó kézirattekercseket találnak.
1901	Kína 450 millió ezüstdollár jóvátételt fizet a bokszerlázadást követően. Li Hongzhang halála.	1903	Megjelenik Zou Rong műve, a *Gemingjun (A forradalom hadserege).*
1904–1905	Az orosz–japán háborúban japán fényes győzelmet arat.		
1905	Sun Wen (Szun Jat-szen) Tokióban megalapítja a Szövetséges Ligát *(Tongmenghui)*. Megépül a Peking–Hangzhou vasútvonal.	kb. 1906	Kb. 1300 kínai diák tanul Japánban.
		1908	A filológus Sun Yirang halála.
1910	Északkelet-Kínát japán befolyási övezetekre osztják fel.		
1911. október 10.	Wuchangban köztársaságpárti felkelés tör ki. Külső-Mongólia orosz fennhatóság alá kerül.	1912	Az oktatási rendszer általános reformja. A Peking Egyetem megalapítása.
1912. január 1.	Sun Wen Nanjingban kikiáltja a Kínai Köztársaságot. Hatalmát rövidesen átadja Yuan Shikainak, aki a köztársasági kormány székhelyét Pekingbe teszi át.		
1914	Yuan Shikai feloszlatja a parlamentet. A japánok elfoglalják az egykor német fennhatóság alatt álló shandongi területeket.		
1915	A japánok „21 követelése".	1915	Shanghaiban megalapítják a *Xinqingnian (Ifjúság)* című folyóiratot.
1916	Yuan Shikai halála és a hadurak országlásának kezdete.		
1919	A párizsi békekonferencia japánnak adja az egykor német fennhatóság alatt álló területeket.	1919	A május 4-e mozgalom.
1921	Shanghaiban néhány értelmiségi megalapítja a Kínai Kommunista Pártot. Sun Wen Kantonban nacionalista kormányt alapít.		

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
1923	A Szovjetunió támogatást nyújt a nacionalista kormányzatnak.	1924	Meghal a Lin Shu, a nyugati irodalmi művek fordítója.
1925. március 12.	Pekingben meghal Sun Wen, aki a hadurakkal folytatott tárgyalások miatt érkezett a fővárosba.	1927	A filológus és történész Wang Guowei öngyilkosságot követ el.
1926	Az északi hadjárat *(beifa)* kezdete.	1927–1937	Ásatások kezdődnek Anyang közelében, a Shang-dinasztia (i. e. 14–11. század) utolsó fővárosának helyén.
1927	Jiang Jieshi (Csang Kaj-sek) leveri a shanghai forradalmat, s kormányt alapít Nanjingban.	1928	Új rendszert vezetnek be a nemzeti oktatásban. Az Academia Sinica megalapítása.
1928	Jiang Jieshi elindítja második hadjáratát északra.		
1929	Jiangxi tartomány déli részén szovjet körzet alakul.		
1930–1934	A Jiangxi tartománybeli központ bázisterület bekerítésére öt hadjáratot indítanak.		
1931	A japánok megszállják Mandzsúriát.		
1932	Japán támadás Shanghai ellen. A japánok Mandzsúriában bábállamot hoznak létre (Mandzsukuo).		
1933–1935	A japánok újabb területeket foglalnak el Észak-Kínában.		
1934	A „hosszú menetelés" *(changzheng)* kezdete. Jiang Jieshi elindítja az „új élet mozgalmat".		
1935	A zunyi konferencia, amelyen Mao Zedongot a Kínai Kommunista Párt vezetőjévé választják.		
1936. december 6.	Jiang Jieshi Xi'anban fogságba esik, s arra kényszerítik, hogy japánellenes egységfrontot hozzon létre.	1936	Meghal az író Lu Xun, a forradalmár tudós Zhang Bingling, valamint a filológus és történész Wang Shunan. *A geológus Ding Wenjiang halála.
1937	Yan'anban új bázisterületeket szerveznek. A japánok általános offenzívát indítanak Észak-Kínában, és elfoglalják az összes nagyvárost.		
1938	A nacionalista kormányzat Chongqingba menekül.	1940	Meghal a filológus Luo Zhenyu és a filozófus Cai Yuanpei. Megjelenik a régi szövegeket tartalmazó gyűjtemény, a *Congshu jicheng*.
1940	Wang Jingwei Nanjingban japánbarát bábkormányt hoz létre.	1942	Mao Zedong Yan'anban lefekteti az irodalom és a művészet hivatalos irányelveit.
1942–1943	Éhínség pusztít Henan tartományban (becslések szerint 2 millió ember pusztul el).	1946	A Guomindang meggyilkolja a költő Wen Yiduót.
1945. augusztus 14.	Japán kapitulációja.		
1947	A nacionalisták katonai sikerei: el-		

TÖRTÉNELEM		CIVILIZÁCIÓ	
	foglalják Yan'ant és Nanjingot. A kommunisták hadi sikereket aratnak Mandzsúriában.		
1948	Észak-Kínában népi kormány jön létre. A Sárga-folyó ismét visszatér 1855-ös medrébe, s ismét a Shandong-félszigettől északra ömlik a tengerbe.		
1949	A kommunisták egész Észak-Kínát elfoglalják. A néphadsereg átkel a Jangcén, s elfoglalja Shanghait, illetve Nanjingot. Október 1-jén Pekingben kikiáltják a Kínai Népköztársaságot. A nacionalista kormányzat Taiwanra menekül.		
1950	A Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió kölcsönös baráti szerződést köt egymással. Megkezdődik a koreai háború. A kínaiak bevonulnak Koreába.		
1951	Kampány indul az ellenforradalmi elemek kiszűrésére.	1951–1955	Kampány az „elhajló" értelmiségiek ellen, amely 1955-ben éri el csúcspontját.
1953	Az első ötéves terv. A koreai háború vége. A népszámlálási adatok szerint Kína lakossága 582 millió fő.		
1954	Védelmi egyezmény: az Amerikai Egyesült Államok és Taiwan védelmi szerződést köt.		
1955	A bandungi konferencia.	1956–1957	A „száz virág" kampány.
1957	A vidéki lakosság beözönlése a városokba.		
1958	A „nagy ugrás" *(dayuejin)* kezdete. A népi kommunák létrehozása. A magánélet és a magántulajdon teljes felszámolása.	1958–1961	A „nagy ugrás" idején nehéz időszakot élnek át a kínai értelmiségiek.
1959	Felkelés Tibetben. A dalai láma Indiába menekül. A lushani konferencián Mao Zedong félreállítja politikai ellenfeleit.		
1960. augusztus	A Szovjetunió hazahívja szakembereit Kínából, s megvonja a kölcsönök folyósítását. 1960-ban és 1961-ben szörnyű éhínség pusztít az országban. Legalább 13 millióan halnak éhen. Mao Zedongot eltávolítják a hatalomból.		
1961	Ismét prioritást kap a mezőgazdaság.		

TÖRTÉNELEM		LIZÁCIÓ	
1962	A himalájai határ miatt háború robban ki India és Kína között.	1962	Hu Shi halála.
1963	Az embereket a városokból visszakényszerítik a falvakba.	1963	Jiang Qing megreformálja a kínai színházat.
1964	Mao Zedong személyi kultuszának kezdete.		
1965	Lin Biao eltávolítja politikai ellenfeleit a hadseregből.		
1966	A nagy proletár kulturális forradalom kezdete.	1966–1969	A nagy proletár kulturális forradalom, az értelmiség, az egykori középosztály és az idősebb korosztály óriási tragédiája. Az ország egész területén elkezdődik a műkincsek pusztítása. Lao She írót öngyilkosságba kergetik a vörösgárdisták.
1967	Anarchia és polgárháború. A termelés drámai visszaesése. Kína hidrogénbombát állít elő.		
1968	A vörös gárdák felszámolása. 20 millió fiatalt küldenek vidékre. A kulturális forradalom vége. A kommunista párt újjászervezése a hadsereg hathatós támogatásával.		
1969	Szovjet–kínai határincidens az Uszszuri folyónál.	1969	A filológus Chen Yinke a kulturális forradalom áldozata lesz.
1970	A születésszabályozási politika kezdete.		
1971	Lin Biao halála. A kínai Népköztársaságot felveszik az ENSZ-be.	1972	Changsha mellett Mawangduiban egy i. e. 2. századból származó, tipikusan Chu fejedelemségbeli sírt találnak.
1972	Nixon látogatása Pekingben.		
1973	A kulturális forradalom idején félreállított vezetők visszatérnek a hatalomba.	1974	Kantoni diákok demokratikus kiáltványa. *Az Első Császár sírjában 6000 harcos terrakottaszobrát találják.
1975	Taibeiben meghal Jiang Jieshi. Utódja Jiang Jingguo lesz.		
1976.	január: Zhou Enlai, június: Zhu De, szeptember: Mao Zedong halála.		
1976–1978	Neomaoista időszak Hua Guofeng pártelnöksége alatt.		
1978	A reformerek visszatérése a hatalomba Deng Xiaoping vezetése alatt. A demaoizáció kezdete.	1978	A „pekingi tavasz" néven ismertté vált demokratikus mozgalom elfojtása.
1979	Kínát megnyitják a külföldi vállalkozások előtt. A párbeszéd felújítása az USA-val. Költséges és eredménytelen kínai katonai akció Vietnam ellen.		
1980	A „négyek bandájának" pere.		
1981	A befektetések korlátozása.	1981	Az író Mao Dun halála.
1982	A maoista korszakból örökölt társadalmi kategorizáció megszüntetése.	1983	Maoista stílusú kampány indul a „szellemi szennyeződés" ellen.

	TÖRTÉNELEM	CIVILIZÁCIÓ
1984	Maoista stílusú kampány indul a „szellemi szennyeződés" ellen. Visszatérés a nagyszabású gazdasági reformokhoz. A szovjet–kínai kapcsolatok újrafelvétele. Közös kínai–angol egyezmény születik Hongkong jövőjéről.	Megtalálják Zhao Mo, a Nan-Yüe Királyság uralkodójának (i. e. 137–122) sírját.
1985	Kína visszatér a mérsékelt külpolitikai irányvonalhoz. Az effektív haderő csökkentése és a hadsereg modernizációja.	
1986		Diákmozgalom indul a politikai reformokért. Sichuan tartományban egy eddig ismeretlen bronzkori civilizáció nyomaira bukkannak.
1987	A liberális vezetőt, Hu Yaobangot eltávolítják a hatalomból. Taiwan és a szárazföldi Kína között kétoldalú kapcsolatok kezdődnek.	Az asztrofizikus Fang Lizhit kizárják a kommunista pártból.
1987–1988	Zavargások Tibetben.	
1989. június 4.	A diákmegmozdulás vérbefojtása a Tiananmen téren. A konzervatív vezetők visszatérése a hatalomba.	
1989. április–május		Pekingi diákok demonstrációkat szerveznek a Tiananmen téren a korrupció ellen és a demokrácia mellett.
1990–1991	Az elnyomó politika folytatása és visszatérés a sztálinista időszak elképzeléseihez és módszereihez.	
1992	Deng Xiaoping délre látogat, ahol ismét elindítja a gazdasági reformokat.	
1993	A gazdaságban a túlfűtöttség jelei mutatkoznak.	
1995	Lee Teng-hui a Taiwani Köztársaság első, demokratikusan választott miniszterelnöke. Megtorlásul kontinentális rakétákkal lövik Taiwant.	
1997	Deng Xioping halála. Hongkongot visszacsatolják Kínához.	
1998	Clinton látogatása Kínában. A kapcsolatok újrafelvétele Taiwannal. Ősszel katasztrófális árvizek pusztítanak a Jangce völgyében és Északkelet-Kínában.	

BIBLIOGRÁFIA

Ajánlott folyóiratok ❖
Acta Orientalia Acedemiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1950.
Archiv Orientální, Prague, 1929.
Archives of the Chinese Art Society of America, New York, 1945.
Ars Orientalis, Washington, 1945.
Artibus Asiae, Ascona–New York, 1925.
Asia Major, London, 1949.
Asiatische Studien, Berne, 1947.
Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient, Hànôi, 1901.
Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities, Stockholm, 1929.
Bulletin of the School of Oriental and African Studies, London, 1917.
Central Asiatic Journal, La Haye, 1955.
Cahiers d'Extrême-Asie, Kyōto, 1985.
Far Eastern Quarterly, Ithaca, New York, 1941–1956.
Harvard Journal of Asiatic Studies, Cambridge, Mass., 1936.
Journal of Asian Studies, Ann Arbor, 1956.
Journal asiatique, Paris, 1822.
Journal of Economic and Social History of the Orient, Leiden, 1957.
Journal of Oriental Studies, Hongkong, 1954.
Journal of the Royal Asiatic Society, London, 1834.
Mélanges chinois et bouddhiques, Bruxelles, 1931.
Monumenta Serica, Tōkyō, 1935.
Narodi azii i Afriki, Moszkva, 1961.
Oriens, Leiden, 1948.
Oriens Extremus, Wiesbaden, 1954.
Philosophy East and West, Honolulu, 1951.
Problemi vosztokovegyenyija, Moszkva, 1959.
Rivista dei Studi Orientali, Rome, 1907.
Rocznik Orientalistyczny, Varsovie, 1914.
Sinologica, Bâle, 1947.
T'oung Pao, Leiden, 1980.

Könyvek ❖ Mivel ez a könyv elsősorban nem a szakemberek, hanem az alapos ismeretekkel nem rendelkező olvasók számára íródott, a bibliográfiában egyetlen, a Kínáról és szomszédairól szóló szakirodalom zömét kitevő kínai, illetve japán nyelvű publikáció sem található. A lista elsősorban angol nyelven íródott könyveket tartalmaz, de megtalálhatók mellettük a francia és német sinológia legfontosabb művei is. Mivel ez a forráslista természetesen nem lehet teljes, a

következő, sokkal részletesebb és bővebb bibliográfia-gyűjteményeket ajánljuk az olvasók figyelmébe: Tsuen-hsuin Tsien: *China: An Annotated Bibliography of Bibliographies* (Boston, 1978, G. K. Hall). A Kínáról szóló nyugati szakirodalomról a korai időszaktól kezdve az ötvenes évekig lásd Henri Cordier: *Bibliotheca Sinica*, 4 köt. (Paris, 1904–1908, Guilmoto; rpt, New York, 1968, B. Franklin); T'ungli Yüan: *China in Western Literature: A Continuation of Cordier's Bibliotheca Sinica* (New Haven, 1958, Yale University Press); John Lust: *Index Sinicus: A Catalogue of Articles Relating to China in Periodicals and Other Collective Publications, 1920–1955* (Cambridge, 1964, Heffer). További szakirodalom található az Association for Asian Studies gondozásában megjelenő évkönyvben, amelynek címe *Bibliography of Asian Studies*, valamint a *Revue bibliographique de sinologie*-ban (Paris – Hague, 1955, Mouton). Az *Annual Bibliography of Oriental Studies (Tōyōgaku bunken ruimoku)*, noha jelentős részét japán és kínai nyelvű publikációk teszik ki, egy nyugati nyelvű mellékletet is tartalmaz. Hasznos, jegyzetekkel ellátott áttekintés található a Kínával kapcsolatban angolul megjelent főbb művekről az American Historical Association *Guide to Historical Literature* (New York, 1995, Oxford University Press) című kiadványában. További fontos bibliográfiák: Charles O. Hucker: *China: A Critical Bibliography* (Tucson, 1962, University of Arizona Press); Endymion Wilkinson: *The History of Imperial China: A Research Guide* (Cambridge, Mass., 1973, Harvard University Press); G. William Skinner: *Modern Chinese Society: An Analytical Bibliography* (Stanford, Calif., 1973, Stanford University Press); Ernst Wolff: *Chinese Studies: A Bibliographic Manual* (San Francisco, 1981, Chinese Materials Center); valamint Leonard H. D. Gordon – Frank J. Shulman: *Doctoral Dissertations on China: A Bibliography of Studies in Western Languages, 1945–1970* (Seattle, 1972, University of Washington Press). Frank J. Shulman *Doctoral Dissertations on China, 1971–1975* (Seattle, 1978, University of Washington Press) című művében ezt a munkát folytatja. Az Association for Asian Studies kiadásában a fenti sorozatoknak időközben további kötetei is megjelentek.

Általános művek

Amennyiben a bibliográfiában olyan mű szerepel, amely magyarul is megjelent, az a bibliográfia végén magyar címmel is megtalálható (a fordító)

Kelet-Ázsia és Kína földrajza ❖ Pierre Pfeffer: *Asia: A Natural History.* New York, 1968, Doubleday; George B. Cressey: *Asia's Lands and Peoples: A Geography of One-Third of the Earth and Two-Thirds of Its People.* New York, 1963, McGraw-Hill; Christopher J. Smith: *China: People and Places in the Land of One Billion.* Boulder, 1991, Westview Press; Leo J. Moser: *The Chinese Mosaic: The Peoples and Provinces of China.* Boulder, 1985, Westview Press; Caroline Blunden and Mark Elvin: *Cultural Atlas of China.* New York, 1983, Facts on File, Inc.; P. J. M. Geelan – Denis Twitchett (szerk.): *The Times Atlas of China.* London, 1974, Times Books; A. Hermann: *Historical and Commercial Atlas of China.* Rpt. Chicago, 1966, Aldine Publishing Co.; valamint S. Robert Ramsey: *The Languages of China.* Princeton, 1987, Princeton University Press.

Kínai történelem – általános ❖ *The Cambridge History of China* (Cambridge University Press), főszerkesztő Denis Twitchett és John K. Fairbank. A sorozat első kötetét 1978-ban adták ki. Ez a legátfogóbb angol nyelven megjelent, Kínáról szóló történeti áttekintés. Ez idáig (1995) a tervezett tizenöt kötetből tíz jelent meg, amelyek címe a következő: 1. köt. *The Ch'in and Han empires, 221 B. C. – A. D. 220;* 3. köt. *Sui and T'ang China, 589–906,* 1. rész; 6. köt. *Alien regimes and border states, 907–1368;* 7. köt. *The Ming dynasty, 1368–1644,* 1. rész; 10. köt. *Late Ch'ing, 1800–1911,* 1. rész; 11. köt. *Nationalist China during the Sino-Japanese War, 1937–1945,* 2. rész; 12. köt. *The Chinese Communist movement during the Sino-Japanese War, 1937–1945,* 1. rész; 13. köt. *Republican China 1912–1942,* 2. rész; 14. köt. *The People's Republic,* 1. rész: *The emergence of Revolutionary China, 1949–1965;* és 15. köt. *The People's Republic,* 2. rész. Az olvasónak feltűnhet,

hogy az első kötet i. e. 221-gyel, a Qin Birodalom megalapításával kezdődik; a szerkesztők ugyanis úgy döntöttek, hogy, tekintve a Kínában napvilágra kerülő régészeti leletek számának gyors növekedését, még nem lehetséges egy végleges összefoglalást írni a korábbi időszakok történelméről. Charles O. Hucker könyve, *China to 1850: A Short History* (Stanford, Calif., 1978, Stanford University Press) viszont egykötetes összefoglalás. Alapműnek tekinthető még John K. Fairbank és Edwin O. Reischauer könyve: *East Asia: Tradition and Transformation.* Boston, 1989, Houghton Mifflin.

Kínai történelem – egyes korszakok ❖ Jacques Gernet: *Ancient China from the Beginnings to the Empire.* Berkeley, 1968, University of California Press; Joseph R. Levenson and Franz Schurmann: *China: An Interpretive History: From the Beginnings to the Fall of the Han.* Berkeley, 1969, University of California Press. Wolfram Eberhard *History of China* (4. kiad. London, 1977, Routledge & Kegan Paul) című könyve különösen jó áttekintést nyújt az Északi és déli dinasztiák koráról (317–589). A későbbi korszakokról lásd még: Jack Gray: *Rebellions and Revolutions: China from the 1800s to the 1980s.* New York, 1990, Oxford University Press; John K. Fairbank: *The Great Chinese Revolution, 1800–1985.* New York, 1986, Harper & Row. Az egyes korszakok életrajzi szótárai a következők: Herbert Franke (szerk.): *Sung Biographies.* Wiesbaden, 1976, Franz Steiner; Igor de Rachewiltz (szerk.): *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yuan Period, 1200–1300.* Wiesbaden, 1993, Harrassowitz; L. Carrington Goodrich and Fang Chaoying (szerk.): *Dictionary of Ming Biography.* New York, 1976, Columbia University Press; Arthur W. Hummel: *Eminent Chinese of the Ch'ing Period.* Washington, D. C., 1943–44, United States Government Printing Office; Howard L. Boorman (szerk.): *Biographical Dictionary of Republican China.* New York, 1967–79, Columbia University Press; Donald W. Klein: *Biographic Dictionary of Chinese Communism, 1921–1965.* Cambridge, Mass., 1971, Harvard University Press; valamint Wolfgang Bartke: *Who's Who in the People's Republic of China.* München, 1987, K. G. Saur.

Történelem és civilizáció – általános művek ❖ Etienne Balazs: *Chinese Civilization and Bureaucracy.* New Haven, 1964, Yale University Press; John K. Fairbank: *Chinese Thought and Institutions.* Chicago, 1957, University of Chicago Press. Michael Loewe könyve, a *The Pride that was China* (New York, 1990, St. Martin's Press) a régészeti leleteket dolgozza fel nagy alapossággal. A Patricia B. Ebrey szerkesztésében megjelent *Chinese Civilization and Society: A Suercebook* (2. kiad., New York, 1993, Free Press) eredeti dokumentációk gazdag gyűjteményét mutatja be kronológiai sorrendben a szerkesztő jegyzeteivel. További művek: Paul S. Ropp (szerk.): *Heritage of China: Contemporary Perspectives on Chinese Civilization.* Berkeley, 1990, University of California Press. A jogrendszerrel kapcsolatban lásd T'ung-tsu Ch'ü: *Law and Society in Traditional China.* Paris, 1961, Mouton, illetve K. C. Chang (szerk.): *Food in Chinese Culture: Anthropological and Historical Perspectives.* New Haven, 1977, Yale University Press.

Gazdaság és demográfia ❖ Ho P'ing-ti: *Studies on the Population of China, 1368–1953.* Cambridge, Mass., 1959, Harvard University Press; Hans Bielenstein: *Chinese Historical Demography, A. D. 2–1982. Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 59, 1987, 1–228. o.; Chi Ch'ao-ting: *Key Economic Areas in Chinese History.* Rpt. New York, 1963, Paragon Books; Yang Lien-sheng: *Money and Credit in China: A Short History.* Cambridge, Mass., 1952, Harvard University Press; Mark Elvin: *The Pattern of the Chinese Past.* Stanford, Calif., 1973, Stanford University Press; Chao Kang: *Man and Land in Chinese History; an Economic Analysis.* Stanford, Calif., 1986, Stanford University Press.

Tudomány- és technikatörténet ❖ Joseph Needham: *Science and Civilization in China.* Cambridge, 1954, University Press; *Clerks and Craftsmen in China and the West.* Cambridge, 1970, University

Press; *The Development of Iron and Steel Technology in China.* London, 1958, Newcomen Society. Nathan Sivin: Science and Medicine in Imperial China – The State of the Field. *Journal of Asian Studies,* 47. l, 1988, 41–90. o.; E-tun Sun – Shiou-chuan Sun (ford.): *T'ien-kung k'ai-wu: Chinese Technology in the Seventeenth Century.* University Park, 1966, Pennsylvania State University Press; Edward H. Schafer: *Pacing the Void: T'ang Approaches to the Stars.* Berkeley, 1977, University of California Press; Paul U. Unschuld: *Medicine in China: A History of Ideas.* Berkeley, 1985, University of California Press; Manfred Porkert: *The Theoretical Foundations of Chinese Medicine: Systems of Correspondence.* Cambridge, Mass., 1974, The MIT Press; illetve Derke Bodde: *Chinese Thought, Society, and Science: The Intellectual and Social Background of Science and Technology in Pre-Modern China.* Honolulu, 1991, University of Hawaii Press.

Filozófiatörténet ❖ Feng Yu-lan (ford. Derke Bodde): *A History of Chinese Philosophy.* Princeton, 1983, Princeton University Press; valamint Kung-chuan Hsiao (ford. F. W. Mote): *A History of Chinese Political Thought.* Princeton, 1979, Princeton University Press. Az elsődleges szövegek legfontosabb gyűjteményei a következők: Wm. Theodore de Bary (szerk.): *Sources of Chinese Tradition.* jav. kiad. New York, 1995, Columbia University Press, valamint Wing-tsit Chan (szerk.): *A Source Book in Chinese Philosophy.* Princeton, 1969, Princeton University Press. Tömör és rendkívül hasznos áttekintést nyújt Frederick W. Mote: *Intellectual Foundation of China.* New York, 1971, Knopf. Lásd még: François Jullien (ford. Janet Lloyd): *The Propensity of Things: Toward a History of Efficacy in China.* New York, 1995, Zone Books; John B. Henderson: *The Development and Decline of Chinese Cosmology.* New York, 1984, Colombia University Press. A konfuciánus hagyományokkal kapcsolatban: David S. Nivison – Arthur F. Wright (szerk.): *Confucianism in Action.* Stanford, Calif., 1959, Stanford University Press; Arthur F. Wright (szerk.): *The Confucian Persuasion.* Stanford, Calif., 1960, Stanford University Press; Arthur F. Wright – Denis Twitchett (szerk.): *Confucian Personalities.* Stanford, Calif., 1962, Stanford University Press. Lásd még: Thomas A. Metzger: *Escape from Predicament: Neo-Confucianism and China's Evolving Political Culture.* New York, 1977, Columbia University Press.

A kínai vallások története ❖ Elsősorban Laurence G. Thompson bibliográfiái: *Chinese Religion in Western Languages: A Comprehensive and Classified Bibliography of Publications in English, French, and German through 1980.* Tucson, 1985, University of Arizona Press, illetve *Chinese Religion: Publications in Western Languages, 1981 through 1990.* Ann Arbor, Mich., 1993, Association for Asian Studies. Fontos általános munka Marcel Granet: *The Religion of the Chinese People.* Oxford, 1975, Blackwell, amelyhez a bevezető esszét és Granet műveinek bibliográfiáját Maurice Freedman írta, illetve állította össze. Az elsődleges adatok két jelentős gyűjteménye: J. J. M. de Groot: *The Religious System of China.* Leiden, 1892–1910, Brill; Henri Doré: *Recherches sur les superstitions en Chine,* 15 köt. Shanghai, 1914–29. Alapvető fontosságú még: Rolf A. Stein (ford. Phyllis Brooks): *The World in Miniature: Container Gardens and Dwellings in Far Eastern Religious Thought.* Stanford, Calif., 1990, Stanford University Press. A taoizmusról lásd Anna Seidel részletes, jegyzetekkel ellátott bibliográfiáját: Chronicle of Taoist Studies in the West, 1950–1990. *Cahiers d'Extrême-Asie 5. 1989–1990,* 223–347. o. A *Taoism and Chinese Religion.* Ford. Frank A. Kierman, Jr. Amherst, 1981, University of Massachusetts Press, Henri Maspero legjelentősebb, taoizmusról szóló munkája, amelyhez Timothy H. Barrett írt nagyszerű bevezetést. További művek: Max Kaltenmark: *Lao Tzu and Taoism.* Stanford, Calif., 1969, Stanford University Press; Holmes Welch – Anna Seidel: *Facets of Taoism: Essays in Chinese Religion.* New Haven, 1979, Yale University Press; Kristofer Schipper (ford. Karen C. Duval): *The Taoist Body.* Berkeley, 1993, University of California Press; Isabelle Robinet (ford. Julian F. Pas – Norman J. Girardot): *Taoist Meditation: The Mao-shan Tradition of Great Purity.* Albany, 1993, State University of New York Press; John Lagerwey: *Taoist Ritual in Chinese Society and History.* New York, 1987, Macmillan; valamint Judith M. Boltz: *A Survey of Taoist Literature: Tenth to Seventeenth Centuries.*

Berkeley, 1987, Center for Chinese Studies. A kínai buddhizmusról lásd Kenneth S. Ch'en: *Buddhism in China: A Historical Survey*. Princeton, 1964, Princeton University Press, illetve *The Chinese Transformation of Buddhism*. Princeton, 1973, Princeton University Press; Arthur F. Wright: *Buddhism in Chinese History*. Stanford, Calif, 1959, Stanford University Press. A korábbi korszakokkal kapcsolatban alapvető fontosságú még: Erik Zürcher: *The Buddhist Conquest of China: The Spread and Adaptation of Buddhism in Early Medieval China*. Leiden, 1959, Brill. A kereszténység történetéről Kínában lásd A. C. Moule: *Christians in China before the Year 1550*. London, 1930, Society for Promoting Christian Knowledge; Jacques Gernet: *China and the Christian Impact: A Conflict of Cultures*. Cambridge, 1985, Cambridge University Press; illetve Kenneth S. Latourette: *A History of Christian Missions in China*. New York, 1929, Macmillan).

Művészettörténet ❖ Laurence Sickman and Alexander Soper: *The Art and Architecture of China*. Harmondsworth, 1978, Penguin; Michael Sullivan: *An Introduction to Chinese Art*. Berkeley, 1961, University of California Press; William Willets: *Chinese Art*. London, 1958, Penguin. A legfontosabb szöveggyűjtemény: James Cahill: *Chinese Painting*. New York, 1985, Skira/Rizolli. Újabb bibliográfia: Jerome Silbergeld: Chinese Painting Studies in the West: A State-of the-Field Article. *Journal of Asian Studies* 46. 4, 1987, 849–97. o. Lásd még: Osvald Sirén: *Chinese Painting: Leading Masters and Principles*, 7 köt. New York, 1956–58, Ronand Press; James Cahill: *An Index of Early Chinese Painters and Paintings: T'ang, Sung, and Yüan*. Berkeley, 1980, University of California Press; Jerome Silbergeld: *Chinese Painting Style: Media, Methods, and Principles of Form*. Seattle, 1982, University of Washington Press; valamint R. H. van Gulik: *Chinese Pictorial Art as Viewed by the Connoisseur*. Rome, 1958, Is.M.E.O. Alapvető kézikönyv: Suzuki Kei: *Comprehensive Illustrated Catalog of Chinese Paintings*, 5 köt. Tokyo, 1982–83, University of Tokyo Press. A szövegfordításokkal kapcsolatban lásd: Susan Bush: *The Chinese Literati on Painting: Su Shih (1037–1101) to Tung Ch'i-ch'ang (1555–1636)*. Cambridge, Mass., 1971, Harvard University Press; Susan Bush – Hsio-yen Shih: *Early Chinese Texts on Painting*. Cambridge, Mass., 1985, Harvard University Press. A dunhuangi barlangokról szóló kiváló munka Anil de Silva *Chinese Landscape Painting in the Caves of Tun-huang* London, 1964, Methuen; című műve. A kertművészetről lásd: Osvald Sirén: *Gardens of China*. New York, 1949, Ronald Press; Maggie Keswick: *The Chinese Garden: History, Art, and Architecture*. New York, 1978, Rizzoli; a kalligráfiával kapcsolatban lásd: Chiang Yee: *Chinese Calligraphy*. Rpt. London, 1961, Methuen, illetve Tseng Yuho: *A History of Chinese Calligraphy*. Hong Kong, 1993, The Chinese University Press.

Irodalomtörténet ❖ A legfontosabb kézikönyv William H. Nienhauser, Jr. (szerk.): *The Indiana Companion to Traditional Chinese Literature*. Bloomington, 1986, Indiana University Press. Ez a mű tartalmaz tíz bevezető esszét a buddhista irodalomról, drámáról, szövegkritikáról, költészetről, népszerű irodalomról, prózáról, retorikáról, a taoista irodalomról és a női írókról. Ezeket több mint ötszáz címszó követi a különböző szerzőkről, művekről, iskolákról és szakkifejezésekről, ezek mindegyikét a kiadásokról, tanulmányokról és fordításokról szóló bibliográfiai utalások egészítik ki. A legátfogóbb egykötetes antológia: Victor Mair (szerk.): *The Columbia Antology of Traditional Chinese Literature*. New York, 1994, Columbia University Press. További hasznos könyvek még: Richard John Lynn: *Chinese Literature: A Draft Bibliography in Western European Languages*. Canberra, 1979, Australian National University Press; Liu Wu-chi: *An Introduction to Chinese Literature*. Bloomington, 1966, Indiana University Press; Ch'en Shou-yi: *Chinese Literature: An Historical Introduction*. New York, 1961, Ronald Press; illetve James R. Hightower: *Topics in Chinese Literature*. Cambridge, Mass., 1953, Harvard University Press. A modern korszakkal kapcsolatban lásd: C. T. Hsia: *A History of Modern Chinese Fiction*. New Haven, 1961, Yale University Press; Michele Yeh: *Modern Chinese Poetry: Theory and Practice since 1917*. New Haven, 1991, Yale University Press; végül Michele Yeh: *Anthology of Modern Chinese Poetry*. New Haven, 1993, Yale University Press.

Az egyes korszakok bibliográfiája

A kínai ókor az i. e. 5. századig ❖

Andersson, J. G.: *Children of the Yellow Earth.* Cambridge Mass., 1973, MIT Press.

Allan, Sarah: *The Heir and the Sage: Myth, Art, Dynastic Legend in Early China.* San Francisco, 1981, Chinese Materials Center.

Allan, Sarah: *The Shape of the Turtle: Myth, Art, and Cosmos in Early China.* Albany, 1991, State University of New York Press.

Bagley, Robert W.: *Shang Ritual Bronzes in the Arthur M. Sackler Collections.* Washington, D. C. – Cambridge Mass., 1987, Arthur M. Sackler Foundation – Arthur M. Sackler Museum.

Chang Kwang-chih: *The Archaeology of Ancient China.* 4. kiad., New Haven, 1986, Yale University Press.

Chang Kwang-chih: *Art, Myth, and Ritual: The Path to Political Authority in Ancient China.* Cambridge Mass, 1983, Harvard University Press.

Chang Kwang-chih: *Early Chinese Civilization: Anthropological Perspectives.* Cambridge Mass., 1976, Harvard University Press.

Chang Kwang-chih: *Shang Civilization.* New Haven, 1980, Yale University Press.

Cheng Te-k'un: *Archeology in China,* 3 köt. Cambridge, 1959–63, Haffer.

Creel, Herrlee G.: *The Origins of Statecraft in China.* Chicago, 1970, University of Chicago Press.

Fong Wen (szerk.): *The Great Bronze Age of China.* New York, 1980, Metropolitan Museum of Art.

Granet, Marcel: *Chinese Civilization.* New York, 1930, Knopf.

Granet, Marcel: *Danses et légendes de la Chine ancienne.* Paris, 1926, Alcan.

Granet, Marcel: *Festivals and Songs of Ancient China.* London, 1932, Routledge.

Ho Ping-ti: *The Cradle of the East,* Chicago, 1975, University of Chicago Press.

Hsü Cho-yun: *Ancient China in Transition.* Stanford, Calif., 1965, Stanford University Press.

Hsü Cho-yun – Katheryn M. Linduff: *Western Chou Civilization.* New Haven, 1988, Yale University Press.

Keightley, David N.: *Early Civilization in China: Reflections on How It Bacame Chinese.* Paul S. Ropp (szerk.): *Heritage of China.* Berkeley, 1990, University of California Press, 15–54. o.

Keightley, David N.: The *Origins of Chinese Civilization.* Berkeley, 1983, University of California Press.

Keightley, David N.: *Sources of Shang History: The Oracle-bone Inscriptions of Bronze Age China.* Berkeley, 1978, University of California Press.

Li Chi: *The Beginnings of Chinese Civilization.* Seattle. 1957, University of Washington Press.

Lynn, Richard John: *The Classic of Changes: As interpreted by Wang Bi* (ford.). New York, 1994, Columbia University Press.

Maspero, Henri (ford. Frank Kierman, Jr.): *China in Antiquity.* Amherst, 1978, University of Massachusetts Press.

Rawson, Jessica: *Ancient China: Art and Archaeology.* London, 1980, British Museum.

Shaughnessy, Edward L.: *Sources of Western Zhou History: Inscribed Bronze Vessels.* Berkeley, 1991, University of California Press.

Walker, Richard L.: *The Multi-State System of Ancient China.* Hamden Conn., 1953, Shoe String Press.

Watson, William: *Early Civilization in China.* London, 1966, Thames & Hudson.

Wilhelm, Helmut: *Change: Eight Lectures on the I Ching.* New York, 1964, Harper & Row.

Wilhelm, Richard – Cary F. Baynes (ford.): *The I-ching or Book of Changes.* Princeton, 1967, Princeton University Press.

Hadakozó fejedelemségek kora ❖
Crump, James I. (ford.): *Chan-kuo ts'e.* London, 1970, Clarendon Press.
Crump, James I.: *Intrigues: Studies of the Chan-kuo t'se.* Ann Arbor, 1964, University of Michigan Press.
Duyvendak, J. J. L. (ford.): *The Book of Lord Shang: A Classic of the Chinese School of Law.* London, 1928, Probsthain.
N. Girardot: *Myth and Meaning in Early Taiosm: The Theme of Chaos.* Berkeley, 1983, University of California Press.
Graham, A. C. (ford.): *The Book of Lieh-tzu.* London, 1960, John Murray.
Graham, A. C. (ford.): *Chuang Tzu: The Seven Inner Chapters and Other Writings from the Book Chuang-tzu.* London, 1981, Allen & Unwin.
Graham, A. C.: *Studies in Chinese Philosophy and Philosophical Literature.* Albany, 1990, State University of New York Press.
Granet, Marcel: *La pensée chinoise.* (1934, Rpt.) Paris, 1968, Albin Michel.
Griffith, S. B.: *Sun tzu: The Art of War.* Oxford, 1963, Clarendon Press.
Hawkes, David (ford.): *Ch'u-tz'u: The Songs of the South.* London, 1959, Oxford University Press.
Knoblock, John (ford.): *Xunzi: A Translation and Study of the Complete Works.* 3 köt. Stanford, Calif., 1988-94, Stanford University Press.
Lau, D. C. (ford.): *The Analects.* Baltimore, 1979, Penguin.
Lau, D. C. (ford.): *Mencius.* Baltimore, 1970, Penguin.
Lau, D. C. (ford.): *Tao Te Ching: Chinese Classics.* Hong Kong, 1982, Chinese University of Hong Kong Press.
Legge, James (ford.): *The Chinese Classics.* Rpt. 5 köt. Hong Kong, 1960, Hong Kong University Press.
Legge, James (ford.): *Li chi, Book of Rites.* New Hyde Park, 1967, N. Y., University Books.
Liao, W. K. (ford.): *The Complete Works of Han Fei Tzu.* London, 1939–59, Probsthain.
Li Xueqin: *Eastern Zhou and Qin Civilization.* New Haven, 1985,Yale University Press.
Loewe, Michael (szerk.): *Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide.* Berkeley, Society for the Study of Early China and Institute for East Asian Studies, 1993, University of California.
Mei, Y. P. (ford.): *The Ethical and Political Works of Motse.* London, 1929, Probsthain.
Rickett, W. Allyn (ford.): *Kuan-tzu: A Repository of Early Chinese Thought.* Hong Kong, 1965, Hong Kong University Press.
Rickett, W. Allyn (ford.): *Guanzi: Political, Economic, and Philosophic Essays from Early China.* Princeton, 1985, Princeton University Press.
Schneider, Laurence A.: *A Madman of Ch'u: The Chinese Myth of Loyalty and Dissent*, Berkeley, 1980, University of California Press.
Schwartz, Benjamin I.: *The World of Thought in Ancient China.* Cambridge Mass., 1985, Harvard University Press.
Vandermeersch, Léon: *La formation du légisme.* Paris, 1965, Ecole française d'Extrême-Orient.
Waley, Arthur (ford.): *The Analects of Confucius.* London, 1938, Allen & Unwin.
Waley, Arthur (ford.): *The Book of Songs.* London, 1954, Allen & Unwin.
Waley, Arthur: *Three Ways of Thought in Ancient China.* New York, 1939, Macmillan.
Walley, Arthur: *The Way and Its Power: A Study of the Tao te ching and Its Place in Chinese Thought.* London, 1934, Allen & Unwin.
Walley, Arthur: *The Nine Songs: A Study of Shamanism in Ancient China.* London, 1955, Allen & Unwin.
Watson, Burton (ford.): *Basic Writings of Mo tzu, Hsün tzu and Han Fei tzu.* New York, 1967, Columbia University Press.
Watson, Burton (ford.): *The Complete Works of Chuang Tzu.* New York, 1968, Columbia University Press.

Watson, Burton: *Early Chinese Literature.* New York, 1962, Columbia University Press.
Watson, Burton (ford.): *The Tso Chuan: Selections from China's Oldrest Narrative History.* New York, 1989, Columbia University Press.
Watters, Geoffrey R.: *Three Elegies of Ch'u: An Introduction to the Traditional Interpretation of the Chu'u Tz'u.* Madison, 1985, University of Wisconsin Press.
Wilhelm, Richard (ford.): *Frühling und Herbst de Lü Bu We.* Jena, Germ., 1928, Diederichs.

Qin- és Han-birodalom ❖

Balazs, Étiénne: Political Philosophy and Social Crisis at the End of the Han Dynasty in Uő.: *Chinese Civilization and Bureaucracy.* New Haven, 1964, Yale University Press, 187–225. o.
Bielenstein, Hans: *The Bureaucracy of Han Times.* 1980, Cambridge University Press.
Bielenstein, Hans: Lo-yang in Later Han Times. *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquites* 48 (1976), 1–142. o.
Bielenstein, Hans: The Restoration of the Han Dynasty. *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 26 (1954), 1–209. o.; 31 (1959), 1–287. o.; 39 (1967), 1–198. o.; 51 (1979), 1–300. o.
Birrell, Anne: *Popular Songs and Ballads of Han China.* London, 1988, Unwin Hyman.
Bodde, Derk: *Festivals in Classical China: New Year and Other Annual Observances During the Han Dynasty.* Princeton, 1975, Princeton University Press.
Chavannes, Éduard (ford.): *Les mémoires historiques de Se-ma Ts'ien.* Paris, 1895–1905; Rpt. 5 köt., Paris, 1967, Adrien Maissonneuve.
Ch'ü T'ung-tsu and Jack Dull (szerk.): *Han Social Structure.* Seattle, 1972, University of Washington Press.
de Crespigny, Rafe (ford.): *The Last of the Han: Being the Chronicle of the Years 181–220 A.D. As Recorded in Chapters 58–68 of the Tzu-chih t'ung-chien of Ssu-ma Kuang.* Canberra, 1969, Centre of Oriental Studies, Australian National University.
Diény, Jean-Pierre: *Aux origines de la poésie classique en Chine.* Leiden, 1968, Brill.
Diény, Jean-Pierre: *Les dix-neuf poémes anciens.* Paris, 1963, Presses Universitaires de France.
DeWoskin, Kenneth J. (ford.): *Doctors, Diviners, and Magicians of Ancient China: Biographies of Fang-shih.* New York, 1983, Columbia University Press.
Dubs, Homer H. (ford.): *The History of the Former Han Dynasty,* 3 köt. Baltimore, 1938–55, Waverly Press.
Dunn, Hugh: *Cao Zhi: The Life of a Princely Chinese Poet.* Beijing, 1983, New World Press.
Forke, Alfred (ford.): *Lun-heng: Philosophical Essays of Wang Ch'ung.* 1907–11, Rpt. New York, 1962, Paragon Brooks.
Gale, Esson M. (ford.): *Discourse on Salt and Iron: A Debate on State Control of Commerce and Industry in Ancient China.* Leiden, 1931, Brill.
Hervouet, Yves: *Un poète de cour sour les Han: Sseu-ma Siang-jou.* Paris, 1964, Institut des Hautes Études Chinoises.
Hsü Cho-yun: *Han Agriculture: The Formation of Early Chinese Agrarian Economy.* Seattle, 1980, University of Washington Press.
Hulsewé, A. F. P.: *Remnants of Ch'in Law: An Annotated Translation of the Ch'in Legal and Administrative Rules of the 3rd Century B. C. Discovered in Yün-meng Prefecture, Hu-pei Province, in 1975.* Leiden, 1985, Brill.
Hulsewé, A. F. P.: *Remnants of Han Law.* Leiden, 1955, Brill.
Kaltenmark, Max (ford.): *Le Lie-sien tchouan.* Peking, 1953, Centre d'Études Sinologiques.
Knechtges, David R.: *The Han Rhapsody: A Study of the Fu of Yang Hsiung (53 B. C. – A. D. 18),* Cambridge, 1976, Cambridge University Press.
Kramers, R. P. (ford.): *K'ung-tzu chia-yü: The School Sayings of Confucius.* Leiden, 1949, Brill.
Loewe, Michael: *Chinese Ideas of Life and Death: Faith, Myth and Reason in the Han Period.* London, 1982, Allen & Unwin.

Loewe, Michael: *Crisis and Conflict in Han China.* London, 1974, Allen & Unwin.
Loewe, Michael: *Everyday Life in Early Imperial China During the Han Period.* London, 1973, Carousel Books.
Loewe, Michael: *Records of Han Administration.* 1967, Cambridge University Press.
Morgan, Even (ford.): *Tao: The Great Luminant. Essays from the Huai nan tzu.* London, 1935, Kegan Paul.
Miao, Ronald: *Early Medieval Chinese Poetry: The Life and Verse of Wang Ts'an (A. D. 177–217).* Wiesbaden, 1982, Steiner.
Nienhauser, William H. Jr. (et al., ford.): *The Grand Scribe's Records: Volume I, The Basic Annals of Pre-Han China.* Bloomington, 1994, Indiana University Press, *Volume VII, The Memoirs of Pre-Han China.* Bloomington, 1994, Indiana University Press.
Peerenboom, R. P.: *Law and Morality in Ancient China: The Silk Manuscripts of Huang-Lao.* Albany, 1993, State University of New York Press.
Pirazzoli-t'Serstevens, Michele: *The Han Dynasty.* New York, 1982, Rizzoli.
Powers, Martin J.: *Art and Political Expression in Early China.* New Haven, 1991, Yale University Press.
Roth, Harold D.: *The Textual History of the Huai-nan tzu.* Ann Arbor, Mich., 1992, Association for Asian Studies.
Sage, Steven F.: *Ancient Sichuan and the Unification of China.* Albany, 1992, State University of New York Press.
Schipper, Kristofer: *L'Empereur Wou des Han dans la légende taoïste.* Paris, 1963, École Française d'Exrême-Orient.
Seidel, Anna: *La divinisation de Lao-tseu dans le taoïsme.* Paris, 1969, École Française d'Extrême-Orient.
Swann, Nancy L.: *Pan Chao: Foremost Woman Scholar of China.* New York, 1932, Century.
Swann, Nancy L.: *Food and Money in Ancient China.* Princeton, 1950, Princeton University Press.
Tjan Tjoe Som (ford.): *Po hu t'ung: The Comprehensive Discussions in the White Tiger Hall.* Leiden, 1948–52, Brill.
Vervoorn, Aat.: *Men of the Cliffs and Caves: The Development of the Chinese Eremitic Tradition to the End of the Han Dynasty.* Hong Kong, 1990, Chinese University of Hong Kong.
Wang Zhongshu: *Han Civilization.* New Haven, 1982, Yale University Press.
Watson, Burton (ford.): *Chinese Rhyme-Prose: Poems in the Fu Form from the Han and Six Dynasties Periods,* New York, 1971, Columbia University Press.
Watson, Burton (ford.): *Courtier and Commoner in Ancient China: Selections from the History of the Former Han by Pan Ku.* New York, 1974, Columbia University Press.
Watson, Burton (ford.): *Records of the Grand Historian of China.* New York, 1961, Columbia University Press.
Watson, Burton: *Ssu-ma Ch'ien: Grand Historian of China.* New York, 1958, Columbia University Press.
Wilber, Clarence Martin: *Slavery in China during the Former Han Dynasty.* Chicago, 1943, Field Museum of Natural History.
Wu Hung: *The Wu Liang Shrine: The Ideology of Early Chinese Pictorial Art.* Stanford, Calif., 1989, Stanford University Press.
Yü Ying-shih: *Trade and Expansion in Han China: A Study in the Structure of Sino-Barbarian Economic Relations.* Berkeley, 1967, University of California Press.

A kínai középkor (a Han-kor végétől a Sui-korig) ❖

Balazs, Étienne: Le traité économique du Souei chou. *T'oung-pao* 42 (1953), 113–329. o.
Balazs, Étienne: *Le traité juridique du Souei chou.* Leiden, 1954, Brill.

Chen Shih-hsiang (ford.): *Biography of Ku K'ai-chih.* Berkeley, 1953, University of California Press.

Dien, Albert E. (szerk.): *State and Society in Early Medieval China.* Stanford, 1990, Calif., Stanford University Press.

Eberhard, Wolfram: *Conquerors and Rulers: Social Forces in Medieval China.* 2. kiad., Leiden, 1965, Brill.

Eberhard, Wolfram: *Das Toba-Reich Nordchinas: eine soziologische Untersuchung.* Leiden, 1949, Brill.

Ebrey, Patricia Buckley: *The Aristocratic Families of Early Imperial China: A Case Study of the Po-ling Ts'ui Family.* 1978, Cambridge University Press.

Fang, Achilles (ford.): *The Chronicle of the Three Kingdoms (220–265).* Cambridge, Mass., 1965, Harvard University Press.

Frodsham, John D. – Ch'eng Hsi (ford.): *An Anthology of Chinese Verse: Han, Wei, Chin, and the Northern and Southern Dynasties.* Oxford, 1967, Oxford University Press.

Frodsham, John D.: *The Murmuring Stream: The Life and Works of the Chinese Poet Hsieh Ling-yün (355–433), Duke of K'ang-lo.* Kuala Lumpur, 1967, University of Malaya Press.

Gulik, R. H. van: *Siddham: An Essay on Sanskrit Studies in China and Japan.* Nagpur, 1956, Sarasvati-Vihara Series, 36.

Hightower, James R.: *The Poetry of T'ao Ch'ien.* Oxford, 1970, Clarendon Press.

J. Holmgren: *Annals of Tai: Early T'o-pa History According to the First Chapter of the Wei-shu.* Canberra, 1982, Australian National University Press.

Holzman, Donald: *Poetry and Politics: The Life and Works of Juan Chi.* 1976, Cambridge University Press.

Jenner, W. J. F. (ford.): *Memories of Loyang: Yang Hsüan-chih and the Lost Capital (493–534).* Oxford, 1981, Oxford University Press.

Johnson, David: *The Medieval Chinese Oligarchy.* Boulder, 1977, Westview Press.

Juliano, Annette L: *Art of the Six Dynasties: Centuries of Change and Innovation.* New York, 1975, China Institute in America.

Kao, Karl S. Y.: *Classical Chinese Tales of the Supernatural and the Fantastic.* Bloomington, 1985, Indiana University Press.

Knechtges, David R. (ford.): *Wenxuan, or Selections of Refined Literature* (by Hsiao T'ung) (501–31). Princeton, 1982 (1. köt.), 1987 (2. köt.), Princeton University Press.

Kohn, Livia (ford.): *Laughing at the Tao: Debates among Buddhists and Taoists in Medieval China.* (Chen Luan: *Hsiao-lun tao of* 570). Princeton, 1995, Princeton University Press.

Legge, James (ford.): *A Record of the Buddhistic Kingdoms, Being an Account by the Chinese Monk Fa-Hsien of His Travels in India and Ceylon.* Oxford, 1886; Rpt. New York, 1966, Paragon Books.

Mather, Richard B.: *The Poet Shen Yüeh (441–513): The Reticent Marquis.* Princeton, 1988, Princeton University Press.

Mather, Richard B. (ford.): *Shih-shuo hsin-yü: A New Account of Tales of the World.* Minneapolis, 1976, University of Minnesota Press.

Mizuno, S. – T. Nagashiro: *Yün-kang, the Buddhist Cave-Temples of the Vth Century in North China.* 16 köt., Kyoto, 1951–56.

Rogers, Michael C.: *The Chronicle of Fu Chien.* Berkeley, 1968, University of California Press.

Shih, Robert (ford.): *Biographies des moines éminents (Kao seng tchouan) de Houei-kiao.* Louvain, 1969, Institut Orientaliste.

Shih, Vincent Yu-chung (ford.): *The Literary Mind and the Carving of Dragons by Liu Hsieh.* New York, 1959, Columbia University Press.

Teng Ssu-yü (ford.): *Family Instructions for the Yen Clan: Yen-shih chia-hsün* (by Yen Chih-t'ui). Leiden, 1968, Brill.

Zürcher, Erik: *The Buddhist Conquest of China: The Spread and Adaptation of Buddhism in Early Medieval China.* 2 köt., Leiden, 1959, Brill.

Sui- és Tang-dinasztia, valamint az Öt dinasztia kora ❖

Acker, W. R. B. (ford.): *Some T'ang and Pre-T'ang Texts on Chinese Painting.* Leiden, 1954, Brill.
Backus, Charles: *The Nan-chao Kingdom and T'ang China's Southwestern Frontier.* Cambridge, 1981, Cambridge University Press.
Barrett, T. H.: *Li Ao: Buddhist, Taoist, or Neo-Confucian?* Oxford, 1991, Oxford University Press.
Beckwith, Christopher I.: *The Tibetian Empire of Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages.* Princeton, 1987, Princeton University Press.
Bingham, Woodbridge: *The Founding of the T'ang Dynasty: The Fall of Sui and Rise of T'ang, a Preliminary Survey.* 1941; Rpt. New York, 1975, Octagon Books.
Cahill, Suzanne E.: *Transcendence and Divine Passion: The Queen Mother of the West in Medieval China.* Stanford, Calif., 1993, Stanford University Press.
Chavannes, E.: *Documents sur les Tou-k'iue occidentaux.* 1903; Rpt. Paris, 1942, A. Maisonneuve.
Demiéville, Paul: *Le concile de Lhasa, une controverse sur le quiétisme entre bouddhistes de l'Inde et de la Chine au VIIIe siècle de notre l'ère chrétienne.* Paris, 1952, Presses Universitaires de France.
Demiéville, Paul (ford.): *Entretiens de Lin-tsi.* Paris, 1972, Fayard.
Ebrey, Patricia Buck – Peter Gregory (szerk.): *Religion and Society in Tang and Sung China.* Honolulu, 1993, University of Hawaii Press.
Edwards, E. D.: *Chinese Prose Literature of the T'ang Period.* London, 1937, Probsthain.
Fitzgerald, C. P.: *Son of Heaven, a Biography of Li Shih-min.* Cambridge, 1933, Cambridge University Press.
Gernet, Jacques (ford. Franciscus Verellen): *Buddhism in Chinese Society: An Economic History from the Fifth to the Tenth Centuries.* New York, 1995, Columbia University Press.
Gray, Basil: *Buddhist Cave Paintings at Tunhuang.* Chicago, 1959, University of Chicago Press.
Gregory, Peter: *Tsung-mi and the Sinification of Buddhism.* Princeton, 1991, Princeton University Press.
Grousset, René: *In the Footsteps of the Buddha.* London, 1932, G. Routledge.
Guisso, R. W. L.: *Wu Tse-t'ien and the Politics of Legitimation in T'ang China.* Bellingham, 1978, Western Washington University.
Hartmann, Charles: *Han Yü and T'ang Search for Unity.* Princeton, 1986, Princeton University Press.
Hayashi, Ryoichi: *The Silk Road and the Shoso-in.* New York, 1975, Weatherhill/Heibonsha.
Henricks, Robert (ford.): *The Poetry of Han-shan: A Complete, Annotated Translation of Cold Mountain.* Albany, 1990, State University of New York Press.
Herbert, P. A.: *Examine the Honest, Appraise the Able: Contemporary Assessments of Civil Service Selection in Early T'ang China.* Canberra, 1988, Australian National University.
Hung, William: *Tu Fu: China's Greatest Poet.* Cambridge, Mass., 1952, Harvard University Press.
Johnson, Wallace (ford.): *The T'ang Code: Volume One: General Principles.* Princeton, 1979, Princeton University Press.
Levy, Howard S. (ford.): *Biography of An Lu-shan.* Berkeley, 1961, University of California Press.
Levy, Howard S. (ford.): *Biography of Huang Ch'ao.* Berkeley, 1955, University of California Press.
Mackerras, Colin: *The Uighur Empire (744–840).* Canberra, 1968, Australian National University.
Mair, Victor: *T'ang Transformation Texts: A Study of the Buddhist Contribution to the Rise of Vernacular Fiction and Drama in China.* Cambridge, Mass., 1989, Harvard University Press.
Mair, Victor: *Tun-huang Popular Narratives.* 1983, Cambridge University Press.

McRae, John: *The Northern School and the Formation of Early Ch'an Buddhism.* Honolulu, 1986, University of Hawaii.
Nielson, Thomas P.: *The T'ang Poet-Monk Chiao-jan.* Tempe, 1972, Arizona State University.
Nienhauser, William H., Jr.: *Bibliography of Selected Western Works on T'ang Dynasty Literature.* Taipei, 1988, Center for Chinese Studies.
Nienhauser, William H., Jr. (et al.): *Liu Tsung-yüan.* New York, 1973, Twayne Publishers.
Nienhauser, William H., Jr.: *P'i Jih-hsiu.* Boston, 1979, Twayne Publishers.
Owen, Stephen: *The Great Age of Chinese Poetry: The High T'ang.* New Haven, 1981, Yale University Press.
Pelliot, Paul: *Historie ancienne du Tibet,* Paris, 1961, A. Maisonneuve.
Perry, John Curtus – Bardwell L. Smith (szerk.): *Essays on T'ang Society: The Interplay of Social, Political and Economic Forces.* Leiden, 1976, Brill.
Pulleyblank, Edwin G.: *The Background of the Rebellion of An Lu-shan.* London, 1955, Oxford University Press.
Reischauer, Edwin O. (ford.): *Ennin's Diary, the Record of a Pilgrimage in China in Search of the Law.* New York, 1955, Ronald Press.
Reischauer, Edwin O.: *Ennin's Travels in T'ang China.* New York, 1955, Ronald Press.
Rotours, Robert des: *Traité des examens.* Paris, 1932, E. Leroux.
Rotours, Robert des: *Traité des fonctionnaires et traité de l'armée.* Leiden, 1947–48, Brill.
Rotours, Robert des: *Histoire de Ngan Lou-chan.* Paris, 1962, Presses Universitaires de France.
Saeki, Y.: *The Nestorian Documents and Relics in China.* Rpt. Tokyo, 1951, 1955, Maruzen.
Schafer, Edward H.: *The Divine Woman: Dragon Ladies and Rain Maidens in T'ang Literature.* Berkeley, 1973, University of California Press.
Schafer, Edward H.: *The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics.* Berkeley, 1963, University of California Press.
Schafer, Edward H.: *The Vermilion Bird: T'ang Images of the South.* Berkeley, 1967, University of California Press.
Solomon, Bernard S. (ford.): *The Veritable Record of the T'ang Emperor Shuntsung.* Cambridge, Mass., 1955, Harvard University Press.
Teiser, Stephen F.: *The Ghost Festival in Medieval China.* Princeton, 1988, Princeton University Press.
Twitchett, Denis: *Financial Administration under the T'ang Dynasty.* 1970 (2. kiad.), Cambridge University Press.
Twitchett, Denis: *Printing and Publishing in Medieval China.* London, 1983, Wynkyn de Worde Society.
Twitchett, Denis – Arthur F. Wright (szerk.): *Perspectives on the T'ang.* New Haven, 1973, Yale University Press.
Verellen, Franciscus: *Du Guangting (850–933): Taoïste de cour à la fin de la Chine médiévale.* Paris, 1989, Institut des Hautes Études Chinoises.
Waley, Arthur: *The Life and Times of Po Chü-i.* London, 1949, Allen & Unwin.
Waley, Arthur: *The Poetry and Career of Li Po.* London, 1950, Allen & Unwin.
Waley, Arthur: *The Real Tripitaka, and Other Pieces.* London, 1952, Allen & Unwin.
Wagner, Marsha L.: *Wang Wei.* Boston, 1981, Twayne Publishers.
Wang Gung-wu: *The Structure of Power in North China during the Five Dynasties.* Stanford, Calif., 1967 (rpt.), Stanford University Press.
Watters, Thomas (ford.): *On Yuan Chwang's Travels in India. 629–645 A. D.,* 2 köt. Rpt. New York, 1971, AMS Press.
Wechsler, Howard: *Mirror to the Son of Heaven: Wei Cheng at the Court of T'ang T'ai-tsung.* New Haven, 1974, Yale University Press.

Wechsler, Howard: *Offerings of Jade and Silk: Ritual and Symbol in the Legitimation of the T'ang Dynasty.* New Haven, 1985, Yale University Press.
Weinstein, Stanley: *Buddhism under the T'ang.* 1987, Cambridge University Press.
Whitfield, Roderick – Anne Farrer: *Cave of the Thousand Buddhas: Chinese Art from the Silk Route.* New York, 1990, George Braziller, Inc.
Wright, Arthur F.: *The Sui Dynasty.* New York, 1978, Knopf.
Yampolsky, Philip B. (ford.): *The Platform Sutra of the Sixth Patriarch: The Text of the Tun-huang Manuscript with Translation.* New York, 1967, Columbia University Press.

A Song-dinasztia ❖

Balazs, Étienne – Yves Hervouet (szerk.): *A Sung Bibliography.* Hong Kong, 1978, The Chinese University Press.
Bol, Peter K.: *This Culture of Ours: Intellectual Transitions in T'ang and Sung China.* Stanford, Calif., 1992, Stanford University Press.
Birdwhistell, Anne D.: *Transition to Neo-Confucianism: Shao Yung on Knowledge and Symbols of Reality.* Stanford, Calif., 1989, Stanford University Press.
Carter, Thomas F.: *The Invention of Printing in China and Its Spread Westward.* Sajtó alá rend. L. C. Goodrich. New York, 1955, Ronald Press.
Chaffee, John William: *The Thorny Gates of Learning in Sung China: A Social History of Examinations.* Cambridge, 1985, Cambridge University Press.
Chan, Wing-tsit (ford.): Chin-ssu lu. *Reflections on Things at Hand: The Neo-Confucian Anthology* (szerk. Chu Hsi – Lü Tsu-ch'ien). New York, 1967, Columbia University Press.
Chan, Wing-tsit: *Chu Hsi and Neo-Confucianism.* Honolulu, 1986, University of Hawaii Press.
Chan, Wing-tsit: *Chu Hsi: New Studies.* Honolulu, 1989, University of Hawaii Press.
Chaves, Jonathan: *Mei Yao-ch'en and the Development of Early Sung Poetry.* New York, 1976, Columbia University Press.
Chung, Priscilla Ching: *Palace Women in the Northern Sung.* Leiden, 1981, Brill.
Cleary, Thomas – J. C. Cleary (ford.): *The Blue Cliff Record.* Boulder, 1977, Shambhala.
Davis, Richard L.: *Court and Family in Sung China, 960–1279: Bureaucratic Success and Kinship Fortunes for the Shih of Ming-chou.* Durham, N. C., 1986, Duke University Press.
De Bary, Wm. Theodore – John Chaffee (szerk.): *Neo-Confucian Education: The Formative Stage.* Berkeley, 1989, University of California Press.
Djang, Chu – Jane C. Djang (ford.): *A Compilation of Anecdotes of Sung Personalities.* New York, 1989, St. John's University Press.
Ebrey, Patricia Buck (ford.): *Ch'u Hsi's Family Rituals: A Twelfth-century Chinese Manual for the Performance of Cappings, Weddings, Funerals, and Ancestral Rites.* Princeton, 1991, Princeton University Press.
Ebrey, Patricia Buck (ford.): *Family and Property in Sung China: Yüan Ts'ai's Precepts for Social Life.* Princeton, 1984, Princeton University Press.
Ebrey, Patricia Buck: *The Inner Quarters: Marriage and the Lives of Chinese Women in the Sung Period.* Berkeley, 1993, University of California.
Egan, Ronald C.: *The Literary Works of Ou-yang Hsiu (1007–72).* Cambridge, 1984, Cambridge University Press.
Egan, Ronald C.: *Word, Image, and Deed in the Life of Su Shi.* Cambridge, Mass., 1994, Harvard University Press.
Fong, Grace S.: *Wu Wenying and the Art of Southern Ci Poetry.* Princeton, 1987, Princeton University Press.
Franke, Herbert: *Studien und Texte zur Kriegsgeschichte der Südlichen Sungzeit.* Wiesbaden, 1987, Harrassowitz.
Franke, Herbert (szerk.): *Sung Biographies,* 4 köt. Wiesbaden, 1976, Steiner.

Gardner, Daniel K. (ford.): *Learning to Be a Sage: Selections from the Conversations of Master Chu, Arranged Topically* (Chu Hsu, *Chu-tzu yü lei*). Berkeley, 1990, University of California Press.

Gernet, Jacques: *Daily Life in China on the Eve of the Mongol Invasion.* New York, 1967, Macmillan.

Glahn, Richard von: *The Country of Streams and Grottoes: Expansion, Settlement, and the Civilizing of the Sichuan Frontier in Song Times.* Cambridge, Mass., 1987, Harvard University Press.

Graham, A. C.: *Two Chinese Philosophers: Ch'eng Ming-tao and Ch'eng Yich'uan.* London, 1958, Lund Humphries.

Gulik, R. H. van. (ford.): *T'ang Yin Pi Shih: Parallel Cases from under the Peartree.* Leiden, 1956, Brill.

Gundert, Wilhelm (ford.): *Bi-yän-lu: Niederschrift von der Smaragdenen Felswand,* 3 köt. München, 1960–73, Carl Hanser.

Haeger, John W. (szerk.): *Crisis and Prosperity in Sung China.* Tucson, 1975, University of Arizona Press.

Hansen, Valerie: *Changing Gods in Medieval China, 1127–1276.* Princeton, 1990, Princeton University Press.

Hargett, James M.: *On the Road in Twelfth-Century China: The Travel Diaries of Fan Chengda (1126–1193).* Wiesbaden, 1989, Steiner.

Hirth, Frederich – W. W. Rockhill, (ford.): *Chau Ju-kua: His Work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth Centuries, Entitled Chu-fan-chi.* 1911; Rpt. Taipei: Ch'eng-wen, 1970.

Hymes, Robert P.: *Statesmen and Gentlemen: The Elite of Fu-chou, Chiang-hsi, in Northern and Southern Sung.* 1986, Cambridge University Press.

Jay, Jennifer W.: *A Change in Dynasties: Loyalism in Thirteenth Century China.* Bellingham, Center for Asian Studies, Western Washington University.

Kasoff, Ira E.: *The Thought of Chang Tsai (1020–1077).* 1984, Cambridge University Press.

Kato, S.: *On the Hang or the Association of Merchants in China. In Memories of the Research Department of the Toyo Bunko.* 1936, Tokyo.

Kinugawa, Tsuyoshi (szerk.): *Collected Studies on Sung History Dedicated to Professor James T. C. Liu in Celebration of His Seventieth Birthday.* Kyoto, 1989, Dohosha.

Kleeman, Terry F. (ford.): *A God's Own Tale: The Book of Transformations of Wenchang.* Albany, 1994, State University of New York Press. (*Wen-ch'ang hua shu,* a Southern Sung Taoist text).

Kracke, Edward A.: *Civil Service in Sung China: 960–1067.* Cambridge, Mass., 1953, Harvard University Press.

Lachman, Charles (ford.): *Evaluations of Sung Dynasty Painters of Renown: Liu Tao-ch'un's Sung-ch'ao ming-hua p'ing.* Leiden, 1989, Brill.

Ledderose, Lothar: *Mi Fu and the Classical Tradition of Chinese Calligraphy.* Princeton, 1979, Princeton University Press.

Lee, Thomas H. C.: *Government Education and Examinations in Sung China.* Hong Kong, 1985, Chinese University of Hong Kong.

Lin, Yutang: *The Gay Genius: The Life and Times of Su Tungpo.* New York, 1947, John Day.

Liu, James T. C.: *China Turning Inward: Intellectual – Political Changes in Early Twelfth Century.* Cambridge, Mass., 1988, Harvard University Press.

Liu, James T. C.: An Early Song Reformer, Fan Chung-yen. In John K. Fairbank (szerk.): *Chinese Thought and Institutions.* Chicago, 1957, University of Chicago Press, 105–131. o.

Liu, James T. C.: *Ou-yang Hsiu: An Eleventh-Century Neo-Confucianist.* Stanford, Calif., 1967, Stanford University Press.

Liu, James T. C.: *Reform in Sung China: Wang An-shih and His New Policies.* Cambridge, Mass., 1959, Harvard University Press.

Lin Shuen-fu: *The Transformation of the Chinese Lyrical Tradition: Chiang K'uei and Southern Sung tz'u Poetry.* Princeton, 1978, Princeton University Press.

Lo Jung-pang: The Emergence of China as a Sea-Power during the Late Sung and Early Yüan Periods. *Far Eastern Quarterly* 14. 4 (1955), 489–503. o.

Lo, Winston W.: *An Introduction to the Civil Service of Sung China, with an Emphasis on its Personnel Administration.* Honolulu, 1987, University of Hawaii Press.

Ma, Lawrence J. C.: *Commercial Development and Urban Change in Sung China.* Ann Arbor, Department of Geography, 1971, University of Michigan.

McKnight, Brian E.: *Law and Order in Sung China.* 1992, Cambridge University Press.

McKinght, Brian E.: *The Quality of Mercy.* Honolulu, 1981, University of Hawaii Press.

McKnight, Brian E. (ford.): *The Washing Away of Wrongs: Forensic Medicine in Thirteenth-century China.* Ann Arbor, Center for Chinese Studies, 1981, University of Michigan.

McKnight, Brian E.: *Village and Bureaucracy in Southern Sung China.* Chicago, 1971, University of Chicago Press.

Meskill, John (szerk.): *Wang An-shih: Practical Reformer?* Boston, 1963, Heath.

Munro, Donald J.: *Images of Human Nature: A Sung Portrait.* Princeton, 1988, Princeton University Press.

Murray, Julia K.: *Ma Hezhi and the Illustration of the Book of Odes.* Cambridge, 1993, Cambridge University Press.

Palumbo-Liu, David: *The Poetics of Appropriation: The Literary Theory and Practice of Huang Tingjian.* Stanford, Calif., 1993, Stanford University Press.

Pelliot, Paul: *Les débuts de l'imprimerie en China.* Paris, 1953, A. Maisonneuve.

Sargent, Eugene Galen: *Tchou Hi contre le bouddhisme.* Paris, 1955, Presses Universitaires de France.

Schirokauer, Conrad – Robert B. Hymes (szerk.): *Ordering the World: Approaches to State and Society in Sung Dynasty China.* Berkeley, 1993, University of California Press.

Shiba, Yoshinobu: *Commerce and Society in Sung China.* Ann Arbor, Center for Chinese Studies, 1970, University of Michigan.

Smith, Paul: *Taxing Heaven's Storehouse: Bureaucratic Entrepreneurship and the Sichuan Tea and Horse Trade, 1074–1224.* Cambridge, Mass., 1991, Harvard University Press.

Tillman, Hoyt C.: *Confucian Discourse and Chu Hsi's Ascendancy.* Honolulu, 1992, University of Hawaii Press.

Tillman, Hoyt C.: *Utilitarian Confucianism: Ch'en Liang's Challenge to Chu Hsi.* Cambridge, Mass., 1982, Harvard University Press.

Trauzettel, Rolf: *Ts'ai Ching (1046–1126) als Typus des illegitimen Ministers.* Berlin, 1964, K. Urlaub.

Williamson, Henry Raymond: *Wang An-shih: A Chinese Statesman and Educationalist of the Sung Dynasty,* 2 köt. London, 1935, Probsthain.

Winkelman, John H.: *The Imperial Library in Southern Sung China, 1127–1279: A Study of the Organization and Operation of the Scholarly Agencies of the Central Government.* Philadelphia, 1974, American Philosophical Society.

Yoshikawa, Kojiro: *An Introduction to Sung Poetry.* Cambridge, Mass., 1967, Harvard University Press.

A Liao Jin Xia és a Mongol Birodalom ❖

Allsen, Thomas T.: *Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands.* Berkeley, 1987, University of California Press.

Budge, E. A. Wallis (ford.): *The Monks of Kublai Khan, Emperor of China; or, The History of the Life and Travels of Rabban Sauma, Envoy and Plenipotentary of the Mongol Khans to the Kings of Europe,*

and Markos Who as Mar Yahbh-Allaha III Became Patriarch of the Nestorian Church in Asia. London, 1928, Religious Tract Society.

Cahill, James: *Hills Beyond a River: Chinese Painting of the Yüan Dynasty.* New York, 1976, Weatherhill.

Chan Hok-lam: *The Historiography of the Chin Dynasty: Three Studies.* Wiesbaden, 1970, Steiner.

Chan Hok-lam: *Legitimation in Imperial China: Discussion under the Jurchen-Chin Dynasty (1115–1234).* Seattle, 1984, University of Washington Press.

Chan Hok-lam – Wm. Theodore de Bary (szerk.): *Yüan Thought: Chinese Thought and Religion under the Mongols.* New York, 1982, Columbia University Press.

Ch'en, Paul Heng-chao: *Chinese Legal Tradition under the Mongols: The Code of 1291 as Reconstructed.* Princeton, 1979, Princeton University Press.

Ch'en Yüan: *Western and Central Asians in China under the Mongols.* Berkeley, 1966, University of California Press.

Cleaves, Francis Woodman (ford.): *The Secret History of the Mongols.* Cambridge, Mass, 1982, Harvard University Press.

Crump, James I.: *Chinese Theater in the Days of Kublai Khan.* Ann Arbor, Center for Chinese Studies, 1990, University of Michigan.

Dardess, John W.: *Conquerors and Confucians: Aspects of Political Change in Late Yüan China.* New York, 1973, Columbia University Press.

Dunnel, Ruth: *Buddhism and the State in Eleventh Century Xia: Studies on the Sources of Early Tangut History.* Honolulu, 1995, University of Hawaii Press.

Edicott-West, Elisabeth: *Mongolian Rule in China: Local Administration in the Yüan Dynasty.* Cambridge, Mass., 1989, Harvard University Press.

Farquhar, David: *Chinese Government under Mongolian Rule: A Research Guide.* Wiesbaden, 1990, Steiner.

Franke, Herbert: *China under Mongol Rule.* Aldershot, 1994, Variorum.

Franke, Herbert: *From Tribal Chieftain to Universal God: The Legitimation of the Yüan Dynasty.* München, 1978, Bayariche Akademie der Wissenschaften.

Gridley, Marilyn: *Chinese Buddhist Sculpture under the Liao.* New Delhi, 1993, Aditya Prakashan.

Hsiao, Ch'i-ch'ing: *The Military Establishment of the Yüan Dynasty.* Cambridge, Mass., 1978, Harvard University Press.

Idema, Wilt – Stephen H.: West, *Chinese Theather, 1100–1450: A Source Book.* Wiesbaden, 1982, Steiner.

Kessler, Adam T.: *Empires Beyond the Great Wall: The Heritage of Genghis Khan.* Los Angeles, 1993, Natural History Museum of Los Angeles Country.

Komroff, M.: *Contemporaries of Marco Polo.* New York, 1928, Boni & Liveright.

Kychanov, E. I. – Herbert Franke: *Tangutische und chinesische Quellen zur Militärgesetzgebung des 11–13 Jahrhunderts.* München, 1990, Bayeriche Akademie der Wissenschaften.

Langois, John D. (szerk.): *China under Mongol Rule.* Princeton, 1981, Princeton University Press.

Lee, Sherman – Wai-kam Ho: *Chinese Art under the Mongols: The Yüan Dynasty (1279–1368).* Cleveland, 1968, Cleveland Museum of Art.

Li, Chu-tsing: *The Autumn Colors on the Ch'iao and Hua Mountains: A Landscape by Chao Meng-fu.* Ascona, 1965, Artibus Asiae.

Lynn, Richard John: *Kuan Yün-shih.* Boston, 1980, Twayne Publishers.

Mote, Frederick W.: *The Poet Kao Ch'i, 1336–1374.* Princeton, 1962, Princeton University Press.

Moule, A. C. – Paul Pelliot (ford.): *Marco Polo: The Description of the World,* 2 köt. London, 1938, Routledge, 1938.

Moule, A. C.: *Quinsai, with other Notes on Marco Polo.* 1957, Cambridge University Press.

Olbricht, Peter: *Das Postwesen in China under de Mongolenherrschaft im 13. und 14. Jahrhundert.* Wiesbaden, 1954, Harrassowitz.
Olschki, Leonardo: *Marco Polo's Precursors.* Baltimore, 1943, Johns Hopkins Press.
Olschki, Leonardo: *Guillaume Boucher: A French Artist at the Court of the Khans.* Baltimore, 1946, Johns Hopkins Press.
Pelliot, Paul: *Notes on Marco Polo,* 3 köt. Paris, 1959–73, Imprimerie nationale.
Ratchnevsky, Paul: *Un code des Yuan.* Paris, 1937, E. Leroux.
Rossabi, Morris: *China among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th–14th Centuries.* Berkeley, 1983, University of California Press.
Rossabi, Moris: *Khubilai Khan: His Life and Times.* Berkeley, 1988, University of California Press.
Schurmann, Herbert Franz: *Economic Structure of the Yüan Dynasty.* Cambridge, Mass., 1956, Harvard University Press.
Shimada, Masao: *The Characteristics of Northern Region Liao Bureaucracy and the Significance of the Hereditary Official System.* Memoirs of the Research Department of the Tôyô Bunko, 1983.
Tao Jing-shen: *The Jurchen in Twelfth-Century China: A Study of Sinicization.* Seattle, 1976, University of Washington Press.
Tao Jing-shen: *Two Sons of Heaven: Studies in Sung-Liao Relations.* Tucson, 1988, University of Arizona Press.
Tillman, Hoyt Cleveland – Stephen W. West (szerk.): *China under Jurchen Rule.* Albany, 1995, State University of New York Press.
Waley, Arthur: *The Travels of an Alchemist.* London, 1931, Routledge & Kegan Paul.
West, Stephen W.: *Vaudeville and Narrative: Aspects of Chin Theather.* Wiesbaden, 1977, Steiner.
Wittfogel, Karl A. – Feng Chia-sheng: *History of Chinese Society: Liao (907–1125).* Philadelphia, 1949, American Philosophical Society.
Wixted, John Timothy: *Poems on Poetry: Literary Criticism by Yuan Hao-wen (1190–1257).* Wiesbaden, 1982, Steiner.
Yoshikawa, Kajiro (ford. John Timothy Wixted): *Five Hundred Years of Chinese Poetry, 1150–1650: The Chin, Yuan, and Ming Dynasties.* Princeton, 1989, Princeton University Press.
Yule, Henry (ford.): *The Book of Ser Marco Polo.* 3. jav. kiad., Henri Cordier, 2 köt. London, 1938, Routledge.

A Ming-dinasztia ❖

Barnhart, Richard M.: *Painters of the Great Ming: The Imperial Court and the Zhe School.* Dallas, 1993, Dallas Museum of Art.
Beattie, Hilary J.: *Land and Lineage in China: A Study of T'ung-ch'eng Country, Anhwei, in the Ming and Ch'ing Dynasties.* Cambridge, 1979, Cambridge University Press.
Berling, Judith: *The Syncretic Religion of Lin Chao-en.* New York, 1980, Columbia University Press.
Billeter, Jean François: *Li Zhi, philosope maudit (1527–1602): Contribution à une sociologie du mandarinat chinois de la fin des Ming.* Geneva–Paris, 1979, Librairie Droz.
Black, Alison Harley: *Man and Nature in the Philosophical Thought of Wang Fuchih.* Seattle, 1989, University of Washington Press.
Boxer, Charles R.: *Hidalgos in the Far East, 1550–1610.* The Hague, 1948, Nijhoff.
Boxer, Charles R. (szerk.): *South China in the Sixteenth Century, Being the Narratives of Galeote Pereira, Fr. Gaspar da Cruz, O. P., Fr. Martin de Rada, O. E. S. A.* London, 1953, The Hakluyt Society.
Cahill, James: *The Distant Mountains: Chinese Painting of the Late Ming Dynasty, 1570–1644.* New York, 1982, Weatherhill.

Cahill, James: *Parting at the Shore: Chinese Painting of the Early and Middle Ming Dynasties, 1368–1580.* New York, 1978, Weatherhill.

Chan, Albert: *The Glory and Fall of the Ming Dynasty.* Norman, 1982, University of Oklahoma Press.

Chang, Chun-shu: *Crisis and Transformation in Seventeenth-Century China: Society, Culture, and Modernity in Li Yu's World.* Ann Arbor, 1992, University of Michigan Press.

Chang, K'ang-i Sun: *The Late-Ming Poet Ch'en Tzu-lung.* New Haven, 1991, Yale University Press.

Chang T'ien-tse: *Sino-Portuguese Trade from 1514–1644.* Leiden, 1934, Brill.

Chaves, Jonathan: *Singing of the Source: Nature and God in the Poetry of the Chinese Painter Wu Li.* Honolulu, 1993, University of Hawaii Press.

Ching, Julia – Willard G., Oxtoby (szerk.): *Discovering China: European Interpretations in the Enlightenment.* Rochester N. Y., 1992, University of Rochester Press.

Ching, Julia (ford.): *The Records of Ming Scholars* (Huang Tsung-hsi's: *Ming-ju hsüeh-an).* Honolulu, 1987, University of Hawaii Press.

Ching, Julia: *To Acquire Wisdom: The Way of Wang Yang-ming.* New York, 1976, Columbia University Press.

Clapp, Anne: *Wen Cheng-ming: The Ming Artist and Antiquity.* Ascona, Switz., 1975, Artibus Asie.

Dardess, John W.: *Confucianism and Autocracy: Professional Elites in the Founding of the Ming Dynasty.* Berkeley, 1983, University of California Press.

de Bary, Wm. Theodore: *Neo-Confucian Orthodoxy and the Learning of the Mind-and-Heart.* New York, 1981, Columbia University Press.

de Bary, Wm. Theodore: *The Liberal Tradition in China.* New York, 1983, Columbia University Press.

de Bary, Wm. Theodore: *Self and Society in Ming Thought.* New York, 1970, Columbia University Press.

de Bary, Wm. Theodore: *The Unfolding of Neo-Confucianism.* New York, 1975, Columbia University Press.

de Heer, Philip: *The Caretaker Emperor: Aspects of the Imperial Institution in Fifteenth-Century China as Reflected in the Political History of the Reign of Chu Ch'i-yü.* Leiden, 1985, Brill.

Dennerline, Jerry: *The Chia-ting Loyalists: Confucian Leadership and Social Change in Seventeenth-Century China.* New Haven, 1981, Yale University Press.

Dreyer, Edward L.: *Early Ming China: A Political History, 1355–1435.* Stanford, Calif., 1982, Stanford University Press.

Dunne, George H. S. J.: *Generation of Giants: The Story of the Jesuits in China in the Last Decades of the Ming.* Notre Dame, Ind., 1962, University of Notre Dame Press.

Duyvendak, J. J. L.: *China's Discovery of Africa.* London, 1949, Probsthain.

Egerton, Clement (ford.): *The Golden Lotus: A Translation from the Chinese Original of the Novel: Chin P'ing Mei.* 4 köt, London, 1939, Routledge & Kegal Paul.

Farmer, Edward L.: *Early Ming Government: The Evolution of Dual Capitals.* Cambridge, Mass., 1976, Harvard University Press.

Fisher, Carney T.: *The Chosen One: Succession and Adoption in the Court of Ming Shizong.* Sydney, 1990, Allen & Unwin.

Franke, Wolfgang: *An Introduction to the Sources of Ming History.* New York, 1969, Oxford University Press.

Goodrich, L. Carrington – Fang Chaoying (szerk.): *Dictionary of Ming Biography, 1368–1644,* 2 köt. New York, 1976, Columbia University Press.

Gulik, R. H. van (ford.): *Dee Gong An: Three Murder Cases Solved by Judge Dee.* Tokyo, 1949, Toppan Printing Co.

Hanan, Patrick D. (ford.): *The Carnal Prayer-Mat.* New York, 1990, Ballantine.

Hanan, Patrick D.: *The Invention of Li Yü.* Cambridge, Mass., 1988, Harvard University Press.

Handlin-Smith, Joanna: *Action in Late Ming Thought: The Reorientation of Lü K'un and Other Scholar-Officials.* Berkeley, 1983, University of California Press.

Henke, Frederick Cooper (ford.): *The Philosophy of Wang Yang-ming.* (1916; rpt). New York, 1964, Paragon Books.

Ho Ping-ti: *The Ladder of Success in Imperial China.* New York, 1962, Columbia University Press.

Huang, Ray: *1587, a Year of No Significance: The Ming Dynasty in Decline.* New Haven, 1981, Yale University Press.

Huang, Ray: *Taxation and Governmental Finance in Sixteenth-Century Ming China.* Cambridge, 1974, Cambridge University Press.

Hucker, Charles O.: *The Censorial System of Ming China.* Stanford, Calif., 1966, Stanford University Press.

Hucker, Charles O. (szerk.): *Chinese Government in Ming Times: Seven Studies.* New York, 1969, Columbia University Press.

Hucker, Charles O.: *The Ming Dynasty: Its Origins and Evolving Institutions.* Ann Arbor, 1978, University of Michigan.

Hucker, Charles O.: *The Traditional Chinese State in Ming Times (1368–1644).* Tucson, 1961, University of Arizona Press.

Ko, Dorothy: *Teachers of the Inner Chambers: Women and Culture in Seventeenth-Century China.* Stanford, Calif., 1994, Stanford University Press.

Lach, Donald: *Asia in the Making of Europe.* Chicago, 1965, University of Chicago Press.

Levathes, Louise: *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne, 1405–1433.* New York, 1994, Simon & Schuster.

Li Chi (ford.): *The Travel Diaries of Hsü Hsia-k'o.* Hong Kong, 1974, Chinese University of Hong Kong.

Liang Fang-chung: *The Single-Whip Method of Taxation in China.* Cambridge, Mass., 1956, Harvard University Press.

Meskill, John: *Academies in Ming China: A Historical Essay.* Tucson, 1982, University of Arizona Press.

Mills, J. V. G. (ford.): *Ma Huan, Ying-yai sheng-lan: The Overall Survey of the Ocean's Shores.* Cambridge, 1970, Cambridge University Press.

Paluden, Ann: *The Imperial Ming Tombs.* New Haven, 1981, Yale University Press.

Parsons, James B.: *The Peasant Rebellions of the Late Ming Dynasty.* Tucson, 1970, University of Arizona Press.

Peterson, Willard J.: *Bitter Gourd: Fang I-chih and the Impetus for Intellectual Change.* New Haven, Yale University Press.

Plaks, Andrew H.: *The Four Masterworks of the Ming Novel.* Princeton, 1987, Princeton University Press.

Ricci, Mateo (ford. Louis, J. Gallagher S. J.): *China in the Sixteenth Century: The Journals of Matthew Ricci, 1583–1610.* New York, 1953, Random House.

Rossabi, Morris: *The Jurchens in the Yüan and Ming.* Ithaca, 1982, Cornell University.

Roy, David (ford.): *The Plum in the Golden Vase or, Chin P'ing Mei. Volume One: The Gathering.* Princeton, 1993, Princeton University Press.

Serruys, Henri: *Sino-Jürced Relations during the Yung-lo Period, 1403–1424.* Wiesbaden, 1955, Harrassowitz.

Shi Nai'an – Luo Guanzhong (ford. Sidney Shapiro): *Outlaws of the Marsh,* 2 köt. (The novel *Shui hu chuan*). Bloomington, 1981, Indiana University Press.

Spence, Jonathan D. – John E. Wills, Jr. (szerk.): *From Ming to Ch'ing: Conquest, Region, and Continuity in Seventeenth-Century China.* New Haven, 1979, Yale University Press.

Spence, Jonathan D.: *The Memory Palace of Matteo Ricci.* Harmondsworth, 1985, Penguin.

Struve, Lynn A.: *Voices from the Ming-Qing Cataclysm: China in Tiger's Jaws.* New Haven, 1993, Yale University Press.

Taylor, Romeyn (ford.): *The Basic Annals of Ming T'ai-tsu.* San Francisco, 1975, Chinese Materials Center.

Trigault, Nicholas (ford. Louis J., Gallagher, S. J.): *The China That Was: China as Discovered by the Jesuits at the Close of the Sixteenth Century.* Milwaukee, 1942, Bruce.

Waldon, Arthur: *The Great Wall: From History to Myth.* Cambridge, 1990, Cambridge University Press.

Wang I-t'ung: *Official Relations Between China and Japan, 1368–1549.* Cambridge, Mass., 1953, Harvard University Press.

Yu, Anthony C. (ford.): *The Journey to the West.* 4 köt. Chicago, 1977–83, University of Chicago Press.

Yü Chün-fang: *The Renewal of Buddhism in China: Chu-hung and the Late Ming Synthesis.* New York, 1981, Columbia University Press.

1644-től 1798-ig ❖

Bartlett, Beatrice S.: *Monarchs and Ministers: The Grand Council in Mid-Ch'ing China, 1723–1820.* Berkeley, 1991, University of California Press.

Beurdeley, Cécile – Michel: *Giuseppe Castiglione: A Jesuit Painter at the Court of the Chinese Emperors.* Rutland, Vt., 1971, Charles Tuttle Co.

Cahill, James: *The Compelling Image: Nature and Style in Seventeenth-Century Chinese Painting.* Cambridge, Mass., 1982, Harvard University Press.

Chang Chun-shu: *The Making of China: Main Themes in Pre-Modern Chinese History.* Englewood Cliffs, N. J., 1975, Pentice Hall.

Chou Ju-hsi (et al.): *The Elegant Brush: Chinese Painting under the Qianlong Emperor, 1735–1795.* Phoenix, 1985, Phoenix Art Museum.

Elman, Benjamin A.: *From Philosophy to Philology: Intellectual and Social Aspects of Change in Late Imperial China.* Cambridge, Mass., 1984, Harvard University Press.

Feuerwerker, Albert: *State and Society in Eighteenth Century China: The Ch'ing Empire in Its Glory.* Ann Arbor, Center for Chinese Studies, 1976, University of Michigan.

Fu Lo-shu (szerk.): *A Documentary Chronicle of Sino-Western Relations, 1644–1820.* Tucson, 1966, University of Arizona Press.

Giles, Herbert A. (ford.): *Strange Stories from a Chinese Studio* (P'u Sung-ling: *Liao-chai chih-i)* (1880; rpt.). New York, 1925, Boni & Liveright.

Gimm, Martin: *Kaiser Qianlong (1711–1799) als Poet: Ammerkungen zu seinem schriftstellerischen Werk.* Stuttgart, 1993, Steiner.

Goodrich, L. Carrington: *The Literary Inquisition of Ch'ien-lung.* Baltimore, 1935, Wawerly Press.

Hawkes, David (ford.): *The Story of the Stone,* 5 köt. Harmondsworth, 1973–1982, Penguin. (Hung-lou meng by Ts'ao Hsüeh-ch'in).

Hegel, Robert E.: *The Novel in Seventeenth Century China.* New York, 1981, Columbia University Press.

Huang Pei: *Autocracy at Work: A Study of the Yung-cheng Period, 1723–1735.* Bloomington, 1974, Indiana University Press.

Jami, Catherine – Hubert Delahaye (szerk.): *L'Europe en Chine: Interactions scientifiques, religieuses et culturelles aux XVIIe et XVIIIe siècles.* Paris, 1993, Institut des Hautes Études Chinoises.

Johnson, David – Andrew Nathan – Evelyn S. Rawski (szerk.): *Popular Culture in Late Imperial China.* Berkeley, 1985, Berkeley of California Press.

Johnson, Linda Cooke (szerk.): *Cilites of Jiangnan in Late Imperial China.* Albany, 1993, State University of New York Press.

Kahn, Harold L.: *Monarchy in the Emperor's Eyes: Image and Reality in the Ch'ien Lung Reign.* Cambridge, Mass., 1971, Harvard University Press.

Kessler, Lawrence D.: *Kang-hsi and the Consolidation of Ch'ing Rule, 1661–1684.* Chicago, 1976, University of Chicago Press.

Keene, Donald: *The Battles of Coxinga.* London, 1951, Taylors Foreign Press.

Kuhn, Philip A.: *Soulstearlers: The Chinese Sorcery Scare of 1768.* Cambridge, Mass., 1990, Harvard University Press.

Lessing, Ferdinand D.: *Yung Ho Kung: An Iconography of the Lamaist Cathedral in Peking.* Göteborg, 1942, Elanders.

Liu, Adam Yuen-chung: *The Hanlin Academy: Training Ground for the Ambitious, 1644–1850.* Hamden, Conn., 1981, Archon Books.

Liu, Adam Yuen-chung: *Two Rulers in One Reign: Dorgon and Shun-chih, 1644–1660.* Camberra, 1989, Australian National University.

Michael, Franz: *The Origin of Manchu Rule in China.* Baltimore, 1942, John Hopkins.

Naquin, Susan – Evelyn S. Rawski: *Chinese Society in the Eighteenth Century.* New Haven, 1987, Yale University Press.

Nivison, David S.: *The Life and Thought of Chang Hsüeh-ch'eng (1738–1801).* Stanford, Calif., 1966, Stanford University Press.

Oxnam, Robert B.: *Ruling from Horseback: Manchu Politics in the Oboi Regency, 1661–1669.* Chicago, 1974, University of Chicago Press.

Plaks, Andrew H.: *Archetype and Allegory in the Dream of the Red Chamber.* Princeton, 1976, Princeton University Press.

Pratt, Leonard – Chiang Su-hui (ford.): *Shen Fu: Six Records of a Floating Life.* Harmondsworth, 1983, Penguin.

Rawski, Evelyn S.: *Education and Popular Literacy in Ch'ing China.* Ann Arbor, 1979, University of Michigan.

Ropp, Paul: *Dissent in Early Modern China: Ju-lin wai-shih and Ch'ing Social Criticism.* Ann Arbor, 1981, University of Michigan Press.

Spence, Jonathan D.: *The Death of Woman Wang.* New York, 1978, Viking Press.

Spence, Jonathan D.: *Emperor of China: Self-Portrait of K'ang Hsi.* New York, 1974, Knopf.

Spence, Jonathan D.: *The Search for Modern China.* New York, 1990, W. W. Norton.

Spence, Jonathan D.: *Ts'ao Yin and the K'ang-hsi Emperor: Bondservant and Master.* New Haven, 1966, Yale University Press.

Strassberg, Richard: *The World of K'ung of K'ung Shang-jen: A Man of Letters in Early Ch'ing China.* New York, 1983, Columbia University Press.

Struve, Lynn A.: *The Southern Ming, 1644–1662.* New Haven, 1984, Yale University Press.

Sze Mai-mai (ford.): *The Mustard Seed Garden Manual of Painting.* New York, 1956, Bollingen Foundation.

Wakeman, Frederic Jr.: *The Great Enterprise: The Manchu Reconstruction of Imperial Order in Seventeenth-Century China.* 2 köt. Berkeley, 1985, University of California Press.

Waley, Arthur: *Yuan Mei, Eighteenth-Century Chinese Poet.* New York, 1956, Allen & Unwin.

Wang, John (szerk.): *Chinese Literary Criticism of the Ch'ing Period (1644–1911).* Hong Kong, 1993, Hong Kong University Press.

Will, Pierre-Etienne: *Bureaucracy and Famine in Eighteenth-Century China.* Stanford, Calif., 1990, Stanford University Press.

Wills, John E.: *Embassies and Illusions: Dutch and Portuguese Envoys to Kang-hsi, 1666–1687.* Cambridge, Mass., 1984, Harvard University Press.

Wills, John E.: *Pepper, Guns, and Parleys: The Dutch East India Company and China, 1662–1681.* Cambridge, Mass., 1974, Harvard University Press.

Wu Ching-tzu (ford. Yang Hsien-yi and Gladys Yang): *The Scholars* (The novel *Ju-lin wai-shih*). Peking, 1957, Foreign Language Press.
Wu, Silas H. L.: *Communication and Imperial Control in China: Evolution of the Palace Memorial System, 1693-1735.* Cambridge, Mass., 1970, Harvard University Press.
Wu, Silas H. L.: *Passage to Power: K'ang-hsi and His Heir Apparent, 1661–1722.* Cambridge, Mass., 1979, Harvard University Press.
Zeitlin, Judith T.: *Historian of the Strange: Pu Songling and the Classical Tale.* Stanford, Calif., 1993, Stanford University Press.

19. század ❖

Beeching, Jack: *The Chinese Opium Wars.* London, 1975, Hutchinson.
Biggerstaff, Knight: *The Earliest Modern Government Schools in China.* Ithaca, 1961, Cornell University Press.
Bland, J. O. P. – Edmund Backhouse: *China under the Empress Dowager, Being the History of the Life and Times of Tz'u hsi.* Peking, 1939, Vetch.
Cameron, Nigel: *The Face of China as Seen by Photographers and Travelers, 1860–1912.* Millerton, N. Y., 1978, Aperture.
Chan Win-wai: *Buddhism in Late Ch'ing Political Thought.* Hong Kong, 1985, Chinese University Press.
Chang Chung-li: *The Chinese Gentry: Studies on their Role in Nineteenth-Century China.* Seattle, 1955, University of Washington Press.
Chang Hao: *Chinese Intellectuals in Crisis: A Search for Order and Meaning (1890–1911).* Berkeley, 1987, University of California Press.
Chang Hao: *Liang Ch'i-chao and Intellectual Transition in China, 1980–1907.* Cambridge, Mass., 1971, Harvard University Press.
Chang Hsin-pao: *Commissioner Lin and the Opium War.* Cambridge, Mass., 1964, Harvard University Press.
Ch'en Ch'i-t'ien: *Tso Tsung T'ang: Pioneer Promoter of the Modern Dockyard and the Woolen Mill in China.* (1938; rpt.). New York, 1961, Paragon Books.
Chiang Siang-tseh: *The Nien Rebellion.* Seattle, 1954, University of Washington Press.
Chu Samuel C.: *Reformer in Modern China: Chang Chien (1853–1926).* New York, 1965, Columbia University Press.
Chu Wen-chang: *The Moslem Rebellion in North-West China, 1861–1878.* The Hague, 1966, Mouton.
Ch'ü T'ung-tsu: *Local Government in China under the Ch'ing.* Cambridge, Mass., 1962, Harvard University Press.
Cohen, Paul A.: *Between Tradition and Modernity: Wang T'ao and Reform in Late Ch'ing China.* Cambridge, Mass., 1974, Harvard University Press.
Cohen, Paul A.: *The Missionary Movement and the Growth of Chinese Anti-foreignism, 1960–1870.* Cambridge, Mass., 1963, Harvard University Press.
Crossley, Pamela Kyle: *Orphan Warriors: Three Manchu Generations and the End of the Qing World.* Princeton, 1990, Princeton University Press.
Esherick, Joseph: *The Origins of the Boxer Uprising.* Berkeley, 1987, University of California Press.
Fairbank, John K.: *Trade and Diplomacy on the China Coast: The Opening of the Treaty Ports, 1842–1854.* Cambridge, Mass., 1964, Harvard University Press.
Fay, Peter Ward: *The Opium War, 1840–1842.* Chapel Hill, 1975, University of North Carolina Press.
Feuerwerker, Albert: *China's Early Industrialisation: Sheng Hsüan-huai (1844–1916) and Mandarin Enterprise.* Cambridge, Mass., 1958, Harvard University Press.

Feuerwerker, Albert: *Rebellion in Nineteenth-Century China.* Ann Arbor, 1975, University of Michigan.

Fields, Lanny B.: *Tso Tsung-t'ang and the Muslims: Statecraft in Northwest China, 1869–1880.* Kingston, Ont., 1978, Limestone Press.

Graham, Gerald Stanford: *The China Station: War and Diplomacy 1830–1860.* New York, 1978, Oxford University Press.

Hail, William James: *Tseng Kuo-fan and the Taiping Rebellion.* New Haven, Yale University Press, (1927; rpt.)., New York, 1964, Paragon Books.

Hao Yen-p'ing: *The Comprador in Nineteenth Century China.* Cambridge, Mass., 1970, Harvard University Press.

Hart, Robert, Sir: *The I. G. in Peking: Letters of Robert Hart, Chinese Maritime Customs, 1868–1907.* Cambridge, Mass., 1975, Harvard University Press.

Hart, Robert: *Entering China's Service: Robert Hart's Journals, 1854–1863.* Cambridge, Mass., 1986, Harvard University Press.

Hart, Robert: *Robert Hart and China's Early Modernization: His Journals, 1863–1866.* Cambridge, Mass., 1991, Harvard University Press.

Hibbert, Christopher: *The Dragon Wakes: China and the West, 1793–1911.* London, 1970, Longman.

Hsiao Kung-ch'üan: *Rural China: Imperial Control in the Nineteenth Century.* Seattle, 1960, University of Washington Press.

Hsü, Immanuel C. Y.: *China's Entrance into the Family of Nations: The Diplomatic Phase, 1858–1880.* Cambridge, Mass., 1960, Harvard University Press.

Hsü, Immanuel C. Y.: *The Ili Crisis: A Study of Sino-Russian Diplomacy, 1871–1881.* Oxford, 1965, Clarendon Press.

Joseph, Philip: *Foreign Diplomacy in China, 1894–1900.* (1928; rpt.). New York, 1971, Octagon Books.

Kiernan, Victor Gordon: *British Diplomacy in China, 1880–1885.* (1939; rpt.). New York, 1970, Octagon Books.

King, Frank H. H.: *Money and Monetary Policy in China, 1845–1895.* Cambridge, Mass., 1965, Harvard University Press.

Kuhn, Philip A.: *Rebellion and Its Enemies in Late Imperial China: Militarization and Social Structure, 1796–1864.* Cambridge, Mass., 1970, Harvard University Press.

Laitinen, Kauko: *Chinese Nationalism in the Late Qing Dynasty: Zhang Binglin as an Anti-Manchu Propagandist.* London, 1990, Curzon Press.

Latourette, Kenneth S.: *A History of Christian Missions in China.* (1929; rpt.). New York, 1967, Russel & Russel.

Li Chien-nung (ford. Ssu-yu Teng, Jeremy Ingalls): *The Political History of China, 1840–1928.* Princeton, 1956, Van Nostrand Co.

Li Ju-chen: *Flowers in the Mirror* (Lin Tai-yi *Ching-hua yüan*jának rövidített ford.) Berkeley, 1965, Owen.

Liang Ch'i-ch'ao: *Intellectual Trends in the Ch'ing Period.* Cambridge, Mass., 1959, Harvard University Press.

Liu Kwang-ching: *Anglo-American Steamship Rivalry in China, 1862–1874.* Cambridge, Mass., 1962, Harvard University Press.

Mackerras, Colin: *Modern China: A Chronology from 1842 to the Present.* New York, 1982, W. H. Freeman & Co.

Mannix, William Francis: *Memoirs of Li Hung-chang.* Boston, 1913, Houghton Mifflin.

Marsh, Robert Mortimer: *The Mandarins: The Circulation of Elites in China, 1600–1900.* Glencoe, Ill., Free Press, 1961.

Meng, S. M.: *The Tsungli yamen: Its Organization and Functions.* Cambridge, Mass., 1962, Harvard University Press.

Meskill, Johanna Menzel: *A Chinese Pioneer Family: The Lins of Wu-feng, Taiwan, 1729-1895.* Princeton, 1979, Princeton University Press.

Michael, Franz: *The Taiping Rebellion.* Seattle, 1966, University of Washington Press.

Ono, Kazuko: *Chinese Women in a Century of Revolution, 1850–1950.* Stanford, Calif., 1989, Stanford University Press.

Perry, Elizabeth J.: *Rebels and Revolutionaries in North China, 1845–1945.* Stanford, Calif., 1980, Stanford University Press.

Polachek, James M.: *The Inner Opium War.* Cambridge, Mass., 1992, Harvard University Press.

Porter, Jonathan: *Tseng Kuo-fan's Private Bureaucracy.* Berkeley, 1972, Center for Chinese Studies.

Rankin, Mary Backus: *Elite Activism and Political Transformation in China: Zhejiang Province, 1865–1911.* Stanford, Calif., 1986, Stanford University Press.

Rawlinson, John L.: *China's Struggle for Naval Development, 1839–1895.* Cambridge, Mass., 1967, Harvard University Press.

Scalapino, Robert A.: *Modern China and its Revolutionary Process: Recurrent Challenges to the Traditional Order, 1850–1920.* Berkeley, 1985, University of California Press.

Schrecker, John E.: *The Chinese Revolution in Historical Perspective.* New York, 1991, Greenwood Press.

Shih, Vincent Y. C.: *The Taiping Ideology: Its Sources, Interpretations and Influences.* Seattle, 1967, University of Washington Press.

Shimada, Kenji: *Pioneer of the Chinese Revolution: Zhang Binglin and Confucianism.* Stanford, Calif., 1990, Stanford University Press.

Spector, Stanley: *Li Hung-chang and the Huai Army, a Study in Nineteenth-Century Chinese Regionalism.* Seattle, 1964, University of Washington Press.

Spence, Jonathan D.: *To Change China: Western Advisors in China, 1620–1960.* (1969; rpt.). Harmondsworth, 1980, Penguin.

Stuart, John Leighton: *Fifty Years in China: The Memoirs of John Leighton Stuart.* New York, 1954, Random House.

Teng Ssu-yü: *Chang Hsi and the Treaty of Nanking, 1842.* Chicago, 1944, University of Chicago Press.

Teng Ssu-yü: *China's Response to the West: A Documentary Survey, 1939–1923.* Cambridge, Mass., 1954, Harvard University Press.

Teng Ssu-yü: *Histeriography of the Taiping Rebellion.* Cambridge, Mass., 1962, Harvard University Press.

Teng Ssu-yü: *New Light on the History of the T'ai-p'ing Rebellion.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, (1950; rpt.). New York, 1966, Russel & Russel.

Teng Ssu-yü: *The Nien Army and Their Guerrilla Warfare.* Paris, 1961, Mouton.

Teng Ssu-yü: *The Taiping Rebellion and the Western Powers: A Comprehensive Survey.* Oxford, 1971, Clarendon Press.

Wakeman, Frederic: *Strangers at the Gate: Social Disorder in South China, 1839–1861.* Berkeley, 1966, University of California Press.

Waley, Arthur: *The Opium War Through Chinese Eyes.* London, 1958, Allen & Unwin.

Wagner, Rudolf G.: *Reenacting the Heavenly Vision: The Role of Religion in the Taiping Rebellion.* Berkeley, 1982, University of California.

Worswick, Clark – Jonathan Spence: *Imperial China: Photographs, 1850–1912.* New York, 1978, Crown Publishers.

Wright, Mary C.: *The Last Stand of Chinese Conservatism: The T'ung-chih Restoration, 1862–1874.* Stanford, Calif., 1957, Stanford University Press.

A 20. század első fele ❖

Akimova, Vera Vladimirovna: *Two Years in Revolutionary China, 1925–1927.* Cambridge, Mass. 1971, Harvard University Press.

Bailey, Paul: *China in the Twentieth Century.* Oxford, 1988, Blackwell.

Barber, Noel: *The Fall of Shanghai.* New York, 1988, Coward, McCann & Georgheon.

Bedeski, Robert E.: *State-Building in Modern China: The Kuomintang in the Prewar Period.* Berkeley, 1981, Center for Chinese Studies.

Benson, Linda: *The Ili Rebellion: The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang, 1944–1949.* Armonk, N. Y., 1990, M. E. Sharpe.

Bergere, Marie-Claire: *The Golden Age of the Chinese Bourgeoisie, 1911–1937.* Cambridge, 1989, Cambridge University Press.

Bianco, Lucien: *Origins of the Chinese Revolution, 1915–1949.* Stanford, Calif., 1971, Stanford University Press.

Boorman, Howard L., (szerk.): *Biographical Dictionary of Republican China.* New York, 1967, Columbia University Press.

Braun, Otto: *A Commintern Agent in China, 1932–1939.* Stanford, 1982, Stanford University Press.

Chan, Wing-tsit: *Religious Trends in Modern China.* New York, 1953, Columbia University Press.

Chang, John K.: *Industrial Development in Pre-Communist China.* Chicago, 1969, Aldine.

Chen, Jerome: *Mao and the Chinese Revolution.* New York, 1967, Oxford University Press.

Chen, Joseph: *The May Fourth Movement in Shanghai.* Leiden, 1971, Brill.

Ch'en Yung-fa: *Making Revolution: The Communist Movement in Eastern and Central China, 1937–1945.* Berkeley, 1986, University of California Press.

Cheng, Ronald Ye-lin: *The First Revolution in China: A Theory.* New York, 1970, Octagon Books.

Chow Tse-tsung: *The May Fourth Movement, Intellectual Revolution in Modern China.* Stanford. Calif., (1960; rpt.), 1967, Stanford University Press,.

Clifford, Nicolas Rowland: *Spoilt Children of Empire: Westerners in Shanghai and the Chinese Revolution of the 1920s.* Hanover, N. H., 1991, University Press of New England.

Clubb, O. Edmund: *Twentieth Century China.* New York, 1978, Columbia University Press.

Coble, Parks M.: *The Shanghai Capitalists and the Nationalist Government, 1927–1937.* Cambridge, Mass., 1980, Harvard University Press.

Cohen, Paul A.: *Discovering History in China: American Historical Writing on the Recent Chinese Past.* New York, 1984, Columbia University Press.

De Crespigny, Rafe: *China This Century.* New York, 1992, Oxford University Press.

Dennerline, Jerry: *Qian Mu and the World of Seven Mansions.* New Haven, 1988, Yale University Press.

Eastman, Lloyd E.: *Seeds of Destruction: Nationalist China in War and Revolution, 1937–1949.* Stanford, Calif., 1984, Stanford University Press.

Esherick, Joseph: *Reform and Revolution in China: The 1911 Revolution in Hunan and Hubei.* Berkeley, 1976, University of California Press.

Fei Hsiao-tung: *From the Soil: The Foundations of Chinese Society.* Berkeley, 1992, University of California Press.

Fei Hsiao-tung: *Peasant Life in China, a Field Study of Country Life in the Yangtze Valley.* London, 1939, Kegan Paul.

Feuerwerker, Albert: *The Chinese Economy, 1912–1949.* Ann Arbor, 1968, University of Michigan.

Feuerwerker, Albert: *Economic Trends in the Republic of China, 1912–1949.* Ann Arbor, 1977, University of Michigan.

Franke, Wolfgang: *A Century of Chinese Revolution, 1851–1949.* Columbia, 1970, University of South Carolina Press.

Galik, Marian: *The Genesis of Modern Chinese Literary Criticism (1917–1930).* London, 1980, Curzon Press.

Gillin, Donald G.: *Warlord: Yen Hsi-shan in Shanshi Province, 1911–1949.* Princeton, 1967, Princeton University Press.

Goldman, Merle (szerk.): *Modern Chinese Literature in the May Fourth Era.* Cambridge, Mass., 1977, Harvard University Press.

Grieder, Jerome B.: *Hu Shih and the Chinese Renaissance: Liberalism in the Chinese Revolution.* Cambridge, Mass., 1970, Harvard University Press.

Grieder, Jerome B.: *Intellectuals and the State in Modern China: A Narrative History.* New York, 1981, Free Press.

Guillermaz, Jacques: *History of the Chinese Communist Party.* New York, 1972, Random House.

Hamilton, John Maxwell: *Edgar Snow: A Biography.* Bloomington, 1988, Indiana University Press.

Harrison, James P.: *The Long March to Power: A History of the Chinese Communist Party, 1921–1972.* New York, 1972, Praeger.

Honig, Emily: *Sisters and Strangers: Women in the Shanghai Cotton Mills, 1919–1949.* Stanford, Calif., 1986, Stanford University Press.

Hoyt, Edwin Palmer: *The Rise of the Chinese Republic: From the Last Emperor to Deng Xiaoping.* New York, 1989, McGraw-Hill.

Hung Chang-tai: *Going to the People: Chinese Intellectuals and Folk Literature, 1918–1937.* Cambridge, Mass., 1985, Harvard University Press.

Hsia, C. T.: *A History of Modern Chinese Fiction, 1917–1957.* New Haven, 1961, Yale University Press.

Hsü, Immanuel C. Y.: *Readings in Modern Chinese History.* New York, 1971, Oxford University Press.

Hsü, Immanuel, C. Y.: *The Rise Modern China.* 4. kiad., New York, 1990, Oxford University Press.

Hummel, Arthur (ford.): *The Autobiography of a Chinese Historian (Ku Chiehkang).* Leiden, 1931, Brill.

Isaacs, Harold: *The Tragedy of the Chinese Revolution: China's National Revolution of 1926–1928.* London, 1958.

Jeans, Roger B.: *Roads Not Taken: The Struggle of Opposition Parties in Twentieth-Century China.* Boulder, 1992, Westview Press.

Johnston, Reginald Fleming: *Twilight in the Forbidden City.* New York, 1934, Appleton-Century.

Jordan, Donald A.: *The Northern Expedition: China's National Revolution of 1926–1928.* Honolulu, 1976, University of Hawaii Press.

Lang, Olga: *Pa Chin and His Writings.* Cambridge, Mass., 1967, Harvard University Press.

Lary, Diana: *Warlord Soldiers: Chinese Common Soldiers, 1911–1937.* Cambridge, 1985, Cambridge University Press.

Lattimore, Owen: *China Memoirs: Chiang Kai-shek and the War against Japan.* Tokyo, 1990, University of Tokyo Press.

Lee, Leo Ou-fan (szerk.): *Lu Xun and His Legacy.* Berkeley, 1985, University of California Press.

Lee, Leo Ou-fan: *The Romantic Generation of Modern Chinese Writers.* Cambridge, Mass., 1973, Harvard University Press.

Lee, Leo Ou-fan: *Voices from the Iron House: A Study of Lu Xun.* Bloomington, 1987, Indiana University Press.

Lee, Ta-ling: *Foundations of the Chinese Revolution, 1905–1912.* New York, 1970, St. John's University Press.

Levenson, Joseph R.: *Liang Ch'i-ch'ao and the Mind of Modern China.* (1953; rpt.) Berkeley, 1967, University of California Press.

Levenson, Joseph R.: *Confucian China and Its Modern Fate.* Berkeley, 1958, University of California Press.

Li, Lincoln: *Student Nationalism in China, 1924–1949.* Albany, 1994, State University of New York Press.

Lin Yu-sheng: *The Crisis of Chinese Consiousness: Radical Antiradicalism in the May Fourth Era.* Madison, 1979, University of Wisconsin Press.

Lin Yu-t'ang: *A History of the Press and Public Opinion in China.* Chicago, 1936, University of Chicago Press.

Link, Perry E.: *Mandarin Ducks and Butterflies: Popular Fiction in Early Twentieth-Century Chinese Cities.* Berkeley, 1981, University of California Press.

Lu, Hsun: *The Complete Stories of Lu Xun.* Bloomington, 1981, Indiana University Press.

Lyell, William A.: *Lu Hsun's Vision of Reality.* Berkeley, 1976, University of California Press.

Ma, L, Eve Armentrout: *Revolutionaries, Monarchists, and Chinatowns: Chinese Politics in the Americas and the 1911 Revolution.* Honolulu, 1990, University of Hawaii Press.

Malraux, Andre: *Man's Fate.* New York, 1934, The Modern Library.

Martin, Bernard: *Strange Vigor: A Biography of Sun Yat-sen.* Port Washington, N. Y., 1970, Kennikat Press.

Meisner, Maurice J.: *Li Ta-chao and the Origins of Chinese Marxism.* Cambridge, Mass., 1967, Harvard University Press.

May, Gary: *China Scapegoat: The Diplomatic Order of John Carter Vincent.* Washington, D. C., 1979, New Republic Books.

Pa Chin: *Family.* Garden City N. Y., 1972, Anchor Brooks.

Pepper, Suzanne: *Civil War in China: The Political Struggle, 1945–49.* Berkeley, 1978, University of California Press.

Powell, Ralph L.: *The Rise of Chinese Military Power, 1895–1912.* Princeton, 1955, Princeton University Press.

Pu Yi, Aisin-Gioro (ford. W. J. F. Jenner): *From Emperor to Citizen: Autobiography of Aisin-Gioro Pu Yi.* Peking, 1964, Foreign Languages Press.

Purcell, Victor: *The Boxer Uprising: A Background Study.* Cambridge, 1963, Cambridge University Press.

Purcell, Victor: *The Chinese in South-East Asia.* London, 1965, Oxford University Press.

Rankin, Mary: *Early Chinese Revolutionaries.* Cambridge, Mass., 1971, Harvard University Press.

Rawski, Thomas: *Economic Growth in Pre-War China.* Berkeley, 1989, University of California Press.

Reardon-Anderson, James: *Yenan and the Great Powers: The Origins of Chinese Communist Foreign Policy, 1944–1946.* New York, 1980, Columbia University Press.

Roberts, J. A. G. (szerk.): *China Through Western Eyes. The Twentieth Century: A Reader in History.* Stroud, Eng., 1992, A Sutton.

Rummel, Rudolph J.: *China's Bloody Century: Genocide and Mass Murder Since 1900.* New Brunswick, N. J., 1991, Transaction Publishers.

Salisbury, Harrison Evans: *The Long March: The Untold Story.* New York, 1985, Harper & Row.

Schneider, Laurence A.: *Ku Chieh-kang and China's New History: Nationalism and the Quest for Alternative Traditions.* Berkeley, 1971, University of California Press.

Schwarcz, Vera: *The Chinese Enlightenment: Intellectuals and the Legacy of the May Fourth Movement of 1919.* Berkeley, 1986, University of California Press.

Schwarcz, Benjamin I.: *In Search of Wealth and Power: Yen Fu and the West.* Cambridge, Mass., 1964, Harvard University Press.

Schyns, Joseph et al.: *1500 Modern Chinese Novels and Plays.* Peking, Catholic University Press, (1948; rpt.) Ridgewood, N. J., 1965, Gregg Press.

Seagrave, Sterling: *The Soong Dynasty.* New York, 1985, Harper & Row.

Sheridan, James E.: *China in Disintegration: The Republican Era in Chinese History, 1919–1949.* New York, 1975, Free Press.

Sheridan, James E.: *Chinese Warlord: The Career of Feng Yü-hsiang.* Stanford, Calif., 1966, Stanford University Press.

Snow, Edgar: *Edgar Snow's China: A Personal Account of the Chinese Revolution.* New York, 1981, Random House.

Snow, Edgar: *Red Star Over China.* (1938; rpt.) New York, 1993, Grove Press.

Spence, Jonathan D.: *The Gate of Heavenly Peace: The Chinese and Their Revolution, 1985–1990.* New York, 1981, Viking Press.

Stuart, John Leighton: *The Forgotten Ambassador: The Reports of John Leighton Stuart, 1946–1949.* Boulder, 1981, Westview.

Stueck, William Whitney: *The Wedemeyer Mission: American Politics and Foreign Policy during the Cold War.* Athens, 1984, University of Georgia Press.

Sun Yat-sen: *Memoirs of a Chinese Revolutionary: A Programme of National Reconstruction for China.* London, 1927, Hutchinson.

Sun Yat-sen: *Prescription for Saving China: Selected Writings of Sun Yat-sen.* Stanford, Calif., 1994, Hoover Institution Press.

Tan, Chester C.: *The Boxer Catastrophe.* New York, 1955, Columbia University Press.

Thompson, Laurence G.: *Ta t'ung shu: The One-World Philosophy of K'ang Yuwei.* London, 1958, Allen & Unwin.

Thornton, Ricard C.: *China: A Political History, 1917–1980.* Boulder, 1982, Westview Press.

Wang, C. C.: *Chinese Intellectuals and the West.* Chapel Hill, 1966, University of North Carolina Press.

Welch, Holms: *The Practice of Chinese Buddhism, 1900–1950.* Cambridge, Mass., 1967, Harvard University Press.

White, Theodore Harold: *Thunder Out of China.* Rpt. New York, 1961, William Sloane Associates.

Wilbur, C. Martin: *Documents on Communism, Nationalism, and Soviet Advisors in China, 1918–1927: Papers Seized in the 1927 Peking Raid.* New York, 1956, Columbia University Press.

Wilbur, C. Martin: *Missionaries of Revolution: Soviet Advisers and Nationalist China, 1920–1927.* Cambridge, Mass., 1989, Harvard University Press.

Yang, Benjamin: *From Revolution to Politics: Chinese Communists on the Long March.* Boulder, 1990, Westview.

Yeh, Michele: *Anthology of Modern Chinese Poetry.* New Haven, 1993, Yale University Press.

Yeh, Michele: *Modern Chinese Poetry: Theory and Practice since 1917.* New Haven, 1991, Yale University Press.

Yeh Wen-hsin: *The Alienated Academy: Culture and Politics in Republican China, 1919-1937.* Cambridge, Mass., 1990, Harvard University Press.

Zarrow, Peter Gue: *Anarchism and Chinese Political Culture.* New York, 1990, Columbia University Press.

1949-től napjainkig ❖

Altschiller, Donald (szerk.): *China at the Crossroads.* New York, 1994, H. W. Wilson Co.

Barnett, A. Doak: *China's Economy in Global Perspective.* Washington, 1981, D. C., Brookings Institution.

Barnett, A. Doak: *China's Far West: Four Decades of Change.* Boulder, 1993, Westview Press.

Barnett, A. Doak: *Communist China: The Early Years, 1845–1955.* New York, 1964, Praeger.

Barnouin, Barbara: *Ten Years of Turbulence: The Chinese Cultural Revolution.* London, 1993, Kegan Paul.

Bartke, Wolfgang: *Biographical Dictionary and Analysis of China's Party Leadership, 1922–1988.* München, 1990, K. G. Saur.

Baun, Richard: *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping.* Princeton, 1994, Princeton University Press.

Brook, Tomothy: *Quelling the People: The Military Suppression of the Beijing Democracy Movement.* New York, 1992, Oxford University Press.

Butterfield, Fox: *China: Alive in the Bitter Sea.* New York, 1982, Times Books.

Chi Wen-shun: *Ideological Conflicts in Modern China: Democracy and Authoritarianism.* New Brunswick, N. J., 1986, Transaction Books.

Copper, John Franklin: *China Diplomacy: The Washington–Taipei–Beijing Triangle.* Boulder, 1992, Westview Press.

Daubier, Jean: *A History of the Chinese Cultural Revolution.* New York, 1974, Vintage Books.

Dietrich, Craig: *People's China: A Brief History.* New York, 1994, Oxford University Press.

Dittmer, Lowell: *China's Continuous Revolution: The Post-Liberation Epoch., 1949–1981.* Berkeley, 1987, University of California Press.

Domes, Jurgen et al.: *After Tiananmen Square: Challenges for the Chinese-American Relationship.* Washington, D. C., 1990, Brassey's.

Domes, Jurgen: *China after the Cultural Revolution: Politics between Two Party Congresses.* Berkeley, 1977, University of California Press.

Domes, Jurgen: *The Government and Politics of the PRC: A Time of Transition.* Boulder, 1985, Westview Press.

Duke, Michael S.: *Blooming and Contending: Chinese Literature in the PostMao Era.* Bloomington, 1985, Indiana University Press.

Duke, Michael S.(szerk.): *Modern Chinese Women Writers: Critical Appraisals.* Armonk. N. Y., 1989, M. E. Sharpe.

Dwyer, Denis (szerk.): *China: The Next Decades. Harlow.* Eng., 1994, Longman Scientific.

Etheridge, James M.: *China's Unfinished Revolution: Problems and Prospects since Mao.* San Francisco, 1990, China Books and Periodicals.

Fang Li-chih: *Bringing Down the Great Wall: Writings on Science, Culture, and Democracy in China.* New York, 1991, Konpf.

Feuchwang, Stephan (szerk.): *Transforming China's Economy in the Eighties.* Boulder, 1988, Westview Press.

Feuerwerker, Albert (szerk.): *History in Communist China.* Cambridge, Mass., 1968, Harvard University Press.

Gittings, James: *China Changes Face: The Road to Revolution, 1949–1989.* New York, 1989, Oxford University Press.

Gittings, James: *The Role of the Chinese Army.* New York, 1967, Oxford University Press.

Goldblatt, Howard (szerk.): *Worlds Apart: Recent Chinese Writing and Its Audiences.* Armonk, N. Y., 1990, M. E. Sharpe.

Goldman, Merle: *China's Intellectuals: Advise and Dissent.* Cambridge, Mass., 1981, Harvard University Press.

Goldman, Merle (szerk.): *China's Intellectuals and the State: In Search of a New Ralationship.* Cambridge, Mass., 1987, Harvard University Press.

Goldman, Merle: *Literary Dissent in Communist China.* Cambridge, Mass. 1967, Harvard University Press.

Goldman, Merle: *Sowing the Seeds of Democracy in China: Political Reform in the Deng Xiaoping Era.* Cambridge, Mass., 1994, Harvard University Press.

Gong, Ting: *The Politics of Corruption in Contemporary China: Ann Analysis of Policy Outcomes.* Westport, Conn., 1994, Preager.

Guillermaz, Jacques: *The Chinese Communist Party in Power, 1949–1974.* Boulder, 1976, Westview Press.

Guillermaz, Jacques: *A History of the Chinese Communist Party.* New York, 1972, Random House.

Harding, Harry: *China's Second Revolution: Reform after Mao.* Washington, D. C., 1987, Brookings Institution.

Hicks, George (szerk.): *The Broken Mirror: China after Tiananmen.* Chicago, 1990, St. James Press.

Hinton, Harold C. (szerk.): *The People's Republic of China, 1949–1979: A Documentary Survey,* 5 köt. Wilmington, Del., 1980, Scholarly Resources.

Hsü, Immanuel C. Y.: *China Without Mao: The Search for a New Order.* New York, 1990, Oxford University Press.

Hsueh Chun-tu (szerk.): *China's Foreign Relations: New Perspectives.* New York, 1982, Praeger.

Joseph, William A. et al. (szerk.): *New Perspectives on the Cultural Revolution.* Cambridge, Mass., 1991, Harvard University Press.

Leung, Beatrice: *Sino-Vatican Relations: Problems in Conflicting Authority, 1976–1986.* Cambridge, 1992, Cambridge University Press.

Leys, Simon: *The Chairman's New Clothes: Mao and the Cultural Revolution.* New York, 1977, St. Martin's Press.

Leys, Simon: *Chinese Shadows.* New York, 1977, Viking.

Li Lu: *Moving the Mountain: My Life in China from te Cultural Revolution to Tiananmen Square.* London, 1990, Macmillan.

Li Wei: *The Chinese Staff Control System: A Mechanism for Bureaucratic Control and Integration.* Berkeley, 1994, University of California.

Liang Heng: *Son of the Revolution.* New York, 1983, Knopf.

Liebenthal, Kenneth: *Policy Making in China: Leaders, Structures, and Processes,* Princeton, 1988, Princeton University Press.

Lin, Bij-jaw (szerk.): *The Aftermath of the 1989 Tiananmen Crisis in Mailand China.* Boulder, 1992, Westview Press.

Lin Jing: *Education in Post-Mao China.* Westport, Conn., 1993, Praeger.

Link, Perry E.: *Evening Chats in Bejing: Probing China's Predicament.* New York, 1992, Norton.

Link, Perry E. (szerk.): *Rose and Thorns: The Second Blooming of the Hundred Flowers in Chinese Fiction, 1979–80.* Berkeley, 1984, University of California Press.

Link, Perry E. (szerk.): *Stubborn Weeds: Popular and Controversial Chinese Literature after the Cultural Revolution.* Bloomington,1983, Indiana University Press.

Link, Perry E. et al. (szerk.): *Unofficial China: Popular Culture and Thought in the People's Republic.* Boulder, 1989, Westview Press.

Liu Pin-yen: *China's Crisis: China's Hope.* Cambridge, Mass., 1990, Harvard University Press.

Liu Pin-yen: *A Higher Kind of Loyalty: A Memoir by China's Foremost Journalist.* New York, 1990, Pantheon Books.

MacFarquhar, Roderick: *The Hundred Flowers Campaing and the Chinese Intellectuals.* New York, 1960, Praeger.

MacFarquhar, Roderick: *The Origins of the Cultural Revolution,* 2 köt. New York, 1974, Columbia University Press.

Mao Tse-tung: *The Secret Speeches of Chairman Mao: From the Hundred Flowers to the Great Leap Forward.* Cambridge, Mass, Harvard University Press.

Mao Tse-tung: *Selected Works.* Peking, 1965, Foregn Languages Press.

Meisner, Maurice: *Mao's China: A History of the People's Republic.* New York, 1977, Free Press.

Michael, Franz et al.: *China and the Crisis of Marxism-Leninism.* Boulder, 1990, Westview Press.

Mosher, Steven W.: *China Misperceived: American Illusions and Chinese Reality.* New York, 1990, Basic Books.

Munro, Donald J.: *The Concept of Man in Contemporary China.* Ann Arbor, 1977, University of Michigan Press.
Myrdal, Jan: *Reports from a Chinese Village.* New York, 1965, Pantheon.
Nathan, Andrew J.: *China's Crisis: Dilemmas of Reform and Prospects for Democracy.* New York, 1990, Columbia University Press.
Nolan, Peter – Dong Fureng (szerk.): *The Chinese Economy and his Future: Achievements and Problems of Post-Mao Reform.* Cambridge, 1990, Blackwell.
Ogden, Suzanne: *China's Unresolved Issues: Politics, Development, Culture.* 2. kiad., Englewood Cliffs, N. J., 1992, Prentice Hall.
Onate, Andres D.: *Chairman Mao and the Communist Party.* Chicago, 1979, Nelson-Hall.
Pusey, James R.: *China and Charles Darwin.* Cambridge, Mass., 1983, Harvard University Press.
Pusey, James R.: *Wu Han: Attacking the Present through the Past.* Cambridge, Mass., 1969, Harvard University Press.
Prybyla, Jan S.: *The Chinese Economy: Problems and Policies.* Columbia, 1981, University of South Carolina Press.
Rai Shirin: *Resistance and Reaction: University Politics in Post-Mao China.* New York, 1991, St. Martin's Press.
Rittenberg, Sidney: *The Man Who Stayed Behind.* New York, 1993, Simon & Schuster.
Salisbury, Harrison Evans: *The New Emperors: China in the Era of Mao and Deng.* Boston, 1992, Little, Brown.
Schram, Stuart R.: *Mao Tse-tung.* New York, 1966, Simon & Schuster.
Schram, Stuart R. (szerk.): *The Scope of State Power in China.* New York, 1985,St. Martin's Press.
Schram, Stuart R.: *The Thought of Mao Tse-tung.* Cambridge, 1988, Cambridge University Press.
Schran, Peter: *The Development of Chinese Agriculture, 1950–1959.* Urbana, 1969, University of Illinois Press.
Schurmann, Franz: *Ideology and Organization in Communist China.* Berkeley, 1966, 1968, University of California Press.
Scott, A. C.: *Literature and the Arts in Twentieth Century China.* Gloucester, Mass., 1968, Peter Smith.
Segal, Gerald (szerk.): *Chinese Politics and Foreign Policy Reform.* London, 1990, K. Paul International.
Shapiro, Judith: *Cold Winds, Warm Winds: Intellectual Life in China Today.* Middletown, Conn., 1986, Wesleyan University Press.
Silbergeld, Jerome: *Contradictions: Artistic Life, the Socialist State, and the Chinese Painter Li Huasheng.* Seattle, 1993, University of Washington Press.
Terrill, Ross: *China in our Time: The Epic Saga of the People's Republic from the Communist Victory to Tiananmen Square and Beyond.* New York, 1992, Simon & Schuster.
Thomas, Hugh (szerk.): *Comrade Editor: Letters to the People's Daily.* Hong Kong, 1980, Joint Publishing Co.
Thurston, Anne F.: *Enemies of the People.* New York, 1987, Knopf.
Wang Hui: *The Gradual Revolution: China's Economic Reform Movement.* New Brunswick, N. J., 1994, Transaction.
Wasserstrom, Jeffrey N. – Elizabeth J. Perry (szerk.): *Popular Protest and Political Culture in Modern China: Learning from 1989.* Boulder, 1992, Wesview Press.
Witke, Roxane: *Comrade Chiang Ching.* Boston: Little, 1977, Brown.
Wu Tien-wei: *Lin Biao and the Gang of Four: Contra Confucianism in Historical and Intellecutal Perspective.* Carbondale, 1983, Southern Illinois University Press.
Yang Chiang: *Six Chapters of Life a Cadre School.* Boulder, 1986, Westview Press.
Yeung Ye-man – Hu Xu-wei (szerk.): *China's Coastal Cities: Catalysis for Modernization.* Honolulu, 1992, University of Hawai Press.

Magyarul megjelent művek

Kelet-Ázsia és Kína földrajza ❖
Blunden, C. – Elvin M.: *A kínai világ atlasza.* Budapest, 1995, Helikon.

A kínai ókor (az i. e. 5. századig) ❖
Maspero, Henri: *Az ókori Kína.* Budapest, 1978, Gondolat.

Hadakozó fejedelemségek kora ❖
Tőkei Ferenc: *Kínai filozófia* I–III. Budapest, 1962, Akadémiai.
Szung-ce: *A hadviselés törvényei.* Budapest, 1988, Balassi.
Lao-ce: *Az út és erény könyve.* Budapest, 1996, Balassi.
Tőkei Ferenc: *A kínai elégia születése. K'ü Jüan és kora* (második, bővített kiadás). Budapest, 1986, Kossuth.

Song-dinasztia ❖
Gernet, Jacques: *Kína hétköznapjai a mongol hódítás előestéjén, 1250–1276.* Budapest, 1980, Gondolat.

Liao, Jin, Xia és Mongol Birodalom ❖
A mongolok titkos története. Budapest, 1962, Gondolat.
Marco Polo utazásai. Budapest, 1986, Gondolat.

Ming-dinasztia ❖
Szép asszonyok egy gazdag házban (ismeretlen szerző). Budapest, 1964, Európa.
Si Naj-an: *Vízparti történet.* Budapest, 1961, Európa.
Wu Cseng-en: *Nyugati utazás avagy a Majomkirály története.* Budapest, 1969, Európa.

1644-től 1795-ig ❖
Cao Hszüe-csin: *A vörös szoba álma.* Budapest, 1959, Európa.
Li Jü: *A szerelem imaszőnyege.* Budapest, 1989, Medicina.

A 20. század első fele ❖
Braun, Otto: *Menetelés Kínában, 1932–1939.* Budapest, 1975, Kossuth.
Lu Hszün: *A-Q hiteles története.* Budapest, 1956, Új Magyar Könyvkiadó.
Malraux, Andre: *Az ember sorsa.* Budapest, 1969, Európa.
Pa Csin: *A család.* Budapest, 1957, Európa.
White, T. H. – Jacoby A.: *Kínában reng a föld.* Budapest, 1949, Magyar Könyvbarátok Kultúregyesülete.
Mao Ce-tong: *Válogatott művei* 1–4. Budapest, 1952–54, Szikra.
Mao Ce-tong: *Válogatott művei* 5. Budapest, 1978 (?), Kossuth.
Mao Ce-tong: *Válogatott művei* 6. Budapest, 1978 (?), Kossuth.

Kínáról szóló magyar nyelvű bibliográfiák ❖
Apor Éva – Ecsedy Ildikó: *Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról, 1950–1962.* Budapest, 1963, Akadémiai.
Ferenczyné Wendelin Lídia: *Kínai–magyar bibliográfia.* Budapest, 1959, Országos Széchényi Könyvtár.
Mészáros Klára: *Magyar szerzők Kínáról, 1963–1978.* Budapest, 1979, MTA Világgazdasági Kutatóintézet Tudományos Tájékoztató Szolgálatának közleményei.

NÉVMUTATÓ

(A mutatóban a *pinyin* átírás mellett, amennyiben a kettő eltér egymástól, ott szerepel a magyar népszerű átírás is)

I. (Nagy) Ahbār: 350
III. Kelemen (pápa): 295
IV. (Szép) Fülöp: 295
IV. Ince (pápa): 293
V. Kelemen (pápa): 294
IX. (Szent) Lajos: 293
XIV. Ince (pápa): 398
XIV. Lajos: 398, 401
XV. Lajos: 372

A

Abahai: 360-1
Ahmad ibn Madyān: 349
Altan (Anda) kán: 325-6
Aluoben (A-lo-pen) 阿羅本: 224
Amitābha (Buddha): 176-7, 221, 292-3
Amituofo (A-mi-to-fo) 阿彌陀佛: 177
Amoghavajra: 223
An (családnév) 安: 265
An császár (An-ti) (Han) 安帝: 129
An Lushan (An Lu-san) 安祿山: 189, 192, 199, 206-8, 211, 227, 230-1, 272, 278
An Shigao (An Si-kao) 安世高: 174, 185
Antonius Pius: 114
Aquinói Szent Tamás: 273
Argun kán: 295
Arisztotelész: 273, 351
Aśoka: 172
Atā ibn Ahmad: 299
Attiret, Jean-Denis: 399
Avalokiteśvara: 177

B

Ba Jin (Pa Csin) 巴金: 487-8
Bacon, Roger: 247
Bada shanren (Pa-ta san-zsen) 八大山人: 383
Bai Gui (Paj Kuj) 白圭: 88
Bai Juyi (Po Csü-ji) 白居易: 219
Bai Qi (Pai Csi) 白起: 98
Bajan: 227
Bakunyin: 487
Ban Chao (Pan Csao) 班超: 128-9
Ban Gu (Pan Ku) 班固: 138-9, 270
Ban Zhao (Pan Csao) 班昭: 138
Bao Shichen (Pao Si-csen) 包世臣: 446
Batu kán: 287
Bergson, Henri: 487
Bertin, Henri: 400
Bhaiṣajyaguru (Buddha): 177
Bi Sheng (Pi Seng) 畢昇: 265
Bobaj: 334
Borogyin: 476
bosi (po-sze) 波斯: 228
Böttger, J.-F.: 400
Brahe, Tycho: 351
btsan-po: 228
Buddha: 172, 174-6, 178, 182-4, 205, 231
Buddhabhadra: 180
Buharin: 489
Bukong (Pu-kung) 不空: 223

C

Cai Yong (Caj Jung) 蔡邕: 137, 166

Cai Yuanpei (Caj Jüan-pej) 蔡元培: 487
Cao (családnév) 曹: 152, 166
Cao Cao 曹操: 131, 147-8, 167-8
Cao Kun 曹錕: 475
Cao Pei (Cao Pej) 曹丕: 148, 168-9
Cao Xueqin (Cao Hszüe-csin) 曹雪芹: 390, 392
Cao Yin (Cao Jin) 曹寅: 392
Cao Zhi (Cao Cse) 曹植: 168
Castiglione, Guiseppe: 399
Cattaneo, Lazare: 352-3
Cervantes: 485
Cevanrabdan: 370
Chambers, W.: 401
Chang De (Csang Tö) 常德: 295
Chang Qu (Csang Csü) 常璩: 161
Changchun (Csang-csun) 長春: 295, 300
Chao Cuo (Csao Co) 晁錯: 105, 108
Chen (Csen) (családnév) 陳: 478
Chen Baxian (Csen Pa-hszien) 陳霸先: 153
Chen Cheng (Csen Cseng) 陳誠: 312
Chen Di (Csen Ti) 陳弟: 343
Chen Duxiu (Csen Tu-hsziu) 陳獨秀: 480, 486, 488
Chen Guofu (Csen Kuo-fu) 陳果夫: 478
Chen Hongchi (Csen Hung-cse) 陳鴻遲: 446
Chen Jiongming (Csen Csiung-ming) 陳炯明: 475
Chen Lifu (Csen Li-fu) 陳立夫: 478
Chen Menglei (Csen Meng-lej) 陳夢雷: 391-2
Chen Pengnian (Csen Peng-nien) 陳彭年: 185
Chen Sheng (Csen Seng) 陳勝: 102
Chen Shou (Csen Sou) 陳壽: 162, 270
Chen Tang (Csen Tang) 陳湯: 129
Chen Xianzhang (Csen Hszien-csang) 陳獻章 Chen Baisha (Csen Paj-sa) 陳白沙: 341
Chen Xingshen (Csen Hszing-sen) 陳省身: 490
Chen Youliang (Csen Ju-liang) 陳友諒: 307
Chen Zi'ang (Csen Ce-ang) 陳子昂: 219
Cheng (Cseng) király (Zhou) 成: 58-9
Cheng Hao (Cseng Hao) 程顥: 273
Cheng Yi (Cseng Ji) 程頤: 273
Chishō daishi 智誠大師: 230
Chonghou (Csung-hou) 崇厚: 437-8
Chongzhen (Csung-csen) császár 崇禎: 337, 383
Chunshen ura (Csun-sen csün) 春申君: 77
Cixi (Ce-hszi) 慈禧: 427, 438, 455
Comte, Auguste: 448
Courbet (admirális): 438
Cruz, Gaspar da: 354
Cui (Cuj) család 崔: 149
Cui Hao (Cuj Hao) 崔浩: 157, 184
Cui Shi (Cuj Si) 崔寔: 137
Cui Shu (Cuj Su) 崔述: 393

Cs

Csagatáj: 287
Csang Kaj-sek lásd Jiang Jieshi

D

Dai Wang (Taj Vang) 戴望: 448
Dai Zhen (Tai Csen) 戴震: 390, 392-5, 444, 450
Dajan kán: 325
Dao'an (Tao-an) 道安: 175-6, 180, 182
Daoguang (Tao-kuang) (császár) 道光: 407, 411
Daoxuan (Tao-hszüan) 道宣:180
Daowu császár (Tao-vu-ti) 道武帝: 157
Darwin, Charles: 485
Defoe, Daniel: 485
Deng (Teng) család 鄧: 129
Deng Maoqi (Teng Mao-csi) 鄧茂七: 323
Deng Tuo (Teng To) 鄧拓: 500

Deng Xiaoping (Teng Hsziao-ping) 鄧小平: 501, 503-4
Dengyō daishi 傳教大師: 229
Dewey, John: 487
Dharmaraṣka: 175, 180
Diaz, Emmanuel: 353
Dickens, Charles: 485
Ding Du (Ting Tu) 丁度: 185
Ding Wenjiang (Ting Ven-csiang) 丁文江: 490
Ding Ling (Ting Ling) 丁玲: 488
Dong Zhongshu (Tung Csung-su) 董仲舒: 134-6, 138, 445
Dong Zhuo (Tung Cso) 董卓: 131, 166
Dou császár (Tou-ti) (Han) 竇帝: 129
Du Fu (Tu Fu) 杜甫: 219
Du Mu (Tu Mu) 杜牧: 219
Du You (Tu Ju) 杜佑: 220, 271
Du Wenxiu (Tu Ven-hsziu) 杜文秀: 422
Du Yu (Tu Jü) 杜預: 148, 219
Duan Qirui (Tuan Csi-zsuj) 段祺瑞: 473-5
Duan Yucai (Tuan Jü-caj) 段玉裁: 395, 444
Dugu (Tu-ku) (családnév) 獨孤: 163
Dumas, Alexandre: 485
Dupont de Nemours: 401

Dzs

Dzsingisz kán: 227, 280-1, 284, 287-8, 295, 300

E

Első Császár (Qin Shi Huangdi) 秦始皇帝: 35, 56, 77, 97-8, 101, 102-3, 105, 108, 113, 127, 131-3, 135
Enchin 圓珍: 230
Engels, Friedrich:489
Engyō 圓行: 229
Ennin 圓仁: 229-30
Er Shi Huangdi (Er Si Huang-ti) 二始皇帝: 102
Eszen kán: 317
Eun 惠運: 230

É

Éleai Zénon: 93

F

Faber, Etienne: 352
Faguo (Fa-kuo) 法果: 178
Fan Chong (Fan Csung) 樊崇: 127
Fan Li 范蠡: 88
Fan Wencheng (Fan Ven-cseng) 范文程: 361
Fan Zhongyan (Fan Csung-jen) 范仲演: 243-5, 253, 266
Fang Dongshu (Fang Tung-su) 方東樹: 447
Fang Guozhen (Fang Kuo-csen) 方國珍: 306-7, 326
Fang La 方臘: 250
Faxian (Fa-hszien) 法顯: 180, 183
Fayong (Fa-jung) 法勇: 180
Fazang (Fa-cang) 法藏: 221
Feng Dao (Feng Tao) 馮道: 263
Feng Guifen (Feng Kuj-fen) 馮桂芬: 447-8
Feng Guozhang (Feng Kuo-csang) 馮國璋: 473-4
Feng Yuxiang (Feng Jü-hsziang) 馮玉祥: 476-7
Fernandez, Sébastien: 350, 353
Fischer von Erlach: 354
folangji (fo-lang-csi) 佛郎機: 349
a Folyam Kormányzója (He Bo – Ho-po) 河伯: 56
Fomu (Fo-mu) 佛母: 323
Fotudeng (Fo-tu-teng) 佛圖澄: 175
Fréret, Nicolas: 400
Fu Gong (Fu Kung) 傅肱: 268
Fu Jian (Fu Csien) 符堅: 151, 156, 163
Fucha (Fu-csa) 夫差: 64
Fukang'an (Fu-kang-an) 福康安: 379
Fuxi (Fu-hszi) 伏羲: 93, 134

G

Galdan: 370
Galen: 476
Galèusz: 45
Gama, Vasco de: 349
Ğamāl ad-Dīn: 299
Gan Bao (Kan Pao) 干寶: 170
Gan Ying (Kan Jing) 甘英: 118
Gao Huan (Kao Huan) 高歡: 159
Gao Ming (Kao Ming) 高明 Gao Zecheng (Kao Cō-cseng) 高則誠: 300
Gao Shi (Kao Si) 高適: 219
Gao Xianzhi (Kao Hszien-cse) 高仙芝: 206
Gaozong (Kao-cung) császár (Tang) 高宗: 201, 205, 224
Gaozu (Kao-cu) császár (Tang) 高祖: 191
Gaubil, Antoine, P.: 398
Ge Hong (Ko Hung) 葛洪: 169, 170
Gembō 玄昉: 229
Geng Jingzhong (Keng Csing-csung) 耿靜忠: 364-5
Geng Shouchang (Keng Sou-csang) 耿壽昌: 134
Geng Zhongming (Keng Csung-ming) 耿仲明: 361
Genovai Katalin: 294
Gerbillon, Jean-François: 376, 398-9
Gilbert, William: 355
Goezi, Benedek: 350
Gogol: 488
Gong (Kung) herceg 恭: 427
Gong Zizhen (Kung Ce-csen) 龔自珍: 445-6
Gongsun (Kung-szun) család 公孫: 148, 161-62
Gongsun Long (Kung-szun Lung) 公孫龍: 92
Gongsun Shu (Kung-szun Su) 公孫述: 127
Gongsun Yang (Kung-szun Jang) 公孫鞅 lásd Shang Yang
Gordon, C. J.: 420
Goujian (Kou-csien) 勾踐: 64
Granet, Marcel: 89, 393
Grimaldi, Claude: 402
Grosier, J. B.: 400
Gu Jiegang (Ku Csie-kang) 顧頡剛: 490
Gu Kaizhi (Ku Kaj-cse) 顧愷之: 169
Gu Yanwu (Ku Jen-vu) 顧炎武 Gu Tinglin (Ku Ting-lin) 顧亭林: 332, 343, 385-6, 389, 391, 396, 445, 448
Gu Zuyu (Ku Cu-jü) 顧祖禹: 386
Guan Hanqing (Kuan Han-csing) 關漢卿: 300
Guan Zhong (Kuan Csung) 管仲: 86, 93
Guangwu császár (Kuang-vu-ti) (Han) 光武帝: 127-9
Guanyin (Kuan-jin) 觀音 Guanshiyin (Kuan-si-jin) 觀世音: 177
Guo Moruo (Kuo Mo-zso) 郭沫若: 487
Guo Shoujing (Kuo Sou-csing) 郭守敬: 297, 299
Guo Xiang (Kuo Hsziang) 郭象:167, 175
Guo Wei (Kuo Vej) 郭威: 239
Guyot de Salins: 259
Gūjūk: 287

H

Habarov: 376
Haiyun (Haj-jün) 海運: 300
hakka (*kejia*) 客家: 375, 416, 465
Halde, J. B. du: 400
han (népcsop.) 漢: 22-3, 25-6, 29, 32, 110, 146, 153-4, 160, 163, 198, 240, 361, 376-7, 385, 422
Han Daozhao (Han Tao-csao) 韓道昭: 185
Han Fei (Han Fej) 韓非 Han Feizi (Han Fej-ce) 韓非子: 77, 79, 86, 90-1
Han Gan (Han Kan) 韓幹: 199
Han Liner (Han Lin-er) 韓林兒: 306
Han Shantong (Han San-tung) 韓山童: 306

Han Tuozhou (Han To-csou) 韓佗胄: 241
Han Yanzhi (Han Jen-cse) 韓彥直: 268
Han Yu (Han Jü) 韓愈: 138, 231-2, 272
Hang Shijun (Hang Si-csün) 杭世駿: 392
Harsavardhana: 191
Hart, Robert: 425, 437
Hārūn ar-Rašīd: 227
Hayton: 294
He Changling (Ho Csang-ling) 賀長齡: 446
He császár (Ho-ti) (Han) 和帝: 129
He Jin (Ho Csin) 何進: 130-1
He Xiu (Ho Hsziu) 何休: 136, 445
He Yan (Ho Jen) 何晏: 167
Hegel, Friedrich: 220
Helin (Ho-lin) 和琳: 379
Heshen (Ho-sen) 和珅: 379, 405-6
Hideyoshi Toyotomi 秀吉臣豐: 334, 346
Homjakov: 447
Hong Chengchou (Hung Cseng-csou) 洪承疇: 339
Hong Mai (Hung Maj) 洪邁: 270
Hong Rengan (Hung Zsen-kan) 洪仁旰: 418, 429
Hong Sheng (Hung Seng) 洪昇: 383
Hong Xiuquan (Hung Hsziu-csüan) 洪秀全: 416, 417
Hong Zun (Hung Cun) 洪遵: 270
hongmaoyi (hung-mao-ji) 紅毛夷:349
Hongwu császár (Hung-vu) (Ming) 洪武: 305, 307-9, 310-2, 314, 318-9, 320-1, 323, 326, 333, 335
Hou Jing (Hou Csing) 侯景: 152-3
Hou Xian (Hou Hszien) 侯顯: 312
Hruscsov: 499
Hu császárné (Északi Wei) 胡: 158-9, 180
Hu Hanmin (Hu Han-min) 胡漢民: 472
Hu Juren (Hu Csü-zsen) 胡居仁: 341
Hu Linyi (Hu Lin-ji) 胡林翼: 426
Hu Shi (Hu Si) 胡適: 486-7, 490
Hu Wei (Hu Vej) 胡渭: 393
Hu Weiyong (Hu Vej-jung) 胡惟庸: 310
Hu Zongxian (Hu Cung-hszien) 胡宗憲: 329
Hua (családnév) 華: 265
Hua Guofeng (Hua Kuo-feng) 華國峰: 503
Hua Hengfang (Hua Heng-fang) 華衡芳: 450
Huan család 桓: 151
Huan fejedelem (Qi) 桓: 62, 86
Huan Tan 桓譚: 137
Huan Xuan (Huan Hszüan) 桓玄: 151
Huang Chao (Huang Csao) 黃巢: 212-3, 228, 230
Huang Lizhou (Huang Li-csou) 黃梨洲: 383
Huang Tingjian (Huang Ting-csien) 黃庭堅: 262, 271
Huang Xing (Huang Hszing) 黃興: 467, 472-3, 490
Huang Zongxi (Huang Cung-hszi) 黃宗羲: 383-4, 386-7, 393-4, 445
Huanglao (Huang-lao) 黃老: 130, 133, 174
Hugo, Victor: 485
Huhanye 呼韓: 119
Hui császár (Huj-ti) (Han) 惠帝: 133
Hui Dong (Huj Tung) 惠棟: 394
Hui (Huj) király (Wei) 惠: 78
Hui Shi (Huj Si) 惠施: 92
Huichao (Huj-csao) 惠超: 222
Huineng (Huj-neng) 慧能: 221
Huiwen (Huj-ven) 惠文: 67
Huiyuan (Huj-jüan) 慧遠: 176-8, 221
Huizong (Huj-cung) császár (Song) 徽宗: 250, 262, 268, 270, 282
Huo Guang (Huo Kuang) 霍光: 126, 128
Huxley, Thomas H.: 485
Huyghen van Linschoten: 355
Hülegü kán: 227, 285, 295

I

Ibn Bayṭār: 247
Ibn Baṭṭūṭa: 294
Ibsen, Henrik: 485

J

Jakub bég: 423, 437
János pap: 226, 280
Jehangir: 437
Jenner, Edward: 400
Jézus: 417
Ji Yun (Csi Jün) 紀昀: 390, 444
Jia (Csia) család 賈:149
Jia Kui (Csia Kuj) 賈逵: 136
Jia Sidao (Csia Sze-tao) 賈似道: 241, 250, 291
Jia Yi (Csia Ji) 賈誼: 105-6, 108, 138-9
Jianzhen (Csien-csen) 鑑真: 229
Jiang Jieshi (Csiang Csie-si) 蔣介石: 458, 463, 469, 476-9, 481, 484, 489, 493, 495, 499
Jiang Qing (Csiang Csing) 江清: 502
Jiang Zong (Csiang Cung) 江總: 170
Jiao Bingzhen (Csiao Ping-csen) 焦秉貞: 399
Jiaqing (Csia-csing) császár (Qing) 嘉慶: 379, 407
Jin Shengtan (Csin Seng-tan) 金聖嘆: 383
Jing (Csing) fejedelem, Chengyang (Cseng-jang) ura 城陽京王: 127
Jing Cha (Csing Csa) 景差: 93
Jing császár (Csing-ti) (Han) 景帝: 105, 126, 135
Jinghaiwang (Csing-haj-vang) 淨海王: 326
Jisun (Csi-szun) család 季孫: 64
Jōgyō 常曉: 229
Joliot-Curie, I. és F.: 490

K

Kang Senghui (Kang Szeng-huj) 康僧會: 173
Kang Tai (Kang Taj) 康泰: 161
Kang Youwei (Kang Ju-vej) 康有爲: 446-8, 455, 471, 488, 490, 495
Kangxi (Kang-hszi) császár (Qing) 康熙: 265, 366-8, 384, 389, 390-2, 397-9, 401, 406, 444, 448
Kant, Immanuel: 490
Ke (Ko) úrhölgy 客: 336
kínaiak lásd *han*ok
Kirejevszkij: 447
Kōbō daishi 弘法大師: 229
Koffler, André Xiavier: 363
Konfuciusz (Kong Qiu - Kung Csiu) 孔丘: 83-6, 90, 136, 342, 393, 398, 445, 448, 478, 486
Kong Anguo (Kung An-kuo) 孔安國: 136, 219
Kong Qingjiao (Kung Csing-csiao) 孔清覺: 292
Kong Qiu lásd Konfuciusz
Kong Shangren (Kung Sang-zsen) 孔尙任: 383
Kong Xiangxi (Kung Hsziang-hszi) 孔祥熙: 478
Kong Yingda (Kung Jing-ta) 孔穎達: 219
Kong Youde (Kung Ju-tö) 孔有德: 361
Kou Qianzhi (Kou Csien-cse) 寇謙誌: 170-1, 177
Koxinga (Guoxingye; Kuo-hszing-je) 國姓爺: 364, 410
Kropotkin: 487
Kubiláj: 287-8, 294, 297, 299, 301
Kūkai 空海: 229
Kumārajīva: 176-7, 182
kunlun (malájok) 昆侖: 228

L

Laoshang (Lao-sang) 老上: 106
Laozi (Lao-ce) 老子: 130, 167
Le Comte, Louis: 352, 398
Le Fèvre, Étienne, P.
Lê Lo'i 黎利: 312, 378
Legge, James: 449
Leibniz: 399, 400-2

Lenin: 489
Li (családnév) 李: 163, 189, 205
Li Ao 李翱: 232, 272
Li Bai (Li Taj-po) 李白: 219
Li Baojia (Li Pao-csia) 李寶嘉 Li Boyuan (Li Po-jüan) 李伯元: 485
Li Bing (Li Ping) 李冰: 69
Li Changgeng (Li Csang-keng) 李長庚: 378
Li Daoyuan (Li Tao-jüan) 酈道元: 180
Li Dazhao (Li Ta-csao) 李大釗: 480, 488, 495
Li Fang 李昉: 268
Li Gong (Li Kung) 李塨: 387, 448
Li Hanzhang (Li Han-csang) 李瀚章: 426
Li Hongzhang (Li Hung-csang) 李鴻章: 418, 426.7, 430, 438-9, 441, 443, 453-4, 470-1
Li Jie (Li Csie) 李誡: 268
Li Keyong (Li Ko-jung) 李克用: 212-3
Li király (Zhou) 厲: 59
Li Linfu (Li Lin-fu) 李林甫: 206-7
Li Longji (Li Lung-csi) 李隆基: 206
Li Madou pusa (Ricci *botthisattva*) 利瑪竇菩薩: 350
Li Qingzhao (Li Csing-csao) 李清照: 270
Li Ruzhen (Li Zsu-csen) 李汝珍: 391
Li Shan (Li San) 李善: 218
Li Shangyin (Li Sang-jin) 李尙隱: 219
Li Shanlan (Li San-lan) 李善蘭: 450
Li Shimin (Li Si-min) 李世民: 208
Li Shizeng (Li Si-ceng) 李石曾: 487
Li Shizhen (Li Si-csen) 李時珍: 346, 408
Li Shun (Li Sun) 李順: 215
Li Si (Li Sze) 李斯: 98, 136
Li Tangjie (Li Tang-csie) 李棠階: 447
Li Tao (Li Tao) 李燾: 271
Li Xinchuan (Li Hszin-csuan) 李心傳: 271
Li Yan (Li Jen) 李巖: 337
Li Yanshou (Li Jen-sou) 李延壽: 219
Li Ye (Li Je) 李冶 Li Zhi (Li Cse) 李治: 268
Li Yu (Li Jü) 李漁: 383
Li Yuan (Li Jüan) 李淵: 191
Li Zhaoluo (Li Csao-lo) 李兆洛: 446
Li Zhi (Li Cse) 李贄: 262, 342, 383
Li Zhizao (Li Cse-cao) 李之藻: 352-3
Li Zhun (Li Csun) 李準: 473
Li Zicheng (Li Ce-cseng) 李自成: 324, 337, 339, 365
Liang család 梁: 129
Liang Ji (Liang Csi) 梁冀: 128
Liang Qichao (Liang Csi-csao) 梁啓超: 455, 472, 484, 487
Liang Shuming (Liang Su-ming) 梁漱溟: 487
Liao Mosha (Liao Mo-sa) 廖沫沙: 500
Liao Ping (Liao Ping) 廖平: 447
Lin Biao (Lin Piao) 林彪: 500-3
Lin Shu (Lin Su) 林紓: 447, 485
Lin Zexu (Lin Cö-hszü) 林則徐: 410-1, 445-6, 463
Linghu (családnév) 令狐: 163
Liu An 劉安: 105, 133, 138
Liu Bang (Liu Pang) 劉邦: 102-3
Liu Bei (Liu Pej) 劉備: 147, 149
Liu Bingzhong (Liu Ping-csung) 劉秉忠: 289, 300
Liu Cong (Liu Cung) 劉聰: 149
Liu E 劉鶚: 55, 485
Liu Fenglu (Liu Feng-lu) 劉逢祿: 445, 448
Liu Kunyi (Liu Kun-ji) 劉坤一: 426, 454
Liu Mian (Liu Mien) 劉冕: 231
Liu Shao (Liu Sao) 劉劭: 166
Liu Shaoqi (Liu Sao-csi) 劉少奇: 500-2
Liu Xiang (Liu Hsziang) 劉向: 170
Liu Xie (Liu Hszie) 劉勰: 169
Liu Xin (Liu Hszin) 劉歆: 135, 448
Liu Xiu (Liu Hsziu) 劉秀:127-8
Liu Yao (Liu Jao) 劉曜: 149

Liu Yiqing (Liu Ji-csing) 劉義慶: 167
Liu Yongfu (Liu Jung-fu) 劉永福: 438
Liu Yu (Liu Jü) 劉郁: 295
Liu Yu (Liu Jü) 劉裕: 151
Liu Yu (Liu Jü) 劉予: 283
Liu Zhi (Liu Cse) 劉秩: 220,
Liu Zhiji (Liu Cse-csi) 劉知幾: 219-20, 270
Liu Zongyuan (Liu Cung-jüan) 柳宗元: 138, 231
Longobardo, Nicolas, P.: 352-3, 397
Lorenzetti: 295
Loyolai Szent Ignác: 349
Lu Fayan (Lu Fa-jen) 陸法言: 185
Lu Jia (Lu Csia) 陸賈: 133
Lu Jiuyuan (Lu Csiu-jüan) 陸九淵: 273,
Lu Xun (Lu Hszün) 魯迅: 488
Lu Yuanlang (Lu Jüan-lang) 陸元郎 Lu Deming (Lu Tö-ming) 陸德明: 219
Lunacsarszkij: 488
Luo Fangbai (Lo Fang-paj) 羅芳柏: 424
Luo Shilin (Lo Si-lin) 羅士琳: 450
Luo Zhenyu (Lo Csen-jü) 羅振玉: 490
Lü Buwei (Lü Pu-vej) 呂不韋: 78, 88, 98, 132
Lü császárné (Lü-hou) 呂后: 105, 124
Lü Dalin (Lü Ta-lin) 呂大臨: 270
Lü Guang (Lü Kuang) 呂光: 163, 177
Lümu (Lü-mu) (Lü anyó) 呂母:127

M

Ma (családnév) 馬: 314
Ma Dexin (Ma Tö-hszin) 馬德新: 422
Ma Duanlin (Ma Tuan-lin) 馬端臨: 271
Ma Hualong (Ma Hua-lung) 馬化龍: 423
Ma Huan (Ma Huan) 馬歡: 315
Ma Rong (Ma Zsung) 馬融: 136-7, 166
Ma Yilong (Ma Ji-lung) 馬一龍: 343
Ma Yin (Ma Jin) 馬殷: 213
Ma Yu (Ma Jü) 馬裕: 392
Ma Yuan (Ma Jüan) 馬援: 113, 129
Ma Yueguan (Ma Jüe-kuan) 馬曰琯: 392
Ma Yuelu (Ma Jüe-lu) 馬曰璐: 392
Ma Zhiyuan (Ma Cse-jüan) 馬致遠: 300
Maitreya (*bodhisattva*): 172, 176-7, 205, 292-3, 306, 323, 417
Mañjuśrī 文殊師利: 177, 220
Mao Yuanyi (Mao Jüan-ji) 矛元儀: 346
Mao Zedong (Mao Ce-tung) 毛澤東: 38, 385, 480, 489, 493-5, 498, 500-4
Mao Ziyuan (Mao Ce-jüan) 矛子元: 292
Maodun (Mao-tun) 矛盾: 106
Mao Dun (Mao Tun) 矛盾: 488
Marcus Aurelius: 114
Martell Károly: 227
Martini Martino: 354
Marx, Karl: 489
Matsudaira 松平: 326
Mei Wending (Mej Ven-ting) 梅文鼎: 387, 394
Mei Yingzu (Mej Jing-cu) 梅膺祚: 343
Mei Zu (Mej Cu) 梅瑴: 343, 393
Menciusz lásd Mengzi
Méndoza, Gonzalez: 354-5, 401
Meng Haoran (Meng Hao-zsan) 孟浩然:219
Meng Tian (Meng Tien) 孟恬: 101
Mengchang ura (Meng-csang csün) 孟嘗君: 76
Mengsun (Meng-szun) család 孟孫: 64
Mengzi (Meng-ce) Menciusz 孟子: 84, 90, 124, 272, 395
Mi Fu 米芾: 262
Mile (Mi-lö) 彌勒 lásd Maitreya
Mill, Stuart: 485
Mirabeau, Victor: 40, 401
Modu (Mo-tu) 冒頓: 106
Monfort de Feynes: 400
Montagu, Lady: 400
Montaigne: 354
Monte Corvino, Giovanni di: 293, 295, 349
Montesquieu: 353, 485
Montfort, de Feynes: 401

Mozi (Mo-ce) 墨子: 85-6, 88-9, 91, 124, 137, 393, 489
Möngke: 287, 294-5
Muhammad: 314
Muhammad ar-Rāzī: 45
Mu király (Zhou) 穆: 59, 60, 93
Mu'izz ad-Dīn: 299
Murong (Mu-zsung) 慕容: 156, 163

N

Nagy Sándor: 207
Napier, John: 394
Nietzsche, Friedrich: 487, 490
Niu Jinxing (Niu Csin-hszing) 牛金星: 337
Nuerhachi (Nurhacsi) 努爾哈赤: 334, 360-1
Nügua (Nü-kua) 女媧: 93

O

Ouyang Xiu (Ou-jang Hsziu) 歐陽修: 266, 270-2

Ö

Ögödej: 284, 287-8

P

Pan Jixun (Pan Csi-hszün) 潘季訓: 334
Pan Ruhen (Pan Zsu-hen) 潘汝禎: 336
Paramārtha (Zhendi - Csen-ti) 真諦: 182
Paulsen, Friedrich: 487
Pei Wei (Pej Vej) 裴頠: 167
Pei Yaoqing (Pej Jao-csing) 裴耀卿: 211
Peros (Sāsānid uralkodó): 224
Pereira: 376, 399
Phags-pa: 293-4, 301
Pingyuan ura (Ping-jüan csün) 平原君: 77
Plano Carpini: 293
Plehanov: 488
(id.) Plinius: 120
Polo, Marco: 274, 280, 289, 294, 350, 354
Polo, Matteo és Niccolo: 294
poluomen (po-lo-men) 婆羅門: 228
Pordenone, Odericus: 294
Pu Fa'e (Pu Fa-o) 普法堊: 323
Pu Songling (Pu Szung-ling) 蒲松齡: 390
Puxian (Pu-hszien) 普賢: 177, 220
Puyi (Pu-ji) 溥儀 (Xuantong császár 宣統): 35, 430, 473, 490

Q

Qi Baishi (Csi Paj-si) 齊白石: 383
Qi Jiguang (Csi Csi-kuang) 戚繼光: 329
Qi Zhaonan (Csi Csao-nan) 齊召南: 392
Qian Daxin (Csien Ta-hszin) 錢大昕: 392, 444
Qian Liu (Csien Liu) 錢鏐: 213
Qian Sanqiang (Csien Szan-csiang) 錢三強: 490
Qianlong császár (Csien-lung) (Qing) 乾隆: 366-8, 372, 374, 378-9, 380-1, 389, 390, 392, 395-6, 398-9, 405-7, 444
Qin Gui (Csin Kuj) 秦檜: 241
Qin Jiushao (Csin Csiu-sao) 秦九韶: 268
Qin Shi Huangdi lásd Első Császár
Qingcheng (Csing-cseng) (herceg) 慶成: 335
Qingxiang (Csing-hsziang) (Chu királya) 頃襄: 75
Qu Yuan (Csü Jüan) 屈原: 93, 139, 383, 395
Quan Zuwang (Csüan Cu-vang) 全祖望: 392
Quesnay, François: 401

R

Rabban Bar Sauma: 295
Rada, Martin de: 354
Rašīd ad-Dīn: 296, 401
Ren Bonian (Zsen Po-nien) 任伯年: 383
Ren Yi (Zsen Ji) 任頤: 383
Renan, Ernest: 393

Ricci, Matteo: 265, 335, 343, 350-3, 387, 396-8, 450
Rinrashi 林羅士: 347
Roberts: 416
Rocha, Jean de: 352
Rochechouart, Julian de: 440
Roxana: 207
Ruan Dacheng (Zsuan Ta-cseng) 阮大鋮: 347, 383
Ruan Ji (Zsuan Csi) 阮籍: 168
Ruan Yuan (Zsuan Jüan) 阮元: 392, 450
Rubruck, William: 293-4
Ruizong császár (Zsuj-cung) (Tang) 睿宗: 206
Russel, Bertrand: 487
Rustichello: 294

S

Saichō 最澄: 229
Śākyamuni: 172
Sallusti, Jean-Damascene: 399
Samantabhadra (*bodhisattva*) (Puxian): 220
Sárga császár (Huangdi) 黃帝: 93, 130
Sayyīd Adyal: 299
Schall von Bell, Adam: 352, 397
Schopenhauer: 487, 490
Schreck, Johann: 343
Schwartz, Berthold: 346
Scott, Walter: 485
Senggelinqin (Szen-ko-lin-csin) 僧格林沁: 422
Sengyou (Szeng-ju) 僧佑: 182
Shandao (San-tao) 山導: 221
Shang Kexi (Sang Ko-hszi) 尙可喜: 361, 364-5
Shang Yang (Sang Jang) 商鞅: 67, 78, 86, 98
Shang Zhixin (Sang Cse-hszin) 尙之信: 365
Shao Yong (Sao Jung) 劭雍 Shao Kangjie (Sao Kang-csie) 劭康節: 245, 268, 273
Shen Buhai (Sen Pu-haj) 申不害: 86
Shen Dao (Sen Tao) 愼到: 86
Shen Fu (Sen Fu) 沈復: 391
Shen Gua (Sen Kua) 沈括: 265, 268, 272
Shen Jiaben (Sen Csia-pen) 沈家本: 471
Shen Quanqi (Sen Csüan-csi) 沈佺期: 219
Shen Que (Sen Csüe) 沈鵲: 353
Shen Yue (Sen Jüe) 沈約: 152, 185
Sheng Xuanhuai (Seng Hszüan-huaj) 盛宣懷: 471
Shennong (Sen-nung) 神農: 93
Shenzong (Sen-cung) császár (Song) 神宗: 241
Shi Dakai (Si Ta-kaj) 石達開: 417
Shi Hu (Si Hu) 石虎: 175, 178
Shi Kefa (Si Ko-fa) 史可法: 363
Shi Le (Si Lö) 石勒: 175
Shi Miyuan (Si Mi-jüan) 石彌遠: 241
Shi Qi (Si Csi) 石起: 69
Shi Siming (Si Sze-ming) 石思明: 207-8
Shitao (Si-tao) 石濤: 383
Shizong (Si-cung) császár (dzsürcsi) 世宗: 283, 295
Shüei 宗叡: 230
Shun (Sun) 舜: 90, 93, 393
Shun császár (Sun-ti) (Han) 順帝: 129
Shunzhi (Sun-cse) császár (Qing) 順治: 361, 383, 397
Shusun család (Su-szun) 叔孫: 64
Siemens-Martin: 120
Sima (Sze-ma) család 司馬: 149, 150, 166
Sima Guang (Sze-ma Kuang) 司馬光: 241, 244-5, 271
Sima Qian (Sze-ma Csien) 司馬遷: 56, 76, 82, 133, 138, 231, 270-1, 383, 396
Sima Tan (Sze-ma Tan) 司馬談: 88, 133, 138
Sima Xiangru (Sze-ma Hsziang-zsu) 司馬相如: 139
Sima Yan (Sze-ma Jen) 司馬炎: 148
Smith, Adam: 485
Song Ci (Szung Ce) 宋慈: 268

Song Jiaoren (Szung Csiao-zsen) 宋教仁: 473
Song Suqing (Szung Szu-csing) 宋素卿: 329
Song Yu (Szung Jü) 宋玉: 93
Song Yun (Szung Jün) 宋雲: 180, 183
Song Zhiwen (Szung Cse-ven) 宋之問: 219
Song Ziwen (Szung Ce-ven) 宋子文: 478
Sorange, Guglielmo di: 294
Spencer, Herbert: 485
Stevin, Simon: 355
Sulaymān: 228
Sulaymān szultán: 422
Su Dongpo (Szu Tung-po) 蘇東波 Su Shi (Szu Si) 蘇軾: 262, 271
Su Song (Szu Szung) 蘇頌: 268
Sun Ce (Szun Cö) 孫策: 131
Sun En (Szun En) 孫恩: 151
Sun Mian (Szun Mien) 孫愐: 185
Sun Quan (Szun Csüan) 孫權 131, 147
Sun Shiyi (Szun Si-ji) 孫士毅: 379
Sun Wen (Szun Jat-szen): 孫文: 467-8, 472-6, 490
Sun Wukong (Szun Vu-kung) 孫悟空: 347
Sun Yan (Szun Jen) 孫炎: 185
Sun Yanling (Szun Jen-ling) 孫延齡: 361, 365
Sun Yirang (Szun Ji-zsang) 孫詒讓: 489
Suzong (Szu-cung) császár (Tang) 肅宗: 207, 219, 227

Sz

Szenge: 301
Sztálin: 477
Szun Jat-szen lásd Sun Wen

T

Taichang (Taj-csang) császár (Ming) 泰昌: 336
Taiwu császár (Taj-vu-ti) (Északi Wei) 太武帝: 171
Taizong (Taj-cung) császár (Tang) 太宗: 191-2, 199, 201, 205, 241
Tan Sitong (Tan Sze-tung) 譚嗣同: 455
Tang Bin (Tang Pin) 湯斌: 447
Tang Jiyao (Tang Csi-jao) 唐繼堯: 474-5
Tang Meng (Tang Meng) 唐蒙: 116
Tang Saier (Tang Szaj-er) 唐賽兒: 323
Tang Xianzu (Tang Hszien-cu) 唐顯祖: 347
Tanyao (Tan-jao) 曇曜: 177
Tao Hongjing (Tao Hung-csing) 陶弘景: 170
Tao Qian (Tao Csien) 陶潛 Tao Yuanming (Tao Jüan-ming) 陶淵明: 168-170
Tao Zongyi (Tao Cung-ji) 陶宗儀: 322
Thomas, Antoine: 399
Tian (Tien) család 田: 64, 66
Tian Shengong (Tien Sen-kung) 田神功: 230
Tianqi (Tien-csi) császár (Ming) 天啓: 336
Timur (Tamerlán): 312
Toktoga, Tuotuo 脫脫: 288
Tournon, M. Charles: 397, 398
Trigault, Nicolas: 353-4, 401
Tru'ng Thắc 徵側 és Tru'ng Nhị 徵貳: 113
Tuktemür: 297

V

Vairocana: 183, 205
Vauban: 401
Verbiest, Ferninand: 397, 429
Verjus: 399
Verne, Jules: 488
Vico: 220
Vilione, Antonio de: 294
Visdelou: 398
Vogler, G.: 400

W

Waldersee: 454
Wan Sida (Van Sze-ta) 萬斯大: 393
Wan Sitong (Van Sze-tung) 萬斯同: 393
Wang Anshi (Vang An-si) 王安石: 240-1, 243-6, 250, 271
Wang Bi (Vang Pi) 王弼: 167, 219
Wang Changling (Vang Csang-ling) 王昌齡: 219
Wang Chong (Vang Csung) 王充: 137
Wang Chongyang (Vang Csung-jang) 王重陽: 300
Wang Chuanshan (Vang Csuan-san) 王船山: 384
Wang család 王: 151
Wang Dayuan (Vang Ta-jüan) 王大淵: 299
Wang fivérek (Fujian királyai) 王: 213
Wang Fu (Vang Fu) 王符: 137
Wang Fuchen (Vang Fu-csen) 王輔臣: 365
Wang Fuzhi (Vang Fu-cse) 王夫之: 384-6, 445, 449
Wang Gen (Vang Ken) 王艮: 342
Wang Guowei (Vang Kuo-vej) 王國維: 82, 487, 490
Wang Jian (Vang Csien) 王建: 213
Wang Jingwei (Vang Csing-vej) 王精衛: 472
Wang Mang (Vang Mang) 王莽: 97, 113, 115, 122, 124, 126-9, 136, 162, 205, 416
Wang Niansun (Vang Nien-szun) 王念孫: 395, 444
Wang Shiduo (Vang Si-to) 王士鐸: 463
Wang Shifu (Vang Si-fu) 王實甫: 300
Wang Su (Vang Szu) 王肅: 167
Wang Tao (Vang Tao) 王韜: 449, 470
Wang Wei (Vang Vej) 王維: 219
Wang Wenshu (Vang Ven-su) 王溫舒: 123
Wang Xianzhi (Vang Hszien-cse) 王仙芝: 212-3
Wang Xiaobo (Vang Hsziao-po) 王小波: 215
Wang Xizhi (Vang Hszi-cse) 王羲之: 168
Wang Xuance (Vang Hszüan-cö) 玄策: 204
Wang Yangming (Vang Jang-ming) 王陽明: 337, 341-2, 394, 396, 447, 487
Wang Yinglin (Vang Jing-lin) 王應麟: 299
Wang Yinzhi (Vang Jin-cse) 王引之: 395, 444
Wang Yirong (Vang Ji-zsung) 王懿榮: 55
Wang Zhen (Vang Csen) 王禎: 265, 299
Wang Zheng (Vang Cseng) 王徵: 343
Wang Zhi (Vang Cse) 汪直: 326
Wang Zhong (Vang Csung) 汪中: 393
Wanli (Van-li) császár (Ming) 萬歷: 266, 332-6, 347, 373, 382
Wei (Vej) császárné (Tang) 韋: 205
Wei Xiao (Vej Hsziao) 隗囂:127
Wei Yuan (Vej Jüan) 魏源: 445-6, 463
Wei Zhongxian (Vej Csung-hszien) 魏忠賢: 336, 383
Wen császár (Ven-ti) (Han) 文弟: 105, 108, 126, 133, 151, 168, 190
Wen (Ven) fejedelem (Jin) 文: 62, 67
Wen (Ven) király (Zhou) 文: 58
Wen Tingyun (Ven Ting-jün) 溫庭筠: 219
Wenxiang (Ven-hsziang) 文祥: 427
Weng Tonghe (Veng Tung-ho) 翁同龢: 443
wokou (vo-kou) 倭寇: 326, 328, 363-4
Wu (Vu) király (Zhou) 武: 58, 81
Wu Changshi (Vu Csang-si) 吳昌碩: 383
Wu Chongyao (Vu Csung-jao) 伍崇曜: 444
Wu Daoxuan (Vu Tao-hszüan) 吳道玄: 183
Wu Daozi (Vu Tao-ce) 吳道子: 183
Wu Dayou (Vu Ta-ju) 吳大猷: 490

Wu császár (Vu-ti) (Han) 武帝: 97, 103-5, 108-9, 111, 115-9, 122, 125-6, 128-9, 133, 136, 139, 177, 210
Wu császár (Vu-ti) (Liang) 武帝: 151, 177, 182, 190
Wu Guang (Vu Kuang) 吳廣: 102
Wu Han (Vu Han) 吳晗: 500
Wu Jianren (Vu Csien-zsen) 吳趼人: 485
Wu Jingzi (Vu Csing-ce) 吳敬梓: 390
Wu Lanxiu (Vu Lan-hsziu) 吳蘭修: 446
Wu Peifu (Vu Pej-fu) 吳佩孚: 475
Wu Sangui (Vu Szan-kuj) 吳三桂: 337-8, 361, 363, 365-6, 382, 429
Wu Shifan (Vu Si-fan) 吳世璠: 365, 382
Wu Woyao (Vu Vo-jao) 吳沃堯: 485
Wu Yubi (Vu Jü-pi) 吳與弼: 341
Wu Zetian (Vu Cö-tien császárnő) 武則天: 177, 205-6, 222, 224, 226, 416
Wu Zhao (Vu Csao) 武照: 205
Wugeng (Vu-keng) 武庚: 58
Wuhou (Vu-hou) 武后 lásd Wu Zetian
Wukong (Vu-kung) 悟空: 222
Wuzong (Vu-cung) császár (Tang) 武宗: 233

X

Xavéri Szent Ferenc: 249
Xi Kang (Hszi Kang) 嵇康: 168
Xia Jingqu (Hszia Csin-csü) 夏敬渠: 390
Xiahou (Hszia-hou) család 夏侯: 149
Xian császár (Hszien-ti) (Han) 憲帝: 131
Xian Wu (Hszien Vu) 憲吳: 490
Xianfeng (Hszien-feng) (Qing) 咸豐: 427
Xiang Rong (Hsziang Zsung) 向榮: 418
Xiang Xiu (Hsziang Hsziu) 向秀: 167, 175
Xiang Yu (Hsziang Jü) 項羽: 102
Xianzong (Hszien-cung) császár (Tang) 憲宗: 231
Xiao Daocheng (Hsziao Tao-cseng) 蕭道成: 151, 152
Xiao Yan (Hsziao Jen) 蕭衍: 152
Xiaogong (Hsziao-kung) (Qin) 孝公: 67
Xiaoming császár (Hsziao-ming-ti) (Han) 孝明帝: 158, 159
Xiaoqin (Hsziao-csin) 孝欽 427 lásd Cixi
Xiaowen császár (Hsziao-ven-ti) (Han) 孝文帝: 158
Xie (Hszie) család 謝: 151
Xie He (Hszie Ho) 謝赫: 169
Xie Lingyun (Hszie Ling-jün) 謝靈雲: 168-170
Xie Qinggao (Hszie Csing-kao) 謝清高: 446
Ximen Bao (Hszi-men Pao) 西門豹: 69
Xinling ura (Hszin-ling csün) 信陵君: 77
Xu Guangqi (Hszü Kuang-csi) 徐光啓: 343, 352-3
Xu Hongzu (Hszü Hung-cu) 徐宏祖: 346
Xu Ling (Hszü Ling) 徐陵: 170
Xu Mian (Hszü Mien) 徐勉: 152
Xu Naiji (Hszü Naj-csi) 訏乃濟: 410
Xu Qianxue (Hszü Csien-hszüe) 徐乾學: 391
Xu Shen (Hszü Sen) 訏愼: 136
Xu Shouhui (Hszü Sou-huj) 徐壽輝: 306
Xu Shuzheng (Hszü Su-cseng) 徐樹錚: 474
Xu Xiake (Hszü Hszia-ko) 徐霞客: 346
Xuan király (Hszüan-vang) (Zhou) 宣王: 59
Xuantai (Hszüan-taj) 玄太: 228
Xuantong (Hszüan-tung) lásd Puyi
Xuanzang (Hszüan-cang) 玄奘: 180, 221-2, 347
Xuanzhao (Hszüan-csao) 玄照: 228
Xuanzong (Hszüan-cung) császár (Tang) 玄宗: 206-7, 219, 226, 230, 383
Xunzi (Hszün-ce) 荀子: 84, 90-1

Y

Yan Fu (Jen Fu) 嚴復: 447, 484-5
Yan Jici (Jen Csi-ce) 嚴濟慈: 490
Yan Ruoqu (Jen Zso-csü) 閻若璩: 392-
Yan Shigu (Jen Si-ku) 顏師古: 219
Yan Xishan (Jen Hszi-san) 閻錫山: 477
Yan Yanzhi (Jen Jen-cse) 顏延之: 170
Yan Yuan (Jen Jüan) 顏元: 262, 387, 448
Yang császár (Jang-ti) (Sui) 煬帝: 190, 242
Yang Guangxian (Jang Kuang-hszien) 楊光先: 397
Yang *guifei* 楊貴妃: 383
Yang Guozhong (Jang Kuo-csung) 楊國忠: 206-7
Yang Jian (Jang Csien) 楊堅: 160, 189-90
Yang Kuan (Jang Kuan) 楊寬: 68, 70
Yang Shi (Jang Si) 楊時: 336
Yang Tingyun (Jang Ting-jün) 楊庭筠: 352-3
Yang Xianzhi (Jang Hszien-cse) 楊銜之: 159, 180
Yang Xiong (Jang Hsziung) 楊雄: 133, 137, 139
Yang Xiuqing (Jang Hsziu-csing) 楊秀清: 417
Yang Xuangan (Jang Hszüan-kan) 楊玄感: 191
Yang Yan (Jang Jen) 楊炎: 209, 216
Yang Yuhuan (Jang Jü-huan) 楊玉環: 206-7
Yanglianzhenjia (Jang-lien-csen-csia) 楊璉真加: 301
Yao (Jao) (mitikus uralkodó) 堯: 90, 93, 393
Yao Nai (Jao Naj) 姚鼐: 447
Yaoshi rulai (Jao-si zsu-lai) 藥師如來: 177
Yao Xing (Jao Hszing) 姚興: 177
Yao Zui (Jao Cuj) 姚最: 169
Ye Shengtao (Je Seng-tao) 葉聖陶: 488
Ye Zongliu (Je Cung-liu) 葉宗留: 323
Yelü Chucai (Je-lü Csu-caj) 耶律楚材: 288-9
Yijing (Ji-csing) 義淨: 221-2
Yixin (Ji-hszing) 奕訢: 427, 438
Yixing (Ji-hszing) 一行: 185
Yingzong (Jing-cung) császár (Ming) 英宗: 317
Yongle (Jung-lö) császár (Ming) 永樂: 305, 311-2, 314-5, 318-9, 320, 322, 328-9
Yongli (Jung-li) császár (Ming) 永歷: 363, 384
Yongzheng (Jung-cseng) császár (Qing) 雍正: 366-8, 370, 372, 376, 378, 389, 396, 398, 406
You király (Ju-vang) (Zhou) 幽王: 59
Yu (Jü) (mitikus uralkodó) 禹: 90, 93, 134, 393
Yu (Jü) család 庾: 151
Yu Dafu (Jü Ta-fu) 郁達夫: 488
Yu Dayou (Jü Ta-ju) 愈大猷: 329
Yu Yue (Jü Jüe) 俞樾: 489-90
Yuan Mei (Jüan Mej) 袁枚: 390, 393
Yuan Shao (Jüan Sao) 袁紹: 130, 131
Yuan Shikai (Jüan Si-kaj) 袁世凱: 443, 454-5, 458, 470-5, 478, 485
Yuan Shu (Jüan Su) 袁樞: 271
Yuan Shu (Jüan Su) 袁述: 131
Yuan Zhen (Jüan Csen) 袁稹: 219
Yuchi (Jü-cse) (családnév) 尉遲: 163
Yue Fei (Jüe Fej) 岳飛: 250
Yue Shi (Jüe Si) 藥史: 268
Yuwen (Jü-ven) (családnév) 宇文: 163
Yuwen Tai (Jü-ven Taj) 宇文泰: 159, 160

Z

Zarathustra: 226
Zeng Gongliang (Ceng Kung-liang) 曾公亮: 246
Zeng Guofan (Ceng Kuo-fan) 曾國藩: 418, 422, 426-7, 429, 441, 447

Zeng Guoquan (Ceng Kuo-csüan) 曾國荃: 426
Zhan Tianyou (Csan Tien-ju) 詹天佑: 428
Zhang Bangchang (Csang Pang-csang) 張邦昌: 283
Zhang Bao (Csang Pao) 張寶: 130
Zhang Binglin (Csang Ping-lin) 張炳麟: 472, 490
Zhang Daoling (Csang Tao-ling) 張道陵 (Zhang Ling - Csang Ling 張陵): 130-1, 146, 170
Zhang Fei (Csang Fej) 張斐: 148
Zhang Heng (Csang Heng) 張衡: 134-5, 139
Zhang Jian (Csang Csien) 張謇: 468
Zhang Jiao (Csang Csiao) 張角: 130, 131
Zhang Jiuling (Csang Csiu-ling) 張九齡: 206
Zhang Juzheng (Csang Csü-cseng) 張居正: 334
Zhang Liang (Csang Liang) 張良: 130
Zhang Lu (Csang Lu) 張魯: 131, 146
Zhang Qian (Csang Csien) 張騫: 108, 116-17
Zhang Shicheng (Csang Si-cseng) 張士誠: 306-7
Zhang Xianzhong (Csang Hszien-csung) 張獻忠: 337-8, 363, 417
Zhang Xie (Csang Hszie) 張燮: 346
Zhang Xuecheng (Csang Hszüe-cseng) 章學誠: 220, 272, 390, 395-6
Zhang Xueliang (Csang Hszüe-liang) 張學良: 477, 479
Zhang Yanyuan (Csang Jen-jüan) 張彥袁: 218
Zhang Zai (Csang Caj) 張載: 273
Zhang Zhidong (Csang Cse-tung) 張之洞: 454-5, 468, 471
Zhang Zuolin (Csang Co-lin) 張作霖: 474, 477
Zhangzong (Csang-cung) császár (dzsürcsi) 章宗: 283
Zhao császár (Csao-ti) 昭帝: 112, 133
Zhao Kuangyin (Csao Kuang-jin) 趙匡胤: 239
Zhao Mingcheng (Csao Ming-cseng) 趙明誠: 270
Zhao Rugua (Csao Zsu-kua) 趙汝适: 260
Zhao Zhiqian (Csao Cse-csien) 趙之謙: 383
Zheng (Cseng) (Qin hercege) 政: 98, 102
Zheng Banqiao (Cseng Pan-csiao) 鄭板橋: 391
Zheng Chenggong (Cseng Csen-kung) 363 鄭成功 lásd Koxinga
Zheng Fuguang (Cseng Fu-kuang) 鄭復光: 450
Zheng Guo (Cseng Kuo) 鄭國: 69
Zheng He (Cseng Ho) 鄭和: 314-5
Zheng Jing (Cseng Csing) 鄭經: 364
Zheng Qiao (Cseng Csiao) 鄭樵: 271
Zheng Xie (Cseng Hszie) 鄭燮: 391
Zheng Xuan (Cseng Hszüan) 鄭玄: 136-7, 166, 219, 386
Zhengtong (Cseng-tung) 正統 lásd Yingzong
Zhi Daolin (Cse Tao-lin) 支道林 Zhi Dun (Cse Tun) 支盾: 175
Zhimeng (Cse-meng) 智猛: 180
Zhisheng (Cse-seng) 智昇: 182
Zhiyi (Cse-ji) 智顗: 221
Zhong Rong (Csung Zsung) 鍾嶸: 169
Zhong Xiang (Csung Hsziang) 鍾相: 250
Zhou Daguan (Csou Ta-kuan) 周達觀: 297
Zhou Dunyi (Csou Tun-ji) 周頤: 273
Zhou Enlai (Csou En-laj) 周恩來: 480
Zhou herceg (Zhougong - Csou-kung) 周公: 58
Zhou Qufei (Csou Csü-fej) 周去非: 260

Zhou Weiliang (Csou Vej-liang) 周 煒 良: 490
Zhouxin (Csou-hszin) király (Shang) 紂 辛: 58
Zhu De (Csu Te) 朱 德: 480
Zhu Di (Csu Ti) 朱 棣: 311
Zhu Fahu (Csu Fa-hu) 竺 法 護: 175, 180
zhulin qixian (csu-lin csi-hszien) 竹 林 七 賢: 168
Zhu Quanzhong (Csu Csüan-csung) 朱 全 忠: 213
Zhu Shijie (Csu Si-csie) 朱 世 傑: 299
Zhu Shixing (Csu Si-hszing) 朱 士 行: 179
Zhu Siben (Csu Sze-pen) 朱 思 本: 299
Zhu Wen (Csu Ven) 朱 溫: 213
Zhu Xi (Csu Hszi) 朱 熹: 271, 273, 297, 341, 387, 393-4, 396
Zhu Ying (Csu Jing) 朱 應: 161
Zhu Youlang (Csu Ju-lang) 朱 由 榔: 363
Zhu Yu (Csu Jü) 朱 彧: 259
Zhu Yuanzhang (Csu Jüan-csang) 朱 元 璋: 307, 321
Zhu Zaiyu (Csu Caj-jü) 朱 載 堉: 343
Zhuang Cunyu (Csuang Cun-jü) 莊 存 與: 445
Zhuang király (Csuang-vang) (Chu) 莊 王: 62
Zhuangzi (Csuang-ce) 莊 子 Zhuang
Zhou (Csuang Csou) 莊 周: 88
Zhuge Liang (Csu-ko Liang) 諸 葛 亮: 149
Zhuo (Cso) család 卓: 123
Zongle (Cung-lö) 宗 泐: 312
Zou Yan (Cou Jen) 鄒 衍: 92-3, 132-33, 136
Zuo Qiuming (Co Csiu-ming) 左 丘 明: 136, 138
Zuo Zongtang (Co Cung-tang) 左 宗 棠: 418, 420, 423, 426-7, 429, 437, 442

TÁRGYMUTATÓ

A

'Abbāsid Birodalom: 45, 226-7, 260, 279, 284
afyūn: 408
ahiṁsā: 280
Angkor Királyság: 253, 297
Arany Horda: 284, 293, 295
arhat: 172
Atjeh állam: 260, 314

B

ba (pa) 霸: 62
baguwen (pa-ku-ven) 八股文: 389
baihua (paj-hua) 百花: 486
baiji (paj-csi) 白籍: 150
Bailianjiao (Paj-lien-csiao) 白連教: 379, 407, 415, 421, 445, 455
Baishangdihui (Paj-sang-ti-huj) 拜上帝會: 416
Baiyunhui (Paj-jün-huj) 白雲會: 292
Baohuanghui (Pao-huang-huj) 保皇會: 455
baojia (pao-csia) 保甲: 244
baolei (pao-lej) 保類: 385
baoyi (pao-ji) 包衣: 361, 392
bayi (pa-ji) 八議: 106
beifa (pej-fa) 北伐: 476
beiyang lujun (pej-jang lu-csün) 北洋路軍: 458, 471, 480
ben (pen) 本: 87
bi (pi) 鄙: 61
bianzhe (pien-csö) 辯者: 92
bianzi (pien-ce) 辮子: 362
biji (pi-csi) 筆記: 265, 268, 289
Bingbu (Ping-pu) 兵部: 309
binghu (ping-hu) 兵戶: 152
binke (pin-ko) 賓客: 76
bo (po) 伯: 54
bodhisattva: 177, 220, 306
bosi jingjiao (po-sze csing-csiao) 波斯經教: 226
bu (pu) 卜: 54
bu (pu) 布 1. vasásó alakú pénz: 72
2. szövet: 197
bu (pu) 部: 119
buci (pu-ce) 卜辭: 56
buqu (pu-csü) 部曲: 128, 151, 189, 248

C

Cai (Caj) fejedelemség 蔡: 61
caiyi (caj-ji) 采邑: 61, 66
Cao fejedelemség 曹: 61
Cao (kormányzóság) 曹: 204
caoshi (cao-si) 草市: 251
Cao-Wei-dinasztia 曹魏朝: 148-9, 166-7, 169, 175
Cao-Wei Királyság 曹魏: 145, 158, 162-4, 168, 194
cha (csa) 茶: 373
Champa 占越: 161,163, 191, 224, 253, 312, 314
Chan (Elmélkedés iskolája) 禪: 221, 232-3, 289, 300, 341, 353, 394

changmaofei (csang-mao-fej) 長毛匪: 416
changsheng (csang-seng) 長生: 170
chazhuang (csa-csuang) 茶莊: 373
Chen-dinasztia 陳朝: 153, 160, 169, 190, 232
Chen fejedelemség 陳: 61
Chen Birodalom 陳: 146, 190
cheng (cseng) 誠: 232
Cheng-Han Királyság 成漢: 146, 149
Chenghua (Cseng-hua) 成化: 317, 332
chenwei (csen-vej) 讖緯: 134
chimei (cse-mej) 赤眉: 127
chong (csung) 銃: 247
Chu fejedelemség 楚: 62, 64, 66-7, 72, 75, 77, 82, 93, 98, 104-5, 115, 132, 146, 213
Chu (Öt din. kora) 楚: 215, 240
Chu (névleges állam) 楚: 282
chuanmin (csuan-min) 船民: 326, 364
Chuanshan xueshe (Csuan-san hszüe-sö) 船山學社: 385
Chunqiu (Csun-csiu) 春秋 lásd Tavasz és ősz korszak
ci (ce) 辭: 44
ci (ce) 詞: 262
cun 忖: 249

Cs

Csagatáj Birodalma: 284, 293

D

dacheng (ta-cseng) 大乘 172, lásd *mahāyāna*
Dadaohui (Ta-tao-huj) 大刀會: 455
daifu (taj-fu) 大夫: 60-1
daitian (taj-tien) 代田: 122
Dalisi (Ta-li-sze) 大里寺: 195
Dali Királyság 大理: 208, 240
dang (tang) 黨: 157
dao (tao) 刀: 72
dao (tao) 道: (közig. egys.) 195
dao (tao) 道: 89, 231, 395-6
daojia (tao-csia) 道家: 88
daoren (tao-zsen) 道人: 133
Da Qin (Ta Csin) (Római Bir.) 大秦: 114, 118
datong (ta-tung) 大同: 448, 488, 495
dawenkou kultúra (ta-ven-kou) 大汶口: 49, 50
Dayi Shang (Ta-ji Sang) 大邑商: 52
dayuejin (ta-jüe-csin) 大躍進: 38, 498, 497, 499, 500, 504
dazi (ta-ce) 大字: 283
dazong (ta-cung) 大宗: 60
Déli dinasztiák kora 南朝: 128, 143, 146, 150, 152-3, 160, 162, 164, 167-9, 218-9, 248
Déli Han Királyság 南漢: 209, 215, 240
Déli Ming állam 南明: 363, 365-6,
Déli Ming-dinasztia南明朝: 363, 384-5, 416
Déli Qi (Csi)-dinasztia 南齊朝: 150, 152, 160-1, 169, 183, 232
Déli Song (Szung) Birodalom 南宋: 227, 256, 258, 283, 297
Déli Song (Szung)-dinasztia 南宋朝: 258, 292, 297, 301
Déli Tang állam 南唐: 239
dhāraṇī: 185, 301
dhyāna: 174-5, 177, 221
di 帝 lásd *Shangdi*
Dian (Tien) Királyság 滇: 75, 107, 112, 113, 162
diao (tiao) 調: 197
Đihn (vietnami din.) 丁: 240
ditouqian (ti-tou-csien) 地頭錢: 209
Dongchang (Tung-csang) 東場: 319
Donglin Akadémia (*Donglin Shuyuan* - Tung-lin su-jüan) 東林書院: 336, 342, 366, 383, 389
Donglin (Tung-lin) 東林 kolostor: 176
Dongwen xueshe (Tung-ven hszüe-sö) 東文學社: 490
Duchanyuan (Tu-csan-jüan) 都察院: 380
dudufu (tu-tu-fu) 督都府: 204

duhufu (tu-hu-fu) 都護府: 204
dui (tui) 碓: 122
duifang (tui-fang) 兌房: 258
dujun (tu-csün) 督軍: 474

E

ENSZ: 499
erchen (er-csen) 二臣: 364
Északi és Déli dinasztiák kora (*Nanbeichao*) (Nan-pej-csao) 南北朝: 143, 218
Északi dinasztiák 北朝: 160, 219
Északi Han Királyság 北漢: 239-40
Északi Liang Királyság 北涼: 156, 164
Északi Qi (Csi) Birodalom 北齊: 153, 159, 201, 226, 317
Északi Song (Szung) Birodalom 北宋: 250
Északi Song (Szung)-dinasztia 北宋朝: 251, 254, 257
Északi Yan (Jen) Királyság 北燕: 154, 156
Északi Wei (Vej, Tuoba) Királyság 北魏: 145, 151, 156-8, 162-5, 177-80, 183, 201, 281
Északi Wei (Vej)-dinasztia 北魏朝: 163-4, 170, 194, 197
Északi Zhou (Csou) Birodalom 北周: 160, 178-9, 189-90, 196
Északi Zhou (Csou)-dinasztia 北周朝: 145, 153, 159, 183, 198, 201, 226

F

fajia (fa-csia) 法家: 77, 86
fanbing (fan-ping) 藩兵: 246
fangshi (fang-si) 方士: 133
fangtudi (fang-tu-ti) 方土地: 352
fangzhaihu (fang-csaj-hu) 放債戶: 258
fangzhen (fang-csen) 方鎮: 206, 212-3
fangzhi (fang-cse) 方志: 396
fanqie (fan-csie) 反切: 185
fanzhen (fan-csen) 藩鎮: 206
feihuo (fej-huo) 飛火: 247
feiqian (fej-csien) 飛錢: 210, 257
fen (társ. felosztás) 分: 91
fen (sors) 分: 166, 174
feng 封: 60, 66
fengguo (feng-kuo) 封國: 103, 105
fenye (fen-je) 分野: 134
folangji chong (fo-lang-csi csung) 佛郎機銃: 346
fu 府: 195
fu (fegyveres szolg.) 賦: 64, 79
fu (költészet) 賦: 93, 137, 139
fubing (fu-ping) 府兵: 160, 198-9, 206
fuguo (fu-kuo) 富國: 77
fuguo qiangping (fu-kuo csiang-ping) 富國強兵: 88
Fushe (Fu-sö) 復社: 336, 383-5
fuzi (fu-ce) 夫子: 83

G

ganpu (kan-pu) 幹僕: 249
ganren (kan-zsen) 幹人: 249
gaoliang (kao-liang) 高梁: 372
ge (ko) 戈: 52-3
Gelaohui (Ko-lao-huj) 哥老會: 455
geming ronglu (ko-ming zsung-lu) 革命熔爐: 498
geming sanzun (ko-ming szan-cun) 革命三尊: 490
gengtian (keng-tien) 耕田: 320
gong (kung) 公: 60
gong (kung) 貢: 318
gongan (kung-an) 公案: 221
Gongbu (Kung-pu) 工部: 309
gongshou (kung-sou) 弓手: 249
Gongyangxue (Kung-jang-hszüe) 公洋學: 445-8, 488
gongyong (kung-jung) 功用: 87
Guangxu (Kuang-hszü) 光緒: 427, 430, 455
guantian (kuan-tien) 官田: 250, 291, 321
guanzi (kuan-ce) 關子: 258
guifei (kuj-fej) 貴妃: 206

guijian (kuj-csien) 貴賤: 106
guo (kuo) 國: 60, 215
Guomindang (Kuo-min-tang) 國民黨: 473, 476-82, 488-9, 494, 499
guozijian (kuo-ce-csien) 國子監: 195
gushi (ku-si) 古時: 139
guwen (ku-ven) 古文: 135-6, 231, 270-2, 343, 445, 448
guyi (ku-ji) 古譯: 182

H

Hadakozó fejedelemségek kora (*Zhanguo*): 59, 64-5, 70-2, 77, 79, 85-6, 92-3, 101, 109, 111-3, 115, 120, 122, 124-5, 132-3, 137-8, 160, 166, 168-9, 393, 448
Han fejedelemség 漢: 59, 64, 66, 72, 98
Han Birodalom 漢: 67, 70, 75, 97, 103, 105, 115, 123, 139, 158, 173
Han-dinasztia 漢朝: 83-4, 86, 92, 102-6, 108, 115, 119, 120, 133, 137, 143, 145-7, 149, 154, 161-2, 165-6, 174, 210, 219, 252,
hanchen (han-csen) 漢臣:64
hang 行: 244, 252
Hanlin guoshiyuan (Han-lin kuo-si-jüan) 翰林國史院: 288
hanmen 寒門: 150
hanren (han-zsen) 漢人: 289
Hanxue (Han-hszüe) 漢學: 394
Hat dinasztia kora (*Liuchao* - Liu-csao) 六朝: 160, 164, 216, 231, 234, 252, 272
Heian (uralkodói időszak) 平安: 229
heqi (ho-csi) 合氣: 130
heiqijun (hej-csi-csün) 黑旗軍: 420, 438
heqin (ho-csin) 和親: 108
hequzu (ho-csü-cu) 河渠卒: 111
hīnayāna (kis szekér): 175-7, 179
hongjin (hung-csin) 紅巾: 306
Hongjinhui (Hung-csin-huj) 紅巾會: 292
hongweibing (hung-vej-ping) 紅衛兵: 501
hosszú menetelés: *changzheng* (csang-cseng) 長征: 481, 493
hou 候: 54
huangcheng (huang-cseng) 皇城: 194
Huangdi (Huang-ti) 黃帝: 56, 98
huangji (huang-csi) 黃籍: 150
huangjin (huang-csin) 黃巾: 130-1
huaqiao (hua-csiao) 華僑: 467
Huayan (Ha-jen) 華嚴: 221
huayi yiyu (hua-ji ji-ju) 華夷譯語: 371
Hubu (Hu-pu) 戶部: 309
hui (huj) 會: 130, 252
huiguan (huj-kuan) 會館: 375
Huihui guozi xue (Huj-huj kuo-ce hszüe) 回回國子學: 299
huihui sitian jian (huj-huj sze-tien csien) 回回司天檢: 299
huihui sitian tai (huj-huj sze-tien taj) 回回司天臺: 299
huji (hu-csi) 戶籍:197

I

Ilkhān Birodalom: 284, 293, 295

J

ji (csi) 吉: 135
jiaguwen (csia-ku-ven) 甲骨文: 55
Jiajing (Csia-csing) 嘉靖:325, 346
jian (csien) 監: 242
jian'ai (csien-aj) 兼愛: 85
Jian'an (Csien-an) 建安: 168
jianghu (csiang-hu) 匠戶: 309
Jingnan állam (Csing-nan) 荊南: 213, 240
Jiangnan zhizaoju (Csiang-nan cse-cao-csiu) 江南制造局: 429, 431
jiangxue (csiang-hszüe) 講學: 342
jianli (csien-li) 兼利: 85
jianzhuang (csien-csuang) 監莊: 249
jiao (csiao) 教: 272
jiaofang (csiao-fang) 教坊: 262
jiaozi (csiao-ce) 交子: 258
jiaozipu(csiao-ce-pu) 交子鋪: 258
jiaoyinpu (csiao-jin-pu) 交銀鋪: 258
jiapu (csia-pu) 家譜: 150
jiazi (csia-ce) 甲子: 131

jiedushi (csie-tu-si) 節度使: 206, 212-3
jifupu (csi-fu-pu) 寄附鋪: 258
Jin (Csin) fejedelemség 晉: 59, 62, 64, 66-7, 72, 78, 82-3
Jin (Csin)-dinasztia (kínai) 晉朝: 148, 150, 232
Jin(Csin)-dinasztia (dzsürcsi) 金朝: 282, 288, 297, 300
Jin (Csin, Dzsürcsi) Birodalom 金: 185, 241, 250, 255-6, 258, 280-1, 283-4, 288-9, 293, 320, 360, 362
jing (csing) 井: 90
jingjiao (csing-csiao) 景教: 226
jingshi (csing-si) 經世: 446
jingtian (csing-tien) 井田: 416
Jingtu (csing-tu) 淨土: 176, 221
jingzuo (csing-co) 靜坐: 341
jinjun (csin-csün) 禁軍: 246
jinshi (csin-si) 進士: 380
jinwen (csin-ven) 今文: 135-6, 445
Jinwenxue (Csin-ven-hszüe) 今文學: 445-6
jinyinpu (csin-jin-pu) 金銀鋪: 258
Jinyiwei (Csin-ji-vej) 錦衣衛: 310, 319
jinzouyuan (csin-cou-jüan) 進奏院: 210
jiuchen (csiu-csen) 舊臣: 364
jiupin (csiu-pin) 九品: 148
jiuyi (csiu-ji) 舊譯: 182
jōdo (jap. buddh. szekta) 淨土: 229
juan (csüan) 絹: 197
jue (csüe) 爵: 103
jun (csün) 軍: 242
jun (csün) 郡: 67, 98, 103
junhu (csün-hu) 軍戶: 309, 320
juntianfa (csün-tien-fa) 均田法: 197
juntun (csün-tun) 軍屯: 320-1
junxian (csün-hszien) 郡縣: 119
junxian (csün-hszien) 軍縣: 242
junyu (csün-jü) 軍餘: 321
junzi (csün-ce) 君子: 84
juren (csü-zsen) 舉人: 380, 383

K

kaijiao san da zhushi (kaj-csiao szan ta csu-si) 開教三大柱石: 352
kaoyi (kao-ji) 考異: 271
Kaozhengxue (Kao-cseng-hszüe) 考証學: 394, 398, 444-5, 447, 489, 490
Karakitaj Birodalom: 280
karasuk kultúra: 52
karma: 174
ke (ko) 客: 128, 151, 189, 248
kehu (ko-hu) 客戶: 249
Kelet-indiai Társaság: 373, 401, 408
Keleti Han-dinasztia 東漢朝: 97, 112, 116-9, 120, 123, 127-9, 133, 136-7, 139, 168, 194
Keleti Jin (Csin) Birodalom 東晉: 162, 176
Keleti Jin (Csin)-dinasztia 東晉朝: 149, 151-2, 156, 160-1, 279
Keleti Wei (Vej) Birodalom 東魏: 159
Keleti Zhou (Csou) fejedelemség 東周: 98
Kései Jin (Csin) Királyság 後晉: 360
Kései Liang Királyság 後涼: 153, 163
Kései Liang-dinasztia 後梁朝: 213
Kései Qin (Csin) Királyság 後秦: 177
Kései Shu (Su) Királyság 後蜀: 239-40
Kései Tang-dinasztia 後唐朝: 213
Kései Yan (Jen) Királyság 後燕: 156
Kései Zhao (Csao) Királyság 後趙: 154, 175
Kései Zhou (Csou)-dinasztia 後周朝: 179, 239-40
Kínai Kommunista Párt: 480, 486, 493-5
Kínai Köztársaság: 472, 478
Kínai Népköztársaság: 20, 22, 26, 29, 38, 307, 342, 371, 411, 480, 482, 490, 493-9, 500, 503
Kohong (Gonghang, Kung-hang) 公行: 411
Korai Liang Királyság 前涼: 154, 163
Korai Qin (Csin) Királyság 前秦: 156, 163, 177
Korai Zhao (Csao) Királyság 前趙: 154
koufentian (kou-fen-tien) 口分田: 197, 209
könyvégetés: 102, 131

ku 庫: 417
kuaizi (kuaj-ce) 會子: 258
Kusān Birodalom: 161, 172
kuzu (ku-cu) 庫卒: 111

L

Lantinghui (Lan-ting-huj) 蘭停會: 168
Lê (vietnami-din.) 黎: 312, 378, 420
li 吏: 310
li 理. 91, 341, 387, 395, 402
li 禮: 90-1
li 里: 103, 157, 194, 249, 252, 399
Liang Birodalom 梁: 136, 153
Liang hercegség 梁: 138
Liang-dinasztia 梁: 152, 160-1, 164, 169, 177, 182, 232
liang 兩: 324, 334, 365, 374, 378-9, 406, 409-12, 424-5, 430, 432, 435, 440, 453, 459
liangshuifa (liang-suj-fa) 兩稅法: 210, 290
liangzhi (liang-cse) 良知: 341
Liao (Kitaj) Birodalom 遼: 208, 240-1, 255-6, 258, 277, 279-80, 282, 289, 293, 320
Liao-dinasztia 遼: 288, 297, 300
libaitang (li-paj-tang) 禮拜堂: 417
lijia (li-csia) 里甲: 309
lijin (li-csin) 釐金: 418, 424-5, 430, 439, 461
lin 鄰: 156
lingchi (ling-cse) 凌遲: 290
liqixue (li-csi-hszüe) 理氣學: 273
lizhi (li-cse) (liccsi) 荔枝: 323
liutiao bianqiang (liu-tiao pien-csiang) 柳條邊牆: 339
Liu-Song (Liu-Szung)-dinasztia 劉宋: 136, 150-1, 160, 180, 232
Liu-Song (Liu-Szung) Birodalom 劉宋: 161
liuzhen (liu-csen) 六鎮: 159
lixue (li-hszüe) 理學: 273, 386
longguche (lung-ku-csö) 龍骨車: 211
Longqing (Lung-csing) 隆慶: 334
louchuan (lou-csuan) 樓船: 151
lu 路: 195
Lu fejedelemség 魯: 58-9, 61, 64, 80, 82-3, 136, 271
lü 律: 79
lun 論: 196
lunban (lun-pan) 輪班: 322
lüshi (lü-si) 律詩: 139
lüying (lü-jing) 祿營: 421, 425
Lý (vietnami din.) 李: 240

M

madhyamaka: 177
mahāyāna (nagy szekér): 165, 168, 174-7, 179, 184, 221
maiban (maj-pan) 買辦: 430
május 4. mozgalom: 458, 469, 486-7
Mamlūk Birodalom: 315, 349
mandala: 301
Mandzsukuo: 490
mantra: 185, 301
Maurya Birodalom: 172
Meiji (uralkodói időszak) (Japán) 明治: 432-3, 446, 484
meng 盟: 62
Menxiasheng (Men-hszia-seng) 門下省: 194, 205
Mi 米: 204, 224
Min-Yue (Min-Jüe) állam 閩越: 113
Min Királyság 閩: 215, 233
ming 命: 137, 166, 174
ming 明: 226
Ming Birodalom 明: 209, 242, 272308, 310, 314, 318, 338-9, 353, 364, 380
Ming-dinasztia 明朝: 90, 125, 194, 201, 226, 262, 292, 297, 305, 307-9, 311, 317-8, 320, 322-3, 326-7, 330-1, 333-4, 337, 341, 343, 363, 366, 368, 370, 384, 397, 489
mingdao (ming-tao) 明刀: 115
mingjia (ming-csia) 名家: 150
minhu 民戶: 309, 323
minzhuang (min-csuang) 民壯: 322
mo 末: 87

Mogul Birodalom: 350
Mohe Királyság: 206
moli 茉莉: 114
monijiao (mo-ni-csiao) 摩尼教: 226
mu 畝: 249-50
musu (mu-szu) 苜蓿: 122

N

Nagy Fal (Changcheng - Csang-cseng) 長城: 101, 104, 107-8, 110, 122, 127, 201, 317, 321
Nanyueguo (Nan-jüe-kuo) 南越國: 113
Nanzhao (Nan-csao) 南詔: 206, 208, 240
Nara-korszak: 229
neichangcheng (nej-csang-cseng) 內長成: 317
Neige (Nej-ko) 內閣: 318
Nguyễn-dinasztia 阮: 378
Nian (Nien) 撚: 420-1
nirvāṇa: 172
nubi (nu-pi) 奴婢: 128, 151, 189, 248

Ny

Nyugat: 19, 34-5, 44, 237, 259, 265-6, 273-4, 295, 331, 346, 349, 354, 373, 385, 393-4, 399, 402, 405, 412-3, 428, 433-5, 438, 440-1, 447, 449, 450, 457, 463, 468, 472, 480, 483-9, 505
Nyugati Han-dinasztia 西漢朝: 69, 97, 102, 106, 119, 126-9, 134-6, 145
Nyugati Jin (Csin) Birodalom 西晉: 156, 162-3, 175, 196
Nyugati Jin (Csin)-dinasztia 西晉朝: 129, 149, 150, 166, 175
Nyugati Liang Királyság 西涼: 154
Nyugati Liao Birodalom 西遼: 280
Nyugati Xia (Xixia, Hszi-hszia) (Tangut) Birodalom 西夏: 240, 243, 246, 255-6, 281-2, 284, 297
Nyugati Wei (Vej) Királyság 西魏: 159, 160, 180, 189, 190
Nyugati Wei (Vej)-dinasztia 西魏朝: 152-3, 164, 190

O

Omajjád-din. lásd Umayyād
ortaq: 289

Ö

öt barbár törzs tizenhat királysága: 145-6
Öt dinasztia kora: 183, 189, 212, 214-5, 251, 257, 266, 271
öt elem iskolája: 91, 134-5

P

pa 爬: 211
Panhu (kutya): 160
Pañcaśīla: 174
pao 砲: 248
Peking Egyetem: 475, 487
pianwen (pien-ven) 駢文: 169
pili huoqiu (pi-li huo-csiu) 霹靂火毬: 247
pilipao 霹靂砲: 247
pingding yili (ping-ting ji-li) 平定伊犁: 399
Pingnanguo (Ping-nan-kuo) 平南國: 422
polisz: 78
Pontianak: 376
pozijun (po-ce-csün) 婆子軍: 417
pu (egyszerűség) 樸: 89

Q

Qi (Csi) fejedelemség 齊: 62, 64, 66, 72, 76, 80, 83, 86, 92-3, 98, 104, 115, 122, 132, 136, 146,
Qi (Csi, névleges állam) 齊: 283
qi (csi) 旗: 360
qi (csi) 氣: 395
qian (csien) 錢: 117
qianhu (csien-hu) 錢戶: 258
qianyin (csien-jin) 錢引: 258
qiangbing (csiang-ping) 強兵: 77-8
qiaojun (csiao-csün) 僑軍: 150

Qin (Csin) fejedelemség 秦: 59, 64, 66-9, 72, 77-8, 80, 82, 88, 98, 101-2, 106, 111, 115, 118, 132, 147, 330
Qin (Csin) fejedelemségek (barbár) 秦: 154
Qin (Csin)-dinasztia 秦 朝: 44, 92, 103-6, 133, 245
Qin (Csin) Birodalom 秦: 75, 97, 102, 105, 113, 132, 445
Qing (Csing, Mandzsu) Birodalom 清: 242, 272, 330, 359, 368, 370-2, 376, 380, 391, 405, 413-4, 423, 428, 433, 435, 438, 463, 469
Qing (Csing)-dinasztia 清 朝: 35, 90, 194, 262, 283, 322, 325, 355, 364, 366, 368, 370, 272, 389, 390, 448, 473, 489, 490
qing (csing) 情: 232
qing (csing) 頃: 375
qing (csing) 卿: 60, 64
qingmiaoqian (csing-miao-csien) 青 苗 錢: 209
qingtan (csing-tan) 清 談: 167, 170, 175
qingyi (csing-ji) 清 義 440 lásd *qingtan*
qinshu (csin-su) 親 疏: 106
qiufa (csiu-fa) 求 法: 176
qixiong (csi-hsziung) 七 雄: 66
qu (csü) 曲: 300
quan (csüan) 圈: 362
Quanzhen (Csüan-csen) 全 真: 254

R

ren (zsen) 仁: 84, 90
renshen (zsen-sen) 人 參: 360
renmin gongshe (zsen-min kung-sö) 人 民 公 社: 498, 500
Római Birodalom: 70, 114, 117-8, 126
rōnin 良 人: 326
rujia (zsu-csia) 儒 家: 83

S

sanbao miao (szan-pao miao) 三 保 廟: 315
sanbao taijian (szan-pao taj-csien) 三 保 太 監: 315
sanfan zhi luan (szan-fan cse luan) 三 蕃 之 亂: 365
Sanguo (Szan-kuo) (a Három királyság) 三 國: 147
Sanhehui (Szan-ho-huj) 三 合 會: 407, 416
sanmin zhuyi (szan-min csu-ji) 三 民 主 義: 472
sansi (szan-sze) 三 司: 242
sanyi (szan-ji) 三 役: 249
sarvāstivāda iskola: 177
Sāsānid Birodalom: 164, 204, 224, 227
Selyemút: 117-8, 292
semuren (szö-mu-zsen) 色 目 人: 289, 290
sengqihu (szeng-csi-hu) 僧 祇 戶: 157, 177
Shang-Yin (Sang-Jin)-dinasztia 商 殷: 51-8, 60-1,81, 270, 489
shangdi (sang-ti) 上 帝: 1. (áld. szert.) 56; 2. (Magasságos Úr) 60, 351, 397, 416
Shangshusheng (Sang-su-seng) 尙 書 省: 194
shangtun (sang-tun) 商 屯: 322
shanhu (san-hu) 山 戶: 373
shanyu (san-jü) 單 于: 108, 116, 118-9
shaomaiyin (sao-maj-jin) 燒 埋 銀: 290
shaoshu minzu (sao-su min-cu) 少 數 民 族: 422
she (sö) 社: 103, 178
sheng (seng) 笙: 33, 112, 160, 400
shengci (seng-ce) 生 祠: 336
Shengshuihui (Seng-suj-huj) 聖 水 會: 353
sheren (sö-zsen) 舍 人: 76
Shi (Si) (Tašqand) 史: 201
Shi (Si) (Kiš) 石: 224
shi (si) 士: 61, 66, 85
shi (si) 尸: 56
shi (si) 石: 192, 211, 253, 256, 308, 324, 335
shi (si) 市: 249
shi (si) 筮: 82

shi (si) 勢: 88
shibosi (si-po-sze) 市舶司: 228, 256, 328
shijia (si-csia) 士家: 147, 152
shingon (jap. buddh. szekta) 真言: 229
shixue (si-hszüe) 實學: 387, 448
shoucheng (sou-cseng) 守城: 320
Shu (Su) állam 蜀: 75, 98, 215
shu (su) 術: 88
shu (su) 恕: 85
shuguo (su-kuo) 屬國: 119
Shu-Han (Su-Han)-dinasztia 蜀漢朝: 146-7, 160
Shu-Han (Su-Han) Királyság 蜀漢: 148-9
Shumiyuan (Su-mi-jüan) 246 lásd kövi.
shumiyuan (su-mi-jüan) 樞密院: 242
shushi (su-si) 術士: 133
shuyuan (su-jüan) 書院: 266, 336, 342, 389
shuzi (su-ce) 庶子: 66
sibu (sze-pu) 四部: 166, 392
sihu (sze-hu) 寺戶: 234
sikong (sze-kung) 司空: 66
sikou (sze-kou) 司寇: 66
siliuwen (sze-liu-ven) 四六文: 169
sima (sze-ma) 司馬: 66
situ (sze-tu) 司徒: 66
Song (Szung) Birodalom 宋: 214-5, 240-1, 245-7, 250, 253, 258, 268, 279, 280-1, 300
Song (Szung)-dinasztia 宋朝: 125, 183, 200, 214, 226, 239, 240-1, 255, 268, 271, 273, 278, 280-3, 288, 297, 306, 310, 333
Song (Szung) fejedelemség 宋: 61, 81
stūpa: 174, 178, 184
Sui (Szuj) Birodalom 隨: 157, 160, 226
Sui (Szuj)-dinasztia 隨朝: 106, 136, 145, 153, 160, 165, 189, 190, 192, 198-9, 201, 207, 242, 291, 317
suibi (szuj-pi) 隨筆: 268
Sukhāvatī: 176
suotou (szo-tou) 索頭: 362
suwang (szu-vang) 素王: 445

Sz

száznapos reform (*bairi weixin* – paj-zsi vej-hszin) 白日維新: 455, 484
Szeleukida Birodalom: 93, 107

T

ta 塔: 178, 183
Taiping Tianguo (Taj-ping Tien-kuo) 太平天國: 417-8, 422, 424
taiping (taj-ping) 太平: 130, 133, 417, 495
Taipingdao (Taj-ping-tao) 太平道: 130
Taishi (Taj-si) 泰始:148
taishou (taj-sou) 太守: 67
taixue (taj-hszüe) 太學: 166
Tang Birodalom 唐: 157, 160, 204, 206, 215, 228, 239
Tang-dinasztia 唐朝: 125, 145, 160, 163, 165, 177, 179, 183, 177, 179, 183, 190-2, 198, 200-1, 204-6, 208-9, 215-6, 226-7,
taomin 逃民: 309, 323
Tavasz és ősz korszak (*Chunqiu*): 59, 62, 66-9, 72, 79, 91, 93
tendai (jap. buddh. szekta) 天臺: 229
teppō: 247
ti 體: 168
tian (tien) 天: 91, 397
Tiandihui (Tien-ti-huj) 天地會: 407, 416
Tianjing (Tien-csing) 天京: 418
Tianlijiao (Tien-li-csiao) 天理教: 407, 415
tianling (tien-ling) 田令: 197
tianming (tien-ming) 天命: 420
tianshi (tien-si) 天師: 170
Tiantai (Tien-taj) 天臺: 221
Tianqi (Tien-csi) 天啓: 336
tianwang (tien-vang) 天王: 417
Tianzi (Tien-ce) 天子: 60
tiepao, tiehuopao 鐵砲, 鐵火砲: 247
Tíz királyság (Shiguo - Si-kuo) 十國: 215
Tōa dō bunkai 東亞同文會: 484
Tohārai Fejedelemség: 206, 224

tongyou (tung-ju) 桐 油: 461
Tongmenghui (Tung-meng-huj) 同 盟 會: 467, 472
Tongwenguan (Tung-ven-kuan) 同 文 官: 431, 450
tongxing (tung-hszing) 同 姓: 61
Tongzhi (Tung-cse) 統 治: 423-4, 427, 430, 434, 447
tongzi (tung-ce) 童 子: 120
Török Birodalom: 349
Trần Királyság 陳: 311
tu 圖: 134
tu 徒: 61, 68
tubing (tu-ping) 土 兵: 322
tuntian (tun-tien) 屯 田: 104, 109, 125, 147, 149
tusi (tu-sze) 土 司: 378

U

Umayyād Birodalom: 204, 226-7

V

Vijñānavāda: 222, 273

W

waiqi (vaj-csi) 外戚: 129
wang (vang) 王: 62, 163
washi (va-si) 瓦 市: 262
wazi (va-ce) 瓦 子: 252, 262
wei (vej) 衛: 360
Wei (Vej) fejedelemség 衛. 78
Wei (Vej) fejedelemség 魏: 59, 61, 64, 66-7, 69, 72, 77, 88, 93, 98, 166
Wei (Vej) Királyság 魏: 147-8, 191
weiqun (vej-csün) 衛 群: 385
weitian (vej-tien) 圍 田: 254
wen (ven) 文: 1. egyszerű jegyek 55
2. (polgári) 85
woren (vo-zsen) 倭 人: 162
Wonuwang (Vo-nu-vang) 倭 奴 王: 162
wu (vu) 巫: 57, 89
wu (vu) 武: 85
Wu (Vu) hercegség 吳: 138
Wu (Vu) Királyság 吳: 64, 68, 131, 147, 149, 160-2, 173, 185
wuchan jieji wenhua da geming (vu-csan csie-csi ven-hua ta ko-ming) 無 產 階 級 文 化 大 革 命: 38, 500-2, 504
Wudoumidao (Vu-tou-mi-tao) 五 斗 米 道: 130-1, 133, 151, 170
Wuguowang (Vu-kuo-vang) 吳 國 王: 307
wuhu (vu-hu) 五 胡: 153
wuhu shiliuguo (vu-hu si-liu-kuo) 五 胡 十 六 國: 154
wujing boshi (vu-csing po-si) 五 經 博 士: 133
wujun dudufu (vu-csün tu-tu-fu) 五 軍 督 都 府: 310
wuxing (vu-hszing) 五 行: 220
Wu-Yue (Vu-Jüe) Királyság 吳 越: 213, 215, 233, 240, 263

X

Xia (Hszia)-dinasztia 夏 朝: 50-1, 90, 93
Xia (Hszia) Királyság (barbár) 夏: 153, 156
xian (hszien) 縣: 67, 103, 195, 242, 249, 309
xian (hszien) 秈: 253
xiang (hsziang) 鄉: 249
xiang (*hsziang*) 相: 67
xiang (hsziang) 廂: 251
xiangbing (hsziang-ping) 鄉 兵: 246
xiangjun (hsziang-csün) 廂 軍: 246
xianjiao (hszien-csiao) 祆 教: 226
xianling (hszien-ling) 縣 令: 67
xiaocheng (hsziao-cseng) 小 乘 lásd *hīnayāna*
xiaozi (hsziao-ce) 小 子: 283
xiaozong (hsziao-cung) 小 宗: 60
Xichang (Hszi-csang) 西 場: 319
Xin (Hszin)-dinasztia 新 朝: 126
xin (hszin) 心: 232, 273, 386
xinfujun (hszin-fu-csün) 新 附 軍: 297
xinfuren (hszin-fu-zsen) 新 附 人: 290

xing (hszing) 性: 90, 232, 273
Xinglixue (Hszing-li-hszüe) 性理學: 273
Xingzhonghui (Hszing-csung-huj) 興中會: 472
Xinshenghuo yundong (Hszin-seng-huo jün-tung) 新生活運動: 478
xinyi (hszin-ji) 新譯: 182
xiong (hsziung) 凶: 135
xiucai (hsziu-caj) 秀才: 380
Xiyuduhu (Hszi-jü-tu-hu) 西域督護: 107
Xuande (Hszüan-tö) 宣德: 314, 332
Xuanxue (Hszüan-hszüe) 玄學: 167-8, 170, 174-5, 219, 273
xuanye (hszüan-je) 宣夜: 354
Xueshiyuan (Hszüe-si-jüan) 學士院: 241

Y

yamen (ja-men) 衙門: 409
Yan (Jen) fejedelemség 燕: 66, 70, 72, 98, 101, 106, 109, 115, 154
yanglian (jang-lien) 養廉: 367
yangshao kultúra (jang-sao) 仰紹: 49, 50
yangsheng (jang-seng) 養生: 89, 170
Yi (koreai dinasztia) 李: 337
yi (ji) 邑: 61, 178
yi (ji) 易: 84
yi (ji) 義: 90-1
yi yi zhi yi (ji ji cse ji) 以夷制夷: 446
yibi (ji-pi) 蟻鼻: 72
yier (ji-er) 義兒: 213
Yihequan (Ji-ho-csüan) 義和拳: 455
yi mashang qu tianxia, buke yi mashang zhi (ji ma-sang csü tien-hszia, pu-ko ji ma-sang cse) 以馬上取天下不可以馬上治: 289
yinsi (jin-sze) 淫祀: 420
yinyang (jin-jang) 陰陽: 83, 92, 130, 132-5, 137, 170
yinyang wuxing jia (jin-jang vu-hszing csia) 陰陽五行家: 83
yinyang wuxing shuo (jin-jang vu-hszing suo) 陰陽五行說: 132
yitiao bianfa (ji-tiao pien-fa) 一條鞭法: 325
yiwang (ji-vang) 翼王: 417
yixing (ji-hszing) 異姓: 61
yizhuang (ji-csuang) 義莊: 245, 253
yong (jung) 用: 168
yong (jung) 庸: 197
yongye (jung-je) 永業: 197, 209
Yuan (Jüan, Mongol) Birodalom 元: 293, 306, 309, 312, 320, 370
Yuan (Jüan)-dinasztia 元朝: 183, 289, 292, 295, 307, 321, 341
Yuanfeng (Jüan-feng) 元豐: 241
Yuanhe (Jüan-ho) 元和: 231
Yuanjia (Jüan-csia) 元嘉: 151
Yue (Jüe) Királyság 越: 64, 68, 88, 107
Yuefu (Jüe-fu, Jo-fu) 樂府: 139
yuefu (jüe-fu, jo-fu) 樂府: 169
Yushitai (Jü-si-taj) 御史臺: 195

Z

zaju (ca-csü) 雜劇: 300
zen 禪: 221, 229, 233
zhai (csaj) 齋: 130, 174
zhandao (csan-tao) 棧道: 104
Zhanguo (Csan-kuo) lásd Hadakozó fejedelemségek 戰國: 59
Zhao (Csao)-dinasztia (barbár): 149
Zhao (Csao) fejedelemség 趙: 59, 64, 66, 72, 77, 98, 101, 106, 115, 132
Zhao (Csao) állam (barbár) 趙: 154
zhen (csen) 鎭: 249
Zheng (Cseng) fejedelemség 鄭: 61, 64
zhengming (cseng-ming) 正名: 84, 91, 166
Zhenguan (Csen-kuan) 真觀: 257
zhenren (csen-ren) 真人: 93
zhentianlei (csen-tien-lej) 震天雷: 247
zhi (cse) 治: 272
zhi (cse) 智: 92
zhi (cse) 質: 118

zhipu (cse-pu) 質鋪: 258
zhiyuan tongxing baochao (cse-jüan tung-hszing pao-csao) 至元通行寶鈔: 291
Zhongguo (Csung-kuo) 中國: 62, 64
zhongshumenxia (csung-su men-hszia) 中書門下: 242
Zhongshusheng (Csung-su-seng) 中書省: 194, 310
zhongtong yuanbao jiaochao (csung-tung jüan-pao csiao-csao) 中統元寶交鈔: 291
zhongxue wei ti, xixue wei yong (csung-hszüe vej ti, hszi-hszüe vej jung) 中學爲體西學爲用: 447
zhongzheng (csung-cseng) 中正: 167
Zhou (Csou)-dinasztia 周朝: 512, 54-5, 57-9, 60-4, 66, 72, 81-3, 90, 132,
Zhou (Csou)-dinasztia (690-705) 周朝: 205
Zhou (Csou)-dinasztia (1673-1681) 周朝: 365
zhou (csou) 州: 195
zhuang (csuang) 莊: 209, 249
zhuangyuan (csuang-jüan) 莊園: 209, 249
zhuhu (csu-hu) 主戶: 249
zhuzi (csu-ce) 諸子: 92
zhuzuo (csu-cuo) 住作: 322
zi (ce) 字: 55
zongli (geguo shiwu) yamen (cung-li ko-kuo si-vu ja-men) 總理各國事務衙門: 429, 431
zu (cu) 祖: 197
zui (cuj) 罪: 196
zujie (cu-csie) 租界: 411
zunbei (cun-pej) 尊卑: 106
zuyongdiao (cu-jung-tiao) 租庸調: 290

FÖLDRAJZI NEVEK MUTATÓJA

A

Acapulco: 331, 356
Áden (ʿAdan): 314
Afganisztán: 173, 180, 183, 222, 224, 284, 295
Afrika: 23, 255, 258-9, 314, 467
Āgrā: 172, 350
Aksu: 33, 371
al-Baṣra: 227-8
al-Harṭūm: 420
al-Ǧidda: 314
al-Kūfa: 220, 227
Albazin: 376
Altaj-hegység: 19, 107, 150, 277, 284, 295, 370-1
Amerika: 39, 325, 331, 411, 413, 465,
Amerikai Egyesült Államok: 412-3, 435, 450, 465, 472, 477, 481, 483, 486-7, 490, 499
Amu-Darja: 33, 108, 116, 159, 164, 171-3, 206,-7 224, 289
Amur: 20, 21, 22, 206, 277, 311, 320, 360, 371, 376, 437
An 安: 201, 224
Anatólia: 53
Anbei (An-pej) 安北: 204
Andong (An-tung) 安東: 204
Anglia: 376, 391, 413-4, 428, 434-5, 449-50, 484
Anhui (An-huj) 安徽: 105, 156, 210, 212, 215, 240, 247, 282, 292, 306-7, 324, 326, 329, 334, 337, 375, 394, 409, 418, 421, 447, 463, 469, 473, 475
Annam: 240
Annan (An-nan) 安南: 204
Anqing (An-csing) 安慶: 418, 473
Anxi (An-hszi) 安西: 33, 204, 212
Anyang (An-jang) 安陽: 51-2, 56, 270, 498-90,
Aomen (Ao-men) 澳門 350 lásd Makao
Arábia: 294, 314
Assam: 221-2
Astāna: 183
Ausztrália: 465
Ausztria: 284, 287, 355

B

Ba (Pa) Kir. 巴: 75, 98
Baġdād: 45, 227, 279, 287, 294, 299
Baiji (Paj-csi) 白濟 lásd Paekche
Bajkál-tó: 109, 119, 191, 199, 201, 277, 370, 376-7
Baktria: 108, 116, 164, 207
Balgaszun: 280
Balḫ: 224
Balkas-tó: 106, 108, 206, 226-7, 280, 370-1, 378
Bāmiyān: 172, 183
Baoding (Pao-ting) 保定: 251, 455
Baoxie (Pao-hszie) 褒斜: 104
Beiping (Pej-ping) 北平: 477
Beiting (Pej-ting) 北庭: 204, 212
Belgium: 364, 437
Belső-Mongólia: 118-9, 145, 277
Bengália: 312, 408-9
Bengál-öböl: 180, 222, 274
Berlin: 480, 487

Besbalik: 204, 212
Bhamo: 363
Bihār: 221, 408
Bizánc: 224, 226, 248
Bohai (Po-haj) 渤海: 279
Bohai-öböl: 443
Bombay: 22
Bordeaux: 352
Borneó: 20, 22, 113, 255, 260, 375-6, 467,
Brit-szigetek: 433
Buhārā: 33, 164, 199, 201, 207, 224, 299
Bujr-tó: 307
Burma: 21, 107, 112, 116, 146, 208, 284, 288, 297, 333, 350, 363, 371, 376, 379, 422, 437, 467

C

Caishi (Caj-si) 采石: 247
Calcutta: 222
Calicut: 314, 343
California: 465
Cathay: 280, 350
Celebesz: 20, 328
Ceylon: 161, 171, 173, 180, 223, 259, 294, 297, 460
Chang'an (Csang-an) 長安: 102, 104, 108, 116, 122, 127, 131, 149, 156, 159, 173-7, 180, 183-4, 190-2, 194, 199, 201, 204-5, 207-8, 210, 212-3, 216, 221-4, 226-7, 229, 230, 233, 251-2, 337
Changsha (Csang-sa) 長沙: 114, 128, 215, 373, 385, 417, 480
Chao Phraya: 32
Chaozhou (Csao-csou) 潮州: 228, 329, 276, 465
Cheju-szigetek (Jizhoudao) 濟州島: 161
Chengdu (Cseng-tu) 成都: 69, 98, 104, 123, 207-8, 210, 212, 254, 257, 263, 337-8
Chengzhou (Cseng-csou) 成周: 58-9
Chi'an-mocsarak (Cse-an-cö) 赤岸澤: 199
Chibi (Cse-pi) 赤壁: 147
Chituguo (Cse-tu-kuo) 赤土國: 190
Cho Lon: 23, 465
Chongming-sziget (Csung-ming-tao) 崇明島: 326
Chongqing (Csung-csing) 重慶: 454, 480, 482
Cina: 72, 115
Cixian (Ce-hszien) 磁縣: 332
Coromandel-part: 312

Cs

Csahar: 360
Csehország: 287
Csendes-óceán: 20, 255, 376, 505
Csou-folyó 204, 226

D

Đà-nẵng: 113
Dagu (Ta-ku) 大古: 435, 465
Đai-Viet 大越: 240, 311, 378
Daifang (Taj-fang) 帶方: 162
Dali (Ta-li) 大理: 422
Dalian (Ta-lien) 大連: 453-4
Daliang (Ta-liang) 大梁: 78
Dalmácia: 284
Damaszkusz: 227, 247
Datong (Ta-tung) 大同: 108, 156-8, 164, 177, 183, 201, 279, 321, 325, 337
Daxingcheng (Ta-hszing-cseng) 大興城: 190
Daye (Ta-je) 大冶: 471, 473
Dayuan (Ta-jüan) 大苑: 107-8, 129
Dekkán-fennsík: 222
Dél-Amerika: 23, 374, 412
Dél-Korea: 499
Delhi: 172
Délkelet-Ázsia: 19, 22, 25, 32-4, 38, 113-4, 116, 152, 161, 163-4, 172-3, 180, 191, 222-3, 228, 232, 255, 259, 260, 294, 297, 305, 307, 314-5, 318, 326, 346, 349, 374-5, 411, 413, 461, 464-5, 467-9, 471, 499
Dinghai (Ting-haj) 定海: 410
Dingxian (Ting-hszien) 定縣: 254
Don: 284, 293
Đồng-son: 112-3
Dongting (Tung-ting)-tó 洞庭: 250, 259, 333, 480
Dublin: 22
Duna: 274

Dunhuang (Tun-huang) 燉煌: 33, 107, 109, 111, 164, 173, 175, 183, 197, 206, 226, 263, 371, 489-90

Dzs

Dzsungária: 107, 117, 199, 201, 204, 284, 287, 293, 377

E

Efezosz: 226
Egyiptom: 50, 227, 294, 315
Eldorádó: 461
Emei-hegy 峨嵋: 178, 220
Erhai 洱海: 208
Észak-Amerika: 23, 465
Eufrátesz: 295
Eurázsia: 22, 33, 114, 183, 274, 284, 295, 413
Európa: 20, 23, 33, 36-7, 39, 40, 71, 86, 143, 150, 157, 189, 226, 233, 237, 247-8, 258-63, 265-6, 272, 274, 280, 288, 292, 294-7, 311, 331-2, 343, 346, 349, 354-5, 372-5, 396-7, 399, 400-2, 409, 411, 413, 433, 450, 472, 483, 486-7, 505
Ezer Buddha barlangok (Qianfodong) (Csien-fo-tung) 千佛洞: 183

F

Fanyang (Fan-jang) 范陽: 211-2
Fei-folyó (Fej-suj) 淝水: 151, 156
Fekete-tenger: 293-4
Fen-folyó (Fen-suj) 汾水: 62, 108
Fergāna: 107-8 123, 129, 163, 227
Flandria: 293
Foshan (Fo-san) 佛山: 374
Földközi-tenger: 36, 39, 114, 117-8, 150, 258, 260, 293, 346, 349, 505
Francia Indokína: 467
Francia Kanada: 401
Franciaország: 34, 40, 239, 372, 391, 398, 400, 434-5, 437-8, 447, 450, 453, 458-9, 465, 475, 479, 480-1
Fujian (Fu-csien) 福建: 34, 50, 101, 107, 113,149, 210, 213, 215, 226, 228, 233, 250,251, 253-5, 258-9, 294-5, 297, 323, 329, 332-3, 346-7, 349, 350, 354, 363-4, 373, 378, 385, 406,408, 409, 412, 420, 435, 464-5, 467, 475, 484-5, 499, 503
Funan (Fu-nan) 扶南: 114, 161, 163
Fushun (Fu-sun) 撫順: 360-1
Fuzhou (Fu-csou) (Fujian) 福州: 101, 212, 231, 244, 251, 294, 314, 328, 391, 411-2, 429, 438, 450, 454, 465, 484
Fuzhou (Fu-csou) (Jiangxi) 撫州: 113
Fülöp-szigetek: 20, 22-3, 255, 260, 315, 325, 328, 331, 349, 350, 354, 363, 371, 373-4, 467

G

Galícia: 284, 287
Gan-folyó (Kan-csiang) 贛江: 34, 151, 415
Gandhāra: 172, 180, 199, 222
Gangesz: 118, 164, 171-2, 180, 183, 222
Gansu (Kan-szu) 甘肅: 31-3, 49, 58-9, 101, 104, 106-7, 109, 111, 117, 119, 120, 127-8, 131, 134, 145, 153-4, 156, 163-4, 172-3, 177, 180, 183, 190, 197-9, 200, 204, 208, 212, 223-4, 226-7, 230-1,240, 263, 279, 281, 299, 307, 321, 350, 365, 378-9, 422-3, 489
Ganzhou (Kan-csou) 贛州: 294, 350
Gaochang (Kao-csang) (Turpan) 高昌: 33, 107, 163-4, 183, 191, 197, 201, 204, 208, 224, 226, 279
Gaojuli (Kao-csü-li) 高句麗 lásd Koguryo
Gascogne: 295
Gaya: 221
Görögország: 22, 78-9, 505
Göttingen: 480
Guangdong (Kuang-tung) 廣東: 25, 32, 34, 50, 104, 107, 112-3, 116, 119, 160, 240, 257-9, 292, 294, 321, 324, 327, 329, 333, 346, 349, 350, 354, 363-5, 373, 376, 378, 384, 393, 406, 409, 411, 415-6, 435, 438, 444, 446, 453, 464-5, 467,-469, 472, 503
Guangxi (Kuang-hszi) 廣西: 25, 32, 101, 113-4, 160-1, 212, 240, 321, 363, 376, 378, 407, 409, 415-7, 438
Guangzhou (Kuang-csou) 廣州 lásd Kanton

Guangzhouwan (Kuang-csou-van) 廣州灣 lásd Zhanjiang
Guannei (Kuan-nej) 關內: 198, 231
Guiji (Kuj-csi) 會稽: 168
Guilin (Kuj-lin) 桂林: 101, 113, 363, 365, 417
Guixian (Kuj-hszien) 貴顯: 114
Guizhou (Kuj-csou) 貴州: 23, 25, 32, 75, 116, 146, 160-1, 321, 334-5, 365, 376, 378, 406-7, 422-3, 446
Gulja: 437

Gy

Gyöngy-folyó: 228, 350, 410, 413

H

Hai-folyó (Haj-ho) 海河: 435
Haicheng (Haj-cseng) 海澄: 328
Hainan (Haj-nan) 海南: 32, 161, 228
Hami (Yiwu) (Ji-vu) 伊吾: 33, 129, 201, 204, 206, 423
Han-folyó (Han-suj) 漢水: 66, 98, 104, 130, 146, 148, 153, 176, 324, 337, 463
Handan (Han-tan) 邯鄲: 69, 72, 98
Hanfū: 228
Hangzhou (Hang-csou) 杭州: 34, 151, 191, 226-7, 241, 251-6, 262-3, 282, 292, 294, 301, 321, 326, 329, 331-2, 335, 347, 353-4, 361, 374, 410, 420, 423, 454, 490
Hangzhoui-öböl: 145, 150
Hankou (Han-kou) 漢口: 454, 460, 480
Hànôi 河內: 101, 110-3, 173, 204, 208, 378
Hanyang (Han-jang) 漢陽: 418, 428, 432, 471, 473
Hanzhong (Han-csung) 漢中: 98
Harbin 哈爾濱: 282-3
He (Ho) 何: 204
Hebei (Ho-pej) 河北: 49, 52, 59, 66, 69, 72, 98, 103, 116, 128, 131, 133, 139, 147, 149, 151, 154, 156, 159, 183, 190, 210, 240, 251, 254, 279, 282, 300, 306, 317, 322, 332, 337-9, 387, 407, 421, 422, 454, 459, 463
Hedong (Ho-tung) 河東: 211-2
Hefei (Ho-fej) 合肥: 418
Heilongjiang (Hej-lung-csiang) 黑龍江: 280, 282-3, 360, 371, 376
Helin (Ho-lin) 和林 lásd Karakorum
Henan (Ho-nan) 河南: 51-2, 58-9, 61-2, 93, 98, 104, 122, 127, 130-2, 139, 156, 158, 163, 176, 192, 200, 212, 223, 230, 254, 282-3, 292, 306, 322, 332, 335, 337, 406-7, 421-2, 424, 482, 489
Hengyang (Heng-jang) 衡陽: 384
Hepu (Ho-pu) 合浦: 113
Herāt: 224
Hexi (Ho-hszi) 河西: 212
Himalája: 20-1, 25, 30-3, 41, 171
Hindukus: 20, 172, 295
Hirado 平戶: 363
Hollandia: 22, 355, 376, 398
Holland Kelet-India: 465
Hongkong 香港: 411, 418, 429, 435, 449, 460, 472, 475, 504
Honolulu: 472
Honshū 本土: 443
Hormuz: 293-4, 314
Hotan (Yutian) 于闐: 33, 117-8, 129, 163-4, 179-80, 183, 199, 204, 223
Huai-folyó (Huaj-ho) 淮河: 54, 58, 147, 149, 198, 209, 211, 229, 239, 248, 250, 254, ,282, 284, 290, 307, 329, 333-4, 375
Huai'an (Huaj-an) 淮安: 350
Huaiyin (Huaj-jin) 淮陰: 463
Huainan (Huaj-nan) 淮南: 105, 133, 138,
Huan-folyó: 56
Huanghe (Huang-ho) lásd Sárga- folyó
Huangpu (Huang-pu) (Whampoa) 黃埔: 476
Hubei (Hu-pej) 湖北: 62, 72, 98, 151-3, 190, 200, 254, 307-8, 333, 422, 424, 455, 471-2
Huế: 113
Hunan 湖南: 25, 72, 114, 128, 160, 212, 215, 240, 250, 254, 257, 292, 308, 321, 333, 337, 365, 373, 378, 384, 406-7, 409, 415-8, 424, 429, 446, 455, 463, 468-9, 471-2, 480

Huttal: 199
Hwārazm: 227

I

Iki-sziget 壹 岐 島: 162, 258
Ili-folyó (Yili) (Ji-li) 伊 犁: 123, 129, 191, 201, 204, 206, 280, 370-1, 378, 399, 437, 442, 459
Ilmova-Pad: 118
India: 23, 25, 30, 34, 39, 72, 93, 114-8, 146, 164, 171-3, 176, 180, 182-3, 205, 220-3, 227-8, 231, 233, 259, 260, 294, 312, 314-5, 347, 350, 401, 408-9, 411, 413, 460-1, 467, 499
Indiai-óceán: 34, 114, 152, 161, 164, 172-3, 180, 190, 255, 260, 297, 305, 314, 318, 349, 411
Indokína: 312, 349
Indokínai-félsziget: 20-2, 30, 32-3 161, 173, 328, 343, 349, 373, 400
Indonézia: 22, 30, 327-8, 331, 349, 373, 467
Indus-völgy: 50, 118, 164, 172-3, 180, 183
Irak: 117, 346,
Irán: 25, 34, 116-8, 150, 161, 164, 171, 173, 182, 204-5, 207, 220, 226, 284, 293-5, 299, 346, 413
Irkutszk: 376
Irrawaddy: 32, 363, 376
Irtisz: 438
Itália: 34, 227, 263, 268, 294-5, 398, 460

J

Jalta: 438
Jangce (Changjiang – Csang-csiang) 長 江: 66, 105, 112, 148, 191, 250, 255, 259, 260, 273, 278, 282, 291-2, 307, 312, 326, 329, 332, 335, 337, 346, 362, 365, 374, 410, 439, 440, 460, 479
Jangce alsó folyása: 20, 30, 34, 36, 50-1, 59, 64, 146, 149, 150, 173, 191-2, 211, 217, 226, 230, 241, 246, 249, 250, 253-4, 257, 263, 266, 279, 290, 300, 319, 320, 322, 333, 352, 372, 407, 410, 418, 424, 454, 463, 468, 476, 503
Jangce felső folyása: 112
Jangce középső folyása: 20, 34, 50, 62, 64, 104, 146, 153, 211-3, 240, 306, 333, 416-7, 424, 454, 471, 476
Jangce-völgy: 23, 32, 35-6, 54, 69, 128, 136, 143, 145-7, 149, 150, 152, 156-7, 159, 160-2, 164-5, 168, 173, 175-7, 189, 192, 194, 209, 210-1, 217-8, 229, 247, 253-4, 284, 300, 334, 373, 418, 420, 473, 475, 480
Japán: 19, 30, 35, 38, 44, 162, 164, 171, 183, 185, 220, 222, 224, 228-9, 230, 247, 255, 258-9, 260, 263, 265, 279, 284, 288, 297, 312, 315, 325, 327-9, 331-2, 346, 349, 350, 356, 362-3, 373-4, 411-2, 414, 426, 432-3, 437-8, 442-3, 446, 453-6, 458-61, 463, 468, 471, 473, 475-7, 479, 480-6, 489, 490, 495, 499, 505
Japán-tenger: 109
Jáva: 20, 23, 32, 113-4, 161, 171, 173, 253, 258, 260, 284, 288, 294, 297, 312, 314, 372
Jenyiszej: 52, 284, 295
Ji'an (Csi-an) 吉 安: 254
Jiangling (Csiang-ling) 江 陵: 98, 153, 178
Jiangnan (Csiang-nan) 江 南: 148
Jiangsu (Csiang-szu) 江 蘇: 22, 34, 54, 59, 105, 173-5, 210, 212-3, 229, 240, 254, 265, 282, 290, 307, 327, 336, 350, 362, 392, 409, 421-2, 424, 429, 446, 454, 469, 476, 478, 482
Jiangyin (Csiang-jin) 江 陰: 362
Jiangxi (Csiang-hszi) 江 西: 34, 151, 240, 244, 250, 253-4, 257, 324, 331-2, 337, 350, 362, 365, 379, 418, 471, 479, 481-2, 493
Jiankang (Csien-kang) 健 康: 149
Jiannan (Csien-nan) 劍 南: 212
Jianyang (Csien-jang) 建 陽: 254
Jiaozhi (Csiao-cse) 交 趾: 161
Jiaozhou (Csiao-csou) 膠 州: 173, 256, 453-4, 459,
Jilin (Csi-lin) 吉 林: 339
Jinan (Csi-nan) 濟 南: 350, 463, 482
Jinchuan (Csin-csuan) 金 川: 378
Jing-folyó (Csing-ho) 涇 河: 58, 104, 153, 200

Jingdezhen (Csing-tö-csen) 景德鎮: 254, 332, 361, 373
Jinmen-sziget (Csin-men-tao) (Quemoy) 金門島: 499
Jintian (Csin-tien) 金田: 416
Jiujiang (Csiu-csiang) 九江: 176, 418
Jiujinshan (Csiu-csin-san) 舊金山: 465
Jiuquan (Csiu-csüan) 酒泉: 33, 104, 107, 109, 173, 350, 423
Jixia (Csi-hszia) 稷下: 92
Jizhou-sziget (Csi-csou-tao) 濟州島: 161
Johor: 375
Jóreménység foka: 349
Juyan (Csü-jen) 居延: 104, 111, 118, 489, 490

K

Kābul: 172, 180, 183, 222, 295, 350
Kaifeng (Kaj-feng) 開封: 34, 78, 213, 215-6, 239, 250-5, 262-3, 268, 279, 282-3, 306, 347, 463, 482
Kaiping (Kaj-ping) (Mongólia) 開平: 307, 339
Kaiping (Kaj-ping) (Hebei) 開平: 430-1
Kāmarūpa: 221
Kambodzsa: 23, 113, 161, 163, 182, 191, 224, 297, 312, 374, 467
Kanada
Kanbalik: 289, 299, 349
Kang 康: 201, 224
Kanton (Guangzhou) (Kuang-csou) 廣州: 20, 113-4, 115-6, 145, 152, 170, 173, 178, 180, 182, 210, 212, 215, 221-3, 228, 256, 259, 294, 297, 299, 314, 328, 349, 363, 365, 373-4, 408-9, 410-2, 415-6, 435, 445-6, 450, 459, 465, 472, 474-6, 480, 482-3, 504
Kaputāna: 204
Karakorum: 289, 293-5, 326
Karashar: 161, 201
Kashgar: 33, 163-4, 177, 180, 204, 208, 222, 224, 227, 280, 371, 407
Kāsmīr: 171, 173, 176-7, 180, 221, 231
Kaukázus: 284
Kazahsztán: 293
Kazany: 284
Kelet-Ázsia: 30, 38, 44, 45, 49, 112, 117, 145, 164, 171, 177, 189, 221-2, 226-7, 229, 237, 247-8, 253, 255, 260, 265-6, 274, 277, 284, 288-9, 293-4, 296-7, 312, 315, 327, 330-1, 346, 349, 355, 360, 372-3, 411-2, 429, 435, 437, 479, 504-5
Kelet-Európa: 31, 284, 496, 499
Kenya: 349
Kercs: 118
Kew: 401
Kijev: 284
Kínai-alföld (Hua-pej ping-jüan) 華北平原: 20, 49, 54, 58, 61-2, 64, 66, 68-9, 128-9, 131, 147, 211, 306, 333, 372
Kínai-tenger: 274
Kínai Turkesztán: 371
Kiš: 199, 204, 224
Kjahta: 377
Kochi: 314
Koguryo: 162, 190-1, 201, 230
Kokand: 33,199, 423
Konstantinápoly: 294-5, 346, 400, 422
Korea: 19, 44, 101, 103, 107, 109, 115-6, 119, 123, 139, 145, 161-2, 164, 183, 190, 201, 204, 207-8, 220, 228-9, 230, 240, 258, 260, 265, 274, 279, 282, 312, 326, 334, 339, 342, 346, 360, 371, 373, 438, 442-3, 499
Kowloon (Jiulong–Csiu-lung) 九龍: 435
Köln: 397
Közel-Kelet: 31, 33, 34, 36, 118, 274, 293, 315, 346, 349, 505
Közép-Amerika: 412
Közép-Ázsia: 19, 21, 34, 38, 93, 103, 107-8, 114-9, 128-9, 139, 151, 153, 156, 159, 164, 171-7, 183, 190, 200-1, 204-5, 208, 216, 221-8, 231, 240, 255, 257, 260, 281, 284, 289, 293-4, 300, ,305, 307, 312, 326, 334, 346, 350, 359, 367-8, 370, 375, 378-9, 398, 405, 423, 426, 430, 467, 505
közép-ázsiai oázisok: 33, 108, 116-8, 120, 129, 146, 157, 163-4, 171-2, 180, 208, 222,
Közép-Kelet: 36, 39, 51-2, 161, 199, 255, 257, 288-9, 292-3, 295-6, 312
Kreml: 488
Krím: 284, 293, 438
Ktésiphon: 204
Kuba: 465
Kuku-nór: 277 lásd Qinghai

Kuqa (Qiuci) 龜茲: 33, 163-4, 175-7, 180, 183, 199, 201, 204, 212, 222-4
Kunlun (Kun-lun) 崑崙: 93, 163, 371
Kunming (Kun-ming) 昆明: 75, 109, 112, 363, 365, 382, 422
Kunshan (Kun-san) 崑山: 385
Kushānika: 204
Külső-Hingan-hegység: 371
Külső-Mongólia: 106, 119, 120, 277, 293, 295, 326, 334, 371, 454
Kyōto 京都: 229, 349
Kyūshū 九州: 162, 229, 258, 326, 349, 363, 443

L

La Rochelle: 398
Lanfang gongsi (Lan-fang kung-sze) 蘭房公司: 376
Lanzhou (Lan-csou) 蘭州: 104, 281, 423
Laosz: 21, 467
Leizhou (Lej-csou)-félsz. 雷州: 113
Lelang (Lö-lang) 樂浪: 109, 162
Lengyelország: 314, 488
Lhasa: 228, 370
Li-hegy (Li-san) 驪山: 101
Liang (Liang) 梁: 154
Liangzhou (Liang-csou) 涼州: 128, 156, 177, 212, 224, 226
Liao-folyó (Liao-ho) 遼河: 20, 109, 279, 339, 361
Liaodong (Liao-tung) 遼東: 34, 101, 131, 148, 259, 321, 327, 339, 453-4, 459
Liaoning (Liao-ning) 遼寧: 129, 156, 204, 321, 337, 339, 360-1, 474
Liaoyang (Liao-jang) 遼養: 339, 360
Liguo (Li-kuo) 利國: 254
Lijiang (Li-csiang) 醴降: 373
Lingnan (Ling-nan) 嶺南: 233
Lingzhou (Ling-csou) 靈州: 212
Linqing (Lin-csing) 臨淸: 334-5
Lintun 臨屯: 109
Linyi (Lin-ji) 林邑: 161, 163, 190
Linzi (Lin-ce) 臨淄: 72, 92, 122
Lipcse: 487
Livádia: 438, 459
London: 401, 380
Long So'n: 438
Longmen (Long-men)-szoros 龍門: 183, 205,
Longshan (Long-san) 隴山: 51
Longyou (Long-ju) 隴右: 212
Luo-folyó (Lo-suj) 洛水: 190, 192
Lop-nór: 423
Lu-hegy (Lu-san) 廬山: 176, 178
Luoyang (Lo-jang) 洛陽: 58-9, 112, 114, 118, 127, 129, 130-1, 148-9, 158-9, 163, 165-6, 173-4, 177, 180, 183-5, 190-2, 194, 205, 207, 212-3, 216, 222-4, 226, 229, 230, 287, 482
Luoyi (Lo-ji) 洛邑: 72
Lüshun 旅順 (Lü-sun) (Port-Arthur): 258, 453-4
Luzon: 326, 374
Lyon: 293, 460

M

Madagaszkár: 22-3, 259, 467
Magadha: 191, 221-2, 204
Magadišu: 314
Maġrib: 227
Magyarország: 248, 284, 297, 488
Maiji-hegy (Maj-csi-san) 麥積山: 183
Majapahit: 260, 314
Makao (Aomen) 澳門: 346, 352, 378, 429, 472
Malabar-part: 294, 297, 314, 349
Maláj-félsziget: 20, 22, 294, 312, 374, 465
Malajzia: 22, 467
Malaka: 227, 260, 314, 326, 328, 374, 465
Malindi: 349
Maluku-szigetek: 328
Malwa-fennsík: 409
Mandzsúria: 20, 23, 25, 37, 75, 104, 106-9, 115, 119, 139, 145, 149, 153, 156, 161-4, 204, 241, 258, 277, 279, 282-4, 311, 320-1, 339, 359, 371, 453-4, 456, 468, 473-4, 479, 497
Manila: 325, 331, 350, 356, 374
Marāġe: 299
Mathurā: 172, 183
Mawei (Ma-vej) 馬尾: 429, 438

Maymarġ: 199, 204, 224
Mei-hegy (Mej-san) 煤山: 337
Mekka: 294, 314, 422
Mekong: 32, 114, 161, 346
Melanézia: 22, 259
Mentougou (Men-tou-kou) 門頭溝: 335
Merv: 224
Mexikó: 354, 374
Mezopotámia: 34, 50, 227, 274
Min-folyó (Min-csiang) 岷江: 146, 263
Mindanao: 22
Mongólia: 19, 21, 23, 29, 30, 33, 75, 103-4, 107-9, 111, 115, 119, 128, 156, 163, 201, 204, 223, 240, 248, 279, 281-2, 293, 299, 305, 307 315, 317, 320-1, 337, 348-9, 359, 362, 367, 370-1, 375, 473
Montpellier: 487
Moszkva: 284, 476, 479, 499
Muhi: 248, 297
Mukden lásd Shenyang
Muye (Mu-je) 牧野: 58
Muyili (Mu-ji-li) 慕義理: 159

N

Nagasaki 長崎: 332, 384
Nagy-Britannia: 401, 411, 414, 428, 435, 437, 453, 458-9, 472, 475, 481
Nagy-csatorna (Yunhe) (Jün-ho) 運河: 210-1, 216, 223, 230, 253, 291, 294, 319, 321, 334-5, 353, 415, 418
Nālandā: 221-3
Nam-Viet 南越: 113
Nanchang (Nan-csang) 南昌: 473
Nanjing (Nanking) 南京: 114, 146, 148-9, 150-3, 161, 164, 173, 178, 180, 182, 190, 282, 291, 299, 307-8, 311-2, 324-5, 319, 321-2, 329, 332, 350, 352, 361, 363, 373-4, 378, 384, 398, 410, 418, 420, 423, 426, 430, 454, 472-4, 476-9, 481
Nanjing (Nan-csing) 南京: 279
Nantang (Nan-tang) 南堂: 397
Nantong (Nan-tung) 南通: 538, 566
Nanxiong (Nan-hsziung) 南雄: 350
Nanyang (Nan-jang) 南陽: 127-8
Nara (Heijō) 奈良: 229
Németország: 450, 473, 475, 480-1, 486
Nepál: 204, 222, 228, 350, 370, 371, 376, 379
Ningbo (Ning-po) 寧波: 151, 256, 282, 328-9, 349, 383, 410-1, 424, 438
Ningxia (Ning-hszia) 寧夏: 201, 208, 281, 334
Niya: 33, 118, 129
Noin-Ula: 118
Novgorod: 284, 295
Nurgan: 311
Nyercsinszk: 376

O

Ob: 52
Óceánia: 467
Ohotszk: 376
Olaszország lásd Itália
Onon: 311
Ordosz: 101, 108-9, 112, 156, 200-1, 204, 277, 279, 281, 284, 317
Orhon: 191, 201, 228, 277
Oroszország: 40, 122, 150, 284, 293, 295, 311, 371, 376-7, 400, 428, 434-5, 437, 447, 435, 456, 458-9, 499
Oxosz: 33

P

Paekche: 162, 230
Pakisztán: 172-3, 284
Palembang: 173, 180, 190, 222, 259, 314
Palmūra: 114, 118
Pamír: 33, 38, 107-8, 116-7, 129, 163, 199, 201, 204, 208, 223-4, 227, 232, 280, 284, 294, 371, 423
Panyu (Pan-jü) 番禺: 101,
Párizs: 295, 399, 487
Parthus Birodalom: 117, 129, 174
Pāṭaliputra: 191
Patnā: 204, 221
Pearl Harbour: 481
Peking (Beijing) (Pej-csing) 北京: 34, 59, 66, 70, 72, 109, 115-6, 156, 191, 207, 211-2, 216, 262, 279, 280, 282-4, 288-9, 291-7, 299, 300-1, 307, 311, 314, 317, 319, 320-6, 329, 333, 335, 337, 349, 350, 352-3, 361-3, 365-6, 371, 376-9, 385, 396-7, 399, 407, 410-1, 418, 422, 425, 427,

435, 437-8, 450, 454-6, 471-3, 476-7, 482, 486, 493, 499, 501
Penang: 23, 465
Pengcheng (Peng-cseng) 彭城: 174
Penghu (Peng-hu)-szigetek 澎湖群島: 438, 453-4
Penglai (Peng-laj) 蓬萊: 258
Peru: 465
Perugia: 293
Perzsa-öböl: 227-8, 260, 294, 314
Perzsia: 40, 164, 224, 227
Pešāwār: 129, 164, 172
Pinglu 平盧: 211-2
Pingxiang (Ping-hsziang) 萍鄉: 432, 471, 473
Pingyang (Ping-jang) 平陽: 300
Poitiers: 227
Port Arthur lásd Lüshun
Portugália: 312, 376
Puoyang-tó (Po-jang-hu) 鄱陽湖: 178, 332, 354, 373
Puruṣapura: 172
Pyongyang: 429

Q

Qarkilik (Ruoqian - Zso-csien) 若羌: 33
Qianzhong (Csien-csung) 黔中: 75
Qiemo (Qargan) 且末: 164
Qingdao (Csing-tao) 青島: 256, 453-4, 460
Qinghai (Csing-haj) 青海: 25, 32, 146, 164, 180, 201, 204, 208, 212, 240, 277, 279, 281, 326, 370, 407, 423
Qinling (Csin-ling)-hegység 秦嶺: 102
Qinzhou (Csin-csou) 秦州: 251
Quanzhou (Csüan-csou) 泉州: 228, 251, 256, 294, 299, 314, 328-9, 333, 359

R

Rājagṛha (Rājgir): 221
Rehe (Zsehol) 熱河: 360, 427, 454
Rock Springs (Wyoming): 465
Róma: 295, 354
Rongyang (Zsung-jang): 72
Ruijin (Zsuj-csin) 瑞金: 479
Ryūkyū 琉球: 328, 346, 363, 371, 438, 441-2

S

Saigon: 465
Salwen folyó: 346
Samarqand: 33, 164, 199, 201, 224, 227, 280, 295, 350
Sarawak: 22, 467
Sárga-folyó, Huanghe (Huang-ho) 黃河: 22, 38-9, 49, 50-1, 58, 64, 104, 109, 117, 127, 130, 134, 159, 173, 190-2, 199, 201, 208, 212, 216, 223, 239, 240, 279, 281-3, 292, 306, 333-4, 379, 415, 418, 421, 463-5, 480
Šāš: 199
Sasebo 佑世保: 363
Shaanxi (Sen-hszi) 陝西: 32, 34, 49, 58-9, 61-2, 66, 68-9, 70, 101, 104, 108-9, 127-8, 131, 149, 151, 153-4, 156, 161, 192, 198-9, 200, 212, 223, 226, 230-1, 240, 281-3, 306, 337, 353, 365, 422-3, 455, 463, 481
Shandong (San-tung) 山東: 34, 52, 59, 62, 64, 72, 80, 82, 92, 103, 109, 122, 127, 130-3, 139, 149, 154, 180, 183, 190, 212, 230, 254, 256, 259, 282-3, 295, 300, 306, 323, 327, 332, 334-5, 347, 350, 364, 407, 418, 421-2, 454-5, 459, 463-5, 484
Shandong-félsziget: 50, 59, 153, 258, 339, 379, 418, 437, 453, 473, 483, 485
Shangdu (Sang-tu, Xanadu) 上都: 294, 307
Shanghai (Sang-haj) 上海: 22, 332, 352, 373, 410-1, 415-6, 418, 420, 429, 430, 432, 449, 450, 454, 457-8, 460-1, 473, 475-6, 478, 480-3, 486, 490, 496, 501, 504
Shanhaiguan (San-haj-kuan) 山海關: 337, 339, 360
Shanshan (San-san) 鄯善: 163-4
Shantou (San-tou) 汕頭: 465
Shanxi (San-hszi) 山西: 49, 59, 62, 70, 82, 104, 108, 120, 128, 131, 148-9, 154, 156-7, 159, 176, 191, 198-9, 201, 210, 220, 229, 230, 239, 240, 279, 300, 306, 317, 321-2, 325-6, 333-7, 352, 360, 375, 463, 477-8
Shanyu (San-jü) 單于: 204

Shanyuan (San-jüan): 240, 279
Shanzhou (San-csou) 鄯州: 212
Shaoxing (Sao-hszing) 紹興: 151, 168, 178, 301, 424
Shaozhou (Sao-csou) 韶州: 350, 352
Shashi (Sa-si) 沙市: 454
Shazhou (Sa-csou) 沙洲: 226
Shenyang (Mukden) 瀋陽: 339, 360-1, 391
Shexian (Sö-hszien) 歙縣: 334
Shimonoseki 下關: 443
Shizhaishan (Si-csaj-san) 石寨山: 112
Shouxian (Sou-hszien) 壽縣: 153
Shuofang (Suo-fang) 朔方: 109, 212
Sichuan (Sze-csuan) 四川: 25, 32, 36, 68-9, 75, 98, 104, 107, 112, 115, 116, 118, 122-3, 130, 139, 146-8, 151, 153, 161-2, 164, 170, 178, 180, 183, 190, 201, 207-8, 210, 212-3, 215, 217, 220, 239, 240, 254, 257, 263, 284, 292, 299, 306-7, 323, 334, 337, 354, 363, 365, 370, 378-9, 454, 458, 480-1
Silla (Xinluo - Hszin-luo) 新羅: 162, 191, 208, 230
Singapore: 297
Šīrāz: 227-8
Siramuren folyó: 156, 279
Sirkap: 129
Skócia: 449
Songjiang (Szung-csiang) 松江: 332, 335, 373
Songkhla: 374
Songshan (Szung-san) 嵩山: 184
Spanyolország: 226-7, 312
Šrī Vijaya: 180, 222, 260
Sumeru-hegy: 93
Suzhou (Szu-csou) (Jiangsu) 蘇州: 178, 244, 253, 292, 326, 329, 332, 335-6, 361, 385, 394, 454, 490
Suzhou (Szu-csou) (Gansu) 肅州: 423
Svédország: 401

Sz

Szentföld: 295
Szentpétervár: 400, 437
Szerbia: 284
Sziám: 312, 314-5, 326, 331, 363, 371, 374
Szibéria: 20-2, 30, 34, 52, 122, 277, 293, 370, 376, 505
Szingapúr: 22-3, 465, 467
Szinhote-Alin-hegység: 371
Szir-Darja: 33, 107-8, 164, 423
Szíria: 53, 117, 294
Szogdiana: 108, 164
Szomália: 314
Szovjetunió: 22, 38, 475, 477, 479, 481, 488, 494, 496-9, 502-4
Sztanovoj-hegység: 371
Szuez: 413
Szujab: 204
Szumátra: 20, 113, 171, 173, 180, 190, 222, 259, 260, 294, 314

T

Tabrīz: 295-6, 299
Tai-tó (Taj-hu) 太湖: 151, 250, 252-4, 291, 423
Taihang-hegység (Taj-hang-san) 太行山: 131, 157
Taiwan (Taj-van) 臺灣: 22, 26, 50, 161, 190, 363-5, 371, 374, 378, 420, 438, 442, 453-4, 459, 482, 499, 504
Taiyuan (Taj-jüan) 太原:120, 191, 198, 212, 239
Takla-Makán-sivatag: 33, 117
Talasz: 206, 227
Tāmralipti: 180, 222
Tanegashima 種子島: 349
Tanger: 294
Tarbagataj-hegység: 377
Tarim-medence: 106, 116, 129, 163, 173, 191, 204, 212, 223-4, 231, 293, 350, 371, 423, 437
Tašqand (Taskent): 33, 204, 295
Távol-Kelet: 20, 22, 29, 31-4, 39, 40, 51, 53, 331, 355, 373, 413
Taxila: 129, 183
Thaiföld: 22, 467
Thanh-hóa: 112
Tiananmen (Tien-an-men) 天安門: 38, 504
Tianjin (Tien-csin) 天津: 291, 329, 410, 418, 430, 435, 437-8, 454-6, 460, 482
Tianshan (Tien-san) 天山: 107, 279, 295

Tianshui (Tien-suj) 天水: 153, 183, 251
Tibet (Xizang - Hszi-cang) 西藏: 19, 32, 171, 200, 208, 223, 227-8, 281, 300, 312, 326, 346, 350, 359, 365, 370-1, 454, 499
Tibeti-fennsík: 25, 30, 370, 376
Tigris: 107, 204, 224, 295
Tohára: 224
Tokió: 467, 472
Tomasik: 297
Tongcheng (Tung-cseng) 桐城: 447
Tonkini-öböl: 113
Törökország: 346, 400
Transoxania: 31, 93, 117-8, 163, 173, 191, 199, 201, 206, 226-8, 284, 293, 312
Tsushima (Csuzima) 對馬島: 162, 258, 472
Tumu (Tu-mu) 土木: 317
Turkesztán: 206, 226, 437
Turpan (Turfán) lásd Gaochang

U

Udyāna: 180
Új-Guinea: 328
Újvilág: 332, 372, 374
Ukrajna: 284
Ulánbátor: 118, 289, 311
Ush: 378
Usszuri: 371, 437
Ürümqi 烏魯木齊: 204, 212, 370

V

Vatikán: 351, 363, 376, 396-8
Velence: 294, 296, 349
Vietnam 越南: 19, 20-3, 32, 44, 101, 103, 107, 109, 113, 119, 122, 129, 149, 160-1, 167, 173, 185, 204, 208-9, 228, 240, 253, 255, 265, 284, 288, 294, 297, 311-2, 314, 326, 346, 363, 372, 378, 420, 438, 442, 467, 503
Volga: 30, 284, 293
Vörös-folyó: 20, 32, 113, 161, 173, 208, 240, 253, 311, 372, 438
Vörös-medence: 123, 128, 146, 149
Vörös-tenger: 258, 260

W

Washington: 475
Wei-folyó (Vej-ho) 渭河: 34, 49, 59, 60, 68-9, 78, 101-2, 104, 131, 145-7, 153, 156, 190-2, 206, 211, 223-4, 333, 337, 423
Weihai (Vej-haj) 威海: 453
Wen (Ven) 溫: 72
Wenzhou (Ven-csou) 溫州: 251, 273, 392
Whampoa lásd Huangpu
Wuchang (Vu-csang) 武昌: 131, 148, 153, 418, 472
Wuhan (Vu-han) 武漢: 460, 476, 497, 501
Wuhu (Vu-hu) 蕪湖: 332, 374
Wutai-hegy (Vu-taj-san) 五臺山: 220, 229
Wuwei (Vu-vej) 武威: 107, 109, 128, 154, 156, 163, 173, 177, 180, 208, 224, 226, 281
Wuxi (Vu-hszi) 無錫: 265, 336

X

Xiamen (Hszia-men) 廈門: 328-9, 363, 374, 410-1, 454, 465
Xi'an (Hszi-an) 西安: 58, 78, 102, 153, 184, 299, 337, 353, 375, 455
Xianyang (Hszien-jang) 咸陽: 78, 101-2
Xiang (Hsziang) 象: 101
Xiangyang (Hsziang-jang) 襄陽: 152-3, 176, 178
Xihu (Hszi-hu) (Nyugati-tó) 西湖: 336
Xijiang (Hszi-csiang) 西江: 113, 346
Xin'an (Hszin-an) 新安: 334, 375
Xinhui (Hszin-huj) 新會: 373
Xinjiang (Hszin-csiang) 新疆: 59, 117, 224, 280, 299, 370-1, 375, 377-8, 422-3, 437, 442
Xinjinshan (Hszin-csin-san) 薪金山: 465
Xiongzhou (Hsziung-csou) 雄州: 251
Xizhe (Hszi-csö) 西浙: 210
Xuanhua (Hszüan-hua) 宣化: 325

Xuantu (Hszüan-tu) 玄菟: 109
Xuzhou (Hszü-csou) 徐州: 482

Y

Yalu (Ja-lu) 鴨祿: 109, 339
Yan'an (Jen-an) 延安: 337, 481-2, 493
Yangdu (Jang-tu) 揚都: 190
Yangzhou (Jang-csou) 揚州: 190-1, 194, 210, 226, 229, 230, 255, 294, 361, 392, 418, 444, 450
Yangzi (Jang-ce) 揚子 (Changjiang - Csang-csiang) 長江 lásd Jangce
Yantai (Jen-taj) 煙臺: 437
Yarkend: 33, 204, 371, 407
Yawata 人幡: 428
Ye (Je) 鄴: 69, 159
Yidu (Ji-tu) 益都: 92, 323
Yinchuan (Jin-csuan) 銀川: 199, 201, 281
Ying (Jing) 郢: 72, 98
Yingzhou (Jing-csou) 營州: 212
Yining (Ji-ning) 義寧: 224
Yining (Ji-ning) 伊寧: 437
Yiwu lásd Hami
Yizhou-szigetek (Ji-csou-tao) 夷州島: 161
Yonghe palota (Jung-he-kung) 雍和宮: 370, 398
Yongning-templom (Jung-ning-sze) 永寧寺: 184
Yorkshire: 408
Youzhou (Ju-csou) 幽州: 212,
Yuanmingyuan (Jüan-ming-jüan) 圓明園: 399, 435
Yueyang (Jüe-jang) 岳陽: 417
Yumenguan (Jü-men-kuan) 玉門關: 104, 107, 164, 208
Yungang (Jün-kang) 雲崗: 177, 183
Yunnan (Jün-nan) 雲南: 23, 25, 32, 75, 107, 109, 112-6, 119, 146, 149, 160-2, 206, 208, 240, 299, 307, 314, 321, 333, 335, 363, 365, 376, 378, 422-3, 437-8, 474-5

Z

Zanzibár: 259
Zaytün 128, lásd Quanzhou
Zeja (folyó): 376
Zhangjiakou (Csang-csia-kou) 張家口: 116, 378, 428
Zhangye (Csang-je) 張掖: 104, 107, 109, 173, 281
Zhangzhou (Csang-csou) 漳州: 333
Zhanjiang (Csan-csiang) 湛江: 453-4
Zhejiang (Csö-csiang) 浙江: 34, 64, 113, 149, 151, 168, 178, 210, 213, 215, 221, 226, 240, 250-1, 254-5, 258-9, 263, 273, 282, 289, 290, 306-7, 319, 320-1, 323-4, 326-9, 332-3, 336, 343, 363, 373, 378, 383, 390, 292, 409, 424, 454, 490
Zhenfan (Csen-fan) 真番: 109
Zhengzhou (Cseng-csou) 鄭州: 52, 480
Zhenjiang (Csen-csiang) 鎭江: 226, 255, 418
Zhenla (Csen-la) 真臘: 191
Zhifu (Cse-fu) 芝罘: 437
Zhili (Cse-li) 直隸: 475
Zhongnanshan (Csung-nan-san) 終南山: 104
Zhoushan-sziget (Csou-san tao) 舟山島: 151, 329, 410
Zhouzong (Csou-cung) 周宗: 58, 60
Zhujiang (Csu-csiang) 珠江 lásd (Gyöngy-folyó)
Zhuya (Csu-ja) 珠崖: 161
Zikkawei (Xujiahui – Hszü-csia-huj) 徐家匯: 353
Zunyi (Cun-ji) 遵義: 334

A KÖNYVBEN SZEREPLŐ MŰCÍMEK MUTATÓJA

A

a Hat Klasszikus (Liujing) (Liu-csing) 六經: 137, 166
Aḥbār aṣ-Ṣīn wal Hiṇd: 228
A kaméliás hölgy: 485
Aomen jilüe (Ao-men csi-lüe) 澳門記略: 352
Avataṁsakasūtra: 221

B

Baopuzi (Pao-pu-ce) 抱朴子: 169, 170
Beishi (Pej-si) 北史: 219
Bencao gangmu (Pen-cao kang-mu) 本草綱目: 346, 408
Bencaojing jizhu (Pen-cao-csing csi-csu) 本草經集注: 170
Biblia: 81, 224
Budeyi (Pu-tö-ji) 不得已: 397

C

Cathay tudományainak kincsei az Ilkẖānok földjén: 296, 401
Cefu yuangui (Cö-fu jüan-kui) 冊府元龜: 268
Celiang fayi (Cö-liang fa-ji) 測量法義: 352
Cesuan (Cö-szuan) 策算: 394
Changchun zhenren xiyoulu (Csang-csun csen-zsen hszi-ju-lu) 長春真人西遊記: 295
Changshengdian (Csang-seng-tien) 長生殿: 383
Chenshu (Csen-su) 陳書: 219
Chongyoulun (Csung-ju-lun) 崇有論: 167
Chourenzhuan (Csou-zsen-csuan) 疇人傳: 450
Chuci (Csu-ce) 楚辭: 139, 160
Chuogenglu (Csuo-keng-lu) 輟耕錄: 289
Chunqiu (Csun-csiu) 春秋: 59, 82-3, 134, 136-8, 271, 444
Chunqiu fanlu (Csun-csiu fan-lu) 春秋繁露: 134, 445
Chunqiu sanzhuan yitong shuo (Csun-csiu szan-csuan ji-tung suo) 春秋三傳異同說: 136
Chusanzang jiji (Csu-szan-cang csi-csi) 出三藏記集: 182

D

Daci'ensi sanzangfashi zhuan (Ta-ce-en-sze szan-cang-fa-si csuan) 大慈恩寺三藏法師傳: 222
Dadai liji (Ta-taj li-csi) 大戴禮記: 83
Daodejing (Tao-tö-csing) 道德經: 89, 130, 137, 166-7, 170, 175, 219, 221, 300
Daoyi zhilüe (Tao-ji cse-lüe) 島夷誌略: 299
Datang xiyu ji (Ta-tang hszi-jü csi) 大唐西域記: 222
Datang xiyu qiufa gaoseng zhuan (Ta-tang hszi-jü csiu-fa kao-szeng csuan) 大唐西域求法高僧傳: 222

Datongshu (Ta-tung-su) 大同書: 447-8, 495
Daxue (Ta-hszüe) 大學: 273, 393
Daxue yanyi (Ta-hszüe jen-ji) 大學衍義: 297
Dayi juemi lu (Ta-ji csüe-mi lu) 大義覺迷錄: 368
De Christiana Expeditione apud Sinas: 354
De Bello Tartarico: 354
Description……: 400
Description générale de la Chine: 400
Despotisme de la China: 401
Dianlun (Tien-lun) 典論: 169
Dominus ac redemptor: 398
Dongxi wenhua ji qi zhexue (Tung-hszi ven-hua csi csi csö-hszüe) 東西文化及其哲學: 487
Dongxiyang kao (Tung-hszi-jang kao) 東西洋考: 346
Dushi fangyu jiyao (Tu-si fang-jü csi-jao) 讀史方輿紀要: 386

E

Erjingfu (Er-csing-fu) 二京賦: 139
Erya (Er-ja) 爾雅: 136

F

Faguo zhilüe(Fa-kuo cse-lüe) 法國志略: 449
Fahuajing (Fa-hua-csing) 法華經: 221, 383
Faxian zhuan (Fa-hszien csuan) 法顯傳: 180
Fayi (Fa-ji) 法意: 485
Ferences barátok vértanúsága Ceutában: 295
Foguoji (Fo-kuo-csi) 佛國記: 180
Fozu lidai tongzai (Fo-cu li-taj tung-caj) 佛祖歷代通載: 300
Fozu tongji (Fo-cu tung-csi) 佛祖通紀: 233, 300
Fusheng liuji (Fu-seng liu-csi) 浮生六記: 391
Funan tusu (Fu-nan tu-szu) 扶南土俗: 161
Funan yiwu zhi (Fu-nan ji-vu cse) 扶南異物志: 161

G

Gekka seidan 月下清談: 347
Gengzhitu (Keng-cse-tu) 耕織圖: 399
Gongbu changku xuzhi (Kung-pu csang-ku hszü-cse) 工部廠庫須知: 343
Gongyangzhuan (Kong-jang-csuan) 公洋傳: 83, 134-7, 444, 448
Gongyangchunqiu heshi shili (Kong-jang-csun-csiu ho-si si-li) 公洋春秋何氏釋例: 445
Gougu geyuan ji (Kou-ku ko-jüan csi) 勾股割圓記: 394
Guanchang xianxing ji (Kuan-csang hszien-hszing csi) 官場現形記: 485
Guangdong haifang huilan (Kuang-tung haj-fang huj-lan) 廣東海防彙覽: 446
Guangdong tongzhi (Kuang-tung tung-cse) 廣東通志: 393
Guangyun (Kuang-jün) 廣韻: 185
Guanzi (Kuan-ce) 管子: 93
Guhuapin (Ku-hua-pin) 古畫品: 169
Guliang zhuan (Ku-liang csuan) 穀梁傳: 83, 137
Gujin tushu jicheng (Ku-csin tu-su csi-cseng) 古今圖書集成: 391
Guofeng (Kuo-feng) 國風: 82, 393
Guoyu (Kuo-jü) 國語: 93, 136, 138
Guquan (Ku-csüan) 古泉: 270
Gushi shijiushou (Ku-si si-csiu-sou) 古詩十九首: 139, 168

H

Haidaojing (Haj-tao-csing) 海道經: 291
Haiguo jiwen (Haj-kuo csi-ven) 海國紀聞: 446

Haiguo tuzhi (Haj-kuo tu-cse) 海國圖志: 446
Hailu (Haj-lu) 海錄: 446
Hanfeizi (Han-fej-ce) 韓非子: 69, 86
Hangongqiu (Han-kung-csiu) 韓宮秋: 300
Hanshu (Han-su) 漢書: 114, 138, 270
Hetu (Ho-tu) 河圖: 134, 393
Hetuwei (Ho-tu-vej) 河圖緯: 134
Historia: 355
Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del gran Renuo de la China: 354
Hongloumeng (Hung-lou-meng) 紅樓夢: 390, 392
Hongmingji (Hung-ming-csi) 弘明集: 167
Huainanzi (Huaj-nan-ce) 淮南子: 135, 138
Huangce (Huang-cö) 黃冊: 308
Huangchao jingshi wenbian (Huang-csao csing-si ven-pien) 皇朝經世文編: 446
Huangliangmeng 黃梁夢: 300
Huangqing jingjie (Huang-csing csing-csie) 黃清經解: 393
Huangyu quanlantu (Huang-jü csüan-lan-tu) 皇輿全覽圖: 399
Huayang guozhi (Hua-jang kuo-cse) 華陽國志: 138
Huayanjing (Hua-jen-csing) 華嚴經: 221
Huoqi tushuo (Huo-csi tu-suo) 火器圖說: 449

I

Il Milione: 294, 354
Itinerario: 355

J

Jātaka: 172
Jianyanyilai xinian yaolu (Csian-jen-ji-laj hszi-nien jao-lu) 建炎以來繫年要錄: 271
Jigulu (Csi-ku-lu) 集古錄: 270
Jihe yuanben (Csi-ho jüan-pen) 幾何原本: 352
Jing 經 lásd Klasszikusok
Jingangjing (Csin-kang-csing) 金剛經: 263
Jingan wenji (Csing-an ven-csi) 靜安文集: 487
Jingde chuandeng lu (Csing-tö csuan-teng lu) 景德傳燈錄: 233
Jinghuayuan (Csing-hua-jüan) 鏡花緣: 391
Jingjiaobeiquan (Csing-csiao-pej-csüan) 景教碑詮: 353
Jingjing lingchi (Csing-csing ling-csö) 鏡鏡詅癡: 450
Jingu qiguan (Csin-ku csi-kuan) 今古奇觀: 347
Jinpingmei (Csin-ping-mej) 金瓶梅: 347
Jinshi (Csin-si) 金史: 288
Jinshilu (Csin-si-lu) 金石錄: 270
Jinshi wenzi ji (Csin-si ven-ce csi) 金石文字記: 386
Jinshu (Csin-su) 晉書: 242
Jiujing (Csiu-csing) 九經 lásd Kilenc Klasszikus
Jiyun (Csi-jün) 集韻: 185
Julu (Csü-lu) 橘錄: 268

K

Kaiyuan shijiao mulu (Kaj-jüan si-csiao mu-lu) 開元釋教目錄: 182
Kangxi zidian (Kang-hszi ce-tien) 康熙字典: 392
Kaogongji tuzhu (Kao-kung-csi tu-csu) 考工記圖注: 395
Kaogutu (Kao-ku-tu) 考古圖: 270
Kilenc Klasszikus: 263
Kis vörös könyv: 502
Klasszikusok: 83-4, 132-5, 166-7, 184, 219-20, 228, 232, 272-3, 279, 288, 341, 383, 386, 389, 392-6, 445, 490
Kojiki 古事記: 229

Kongzi gaizhi kao (Kung-ce kaj-cse kao) 孔子改制考: 448
Kunyu wanguo quantu (Kun-jü van-kuo csüan-tu) 坤宇萬國全圖: 353
Kushehui (Ku-sö-huj) 苦社會: 465

L

Laocan youji (Lao-can ju-csi) 老殘遊記: 485
Laozi huahujing (Lao-ce hua-hu-csing) 老子化胡經: 173
Lettres édifiantes et.....:400
Lijing (Li-csing) 禮經: 83, 132, 137
Liangdufu (Liang-du-fu) 兩都賦: 139
Liangshu (Liang-su) 梁書: 114, 219
Liaojinshi (Liao-csin-si) 遼金史: 288
Liaoshi (Liao-si) 遼史: 288
Liaozhai zhiyi (Liao-csaj cse-ji) 聊齋誌異: 390
Lidai minghuaji (Li-tai ming-hua-csi) 歷代明畫記: 218
Liexianzhuan (Lie-hszien-csuan) 列仙傳: 170
Liezi (Lie-ce) 列子: 88
Liguozhuan (Li-kuo-csuan) 歷國傳: 180
Liji (Li-csi) 禮記: 83, 136, 273, 448
Lingwai daida (Ling-vaj taj-ta) 嶺外代答: 260
Lisao (Li-szao) 離騷: 383
Liyun (Li-jün) 禮運: 448
Lunheng (Lun-heng) 論衡: 137
Lunyu (Lun-jü) 論語: 84, 136, 273
Luoshu (Lo-su) 洛書: 134, 393
Luoshuwei (Lo-su-vej) 洛書緯: 134
Luoyang qielan ji (Lo-jang csie-lan csi) 洛陽伽藍記: 159, 180
Lülü zhengyi (Lü-lü cseng-ji) 律呂正義: 399
Lüshi chunqiu (Lü-si csun-csiu) 呂氏春秋: 132
Lüxue xinshuo (Lü-hszüe hszin-suo) 律學新說: 343

M

Maoshi guyin kao (Mao-si ku-jin kao) 毛詩古音考: 343
Mémoires concernant histoire...: 400
Mengqi bitan (Meng-csi pi-tan) 夢溪筆談: 265, 268, 272
Mengzi (Meng-ce) 孟子: 90, 232, 273, 336, 341, 367, 417
Mengzi ziyi shuzheng (Meng-ce ce-ji su-cseng) 孟子字義疏証: 395
Ming-dinasztia rövid története: 390
Minglü 明律: 310
Mingru xue'an (Ming-zsu hszüe-an) 明儒學案: 384
Mingshi (Ming-si) 明史: 367, 384, 391, 393
Mingyi daifang lu (Ming-ji taj-fang lu) 明夷待訪錄: 384
Monadológia: 402
Mouzi lihuolun (Mou-ce li-huo-lun) 牟子理惑論: 167
Mudanting (Mu-tan-ting) 牡丹亭: 347
Mutianzi zhuan (Mu-tien-ce csuan) 穆天子傳: 93

N

Nanfang caomu zhuang (Nan-fang cao-mu csuang) 南方草木狀: 161
Nanhai jigui neifa zhuan (Nan-haj csi-kuj nej-fa csuan) 南海寄歸內法傳: 222
Nanshi (Nan-si) 南史: 219
Nihonshoki 日本書記: 229
Nongpu liushu (Nung-pu liu-su) 農圃六書: 343
Nongshu (Nung-su) 農書: 265, 299
Nongshuo (Nung-suo) 農說: 343
Nongzheng quanshu (Nung-cseng csüan-su) 農政全書: 343, 353

P

Pai'an jingqi (Paj-an csing-csi) 拍案驚奇: 347
Peiwen yunfu (Pej-ven jün-fu) 佩文韻府: 392
Pingzhou ketan (Ping-csou ko-tan) 萍洲可談: 259
Pipaji (Pi-pa-csi) 琵琶記: 300
Poxieji (Po-hszie-csi) 破邪集: 351
Prajñāpāramitāsūtra: 175, 300
Pufa zhanji (Pu-fa csan-csi) 普法戰記: 449

Q

Qianfulun (Csien-fu-lun) 潛夫論: 137
Qianlong császár atlasza: 399
Qieyun (Csie-jün) 切韻: 185
Quantangshi (Csüan-tang-si) 全唐詩: 219, 392
Quantangwen (Csüan-tang-ven) 全唐文: 444
Qunji quanjie lun (Csün-csi csüan-csie lun) 群己權界論: 485
Qunxue siyan (Csün-hszüe sze-jen) 群學肄言: 485
Qu Yuan fuzhu (Csü Jüan fu-csu) 屈原賦注: 395

R

Recueil d observations curieuses: 401
Relation: 354
Renmin Ribao (Zsen-min Zsi-pao) 人民日報: 494
Renwuzhi (Zsen-vu csï) 人物志: 167
Rizhilu (Zsi-cse-lu) 日知錄: 385
Rouputuan (Zsou-pu-tuan) 肉蒲團: 383
Rulin waishi (Zsu-lin vaj-si) 儒林外史: 390

S

Sanguozhi (Szan-kuo cse) 三國志: 162, 270
Sanguozhi yanyi (Szan-kuo cse jen-ji) 三國志演義: 342, 347, 390
Sanyan (Szan-jen) 三言: 347
Shamen bujing wangzhe lun (Sa-men pu-csing vang-csö lun) 沙門不敬王者論: 178
Shangjunshu (Sang-csün-su) 商君書: 86-7
Shangshu (Sang-su) 尚書 lásd Shujing
Shangshu guwen shuzheng (Sang-su ku-ven su-cseng) 尚書古文疏證: 393
Shangzi (Sang-ce) 商子: 86-7
Shenbao (Sen-pao) 申報: 449
Shenshi nongshu (Sen-si nung-su) 沈氏農書: 342
Shenxianzhuan (Sen-hszien csuan) 神仙傳: 170
Shengyu (Seng-jü) 聖諭: 368
Shijia fangzhi (Si-csia fang-cse) 釋迦方志: 180
Shiji (Si-csi) 史記: 56, 76, 82, 138, 270-1, 383, 396
Shijing (Si-csing) 詩經: 54, 82-3, 136-7, 393
Shipin (Si-pin) 詩品: 169
Shishuo xinyu (Si-suo hszin-jü) 世說新語: 167
Shitong (Si-tung) 史通: 219
Shujing (Su-csing) 書經: 81, 83, 136-7, 343, 393
Shuihuzhuan (Suj-hu-csuan) 水滸傳: 342, 347, 383, 390
Shuijingzhu (Suj-csing-csu) 水經注: 180
Shuowen jiezi (Suo-ven csie-ce) 說文解字: 136
Shushu jiuzhang (Su-su csiu-csang) 數書九章: 268
Shuyu zhouzi lu (Su-jü csou-ce lu) 殊域周咨錄: 346

Siku quanshu (Sze-ku csüan-su) 四庫全書: 390, 392, 395
Siku quanshu zongmu tiyao (Sze-ku csüan-su cung-mu ti-jao) 四庫全書總目提要: 392
Sishierzhangjing (Sze-si-er-csang-csing) 四十二章 經: 174
Sishu (Sze-su) 四 書: 273
Sishu daquan (Sze-su ta-csüan) 四書大全: 341
Siyuan yujian (Sze-jüan jü-csien) 四元玉鑑: 299
Sizhouzhi (Sze-csou-cse) 四洲志: 446
Songshi (Szung-si) 宋史: 288
Song si dashu (Szung sze ta-su) 宋四大書: 266
Songyuan xue'an (Szung-jüan hszüe-an) 宋元學案: 384
Songyun jiaji (Szung-jün csia-csi) 宋雲家記: 180
Soushenji (Szou-sen-csi) 搜神記: 170
Suanxue qimeng (Szuan-hszüe csi-meng) 算學啓蒙: 299
Suishu (Szuj-su) 隋書: 219
System der Ethik: 487

T

Taiping guangji (Taj-ping kuang-csi) 太平廣記: 265, 268
Taiping huanyu ji (Taj-ping huan-jü csi) 太平寰宇記: 268
Taipingjing (Taj-ping-csing) 太平經: 130
Taiping yulan (Taj-ping jü-lan) 太平御覽: 266
Taixi shuifa (Taj-hszi suj-fa) 泰西水法: 352
Taixuan (Taj-hszüan) 太玄: 133
Tanglü shuyi (Tang-lü su-ji) 唐律疏義: 106, 196
Tangyun (Tang-jün) 唐韻: 185
Taohuashan (Tao-hua-san) 桃花扇: 383
Tiangong kaiwu (Tien-kung kaj-vu) 天工開物: 343
Tianxia junguo libingshu (Tien-hszia csün-kuo li-ping-su) 天下君國利病書: 385
Tianyanlun (Tien-jen-lun) 天演論: 485
Tongdian (Tung-tien) 通典: 220, 271
Tongjian gangmu (Tung-csien kang-mu) 通鑑綱目: 271
Tongjian jishi benmo (Tung-csien csi-si pen-mo) 通鑑紀事本末: 271
Tongzhi (Tung-cse) 通志: 271
Traité: 354
Tushu jicheng (Tu-su csi-cseng) 圖書集成: 265

V

Vimalakīrtisūtra: 175
Vinaya: 176
Voyage fait par terre deouis Paris jusqu á la China: 401

W

Waiguozhuan (Vaj-kuo-csuan) 外國傳: 180
Wanyanshu (Van-jen-su) 萬言書: 289
Weishu (Vej-su) 魏書: 163
Wenxian tongkao (Ven-hszien tung-kao) 文獻通考: 271
Wenxin diaolong (Ven-hszin tiao-lung) 文心彫龍: 169
Wenxuan (Ven-hszüan) 文選: 169, 218, 266
Wenyuan yinghua (Ven-jüan jing-hua) 文苑英華: 266
Wenzhou fuzhi (Ven-csou fu-cse) 溫州府志: 392
Wubeizhi (Vu-pej-cse) 武備志: 346
Wuchenzhu wenxuan (Vu-csen-csu ven-hszüan) 五臣注文選: 218
Wujing daquan (Vu-csing ta-csüan) 五經大全:341

Wujing zhengyi (Vu-csing cseng-ji) 五經正義: 219
Wujing zongyao (Vu-csing cung-jao) 五經總要: 246-7, 346
Wuminglun (Vu-ming-lun) 無名論: 167
Wushi waiguo zhuan (Vu-si vaj-kuo csuan) 吳時外國傳: 161
Wuyin jiyun (Vu-jin csi-jün) 五音集韻: 185
Wuweilun (Vu-vej-lun) 無爲論: 167
Wuzi (Vu-ce) 吳子: 93

X

Xiaojing (Hsziao-csing) 孝經: 136, 300
Xiepu (Hszie-pu) 蟹譜: 268
Xingcha shenglan (Hszing-csa seng-lan) 星槎勝覽: 315
Xingli daquan (Hszing-li ta-csüan) 性理大全: 341, 387
Xinlü (Hszin-lü) 新律: 148, 167
Xinqingnian (Hszin-csing-nien) 新青年: 486
Xinshiji (Hszin-si-csi) 新世紀: 487
Xintangshu (Hszin-tang-su) 新唐書: 271
Xinwudaishi (Hszin-vu-taj-si) 新五代史: 271
Xinxue weijing kao (Hszin-hszüe vej-csing kao) 新學僞經考: 448
Xinyu (Hszin-jü) 新語: 133
Xishiji (Hszi-si-csi) 西使記: 295
Xixiangji (Hszi-hsziang-csi) 西廂記: 300, 383
Xiyang fanguo zhi (Hszi-jang fan-kuo cse) 西洋番國志: 315
Xiyouji (Hszi-ju-csi) 西遊記: 347, 390
Xiyuanlu (Hszi-jüan-lu) 洗冤錄: 268
Xiyu fanguo zhi (Hszi-jü fan-kuo cse) 西域番國志: 312
Xiyu tudi renwu lüe (Hszi-jü tu-ti zsen-vu lüe) 西域土地人物略: 346
Xiyu xingcheng ji (Hszi-jü hszing-cseng csi) 西域行程記: 312
Xiyuzhi (Hszi-jü-cse) 西域志: 180
Xu guhuapin (Hszü ku-hua-pin) 續古畫品: 169
Xunhuan ribao (Hszün-huan zsi-pao) 循環日報: 449
Xu zizhitongjian changbian (Hszü ce-cse-tung-csien csang-pien) 續資治通鑑長編: 271

Y

Ystoria Mongolarum: 293
Yangzhou shiriji (Jang-csou si-zsi-csi) 揚州十日記: 362
Yantielun (Jen-tie-lun) 鹽鐵論: 125
Yanzi chunqiu (Jen-ce csun-csiu) 晏子春秋: 93
Yesou puyan (Je-szou pu-jen) 野叟曝言: 390
Yijianzhi (Ji-csien-cse) 乙堅志: 270
Yijing (Ji-csing) 易經: 83, 137, 166-7, 170, 219, 273
Yili (Ji-li) 儀禮: 83, 136
Yingya shenglan (Jing-ja seng-lan) 瀛涯勝覽: 315
Yingzao fashi (Jing-cao fa-si) 營造法式: 268
Yinxue wushu (Jin-hszüe vu-su) 音學五書: 386
Yogācārabhūmiśatra: 221-2
Yongle dadian (Jung-lö ta-tien) 永樂大典: 392
Yuanfu (Jüan-fu) 原富: 485
Yuanshan (Jüan-san) 原善: 396
Yuanxi qiqi tushuo (Jüan-hszi csi-csi tu-suo) 遠西奇器圖說: 343
Yuditu (Jü-ti-tu) 輿地圖: 299
Yuejing (Jüe-csing) 樂經: 83, 137
Yueling (Jüe-ling) 月令: 132
Yueweicaotang biji (Jüe-vej-cao-tang pi-csi) 閱微草堂筆記: 390
Yueyatang congshu (Jüe-ja-tang cung-su) 粵雅堂叢書: 444
Yuhai (Jü-haj) 玉海: 299

Yulin tuce (Jü-lin tu-cö) 魚鱗圖冊: 308
Yuqie shidi lun (Jü-csie si-ti lun) 瑜伽師地論: 221

Z

Zhanguoce (Csan-kuo-ce) 戰國策: 93, 138
Zhengdian (Cseng-tien) 政典: 220
Zhenglun (Cseng-lun) 政論: 137
Zhenla fengtu ji (Csen-la feng-tu csi) 真臘風土記: 297
Zhifang waiji (Cse-fang vaj-csi) 職方外記: 353
Zhongguo lunli xueshi (Csung-kuo lun-li hszüe-si) 中國倫理學史: 487
Zhongyong (Csung-jung) 中庸: 273
Zhouguan (Csou-kuan) 周官 lásd Zhouli
Zhouli (Csou-li) 周禮: 83, 127, 136, 205, 393, 395, 416-7
Zhoushu (Csou-su) 周書: 219
Zhouyi cantong qi (Csou-ji can-tung csi) 周易參同契: 170
Zhuangzi (Csuang-ce) 莊子: 88-9, 93, 137, 167, 170, 175
Zhudao tujing (Csu-tao tu-csing) 諸道圖經: 268
Zhufanzhi (Csu-fan-cse) 諸藩志: 260
Zhushu jinian (Csu-su csi-nien) 竹書紀年: 166
Zibuyu (Ce-pu-jü) 子不語: 390
Zihui (Ce-huj) 字彙: 343
Zizheng xinpian (Ce-cseng hszin-pien) 資政新篇:418, 429
Zizhi tongjian (Ce-cse tung-csien) 資治通鑑: 271
Zongli zhongjing mulu (Cung-li csung-csing mulu) 綜理眾經目錄: 176
Zuo(shi)zhuan (Co-csuan, Co-si-csuan) 左(氏)傳: 59, 83, 136-7, 148, 219

PRIVILEGIUM UNIVERSITATIS BUDAPESTINENSIS

Javított utánnyomás

Osiris Kiadó, Budapest
www.osiriskiado.hu
Az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

A kiadásért felel Gyurgyák János
Szöveggondozó Sebes Katalin
Műszaki szerkesztő Szigligeti Mária
A nyomdai előkészítés az Osiris Kft. munkája
Tördelő Sörfőző Zsuzsa
Készült a Dürer Nyomda Kft.-ben, Gyulán
Ügyvezető igazgató Megyik András

ISBN 963 389 797 1
ISSN 1218-9855

EGYETEMI KONYVTAR
550639

1 B2 00165505 ELTE EK

4200 Ft
ISBN 963 389 797 1
9 789633 897973